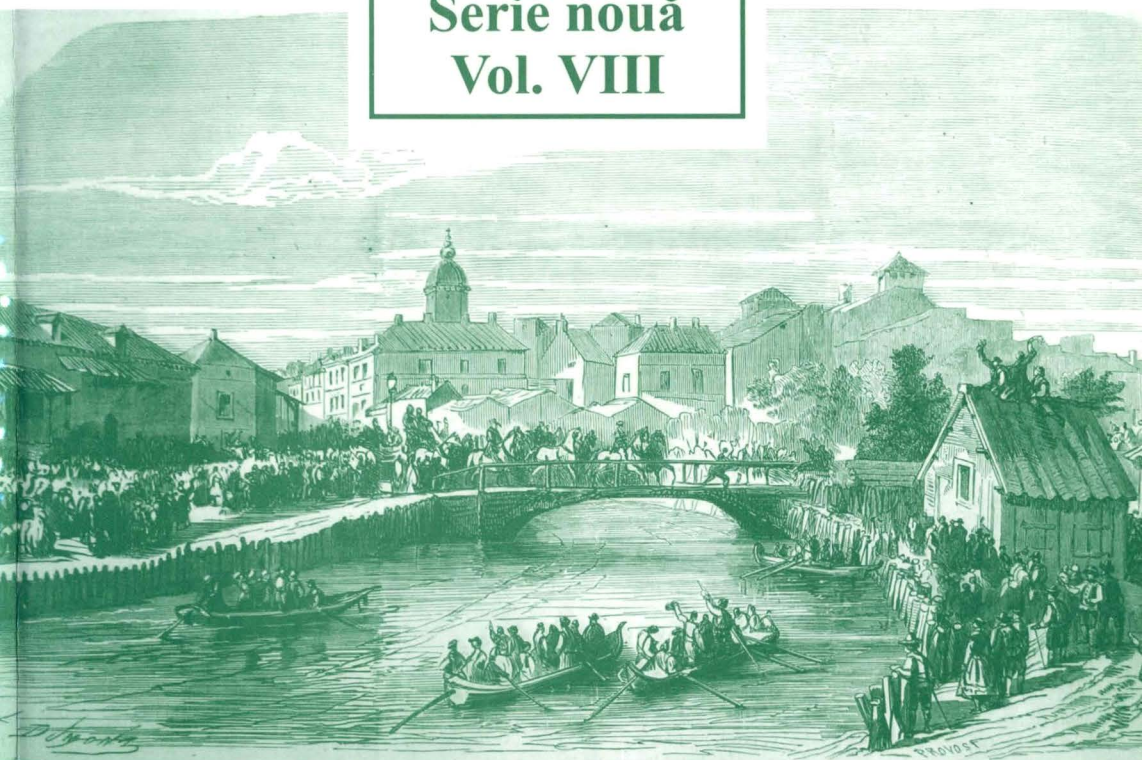

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Serie nouă
Vol. VIII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

**CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE
ÎN SECOLUL AL XIX-LEA**

Serie nouă

Vol. VIII

**FOREIGN TRAVELLERS ABOUT
THE ROMANIAN COUNTRIES
IN THE XIXTH CENTURY**

New series

Vol. VIII

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

**CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE
ÎN SECOLUL AL XIX-LEA**

**Serie nouă
Volumul VIII
(1862–1866)**

**Coordonatorul volumului:
DANIELA BUȘĂ**

**Autori:
DANIELA BUȘĂ, VENERA ACHIM, CONSTANTIN ARDELEANU,
BOGDAN POPA, NICOLETA ROMAN, RALUCA TOMI**

**EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 2013**

Copyright © Editura Academiei Române, 2013.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Coperta, selecția ilustrațiilor, reproducerea și prelucrarea computerizată a imaginilor:
BOGDAN POPA
Coperta I: Intrarea prințului Carol în București în „L'Illustration”, 1866

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5
050711, București, România,
Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06
Fax: 4021-318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresă web: www.ear.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECA NAȚIONALĂ "N. IORGA"
COTA: 12.0387
INVENTAR: 109041

Referenți: dr. ȘTEFAN ANDREESCU
dr. ILEANA CĂZAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea. –
București : Editura Academiei Române, 2004-.

vol.
ISBN 973-27-1129-9
Vol. 8.: (1862-1866). - 2013. - ISBN 978-973-27-2352-4

I. Bușă, Daniela (coord.)

82.09:913(498.1) "18"
82-992=135.1
913(498.1)(0:82-992)
94(498.1) "8"

Redactor: ANA BOROȘ
Tehnoredactor: MARIANA IONICĂ
Coperta: MARIANA ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 20.11.2013: Format: 16/70 × 100
Coli tipar: 41,25–36 pag. planșe – Tiraj: 300 exemplare
C.Z. pentru biblioteci mari: 91 (498) (082)
C.Z. pentru biblioteci mici: 91.04 (∞:498) (082)

PREFAȚĂ

Act dorit cu ardoare de toți românii, rezultat al demersurilor și acțiunilor generației de la 1848, dar și al conjuncturii internaționale, unirea Principatelor române și dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza au constituit pași decisivi în direcția unității naționale, premisă pentru modernizarea statului. Importantă pentru Europa și crucială pentru români, unirea celor două Principate a demonstrat fără tăgadă că voința unei națiuni nu poate fi ignorată sau încălcată, indiferent de numărul și dificultatea obstacolelor puse în cale.

Primii trei ani de domnie ai lui Alexandru Ioan Cuza au însemnat și debutul amplului proces de constituire a statului național român modern. Domnitorul și guvernele din această perioadă s-au confruntat cu contradicții grave ce decurgeau din prevederile actelor internaționale și realitatea rezultată după alegeri, fapt ce a întârziat restructurarea pe baze moderne a statului. În vreme ce Convenția pentru organizarea definitivă a Principatelor române, semnată la Paris la 7/19 august 1858 de reprezentanții Franței, Marii Britanii, Austriei, Prusiei, Rusiei, Regatului Sardiniei și Imperiului Otoman, stipula pentru fiecare țară o organizare distinctă, dubla alegere oferea un singur domn. Astfel, în perioada 1859–1861, în prim-plan s-a situat desăvârșirea unirii celor două țări printr-o serie de măsuri interne, menite a crea instituții și organisme indispensabile funcționării statului modern unitar. Pe plan politic, etapa s-a caracterizat printr-o instabilitate guvernamentală, printr-o succesiune de cabinete, rezultate nu o dată în urma a noi alegeri, prin frământări sociale. În tot acest angrenaj de schimbări ministeriale, de intrigi, de dispute aprige pe diferite probleme, germeii viitoarelor partide politice s-au cristalizat. Cele două grupări, „roșii”, adică liberalii și „albii”, respectiv conservatorii, și-au impus liderii: Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti și Barbu Catargiu. Aceștia li se adăuga liberalul moderat Mihail Kogălniceanu. În politica externă, momentul crucial a fost obținerea, în decembrie 1861, a firmanului de investitură prin care sultanul sancționa unificarea guvernelor și adunărilor legiuitoare, dar numai pe durata mandatului lui Cuza. Din acest moment procesul de formare a statului național intra într-o etapă nouă, se deschidea calea reformelor politice, economice, sociale, decisive în modernizarea societății românești. Desăvârșirea unirii și întărirea autonomiei au consolidat statul român și au creat premise pentru pregătirea independenței.

Perioada 1862–1866 a constituit o etapă de mari reforme structurale, dar și de aprige confruntări politice. Formarea primului guvern al României, la 22 ianuarie/3 februarie 1862, a cărui șefie a fost încredințată fruntașului conservator Barbu Catargiu, cunoscut adversar al împrumutării țăranilor și al lărgirii dreptului de

vot, i-a liniștit într-un fel pe conservatori, care se temeau pentru privilegiile lor, dar i-a îngrijorat pe liberali. Cei mai vehemenți exponenți ai curentului liberal, radicalii, militau pentru modificări de substanță ale legii electorale în vederea asigurării unei mase de alegători mai largi, care să le permită să accedă la putere și astfel să înfăptuiască reformele conform propriilor programe. Disputa dintre conservatori și liberalii-radicali în problema agrară, coroborată cu nemulțumirile păturilor largi ale populației din lunile ianuarie-iunie 1862 au culminat cu asasinarea prim-ministrului Barbu Catargiu la 8/20 iunie. Moartea fruntașului lor i-a determinat pe conservatori să fie mai concesivi. Noul guvern, condus de moderatul Nicolae Crețulescu a continuat procesul de organizare și unificare administrativă a țării. Astfel au fost unificate serviciile sanitare și cele ale poștei, s-au unit și reorganizat departamentele ministeriale, s-au numit membrii comisiei pentru unificarea legilor, a fost creată o singură școală militară la București, au fost votate legile pentru construcția de căi ferate, au fost adoptate regulamentul de navigație și legislația în vederea exploatării sistematice a pădurilor, s-a reorganizat corpul inginerilor silvici, a fost înființată Direcția Generală a Arhivelor Statului și Consiliul Superior al Instrucțiunii Publice. În ultima parte a anului 1862 relațiile dintre guvern și opoziția liberală au devenit tot mai tensionate, fapt evidențiat de discursurile din Adunarea națională și presă. Tot acum incidentul armelor rusești, ce tranzitau teritoriul românesc cu destinația Serbia și care risca să repună pe agenda diplomației europene problema unirii, a fost rezolvat cu tact și inteligență de domnitor.

Cele mai importante reforme interne: secularizarea averilor mănăstirești (decembrie 1863), reforma agrară (august 1864), reforma învățământului (1864), reforma justiției ce introducea un nou cod civil și penal de inspirație franceză (1864), reorganizarea armatei, noua lege electorală menită să asigure Adunării legislative o bază mai largă, au devenit realitate și au fixat un cadru modern de dezvoltare a țării. Acestea au fost completate de alte legi și decizii, ca de exemplu: legea instrucțiunii publice, cea privind înființarea primelor universități din țară la Iași (1860) și București (1864), legea contabilității, a Consiliilor județene. Tot acum au luat ființă, la București, Școala Națională de Arte Frumoase, condusă de Theodor Aman și Școala de Medicină veterinară.

Repere de referință al domniei lui Alexandru Ioan Cuza, legea agrară și cea a instrucțiunii publice au constituit două acte importante ale începuturilor modernizării României. Dacă cea dintâi a fost „în prea mare măsură o operă a teoreticienilor”¹ și nu a soluționat decât în parte problema agrară, ultima, în pofida prevederilor novatoare care instituiau teoretic gratuitate și obligativitate pentru învățământul primar, înființarea de școli și licee, a unui sistem de burse ce permitea copiilor săraci accesul la învățătură, a conținut și alte prevederi, care fie au rămas numai pe hârtie, fie punerea lor în practică a trenat.

Regimul personal instituit prin lovitura de stat din 2 mai 1864 a avut urmări nefaste pentru ambițiosul domn român. Prezența unor însemnate unități militare

¹ R. W. Seton-Watson, *O istorie a românilor. Din perioada romană până la desăvârșirea unității naționale*, Brăila, 2009, p. 263.

austriece și rusești la granițe, zvonurile privind un posibil accept al Marii Britanii ca trupele otomane să ocupe țara și solicitarea imperioasă venită din partea Porții, adresată domnitorului român, de a-și tempera elanul reformator sunt o dovadă a diminuării prestigiului principelui Cuza. În declin vădit de popularitate și lipsit de sprijinul partidelor politice, el s-a înconjurat, pentru a guverna, de oameni corupți, de funcționari venali care, în schimbul susținerii, cereau funcții și contracte cu statul. Corupția adâncită din societatea românească și scandalurile publice iscate de viața personală a domnitorului i-au grăbit acestuia abdicarea. Căutările și pregătirile pentru aducerea unui prinț străin, demarate încă din vara anului 1863, au devenit tot mai susținute peste doi ani, pe măsură ce ne apropiem de momentul abdicării forțate. Criza din relațiile austro-prusiene a abătut atenția puterilor europene de la problemele României, iar preparativele de război dintre cele două au oferit oamenilor politici de la București răgazul pentru a găsi un prinț străin în persoana prusianului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, care la 10 mai 1866 intra în București.

Pentru românii din Transilvania destinderea politică instituită treptat după înfrângerea revoluției de la 1848 a fost legată de împlinirea dezideratelor lor. Problemele politice interne și criza financiară, coroborate pe plan extern cu știrbirea prestigiului Casei de Austria în urma pierderilor teritoriale din Peninsula Italică și a înfrângerilor suferite în conflictul cu Franța și Piemont, au determinat guvernării de la Viena, la sfârșitul deceniului șase, să caute remedii politice pentru redresarea situației imperiului și salvarea monarhiei. După o scurtă ezitare „între politica de întărire a forței și aceea a destinderii”², factorii de decizie de la Viena au optat pentru inițierea de măsuri în direcția liberalizării și descentralizării. Înlocuirea, în august 1859, a baronului Alexander von Bach, simbol al centralismului și autoritarismului, cu contele Goluchovski, convocarea Senatului imperial lărgit, în martie 1860, adoptarea Patentei imperiale din 8/20 octombrie același an, care recunoștea autonomia provinciilor istorice din imperiu au evidențiat revenirea la un regim constituțional. Folosirea limbii naționale în viața publică, slăbirea cenzurii, declarațiile privind respectarea drepturilor istorice ale provinciilor și posibilitatea ca fiecare să aibă propria dietă indicau transformarea imperiului într-un stat cu un sistem constituțional de guvernare. Dieta convocată la Sibiu în iulie 1863 recunoștea egalitatea națiunii române și a celor două biserici cu celelalte națiuni și biserici din Transilvania și proclama egalitatea absolută a celor trei limbi: maghiara, germana și româna. Toate aceste cuceriri au fost însă de scurtă durată, iar regimul liberal din Transilvania a luat sfârșit odată cu realizarea dualismului austro-ungar.

Suita de prefaceri din spațiul locuit de români a trezit, cum era și firesc, interesul și curiozitatea Europei și i-a determinat pe occidentali să fie prezenți în centrul evenimentelor, unii chiar să se implice în derularea lor, să înțeleagă la fața locului evoluția acestora, să cunoască îndeaproape personalități, dar și oameni simpli, să vadă locuri noi și, în unele cazuri, să le revadă cu alți ochi și în altă lumină. Cei mai mulți au consemnat cu meticulozitate faptele, deciziile, au

² *Istoria românilor*, vol. VII-1, București, 2003, p. 723.

prezentat măsurile, au sesizat și comentat corect atmosfera, evenimentele și urmările lor, starea de spirit a locuitorilor, au criticat sau numai au consemnat obiceiurile, modul de viață, cutumele religioase, au creionat portretele unor personalități. Alții au completat paginile scrise cu imagini ale locurilor vizitate, cu chipuri, ritualuri, monumente, într-un cuvânt au consemnat viața de zi cu zi a românilor și a comunităților etnice cu care au venit în contact.

Din dorința de a oferi un tablou complex al realităților anilor 1862–1866³, editorii au întocmit o bază documentară temeinică și au căutat să asigure un caracter cât mai complet și complex volumului. În acest sens nu au precupețit nici un efort în depistarea și prelucrarea materialului documentar, dovadă fiind investigațiile întreprinse atât în bibliotecile și arhivele din țară și străinătate, cât și pe internet pentru descoperirea textelor și întocmirea datelor biografice ale călătorilor. Cu acest prilej, pe lângă cei despre care aveam informații că au străbătut teritoriul locuit de români, seria peregrinilor a fost completată cu nume noi, cum este cazul elvețiencei Valérie Boissier, contesă de Gasparin, al călătoarei de origine engleză, rămasă anonimă, al renumitului geolog italian Giovanni Cappelini, al maghiarului de origine germană A. Leist, al avocatului Jules de Sauteron-Séranon, membru al Academiei de Științe, Agricultură, Litere și Arte Frumoase din Aix-en-Provence, al diplomatului belgian Léon-François Verhaeghe de Nayer. De asemea, se cuvine să amintim faptul că unii dintre călătorii anilor trecuți sunt prezenți și în acest volum, motivul fiind fie editarea, cu ceva timp în urmă, a altor însemnări ale acestora, referitoare la perioada ce face obiectul acestui volum, despre care nu aveam cunoștință (cazul delegatului britanic la Comisia Europeană a Dunării, John Stokes), fie noi călătorii întreprinse în intervalul respectiv (cazurile lui Anton Adolf Schmidl, al prințului de Sayn-Wittgenstein-Berlebourg, al englezului Laurence Oliphant).

O mențiune ce se impune este faptul că, în pofida eforturilor editorilor, a fost dificil sau aproape imposibil de stabilit date biografice despre unii călători, cu excepția celor oferite de ei înșiși în debutul propriilor însemnări de călătorie. Tot aici cei în cauză informează și asupra scopului călătoriei, care, în unele cazuri, nu a fost cel menționat. De asemenea, notarea defectuoasă (fonetică) a numelor proprii (sate, orașe, persoane etc.) a făcut dificilă și uneori imposibilă, identificarea lor.

Procesul de organizare și unificare administrativă a țării, parcursul și tensiunea în care au fost înlăptuite reformele structurale, impactul lor asupra

³ Între 1862–1866 țările române au fost vizitate de 19 călători. În primele două decenii ale secolului al XIX-lea, 42 de călători au lăsat impresii despre români, în deceniul 1821–1830 numărul lor s-a ridicat la 30, între 1831–1840 acesta a ajuns la 46, între 1841–1846 a fost de 31, între 1847–1851 numărul peregrinilor a fost de 24, între 1852–1856 numărul lor a fost de 46, iar între 1857–1861 de 28. Vezi impresiile lor în *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801–1822), Editura Academiei Române, București, 2004; *Ibidem*, vol. II (1822–1830), Editura Academiei Române, București, 2005; *Ibidem*, vol. III (1831–1840), Editura Academiei Române, București, 2006; *Ibidem*, vol. IV (1841–1846), Editura Academiei Române, București, 2007; *Ibidem*, vol. V (1847–1851), Editura Academiei Române, București, 2009; *Ibidem*, vol. VI (1852–1856), Editura Academiei Române, București, 2010; *Ibidem*, vol. VII (1857–1861), Editura Academiei Române, București, 2012.

societății, opiniile și confruntările politice dintre conservatori și liberalii-radicali în privința acestora, lovitură de stat din 2 mai 1864 și urmările ei, abdicarea principelui Cuza și împrejurările aducerii unui prinț străin, dar și dorința de a studia la fața locului și a culege date despre resursele naturale, despre obiceiuri, moravuri, cultură, învățământ, mod de trai al locuitorilor spațiului, au atras călători de o mare diversitate socială, profesională, culturală, etnică. Realitățile din Principatele române și Transilvania, cărora peregrinii le-au dedicat tomuri sau numai câteva pagini, în funcție de durata șederii, de scop și de interes, de dorința de a surprinde cât mai exact atmosfera și evenimentele, a făcut ca cei mai mulți să călătorească în intervalul 1863–1866. Astfel, din cei 19 călători, ale căror relatări fac obiectul volumului de față, peste două treimi (15) ne-au vizitat în perioada menționată, cei mai mulți fiind interesați de evenimentele din Principate (12). În același timp și interesul străinilor pentru Transilvania și Banat a crescut, ceea ce se reflectă în numărul lor (7 călători) și mai ales în spațiul acordat. În schimb, paginile dedicate Dobrogei sunt puține și fără consistență.

Pe lângă impresii superficiale, pe lângă informații disparate, scrise în grabă, de suprafață și fără importanță, uneori clișee preluate din lecturi anterioare, cele mai multe sunt însemnări și descrieri ample, de o certă valoare documentară, ce includ date statistice, analize referitoare la viața politică și economică a Principatelor, informații despre bogății ale subsolului, descrieri ale unor exploatări, aspecte sociale, etnice, culturale, urbanistice, considerații despre importante personalități ale epocii, despre intrigile și orgoliile acestora, despre învățământ, sistemul sanitar și bolile întâlnite cel mai des la români, despre starea căilor și mijloacelor de comunicație, critici, dar și sugestii și, foarte important, despre schimbările sesizate de cei care au revenit.

Cea mai mare parte a călătorilor provenea din rândurile burgheziei occidentale și central europene. Lor li se adaugă cei câțiva aristocrați, care în trecere spre Viena sau Constantinopol, din diverse motive politice sau diplomatice, dar și de natură personală, au străbătut spațiul locuit de români și ne-au lăsat însemnări. Așa este cazul prințului Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg, revenit în Moldova de mai multe ori pentru a administra moșiile dobândite în urma căsătoriei cu Pulcheria Cantacuzino, a scriitorul rus Grigori Petrovici Danilevski, membru al unei bogate familii nobiliare din Danilovca, gubernia Harkov, a contesei Valérie Boissier de Gasparin, autoarea unor lucrărilor premiate de Academia Franceză. Alții au făcut deplasarea numai din considerente profesionale, cazul englezului John Stokes, delegatul Marii Britanii în Comisia Europeană a Dunării, care a locuit timp de 15 ani la Galați, a geologului și antropologului italian Giovanni Cappelini, sosit pentru a se documenta în legătură cu zăcămintele petrolifere ale Țării Românești, a profesorului de geografie, statistică și istorie la Politehnica din Pesta, Anton Adolf Schmidl, care a călătorit în scop științific în Transilvania în mai multe rânduri în intervalul 1858–1861, a reputatului geolog și autor englez, David Thomas Ansted, cunoscut pentru scrierile sale dedicate geologiei și mineritului, venit tot în Transilvania pentru a se documenta în legătură cu exploatățile miniere.

Cât privește profesiile călătorilor, acestea erau dintre cele mai diverse: diplomați, ca belgianul Léon-François Verhaeghe, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al regelui Leopold al II-lea la Constantinopol, în Portugalia, China, Spania, Italia; militari, ca de pildă prințul prusian August Ludwig Sayn-Wittgenstein-Berleburg, aghiotant al țarului Nicolae I, englezul John Stokes, absolvent al prestigioasei Academii Militare Regale de la Woolwich și al Școlii de ingineri militari de la Chatham, dar și jurnaliști, literați, istorici, avocați, profesori, geografi, juriști, persoane cu studii agricole, artistice ca de pildă: Felix Philipp Kanitz, Arthur J. Patterson, Jules de Sauteron-Séranon, Olympe Audouard, Charles Boner, A Leist, Gustav Rasch, David Thomas Ansted, Giovanni Cappellini. Există și peregrini despre care nu avem cunoștințe privind profesia, cazul francezului Xavier Kieffer și rusului K. Pugovin, despre care putem presupune, având în vedere propriile mărturii, că au vizitat sau au stat mai mult în Principatele române mânați de curiozitate. În volumul de față sunt inserate și însemnările de călătorie apărute în prestigioase reviste germane și engleze ale timpului, a căror paternitate a rămas, în unele cazuri necunoscută sau incertă.

Dacă în perioada războiului Crimeii, ce a face obiectul volumului VI din prezenta colecție, numărul militarilor și al ofițerilor de carieră se ridica la 19, explicabil prin amploarea și importanța conflictului, coroborate cu miza și rolul Principatelor române în chestiunea orientală, de la teatru de operațiuni la zonă de influență și control, în etapa 1857–1861 numărul acestora a scăzut considerabil, ajungând la 3, dintre care numai unul era militar propriu-zis, francezul Gustave Le Cler, ceilalți fiind medici militari, pentru ca în perioada 1862–1866 numai doi dintre peregrini să fie de formație militară.

Toți cei 19 călători, care fac obiectul volumului de față, proveneau din Europa occidentală și centrală, cei mai mulți fiind englezi (6), urmați de francezi (3), austrieci (3), germani (2), ruși (2) și câte un belgian, elvețian și italian. În prezentarea noastră am selectat acei călători care se remarcă atât prin personalitatea lor cât și prin informațiile oferite.

Sosit în Țara Românească la începutul anului 1857 pe vremea caimacamului Dimitrie Alexandru Ghica, la vârsta de 25 de ani, francezul Xavier Kieffer poate fi socotit un cunoscător îndeaproape al vieții politice și economice din Principate, al grupărilor politice și orientării acestora, de vreme ce a părăsit teritoriul în 1863, în vremea domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Nu știm cum a petrecut cei șase ani, dacă a desfășurat vreo activitate, dacă a venit singur sau însoțit, dar știm că în tot acest timp a fost prezent în cea mai mare parte în Principate, cu excepția călătoriei de o lună în Transilvania, în ținutul secuiesc la Zizin și Vâlcele și a scurtei vizite în Basarabia și Bucovina, prilej cu care a poposit câteva zile la Chișinău și Cernăuți. Rezultatul acestor deplasări este lucrarea *Esquisse d'un voyage en Roumanie*, în care ne oferă date și informații despre capitala Țării Românești, devenită capitala Principatelor unite, despre lăcașuri de cult, monumente, dar și despre locuitori, obiceiurile, îmbrăcămintea, hrana și distracțiile acestora, pentru ca apoi să se lanseze în considerații despre viața politică și mai ales despre unii lideri ai românilor, opiniile sale despre Ion C. Brătianu sau C.A. Rosetti, dovedind lacunele

în ceea ce privește informarea. Din însemnări reiese și faptul că autorul era adeptul menținerii suzeranității Porții, din considerentul că țara ar fi „mai bine apărată împotriva încălcărilor Austriei și Rusiei”. Despre români consemnează că sunt „iuți la minte”, au „o sociabilitate extremă, sunt pasionați de teatru, serate și baluri”, nu sunt intoleranți și nici fanatici, dar sunt superstițioși și „împrumută aparențele cu o suplețe și un tact minunat”. O atenție deosebită acordă diferitelor etnii, dintre care se oprește cu date și explicații asupra țiganilor și evreilor. Pe tot parcursul însemnărilor, Kieffer nu face nici un secret din a-și arăta simpatia pentru români, în special pentru țăran, pe care-l numește „adevăratul român”. Portretul făcut românilor din Transilvania este deosebit de interesat, ei fiind considerați „o rasă elegantă, darnică și hazlie ce a tăiat în carne vie gravitatea și stângăcia saxonă și manierele trufașe și măsurate ale secuilor”.

O altă mărturie a primilor ani de domnie a lui Alexandru Ioan Cuza și frământărilor din viața politică este cea a rusului K. Pugovin. Sosit pentru prima dată în spațiul românesc în vara anului 1859, interesat de noul statut al Principatelor și de atmosfera din țară după unire, călătorul rus avea să revină aici de patru ori în intervalul iunie 1859–iulie 1862, de fiecare dată din direcții diferite. Nu cunoaștem care a fost motivul acestor deplasări, dacă a avut vreo misiune, probabil că da, de vreme ce, în notele sale, insistă asupra rolului mesianic al Rusiei în sud-estul ortodox, supralicitează influența pe care aceasta ar fi avut-o în rândul românilor și exagerează rolul și urmările prevederilor tratatului de pace de la Adrianopol pentru procesul de modernizare al societății românești din secolul al XIX-lea, legându-le bineînțeles de Rusia și Regulamentul organic. „Regulamentul organic, care a transformat organizarea internă a Moldovei și Țării Românești” – nota Pugovin în iulie 1859 – „reprezintă urmarea gloriosului tratat de la Adrianopol fără de care locuitorii acestor ținuturi, în ciuda originii lor latine care, așa cum se exprimă gazetarii francezi, le-ar fi dat dreptul la simpatia unei mari națiuni, s-ar fi aflat și acum sub jugul puterii turcești. Această țară atât de înzestrată de la natură, fără ajutorul atât de mărinimos al Rusiei, ar fi fost asemenea altor provincii turcești, unde bunăstarea este mai curând excepție, iar sărăcia – soarta obișnuită a creștinilor”. Persoană educată și, cu siguranță, dispunând de o avere deloc de neglijat din moment ce și-a permis să efectueze, la începutul deceniului șase, o serie de călătorii în Europa, Pugovin a venit în contact cu realitățile din societatea românească, criticând impactul Occidentului asupra elitei politice și intelectuale românești. Cu prilejul ultimului voiaj (iunie–iulie) 1862, pe fondul disputelor dintre conservatori și liberali în problema agrară din Adunarea legislativă, călătorul rus a fost martorul uciderii, în plină zi, cu două focuri de pistol, a prim-ministrului Barbu Catargiu, chiar la ieșirea din sala de ședință, incident comentat de altfel în lucrare.

Alți călători, ca de pildă prusianul Gustav Rasch și scriitorul rus Grigori Petrovici Danilevski, au străbătut spațiul locuit de români în tumultosul an 1866, primul în primăvară, în timpul locotenenței domnești, cel de-al doilea în iulie. Gustav Rasch a publicat un articol referitor la acest voiaj în cunoscuta revistă „Die Gartenlaube” ce apărea la Leipzig, inclus ulterior în volumul *Die Völker der unteren Donau und die orientalische Frage*, tipărit în 1867, pentru ca mai târziu să

fie realuat în lucrarea *Die Türken in Europa* (1873). Inițial, în articol, portretul făcut domnitorului Alexandru Ioan Cuza și celor din jurul lui, îndeosebi lui Cezar Librecht, fost chelner și *marcher* de biliard la cazinoul din Galați, ajuns inspector general al poștelor și telegrafelor și șeful camarilei din jurul lui Al. I. Cuza, pe care Gustav Rasch a încercat să-l viziteze în închisoare, a fost necruțător. Corupția cercurilor conducătoare a fost pusă în oglindă cu meritele noilor guvernanți. Astfel, vechiul guvern „în cei șase ani ai existenței sale, făcuse o afacere oficială din fraude, din furtul din banii statului, din nimicirea funcționarilor în justiție și în toate ramurile administrației, din neglijarea intereselor economiei țării, din violarea zilnică a libertăților constituționale, din abuzarea tuturor elementelor care i se opuneau și dintr-o risipă generală”, în vreme ce guvernul instaurat după abdicarea lui Cuza, avea „un singur interes”, în opinia prusianului, „cel al patriei lor nefericite”, refuzând chiar, în timpul locotenenței domnești, „să accepte un venit”. În lucrarea din 1867, Rasch a fost mai puțin critic și intransigent, insistând de această dată asupra contrastelor rezultate din amestecul dintre Orient și Occident, ce caracteriza încă societatea românească.

O mărturie interesantă privind alegerea, dar mai cu seamă detronarea lui Cuza, o găsim în însemnările de călătorie ale scriitorului rus Grigori Petrovici Danilevski, care în iulie 1866 pleca de la Odessa cu direcția Viena. Pe lângă descrierea locurilor străbătute, Danilevski redă discuția avută cu fostul revoluționar de la 1848 Nicolae Golescu, ulterior ministru, iar în momentul discuției general și șef al gărzii naționale, care aduce unele precizări privind considerentele, în opinia interlocutorului, care au stat la baza dublei alegeri a lui Cuza. „Pe domnitorul Cuza”, spunea Golescu, „l-am ales numai din cauză că l-au ales și frații noștri moldoveni, numai ca să nu ne despărțim de ei. Cuza, fost ispravnic la Focșanii rusești și pe urmă la Galați, a devenit domnitorul României, pentru că avea mai puține rude bogate și relații decât ceilalți pretendenți. Dar ne-am înșelat amarnic! La înălțimea tronului român el a fost același erou de bodegă, cum fusese înainte, când se tăvălea nopțile sub și pe <masa de> biliard. E un specimen cu totul distinct al tinerei noastre României”. Abdicarea a fost „foarte simplă”, arăta în continuare inaltul ofițer român: „Noi, adevărații constituționaliști, am format întâi un cerc de trei-patru inși; pe urmă, ni s-au mai alăturat alți câțiva. Unul dintre noi, anume Brătianu, cu vreo două luni încă înainte de 11 februarie a plecat în apus, să afle atitudinea curților, miniștrilor și presei străine”, iar la 11 februarie 1866, Cuza „și-a iscălit – pe spatele unuia din ofițeri – actul de renunțare la tron, gata făcut”, încheia Golescu relatarea motivelor care au dus la impunerea abdicării.

În toamna anului 1863, după o călătorie în Volânia rusească, care se dovedise nu numai interesantă, dar și periculoasă în contextul izbucnirii, la începutul anului, a revoluției poloneze, Laurence Oliphant, însoțit de un alt britanic, Evelyn Ashley, a decis să revină în patrie prin Principatele unite. Era pentru a doua oară în spațiul românesc, iar politica contradictorie a principelui Cuza, care „agita atunci întreaga țară și crea mari disensiuni printre puterile protectoare”, contribuise la alegerea rutei. Cei doi au intrat în Bucovina, au vizitat Cernăuții și apoi s-au îndreptat spre Moldova. După o scurtă trecere prin Botoșani, caracterizat drept un oraș neașteptat

de viu și activ, au poposit pentru o săptămână la Iași. Orașul de pe malul Bahluiului l-a descumpănit pe Oliphant prin faptul că „nu are nici tihna și apatia Orientului, nici agitația și însuflețirea Occidentului”. Cât privește moldovenii, ei sunt înfățișați ca oameni veseli, dar needucați, instabili și chiar imorali, care își petrec viața în distracții și huzur. Cu bărbații, notează englezul, „rar poți discuta politică sau oricare alt subiect. Foarte rar deschid vreo carte; se implică în politică doar pentru că le oferă o ocazie splendidă de a fura din banii publici; călătoresc numai pentru a aduna viciile civilizației; se căsătoresc doar pentru că este așa de ușor să divorțezi încât căsătoria încetează să mai fie o legătură”. În schimb, femeile „ar fi și mai drăguțe decât sunt; dar chiar și așa, fac tot ce pot pentru a-și scăpa țara. Au aspirații nobile, inteligențe bune și o mare tărie de caracter”. Dincolo de aceste critici, firești pentru un puritan cum era Oliphant, partea cu adevărat interesantă și valoroasă a relatării ține de vizitarea mănăstirilor din Moldova, prilej de a-i cunoaște pe călugării de la Neamț și Secu, pe maicile de la Agapia și Văratec, dar și pe călugării de la Bistrița, mănăstire închinată Sfântului Munte, de a veni în contact cu atmosfera ospitalieră a mănăstirilor, de a înțelege importanța politică a chestiunii mănăstirilor închinată, problemă ce tensiona relațiile dintre guvernul principelui Cuza și puterile garante. Despre capitala României, Oliphant nota că „nu este vreun alt oraș unde civilizația Orientului și Occidentului să se regăsească într-un contact atât de strâns și într-un contrast atât de unic – unde societatea, impregnată de obiceiurile și amestecul de lux și măreție orientală, adaugă acestora rafinamentul și extravaganța Parisului și exagerează minusurile și absurditățile ambelor”. Cât privește situația politică, el considera că principalul responsabil de starea de tensiune era domnitorul Alexandru Ioan Cuza, ale cărui măsuri au generat haos și au transformat Bucureștii într-un centru al intrigilor politice.

Nu toți peregrinii s-au dovedit interesați de efervescența vieții politice din Principatele unite, de ritmul și profunzimea reformelor, de reacția societății. Unii au călătorit în Transilvania și Banat, au dorit să se informeze la fața locului în legătură cu bogățiile solului și subsolului, să vadă orașe, să vină în contact cu locuitorii, să cunoască modul lor de viață, obiceiurile, vestimentația, monumentele laice și religioase. Astfel, reputatul geolog englez David Thomas Ansted, cunoscut pentru lucrările sale în domeniul mineritului și geologiei și secretar al Societății Regale de Geologie, a călătorit în Transilvania și Banat în primăvara anului 1862 unde a vizitat cu predilecție exploatarea de aur de la Săcărâmb, pe cele de cărbuni de pe Valea Jiului, dar și principalele mine și cariere din Banat, de la Poiana Ruscă și Rușchița, renumite pentru exploatarea de fier, marmură albă, argint, cărbune. El a descris operațiunile de aducere la suprafață a unor minereuri, ca de pildă fierul, la Steindorf, în vecinătatea Oraviței.

Interesul personal și științific au motivat și călătoriile întreprinse de profesorul de geografie, statistică și istorie de la Politehnica din Pesta, Anton Adolf Schmidl, de renumitul geolog din Bologna, Giovanni Capellini, de inginerul militar John Stokes. Cunoscut și pasionat speolog cel dintâi a explorat și descris pentru prima dată Peștera Scărișoara și ghețarul de aici. Călătoriile întreprinse în Munții Bihorului, în intervalul 1858–1861, finanțate de Arhiducele Albrecht von

Habsburg, guvernatorul-general al Ungariei, au fost adevărate expediții științifice la care au luat parte botaniști, mineralogi și geologi, cartografi, juriști, pictori și au dus la descoperirea de noi specii de minerale, plante și animale, la completarea informațiilor despre etnografia, economia agrară și dezvoltarea industrială a zonei Munților Apuseni, o regiune mai puțin cercetată de călătorii străini din secolul al XIX-lea.

În schimb, geologul italian Giovanni Capellini, care sosea în România în 1864 a cercetat în amănunt zona colinară a Munteniei, lacurile sărate, dar mai ales a fost interesat de zăcămintele petrolifere din zona Băicoi, de cele de pe văile râurilor Doftănița, Matița, Prahova și le-a comparat cu cele din Italia și Caucaz. Studiul dedicat acestora, pe lângă importanța științifică de netăgăduit, denotă și interesul companiilor străine pentru această bogăție, cunoscută încă din antichitate, mai cu seamă că prezența lui Capellini în spațiul românesc a fost urmarea invitației societății britanice Wallachian Petroleum Company.

În octombrie 1865, la Londra, Charles Boner publica lucrarea *Transylvania, its products and people*, un veritabil și complet portret al principatului anilor '60 ai secolului al XIX-lea. Cartea este rodul unei călătorii de câteva luni în întreaga provincie, prilej de a face o serie de constatări la fața locului, completate cu multe informații oferite de personalități locale, ca de pildă arheologul maghiar Henry Finály, profesor la Cluj, care i-a permis să copieze tabletele romane și l-a inițiat în modul de folosire și descifrare, bunul său prieten, sasul Johann Karl Schuller, geograf și etnograf, care prin discuțiile purtate i-a adus lămuriri și explicații și l-a familiarizat cu lumea literară și științifică a provinciei, episcopul evanghelic Georg Daniel Teutsch, baronul Blasius Orban și rectorul sașilor Friedrich Müller, ultimii doi oferindu-i cu generozitate fotografii și schițe făcute de ei înșiși, care se regăsesc de altfel în volum. Nu mai puțin de 43 de ilustrații cu teme dintre cele mai diverse de la edificii istorice, la cele publice, la străzi, vederi panoramice ale locurilor vizitate, până la portrete ale diferiților localnici în veșmintele lor tradiționale, îmbogățesc lucrarea și îi adaugă un plus de consistență. Alte date și informații i-au fost furnizate autorului de către nobilii maghiari, cunoscuți în peregrinările sale. Aceștia le datorează o bună cunoaștere a statisticilor și a veniturilor provinciei, a legilor existente și modalității lor de aplicare, dar și a deficiențelor unora dintre ele. Ceea ce i se poate reproșa lui Boner este faptul că în elaborarea cărții a ținut cont numai de punctele de vedere ale maghiarilor și, parțial, ale sașilor. De altfel, discuțiile și contactul cu reprezentanții celor dintâi sunt menționate clar în *Prefață* și recunoscute implicit de autor. Documentarea și culegerea informațiilor numai dintr-o singură sursă explică și portretul dominat de culori sumbre făcut românilor.

Plecat din Viena, la bordul unui vas al companiei austriece de transport pe Dunăre, Charles Boner a urmat cursul fluviului până la Orșova, după care s-a îndreptat spre Banat și Transilvania. Traseul a fost sinuos, el revenind în unele locuri, ceea ce denotă că itinerarul conceput în prealabil a suferit modificări în funcție de informațiile și sfaturile primite de la interlocutorii săi. Prima localitate vizitată a fost Mehadia, căreia îi consacră un capitol în care prezintă apele curative, prețul cazării, calitatea hranei, dar și satele întâlnite pe drum, locuitorii și portul lor.

De aici se îndreaptă spre Hațeg și Orăștie, nu înainte de a zăbovi la Sibiu, prilej de a admira vestita colecție Brukenthal și de remarca amestecul de etnii, veșminte și obiceiuri. Din discuțiile cu reprezentanții nobilimii maghiare, respectiv săsești, a putut să constate legăturile strânse ale acestora cu lumea din apusul Europei. Interesante sunt comentariile privitoare la unele din satele locuite de sași din împrejurimile Sibiului. Vânător pasionat, Boner a dedicat un capitol special faunei din Transilvania și unul vinului, cu interesante date despre producția anuală, calitatea vinului, prețul. Despre Sighișoara spune că „seamănă cu Nürenberg și Ulm”, cu străzi curate, dar înguste, cu case ca niște mici fortărețe, „îngrijite și cu jaluzele verzi, drăguțe și decorațiuni de modă veche și o curățenie de modă veche”, cu „un aer liniștit și o anume bunăstare”. Și aici Boner constată legăturile strânse cu lumea științifică din apusul Europei, lucrări ale diferiților autorii germani în viață fiind prezente în librării ca și în biblioteci particulare. În drum spre Brașov trece prin două mici târguri, Saschiz și Rupea, primul definit ca o „așezare germană”, deoarece era locuit în mare parte de sași, ca de altfel și orașul de la poalele Tâmpiei, „construit foarte îngrijit, având un aer înstărit”. Călătorul englez compară Brașovul cu Sibiu, insistând asupra fortificațiilor, construcțiilor și străzilor, noutăților edilitar-gospodărești dintre care remarcă recenta iluminare cu gaz a orașului. Alături de sași, ce alcătuiau populația majoritară, în Brașov locuiau români și unguri, relațiile dintre etnii fiind influențate de politică. Astfel, relatând despre controversele politice dintre sași și maghiari (românii având un rol minor încă în viața politică, dar treptat începeau să se remarce în activitatea comercială), el era de părere că reprezentanții celor două etnii ar fi bine să ajungă la un acord. În dorința de a cunoaște cât mai mult despre locuri, împrejurimi și populație, Boner a vizitat și localități din jurul Brașovului: Râșnov, Codlea, Cristian și chiar unele de peste Carpați, ca de pildă Bran, unde „toți <locuitorii> sunt ciobani, nu știu nici măcar cum se mănuieste plugul”, dar și pe cele populate de secui: Sfântu Gheorghe, Borsec, Covasna, Târgu Secuiesc, pentru ca apoi să se îndrepte spre Reghin, Târgu Mureș, Bistrița, Dej, Gherla, Cluj, Ocna Mureș, Alba Iulia, Hunedoara, Deva, Săcărâmb, Abrud, Roșia Montană, Turda. Englezul s-a arătat deosebit de interesat de exploatarea zăcămintelor din subsolul Transilvaniei, prezentând pe larg minele de aur de la Roșia Montană, Săcărâmb, Câmpeni, de cupru de la Bălan, de argint și plumb de la Rodna.

În 1864 Transilvania era vizitată de un alt englez, Arthur J. Patterson. Notele și amintirile din timpul călătoriei, completate de informații și considerații oferite de diverse lucrări referitoare la Ungaria și Transilvania, culese ulterior, au văzut lumina tiparului câțiva ani mai târziu, în 1869, sub titlul *The Magyars: their country and institutions*. Cele două volume ale lucrării au făcut din englez un autor de referință, alături de Charles Boner și John Paget, în ceea ce privește cunoașterea societății maghiare, dar și a Transilvaniei secolului al XIX-lea. Patterson a criticat multe din opiniile celor doi, dar a adus și informații noi, mai cu seamă că în 1864 călătorea pentru a doua oară în această provincie, beneficiind, ca și Boner, de

ospitalitatea oferită de „prieteni unguri”, printre care și Jokai Mor, care l-au călăuzit, după cum preciza în prefață, prin recomandări și cunoștințe, pe tot parcursul vizitei.

La începutul deceniului șapte al secolului al XIX-lea, Valérie Boissier de Gasparin, călătoare împătimită, cunoscută autoare de broșuri, relatări de călătorie, articole, romane, premiată de Academia Franceză, caracterizată de contemporani drept „conservatoare revoluționară”, făcea o călătorie la Constantinopol, alegând calea Dunării și apoi a Mării Negre. Pline de reflecții poetice, paginile dedicate ulterior spațiului românesc, pe care de altfel l-a cunoscut numai de pe puntea vasului, sunt interesante prin referirile și observațiile privind viața pe vasele ce navigau pe Dunăre, profilul călătorilor, relațiile dintre ei, comportamentul personalului navigant.

Critice, laudative sau neutre, relatările călătorilor străini privind etapa 1862–1866 pun în lumină o perioadă de adânci prefaceri în societatea românească, dominată de încercările de a adapta sau adopta modelul occidental. Totodată, ele evidențiază ezitățile, eșecurile, reușitele clasei politice, dar și felul în care naratorul se situează față de cele consemnate.

Daniela Bușă

EMIL DE SAYN-WITTGENSTEIN-BERLEBURG

(1824–1878)

Rămânând conectat la spațiul românesc prin relațiile sale de familie, dar și prin cele de natură politică, Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg a revenit în mai multe rânduri cu informații asupra celor întâmplate în principate. Nu vom stărui asupra datelor biografice, acestea putând fi consultate în volumul VI al seriei de față. De această dată, ne vom opri asupra observațiilor autorului în ce privește politica internă dusă de domnitorul Alexandru Ioan Cuza. Prințul de Sayn-Wittgenstein-Berleburg face parte din acea categorie a străinilor ce au investit financiar și afectiv, odată stabiliți aici, iar transformările aduse de el conacului și moșiei soției sale de la Fântânele sunt demne de luat în seamă. Printre notele referitoare la gospodărirea avutului din Moldova întrezărim aprecieri la adresa guvernelor românești și a măsurilor luate de domnitor, la modul de a călători pe Dunăre, dar și la situația economică existentă la acea dată. După 1865, prin moartea Pulcheriei Cantacuzino-Pășcanu el s-a detașat treptat de aceste locuri, pe care le va părăsi definitiv nu după mult timp.

EMIL DE SAYN-WITTGENSTEIN-BERLEBURG

Amintiri și corespondență¹

I

Alteței Sale Regale, Marele Duce de Saxa-Weimar²,

Bacău³, 28 mai/9 iunie 1861

p. 422

Deocamdată, cu cât situația în care ne găsim este mai neplăcută și mai supărătoare, cu atât simțim nevoia de a ne agăța de aducerea-aminte a acelor <momente> care îți evocă amintiri dragi. Din acest motiv îmi permit să vă trimit Alteței Voastre Regale această scrisoare dintr-o țară în care am făcut focul pe 28 mai, unde, din cauza vremii proaste, singurul divertisment este să privești pe fereastră la evreii care, în lungile lor caftane și cizme din *cuir-dinotherion*, mergeau

¹ Traducerea după Emil Sayn-Wittgenstein-Berleburg, *Souvenirs et correspondance*, vol. I, Paris, C.Lévy, 1888, p. 422–428; 436–446; 451–455; vol. II, p. 346–350.

² Karl Alexander August Johann (1818–1901), mare duce de Saxa-Weimar-Eisenach (1853–1901), fiul marelui duce Karl Frederick de Saxa-Weimar-Eisenach și al Mariei Pavlovna, sora țarului Rusiei, Alexandru I.

³ *Bakeu*.

log 041

cu greu și în mod disperat prin noroiul străzilor nepavate și se salvau din calea torenților de ploaie.

Iată, sunt de aproape două luni aici, stând la arhitectul meu, curajosul burghez din Aschaffenburg⁴ într-o încăpere fără perdele, <folosită> pe rând drept salon, sală de masă și cameră de dormit și în care dușumeaua păstrează urmele imense ale noroiului de afară. O bucătăreasă din Bucovina, o servitoare entuziasmată de prezența unui tânăr flecar, venit acum un an din întâmplare, ne prepară tocane și sosuri extraordinare într-o bucătărie în care găinile și câinii umblă fără rost, unde se spală rufe în timp ce se gătește, unde se doarme în comun și unde se mai fac încă

p. 423 // și alte lucruri, dacă este să ținem seama și de odrasla bucătăresei. Acest copil se târăște toată ziua prin cenușa fierbinte, *avec ce qu'il a de plus chair*, se joacă cu cuțitele de la bucătărie, cu mortar și cartofi scofâlciți, nu cunoaște o altă țară decât această bucătărie unde a fost conceput și adus pe lume și poartă, prin mijlocirea mea, numele mitologic de Platon⁵. Într-adevăr, mama sa, o tânără fată lipsită de experiență, a uitat complet să-l boteze. //

p. 424 Această cronică culinară este de necrezut, iar nuanța politică a acestei țări nu este cu nimic mai prejos. Guvernul nu se menține decât pentru că reduce administrația la un grup de oameni incapabili; agricultorii nu se revoltă împotriva marilor proprietari de teren în ciuda ațățării funcționarilor care speră să pescuiască în ape tulburi; politica externă se rezumă la a se ridica până la înălțimile lui Garibaldi⁶, a porni în urale în cinstea lui Plon-Plon⁷, idealul de prinț căutat, a-l umple de noroi pe regele Neapoleului⁸ și a învrăjbi Austria și Rusia. Și toate acestea cu o armată din carton, de trupe din țigani zdrențăroși și murind de foame, fără muniție, fără fabrici, fără tren, fără depozite, fără medici; o armată destinată a cuceri Turcia și Austria pentru prințul Cuza⁹.

În această situație, se cere mai mult ca niciodată în mod unanim și în gura mare un prinț german. Mi s-a cerut sfatul asupra acestui subiect din toate părțile. Le-am propus drept candidat pe prințul Hermann¹⁰, vărul Alteței Voastre Regale și pe prințul Alexandre de Hesse¹¹. Sunt o mulțime de oameni care mi-o cer mie

⁴ Oraș, landul Bavaria, Germania.

⁵ Platon (cca. 427–347 î. Hr.), filosof antic grec.

⁶ Giuseppe Garibaldi (1807–1882), revoluționar și om politic italian, una din principalele figuri care delinesc mișcarea Risorgimento.

⁷ Referire la Napoléon Joseph Charles Paul Bonaparte (1822–1891), conte de Montfort, Meudon și Moncalieri, văr al împăratului Napoleon III, om politic și general francez, numit familiar Plon-Plon. Adesea a fost desemnat și sub numele de Napoleon V și considerat conducător al Casei Imperiale Franceze.

⁸ Mențione eronată. Pe data de 17 martie 1861 fusese proclamat Regatul Italiei, în acesta fiind înglobat și Regatul celor Două Sicilii, din care făcea parte regatul Neapole. În urma acestui act politic, Victor Emanuel II (1820–1878), regele Sardiniei (1849–1861), a fost proclamat ca monarh al noului stat (1861–1878).

⁹ *Couza*. Alexandru Ioan Cuza (1820–1873), domn al Principatelor Unite ale Moldovei și Țării Românești (1859–1866).

¹⁰ Hermann de Saxa Weimar-Eisenach (1825–1901), prinț german, căsătorit cu Augusta de Württemberg (1826–1898).

¹¹ Alexandre de Hesse-Darmstadt (1823–1898), fiul marelui duce Ludovic II de Hesse și a prințesei Wilhelmina de Bade, înrudit cu familia Romanov.

însumi, dar resping ofertele lor întrucât este nevoie de alianțe puternice pentru a întreprinde ceva în calitate de suveran într-o astfel de țară care, supusă ordinii și liniștii, ar putea fi un paradis.

În mijlocul acestui tam-tam, treburile mele personale își urmează încet micul lor curs. De fiecare dată când timpul // mi-o permite sunt afară, *pe domeniile mele*¹², p. 425 unde deja s-a dezvoltat o colonie de muncitori germani, tăietori în piatră și faianță, tâmplari, grădinari. În fruntea lor se găsește, fostul archebuzier¹³ al Alteței Voastre Regale, Dedede, care, cu patosul din Braunschweig¹⁴, își povestește aventurile sale din pădurile din Harz¹⁵. Dar pădurarul este un ungar, fost căpitan de husari al lui Kossuth¹⁶ și acum refugiat politic. Câțiva din Darmstadt¹⁷ au obiceiul de a mi se adresa cu titlul de *Înălțimea Voastră* etc.

Construcțiile mele cresc văzând cu ochii și locuiesc deja în locul în care o voi primi pe Alteța Voastră Regală în ziua în care-mi va face vizita promisă. Din păcate, executarea acestui minunat plan este în fază de proiect.

Țăranii mei, mai bine tratați de mine decât de moldoveni, mă iubesc și asta mă încântă, *în ciuda tuturor grijilor mele*. În cele din urmă, au cărat voluntar o zi întregă lemne și moloz pe șantierul meu. Pentru a le mulțumi, am organizat o serbare câmpenească. Cu această ocazie au dat gata un vițel, șapte porci, mai multe mii de turte din mălai, cinci mii de cepe, mi-au băut trei mii de sticle de vin, fără a mai pune la socoteală ce a mai fost dat la fântâni ca *răcoritoare pentru doamne*.

A trecut mult timp de când nu mai am vești de la Alexandre. Soția mea este la Schlitz¹⁸; nu mă pot gândi a merge să o văd înainte de iulie, căci totul înainteaș a aici alene, foarte încet; fiecare afacere trenează încât îți vine să o împingi de la spate.

Mica colonie de germani de la Bacău mă copleșește cu cereri și politețuri; după ce am făcut posibilă construirea unei mici biserici protestante¹⁹ cu un cimitir, îmi dorește într-atât de mult binele // încât nici nu mă lasă să respir. Când dansăm, p. 426 sau mai bine spus când sărim, pe *mine* mă aleg doamnele și trebuie, pentru a-mi răscumpăra păcatele, să mă învârt în cerc precum un tinerel; cu fiecare ocazie, aceste ființe amabile <faceau acest lucru> purtând pe piept sau la încheieturile mâinilor panglici mari cu culorile mele, ceea ce era frumos din partea lor, dar monoton.

Dacă Alteța Voastră Regală se învrednicește a-mi adresa câteva rânduri, iată adresa mea: Bacău, Moldova (Principatele Unite)

Primiți, vă rog

Prințul Emil de Wittgenstein

¹² De fapt, este vorba despre domeniul soției sale, Pulcheria Cantacuzino-Pășcanu, de la Fântânele, primit ca zestre și administrat de autor.

¹³ *Chargeur*.

¹⁴ *Brunswick*, oraș, landul Saxoniei Inferioare, Germania.

¹⁵ Lanț muntos în centrul Germaniei.

¹⁶ Lajos Kossuth (1802–1894), lider revoluționar maghiar, guvernator al Ungariei (1848–1849)

¹⁷ Darmstadt, oraș, landul Hesse, Germania.

¹⁸ Schlitz, oraș, landul Hesse, Germania.

¹⁹ *Un petit temple protestant*.

Mult iubiții mei părinți²⁰,

M-am reîntors după o călătorie foarte interesantă de câteva zile pe care am făcut-o în Bucovina, îndeosebi la Cernăuți²¹, de unde am cumpărat pentru viitorul nostru cămin de la Fântânele²² o mulțime de obiecte foarte necesare la prețuri extrem de bune. Fac tot ce trebuie făcut fără prea mult lux, dar ținând pe cât posibil la confort și sunt mai ales mândru de cumpărarea ustensilelor mele de bucătărie.

La Rădăuți²³ am văzut, sub auspiciile colonelului care se află în subordinea mea²⁴, <și alte lucruri> cu excepția trupelor care se află în munți și am petrecut aproape o zi alergând de pe o pășune pe alta. Este minunat să vezi cum totul este bine orânduit, bine întreținut și cum caii, de rasă arabă, sunt robuști și plini de eleganță. Mă uimește că în Germania nu realizăm că trebuie să vorbim mai mult <despre acest lucru>. Împreună cu <colonelul am convenit că> sunt cu adevărat o bună achiziție și nu îmi voi duce caii din grajdul din Moldova decât acolo. Pentru 250 de florini avem deja un cal foarte bun, iar de la 400 la 500 de florini, tot ce este

p. 427 mai bun. //

Aici lucrările merg foarte bine, grație muncitorilor mei germani și bunei lor influențe astfel încât sunt deja câțiva moldoveni care, sub îndrumarea lor, au devenit buni meseriași și au încetat a mai fi bețivi; cu toate că îi plătesc mai puțin decât la Bacău, muncitorii mă plac pentru că știu că-și vor primi întotdeauna banii la o dată fixă.

Deja toamna viitoare mica noastră casă, o parte din grajduri și casa din pădure, a inspectorului și a grădinarului vor putea fi locuite. Este o dovadă de plăcere să vezi ce a devenit, în paisprezece luni, ceea ce era un deșert. În câteva zile, mica noastră capelă protestantă, care este încântătoare, va fi inaugurată. Pentru muncitorii mei, am întemeiat și la Bacău un mic spital cu patru paturi, unde sunt bine îngrijiți. Toate acestea au lăsat o impresie bună și nu am avut de îndurat decât ostilitatea autorităților moldovene împotriva a tot ceea ce este german,

Pulcheria²⁵ se plânge de sănătate; ea este nervoasă și nu doarme noaptea. *Asta mă îngrijorează mult, dat fiind faptul că sunt departe de ea și am vrea să știm* cui am putea să ne adresăm. Nu credeți și voi că aerul munților Elveției sau Tirolului îi va face bine?

Cred că mai devreme de trei sau patru săptămâni nu voi putea părăsi Moldova; prezența mea este prea necesară aici (...)

Al vostru fiu ce se gândește cu o afecțiune tandră,
Emil Wittgenstein

²⁰ Este vorba despre prințul August Ludwig Sayn-Wittgenstein-Berleburg (1788–1874) și de Franziska Maria Fortunata Allesina von Schweitzer (1802–1878).

²¹ *Czernowitz*, oraș, Ucraina.

²² *Fontanelli*, sat, com. Hemeiuș, jud. Bacău.

²³ *Radautz*, oraș, jud. Suceava.

²⁴ *Harras*.

²⁵ Pulcheria Cantacuzino-Paşcanu (1840–1865), soția autorului, fiica lui Nicolae Cantacuzino-Paşcanu și a Luciei Paladi.

Wiesbaden, 20 octombrie 1861

Monseniore,

Scrisoarea atât de binevoitoare a Alteței Voastre Regale mi-a fost dată la sosirea mea aici, acum două zile. M-aș fi grăbit aproape imediat după ce am primit-o să-mi exprim sincerele mele mulțumiri către Alteța Voastră Regală, dacă prințul Alexandru nu mi-ar fi dat întâlnire la Frankfurt și nu m-ar fi luat după sine *nolens volens* la Darmstadt, la teatru, unde a trebuit să mă prezint marelui duce așa cum mă găseam, cu o înfățișare demnă de milă și o pălărie de vagabond. Nu am revenit decât astăzi și pentru mine este o plăcere infinită să spun Alteței Voastre Regale cum întreaga sa amintire mă face fericit.

Sunt aici pentru aproape o săptămână; aștept mesajul Majestății Sale, regele Neapolelui, care va precede medalia de onoare și pe care voi avea cinstea să o port. Fără îndoială, nu voi rămâne la Roma decât trei sau patru zile; voi reveni pentru câteva ore la Wiesbaden²⁶ și voi profita de ultimul vas pentru a o duce pe micuța mea²⁷ în Moldova. Aceasta va fi o adevărată expediție: mica mea fiică, două bone și tot felul de porțelanuri de cărat după mine. Las impresia unui câine de vânătoare obligat să aducă frigerea.

Nici călătoria mea până aici nu a fost plină de bucurii. Apele Dunării erau joase cum nu au fost niciodată; Porțile de Fier²⁸ ieșeau la suprafață precum un maxilar negru știrbit de un uriaș care și-a stricat dinții mâncând dulciuri; pe scurt, întregul grup a fost nevoit să facă un tur confuz în vehicule antideluviene; acestea formau un grup // de oameni care se culcau sub cerul liber: români, ruși, turci, greci, evrei și alți păcătoși, în mijlocul cărora ne băgăm în mod involuntar mâinile în buzunare; doi comis-voiajori francezi, creatori de calambururi, întrețineau conversația; singura mea distracție era să privesc atent albeața pescărușilor și o mulțime de șerpi mari care treceau înot de pe țărnul românesc pe cel turcesc, ca și cum și ei ar găsi regimul condus de Cuza prea rău.

Planurile noastre, *împotriva cărora nu m-am putut opune*, m-au îndepărtat, din păcate, de Alteța Voastră Regală.

Până atunci, sper ca Alteța Voastră Regală să-mi păstreze bunăvoința sa etc.

Prințul Emil de Wittgenstein.

²⁶ Wiesbaden, oraș în sud-vestul Germaniei, capitala landului federal german Hessa, renumit pentru apele sale termale. Aici veneau la tratament sau în vacanță importante personalități politice ale vremii.

²⁷ Lucia zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg (1859–1903), fiica autorului acestei relatări și a prințesei Pulcheria Cantacuzino-Pășcanu (1840–1865).

²⁸ *Portes de Fer*.

p. 436 Mult iubiiții mei părinți,

p. 437 Veți rămâne uimiți văzându-mă din nou la Pesta. Iată motivul acestei întârzieri. Slavă Domnului, călătoria noastră până la Pesta a decurs bine. Ne-am oprit // o zi la München și una la Viena, și am călătorit de obicei noaptea, pentru a nu-i deranja micuței orele de somn, care, de altfel, doarme foarte bine în vagon. Am ajuns dimineață, pe 26 noiembrie, la Pesta, dar noaptea a devenit dintr-o dată prea friguroasă și micuța a făcut puțină febră. Am chemat un excelent homeopat de aici, doctorul Moskovitz, care i-a înlăturat-o în câteva ore, dar, pentru a crește numărul precauțiilor luate, am lăsat vasul să plece miercuri, pe 27 <noiembrie> pentru că am fost sfătuit să iau joi seara trenul cel mai rapid pentru a-l prinde din urmă pe cel de la Baziaș²⁹. Trebuiau câștigate două zile, timp în care micuța și-a revenit complet. Ajuns joi seară la gară cu arme și bagaje aflu, spre marea mea stupefacție că, după opt zile <de mers>, trenul de viteză de la Baziaș nu va mai pleca și că, pentru a prinde din urmă vasul, trebuia să iau trenul obișnuit, ce plecase la ora patru după-amiază. Iată-mi deci bagajele plutind fără noi pe Dunăre, în timp ce noi eram condamnați să așteptăm următoarea zi de miercuri pentru a lua următorul vapor. Schimbarea în ce privește trenul s-a făcut fără să se afle, căci de la hotel și până la biroul de navigație, nimeni nu știa. Șeful gării afirma că nici el nu fusese încunoștințat și se sprijinea pe orarul căilor ferate, spunându-mi că mă înșel, rămânând uimit să afle de la casier, care-l asigura că într-adevăr trenurile de la ora nouă fuseseră anulate³⁰. Iată ordinea care domnește în Austria și este iarăși minunat că, grație tărașului ce l-am făcut și amabilității directorului companiei de navigație, mi-au acordat cabinele, pe care le plătisem deja, de pe următorul vapor, căci altfel ar fi trebuit să plătesc de două ori. În fine, mâine, dacă nu apar alte neplăceri, ne vom imbarca.

p. 438 De ieri, este o vreme încântătoare, după mai multe zile de ceață deasă, care au întârziat îndestul // navigația. Am cumpărat de aici pentru Lucie o trăsură bună, închisă, pe care o voi regăsi la Galați³¹ împreună cu restul coletelor noastre. Intrând în legătură cu mai multe persoane, am văzut aici pe Edgar d'Erbach, doamna de Breidbach, fiul ei și Nelli de Maitheny (Vrintz), care locuiește în același hotel ca și noi și care are doi copii încântători. Lucie și cea mai mare dintre cele două Maitheny s-au înțeles bine împreună și s-au jucat fiecare într-un colț, fără să se îmbrățișeze nebunește și să scoată strigăte de disperare când trebuiau separate. Baronul de Maitheny știa să se facă plăcut, am luat cina în fiecare zi cu ei la club, unde m-au înscris alături de un conte Czacki și alți câțiva domni. Opinia publică de aici este împărțită și descurajată. Ungurii simt că sunt înconjurați și nu mai știu cum să iasă din această poziție inegală, la fel ca și austriecii. Marele motiv de ură împotriva guvernului provine din brutalitatea și aroganța ofițerilor, care îi tratau pe oamenii la care erau încartiruiți precum țări cucerite. Peste tot aceeași melodie,

²⁹ *Basias*, sat, com. Socol, jud. Caraș-Severin.

³⁰ *Eingestellt*.

³¹ *Galutz*.

indiferent că ești în Moldova, Italia sau Ungaria. Ceea ce exasperează mai mult decât orice este că dacă o trupă de execuție apărea într-un sat sau într-un castel, începeau din toate colțurile incendiile, care erau atribuite soldaților.

Pe curând, dragii și bunii mei părinți, vă iubesc și vă îmbrățișez din toată inima,

Emil Wittgenstein

P.S. Am călătorit de la Frankfurt la Stuttgart împreună cu prințul și prințesa regală de Württemberg³², care m-au primit în trăsura lor, unde nu am fost decât patru: ei, eu și marea doamnă, baroana de Sturmfeder³³. Prințesa a admirat-o și a mângâiat-o îndelung pe micuță și a reușit să o scoată din trăsură pentru a o vedea.

Din partea prințului Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg

Bacău, 20 decembrie/1 ianuarie 1862 p. 439

Iată că în cele din urmă, dragii mei părinți, am ajuns ieri seară sănătoși și nevătămați. Nu a fost fără efort. Știți motivul pentru care a trebuit să rămânem la Pesta până la 4 decembrie. În sfârșit, ne-am imbarcat pe nava de călători³⁴ murdară, lentă, prevăzută cu o bucătărie îngrozitoare, pentru care am plătit separat și cu un restaurator pe care l-ați fi criticat sever, fiind lipsit de orice concurență. Vaporul era plin de tot felul de lume, numai frumoasă nu. Doar în prima zi am avut parte de plăcuta companie a contelui Eltz și a baronului Mailath, celebrul orator, care mergeau în ținuturile lor. Am pierdut o grămadă de timp: o zi la Baziaș, douăzeci și patru de ore la Orșova, douăsprezece <ore> la Turnu-Severin³⁵, zece <ore> la Vidin³⁶, douăzeci și patru de <ore> la Giurgiu³⁷ și peste tot întâlneam vapoare cu mărfuri de remorcat astfel încât ne trezeam la Cernavodă³⁸ sau oriunde ne petreceam noaptea precum Franklin, înconjurați de gheață. A avut loc o lungă prelegere în care căpitanul i-a sfătuit pe toți să meargă până la Constanța³⁹ pe calea ferată, pentru ca de acolo să treacă la Constantinopol și să se reîntoarcă prin Odessa la Galați. Toată lumea era în pragul disperării, dar am protestat și strigat într-atât încât s-au hotărât să plece și noi am avansat încet tăind firele de gheață întinse pe Dunăre, până ne-am aflat la două ore distanță de Brăila⁴⁰, de unde ne-a fost imposibil să avansăm din cauza cuburilor de gheață și <iată> cum *Albrecht*, flancat

³² Pauline Therese Louise de Württemberg (1800–1873), ducesă de Württemberg, căsătorită în 1820 cu regele William I de Württemberg (1781–1864).

³³ Louise Sturmfeder (1789–1866), foarte apropiată de viitorul împărat Franz Joseph și de fratele său Maximilian.

³⁴ *Personenschiff*.

³⁵ *Turn-Severin*.

³⁶ *Widdin*.

³⁷ *Giurgewo*.

³⁸ *Tscherna-Woda*.

³⁹ *Kustendji*.

⁴⁰ *Braïla*.

p. 440 de două mari vapoare pentru remorcat, a acostat pe o insulă, probabil pentru a-și petrece acolo toată iarna. Toată societatea amestecată începuse să se împuțineze încet, după ce o companie de soldați, un harem și mai mulți negustori turci, // au fost lăsați la Rusciuc⁴¹ și <pe vapor> nu mai era nimeni, cu excepția găștii mele, un mic englez îngrozitor, o ființă răutăcioasă, câțiva negustori greci, un bătrân turc, mânăitor⁴² de iatagane și pistoale, care, cu barba sa lungă, turbanul alb și caftanul îmblănit, o înpăimânta pe micuță; apoi, familia bătrânului general Vinctinghof, ce în alte timpuri fusese șeful gărzii de cavalerie <imperiale>, un bătrân minunat, dar care și-a pierdut complet mințile, <era alături> de soția sa, născută contesă Keller – pe care am cunoscut-o îndeaproape acum șaisprezece ani la mătușa sa, prințesa Bariatinski, o doamnă atrăgătoare și bună – și de cei trei copii încântători. Ea se întorcea de la Sayn⁴³, unde soțul plecase pentru a o căuta și a o readuce în Rusia prin Odessa, iar noi ne-am recunoscut în fața <orașului> Belgrad, după ce ne-am privit îndelung două zile. Era o adevărată resursă pentru mine, atât în ceea ce privește conversația cât și eșecurile, iar ei pretindeau că fără mine nu și-ar putea închipui ce s-ar fi ales de ei. Este drept că i-am însoțit cu bucurie și până la final m-au privit drept călăuza și oracolul lor.

Iată cum am plutit timp de trei zile prin gheață, aproape de o insulă părăsită, așteptând rezultatul telegramelor pe care le-am trimis la Brăila și Galați, neavând aproape nimic de mâncat, ceea ce era penibil, mai ales pentru copii; mai mult, lipsa aproape totală a pâinii și a vinului pentru noi, m-a determinat să fiu cel care începe primul mica cutie de *Marcobrunner Ausbruch*⁴⁴ pe care o târâsem după mine, privind precum sora Anna⁴⁵ țărml și ghețurile care coborau în Dunăre. În acest timp, eu însumi am recurs la homeopatie pentru a-i înlătura baronului Vietinghof febra, iar copilului său, inflamația oculară. Din fericire, cabinele erau bine încălzite, nu din amabilitate pentru noi ci pentru ca frigul să nu ducă la distrugerea țevilor astfel încât, deși doborâți de foame, nu am // înghețat. În cele din urmă, căpitanul ne-a declarat că dacă vom continua a ezita să mergem pe țărml, nu vom mai putea trece și va trebui să așteptăm ca Dunărea să înghețe cu totul. Drept urmare, ne-am făcut curaj. am îmbarcat copiii. bagajele din cabină și pe noi într-o barcă mare a unui țaran, prin care s-a făcut simțită prezența Domnului, ocazie care a determinat-o pe Christiane, bona copilului, să-și arate prin intermediul gambelor sale, pudoarea de vestală. Am avut la dispoziție o oră și jumătate pentru a traversa (printre bucățile de gheață care veneau spre noi) acea parte a fluviului care ne despărțea de prea-fericitul mal românesc. Pe țărml erau o mulțime de canalii, printre care un preot – pe care bucătăreasa adusă de mine de la Pesta insista să-l numească rabin – care striga, gesticula și ne aranja îngrămădiți cu picioarele în aer în sănii și căruțe

p. 441

⁴¹ *Rousschouk*. Azi Ruse, oraș, Bulgaria

⁴² *Farci*.

⁴³ Municipiu până în 1928 și apoi cartier al orașului Bendorf, districtul Mayen-Koblenz. landul Renania-Palatinat.

⁴⁴ „Sortiment de vin renumit”. (n. a.)

⁴⁵ Anna Albertine Georgine Caroline zu Sayn Wittgenstein-Berleburg (1822–1902), căsătorită în 1848 cu contele și diplomatul Karl Heinrich von Görtz (1822–1885).

trase de boi înainte de a ne conduce la satul vecin, *Crupeni*⁴⁶, nume pe care nu-l voi uita prea curând. Ne-am cazat în trei camere sau în niște maghernițe din trei cabane diferite: eu cu rabinul, în timp ce am pus copiii împreună în singura cameră prevăzută cu dușumea. Era îngrozitor. Chelnerul, pe care căpitanul vasului ni-l împrumutase, dându-ne în același timp și câteva pături și farfurii, era trist, iar noi nu găseam nimic de cumpărat, nici măcar lapte. În fine, am dibuit câțiva cocoși bătrâni, cu pielea tare precum talpa pantofilor și care încă mai cântau într-o supă pe care am pus să o facă bucătăreasa mea, pe un foc din trestii, supă la care am adăugat orez, din care mai aveam de rezervă pentru micuță. Supa a fost purtată din casă în casă cu o escortă, pentru a-l proteja pe cel care o ducea împotriva câinilor ce-i săreau printre picioare. Am mâncat pe divane și lăzi pentru că țărani români nu știu ce-i aceea o masă. Mai târziu, am luat ceai dintr-o supieră, în același mod în care iei // punch. Din fericire, frigul înghețase puricii așa încât am dormit foarte bine. p. 442

În ziua următoare, din nou supă, dar cântărită corect pentru fiecare pentru că nu mai era așa multă. Brusc, au ajuns patru sănii superbe trase de patru cai și noi ne credeam deja eliberați când ne-au spus că au fost trimiși de un comisar al companiei de navigație, pentru a-i căuta pe ofițerii de bord. Despre noi nici nu putea fi vorba. Am plătit pentru a fi transportați la Galați, dar ne-au lăsat pe uscat precum Robinson <Crusoe>⁴⁷; restul era treaba noastră. Am făcut atâta hărmălaie și am zis atâtea nerozii la toată lumea încât după trei ore de discuții, s-au decis în cele din urmă să ne cedeze o sanie pentru paisprezece persoane câte eram. Cu greu am închiriat câteva căruțe țărănești când, în momentul plecării, au sosit sănii și un vagon de marfă pe care ni le trimiseseră expeditorul nostru din Galați. Seara, ne-am culcat la Brăila într-un han de proastă calitate, care nouă ne-a părut un palat și unde am fost mâncați de vii, iar în ziua următoare la Galați, unde am petrecut o zi de odihnă și unde micuța a fost într-un totul răsfățată acasă la o veche cunoștință, doamna Ghica, unde ne-am cazat. Două zile după aceea, am ajuns la Bacău într-o trăsură cu geamuri, pe care o cumpărasem de la Pesta și care, din fericire, ajunsese.

Pulcheria⁴⁸ fusese într-atât de agitată încât, purtând de grijă micuței, nici nu a mai apucat să se îmbolnăvească. Arată bine și suferă mai puțin din cauza bolii. Micuța este puțin obosită, dar nu prea mult și câteva zile de odihnă îi vor reface forțele.

Pe curând, dragii mei părinți. Vă iubesc și vă îmbrățișez din tot sufletul,

Emil Wittgenstein.

Bacău, 11/23 februarie 1862 p. 443

Mult iubiții mei părinți,

Cred că ați primit deja ultima mea scrisoare în care vă vorbeam de boala fetei noastre. Slavă Domnului, ea este în plin proces de însănătoșire astfel încât am încetat să o supraveghem. Ea începe să mănânce un pic de carne, își recapătă

⁴⁶ Neidentificat.

⁴⁷ Personaj al romanului cu același nume scris de Daniel Defoe și publicat în 1719.

⁴⁸ Pulcheriei Cantacuzino-Pășcanu (1840–1865), soția autorului.

culoarea în obraji, se joacă, cântă și devine capricioasă și, mai mult decât orice, fapt care continuă să se vadă, abia dacă își dă seama că a fost bolnavă. Pe scurt, cred că doar ea singură se poate ajuta.

Aici suntem prinși în nămeți până la urechi și ducem o viață de crustacee prinse în cochilia lor. Singura noastră companie este arhitectul Bitteringer, un tânăr curajos și amabil, care face comisioane, coordonează lucrările, dă lecții de matematică Pulcheriei și sfaturi în ce privește «alte» probleme dificile. Cred că boala micuței m-a făcut să uit să vă spun că, înainte ca aceasta să se declanșeze, am petrecut cinci zile la Iași⁴⁹, unde am reglat cu Suțu⁵⁰, care a rămas până azi ministru, toate afacerile pe care le amânasem. Am stat la el; era precum un han îngrozitor. Toate ușile erau deschise, soliciitanții, indiferent de gen, treceau prin toate camerele. Conta prea puțin costumația sau cu se ocupau cei care locuiau în casă, Suțu începea a-și ține audiențele în cămașă, sfârșindu-le în stradă, iar câțiva prieteni veneau în acest timp să facă vizite, amestecându-se în ședințele pe care miniștrii le aveau. Este epoca de aur în sensul propriu al expresiei și adesea veșmântul aceleiași epoci de aur trebuie să se potrivească. //

p. 444 L-am expedit pe grădinarul meu după o singură lucrare, ce a avut loc la mine. Nu i-au lipsit obstacolele. Asemeni tuturor germanilor mei, nu înceta să se certe și, drept urmare, nici un personal administrativ nu se înțelegea cu celălalt, niciunul nu renunța la ideea sa și l-am numit pe Bitteringer inspector general peste întregul grup și am anunțat această decizie personalului printr-o circulară. Pentru că pădurarul și grădinarul au protestat și au refuzat să semneze adeziunea la circulară, le-am spus că necerându-le părerea, ci supunerea, le lăsam douăzeci și patru de ore pentru a reflecta. Sus-numitul pădurar s-a dezmeticit de îndată și mi-a cerut iertare, dar grădinarul, continuând să se opună, i-am arătat ușa ceea ce l-a făcut mai târziu să ajungă să mă înțeleagă. Am avut până acum prea multă considerație pentru aceste bestii. Dacă nu aș fi luat taurul de coarne, ar fi sfârșit prin a mă înlătura și a numi în locul meu un guvern provizoriu. Deocamdată, au redevenit adevărați mieluși și sunt ridicoli datorită respectului.

Aproape că avem acum certitudinea că în câțiva ani vom avea o cale ferată, continuarea celei din Liov⁵¹, care va trece pe la noi. Ce mare distracție va fi și cum voi veni atunci în pădurea noastră de stejari!

Emil Wittgenstein

⁴⁹ *Jassy*.

⁵⁰ Nicolae Suțu (1798–1871), fiul domnului Alexandru Nicolae Suțu, om politic și economist român, ministru în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. El a fost căsătorit cu Ecaterina Cantacuzino-Pășcanu (1803–1844), mătușa soției lui Emil Sayn-Wittgenstein-Berleburg, Pulcheria Cantacuzino-Pășcanu. După moartea acesteia, s-a căsătorit în 1857 cu Emily Barlow.

⁵¹ *Lemberg* (în ucraineană *Lviv*, poloneză *Lwów*, germană *Lemberg*, rusă *Lvov*), oraș, Ucraina.

Mult iubiiții mei părinți,

Iată cât de mult timp a trecut de când nu v-am mai scris, dar nu din lipsa p. 445 bunăvoinței. În primul rând, am petrecut douăsprezece // zile la Iași, unde căldura era într-atât de mare încât nu puteam lua în mână un stilou și de unde, de altfel, Pulcheria v-a scris. Sunt doar opt zile de când ne-am întors de la Iași când am căzut pradă unei febre violente, iar de abia astăzi m-am simțit un pic mai bine și profit de poștă pentru a vă scrie și a vă trimite îmbrățișări tandre.

La Iași, Pulcheria, care pozează în femeie serioasă a revenit la distracțiile societății și s-a amuzat teribil; ea a dansat în fiecare seară până la ora unu, fără oprire, ceea i-a dat insuflat un umor încântător, iar în toate diminețile era cuprinsă de o oboseală ce o părăsea pentru a o lua de la capăt seara. Trebuie să vă spun că aceste baluri cuprindeau un pian, șase lumânări, cât mai multe doamne, trei domni și pahare cu apă la distracție. M-a făcut să dansez și pe mine ca și cum aș fi fost plătit să o fac; eram extenuat și pluteam în apă. Odată reveniți la Bacău, tot acest vis frumos s-a spulberat, iar viața serioasă și-a reluat cursul pentru Pulcheria.

Am adus de la Iași un bătrân bucătar murdar, dar acceptabil, care trecea drept un bucătar obișnuit în Moldova. Picherul meu⁵², care a înțeles că se vorbea despre el ca despre o minune, a declarat că era un mare om, ceea ce ne-a determinat să cădem în admirație în fața lui. Bucătăriile sunt precum politica; este de ajuns un om cu care să te mândrești pentru ca mulțimea să creadă în voi. Dimpotrivă, chelăreasa noastră a dorit să plece, nedorind să fie degradată și, din nefericire, soțul ei, cel mai bun vizitiu al nostru, a dorit să o urmeze; era precum predica părintelui Rocco despre sfântul Iosif; din fericire, s-au calmat. De asemenea, am primit de la Aschaffenburg o femeie de serviciu care părea să aibă disciplina și demnitatea necesară postului său, dar și un vânător, care a adus cu sine doi câini.

Micuța noastră este încântătoare în grația și bunătatea ei, cu // multă p. 446 încăpățănare pentru a ridica restul. Era destul de tandră și expansivă când ne-am întors la Iași. Sper ca, în vreo cincisprezece zile, să putem intra, în sfârșit, în micul nostru cămin de la Fântânele. Acest lucru nu se va putea face fără efort și ceea ce trebuie să pregătim, în ce privește construcțiile și instituțiile într-o țară în care nu există aproape nimic și unde totul pare să fie cuprins de o autosuficiență, nici nu poate fi închipuit. Avem tâlhari pe toate drumurile, hoți și imbecili în toate sectoarele administrației; mai mult, subprefecți care fac politică. Peste tot, stagnare, anarhie administrativă, judecată arbitrară, absurditate și demoralizare.

La București, partidul roșu l-a asasinat pe primul ministru Catargiu⁵³ în plină zi și în mijlocul străzii. Bineînțeles, poliția nu l-a prins pe criminal. Ea nu-i prinde decât pe cei care nu știu să se salveze și nu este la fața locului decât pentru a șicana,

⁵² Lucrător care răspunde de buna întreținere a unei căi ferate, a unei șosele sau a unui drum. Aici în sensul de specialist.

⁵³ *Catargii*. Barbu Catargiu (1807–1862), jurnalist și om politic, prim ministru în timpul conneiei lui Al. Ioan Cuza. Autorul face referire la atacul lui Gheorghe Bogati produs la data de 8 iunie 1862 în fața Mitropoliei.

deranja și a-i înfrâna pe oamenii cumsecade care rămâneau în case și trăiau liniștiți. Cât despre a proteja pe cineva, a-i urmări pe tâlhari sau a descoperi un hoț, ea este incapabilă a o face. Curând nu vom mai putea să ne găsim dreptatea în această țară care are parte de împușcături.

p. 447 Deocamdată, pe aici trece un grup de unguri din legiunea austriacă a Italiei, ce a fost dizolvată⁵⁴. Sunt niște bieți nefericiți pe care piemontezii i-au exploatat, i-au batjocorit și înșelat în toate felurile, aruncându-i în cele din urmă fără vreun ban pe caldarâmul Constantinopolului, de unde veneau compromiși dorind sau să-și câștige traiul sau să reintre în țara lor. Ieri am fost vizitat de unul din ei, un baron Kaunitz, care, conform pașaportului său, a fost ofițer în sus-menționata legiune, din partea căreia venea spre a-mi cere de pomană. De obicei, răspund destul de tăios aventurierilor, mai ales revoluționarilor și în special aceluia care au luat parte în așa-zisa chestiune italiană, dar acesta mi-a plăcut într-atât de mult prin modestia, demnitatea sa, alura // de adevărat domn și bunul-simț încât am stat pentru mult timp la taifas cu el, făcându-i un cadou drăguț. Bietul tânăr își revenise în întregime de pe urma revoluției și agenților săi, considerând toată această punere în scenă a piemontezilor drept o nebunie și o comedie dintre cele mai absurde și necinstite, adăugând că Kossuth, prin farsele și reaua sa credință, influențase cu totul gândirea privind emigrația maghiară, la fel ca și Türr⁵⁵. Cât despre Garibaldi, l-a luat în răs și singurul despre care declară că este un om plăcut este Klapka⁵⁶, care, din câte spune, se află acum la Brăila. I-am spus că eu credeam că nu merită să încerce să obțină o amnistie pentru el și camarazii săi din legiune, dar el mi-a răspuns imediat:

«Și eu cred asta! dar dacă guvernul austriac ar ști că, după ce am văzut îndeaproape toată acea nebunie, am revenit acum la vechea noastră perspectivă asupra lucrurilor și cum începem să simțim datorită experienței că Ungaria, fără Austria, nu are nici posibilitate de a exista, ne va ierta; ea se încrede în noi mai degrabă decât în alții, care nu au ieșit din țară și încă se amăgesc cu iluzii, pe care noi le recunoaștem de mult timp ca irealizabile»

Ce spune bunul meu tată de afacerea Belgrad? Va fi sau nu începutul ultimului act al chestiunii orientale? Dacă vom avea parte de război, reintru în

⁵⁴ Autorul se referă la bombardarea Belgradului în 5 iunie 1862 de către turci. Armistițiul este semnat a doua zi. La propunerea guvernului francez, s-a deschis o conferință la Constantinopol pentru depistarea neînțelegerilor și rezolvarea lor pentru ca pe viitor să se evite astfel de conflicte. Conferința se încheie cu un compromis: Imperiul Otoman evacuează două din cele șase fortărețe, pe care avea dreptul să le ocupe, dar continua să păstreze garnizoane în alte patru cetăți. Neînțelegerile și ciocnirile au continuat și în anul 1863, astfel că la 5 februarie, o comisie mixtă a fost însărcinată să aplice executarea deciziilor conferinței. În toamna anului 1866, problema nu fusese rezolvată de vreme ce principele Mihai Obrenovič cerea Porții un firman prin care aceasta să renunțe la garnizoanele otomane. Abia la 19 februarie 1867, în fața ambelor armate, turcă și sârbă, marele vizir, Ali pașa, i-a înmănat simbolic cheile orașului Belgrad principelui Mihai Obrenovič, care a intrat în cetate pe un cal dăruit de sultan, în capul armatei sale. În aprilie în cetatea Belgrad nu mai era nici un turc.

⁵⁵ István Türr (1825–1908), ofițer, revoluționar, arhitect și inginer maghiar, implicat în unificarea Italiei alături de Giuseppe Garibaldi.

⁵⁶ György Klapka (1820–1892), general maghiar, conducător al revoluției pașoptiste din Ungaria.

armată, împăratul îmi va da un detașament drăguț, mic, pentru a-l comanda și voi încerca să fac ce trebuie în fruntea unui bun regiment format din curajoșii noștri cazaci.

Vă îmbrățișez tandru,

Emil Wittgenstein

p. 451

Fântânele, 12/24 septembrie 1862

Dragul meu tată,

Iată-te, fără îndoială, instalat în acel vechi și confortabil castel din Berleburg⁵⁷, în care aș vrea să fiu și eu și unde aș putea încă să te ajung din urmă dacă plecăm de aici, precum sper, în trei sau patru săptămâni. Ne-am stabilit la Fântânele de mai bine de cincisprezece zile și // suntem în sfârșit departe de această gaură îngrozitoare care este Bacăul. Țara este minunată, iar casa noastră frumoasă și confortabilă. Pulcheriei și micuței le fac bine aerul de țară și singurul neajuns este suma nebunească ce ne-a costat această instalare. Dar, la urma urmelor, suntem pe pământurile noastre și știm pentru ce locuim în Moldova. Pulcheria se plimbă mult în grădină, mare de aproape o sută cincisprezece jurnale⁵⁸; se îmbăiază adesea în Bistrița⁵⁹, vârtej impetuos care își are cursul la o aruncătură de băț de casa noastră. Eu îmi omor timpul ducând un război până la moarte cu păsările de pradă, destul de numeroase aici, care strică o vânătoare de altfel destul de proastă. Am ucis în grădina mea stârci și bâtlani de stuf, am pescuit cu un succes fabulos în apa curgătoare ce o traversează. În această dimineață am prins cinci știuci, din care una de șase livre⁶⁰, iar ieri seară unul dintre grăjdarii mei a ucis la marginea aceleiași ape curgătoare un vultur magnific ce pescuia.

În fine, peste zece zile sunt invitat la familia Ghica la o vânătoare de porci mistreți și urși în Carpați. Dar nu aș putea să-ți spun cât de mult, în ciuda acestor plăceri de țară, m-aș bucura să mă alătur vouă. Ne vom opri pentru câteva zile în Boemia, la contele de Sternberg; de acolo vom merge drept la Wiesbaden, pentru a rămâne timp îndelungat, după cum va dori Dumnezeu.

Dumnezeu să te păzească, bunul meu tată. Fiul tău devotat,

Emil Wittgenstein

⁵⁷ Reședința familiei Sayn-Wittgenstein-Berleburg din Bad Berleburg, nordul Westfaliei, Germania.

⁵⁸ *Journaux*. Veche unitate de măsură folosită în agricultură în special în spațiul francez și care variază de la o zonă la alta. În general, este egală cu aproximativ 40 ari.

⁵⁹ *Bystritza*, râu, Moldova.

⁶⁰ Unitate de măsură pentru greutatea de aproximativ 0.500 kg.

Dragul meu tată,

p. 453 Ieri m-am reîntors din una din cele mai interesante expediții pe care le-am făcut vreodată, o vânătoare în munți // aproape de frontierele cu Transilvania, la familia Ghica. Sunt oameni încântători, care dețin la cinci leghe⁶¹ de noi o moșie de aproape patru sute patruzeci de mii jurnale, aproape în întregime pădure virgină. Am fost la vânătoare patru zile consecutive fără să ieșim din pădure, unde îți poți imagina că ești în America. Nici un drum, nicio potecă; drept singure puncte de reper aveam creștăturile pe care vânătorii le-au făcut pe copaci; mormane de trunchiuri extrem de mari tăiate, care putrezeau pe pământ sub o vegetație luxuriantă formată din pini și fagi uriași, prin care nu pătrundeau razele soarelui; prăpăstii amețitoare, pe care trebuia să le cobori sau să le escaladezi timp de ceasuri întregi, fața fiind acoperită de sudoare în ciuda frigului; pe scurt, o minunăție sălbatică de care nu poți deveni conștient decât văzând-o.

Alimentele și bagajele noastre erau cărate de cai scunzi de munte și acolo unde terenul o permitea, îi încălecam. Aceste animale se cățarau precum caprele; este incredibil să vezi locurile în care se îndreaptă și în ciuda acestora, am fost obligați să mergem adesea pe jos, câteodată chiar în patru labe.

Cel care se rătăcește în aceste păduri este pierdut fără cale de întoarcere; este un adevărat labirint de munți și hăuri, acoperite peste tot de această teribilă pădure. Ne petreceam noaptea lângă cursul de apă cel mai apropiat. Ridicam adăposturi din frunziș împotriva vântului, aprindeam focuri mari unde ardeau copaci aproape întregi, astfel încât abia simțeam frigul zorilor. Trăiam binișor cu ceai, vânat, frigărui pe bețe și fripte pe cărbune, dar și păstrăvi prinși cu harponul folosit drept furculiță într-o ședință ținută în cursul de apă. Dormeam înveliți în mantalele noastre. Nimic nu era mai pitoresc decât aceste focuri mari din pădure, înconjurate de grupuri sălbatică de vânători și urmăritori, voinici minunați și îndesați, dibaci,

p. 454 supli, urcând cu opincile lor pantele cele mai // abrupte precum pisicile sau coborând în prăpăstii ajutându-se de bastoanele lor de munte. Vânătorii aveau aerul unui grup de husari cu incredibilelor lor puști cu o singură țevă și baltagele lor cu mânere lungi, de care se serveau doar împotriva urșilor. Sunt oameni foarte frumoși printre ei; este un adevărat popor primitiv care se dezvoltă și moare în pădure. Câțiva bătrâni care s-au luptat corp la corp cu urșii aveau cicatrice îngrozitoare.

În ciuda acestor lucruri nu am avut un rezultat bun la vânătoare, căci nu am întâlnit nici animalele sălbatică pe care le speram, nici mistreții pe care îi depistasem. Totuși, raportam la finalul a patru zile, doi urși, un lup – un mare singuratic –, o căprioară și douăsprezece găinușe de munte.

Există aici mulți râși, dar nu își fac apariția niciodată în timpul vânătorii cu hăitași deoarece se ascund de îndată în copaci; nu-i prindem decât cu capcane, iarna. Vulturii sunt în număr mare, la fel ca și veverițele cu blană neagră și gri.

Fântânele s-a făcut remarcată în această vânătoare. Am adus cu mine șase din vânătorii mei și noi toți nu am tras decât de două ori. Victima uneia a fost un urs care, în momentul în care se ridica a fost împușcat în inimă de unul din bătrânii mei vânători, un voinic plin de determinare, fost tâlhar la drumul mare, iar acum, din ce

⁶¹ Unitate de măsură pentru distanțele terestre și maritime, egală cu 4, 83 km.

se spune, încă un tănuitor de bandiți. Eu, în ce mă privește, am tras într-un animal izolat în vârstă de cinci ani, mistrețul cel mai puternic pe care l-am văzut de-a lungul vieții. Mort, cântărea aproape două sute optzeci livre și patru oameni au avut probleme în a-l căra. I-am pregătit capul, este cu adevărat monstruos. Bestia, grasă precum un bou, a venit spre mine până la o distanță de zece pași, cu rapiditatea unei ghiulele de tun, cu țepii zbârliți. Câteva clipe înainte vroiam să alerg precum un cal prin crâng, dar nu am avut // timpul necesar să ridic pușca că era deja p. 455
deasupra mea. Observându-mă a trecut prin fața mea ca un curent de aer, a traversat lanțul de trăgători și a dispărut la baza dealului pe care mă aflam. Nu am avut timp nici să trag la nimereală, aproximativ cum ai împușca o prepeliță pentru că apariția a durat abia trei secunde. Nu știam dacă am atins-o, când am auzit-o rostogolindu-se la baza povârnișului. I-am luat urma, mistrețul era nemișcat, la șaizeci de pași de acel loc precum o movilă; glonțul intrase din spate în inimă. Am fost încântat, ca și cum aș fi câștigat cel mai mare premiu.

Am revenit aici ieri seară cu un mistreț și o piele de urs pentru Pulcheria; nu mă simt deloc obosit, dar gamba mea sunt de două ori mai mari ca înainte. Pentru anul următor, familia Ghica mi-a promis o vânătoare de opt zile pentru că de această dată nu am putut rămâne mai mult timp.

Într-adevăr, plecăm în patru zile; vom traversa Transilvania prin Sibiu și Timișoara; ne vom opri probabil două zile la Viena, pentru a merge de acolo drept la Wiesbaden. Pulcheria intenționează să ajungă la Paris, la mama.

Fiul tău devotat,

Emil Wittgenstein

II

Către părinții săi

Varșovia, 16/28 iulie 1865

p. 346

Iată cât de mult timp, mult iubirii mei părinți, a trecut de când nu am mai primit vești de la voi. O scrisoare de la Pulcheria mă anunță că ea nu se va întoarce în Germania decât pentru luna septembrie. În rest, nu o pot acuza prea mult pe Pulcheria; ea nu poate, datorită confuziei pe care Cuza a instaurat-o acolo, să ajungă la nici un rezultat pozitiv și nu a putut până acum să-și arendeze nici unul din pământurile sale. Dumnezeu știe ce se va alege de toate! Totuși, Cuza este detestat, disprețuit de toată lumea, de la cei mai mari la cei mai mici; este votul universal, dar pe dos! // Dacă cel puțin această adunătură de lași în loc să se lase în mod prostesc tăiată și tunsă, ar fi profitat de călătoria sa în străinătate pentru a-i închide ușa și a-l ruga să nu se mai întoarcă! Dar nu se va face nimic, și niciuna din puterile garante nu va îndrăzni să ia inițiativa împotriva protejatului Majestății Sale Badinguet⁶². Gorceakov⁶³ mi-a spus-o în toate scrisorile sale, sunt deja șase săptămâni, în toate promițându-mi că mă va aclama cu toată puterea plămânilor săi, p. 347

⁶² Poreclă dată lui Napoleon III în urma caricaturilor apărute în ziarul francez „Le Charivari” și semnate de Paul Gavarni.

⁶³ Alexander Mihailovici Gorceakov (1798–1883), prinț și diplomat rus, ministru al Afacerilor Străine (1856), cancelar (1862).

dacă mă vor proclama. Așteptând acest lucru, nu vorbește decât de mine Pulcheriei pe acest subiect, uimindu-se cum nimeni nu ia inițiativa. Nu au decât să facă ei primul pas! Voi merge eu însumi; dar trebuie știut pe ce se sprijină. De asemenea, trebuie dată o lovitură, la care nu ar fi de demnitatea mea să particip și pe care nu o voi putea accepta decât ca un fapt împlinit. Aici nu s-a întâmplat nimic nou, dacă am ignora cele 38 de grade de căldură, care mă țin în transpirație de-a lungul celor douăzeci și patru ore ale zilei. Divizia căreia trebuie să-i preiau conducerea nu este mereu vacantă; prezența lui Miliutin⁶⁴ la Varșovia a dus la stoparea tuturor afacerilor militare, dar nu am nicio veste să vă dau.

Adio, dragii mei părinți. Vă îmbrățișez din toată inima.

Emil Wittgenstein

Varșovia, 21 iulie/2 august 1865

Am primit, mult iubirii mei părinți vești foarte neliniștitoare despre sănătatea Pulcheriei, care, din câte se pare, este mult mai bolnavă decât ne spune și i-a obligat pe Suțu și Bittinger să-și dea cuvântul de onoare că nu-mi vor scrie nimic.

p. 348 Plec sâmbăta viitoare, pentru a ajunge luni la Pesta, la // timp pentru a prinde vaporul către Galați, unde socotesc a ajunge joi, 10 <august>. Deci, sper să fiu la Fântânele pe 11 <august> de unde vă voi scrie de îndată. Nu v-am scris mai mult pentru că eram extrem de tulburat.

Emil Wittgenstein

Fântânele, 7/19 august <1865>, la 2 ore ale dimineții

Două cuvinte în grabă, dragii mei părinți, pentru a vă spune că în această noapte am crezut că totul s-a terminat: leșinurile, sufocările, delirul, culcarea la pământ, întreaga agonie. I-am făcut Pulcheriei ultima împărtașanie, fără ca ea să-și dea seama. Timp de două ore am crezut că s-a terminat, dar ne-au fost date să o facem să înghită câteva linguri de bulion și de vin de Madeira, ceea ce a readus-o la viață în așa fel încât a mâncat câteva vinete și a mestecat, fără să înghită, două bucăți de carne de prepeliță. Pulcheria a redevenit conștientă, uimindu-se că este încă în viață, în timp ce febra care-i făcea rău a scăzut considerabil și acum doarme un somn liniștit. I-am telegrafiat doctorului Russ (din Iași) pentru a se reîntoarce. Vai, nu ne putem preface că-i este mai rău, dar, după ce am fost martorul la tot ce s-a întâmplat în această noapte, nu disper cu totul.

Noapte bună, fiind eu însămi foarte obosit, având febră.

Vă îmbrățișez tandru,

Emil Wittgenstein

Fântânele, 8/20 august 1865

⁶⁴ Nicolai Alexeevici Miliutin (1818–1872), politician rus cu idei moderat-liberale, adjunct la Ministerul Afacerilor Interne (1859). În toamna anului 1863, în momentul revoltei polonezilor (1863–1864), Miliutin a fost trimis în Polonia pentru a pregăti reformele.

După îmbunătățirea trecătoare pe care v-am semnalat-o, a apărut o mare slăbiciune și un somn însoțit de // gâfâială, care au crescut în intensitate până au ajuns la ultimul suspin. p. 349

Pulcheria nu mai era conștientă și nu suferea. Ea s-a stins ușor, încet-încet, precum bietul nostru Philippe⁶⁵. Din această cauză eu, care aveam brațul sub capul său și îi țineam mâna, nu am simțit nici cea mai mică tresărire. Ea a încheștat dinții doar de două ori, după care maxilarul s-a relaxat la trei ore și douăzeci de minute după masă. Cu câteva ore înainte extremitățile erau deja reci și, spre final, pulsul era deja imperceptibil. Am trimis-o azi pe biata mea micuță, care nu suspectează nimic, să petreacă două zile la doamna Meyer.

Mâine are loc înmormântarea chiar în biserica din Hemeiuș⁶⁶, ctitorită de bunicul ei⁶⁷ și vizibilă de la ferestrele în fața cărora îi plăcea să stea. Astăzi ea este expusă în capelă, îmbrăcată în acel halat roșu, împodobit cu danteluri pe care îl știi, brodat cu armele noastre. Toți preoții de pe moșia noastră spuneau rugăciuni pe rând, iar mâine episcopul de Roman⁶⁸ va veni să țină slujba. Au venit oameni mulți să o vadă, mare parte dintre ei în mod sincer impresionați; toți paznicii mei de vânătoare au venit pentru a sta de pază în jurul casei, care este întotdeauna plină.

Verișoara Pulcheriei, <născută> Argyropoulo⁶⁹ a vegheat-o ca o soră de caritate astfel încât biata bolnavă nu putea face nimic fără ca ea să știe. Chiar alaltăieri, ea i-a indicat până în cele mai mici detalii cum ar vrea să fie îmbrăcată și aranjată după moarte, florile care ar dori să o împodobească; ea a căutat chiar să găsească un loc pentru jucăriile care-i încărcău camera unde își făcea toaleta. Ea nu mi-a spus mie nici un cuvânt din toate acestea, vorbind, dimpotrivă, de următoarea noastră călătorie, de proiectele sale pentru iarnă etc. Fapt singular, abia s-a ocupat de micuță și nu a vorbit decât foarte puțin de Anna, doar pentru // a-i destina cartea sa de rugăciuni și clopoțelul ce se afla în apropierea patului săi. În ce mă privește, ea s-a comportat ca și cum nu aș fi existat. În această dimineață, ea era încă admirabil de frumoasă, dar descompunerea a făcut pași înfricoșători și cred că mâine nu o vom mai putea expune cu sicriul deschis după cum e obiceiul. p. 350

Vreau să plec din nou după ce testamentul (ultimul, pe care ea l-a lăsat în birou) va fi citit și după ce îmi voi încheia socotelile, adică în câteva zile. O voi lua pe micuță cu mine la Varșovia, după care voi încerca să obțin un concediu pentru a veni cu ea la voi.

Cu tandrețe al vostru

Emil Wittgenstein

⁶⁵ Este vorba despre Philipp Karl Emil Georg (1836-?), fratele lui Emil Sayn-Wittgenstein-Berleburg.

⁶⁶ *Hemeyousch*, sat, com. Hemeiuș, jud. Bacău.

⁶⁷ Este vorba despre biserica Sfinții Voievozi, ctitorită în 1700. Este însă o confuzie de nume. Cel care a ctitorit-o nu poate fi decât Constantin Cantacuzino-Pașcanu (?-1762), mare logofăt în Moldova, însă bunicul Pulcheriei Cantacuzino-Pașcanu, deși se numea tot Constantin, a trăit în perioada 1778-1843, având funcția de mare vornic. Ctitorul este stră-stră-bunicul soției autorului.

⁶⁸ Athanasie Stoescu (1815-1880), episcop de Roman (1864-1865; 1865-1868).

⁶⁹ Nu poate fi vorba decât despre una dintre fiicele cuplului Emanuel Arghiropol (1819-?)–Pulcheria Cantacuzino-Pașcanu (1822-1902), mătușa soției autorului. Cei doi au avut 4 fiice: Lucia, Elisa, Irina și Maria. Cel mai probabil este vorba despre Lucia (1846-1870), căsătorită cu consulul german la Iași, Richard Bartels (1847-?).

Un izvor istoric nu lipsit de interes pentru starea societății românești din epoca unirii Principatelor române îl reprezintă însemnările epistolare ale călătorului rus K<onstantin> (?) Pugovin. Din păcate, nu cunoaștem informații despre datele biografice ale personajului în cauză, iar singurul reper de care dispunem, furnizat de autorul însuși, îl constituie mențiunea că, în tinerețe, cu ocazia satisfacerii serviciului militar, ar fi participat la războiul ruso-turc dintre 1828–1829, ceea ce ia prilejuit primul contact românii. După toate probabilitățile, Pugovin era un om instruit, cu un nivel cultural superior și, bănuim, cu o stare materială destul de bună, situație care i-a permis să efectueze, la începutul deceniului șase, o serie de călătorii în Europa. Analiza materialului documentar de care dispunem ne indică faptul că peregrinul rus a efectuat patru călătorii în spațiul românesc, în intervalul iulie 1859–iulie 1862, în fiecare dintre acestea venind din direcții diferite. Interesant ni se pare ultimul voiaj, cel din iunie–iulie 1862, în cursul căruia s-a aflat în București chiar în momentul uciderii lui Barbu Catargiu, episod comentat pe larg. După incident s-a îndreptat spre Sibiu și apoi spre Timișoara. Imaginea societății românești înfățișată de Pugovin este una realistă, autorul formulând o serie de critici referitoare la aspecte negative. De asemenea, el evidențiază problemele care au marcat istoria medievală a românilor, urmările nefericite ale unor momente sau perioade, în special ale epocii fanariote, asupra moravurilor și mentalităților, dar și măsurile în direcția modernizării din timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Conservator în gândire și partizan înfocat al rolului mesianic al Rusiei în sud-estul ortodox, aflat sub dominație otomană, autorul supralicitează influența pe care ar avea-o Rusia în mentalul colectiv al românilor și supradimensionează rolul și urmările prevederilor tratatului de pace de la Adrianopol pentru procesul de modernizare al societății românești din secolul al XIX-lea, legându-le evident de Rusia. În egală măsură, Pugovin critică impactul avut de mediile occidentale asupra elitei politice și intelectuale românești, considerând influența occidentală un simptom al procesului de deznaționalizare la care ar fi supuse cele dintâi.

K<ONSTANTIN> PUGOVIN

Amintiri din călătoriile prin Rusia și peste graniță, în scrisori¹

II. Despre Principatele de la Dunăre

p. 7 [...] Întâmplările vieții au făcut să vizitez Principatele dunărene. Am fost în Moldova și Țara Românească în tinerețea mea timpurie, în timpul războiului cu turcii din 1828 până la retragerea trupelor ruse în anul 1834. Eram extrem de curios să compar starea actuală a principatelor cu situația în care le lăsasem. Pentru ca relatarea mea să fie completă, am considerat necesar să explic, într-o formă concisă

¹ Traducerea după K. Pugovin, *Vospominania iz puteșestvia po Rosii i za granițeu v pismah*, Petersburg, Izd. Vneșnei Ministerstva Torgovli, 1863, p. 7 și urm.

relațiile acestor ținuturi cu Imperiul turcesc până la tratatul de la Adrianopole și apoi să spun câteva cuvinte despre călătoria mea.

Principatele dunărene nu au fost cucerite de Turcia precum Grecia, Bulgaria și alte ținuturi creștine, ci s-au supus de bunăvoie, păstrându-și drepturile lor religioase și politice. Convenția încheiată cu ele stabilea pentru Moldova și Țara Românească dreptul de a-și avea proprii domnitori, precum și acela de a se conduce potrivit legislației proprii, însă sub protecția (suzeranitatea) Porții Otomane. De asemenea, turcii nu puteau avea o prezență permanentă în țară, iar în schimbul acestei concesiuni ele trebuiau să plătească <Porții> o dare anuală.

Dar după încheierea acestei convenții nu a trecut multă vreme și turcii, beneficiind de dreptul celui mai puternic au început să încalce // privilegiile p. 8 principatelor; ei au construit pe teritoriul acestora cetățile (fortărețele) Brăila², Giurgiu și Turnu <Măgurele>, ca și alte fortificații de unde permanent aveau loc atacuri, îi jefuiau pe locuitori, le ardeau casele, le răpeau soțiile și copiii.

În cele din urmă, în veacul al optsprezecelea, principatelor le-a fost luat și dreptul de a-și alege proprii conducători. Totuși, unii dintre domnitorii numiți de Poarta Otomană din rândul grecilor, ca de pildă prinții Moruzi și Ipsilanti³ s-au remarcat printr-o minte ascuțită și un spirit luminat, și au lăsat în țară urme adânci datorită conducerii lor înțelepte. În schimb, alți domnitori, neavând nici spiritul milostiv și nici tăria de caracter a acestora și aflându-se sub jugul turcilor și sub presiunea cererilor făcute de aceștia, nu s-au preocupat decât de întărirea puterii <personale> și de satisfacerea nevoilor proprii. De aceea ei au pus biruri împovărătoare și alte măsuri de spoliere așa încât, în puțină vreme au dus aceste bogate țări la ruină.

Această jalnică situație a principatelor a durat până la tratatul de la Adrianopole. Acest important tratat a pus capăt jafurilor și nedreptăților puterii turcești și a restabilit, în integralitatea lor, drepturile anterioare ale celor două țări. Puternicele cetăți turcești, construite pe malul stâng al Dunării, precum și ținuturile duse <de turci> la ruină au fost recucerite prin sângele rusesc vărsat aici și aduse la o stare mai bună. În baza acestui tratat turcilor li s-a interzis să aibă reședințe permanente în principate, iar comerțul a fost declarat liber. În plus, sultanul nu mai avea dreptul de a trimite în Moldova și Țara Românească emisari care să cumpere de aici cereale, turme de vite și alte produse de comerț la niște prețuri mici, stabilite de ei. De asemenea, acestor țări li s-a redat dreptul de a-și alege domnitori pe viață // din rândul boierilor autohtoni. Rusia le-a conferit acestora un nou statut p. 9 (*Regulament*)⁴, care a instituit o armată regulată și a reglementat, pe baza vechilor legi, relațiile stăpânilor <de moșii> cu țărani, care se bucurau de libertatea personală. Același act a orânduit conducerea orașelor (*municipală*) și în acest fel a adus clasa de mijloc la o viață nouă, mult mai activă. Regulamentul a mai limitat și

² Brailow.

³ Autorul îi are în vedere pe domnii Constantin Moruzi (1777–1782) și Alexandru Ipsilanti (1774–1782) cunoscuți pentru activitatea lor legislativă și reformatoare.

⁴ Este vorba despre Regulamentele organice, aplicate din 1831 în Țara Românească și din 1832 în Moldova.

puterea domnitorilor prin intermediul unor adunări legislative ale deputaților, aceștia fiind aleși atât de nobili cât și de popor.

Toate aceste întocmiri, care exprimau un înalt caracter liberal precum și înțelepciune administrativă, au avut urmări benefice pentru țară. Însă, despre aceasta vom vorbi mai târziu. Trebuie însă să consemnăm și faptul că, generalul conte Kisselev⁵, remarcabil prin spiritul său luminat și înțelepciunea vederilor sale, nu a reușit, din păcate, să înființeze, la București și Iași, universități naționale, pentru instruirea tinerilor. În acest fel, acești tineri care acum sunt nevoiți să frecventeze universități străine și să aducă în țară înțelepciunea culeasă acolo, își datorează educația acelei țări în care ei studiază și care nu totdeauna este conformă cu caracterul lor național. Altfel ar fi stat lucrurile dacă ar fi primit o instruire națională, conformă cu adevăratele interese ale patriei lor, aceasta fiind o condiție primă și necesară pentru redresarea țării <lor>.

*

Iulie 1859

Am plecat din S<an>kt Petersburg la 3 martie 1859, și cu puține întreruperi am ajuns la Varșovia în data de 8 <martie>.

[În continuare autorul descrie călătoria prin capitalele din centrul și răsăritul Europei: Varșovia, Praga, Viena].

p. 13 La Orșova⁶ Dunărea, deși este destul de adâncă, devine foarte îngustă; acest loc era denumit de romani Porțile de Fier. Primul oraș întâlnit din Țara Românească este Turnu Severin. Aici a fost construit, de către romani, cel mai cunoscut pod de piatră din istoria antică. Din acesta, pe ambele maluri, se mai păstrează, doar câțiva stâlpi de piatră. Este de-a dreptul uimitor modul în care, de-a lungul câtorva veacuri, podul a reușit să se păstreze în ciuda cursului, extrem de iute în această zonă, al Dunării. Malul drept al Dunării aparține Turciei și, pe acest loc, în Bulgaria, au fost construite de către turci cetățile Vidin, Rusciuc, Silistra. Firește, astăzi îi este foarte comod Occidentului să se ridice și să protesteze împotriva influenței Rusiei în Răsărit, însă pentru această influență pe malurile Dunării au curs șuvoaie de sânge rusec, iar creștinii actuali, care nu și-au pierdut încă filozofia și civilizația lor anterioară, nu pot uita ușor bunăvoința care le-a fost arătată de Rusia.

p. 14 Pe malul stâng al Dunării, acolo unde odinioară se ridicau puternicele cetăți întărite ridicate de otomani, Brăila și Giurgiu // care au fost demolate cu timpul, înfloresc acum, grație intervenției armatelor rusești, prospere orașe comerciale. Trebuie spus că Brăila are mai mult de patruzeci de mii de locuitori. Actuala structură urbană a fost determinată de hotărârea, din 1830, a autorităților ruse <de

⁵ Pavel Dimitrievici Kisselev (1788–1872), general rus, președinte plenipotențiar al Divanurilor Moldovei și Țării Românești (oct. 1829–aprilie 1834). A contribuit la reorganizarea administrativă a celor două principate și la întocmirea Regulamentelor Organice. În perioada 1856–1862 a fost ambasadorul Rusiei la Paris.

⁶ *Orsowa*.

ocupație> de a elimina din Brăila reședințele turcești. Cu acea ocazie a fost demolată fortăreața, dar nu și casele obișnuite, iar acum în oraș se ridică clădiri masive, își au sediul bogate case comerciale, străzile sunt animate și pline de oameni, care se îndeletnicesc cu comerțul și cu <tot felul> de activități industriale. De aceea este drept ca fiecare rus să poată privi cu satisfacție această transformare a țării, care s-a datorat politicii înțelepte a împăratului Nicolae⁷. Astăzi el este învinuit de invidiosul Occident de țeluri expansioniste, în timp ce, de fapt, scopul său în răsărit a fost protejarea creștinilor de despotismul și împilările turcilor.

După o călătorie de șapte zile pe Dunăre am ajuns la Galați, pe care practic nu l-am recunoscut, în așa măsură s-a dezvoltat și s-a lărgit datorită liberalizării comerțului, prevăzută de tratatul de la Adrianopol. În Galați hotelurile sunt foarte scumpe: prețurile sunt cu mult mai mari decât la cele din Viena și pot fi comparate doar cu cele din S<an>kt Petersburg. Ele sunt așa de neprimitoare încât cu greu accepți să locuiești în ele. Consulul rus din Galați, un străin și catolic mi-a provocat o mare mirare, întrucât fiind neprimitor, nu ne-a invitat nici la prânz nici să luăm ceaiul cu el, în timp ce ofițerul rus de la vamă, pe care evident nu-l cunoșteam, a fost extrem de binevoitor // și ne-a invitat și la prânz și la cină, dar, din păcate, nu p. 15 le-am putut onora. De aceea nu poate fi îndeajuns salutată inițiativa sistemului actual al Ministerului rus al Afacerilor Străine care intenționează să înlocuiască pe toți consulii noștri din răsărit, – care în prezent sunt străini – cu ruși autentici ... Pe de altă parte, persecuțiile fanatice ale catolicismului, s-ar putea, de fapt dovedi utile interesului nostru și ar putea fi favorabile intereselor noastre în Orient. Slavă domnului că am scăpat de acest flagel.

De la Galați la Iași sunt circa optsprezece stații <de poștă>, care se întind pe vreo trei sute cincizeci de verste⁸. M-am deplasat cu o trăsură bună, construită la Viena. În stațiile de poștă, oamenii aflând că sunt rus, mă primeau binevoitor, cu multă ospitalitate. Într-una din stații mi-au spus: „Noi îi iubim pe ruși, ei sunt pravoslavnici”, iar în alta mi-au declarat: „Îi urâm pe austrieci, căci ne-au jefuit, ne-au sechestrat banii soldaților, au ucis pe frații noștri pravoslavnici, ne-au siluit femeile”. În cea de-a treia stație un călător ceva mai instruit m-a întrebat unde locuiesc în Rusia.

– „La Petersburg” – i-am răspuns eu.

– „Cât sunteți de fericit” – a exclamat el cu regret.

– „De ce ?” – l-am întrebat eu.

– „Pentru că aveți ocazia să-l vedeți adesea pe pravoslavnicul țar Alexandru al II-lea⁹. Noi întotdeauna am iubit Rusia, dar acum și mai mult de când ea, având în vedere făurirea națiunii românești, a cooperat la unirea <celor două> Principate. Dacă ar fi avut intenții de cucerire asupra // ținuturilor noastre, atunci fără îndoială p. 16 că ar fi acționat altfel”. Iată ce înseamnă un bun simț popular, mai înțelept decât

⁷ Nicolae I, împărat al Rusiei (1825–1894).

⁸ Veche unitate de măsurare a lungimii în Rusia. O verstă = 1067 m.

⁹ Alexandru al II-lea Romanov (1818–1881), țar al Rusiei (1855–1881), mare duce al Finlandei și rege al Poloniei.

Palmerston¹⁰ și Bull¹¹, care, neînțelegând bine lucrurile, dușmănesc Rusia. Locuitorii de aici au comparat buna-cuviință a ofițerilor noștri cu asprimea și zgârcenia celor austrieci, ca și disciplina și buna înțelegere a soldaților noștri care, aflându-se în bivuac în casele oamenilor, au ajutat la treburile gospodăriei. Era imposibil, în asemenea condiții, să nu-i preferi pe ruși austriecilor. Din ocuparea Principatelor, austriei nu s-au ales decât cu ostilitatea generală a românilor.

Dacă Austria nu ne-ar fi împiedicat să continuăm asediul Silistrei și nu ne-ar fi obligat să evacuăm Principatele, teatrul de operații al războiului cu trupele aliate ar fi fost reprezentat de Bulgaria sau de Principate și cu cât adversarii ar fi fost mai departe de mare cu atât ar fi fost mai bine pentru noi. Nu curajul și iscusința militară a francezilor ne-au învins pe noi, ci capacitățile lor de comunicații mult mai bune <ca ale noastre>. Dacă ei la fiecare opt zile primeau trupe proaspete, muniții și hrană, alor noștri le trebuia o lună pentru asta. Lupta oricum era inegală și doar tăria și moralul creștin ale armatei ruse au făcut ca ea să dureze mai mult.

Sunt dator să amintesc că, prin tratatul de la Adrianopol, Rusia a înzestrat p. 17 Principatele dunărene cu o nouă organizare, cunoscută <sub numele de> // Regulamentul Organic. Înainte de a expune bazele acestui regulament, consider necesar să explic situația Principatelor până la intrarea în funcțiune a acestora, din anul 1832.

Trebuie spus că în acele timpuri, respectiv la începutul secolului al XVIII-lea principatele aveau dreptul să-și aleagă conducătorii dintre boierii locali, iar postul de domn (*hospodar*) era de vânzare, în sensul că acela dintre pretendenți care oferea mai mulți bani Porții Otomane, acela era numit domnitor. Domnitorul, la rândul său, pentru propria sa îmbogățire, vindea toate funcțiile care depindeau de el, cel mai adesea unor oameni rapaci care aveau în vedere să obțină avuții cât mai mari. Fiecărui boier de rang <înalt> îi era dat un număr bine determinat de săteni, care plăteau dările nu către trezoreria publică, ci persoanei deținătoare a aceluia rang. În felul acesta în vistieria țării nu ajungea nici măcar a zecea parte a dărilor. Această situație nefericită era desăvârșită și de guvernul turc care numea domnitorii pe termen scurt: abia apucau aceștia să se obișnuiască cu obligațiile acestei funcții și să plătească dările stabilite, că erau înlocuiți cu alții, care propuneau <turcilor> condiții mult mai favorabile.

În județe puterea administrativă, polițienească și judecătorească este concentrată în mâinile ispravnicilor, de al căror comportament depinde cinstea, siguranța și bunăstarea supușilor. În ceea ce privește orașele, aici nu există nici cea mai mică organizare municipală, iar pătura comercianților se găsește sub jugul unor edili corupți și necinstiți. În ceea ce privește forța militară <a statului>, aceasta consta în niște mercenari albanezi (arnăuți), care jefuiau țara mai rău decât turcii. În ciuda fertilității pământului ca și a poziției avantajoase a principatelor, înconjurate de primul fluviu european, Dunărea, aici nu există comerț aproape p. 18 deloc. De altfel, cum s-ar fi putut face comerț aici când autoritățile turcești // își

¹⁰ Henry John Temple, viconte de Palmerston (1784–1865), om politic englez, ministru de externe (1830–1841) și prim ministru (1855–1858; 1859–1865).

¹¹ John Bull, personificare convențională a Marii Britanii.

trimeau aproape în fiecare an agenții să cumpere produsele <țării> la prețuri samavolnic <de mici>.

Toate teritoriile, aflate în apropierea cetăților samavolnic construite de turci pe malul stâng al Dunării, au rămas nelocuite și necultivate, de teama jafurilor și prădăciunilor la care se dedau soldații <turci> din garnizoanele respective. În ceea ce o privește, Rusia, prin consulii săi, a primit informații precise asupra jalnicei situații a principatelor precum și asupra încălcării evidente, de către Poarta Otomană, a stipulațiilor referitoare la acestea, confirmate de tratatele de la <Kuciuk> Kainargi¹² și București¹³. Drept urmare, în 1828, <Rusia> a fost nevoită să intre în luptă cu <Poarta>, pentru apărarea acestor coreligionari de abuzurile și despotismul musulmanilor. Strălucitele succese ale armatei noastre care a traversat Balcanii, considerați până atunci de necucerit, precum și ocuparea Adrianopolului, l-au determinat pe sultanul Mahmud¹⁴ să încheie pacea, odată cu care toate drepturile principatelor, până atunci încălcate, au fost restabilite.

Regulamentul organic, care a transformat organizarea internă a Moldovei și Țării Românești, reprezintă urmarea gloriosului tratat de la Adrianopol, fără de care locuitorii acestor ținuturi, în ciuda originii lor latine care, așa cum se exprimă p. 19 gazetarii francezi, le-ar fi dat dreptul la simpatia unei mari națiuni, s-ar fi aflat și acum sub jugul puterii turcești. Această țară atât de înzestrată de la natură, fără ajutorul atât de mărinimos al Rusiei, ar fi fost asemenea altor provincii turcești, unde bunăstarea este mai curând excepție, iar sărăcia – soarta obișnuită a creștinilor. [În continuare autorul prezintă succint principalele stipulații ale Regulamentelor organice].

Mai apoi, după încheierea războiului răsăritean, Congresul, desfășurat la Paris în 1856, a admis ca necesar faptul de a se schimba structura internă existentă a principatelor. Ca atare, pentru cea mai corectă evaluare a adevăratelor lor nevoi, a considerat necesară convocarea unor adunări extraordinare, cunoscute sub numele de *Divanuri ad-hoc* și a împuternicit pe fiecare din puterile participante la acest congres să desemneze câte un comisar din partea fiecăreia, pentru a inspecta țara. Anglia, Franța, Sardinia și chiar Prusia au avut, după încheierea păcii, cea mai adecvată înțelegere privind situația concretă // a principatelor. În schimb Austria, p. 20 care concentra în mâinile sale întreg comerțul Moldovei și Țării Românești și care desfăcea aici, la prețuri scumpe, cele mai slabe produse ale fabricilor sale, cunoștea mult mai bine caracterul și nevoile locuitorilor dar socotea principatele drept piața sa comercială și de aceea nu putea privi lucrurile decât prin prisma propriului său interes. Rusia, care în timpul domniei împărătesei Ecaterina a II-a¹⁵, ocupase

¹² Tratatul a fost încheiat la 10/21 iulie 1774 în urma războiului ruso-turc din 1768–1774 și a consfințit înfrângerea Imperiului Otoman.

¹³ Conform tratatului de pace din 16/28 mai 1812, semnat în urma războiului ruso-turc din 1806–1812, partea de răsărit a Moldovei (cunoscută ulterior sub numele de Basarabia) a intrat în componența Rusiei.

¹⁴ Mahmud al II-lea, sultan al Imperiului Otoman (28 iulie 1808–30 iunie 1839).

¹⁵ Sophie Augusta Fredericka de Anhalt-Zerbst (1729-1796), împărăteasă a Rusiei, cunoscută sub numele de Ecaterina a II-a sau Ecaterina cea Mare (1762-1796).

nemijlocit principatele și organizase aici, în timpul războaielor cu Turcia, o administrație proprie, cunoștea în profunzime moravurile, obiceiurile și necesitățile acestor țări. Regulamentul Organic, care a avut o influență binefăcătoare pentru soarta acestui ținut și i-a asigurat dezvoltarea comerțului și a industriei, reprezintă o serioasă dovadă a hotărârii Rusiei și a atitudinii sale dezinteresate.

Din prezentarea de mai sus, este ușor de presupus că soluția investirii și trimiterii comisarilor nu putea fi încununată de vreun succes. Iar pentru ca nefericirea să fie deplină, trebuie adăugat aici că liderii facțiunilor din cele două Divane ad-hoc (Kogălniceanu¹⁶, Panu¹⁷ și Hurmuzaki¹⁸ în Moldova și respectiv frații Golescu¹⁹ și Brătianu²⁰ în Țara Românească) erau în general oameni lipsiți de simț <și spirit> practic. Hrăniți și educați cu cele mai democratice idealuri, ei au dat o orientare greșită acțiunii Adunărilor. Neavând aproape nici un fel de stare, ei propovăduiau reforme radicale: libertatea nelimitată a presei; împrumutarea cu pământ a supușilor <țărani> pe terenurile aflate în folosință, fără nici un fel de despăgubire a proprietarilor legali; eliberarea principatelor de sub seculara stăpânire a Turciei și aducerea la conducerea lor a unui suveran străin, <cu puteri constituționale> provenit dintr-o casă regală cu excepția familiilor domnitoare din p. 21 țările vecine; separarea (în privința autorității bisericești) // de Patriarhia din Constantinopol, precum și supunerea tuturor claselor societății, neexcluzând nici boierii, la impozitul pe venit. Divanurile au luat act de propunerile demagogilor, (care fuseseră educați în afara patriei lor), mai puțin propunerea care viza luarea pământului de la proprietarii de drept fără nici o despăgubire.

Cam într-o asemenea formă au fost înfățișate Conferinței de la Paris dorințele poporului <român>. Nu îmi este cunoscut în ce mod comisarii <europeni> și-au întocmit concluziile, dar pe aici se povestește faptul că ambasadorul britanic la Constantinopol, comisar <european> din partea țării sale, ar fi spus, după ce a citit cu atenție prevederile Regulamentului <Organic>, că principatelor nu li se poate întocmi o organizare mai bună și că puterile protectoare ar trebui doar să urmărească executarea sa fidelă.

¹⁶ Mihail Kogălniceanu (1817–1891), om politic și diplomat roman, fruntaș al mișcării unioniste, publicist și scriitor, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru, membru al Academiei Române.

¹⁷ Anastasie Panu (1810–1867), om politic liberal, jurist, membru al Căimăcămiei de Trei din Moldova în perioada octombrie 1858–ianuarie 1859.

¹⁸ Eudoxiu Hurmuzaki (1812–1874), jurist, istoric și om politic austriac de origine română, luptător pentru drepturile românilor din Imperiul Habsburgic. În 1849 a făcut parte din grupul care a prezentat împăratului Austriei, Franz Joseph, un memoriu prin care se cerea autonomia Bucovinei. În urma acestui demers a fost recunoscută autonomia provinciei cu statutul de ducat. În 1861 a fost ales membru în Dieta Bucovinei și în Camera Deputaților Consiliului Imperial din Viena. În 1862 a fost numit vicecăpitan al provinciei, iar în 1864, căpitan (guvernator). Pentru merite deosebite în susținerea și promovarea imperiului, la 20 februarie 1873 a primit titlul de baron. Nu a locuit niciodată în Moldova și nu a făcut parte din Divanul ad-hoc, ca atare, plasarea sa de către Pugovin în fruntea partidei liberale din Moldova este greșită.

¹⁹ *Golesko*. Cunoscută familie boierească, de orientare liberală din Țara Românească.

²⁰ Autorul se referă la Ion C. Brătianu (1819–1891) și Dimitrie C. Brătianu (1818–1892), membri în Divanul ad-hoc și în Adunarea Electivă de la București, unde votează dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza.

Este de altfel imposibil să nu recunoști faptul că acea Constituție, care a fost acordată Principatelor de Conferința de la Paris din 1858, reflectă, în unele dintre prevederile sale, aceste dorințe ale Adunărilor. Ea prevede libertatea neîngrădită a tiparului, preconizează o Adunare legislativă, la ale cărei ședințe accesul trebuie să fie liber publicului, stabilește egalitatea deplină a rangurilor < civile >, predică obligații sociale responsabile pentru toate păturile < populației > și obligă toți cetățenii, de la boier la sătean, la impozitul pe venit.

O asemenea Constituție, practic contravenea situației contemporane a principatelor și, din păcate, nu promitea pentru viitor, nici un lucru realizabil. Chiar ceva mai înainte Franța oferise trista dovadă a faptului că orânduilele liberale trebuie să provină din viața poporului și să se dezvolte odată cu el, situație fără de care libertatea nu este decât o literă moartă. Desigur contele Kiselev²¹, care a participat la Conferința de la Paris și a semnat Constituția // își amintește foarte bine toate deficiențele ei, toată impopularitatea ei în țară. Însă atunci Europa a învinuit Rusia că ea a folosit protectoratul său asupra Principatelor în chip negativ și atunci i-ar fi spus acesteia: „Faceți-o mai bine !”. Această împrejurare explică cred eu, actuala atitudine pasivă a Rusiei în noua structură a Principatelor. Regulamentul Organic a fost înlocuit cu o nouă Constituție, care a proclamat începutul egalității și al libertății, care până atunci erau necunoscute în țară. Cu toate acestea, acțiunea noii constituții nu a dus la întârzierea alegerii domnitorului. [...] În mod evident, partidul democratic nu ar fi putut face o alegere mai bună. Prințul Cuza²² se distinge prin multe calități minunate: cinste, simplitate și modestie în atitudine și, incontestabil, dorința de a fi folositor țării. S-ar putea să-i lipsească încrederea de a reda românilor conștiința vechii lor origini nobile. În afară de aceasta, el, în calitate de ales al partidei democratice, trebuie să acționeze potrivit vederilor acesteia: să reducă rolul mării boierimi, să confere locuri și posturi oamenilor din partida sa, indiferent de calitățile lor. Într-un cuvânt, el va fi nevoit să-și piardă și să-și epuizeze influența din cauza acestor demagogi. Rezultatele unui asemenea sistem de guvernare sunt evidente. Au trecut doar doi ani din momentul alegerii lui Cuza și deja // în țară nu există nici comerț, nici credite; peste tot domnește o sărăcie generală și toate păturile societății sunt nemulțumite de actuala stare de lucruri. Toate acestea s-au produs deoarece a dispărut încrederea în persoanele din guvern și din Adunare. S-a ajuns până acolo încât un boier mi-a spus nu demult: „noi ar trebui să facem din trupurile noastre un pod viu pentru ca rușii să treacă Prutul !”. Iată situația în care se găsesc Principatele < române >.

Din această cauză nici nu este prea greu să prevezi viitoarea soartă a Principatelor: partidul democratic, în dorința de a-și păstra puterea, nu se va da în

²¹ Pavel Dimitrievici Kiseliiov (1788–1872), cunoscut sub numele de Kiselev (forma franceză), general rus, participant la bătălia de la Borodino împotriva lui Napoleon I, șef al Marelui Stat Major al armatei ruse, președinte plenipotențiar al divanurilor Moldovei și Țării Românești în timpul administrației militare a Rusiei (1829–1834).

²² Alexandru Ioan Cuza, om politic român (1820–1873), domnitor al Principatelor Unite (24 ian. 1859– 11 febr. 1866).

lături de la măsuri extreme și într-o bună zi puterile europene interesate vor fi din nou nevoite să ocupe principatele. [...]

Principatele dunărene beneficiază de o excelentă situare geografică: dintr-o parte <cea sudică> sunt mărginite de primul fluviu european, Dunărea, care le permite să-și comercializeze produsele agricole în Turcia, Italia, Franța și chiar în Anglia, iar din cealaltă parte de munții Carpați. Vârfurile acestora, în multe puncte, sunt acoperite cu zăpezi veșnice, ceea ce face ca și climatul să fie foarte aspru. Principalele râuri în principate, ce se varsă toate în Dunăre, sunt următoarele: în Țara Românească, Oltul, Argeșul, Ialomița, Dâmbovița, Buzăul și Râmnicul (acolo unde s-a înecat fiul renumitului conducător de oști Suvorov²³), iar în Moldova, Siretul, Prutul și Bistrița. Aceste râuri, care izvorăsc din munții înzăpeziți, au un curs foarte iute și primăvara inundă totul.

Principatele sunt bogate în multe produse ale subsolului lor: fier, silitră, sare și chiar nisip aurifer, prezent în torențele muntoase; pământul le furnizează cele mai variate fructe și plante, dintre care minunații struguri și porumbul care, împreună cu grâul, alcătuiesc bogăția țării. Strugurii de aici nu sunt mari, dar sunt dulci și din ei se obțin atât struguri uscați, cât și, mai ales, gustoase vinuri roșii și vinuri de masă (albe). Cel de *Drăgășani*²⁴ (în Țara Românească) și cel de *Odobești*²⁵ (în Moldova) se bucură de cea mai mare faimă și pot rivaliza cu cele p. 25 mai bune // vinuri franțuzești. Porumbul se cultivă aici pe suprafețe mari și constituie hrana populației; el este foarte dulce și foarte hrănitor. Aceste ținuturi dispun de pășuni foarte întinse, care permit hrănirea unui număr foarte mare de vite care, atunci când sunt vândute, ajung cel mai adesea în Austria. Acest sector al comerțului ar putea aduce Principatelor incomparabil mai multe beneficii <financiare>, decât toate celelalte ramuri, dacă s-ar depune ceva mai multe eforturi pentru hrănirea și îngrijirea vitelor.

Țara aceasta, atât de bogată în produse ale solului, este bogată și în evenimente istorice. În Antichitatea cea mai îndepărtată ea a fost locuită de sciți, apoi de daci, cu care de altfel romanii au purtat războaie extrem de înverșunate. După cucerirea sa, ea a fost transformată într-o provincie a Imperiului <roman>, unde acesta își trimitea delincvenții și răufăcătorii. Este cunoscut de asemenea faptul că renumitul poet latin Ovidiu²⁶ a fost trimis în Dacia, unde multă vreme s-a chinuit în exil; și azi în Basarabia de sud ți se arată, dacă ceri, locul unde a trăit el²⁷. Cei trimiși aici de autoritățile de la Roma, au constituit o întreagă colonie ai cărei

²³ Alexandr Vasilievici Suvorov (1729–1800), general rus, unul dintre puținii generali ruși care nu a pierdut nici o bătălie. În timpul războiului ruso-turc din 1787–1792 a luat parte la asediul orașelor Kinburn (1787), unde a fost rănit de două ori și Ociakov (1787). În 1788 a câștigat victorii importante la Focșani și Râmnic, în ultima bătălie fiind comandantul forțelor aliate ruso-austriece, fapt pentru care împărăteasa Ecaterina a II-a l-a făcut conte și i-a acordat titlul onorific de „Rinniski”.

²⁴ *Dragaseni*, municipiu, jud. Vâlcea.

²⁵ *Odobesc*, oraș, jud. Vrancea.

²⁶ Publius Ovidius Naso, poet și istoric roman (43 î.Hr. – 17 d. Hr.), unul dintre clasicii literaturii latine alături de Horațiu și Virgiliu. În anul 8 d. Hr. Împăratul Augustus l-a exilat la Tomis, unde, de altfel, a și murit.

²⁷ Confuzie. Ovidiu a fost exilat și a trăit la Tomis, în Dobrogea.

locuitori, până chiar în momentul căderii Imperiului Roman de Apus, vorbeau limba latină. După care, acest ținut a fost permanent străbătut și ocupat de torentul de populații <migratoare>, care s-au revărsat asupra Imperiului Roman de Răsărit. Dintre acestea, cel mai mult au stăpânit slavii. Aceasta se vede și în faptul că și azi în limba română se găsesc multe cuvinte slave, că o vreme și scrisul a fost slav și că, doar în ultima vreme a fost înlocuit cu cel latin. Se povestește că, până la începutul actualului secol, în aproape toate bisericile de aici slujba se săvârșea în limba slavă. De altfel, și în ultima vreme elementul fundamental este slav. În Moldova și Țara Românească, în ultima vreme se consideră numărul locuitorilor ca fiind de circa // cinci milioane, iar împreună cu conaționaliilor lor din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia se ridică până la nouă milioane. Toți vorbesc aceeași limbă și aproape toți, cu excepția unei neînsemnate părți, sunt de credință ortodoxă. p. 26

Desele ocupații ale principatelor de către trupele turcești, rusești și austriece au avut cea mai dăunătoare influență asupra moravurilor locuitorilor. Adevărul este că și azi locuitorii se remarcă printr-o simplitate a moravurilor aproape primitivă, printr-un caracter ferm și o neobișnuită cinste. Însă nu se poate spune același lucru despre nobili, cunoscuți aici sub numele de boieri, sau despre clasa de mijloc. De pildă, în Moldova aproape că nici nu există clasă de mijloc: locul ei este ocupat de evrei, care au acaparat în mâinile lor aproape întreg comerțul, industria și meșteșugurile. Practic, nici un singur domeniu nu poate activa fără coparticiparea evreilor. Aceasta este în fapt o repetare a istoriei Poloniei, cu absolut aceleași rezultate, adică o sărăcie generală. În Țara Românească sunt incomparabil mai puțini evrei; acolo clasa de mijloc se remarcă prin bogăție, spirit național și tendințe liberale. Aristocrația, dimpotrivă, și mai ales noua generație, nu are nici un element național. Pierzând spiritul războinic, caracteristic înaintașilor lor, în condițiile conducerii țării de către domnitori greci, și-a însușit năravurile, obiceiurile și limba conducătorilor lor. După tratatul de la Adrianopol, boierii bogați, în loc să dea odraslelor lor o educație și o instrucție națională, au început să-i trimită, de la cea mai fragedă vârstă, să-și facă studiile în Germania și, mai ales, în Franța. Persoanele educate în aceste țări se întorc în țara lor nu ca valahi, nu ca moldoveni // ci ca nemți sau francezi. Aceștia condamnă tot ce este național, și p. 27 propun reforme himerice. De aici a rezultat și lupta celor două partide: cel național, partizan al unor reforme treptate, mai apropiate de obiceiurile vechi ale țării și cel al înstrăinaților, care se străduie să introducă civilizația Apusului în căminul național. De aici și decăderea comerțului, a creditului, neîncrederea în noile orânduiri care nu nimic în comun cu vechile legi. De aici derivă și dorința tuturor oamenilor bine intenționați de a prefera să intre în componența Imperiului pravoslavnic²⁸ și de a se alătura unui vecin puternic decât de a se preda în mâinile demagogilor iluminați, ale căror eforturi finale vor duce fie la ignoranță fie la despotism²⁹.

²⁸ Autorul se referă la Rusia.

²⁹ Autorul exprimă propriile gânduri și considerații care nu coincideau cu dorințele și speranțele românilor.

Soțiile boierilor se remarcă prin frumusețe și prin educația lor europeană; dar alături de aceste calități se disting și printr-un comportament neobișnuit de indiferent la normele sociale. În general, majoritatea lor nu se ocupă de educația propriilor copii, ci, în acest scop, îi trimit în țări străine. Ele nu se ocupă nici cu muzica, nici cu alte arte și preocupări elevate, ci acordă întreaga lor atenție toaletelor. În cercurile înalte ale actualei societăți românești doamnele se îmbracă după ultima modă de la Paris, întrucât ele își procură întreaga vestimentație din magazinele acestei regine a orașelor. La promenade veți întâlni întotdeauna doamne îmbrăcate în rochii ce costă de la 100 de cervoneți³⁰ în sus, iar pantofii nu sunt nici unul mai ieftin de treizeci de cervoneți. Luxul acesta nemăsurat le-a dus pe multe din ele aproape de ruină, așa încât în ultima vreme sunt nu puține familii care și-au pierdut domeniile din cauza datoriilor neachitate.

p. 28 Caracterul ușuratic al doamnelor de aici merge până acolo încât permanent se despart și divorțează de bărbații lor și se logodesc cu alții. // Aici divorțul este permis de lege, și ca atare doamnele se folosesc pe larg de această posibilitate legală: cel mai mic capriciu, o măruntă ceartă, o intrigă conjugală, dezacordul soțului într-o problemă minoră, tot felul de motive neserioase servesc ca pretext pentru divorț. La nici câteva zile după divorț, ea deja este căsătorită cu altul. În ce privește clerul, acesta, văzând în divorț un mijloc cât se poate de consistent pentru creșterea veniturilor sale, nu face nici cea mai mică opoziție la relele utilizări ale acestei legi. În fine, acest cler despre care vorbim nu poate fi condamnat în totalitate, necondiționat, căci putem spune că este nevoit să acționeze așa. Clerul de aici, ca și biserica de altfel, se găsește într-o situație jalnică. Neavând nici un sprijin din partea autorităților, el trăiește aproape la nivelul supușilor. La începutul fiecărei luni preoții, împreună cu crucea și cu un vas cu apă sfințită, îngânând un bocet sau o tânguire, își vizitează enoriașii, sfințind încăperile locuințelor acestora. Pentru acest serviciu religios ei primesc o mică plată, în funcție de starea materială a credincioșilor respectivi. Acesta reprezintă venitul principal de care beneficiază preoții de aici și cei care reușesc să strângă doi sau chiar trei cervoneți se declară foarte mulțumiți. S-au mai întâmplat ca la Iași, unde numărul evreilor ajunge până la vreo patruzeci de mii de persoane, preoții, fie din prea mult zel duhovnicesc, fie din greșeală să pătrundă cu crucea și apa sfințită în casele evreilor, de unde însă ies repede fiind ocărâți și alungați. Marea majoritate a bisericilor din principat sunt foarte modeste: obiectele de cult sunt foarte vechi, nu prea este curățenie, foarte rare sunt cele bine întreținute. În lăcașurile <bisericești> de aici nu vei întâlni podoabe atât de impunătoare cum sunt cele din Rusia; serviciul religios se desfășoară fără nici o solemnitate și nu trezește, în oameni, așa ca la noi // înalte simțăminte religioase. Bisericile sunt rar frecventate aici, pentru că tânăra generație, educată în noul Babilon, nu se remarcă prin nici un fel de religiozitate.[...]

³⁰ Monedă rusească din aur echivalând cu 3 ruble. Între anii 1922–1947 în Rusia a circulat și bancontă cu același nume, echivalentă cu cca. 10 ruble.

Din Iași noi am luat hotărârea să ne îndreptăm spre Chișinău. La 20 de verste de Iași, în târgușorul Sculeni³², se traversează Prutul, râu care separă Moldova de Basarabia rusească. Până în acest loc drumul trece printre dealuri, însă ambianța acestor locuri are multe aspecte pitorești. La o distanță nu prea mare de trecerea spre granița noastră, pe o înălțime, se înalță un castel frumos, cu o grădină și o pajiște foarte largi, aparținând familiei boierești Roznovanu. Acesta reprezintă de fapt o rămășiță a fostei măririi și a luxului boierimii din Principatele dunărene, care beneficiase cândva de un mare respect în țară datorită mării importanțe și a tradiției istorice a numelor membrilor săi. Din păcate, luxul peste măsură precum și prevederile Convenției <de la Paris> care a proclamat egalitatea necondiționată a rangurilor, i-au dat acesteia o cumplită lovitură. Actualmente boierimea și aristocrația au cam dispărut din principatele de la Dunăre, doar femeile păstrându-și pretențiile lor aristocratice și evitând compania boierilor de rangul al doilea.

Ajungând la graniță, mă gândeam că voi traversa până la partea rusă a fluviului pe un pod permanent foarte solid. Un asemenea pod era cu atât mai necesar cu cât Prutul nu se remarcă printr-un curs foarte iute, și nici lățimea și adâncimea lui nu ar fi creat obstacole serioase unei asemenea întreprinderi. Nu mică mi-a fost așadar mirarea când am fost nevoit să traversez cu un vas mizerabil și mai ales când deținătorul vasului, // un evreu, a îndrăznit să-mi ceară, pentru p. 30 traversare, o rublă de argint. Ce impresie poate să-și facă un străin care vine pentru prima oară în Rusia pe acest drum, despre puterea și bogăția ei, când vede că la una dintre cele mai importante granițe ale noastre trecerea peste un râu nu prea mare se face cu vasul, pentru ca visteria imperială să poată încasa 1 000 de ruble de argint pe an? Degeaba învinuiesc unii guvernul austriac de faptul că nu urmărește răspândirea reformelor. S-ar putea să fie poate adevărat, dar în problemele vieții materiale Austria depășește cu mult cea mai mare parte a puterilor europene. Pe toate căile de comunicații, chiar și în cele mai modeste localități, există drumuri excelente, iar peste toate râurile mari au fost construite poduri impozante. [...] Pe Dunăre și pe toate marile râuri navigabile funcționează, atât pentru pasageri cât și pentru mărfuri, un confortabil și sigur sistem de navigație, și, în fine, întreg teritoriul Imperiului austriac este străbătut de o întinsă rețea de căi ferate.

Chiar în incinta târgușorului Sculeni sunt amplasate carantina și vama. Cei care dețin atestate consulare, care confirmă starea bună a sănătății, trec prin carantină fără a mai fi opriți. În schimb, la controlul vamal al bagajelor pasagerilor se manifestă o atenție și o vigilență deosebită. Vameșul se leagă de fiecare obiect al bagajului, nădăjduind să-l prindă pe călător cu marfă de contrabandă, pentru a-i da o amendă bănească zdravănă. //

De la Sculeni la Chișinău sunt vreo 170 de <erste> de drum drept fără p. 31 ocoluri, însă apoi până la județul Orhei treci prin lanțul exterior al munților Carpați,

³¹ Cea de-a treia călătorie a fost introdusă de autor ulterior, ceea ce explică faptul că în cașitul următor revine la un voiaj anterior celui din mai 1861.

³² *Sculiani*. sat, com. Victoria, jud. Iași.

ale căror culmi variate se întind până la Chișinău. Cumpănitul împărat Alexandru I³³, călătorind prin aceste locuri, după alipirea Basarabiei la Rusia, le-a numit *coverul de aur*. Și într-adevăr, acest ținut este din belșug dăruit cu frumuseți ale naturii. B<asarabia> este înconjurată din trei părți de râuri navigabile – Prutul, Nistrul și gurile Dunării. Acestea din urmă, împreună cu insulele aparținătoare au fost atribuite principatului Moldovei, prin prevederile tratatului de la Paris. Basarabia, împreună cu gubernia Podolia, servesc drept grâнар pentru Odessa, iar veniturile obținute de pe urma ei în ultimii zece ani practic s-au dublat.

În Chișinău fusesem, ultima oară, în 1837, dar acum aproape că nu l-am recunoscut, în așa măsură s-a lărgit și a devenit mai frumos. Se consideră că, în prezent, în el se află până la 90 de mii de locuitori. După trecerea la Moldova a părții sudice a Basarabiei, vreo douăzeci de mii de familii de ruși și de bulgari care locuiau acolo s-au mutat, împreună cu tot avutul lor, la Chișinău. În acest oraș întâlnești multe clădiri frumoase, iar străzile sunt drepte și destul de largi, singurul impediment fiind că nu au fost consolidate, iar câteva din ele nu sunt luminate noaptea. Având în vedere dimensiunile orașului, poliția locală mi se pare insuficientă. Casele, înconjurate de grădini, nu au porți. Din această cauză se petrec multe furturi, jafuri și chiar omoruri. La această situație contribuie atât marea varietate a populației, cât și lipsa de lumină pe străzi în cursul nopții. Guvernatorul p. 32 militar al Basarabiei este un ofițer superior, membru al Statului Major General // se distinge prin vederi largi, o neobișnuită putere de muncă și prin cinste. Din momentul numirii sale în această funcție, el a făcut multe pentru acest ținut, dar mai rămân încă multe de făcut. Doar entuziasmul și bunăvoința nu sunt suficiente pentru punerea în practică a bunelor intenții, mai este nevoie și de mijloace.[...]

Călătorie prin Germania, Austria și Principatele dunărene

p. 55

25 august 1860

[...] Din Viena, m-am îndreptat prin Ungaria și Banat spre Baziaș³⁴, ultima stație a căii ferate. De aici, îndreptându-ne spre Țara Românească, am luat vaporul care ne-a dus la Orșova și aproape imediat, fără a mai zăbovi, am plecat să vizităm Mehadia³⁵, o localitate renumită pentru apele sale minerale.

Nu am întâlnit nicăieri asemenea peisaje minunate ca acelea pe care le oferă drumul pe care îl străbați de la Orșova la Mehadia. Pe ambele părți <ale acestui drum> se găsește un lanț de munți foarte înalți, pe care îi separă râul Cerna, care curge cu o iuțeală uimitoare. Stâncile uriașe, natura sălbatică, asurzitorul zgomot al cascadelor ca și înspăimântătoarele prăpastii îl încântă de-a binelea pe călător. Stațiunea de băi minerale se găsește la poalele munților, de altfel destul de înalți,

³³ Alexandru I, împărat al Rusiei (1801–1825).

³⁴ *Baziasch*, sat, com. Socol, jud. Caraș-Severin.

³⁵ Sat, com., jud. Caraș-Severin.

din al căror străfunduri ies adevărate torente. Căldura apei acesteia care tășnește din munte este cuprinsă între 35 și 56 de grade.

Întorcându-ne la Orșova, am luat vaporul care mergea în jos, pe Dunăre și după două zile am ajuns la Giurgiu, de unde ne-am îndreptat spre București. În București mai fusesem în tinerețe, când eram ofițer în armata rusă și de aceea acum eram curios să văd dacă, față de trecut, s-au produs schimbări. Am cam trecut în revistă locurile frumoase din București: în chiar mijlocul orașului se află grădina Cișmigiu, cu alei frumoase, fântâni și un lac încântător. Nu departe de ele se află un minunat teatru, iar la marginea orașului o excelentă șosea, numită în cinstea contelui Kiselev, care a fost președintele împuternicit <de țar> al celor două principate. Acolo, elita capitalei, în trăsuri bogat împodobite, le plimbă pe doamnele din înalta societate, îmbrăcate și coafate după ultima modă de la Paris. Cam acestea sunt lucrurile și locurile unde s-au produs schimbări. Într-adevăr, capitala Țării Românești s-a înfrumusețat și a progresat destul de mult, dar pentru județe practic nu s-a făcut nimic important: nu există nici drumuri bine întreținute, nici obișnuții cai de poștă, nici diligențe. Câtă diferență // față de Moldova unde, p. 56 într-adevăr, în capitala Iași nu s-au făcut decât puține progrese, în schimb, în toată țara călătorul găsește șosele excelente, cai de poștă foarte buni și diligențe care, în privința confortului, le depășesc atât pe cele rusești, cât și pe cele austriace.

De la București la Iași sunt vreo 400 de verste; drumul trece prin Buzău și Râmnic³⁶, locul făcut celebru de victoriile nemuritorului nostru <general> Suvorov. Orașul Focșani servește drept punct de graniță între Țara Românească și Moldova; iar în apropiere de acest oraș se produce cel mai bun vin din Moldova, cel de la Odobești. Așa cum am spus și mai înainte, Moldova este străbătută peste tot de șosele excelente. Peste râurile Bistrița, Moldova și Siret, cunoscute pentru cursul lor rapid și inundațiile pe care le produc primăvara, au fost construite poduri permanente foarte durabile.

VII

București, 15 iunie 1862

[...] În timpul șederii mele în București, acolo s-a petrecut o crimă groaznică. p. 67 La 8 iunie 1862 a fost ucis, cu două focuri de pistol, președintele Consiliului de Miniștri, Barbu Catargiu³⁷, chiar la ieșirea din sala Adunării legislative, unde tocmai se dezbătea problema relațiilor agrare dintre țărani și moșieri. D-l Catargiu fusese șeful partidei conservatoare în Principatele unite și se distinsese printr-un neobișnuit sânge rece și tăria convingerilor sale. Gesturile sale erau expresive și binevoitoare, glasul prietenos, discursul elocvent, așa că atunci când el vorbea, în adunare domnea cea mai adâncă tăcere. În plus, el se remarcase printr-o cinste proverbială.

³⁶ Este vorba de Râmnicu Sărat, municipiu, jud. Buzău.

³⁷ Barbu Catargiu, jurnalist și om politic conservator român (1807–1862), prim-ministru al guvernului (22 ianuarie– 8 iunie 1862), asasinat la 30 iunie 1862.

În Moldova și Țara Românească țărani sunt – sub raport juridic – liberi de multă vreme și, pentru folosirea pământului ei sunt nevoiți să lucreze moșierului un număr determinat de zile pe an. Capul partidei liberale, dl. Kogălniceanu a făcut Adunării o propunere, care consta în aceea că proprietarii vor fi obligați // să p. atribuiască țăranilor din satele lor atâta suprafață de pământ cât le este necesar pentru asigurarea existenței, urmând ca, în cei 15 ani care vor veni, loturile atribuite să poată fi cumpărate de către țărani și să devină astfel proprietatea lor deplină. Catargiu s-a ridicat cu fermitate împotriva acestei propuneri: „Ce garanție ne dați d<umneavoastră> – a spus el – că țărani vor fi «plătitori corecți?» Nu vă dați seama că propunerea d<umneavoastră> încalcă sfânta lege a ocrotirii proprietății, necesară în orice întocmire bazată pe consimțământul proprietarilor? Nu era oare propunerea dumneavoastră, pe care o susțineți acum, în spiritul doctrinei lui Proudhon³⁸, care va duce la «jaful proprietății?» Vă mințiți pe dvs. înșivă, crezând că această soluție îl va însenina pe săteanul român N., el oricum e total nepregătit pentru așa ceva, pentru a-și dori însușirea unei «proprietăți străine». El și până acum și de acum înainte va fi omul care «trăiește din muncă cinstită». Chiar presupuneți că prin această «risipire» a proprietății rurale agricultura va renaște din nou în România? Vă mințiți singur. Comparați starea agriculturii în Anglia și Franța unde ea este înfloritoare. În cea dintâi ea se găsește în mâinile unui mic număr de proprietari, în timp ce în Franța, ca urmare a revoluției, proprietatea asupra pământului se exercită prin deținerea a sute de mii de loturi. Dar în amândouă ea, proprietatea, este respectată. Făcând această propunere, dvs. nu vă gândiți la folosul societății, ci doar doriți să dobândiți popularitate”. Adresându-se apoi Adunării, Catargiu a spus: „Vă propun, domnilor, un mijloc mai bun și mai drept de ușurare a soartei clasei agricultorilor: să-i propunem să înlocuiască, dacă dorește, munca personală pentru folosirea pământului, printr-o plată în bani, al cărei quantum va fi stabilit de o Comisie specială”.

Opoziția a văzut atunci că propunerea sa eșuează. Atunci, pentru a-și câștiga p. 69 masele de populație, a făcut Adunării o altă propunere // care consta în aceea de a însărcina guvernul să proclame o zi de sărbătoare națională în amintirea zilelor revoluției de la 1848, când fusese răsturnat de pe tron domnitorul G<heorghe> Bibescu și când fusese ars în public Regulamentul Organic, care fusese instituit în celor două Principate în 1832 de către Rusia în acord cu Poarta Otomană. Catargiu s-a ridicat și împotriva acestei propuneri și printre altele a spus următoarele cuvinte profetice, ce aveau să se confirme după doar câteva minute: „Revoluția poate să mă șiucidă, însă niciodată nu-mi voi schimba convingerile”. Adunarea, impresionată de convingerile puternice și de sângele rece al primului ministru, a respins propunerea.

În cazul uciderii lui Catargiu, ceea ce este uimitor este faptul că această crimă a fost săvârșită în plină zi, iar ucigașul a reușit să se ascundă, lucru care a făcut să nu fie prins vinovatul. După aceasta, în ziua care a urmat acestei groaznice crime, Adunarea a împuternicit guvernul ca, fără a mai ține cont de nici un fel de lege, să

³⁸Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), economist și sociolog francez, teoretician al socialismului, considerat părintele anarhismului.

ia cele mai severe măsuri pentru descoperirea ucigaşului şi eliminarea din ţară a spiritului revoluţionar. Pe stradă se zvoneşte că Bucureştiul va fi pus în stare de asediu. Acesta este rezultatul final al tentativelor revoluţionare: lipsirea de libertate a cetăţenilor şi instalarea unui spirit autoritar cu toate urmările sale.

După care Adunarea a statuat ca lui Catargiu să i se facă funeralii naţionale, pe cheltuială publică şi, pe locul unde a fost ucis, să i se ridice un monument cu inscripţia: „A căzut pentru apărarea proprietăţii şi a ordinii legale”.

VIII

Iulie 1862

[...] La 120 de verste de Sibiu începe regiunea Banatului, care este populată p. 72 cu toate naţionalităţile care se găsesc în componenţa Imperiului Austriac. E de remarcat totuşi că elementul românesc predomină comparativ cu celelalte, excepţie făcând zona Timişoarei unde el este depăşit de cel sârbesc şi cel maghiar. În oraşul Lugoj, din Banat am văzut o biserică ortodoxă românească foarte bogată. Locuitorii români de aici, aflând că eu am călătorit prin Bucureşti, au început să mă întrebe despre guvernul de acolo. Ei au remarcat, cu multă mândrie că dacă la Principatele <unite> actuale se vor alipi regiunile rupte din ele în diverse vremuri, atunci poporul român ar putea alcătui un stat cu o populaţie de circa 10 milioane <de oameni>. Ideea naţionalităţii a cuprins întreaga Europă şi chiar poporul rămân, care este o naţiune paşnică, visează la crearea unui stat puternic, realizat prin unirea tuturor conaţionalilor. Exemplul Italiei este deja concludent în acest sens.

Timişoara, oraşul principal al Banatului, este construit pe râul Timiş. Vechiul oraş nu este aşa frumos, însă cel nou are multe clădiri frumoase, străzi frumos podite şi trotuare largi. Populaţia se cifrează la vreo 50 000 de <locuitori>. Cu aproape 150 de ani în urmă Timişoara aparţinea turcilor, iar oraşul servea drept reşedinţă unui paşă. Pe zidurile cetăţii se pot vedea şi acum inscripţii în limba turcă. De la Timişoara începe calea ferată şi în 20 de ore, străbătând toată Ungaria, am ajuns la Viena.

LÉON FRANÇOIS VERHAEGHE DE NAYER

(1839–1906)

Belgianul Léon-François Verhaeghe de Nayer se înscrie în seria călătorilor străini prin țările române despre a cărui viață nu avem prea multe date. Știm că s-a născut la 11 februarie 1839 în Gent (Gand), într-o familie veche, cu înaintași politicieni, proprietari funciari și bancheri. Fără îndoială, originea și-a pus amprenta asupra copilăriei și gradului de instrucție ale viitorului diplomat. Fără a însemna cu siguranță începutul carierei politice, numirea ca secretar al Legației belgiene din Constantinopol, în 1870, a fost un pas important în evoluția lui Léon Verhaeghe. După numai un an, devenea conducătorul misiunii belgiene, lăsându-se fascinat de orașul de pe malul Bosforului, pe care îl va socoti mereu „Parisul Orientului”. Aici se căsătorește, în 1875, cu Sévastie Vénérande Photiadès, o tânără grecoaică de 19 ani. În același an a fost trimis în misiune diplomatică la Lisabona, pentru doi ani, ca apoi să se întoarcă la Constantinopol, având aceleași îndatoriri. Între 1879 și 1884 locuiește în Belgia, îndeplinind funcția de guvernator al Flandrei Orientale. După 1884 a revenit în diplomatie și până la moarte (24 septembrie 1906) a îndeplinit funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al regelui belgian Leopold al II-lea în China (1884–1891), Portugalia (1891–1896), Spania (1896–1903) și Italia (1903–1906). Meritele i-au fost recunoscute nu numai de concetățeni, ci și de autoritățile țărilor în care și-a desfășurat activitatea diplomatică. A fost decorat cu Ordinul Leopold în grad de comandor, Crucea Civică (clasa I) și Medalia Comemorativă a domniei lui Leopold al II-lea (Belgia), Marea Cruce a Ordinului Villa Vicosa (Portugalia), Ordinul Coroanei Italiei, Ordinul Carol al III-lea în grad de mare ofițer și Medalia Comemorativă a Încoronării lui Alfons al XIII-lea (Spania), Ordinul Dragonului (China), Ordinul Otoman și ordinul Medjidie (Turcia), Ordinul Pontifical Sf. Grigore cel Mare (cavaler) și Ordinul Salvator al Greciei; a devenit membru al Academiei din Coimbra (Portugalia) și al organizației politice spaniole „Junta de St. André des Flamands” din Madrid. În ceea ce privește călătoria lui Léon Verhaeghe din 1862–1863 în Orient, credem că a fost mai degrabă realizarea unei dorințe, decât împlinirea unei misiuni diplomatice. Avem în vedere cele scrise în introducerea jurnalului de călătorie: „Cine n-a visat, o dată-n viață, o călătorie în Orient? Grecia, Siria, Egiptul! nume ce nu-și vor pierde niciodată puterea asupra imaginației...” Itinerarul a fost ales cu grijă: pe Dunăre spre Constantinopol, Grecia și insulele, Siria, Palestina, Egiptul, întoarcerea în Europa prin Alexandria. Nu au fost uitate ghidurile și jurnalele de călătorie – Verhaeghe îi menționează de altfel pe „Chateaubriand, Lamartine, Marcellus, Nerval și această serie de moderni pe care îi citești la întoarcere ca și cum ai dori să stai la taifas cu alți călători”. Străbate teritoriul românesc în unsprezece zile, în august 1862: de la Orșova la Turnu Severin cu trăsura, apoi pe Dunăre până la Giurgiu, de aici până la București cu căruța; după două zile își reia călătoria, intenționând să ajungă la Iași, dar se oprește la Focșani, considerând că nu ar face față oboselii unui asemenea drum; de la Focșani se reorientează spre Galați, de unde își reia drumul spre Constantinopol. Observator atent, își notează în jurnal și comentează tot ce întâlnește – orașe, oameni, obiceiuri, situații – cele mai multe dintre acestea reprezentând curiozități pentru călătorul belgian.

Datele biografice prezente au fost culese din volumul *Belgium in the Ottoman Capital. From the Early Steps to „la Belle Epoque”*. The Centenary of „Le Palais de Belgique”: 1900–2000, editat de Consulatul General al Belgiei (coord. Marc Van den Reeck, Istanbul, 2000) și din ferparul publicat de familie și apropiații săi în septembrie 1906.

II

p. 11

[...] M-am imbarcat la 6 august 1862 pe unul dintre acele vapoare ale companiei austriece Lloyd care slujesc la Dunărea de Jos și Constantinopol. În caz de extremă necesitate, sunt de ajuns patru zile pentru a ajunge pe țămurile Bosforului; dar această rapiditate permite doar vederea în treacăt a unei vaste regiuni, căreia eu vreau să-i consacru de trei sau patru ori mai mult timp. Principatele, renăscute la viața politică, oferă astăzi mai mult decât un interes oarecare. [...]

Limba franceză este destul de cunoscută în Ungaria, pentru a putea discuta cu vecinii. Ea este mult mai cunoscută în Principate, în rândurile acelei elite a națiunii care s-a instruit în Occident și care formează, în mijlocul unei populații semicivilizate, o veritabilă aristocrație intelectuală. [...]

III

p. 13

Am trecut de Panciova², de Semendria³, flancată de un vechi și straniu castel, de Bazias⁴, unde am mai văzut, pentru ultima oară, locomotivele austriece. Călătorii de pe vapor au ajuns să comunice între ei. Un avocat ungar frunzărea lângă mine codurile de legi și constituția Belgiei. Poate că nu este cazul peste tot, exclamă el cu un oftat. Ce lipsește prin urmare tuturor acestor popoare, sârbi, români, oprîți în dezvoltarea lor națională, albanezi, greci și bulgari oprimați de turci! Un lucru, libertatea. Ei își vor găsi onorabil drumul. Nu contează dacă nu sunt încă maturi pentru această libertate: va trebui să învețe să o folosească.

IV

O navigație fără peripeții plictisește repede. Dar ne apropiem de munții înalți care separă Serbia de Țara Românească și de acest defileu faimos al Porților de Fier, unde un vapor otoman s-a întâmpnat să-și piardă, din fericire pentru Belgrad, încărcătura // destinată aprovizionării cetății. Valea Dunării se îngustează brusc: p. 14

¹ Traducere după Léon Verhaeghe, *Voyage en Orient par Léon Verhaeghe. 1862–1863*, Paris, Bruxelles, Leipzig et Livourne, Éditeurs A. Lacroix, Verboeckhoven et Cie, 1865.

² *Pancsova*, azi Pančevo, oraș în Serbia.

³ Azi Smederevo, oraș în Serbia.

⁴ *Baziasch*, sat, com. Socol, jud. Caraș-Severin.

fluviul curge între două lanțuri abrupte și acoperite de păduri. Ținutul este izolat. Vița-de-vie apare ici și colo, dovedind bogăția solului și făcându-te să gândești la prosperitatea posibilă a acestui frumos ținut lăsat pe mâini mai bune.

La Drencova⁵ am trecut, cu arme și bagaje (pușca mare pe care o car după mine îndreptățește expresia), la bordul unui vas cu aburi mai mic. Dunărea se angajează într-un defileu din ce în ce mai strâmt: pentru a-și croi drum, ea a sfărâmat un perete de stânci, ale cărui resturi îi stânjenesc cursul. Este un șir de imagini aspre, durând trei ore. Privirea se pierde în coturile Dunării, îngustată printre munții înalți cu tonuri sumbre. Se apropie seara. Întregul vapor privește cu încântare <peisajul>. Muzicanții țigani, ale căror accente barbare ne-au înveselit după-amiaza, au tăcut și ei. Fluviul este tot mai strâns între stâncile abrupte, unde doar romanii au îndrăznit să traseze un drum, ale cărui vestigii dăinuie încă. În 7 august seara, la ora 8, ajung la Orșova⁶.

Orșova, oraș mic într-un ocol mare, ca toate celelalte ale Dunării și încântător precum cele ale Rinului, este frontiera ultimă a Austriei. Găsim hanuri care anticipează ceea ce mă așteaptă în Orient. Petrecem noaptea în acest loc, în patru, într-un grajd vechi, parțial transformat. De aici vom merge cu trăsura până la Turnu-Severin: pragurile Porților de Fier sunt, cu siguranță, impracticabile pentru cele mai mici ambarcații.

Aventurile de peste zi au stabilit o adevărată fraternitate între călători, supuși acelorași vicisitudini. Am făcut o baie plăcută în Dunăre, într-o dimineață p. 15 arzătoare, și am înotat cu umbrela de soare, ceea ce nu părea a fi o noutate pentru // însoțitorul meu, școlar în Austria Inferioară, ajuns, nu știu cum, pe drumul Constantinopolului.

După două ore, la 8, începe defilarea unui convoi interminabil de căruțe, care trebuia să-i transporte la Turnu-Severin pe numeroșii călători ai vaporului. Am fost așezat, ca toată lumea, într-un car fără suspensii, înghesuit de pachete, de copii și de câini. Intrarea în Țara Românească, la Ada-Kaleh⁷ (castelul insulei), este, în definitiv de această dată, intrarea în Orient. O insulă-bază militară a Dunării, fortificații demolate, arbori frumoși care vor sfârși prin a despărți crenelurile, nu este nimic extraordinar aici. dar în mijlocul acestor construcții banale, se vede apărând un minaret care dă peisajului adevăratul său caracter. Iată-ne în Principate și sub protecția Turciei.

V

Frontiera începe cu un corp de gardă. Aici, acest edificiu inevitabil este decorat cu stema Principatelor: *Principatele Unite*, în virtutea actului din 1859. Vedem conturându-se îndată dubla fizionomie a acestui nou stat. Un ofițer, îmbrăcat europenește, trece în revistă pe cei sosiți cu un sentiment al datoriei care mă impresionează: am învățat pe loc, pe propria piele, obiceiurile țării în materie

⁵ *Drenkova*, sat, com. Berzasca, jud. Caraș Severin.

⁶ *Orsova*, oraș în jud. Mehedinți.

⁷ *Ada-Kallesi*, fostă insulă pe Dunăre, fortăreață aparținând Imperiului otoman după tratatul de pace de la Belgrad (1739), cu întreruperi temporare între 1789–1791; în 1918 devine teritoriu românesc. În 1970 insula a fost acoperită de apele lacului de acumulare de la Porțile de Fier I.

de pașapoarte. Soldații de pază poartă cămăși, pantaloni albi de pânză și o bonetă pătrată neagră: cam asta este pălăria națională a țăranilor români.

Aspectul țării nu are nimic atrăgător: câtuși de puțin verdeață, valuri de praf, pretutindeni un aer de sărăcie. În primul sat românesc, la trei leghe⁸ de Orșova, te miri că treburile și oamenii se pot schimba // astfel. Populația ne privește trecând. p. 16 Bărbații sunt înveșmântați în alb: o tunică strânsă la brâu cu o curea lată și un pantalon larg, înfoiat, compun costumul lor. Nici femeile nu poartă altceva. La fel, o cămașă largă răscroită pe piept, un fel de pânză de culoare bătătoare la ochi care servește de fustă și un vâl mare a cărei bantă croită ca o diademă atârână pe umeri. Ele ar putea să folosească eficient aceste podoabe, dar nu se vede că s-ar îngriji de eleganță sau chiar, vai! de curățenia cea mai banală.

Satul, format din colibe împrăștiate în câmp și despărțite de garduri de țaruși, are aspectul cel mai arid. Pereții sunt făcuți din grinzi prost îmbinate, acoperișul din șipci alăturate, căminul este un coș mare de răchită care servește la susținerea unui horn primitiv din chirpici. Bărbați, femei, câini și porci trăiesc acolo claie peste grămadă; regăsim în aceste obiceiuri reminiscențe ale vieții nomade. Stăpânul locuinței se odihnește și doarme pe o laviță în fața intrării; nevasta, sclavă supusă, e așezată alături, dacă nu cu totul la picioarele sale. În mijlocul acestei barbarii și al acestei sărăcii, se vede o biserică grecească cu o cruce deasupra – este un semn de speranță.

Sunt informat, preventiv, împotriva turcilor, dar nu cred mai nimic, trebuie să recunosc sincer, despre pretinsa lor reformă. Incapabili să conducă prin ei înșiși, <turcii> sunt temători pentru autoritatea lor și s-a văzut cum sultanul apără pas cu pas ceea ce diplomația numește drepturile sale la Belgrad. Ajungând la Porțile de Fier, am zărit cu satisfacție lăuntrică vaporul otoman care a eșuat aici în cursa sa spre Serbia. În lipsa unei mărturii asemănătoare, tumultul apelor, zgomotul cataractei, stâncile care încarcă fluviul indică destule pericole pentru trecere. // Se p. 17 ajunge curând la Turnu-Severin, unde navigația redevine ușoară. Acolo se ridică faimosul pod construit de Traian⁹, învingătorul dacilor.

VI

Vaporul și-a reluat cursa rapidă și pe parcursul întregii zile de 9 august am mers când de-a lungul malului bulgăresc, când de-a lungul celui românesc. Dunărea este largă, superbă. Nici un interes, de altfel, la câmpiile imense care se întind pe cele două maluri cât vezi cu ochii. Facem dese opriri. Dimineața, la Vidin.

[Urmează descrierea călătoriei, aproape de malul bulgăresc; sunt menționate orașele Vidin, Rahova, Nicopole, Sviștov. Ajuns la Giurgiu, Léon Verhaeghe părăsește vasul, pentru a se îndrepta spre București.]

⁸ Unitate de măsură pentru lungime. O leghe terestră = 4 445 m.

⁹ Marcus Ulpius Nerva Traianus, împărat roman (98–117). La cererea sa a fost construit între 103–105, după planurile arhitectului Apolodor din Damasc (60–125), un pod peste Dunăre, al cărui scop era facilitarea transportului trupelor și proviziilor romane, necesare în cea de-a doua campanie de cucerire a Daciei.

Un italian amabil, care se întorcea la Iași¹⁰, mi-a propus să-l însoțesc și am fost de acord să mă angajez în această aventură. Îți trebuie curaj, chiar și în zilele noastre, pentru a traversa Țara Românească pe uscat. A coborî pe Dunăre pe un vapor austriac, <a fost> o minune, dar, în afară de asta, am mers din obstacol în obstacol. Noul meu companion trăiește în țară; cunoaște limba, serviciile sale m-au scutit de probleme.

Debarcarea nu s-a făcut fără peripeții. E ora 10 seara, dar luna, în plenitudinea sa, face jocul poliției. Recunoști ca străini, în timp ce mulțimea se p. 19 scurge fără piedică, suntem opriți la trecere și conduși la biroul // pentru pașapoarte. Formalități îndelungate, examinarea actelor și tot ce se face de obicei în asemenea loc. A fost mai rău la apariția puștii mele: *una pusca!* strigă ofițerul. Mi s-au confiscat imediat pușca și pașaportul și au fost duse nu știu unde. În ziua următoare ne-au trebuit patru ore de căutări pentru a reintra în posesia acestor prețioase obiecte. Vexațiunile vor reîncepe la București¹¹; se vor reînnoi la porțile fiecărui oraș, la intrare ca și la ieșire. Acest minunat sistem este o moștenire a ocupației rusești.

Iată-ne deci ratând intenția de a profita de o noapte răcoroasă și de a parcurge distanța dintre Giurgiu¹² și București sub clar de lună. Ne rămâne să căutăm un adăpost de noapte în Giurgiu. Intrăm în oraș la miezul nopții. Întregul oraș poate părea straniu la această oră: Giurgiu este fantastic. Bărbați, femei, copii sunt culcați în plină stradă în fața caselor lor, înveliți cu tot felul de lucruri. Ei chiuie la trecerea noastră. În mijlocul maghernitelor de lemn ale unui cartier mizerabil, găsim o clădire destul de mare, „Hotel de Paris”, unde toate ușile sunt deschise și unde nimeni nu răspunde la apelul nostru. Doi angajați ai poliției trec călare, înarmați cu sulite lungi; îmi imaginez pânda din secolele trecute. În sfârșit, intrăm. Hărmălaia câinilor și lătrăturile lor lugubre tulbură mult timp încă odihna orașului și vacarmul și tulburarea nu se sting decât târziu în noapte.

A doua zi, 10 august, la orele 11 ale dimineții plecăm spre București. Căruța noastră românească nu are asemănare decât cu *galeru spaniolă*: este tot un car simplu, unde călătorul își face un scaun din propria valiză și se ține cumva, în ciuda denivelărilor. Aspectul echipajului înrăutățește mult inconvenientul situației: micul și comical nostru vizitru i-a pus inițial pe cei patru cai ai săi la trap; curând i-a p. 20 lansat în // galop și ne-a condus astfel, indiferent ce-am fi făcut, pe un drum accidentat și prăfuit.

La început vedem câmpii nesfârșite și, în anotimpul de față, total lipsite de orice verdeață. Soarele nu a lăsat nimic în aceste locuri. Câteva plantații arată, la distanțe mari, ceea ce ar putea fi culturile Țării Românești, dacă cineva ar catadicsi să miște ceva aici. Drumul traversează apoi păduri mari și ia o înfățișare mai puțin dezolantă. Ajungem, la două și jumătate, la Călugăreni¹³, loc de popas unde câteva

¹⁰ *Jassy.*

¹¹ *Bucharest.*

¹² *Giurgevo.*

¹³ *Kalougaréni*, sat. com., jud. Giurgiu.

căruțe sunt oprite sub un adăpost de crengi. Această galerie i-a reunit pe toți călătorii: bărbați și femei, așezați într-o dezordine pitorească, ascultă cântecul unui țigan care zdrăngăne cobza. Scena îmi amintește într-o manieră șocantă câteva episoade ale peregrinărilor mele prin Spania. Un râu unde se zbenguie caii pe jumătate sălbatici curge la câțiva pași de acest *hotel*, așa zice *han*, dacă am fi mai înaintați în Turcia.

Apropierea unui mare oraș începe să se facă simțită. Aspectul țării devine aproape agreabil. Astăzi e duminică: țărani, gătiți cu hainele lor frumoase, dansează în cerc în fața colibelor, pe acordurile unei viori rustice. Acest joc românesc nu este deloc o plimbare domol cadentată. Costumele sunt de o originalitate grațioasă care atinge eleganța. Nimic mai proaspăt decât cămașa albă a femeilor, a cărei țesătură de in este împletită cu fir de aur și argint. Ele poartă aur și trandafiri în păr. Bărbații au, de asemenea, pălăriile încoronate cu flori. Totul este idilic.

La intrarea în București, micul nostru vizitiu și-a dublat ardoarea și merge grăbit, să ne rupă coastele. Cei patru cai ai săi galopează fără oprire. Aceasta este viteza obișnuită în Moldo-Valahia. Dacă un cal cade mort, este abandonat pe // p. 21 drum. Se folosește, se face abuz și se distruge unealta fără scrupule. La bariera orașului așteptăm formalități noi. Imediat după <barieră>, de pe un platou înalt zărim întregul oraș, ansamblu de clădiri și de grădini care umbresc turlele și cupolele nenumărate ale bisericilor. Noaptea care se lasă estompează această panoramă maiestuoasă. Traversând labirintul de străzi încurcate, îngustate și prăfuite, am ajuns la hotel, casă mare, cu aspect înșelător. Se vede că domnește o dezordine de nedescris, care este fondul însuși al caracterului românesc. Chiar și nemții își pierd aici ritmicitatea tradițională și hotelul în întregime nemțesc din București oferă spectacolul unei complete și plăcute anarhii.

VIII

Mare aglomerare de case, împrăștiate la întâmplare pe un sol cu denivelări, grădini, palate, biserici în mijlocul cimitirelor, străzi șerpuite, o mulțime colorată, vehicule bizare. Peste tot lux și mizerie – iată orașul București. Civilizația țării, care se naște, nu a putut schimba încă într-o manieră sensibilă caracterul propriu și confuzia nativă a capitalei românești. Palatele boierilor sunt alături de cocioabele unde se îngrămădește marea majoritate a populației: în mijlocul acestei dezordini se înalță cartiere noi unde se regăsește imitația Occidentului. În unele privințe, București amintește de orașele Algeriei, unde se pot vedea construite case în stil francez în mijlocul locuințelor indigene. Nenumărate grădini largesc orașul, deși el numără puțin peste o sută de mii de locuitori. Se zice că se găsesc aici trei sute șazeci de biserici; ușor, la cât sunt de mici. Ele sunt mărunțiș față de catedralele noastre. // Cele mai vechi au un caracter vădit oriental și bizantin; astăzi, stilul p. 22 rusesc tinde să predomine. Poți găsi grație la aceste rotonde în cruce grecească, încoronate toate cu cupole cu turle înalte terminate cu domuri boltite, cu fresce pe fond de aur și acoperișuri cu lamele de fier alb care strălucesc în soare.

Trotuarul în București este ceva de nedescris. Mii de obstacole fac adesea străzile impracticabile: astăzi praful, mâine nămolul, un nămol în valuri lichide, care se găsește din belșug și pe ultimul pic de pământ; iarna trecută, la Iași, un bivol s-a înecat în el. Se iese în *birja*, mijloc de transport românesc.

Ulița Lipskani¹⁴ este strada cea mai frecventată, cea mai plină de viață a orașului. Aici se găsesc prăvăliile în care felurile produse ale Europei se îngrămădesc într-o totală confuzie orientală. București este, de asemenea, foarte mândru de *pasajul* său: un occidental va fi foarte mirat să întâlnească o asemenea inovație. Cartierul teatrului are aerul inefabil al unei colonii. Construirea caselor noi din jur nu costă mai puțin decât cele din Paris. Prefer acestor străzi comune frumoasa grădină publică Cișmigiu¹⁵, cu apele și arborii săi mari: un parc în stil englezesc surprinde în acest oraș îndepărtat.

Nu se mai văd turci în București. Ei au trecut Dunărea până la ultimul, lăsându-i pe români singuri și, din nefericire, sub influențe rivale, care caută să cucerească acest stat ce se naște. Englezi și francezi continuă aici lupta, care are ca teatru de desfășurare întreaga lume; rușii, în doisprezece ani, au ocupat militar orașul București de șase ori; chiar și Austria aruncă o privire pofcioasă de alături.

p. 23 Poporul român, trebuie să sperăm, va ști să-și mențină // dreptul de a nu-și aparține decât lui însuși. Actul unirii din 1859 a întărit această tânără naționalitate și a făcut mai dificilă sarcina intervenției oficiale a străinătății. Dar chiar unirea pare precară spiritelor prevăzătoare: în Orient, cine îndrăznește să creadă în stabilitatea oricăruia dintre lucruri?

Oamenii de stat ai principatelor nu urmăresc cu mai puțin entuziasm regenerarea țării. Țara Românească a ajuns, ca și Grecia, la această semicivilizație care nu satisface deloc exigențele europene și care constituie totuși un imens progres față de trecut. În Principate, ca peste tot în răsăritul Europei, doar două orânduiri își împart statul. S-a format aici un nucleu de oameni talentați și de caracter, instruiți în școlile din Occident, și care visează pentru țara lor destine foarte diferite de soarta lor actuală. Este aproape inutil să adăugăm că națiunea nu este deloc pregătită să profite de această inițiativă și că aici vom vedea mulți ani încă barbaria înghiontind civilizația.

Lipsa brațelor <de muncă> și organizarea defectuoasă a proprietății au determinat în zilele noastre abandonarea câmpiilor românești, atât de fertile, și atât de pustietate. Nimeni nu este interesat de progresul agriculturii. Terenul aparține în totalitate boierilor, al căror venit, cât de prost administrat ar fi, este totdeauna foarte mare. Țăranii, legați de pământ până în 1848, nu se îngrijesc să muncească mai mult decât strictul necesar. Comerțul nu este cu nimic mai favorizat. Ignorat de români, cade în mâinile străinilor: acestora din urmă li se acordă puțină considerație și poate că ei nu merită mai mult. Cămătăria devorează o aristocrație mereu îndatorată și ale cărei pământuri nu pot fi vândute. Creditorul pune atunci p. 24 sechestrul și încasează venitul. Prefer să nu vorbesc despre societatea românească // decât să o vorbesc de rău. Prea multă severitate ar fi o nedreptate: aceste provincii,

¹⁴ L. Ulița Lipskani.

¹⁵ Tchismedjiu.

abia scăpate de turci, sunt rămase pentru mult timp expuse exemplului demoralizator al Rusiei. Patrioții români încep să caute în altă parte modelul: căi ferate, de care se vorbește mult, apropiind simțitor Principatele de centrul Europei; ele vor intra treptat în rândul națiunilor civilizate. Căile ferate, prin crearea comunicațiilor rapide și directe cu Austria, Italia și Germania, trebuie să sustragă Bucureștiul de sub influențele, la fel de vătămătoare, ale Constantinopolului și Petersburgului.

Limba română, provenită direct din limba latină, și-a păstrat terminațiile sonore: măreția modelului a devenit doar greutate. Limba greacă, limitându-se înțelept la malurile chivernisite ale Mediteranei, nu s-a aventurat cătuși de puțin dincolo de Dunăre. Poporul roman, adăugând Moesia Iliriei, Dacia Moesiei, a lăsat limba sa acestor ținuturi devenite Ungaria, Transilvania și Principatele. În Ungaria, elementul maghiar a sfârșit prin a învinge; românii au conservat numele și limba Romei. Alfabetul vechi se apropie de cel al rușilor; în zilele noastre s-a revenit la caracterele Europei și nu voi avea nici o piedică în citirea „Monitorului”, organul oficial al guvernului român.

Românii se declară de religie greco-moscovită¹⁶; ei nu țin la clericii lor, căci ei tot spre Rusia s-ar îndrepta. Petersburgul este Roma Orientului și aceasta este o mare pacoste: ceea ce se întâmplă în Europa după marile dezbateri privind problema românească ne dă măsura fanatismului *popilor* greci pentru capul¹⁷ bisericii *ortodoxe*. În afara acestei închinări față de Rusia, religia românilor se mărginește aproape la semnul crucii, care este atât de des întâlnit, și la respectarea exactă // a posturilor interminabile. Vizitiul nostru refuză, după un drum lung, puilul p. 25 pe care i l-am oferit: se străduia să țină post, o lună, înainte de sărbătoarea din 15 august. Bietul om, depărtându-se de noi, își făcu mare semnul crucii și se rugă cerului pentru o călătorie fericită pentru noi. Nimic de blamat în asta. La 1 august (13 pentru occidentali), îl vedem la țară pe popa¹⁸ blagoslovind casele și aducând în fiecare dintre ele tămâie și apă sfințită. Din nefericire, ignoranța este plaga bisericii grecești: păstorul nu ajută deloc, se zice, la călăuzirea turmei.

IX

Am părăsit Bucureștiul pe 12 <august 1862>, într-un echipaj ciudat. Așa este întotdeauna carul românesc, al cărui mare aer de cvadrigă¹⁹ nu atenuază cu nimic incomoditatea groaznică. Cei patru cai merg în galop, ca înainte, vehiculul nu are încă suspensii și noi avem aceleași bagaje pentru unicul scaun. Pavajul din suburbiile Bucureștiului mă face să plâng, dar, din fericire, această lucrătură de pietriș nu a fost împinsă prea departe.

¹⁶ În sensul de ortodoxă.

¹⁷ *Le chef*.

¹⁸ *Pope*.

¹⁹ Asemnarea este forțată, cvadriga fiind un car antic, pe două roți, tras de patru cai înhămați unul lângă altul, folosit de romani la cursele carelor de luptă, la cele de circ sau la manifestările triumfale.

Împrejurimile capitalei oferă un aspect agreabil. Câmpul pare <a fi> bine cultivat și nu lipsesc pomii. Pustiul reappare, e adevărat, câteva leghe mai încolo: aceste câmpuri nemărginite, întrerupte de mlaștini mari, au și ele măreția și poezia lor. Soarele apune cu o incomparabilă splendoare în mijlocul unui cer băntuit de furtună. Peste noapte, beneficiem de un soi de han, aproape de o apă mare cu maluri pustii, numită Ialomîța²⁰. <După> inspectarea locuinței, preferăm să ne aranjăm camera de culcare în interiorul vehiculului. Și seara trece vesel în această locuință improvizată.

p. 26 A doua zi, tot câmpuri imense, // cultivate ici și colo. Nimic interesant în stațiile împrăștiate în această pustietate. Satele, acum foarte rare, nu sunt decât o alcătuire întâmplătoare de colibe acoperite cu paie. La amiază, sosirea la Buzău²¹. Toate orașele românești de provincie seamănă: sunt încă sate mari. Orașele au, înainte de toate, o stradă mare, mărginită de case apropiate, fără legături între ele. Acoperișurile, cu lamele de fier alb, scânteiază în soare. Am regăsit în decorația rustică a multora dintre aceste case o amintire îndepărtată a Olandei. Buzăul are un palat-mănăstire în care locuiește episcopul; este un edificiu mare care arată bine și a cărui biserică lasă să se vadă de departe cinci cupole strălucitoare. Orice străin are dreptul la trei zile de ospitalitate din partea episcopului, în schimbul căreia, cred, noi am primit <ospitalitate> la unicul hotel din Buzău.

La Râmnic<u Sărat>²², noapte petrecută la han. Camera este înconjurată de o sofă mare, pe care fiecare se așează cum poate. Tresar la început la această modă orientală; mă voi grăbi să mă obișnuiesc cu ea. Grecii, arabii și turcii nu cunosc ceea ce noi numim pat; asta nu înseamnă că nu dorm.

Drumul este lipsit de interes și monoton până la Focșani²³: la dreapta privirea se pierde peste pustietățile ce se întind până la Dunăre. Pe 14 <august 1862> spre orele 11, sosim la Focșani: mă simt obosit după numai două zile de călătorie și mă gândesc cu groază că a mai rămas atât de mult dacă vreau să ajung la Iași.

Excelentul însoțitor, căruia îi datorez traversarea Țării Românești fără piedici, a înțeles curând că trebuie să ne despărțim; nu insistă să prelungesc o călătorie de ale cărei urmări mă tem. Dar nu a plecat decât după ce mi-a asigurat un mijloc de a
p. 27 ajunge la Galați²⁴. Astfel îl părăsesc, // cu regretul de a nu-l fi putut atrage mai departe pe drumul Orientului.

Sederea mea la Focșani, oraș de provincie fără străini și fără resurse, ar fi fost stânjenitoare dacă domnul U., fratele unui agent consular, nu ar fi intervenit în favoarea mea cu multă amabilitate. Prin amabilitatea sa, plecarea mi-a fost asigurată a doua zi dimineața la orele 4 și, lipsit de griji, nu am decât de străbătut orașul.

Ca peste tot în Principate, grădini imense îi ocupă cea mai mare parte. <Nu este> nici o casă care să nu aibă un mare ocol, în care trăiesc amestecate toate animalele creației. Este ceva între oraș și sat. Orașul Focșani este împărțit în două

²⁰ *Jalomîța.*

²¹ *Buseo.*

²² *Rymnik*, oraș, jud. Buzău.

²³ *Fokchany.*

²⁴ *Galatz.*

de un râu: o jumătate moldovenească, una munteană, fapt ce avea mai multă importanță înainte de 1859. Acesta este locul unde o comisie moldo-munteană a declarat unirea celor două principate.

Strada mare din Focșani are de o parte și de alta prăvălii care formează un lung bazar, cu porticuri de lemn cu o structură originală. Toate meseriile posibile sunt etalate în aceste încăperi ticsite: băcăniile ocupă primul loc. Constat, fără să o explic, preferința orientalilor pentru acest negoț. Am vizitat o biserică grecească: iconostasul²⁵, marele paravan acoperit cu poleială de aur și picturi sfinte, separă altarul de naos. Biserica lui Ștefan vodă²⁶, edificiu foarte vechi, este construită într-un stil în întregime oriental, care amintește de vremea dominației otomane.

Ghidul meu binevoitor mă conduce și la un tânăr inginer, care și-a completat studiile la Paris. Aici primirea a fost dintre cele mai călduroase. De-abia așezat, mi s-a oferit *dolcezza*, după moda muntenească. Această răcoritoare națională nu este altceva decât o excelentă dulceată, fiecare înghițitură însoțind de minune paharul de apă obișnuită. Petrec o // seară plăcută în această societate ospitalieră. În Orient p. 28 casele consulare sunt un fel de revenire la viața europeană: au mereu o gazetă și un pian, care reprezintă acolo civilizația noastră.

Seara, gazda mea nu este de acord să caut o altă locuință decât a sa. Accept această ospitalitate și mă așez după moda orientală pe sofa, așteptând ora plecării.

În zori sunt în picioare: imposibil să dormi mai mult într-un oraș unde în curți păsări nenumărate își permit să facă, noaptea, infinit mai multă gălăgie decât fac locuitorii ziua. Dar este ora 5 și ceasul nu se aude. Pricep curând tristul adevăr: nefericitul a fost furat în timpul nopții și nu mă mai gândesc decât la aflarea hoțului. Gazda mea se bucură să mă oprească în Focșani.

Dar această propunere mă disperă: trebuie să ajung cu orice preț la Galați pentru a găsi, în două zile, vaporul de Constantinopol, și mă gândesc foarte serios să plec pe jos. În sfârșit, după lungi tergiversări, mi se găsește un fel de droșcă descoperită, în care sunt prea fericit să am un loc. Plecăm îngrămădiți, unii peste alții, arși de un soare tropical.

X

Între Focșani și Galați se întind aceste câmpii imense, azi grâнарul Europei, a căror fertilitate extraordinară scuză monotonia. Secerișul tocmai s-a încheiat: grâул țării a luat drumul Galațiului și nu rămâne decât o câmpie nesfârșită, despuiată de verdeață și lipsită de oameni. Marile râuri poartă spre Dunăre apele // Moldovei. p. 29 Trecem Siretul²⁷ spre locul în care drumul dinspre Focșani reîntâlnește drumul mare de la Tecuci²⁸ la Galați. Numele acestui ținut sunt barbare de parcă am fi în plină Tartaria.

²⁵ *L'iconostase.*

²⁶ *L'église de Stéphanovoda.*

²⁷ *Sered.*

²⁸ *Tekoutch.*

Aproape de jumătatea drumului am făcut o oprire într-o clădire mare numită hanul Fundeni²⁹, care mi-a amintit de *venta* spaniolă. A sosit ora prânzului. – Ce ne dați? l-am întrebat pe hangiu. – Nimic, răspunde el hotărât. Câteva ouă, rămase din întâmplare sub tejghea, iată toate proviziile hotelului.

Cuvântul hotel începe să nu se mai potrivească: este mai potrivit cel de han oriental, ceea ce nu e același lucru. Hanul Fundeni se arată la început cu o galerie mare cu două intrări unde se adăpostesc căruțele; câteva camere îndesate cu sofale îi primesc pe călători, care, pentru ospățul propriu, pot conta pe proviziile cu care niciodată nu uită, de altminteri, să își umple vehiculul. Doar eu nu m-am gândit la nimic. Europeanii se recunosc aici prin lipsa lor de prevedere.

Am găsit la hanul Fundeni un grec oarecare, emigrat ca mulți alții pentru a-și căuta norocul. Este din Sifnos³⁰, o mică insulă săracă din Arhipelag. Deși sunt la mare depărtare de Grecia, încep să întâlnesc ici și acolo greci rătăcind în căutarea unei poziții sociale, lucru de negăsit între granițele strâmte ale patriei lor. Prima oară am încercat în limba greacă, pe care școala mi-a impus-o, și l-am întrebat pe micul grăjdar de perioada lui Demostene³¹. Uimit, încântat, elenul meu s-a apropiat de mine și mi-a dat o excelentă lecție de greacă modernă. Trebuie, pentru a vorbi de grecii de azi, să restrângi mult din gloria clasică. Institutatorul meu improvizat mi-a recitat o mică culegere de versuri în onoarea revoltelor din Nauplia din 1862³² și, p. 30 ce puternice imagini din colegiu, iată-mă comparând aceste semistihuri patriotice // cu cântecul atenian al lui Harmodius și Aristogeiton³³.

Galați, mare oraș comercial și plin de resurse, se aseamănă mult cu alte orașe muntenești, sate mari care conservă un pronunțat aer rustic. Multe case sunt <construite> din lemn. Nici centrul orașului nu oferă ceva mai bun. Hotelurile sunt mai mult decât mediocre, dar diversele personaje care le bântuie dau o înfățișare aparte acestor caravanseraiuri moldo-muntenești. Totul se face în acest loc cu muzică: nu se mănâncă fără acompaniamentul obligatoriu al unui concert distonant, iar refrenele din fiecare noapte nu permit nici măcar gândul la somn.

La Galați am primit ospitalitatea afectuoasă a unui francez, întâlnit cu puține zile înainte pe Dunăre. S-a întâmplat să petreacă aici trei ani și se plânge de asta. Galațiul mi se pare a fi un foarte bun loc de exil. Ovidiu³⁴ a descris ținutul, se știe în ce fel. Nimic mai aspru ca împrejurimile, iar marea lac singuratic ce se zărește de pe înălțimile ce domină orașul are și el un puternic farmec melancolic.

XI

Părăsim fără prea multe regrete principatele dunărene. Viitorul va face poate aici un post avansat al Europei pe drumul Levantului, dar astăzi norii întunecă încă

²⁹ *Fundani*, Fundeni Noi, com., jud. Galați.

³⁰ Insulă din Arhipelagul Cycladelor, aparținând azi Greciei, la vremea aceea posesiune otomană.

³¹ Om politic atenian (384–322 î.Hr.), considerat cel mai mare orator din antichitate.

³² Naflpio, capitala Greciei între 1828 și 1834. În 1862 izbucnește aici revolta care va duce la detronarea regelui Otto I, primul rege al Greciei moderne (1833–1862).

³³ Atenieni, cei care l-au asasinat pe tiranul Hipparchos (514 î.Hr.)

³⁴ Publius Ovidius Naso (43 î.Hr.–c. 17 d.Hr.), poet latin exilat la Tomis (9–c. 17 d.Hr.). Verhaeghe face confuzie cu descrierea Tomisului.

zorii civilizației. Suntem interesați mai puțin de aceste popoare ale Dunării, rămășițe ale hoardelor barbare ale Evului Mediu³⁵, decât de națiunile sudului, înfrumusețate de prestigiul artei și de amintiri. Italia, Spania, Grecia acaparează atenția Europei; pe slavi i-am abandonat prea ușor Rusiei. Aceasta este, după țarul Petru, o prejudecată universală, de a-i crede moscoviți. //

31 Mă îmbarc la Galați pe vasul care trebuie să străbată gurile Dunării și să mă ducă la Constantinopol. Atras deja de mirajul îndepărtat care îmi arată Stambulul și Bosforul, nu mai am ochi pentru altceva. Dunărea, după Galați, se împarte în mai multe brațe, își înmulțește canalele și se revarsă la întâmplare pe o câmpie imensă: ca și Rinul, nu mai oferă, la capătul cursului, decât spectacolul declinului său. Brațul Sulina³⁶ rămâne navigabil cu mare greutate: nava atinge și pierde două ore pe un banc de nisip. Peisajul acestei delte a Dunării e trist; este o câmpie nemărginită pe care se văd nori de lăcuste aduși de vânt, ca în deșerturile Rusiei. Câteva vapoare plutind cu toată viteza pe fluviu, înălțimile Dobrogei în depărtare, iată tot ce schimbă acest spectacol monoton. Trecem prin fața Tulcei³⁷, oraș turcesc pe trei dealuri înconjurate de mori, cu minarete și pavilioanele câtorva consulate.

Cele două ore pierdute ne mai costă altele: ajungem la Sulina după apusul soarelui. Atunci orice funcționar musulman devine inaccesibil: nu e nimic de făcut și ni se refuză aspru intrarea în Marea Neagră, unde curentul fluviului ne-a dus deja treptat. Formalitățile sunt un lucru grozav: trebuie să revenim să petrecem noaptea în port. Sulina dobândește cu fiecare zi mai multă importanță. Cu puțini ani în urmă, brațul principal al Dunării forma granița între turci și ruși; se pot vedea peste tot eforturile ingenioase ale ultimilor de a bloca gurile fluviului, pentru a distruge astfel comerțul Galațiului în favoarea Odesei și a opri orice soluție de navigație pe Dunăre. După douăzeci de ani, Europa a fost mișcată de acest circ și tratatele din 1856 au redat Turciei posesia exclusivă a gurilor Dunării. Aceasta ar fi însemnat căderea între Scila și Caribda³⁸, dacă nu s-ar fi alăturat turcilor o comisie europeană însărcinată să vegheze asupra intereselor navigației. Brațul principal al Dunării a rămas deci aproape practicabil și Sulina deține aparența unui port. Este deja ceva pe acest țărâm nepriimitor.

³⁵ Evident, considerație eronată a lui Verhaeghe, în dezacord cu ceea ce a scris el însuși, câteva pagini mai înainte, referitor la moștenirea romană.

³⁶ *Sulina*.

³⁷ *Toulcha*.

³⁸ Monștri în mitologia greacă, străjuind strâmtoarea ce desparte Italia de Sicilia. Expresia „a fi între Scila și Caribda” înseamnă a te afla într-o primejdie fără ieșire.

DAVID THOMAS ANSTED

(1814–1880)

Reputat geolog și autor englez, David Thomas Ansted este unul dintre acei peregrini care au călătorit atât din plăcere, cât și pentru a-și îmbogăți cunoștințele privind profesia. Absolvent al unui colegiu iezuit din Cambridge, el s-a dedicat dintru început geologiei, devenind încă de foarte tânăr un specialist recunoscut în domeniu. Ulterior a fost profesor la King's College din Londra (1840–1853), secretar al Societății Regale de Geologie (1844–1847), a cărei revistă („The Quarterly Journal of the Geological Society of London”) a promovat-o, pentru ca mai târziu să devină inginer minier. Interesul său pentru goana după aur manifestată în Statele Unite ale Americii în secolul al XIX-lea s-a menținut constant, lucrarea adresată acestui subiect fiind *Gold-Seekers Manual, being a practical land instructive guide to all persons emigrating to the newly discovered regions of California*, apărută la New York în 1849, un instrument util, printre atâtea altele existente, tuturor acelor aventurieri sau simpli visători ce hrăneau mitul unei țări a tuturor posibilităților. Toate publicațiile sale dedicate geologiei și mineritului¹ l-au făcut apreciat și căutat de investitori, fiind angajat chiar pentru supravegherea exploatărilor din Statele Unite ale Americii.

Preocupărilor semnalate mai sus li se adaugă o alta, aceea a călătoriei, David Thomas Ansted fiind și autorul unor relatări cu un pronunțat caracter tehnic. Prima dintre aceste relatări, *A short trip in Hungary and Transylvania in the spring of 1862*, face referire și la spațiul românesc de dincolo de Carpați. Important de semnalat este faptul că, pe tot parcursul lucrării, când vorbește despre Ardeal îl numește uneori în mod greșit Ungaria. Transportul, dezvoltarea industriei, a regiunilor miniere sunt subiecte care se alătură descrierilor de natură, inclusiv reflecțiilor asupra situației românilor. Acestei relatări îi urmează o a doua, *The Channel Islands, 1862*, care aduce în prim plan 4 ani de rezidență în Guernsey și de preumblări în regiunile apropiate. Republicată în mod repetat, cartea va deveni în cele din urmă un ghid. În fine, a treia lucrare, *The Ionian Islands in the year 1863*, se subsumează interesului mai larg manifestat în epocă pentru Grecia.

Despre David Thomas Ansted a scris Constantin I. Karadja, *O călătorie geologică în Ardeal la 1862*, în „Cultura”, I, 1924, p. 365–369.

¹ *Geology, introductory, descriptive, & practical*, 2 vol., London, J. Van Voorst, 1844; *The Geologist's Text-Book*, London, J. Van Voorst, 1845; *Syllabus of lectures on mineralogy, geology, and practical geology...*, 1848; *An elementary course of geology, mineralogy, and physical geography*, London, J. Van Voorst, 1850; *Scenery, science and art being extracts from the notebook of a geologist and mining engineer*, London, J. Van Voorst, 1854; *Geological science: including the practice of geology and the elements of physical geography*, London, Houlston and Stoneman, 1855; *The applications of geology to the arts and manufactures*, 1865.

De la Viena la Valea Mureșului³

[...] La aproape 18 mile⁴ de Cegléd⁵ se află Szolnok⁶, unde calea ferată ajunge la o răscruce. O ramură o ia spre nord-est și, după ce se mai bifurcă încă o dată spre est, ajunge la Košice⁷, la o distanță de 210 mile, aproape înspre nord, de Košice; o altă ramură se îndreaptă spre sud-est, către Ardeal⁸ și, momentan, se termină la Arad, la o distanță de de aproximativ o sută de mile de joncțiune. Această rețea de cale ferată profită de pe urma văii Tisei⁹ și a principalului său afluent, râul Mureș. Valea Tisei este una dintre cele mai mari dintre cele care comunică cu Dunărea și însăși râul este navigabil pe o distanță destul de mare prin intermediul vapoarelor cu aburi. Este canalul principal prin care numeroasele râuri venind dinspre Carpați își găsesc drumul spre mare și oricine poate foarte ușor // p. 23 să-și dea seama că singurul debușeu al Dunării fiind un defileu strâmt de 200 yarzi¹⁰ în lărgime aproape de Orșova¹¹, unde adâncimea râului este de aproape 180 de picioare¹², în consecință, dacă printr-o oarecare schimbare a naturii s-ar ajunge la închiderea sa, iar apele ar fi reținute, rezultatul nu poate fi decât formarea unui lac acoperind mai multe mii de mile pătrate și afectând complet întreaga față a Europei.

Sutele de mile de cale ferată de la Szolnok la Arad înfățișează doar incidentele obișnuite ce țin de o țară întinsă, pentru că nimic deosebit nu se arată privirii decât câteva cirezi de bovine albe, având coarne de o lungime dintre cele mai neobișnuite, câteva turme de oi și unul sau doi țărani cu căciuli din astrahan. Nu se sesizează nici o grabă în călătorie căci trenul înaintează încet, cu o iuțeală de aproximativ cincisprezece mile pe oră și se oprește la stațiile mici de pe drum, fiind vreo cinci sau șase mile între ele. Nu se poate vedea nici un oraș, sau aproape nici unul, sau măcar câteva case. dar cu toate acestea călători se găsesc. iar calea ferată deja își scoate banii investiți, deși se află încă la început, și funcționează doar două trenuri în fiecare sens pe zi.

² Traducerea s-a făcut după textul original D.T. Ansted, *A short trip in Hungary and Transylvania in the spring of 1862*, London, 1862, p. 23-103.

³ *Maros*.

⁴ Unitate de măsură anglo-saxonă pentru lungimi. Mila terestră este egală cu 1609,3 m.

⁵ *Czegled*, oraș, Ungaria.

⁶ Szolnok, oraș, Ungaria.

⁷ *Kaschau*, oraș, Slovacia.

⁸ *Siebenbürgen*.

⁹ *Theiss*.

¹⁰ Unitate de măsură pentru lungimi, utilizată în Marea Britanie și egală cu 0, 9144 m.

¹¹ *Orsova*.

¹² Unitate de măsură pentru lungimi, utilizată în Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, egală cu 30, 48 cm (12 țoli).

În această direcție, actualul punct terminus al acestei căi ferate este la Arad, un oraș important de 30 000 locuitori, situat în mod plăcut la nivelul solului, aproape de râul Mureș și la circa patruzeci de mile deasupra joncțiunii pe care o face cu râul Tisa.

p. 24 La prima vedere nimic nu pare să diferențieze orașul Arad de un oraș prosper din oricare parte a Europei, cu excepția întinderii disproporționate a drumurilor magnifice”. Un drum răzleț pornește dinspre calea ferată spre oraș. Acest drum se înfățișează ca o singură cale lată pavată, pentru a fi folosită în caz de nevoie când nimic altceva nu este sigur. Alături se întrevide o pustietate plină de nisip, suficient de întinsă pentru ca jumătate de duzină de trăsură să stea una lângă alta pe vreme bună, devenind după ploaie o mlaștină înșelătoare. Un drum oarecum mai greu de parcurs se găsește între mlaștină și case. Vecinii aflați unul în fața celuilalt trebuie să fie într-o asemenea măsură separați în această parte a orașului, pe parcursul mai multor săptămâni de-a lungul anului, încât par ar avea de trecut un șuvoi larg și nu un drum.

În interior, Aradul este un oraș strălucitor, curat, bine construit și plin de viață, dar toate străzile sunt disproporționate de largi. Clădirile sunt noi, bisericile nedemne de a fi luate în considerare, dar, deși nefiind pitorești sau frumoase, există o izbitoare aparență de curățenie și confort care creează o impresie favorabilă. Cazarea la hotel este bună și, după cum este obiceiul în Ungaria, bucătăria și pivnița sunt peste media existentă în micile orașe din Germania. Existența unui asemenea oraș într-un astfel de loc mă interesează într-un mod deosebit, <deoarece> arată un progres foarte rapid datorat înființării căii ferate.

Între Arad și Sibiu¹³ este o comunicare zilnică prin poșta rapidă, acțiune care duce la o medie de o milă germană¹⁴ pe oră. Douăzeci de ore de huruit la această distanță de mers mi-au dat o idee despre ținutul pe care urma să-l cercetez.

p. 25 Pentru primele zece mile, drumul trece printr-o parte a // întinselor câmpuri ale Dunării și Tisei, acea câmpie deschisă care a fost bine supranumită „pampasul european”. Nu este mereu un sol foarte neted, dar undulațiile sunt așa de mici în comparație cu întinderea terenului încât atunci când sunt văzute de la distanță, se pierd în zare și cu greu pot fi recunoscute. Cu greu se poate stabili o limită în ce privește recolta ce se poate obține din aceste pământuri aluvionare.

Adevăratele dealuri se ridică la început destul de abrupt din câmpie și cei care au un ochi geologic își dau repede seama că nu au absolut nicio legătură cu undulațiile menționate mai sus. Într-adevăr, ele sunt de obicei rezultatul unor vechi tulburări vulcanice și nu sunt deloc diferite de acele frumoase șapte surori (binecunoscuții șapte munți¹⁵), ce se ridică dintre țărmurile Rinului, între Bonn¹⁶ și

¹³ *Siebenbürgen*, oraș, jud. Sibiu.

¹⁴ Mila germană sau „rasta” era egală cu 4, 8 km.

¹⁵ *Siebengebirge*. Munți de origine vulcanică ce au cca 40 de vârfuri, sunt situați pe Valea Rinului, în apropierea orașelor Bad Honnef și Königswinter, la sud de Bonn. Nici unul din „Cei șapte munți” nu are o înălțime de peste 500 m.

¹⁶ Bonn, oraș, Germania.

Koblentz¹⁷. Drumul, pe măsură ce se apropie de dealuri, pare să se termine în mod abrupt și o pantă prăpăstioasă se arată de-a lungul unei linii lungi de-a dreapta și de-a stânga; dar Mureșul, un râu bun, deși întrucâtva greu de controlat, a tăiat o vale întinsă și curge destul de liniștit în acest punct, lăsând un spațiu amplu de-a lungul țărmurilor sale pentru a se cultiva, dar și pentru un drum.

După ce drumul șerpuiește la picioarele unei ridicături de pământ pentru câteva mile, intrăm printre dealuri și curând apar semne ale schimbării.

O vale întinsă de trei sau patru mile, bogat cultivată cu porumb, bine udată de râu și acoperită de sate albe drăguțe, este primul lucru ce ne apare după monotonia stearpă a marilor câmpii alăturate. Dealurile se ridică rapid de fiecare parte și fie sunt pline de vii fie prezintă în vârf // o masă neatinsă de pădure, de cele mai multe p. 26 ori de stejar. După aproape cincisprezece mile de mers în această țară, se ajunge la o întindere mare prezentând un pământ unic prin bogăție, fermecător și cultivat, prin care drumul șerpuiește ușor și discret pe o oarecare distanță până în depărtare. Apoi, pentru o vreme, cursul de apă este întrerupt de roci care fac terenul abrupt, iar valea devine mai izolată, fiind întunecată de pădurile de stejari, mare parte dintre acestea așa cum au fost lăsate de la natură.

Partea superioară a Mureșului este extraordinar de sălbatică și frumoasă, dar acesta este un râu lat și cantitatea de apă variază mult de la un anotimp la altul afectând semnificativ pitorescul imaginii. Cu greu, râul poate fi considerat ca navigabil, deși, probabil la vărsare, se admite o activitate din punct de vedere al navigației. Cu toate acestea, poate fi traversat de o cale ferată pe o distanță importantă. Începe să crească și primește doi afluenți importanți din acea parte a Carpaților care separă Ungaria de Moldova. Asemenea multora din râurile din această parte a Europei, adună apele dintr-un areal întins și le duce afară dintr-un ținut izolat prin falii adânci sau prin defilee care întretaie principalul lanț muntos.

Cultivarea Văii Mureșului nu este deloc neglijată. Pământul este îmbrăcat în holde de grâu sau lăsat pradă ierbii la cursul inferior, în timp ce părțile deluroase sunt acoperite de viță-de-vie de o oarecare înălțime și apoi înconjurate de stejar, fag sau alți arbori. În această parte a Ungariei crește foarte mult porumb. Judecând după exemplarele din Muzeul // de la Pesta¹⁸ ar merita să vizitezi țara toamna, să p. 27 vezi lujerii gigantici ai acestei plante ca și sorgul care crește și el pe aceste câmpii. Par să rivalizeze în creștere cu cele din America, unde, în unele câmpii, un bărbat înalt călărind pe un cal semeț s-ar pierde cu totul, ascuns de porumb.

Mare parte din călătoria mea de la Arad s-a petrecut noaptea. Am trecut pe lângă multe sate și prin câteva orașele, dintre care Dobra¹⁹ este cel mai important și cum zilele erau foarte lungi, iar lumina clară a lunii făcea ținutul vizibil, nu am pierdut prea mult din peisaj. Apele râului era încă mari și era o bucată mare de drum de fiecare parte a malului. Am trecut <pe malul celălalt> cu un vas, destul de

¹⁷ Coblenz, oraș, Germania.

¹⁸ Muzeul Național Maghiar din Budapesta a fost înființat în anul 1802 de Ferenc Széchenyi, pornind cu un fond de bibliotecă și o colecție de minerale, apoi dezvoltându-se treptat datorită donațiilor particulare.

¹⁹ Dobra, sat, com. Dobra, jud. Hunedoara.

bine construit pentru a transporta un poștalion, iar apoi drumul a continuat pe partea sudică a râului până în inima Ardealului.

Dobra este un oraș acceptabil, cu cele două biserici ale sale apropiate una de alta, așintite una spre cealaltă, dar fiecare atât de urâtă încât nu poate fi vorba de rivalitate. Una ține de biserica ortodoxă, cealaltă de biserica catolică, dar diferența în înfățișare este mică la fel ca și natura mascaradei ce are loc în interior. Oamenii sunt cu toții unguri și par înstăriți. Casele sunt bine construite și înfățișarea generală favorabilă. Este aproape primul dintre orașele din zona Ardealului, iar din p. 28 acest punct se poate spune că râul Mureș separă populația ungară de cea română. // Actuala graniță a Țării Românești este la aproape o sută de mile distanță spre sud, deși curând începem să vedem obiceiurile și costumele ungare mutându-se dintr-o parte în cealaltă.

[...] Dincolo de oraș, valea se deschide din nou, și la Leșnic²⁰ începe să semene cu un parc, râul curgând printr-o câmpie întinsă, șerpuitoare printre dealurile oarecum înalte și bogate în păduri aflate de ambele părți. Așa se continuă, pentru o oarecare distanță, aproape până la Deva²¹. Câteva mici urme de metal se văd pe drum, iar regiunea nu este lipsită de o oarecare industrie.

Spre amiază am ajuns la Deva, destinația noastră actuală și deși aflată oarecum în afara drumului <aceasta> nu este, sub nicio formă, un loc neimportant.

Apropierea de Deva este marcată de o schimbare în peisaj. Valea, mereu pitorească, se închide și aproape de oraș este o stâncă izolată, pe a cărei înălțime se află ruinele unei fortărețe, a cărei origine lumea o atribuie romanilor. Fără îndoială, din timpuri străvechi a fost un loc puternic, dar de ceva vreme a intrat într-o stare de decădere și puținul rămas a fost spulberat la revoluția din 1848. Este o ruină pitorească și, fiind într-o țară unde ruinele nu sunt prea des pitorești, este probabil cu atât mai apreciată.

Deva însăși este un oraș mare, bine poziționat și construit cu dibăcie. Cazarea p. 29 este bună la han și <am văzut> la oameni un aer // plin de veselie, foarte plăcut privirii. Carpații înzăpeziți se văd acum în zare, iar priveliștea, atât spre est cât și spre vest, este de o frumusețe unică. [...]

De la Deva se poate face o excursie foarte interesantă spre vestitele mine de aur de la Săcărâmb²², la aproape zece mile de oraș. Dar, deși distanța este scurtă, drumurile nu sunt ispititoare. De la Săcărâmb au fost obținute exemplare frumoase din mai multe rare minerale, iar aici se găsește de asemenea telurii, un metal destul de rar. În general, este asociat aurului, iar interesul mineralogic legat de el este semnificativ.

Aurul de la Săcărâmb nu este obținut prin spălare, ci din vine bine marcate. Au fost îndelung exploatare, dar producția minelor este încă însemnată.

p. 30 La nord de Deva, munții nu sunt foarte înalți, dar // ei sunt greu de trecut, iar drumurile foarte proaste. Spre est, drumul trece prin pământurile curioase și

²⁰ *Lesnek*, sat, com. Veșel, jud. Hunedoara.

²¹ *Deva*, oraș, jud. Hunedoara.

²² *Nagy-Ag (Nagyvág)*, sat, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara.

interesante ale sașilor din Transilvania²³, iar spre sud este o vale de un interes considerabil, permițând comunicarea cu Valahia prin cele două pasuri joase.

Ținutul de la sud de Mureș este locuit în principal de români, probabil o rasă amestecată, în mare parte provenind din vechii daci, cu un mare adaos din partea națiunilor cuceritoare ce au urmat, din care romanii sunt cei mai importanți. Se găsește foarte puțin din elementul cu adevărat ungar. Totuși, înainte de a trece la descrierea acestor văi și a locuitorilor lor, ar merita spuse câteva cuvinte despre orașele curioase și populația Ardealului și a explica amestecul de rase din această parte a Europei, unde slavul, germanul, maghiarul și italianul dintr-o perioadă timpurie și chiar și câteva rase mai îndepărtate și timpurii decât oricare dintre acestea, se află acum într-un echilibru curios și se prea poate să fie afectate în mod diferit de marele mers al civilizației care schimbă rapid Europa de Est. //

[Urmează un scurt istoric al acestor popoare în spațiul menționat]

Fără a fi pătruns eu însumi în această parte a Transilvaniei, nu pot decât să o p. 31 recomand călătorului englez a fi, nu numai demnă de vizitat, conform tuturor relatărilor ungare și germane, dar și conținând tot ceea ce un turist poate avea nevoie. Este accesibilă; are o cazare decentă; oamenii // sunt ospitalieri, plăcuți și p. 32 se pot face înțeleși și pot pricepe pe oricine vorbește limba germană. Orașele au multe puncte de interes, incluzând chiar ruine medievale, iar apropierea de Turcia pare să aibă mai degrabă efectul de a îmbunătăți decât de a deteriora caracterul național.

Urmând cursul Mureșului, se ajunge repede la aceste așezări germane. Părăsind Mureșul spre nord, urmând micul dar la fel de interesantul afluent numit Strei²⁴, ajungem într-un ținut nu mai puțin însemnat, deși într-un alt mod.

p. 33

Capitolul III

De la Deva la Valea Jiului²⁵ – Valea râului Strei și orașul Hunedoara²⁶

În două căruțe acoperite și lungi, stăm în două fotolii împletite din răchită (fiecare putând cuprinde două persoane), care erau suspendate prin funii din piele de fiecare parte a căruței; bagajul în spatele căruței, sprijinit de o cantitate de fân care ținea loc și de mâncare pentru cai, atunci când nimic nu putea fi obținut; astfel aranjat, grupul nostru a pornit de la Deva într-o expediție îndreptată spre sud. Trei cai mici și impunători au fost înhămați într-un mod primitiv la fiecare căruță și după îndreptarea diverselor fire de urzeală, după ce s-a trimis mai mult decât o dată după obiectele lipsă și urmindu-ne de două sau trei ori fără succes, am pornit la galop în cea mai mare viteză pe un drum accidentat, fără nicio considerație pentru

²³ *Astfel denumită în Ungaria. Populația din aceste ținuturi are și o componentă germană (n.a.)*

²⁴ *Strehl*, afluent al râului Mureș, jud. Hunedoara.

²⁵ *Zsil Valley*.

²⁶ *Town of Hunyad*, oraș, jud. Hunedoara.

siguranța noastră sau pentru cea a oricărui animal ce ne-ar fi apărut în cale. Grupul nostru includea cinci persoane cu excepția surugiiilor și, inițial, ne-am propus să ajungem la orașul *Vaida Hunyad*, uneori numit și Hunyad (cuvântul *Vaida* înseamnă pur și simplu guvernator)²⁷, unde să luăm cina. Nu au fost multe incidente pe drum. Prima parte a acestuia a fost ca și cum am fi călătorit cu

p. 34 poștalionul spre Sibiu²⁸, iar apoi am intrat pe un drum // lateral spre Hunedoara și am ajuns în acel oraș după trei ore de mers. [...]

p. 35 Râul Strei curge într-o albie lată, variabilă și sinuoasă prin Hunedoara și este străbătut de câteva poduri din lemn. Doi sau trei afluenți mici i se alătură în apropierea orașului. Fără să fie mare, ocupă mult din teren și se simte un aer plin de veselie în jurul acestor locuri, casele arătând curat și confortabil. Cum am fost găzduiți cu multă ospitalitate în casa unuia dintre domnii din grupul nostru și sărbătoriți de soția sa foarte amabilă și încântătoare, nu am avut posibilitatea să pun la încercare calitățile hanului. Dar am fost cu siguranță în orașe mult mai mari, în care perspectiva cazării era mult inferioară celei din Hunedoara.

Sunt mai multe biserici în oraș, dar singura clădire cu adevărat remarcabilă este castelul, care este splendid situat pe o stâncă abruptă de calcar cristalin, ieșind în afară precum un promontoriu și stând aproape detașată «de restul». Aici, două pârauri întâlnesc râul Strei și astfel trei dintre laturile promontoriului sunt înconjurate de apă; al patrulea este de-a dreptul inaccesibil. O altă stâncă se înalță pe partea opusă unuia dintre cursurile de apă și din vârful acestei a doua stânci, și ea destul de izolată, a fost construit un pod care reprezintă singura cale de acces în castel. Podul este lung și la o mare înălțime deasupra apei. Un drum trece de-a lungul malurilor cursului de apă, aflat și el sub pod. Doar o parte a castelului a fost construită de guvernatorul de Hunedoara²⁹, restul fiind adăugat mai târziu. Zidul și turnurile de pe dreapta, ca și sala sau Ritter Saal, care se află și ea acolo, sunt minunate. Turnul din stânga este foarte mare, dar nu este deschis și se spune că este solid peste tot. [...] Exteriorul acestui mare turn este vopsit într-un roșu închis și în alb, cu un model straniu și lipsit de logică, impresionând pozitiv de la distanță, deși atunci când te apropii detaliile sunt urâte. Într-o vreme, asemenea castele vopsite nu erau un lucru neobișnuit în Ungaria, dar se crede că cel din Hunedoara este singurul care a rămas. Totuși, bisericile sunt încă decorate în acest mod și fără prea mult gust, iar unele case particulare se pot vedea desfigurate într-un mod similar în vechiul oraș sas al Sibiului. Munca nu pare a fi făcută *in fresco*, ci cu culori obișnuite, în ulei.

Capela din castel este banală, săracă și neinteresantă. Majoritatea celorlalte clădiri sunt distruse, fie datorită unui incendiu care a avut loc acum câțiva ani, fie datorită neglijenței repetate; piatra bine lucrată din partea gotică a clădirii, marea

²⁷ Autorul încearcă să explice asocierea care se face între oraș și figura devenită legendă a lui Iancu de Hunedoara.

²⁸ *Hermannstadt*, oraș, jud. Sibiu.

²⁹ Se referă la Iancu de Hunedoara (1407–1456), ban de Severin, voievod al Transilvaniei și regent al Ungariei.

sală, camerele de deasupra și minunatul coridor din afara sălii, decad foarte repede și sunt deja într-o stare periculoasă. Castelul aparține statului și înainte de incendiu a fost în folosul localității. De atunci, nu a fost nicio încercare de a-l menține. S-ar părea, dacă luăm în considerare o relatare a domnului Paget³⁰, că înainte de a avea loc incendiul era o reședință încântătoare, iar un domn care m-a însoțit în vizita mea, și care era un angajat al guvernului înainte // de revoluție și a locuit în castel, p. 36 m-a purtat prin diversele ruine cu mare interes și a vorbit despre el ca și cum ar fi fost extrem de potrivit pentru a fi locuit.

În afara zidurilor se găsesc două grădini, iar la diferite nivele are mai multe terase încântătoare, fiecare cu alei și scaune; toate, vai! acum năpădite de buruieni și greu accesibile. Din grădini și turnuri se obțin priveliști superbe asupra munților înconjurători. Vârfurile înalte ale lanțului carpatic, văzute dinspre est, erau rotunjit prinse într-o curbă grațioasă pentru a se întâlni cu cele mai înalte din sud. Mult mai aproape sunt dealurile de la Săcărâmb, cu faimoasele lor mine de aur și teluriu, iar pământul dimprejur este foarte denivelat și pitoresc.

Două sau trei văi drăguțe se deschid înspre Strei în apropierea Hunedoarei. Sunt pitorești, iar acolo unde este loc de un copac, bogat împădurite și câteodată cu un șuvoi bolborosind căutând să-și găsească drumul printr-o despicătură îngustă. Apa este uneori întrebuințată, fiind făcută să întoarcă mici roți hidraulice aparținând lucrărilor sau turnătoriilor de fontă care se găsesc din plin în împrejurimi. Micul curs de apă trece printr-unul din acele depozite gigantice de minereu de fier care arată de parcă ar fi merit aprovizioneze o populație mult mai activă decât cea a ungarilor contemporani. Pentru vreo două sute de yarzi drumul este înnegrit de minereul de fier recent dat de-a dura de sus sau cu zgura și cenușa vechilor furnale construite aici acum câteva secole, iar acum semnalate doar de aceste urme. Aici suntem într-o țară veche și una ale cărei resurse // erau probabil p. 37 mai bine exploatare în timpurile trecute decât se întâmplă acum. Aici, cu orice preț, vechii daci forjau sulițele cu care încercau să-i împiedice pe romanii să pătrundă în trecători și să intre în Sibiu. Aici, în timpurile trecute, romanii, atunci când s-au așezat bine, au topit minereul și au forjat metalul pe care au știut atât de bine să-l folosească în a ține la distanță naționalitățile care le făceau probleme. Cantitatea de zgură de pe drum și ampoloarea șanțurilor din care a fost scos minereul din dealuri, contrastează în mod neobișnuit cu indiferența actuală. Numărul mare de bușteni lăsați în urmă pe locul vechilor lucrări este o dovadă tăcută dar puternică a timpului ce a trecut, și explică tăierile adânci din povârniș făcute prin acțiunea ploilor de vară și a înghețului de iarnă de-a lungul secolelor și ascunzând parțial vechile șanțuri săpate de miner.

Poate fi găsită o alee încântătoare prin pădure, dar <aceasta> doar în compania cuiva care știe bine ținutul, din locul unde toate aceste semne ale unei industrii metalurgice <duc> spre o altă mică vale, și ea având mici mori și lucrări. Calculată de pe hartă, distanța ar părea foarte mică, iar de la o a doua vale către o alta, de dincolo de ea, cineva și-ar face cu ușurință impresia că este o plimbare

³⁰ John Paget (1808–1892), medic și călător englez. Date biobibliografice și traducerea însemnărilor sale despre români pot fi consultate în vol. III și V ale colecției de față.

ușoară, de o jumătate de oră. Totuși, culmile dintre aceste văi, dacă sunt înguste sunt foarte ascuțite. Unele nu pot fi urcate deloc decât profitând de văile udate de ape și avansând aproape vertical. În alte părți, o ocolire prelungită este necesară p. 38 pentru a ajunge în vârf. Astfel, sunt petrecute ore // în trecerea unei creste de câteva sute de yarzi lățime. Toate aceste culmi sunt acoperite cu păduri dese și frumoase, dar nu sunt de recomandat fără un ghid. Din vârful primului te uiți în jos între o vale elvețiană cu cabane și mici bordeie din lemn; câțiva oameni arătând sălbatic și un alt șuvoi bolborositor, asemănător celui pe lângă care am trecut, dau viață peisajului.

Cu greu îmi amintesc să fi văzut exemple cu o structură a culmilor atât de deosebită și pitorească, uneori numita *hog's back*³¹, atât de numeroase, înalte și înguste ca aici. Pe una dintre culmi este o cărare dreaptă lungă, de câteva mile, trecând în întregime prin pădure; aproape la fiecare punct al plimbării poți să te uiți în jos la valea de la picioare tale, pe fiecare latură, adâncimea de la capătul crestei părând a nu fi mult mai mare decât cea din vârf. Aceste creste sunt înțelese de geolog. Sunt fâșii despărțite de rocă tare de calcar cristalin, sfărâmată în timp ce se cristaliza, crăpătura mărindu-se când a fost adusă la suprafața solului, iar fisura astfel formată a fost lărgită pentru a deveni o vale prin care apa și-a găsit drumul prin ele. Minereul de fier își face apariția acolo unde calcarul intră în contact cu o veche piatră șistoasă aflată la îndemână, iar vârfurile de calcar se îndepărtează de acest contact.

Toată această parte a ținutului este locuită. Este adevărat că nu se văd sate, p. 39 dar bordeiele oamenilor sunt adesea izolate, și par a fi, după formă, mușuroaie, // iar ele nu sunt, într-adevăr, cu mult mai mari decât mușuroaiele obișnuite la tropice. Sunt cu toatele atât de sărăcicioase și joase încât privind de departe cu greu pot fi recunoscute, chiar și dacă sunt arătate. Doar cu mare atenție, poți câteodată zări o cruce mică printre copaci; de obicei, asta indică o biserică, dar cu greu biserica este de o mare mărime, și nu este mai bine construită sau mai bine mobilată decât bordeiul și mai mereu nu are nimic care să o diferențieze. Este făcută din lemn, și acoperită cu mici țigle sfărâmate, nu mult mai mare decât niște șipci largi.

De la Hunedoara la Hațeg, drumul evită câmpia Streiului (iar după câte s-ar părea, într-un fel, nenecesară) și străbate o succesiune de dealuri joase de mică importanță și văi cu șuvoaie de apă mici, dar rapide și periculoase. Totuși, o parte din drum este interesantă căci din timp în timp urcăm pe vârful unui deal și vedem cum se întind în fața noastră lanțul Carpaților sudici, acoperiți cu zăpadă până în iulie și întotdeauna semeți și pitorești. Cele mai înalte vârfuri ale acestor munți sunt puțin cunoscute și astfel au eșuat în a-i atrage fie pe membrii Clubului Alpin sau al Turiștilor de Vacanță³². Dar nu sunt lipsiți de interes. Sunt neobișnuit de semeți și

³¹ Culme îngustă cu diverse laturi care formează straturi abrupte și înclinate de stâncă.

³² Unul dintre ultimii – o doamnă – s-a aventurat recent de-a lungul Carpaților Nordici și și-a înregistrat experiența ei într-un volum distinct, la care s-a făcut deja referire în aceste pagini. (n.a.) Ansted se referă la volumul editat de sir Francis Galton, *Vacation Tourists and Notes of travel in 1860*, Londra, MacMillan and Co., 1861

înceșmântați până la o mare înălțime cu pădure, iar zăpada le acoperă culmile într-o asemenea măsură încât uimește, ținând cont de faptul că nu au o altitudine foarte mare. Vârfurile sunt câteva, iar unele dintre ele nu sunt ușor accesibile. //

Acești munți se văd la intervale pe măsură ce urcăm vârfurile succesive ce p. 40
separă văile Jiului și Hațegului de cea a Streiului și, de fiecare dată, pe măsură ce ne apropiem, conturul lor devine mai clar. Văile ce intervin devin și ele mai largi, mai denivelate și mai interesante, dar mai puțin cultivate. Ploaia a săpat albiu foarte adânci în aluviunile moi ale văilor, iar părțile ce cad în mod constant lărgesc și mai mult trecătorile, dar le-a făcut aproape inaccesibile. Munții încep acum să se închidă, iar întregul ținut încet-încet ia o înfățișare alpină. Însăși valea Hațegului este largă, lungă și deschisă. Este o vale separată, ce se deschide dinspre vest în valea Streiului; începând de la poalele <munților> Retezat³³, se termină în apropierea orașului Hațeg.

Geografia fizică a acestei părți din lanțul carpatic se vede foarte bine în valea Streiului și a micului afluent care pătrunde aproape de Hațeg. Axa muntoasă principală se întinde de la est la vest, la o oarecare distanță de sud. Atinge punctul culminant la muntele numit Retezat (ce atinge puțin peste 800 picioare englezești deasupra mării), închizând un capăt al văii Jiului și, prin Parâng³⁴, ce îi este puțin inferior în înălțime, ridicându-se mândru ca o graniță la celălalt capăt. Din Retezat, un pinten din granit sau late roci cristaline, inferior din punct de vedere comparativ, scăzând treptat la aproape 1500 picioare, se întinde puțin la nord-est, aproape paralel cu axa pe care se afla valea Jiului, în timp ce lanțul principal, înalt de cel puțin 6000 de picioare, trece puțin la sud-est, separând Sibiul de Țara Românească, și formând frontiera sudică a văii Jiului. //

Totuși lanțul cel mai jos este în acest caz o cumpănă a apelor, cel principal fiind împărțit în două la pasul Vulcan de o despicătură de aproape 4 000 picioare <adâncime>, fapt care permite o trecere liberă spre râul Jiu, alimentat de o serie de pâraiașe venind dinspre est și vest într-o singură vale de roci terțiare, dar și de alte câteva mici cursuri de apă dinspre nord și est. Principalul lanț <muntoș> al Carpaților se întoarce brusc spre nord, cu o altitudine de la 5 000 la 6 000 picioare, ridicându-se dincolo de 8 000 picioare.

Rezultatul acestei configurări deosebite este văzut într-un număr de mici văi pornind spre est și vest, paralele cu axa muntelui. Acestea sunt întrerupte de-a curmezișul în unghiuri drepte, iar cursurile de apă pornind din ele curg, de asemenea, înspre nord și sud, în concordanță cu poziția lor față de marea încrucișare. Cursul de apă al Hațegului, o ramură al râului Strei, este primul dintre acestea. După ce se varsă în Strei, se deschide spre nord în Valea Mureșului. Urmează Valea Jiului, dar se îndreaptă spre sud în Dunăre. Cursurile superioare ale acestor două râuri sunt despărțite doar de o culme joasă și aparent neimportantă, extrem de strâmtă și destul de aptă pentru a fi traversată de o cale ferată.

³³ *Retgezat.*

³⁴ *Barang.*

Partea din valea traversată de Strei care se deschide în Hațeg³⁵ se numește Valea Hațegului; ne vom referi la ea într-un alt capitol. Însăși Valea Streiului, de dincolo de Valea Hațegului, este deschisă și cultivată. În ea se află mai multe sate, dar niciunul de vreo mărime <importantă>. // Unele dintre ele sunt extrem de îngrijite și conțin grupuri de case care arată curat și confortabil; altele sunt doar adunături ale celor mai urâte bordeie. Am observat una în mod deosebit, în care casele puteau fi comparate doar cu un lot de movile de noroi aruncate de-a valma pe pământ. În general, fiecare casă își are grădina sa, dar orașele arată mai bine la o mică distanță decât atunci când se află în apropiere.

În această parte a cursului său, râul Strei ocupă o albie îngustă într-o zonă joasă, largă pe jumătate sau mai bine, cu aproape 20 sau 30 picioare sub nivelul obișnuit al văii. Astfel, există terase naturale pe fiecare parte a râului deasupra celui mai înalt nivel al apei, prevenind inundațiile. Fără îndoială, după ploi puternice cantitatea apei venind printr-o vale așa închisă cum e și comunicând prin multe văi lateralnice cu munții cei mai înalți, trebuie să fie câteodată foarte mare și să facă modul de a călători periculos; dar actuala albie a râului nu poate să se abată departe de cursul său fără să-și erodeze malurile. Totuși, cursurile de apă poartă din timp în timp cu toatele semne ale unei acțiuni violente. Într-un loc am observat pilonii unui pod și cum pe jumătate din el, ei au fost îndepărtați. Într-un altul, drumul se îngustează la jumătate din lățimea sa și un hău creat pe o parte se deschide suvoiiului bolborosind de dedesubt. În alte părți, s-au făcut mari eforturi cu un succes parțial pentru a preveni pagubele. Cu toate acestea, toate daunele păreau să se limiteze la zona aflată în vecinătatea cursului de apă; dar, vechiul drum construit de Traian în zilele măreției romane, nu la o mare distanță, // este neatins. Atingerea vechii Rome nu este neobișnuită în aceste văi și cineva poate să fie destul de pregătit să accepte ca o tradiție faptul că orice înfăptuire ce înseamnă o investiție de timp și muncă îi aparține. Totuși, drumul în cauză este o continuare a celui care intra în Ardeal dinspre vest prin trecătoarea Porților de Fier și a fost construit de Traian puțin după prima ocupare a provinciei și înfrângerea definitivă a lui Decebal³⁶.

Acest drum nu numai că a fost unul important în antichitate, dar încă este o lucrare folositoare.

În partea deschisă a văii Streiului, la fel ca în majoritatea județelor mai sălbatice și puțin populate, țiganiii își fac locuință temporară și se spune că sunt într-un număr mare, dar acceptabil. Sunt ușor de recunoscut; înfățișarea lor sălbatică, părul lor negru și lins, ochii strălucitori, pielea închisă și aerul unei inteligențe amestecate cu viclenie și o îndărătnicie sălbatică, îi disting de îndată de orice altă populație chiar dacă sunt singuri printre aceștia. Călărind, ne-am intersectat adesea. Una dintre primele mari tabere pe care le-am văzut în Ungaria se afla în câmp deschis, aproape de ultimul sat din Valea Streiului, unde erau puțini cei de altă nație. Nu este ușor să descrii prin condei o priveliște atât de diferită de orice altceva ești obișnuit a vedea în Europa. Creionul unui artist bun sau un

³⁵ *Hățeg*.

³⁶ *Decebalus*, ultimul rege dac (87–106).

fotograf ar fi putut da indicii valoroase, dar doar descrierile verbale sunt banale. Cu toate acestea, cititorul poate să-și imagineze tabăra. Era formată dintr-un număr de corturi învelite în mod inegal cu pânză, // susținute fiecare de trei bețe, aranjate în așa fel încât să formeze un triunghi și acoperite parțial cu câteva cârpe murdare întinse deasupra, abia legate împreună cât să țină departe razele soarelui, dar să se apere cu greu de rafalele de ploaie. Sub <corturi>, care sunt destul de deschise din față, erau câteva femei ocupate cu fierturi culinare, îmbrăcate în zdrențe cu destulă economie și mai puțin trainice decât cele care formau cortul; copii goi, de toate vârstele, alergau încolo și încoace; bărbații, dintre care unii îmbrăcați în haine uzate din piele de oaie, din care mai rămăsese doar pielea (lâna dispărând de mult timp), câteva mai având și unele bucăți de lână albă, unii cu căciuli din piele de oaie, ciubote extrem de neîngrijite și puține alte lucruri, stăteau întinși nepăsători la soare. Câțiva măgari murdari și catări, ce se hrăneau pe marginea drumului, completau imaginea. Nu se putea vedea nici un fel de mobilă, nicio urmă a unei stări mai bune, a unei dorințe sau intenții de a lucra; copiii nici măcar nu cerșeau.

Țiganii sunt foarte cunoscuți în această parte a Europei, iar caracterul lor nu este cu nimic diferit de cel al celor din alte părți. Sunt buni lucrători ai metalului, dar și mai buni hoți. Iarna, hălăduiesc prin sate făcând atâtea improvizații cât li se cere. Într-adevăr, se pare că prelucrarea metalului este singurul lor meșteșug și sunt destul de deștepți să facă orice li se cere legat de această abilitate, dar în rest, nimic. De îndată ce vine primăvara pleacă în țară, unde-și fac tabăra și obțin ceea ce vor într-un mod sălbatic, evitând munca // pe cât posibil și supraviețuind cu greu. Vara, se ocupă câteodată cu munca confortabilă a spălării aurului. Sunt câteva râuri în Transilvania care nu au aur, în timp ce multe sunt bogate în acest prețios metal, în așa fel încât ei își câștigă un trai plin de neajunsuri și aflat sub semnul întâmplării, potrivit gusturilor lor hoinare și obiceiurilor leneșe.

Încă și mai sus în vale, ținutul se modifică, dar nu prea mult. Se închide pe partea dinspre est, iar dealurile nu numai că se ridică la o mai mare înălțime, dar devin foarte abrupte; însă, spre vest, <ținutul> rămâne deschis. Se spune că în vecinătate se află câteva văi încântătoare, pornind înspre est și nord în defilee inaccesibile printre păduri bogate și udate de mici cursuri de apă învolburate. Foarte puține sate se văd ici și acolo, dar sunt câteva și, ca pretutindeni, diferă mult ca înfățișare; unul sau două fiind curate, cochete, cu case bine construite, înconjurată de grădini, în timp ce altele sunt atât de sărăcicioase și murdare încât ar fi considerate neadecvate, în niște județe mai bine administrate, chiar și pentru cele mai proaste cocini de porci ale celor mai sărace familii. [...] //

Despre bisericile din această parte a țării s-a spus deja câte ceva. Sunt extrem de mici, minunat de simple în ceea ce privește structura și ar fi de nerecunoscut pentru un străin dacă nu ar fi clopotnița din lemn ridicol de mică ce se ridică cu aproape zece picioare deasupra unei încercări eșuate de turn. Întreaga construcție este din mici părți de lemn subțire împărțit. Nu există nici un fel de încercare de decorare.

După ce ai trecut printr-un ținut atât de cultivat și plin de sate precum cel ce tocmai a fost descris, aflat mereu într-un câmp deschis, ajungi în cele din urmă în

satul Crivadia³⁷, aproape de punctul în care cele două căi ce trec prin munți, spre Valea Jiului, se despart. Unul dintre aceste drumuri, cel spre stânga sau sud-est, este o cărare bătătorită și este considerabil mai lung decât celălalt, dar aflat la o înălțime mai mică și pătrunde în cea mai estică parte a văii. Celălalt, care o ia spre sud-vest este un drum pentru căruțe, foarte ușor de trecut pe vreme bună și ducând spre mijlocul văii ce se află în partea opusă orașului Vulcan³⁸ și către drumul cel p. 48 mai drept către Țara Românească prin trecătoarea Vulcan. //

[...] La Crivadia, râul, care nu aduce o prea mare cantitate de apă din munți, se vede ieșind printr-o vale extrem de îngustă din piatră de calcar. Aici, priveliștea este sălbatică și grandioasă, iar valea apare dintr-o dată și, de fapt, se închide. Pe un deal izolat din calcar din apropierea râului se află un turn de veghe rotund destul de vechi³⁹, iar stâncile se înalță vertical acoperite pe o parte cu lemn până la o înălțime însemnată, după care o iau în pantă, se pierd în pădurea deasă, în muntele din spate. Valea este îngustă. De cealaltă parte înălțarea este mai puțin abruptă, dar «valea» nu este foarte accesibilă.

Ajunși în acest punct al călătoriei noastre, am lăsat căruțele și am pornit călare. Totuși, când am ajuns în sat, vremea care amenința de mult că se va înrăutăți, a devenit rea și furtuni puternice cu tunete s-au succedat foarte repede, p. 49 ploaia nestăvilită făcând drumul aproape de netrecut. La intrarea // în curtea unei case mici, dar respectabile, unde ne așteptau caii noștri, am găsit aproape douăzeci dintre cei mai sălbatici și neîngrijiți cai de munte care trebuiau legați într-un șir lung lângă un perete de piatră, hrăniți cu puținul fân ce arăta mult prea mult a fi mucegăit. Au fost cu toții înșeuăți după obiceiul țării și gata pentru plecare și nimeni nu părea să-și închipuie că ar putea fi vreun disconfort sau o altă neplăcere stând ore în șir în aceste haine îmbibate de apă pe perioada cât va dura trecerea munților pe timpul ploilor. Cu destul de mult efort, am reușit să amân plecarea noastră la început pentru câteva ore, iar apoi până în dimineața următoare și am obținut și îndepărtarea hainelor și punerea lor la uscat pe o mică sobă din casă. Cu toate acestea, aici am întâmpinat o altă greutate, căci fiecare trebuia să-și usuce pe rând «hainele» în așa fel ca aceste bunuri valoroase să nu se amestece. Între timp, cailor nu le-a rămas altă hrană decât restul de fân ud și au stat răbdători în ploaie, legați cu căpăstrul de peretele din piatră până ne-am dus la ei. Nimeni nu părea să se fi gândit a le face un adăpost.

Chiar și șederea noastră în casă – deși cel mai bun loc ce ne putea fi găsit și oferit în modul cel mai ospitalier cu puțință de proprietari (care au dormit pe jos într-un fel de bucătărie) – nu a fost cea mai bună. Am avut o singură cameră și aceea foarte mică, și ne-au fost date anumite provizii. După o cină în concordanță p. 50 cu situația, s-a obținut puțin fân uscat și s-a împrăștiat pe jos. Era un // singur pat îndestul de populat de purici, care mi-a fost dat mie în calitate de străin; o sofa,

³⁷ *Krivadia*, sat, com. Băița, jud. Hunedoara.

³⁸ *Vulkan*, municipiu, jud. Hunedoara.

³⁹ Turnul este situat în apropierea satului Crivadia, jud. Hunedoara. Datând din secolul al XVI-lea, turnul a fost punct de vamă, reprezentând o modalitate de supraveghere a drumului ce lega Transilvania de Oltenia.

care a fost repartizată unui inginer civil din grupul nostru și care ne urma și el în calitate de străin; iar ceilalți trei din grupul nostru și-au aranjat locurile pe fân. Cu siguranță, o parte dintre ei au dormit, dar cu toții au fost atacați de micii dușmani, care erau numeroși și suficient de activi în aceste neplăcute circumstanțe, profitând din plin de avantajul prin care întâmplarea le dădea o pradă atât de bogată.

A doua zi, la revărsatul zorilor, ne-am trezit și am plecat, având o călătorie plăcută de-a lungul trecătorii și care nu a prezentat nimic special. Prima parte a drumului este o urcare ușoară pentru vreo două ore printr-un ținut cultivat, puțin împădurit și cu câteva case. Capătul trecătorii este repede atins și apare ca un șes larg, neted și cu iarbă, fără trăsături speciale. Din acest punct, coborârea spre cealaltă parte este calmă și graduală.

Spre ora 9 am ajuns în valea din partea cealaltă și am trecut printr-o grămadă de calcar sfărâmat, străpuns în multe direcții de peșteri largi. Prin aceste peșteri un curs de apă de un volum considerabil își face loc, prea adânc pentru a fi trecut cu piciorul în siguranță de către cai. Într-un loc, râul este văzut cum iese din grotă printr-o arcadă joasă și întunecoasă, trecând printr-un spațiu destul de deschis pentru ca apoi să se îngroape din nou în pământ. Într-un alt loc, apa iese din pământ de sub o stâncă de calcar semeață și, fiind deja un curs de apă mare, se avântă printre câmpii ca și cum s-ar bucura de recent regăsită // libertate. Întregul ținut p. 51 este ciuruit, iar unele din peșterile carstice sunt foarte mari. Este posibil ca într-un loc să mergi călare pentru aproape un sfert de oră într-un tunel natural din rocă, dar bucăți mari cad câteodată din acoperiș, modificând forma și direcția albiei.

Una din aceste peșteri este mai degrabă un loc preferat pentru excursii, iar oamenii vin din orașe aflate la o distanță însemnată să facă un picnic aici. Este o intrare impresionantă dată de o boltă naturală, conducând într-un hol sau un coridor lung de 100 yarzi, lat de 60 sau 80 yarzi, și cel puțin 20 de picioare înălțime; la capătul acestuia este un râu, peste care cineva poate să treacă pentru a pătrunde în străfundurile peșterii cu ajutorul unui pod natural din rocă. După ce o vreme traversezi coridoarele, se ajunge din nou la apă și, în mod clar, se deschide comunicarea cu un număr foarte mare de fisuri.

Curând, se depășesc aceste roci de calcar și intrăm într-un ținut deschis și frumos precum un parc, conducând spre valea Jiului unguresc, un șuvoi bolborosind grăbindu-se în jos dintr-un sistem de văi muntoase destul de mare aflate la nord-est. Puține sunt lucrurile mai interesante decât modul în care munții se înalță și se pierd în lanțul complicat ce se întinde între această parte a țării și Carpații superiori. Se găsesc un număr de mici sate și aceste sate sunt populate cu o populație românească amestecată, destul de harnică și, în general, văzută pe câmpuri purtând grija vitelor sau cultivându-și pământurile. Sunt foarte pitorești în apariție și în costum // și par a fi prietenoși, dar încă nu se poate comunica <cu ei>, p. 52 limba lor fiind diferită atât de germană cât și de maghiară, puțini dintre ei înțelegând și altceva decât propriul dialect. Vitele lor nu sunt mai puțin pitorești decât ei. Buii sunt aproape de fiecare dată de un alb de culoarea smântânii, cu

coarnele elegant curbate, de o lungime extraordinară. Căii sunt mici și aspri, dar foarte capabili de muncă și în general blajini din fire. Și de o robustețe la care am fost martori, căci animalele pe care le-am luat cu noi erau muncite zilnic, de dimineața până seara, și nu au avut altă mâncare decât pe aceea pe care o puteau lua din câmp deschis.

CAPITOLUL IV

p. 53

Valea Jiului – <Satul> Vulcan și Trecătoarea Vulcan

Cele două râuri și trecerea lor printre munți

Zăcământul aurifer și zăcământul de cărbuni – Partea laterală a Văii Jiului

O vale încântătoare și interesantă – sau, mai degrabă, o rețea de văi – este cea a Jiului. Este compusă din două părți cu totul distincte; una venind dinspre nord, dintr-un ținut de mult considerat o parte a Ungariei și numit Jiul ungar; cealaltă, venind dinspre vest, printr-un teritoriu de graniță între Țara Românească și Ungaria, aflat adesea în posesia Turciei și numit Jiul românesc. Cei doi curenți de apă au aproape aceeași forță; și după ce s-au întâlnit la extremitatea sud-estică a unui bazin montan triunghiular, curg împreună spre Țara Românească printr-un defileu montan strâmt, romantic și aproape inaccesibil, pornind aproape în linie dreaptă spre sud, spre Dunăre, pe la Craiova⁴⁰. Jiul este cel mai puțin important dintre cele două cursuri de apă (Oltul⁴¹ fiind celălalt) care străbat Carpații Sudici⁴², ambele râuri curgând de-a lungul văilor ce întretaie lanțul muntos în unghiuri drepte. Deși este cel mai mic râu, Jiul nu este sub nicio formă neînsemnat, chiar și p. 54 atunci când părăsește Ungaria; și este un râu mare atunci când ajunge pe câmpiile Țării Românești. (...) //

Dar, pe lângă lucrările de pământ⁴³, mai sunt și alte indicii ale vecinătății Turciei. La picioarele trecătorii Vulcan și aproape de satul Vulcan, dar de cealaltă p. 55 parte a râului, se află un complex mizerabil // de clădiri, în trecut lazaretul acestei zone. Aici, nefericiții călători care și-au părăsit casele, aflându-se într-un oraș românesc, într-o perfectă stare de sănătate – care poate nici măcar nu au auzit de epidemia puternică de ciumă din Turcia – erau strâns închiși și aproape otrăviți pentru două sau trei săptămâni sau uneori și, în plus de atât, dacă pericolul, real sau nu, venea de la însoțitorii lor într-o măsură mult mai mare decât dintr-o altă cauză care să predisună la așa ceva; li se dădea drumul și exista o șansă mai mare să moară de tifos decât de orice altă formă a unei maladii contagioase.

Totuși, regulamentul carantinei rămâne și, în cazul erupției serioase a unei epidemii în estul Europei, aceste barăci triste vor fi, probabil, din nou folosite. Într-adevăr, nefericită va fi soarta călătorilor astfel condamnați, deși aerul de munte s-ar putea dovedi un distrugător puternic chiar și împotriva aburilor pestilențiali

⁴⁰ *Kraiova*, oraș, jud. Dolj.

⁴¹ *the Alt or Aluta*.

⁴² De fapt, este vorba despre Carpații Meridionali.

⁴³ În rândurile anterioare, autorul a făcut o descriere a acestora precum și un istoric al râului.

generați de câmpiile și mlaștinile estice. Mărturisesc că nu puteam trece pe lângă aceste colibe fără un fior cauzat, probabil, de experiența mea dintr-un lazaret sau de oricât de mică milă înduioșătoare pentru vecinii mei.

Valea Jiului conține mai multe sate, răspândite mai ales aproape de cursul de apă, atât pe partea ungară cât și cea românească. Cea mai mare parte a văii se vede minunat de pe un teren ridicat din partea nordică; și, câteva scene de genul acesta sunt surprinzătoare. Parâng în est și Retezat în vest, închiși în cursul de apă românească și sunt leg/rați de o linie superbă de munți intermediari, atât la nordul p. 56 cât și la sudul râului. Ambii munți înalți erau foarte dens acoperiți cu zăpadă în luna mai și se spune că își păstrează veșmântul alb până în august. Într-adevăr, sunt munți grandioși și merită o mai mare atenție din partea turiștilor decât au primit până acum.

Vulcan este capitala văii Jiului. Când, de ce și de către cine a fost astfel numită nu am fost capabil să aflu în ciuda cercetării atente. Cu siguranță, nu este vulcanic căci toate rocile din vecinătate sunt conglomerate din cele fără pretenții, gresie și argilă; și, deși în spate se ridică munți impunători aceștia sunt, la început, dintr-un material ca de ardezie și, apoi, pe măsură ce înaintăm, din granit. Nu poate fi legat nici de fier; căci marele zeu fierar al latinilor trebuie să fi mers destul de departe pentru materialul său brut încât cu greu s-ar fi stabilit aici în ciuda oricăror avantaje naturale de orice fel. Astfel, este suficient să spun că acesta este numele și că satul este cu mult mai decent decât cineva s-ar aștepta într-o astfel de localitate. Este un sat de frontieră plasat la picioarele trecătoarei Vulcan ce conduce spre Țara Românească și este cartierul general al vieții oficiale din district.

Este o țară destul de sălbatică printre întinsele păduri necercetate de nimeni de dincolo de Jiu. Într-adevăr, nu prea umblate; căci, în timpurile străvechi romanii și, din amintirile celor ce mai trăiesc, turcii au năvălit cu oameni și au adus război de-a lungul lor, întărindu-și puterea în fortificații care arată la fel de noi // ca și cum p. 57 ar fi fost construite nu mai mult de zece ani în urmă. Sunt multe urme ale ocupației turcești peste tot în districtul alăturat. Pe dealul din fața satului Vulcan, lângă vechiul lazaret, despre care s-a vorbit deja, și nu departe de redute, sunt câteva din satele lor. Totuși, deși comunitatea este veche, iar cultivarea pământului nu a început în nici un caz în timpurile moderne, cu greu poți vedea o casă sau o baracă de orice fel care să fie de acum jumătate de secol. Fie că privim aceasta ca o dovadă a distrugerii fiecărui lucru de către armata invadatoare sau ca o mărturie că valea era părăsită și de atunci a început să fie populată, este sigur că atât casele cât și alte construcții ce sunt acum locuite nu arată semnele a mai mult de câteva înghețuri ale iernii. Astfel, interesul pentru țară se limitează în principal la trăsăturile sale fizice și la locuitorii de acum, oameni sau animale.

O vizită în pădurile de dincolo de Vulcan ar fi o mare desfătare pentru un vânător desăvârșit. Marele urs brun este într-atât de obișnuit, încât caii sunt adesea atacați de el. În timpul vizitei mele, în mijlocul lunii mai, deși sezonul era destul de departe și era mâncare proaspătă din belșug, am primit vești într-o dimineață că un cal a fost atacat și rănit serios în timpul nopții. Acești urși sunt extrem de puternici și răi, și nu se sperie ușor. Râsul este, de asemenea, obișnuit. Au fost ucise animale

p. 58 mai mici ca mărime și ferocitate decât leopardul – animale superbe, // mult mai plăcut de văzut într-un muzeu decât să le întâlnești noaptea, neînarmat, în pădure. Multe alte animale de pradă nu numai că se găsesc, dar sunt obișnuite în întinsele păduri și sălbăticiile necercetate din această parte a Carpaților. Lupii sunt într-un număr incredibil de mare și coboară în haite chiar și vara. O mare parte a țării, dacă nu este într-adevăr inaccesibilă, cu siguranță nu este niciodată vizitată de străini; iar pădurea deasă și hăurile stâncoase pot foarte bine pune la încercare rezistența membrilor din Clubul Alpin⁴⁴ sau a altor turiști care par să zăbovească în Elveția ca și cum alt ținut muntos nu ar exista.

Păsări de pradă dintre exemplarele cele mai mari și nobile se pot găsi și aici. Cel mai mare dintre vulturii aurii, cel mai mare dintre ceilalți vulturi și un tip special de vultur, dar și alte specii înrudite, aparțin acestui ținut. Studiarea exemplarelor în cadrul Muzeului Național de la Pesta ar fi o introducere adecvată pentru o vizită în această vale, fie că vizitatorul și-ar propune să se distreze cu pușca sau să-și urmeze pasiunile pentru istoria naturală.

Trecătoarea în Țara Românească este foarte înaltă și deloc accesibilă de fiecare dată. Iarna, zăpada, iar primăvara și vara, norii și vântul, sunt la fel de periculoși; și nimeni nu poate fi găsit pentru a-l însoți pe călătorul care ar insista să treacă atunci când, în opinia autorităților, încercarea nu ar trebui făcută. Calea este într-atât de îngustă, într-o parte expusă din vârf încât în fiecare an oamenii își pierd p. 59 viața căzând. Defileul nu poate fi trecut decât // călare, iar cazarea de partea valahă este foarte diferită. De partea ungară, este foarte bună. La picioarele trecătorii se află satul. Este mic și răzleț, dar arată curat, iar casele sunt înconjurate de grădini. Este un han, care are două paturi curate și o sofa, toate destul de lipsite de insecte. La fel, și bucătăria, nu trebuie să fie disprețuită, doar dacă peregrinul poate să-l determine pe hangiul minier să uite că a fost suficient de ghinionist încât să piardă multe vite și asta pentru a se ocupa de nevoile musafirilor săi. La momentul vizitei mele, bietul om părea să privească fiecare nouă sosire ca pe încă un nou necaz și nu ca pe un profit în devenire. Îi trata cu bunăvoință mai degrabă pe musafirii ce plecau decât pe cei care veneau. Totuși paprica⁴⁵ nu era de neglijat; și anumite alte mâncăruri naționale, oarecum inferioare, erau suficient de bune pentru a constitui o masă decentă, dacă li se acorda timp. Însă, dacă era luată pe neașteptate, casa va fi cu siguranță găsită goală și puțin putea fi făcut într-un timp rezonabil doar din ouă, pâine, vin și cafea. Niciunul dintre acestea nu pot fi altfel decât bune, iar aprovizionarea nu dă greș.

Drumul de căruțe din nord ce duce spre Valea Jiului a fost deja discutat în treacăt ca fiind în legătură directă cu trecătoarea Vulcan. Într-adevăr, el trece prin p. 60 sat. // Dincolo de sat, drumul încetează și nu mai este decât o cărare bătătorită. Totuși, există vara un intens du-te-vino de-a lungul trecătorii nu numai de oameni dar și de turme – cornute, dar cel mai adesea oi, fiind duse în mod nestânjenit

⁴⁴ Autorul se referă la Alpine Club, fondat la Londra în 1857.

⁴⁵ „Paprica este o mâncare ungurească tradițională, asemeni fripturii irlandeze, având din belșug piper roșu făcut din cuișoare uscate și transformate în praf. Acest piper este mâncat aproape cu orice și este un stimulent plăcut”. (n.a.)

dincolo și dincoace de frontieră pentru păscut. La Vulcan există o mică taxă sau un regulament care cere înregistrarea numărului <lor>; și, odată, venind după o zi de lucru, am fost reținuți jumătate de oră la poartă, pe când o turmă extrem de mare de oi era numărată. Există doar o poartă sau o barieră simplă din lemn către oraș. Oile erau îndreptate înspre un fel de îngrădire aflată între biroul vamal din apropierea barierei și o altă clădire aflată în partea opusă, iar drumul fiind închis, bieteile animale se avântau prin cărarea îngustă pe cât de repede puteau, sărind una peste cealaltă în modul cel mai iute. De asemenea, miei erau în cea mai profundă stare de uimire și teamă, numărul lor fiind între timp socotit, verificat, strigat și înregistrat, de doi funcționari destul de dușmăniți în uniformă albastră. Turma consta din mai multe sute de animale.

În Valea Jiului nu se mai află un alt sat ce merită menționat, deși sunt mai multe al căror nume apar pe hartă. Majoritatea lor sunt doar o adunătură de câteva locuințe mizerabile, așezate fără orânduială și fără cea mai mică indicare a unei străzi. Totuși, într-unul sau două se găsesc case țărănești decente și în multe dintre ele biserici, care într-adevăr nu sunt cu nimic mai bune decât // bordeiele și nu sunt p. 61 semnalate prin nimic mai prețios sau decorativ decât o foarte scurtă și mică săgeată sau o scurtă cruce grecească. Unele biserici sunt separate de case și departe de orice urmă de locuire umană. Două astfel de biserici – una veche, și destul de neglijată după starea decăzută în care se afla, iar alta, cu puțin diferită în aparență, dar mult mai recentă – se găsesc pe o limbă de pământ extrem de pitoresc, între cele două brațe ale Jiului acolo unde acestea se unesc pentru a forma râul principal și se grăbesc prin valea îngustă tăiată în munți. Un punct de șist vechi și câteva bucăți de calcar neșlefuit, foarte tare și bine apărat, formează buza peninsulei și se ridică la aproximativ 60 sau 80 de picioare deasupra văii. Pe cel mai mic, puțin accesibil și expus din masa de șist se află cocoțate cele două biserici. Este lipsit de rost să întrebi de ce cea veche nu a fost dărâmată sau incendiată pentru a face loc celei noi. Cele două structuri, asemănătoare sub toate privințele, construite în întregime din lemn nevopsit și complet lipsite de orice ar putea însemna decorațiune, cu excepția micii spire. stau acolo expuse vremii și, în aparență, departe de orice casă. Totuși se află, cu siguranță, nu foarte departe, case și oameni pentru că făcând înconjurul spre vad, puțin mai sus, am fost pe neașteptate întâmpinați de o melodie simplă cântată la un fluier de trestie și, imediat, s-a arătat un băiat scund, de vreo opt ani, cu foarte clasicul său instrument, ducându-ne cu gândul la timpurile de o simplitate rustică și, probabil, reprezentând starea populației, foarte similară aceleia care ar fi primit un străin acum două mii de // ani. p. 62 Este minunat, dar chiar și păgânismul populației s-a schimbat foarte puțin; fără îndoială, costumul este la fel; și dacă se mai aduc puține îmbunătățiri prin fier, cuie și flinte, iar alte avantaje iau locul acelor, arcurilor și săgeților etc. din lemn, totuși, în esență, modul de viață al oamenilor rămâne același.

Câteva din văile care se deschid de o parte și de alta spre Jiu sunt foarte interesante. Sunt separate unele de alte prin bariere înalte și este nevoie de mult timp să treci dintr-una în cealaltă; dar timpul este bine ocupat pentru că astfel se obține o mai bună privire asupra ținutului înconjurător. Cele mai importante de

cealaltă parte a râului sunt Crivadia, în partea opusă <a localității> Vulcan și, una mai puțin însemnată decât aceasta ce urcă spre înaltul munte, acoperit de zăpadă, Parâng. //

[În continuare, autorul face o descriere geologică, subliniind bogăția în minereuri a zonei, în special în cărbune.]

p. 69 Din unele din aceste multe văi lăturalnice ale Jiului pornesc drumuri spre satele aflate printre munți. Acestea conduc spre locuri în care priveliștea este de o minunată frumusețe, prezentând o îmbinare între grandoarea sălbatică și stâncoasă, intens împădurită, ținuturi asemenea parcurilor, acoperite cu cea mai verde și bogată turbă, defilee adânci cu ape curgând sau găsindu-și sfârșitul în ele, dar și zone însemnate de pământ cultivat presărate cu case cochete, albe și pitorești.

Cineva poate trece urcând printr-o astfel de vale, străbate dealurile, pentru ca apoi să coboare într-o alta. Din vârf se pot vedea priveliști generoase asupra munților din partea opusă, cu culmile înzăpezite ale Parângului nu foarte departe. Pe măsură ce se urcă, peisajul asupra văii de jos este întotdeauna frumos.

Depășind încântătoarea vale a Jiului prin drumul aflat de partea opusă a localității Vulcan, prima oară trecem peste râu pe un pod din lemn lung și bine construit. Acest pod a fost recent refăcut și, aparent, este foarte puternic, dar se luptă cu greu să-și mențină poziția când râul se revarsă. Săptămâni la rând, în timpul iernii, nu este nicio posibilitate de a trece dintr-o parte în cealaltă a văii dacă se întâmplă ceva neprevăzut acestui pod, și chiar și vara când apele sunt scăzute există câteodată pericolul de a fi purtat de valuri când treci vadurile călare, iar atunci când este multă apă cu greu ar exista posibilitatea de a reuși fără a coborî de pe cal și a înota. Se găsesc multe podețe mici din lemn, făcute din trunchiuri de copaci mari plasate de la un mal la altul. Câteodată doi copaci sunt puși de la un capăt la celălalt, unul pe fiecare mal și sfârșesc suprapunându-se, sprijiniți de un par rezistent bifurcat în // mijloc. Cel care va traversa pe jos va putea astfel practica acele echilibrări ingenioase, duse până la perfecțiune de Blondin atunci când a trecut Niagara⁴⁶ pe o frânghie bine încordată; dar, fără o cât de mică instrucție preliminară și o experiență nu este deloc plăcut să te trezești clătănându-te pe o scândură grosolană lată de nouă inci⁴⁷, de-a lungul unui râu zgomotos și rapid cu ape adânci și destul de reci, sau pășind de pe o astfel de scândură pe o alta la jumătatea trecerii.

Totuși, ca în cazul altor lucruri, te poți obișnui cu acest mod de a călători și mie mi s-a părut întotdeauna mai bine decât alternativa, adică a merge călare prin apa ce ajunge aproape până la genunchi, când nimic nu poate opri cizmele a se umple de apă și nu există nici un mijloc de a le usca în restul popasului făcut în vecinătate. Cu toate acestea, cailor sunt într-atât de mult obișnuiți a trece apa încât aproape că nu există vreun pericol deși, în multe locuri, rostogolirea pietrelor face ca fundul apei să fie foarte prost, iar punerea piciorului nesigură.

⁴⁶ Jean François Gravalet-Blondin (1824–1897), acrobat de origine franceză. Episodul descris de autor a avut loc la data de 30 iunie 1859, fiind repetat ulterior în același cadru dar în altă manieră (legat la ochi, cărând un om în spate etc.).

⁴⁷ Unitate de măsură pentru lungime, folosită în Marea Britanie și Statele Unite ale Americii, egală cu 2,54 m.

Podul de la Vulcan s-a construit printr-un sistem de într-ajutorare reciprocă. Cei care nu aveau nici un venit au oferit munca, iar cei ce-și permiteau au dat material sau bani. A fost repede făcut și este foarte posibil să reziste.

De la pod, drumul pornește spre Valea Crivადiei pentru o oarecare distanță, iar apoi urcă printr-o ascensiune abruptă și lungă până la culmea crestei unde Jiul se desparte de Strei. Defileul este cu aproape 1000 picioare deasupra Văii Jiului pe partea sudică și cu 1300 picioare deasupra Streiului de cealaltă // parte, diferența de 300 picioare reprezentând diferența de nivel între adevărata vale muntoasă a Jiului p. 71 și valea Streiului, care se deschide spre nord către Mureș și câmpiile Dunării⁴⁸. Rocile văzute sunt, în primul rând calcar și apoi gnais, dar în vârf se găsește un granit feldspat, subliniind importanța bazinului de recepție ca o axă granitică.

Coborârea din vârful defileului spre Crivadia nu este deosebită, dar permite observarea multor priveliști plăcute asupra zonei. Țara este diferită ca relief, dealurile fiind mult mai rotunjite, iar valea mai puțin închisă. Gresile terțiare și conglomeratele, ca și straturile de cărbune, lipsesc și ele, mare parte din pământ fiind cultivat, iar acolo pare a fi peste tot o bună aprovizionare cu apă. [...]

CAPITOLUL V

p. 80

Populația maghiară și română din sud-estul Ungariei. Înfațișare și vestimentație

[Autorul prezintă populația maghiară și, parțial pe cea germană, dar și pe țigani]

Din câte am putut observa până acum, populația română este una a țăranilor. Familiile din clasele superioare și proprietarii de pământ nu locuiesc nicăieri în zona de graniță și, deși m-am întâlnit cu câțiva domni români, ei veneau de departe și erau călători ca și mine. Privindu-i și judecând și după ce am mai auzit, sunt de părere că elementul de origine italiană predomină în ce-i privește mai mult decât oricare altul. Vorbesc puțină germană; dar acea *lingua franca* a lor combină cu ușurință italiana și franceza. Vorbesc de asemenea și turcește. Nu se poate ajunge foarte ușor în orașele din Țara Românească, nici nu par a oferi ceva demn de luat în seamă și sunt foarte puțin cunoscute călătorilor englezi. Și poate că o parte din ele merită a fi vizitate. [Autorul descrie vestimentația maghiarilor din zonă]

Țărănimea română din apropierea frontierei prezintă o înfațișare diferită de cea a ungarilor și este ușor de recunoscut după modul sălbatic în care arată, tenul închis, // părul negru și curgător și ochii strălucitori, energici și negri. Totuși, sunt p. 84 destul de inofensivi în ciuda acestei aparențe îngrozitoare. Sunt foarte săraci și par a trăi în modul cel mai simplu cu putință. În ceea ce privește costumul, ei abordează cu siguranță cea mai simplă concepție introdusă vreodată.

⁴⁸ „Altitudinile date aici sunt aproximări obținute printr-un singur set de observații făcut cu un barometru aneroid”. (n.a.)

Baza costumului feminin din Țara Românească este o cămașă lungă, ce pornește de la gât înspre gleznă, deschisă în față până în talie. Ea este strânsă cu benzi la gât și la încheietura mâinii, și de asemenea în jurul taliei. Fetele de până în vârsta de paisprezece ani sau în jurul acesteia și uneori chiar și femeile în vârstă, nu poartă nimic altceva. Vara, copiii mici fie sunt aproape goi fie poartă o cămașă largă. Toate femeile poartă această cămașă, dar din când în când se mai adaugă și alte lucruri sau este împodobită.

Următorul pas în vestimentație, și aproape general în multe părți ale țării, este o curea de o lățime medie folosită pentru talie, care de obicei se termină în două șorțuri, unul în față, altul în spate. Aceste șorțuri sunt, după plac, fie scurte, fie lungi, dar atunci când sunt lungi se adaugă un ciucure scurt, iar când sunt scurte, un ciucure lung; astfel încât șorțul și ciucurile să se termine întotdeauna în zona genunchiului. În general, șorțurile și ciucurile sunt făcuți dintr-un material vopsit asemănător lânăii, adesea asemenea unei stofe cadrilate. Uneori, șorțul dispăre și un ciucure lung atâră dinspre curea, în timp ce alteori ciucurile este absent și șorțul este doar o fâșie din lână. Dacă unul din șorțuri lipsește atunci de obicei este acela care trebuie să atâră în față.

p. 85 Urmează un corsaj. Adesea se poate vedea // în orașe, rareori în sate. Când este pus, acest lucru se petrece în cinstea vreunei sărbători și fiind foarte frumos și mai mereu strâns tare în față și pus în legătură cu mânecile albe și largi prinse la cot, trebuie privit mai degrabă ca un articol de cochetărie decât ca o parte a unui costum. Dincolo de toate acestea și în funcție de gustul și mijloacele proprietarului, bijuteriile de toate felurile, fie din metale prețioase, fie din pietre prețioase, dar și imitații umile ale acestora, sunt prin comparație destul de rare.

Acoperământul capului permite o mare varietate, dar, la fel ca și în cazul costumului, forma aleasă este cea mai simplă, constând doar dintr-o fâșie lungă din lână albă strânsă oarecum de păr și fluturând în vânt. Puțină inocență transformă ușor această fâșie de lână într-un veșmânt pentru cap, fie într-un turban lîe în orice altceva, în funcție de gustul purtătorului sau de stilul preponderent al satului sau județului. Într-un sat de la frontiera militară, locuit de o colonie bulgară, lâna este aranjată în așa fel încât să formeze două brațe, și cum materialul are de obicei un fel de model colorat, aceste două brațe produc un efect foarte ciudat. În alte locuri, veșmântul pentru cap este într-atât de aranjat încât acoperă o parte a feței, lăsând să se vadă doar ochii și nasul.

p. 86 Adesea, picioarele sunt desculțe, dar pe vremea rea sau la munca grea, atât femeile cât și bărbații își fac rost cumva de un fel deosebit de semi-cizme, de felul acelor numite de noi opinci. Acestea toate sunt, potrivit experienței mele, într-atât de vechi și purtate încât // sunt complet nefolositoare. De unde sunt obținute, dacă sunt lucrate în stadiul precar în care sunt mereu văzute sau reprezintă rezultatul unei mari speculații în ceea ce privește vechile cizme atât ale evreilor din Anglia cât și ale celor din Germania, acesta este un subiect interesant de cercetat. Cu siguranță, nu am văzut atâtea cizme la un loc, atât de vechi și inutile, chiar și în într-o lungă inspecție a diferitelor târguri de vechituri din Londra sau Frankfurt.

Dacă aceste cizme sunt purtate, picioarele – ale căror proporții de obicei sunt bune și la vedere pentru a se încadra în costumul obișnuit – sunt adesea înfășurate până la genunchi cu bucăți murdare din cărpe de lână, un aranjament curios și al cărui scop nu este clar.

În unele din marile sate valahe nu este prea plăcut să vezi pitorescul costumului național înlocuit de cea mai grosieră imitație a îmbrăcăminteii purtate de oamenii obișnuiți de la oraș. Contrastul între cămașa albă, fâșiile de șorț roșii, corsajul negru, broboada din pânză fluturând, picioarele goale și rochia elaborată din mătase, ieșind în afară cu crinolina, etalându-se în toate culorile curcubeului, cu o bonetă mare și stridentă pe cap, cu flori și fructe mai mari și mai strălucitoare decât poate natura să ofere, pantofi purtați stângaci în picioare este într-atât de puternic și dezagreabil încât te poți mira cum de nu-i lovește și pe cei care se desfigurează astfel. Din fericire, ocaziile în care aceste mari transformări au loc sunt rare.

Țiganiile oferă o diversitate interesantă a costumului. Vara, // în ținut, adesea, p. 87 abia de sunt acoperiți de câteva zdrențe, care nu sunt atât un semn al mizeriei și al nevoii cât unul al neînchipuitei neîngrijiri și indiferențe. Copiii aleargă chiar și fără o cărpă pe ei. În același timp, am văzut o țigancă gătită, nu numai colorat, dar și frumos, cu bun gust și cu toate atributele unei bune descrieri. Această femeie parcurgea pe jos drumul dintre două sate și cu greu s-ar fi putut aștepta să întâlnească pe oricine altcineva în afara semenilor ei.

Sunt și evrei în sudul Ungariei, dar în părțile mai sărace și deschise ale țării nu prea sunt întâlniți. În general, pot fi recunoscuți cel mai bine prin lungile lor haine specifice, ce ajung până la călcâie, dar și prin bărbile lungi ca o caracteristică a înfățișării. Fizionomia evreiască nu și-a pierdut din trăsăturile sale definitorii, iar, fără îndoială, în această parte a lumii caracterul este puțin alterat.

De-a lungul țării, femeile călăresc *en cavalier*, dar în asemenea ocazii sunt de obicei mai degrabă gros îmbrăcate căci doar țăranii cei mai înstăriți își pot permite luxul de a călări. Femeile cele mai sărace lucrează la câmp cu bărbații și realizează tot felul de munci manuale.

Unguroaicele tinere sunt adesea foarte arătoase, iar copiii sunt frecvent frumoși. Fața este frumoasă și veselă, dar originea asiatică este vizibilă atât prin forma a capului cât și a feței. Culoarea <tenului> copiilor este uneori deschisă, iar a p. 88 părului spălăcită, dar, pe măsură ce avansează în vârstă, // la bărbați și chiar și la femei devine arămiu. Românii sunt mult mai închiși la culoare, chiar din copilărie, ceea ce nu este un fapt deosebit, căci ei aparțin cu siguranță familiei sud-europene. Printre ei se regăsesc multe exemplare ale unei adevărate frumuseți, în special printre bărbații și copii ambelor genuri. Cum se întâmplă adesea când sunt supuse de timpuriu vremii și muncii grele, femeile își pierd repede frumusețea și îmbătrânesc repede. Bărbații își mențin culoarea părului și trăsăturile până la o vârstă înaintată. Țiganiile sunt adesea atrăgători.

În această parte a Ardealului se găsesc câteva urme ale acelor colonii germane care au afectat atât de mult populația din partea centrală a provinciei⁴⁹.

⁴⁹ Duchy.

Câteodată, apar copii cu părul blond, dar sunt cazuri excepționale. Germanii par a-și fi desfășurat munca de colonizare foarte sistematic și într-un mod specific. Au făcut exact ce era nevoie și nimic mai mult. Astfel, există o linie clară de demarcație între diferitele popoare, iar ungurul, valahul, germanul, țiganul și evreul au locuit o mică parte a țării secole de-a rândul fără ca vreunul dintre ei să afecteze în mod serios naționalitatea celuilalt. //

p. 89

Capitolul VI

Populația maghiară și română (continuare) – Obiceiuri, tradiții, mod de locuire și religie – Preoții bisericii ortodoxe

[Describe obiceiurile și modul de trai al aristocrației maghiare.]

- p. 95 De obicei, stilul caselor din Ungaria și Țara Românească este același. Acelea de o mărime mai mare sunt construite rotunjit pe două laturi ale unui pătrat, celelalte două <laturi> fiind ocupate de adăposturi pentru căruțe sau trăsură și
- p. 96 grajduri. // Un coridor deschis unește aceste două părți, care dă spre curte, iar aici, când vremea este bună, devine locul general de odihnă. Toate camerele principale deschid spre acest hol, dar, de asemenea, comunică între ele. Pe colț, se află o scară care conduce spre etajul superior unde o galerie ia locul coridorului. Adesea, etajul superior este doar o mansardă și este folosită pentru a depozita, întregul spațiu locuit al casei aflându-se puțin deasupra solului. Principala cameră de la parter este sufrageria și alăturat acesteia, bucătăria. Dormitoarele sunt acceptabil de mari și spațioase și sunt folosite și drept cameră de zi, fiind elegant mobilate în conformitate cu mijloacele proprietarului, mesele acoperite cu cărți, iar pereții cu tablouri, printre care portretele patrioților renumiți ai țării ocupând un loc însemnat. În unele sate, în hanuri, chiar și în cele care au o înfățișare îngrijită și sunt bine mobilate, am fost uimit de numărul gravurilor franceze care apar pe pereți. Acestea nu erau, sub nicio formă, de o calitate precum acelea care ar fi fost considerate adecvate pentru o astfel de poziție în Anglia, dar ele păreau să nu-i intereseze deloc pe tovarășii mei unguri⁵⁰.

- Cazarea peste noapte în toate hanurile ungurești am găsit-o a fi pe măsura așteptărilor date de înfățișarea orașului sau a satului și, în ce privește starea
- p. 97 mizeriei, am găsit că nu este într-atât de rea pe cât lăsa să se înțeleagă // studierea <ghidului> Murray⁵¹ și experiența domnului Paget. Îmi închipui că ultimii

⁵⁰ „Același gust neobișnuit este remarcat și de dl. Paget, extinzându-l și asupra bisericilor. Eu însă nu am zărit nimic de acest fel și este posibil să se fi schimbat de la data publicării cărții dlui Paget”. (n.a.)

⁵¹ Casă editorială fondată la Londra în 1768 de John Murray I (1745–1793). Fiul său, John Murray II, a transformat casa editorială într-una din cele mai importante și influente din Marea Britanie, la care au publicat Walter Scott, lordul Byron, Washington Irving etc. John Murray III (1808–1892) a continuat afacerea și a inițiat în 1836 *Murray Handbooks*, o colecție de ghiduri de călătorie. Editura și-a continuat activitatea până în 2002, când a fost achiziționată de Hodder Headline, care, la rândul-i, a fost cumpărată în 2004 de conglomeratul francez Lagardère Group, dată de la care apariția s-a făcut sub brandul Hachette UK.

douăzeci de ani au dus la îmbunătățirea în întreagă țară a acestei situații. În unele locuri, paturile erau excelente și curate până la ultimul detaliu, în timp ce în altele, deși nu promiteau nimic privirii, rezultatul a fost satisfăcător. Desigur, erau excepții, dar acestea erau cu siguranță rare, căci nu am pierdut mai mult de două sau trei nopți de odihnă în provincie apărându-mă de atacul puricilor, care, pentru mine, constituie singura problemă. Este adevărat că vizita mea a fost făcută în luna mai, dar vremea era deja foarte caldă și cu două luni mai devreme am suferit mai mult în Spania și în unele părți ale Italiei decât am făcut-o în Ungaria.

Aici este un obicei neplăcut ca, și în multe alte părți ale Germaniei, acela de a coase sau încheia cu nasturi așternutul de deasupra patului de o cuvertură, care este un fel de cusătură ușoară pentru pat sau pilotă. Totuși, cum nu este altă modalitate de învelire și nici o pătură dedesubt, ești nevoit a dormi fie sub această cuvertură fie să stai pe pat fără nici un acoperământ, opțiuni nu întotdeauna plăcute.

Totuși, per total, cele mai rele părți ale Ungariei vizitate de mine (și sejururile mele includeau multe locuri abia vizitate de englezi sau alți călători) sunt cu mult superioare în toate acele aspecte legate de confortul călătoriei – mâncare, băutură și cazare pe timp de noapte – multor altor părți din Europa în care ajung uneori englezii. Nici transportul nu este într-atât de rău încât să fie considerat o neplăcere serioasă, doar aceea datorată unei mici întârzieri. O căruță acoperită fără // arcuri p. 98 nu sună prea promițător, dar sunt mult mai multe rele moduri de a călători pe drumuri proaste, iar dacă un accident s-ar întâmpla este repede reparat. Caii, dacă sunt mici și arată ca vai de lume, pot munci și vor putea duce la capăt cele treizeci sau patruzeci de mile fără să se plângă. Cel mai rău este acela că, în cazul unei vremi proaste, singurul lucru ce poate fi făcut este să aștepti în cele mai bune adăposturi care pot fi găsite, până când starea drumurilor se îmbunătățește și călătoria este posibilă.

Unele din casele aparținând celei de-a doua categorii, precum cele de la Crivadia la care am făcut deja trimitere, cuprind doar trei camere sau mai degrabă două camere și un vestibul, fiind locuite de familii destul de înstărite care dețin luxul unei mobile sau al unor veșminte. Cele mai sărace case se reduc la o singură cameră, pe lângă antreu, și în multe dintre ele sunt părți construite din coșuri de nuiele, folosite pentru depozitare. Într-o țară în care clima este extremă, iarna de un frig aprig, dar care nu durează foarte mult, în timp ce vara este și lungă și foarte călduroasă, oamenii trăiesc mare parte a anului aproape mereu în aer liber și mi s-a spus că aceea care este în general folosită drept cameră de dormit vara este holul, un loc destul de plăcut, expus aerului, dar nu fără un acoperiș. Iarna, cei care dețin o astfel de cazare se spune că găsesc căruțele mai bune decât paturile, învelindu-se în pieile de oaie, fără a se îngriji de orice s-ar întâmpla în jurul lor și neglijând întru totul casa.

Totuși, acesta constituie acel stil mizerabil de case ale păturii de jos, sărace, adesea vizibile în micile sate. Câțiva // pari sprijină pereții din lut, închizând un p. 99 spațiu ce măsoară aproape opt picioare pe șase și un acoperiș conic acoperit de lut, nu mai mare de zece sau douăsprezece picioare înălțime, completează locuința. O adunătură de bordeie de acest fel seamănă mai mult decât orice cu un număr de mușuroaie mari, dar multe dintre sate cu greu cuprind și altceva.

Câteva din cele mai bune sate, chiar și cele de o mărime mai mică, nu au mai puțin de două sau trei biserici și chiar și cel mai rău are una aproape întotdeauna și chiar două. Sentimentul religios din Ungaria, dintotdeauna și în fiecare parte a țării, a fost și este deosebit de liber, iar biserica romano-catolică, greco-catolică și ortodoxă, cu diferitele forme de închinare protestantă, sunt în același mod tolerate, iar acolo unde populația este suficient de mare, fiecare își are lăcașul său. Totuși, aproape de graniță și în toate acele părți ale Ungariei la care fac referire în aceste capitole, spațiul a fost prea mult deranjat până destul de recent pentru a permite o decorare accentuată a acestor clădiri sacre. Adesea, chiar și în orașele mari, sunt destul de banale, iar în satele mici, cu un nivel mai sus față de cea mai sărăcăcioasă casă. Patru pereți și un acoperiș, un turn jos din lemn terminat printr-o turlă joasă din lemn, acoperită cu țiglă, care nu este nici vopsită nici altfel colorată sau apărată de vreme; acesta este stilul obișnuit în zonele mici, iar o clădire banală din cărămidă, cu o turlă puțin mai decorată se poate vedea în orașe. Bisericile romano-catolice sunt cunoscute prin lunga cruce latină, iar bisericile ortodoxe prin crucea grecească având brațele // scurte și egale. Bisericile protestante sunt lipsite de cruce. În interior, spațiul romano-catolic de închinăciune etalează instrumentele obișnuite bătătoare la ochi, atât de caracteristice parohiilor de provincie, menite a convinge, în timp ce cea luterană este destul de simplă. Biserica ortodoxă, fie că vorbim de cea formă modernă numită „greacă conformată”, ce-l recunoaște pe Papă drept conducător al Bisericii, fie de cea veche, de tradiție grecească, care-l ignoră și nu-i acceptă decât calitatea de episcop al Romei, are aceleași caracteristici. Totuși, acestea fiind prea puțin familiare, sunt mai demne de descris. Există puțină diferență între cele două secte și cele spuse în paragraful ce urmează se aplică, mai mult sau mai puțin adecvat, ambelor.

Religia ortodoxă este cea predominantă în întregul ținut de graniță aflat între Ungaria și Țara Românească și pare a fi singura formă de creștinism printre valahi. De obicei, bisericile sunt foarte sărace și neîngrijite, dar nu lipsite de interes căci indică sentimentele poporului. În general, nu sunt lăsate deschise întreaga zi, precum în țările romano-catolice, iar slujbele fixe ce au loc nu par a fi foarte atractive. Cu toate acestea, se zice că *preoții sunt foarte stimați printre oameni și că există multe superstiții*. Am profitat de ocazia de a mă afla într-un mic sat din Banat, unul dintre cele mai arătoase, aproape de frontiera militară, pentru a vizita și a mă familiariza cu preotul și a-i cerceta biserica. Nu a existat nici o obiecție pentru ca eu să văd fiecare parte a clădirii și s-a răspuns foarte sincer la fiecare întrebare. //

Preoții ortodocși din Ungaria, ca și cei din Rusia, sunt aproape întotdeauna dintre țărani. Preotul satului este vreun tânăr din vecinătate, care, cunoscând puțin citirea și scrierea, și-a permis să-și adauge la câștigurile zilnice puținul salariu primit pentru că slujește în biserica sa. Nu mult din timpul său este astfel ocupat, dar sunt obstacole pe care cineva le-ar putea considera serioase și care, fără îndoială, intervin pentru a preveni concurența. Prima, că preotul trebuie să fie căsătorit și nu se poate căsători decât o singură dată. Este binecunoscut faptul că preoțimea Bisericii Ortodoxe este pretutindeni monogamă. Cealaltă piedică este mai serioasă. Este absolut necesar să se păstreze, în rigoarea lor, minunatele posturi

ale bisericii. În întreg postul Paștelui, nicio bucăică de proveniență animală – precum pește, ouă, unt etc. – nu trebuie să treacă de buzele preotului. El trebuie să trăiască în sat, cu pâinea cea mai aspră și uscată, făcută din mălai și apă, iar proviziile pentru aceasta sunt limitate, atât în ce privește timpul meselor, cât și, cred, al cantității mâncării. Pentru acei oameni care de obicei mănâncă carne și chiar muncesc, această privațiune trebuie să fie serioasă.

Am spus că preotul muncește. El face acest lucru ca zilier sau își gospodărește mica sa bucată de pământ sau, dacă deține câteva mijloace financiare, speculează puțin devenind, spre exemplu, căruțaș între satul său și cel mai apropiat oraș. În general, singura resursă ce i se oferă este pământul, care, într-o oarecare măsură, // este proporțional cu numărul populației de care se îngrijește și îi este dat p. 102 de moșier, care de asemenea construiește și repară biserica satului după plac.

Preotul pe care l-am vizitat era dintre cei obișnuiți, nici mai bun și nici mai rău decât media ce poate fi descoperită în cele mai apropiate douăzeci și cinci de sate. Satul era destul de mare și curat, iar exteriorul bisericii superior altora. Era banal, aspectuos, simplu ca stil și vopsit în alb. Consta dintr-o clădire de forma unui grajd, la unul dintre capete fiind un mic turn și o turlă, asemănătoare în formă acelorora pe care ești obișnuit a le vedea la bisericile de pe Dunăre. În continuare voi descrie interiorul. Biserica era în multe privințe superioară multora, întrucât am stat într-o parte separată de parter, împrejmuțată și ținută închisă. De asemenea, era și o școală. Biserica fiind închisă, am pornit cu tovarășul meu de călătorie (un consătean, dar dintr-o clasă mai înstărită) către locuința preotului.

Am găsit foarte repede casa lui – era la câteva sute de yarzi depărtare de biserică și aproape la fel ca celelalte case ale satului. Era o poartă exterioară care dădea spre curte, iar când ne-am semnalat prezența, câțiva copii și cai erau adunați în noroi. Precum se întâmplă adesea, era o poartă din piatră și o intrare mai mult de formă, căci gardul de pe ambele părți era o formă mult mai ușoară de pătruns. Totuși, am intrat pe poartă și am ajuns în obișnuita curte // pătrată, cu o casă din p. 103 lemn de o parte, capătul ogorului către drum și șoproanele pe două laturi. Curtea prezenta un amestec neobișnuit de păsări de curte și de care vechi, de porci, roți de căruță rupte, cai și copii, toți pe jumătate îngropați în noroi negru. Ne-am întors spre casă și am intrat. Acolo am întâlnit obișnuitul vestibul întunecos, luminat doar când ușa exterioară era deschisă, iar înăuntru am văzut o țărancă cu cea mai mică parte din vestimentația pe care și obiceiurile valahe o recunosc (aceea a Evei însăși, care, după Cădere, nu era cu mult mai bogată), implicată într-un fel de activitate culinară. Întregul loc era într-atât de negru din cauza mizeriei și fumului – gătitul producându-se la foc deschis, fără horn – încât vedeam foarte puțin. După ce am spus că vrem să-l vedem pe preot, am fost conduși în camera principală din cele două ale casei și rugați să așteptăm puțin. Camera era mică, dar avea în fiecare din cele trei colțuri ale sale un pat dintre cele mai neplăcute. Unul avea o saltea din paie afânată pe el, cu una sau două haine vechi din piele de oaie nefolosite, precum acelea purtate de țărani; celelalte erau goale. De asemenea, erau două lavițe foarte grosolane, un scaun la fel de grosolan și un scrin cu sertare. Una sau două mici picturi proaste, reprezentând noțiunea de sfinți pe care o avea biserica ortodoxă, din

perspectivă chinezească, atârnav de pereți, dar nu mai era nici un alt tip de mobilă. Am observat în mod deosebit absența oricăror ustensile pentru spălat.

După ce am așteptat o vreme, a apărut preotul, în mod evident nepregătit pentru o biată vizită făcută din curiozitate. El // era un om tânăr, chipeș, cu un ten p. 1
închis, de culoarea bronzului, probabil bronzat datorită expunerii <la soare> cu un păr lung, negru și mătăsos fluturându-i pe umeri ca și mustățile lungi și mătăsoase, de un negru din cel mai intens și strălucitor. Era îmbrăcat într-o bluză albă, foarte murdară, cu pantaloni a căror albeață originală era chiar mai mascată prin murdărie decât cea a bluzei. Picioarele erau aproape goale, iar capul era de asemenea neacoperit. Fiind încunostințat în limba română⁵² (care este cea a tuturor țăranilor din împrejurimi) de către tovarășul meu că un străin respectabil din Anglia ar dori să-i onoreze biserica studiindu-i interiorul, a cerut permisiunea de a se retrage pentru o vreme. A reapărut în scurt timp cu o pereche de cizme Wellington, în care erau îndesați pantalonii. Și-a pus de asemenea și o vestă albă, care, totuși, a fost lăsată aproape neînchisă și o pălărie de fetru cu boruri foarte largi se afla în mână sa. Atunci se afla într-un costum potrivit pentru a ne însoți în biserică, de la care avea cheia în mână. Deși la început a vorbit doar în propria limbă și conversația noastră trecea printr-un mijlocitor, am descoperit, după un timp, nu numai că înțelegea, dar și că putea vorbi limba germană, dar era mai degrabă timid să-și etaleze asemenea cunoștințe. Manierele sale erau bune și plăcute și lipsite de cea mai mică afectare. Ar fi fost aproape imposibil să descoperi orice referință a slujbei sale din modul specific de a se îmbrăca, purta și a apărea în public.

p. 105 Asemenea tuturor celor de inspirație grecească, interiorul bisericii era destul de sărăcăcios // și fără cel mai mic semn de împărțire care să arate navele laterale ale bisericii. De asemenea, era fără scaune în mijloc. Era împărțit de două paravane în trei părți. Paravanul dinspre est era din fier și era cel mai elaborat. Ascundea în întregime altarul, care, totuși, diferea puțin ca înfățișare și decorațiune de cel al unei biserici romano-catolice. Dincolo de cele două paravane se află locuri și boxe <poziționate> cu spatele la perete, cele aflate cel mai aproape de partea dedicată altarului fiind mai în față și fiind și toate diferite : unul este păstrat pentru episcop. De asemenea, era un pupitru și un spațiu pentru cor. Exceptând aceste lucruri, podeaua era neocupată și cu totul lipsită de bănci și scaune. Cărțile bisericești erau în vechea scriere românească⁵³, un amestec ciudat de limbă greacă și slavonă, aproape de neînțeles pentru mine. Această scriere nu este prea utilizată în cărțile tipărite moderne, dar este mereu întâlnită în inscripții și de asemenea în cărți mai vechi.

Partea de biserică aflată în spatele altarului (care corespunde corului din bisericile noastre) părea a fi folosită parțial și ca sală de adunare a enoriașilor, parțial ca loc de desfășurare a câtorva slujbe în afara ochiului public. Diverse veșminte atârnav în spatele paravanului și nu exista nici o încercare de disciplină și ordine. Era o masă folosită pentru înscriere și alte îndeletniciri care cereau folosirea scrierii. Altarul era pregătit pentru a fi folosit, cu sfeșnice etc., dar fără decorațiuni

p. 106 ⁵² *Romanish.*

⁵³ *Romaic character.* Este vorba de scrierea chirilică utilizată și în această perioadă a secolului al XIX-lea.

și întreaga afacere părea puțin probabil a avea succes. În timpul slujbei, doar preoții aveau dreptul de a intra în această parte a bisericii, iar citirea Bibliei este // făcută de la un pupitru care era parte a bisericii și se afla în văzul enoriașilor.

Paravanul aflat în capătul opus altarului era jos și incomplet. Dincolo de el se afla o colecție diversă de stindarde și alte obiecte folosite pentru procesiuni și mai multe mărunțișuri pentru scopuri bisericești. Iarăși, aici totul era dezordonat și murdar. Mai multe imagini puse în ramă se aflau aici și acestea sunt puse pe postamente atunci când se ține slujba, pentru a fienerate de oameni. Abia de erau niște chipuri, cu un fundal poleit⁵⁴.

Am observat că pereții din partea centrală a clădirii sunt decorați cu o pictură murală. Aceste fresce prezintă, cu o încercare grosolană în ce privește viziunea, evenimente din viața Mântuitorului nostru și biografia anumitor sfinți preferați. Erau pictați modern și nu mai rău decât lucrări similare din bisericile parohiale romano-catolice din satele de provincie din Franța sau Germania⁵⁵.

Preoții au un cu totul alt caracter. Își ocupă timpul în diferite moduri, iar în rest sunt acuzați câteodată că-și însușesc lucruri ce nu le aparțin, atunci când sunt primiți în case înstărite. De asemenea, se spune că au o puternică influență asupra enoriașelor și o folosesc uneori în scopuri nepotrivite. Puțini dintre ei sunt // p. 107 educați mai mult decât li se cere pentru a ști să citească cu dificultate slujbele necesare și să facă înregistrările cerute de lege.

Acolo unde predomină religia ortodoxă, memoria vechilor timpuri se păstrează căci schimbarea introdusă de un papă romano-catolic nu a fost niciodată acceptată de rivalii săi religioși. Astfel, există o mare diferență în sărbătorirea diverselor evenimente ce țin de biserică și este o mare confuzie în calcularea datelor. //

Capitolul VII

p. 108

Valea Hațegului⁵⁶ și defileul Porților de Fier – Dacii și Romanii

Vechi orașe romane în Transilvania – Invazia insectelor

De la Valea Jiului până la Valea Streiului de pe o trecătoare înaltă, opusă celei numite Vulcan, se află un drum de un interes considerabil, întrucât străbate cumpăna apelor Carpaților printr-o axă de granit mult mai mică, paralelă cu cea a lanțului principal, care aici se află pe partea sudică a Văii Jiului, la o distanță de câteva mile. Priveliștea este deosebită, iar din vârful trecătorii se poate obține un peisaj magnific asupra Văii Streiului și a trecătorii joase înspre Jiu, câteva mile spre est. Coborârea spre Strei este ușoară și se poate ajunge în orașul Hațeg după

⁵⁴ Descrierea oferită corespunde icoanelor ortodoxe.

⁵⁵ „Di. Paget, în a sa Ungaria și Transilvania... observă că cei reprezentați în aceste picturi religioase din unele părți ale Ungariei sunt mai degrabă realizați naiv decât pentru ornament. Nu am observat aceasta în niciuna din bisericile moderne pe care le-am vizitat”. (n.a.)

⁵⁶ *Hățeg*.

câteva ore de huruit pe un drum banal. Drumul este asemănător celui traversat cu o săptămână înainte în călătoria mea spre zăcămintul de cărbuni

În anumite privințe, Valea Hațegului este una dintre cele mai interesante părți ale Transilvaniei. [...] //

[Urmează un scurt istoric al locurilor, pomind de la prezența geților, continuând cu războaiele daco-romane și sfârșind cu colonizarea romană a zonei.]

p. 110 Astfel, interesul pentru Valea Hațegului și defileul Porților de Fier, pentru actuala frontieră militară a Banatului este foarte mare din punct de vedere istoric și s-a scris mult pe acest subiect. Totuși, o adevărată istorie a războiului și a popoarelor cucerite nu a fost niciodată realizată de către cineva familiarizat cu localitățile. Chiar și azi, ele nu sunt foarte accesibile, deși acest lucru s-a schimbat în mare măsură față de trecut, dar câteva zile pot fi acum cruțate între Hațeg și Caransebeș⁵⁷, întrucât în ambele locuri există cazare decentă pentru un călător care nu este prea mofturos. Între cele două există o mică șansă de a obține un refugiu peste noapte, iar distanța este prea însemnată pentru a permite o examinare atentă a principalelor puncte de interes într-o excursie de o singură zi. Pe o vreme bună, drumurile nu sunt, sub niciun chip, rele, dar iarna sau imediat după o ploaie puternică, nu sunt de folos. //

p. 111 Despre orașul Hațeg sunt puține lucruri de spus. Poziționarea sa în vale este plăcută, dar nu deosebită și niciuna din clădirile sale nu oferă vreo caracteristică demnă de luat în seamă. Unele dintre case sunt mai mari și mai bine construite decât s-ar putea aștepta, iar spațiul dintre case creează aparența unei amplitudini, pentru care probabil că dacă populația s-ar întoarce cu greu ar depune cheazășie.

Valea aflată de-a lungul râului este vastă și deschisă și este cultivată mai ales cu porumb. Șuvoiul ce o străbate este neînsemnat în anotimpurile fără evenimente, iar munții deși scad treptat în ce privește înălțimea, sunt acoperiți din plin cu păduri. Multe dealuri joase întrerup câmpia și numeroase bordeie și case țărănești sunt împrăștiate pe ea, dând aparența unei viețuiri foarte plăcută ochiului.

Ultimul sat de pe câmpie este Sarmizegetusa⁵⁸ (Grădiște⁵⁹ pentru români), pe locul vechii localități Sarmizegetusa⁶⁰, capitala vechilor daci în vremurile lor de glorie și reședința imperiului pentru ultimul lor rege, Decebal. [...]

[Urmează o scurtă descriere a ruinelor, atestând totodată descoperirea monezilor antice, preponderent romane, despre care afirmă că sunt obișnuite și adesea sunt duse în Țara Românească în jimble.]

p. 112 Este întotdeauna ceva foarte mișcător să cutreieri printre ruinele vechilor orașe în această sălbatică și puțin vizitată parte a Europei. Ne uităm în urmă la perioadele succesive din istorie și putem face legătura dintre popoarele de aici cu rasele civilizate ale unui timp poate mai îndepărtat decât cea a oricărui popor din nordul Europei. Nu este deloc improbabil ca aceste văi bogate ale Dunării și Tisei cu munții puternici de alături dacă erau de mult locuite ar fi fost deja puternice și

⁵⁷ *Karansebes*, oraș, jud. Caraș-Severin.

⁵⁸ *Várhely*, comună, sat, jud. Hunedoara.

⁵⁹ *Gradistie*. Până în 1941 localitatea a purtat această denumire românească, ulterior, datorită politicii interne, fiind adoptată cea de Sarmizegetusa.

⁶⁰ *Sarmisegethusa*.

destul de războinică când Homer⁶¹ a cântat. Poate că chiar în momentul în care spunea evenimentele despre care povestea, altele la fel de // importante se desfășurau aici, deși p. 113 nu destinate spre a fi trecute în nemurire de poet. Aici au venit vechii traci, bătându-se cu rase mai vechi ce se așezaseră înaintea lor. Într-adevăr, nu sunt însemnări ale acestor popoare dincolo de podoabele grosolane și prețioase descoperite întâmplător; dar se știe că au fost puternici, căci din când în când invadeau țările din sud și erau temuți chiar și într-atât de departe precum la porțile Romei. [...]

[Urmează o discuție și o prezentare a înfruntărilor dintre daci și romani.] p. 114

Astăzi a rămas puțin din orașul roman și încă mai puțin din cel dacic, dar întregul ținut poartă, pe o distanță considerabilă, amprenta vechilor clădiri, peste care vor mai trece multe secole până să dispară. Câmpurile de porumb din vecinătate sunt împărțite în fâșii de mormane de cărămizi și pietre, adunate împreună după ce au fost scoase la iveală de plug. Printre acestea nu este neobișnuit să se descopere cărămizi romane, pietre sculptate, mozaicuri și monezi. Câteva bune indicii rămân asupra unui amfiteatru roman, deși nu foarte mare⁶², el pare a fi fost bine construit și în sat sunt podele cu mozaic încă bine păstrate. Acestea au fost probabil podelele băilor, dar alte fragmente din clădiri mai mari au fost găsite. Întreaga vecinătate este acoperită cu bucăți sparte de coloane din marmură și alt tip de rocă, iar multe capiteli din coloană, unele frumos sculptate, sunt folosite ca reazăm în diferite case și alte clădiri. Este demn de remarcat că lucrarea mozaicului este printre cele mai cunoscute, fiind în mod evident gândită și executată de artiști excelenți. Capete minunate sculptate dar și alte lucrări de artă au fost obținute din când în când, dar majoritatea nu au ajuns în nici o colecție publică. Câteva sunt la Muzeul Național din Budapesta. //

[O scurtă prezentare a legendelor legate de fuga lui Decebal și de comoara dacilor.]

Câteva clădiri, aparent de tip roman, au fost ridicate în câmpuri, între satele p. 115 moderne și amfiteatru; un șanț înconjurător și o movilă, iar bolta vechilor camere este singurul lucru ce poate fi cu certitudine observat. De asemenea, a fost găsit un apeduct. La apropierea de sat, străinul este abordat de un grup de copii nerăbdători să vândă fragmente de mozaic care, în mod aparent, apar peste tot.

Alte rămășițe romane sunt de găsit și la Densuș⁶³, la mică distanță de Sarmisegetusa. Sunt chiar mai bune, chiar dacă nu foarte numeroase. Nu este greu de crezut ca o cercetare sistematică să aducă o bună răsplată. Nimic de acest fel, sub nicio formă, nu a fost încercat până acum, dar majoritatea pietrelor păstrate ce au fost descoperite au fost de mult potrivite la construirea caselor moderne și a cocioabelor.

Distanța dintre anticul oraș dac și trecătoare // nu este mare și urcușul către p. 116 înălțime este gradual, drumul trecând prin păduri și neoferind nimic remarcabil dincolo de frumusețea sa pitorească. Doar în sens militar cuvântul trecătoare poate

⁶¹ Homer (800–701 îHr.), poet antic grec.

⁶² „Dl. Paget ne spune că dimensiunile lui sunt de 75 yarzi pe 45. Este un oval”. (n.a.)

⁶³ Densuș, sat, comună, jud. Hunedoara.

fi aplicat acestui drum, întrucât nu oferă nicio dificultate călătorului obișnuit și nu este înălțat. Se spune că își datorează numele său special fostei existențe a unei porți adevărate de fier în zona cea mai îngustă a drumului, pusă aici de către romani în timpul ocupării permanente a țării, dar azi nu mai există nicio urmă a acestei porți. Totuși, este unic faptul că trei dintre intrările romanilor în Dacia la momentul cuceririi erau cunoscute tot prin numele de „Porțile de Fier” și că în fiecare caz numele s-a păstrat până azi.

Priveliștea spre Ungaria din vârful trecătorii nu era sub niciun chip uimitor de frumoasă. Dealurile întinzându-se pe o distanță mare par să scadă în importanță și să se estompeze în câmpie. Sunt golașe în vecinătate, dar mult mai diverse mai încolo, în timp ce câmpiile bogate ale Banatului abia se văd și cu excepția momentului când porumbul este în pârg se poate vorbi puțin de frumusețea sa. Din acest punct de vedere, Ungaria contrastează cu văile întrerupte, de-abia străbătute. Întinericul crescând se retrage spre sud, iar estul poartă privirea spre munții Carpați, ale căror vârfuri sunt acoperite de zăpadă sau au fost atât de recent dezgolate încât păstrează un aspect măreț și sălbatic. Acestea sunt mai deosebite decât orice altceva vizibil în partea opusă și mult mai bogat cultivată.

p. 117 Dinspre Porțile de Fier coborâm spre o vale ce se deschide // către vest, udată de Bistra⁶⁴. Valea nu este vastă, fiind închisă de dealuri de o înălțime medie și apropiindu-te de ei observi că sunt mult mai dens împăduriți decât par din vârful trecătorii. Ei sunt pintenii Carpaților, scăzând treptat pe măsură ce se îndepărtează de munții principali.

O schimbare vizibilă are loc în ținut pe măsură ce oamenii coboară în vale și se apropie de câmpiile Banatului. Acum se intră în frontiera militară, iar satele sunt și mai sistematice, dar și mai bine construite decât în Țara Bârsei. Și oamenii au oarecum un aer diferit căpătat, fără îndoială, din educația lor militară.

În timp ce vecinătatea marilor câmpii asigură o cultivare mai atentă, iar solul devine mai bogat, căpătând beneficii mai substanțiale din munca agricolă, apar anumite dezavantaje, nelipsite de importanță în estimarea valorii ținutului. Printre acestea trebuie amintită invazia de insecte. Puține sunt locurile din Europa expuse într-atât acestei calamități ca partea Ungariei de care ne apropiem.

Deși vizita mea avea loc în luna mai, înainte ca majoritatea insectelor să fi devenit în mod cert o pacoste, am auzit curând de posibilitatea unei teribile suferințe provocate de lăcustele care deja ieșiseră la iveală și se aprecia realitatea sârbătoritului dăunător pe care toți scriitorii din Ungaria l-au observat și care probabil nu este depășit decât de *muștele țete* din sudul Africii. Cât despre lăcuste, nu am văzut nimic, dar am auzit multe. Experiențele tovarășilor mei erau diverse și

p. 118 // toate vorbeau de atacuri într-atât de serioase și pe o scară atât de mare, încât poveștile pot fi egalate doar de declarațiile îngrozitoare despre care toți am auzit și citit atunci când aceste ființe unice apar în Arabia și Palestina și devastează acum, precum în timpurile apuse, pământul Israelului sau câmpiile Egiptului. O armată de lăcuste întunecând atmosfera: un roi de lăcuste făcând să dispară orice formă vie de plantă verde aflată deasupra solului și apoi căzând pe pământ în grămezi care

⁶⁴ *Bistra*, râu ce izvorăște din Munții Țarcu, jud. Hunedoara.

amenință să creeze o putoare înainte de a fi înlăturate; lăcuste într-un număr atât de mare încât este necesar să fie oprite aprinzând zone mari și să ofere pentru corpurile lor șanțuri largi și adânci. Acestea sunt relațiile oferite. Nu pot fără îndoială să judec cât de adevărate erau în amănunte, dar nicio declarație nu părea a fi suficient de intensă pentru a stârni ezitarea din partea oricărei persoane locuind districtul. În mod clar, subiectul era de un larg interes și o mare neliniște se simțea în privința recoltelor din anotimpul acesta.

Insecta numită musca de la Golumbac sau musca golumbacă⁶⁵, își datorează numele unei tradiții populare generate de o anumită peșteră de la Dunăre, în care slăvitul Sfânt Gheorghe a doborât dragonul ce apare la atâtea naționalități din Europa și pe care chiar noi îl pretindem uneori ca aparținându-ne. Totuși, localitatea sfântului și dușmanului său poate fi în cele din urmă hotărâtă și fie că distrugerea a avut loc pe Dunăre sau în altă parte, insecta ce a rezultat se găsește fericită într-un district îngust, dar între aceste limite este // semnificativ mai p. 119 dăunătoare decât însăși musca țețe. Nu este sub nicio formă o musculiță, după cum s-a spus uneori, ci seamănă mai degrabă cu musca domestică. Totuși, este mai mică, iar corpul este de un negru strălucitor. Caracteristicile *muștei golumbac* sunt, în primul rând, faptul că roiește în anumite locuri și într-un număr atât de mare încât cu siguranță întunecă cerul și împiedică respirația, în timp ce la o distanță scurtă de acel loc sunt relativ puține; în al doilea rând, acest fapt enervează oamenii mai ales pentru că roiește deasupra lor, în timp ce scoate din sărite animalele prin iritația produsă în toate părțile fragile și neprotejate ale corpului; în al treilea rând, că pare să nu pătrundă dincolo de o zonă fixă și în anumite perioade ale anului. Într-atât de mari sunt roiurile acestor insecte încât este necesar să fii prevăzător pentru a evita să-ți între în gură și în nări. Atunci când intră, se spune că gustul specific este unul dulce, dar eu am putut să evit o experiență personală într-un subiect atât de puțin agreabil⁶⁶. În fiecare anotimp au loc multe întâmplări legate de persoane care se înecă cu această muscă, ce intră pe căile respiratorii în gât, atunci când se inspiră. Chiar și un fum continuu – la care, pentru a fi corecți, se recurge cu o minunată îndărătnicie de către ungurii din toate clasele sociale – este nesatisfăcător în ținerea departe a acestor vătămători.

Dar, pentru vite, supărarea este cu mult mai mare. // Boii par a fi cei mai p. 120 atrăgători din acest punct de vedere, întrucât oriunde sunt roiul este cel mai dens. Dacă sunt lăsați fără singura lor apărare – fumul de la materialul lemnos umed – animalele sunt cu desăvârșire scoase din minți și o iau la goană în orice direcție în cea mai mare viteză pentru a scăpa, dacă este posibil, iar dacă nu, pentru a-și face rău. Pentru boi se recurge la fum ori de câte ori este nevoie, mult mai frecvent aprinzându-se un foc în direcția vântului la un loc potrivit, și dușmanul este ținut la distanță.

Este interesant, și la început puțin ciudat, să vezi numărul mare de mici și ondulate coloane de fum albastru ridicându-se în fiecare direcție, fie în câmpuri deschise sau marcând linia unui drum umblat. Este și mai interesant încă să vezi

⁶⁵ *Golubatzter Mücken* sau *Golubatschi*.

⁶⁶ „Este ciudat cum gustul insectelor diferă într-un mod atât de limpede. Este un fapt binecunoscut că furnica este într-atât de acidă, încât în Norvegia se prepară oțet din ea. Se spune că dulceața muștei golumbace este inconfundabilă”. (n.a.)

animalele răbdătoare, după munca lor, cum se adună și stau în perimetrul fumului prietenos, conștiente că doar în acest mod pot să scape pentru câteva minute de foarte micii, dar enervanții inamici.

Caii, fiind animalele cel mai ușor de enervat, suferă mai mult și își exprimă suferința mult mai clar decât vitele. L-am văzut pe al treilea, sau cel mai liber cal al unui grup, prins la o căruță în care mă aflam, aruncându-se violent la pământ cât era în hamuri și străduindu-se să se rostogolească în praf. Nu este nicio limită pentru necazul ce poate fi făcut și, într-adevăr, pare să nu fie nicio scăpare după ce anotimpul a început. Muștele erau deja într-atât de numeroase la momentul vizitei mele, în luna mai, încât am putut să mă conving de tot ce s-a scris despre ele și mi p. 121 s-a spus că persistă până în toamnă. Într-adevăr, este // un noroc nu numai că se găesc în anumite locuri, dar și că sunt vizitatori ocazionali și subiectivi.

Cu toate acestea, lăcustele sunt un dușman mult mai serios decât muștele. Dacă cele din urmă mână vitele și caii într-o stare de confuzie sălbatică pe câmpii, primele devorează într-adevăr recoltele aflate în creștere și lasă mult prea puțin în urmă. Acestea sunt neajunsuri groaznice pentru întinsele bogății naturale din această parte a Europei și echilibrul obișnuit al naturii este bine stabilit între creștere și distrugere. Nu există nicio apărare împotriva lăcustelor, odată ce zborul lor s-a declanșat. În ce privește musca golumbacă, ungând caii și având grijă ca osânda sau smoala să fie în mod repetat pusă, cele mai puternice atacuri pot fi prevenite, în timp ce focul aprins cu grijă și întetit constant este mijlocul prin care boii pot fi ținuți mereu la un loc.

În josul văii Bistra, la joncțiunea sa cu Timișul⁶⁷, este un drum bun, care continuă spre orașul Lugoj⁶⁸ și de aici la Timișoara⁶⁹, o oprire a principalei linii de cale ferată. Evitând aceasta, m-am abătut din calea spre Porțile de Fier și mi-am făcut drum spre Caransebeș, un oraș de un oarecare interes, aflat înspre sud-vest, bine poziționat în valea bogată a Timișului. Drumul poate fi bine folosit pe vreme p. 122 bună, dar după ploii puternice și pe vreme rea, // nu este de recomandat. De fapt, nu se poate folosi pentru călătorie. Fără a oferi prea multă frumusețe izbitoare, sunt atâtea lucruri demne de interes de văzut în trecerea prin ținutul deluros încât nu poți deveni obosit sau enervat de aspectul grosolan al drumului. Dealurile nu sunt înalte, nici prea mult acoperite de păduri, ci oferă o varietate plăcută de păduri și terenuri cultivate. Munții sunt îndepărtați și nu reprezintă o trăsătură importantă <a peisajului>. //

⁶⁷ *Temes*, râu ce izvorăște din Munții Semenic, jud. Caraș-Severin.

⁶⁸ *Lugos*, oraș, jud. Timiș.

⁶⁹ *Temesvar*. „Este un drum direct dinspre Lugoj spre Timișoara și de aici spre trecătoarea Porților de Fier și astfel prin valea Strei către Sibiu. Orașul Timișoara se află pe linia principală de cale ferată către Viena”. (*n.a.*)

Rusca Montană⁷⁰ și Rușchița⁷¹ – Minele de fier, carierele de marmură și minele de plumb de la Slatina <Timiș>⁷² – Pădurile de fag și cărbunarii – Luncani⁷³ – Minereurile sale și stațiunile balneare.

Pentru a vedea o țară este necesar să te abați de la drumurile principale și să te afunzi în districte, despre care probabil că nu s-a auzit până atunci și minunate doar pentru momentul de ilustrare al detaliilor legate de obiceiuri și peisaj. Când obiectul ce te îndeamnă să mergi într-o nouă țară îți cere asta este un adevărat beneficiu, iar tu profiți din plin de aceasta. Atunci când nu este cazul, trebuie mers în afara rutei stabilite pentru șansa de a găsi material nou. Este posibil ca, dacă nu aș fi văzut văile din apropierea Porților de Fier pentru scopul precis de a examina anumite surse de bogăție minerală, aș fi ales o altă cale a țării care ar fi putut să nu fie într-atât de interesantă și instructivă.

Slatina <Timiș> este una din văile principale care se deschide spre Bistra, din nord, aproape de Porțile de Fier. Crăpătura sa îngustă, o fisură mai degrabă decât o vale adevărată, formată între dealuri de o înălțime medie, acoperită în general de pădure deasă și, la intervale, acolo unde adâncimea este suficientă, sunt case și mici sate. Un șuvoi important de apă se îndreaptă în jos // și intră în Bistra. Câteva mile mai sus de această vale este marele și pitorescul oraș Rusca Montană, aflat la întâlnirea cu o altă vale, mai mică și mai îngustă decât Slatina <Timiș>, dar la fel de împădurită și cu un spațiu între dealuri și mai limitat pentru case. Aceste văi sunt abia niște despicături în podiș, dar au o anumită importanță datorită bogăției minerale care există într-o anumită măsură între ele. Astfel, în valea principală puțin deasupra <localității> Rusca Montană sunt filoane de plumb și zăcăminte bogate de minereuri de fier, pe lângă marmură și alte materiale folositoare. În mica vale adiacentă la care tocmai s-a făcut referire este un pat de cărbune, iar în ambele sunt lucrări diverse, construite pentru a se exploata aceste minerale.

Cărbunele acestui district este scos din cavitățile cele mai adânci ale muntelui și ale pădurii. Se pierde mai mult de o oră și jumătate după plecarea din Rusca Montană până a ajunge la locul în care se desfășura lucrarea respectivă, ostenindu-se spre vârful dealului, de-a lungul unui drum prost, deși în mod fericit cu un cal foarte bun și într-un confortabil brec⁷⁴. Cu excepția câtorva case de țară, destul de puțin locuite, deși recent construite – o colonie pregătită, dar nefondată – nu se vede nicio urmă de locuire umană după trecerea de locul unde se lucra cu ciocanul, puțin mai sus de Rusca Montană. Câteva căruțe, încărcate cu cărbune puteau fi

⁷⁰ Sat. com., jud. Caraș-Severin.

⁷¹ Sat. com. Rusca Montană, jud. Caraș-Severin.

⁷² *Zsamina*, sat. com., jud. Caraș-Severin.

⁷³ *Lunkany*, sat. com. Boșorod, jud. Hunedoara.

⁷⁴ *char-à-banc*. Este vorba despre o trăsură ușoară, pe patru roți, de obicei neacoperită, cu capra înaltă, cu două bănci așezate față în față, de-a lungul sau de-a latul trăsorii.

întâlnite când se cobora spre vale, dar cu excepția acestora, tăcerea era întreruptă doar de roțile noastre. În cele din urmă, am ajuns la locul de exploatare a cărbunelui și nu am mai văzut un loc într-atât de părăsit, cu o înfățișare atât de tristă pentru o mină. Gresia, înclinată la un unghi înalt de orizont, a rămas pe o rocă

p. 125 neagră-verzuie, grosieră // de proastă calitate, frântă în două sfere rotunde expusă vremii. Pe aceasta a rămas un strat subțire, descompus de cărbune și a fost acoperit de o altă gresie. Ar fi greu de găsit în orice altă țară o mai puțin promițătoare dezvoltare a energiei miniere, dar, așa mică precum pare, s-a crezut despre acest cărbune că este folositor și o galerie sau un tunel a fost realizat pentru un sfert de milă în interiorul dealului, permițând speculanților să ia o anumită cantitate de minereu. Nu am putut afla în favoarea cui era făcută, deși putea fi folosită de fierari și s-a încercat în mod repetat în cuptorul de pudlaj aflat mai departe pentru produse din fier. Într-atât de sălbatică și dezolantă era înfățișarea locului încât am avut oarecare dificultăți în găsirea locului exact în care se desfășurau lucrările, căci drumul nu ducea nicăieri. Poate părea ciudat că bazinul carbonifer poate fi astfel deschis la o asemenea distanță de piață, într-un loc foarte împădurit nefăcându-se altă pauză decât aceea pentru a lua minereul și toată această osteneală să fie întreprinsă pentru o substanță într-atât de redusă cantitativ și slabă calitativ precum pietrele murdare pe care am fost să le vedem. Totuși, chiar și în cel mai prost zăcămint sunt calități care se potrivesc unor scopuri pentru care lemnul și mangalul nu sunt într-atât de nimerite. Respectivetele pietre murdare erau cărate cincisprezece sau douăzeci de mile și acolo puteau fi vândute pentru un profit oarecare și astfel munca mergea mai departe. Bineînțeles, proprietarul nu putea să se îmbogățească, dar putea să câștige puțin venit cu o mică investiție⁷⁵. //

p. 126 Această despicătură șerpuitoare printre stânci este numită valea Losnișoarei⁷⁶ și chiar și în zona cea mai bună este suficient de mare pentru a permite un drum îngust pe lângă șuvoiul care curge de-a lungul ei. Ca în toate districtele de munte, cursul de apă este schimbător – câteodată abia un râuleț, dintr-o dată devine exagerat și o ia năvalnic în jos ca un torent. Totuși, este suficientă apă pentru a duce câteva roți aproape de intrarea în Slatina Timiș și în acest loc sunt două sau trei locuri de exploatat.

Rusca Montană este o serie continuă de case albe cochete și multe locuințe sărace, întinzându-se pentru mai bine de o milă, oriunde este un spațiu între piciorul dealurilor abrupte de pe malul drept al Timișului și drum, care aici se află aproape de apă. Uneori, casele sunt doar pe o singură parte a micului râu, altădată pe ambele și câteodată este loc pentru câteva între drum și cursul de apă. Printre case sunt și alte clădiri – aici un gater, colo lucrări de exploatare cu o roată hidraulică trosnind și izbînd neîncetat și ajutând să transforme în bare și ace fierul topit în munți. Copacii sunt doborâți aproape de spatele caselor și se întîlnesc cu

⁷⁵ „Este un fapt geologic demn de un oarecare interes că acest cărbune aparține perioadei noastre calcaroase, care, în Estul Europei, ocupă suprafețele muntoase și este foarte diferit ca înfățișare de orice altceva cunoscut. Gresiiile negre sunt cele mai reprezentative din acest punct de vedere”. (n.a.)

⁷⁶ *Losna Csora*, sat, com. Lunca Cernii, jud. Caraș – Severin.

grădinile, unde se face spațiu pentru asemenea bogății, iar forma micului oraș este dominată foarte bine de aceste limite naturale ale spațiului. Închiși în acest mod, // locuitorii pot să se plângă că sunt izolați de lume, iar cum singurul drum care p. 127 străbate valea pornește din Valea Bistrei, aproape de Porțile de Fier, peste o creastă înaltă, într-o altă vale și mai îngustă și plictisitoare decât cea a Slatina <Timiș>, atunci plângerea nu este fără motiv. Cu siguranță, întrebarea care se pune este cum într-o asemenea vale a fost întemeiat un oraș într-atât de însemnat precum Rusca Montană. Totuși, există un important zăcământ de minereuri în dealurile de dincolo de el și acest fapt a fost îndelung exploatat.

În ciuda monotoniei sale, Rusca Montană are mai multe case de mărimi bune, noi și bine construite, o biserică frumoasă care se înalță, aproape terminată și un han destul de decent. Ultimul este foarte bine aprovizionat cu cele mai importante cerințe ale călătorului – mâncare și locuri pentru dormit, bere și vin de o excelentă calitate și o curățenie destul de bună. Orașul are înfățișarea unui loc foarte prosper. Chiar în afara lui, la capătul lucrărilor de exploatare și a văii de cărbune sunt câteva mari construcții recent înălțate, pentru a reduce aliajul de minereuri de argint descoperit în vecinătate, iar nu foarte departe este un fel de turn de tragere⁷⁷ așa încât sunt multe și variate activități.

Populația de aici este în special una maghiară, amestecată cu un important procentaj de români, angrenați în diferite construcții aflate în derulare. Puțini maghiari sunt implicați în munci dedicate aliajului și fierului, puțini sunt angajați ca muncitori în construirea bisericii. Acest tip de muncă nu este pe gustul maghiarului. Sângele său oriental nu-l îndeamnă // să fie în vreo concurență cu p. 128 acești muncitori, iar el privește doar permițând ca munca să se facă, în loc să dea o mână de ajutor.

De la Rusca Montană sus pe vale, până spre Rușchița, este un drum încântător. Imediat deasupra orașului, părăsind lucrările de aliaj și casa directorului minei de fier, ajungem la turnul de tragere, situat într-un loc atât de romantic, încât cu siguranță merită atenția artistului. Munții se închid și stânci aproape verticale se ridică de fiecare parte a văii înguste, care abia de este suficient de adâncă pentru drumul îngust și albia râului. Crestele stâncoase de calcar sunt foarte fisurate și de pe fiecare margine și crăpătură iese câte un copac sau o plantă, lăsând piatra cenușie ca fundal. În punctul cel mai vertical al stâncii un jgheab din lemn, format dintr-o cutie sau un burlan lung de 150 picioare, făcut din scânduri grosolane, a fost atașat rocii golașe de calcar, din câte se pare de o altă mână decât cea a unui om. Nu se poate vedea nimic sus, iar cutia este deschisă jos. Acesta este turnul de tragere, aproape singurul din Ungaria până acum câțiva ani, iar scopul său este de a permite aliajului lichid – ajuns la o stare convenabilă în furnal – să fie aruncat într-un bazin în brațul de râu de jos. Prin acest mijloc se obține forma și tăria necesară scopului pentru care alicea este necesară.

Între Rusca Montană și Rușchița, valea este îngustă, iar pădurea închide drumul. De asemenea, și șuvoiul devine mai mic, dar sunt mai multe văi laterale,

⁷⁷ Pornind de la această descriere, dar și de la rândurile următoare, putem presupune că este vorba despre Cetatea de Colț, sat Suseni, com. Râu de Mori, jud. Hunedoara.

p. 129 dintre care una coboară pietre de minereu de fier, suficient // de prețioase pentru a merita să fie spălate de un mic dispozitiv. Minereul spălat este folosit la Rușchița, unde mai degrabă se găsește o așezare mare de fier, întreținută mai ales de minereuri obținute cumva mai sus de munții <Poiana> Ruscă⁷⁸. Înfațișarea furnalelor înalte, a atelierelor de turnătorie, a morii într-acest loc sălbatic, departe de orice cultivare și, aparent, departe de orice, este, la început, surprinzătoare. Drumul este bun pe tot parcursul său spre lucrări și, odată ajuns, se vede o mică colonie cu o casă decentă pentru administrator și familia sa. Părea un surghiun trist pentru soția plăcută și tăcută a domnului ce supraveghea topitoria, să fii izolat aici cu niciun tovarăș decât mica lor fiică; rareori abia putând să meargă și până la Rusca Montană și fără nicio șansă de a vedea un locuitor mai de soi, fără o călătorie mai serioasă și costisitoare. Am observat la această doamnă cât de plăcut era poziționată casa și cât de pitoresc se deschidea valea în vecinătatea lucrărilor; și acestui fapt i se răspundea printr-o recunoaștere a avantajelor, dar și a plângerilor, căci iarna erau seri lungi și zile plictisitoare, când zăpada cea grea împiedica chiar și micile excursii pe care vecinătatea le putea permite și când frumusețea peisajului nu era decât un înlocuitor sărac pentru apropierea umană.

Într-adevăr, iarna în aceste părți ale Europei, și mai ales în munți, este și lungă și grea. De-a lungul mai multor săptămâni, comunicarea este întreruptă pe o parte a văii și cu mult împiedicată de cealaltă. Este doar un singur drum care străbate valea și dacă // acesta este închis, fiecare sat este lăsat să se bazeze în totalitate pe propriile resurse. În timpul grelei ierni din 1861–1862 au trecut multe săptămâni fără nicio posibilitate de a trece munții; iar acesta nu este vreun eveniment extraordinar. Cu toate acestea, valea este un loc agreabil și acolo unde se deschide într-o câmpie, precum se întâmplă câteodată, este un pământ bun, cultivabil.

p. 130 În timpul iernii trecute, a avut loc un incendiu groaznic și distrugător la moara din Rușchița. În timp ce gheața era solidă și totul era acoperit cu zăpadă, clădirea principală, cuprinzând un număr de furnale și ciocane, a ars până la temelii și bunuri de mare valoare au fost distruse. Încă nu a fost reconstruită, iar ruinele nu sunt un bun adaos veseliei peisajului. Un număr mare de sobe, zăcând morman pe pământ, și stivuite una peste alta pe un spațiu întins, marchează principala producție și felul turnării pentru care este cea mai mare cerere. Aceste sobe sunt trimise la mari distanțe; nu sunt foarte scumpe și cred că nu durează foarte mult. Sunt mici și foarte banale, destul de diferite de dispozitivele obișnuite din Germania. Cu excepția sobelor, puține lucruri se mai făceau, dar mi s-a spus că pe timpul primăverii și al verii trebuie să fie fabricate cât mai repede posibil pentru a răspunde comenzii care se declanșează în fiecare toamnă.

Furnalele înalte de la Rușchița sunt aprovizionate cu minereu, în special dintr-o mare vână de minereu de fier aflată în munți, la mică distanță. Această vână este apropiată de un filon generos de marmură, deschis pentru extragerea pietrei necesare construirii bisericii de la Rușchița. De asemenea, este aproape de o vână bogată // de aliaj de argint. Vâna de fier se vede cel mai bine în apropiere de vârful munților <Poiana> Ruscă și este destul de interesantă. Pietre mari și frumoase de

p. 131

⁷⁸ *Ruski*. Munții Poiana Ruscă, parte a Carpaților Occidentali.

minereu magnetic, alcătuiind magneți naturali, sunt obișnuite. Dacă ar fi suspendate, acestea ar acționa precum niște magneți, având o polaritate puternică. Totuși, mai jos un pic și acolo unde au loc lucrările principale, minereul magnetic dă naștere unui oxid mai sărac dar cu toate acestea prețios, amestecat și întărit prin bioxid de siliciu. Cele mai bogate minereuri – magneți naturali – atunci când se găsesc în cantități suficiente produc, prin amestecul cu mangal, unul dintre cele mai pure și prețioase tipuri de fier, valoros în special pentru realizarea oțelului. Cele mai mari zăcămintele de minereu sunt, totuși, de alt tip: sunt oxizi, dar amestecați cu carbonat și asemănându-se în anumite privințe cu calcarul. Asupra acestui tip de minereu cantitatea este greu de precizat, iar calitatea este bună. Este purtat în mai multe etape de lucru în aer liber de un mare număr de mâini, în două sau trei locuri și este, de asemenea, un tunel care iese din vână, legând lucrările în aer liber de părțile opuse ale muntelui. Peisajul în această parte a muntelui este grandios întrucât lucrările se desfășoară pe scară largă, iar pădurea, în alte locuri deasă și alcătuită din copaci semeți, este destul de puțină. Nu este drum, cu excepția celor către diverse cariere de minereu, dar numărul de care încărcate coborând și cele goale mergând încet și poticnit către mine dau un oarecare suflu districtului.

O cărare către un defileu mic, conducând către lucrările în aer liber, străbate cariera de marmură albă la care am făcut deja referire. Este o piatră pură, albă, extrem de frumoasă, cu o crăpătură // precum cea a unui cub de zahăr. Se pot p. 132 obține blocuri mari. Totuși, este greoaie și <este> prea dificil pentru ca dalta sculptorului să taie cu ușurință. Se întâmplă într-un fel de vână, mai în jos de deal decât zăcămintul de fier; iar altul oarecum similar, dar inferior ca și material de construcție, dar la fel, un tip de marmură, se găsește din abundență în vecinătate.

O vână deosebită și bogată de minereu de aliaj de argint este deschisă foarte aproape de vâna de minereu de fier. Aprovizionarea obținută este destul de bogată, iar produsul bun. În general, minereurile au fost duse la Rusca Montană pentru a fi convertite. Au fost folosite pentru a aproviziona lucrările principale de acolo, iar metalul, odată convertit și separat de argint, a fost transformat în alicie în turn.

Întorcându-ne prin pădure, pe panta abruptă a muntelui, în locul unde ne-am lăsat trăsurile, am început curând urcușul unei laturi a muntelui. A fost o priveștițe grandioasă și sălbatică. Zeci de mii de acri de pădure, mare parte necăzând sub lovitura toporului, acoperă crestele acestor frumoase dealuri. Avansând printre ele, și urcând treptat spre o înălțime însemnată, grupurile de fagi – la început singurii copaci din pădure – se amestecă în mod echilibrat cu pini și brazi. Rareori mi-a fost dat să văd exemplare mai semețe, fie copaci singulari sau gemeni, decât aici unde se găsesc din belșug. Brazi drepți înălțându-se fără o ramificație spre o înălțime mare sunt într-atât de obișnuți, încât copacii de o înălțime și o proporție obișnuită sunt cu adevărat excepționali.

Dar, pădurea nu este întrutotul neumblată. În multe locuri găsim urme ale cărbunarului. Baraca sa conică // făcută din bețe și părând unora din buștenii de p. 133 lemn pe care i-a pregătit pentru ardere, se vede din ce în ce mai bine și foarte curând devine evident că o mare afacere are loc acolo. Oamenii trăiesc în pădure, câteodată singuri, vizitând orașul din vale o dată pe săptămână, pe timpul săptămânii. Câteodată sunt însoțiți de soțiile și familiile lor. Toate proviziile vin de jos.

Folosirea frecventă a vreascurilor din lemn de fag este pentru a pregăti cărbunele pentru lucrările de fier și cum înghit o mare cantitate de combustibil, pădurile cu siguranță se subțiază în timp ce industria fierului avansează rapid. Totuși semnul de despădurire în district este redus, după cum am spus.

Un drum prin pădurea deasă cu greu s-ar putea dovedi neinteresant. Cel puțin pentru cineva obișnuit cu viața de oraș, poate să fie de un farmec deosebit în singurătatea perfectă a vastei păduri; și atunci când singurele persoane pe care este posibil să le întâlnești în timpul plimbării de câteva ore sunt cărbunarii aflați în lucru, și singurele semne ale prezenței umane sunt copacii tăiați întâlniți ocazional și mormanul negru fumegând aproape de drum, efectul este mai degrabă amplificator. Acești cărbunari sunt o categorie ciudată, abătută, singuratecă și par a nu avea nimic în comun cu oamenii obișnuiți. Pe întreaga durată a verii trăiesc singuri în pădure, abia văzând vreun om, decât pe acei tovarăși care sunt implicați în aducerea combustibilului tăiat. Foarte rar vizitează orașul sau rățăcesc mai multe ore departe de locul muncii lor. //

p. 134 Aleg un loc anume unde este apă și lângă acesta construiesc un mic bordei. Dacă au soțiile cu ei – și nu mereu se întâmplă – femeia merge o dată pe săptămână după turta de mălai, care este principala lor hrană. În caz contrar, le este adusă în călătoriile de întoarcere ale carelor.

Cum cărările de la drumul principal către locurile unde copacii sunt căzuți sunt rareori bune și adesea aproape de netrecut, bușteanul este deseori plasat aproape de drum; dar cum drumul cu greu este folosit pentru altceva decât pentru deplasarea cărbunelui, această apropiere nu adaugă mult la însuflețirea situației.

În general, oamenii acceptă să lucreze la un preț fix ce privește m³ de cărbune furnizat. Astfel, ei pot câștiga puțin sau mult, în funcție de plăcerea lor, și dacă doresc se pot folosi de profit pe timpul iernii. Totuși, se spune că atunci când începe să ningă și nu se mai poate munci în munți, coboară în cel mai apropiat oraș sau sat și hibernează acolo, trăind după cum poate să o facă și un animal, bând și dormind. În acest mod, se termină toate câștigurile anotimpului ce a trecut și adesea se ajunge la datorie. care rămâne să fie plătită primăvara ce vine. În acest fel, oamenii astfel angajați sunt, nu numai în Ungaria, ci și în alte locuri, o categorie marcată și priviți ca un fel de paria de către comunitatea țărănească obișnuită.

Cantitatea de cărbune produsă în pădurile de lângă <Munții Poiana> Ruscă trebuie să fie foarte mare întrucât cărbunarii sunt mai aproape unii de alții decât de obicei și se așează pe mai multe mile pătrate ale ținutului. Și calitatea este foarte p. 135 bună, lemnul // fiind întru totul din fag și, în general, mare și rotund. Pare un mare păcat să dai asemenea copaci semeți precum cei pe care i-am văzut drept tribut focului, dar costurile transportului către orice piață ar fi mult prea mari pentru a justifica o altă folosire. Nu am auzit de nicio altă ingenioasă modalitate de cioplire pe care o poți vedea în Tirol. Cu toate acestea, fagul nu prea este potrivit unor astfel de operațiuni. Este lemnul folosit în principal pentru mobila întâlnită în mod obișnuit în Veneția sau la <Buda>pesta, dar păduri dintr-acestea sunt peste tot, iar rezerva este într-atât de mare încât o risipă însemnată pare scuzabilă.

După o lungă și anevoioasă împingere alături de patru cai la trăsura noastră și un surugiu activ, am ajuns în cele din urmă în vârful dealului sau, mai degrabă, al

muntelui. Pe această ridicătură (însușind cel puțin de la trei la patru mii de picioare), fagul a făcut loc bradului și copaci pitorești de acest fel stăteau adunați unul lângă altul pe vârf și pe pantele munților, de ambele laturi. Copacii foarte falnici, înalți și frumos crescuți sunt aici obișnuiți, iar numărul celor amărâți și pitici sau tineri este destul de mic. Deși frumoasă, priveliștea datoră mult extinderii fără limite a pădurii. Departe, în jos, pe ambele părți o mică linie șerpuitoare poate fi recunoscută, marcând distanța îngustă făcută prin tăierea copacilor, pentru a pregăti drumul pe care l-am traversat sau suntem pe cale să-l urmăm. Cum drumul de pe ambele părți este în zig-zag, doar mici zone pot fi văzute la o primă vedere și aceste repere neregulate nu micșorează cu nimic caracterul sublim al aspectului vegetației. Fiind primăvară, contrastul culorilor dintre paloarea excesivă, // cu tenta p. 136 delicată a frunzișului fagului și mohorâtul întunecat al brazilor, ieșea în evidență. De asemenea, culoarea scotea în evidență și limitele înălțimii, întrucât bradul nu pătrundea până departe, în jos, pe latura muntelui, deși fagul, în locuri adăpostite, se ridică aproape sau chiar pe vârf. Deși, pe de-a întregul, neîntrerupt de nicio vale importantă, sunt suficiente mici defilee și canioane pentru a oferi diversitate nuanțelor, datorată și efectului celorlalte elemente ale frumuseții sălbatice necultivate ce primează.

Mai departe, în jos, dincolo de zig-zag, spre vale, de cealaltă parte a <Muntelui Poiana> Ruscă, drumul intră încă o dată în umbra deasă și întunecată și întâlnim din nou urmele cărbunariilor. O plimbare de două sau trei ore ne conduce într-o parte oarecum mai deschisă a văii, unde se află mica și moderna colonie și vechiul sat Luncani (pronunțat *Lun-kan*) cu furnalul său de fier și grămada de minereu de fier pregătită pentru topire. Nimic din ceea ce este în oraș nu merită atenția. Întreaga așezare modernă este o colonie realizată pentru a asigura forța de muncă la lucrările dedicate exploatarea fierului, iar casele, biserica și școala sunt noi și în stilul obișnuit. Iarăși, aici industria fierului a introdus semne ale civilizației, contrastând în mod ciudat cu înfățișarea naturală a văii și populația îmbătrânită. Puțini unguri sunt angajați, dar administratorul și unul sau doi dintre principalii angajați sunt de această nație. A existat o frumoasă casă și o bună grădină, dar doamnele din gospodărie s-au plâns și, cu siguranță, nu fără motiv, asupra izolării datorate poziției. Au părăsit // nu de mult un mare oraș și, pe parcursul iernii ce a p. 137 trecut – prima în împrejurimi – li s-a rupt orice modalitate de comunicare pe mai multe luni.

Aproape de Luncani este singurul depozit de minereu de fier aflat la suprafața solului, cerând doar să fie săpat și separat de gunoi. Minereul nu este foarte bun calitativ, dar cantitatea va recupera din aceasta dacă ar fi aproape cărbunele sau dacă mangalul ar fi un combustibil care să se găsească din plin și ar fi suficient de ieftin pentru a permite fierului să fie fabricat cu ajutorul lui fără o altă resursă. Așa cum este, se realizează și se vinde o fontă excelentă, dar comerțul lăncezește. Văile muntoase inaccesibile, destul de îndepărtate de orașe și căi ferate pot, și uneori conțin, resurse minerale bogate, dar până când vor exista mijloace în a le transforma pentru o piață, o asemenea bogăție este adesea o sursă de sărăcie decât ceea ce părea la o primă vedere, o mare binecuvântare națională.

Pământul din apropierea minelor de fier nu este în niciun fel atât de fertil precum pare și fără îndoială că nu este într-atât de cultivat precum în alte văi, unde este mai puțin minereu de fier. De asemenea, laturile muntelui sunt și ele mai puțin îmbrăcate în lemn. Este posibil ca acest lucru să aibă drept cauză cantitatea de fier prezentă în sol. O întrebare interesantă se insinuează pentru geolog, referitoare la scopul și originea acestor mari depozite; și cineva este obligat să presupună că provin din vreo vână mare și foarte bogată ce străbate ținutul, nu departe, la un nivel mai înalt.

p. 138 Valea în care este situat Luncani poate // fi atinsă pornind de la câmpiile Dunării, dar nu există o cale de comunicare eficace sau regulată. Pădurea încetează înainte de a ajunge la sat, iar ținutul nu este deosebit în ce privește peisajul pitoresc. Totuși, dintr-un motiv sau altul, nu foarte ușor de înțeles, o stațiune balneară, la fel ca cele din Germania, a fost înființată acum câțiva ani, puțin mai jos de colonia aflată în legătură cu exploatarea de fier. Nu există izvoare minerale, iar cursul de apă este mic și sărac. Nu există vreun avantaj vizibil al zonei; probabil că s-au trecut prin dificultăți majore în obținerea proviziilor de fiecare zi; și probabil că adesea pacienților li s-a părut imposibil să ajungă la destinația lor fără o mare pierdere de timp. Cu toate acestea, aici este mica baracă în care se spune că au stat pentru un timp aceste persoane nefericite, iar părăsirea totală ce a urmat însuflețirii parțiale a văii o face de zece ori mai pustie decât ar fi fost în alte condiții. //

p. 139

Capitolul IX

Caransebeș – Drumul spre Oravița⁷⁹ – Văile cu aur și filoanele de aur – Cărbunele și fierul de la Oravița – De la Oravița spre Baziaș⁸⁰ – Banat

De la Luncani m-am întors pe drumul pe care am venit, străbătând muntele plin de râpi și coborând prin pădure spre zăcămintele de fier de la Rușchița și Rusca Montană, ajungând din nou la valea Distrei și la ținutul deschis spre câmpii, în direcția Lugoșului. Pe acest drum se trece pe lângă mai multe sate pitorești, unele fiind foarte ceremonioase. În cele din urmă, ajungem la așezarea de la Oțelul Roșu⁸¹. Lucrările de la Oțelul Roșu sunt avantajoase și aduc un interes local; dar poziția lor nu este prea bună, distanța între ele și combustibil, dar și fier este prea mare. Există un sat sau o colonie de dimensiuni mari, modernă, construită în imediata vecinătate, iar două biserici, aproape identice sunt în curs de realizare. Aici dar și în alte locuri, am fost uimit de existența a mai mult de o biserică în fiecare sat, dar și de înfățișarea modernă a acestora. În general, la granița valahă, a doua biserică este una ortodoxă; dar, de asemenea, sunt și mulți luterani, toți tolerați fără nicio deosebire. //

p. 140 Puțin mai departe de Oțelul Roșu, părăsind drumul principal, ajungem la orașul Caransebeș.

⁷⁹ *Oravicza*, oraș, jud. Caraș-Severin.

⁸⁰ *Baziasch*, com. Socol, jud. Caraș-Severin.

⁸¹ *Ferdinandsberg*, oraș, jud. Caraș-Severin.

Te apropii de Caransebeș printr-o alee minunată de plopi, iar drumul din apropierea orașului este bine păstrat. Este un oraș foarte îngrijit – aproape frumos – cu o cazare bună de felul celor obișnuite, cu paturi curate și mâncare. Totuși, pe când intram în oraș după amurg și curând soseau zorii următoarei zile, s-a întrezărit posibilitatea de a-mi face o părere asupra populației și gradului de însuflețire pe parcursul zilei. Merită o vizită ca fiind unul dintre cele mai bune orașe de la frontiera militară, o zonă a Ungariei aflată sub un control mai bun și îndelungat decât multe altele. Toți locuitorii bărbați sunt aici educați ca soldați și sunt obligați să răspundă în momentul în care sunt chemați să apere granița. Întreaga organizare a districtului este militară. Guvernatorul este un ofițer comandant, iar următorii dintre cei cu drept de decizie și rang sunt căpitanii companiilor. Fiecare sat își are ofițerul său și toți sunt obișnuți să muncească împreună. Precizia militară domnește peste tot. Străzile sunt drepte, bine proporționate și curate, chiar și casele sunt construite conform unui plan și privind către stradă – o idee rar întâlnită în această parte a lumii. Nu am văzut nicăieri o latură mai bună a organizării militare expusă într-un mod mai plăcut precum în acest district neobișnuit.

Cu toate acestea, nu este nimic în plus de spus despre // ceea s-a descris până p. 141 acum adesea. Cititorul interesat poate să găsească toate informațiile de care are nevoie în ghidul lui Murray și în lucrarea excelentă a domnului Paget asupra Ungariei, iar eu nu-mi propun să citez din aceste cărți, atunci când informația lor, care într-o oarecare măsură este depășită în ceea ce privește lucrurile care se alterează în timp, rămâne totuși valabilă.

Printre clădirile din interiorul și din afara Caransebeșului, pitorescul și neobișnuitul pod suspendat de fier de peste Timiș⁸² nu este mai puțin demn de luat în seamă. Este un pod făcut cu bun-gust după un criteriu oarecum nou și, pe bună dreptate, oamenii trebuie să fie mândri de el. A fost construit în vecinătatea exploatărilor de la Rușchița. Aici, Timișul capătă amploare și iarna poate produce probleme, ca majoritatea afluenților Dunării. Bisericele din Caransebeș, care sunt multe, sunt moderne și obișnuite.

Din Caransebeș, printr-o alee minunată de-a lungul unui drum excelent și printr-o țară presărată de case albe și grădini, pătrundem într-un district în care calea se pierde într-o urmă abia vizibilă în nisip, unde nu se poate vedea o casă și unde cultivarea este redusă la o activitate lipsită de importanță, iar câmpurile nu sunt înlocuite de păduri, iar câmpiile de munți. De fapt, trecem printr-o întindere de nisip în care se găsesc nenumărate roci de minereu de fier, printr-un ținut care este de necultivat și prin care, după o ploaie deasă ar fi imposibil să tragi o căruță. La o distanță scurtă de Caransebeș, înainte să intră în această întindere, se află Muntele Mic⁸³, care a fost privit de unii drept locul de surghiun al // poetului roman p. 142 Ovidiu⁸⁴. La poalele Muntelui Mic se află un mic donjon, care este cunoscut în

⁸² *Temes*, râu.

⁸³ *Mika*. Autorul vorbește ca despre o localitate, dar fără îndoială este vorba de poalele Muntelui Mic.

⁸⁴ Fals, poetul roman Publius Ovidiu Naso (43 î.H. – 17 sau 18 d.H.) nu a ajuns niciodată în Banat. El a fost exilat la Tomis, unde de altfel a și murit.

mod popular drept Turnul lui Ovidiu⁸⁵ și care, poate, este posibil să fie locul în care au luat naștere acele cânturi tânguitoare care i-au fermecat pe toți urmașii iubitori ai versului dulce. De aici și până la Brebu⁸⁶ nu este nimic interesant.

Brebu este un orașel plictisitor sau un sat mai mare plictisitor, în care toate casele sunt separate unele de alte printr-un spațiu întins; nu este în el o biserică modernă decentă sau o școală. În mare parte, populația este românească, dar, ca de obicei, hanul este ținut de un german. Am găsit acest han neobișnuit de murdar, mai ales camerele străinilor, în care am fost poștiți în timp ce cailor noștri li s-a permis o oră de odihnă și ceva mâncare. După cum se obișnuiește în astfel de hanuri țărănești, dormitorul este în același timp și o cameră comună și am găsit deja trei locatari, dintre care unul evreu, de neconfundat în lungă sa haină, pălăria cu boruri joase și barba lungă. Acest evreu se pare că ocupase camera în timpul nopții, iar urmele trecerii sale nu au lăsat o plăcută impresie. O ladă din lemn dărăpănată, care ținea patul era pe jumătate acoperită cu o plapumă din fulgi foarte boțită, cu cearceaful cusut de ea precum se obișnuia. Chiar și așternutul (ca să nu mai spun nimic de plapumă) era într-atât de decolorat de murdărie încât lansa serioase îndoieli asupra naturii materialului din care fusese făcut. Într-atât de murdar era locul și într-atât de neplăcută atmosfera deși părea că a fost expusă unei înlăturări a fumului prin închiderea ferestrelor pentru câteva ore, încât am fost obligat să renunț când am întrebat dacă să intru să iau o ceașcă de cafea preparată p. 143 pentru // mine. Se întâmplă că tovarășul meu și două sau trei persoane doreau să intre, dintre care unul era o femeie decent îmbrăcată, iar ei părând a nu avea nimic de obiectat, mi-am înghițit în mod filozofic repulsia și m-am mulțumit să deschid fereastra. Menționez aceasta ca un model asupra celei mai proaste cazări oferite de cel mai prost han și nu ca un exemplu a ceea ce se întâmplă de obicei.

De la Brebu la Călnic⁸⁷ este un drum de mai multe ore printr-un ținut destul de bine cultivat, dar cu puține sate sau semne ale locuirii. Terenul din apropiere este deluros și asemănător unui parc, cu dealuri pământii îndepărtate mult mai semețe pe partea stângă, între vale și Dunăre, aproape de Orșova, unde acel râu taie Carpații printr-o crăpătură de cel puțin două mii adâncime. În această direcție sunt băile de la Mehadia, care au fost descrise de domnul Paget și, mult mai recent de ghidul lui Murray. Nu le-am vizitat, dar mi s-a spus că găzduirea s-a îmbunătățit mult de când s-au scris aceste relatări, mai multe hanuri și alte case fiind adăugate. Cum este una din distracțiile preferate printre mulți maghiari și este vizitată chiar și de <oameni veniți de> la Viena, este foarte posibil ca unele din mârșăviile din trecut să fi dispărut în aceste zile ale vapoarelor și căilor ferate. Acum, Orșova este atât de perfect accesibilă și poate fi într-adevăr vizitată cu atât de multă plăcere într-o excursie scurtă, iar Mehadia, cu apele sale sulfuroase este atât de aproape de Orșova și comunicând prin drumuri atât de bune încât va recompensa cu prisosință orice îmbunătățire s-ar aduce. Se înțelege că împrejurimile din Mehadia oferă o p. 144 mai mare diversitate a marelui și frumosului peisaj decât // stațiunile balneare din

⁸⁵ *Ovid's Tower*. Este vorba de donjonul aflat în apropierea com. Turnu-Ruieni, jud. Caraș-Severin.

⁸⁶ *Prebul*, sat, com., jud. Caraș-Severin.

⁸⁷ *Kelnek*, localitate care aparține administrativ de orașul Reșița, jud. Caraș-Severin.

Europa. Totuși este extrem de cald vara sau toamna, căci valea este cu grijă închisă și diversele ape se ridică la o temperatură care variază de la 110° la 150° Fahrenheit. Băile sunt antice și le erau binecunoscute romanilor, care le-au plasat sub protecția lui Hercule.

Între Mehadia și drumul pe care călătoream este un loc de mare interes, care, prin îmbunătățirea accesului la el, va face vizitarea tuturor împrejurimilor mult mai ușoară. Zăcământul cel mare de fier de la Reșița⁸⁸ este unul dintre cele mai importante din Ungaria, și spre care va conduce filiala Oravița a căilor ferate sud-austriece. Lucrările care leagă acest loc de Oravița și astfel cu linia principală sunt de ceva timp în desfășurare și probabil că vor fi terminate într-un alt an. Mehadia poate fi vizitată ca parte a unui tur pornind de la Viena spre Dunărea de Jos, coborând râul spre Orșova și întorcându-te prin Mehadia și calea ferată ori contrar.

Reșița este deja o localitate mare, dar fără îndoială că este destinată unui viitor mai important. Este aprovizionată din plin cu minereu provenit din vecinătate, iar combustibilul nu este prea departe. Până acum dezvoltarea sa a fost îngrădită de distanța față de calea ferată sau de râu, dar în ciuda acestui fapt a avansat puternic. Nu este nicio îndoială că, de îndată ce comunicarea va fi deschisă, se va ajunge la aceasta. Lucrările sunt realizate de o companie ale cărei interese sunt identice cu cele ale companiei care a proiectat și dus la bun sfârșit // linia p. 145 principală de cale ferată de la Viena spre Dunăre, la Baziaș.

Mare parte din această parte a țării este încorporată în ceea ce se numește frontiera militară, un district remarcabil pentru drumurile bune și orașele destul de frumoase ca și pentru organizarea sa militară. Oricât de perfectă ar fi ultima pentru apărare, pot cu siguranță să-i acord încredere pentru că nu pune niciun obstacol călătorului. Se subînțelege că fiecare bărbat este un soldat și trebuie să răspundă la apel oricând i se cere. Nu am avut nicio ocazie a vedea vreun corp al acestei miliții, dar, ca și instituție, se vorbește numai de bine.

Lângă Călnic, intrăm în Valea Bârzavei⁸⁹, unul din râurile care poartă cel mai mult aur în Ungaria. O pepită foarte mare și frumoasă, acum aflată la Muzeul din Budapesta, a fost găsită acum câțiva ani în albia acestui curs de apă de către un țigan. Este o ocupație obișnuită a țiganilor ce are loc în fiecare vară când apa este joasă, să lucreze în nisipurile râului și se spune că rezultatul este în general mulțumitor. Acest lucru se petrece probabil de cel puțin douăzeci de secole și nu există niciun semn al secării. Nisipurile provin din cristalul de stâncă și alte filoane ale munților, de unde vin, de asemenea, și izvoarele care hrănesc râul. Bârzava se scurge în Timiș și de aici în Dunăre, aprovizionând întotdeauna cu particule aurifere ce scapă căutării întreprinse de țigani.

Am observat o apariție curioasă printre copacii din această vecinătate. Mulți dintre ei nu mai aveau frunziș pornind de la douăzeci de picioare deasupra pământului, iar ramurile și frunzele păreau să fie înlocuite de un cuib // de p. 146 dimensiuni neobișnuite. La început am bănuit prezența unei păsări Roc, după descrierea făcută de poeții arabi⁹⁰, dar în curând am renunțat la idee pentru că ar fi

⁸⁸ *Reschitza*, reședința jud. Caraș Severin.

⁸⁹ *Valley of the Berzava*.

⁹⁰ *Roc*. Pasăre de pradă întâlnită în mitologia arabă, similară păsării Phoenix.

prea orientală. Apoi mi-am închipuit că trebuie să fiu pe urmele domnului du Chaillu⁹¹ și am fost tentat să mă uit după exemplare de gorilă sau după exemplarul cel mai neobișnuit ale unei maimuțe ce-și realizează cuibul, având un nume de nepronunțat⁹², tovarășul apropiat al gorilei, descris și desenat în călătoriile contemporanului nostru Bruce⁹³. Oricare ar fi fost autoritatea domnului de Chaillu asupra imaginii, cred că nimic altceva decât maimuța mai lipsea pentru a completa asemănarea obiectului din desen cu cea pe care am recunoscut-o în copacii din această parte a Ungariei. Dar, maimuța nu a fost de găsit, iar cuiburile s-au dovedit apoi a fi căpițe de fân de mărimi mai mici ridicate pe platforme la aproape opt picioare deasupra pământului, copacii aleși fiind destul de largi pentru a suporta platforma și a adăposti fânul. Pentru a face loc fânului toate ramurile copacului sunt înlăturate și se poartă de grijă ca să nu fie o prea mare creștere care să intervină în realizarea căpiței de o înălțime acceptabilă. Un mare acoperiș realizat sub forma unei umbrelor deasupra căpiței, nu numai acoperind-o, dar proiectând cu mult dincolo de extremitatea exterioară, ajută în acest fel adăpostul pentru a deveni mai complet și înfățișarea mai aparte. Căpițele sunt avantajoase din mai multe puncte de vedere. Iarna, vitele, când iarba este puțină, se adună sub ele pentru a se hrăni și nu este nevoie de gard pentru a ține animalele până când ziua potrivită

p. 147 vine. Pe vreme proastă, în timpul furtunilor aproape tropicale care // sunt obișnuite în această parte a Europei, umbrele permit un adăpost excelent atât pentru om cât și pentru animale. Nimic nu poate să pătrundă dincolo de ele și sunt suficient de largi pentru a oferi un spațiu bun de refugiu. Deși am observat aceste construcții neobișnuite la și printre copacii din apropierea Oraviței, ceva asemănător – o căpiță ridicată pe o platformă în mijlocul unei câmpii, permițând animalelor să pască sub aceasta și să se hrănească pe loc iarna și să se adăpostească vara – nu este neobișnuit în Ungaria. Primăvara, după ce fânul este mâncat, nimic nu mai este de văzut decât platforma și, la o distanță, marea umbrelă-acoperiș din paie.

În această parte a țării, mare parte din drum este foarte prost, fiind chinuit și devastat de valurile puternice de ploaie care, evident, însoțesc marile furtuni. Atunci, cursurile de apă se umflă foarte mult, își depășesc malurile, lângă care în general este construit drumul și, în multe locuri, se formează șanțuri adânci și periculoase. Podurile sunt deseori luate de ape. Laturile dealurilor expun în brazde mari, adânci și roșii, care nu permit nicio cultivare, puterea distructivă a ploii. Era neobișnuit să vezi într-un loc o sută de oameni reparând poduri distruse recent și, în apropiere, ostenindu-se peste câmpurile arate, doisprezece sau douăzeci de boi cărând o piesă de fier foarte mare de la lucrările din Reșița la calea ferată în timp ce multe din părțile drumului erau într-un asemenea hal încât părea imposibil pentru orice număr de vite să care greutățile mari ce treceau pe acolo întâmplător. Deși era

p. 148 multă // mișcare pe acest drum, cu siguranță trebuie îmbunătățit.

⁹¹ Paul Belloni du Chaillu (1831–1903), explorator și antropolog franco-american, cunoscut pentru descoperirea și prezentarea gorilelor dar și a populației de pigmei din Africa.

⁹² În cazul de față, este vorba de urangutani.

⁹³ James Bruce (1730–1794), călător și scriitor scoțian în Africa de Nord și Etiopia.

Lupac⁹⁴, următoarea stație, este o mică așezare bulgărească⁹⁵, între Câlnic și Goruia⁹⁶. Casele sunt un pic mai bune decât niște bordeie din lut, iar din acest punct de vedere, contrastează chiar cu cele mai sărace sate ungurești. Dar, în cazul în care casele sunt construite din lut și gardurile ce le închid sunt adesea dărâmate și întotdeauna într-o stare de putrezire și decădere astfel încât cineva poate să facă o gaură cu bastonul și este întotdeauna o *operă de lux*⁹⁷ sub forma unei porți de piatră, în general, sub forma unui arc în partea de sus și destul de des adăpostită sub un mic acoperiș realizat pentru propria conservare. Într-adevăr, nu este ușor pentru un străin să descopere ce este de conservat, pentru că ușa nu corespunde cu cadrul acesteia și dacă acest lucru se întâmplă, este lăsată în general deschisă; dar, este clar că divinitatea casei la țaranul bulgar și-a găsit sălașul în această parte a clădirii și i se aduce cinstirea după cuviință. Această trăsătură caracteristică se putea observa la fiecare casă a satului și chiar și în legătură cu cimitirul. Este posibil ca nimeni să nu intre de bunăvoie în patul dens de noroi aflat între cadrul porții și casă, și poate și mai puțini dintre străinii prudenți să riște să intre în casă, doar dacă este cu adevărat nevoie; astfel încât, țaranul, după toate acestea, s-ar putea să acționeze înțelept în prezentarea celei mai frumoase trăsături arhitecturale, acolo unde se poate vedea și admira mai repede.

Îmbrăcămintea oamenilor din acest sat bulgăresc // este destul de diferită de p. 149 cea văzută în satele învecinate ale românilor sau alți vecini. În plus, față de capetele din care este făcută broboada despre care am menționat, femeile sunt îmbrăcate cu fuste scurte, făcute dintr-un material dens în locul unei cămăși de pânză și bărbații sunt mai gros îmbrăcați decât țărani români și oarecum într-un mod diferit. Nu am aflat istoricul așezării. Oamenii par să se țină destul de departe de vecinii lor în toate privințele.

Între această parte a țării și Reșița este un ținut remarcabil, cu peșteri. Dealurile cuprind calcar, în mare parte stricat și străpuns de multe găuri naturale, precum se vede la intrarea în Valea Jiului, deja descrisă. Se spune că un tunel de o mare lungime se deschide de pe dealuri, dintr-această parte în inima singurei văi închise, și având forma unui cazan.

Goruia este un sat pe malurile unui mic șuvoi dintr-un ținut pitoresc. Oferă o găzduire săracă și nici un tip de aprovizionare. Este la aproape patru ore distanță de Oravița, dar cu cai odihniți și pe zi, este posibil ca distanța să fie parcursă în mai puțin timp. Cu toate acestea, în timpul vizitei mele, nici un cal odihnit nu puteau fi găsit acolo sau în alte locuri și am fost obligat să merg mai repede, deși călătoream deja de douăsprezece ore cu aceeași pereche <de cai>. Am ajuns la Oravița în jurul orei zece noaptea, după ce pornisem de la Caransebeș înainte de <ora> cinci dimineața și am călătorit întreaga distanță (vreo 70 de mile) cu // aceiași cai, p. 150 odihnindu-mă doar de trei ori. Era uimitor să vezi cu cât de multă energie continuau biete animale să înainteze, chiar și până la ultimul și nu aveam nici un motiv să presupun că erau cei mai răi pentru călătoria lor.

⁹⁴ Lupac, sat, com., jud. Caraș Severin.

⁹⁵ Fals, majoritatea locuitorilor sunt croați.

⁹⁶ Goruja, sat, com., jud. Caraș Severin.

⁹⁷ *Ouvrage de luxe*.

Acum, Oravița este un loc important. Momentan, este punctul terminus al unei ramuri a liniei principale de cale ferate ce pornește de la Viena spre Dunăre, urmând să se extindă către Reșița. Este în imediata apropiere a unui important zăcământ de cărbune. Sunt mine de cupru și aur aproape de ea. Șisturile argiloase negre ale măsurilor de cărbune sunt distilate aici pentru diferite uleiuri și parafine și sunt multe alte industrii și manufacturi ce se desfășoară în vecinătatea lor. Sunt multe hanuri, două dintre ele mari, și având camere de biliard și de băut cafea. Sunt destul de aglomerate noaptea, dar părăsite ziua. De asemenea, sunt destule clădiri publice frumoase și o mică grădină publică. Orașul cuprinde o singură stradă lungă, având cu siguranță mai mult de două mile de la un capăt la altul, dar sunt și câteva străzi lăturalnice sau case dincolo de strada principală și nu este nimic mai mult de remarcat în cadrul orașului. Mare parte din el este destul de nouă și are întreaga aparență a unei mari bunăstări, care cu greu trebuie să mire când te gândești la marea rapiditate a dezvoltării sale. Domnul Paget abia de face o trimitere la existența sa și este menționat doar întâmplător în ghidul Murray, iar eu nu am găsit vreo altă mărturie în relatările contemporane, deși fiind centru al industriei miniere are un trecut îndepărtat în această parte a Ungariei. //

p. 151 De departe, cea mai importantă industrie din vecinătatea Oraviței este cea realizată din existența și dezvoltarea zăcămintelor de cărbune și de fier din apropiere. Acestea se află la o destul de mică distanță și sunt ușor de atins după un urcuș lung și obositor printr-o vale dens împădurită, după un drum păstrat într-adevăr într-o stare acceptabilă, dar prea mult folosit prin neîncetata circulație a carelor cu cărbune pentru a fi excelent. Din vârf, te poți uita în jos spre un fel de vale ridicată, înnegrită deja de fum, dar strălucitoare prin urmele unei industrii active în fiecare parte a sa. Valea este mică, măsurând doar trei sau patru mile în lungimea sa extremă, și de la câteva sute de yarzi la mai puțin de o milă de-a lungul său. Totuși, nu este asemenea multor zăcăminte de cărbune, prin natura unei alpii sau a unui bazin. Mai degrabă, este ca o șa, straturile pornind în mod simetric în ambele laturi dintr-o linie principală. Se înclină treptat și curând ajung sub suprafață, dar în total par destul de obișnuite. Sunt straturi de cărbune, siderit și din *piatră neagră de ardozie sau șisturi bituminoase, ultimul aducând uleiuri valoroase* prin distilare lentă. Față de cărbune, sideritele sunt mult mai des întâlnite raportat la întreaga masă de zăcământ, iar calitatea este foarte bună. Argila șistoasă se găsește din plin, dar nu este bogată în uleiuri.

p. 152 Punctul central al ținutului este satul Steierdorf⁹⁸, care este o colonie recentă din case mici, din care mare parte sunt albe și presărate pe un spațiu larg. Este un punct vizibil și toți principalii locuitori se găsesc acolo. Dincolo, // de cealaltă parte, este pădurea, iar pe dreapta și stânga se extind mai multe lucrări, care, dintr-o privire, se observă că sunt foarte mari. În mai multe locuri, coșuri înalte de fum, clădiri mari, pătrate și masive, acoperind instalațiile mecanice și motoarele de deasupra puțurilor de mină, mari găuri negre de cărbune într-un loc, de minereu de fier într-altul și de șisturi în al treilea, toate demonstrând rapiditatea și amploarea operațiilor.

⁹⁸ *Steierdorf*, localitate în componența orașului Anina, jud. Caraș Severin.

Fierul este scos prin mișcări de perforare orizontale sau tuneluri în interiorul dealurilor și unul dintre acestea este acum în curs de construcție, care va merge pe jumătate prin vale. Cărbunele este scos prin puțuri verticale. Sideritul este din cel des întâlnit în unele părți ale Scoției și cunoscut drept sferosiderit. Nu sunt mai mult de opt filoane principale, toate printre argila șistoasă, suprapunându-se peste cărbune și unele de o grosime de un picior. Se lucrează ușor.

Cărbunele de la Steierdorf a fost recunoscut pentru prima oară în 1793. Se pare că s-a experimentat pe el de-a lungul timpului și se știa că deține calități diferite și superioare celor ale lignitului de pe văile Dunării sau Tisei. Domnul Paget, scriind în 1837, vorbește despre el ca despre „cărbunele folosit acum pentru navele cu aburi, pe care englezii îl consideră a nu fi cu nimic mai prejos decât cel mai bun din Newcastle”⁹⁹. Dar, la fața locului, am fost informat că primele lucrări miniere importante nu au fost făcute mai înainte de 1845. De atunci, datorită pașilor mari făcuți în industria prelucrătoare și de locomotie, lucrările au avansat // p. 153 cu o uimitoare rapiditate. Cărbunele este folosit pe căile ferate dintre Baziaș și Pesta (o distanță de 300 mile, incluzând linia Oravița), în realizarea fontei la fața locului și diverse alte industrii de la Oravița. Este folosit în fabricarea gazului la Timișoara și alte orașe de pe calea ferată tocmai până la Pesta. De asemenea, este dus până la Reșița pentru pudraj¹⁰⁰ și este vândut cu precădere pentru uzul gospodăresc în fiecare oraș și sat în care poate fi dus în mod convenabil. Consumul este acum de 75 000 tone pe an, dar în ultimul an sau doi nu a crescut. Totuși, de îndată ce calea ferată spre Reșița, trecând prin bazinul carbonifer, este terminată o mare schimbare va avea fără îndoială loc pentru că lunga deplasare în care, acum necesară, dăunează serios în multe feluri folosirii cărbunelui.

Cu siguranță, calitatea cărbunelui de la Oravița nu se ridică la nivelul descrierii făcute de inginerul englez citat de domnului Paget, dar este destul de bun atunci când este folosit adecvat pentru a răspunde tuturor scopurilor obișnuite combustibilului mineral. Din păcate, se aseamănă într-o privință deloc de dorit. Degajă o mare cantitate de gaz în mină, care, amestecându-se cu aerul, devine cât se poate de explozibil. Mai multe explozii au avut deja loc și, pe măsură ce lucrările avansează, pericolul pare să crească.

Mai departe, furnalele, aflate la capătul micii văi, departe de minereuri dar aproape de cărbune, se găsesc pe un spațiu întins și par să funcționeze // destul de p. 154 mult. Sunt mult mai moderne și mai bine dotate decât se obișnuiește în ținut. Marea parte a fontei făcute aici este folosită la Reșița, întrucât instalațiile sunt legate și au interese reciproce. Reșița pare situată în mod convenabil pentru scopuri industriale și, bineînțeles, va fi și mai bine atunci când calea ferată va fi terminată. Cu siguranță, este uimitor că în absența altor drumuri decât cele de acum, lucrările au putut să avanseze într-atât și s-au dezvoltat atât de repede precum s-a întâmplat.

După cum deja am observat, Oravița a fost de mult timp sărbătorită drept un important centru minier în această parte a Ungariei. Pentru un timp îndelungat minele sale erau lucrate de turci [...]

⁹⁹ „Ungaria și Transilvania a lui Paget, vol. II, p. 153”. (n.a.)

¹⁰⁰ Procedeu prin care sunt îndepărtate impuritățile din oțel.

p. 155 Minele de aur de la Oravița sunt exploatare aproape de oraș și, deși nu de primă importanță, sunt foarte interesante și aduc un profit moderat. // Spre deosebire de alte mine de acest tip, aurul se găsește aici într-o gresie specială dintr-un ansamblu de mici filoane de oxid de fier micaceu. Nu am putut să observ minele personal și am fost nevoit să mă mulțumesc a mă uita la planurile de lucru și la exemplare și să ascult o descriere a lor de la administrator. De abia de curând aceste mine au fost exploatare în mod repetat.

Pe lângă bazinul carbonifer de la Steierdorf, care nu este foarte mare, două sau trei altele mult mai mici depozite sunt cunoscute în vecinătate. Unul dintre ele este aproape de Reșița, iar cărbunele obținut de acolo, despre care se spune că este de bună calitate, este folosit pe scară largă aici. Este un fapt deja menționat că cărbunele în aceste părți ale Europei este rareori de aceeași vârstă geologică ca acela întâlnit în Europa Occidentală. De obicei, este mult mai nou și inferior, dar totuși calitatea este suficient de bună pentru a da posibilitatea să fie utilizat cu folos.

p. 156 În ziua pe care am ales-o să examinez minele de la Steierdorf fusese o vizită a unui număr de persoane oficiale pentru a investiga starea populației miniere și i-am găsit pe toți oficialii din industria minieră îmbrăcați de gală după întâlnirea cu membrii comisiei guvernamentale. Se întremau după dimineața lor de muncă la ceremonia de primire, într-o grădină aparținând hanului principal, unde se putea obține bere. I-am găsit prea puțin dispuși a se lăsa deranjați și nici nu am putut (deși am ajuns la locul lucrărilor la ora unsprezece) să obțin vreun ajutor până după cină. Când acesta a fost trimis, mi s-a cerut să // iau cafea cu directorul principal și să examinez hărțile și planurile, ceea ce a durat destul de mult. După aceea, am mers să ne uităm la minele de fier, iar apoi la minele de cărbune. Totul stagnea în onoarea inspecției, iar ziua părea dedicată sacourilor negre, berii și tutunului. Întorcându-mă seara la Oravița, am aflat că a fost ordonată o iluminare pentru a încheia vizita memorabilă, dar cum aceasta s-a dovedit că este încredințată strict unei necesități oficiale, a fost o șansă bună pentru a face impresie asupra nevoii de popularitate a guvernului decât asupra resurselor orașului. Nu a fost lipsit de interes să observi că respectul și considerația cu care fiecare străin este tratat, era plătit, fără crăcnire, domnilor care-și făceau datoria cu această ocazie și cu toate acestea nimeni nu putea să nu remarce că prezența lor era neplăcută, iar misiunea lor nepopulară. Nu am auzit nici un motiv pentru acest sentiment, decât că întreaga chestiune era o noutate și că instituția care realiza investigația avea o oarecare legătură cu schimbările recente. Din partea publicului larg, singurul semn al iluminării părea să se reducă la una sau cel mult două de lumânări de seu înfipite la fereastra mai multor case. Era chiar suficient pentru a face rezultatul ridicol.

p. 157 Toate acțiunile miniere și de prelucrare de la Oravița sunt sub supravegherea generală a celui mai ager la minte și popular șef și par să avanseze rapid și într-un mod mulțumitor. Multe // dintre acestea sunt duse la bun-sfârșit, mai mult sau mai puțin complet, de membri ai companiei de căi ferate, ale cărei interese sunt în principal franceze.

De la Oravița spre Dunăre, la Baziaș este o scurtă excursie pe calea ferată. Distanța este de aproape douăzeci și cinci de mile până la Jasenova¹⁰¹, unde se face

¹⁰¹ *Jassenova*, localitate în Serbia.

joncțiunea cu linia principală, iar apoi de aici aproape cincisprezece mile mai departe, până la Baziaș. Nu este nimic de remarcat referitor la această parte a călătoriei. Și, într-adevăr, în general, calea ferată de stat austriacă din sud-estul Europei, care trebuie să nu a fost foarte costisitoare în realizarea sa, este doar ea dorită, chiar și în acele puncte în care se acordă interes căilor ferate. Nu se văd lucrări importante, câteva orașe sau chiar sate în apropierea liniei și nimic special în ceea ce privește progresul ținutului. Haltele sunt în marea lor majoritate mici și neimportante și adesea sunt situate în locuri izolate, în mod aparent departe de orașele pe care le deservesc.

Dar, ținutul prin care trece calea ferată de aici este o parte a mării câmpii dunărene și își are partea sa din acea bogăție vegetală unică ce este caracteristică întregului district. Trecând abia recent în posesia Puterilor Creștine are mai mult din grosolănia și starea sălbatică specifică provinciilor turcești decât celelalte districte ungurești, iar caracterul neted și mlăștinos, atunci când nu este cultivat, se răzbună la un moment dat și devine periculos de traversat. Asemenea părților de lângă Dunăre apropiate Mării Negre, sau celor din Campagna¹⁰² aproape de Roma sau asemenea altor ținuturi mari neasănate, netede și neîngrijite a // fost evitat ca p. 158 fiind otrăvitor pentru că era îndeobște cunoscut pentru febra sa mortală. Totuși, aceleași pământuri, care, când erau neglijate erau într-atât de otrăvitoare, dădeau, atunci când erau cultivate, cele mai minunate recolte de porumb.

Solul, un pământ gras negru și roditor, neatins decât târziu de plug, abia de are nevoie de altceva decât de însămânțare și cu greu există vreo cultură ce crește în Europa care să nu fi fost încercată cu succes în Banat. Grâu, porumb, orz, sorg, secară, ovăz, orez, in, cânepă, rapiță și tutun, toate au fost cultivate și fiecare a adus, la rândul său, un succes dintre cele mai extraordinare. Într-atât de bogat și durabil este pământul, încât îngrășământul nu este niciodată folosit și aceleași soiuri cresc an de an pe același teren. Teritoriul care are puterea de a crește aceste culturi a fost vândut spre sfârșitul ultimului secol la prețuri foarte moderate, iar germanii, grecii, turcii, sârbii, românii și, se spune, mulți aventurieri francezi și italieni, au profitat de această șansă. Acum este asanat, cultivat și sănătos: febra și malaria sunt aproape necunoscute; și tot ceea ce mai era de dorit pentru a-i îmbunătăți valoarea era calea ferată, care deja îl traversează, precum și cărbunele ieftin și fierul gata să o aprovizioneze într-un timp foarte scurt.

Nu trebuie să rămânem cu impresia că întregul Banat este situat între marile câmpii ale Dunării și afluenților săi, sau câmpiile, cu marea bogăție a solului lor sunt rodnice doar în acest ținut. Dimpotrivă, întreaga parte centrală a Ungariei traversată de Tisa și numeroșii săi afluenți este caracterizată prin același tip de sol, în timp ce urmele // cele mai puțin fertile din sud-est se află tot în Banat. Numele, p. 159 venit dintr-o fostă împărțire a țării¹⁰³, doar recent folosit, include o parte a

¹⁰² Autorul se referă la localitatea Campagna Romana, din imediata apropiere a Romei, regiunea Lazio.

¹⁰³ „«Ban» este un titlu local, care corespunde celui de Dux al romanilor sau Ducelui de la noi. Banatul este pur și simplu Ducatul. Întregul teritoriu ungar aflat la vest de Carpați este uneori numit Banatul sau Ducatul Timișoarei, dar termenul are, de obicei, o utilizare limitată la partea ținutului descrisă mai sus”. (n.a.)

câmpiilor sud-estice și poate cea mai bogată și bună parte. De asemenea, include și o parte a ținutului muntos. Per total, agricultura întregului ținut se îmbunătățește cu rapiditate și sunt introduse echipamente agricole așa cum, fără îndoială, instituția domnilor Shuttleworth¹⁰⁴ din Budapesta poate să depună mărturie. //

p. 160

Capitolul X

Urcând pe Dunăre – Vapoarele și cazarea oferită de ele De la Baziaș¹⁰⁵ spre Belgrad și Semlin¹⁰⁶ – De la Semlin la Mohács¹⁰⁷

Dintre toate râurile Europei, Dunărea este cel care impresionează cel mai mult, este cel mai important, cel mai interesant și cel mai pitoresc. Primește cel mai mare număr de afluenți, mare parte dintre ei fiind puțin mai mici decât râurile de primă categorie. Trece prin câmpiile cele mai întinse și printre crestele cele mai abrupte; în unele părți, are cele mai mari adâncimi, iar în altele cele mai supărătoare bancuri și stânci, dar și cel mai demn de remarcat defileu natural dintre toate; este alimentat de șuvoaie ce pornesc din două dintre cele mai semețe lanțuri muntoase din Europa. Urcând mai bine de o mie de mile din punctul gurii de vărsare în Marea Neagră, drenează mai bine de o jumătate de milion de mile pătrate din ținut, depășind cu mult, pe lungimea cursului, numărul și importanța afluenților săi, dar și zona pe care o drenează pe cea a oricăror râuri din Europa și chiar surclasând în toate aceste privințe marele fluviu asiatic, Gangele. Cu izvorul său aflat la mai puțin de 3 000 picioare deasupra mării, și o lungime a cursului peste dublul pe care îl avea cel al Rinului, totuși revarsă peste câmpii o cantitate de apă cu mult mai greu de stăpânit decât cea a // Rinului, ale cărei izvoare se află la o altitudine de aproape trei ori mai mare și ale cărei ape au o mult mai scurtă distanță de străbătut.

Îmbinând atât de multe puncte de interes geografic, Dunărea nu este mai puțin demnă de interes în ce privește suvenirurile sale istorice, fie că vorbim de istoria antică de dinainte ca romanii să poată pătrunde la nord de Alpi sau perioada târzie a ocupației romane sau perioada medievală, când Semiluna și Crucea se luptau pentru victorie în teritoriile de pe malurile sale. [...]

Dar sunt motive bune pentru toate. Până foarte recent, o excursie în josul Dunării implica o neplăcere și un disconfort foarte mare, iar o reîntoarcere, urcând pe cursul apei era și mai de nedorit. Pentru a călători pe uscat în apropierea râului era lucrul cel mai dezagreabil, neinteresant, obositor și scump cu puțință. Exista

¹⁰⁴ Este vorba despre compania Clayton & Shuttleworth, înființată în orașul Lincoln, Lincolnshire, Marea Britanie în 1842 ca o afacere de familie, specializată în producerea de motoare și în special în cele de tip agricol (pentru treierătoare, tractoare etc.). Filiale ale firmei au fost deschise în centrul și estul Europei la Budapesta, Viena, Cracovia, Praga și Lvov aducând o creștere în profitul companiei.

¹⁰⁵ *Baziasch*, sat, com. Socol, jud. Caraș Severin.

¹⁰⁶ Azi Zemun, oraș Serbia.

¹⁰⁷ Oraș în Ungaria, situat pe malul Dunării.

ispita de a putea vedea țara, și din când în când, un călător care a depășit dificultățile și a gustat din răsplată se întorcea, dar se vorbea într-atât de obstacole încât mulți nu urmau acest drum.

În ultimii ani, situația a fost oarecum diferită și, în Anglia, în lumea celor care călătoresc au ajuns, din când în când, relatări despre îmbunătățirea stării navigației la Dunărea de Jos, dar ghidul autorizat al turistului nu a anunțat încă faptul că a merge pe Dunăre a devenit o sarcină ce se poate face cu aceeași ușurință și siguranță pe care o cere un *pater familia* tipic. Și pentru ca <turistul> să poată să economisească puțin timp, el trebuie să știe exact care-i va fi ziua de întoarcere înainte să dea startul excursiei de toamnă.

Și mai este încă un motiv pentru care Dunării nu i s-a făcut încă dreptate, chiar și de către aceia care au făcut călătoria și s-au întors acasă în siguranță. Dintre toate râurile accesibile călătorilor dinspre vest, singură Dunărea se îndreaptă spre est. Deci, este o tentație de a cobori mai degrabă decât de a urca pe cursul său; și această tendință a crescut foarte mult datorită sfatului unitar venit din partea tuturor celor care au scris asupra sa. Toți au sfătuit să se coboare pe Dunăre până la punctul // cel mai atractiv și să se întoarcă pe uscat. Dacă vizitatorul dorește să înțeleagă și să se bucure de frumusețile Dunării, risc să afirm în fața acestor autorități că în ziua de azi este mai înțelept să se îndrepte spre cel mai îndepărtat punct posibil și apoi să se ia vaporul. El totuși va avea de coborât puțin pe apă pentru a ajunge la cea mai frumoasă parte a priveliștii, pentru că asta este mai bine decât să faci o călătorie lungă printr-o țară abia vizitată și pe drumuri proaste, dar în câțiva ani această stare de lucruri se va îmbunătăți și câmpiile din apropierea Mării Negre vor fi accesibile pe calea ferată. În orice caz, este de sfătuit pentru toți aceia care vor să se bucure de Dunăre să călătorească pe cât de departe este posibil, profitând de calea ferată și apoi, dacă timpul permite, să facă o nouă trecere cu ajutorul primului vapor care se apropie înainte să urci să vezi fluviul. Curând se va descoperi că Dunărea este un fluviu ce merită văzut. p. 163

Adevărul este că vapoarele Dunării de Jos sunt acum cele mai mari, cele mai bine mobilate, cele mai confortabile și, din toate punctele de vedere, cele mai bine adaptate turiștilor de pe toate vasele fluviale din Europa. Sunt extrem de spațioase și foarte puternice, foarte bine echipate, curate, cu o bucătărie excelentă și o servire bună și, cu siguranță, se servesc pe vas vinuri foarte bune și o cafea excelentă. Sunt construite oarecum precum marile vapoare pentru râurile și lacurile americane. Un salon ce dă pe punte, lăsând doar o galerie acoperită între el și parapet, este frumos mobilat // și este folosit pentru servirea meselor și lenevie. Întregul acoperiș al acestui salon de pe punte și o parte însemnată de dincolo de el, este acoperit cu o marchiză și permite o încântătoare plimbare, oferind și scaune. Aceasta este facilitatea obișnuită oferită de companie. Mai multe cabine mici, cu locuri bune de dormit, sunt oferite, dar pentru acestea se cere o plată suplimentară, iar locul de dormit pentru domni este sub salon, unde sunt puse la dispoziție cușete mari și confortabile și unde, de asemenea, sunt numeroase canapele de întindere mai mică. Salonul doamnelor nu l-am văzut. p. 164

Cu excepția momentelor marilor sărbători de la Pesta sau în alte ocazii referitoare la o plăcere neobișnuită, care sunt binecunoscute și ar trebui evitate, nu

este aglomerație pe aceste nave, deși sunt bine aprovizionate cu pasageri la fiecare oprire. Costurile sunt mici, iar tariful pentru mâncare și vin este moderat. Este un meniu bun la ora unu, dar nimeni nu a apărut să ni se alătore și, într-adevăr o mare parte din pasageri mâncau *à-la-carte* precum este obiceiul răspândit în general prin provinciile austriece. Chelnerii sunt cu toții germani.

p. 165 Asupra unui singur punct aş vrea să trag atenția în mod direct, pentru a arăta confortul personal de care ai parte la bordul navelor de pe Dunăre. În salonul de dormit este o masă cu bazine și apă pentru spălat, dar procesul ulterior de uscare este lăsat pe seama călătorului. Pentru că nu am luat un prosop cu mine și nu am știut dinainte obiceiul, am fost puțin surprins ca după ce m-am spălat pe mâini și am cerut // această facilitate să mi se spună de către chelner, pe care l-am chemat să mă ajute, că un astfel de lucru nu era permis¹⁰⁸. Un șervețel, scos pe furiș de pe masă era singura posibilitate.

În general, vapoarele nu-și continuă călătoria pe parcursul nopții, cu excepția părții dintre Pesta și Viena. Cauza acestui lucru este aceea că pur și simplu că pasagerii nu se urcă la stațiile intermediare, însă rezultatul este suficient de plăcut. De obicei, vasul stă la o stație cât de cât importantă și pornește înainte de revărsatul zorilor. Dacă dorește, călătorul poate să meargă la țarm și să-și continue călătoria cu următorul vas.

p. 166 Într-atât de mari sunt distanțele pe Dunăre și atât de vastă este proporția în tot ceea ce privește acest fluviu, încât călătoria cu vasul devine o obișnuință înainte de a se ajunge la capătul unei scurte excursii. Nu este nici un pic din agitația și exaltarea trăite pe Rin, unde întregul interes pentru râu se reduce la sute de mile de stânci pitorești și castele în ruină, succedându-se într-atât de repede încât nici unul nu poate fi văzut cum trebuie. Într-adevăr, Dunărea are sute de mile de mare peisaj montan, în care intri prin porți naturale de două mii de picioare înălțime, dar aceasta este doar o parte, și una mică, a frumuseților sale. Sunt sate românești și sârbești // și orașe turcești; Belgrad și Semlin iau locul <orașelor> Ehrenbreitstein¹⁰⁹ și Koblenz¹¹⁰; și urmele munților ajung până la Pesta, și între Pesta și Esztergom¹¹¹ nu sunt inferioare celor numite Siehengebirge¹¹². Totuși, între acestea sunt o sută alte puncte de interes. Sunt păduri sălbatice, semețe, care se văd câteodată de la distanță, câteodată apropiindu-se de firul apei; insule mari, bine împădurite, un ținut minunat unduit și munți albaștri îndepărtați; și toate sunt pe o întindere mare, proporționat cu lățimea râului, volumul de apă și mărimea țării.

Tot ceea ce s-a spus mai sus rămâne valabil și pentru Dunărea de Jos, între Viena și delta fluviului, unde este o scurtă cale ferată spre țămurile Mării Negre.

¹⁰⁸ „Expresia exactă era caracteristică. L-am rugat pe om să fie suficient de drăguț încât să-mi dea un prosop. El mi-a răspuns pur și simplu «Asta nu se poate». Era clar că se credea nesocotit, dacă nu jignit, pentru că a fost deranjat, probabil de la fumat, de o asemenea cerere lipsită de logică”. (n.a.)

¹⁰⁹ Este vorba de fortăreața Ehrenbreitstein, aflată pe țărmul de est al Rinului, în partea opusă orașului Koblenz, Germania.

¹¹⁰ Coblenz, oraș, Germania.

¹¹¹ Gran, oraș, Ungaria, aflat pe malul drept al Dunării și în apropierea Budapestei, la frontiera cu Slovacia.

¹¹² Munți de origine vulcanică de pe valea Rinului ce aparțin grupei Mittelgebirge, la sud de Bonn.

Această mare distanță este parcursă mergând împotriva fluviului în patru zile și jumătate de la Galați¹¹³ la Pesta, și în aproape încă douăzeci de ore spre Viena, întregul preț, pornind de la Galați fiind câteodată mai puțin de cinci lire. De asemenea, un vapor urcă Dunărea zilnic de la Viena spre Linz¹¹⁴, dar serviciul este urmat după un alt principiu, iar navele sunt, din necesitate, mult mai mici¹¹⁵.

Presupunând că voiajorul simte un interes pentru // Dunăre și chiar dorește să p. 167 cunoască în ce constau toate frumusețile ei, trebuie atunci să-l sfătuiască să pornească pe tren de la Viena la Baziaș și de acolo să coboare la Vidin¹¹⁶, cel mai mare oraș turcesc al fluviului. [...] Din acest punct și până departe, precum Orșova și la oprirea de la Drencova¹¹⁷, Dunărea curge printr-un defileu îngust al Carpaților. Acești munți sunt despărțiți aici de o fisură de mai multe mii picioare, poate unul dintre cele mai deosebite fenomene naturale care pot fi văzute și studiate în Europa. Urcarea șuvoaielor de apă și trecerea acestei părți a fluviului poate fi acum atinsă fără dificultate, dar cu câțiva ani în urmă coborârea chiar și în nave mici era considerată o mare ispravă, iar metoda obișnuită de a trece de la Orșova spre Drencova se realiza printr-un drum construit recent cu mare cheltuială.

În partea cea mai îngustă, stâncile Dunării ating în partea superioară 2 000 picioare deasupra nivelului fluviului, iar despre apă se spune că are o adâncime foarte mare. Lățimea cursului de apă este de doar 116 yarzi. Urme, sau mai degrabă indicii ale unui singur drum suspendat construit de romani se mai pot vedea de-a lungul unei stânci și arată cu câtă grijă și-au făcut oamenii provizii pentru orice eventualitate. Dincolo de Drencova este Baziaș, actualul punct terminus al căii ferate austriece din sud-est și deși nu este nici un sat și cu greu un spațiu pentru două // case, înfățișarea hotelului este foarte mulțumitoare. De asemenea, la stația p. 168 de cale ferată este un restaurant excelent, astfel încât călătorii care vin cu trenul pentru a se îmbarca în acest punct să fie bine îngrijiți pe perioada cât sunt reținuți înainte de sosirea vaporului.

Am fost dus la bord de pe această stație și de aici a început urcarea mea pe Dunăre, lăsând marea priveliște în urmă pentru altă ocazie. Ținutul este la început deluros, cu vederi îndepărtate ale munților, iar țărmurile nu sunt foarte cultivate. Sunt schimbări frecvente în privința acestui ultim aspect, pământuri cultivate și zone necultivate și împădurite alternând unele cu altele. Cel ungar sau țărmul stâng al cursului de apă este, în general, mai cultivat decât cel sârbesc sau țărmul drept.

Câmpia Dunării se lărgește treptat pe măsură ce avansăm și după ce trecem de unul sau două mici forturi, unul dintre ele datând din timpul romanilor, ne

¹¹³ Galați, oraș, jud. Galați.

¹¹⁴ Oraș, Austria.

¹¹⁵ „Pe lângă vapoarele Dunării, este o excelentă găzduire pentru călători la bordul puternicelor vapoare ce navighează pe râurile Tisa și Sava, începând de la Semlin și întorcându-se acolo. Totuși, acestea trec sus pe râu atâta timp cât acesta curge printre marile câmpii și nu există niciun îndemn pentru călător pentru a profita de ele, decât atunci când circumstanțele cer ca el să pornească dintr-un loc într-un altul. în care nu a ajuns calea ferată”. (n.a.)

¹¹⁶ Widdin, oraș, Bulgaria.

¹¹⁷ Sat, com. Berzeasca, jud. Caraș Severin.

apropiem de gura Timișului¹¹⁸, primul și cel mai mic dintre cele două râuri care se revarsă în Dunăre, după ce a acumulat impuritățile pantelor vestice ale Carpaților. Curge repede printre câmpii pe o distanță lungă, dar cursul său devine șerpuitor și încet spre gura de vărsare. În ultimii ani, curentul a devenit mai rapid datorită îndepărtării unor noduri printr-un canal ce intră în apropierea Timișoarei. Trece printr-un ținut foarte bogat acum străbătut de o cale ferată, și chiar Timișoara, care p. 169 // a fost cunoscut de mult timp ca un oraș plăcut, curat și prosper, a crescut deja, de la terminarea căii ferate, ca număr al populației și ca importanță.

Nu departe de gura de vărsare a Timișului, Sava, un afluent de primă mărime al Dunării, își varsă apele în marele fluviu și separă vechile și importante orașe Belgrad și Semlin.

¹¹⁸ *Temes*, râu care străbate Banatul pentru a se revărsa în Dunăre în localitatea sârbească Panciova.

CĂLĂTOARE ANONIMĂ

Nu cunoaștem autorul textului de mai jos. Cel mai probabil este o persoană care a făcut parte din anturajul familiei delegatului britanic la Comisia Europeană a Dunării, ofițerul John Stokes, stabilit la Galați. Deși nu avem nici un fel de date care să ne ajute s-o identificăm, am considerat că textul relatării este suficient de interesant pentru condițiile de călătorie din principate în etapa imediat următoare realizării unirii.

În vara anului 1863, familia ofițerului englez John Stokes, delegat britanic în Comisia Europeană a Dunării (a se vedea detalii în prezentul volum), a făcut o călătorie către mai răcoroasa zonă a Carpaților. Cei mai mici patru dintre copiii familiei Stokes (Frank, Edith, Alfred și Constance), însoțiți de două guvernante și de alte două doamne, au lăsat în urmă praful portului moldovean cu destinația Transilvania. În memoriile lui Stokes, episodul este prezentat astfel: „Soția mea era foarte bolnavă și am considerat că trebuia să plece la băi la Aix-la-Chapelle și apoi în Anglia. Totodată, am decis să trimitem copiii, cu guvernanta lor, la Zizin¹, în Carpați. Această călătorie era asemănătoare cu cea pe care o făcusem anul trecut. Micuța Constance era un copil delicat și am considerat că aerul și băile din acest loc i-ar fi benefice. L-am trimis pe dragomanul nostru, dl. Flamm, să aibă grijă de grup, care, cu tot calabalăcul, a fost urcat într-o căruță acoperită care era trasă de cai de poștă. Au trebuit să aibă mare grijă în privința a ce puteau lua cu ei, căci vama austriacă era foarte strictă în legătură cu acceptarea anumitor produse. Înainte ca grupul să plece, dl. Flamm mi-a spus: «Sper că nu au ceai cu ei, căci asta ar însemna necazuri». Deja împachetaseră câteva livre de ceai, dar am dat ordine, din păcate uitate, ca acesta să fie lăsat acasă. Când au ajuns la frontieră, a fost pusă și întrebarea: «Aveți ceai?» Dl. Flamm, desigur, a răspuns «Nu». Însă, vameșii au deschis unul dintre bagaje și acolo, desigur, au găsit ceai. Aceasta a avut consecințe neplăcute; era deja ora asfințitului, grupul era la ceva distanță de următorul loc de oprire, iar oamenii au desfăcut toate așternuturile și le-au împrăștiat în acel loc. Răspunsul fusese dat cu deplină bună-credință, dar servitorii erau vinovați. Șederea în acea țară a fost benefică pentru copii. Au mers apoi la Brașov și au avut parte de o perioadă foarte plăcută, revenind la Galați după aproape două luni»².

CĂLĂTOARE ANONIMĂ

Călătoria unei doamne prin Moldova³

Voi descrie o călătorie pe care am făcut-o prin Moldova, în anul 1863. p. 573
Hotărâte să lăsăm în urmă, pentru o vreme, praful și malariala, am plecat din Galați, într-o frumoasă dimineață de vară a anului 1863, în căutarea aerului mai răcoros din zona versantului vestic al Carpaților. Un sat din Transilvania⁴, aproape de

¹ Zaizon, sat, com. Târlungeni, jud. Brașov.

² Traducere după varianta electronică de la adresa http://members.fortunecity.com/78blencowest/j_stokes.htm (consultat septembrie 2011).

³ *A Lady's Journey in Moldavia*, în „Chambers's Journal of Popular Literature, Science and Arts”, nr. 715, septembrie 1877, p. 573–575.

⁴ *Siebenbürgen*.

vechiul oraș Brașov⁵, era destinația noastră. Dimineața devreme ne-am pregătit să plecăm – două doamne, două guvernante și patru copii; toți sub controlul și conducerea absolute ale lui Herr F., dragomanul și curierul nostru, un omușor rotund și agitat, care vorbea toate limbile europene cu ușurința unui localnic nu foarte rafinat; literalmente grozav în teorie și imaginație, nu era deloc la fel când venea vorba de aplicabilitate practică.

Era deja întuneric când am ajuns în orașul Tecuci⁶. După multă așteptare și destule necazuri, Herr a reușit să ne facă rost de două camere pline de purici, aflate în capătul unei scări abrupte. Nu știu dacă era principalul hotel din Tecuci sau doar un alt insucces al lui Herr F. Toți cei patru copii erau obosiți, înfometați, înfierbântați și supărați. A! Doream lapte pentru a-i face o băutură reconfortantă bietului copilăș bolnav, care plângea atât de tare! La solicitările noastre repetate, pe scenă a apărut o babă – personaj neprețuit într-o melodramă, dar a cărei prezență în actuala situație a adăugat teroare activă la disconfortul pasiv al copiilor. Vorbea o moldovenească greu inteligibilă și refuza să înțeleagă felul în care ne exprimam. Dar repetând constant cuvântul „lapte”, în toate limbile și dialectele pe care le cunoșteam, am reușit în cele din urmă să obținem o cantitate mică dintr-un lichid ciudat de gri, amestecat cu nisip fin, dar bieții micuți erau prea adormiți să-l judece critic; am avut curând satisfacția de a-i vedea dormind pe divane, cu guvernantele lângă ei. Ne-am trezit toți înainte de zori și am reluat lupta cu baba pentru necesarul de lapte, la care a fost suficient de bună să adauge și câteva cești de cafea neagră. Am înlăturat pe cât posibil urmele praful de ieri, udând colțurile prosoapelor în pahare cu apă. Ideea despre spălat a țaranului român este atât de diferită de a noastră, încât îi este aproape imposibil să ne înțeleagă nevoile în această privință. O cană cu apă, un prieten care s-o țină și loc în aer liber sunt cele necesare. Stă aplecat în față, pentru a evita să se stropească, în timp ce prietenul toarnă puțină apă – foarte puțină – în palmele ținute căuș. Își freacă mâinile, apoi le ține pentru a doua alimentare, cu care umezește partea din jurul // nasului. Întregul proces necesită o anume pricepere și dexteritate, dar rezultatele sunt cu greu pe măsura lor.

Înainte de ora cinci eram din nou la drum. Drumul nostru trecea printr-o regiune foarte plăcută și am suferit mult mai puțin din cauza căldurii decât în ziua precedentă. Zona era diversă și mai puțin uniformă. Drumurile erau drumuri adevărate, nu simple cărări peste câmpuri sau de-a lungul stepii. Grâul și orzul sunt peste tot din abundență, iar câmpurile întinse de muștar în floare erau de un galben strălucitor. Apropiindu-ne de zona mai înaltă, am ajuns în regiuni întinse de pășune, moale și bogată: copacii erau risipiți – stejari, carpeni, tei și cireși sălbatici, uneori mesteceni sau pini. Tufe de mărăcini și trandafiri, cât copacii de înalți, aruncau în jur avalanșe de flori. Erau grupuri de tamariscă bogată, ciorchini de călini⁷ și umbrare de viță albă agățată din arbust în arbust. Marginea drumului era o grădină plină de flori sălbatice; spice înalte având coroane alternative de frunze purpurii

⁵ *Kronstadt.*

⁶ *Tekoutch.*

⁷ *Guelder-rose.*

închis și cele mai strălucitoare flori galbene, cicoare albastră, florile de mazăre de culoare trandafirie, garofițe de grădină⁸ și plante aromatice ce umpleau aerul cu parfumul lor. O casă românească este în general un loc foarte plăcut de odihnă în căldura verii; acoperișul de stuf sau din șindrilă de stejar este atât de mare încât umbrește întreaga casă, iar în interior casa are pereții văruiți și divane cu arcuri, acoperite cu pături din pânză de casă, țesută în dungi în culori strălucitoare.

La micul han, unde am ajuns apoi, am culcat copiii pentru a-și face siesta; pe la <ora> patru în dimineața următoare eram din nou în picioare și gata de drum, căci știam că în câteva ore vom ajunge la pasul Oituz⁹ despre a cărui frumusețe auzisem atât de multe. Am plecat pe la cinci și jumătate. Zona era tot mai frumoasă cu fiecare pas. Mici dealuri împădurite se ridicau în față; între ele erau văi bine cultivate, deși neregulate și accidentate în unele locuri. Drumul era trasat pe marginea unei pante abrupte; vizitiul căruței cu bagaje a reușit să intre cu o roată în margine și carul s-a răsturnat, cuferele și pachetele rostogolindu-se la vale în dezordine. O oră de muncă, nu fără acompaniament vocal, a reșezat totul în ordine și caravana noastră s-a repus în mișcare. Multe pâraie coborau de pe dealuri și a trebuit să traversăm numeroase poduri de lemn, de cele mai multe ori într-o situație foarte proastă. Ici lipsea o scândură, iar o gaură căscată sub picioarele cailor arăta apa înspumată de dedesubt; colo alta <scândură> se ridica și se bascula când caii călcau pe marginea ei. Însă animalele mici și cumiți nu se speriau niciodată; aveau un pas de catări, așa că am traversat totul în siguranță. La prânz ne-am odihnit numai o oră și curând după ce am plecat, am ajuns la vama românească de la intrarea în pasul <Oituz>. Aici ni s-au alăturat doi soldați austrieci, care ne-au însoțit călare prin trecătoare, mergând în ariergarda grupului nostru.

De toate părțile se ridicau dealuri abrupte, puternic împădurite; munți mai înalți își arătau uneori piscurile acoperite cu zăpadă, pe măsură ce defileul desfăcea panorama distantă. Ici-colo, pretutindeni, micul râu vuia și susura; uneori îngust ca un fir întortocheat, adânc, curgând pe sub drum, care îl traversa și retraversa cu ajutorul podurilor, a căror trecere în siguranță părea de fiecare dată un nou miracol; alteori lărgindu-se în vaduri puțin adânci, căci valea se desfăcea pentru a adăposti un cătun. Fiecare bucată de stâncă gri avea propria gospodărie; căsuțe albe, cu acoperișuri ascuțite de șindrilă, de culoare închisă și pitoresc tăiate, umbrite de copaci sau împodobite cu viță atârnată. Populația părea să locuiască în apă; bărbații pescuiau în iazuri, femeile băteau pânza pe stâncile drepte sau întindeau țesăturile pentru a se decolora la soare, în timp ce copiii se bălăceau <îmbrăcați> în micul lor articol de vestimentație sau se scaldau, plonjând, scufundându-se și urmărindu-se ca niște veritabile trupe de copii de apă! Ce rasă frumoasă erau acei români din Carpați! Cei întâlniți pe drum ne salutau amabil și-și continuau drumul; femeile, cu veștmintele lor lungi și albe, prinse la mijloc cu o curea lată din piele cu butoni de alamă, cu multe franjuri colorate, ce cădeau drept, aproape până la glezne, deschizându-se ici și acolo, când mergeau, pentru a lăsa să se vadă bucăți ale albului de dedesubt. Aveau picioarele goale sau încălțate cu opinci din piele brută.

⁸ *Sweet-williams.*

⁹ *Oitos Pass.*

Peste costițele împletite era un batic de pânză brodată, din colțul căruia un ban atârna peste frunte, iar alte monede formau cercei sau șiraguri de salbe. Bărbații purtau o bluză albă, mare și largă, o centură cu butoni, mai lată și mai grea decât cea a femeilor, în care erau prinse cuțite, pumnale și pistoale grele. În picioare aveau fie opinci, fie încălțări mult deasupra gleznei. Părul lung, netuns, le atârna peste umeri și, răsucite în jurul pălăriilor largi, erau panglici în culorile naționale – roșu, albastru și galben.

Inițial, urcușul a fost treptat, dar cum caii erau obosiți am mers cu toții pe jos vreme de câteva ore. Frumusețea văii creștea cu fiecare pas; deal urma după deal, acoperit cu verdele afânat al brazilor tineri, fiecare copac având coroana roș-aurie a conurilor de anul trecut. Mestecenii atârnați cu tulpinile lor argintii se întindeau pe pantele moi ca o pajște, mai puțin acolo unde stâncă gri și dură ieșea la suprafață. Văi mici ieșeau din marginile munților, parfumate cu cimbru sălbatic, care întrecea chiar și mirosul de mesteacăn și brad. Cu o oră înainte de asfințit am ajuns într-un sat mare, al cărui nume l-am uitat. Aici erau alte corpuri de gardă, greutăți la controlul bagajelor. Cum doream să evităm acest control amănunțit, am dat bacșiș gardienilor, care ne-au devenit repede prieteni; însă când ne pregăteam să ne reluăm călătoria, a apărut o problemă.

Herr ne-a anunțat, după o căutare de o jumătate de oră, că nu puteam face rost de cai. Atunci mai bine să rămânem aici peste noapte, am decis imediat. Dar nu. Herr ne preluase și el singur avea dreptul la o opinie. Credeam că știe regiunea, iar noi nu, așa că am cedat, deși fără chef, la asigurările lui că în mai puțin de douăzeci de minute vom ajunge la frontiera austriacă, unde vom găsi cu siguranță cai odihniți. Așa că ne-am reluat, fără tragere de inimă, locurile. Caii munceau de dimineată devreme și erau complet obosiți, târându-se la pas. Umbrele se adunau tot mai mult peste noi; relieful creștea mult mai rapid decât înainte; în unele locuri drumul era atât de rău încât era aproape impracticabil; cel mai rău a fost în fața
p. 575 unei plăci prinse în // stâncă, ce-l anunța pe călătorul recunoscător, cu litere de aur și în latină, că prințul Alexandru Ghica¹⁰ îl făcuse și-l terminase în anul 1855. Cele douăzeci de minute ale lui Herr au devenit mai bine de o oră, când am ajuns într-un defileu îngust, fără copaci, înălțimile fiind încoronate pe ambele părți de fortărețe pe jumătate ruinate, în vreme ce ziduri moderne cu creneluri feroase coborau pentru a se întâlni într-o poartă imensă, ale cărei uși închise ne barau drumul. La stânga, un mic platou acoperit cu gazon verde mărginea stâncă ce atârna deasupra cursului apei, care acum avea albia rapidă la multe picioare sub noi.

Sosirea noastră a fost un eveniment. Gardianul de la trecătoare era gras, agitat, important și insensibil la dorința noastră de a merge mai departe. Avem ceva de declarat? Nu; sigur nu. Ceai? Nu. Nici tutun? Nu. Dar apoi și-a spus că vizitii noștri trebuiau să aibă tutun pentru uz curent; așa că au făcut o percheziție strictă, pungile cu tutun au fost golite, conținutul fiind aruncat peste stânci. Am fost foarte nesăbuiți să protestăm, căci am fi plătit pentru ca bieții oameni să-și poată păstra tutunul; asta pare să-l fi făcut pe vameșul nostru să-și arate din plin autoritatea, căci

¹⁰ Grigore Alexandru Ghica (1807–24 august 1857), domn al Moldovei sub numele Grigore al V-lea Ghica (mai 1849 – octombrie 1853 și octombrie 1854–iunie 1856).

curând pajiștea a fost umplută cu lucrurile noastre, care includeau așternuturi, provizii și cărți, ca și haine pentru tot grupul. Oamenii trebuie să se fi plictisit în acest fort pustiu de munte, judecând după freamătul lor la vederea lucrurilor noastre. În cele din urmă am luat un pachet de tapioca și l-am implorat pe uriaș să lase guvernantele și copiii să treacă și să se odihnească și să mănânce dincolo de porți. După un control atent a fost de acord și i-am trimis să caute o crâșmă¹¹ dincolo de graniță.

Când l-am mulțumit pe vameș și ne-am rearanjat pe cât posibil bagajul, am trecut și noi și i-am găsit așezați într-un loc mizerabil, unde copiii familiei, strânși la un loc, păreau să fie atât de bolnavi, încât, temându-ne de ceva infecțios, a trebuit să grăbim pregătirea tapiocăi și să ieșim din nou afară. În cele din urmă a apărut și Herr, trebuind să-și mărturisească eșecul. Trebuia să fi petrecut noaptea în satul pe care-l părăsisem cu două ore în urmă; să rămânem aici era imposibil.

«Trebuie să hrănim caii și să mergem mai departe», a spus Herr, «este un drum de mai puțin de o oră».

Vai! Începeam să înțelegem prea bine cum erau orele lui Herr. Dar noaptea era blândă și plăcută, deși era deja întuneric; aranjând culcușuri pentru copii între perne, ne-am continuat călătoria cu o vioiciune din partea ambilor vizitii și a cailor care era minunată după ziua grea pe care o avuseseră. Era destulă lumină de la stele pentru a vedea pericolele drumului, care urca în zigzaguri rapide. Nu era nici un fel de parapet, iar pârâul curgea la o adâncime care creștea după fiecare cotitură. Căruța grea părea să tragă caii înapoi, iar vizitii trebuiau să se oprească și să-i împingă. Am ajuns, în cele din urmă, în vârf; era două noapte când am ajuns la Brețcu¹². Toți locuitorii dormeau; dar cei de la han, după ce i-am trezit, ne-au primit cu mare ospitalitate și s-au străduit să ne asigure toate condițiile. Ne-am reluat călătoria dimineața următoare târziu și-am putut vedea acum că scena avea o frumusețe aparte – cea a unei mari deschideri. Nicăieri n-am văzut un orizont mai larg, deși dealurile îl închideau de jur împrejur, la mare distanță. Șesul pe care îl traversam forma un vast amfiteatru, iar ochiul cuprindea dintr-o privire cel puțin douăsprezece sate, toate la mare depărtare unul de celălalt. Drumurile erau la fel de excelente cum sunt mereu sub administrație austriacă. Cai buni se puteau găsi la toate stațiile de poștă; și pe la mijlocul zilei următoare ne-am apropiat de munții care mărgineau celălalt capăt al șesului și am ajuns la sfârșitul călătoriei noastre.

¹¹ *Krishma*.

¹² *Bereck*, sat, com., jud. Covasna.

LAURENCE OLIPHANT

(1829–1888)

Reperetele generale ale vieții și activității lui Laurence Oliphant au fost prezentate în volumul VI al prezentei serii¹, astfel încât, în paginile următoare, vom insista doar asupra contextului și importanței celei de-a doua călătorii prin spațiul românesc, în toamna anului 1863. Interesat la fel de mult de teologie și politică, scriind la fel de bine rapoarte oficiale pentru uzul Foreign Office-ului și fascinante descrieri de călătorie publicate în diverse volume sau magazine britanice, Oliphant nu se putea ține departe de locurile pe care schimbările politice le aduceau în atenția publicului european. Când, în ianuarie 1863, a izbucnit insurecția poloneză, Oliphant a decis să meargă la fața locului, căci, o mărturisise în memoriile sale, căpătase „obiceiul de a pescui în ape tulburi”, iar Polonia era atunci punctul de atracție pentru spiritele neliniștite ale întregii Europe – refugiați polonezi, aventurieri militari și politici, simpatizanți entuziaști sau condotieri temerari². Era foarte probabil, o scria Lady Margaret Oliphant, ca aceste călătorii să fi fost mai mult decât simple aventuri și să fi avut un scop politic clar³. O asemenea opinie este susținută de alte surse, care îl arată pe Oliphant drept un observator neoficial trimis în Polonia cu știrea prim-ministrului Henry John Temple, lord Palmerston⁴. La sfârșitul a câteva luni petrecute în zona de conflict, Oliphant și un alt britanic, Evelyn Ashley, au decis să viziteze provinciile din sudul Poloniei, despre care aveau informații extrem de controversate: „polonezii susțineau că elementele insurecției existau din plin și aveau nevoie doar de încurajare pentru a izbucni; rușii, pe de altă parte, declarau că provincia era perfect liniștită și că, în afara câtorva proprietari, se putea conta în totalitate pe loialitatea populației”⁵. Însă călătoria spre Volânia rusească s-a dovedit pe cât de interesantă, pe atât de periculoasă, astfel că cei doi peregrini au ales pentru întoarcere o rută alternativă, prin Principatele Unite, unde prințul Cuza și politica sa oscilantă ofereau puterilor garante suficiente motive de neliniște.

Astfel, în toamna anului 1863, Oliphant și Ashley au intrat în Bucovina, satul Cozmeni oferind prilejul primei întâlniri, cu impresii favorabile, cu populația românească. Într-un peisaj tot mai oriental, călătorii au vizitat Cernăuții și, în aceeași căruță pitorească, s-au îndreptat spre sălbatica Moldovă, ce îi întâmpină, încă din vama de la Mihăileni, cu imagini dezolante. Botoșanii sunt un oraș neașteptat de viu și activ, urmat de monotonia drumului peste nesfârșitele câmpii prăfuite ale Moldovei. Șederea de-o săptămână la Iași le-a prilejuit britanicilor familiarizarea cu vesela societate românească, într-un oraș decăzut după mutarea capitalei la București, dar păstrând încă mult din

¹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. VI (1852–1856), coord. Daniela Bușă, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 27–28.

² Laurence Oliphant, *Episodes in a life of adventure or moss from a rolling stone*, New York, 1887, p. 200.

³ Margaret O. W. Oliphant, *Memoir of the life of Laurence Oliphant and of Alice Oliphant, his wife*, vol. I, New York, 1891, p. 279.

⁴ Henryk Vereszycki, *Great Britain and the Polish question in 1863*, în „The English Historical Review”, vol. 50, nr. 197, ianuarie 1935, p. 96–97; W. E. Mosse, *England and the Polish insurrection of 1863*, în „The English Historical Review”, vol. 71, nr. 278, 1956, p. 41.

⁵ L. Oliphant, *op. cit.*, p. 200.

fărmecele vechilor obiceiuri. Înfațișarea orașului și moravurile societății sunt prezentate, cu simțul ultracritic al puritanului Oliphant (celebru pentru vederile sale mesianice și reușitele de a stabili căi de comunicare cu Divinitatea), în a doua sa scrisoare din Principate – *Societate și politică în Moldova*. Înfațișarea orașului de pe malul Bahluiului, care „nu are nici tihna și apatia Orientului, nici agitația și însuflețirea Occidentului”, este oricum mai bună decât impresia lăsată de moldoveni, firi vesele, dar needucate, instabile, imorale. Asemenea unor trântori lipsiți de energie, cu întreaga economie dominată de elementul evreiesc, petrecându-și viața în distracții ușoare și huzur, moldovenii sunt departe de a-i fi lăsat amintiri frumoase. Concluzia urma aproape de la sine: „De n-ar fi bărbații, femeile ar fi și mai drăguțe decât sunt; dar chiar și așa, fac tot ce pot pentru a-și scăpa țara. Au aspirații nobile, inteligențe bune și o mare tărie de caracter”. Însă, dincolo de asemenea aprecieri relative și subiective, partea ca adevărat valoroasă a relatării ține de călătoria la mănăstirile din Moldova. Alegerea acestui neobișnuit itinerar a fost determinată de o întâmplare ciudată: „Într-o seară la operă, în loja unui prieten, spre mare noastră surpriză, am întâlnit o călugăriță, o persoană extrem de încântătoare, căreia i-am fost prezentată și care ne-a explicat că era învoită pentru o perioadă de trei săptămâni de la mănăstirea ei, care era așezată într-o vale a munților Carpați”⁶. Iar cum invitația călugăriței de a vizita mănăstirile s-a dovedit irezistibilă, cei doi britanici au fost complet deturnați din planurile lor inițiale și, în loc să caute insurgenți polonezi în provinciile rutene ale Rusiei, s-au văzut deturnați „într-un tur al mănăstirilor ortodoxe din văile Moldovei”⁷. Au urmat vizite la mănăstirile de călugări Neamț și Secu, apoi la așezămintele de călugărițe Agapia și Văratec și, pentru a avea o privire de ansamblu asupra chestiunii ecleziastice în România, la mănăstirea Bistrița, închinată Sfântului Munte. Prima dintre *Scrisori – O vizită la mănăstirile din Moldova*, ca și mare parte din cea de-a doua, acoperă impresiile lăuate de peisajul idilic al Carpaților, de atmosfera ospitalieră a mănăstirilor, de situația cinului monahal, dar și de relevanța politică a chestiunii mănăstirilor închinată, ce tulbura atunci relațiile dintre guvernul prințului Cuza și puterile garante. Forța descriptivă a autorului a făcut ca pitorescul peisaj al mănăstirilor să fie sursă de inspirație pentru opera *Idalia* a scriitoarei britanice Louise Ramée, cunoscută sub pseudonimul de Ouida⁸.

După liniștea fărmeceătoare a mănăstirilor, călătorii britanici și-au continuat călătoria spre capitala României, orașul unic unde civilizația Orientului și Occidentului se regăseau „într-un contact atât de strâns și într-un contrast atât de unic – unde societatea, impregnată de obiceiurile și amestecul de lux și măreție orientală, adaugă acestora rafinamentul și extravaganța Parisului și exagerează minusurile și absurditățile ambelor”. Cea de-a treia *Scrisoare* este dedicată aproape în totalitate politicii prințului Cuza, a cărui imagine se conturează în termeni extrem de negativi. Constatările personale sunt completate de o veritabilă documentare istorică, întreaga expunere fiind făcută, din perspectivă britanică, fără multă simpatie pentru aspirațiile naționale românești. Din această parte a lucrării am selectat doar impresiile de călătorie, pe drumul prăfuit de la Iași la București și pe mai plăcuta rută din capitală spre Brașov și, mai departe, Sibiu.

Cele trei *Scrisori din Principate (O vizită la mănăstirile din Moldova, Societate și politică în Moldova și Lovitura de stat a prințului Cuza)* au fost publicate în populara revistă „Blackwood's Edinburgh Magazine” în numerele din iunie, iulie și septembrie 1864. Un rezumat al textelor a fost făcut de istoricul britanic E. D. Tappe⁹.

⁶ *Ibidem*, p. 289.

⁷ *Ibidem*, p. 290.

⁸ E. D. Tappe, *Ouida's Idalia: The Source of its Moldavian scenes*, în „Notes and Queries”, July 1958; Idem, *Rumanian Echoes in 19th century English literature*, în „The Slavonic and East European Review”, vol. 37, nr. 89, iunie 1959, p. 483–485, < Idem, *Anglo-Romanian Contacts in Literature, 1848–1878*, în *Anglo-Romanian Relations after 1821*, Bucharest, 1983, p. 206–207.

⁹ Idem, *Rumania after the Union as seen by Two English Journalists*, în „The Slavonic and East European Review”, t. 39, nr. 92, decembrie 1960, p. 199–205.

Scrisori din Principate

I. O vizită la mănăstirile din Moldova¹⁰

p. 732 Am traversat Nistrul toamna trecută, într-o noapte întunecoasă. M-a trezit hurducăiala vehiculului ce traversa bârnele de lemn neregulate ale podului și am văzut apa curgând și malurile înclinate; dar eram prea adormit să mă intereseze prea mult și când, ca răspuns la strigătul către surugiu de a-mi spune unde eram, acesta a spus „Zalișciki”¹¹, am mormăit și-am adormit la loc. Abia când s-a luminat am realizat că intrasem în Bucovina și că populația poloneză lăsase locul celei românești. Satul Cozmeni¹², unde am schimbat caii, avea locuitorii la fel de diferiți ca aspect de cei din locul unde mâncasem în seara precedentă pe cât de diferit este Dover-ul de Calais. Îmi amintea de-o așezare indiană, cu căsuțele înconjurate de „anexe”, care alcătuiau trei dintre laturile unui pătrat mare, în mijloc fiind o bucată de pământ nelucrat și o „magazie” înghesuită¹³. Părea, de fapt, că trecusem în câteva ore din Europa în Asia, iar schimbarea în vestimentația țăranilor era absolut uluitoare; femeii cu ghețe galbene turcești, un batic¹⁴ alb legat în jurul capului, dar totuși lăsând să se vadă trăsăturile, cu haine din blană de oaie, cusute cu blană, sub care fustele colorate le ajungeau până la glezne, se îndreptau spre biserică, căci era o frumoasă dimineață de duminică. Mirosul de musulman părea să plutească în aer și era greu de crezut că eram încă în Austria. Am urmat grupurile care se îndreptau spre mica clădire de lemn, unde un clopot crăpat dintr-o clopotniță foarte primitivă îi chema la rugăciune. Dar în loc să între în biserică, enoriașii s-au așezat într-o curte exterioară – bărbații într-o parte, femeile în alta – și au făcut prosternațiile obișnuite la slujbele grecilor neuniți¹⁵. Mă tem că apariția bruscă a doi englezi în costume de vânătoare în acest sat depărtat din Bucovina i-a cam distras de la rugăciuni, dar nici n-am fi dorit altceva, căci am putut astfel să le examinăm trăsăturile și culoarea ochilor. *Categoric, rezultatul a fost unul mulțumitor. Poate datorită frumuseții hainelor de sărbătoare, prima noastră impresie asupra României*¹⁶ a fost deosebit de favorabilă; drept credințioșii din Cozmeni ne-au făcut o impresie greu de uitat. Era ceva teatral în atitudinea acestor grupuri de bărbați și femeii îmbrăcate frumos, stând față în față, asemenea corului mare dintr-o

¹⁰ Traducere după *Letters from the Principalities. I – A visit to the convents of Moldavia*, în Blackwood's Edinburgh Magazine, No. DLXXXIV, June 1864, vol. XCV, p. 732-747. Părți ale textului sunt redată întocmai în capitolul VIII – *A visit to the convents of Moldavia*, în Laurence Oliphant, *Episodes in a life of adventure or moss from a rolling stone*, New York, 1887, p. 291-311.

¹¹ *Zaleszczyki*, azi Zalischyky, în vestul Ucrainei (sudul provinciei Ternopil).

¹² *Kotzmann*, oraș, regiunea Cernăuți, Ucraina.

¹³ *Little cottages surrounded by "compounds", forming three sides of a large square, the centre being a wild piece of common, and the "bazaar" huddled together by itself.*

¹⁴ *Yashmak*.

¹⁵ În sensul de ortodocși.

¹⁶ *Roumania*.

operă, cu interesanta biserică veche în fundal și cu pereții șubrezi de lemn ai incintei ca decor, uneori cu un crescendo solemn al muzicii. Într-altă parte a satului era o altă biserică, se pare că a unei credințe opuse; dar n-am avut timp să intrăm și acolo; părea mai obișnuită, iar toți enoriașii erau înăuntru; așa că ne-am luat masa obișnuită de dimineață, constând din prune, pâine neagră și cafea, și am pornit din nou în viteză spre Cernăuți¹⁷, peste câmpurile mult ondulate, acoperite cu porumb. Deși orașul este capitala Bucovinei¹⁸, nu are mai nici una dintre caracteristicile satelor de țară. Este rapid distrus de civilizație, iar calea ferată va șterge ce mai există din vechile tradiții și din caracterul național. Situat pe malul Prutului, pe un terasament înalt, Cernăuții oferă // o perspectivă largă asupra ținutului din jur, iar în spate se vede un șir de dealuri suficient de înalte pentru a oferi ochiului o relaxare plăcută, după zona de stepă care se întinde până la Marea Neagră spre sud și până în Polonia rusească spre nord. p. 73:

Având circa 20 000 de locuitori, orașul constă în principal din marea stradă centrală, ce traversează piața mare, unde se află instituțiile guvernamentale. Conform noii și așa-zisei constituții liberale a Austriei, Bucovina se bucură de privilegiul unei camere reprezentative, alcătuită din douăzeci și cinci de membri. Este de presupus că acești deputați fac doar ceea ce le spune guvernul; într-adevăr, nu este vreo provincie mai docilă și ușor de guvernat decât Bucovina. Reprezentanții săi în Reichsrath-ul de la Viena sunt complet inofensivi; totodată, nu există vreo clasă socială cu alte aspirații în afara celor care ar trebui să mulțumească toate comunitățile bine organizate, adică atingerea unui nivel ridicat de prosperitate materială, fără interes pentru principii abstracte. Sigur că faptul că circa două treimi din populație sunt evrei explică, într-o oarecare măsură, de ce locuitorii din Cernăuți își văd de propriile interese. Dar dacă sunt mulțumiți, de ce să le fie impuse drepturile naționalității românești sau să li se împiedice dezvoltarea resurselor materiale prin introducerea unor elemente de confuzie politică? În prezent, din câte am putut afla, aceștia refuză să le accepte. Cu o populație de 300 000 de locuitori, extrem de amestecați, bucovinenii se mulțumesc să stea la umbra viței-de-vie și a smochinilor și să se țină departe de influențele turbulente ale insurgenților polonezi, pe de o parte, și de intrigile prințului Cuza, pe de alta. Probabil că, în eventualitatea unui război european, Bucovina va fi un „punct fierbinte”. Fiind așezată între Galiția, Moldova și Basarabia, foarte probabil să fie multe împușcături din toate părțile; nu este imposibil ca, în pofida exemplarei atitudini prezente, să ajungă în alte situații, cum sunt cele care i-au marcat istoria. Bucovina aparținea la începuturi Transilvaniei; dar în secolul al cincisprezecelea, Ștefan cel Mare¹⁹ a anexat-o la Moldova, iar apoi a fost ocupată de trupele sultanului până după tratatul de la Kuciuk-Kainargi²⁰. În acel moment Moldova era ocupată de Rusia; când Maria Tereza a revendicat Bucovina ca fief al Ungariei, ea a fost cedată Austriei în pofida protestelor Porții, care și-a păstrat drepturile <de

¹⁷ Czernowitz, Ucraina.

¹⁸ Bukowine.

¹⁹ Stephen V.

²⁰ Kaniardji.

stăpânire>, căci n-a existat vreun act de cesiune din partea Turciei. Există o mică aristocrație românească în Bucovina, constând din câțiva baroni; sunt o clasă parțial civilizată, dar lasă dezvoltarea resurselor țării cu totul pe mâinile evreilor. În privința religiei, este o mare diversitate de credințe, iar orașul este plin de biserici ale grecilor uniți și neuniți, romano-catolicilor și luteranilor, ca și de sinagogi evreiești. Pentru un turist în căutare de priveliști montane neexplorate, Bucovina oferă mari atracții. Țara este suficient de civilizată pentru a-i garanta siguranța; nu peste mult timp, se va ajunge pe cale ferată la locul acestor excursii. Abia revenit în Anglia, am primit prospectul Societății de cale ferată Lemberg – Cernăuți, cu un capital de un milion și un sfert și o garanție de 7% dată de guvernul austriac. Iar prin faptul că în Camerele Principatelor s-a oferit o concesiune pentru continuarea liniei în Moldova, până la Galați²¹, inițiativa are avantaje neîndoielnice, dacă

p. 734 evenimentele politice nu vor veni în conflict // cu aranjamentele financiare ale acestor state. În ceea ce mă privește, nu regret că lipsa căilor ferate ne-a obligat să călătorim în vechiul mod. Cumpărasem o căruță la Lemberg, în care călătorisem foarte confortabil câteva sute de mile; după ceva tocmeală, ne-am înțeles cu un evreu din Cernăuți să ne ducă cu același atelaj, în două zile, la Iași. O dimineață minunată, o regiune frumos împădurită, în contrast plăcut cu nesfârșitele întinderi de cereale pe care le traversam de atâtea zile, un vehicul de primă clasă cu patru cai și un vizitiu cu înfățișare extrem de amabilă și cinstită erau elemente care ne bine dispuneau în timp ce goneam pe bine întreținutele drumuri austriece, spre frontiera Imperiului. În mai puțin de cinci ore am ajuns la Mihăileni²² și ne-am afundat în praf și necazurile Moldovei. Un grup de soldați în zdrențe, adunați în jurul unei porți răsturnate, un talmeș-balmeș de cocioabe de partea cealaltă și, izbitor între ele, o clădire mai solidă, cu o emblemă deasupra ușii, indicând că era vama guvernamentală, erau elementele pe baza cărora mi-am făcut prima impresie asupra Moldovei. Am avut răgazul să meditez asupra ei; căci n-am fost lăsați să trecem până ce nu ne-au fost verificate pașapoartele, ceea ce mi-a oferit prilejul să privesc cum un soldat fura dintr-o căruță în timp ce căruțașul plecase puțin pentru a-și lua permisul de trecere. Funcționarul-șef era probabil înțeles cu soldații să împartă prada astfel obținută. Era o experiență valoroasă pentru noi și n-am mai lăsat niciodată căruța nesupravegheată. În ciuda ofertelor generoase de mită făcute tuturor funcționarilor de la Mihăileni, de la superiorul foarte spilcuit, care vorbea franceză pariziană, și până la ultimul dintre subordonații săi, am fost ținuți în fața ușii lui nu mai puțin de trei ore, în praf și soare, iar necazurile noastre de abia începeau; căci evreul nostru cu înfățișare cinstită s-a dovedit un mare pungaș, chiar și pentru rasa lui. Primise jumătate din suma stabilită înainte de a pleca și acum, după ce făcusem mai puțin de un sfert din drum, și-a anunțat intenția de a ne da unui frate evreu și de a se întoarce cu propriul atelaj la Cernăuți. Degeaba am tot implorat și afurisit; controla situația și, spunându-ne dinadins că nu trebuia să-i plătim mai mult de cealaltă jumătate de sumă nouului nostru vizitiu, s-a întors la Cernăuți cu 5 lire în buzunar. Trei șobolani jalnici și un vizitiu care nu vorbea nici

²¹ Galatz.

²² Michaeleni, sat, com., jud. Botoșani.

o limbă cunoscută contrastau puternic cu cei patru cai negri și viguroși și cu prea civilizatul israelit care ne părăsise și ne-am urnit de la Mihăileni la ora trei după amiază, cu o dispoziție foarte proastă și mormăind jurăminte de răzbunare împotriva rasei care ne înșelase.

Era nouă seara când, spre surprinderea noastră, ne-am trezit huuind pe străzile unui oraș mare. Ignoranța mea în legătură cu Moldova fusese atât de mare încât nu auzisem niciodată, până acum câteva ore, de un loc numit Botoșani²³, iar atunci mi-l imaginaseam ca pe un biet sat moldovenesc. La acea oră, freamătul unei populații mari, străzi strâmbe, înguste și bazare, piețe prost luminate și prăvălii făcând încă un negoț consistent, un circ și o formație erau imagini și sunete care ne-au surprins la fel de mult ca și acceptabila casă de oaspeți la care obositele noastre mărtoage abia de-au avut putere să ne ducă. Deși Botoșani este un oraș cu aproape patruzeci de mii de locuitori, nu este des vizitat de un călător britanic, iar proprietarul hotelului și oaspeții lui ne-au analizat cu mare curiozitate și ne-au adresat întrebarea cu care deja ne obișnuiserăm – dacă eram ingineri pentru calea ferată. Gazda noastră s-a dovedit înțelegătoare și inteligentă. // Ne-a spus că p. 735 Botoșanii erau un loc înfloritor, prosper, fiind și reședința câtorva mari boieri, și ne-a oferit cai pentru lași la jumătate din prețul pe care încă îl datoram evreului. Aveam astfel ocazia să ne răzbunăm pe tagmă și l-am lăsat pe el cu poneii lui să recupereze ce mai putea de la șarlatanul care-l vârase în această neprofitabilă afacere. Înainte să plecăm de la Cernăuți auzisem tot felul de povești despre insecuritatea drumurilor pe timp de noapte și despre înclinația spre jaf a țiganilor de care țara este plină, prezentați ca fiind tâlhari pricepuți și îndrăzneți. Când am repetat aceste istorii gazdei noastre din Botoșani, le-a luat în răs. Se vedeau o invenție bucovineană. Singura rasă din Europa mai lașă decât românii sunt țiganii care locuiesc în aceste provincii, ceea ce explică siguranța majorității drumurilor izolate pe timp de noapte.

Înfățișarea țării de la Botoșani la Iași²⁴ diferea complet de ceea ce deja traversasem. Am schimbat dealurile și pădurile cu nesfârșite stepe aride, cum traversasem cu ani în urmă în țara cazacilor de pe Don²⁵. Drumul, o simplă cărare, era vara plin de un praf până la genunchi și iarna o mlaștină de netrecut. Vântul puternic, ce părea să bată în avantajul nostru, îl ridica în nori mari peste suprafața țării – fie stârnind un vârtej ca o coloană spiralată, fie ascunzând soarele și peisajul în spatele unei neguri dense de culoare galbenă. Curând, toate deschiderile hainelor și pielea devin un receptacol pentru particulele aproape impalpabile, iar ochii ne usturau atât de tare încât frumusețile peisajului, de-or fi fost vreunele, ne-au scăpat. Din fericire, ne-am putut acoperi ochii cu toată încrederea; în afara vreunui cioban singuratic îmbrăcat în blană de oaie, cu forma neclar definită pe linia orizontului, nici o ființă umană nu însuflețea panorama și am ajuns la oprirea de amiază fără să întâlnim vreun călător. Locul era caracteristic pentru peisaj, dar extrem de neeuropean. O clădire pătrată din piatră, cu o curte înconjurată de ziduri, asemenea

²³ *Botuchany*.

²⁴ *Jassy*.

²⁵ Referire la călătoria din 1852. Vezi vol. VI al prezentei serii.

unui caravanserai oriental, era așezată lângă singura fântână din această parte a țării. Aici era permanent trasă apă pentru turmele și cirezile care veneau de la mile distanță. De n-ar fi fost iarba mică și uscată, ai fi putut crede că ești în deșert. Bărbații și femeile, care nu păreau să locuiască undeva, dar apăreau cu turmele pe care le adăpau, aveau un aspect oriental. O duzină de colibe țigănești cuprindeau întreaga populație a acestui loc necivilizat; cu greu pot primi numele de colibe, căci erau simple gropi alungite săpate în pământ până la o adâncime de vreo trei picioare, peste care era așezat un acoperiș de iarbă. Marginile găurii reprezentau pereții, iar intrarea lăsa să intre lumina și să iasă fumul. Copii goi-goluți se agățau de mamele lor semi-nude și aveau niște trupuri ce păreau afumate sau bronzate în mod intenționat. Toți păreau prăjiți; s-ar putea spune chiar prost prăjiți, căci păreau arși și crocanți. Pentru ei nu conta mai mult decât pentru fiarele de pe câmp dacă soarele era insuportabil sau ploaia cădea în averse. De la naștere sunt expuși capriciilor naturii și atârnă goi la pieptul mamelor lor în toate anotimpurile. Abia pe la doisprezece sau paisprezece ani îmbracă niște haine, iar atunci cât de puțin posibil. Magnificul păr negru și lung și ochii mari de aceeași culoare, sălbatic de strălucitori, sunt trăsăturile caracteristice ale rasei, care ar putea fi în general considerată frumoasă, de n-ar fi acea asprime a înfățișării lor. Principalul produs al țării este porumbul; în spatele satului țigănesc era o construcție curioasă pentru p. 736 depozitarea acestuia, care ne-a mirat // inițial, căci consta din câteva șiruri de împletituri de nuiele, de circa 15 picioare înălțime, trei picioare lățime, cincizeci de yarzi lungime și așezate la șase-opt picioare distanță. De la depărtare, avea aspectul unui sat construit regulat, cu străzi, dar la o analiză mai detaliată și-a dovedit întregul scop. Una peste alta, două ore au trecut repede, înconjurați de atât de multe lucruri noi și caracteristice; după ce am epuizat resursele locului, l-am părăsit spre a ne continua drumul printr-o țară mai sălbatică, de este posibil, și mai pustie decât cea deja traversată.

Un sat pricăjit, lângă un lac murdar, era o variație plăcută pentru monotonie; iar semnul de civilizație reprezentat de casa unui boier, așezată între copaci, desigur rezultatul a multă atenție, deși arătând piperniciți și bătuți de vreme, era destul de reconfortant. Apoi am ajuns pe câmpuri cu pepeni și porumb și, întâlnind căruțe și pasageri, simțeam că ne apropiam de un oraș mare. Cu câteva mile înainte să ajungem acolo, am dat peste câteva sute de căruțe oprite pentru noapte într-o vale, cu boii întinși după hrană și apă, și grupuri de bărbați oacheși și femei adunate în jurul unor focuri de tabără, mâncând sau jucând cărți; în tot acest timp, dând târcoale periferiilor precum niște câini ce adună firimiturile unui ospăț, câțiva țigani umblau după pradă, cerșeau și ciordeau; astfel, pe măsură ce se întuneca, am urcat un deal abrupt, din vârful căruia priveam cu bucurie spre capitala Moldovei, cu frumoasele clădiri albe aliniate de-a lungul crestei unui deal și pe părțile acestuia. La intrarea în oraș am fost opriți pentru verificarea pașapoartelor și a celorlalte documente pe care le promisem la Mihăileni și, hurducând peste pavajul neregulat, am ajuns în cele din urmă la ușa bucătarului francez la al cărui han fusesem recomandați pentru bucatele pe care le pregătea. O ședere de-o săptămână în Iași m-a făcut să regret și mai mult că trebuia să-i întorc spatele; dar, de trebuia vreo consolare, am găsit-o în așteptările stârnite de excursia în care plecam.

Când, ca turiști, prietenul meu sau eu am întrebat ce era de văzut în această țară, răspunsul invariabil era „Mănăstirile”. Nefiind religios sau membru al bisericii ortodoxe, îmi părea ciudat ca mănăstirile din Moldova să poată prezenta un interes special pentru călătorul de ocazie care nu le aparținea. Nici nu reușeam să obținem informații clare despre natura acestui interes; nu ținea de peisaj, deși era unul frumos; nu era arhitectura, deși luam de bun faptul că era interesantă; nu erau considerațiile politice legate de ele, deși prințul Cuza spolia biserica fără milă; la toate întrebările suplimentare ni se spunea că era mai bine să mergem și să vedem noi înșine. Astfel, într-o stare de maximă zăpăceală în fața unei asemenea expediții inedite, ne-am pregătit să mergem la Neamț, doi dintre prietenii din Iași oferindu-se să ne însoțească și să onoreze așezămintele pe care urma să le vizităm. Era zece seara când ne-am luat la revedere și am galopat din Iași. Spun galopat în mod intenționat, căci eram în două trăsură ușoare și deschise, trase de patru cai, iar vizitii moldoveni nu lasă să crească iarba sub roți. Și e rău că n-o fac, căci te-ar scuti de praf. Însă acesta nu are nici un fel de efect pentru ticălosul cu aspect pitoresc, care, călare pe un cal, strigă continuu și pocnește din bici la ceilalți trei și pare să fie preocupat să ridice cât mai mult praf și să rămână în norul de praf stârnit de trăsura din față. Dar este plăcut să gonești prin // aerul răcoros al nopții, *ventre à terre*, chiar dacă te înăbuși pe jumătate. Când s-a luminat, eram la o distanță de șaizeci de mile de Iași. Am simțit ca prin vis că schimbasesm caii de câteva ori și că am fost zdruncinați puternic, așa că acum simțeam nevoia de ceva cald. În general, o stație de poștă moldovenească este formată dintr-o baracă cu acoperiș de paie, cu interiorul constând dintr-o sobă mare, locul fiind suficient de larg pentru a mânca și a-ți pregăti masa: la această oră matinală familia dormea alandala. Dar ne-au dat apă caldă și lapte și s-au minunat de asemenea specimene unice cum le păream. Apoi am coborât în frumoasa vale a Moldovei și, traversând râul, am intrat în orașul Neamț²⁶ tocmai când o ploaie puternică preschimba în noroi praful ce se adunase pe noi. Neamțul este frumos așezat la poalele pintenilor joși ai Carpaților, pe râul omonim. Vizita noastră fusese anunțată de la Iași subprefectului, care ne aștepta cu cea mai servilă atitudine. Întregul oraș fremăta de neobișnuitul eveniment al vizitei unor străini importanți, iar toate autoritățile se dădeau pe lângă noi asemenea unor *impiegnati* napolitani, sperând că avem influență și o putem folosi în avantajul lor. Nimic nu-i determina să ne lase în pace. Nu numai că au stat peste noi la micul dejun, ci au insistat să ne însoțească la mănăstiri, asistați de o escortă călare. Nivelul de inteligență al acestor oameni poate fi apreciat după răspunsul dat de funcționarul pe care l-am întrebat ce oră era. Cu cea mai mare *naïveté* ne-a spus că singurii care știau ceasul erau evreii; cum era sărbătoarea evreiască și toți erau la casele lor, nu ne putea spune cât era ceasul. Se mândrea foarte tare cu două școli, una cu o sută de băieți, cealaltă cu șaizeci de fete – cu care acest oraș de 8 000 de locuitori se putea lăuda; dar, în alte privințe, cunoștințele lui statistice erau limitate.

Întreaga populație a ieșit să privească procesiunea. Jumătate de duzină de călăreți impozanți, într-un fel de uniformă de ieniceri și cu o fudulie imensă, deschideau drumul; urmau diverse trăsură și căruțe pline de oficiali, iar apoi noi, cu

²⁶ *Nyamptz*.

vizitii foarte împodobită pentru așa ocazie. Am fi putut fi Garibaldi²⁷, atât de respectuos se plecau oamenii în fața noastră și cu atâta grațioasă demnitate le întorceam saluturile. Fie că presupuneau că venisem să-i anexăm, fie că erau doar profund impresionati de înfățișarea noastră maiestuoasă, va rămâne mereu un mister; sigur este că ne-am purtat regește pe lunga stradă, apoi am intrat în vadul râului și în frumoasa vale de dincolo, la capătul căreia se găsea Mănăstirea Neamț. Aici nu avea altceva de făcut decât să ne minunăm de peisajul grozav, cu atât mai plăcut după monotonia la care fuseseam condamnați în ultimele săptămâni. Dealuri mari, ce se transformau în munții albaștri din depărtare, dar care erau în apropiere acoperiți cu păduri de stejar și arțar, strălucind în nuanțele aprinse ale toamnei; pajiști verzi și câmpuri de pepeni și porumb, case pe jumătate ascunse de livezi, din care fumul se ridica încet în aerul umed, căci ploaia se oprise și lăsase loc unei senzații reconfortante și plăcute, minunată după atâtea zile de soare arzător; o prăpastie pornind abrupt din albia râului și ruinele dărămate ale cândva marii Cetăți a Neamțului²⁸ cocoțate pe marginea înaltă a acestuia, acestea erau peisajele care ne-au făcut călătoria de-a lungul văii, pe drumul acoperit cu iarbă, o veritabilă desfătare; când, în sfârșit, s-a îngustat, și am ajuns într-o pădure și apoi într-o poiană verde cu // câteva clădiri albe, cu cupolele de aramă sclipind într-o rază neașteptată de soare, ne-am gândit că acești călugări de la Neamț nu-și refuzaseră cea mai mare dintre plăceri – desfătarea naturii în cea mai frumoasă formă a sa. Cinci membri ai comitetului de conducere erau pe veranda casei starețului și, în lipsa acestuia, decanul <de vârstă>, un bărbat cu ochi blânzi, căprui, un zâmbet plăcut și o barbă castanie, a făcut onorurile. Slujba era în desfășurare, așa că am așteptat să se termine, fiind primiți cu invariabilele dulceață și apă, primele forme ale ospitalității moldovenești. Dacă dulciurile sunt un pretext pentru apă sau apa pentru dulciuri sau ambele pentru țigaretile care urmează rămâne un subiect de discutat; dar când conversația pare să treneze, din necunoașterea limbajului de către ambele părți, dulciurile și apa creează o diversiune, iar răsucirea țigaretelor și scuzele generoase după un foc ajută la continuarea vizitei. Cum niciuna dintre gazdele noastre nu vorbea decât moldovenește, eram complet dependenți de unul dintre companionii de la Iași pentru a traduce, iar întreg comitetul considera necesar să tacă solemn și să ne analizeze cu atenție, în vreme ce decanul răspundea la întrebările noastre. În cele din urmă a apărut și starețul, un bărbat voinic, cu o înfățișare neprietenosă și o barbă gri-metalic, care asculta în vreme ce scrisoarea noastră de recomandare îi era citită cu voce tare, propriile lui capacități literare fiind reduse; apoi am mai mâncat niște dulceață și ne-a arătat așezământul. Trecuseră doar trei luni de când o mare parte a clădirii arse; prin urmare erau în desfășurare tot felul de activități de tâmplărie și reconstrucție. Din păcate, biblioteca fusese distrusă și, în afara cărților, mult din aspectul pitoresc al mănăstirii se pierduse. În mijlocul curții principale era biserica, neatinsă de foc, cu

²⁷ Giuseppe Garibaldi (1807–1882), politician și general italian. figură proeminentă a *Risorgimento*-ului, considerat, alături de Camillo Cavour, Victor Emmanuel II și Giuseppe Mazzini, artizanul unificării Italiei.

²⁸ *Castle of Nyamptz*.

o vechime de aproape patru sute de ani. Am urcat pe o scară îngustă, plină de fumul de la tămâieri, unde ne-a fost prezentată o mare colecție de bijuterii și odoare, darurile unor femei credincioase. Au fost aduse Biblii enorme acoperite cu bijuterii și placate cu decorațiuni de aur și argint, iar un manuscris interesant și pergamente decorate ne-au fost încredințate spre examinare. Cea mai veche Biblie era un manuscris bulgar, datând de la mijlocul secolului al cincisprezecelea. Apoi ne-au dus la o biserică mai mică, unde, cu mare ceremonie, ghizii ne-au prezentat principalul lor obiect de curiozitate, un veștmânt de preot lucrat de însăși împărăteasa Ecaterina și dăruit mănăstirii. Până de curând, erau nouă sute de călugări la mănăstirea Neamț; dar intrigile unui preot răutăcios, numit Vernouf, au determinat plecarea a peste două sute de călugări la mănăstirile afiliate. Detaliile acestui conflict erau prea complicate să le înțeleg și, în plus, nu am putut asculta și versiunea lui Vernouf. Rezultatul este o schismă deplorabilă. Neamțul însăși, ca mănăstire mamă, are cel mai mare număr de călugări. La momentul vizitei mele se aflau acolo patru sute șaptezeci, dar mulți erau învoiți, revenind în lume pentru o schimbare. Sunt șase mănăstiri mai mici afiliate Neamțului, având șapte sute șazeci de călugări. Toate sunt situate în văile învecinate. În jurul clădirii principale sunt grupate vreo trei sute de mici căsuțe, numite, printr-o figură de stil, chilli, dar în realitate cămine încântătoare, acoperite cu caprifoi și iasomie, înconjurată de flori sau legume, după // înclinațiile estetice sau materiale ale proprietarului. Astfel, aproape fiecare călugăr are propriul cămin, cu un gard de lemn împrejur, suficient de înalt pentru a opri privirile curioase și înconjurând o grădină bună, lângă care poate cultiva oricât de mult pământ dorește. Acest sat de căsuțe risipite, cu alei drepte printre ele, completează nespuse de mult farmecul locului. Am vizitat spitalul, foarte curat și admirabil întreținut; de asemenea, un azil de nebuni, cu șazeci de pacienți, în general epileptici. Apoi ne-au arătat închisoarea pentru călugări refractari, unde patru dintre ei își ispășeau păcatele cu pâine și apă. Printr-o lege nouă, bărbații nu se pot călugări până la vârsta de cincizeci de ani; înainte nu exista o asemenea restricție și mulți dintre călugării de la Neamț erau tineri. Ni s-a spus că mai bine de o sută dintre călugări aveau peste o sută de ani și am văzut câteva persoane extrem de venerabile. Veniturile de la Neamț se ridicau nominal la vreo 20 000 lire pe an. Dar Prințul Cuza își atrăsese cea mai mare parte a acestei sume, oferind fiecărui călugăr o alocație de trei piaștri pe zi și suma de două sute cincizeci de ducați pe an pentru veștminte. Par foarte mulțumiți de acest aranjament. Pentru a explica ceva ce pare o anomalie, ar trebui să intru în chestiunea mănăstirilor închinată, lucru pe care nu-l voi face pe moment.

N-am avut timp să mai zăbovim la mănăstirea Neamț, deși starețul insista să rămânem oricâte zile doream. Printre călugării care ne onoraseră era și un bărbat de vreo patruzeci de ani, inteligent, cu părul blond, care petrecuse mulți ani din viață plimbându-se prin lume. Făcuse un pelerinaj la muntele Sinai și vizitase mănăstirile ortodoxe din Turcia și, în general, din Orient. Apoi, obținând o dispensă de doi ani pentru a-și căuta de sănătate, a călătorit prin Europa și, dându-și jos haina lungă din serj pe care o purta acum și care i se potrivea ca pelerin, a vizitat ca laic multe dintre capitalele Europei; s-a plimbat pe bulevardele Parisului, a stat pe scaune de

p. 739

fier în Rotten Row²⁹ și a ajuns chiar până la Cremorne³⁰. Urmarea a fost că devenise un om al lumii. Vorbea franceză perfect; era extrem de tolerant în opiniile religioase și luminat în vederile politice și teologice. Erau puține subiecte pe care nu putea conversa și nu mă săturam să-l ascult povestindu-și experiențele unice ale aventuroasei lui vieți. Când starețul ni l-a oferit ca ghid, filosof și prieten în turul nostru monastic, am fost foarte mulțumiți cu un asemenea însoțitor plăcut și inteligent și l-am luat cu bucurie în trăsura noastră deschisă. Am scăpat acolo de băgăcioșii prieteni de la Neamț și, având opt cai primiți de la mănăstire, am zburat cu trăsura noastră deschisă, cu egală indiferență peste poieni pline de iarbă sau de-a lungul albiilor unor ape de munte. Sălbaticii vizitii nu se uitau să vadă dacă ne hurducăiam pe locurile noastre, ca păștile într-o tigaie – puțin le păsa dacă arcurile suportau asta – și continuau să meargă, când prin păduri de stejar cu frunzele ca de foc, când de-a lungul unor văi întunecate, unde pădurile dese de pini anunțau o altitudine mai mare, mai adâncă și mai depărtată în sălbaticii Carpați, până ce, la lăsarea umbrelor serii, am urcat în galop panta abruptă a unui deal, pe vârful căruia se află Mănăstirea Secu³¹, și-am intrat prin vechea arcadă într-o curte, unde câțiva călugări se holbau cu gura căscată la neașteptata apariție. De când părăsisem Neamțul nu întâlnisem vreun suflet și am simțit că Secu, îngropat în acea vale p. 740 îngustă, cu un singur drum dificil până la // mănăstire și nici unul dincolo, cu dealuri înalte cu pini de jur împrejur și o singură ieșire către lume, era într-adevăr un refugiu atât de izolat încât meritam laude că-l găsisem. Secu este una dintre mănăstirile afiliate și are doar 250 de călugări; spre deosebire de Neamț, călugării nu locuiesc în chilii separate, cu excepția câtorva cazuri. O curte largă, înconjurată de un șir dublu de clădiri cu două galerii, cu ușile dormitoarele deschizându-se spre ele, ofereau cazare călugărilor, iar în centru, ca de obicei, era biserica, acoperită cu cupole de aramă și foarte decorată în interior. Marea curiozitate era aici o broderie magnifică, donată de ctitora mănăstirii cu 250 de ani în urmă; mai erau multe manuscrise interesante pe pergament, minunat legate, și obișnuita colecție de bijuterii și ornamente de altar, toate depozitate în dulapuri vechi și prezentate corespunzător spre a le analiza – în vreme ce o mulțime de călugări ne examinau admirativ, mai atent decât le examinam noi comorile ecleziastice. Pentru mine, așezarea romantică a mănăstirii, liniștea deplină a peisajului, când întunericul se lăsa peste dealurile sumbre, doar susurul distant al pâraielor de munte tulburând liniștea, erau mai impresionante decât toată averea ctitoriei. Mi-a reamintit de un peisaj similar din văile îndepărtate ale provinciei Kiang-su din China, unde fusesem oaspetele călugărilor budiști; nici pentru novicii în formele exterioare ale respectivelor credințe nu pot exista diferențe între vechile mele gazde și cele pe care le vizitam acum. Aceleași curți și edificii sacre în mijloc, pline de mirosul de tămâie; aceleași dulapuri pline cu bijuterii, altare foarte decorate și lumânări imense; mai presus de toate, aceleași grupuri leneșe de frați cu veștminte lungi,

²⁹ Alee în Hyde Park, Londra.

³⁰ Localitate în Australia.

³¹ *Monastery of Seku.*

care aleseră să locuiască și să nu facă nimic în cel mai retras colț de lume pe care-l putuseră găsi.

Cât pentru faptul că mulți dintre călugării moldoveni nu știu să citească și nici unul dintre ei, cu una sau două excepții, nu vorbesc o altă limbă în afară de moldovenească, ei n-au nici măcar scuza studiului pentru a-și justifica viața de completă trândăvie. Pentru budiștii este mai mult sau mai puțin util în atingerea stării de „Nirvana”, scopul străduințelor lor în această viață și în cea viitoare. Dar călugărul ortodox o obține în ciuda lui însuși. De fapt, este la fel de adânc îngropat și de complet inutil pentru lume, închis în această vale, ca și când ar fi deja sub pământ. Și nu poți găsi diferențe notabile între religiile care produc rezultate atât de similare. Este adevărat, călugării ortodocși par să se spele mai des decât cei budiști și nu-și tund niciodată părul, în loc să se radă pe cap; altfel, croiala veșmintelor este exact aceeași, doar că în China este galbenă sau levănțică, iar aici cărămizie. Slujba într-un locaș de cult budist este intonată pe același ton ca și aici, iar preoții nu par să facă mai mult din ceea ce predică în rândul ortodocșilor decât la budiști; dar se face mai constant la cei din urmă și desigur că zeitățile invocate au alte nume. Pentru observatorii ignoranți și imparțiali sunt singurele diferențe observabile dintre cele două așezăminte. Una peste alta, n-am fost încântați de nimic din ce-am văzut la Secu, cu excepția așezării sale și am refuzat invitația călugărilor de a petrece acolo noaptea. O frumoasă lună plină ne-a tentat să ne continuăm drumul spre Agapia și timp de vreo două ore am mers în ritmul obișnuit, în ciuda faptului că nu existau drumuri, iar lumina slabă le făcea greu de găsit chiar și atunci când existau. În fine, ca într-o scenă de basm, mănăstirea Agapia a apărut în fața ochilor noștri încântați. Niciodată, în timpul a lungi și variate călătorii, nu m-am simțit mai bine răsplătit pentru o călătorie ca atunci când am văzut această nouă și neașteptată // imagine. Turlele și cupolele strălucitoare ale bisericilor p. 741 păreau să se ridice din păduri întunecate de pin, asemenea unor monumente de argint lustruit. Sute de căsuțe, apropiate între ele, erau pe coasta dealului, pereții albi sclipind din mijlocul frunzișului; mănăstirea însăși, o clădire masivă și neregulată, cu marea arcadă cu fața spre noi, conturându-se mare la lumina lunii, era luminată la fiecare fereastră – iar figuri feminine întunecate fluturau de-a lungul balcoanelor, pe măsură ce clopoștii cailor noștri ne anunțau apropierea. Vizita noastră fusese deja notificată de mitropolit, astfel că întreg locul era *qui-vive*; la toate ferestrele caselor fețe albe, pe jumătate ascunse în voalul de călugăriță, apăreau curioase – până ce ne-am simțit vinovați de agitația și freamătul pe care vizita noastră neobișnuită le stârneau printre drept credincioase, despre care puteai considera că se retrăseseră din lume tocmai pentru a evita asemenea influențe perturbatoare. Vizitii noștri, care aparțineau de Neamț, cunoșteau ușa exactă la care să oprească în curte și aici, așezate la baza scărilor, stăteau cinci-șase măicuțe mai în vârstă ce așteptau să ne primească.

Călugărul nostru călător ne-a prezentat și, după ce le-am sărutat mâna, am urcat pe o scară exterioară spre coridoarele de lemn ce mergeau de jur împrejurul interiorului curții și unde se deschideau camerele pregătite pentru primirea noastră. În mănăstirile de călugări și de maici, străinul poate să solicite trei zile de ospitalitate; astfel că în toate mănăstirile sunt camere de oaspeți și de multe ori

băstinașii profită de privilegiul de a face turul acestora, stând la fiecare până nici firea blândă a călugărilor și maicilor nu-i mai suportă. Nu era astfel nimic neobișnuit în vizita noastră; interesul consta în faptul că eram străini și englezi. Cele mai multe maici nu văzuseră niciodată reprezentanții unei rase despre care auziseră multe și chiar doamnele de vârstă mijlocie care ne așteptau ne-au analizat cu câtă atenție permite buna educație. Era inutil să le explicăm că vizităm aceste văi izolate din pură curiozitate. Erau ferm convinse că eram comisari trimiși de Anglia pentru a ancheta confiscarea proprietăților ecleziastice de către Prințul Cuza, ceea ce agita atunci întreaga țară și crea mari disensiuni printre puterile protectoare. Cum, în mod firesc, doream să înțelegem chestiunea, întrebările noastre nesfârșite și interesul pe care îl arătam le-au confirmat suspiciunile și le-au sporit respectul. În mai multe rânduri importanța noastră s-a dovedit neplăcută, deși nu-i lipseau avantajele. În primul rând, făcuseră pregătiri extrem de atente pentru primirea noastră. Masa din sufrageria mare gemea sub o mare diversitate de bunătăți ale acestei vieți. Totul este extrem de curat, iar cina, pentru care ne pregătise drumul lung, era admirabil de bine gătită. În jurul camerei erau divane late și comode, iar în camera următoare, unde urma să dormim, paturi luxoase cu lenjerie fină fuseseră așternute pe ele. Era un aer de abundență și confort cu adevărat relaxant și servitoarele blajine care ne serveau, anticipându-ne fiecare dorință și făcând toate eforturile pentru a ne fi pe plac, dădeau ospitalității un farmec propriu. În timp ce acordam atenția cuvenită merindelor pregătite pentru noi, ele stăteau alinate pe divanul din față, aplaudându-ne apetitul și vorbind cu noi prin intermediul prietenului nostru, călugărul umblat, și al unuia dintre domnii care ne însoțiseră de la Iași. Am aflat că făceau parte din comitetul de conducere al p. 742 mănăstirii și ni s-a promis // o întrevedere cu stareța în ziua următoare. Făceau toate parte din cele mai bune familii din Moldova și fuseseră consacrate vieții monahale din cea mai fragedă copilărie, că le plăcuse sau nu. La vârsta de cinci ani fuseseră duse la școală la mănăstire, iar când au împlinit optsprezece ani au fost obligate să îmbrace voalul; astfel că, mai puțin când obțineau învoire o lună-două pentru a-și vedea prietenii, nu cunoscuseră altă viață decât cea pe care vedeam c-o duc acum – nu avuseseră altă bucurie decât cea cauzată de primirea unei noi surori, sosirea rudelor sau călătorilor, o ceartă între ele sau vizita mitropolitului. Pentru ele, frumoasa vale în care se găsea mănăstirea reprezentase, din cea mai fragedă copilărie, întreaga lume. Dacă nu erau la fel de stricte ca acele maici care se retrag la mănăstiri pentru că sunt dezgustate de lume, era pentru că ele abia de știau ce înseamnă lumea. Erau toate niște copile, simple, fericite, mulțumite și naturale; nu aveau ochii plecați sau o expresie sumbră de penitență. Erau la fel de încântate să ne vadă cum sunt copiii cu o jucărie nouă și, abia de-o oră în compania lor, ne simțim cu totul acasă. Din păcate, doar una dintre ele știa puțină franceză; alta, care nu făcea parte din comitetul de conducere, vorbea germană. Îndată a apărut – ultima din comitet, pe care n-o văzusem, o femeie frumoasă, în floarea feminității, cu cei mai blânzi ochi, cel mai dulce zâmbet, cele mai delicate și totodată distinse maniere – o margine de galben palid în jurul voalului, cochet aranjat, și o ușoară prelungire a pulpanei veștmântului de serj cărămiziu indicau tendințele spre bonetă și crinolină și explicau scurta ei întârziere.

După ce ne-am ostit poftele lumești, ne-au dus la balcoanele de sus să privim mănăstirea la lumina lunii. Dacă peisajul părușe ireal când l-am văzut prima dată, panorama magică la care priveam acum era și mai încântătoare. Pretutindeni în jur păduri întunecate – la picioarele noastre, pe jumătate ascunse, trei sute cincizeci de căsuțe separate, fiecare cu propriul balcon, acoperiș de șindrilă, pereți albi și frunziș atârnat. Acum toate luminile erau stinse și domnea o liniște profundă – nu se auzea nici măcar lătratul unui câine. Cu excepția noastră, nu era nici un bărbat cale de două ore de locul unde patru sute de femei dormeau între copacii propriei văi liniștite. Luna plină arunca raze de lumină în fiecare colț – în curte, cu balcoanele neobișnuite, vechi, sculptate în lemn – în lungile și înguste ferestre ale bisericii, aruncând raze argintii în nișele întunecate – fără îndoială căzând ușor pe fața multor măicuțe adormite, cum făcea pe râul ce licărea și sclipea în lumina lui sub umbrele negre ale muntelui abrupt. Deși ziua fusese lungă și obositoare și era târziu, am mai stat mult pe aceste balcoane, plimbându-ne peste tot și găsind, căci fiecare colț spre care ne întorceam ne dezvăluia un nou peisaj, un nou îndemn de a rămâne. Maicile, amuzate de entuziasmul nostru, ne-au întrebat dacă puteam să ne mai bucurăm de peisaj până la momentul slujbei de la miezul nopții; când ne-am exprimat disponibilitatea de a rămâne trei în pofida genelor grele, ne-au promis în modul cel mai prevenitor că vor face, pentru noi, rugăciunile cu o jumătate de oră mai devreme; așa că la unsprezece jumătate liniștea absolută a fost brusc tulburată. Întâi o călugăriță bătrână cu un felinar zbura ca o umbră neagră din ușă în ușă și dădea deșteptarea fiecăreia cu o voce puternică și destul de dură pentru a le trezi și pe cele cu somnul mai adânc. Arăta ca o vrăjitoare bătrână, // șchiopătând tăcută și rapid pe traseu și izbucnind periodic cu același refren nazal, ținând în tot acest timp felinarul mult deasupra capului. Privind la mișcările acestei bătrâne, am fost uimiți de un sunet ce semăna cu loviturile foarte puternice și muzicale ale unei ciocănituri. Întâi strident și ascuțit, ridicându-se la o notă de sus, apoi un sunet surd și înăbușit, toc, toc, toc, ieșea din patrulaterul de sub noi; apoi un răpăit atât de rapid că-mi imaginam cum cineva lovea o tobă de lemn. Cadența era sălbatică, dar nu neregulată; iar efectul duruitului ce se stingea, iar apoi se dezlănțuia la intensitate maximă era extrem de curios. Priveam și mă miram, dar misterul s-a rezolvat la apariția unei maici falnice, coborând din umbrele întunecate ale bisericii, care purta pe umeri ceva ce părea, în lumina incertă, o scândură lungă și albă. Pe aceasta o ținea într-un mod curios și cu un bețișor interpreta o melodie la ea. Am examinat aparatul dimineața următoare și am constatat că placa avea vreo doisprezece picioare lungime, era extrem de subțire și ușoară, perforată din centru spre extremități cu un rând de găuri tot mai mari ca mărime, așa încât era cu adevărat o placă muzicală, iar în mâinile unei interprete experimentate putea da ceva care să semene cu o melodie; dar principala caracteristică a interpretării era zgomotul puternic pe care-l făcea. Cu bătrâna care-și țipa cântecul de trezire și două călugărițe mergând prin curte și ciocănind plăci muzicale, nu te puteai teme că vreo soră adormită nu afla că a sosit vremea rugăciunii; după câteva minute, au început să apară din toate colțurile, îndreptându-se cu pași mărunți sau mai degrabă plutind, ca niște stafii întunecate, spre ușa bisericii. Trebuie să doarmă îmbrăcate

p. 743

sau să fi deprins arta de a-și face toaleta rapid, asemenea unei eleve în întârziere la capelă, atât de repede respectă chemările. Era timpul să le urmăm. Femeia bătrână și placa era tăcute și tonurile ridicate ale unui imn sacru ne avertizau că începuse slujba. Smeriți și cu ochii plecați, am trecut printre două rânduri nemișcate de drept credincioase, până am ajuns la locul de onoare, între surorile mai în vârstă. Aici, într-o mică nișă cu un covor, am stat sfoși – singurii bărbați – și am ascultat vocile femeilor repetând în monotona notă de sus refrenul nesfârșit. Treptat am căpătat curaj, fiind recompensați pentru îndrăzneala de a ridica ochii cu faptul că am detectat priviri fugare venind din toate părțile. Principala oficianță a slujbei erau o fată frumoasă, ce părea de vreo optsprezece-nouăsprezece ani, care era într-un grup de măicuțe tinere când am intrat și al cărei rând părea să fie să officieze, căci a mers din colțul ei și a pus peste voal un fel de stihar și, înaintând spre pupitrul din mijlocul bisericii, a deschis volumul masiv și ornamentat din fața ei și a început³². Nu mi-aș fi imaginat că acele buze rubinii se puteau mișca cu atâta rapiditate, că nasul splendid cizelat putea fi un organ de redare a celor mai ascuțite și neplăcute sunete, la un ritm destul de electrizant. Oricând venea momentul unui răspuns, corul „intra” cu ceva „despre Domnul”, ca și când totul era un pariu³³. Nu s-a oprit deloc și n-a slăbit răpăitul nazal al rugăciunii moldovenești, transformat ici-colo într-o invocație ascuțită, totul variat cu mătăanii, stingerea și aprinderea de lumânări și coruri pline. O oră a părut să treacă în doar câteva clipe. Era ceva fascinant să privești acele drept credincioase făcând totul fără intervenție masculină; și am înțeles din această scenă ceea ce // Tennyson³⁴ trebuie să-și fi imaginat atât de bine. Acele „mironosițe pentru mandatar, matroane pentru decani, și absolvente dulci cu părul de aur”³⁵ trebuiau duse într-o vale sălbatică a Carpaților pentru a se realiza fantezia poetică.

p. 744

Trebuie totuși să spun că există un preot la Agapia care officiază liturghia și care este căsătorit. Dincolo de zvonul care ajunsese peste tot că urma să fim prezenți, era o adunare mai mică decât mă așteptam; dar mi s-a spus că unele călugărițe țineau slujba în altă biserică și restul își spuneau rugăciunile acasă. A doua variantă trebuie să fie practica cea mai obișnuită; căci în alte rânduri, intrând din întâmplare la slujbă, n-am mai găsit nici un fel de auditoriu; călugărițele care officiază alcătuiesc o micuță congregație, căci trebuie să fie un anume număr pentru cântece și pentru a citi pe rând. Era unu dimineața când m-am băgat în pat, după una dintre cele mai inedite și interesante zile pe care-mi amintesc să le fi trăit. Doar pura oboseală te putea face să dormi, cu atâtea imagini și sunete interesante dansându-mi în fața ochilor și răsunându-mi în urechi; dar timpul era scurt și mai erau multe de văzut, așa că am dormit cât de repede am putut și ne-am trezit pentru utrenie la ora șase. Aici am văzut câteva maici noi, iar cu unele dintre ele am făcut

³² *Went off at score.*

³³ *Whenever the moment for a response came, the chorus "cut in" with something "Gospodin". as if the whole thing was being done for a wager.*

³⁴ Lord Alfred Tennyson (1809–1892), poet englez, autor al poemului „Ulysses”. Miticul personaj este descris ca fiind deosebit de energic, hotărât, eroic

³⁵ „*Prudes for proctors, dowagers for deans, And sweet girl-graduates in their golden hair*”, versurile lui Alfred Tennyson (1809–1892), din prologul poemului „The Princess”.

cunoștință; dar absența unei limbi comune era o piedică imensă în relațiile noastre. Neavând vreun fel de educație care să le pregătească pentru societate, nu știau altă limbă în afară de moldovenește; deși am încercat noi înșine, cu mare dăruire, să învățăm această limbă sub instrucția lor, timpul era prea scurt pentru a face mari progrese.

După utrenie, am mers la stareță, o bătrână drăguță, care ne-a dat dulciuri și țigarete și ne-a sărutat pe frunte când i-am fost prezentați și când am plecat. Spunea să rămânem oricâte săptămâni doream și a fost destul de supărată când i-am spus ce scurtă trebuia să fie vizita noastră. Vrând să luăm cu noi un suvenir al locului, am convins-o să ne dea un vechi daghereotip al mănăstirii, care se ștergea rapid, pe care am promis că-l vom fotografia în Anglia și-l vom trimite înapoi. Din nefericire, câteva săptămâni mai târziu, geamantanul în care se afla ne-a fost furat din spatele trăsorii în miez de noapte și, spre regretul nostru, ne-am dovedit cumplit de incorecți.

Am făcut apoi o rundă de vizite și eram încântați de căsuțele fermecătoare, fiecare cu propria-i grădină, cu una sau două ocupante, uneori o singură tânără. Surorile bogate sunt slujite de cele nevoiașe, dar la Văratec³⁶, unde am mers apoi, era o mai mare risipă de bogăție decât aici. Unii dinte prietenii noștri au propus un picnic pentru după-amiază și am mers pe jos, un grup vesel de vreo opt-zece persoane, pentru a ajunge la o stâncă romantică din pădure, din vârful căreia aveai o priveliște magnifică asupra văii și mănăstirii. După o cățărare veritabilă, am fost recompensați pentru efort văzând că bunele noastre gazde trimiseseră un coș cu diverse delicatase – că fusese pregătită cafea fierbinte și un foc sprinten pregătit pentru urgențele odihnei noastre.

Astfel că am sporovăit, ne-am răcorit și am fumat liniștiți, când, spre uimirea mea, am observat că unele doamne adunau crengi uscate la baza unui pin semeț. Când am întrebat despre rostul acestei acțiuni, ne-au spus că era foarte distractiv să arzi un pin și ne-au asigurat că, dacă nu mai văzusem așa ceva, o să ne bucurăm de spectacol. Am sugerat posibilitatea ca întreaga pădure // să ia foc, dar au spus că p. 745 aleseră un copac izolat și chiar dacă focul ajungea pe deal, ce mai conta – pinii erau ieftini în Carpați. Așa că am îngrămădit crengi în jurul uriașului pădurii și l-am condamnat la o moarte splendidă, dar de durată. Apoi am aruncat bușteni aprinși în masa uscată și focul s-a întins cu zgomot până la crengile cele mai de sus. Bunii noștri însoțitori aplaudau bucușii în vreme ce focul răsuna și scotea flăcări furioase cu fiecare nouă adiere a vântului, iar o coloană de fum dens se ridica din vârf și se împrăștia ca un lițoliu peste mormântul muribundului patriarh, anunțând în depărtare sacrilegiul comis.

Termenul folosit în a ne adresa însoțitoarelor noastre era mereu Maică (mamă) și era ceva ciudat, având în vedere vârsta unora dintre ele, în utilizarea acestei formule. Oricum, era uneori plăcut să fiu numit „fiule”, dând impresia de a fi stâmit un fel de interes afectuos. Din locul înalt în care ne aflam, mănăstirea se vedea foarte frumos. În loc de clădirea săracă, solitară din asemenea cazuri, grupul mare de căsuțe frumos distribuite și împărțite de garduri frumoase, erau adunate în

³⁶ *Veratica.*

jurul mănăstirii ca puii în jurul unei cloști. În loc de o poartă închisă cu „un grilaj” și o serioasă „janitress”, frumoasele ocupante erau libere să se plimbe prin vale unde doreau și cu cine doreau. În loc de înfățișări lugubre și un aer de mortificare generală în veșminte și maniere, ele râdeau, cu fețe vesele și cu numeroase inovații la veșmintele stricte de mănăstire, dintre care cea mai serioasă era crinolina. Cu doar câteva săptămâni înainte de vizita noastră, mitropolitul venise într-un tur de control și confiscase fiecare „colivie” pe care a putut pune mână. Dar erau încă numeroase dovezi că multe scăpaseră pedepsei. Unde mai sunt asemenea „chilii” ca micile și frumoasele budoare pe care le găsești în aceste căsuțe? Vai! zilele bune ale mănăstirilor au trecut. Nu peste mult timp o stație de cale ferată va fi la distanță de două ore de Agapia; iar o lege recentă interzice ca vreo tânără cu vederi religioase să fie obligată de părinți să poarte voalul până la vârsta de patruzeci și cinci de ani. Practic, asta pune capăt complet sistemului de mănăstiri, căci fete bătrâne nu există în Principate – fericit pământ! – și vădulele sunt extrem de rare. Singura șansă de a prinde o măicuță e atunci când este tânără, când este o greutate pentru familie; acum nu mai pot fi transformate în firi religioase ca altă dată, iar cum infanticidul nu este în vogă în aceste regiuni, precum în China, perspectivele lor sunt extrem de discutabile. Prin prezentul sistem, având mulți vizitatori de la Iași în timpul verii și posibilitatea de a petrece o parte din iarnă în vesela capitală, viața trece destul de plăcut. Am întâlnit de mai multe ori în societate la Iași „recluses” de la aceste așezăminte, remarcate prin voalurile lor, căci poartă mătase și crinolină când sunt învoite și scot voalul când merg la teatru sau la alte distracții de seară. De fapt, au cam aceeași poziție în societate ca și Chanoinesses³⁷ în Franța; cu excepția faptului că, în cazul lor, spre deosebire de celelalte, căsătoria este imposibilă. Poate nu este o mare problemă, văzând că se bucură de toată libertatea femeilor măritate, fără nici una dintre grijile sau responsabilitățile acestora.

p. 746 Cea mai frumoasă amintire de la Agapia a fost că am luat de la maici destul serj, pe care îl țeș și îl poartă, pentru a ne face un costum de vânatoare de fiecare, apoi cu inimi grele am luat ultima masă cu // aceeași obișnuită supraveghere atentă și am așteptam chemarea la vehiculele noastre. Deși vizita n-a fost lungă, ne-am făcut multe prietene, care s-au adunat să ne spună la revedere. Salutul de despărțire este mișcător, iar când se întinde la câteva rânduri de maici, produce un efect unic. Le-am sărutat mâinile cu reverență și ele s-au aplecat pentru a ne săruta pe frunte. Este ușor să-ți imaginezi cât de puternică era tentația de a prelungi acest moment, să treci repede la alta – cât de dificil e să-ți aduni ideile în confuzia unui asemenea moment, căci un sens strict de decență împiedica orice fel de manifestare exterioară de părtinire. Cei care nu știu ce înseamnă să ai atâtea perechi de buze, unele proaspete și rumene, alte bătrâne și zbârcite, apăsate în succesiune rapidă pe frunte, vor fi conștienți de o senzație de amorțeală a scalpului cel puțin, stârnită probabil de un conflict de emoții; nici dacă ar fi un cap chel nu-l poți împiedica să nu roșească. Dar de ce insist asupra unor asemenea detalii! Am văzut că bunăvoința bunelor noastre amfitrioane se extinsese la echipajele noastre. Fiecare căruță avea nouă cai aparținând mănăstirii și trei vizitii țigani cu aspect sălbatic și barbar și cu

³⁷ Ordin religios în Franța, ce cuprindea femei din rândul aristocrației.

veștminte oarecum zdrențuite. Am ieșit din curtea mănăstirii cu strigăte puternice și lovituri de bici și toți clopoștii au început să răsune vesel, iar noi ne mișcam nebuni pălăriile în vreme ce treceam pe lângă binecunoscutele balcoane și pe sub ferestrele casei fermecătoare, unde draga stareță își săruta mâna în semn de la revedere.

Călăreții țigani și echipa lor zdrențuită nu ne-au lăsat mult timp să ne adunăm simțurile împrăștiate. Erau, evident, impresionați de importanța noastră și credeau că viteza trebuie să fie pe măsura acesteia; astfel că zburam prin albiile râurilor de munte, printre dealuri înalte și împădurite și în cele din urmă am ieșit din munți în zona foarte variată, care se întindea departe, spre câmpiile pe care le traversasem inițial. Mergeam spre Văratec, o altă mănăstire nu la fel de frumos amplasată, dar mai celebră decât cea din urmă. Pe drum am trecut prin mai multe sate cu mari suprafețe de pământ, producând porumb, pepeni și grâu, și spre seară am ajuns la destinație, o mai mare adunătură de case decât la Agapia, dar nu așezate într-un *cul de sac*, ci pe panta unui deal, ce oferea o vastă perspectivă peste câmpiile Moldovei și cu totul comparabilă în lume.

Un sat aproape de porțile mănăstirii strica mirajul unei izolări și retrageri depline, atât de puternic la Agapia; iar când cerul era senin, orașul Neamț era vizibil la distanță, pentru a ne aminti de stafiile ocupate ale oamenilor. Aici nu era o clădire mănăstirească precum la Agapia, unde doar o mică parte dintre maici locuiesc în mănăstire. Toate maicile de la Văratec locuiau în propriile case, în număr de până la patru sute. Unele dintre ele erau aranjate în formă de pătrat, în centrul cărora se afla o biserică, în care se intra pe sub o arcadă, dar aspectul general al locului îmi amintea de unele așezăminte de misiune pe care le-am văzut în India. Erau nu mai puțin de patru biserici la Văratec pentru uzul a șase sute de maici rezidente, care nu-mi se păreau să le frecventeze; era și o școală de fete, prezidată de cea mai drăguță femeie din mănăstire. Toate semnele de bogăție și *lux* erau mai mari decât la mănăstirea pe care o părăsisem; aici n-am fost cazați într-un apartament pentru străini, ci chiar la una de dintre maicile principale, pentru care aveam o scrisoare de recomandare, și care ne-a cedat jumătate din casă cu mare amabilitate. Cu greu îți poți imagina ceva mai perfect și artistic decât // gustul cu p. 747 care era aranjată această căsuță. Jumătate de duzină de tablouri cu adevărat bune, aduse din Italia de cineva care știa ce vrea și altele de la Paris, un pian, un frumos covor turcesc, perdele grele din brocart de mătase, canapele cu arcuri și fotolii frumos acoperite, câteva bucățele de porțelan vechi, câteva oglinjoare pariziene în rame ornamentate alcătuiau mobilierul celor două „chilii” unde eram condamnați <să locuim> eu și prietenul meu. Acestea se deschideau pe balconul din față, spre o grădină cu flori și piața mănăstirii; aici obișnuiam să stăm și să fumăm țigări, căci buruiana este în mare vogă între pustnici, iar tutunul lor erau mereu ireproșabil. Prima noastră datorie a fost s-o vizităm pe stareță, care ne-a primit la fel de bine ca și surata ei de la Agapia³⁸. Ne-a spus că intrase la mănăstire la vârsta de treisprezece ani, iar acum avea șaptezeci; cu excepția unei călătorii ocazionale la Iași. Își petrecuse întreaga existență în exerciții religioase. Ea, ca și mai multe maici din comitetul de direcție, făcea politică ferventă și discuta cu nerăbdare și cu

³⁸ În original Văratec, evident greșit.

informații despre intrigile prințului Cuza și abuzurile guvernului acestuia. Și nu și-au economisit epitetele aplicate șefului statului. Cum multe dintre doamnele de la Văratec erau înrudite cu familiile care aveau mare putere într-unul sau altul dintre principate, puteau vorbi cu o anume doză de amărăciune; și cum întrețin o corespondență febrilă cu rudele lor, unele dintre ele între cei mai bogați și puternici boieri, informațiile lor sunt destul de veridice. Fratele gazdei mele ocupa o poziție oficială foarte înaltă; ea însăși era foarte bogată; pe lângă încântătoarea căsuță, avea o trăsură și o pereche de cai, o slujnică care nu era călugăriță și se îmbrăca după ultima modă pariziană; o bucătăreasă excelentă, cum am motive să-mi amintesc, și servitori foarte atenți. Una peste alta, era destul de clar că între Văratec și Agapia era o diferență la fel de mare ca între Trinity College³⁹ și Emmanuel⁴⁰ sau între Christchurch⁴¹ și Wadham⁴². Nu era vreo îndoială care era mai aristocratică, mai bogată și mai lumească dintre cele două. Totuși, privesc în urmă cu regret la atmosfera nesofisticată a „văii vesele” de la Agapia. Cât de ușor este să fii ultra-critic în asemenea ocazii! Cât de romantic și copleșitor în noutatea ei am fi găsit Văratecul de-am fi făcut acolo prima vizită! Acum avea ceva searbăd și insipid în ea. Nu era nici măcar suficient miros de sfințenie în aer care să se potrivească cu gusturile noastre rafinate. Am simțit că aproape ne întorsesem în lume și eram puternic tentați să ne aruncăm în văile sălbatice ale Bistriței, unde mănăstirile se adăpostesc în colțuri neexplorate, la care ajungi pe trepte tăiate în stâncă străjuite de ghețari și unde ocupanții apreciază cu adevărat vizita unui străin; unde poți împușca capre negre și prinde păstrăv; vâna urși sau merge la picnic; desena peisaje frumoase sau învăța moldovenește sub auspicii plăcute; te poți cățăra prin trecători de munte și găsi de cealaltă parte un așezământ ecleziastic încă neconfiscat de prințul Cuza; unde călugării sunt cu adevărat „persoane cumsecade” și foarte bucuroși să te cazeze și să-ți dezvolte opiniile, oricare ar fi acestea, atât cât se pricep; unde scrisorile nu te pot găsi, iar grijile acestei vieți nu pot pătrunde; unde confortul este combinat cu chibzuința și singura cale de a te întoarce în lume este o plută.

Valea Bistriței! Dacă o soartă inexorabilă și apropierea iernii m-au obligat odată să-ți întorc spatele, poate va veni și ziua când îmi voi mai putea face siesta la umbra mănăstirii, trezindu-mă dintr-un vis la fel de plăcut ca și cel din urmă.

II. Societate și politică în Moldova⁴³

p. 39 [...] Până acum am vizitat doar mănăstirile aparținând călugărilor cenobiți – Neamț, Secu, Agapia și Văratec. Pretutindeni prevala același sentiment. Era o mare

³⁹ Colegiu al Universității Cambridge, cu veche tradiție academică, printre absolvenții săi numărându-se Isaac Newton și 31 de laureați al Premiului Nobel.

⁴⁰ Fondat în 1584 de sir Walter Mildmay, colegiul Emmanuel face parte din Universitatea Cambridge. Printre elevii săi s-au numărat: matematicianul John Wallis, politicianul John Harvard, omul de știință și poetul Thomas Young, biologul scoțian Lawrence Ogilvie.

⁴¹ Colegiu al Universității din Oxford, fondat în 1546. Absolvenți celebri 13 prim-miniștri britanici.

⁴² Colegiu al Universității din Oxford fondat în 1610 de Dorothy și Nicolas Wadham.

⁴³ Traducere după *Letters from the Principalities. II – Society and politics in Moldavia*, în „Blackwood’s Edinburgh Magazine”, No. DLXXXV, July 1864, vol. XCVI, p. 39–54.

nemulțumire în privința felului cum se realizase măsura <secularizării>, dar principiul nu era contestat, iar rezultatele benefice erau anticipate și de cei mai direct afectați. Rămânea să vedem un exemplu bun de mănăstire închinată, astfel că am decis să mergem de la Văratec la Piatra, un oraș situat pe valea Bistriței, iar de aici să vizităm o mănăstire omonimă din apropiere. Scena de despărțire, când ne-am luat la revedere de la maicile de la Văratec, n-a fost la fel de emoționantă ca atunci când ne-am rupt de maicile de la Agapia; dar am plecat cu regrete sincere de la ospitalierele noastre amfitrioane și, primind, ca și înainte, cai și vizitii țigani de la mănăstire, am gonit prin văi spre destinația noastră. După un drum de cinci ore printr-un peisaj care, fără să fie măreț, era plin de farmec și variat, am coborât pe înserate în pitoresc situatul oraș Piatra.

Departate de vreun drum mare, puțini călători au vizitat vreodată acest colț depărtat – ce ar putea fi punctul de start al unei extrem de interesante călătorii montane. Agitata Bistriță, după un curs năvalnic prin peisajul frumos al Carpaților, iese aici dintr-un defileu montan, curgând apoi liniștită peste câmpiile fertile, până la vărsarea în Siret. Chiar înainte de sosirea noastră, jumătate din orașul Piatra fusese măturat de forța nimicitoare a apelor sale și am traversat zone întinse pline de dărâmături și devastate. Având circa cincisprezece mii de // locuitori, Piatra își p. 40 datorează prosperitatea și problemele capriciosului râu pe malul căruia este așezat. Este centrul comerțului cu lemn, iar Bistrița este, până în acest loc, mijlocul de transport din văile dens împădurite ale Carpaților. Nu este un mijloc de transport doar pentru lemn, plutele fiind și cea mai convenabilă modalitate de a coborî pe râu. Desigur, aceste plute sunt relativ mici, dar au mici colibe de lemn, confortabile; am regretat, când le-am văzut coborând peste praguri și oprite lângă ruinele caselor distruse, că n-am avut timp să explorez izvoarele râului și să-l cobor în acest captivant mod.

Am fost foarte bine primiți la Piatra⁴⁴ de către prefect, a cărui casă cu un etaj și o verandă de jur împrejur, nu diferită de un bungalow indian, era una dintre cele mai somptuoase case din oraș. De regulă, acest oraș era puțin mai mult decât o grămadă de cocioabe și, judecând după aspectul lor exterior, oamenii nu păreau s-o ducă foarte bine din negoțul cu lemn. Dezastrul care-i lovise atât de recent și-i ruinase pe mii dintre ei era, evident, una dintre principalele cauze ale aspectului sordid și sărăcăcios al locului. Am întâlnit la cină puținii oameni inteligenți și educați care locuiau aici și am petrecut seara, cum se întâmplă în asemenea ocazii, în discuții politice. Politica prințului Cuza este un subiect mereu fertil. Din păcate, nu există suficiente deosebiri de opinie în privința lui pentru a face posibilă o dezbateră. De-a lungul întregii mele șederi în Moldova și Țara Românească, n-am întâlnit pe nimeni care să-l susțină. Singurul om care nu l-a înjurat urât era prim-ministrul de atunci. Dar cum acest oficial a fost îndepărtat ușor din funcție, la doar o săptămâna sau două după ce l-am întâlnit ultima dată, nu mă îndoiesc că este la fel de plin de amărăciune ca și concetățenii lui.

Am făcut o vizită matinală la Mănăstirea Bistrița, situată în defileul văii, la o distanță de numai o oră de Piatra. Peisajul este aici cu adevărat frumos și ne părea

⁴⁴ Probabil Piatra Neamț.

rău că nu ne puteam continua explorările în tentanta regiune de dincolo. În loc de mulțimea de case separate locuite de sute de călugări, aici era o singură casă mare și o biserică. În casă era egumenul, un bărbat frumos, care ne-a primit bine și ne-a spus că, împreună cu doi-trei preoți exilați, alcătuia întregul așezământ. Am mers în biserică – o clădire veche, decorată cu câteva fresce interesante, unde unul dintre preoții exilați lălăia slujba pentru vreo trei-patru bătrâni și femei. Una dintre femei m-a făcut să tresar când s-a închinat brusc în fața preotului care ducea anafura, obligându-l să pășească peste ea. Călugărul care ne acompaniase de la Mănăstirea Neamț mi-a spus că țărăniile credeau puternic în eficiența acestui procedeu pentru vindecarea bolilor; a adăugat că experiența îi confirma această superstiție populară și că el însuși vindeca oameni trecând peste ei cu anafura în mână.

Bistrița era un foarte bun exemplu de mănăstire închinată. Abuzurile unui sistem care susținea un asemenea așezământ erau clare la o simplă privire; trebuie să spun că însuși egumenul, cu care am discutat problema, nu s-a străduit să-l apere prea mult. Pentru a clarifica diferențele dintre diversele așezăminte ecleziastice din aceste Principate, trebuie să definim pe scurt condițiile în care există. Se poate p. 41 spune, la un calcul sumar, că // aproape o cincime dintre pământurile Moldovei este în mâinile Bisericii. Această proprietate bisericească poate fi împărțită în patru categorii – a mănăstirilor guvernamentale, a mănăstirilor cenobitice, a mănăstirilor închinată și a bisericilor seculare. Mănăstirile guvernamentale sunt mici așezăminte care abia de merită menționate. Întreaga rentă anuală a bisericilor seculare este de doar 3 000 de lire. Astfel, probabil că stipendiile de la stat nu implică abuzuri mai mari decât în cazul așezămintelor ecleziastice din alte țări. Rămâne să analizăm mănăstirile cenobitice și pe cele închinată. Prima categorie am descris-o deja într-un articol mai vechi. Neamț, Secu, Agapia și Văratec aparțin toate acestei categorii. Nu sunt la fel de bogate ca cele închinată – și trebuie să facă mult mai multe cu banii lor. Sunt oameni ai țării, care cheltuiesc acasă bogăția obținută din produsele pământurilor și care, de regulă, sunt de acord cu măsura de confiscare *in integrum*. Îi lovește puternic în câteva privințe, dar îi lovește și mai tare pe adversarii lor înverșunați din mănăstirile închinată. Mănăstirile cenobitice își trag veniturile fie din moștenirile lăsate de boierii bogați, fie prin faptul că membrii trăției își pun proprietatea în comun. Venitul de la Neamț, spre exemplu, era nominal de 20 000 lire pe an, provenind din exploatarea domeniilor; mănăstirea întreținea nouă sute de călugări, iar o sumă mare era rezervată pentru cazare; căci era obiceiul ca străinii să se cazeze la mănăstiri pentru o perioadă nedeterminată; în perioada pelerinajului anual, veneau mii de oaspeți; în plus față de aceste venituri, mulți dintre boierii de seamă sunt foarte îndatorați față de mănăstiri, în urma arendării moșiilor sau din alte motive; cum în acest Principat nu se obișnuiește să-ți plătești datoriile, iar tribunalele sunt doar mijloace de nedreptate, mănăstirile sunt victime invariabile, datorându-li-se sume mari de bani, pe care au puține șanse să le primească. Între timp, guvernul neagă că și-ar fi însușit proprietăți care nu-i aparțin; dimpotrivă, prințul Cuza susține că întreaga proprietate ecleziastică este în fapt proprietate a statului și are dreptul s-o confişte, cu toate datoriile ei. Fără să-l urmărim în pledoaria prin care dorește să dovedească acest lucru, rămâne realitatea că a vărsat o sumă enormă în vistieriile statului și a plasat așezămintele cenobitice într-o

situație convenabilă, care probabil va determina scăderea abuzurilor existente. Călugării nu vor mai fi oprimați și înșelați de boieri sau devorați de pelerini și străini. Primesc trei piaștri pe zi pentru masă, pe lângă vreo 125 lire pe an de fiecare bani de buzunar și nici nu mai au problema suplimentară a administrării marilor lor venituri. Călugărițele primesc de la guvern doi ducați pe zi, sumă cu care sunt foarte mulțumite și sunt de acord cu noua regulă care interzice femeilor să poarte voalul până la vârsta de patruzeci și cinci de ani. În următorii zece ani, nici un novice nu va mai fi primit la vreo mănăstire. Singura obiecție pe care am auzit-o la adresa acestei legi era că atunci când într-o mănăstire sunt doar femei bătrâne, nu mai are cine să cânte psalmii sau să officieze slujba. Una peste alta, este evident că guvernul se străduiește să descurajeze asemenea așezăminte. Se opune deschiderii de școli de către călugări sau călugărițe – prea multă cunoaștere fiind, în opinia prințului Cuza, un lucru periculos; dar la fel de mult se opune acumulării de averi pentru sprijinirea multșimilor de trântori bărbați sau femei, care nu fac altceva decât să discute politică și să bogănească.

Ajungem acum la următoarea categorie, mănăstirile închinete. Ele au la bază o situație complet diferită de așezămintele // tocmai discutate, veniturile provenind p. 42 din proprietățile acumulate de Patriarhul de la Constantinopol, sub diferite pretexte, pentru biserica al cărei cap este. În mod firesc, când dominația otomană era mai puternică în Principate decât în prezent, totul se rezolva la Constantinopol prin intrigă; boierii îl răsplăteau pe Patriarh pentru orice serviciu făcut pe lângă guvernul turcesc transferând sau „închinând” diferite moșii, la moartea lor, bisericii ortodoxe. În timp ce călugării din mănăstirile cenobite jură credință mitropolitului ortodox de la Iași, călugării din mănăstirile închinete jură credință patriarhului de la Constantinopol. Sunt, din toate puncte de vedere, străini, fiind foarte rar autohtoni; de fapt, ei sunt o parte a aceluia mare sistem ecleziastic care înghite, în beneficiul bisericii, o parte imensă a bogăției Turciei europene și Levantului. Aceste mănăstiri închinete sunt afiliate mănăstirilor de la muntele Athos și din străinătate, iar guvernul turc este interesat de această chestiune, căci ele aparțin unei biserici al cărei conducător este la Constantinopol, sub protecție turcească. Așa că situația este acum inversă; în vreme ce, în Turcia, Rusia se agită permanent sub pretextul unui protectorat favorabil bisericii creștine, în Principate Turcia se agită, sub același pretext, în favoarea aceleiași secte. Dar religia are puțin de-a face în ambele cazuri.

În total, veniturile acestor mănăstiri închinete din Moldova se ridică la suma anuală de 200 000 lire. Când ne amintim că aproape fiecare bănuț din această sumă este trimis la Constantinopol și, în loc să se reîntoarcă în buzunarele moldovenilor, spre a fi folosită în dezvoltarea resurselor țării, îmbogățește trântorii de la Athos, Sinai sau alte mănăstiri sau este însușită de Patriarhul de la Constantinopol, care nu răspunde față de nimeni pentru ea, nu e de mirare că șeful statului o privește cu jind pentru nevoile propriului guvern. E greu să te aștepti ca cineva, cu atât mai puțin prințul Cuza, care nu are prea multe sentimente evlavioase, să hrănească la piept vampirul bisericesc care s-a agățat de organele vitale ale țării și îi suge sângele. Chiar și dl. Gladstone⁴⁵, dacă ar fi ministrul de finanțe al Principatelor, dincolo de

⁴⁵ William Ewart Gladstone (1809–1898), omul politic britanic, în acea perioadă ministru de Finanțe al Marii Britanii.

afecțiunea arătată, în mai multe ocazii, preoțimii ortodoxe, ar dovedi cu argumente pretențiile superioare ale statului față de o biserică al cărei conducător se comportă într-o țară străină ca destinatarul unor bunuri furate, în vreme ce clerul lui îndeplinește rolul de hoț și expeditor al aceluiași bunuri.

Era un lucru interesant să-l vezi pe acest om, singur într-o casă goală, având grijă de o biserică goală, fără enoriași, fără preoți, fără școli, fără săraci pe care să-i ajute, fără vreo ocupație lumească în afara adunării arenzilor mănăstirii, care se ridică la 12 000 lire pe an, și trimiterii sumei la Constantinopol. Deși numit egumen și investit cu funcțiuni sacre, el nu face nimic mai mult decât un intendent plătit cu un salariu de 125 lire anual, ținut acolo, cu părul lung, veștimente lungi și un caracter sacru, să adune arenzile și să se asigure că țărani mănăstirii îndeplinesc corvezile corespunzătoare pe pământurile deținute. Bietul om! Singur spunea că prea puțin conta pentru el dacă pământurile era confiscate sau nu: nu câștiga nici un ban, susținea el, atât de stricte erau socotelile pe care trebuia să le trimită la p. 43 Constantinopol; așa că era destul de bucuros că // Guvernul, însușindu-și întreaga sumă de 12 000 lire pe an și plătindu-i propriul salariu, îl scăpase de alte griji suplimentare. Din venitul astfel obținut de prințul Cuza, o alocație anuală de 900 lire este plătită Mănăstirii Bistrița. Judecând după preoții pe care i-am văzut acolo, suma este mare. Singura obiecție pe care publicul o are la adresa acestei spolieri este că prințul Cuza nu spune ce face cu venitul anual pe care l-a luat Patriarhului. Trebuie să fie ceva fascinant în acest aur sfânt, atât de strâns se lipește de degetele celor care-l ating. Însă prințul Cuza nu va trăi o veșnicie; chiar dacă nu este mai drept ca un preot, are cel puțin meritul de a fi distrus sistemul de jaf și pradă al Bisericii și de a păstra în țară banii moldovenilor. În vechiul sistem, diverși aventurieri sau boieri nevoiași se asociau cu egumeni necinstiți, care le dădeau recomandări pentru Patriarhul de la Constantinopol. Astfel, ei obțineau pământ în arendă de la acest funcționar pentru sume absurd de mici, declarația egumenului fiind că moșiile aveau o valoare mică. Apoi subînchiriau aceste pământuri cu sume enorme, storceau țărani de ultimul bănuț și împărțeau profiturile cu respectabilul egumen. Mai bine, spun țărani, să te încrezi în mila guvernului decât în cea a preoților de la mănăstirile închinat. Așa că ei nu se opun măsurii de confiscare impuse de prințul Cuza.

O idee despre sumele enorme obținute de biserică ortodoxă de la mănăstirile închinat din cele două Principate se poate face din faptul că la Mănăstirea Sinai sunt doar optsprezece călugări, cu un venit anual de 60 000 lire. Cum este clar că suma nu este obținută din pantele sterpe ale Muntelui Horeb sau dintr-un număr oricât de mare de „oaze”⁴⁶, ea poate proveni numai din țări ca Moldova, unde dețin mari proprietăți. Astfel, egumenii, foarte rar autohtoni în țara unde sunt trimiși ca arendași, consideră întreaga chestiune ca una de jaf. Prietenul de la Bistrița ne-a spus că era născut la Constantinopol, dar fusese numit în actualul post de episcopul de Ierusalim. Se va vedea, din condițiile de existență ale mănăstirilor închinat din Principate, că Turcia are un interes foarte indirect în ele. Este mai mult o chestiune de principiu decât de interes, dar instinctele tradiționale ale Porții fac ca Guvernul

⁴⁶ *Wadies*.

să țină cu dinții la dreptul său în chestiuni care nu sunt cu adevărat importante. În plus, este subiectul unei presiuni fanariote foarte puternice la Constantinopol, căruia sultanul îi rezistă cu dificultate. Legătura Turciei cu aceste provincii este o sursă clară de slăbiciune pentru ea, dar guvernul de la Constantinopol este extrem de sensibil în privința drepturilor sale în Principate. Dacă am susține aceste pretenții, ar fi mai bine s-o facem pe un subiect mai de înțeles pentru publicul britanic decât mănăstirile închinat. Puterea care i-a permis prințului Cuza să adopte această măsură cu impunitate a fost Franța; iar Rusia, deși interesată de Biserica acum spoliată și având multe motive ce-ar fi făcut-o să se opună măsurii ce a privat-o de fonduri folosite în mod obișnuit în intrigi, era la acel moment atât de legată de politica franceză încât i-a fost greu să adopte o atitudine mai consistentă și independentă. Însă această chestiune s-a contopit în altele mai importante, derivate din politica recentă a prințului Cuza, care va fi analizată într-un alt articol. Între timp // să ne luăm la revedere de la așezămintele ecleziastice, p. 44. cenobitice și închinat, de la satele de maici adunate cu sutele și de la edificii pustii locuite de călugări solitari; traversând din nou câmpiile vaste ale acestor provincii, vom analiza puțin în capitalele lor efectele unei religii care are o așa mare influență asupra societății în ansamblu.

După un drum de șase ore de-a lungul văii Bistriței am ajuns la Bacău⁴⁷; drumul, nu foarte circulat, urma râul, iar ici-colo peisajul era liniștit și frumos; dar, apropiindu-ne de destinație, unduțațiile ușoare care ofereau peisajului varietate s-au redus treptat și am ajuns, la căderea nopții, în câmpia prăfuită. Bacăul este un oraș pe drumul principal de la București la Iași, având circa cincisprezece mii de locuitori, iar la momentul vizitei noastre era onorat de prezența primului ministru. Acest domn fusese într-un tur de inspecție prin țară, aranjând lucrurile pentru alegeri. Printr-un amestec judicios de amenințări și mită, nu este greu în aceste provincii să te asiguri că lucrurile merg în direcția dorită. Singura țară unde politica este la fel de profitabilă ca afacere, unde cei care o fac sunt la fel de lipsiți de scrupule și unde poporul este la fel de mult înșelat de sistemul de guvernare de care, folosind o figură de stil, „se bucură”, este America Federală. Am fost amuzat să observ felul în care prim-ministrul trata diferitele persoane care îi erau prezentate când eram în compania lui, indiferență disprețuitoare față de unii, politețe față de alții, servilismul arătat de aproape toți, în afara unui bărbat care părea să presimtă gândurile premierului și nu considera că merită să fie politicos.

Nu l-am deranjat pe excelența sa foarte mult și am mers la un han, unde am discutat foarte plăcut cu câțiva tineri care luau masa, căci erau mai puțin sofisticati decât nefericitele specimene de „Tineri Moldoveni” pe care-i întâlnești în capitală, cu manierele căpătate la „Mabille” din Paris⁴⁸. Tinerii din Bacău vorbeau măcar cu o anume aparență de ardoare patriotică. Aveau pentru țara lor aspirații niciodată auzite în societatea politicoasă de la Iași sau București și erau încântați să ne arate, prin înflăcărea cu care au intrat în dezbaterile politice, că erau pregătiți pentru autonomie. Cei mai entuziaști vorbeau cu tărie despre o Românie ce ar trebui să

⁴⁷ *Bakou.*

⁴⁸ *Le Bal Mabille* este o celebră școală de dans, întemeiată la Paris în anul 1831.

- cuprindă, pe lângă Principate, Transilvania, Bucovina, Banatul, Basarabia, totalizând o populație de vreo zece milioane de locuitori, care, spun ei, au aceleași sentimente naționale și dețin toate elementele coeziunii. Ideea națională, cum o găsești în România, este cea mai absurdă expresie a ideii apărute sub auspiciile împăratului Ludovic Napoleon⁴⁹. Imaginați-vă Italia într-o situație mai proastă decât Napoli sau Sicilia, fără un Piemont în jurul căruia să se reunească, și aveți România. Dar este inutil să te cerți cu asistența noastră din Bacău; ei credeau în naționalitatea lor și se numeau daco-romani⁵⁰. Cei mai moderați, este adevărat, erau dispuși să înceapă doar cu principatele, fără protectorat. Aceste cinci infirmiere, care se ceartă mereu în legătură cu acest copil foarte bolnav, nu îmbunătățesc situația copilului și, în cele din urmă, se vor dovedi fatale pentru el. Această convingere îi face pe cei care nu sunt angajații guvernului și-și permit să fie patrioți cu unele restricții să susțină înlăturarea protectoratului. Susțin că astfel ar depinde de propriile lor resurse și vor
- p. 45 trebui să-și arate toate calitățile pe care s-ar întâmpla să le aibă. // Cum aceste calități nu sunt clare călătorului, lipsa lor este pusă pe seama celor cinci puteri protectoare, care, se spune, sacrifică interesele țării pentru propriile lor interese egoiste și le permit celor la putere, prin intrigă, să se mențină acolo împotriva voinței țării. Într-adevăr, este o chestiune deschisă dacă n-ar fi fost mai bine să ne consultăm propriile interese și pe cele ale Principatelor și, în loc să le plasăm sub protecția celor cinci puteri geloase între ele, le-am fi lăsat să se descurce singure. Cu o altă ocazie, într-o discuție pe care am avut-o cu prințul Cuza, acesta mi-a descris grafic libertatea de care se bucura sub actualul sistem. Nu era vreo încălcare a tratatelor pe care să n-o poată comite cu îndrăzneală sub pavăza uneia sau alteia dintre puteri. Oricât de ilegale sau de arbitrar i-ar fi fost acțiunile, oricât de mult ar fi sfidat dreptul tratatelor, era mereu sigur că va avea o putere de partea sa – uneori Franța, alteori Rusia, în general ambele, dacă politica sa era îndreptată împotriva Turciei. [Considerații despre situația internațională și interesele puterilor în „chestiunea orientală”.]
- p. 46 Călătorii englezi sunt atât de rari în Moldova, încât și la Iași sunt priviți cu mare curiozitate: iar ignoranța societății cu privire la Anglia este la fel de mare ca și cea a parlamentarilor britanici când discută despre relațiile noastre cu China. Când analizezi posibilitățile superioare de informare ale unuia precum Cobden⁵¹, acesta are mai puține scuze decât un politician din Iași. În general, puținele idei, indiferent de temă, pe care le au bărbații din Moldova provin de la femei. Nimic mai uimitor ca regula invariabilă că vei auzi dimineața de la bărbați ceea ce femeile bătrâne ți-au spus în seara dinainte. Cum este cazul în comunitățile cu un nivel redus de civilizație europeană, partea feminină a societății este mult superioară
- p. 47 celei masculine; este greu să găsești în Europa // pe cineva inferior unui bărbat din Moldova, cu excepția, poate, a unuia din Țara Românească. Cu bărbații rar poți discuta politică sau oricare alt subiect. Foarte rar deschid vreo carte; se implică în

⁴⁹ Nume sub care era cunoscut Charles Louis Napoléon Bonaparte (1808–1873), viitorul împărat Napoleon al III-lea.

⁵⁰ *Daco-Roumains*.

⁵¹ Richard Cobden (1804–1865), celebru om politic liberal.

politică doar pentru că le oferă o ocazie splendidă de a fura din banii publici; călătoresc numai pentru a aduna viciile civilizației; se căsătoresc doar pentru că este așa de ușor să divorțezi încât căsătoria încetează să mai fie o legătură. Sunt, desigur, și excepții de la regula generală; dar cu toată dorința de a fi drept față de o țară unde, în orice caz, regulile ospitalității sunt corect înțelese, este imposibil să fii orb la problemele ei. Dacă peregrinii n-au îndrăznit niciodată să facă o critică generală și imparțială a poporului unei țări, pentru că s-a întâmplat să fie bine primiți în ea, este puțin folos în acea călătorie; nici moldovenii și muntenii nu-și vor putea rezolva problemele dacă nu aud de la cei care vor să-i ajute de bună voie, de ar putea, ceea ce găsesc reprobabil. Una dintre trăsăturile rasei este marea sensibilitate la critica străinilor; și te jenezi să simți că orice remarcă întâmplătoare va fi probabil întoarsă într-un sens ireverențios, că s-a vrut sau nu. Este adevărat, asta se întâmplă numai cu persoanele superficiale. Între ei este atât de obișnuit să consideri că nu trebuie să ai încredere în nimeni, încât este obiceiul să nu joci niciodată cărți decât cu miza pe masă. Nici nu le pasă că sunt plini de defecte morale. Ceea ce le rănește orgoliul este comparația nefavorabilă dintre mâncarea moldovenească și cea franceză sau o expresie cinică la intrarea într-un salon, ca și când le-ai compara mobilierul cu cel al unui frumos *appartement* din Paris. Au o admirație uriașă pentru cele mai proaste trăsături ale caracterului francez; merg la Paris pentru a le deprinde și sunt foarte indignați dacă nu-i lauzi că le au. Se îmbracă ca francezii, se joacă // de-a soldații ca ei, introduc votul universal ca ei, p. 48
gătesc ca ei, mobilează <casele> ca ei, dansează, flirtează, joacă cărți ca ei și urmăresc cu încordare impresia pe care imitarea admirabilă a tot ce este francez o produce asupra străinilor. Mult mai atent la lustruirea ghetelor decât la puritatea virtuții, un român preferă să-i complimentezi accentul francez, nu integritatea. Trebuie să adaug că nimic din ce-am spus despre ei nu este nici pe jumătate la fel de sever ca ceea ce i-am auzit spunând unul despre celălalt. Era destul de descurajant când, făcând o nouă cunoștință și auzind-o prezentându-și cu ardoare sentimentele patriotice și aspirațiile înalte pentru el și țara lui, mi se spunea mereu, când descriam unuia dintre prieteni plăcerea de a fi găsit un om cinstit. „Ce! Țăla om cinstit? Între toate lichelele lipsite de principii din principate, el este șeful”. În cele din urmă trebuie, din completă disperare, să abandonezi un sex pentru celălalt. De n-ar fi bărbații, femeile ar fi și mai drăguțe decât sunt; dar chiar și așa, fac tot ce pot pentru a-și scăpa țara. Au aspirații nobile, sunt inteligente și au o mare tărie de caracter. Sunt atât de încântate să vadă un străin, că, și de-ar fi foarte puțin prezentabil, acesta tot este sigur de o *entrée* în societate; cum, mai ales după ce sediul guvernului s-a mutat la București, numărul familiilor boierești de primă clasă care locuiesc la Iași a scăzut considerabil, curând acesta va cunoaște pe toată lumea. Orașul însuși, în afara societății lui, nu este un loc extrem de plăcut de locuit. Nu este nici una, nici alta. Nu are nici tihna și apatia Orientului, nici agitația și însuflețirea Occidentului. Străzile sunt neregulate și prost pavate; magazinele sunt sărace și nu este nici o stradă principală unde să fie plăcut să te plimbi. Și, în absența unui trotuar, nimeni nu visează să se plimbe. Trăsurile cu cai // sunt cele p. 49
mai bune din Europa, ușoare, deschise, faetoane cu un cal, grațios aranjate, ca și

cum ar fi proprietate privată; bărbații și femeile zboară în ele, hurducăind pe pavajul dur, cu viteză mare, zi și noapte. Vizitii sunt în cea mai mare parte ruși, aparținând acelei secte ciudate din biserica ortodoxă care practică mutilarea. Cum în Rusia această practică este interzisă, ei trec granița și, dintr-un motiv sau altul, aproape toți devin vizitii de birjă. E ceva deosebit de dezgustător și nesănătos în aspectul lor.

Orașul are între cincizeci și șaiszeci de mii de locuitori, evrei, țigani, armeni, germani, slavi, români, polonezi și alți străini. Cea mai bună dovadă a naturii corcice a populației se vede pe firme, unde limbile germană, italiană, moldovenească, franceză, uneori rusă și turcă apar de-a valma. Faptul că este la numai zece mii de Rusia, pe de o parte, și că a fost ocupat mulți ani de către turci, pe de alta, conferă orașului un aspect jumătate rusec, jumătate turcesc, care îl face complet diferit de oricare altul – suburbii turcești de cocioabe și străzi rusești liniștite cu case mari, băi turcești și biserici rusești, corupția și intriga combinată a ambelor țări. Sunt câteva grădini publice la marginea orașului, unde o orchestră cântă de două-trei ori pe săptămână și unde cu siguranță vei vedea îngrămădite întreaga frumusețe și modă din capitala Moldovei; este și un teatru, închis pe perioada vizitei mele, dar am compensat asta dansând în fiecare seară. Casele sunt reședințe mari, ca niște palate, de obicei așezate în interiorul unor curți și atent mobilate. În ceea ce privește servitorii, trăsurile și formele externe ale vieții domestice, totul este complet francez. Toți vorbesc franceza perfect, iar o mare parte a societății engleza, astfel că nimic nu-i mai plăcut decât să intri pentru a scurtă perioadă în vârtoarea ei.

Sunt picnicuri organizate la fermecătoare reședințe de țară – între altele una de pe malul Prutului – la care mergem cu toții într-un cortegiu de mici trăsuri cu patru cai, gonind peste stepă prin nori de praf; dar bunele noastre amfitrioane în bluze subțiri și transparente și cu umbrele vesele de soare sunt la fel de indiferente față de el ca și sălbaticii vizitii țigani. Aici găsim un frumos castel, magnific mobilat, care oferă o priveliște largă peste câmpiile Basarabiei [Considerații despre o posibilă invazie rusească sau austriacă și comparații între armatele străine de ocupație.] Dar dealurile de la Stânca nu sunt locul potrivit să discuți politică. Bărbații n-ar putea nici de-ar vrea, iar femeile nu sunt dispuse să se plictisească cu un subiect atât de arid. Așa că jucăm jocuri și dansăm până târziu în noapte, iar apoi, cu o strălucitoare lună plină luminându-ne drumul, galopăm înapoi peste stepă spre Iași.

50 // Între alte petreceri sociale ale veselei capitale nu trebuie să uităm cursele. // Terenul de curse este la o milă de capitală, situat într-o vale, cel mai pitoresc loc din zonă. O mulțime pestră se adună aici să vadă cai rusești întrecându-se cu cei englezi și cu orice soi de rase încrucișate. În această privință caii și oamenii adunați să-i privească sunt cam la egalitate. Unele doamne moldovene vin călare pe cal; și cum vremea era frumoasă, scena era veselă, în pofida prafului. Erau de obicei doi-trei jochei englezi și jochei moldoveni și ruși în grozave costume cu aspect căzăcesc, care își biciuiau caii de la începutul și până la sfârșit cursei și păreau să creadă că singura utilitate a hățurilor era să le scuture la urechile cailor. Principalul minus al peisajului din jurul Iașilor este lipsa pădurilor și apelor, altfel zona este frumoasă; iar unde s-au cheltuit bani pe plantări sau altfel de înfrumusețări, sunt

locuri fermecătoare. Cel mai cunoscut dintre acestea este un conac de țară numit Socola, proprietatea unuia dintre foștii domnitori; dar gloria Iașilor a apus de când sediul guvernului s-a mutat la București – cu alte cuvinte, de la unirea celor două provincii. Dacă vrei să auzi un moldovean cu adevărat elocvent, acesta este subiectul cu care să-l stârmești; este singura temă politică de care este complet interesat, căci îl atinge la buzunar. Îi dă și ocazia să înceapă să înjure, punctul lui forte. Numai înjurându-i pe valahi, colectiv sau individual, se poate consola pentru pagubele care i-au fost cauzate. În această privință, moldoveanul este ca napolitanul; și este firesc, având în vedere originea ambilor, că sunt puternice asemănări de familie. Să-l auzi înjurând Țara Românească e ca și cum ai auzi un napolitan înjurând Piemontul. Toate nenorocirile țării sunt determinate de nefericita unire care a dat provinciei surori ocazia să câștige pe seama Moldovei. Moldovenii mai înaintați, care, din perspectiva unei „naționalități unite”, au susținut unirea înainte de a o încerca sunt acum fie temători să rămână fideli vechilor opinii, fie s-au răzgândit. Unii spun că experimentul n-a fost făcut bine și dau vina pe prințul Cuza, care, el însuși moldovean, nu este suferit, pentru acest motiv între altele, în Țara Românească. Este drept pentru munteni să spunem că întorc cu dobândă antipatia provinciei nordice. Când femeile se implică în discuție și se ajunge la lucruri personale, muntenii îi numesc pe moldovenii urmași ai evreilor, iar moldovenii le răspund numindu-i neam de țigani. Este adevărat că unele dintre cele mai nobile familii din Țara Românească sunt urmașii acestei rase, de care sunt mai rușinați decât de propriii noștri Carews⁵²; în vreme ce elementul evreiesc, insesizabil în Țara Românească, este foarte dezvoltat în Moldova. Se poate cu siguranță anticipa că atunci când Cuza va muri, dar chiar și înainte, cele două provincii se vor separa. Moldovenii sunt foarte hotărâți ca unirea să nu continue; aspirația lor extrem de arzătoare este să fie conduși de un prinț străin. Au încercat o serie lungă dintre propriii boieri, dar s-au dovedit unul mai incompetent decât celălalt. Cum singuri recunosc, trebuie să caute în străinătate virtuțile și talentele pe care nici unul dintre concetățeni nu le posedă, dar despre care speră că le vor găsi la vlăstarele vreunei case regale; și nu cred că tronul Moldovei, așa cum este, ar fi refuzat de un gentleman englez, cu o rentă tolerabilă, să nu mai spun nimic de un prinț de sânge. Cu câțiva ani în urmă, tronul i-a fost oferit ducelui de Morny⁵³, dar nici măcar acesta n-a fost distras de la Bourse și Bois de Boulogne. În fapt, a răspuns că mai degrabă ar fi un „portar pe Rue de Bac decât rege în Moldavie”⁵⁴. Pentru orice tânăr aventurier, ambițios și obstrucționist, cu talent pentru intrigă, Moldova deschide un câmp foarte atractiv. Primul pas ar fi o alianță matrimonială influentă; cum femeile sunt în general moștenitoare, bogăția poate fi combinată cu frumusețea; apoi o scurtă carieră socială pentru a câștiga popularitate; apoi triumful voinței puternice și a minții inventive asupra filfizonilor și imbecililor din jur; apoi o conspirație; apoi o revoltă populară și despărțirea de Țara Românească, urmată, dacă îi convine, de divorțul propriei partenerere, legile Bisericii permițându-i trei soți

⁵² Termen jignitor în Anglia.

⁵³ Charles Auguste Louis Joseph de Morny, duce de Morny (1811–1865) era fratele împăratului Napoleon al III-lea.

⁵⁴ „consierge dans la Rue de Bac qu'un roi en Moldovie”.

succesivi pe timpul vieții, ea ar fi probabil încântată de perspectiva unei schimbări. Singura parte grea a programului ar fi să-i determini pe moldoveni să-și ia inima în dinți și să se revolte. Își doresc s-o facă, dar sârmana armată a lui Cuza, ținută în șah de 250 de polonezi, este suficientă să-i intimideze. Este un remarcabil caz în care unirea nu produce putere; probabilul rezultat al tuturor acestor disensiuni va fi anexarea ambelor provincii de una, cealaltă sau ambele dintre cele două mari puteri învecinate, care abia așteaptă să le înghită. Ar fi mai bine pentru ele ca acesta să le fie destinul. Oricât de rea ar fi guvernarea Rusiei sau Austriei, oricât de puțin convenabilă ar fi o asemenea achiziție teritorială din punct de vedere al „echilibrului european”, este, fără îndoială, singura șansă de a dezvolta resursele materiale ale acestor țări și de a impune o oarecare stabilitate instituțiilor lor. În prezent, nici un

p. 51 speculator nu îndrăznește să facă afaceri // cu un guvern condus din hoți, de la prințul de pe tron până la cei mai mici funcționari. Moldovenii înșiși sunt complet inutili. Întreaga economie a țării este în mâinile altor etnii, care-i dezvoltă resursele independent de autohtoni. Dacă, spre exemplu, comunitatea evreiască ar dispărea brusc, ar fi un veritabil colaps. Toate resursele financiare ale țării sunt în mâinile lor. La Iași, ca în oricare orășel de țară, populația depinde de israeliți pentru cele mai neînsemnate nevoi; ei îndeplinesc toate funcțiile pentru societate, cu excepția celor lăsate țiganilor. Aceștia din urmă se limitează aproape exclusiv la patru meserii; sunt invariabil muzicanți, vizitii, bucătari sau fierari. Până în urmă cu opt ani, erau într-o situație de robie aproape identică cu cea a negrilor americani, dar acum se pot emancipa prin plata a zece ducați de persoană.

Restul străinilor, care sunt risipiți în întreaga țară, fac tot ceea ce rămâne de la cele două rase predominante; așa că, în fine, moldovenii nu contribuie cu absolut nimic la bunăstarea comercială, socială sau politică a comunității; cu excepția țăranilor, nu sunt de nici un fel de folos; fac degeaba umbră pământului, privând de acesta oameni mai buni. Și ce pământ bune este! Rezultă că nu există o clasă de mijloc moldovenească. Un moldovean este boier, ampolaiat sau țăran; niciodată altceva. Țăranii au o anumită suprafață de pământ, în schimbul căreia datorează proprietarului o rentă în muncă. În Țara Românească se pot strămuta pe alte moșii cu un preaviz de un an, în Moldova sunt legați de moșie. În Țara Românească, proprietarii sunt aproape toți absenți; în Moldova, ei locuiesc pe proprietățile lor, ceea ce este în avantajul lor. Chiar dacă moldovenii ar fi în stare să se guverneze singuri, ar fi greu să născocesci o formă de guvernare potrivită instituțiilor lor. Cum nu există dreptul de primogenitură și titlul de boier nu este ereditar, clasa are toate minusurile unei aristocrații fără vreunul dintre avantajele. Nu conferă stabilitate în societate, dar oferă un element de frivolitate. Nu există vreun fel de simpatie între proprietar și țăranul lui și nici un element de legătură reprezentat de clasa de mijloc. Urmarea a fost că prințul Cuza a putut da un *coup d'État* și și-a asumat votul popular în perfectă siguranță, secretul politicii lui fiind să reunească țăranimea împotriva proprietarilor, permițându-le să păstreze pământurile cu obligația rentei în bani în loc de renta în muncă. Este mai convenabil să analizezi politica prințului Cuza în privința Țării Românești, deși efectele centralizării impuse de guvern sunt întâlnite în Moldova la fiecare colț. Schimbarea cauzată de trecerea de la o țară independentă la o provincie este întotdeauna neplăcută; însă

relele ar fi putut fi micșorate, dacă prințul Cuza ar fi arătat, prin acte administrative, vreun fel de considerație pentru propria lui provincie – dacă ar fi încurajat, spre exemplu, extinderea căii ferate Lemberg – Cernăuți sau măcar ar fi promovat în provincie construcția de șosele bune pentru trăsuri. În prezent, există doar cinczeci de mile de drum pietruit în întreaga Moldova, care existau dinaintea unirii. De fapt, rezultatul acestei măsuri, de la care s-a așteptat atât de mult, a fost că jaful împărțit înainte de doi domni este făcut acum de unul singur, a cărui putere de împilare este de două ori mai mare decât anterior. Capacitățile Moldovei ar fi uriașe, dacă ar exista capital și inițiativă, sprijinite de o guvernare bună. Resursele minerale ale Carpaților sunt complet nedezvoltate, dar ele sunt, fără îndoială, foarte mari. // p. 52 Solul este rodnic și fertil, capabil să producă, în raport cu suprafața sa, mai multe cereale decât în oricare altă parte a Europei. Natura țării este extrem de potrivită pentru construcția de căi ferate: nu sunt dificultăți de inginerie, forța de muncă este abundentă; fiind o arteră pentru producția de porumb a Galiției și o fundătură la Marea Neagră, fără îndoială că va merita. Cu foarte mici cheltuieli, cele două râuri care curg prin Moldova spre Dunăre pot fi făcute navigabile; și nu este nici un motiv pentru care vapoarele să nu poată transporta produsele moldovenești pe Siret și Prut din cele mai îndepărtate colțuri ale țării. Ce ușor, printr-o mică investiție de tact și cinste, i-ar fi compensat pe moldoveni pentru tot ce-au pierdut în urma unirii. Unii și-ar imagina că n-ar fi existat vreo sarcină mai plăcută și mulțumitoare decât capacitatea de a realiza asemenea rezultate mari și sigure. Nu numai că ar consolida tronul domnitorului, dar i-ar oferi o satisfacție personală pe care n-o va obține niciodată din conștiința că fură din fondurile publice; dar firea principalului conducător este atât de depravată încât nu poate obține o satisfacție mai mare din exercitarea puterii care se dovedește absolută decât dacă o folosește pentru jaf.

Trebuie să recunoaștem că lucrează cu material prost; cum propriii miniștri și angajați sunt la fel de lipsiți de scrupule și necinstiți ca și el, ar trebui să importe cinste din țările străine pentru a putea realiza planul, de are vreunul, de a asigura bunăstarea țării. Probabil că imoralitatea politică existentă în aceste principate trebuie căutată în mare parte în condițiile sociale de aici. Prin regulile bisericii ortodoxe naționale, divorțul poate fi obținute de trei ori în viață, dacă ambele părți sunt de acord; în cazul în care una dintre căsătorii a fost încheiată între persoane cu un grad interzis de consangvinitate, este permisă și a patra – pe principiul jucării unei vieți ca miză la biliard. În întreaga societate din Iași era o singură femeie care nu divorțase, dar era căsătorită de numai câteva săptămâni. Se înțelege că, într-o societate foarte restrânsă, cuplurile divorțate se întâlnesc permanent; și cum nu se despart, în primul rând, pe motiv de incompatibilitate de caracter sau de deosebiri casnice, ci pur și simplu de dragul schimbării – sau astfel spus pentru o schimbare de dragoste – rămân prieteni foarte buni și după; o femeie te prezintă întâi actualului soț – *mon mari*, apoi fostului soț – *ex-mon mari*; așa că este foarte posibil să te trezești dansând într-un grup de lăncieri alături de șapte inși, toți căsătoriți cu fiecare dintre ceilalți la un anume moment al vieții lui/ei. În această privință, sistemul a părut că produce mai multă sociabilitate și bună camaraderie decât orice altceva; mare parte din plăcerea societății din aici provine din intimitatea care există între membrii săi; evident că, dacă toți tăticii și mămicile au

fost soți și soții, toți copiii sunt, mai mult sau mai puțin, frați și surori. Sunt anumite inconveniențe legate de această mare confuzie de relații; dar un avantaj pentru străin este faptul că se găsește într-o mare familie, nu într-o societate rigidă, unde trebuie să treacă ceva timp înainte să se simtă ca acasă.

p. 53 Moldovenii înșiși sunt obișnuiți să apere sistemul în privința moralității. Ei consideră că ușurința divorțului micșorează tentația infidelității; dar asta este o teorie care nu s-a născut din rezultate. Dacă legătura căsătoriei este așa de ușor de rupt, chiar și când există ea pierde mult din caracterul sacru; oricât de mult ar fi dus teoretic la // diminuarea legăturilor căsătoriei, experimentul, cum este făcut în Principate, nu este unul încurajator. Nu trebuie să arăți nefericirea pe care o asemenea situație o poate naște adesea – când, spre exemplu, căsătoria a durat o perioadă neobișnuit de lungă, iar una dintre părți se opune desfacerii ei, dar partea cealaltă o forțează să consimtă – sau când copiii sunt separați de părintele cel mai legat de ei. Este adevărat că, fiind o societate mică, se pot întâlni aproape întotdeauna; dar asta nu compensează ruperea legăturii cu casa. Realitatea este că legăturile casnice, cum le înțelegem noi, nu pot exista; dar nu se face ca un tânăr din aceste țări să se deranjeze cu prea multă profunzime a sentimentelor. Există multă pasiune și capriciu; dar când bărbații nu pot pretinde respectul femeilor, evident că singurul fel de afecțiune care merită – cel bazat pe stimă – este necunoscut. Astfel, bărbații și femeile trec foarte ușor peste idilele lor, iar problemele casnice nu există, căci nimic nu este aici casnic – nici măcar supărarea. Totul este discutat în mica societate, iar principalele subiecte de conversație sunt schimbările și șansele acelei vieți matrimoniale atât de unic alcătuite. Familia este societatea în ansamblu. Afacerile private ale fiecăruia sunt bunuri comune, iar cele mai delicate probleme ale existenței sunt prezentate lumii de ambele părți. Există o confidență fermecătoare între societate și indivizii care o compun, care se încred în ea, își înscriu simpatiile și, în caz de deosebiri, se străduiesc să-i câștige aprobarea. Astfel, înainte ca un divorț să aibă loc, dezbaterile pro și contra sunt principalul subiect de conversație la reuniunea de seară. Soțul își are propriii prieteni, soția pe ai ei; căci deși nu trebuie să ne certăm în privința descrierii separării, propunerea trebuie să vină de la cineva; și dacă celălalt are vreo obiecție, societatea dezbate chestiunea; nici un fel de detalii casnice nu sunt prea mici pentru o discuție *en plein comité*. Unde arta și literatura sunt ignorate, unde ziarele nu sunt citite, iar singurul subiect de discuție este politica locală, curând epuizat, de n-ar fi întâmplările frecvente oferite de societate prin natura compoziției sale, ar fi cu adevărat plictiseală; dar, având o mare doză de noutate și de picanterie, aceste subiecte nu își pierd niciodată savoarea. Doamnele bătrâne, trecând prin circumstanțele propriilor lor divorțuri, aduc avantajele experienței acumulate în patru căsnicii în beneficiul tinerei prietene care face, sub sfatul și indicațiile lor, a doua aventură matrimonială. Pentru un străin pare ciudat să stea și să discute cu persoana cea mai interesată dacă trebuie să-și schimbe soțul acum sau să amâne acest lucru și să audă după cină sfaturi date în mod deschis pe această temă; apoi, poate, să vezi cuplul în aceeași încăpere, deși, dacă lucrurile au ajuns aici, fiecare este angajat într-o altă direcție, dorind să pregătească ceva dinainte; căci se consideră apogeul absurdității și imprudenței să lași divorțul să vină brusc peste tine, iar tu să fii prinsă fără un soț *in esse* sau *in posse*.

Descriind societatea cum este ea în aceste țări, nu vreau s-o critic în mod nedrept. De nu ești pregătit pentru ea, este uimitor când te gândești că ești totuși în Europa; dar fiecare țară își are propriile norme ciudate, iar ale noastre nu sunt poate atât de perfecte încât să ne permitem să le criticăm prea mult pe ale vecinilor. Religia lor sancționează principiul sau, cum am spune noi, lipsa principiului pe care se fundează societatea, iar conștiința nu le reproșează nimic; dar // se pare că, p. 54 cu cât o examinezi mai mult, cu atât poți spune mai puține în favoarea ei. Oricare ar fi cauza, fără îndoială că moldo-valahii nu ocupă, ca popor, o poziție înaltă în aprecierea europeană și nu te poți abține să nu consideri că opiniile lor religioase și sociale au de-a face cu asta. A fost foarte mult obiceiul călătorilor să le accepte ospitalitatea și apoi să-i înjure, încât te aventurezi cu mare ezitare să formulezi impresii mai mult sau mai puțin favorabile despre situația prezentă; dar calitățile lor bune nu te pot orbi să nu vezi ceea ce ne apar drept defectele societății lor; nici ospitalitatea lor caldă și marea generozitate nu te pot împiedica să formulezi opinii în alte privințe, ceea ce era inutil să încerci să treci sub tăcere chiar când erai în societatea lor. Este dorința sinceră de a vedea o nouă epocă răsărind în această țară, care s-o condamne pe cea veche; nici locuitorii înșiși nu sunt mulțumiți de situația lor politică și socială, nici de poziția pe care o ocupă în ochii Europei. Relația ciudată în care cele două sexe se situează fac imposibil cavalerismul bărbaților. Sentimentul este complet necunoscut la ei și astfel nu există nici un fel de fundament pentru acel sentiment de onoare care pătrunde în toate celelalte relații ale vieții. Un bărbat care nu știe ce se cuvine unei femei nu-și poate face cea mai mică idee despre ce se cuvine altui bărbat; căci este mult mai ușor să pui în practică instinctele generoase și nobile din firea cuiva, în primul caz decât într-al doilea, încât trebuie să luăm de bun faptul că cei care eșuează în cele mai simple îndatoriri ale vieții vor reuși în cele mai dificile.

Cea mai tristă apreciere care rezultă din starea lucrurilor este legată de generația tânără. Cum pot copiii care se îndoiesc din copilărie în legătură cu cine îi sunt rudele cele mai apropiate, educați într-o atmosferă de minciună și creșcuți între discuții defavorabile părinților lor, în particular, și indivizilor în general să capete un sentiment al onoarei? Dacă este posibil, standardul va coborî tot mai mult cu fiecare nouă generație și singurul mod de a-l ridica este prin trimiterea copiilor să fie educați în țări unde virtutea, publică și privată, este considerată esențială pentru a avea respectul comunității și unde viciile sunt primite cu condamnarea lor. Un lucru ca excluderea din societate este necunoscut în Principate, căci ar fi imposibil ca un bărbat să comită o nelegiuire suficient de mare pentru o asemenea soartă. Nu sunt motive pentru care toate acestea să nu se poată schimba. Capacitățile morale ale rasei pot fi la fel de mari ca și ale altora, dacă ar avea șansa să se dezvolte; dar ei au dezavantajul de a fi, în acest colț al Europei, permanentul subiect de intrigă al marilor puteri protectoare, care au dat de la bun început un exemplu de imoralitate politică în fiecare chestiune legată de soarta acestor provincii. Dacă ele au corupt puterile sau puterile le-au corupt, este dificil să stabilim; dar atmosfera pare încărcată cu intrigă – socială, politică, națională și diplomatică. Înainte ca aceste țări să se poată regenera, ele trebuie să înlocuiască un protectorat care le demoralizează, un prinț care le jefuiește și o religie care le

degradează. Dacă vor fi într-o situație mai bună separate, conduse de prinți străini și neprotejați de nimeni, dorința lor, sau anexate de cele două puteri vecine, spaima lor, este greu de stabilit. În ceea ce le privește, nici o schimbare nu este în rău, iar în ceea ce ține de pacea și liniștea Europei, aproape orice schimbare este în bine.

III. Lovitura de stat a prințului Cuza⁵⁵

p. 351 Este o încercare serioasă în aceste vremuri ale căilor ferate, când suntem răsfațați cu excelente mijloace de transport, să călătorești de la Iași la București. În mod obișnuit, călătoria durează între patruzeci și opt și șaiszeci de ore, în funcție de starea drumurilor și a apelor. Cum primele nu sunt macadamizate, iar celelalte n-au poduri, pe vreme rea durata călătoriei este la fel pe incertă ca un voiaj în jurul Capului [Bunei Speranțe] și poate dura chiar și o săptămână. Tovarășul meu și cu mine am fost norocoși să avem de-a face cu praful, nu cu noroiul, și am străbătut cu bine, într-o trăsură deschisă și ușoară, cele mai bine de două sute de mile de câmpie.

Deși peisajul este foarte puțin variat, călătoria nu este pe cât de monotonă s-ar putea crede. În primul rând, aveam viteză mare, iar euforia pe care o produce micșorează oboseala, apoi au fost suficiente imagini noi și incidente de călătorie pentru a ne distra. Am părăsit Moldova la Focșani⁵⁶, un oraș mare cu aspect oriental, cu 23 000 de locuitori, și am ajuns în câmpiile Țării Românești, unde aspectul oamenilor era și mai oriental decât al moldovenilor. Sate cu case separate, fiecare înconjurată cu un gard propriu, se văd în peisaj – a cărui monotonie este alungată de pâlcuri împrăștiate de copaci. Suprafețe mari de porumb colorează în nuanțe de galben zone întinse ale țării. Prăjini greoaie se întind în toate direcțiile, marcând locul fântânilor. Lângă ele se strâng țigani, care locuiesc în bordeie săpate în pământ, acoperite cu paie. Uneori, zona este atât de secetoasă, încât doar anumite fântâni mai oferă proviziile necesare. Aceasta era situația când am trecut pe acolo. În mai multe cazuri stațiile de poștă erau părăsite și a trebuit să facem veritabile explorări pentru a obține cai. Vizitii noștri păreau să fie conduși de un fel de instinct când mergeau către o anumite fântână, chiar și noaptea, deși nu era nici un drum pe care să-l urmeze, iar fântânile păreau mereu identice. Când îl dezgropam pe șeful stației de poștă din adăpostul țigănesc, trebuia frecvent să meargă să caute cai și se întorcea după vreo oră, pornind din bici, conducându-și herghelia de cai. Apoi o creatură sălbatică încăleca pe un cal rotaș și pornea cu un strigăt, la un ritm care făcea căruța să se clatine din nou, părând un leagăn greu pentru ocupanții ei. Din când în când intram în câte un oraș, fiind o sursă de mare curiozitate pentru locuitori. Necunoscând limba, eforturile de a explica ce dorim cauzau mereu amuzament la stațiile de poștă, iar o problemă neplăcută în aceste provincii este plasarea stațiilor de poștă în afara orașelor, cât mai departe posibil de orice fel de casă de oaspeți, fapt care nu contribuie la confortul călătorului.

⁵⁵ Traducere după *Letters from the Principalities. III-Prince's Couza Coup d'État*, în „Blackwood's Edinburgh Magazine”, No. DLXXXVII, September 1864, vol. XCVI, p. 351–366.

⁵⁶ *Fokshane*.

Era cinci dimineața când am intrat în București și l-am trezit pe proprietarul francez al celui mai elegant hotel din vesela metropolă. București este prea bine cunoscut și prea vizitat pentru a mai avea nevoie de descriere. Nu este vreun alt oraș unde civilizația Orientului // și Occidentului să se regăsească într-un contact p. 352 atât de strâns și într-un contrast atât de unic – unde societatea, impregnată de obiceiurile și amestecul de lux și măreție orientală, adaugă acestora rafinamentul și extravaganta Parisului și exagerează minusurile și absurditățile ambelor. Dar nici aici, ca și la Iași, călătorul nu are motive să se plângă. Structura societății este identică cu cea din celălalt Principat; deși, din gelozie, observă cu mare claritate defectele celuilalt, pentru un străin, neinfluențat de prejudecăți în favoarea vreunuia, este greu să alegi între ele. Viciile ambilor sunt prea evidente pentru a fi ignorate, ospitalitatea prea mare și deschisă pentru a nu te face să regreti mult faptul că defectele lor sunt atât de clare. Nu este vreun alt oraș în Europa care să fie centrul unor intrigi politice mai mari decât la București. Motivul este clar. Principatul a cărei capitală este, pare să reprezinte piatra de încercare a Europei. [Descriere critică a politicii lui Cuza]

N-am mai considerat că are rost să dormim după ce am văzut trecerea în p. 365 revistă <a armatei>, căci hotărâsem să plecăm în aceeași noapte spre Brașov⁵⁷, în Transilvania. Dimineața ne apropiasem deja de poalele Carpaților; ne-am bucurat mult de frumosul drum prin văile împădurite care duc în pasul Timiș⁵⁸ și, părăsind câmpiile prăfuite, de acum atât de familiare, priveam cu încântare la stâncile amenințătoare, la pitoreasca populație alpină, la păduri de fag și râuri de munte azvârlind spumă albă în coborârea pe versantele abrupte, până când, după amiaza târziu, am ajuns în vârf și am început să coborâm spre frontiera austriacă, unde am fost ținută câteva ore înainte să biruim prejudecățile oficialilor. Unul dintre ei, care este neobișnuit de politicos, a reușit în cele din urmă să-și convingă colegul să ne lase să trecem de porțile păzite, deși ora legitimă trecuse de mult: apoi am huruit la vale pe drumul în zigzag, prin păduri de pin, și am intrat în Brașov, la o oră prea târzie pentru a-i admira frumusețile, dar nu prea târzie să simți că ne găseam într-un oraș interesant și de modă veche, romantic așezat. A doua zi am explorat interesantele împrejurimi, puțin cunoscute călătorului în căutare de peisaje pitorești, dar care merită vizitate; și mai departe la Sibiu⁵⁹ în două zile, prin sate primitive de protestanți germani, contrastând curios cu cele ale semi-sălbaticilor credincioși ortodocși pe care tocmai le părăsisem, unde toate casele erau așezate cu frontoanele la stradă, acoperite cu devize sfinte și texte din Biblie – dar unde, în toiu nopții, hoții ne-au tăiat unul dintre geamantane din spatele trăsirii; în cele din urmă, obosiți de drum, am ajuns în comparativ civilizatul sediul al guvernului Transilvaniei, unde ne-am bucurat de ospitalitatea generalului care comanda trușele, pe care l-am însoțit la vânătoare de urși și am petrecut câteva nopți sub clar

⁵⁷ *Kronstadt.*

⁵⁸ *Tamischer.*

⁵⁹ *Hermanstadt.*

de lună pe culmile semețe ale Carpaților, dormind sub cerul liber în jurul focurilor de tabără, gătind vânatul împușcat și consumându-l cu mare poftă. A fost o perioadă plăcută și veselă, după politica și viața urbană din Principate; fără să fim admiratori ai instituțiilor austriece, am găsit acceptabilă trecerea la o guvernare mai stabilă. Dar ar fi multe de spus despre politica din Transilvania ca și din Țara Românească, dacă timpul și spațiul ar permite; căci publicul britanic știe prea puține despre ambele; cum vor continua să-și rezolve propriile afaceri externe, n-ar trebui să nu cunoască situația lor, care are de-a face cu aceste locuri. Situația prințului Cuza este de interes imediat; și nu va fi vina lui dacă, mai devreme sau mai târziu, va apela la populația românească din Transilvania pentru a-l sprijini în crearea unui imperiu din acele resurse materiale risipite în jurul frontierei sale.

ANTON ADOLF SCHMIDL

(1802–1863)

Anton Adolf Schmidl s-a născut la 18 mai 1802 în Boemia și a încetat din viață la 20 noiembrie 1863 la Pesta. Între 1819–1825 a studiat filosofia și dreptul la Viena, devenind doctor în filosofie în 1844. În 1832 a lucrat pentru Oficiul Cenzurii de la Viena. După 1833 a devenit preceptor al fiilor prințului Ferdinand Lobkowitz. Acesta din urmă a fondat *Oesterreichischen Blätter für Litteratur und Kunst*, publicație la care A. Adolf Schmidl (după cum își semna lucrările) a fost redactor între 1844–1848. El s-a implicat în mișcarea revoluționară din 1848–1849, iar după înfrângerea ei a fost numit actuar al Academiei Austriece de Științe. Din 1857 Schmidl a devenit profesor de geografie, statistică și istorie la Politehnica din Pesta. Ca scriitor s-a remarcat în primul rând prin dramaturgia sa. Adolf Schmidl a început să publice lucrări de topografie din anul 1831, atenția sa îndreptându-se, inițial, către regiunea Vienei. În 1834 și 1834–1836 a publicat ghiduri de călătorie despre teritoriile reunite sub dominația habsburgică. Fragmente din *Reisehandbuch durch das Königreich Ungarn mit den Nebenländern und Dalmatien nach Serbien, Bukarest und Constantinopol* au fost publicate în volumul III al prezentei colecții¹.

Schmidl a arătat un interes deosebit pentru speologie. De altfel, limba germană îi și datorează termenul „Höhlenkunde” (speologie), utilizat pentru prima oară în decembrie 1850. Pasionat de acest domeniu, a explorat și descris peșterile din Slovenia, Austria și Ungaria. Lui Schmidl i se datorează prima descriere a ghețarului din Peștera Scărișoara². În ansamblu, monografia *Das Bihar-Gebirge an der Grenze zwischen Ungarn und Siebenbürgen*, apărută la Viena în anul 1863, una dintre operele principale ale lui Adolf Schmidl, este considerată și astăzi drept cea mai importantă lucrare despre speologia Munților Apuseni din secolul al XIX-lea³. În prefața datată Pesta, iulie 1863, Adolf Schmidl a descris călătoriile întreprinse în Munții Bihorului, lucrarea sa fiind de altfel rezultatul unei serii de expediții științifice finanțate de Arhiducele Albrecht von Habsburg, guvernatorul-general al Ungariei. Prima călătorie a început la 2 august 1858. Alături de Adolf Schmidl au participat mai mulți profesori ai Politehnicii din Pesta: Anton Kerner⁴, profesor de botanică; Karl Ferdinand Peters⁵, profesor de mineralogie și geologie; Joseph Wastler, autorul hărților ce însoțesc volumul. Unii membri ai expediției din 1858 și-au suportat singuri costurile de călătorie. Schmidl i-a amintit pe Heinrich Pleskott, jurist, bun cunoscător al limbii maghiare și, de asemenea, al regiunii cercetate; pictorul van der Venne și Josef Krenner al însoțit, de asemenea, expediția. Printre personalitățile locale care au contribuit la succesul călătoriei s-a numărat și Episcopul greco-catolic de Oradea, Vasile Erdelyi (1794–1862, episcop din 1842), dar și alți înalți ierarhi și funcționari din regiunea Bihorului.

¹ *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, s. n., volum III, p. 243–334.

² Val. Pușcariu, *Ghețarul de la Scărișoara*, în „Gând Românesc”, 1933, p. 206.

³ Cf. http://frspeo.ro/frspeo/index.php?option=com_content&task=view&id=36&Itemid=61 (ultima consultare: 21 august 2012).

⁴ Anton Kerner von Marilaun (1831–1898), botanist, din 1858 profesor la Politehnica din Pesta, profesor de istorie naturală la Universitatea din Innsbruck între 1860–1878 și profesor de botanică la Universitatea din Viena între 1878–1898.

⁵ Karl Ferdinand Peters (1825–1881), geolog și medic, profesor la Universitățile din Pesta, Viena și Graz. A întreprins cercetările de geologie și mineralogie în Ungaria și România, publicând *Die Donau und ihr Gebiet: eine geologische Skizze* (1876). A fost unul dintre primii autori care au descris monumentul de la Adamclisi.

Expediția din 1858 a durat puțin, vremea fiind defavorabilă, dar Adolf Schmidl a revenit în 1859, 1860 și 1861 pentru a-și continua cercetările. Membrii expediției din 1858 au publicat în presa de la Pesta și Viena mai multe dări de seamă despre cele văzute și experimentate. Rezultatele expediției din 1858 au însemnat descoperirea a noi specii de minerale, plante și animale (mai exact, o specie de lipitori cu habitatul în ape termale). De asemenea au fost efectuate măsurători climaterice⁶. Observațiile directe, științifice sau de ordin general-uman, au fost completate de lecturi istorice, etnografice sau statistice, citate în text. Una dintre sursele des citate a fost monumentală lucrare a lui Matthias Bél (1684–1749), *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor...*, publicată la Viena între 1735–1742. În documentarea asupra economiei din Munții Apuseni, Anton Adolf Schmidl a folosit scrierile lui Alexius von Fényes (1807–1876), fondator al științei statistice și geografice maghiare și a consultat lucrarea lui J. Söllner, *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1856.

Pentru volumul de față am selectat informațiile despre etnografia, economia agrară și dezvoltarea industrială a zonei Munților Apuseni, o regiune mai puțin cercetată de călătorii străini din secolul al XIX-lea.

Informații despre biografia și opera lui Anton Adolf Schmidl se găsesc în *Allgemeine Deutsche Biographie*, XXXI, 1890, p. 701–702; Val. Pușcariu, *Ghețarul de la Scărișoara*, în „Gând Românesc”, 1933, p. 206–215; Alexandru Ciorănescu, *La Roumanie vue par les étrangers*, București, 1944, p. 151–152; T.R. Shaw, *Adolf Schmidl (1802–1863) the father of modern speology?*, în „International Journal of Speology”, 10, 1978, p. 253–267; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, 10, 1993, p. 320–321.

ANTON ADOLF SCHMIDL

Munții Bihorului de la granița dintre Ungaria și Transilvania⁷

p. 1 Sub numele de Munții Bihorului⁸ va fi desemnat, în cele ce urmează, acel lanț muntos se întinde la granița dintre Ungaria și Transilvania, între râurile Crișul Alb și Crișul Repede, pe direcția sud-nord – de la Baia de Criș⁹ către Negreni¹⁰ (stație de poștă pe drumul dintre Oradea Mare¹¹ și Cluj¹²). [...]

p. 115

Despre etnografie

Judecățile despre o populație sunt, în sine, dificile, cu atât mai mult cu cât populația este una atât de amestecată, ca cea din ținutul Bihorului. Șase naționalități se regăsesc una lângă cealaltă, români, maghiari, germani, slavi, evrei

⁶ Adolf Schmidl, *Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen*, Viena, Förster & Bartelmus, 1863, XII–XV.

⁷ Traducere după Adolf Schmidl, *Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen*, Viena, Förster & Bartelmus, 1863, p. 1, 115–186.

⁸ *Bihar Gebirge*.

⁹ *Koeroes-Bánya*, sat, com., jud. Hunedoara.

¹⁰ *Feketetó*, sat, com., jud. Cluj.

¹¹ *Grosswardein*.

¹² *Klausenburg*.

și țigani, și șase confesiuni, romano-catolică, greco-catolică, ortodoxă¹³, luterană, reformată și iudaică. Dar, în vremuri în care frământările naționale sunt la ordinea zilei, chiar și judecățile în general considerate drept obiective sunt luate drept dăunătoare, din pricina faptului că doar cu greutate pot scăpa de reproșurile de partizanat, de unilateralitate. Socotesc de aceea că e necesar să explic că în paginile ce urmează apar mereu zugrăvite doar părerile mele personale, după cum mi le-am putut forma din faptele și observațiile proprii. La începutul descrierii mele pot așeza observația că nici nu am fost vreodată martor al frământărilor naționale în Munții Bihorului, nici nu mi s-au spus povești despre fapte foarte deranjante. Diferențele naționalități și confesiuni se înțeleg ca și înainte, cu pace și frăție, iar divergențele adânci, agitațiile naționale, se mărginesc la cercurile așa numitelor notabilități, poporului îi sunt aici ca peste tot în alte locuri cu totul străine.

După număr, românii sunt covârșitori în ținutul Bihorului și tot ce se va spune în cele ce urmează se dorește să se refere numai la acest popor¹⁴. //

S-ar cuveni să trimitem la o statistică a populației, dar nu sunt în stare să o dau aici, așa încât să cuprindă toate localitățile din ținutul prin care am călătorit – așadar, apropiată de mărimea hărții atașate <volumului de față>. Pe cât a fost posibil să îndeplinesc acest țel, am dat în „indicele topografic” <al cărții> populația fiecărui loc, după investigațiile pe care le-am făcut. [...]

1. Naționalități

p. 116

Că românii¹⁵ locuiau în Transilvania înainte de sosirea maghiarilor este demonstrat de faptul că cele mai multe locuri și munți poartă numai nume românești. Chiar și denumirea românească propriu-zisă pentru Transilvania, Ardeal¹⁶, trebuie că nu este nimic altceva decât o transformare a numelui unguresc de *Erdély*¹⁷. Nu mai puțin doveditoare este bogăția numelor topografice individuale, ce oferă comparații interesante cu statele alpine germane. Denumirile topografice ale românilor sunt aproape în întregime ca în statele alpine, și întâi de toate nume comune¹⁸, *Vervu* vârf, *Vertopu* mlaștină, *Poiena* poiană, *Lazur* lazuri, *Pesceréa* peșteră, *Dealu* deal, coastă, etc., și apar aici, ca și acolo, și fără denumiri individuale, însă foarte adesea (după cum reiese din notele de la primul paragraf și

¹³ *Griechisch-nichtunirtes*.

¹⁴ „Și în comitatul Zarandului aceștia formează majoritatea: 51 323, față de 822 germani, 710 maghiari, 826 țigani, 17 evrei, etc., după Kozma Pál, *Zaránd-Vármegye Foeldirati statistikai Leirása*, Cluj, 1848”. (n.a.)

¹⁵ *Die Romanen*.

¹⁶ *Ardélu*.

¹⁷ „Söllner consideră însă *Ardélu* (se scrie Ardealu) ca fiind maghiarul *Erdély* și de aici trage concluzia: «Acest lucru este cu atât mai interesant (!) cu cât valahii locuiau Transilvania înainte de sosirea maghiarilor. Absența (?) unei denumiri naționale proprii este cu atât mai frapantă cu cât cei mai mulți munți și multe locuri poartă doar numele pe care li l-au dat valahii. Se vede că valahii aveau, desigur, munți și văi, dar că nu erau stăpânii țării»”. (n.a.)

¹⁸ *Gattungsnamen*.

p. 117 din indice<le lucrării>) sunt și nume propriu-zise, special date. Cu atât mai limpede este diferența față de țările alpine, căci acolo nu se întâlnește ușor un țăran care să nu se priceapă la numele munților și chiar // să știe să îi numească și pe cei destul de îndepărtați; dimpotrivă, în Munții Bihorului am avut mereu de luptat cu neștiința călăuzei, chiar și a păstorilor, care totuși an după an merg pe aceleași pășuni montane. Această neștiință este, în orice caz, un produs al indiferenței¹⁹, al lipsei de sensibilitate față de propriul pământ natal, și chiar un semn al absenței propriului sentiment național, fiindcă și prin acestea se șterge conștiința națională din individ. Cauzele acestor carențe a propriilor sentimente sunt cunoscute și nu au nevoie, aici, de nici o altă demonstrație. În afară de acestea, doar denumirile topografice ale munților s-au păstrat curat românești, chiar și din acestea nu toate [...], însă numele localităților sunt deja de multă vreme maghiarizate, aproape fără excepție, sau satele au primit nume cu totul maghiare, în general doar traduceri ale denumirilor românești originare. Denumirile maghiare au devenit de atunci oficiale, în timp ce cele românești rămân în gura poporului, care pe unele nici măcar nu le cunoaște, ca, de pildă, *Farkas Patak*, care, se numește încă, în românește, *Lupoș*²⁰. Unul dintre puținele nume românești rămase este, de pildă, *Venter*; în comitatul Zarandului există încă mai multe asemenea.

Acea lipsă de sentiment al apartenenței trebui să îi sară în ochi fiecărui călător, dacă vine de la satele maghiare din câmpie în cele românești de munte. Maghiarul se uită cu o mândrie tăcută la străin, poate nici nu îl ia în seamă; românul nu uită niciodată să își ridice pălăria cu respect, dar se mai și înclină. La vreme frumoasă, populația rămasă acasă stă, de obicei, în fața caselor sau se adună sub copacii de pe uliță, însă toată mulțimea, nu doar bărbații, ci și femeile și cele mai în vârstă matroane²¹ se ridică la apropierea trăsurii sau a călărețului, pentru a-și dovedi respectul. Pe partea transilvăneană însă, această atitudine supusă mi s-a părut a fi mai rară.

Despre această lipsă de interes asupra propriei moșii și pământ ce se trage din absența sentimentului național se poate vorbi chiar și în munții cei înalți. În țările alpine, locuitorul²² se leagă cu cel mai adânc sentiment de munții săi, se bucură atunci când cineva laudă frumusețea muntelui său, priveliștea mândră, ș.a.m.d., și nu obosește cu explicațiile, cu înșirarea tuturor denumirilor și știe să le prețuiască.

p. 118 În Munții Bihorului // nu există nici urmă de așa ceva; călăuza mergea înainte, indiferent și neimpresionat, fără să știe nimic despre următorul vârf de munte, neavând simțăminte și ochi decât pentru sticla de rachiu! De aceea nu este de mirare că multe frumuseți ale muntelui și atâtea minuni ale naturii nu sunt cunoscute nici în vecinătatea apropiată.

Populația constă, după cum am spus deja, preponderent din români, numiți de maghiari *Oláh*, de germani, până acum, în general *Wallachen*. Numele din limba oficială, de cancelarie, este din 1849 *Roman*, *Romanen*, scriitori mai recentii îi

¹⁹ *Indifferentismus*.

²⁰ Corect Lupoșia, sat, com. Holod, jud. Bihor.

²¹ *Matronen*.

²² *Der Senne*, termen ce desemnează păstorii din Munții Alpi.

denumesc chiar și *Ost-Romanen*, ca pe ramura de apus a mării familii a limbilor romanice, ei înșiși se denumesc *Ruman*, *Rumuni*, mai nou și *Romanen*²³. [Considerații asupra originii românilor: după Bielz, romanizarea dacilor este cea mai probabilă teorie dintre cele existente, peste acest fond suprapunându-se elemente germanice (gotice) și slave; Söllner era de aceeași părere, remarcând ad-stratul slav; slavistul Fr. Miklosich a cercetat înrudirile cu limbile slave, confirmând astfel originea daco-romană.]

Locuitorii români ai bucății de pământ dintre Crișul Alb și Crișul Repede, de p. 121 asemenea și locuitorii Crișului Negru, se numesc pe sine înșiși (în general) *Crisianu*, locuitori ai Țării Crișurilor, după cum cei din <valea> Mureșului²⁴ *Muresianu*, iar locuitorii din <valea> râului Olt²⁵ se numesc *Alteanu*.

Aproape fiecare român are porecla sa, cu care este strigat în mod obișnuit. În general, aceasta nu este decât prescurtarea numelui de botez, de pildă *Kula<i>* în loc de Nicolae²⁶, adesea însă un supra-nume propriu-zis, ce se trage de la vreo însușire sau obișnuință, de pildă *vigalen*, cel care scutură din cap.

Românii de pe partea transilvăneană sunt numiți, de obicei, *moți*²⁷, nume despre care există câteva păreri. Un vechi trib dacic, care locuise cu precădere în aceste văi, trebuie să se fi numit *Mozzi*. După alții, *moți* ar fi o denumire a mocanilor²⁸, numele <dat> păstorilor transhumanti transilvăneni în Dobrogea²⁹ ș.a.m.d. Am auzit chiar <că ar fi> o derivare din cuvântul slav „moz”, ce înseamnă „mult”, iar primii mineri slavi din Băița³⁰ trebuie să îi fi numit pe transilvăneni după caravanele lor de vară, când „mulți” oameni treceau deodată prin văile singuratiche?! Denumirea „moț” apare, mai cu seamă, doar în munții aflați de-a lungul graniței; la români, frații de sânge transilvăneni³¹ sunt numiți *Ardelanu*, căci Transilvania se numește, în românește, *Ardélu*, spre deosebire de *Ungurianu*, locuitorii români ai Ungariei.

²³ „Patentei imperiale pentru introducerea Constituției imperiale, 4 martie 1849, i-au urmat, la 3 aprilie, instrucțiunile corespunzătoare, în care printre cele zece limbi ale monitorului oficial (*Gesetzblatt*) era enumerată și limba română (moldo-valahă). Deja de la 10 ianuarie al aceluiași an era în vigoare o ordonanță imperială prin care denumirile regimentelor de graniță valahe erau schimbate în «regimentul de infanterie de grăniceri români nr. 16» și «regimentul de infanterie de graniță româno-bănățean nr. 13». Când însă edictul Ministerului Învățământului din 30 august 1849 introducea, pentru examenele candidaților la posturile de profesori pentru gimnazii, «limba *romenische* (sic!) sau valahă», această denumire greșită putea fi explicată doar printr-o greșală de tipar sau *lapsus calami*. Atât almanahul de stat (*Staatshandbuch*) cât și publicațiile oficiale ale Biroului Statistic includ de atunci, drept consecință, denumirea de *Romanen*. Baronul de Czörnig scrie în harta sa etnografică *Romanen* și acolo, ca și în micul manual statistic din 1861 *Ost-Romanen*. De aceea nu m-am putut hotărî să mă despart de acest mod de cancelarie de a scrie *Romanen*, cu toate că știu foarte bine că scrierea ca *Rumänen* este foarte răspândită (printre altele chiar și în *Wiener-Zeitung*). (n.a.) Baronul Karl von Czörnig a publicat mai multe lucrări despre situația etnografică a imperiului habsburgic.

²⁴ *Marosch*.

²⁵ *Alt-Fluss, Aluta*.

²⁶ *Nikolaus*.

²⁷ *Mozzen*.

²⁸ *Mokanen*.

²⁹ *Dobrudscha*.

³⁰ *Rézbánya*, sat. com., jud. Hunedoara.

³¹ *Siebenbuergischen Stammgenossen*.

p. 122 Maghiarii nu se deosebesc de frații lor de sânge din comitatele învecinate.// Germanii sunt, în cea mai mare parte, germani din Boemia, care au găsit de lucru la uzinele montane, ca și puțini slavi, cehi și moravi.

Evreii s-au așezat peste tot ca arendași sau sub-arendași ai micilor prăvălii sau ca băcani; numai la Băița nu sunt îngăduiți, după vechile privilegii ale orașelor miniere ungare. Și ca negustori de lemn s-au așezat câțiva, în cele mai de sus sate din văile înalte, de pildă la Poieni³² ș.a.m.d.

La Băița se află așezată o familie de țigani, constând din mamă, fiică și doi fii; tatăl a murit în 1856 și era fierar, după cum sunt, de obicei, țiganii. Acești oameni sunt țigani adevărați și își vorbesc limba, între ei; după confesiune sunt greci neuniți. La Vașcău³³ sunt stabiliți douăzeci de țigani; se ocupă, în parte, cu muzica, în parte cu câte un meșteșug. Și în alte părți se găsește, pe aici, pe acolo, câte o familie de țigani, care, de obicei, se ocupă cu fierăria; la ei se poate studia starea primitivă a acestui meșteșug, ca, de pildă, la Călugări³⁴ sau în alte locuri; de regulă, coliba țiganilor este cea mai depărtată din șir<ul caselor din sate> sau se găsește cu totul izolată.

2. Sate și case

Amândouă părțile muntelui oferă, și în privința așezărilor, deosebiri nu mai puțin interesante, ca și cele din punct de vedere orografic. După cum am spus deja, văile de pe partea de apus sunt mai degrabă <sub formă de> chei și nu pot atrage așezările umane; doar Băița făcea excepție de la voia muntelui. În afară de aceasta găsim doar Poiana³⁵ așezată către sud-est, la trei sferturi de oră în direcția văii, într-o zonă defrișată³⁶, după cum se vede după apariția colibelor tăietorilor de lemne, o fostă colonie, după cum și Poiana din Munții Pietroasa³⁷ este și acum o colonie, ce se află atât de adânc în interiorul văii doar datorită fumalelor și minelor de cărbune. Toate celelalte sate au fost așezate pe versanții deluviali exteriori ai munților sau pe terase în valea principală a Crișului Negru și acolo se găsesc un număr destul de mare, până la 15 pe o milă pătrată, toate bine închegate, însă mici. Cea mai ridicată populație o atinge, aici, Roșia³⁸, cu 1 465 locuitori// după ea Feneș³⁹ cu doar 1294, din contră, așezările Beiuș⁴⁰, Broaște⁴¹ și Cucuceni⁴² nu ajung la 200 de locuitori. Dar dacă se iese din munți și se intră în câmpie, cifrele se schimbă și imediat se

p. 123

³² *Kis-Sebes*, sat, com., jud. Cluj.

³³ *Vaskoh*, oraș, jud. Bihor.

³⁴ *Kaluger*, sat, com. Cărpinet, jud. Bihor.

³⁵ *Pojana*, sat, com. Criștioru de Jos, jud. Bihor.

³⁶ *Weitung*.

³⁷ *Petroszer-Pojana*.

³⁸ *Rossia*, sat, com., jud. Bihor.

³⁹ *Fénes*, sat, com. Zlatna, jud. Alba.

⁴⁰ *Belenyes*, oraș, jud. Bihor.

⁴¹ *Brost*, localitate în jud. Bihor.

⁴² *Kakaczény*, sat, com. Rieni, jud. Bihor.

întâlnesc satele foarte populate, atât de caracteristice Ungariei, a căror importanță crește mereu, cu cât mai mult se înaintează către câmpie, tot astfel crescând și densitatea satelor. Imediat la pătrunderea Crișului Negru <în câmpie> Ginta⁴³ ajunge la 1 537 de locuitori, însă în roditoarea vale a Crișului Alb (după ieșirea sa în câmpie la Baltele^{43bis}) satele Almaș⁴⁴, Dieci⁴⁵ și Buteni⁴⁶ au, deja, 2 051, 2 110 și 2 909 locuitori.

Cu totul altfel se înfățișează condițiile de pe partea de răsărit, transilvăneană, a munților. În văile lungi ale Arieșului⁴⁷, de asemenea și în cele ale Someșului⁴⁸ s-au format – ca și în Alpi – blocuri puternice de piatră și șisturi, ce au fost aduse de ape din munții înalți, au fost în mare parte adunate nu doar pentru a face garduri pentru gospodării, ci și pentru temeliiile caselor. Acolo satele sunt strânse, Scărișoara⁴⁹ își are casele împrăștiate pe o distanță de șase ceasuri (după <opinia lui Ignaz> Lenk⁵⁰), însă populația acestor așezări este, desigur, foarte numeroasă; Vidra de Sus⁵¹ numără 2 173 iar Scărișoara chiar 3 485 de locuitori⁵².

După cum se știe, prima casă trădează deja, într-un sat din Ungaria, dacă populația este germană sau maghiară, și aceeași diferență există și în înfățișarea caselor maghiare și românești. Casa și gospodăria maghiarilor sunt, de obicei, libere, fără gard, paza acesteia fiind înlocuită cu o pereche din acei extraordinari câini lupi ce adesea pot deveni foarte dăunători pentru călătorul din noapte. Românul își înconjoară casa și grădina, chiar și acea bucată de ogor ce ține de gospodărie, cu un gard ce adesea, prin buștenii masivi, arată gustul pentru risipa de lemn ce domină aici; adesea însă <gardul> este doar o împletitură din nuiiele, copleșită din plin de hamei și viță sălbatică, printre care, în orice caz, se văd și vrejuri de dovleac.//

Însă nu ușor se poate vedea o diferență atât de mare, ca între modul de a construi un sat românesc față de unul unguresc și un sat românesc (sau al moților) de pe partea transilvăneană. De partea aceasta colibe sărmâne, acoperite cu paie, de cealaltă parte case mândre, adesea cu un cat, <înălțate> din lemn masiv pe o temelie de piatră văruiată în alb. Pe lungimea casei se întinde o galerie de lemn, <susținută> pe piloni, la care duce o scară, ca îl Alpi. Toată lemnăria – în afară de cea de la casele foarte noi – are o culoare maro întunecat, ce face construcțiile din lemn atât de pitorești. Fapt ce caracterizează îndeosebi casele transilvănene este stilul în care acestea sunt construite. Despre acesta poate fi vorba, la colibe de pe partea aceasta, doar pe departe, dar casele moților arată un stil de construcție în

p. 124

⁴³ Gyanta, sat, com. Căpâlna, jud. Bihor.

^{43bis} Balteale, rezervație naturală, com. Gurahonț, jud. Arad.

⁴⁴ Almaș, sat, com., jud. Arad.

⁴⁵ Diecz, sat., com., jud. Arad.

⁴⁶ Butyn, sat, com. jud. Arad.

⁴⁷ Aranyos.

⁴⁸ Szamos.

⁴⁹ Scarisiora, sat, com., jud. Alba.

⁵⁰ Ignaz Lenk von Treuenfeld (1766–1842), ofițer austriac; a servit în regimentele de graniță din Transilvania; autor al unei ample lucrări despre Transilvania (4 volume), apărută la Viena în 1839.

⁵¹ Ober-Vidra, sat, com., jud. Alba.

⁵² „Ce vrea Lenk să spună despre aceste sate prin «sunt locuite de valahi nomazi»”? (n.a.)

sens literal, ce păstrează cu adevărat stilul arcului semicircular al romanilor, dintr-o tradiție străveche!? Ușile și ferestrele, chiar și stâlpii galeriei de la catul de sus sunt cioplite în arc de cerc, ba chiar și micile ornamente din lemn până la cele mai de jos gratii ale ușilor. Nu se poate deloc reda cât de plăcut este surprins drumețul care coboară de pe munte la vederea acestor case, al căror caracter pitoresc este cu atât mai ridicat cu cât în satele alpine foarte împrăștiate fiecare casă formează, împreună cu acareturile sale, un obiect artistic în sine.

O gospodărie țărănească de pe partea vestică constă din casa de locuit, grajd, o șură deschisă pentru căruță, unelte de plugărit și altele asemenea și dintr-un cuptor <ășezat într-un loc> izolat. Acoperișurile de pe partea de vest a muntelui sunt construite din paie <și sunt> înalte; parii ce se ridică deasupra coamei casei, poartă mereu o oală sau un urciur mic, pus cu capul în jos, pentru ca apa de ploaie să nu se poată scurge pe par și să pătrundă în casă de-a lungul acestuia. Adesea, locul unui coș de fum este ținut doar de o deschizătură din acoperiș; dacă un asemenea <horn> există, atunci este făcut din scânduri ce sunt spoite pe dinăuntru cu lut sau este construit din cărămizi de lut, întunecate, ținute pe dinafară cu scânduri. Acoperișul însuși este plin de găuri în care se cuibăresc vrăbiile. Pereții casei sunt construiți din piatră sau din cărămizi nearse, adesea însă aceasta este doar o temelie ce se ridică până la înălțimea ferestrelor, iar deasupra se așează p. 125 trunchiuri de copac cioplite pe jumătate, îmbinările fiind // spoite cu lut; de regulă, însă, casa este spoită cu alb. Acoperișul se vede dinspre drum, alături este ușa de intrare în curte și alături de aceasta poarta, amândouă masive, din lemn cât mai puțin cioplit; deasupra porții este așezat un buștean triunghiular, cu muchia orientată în sus sau scobit ca o albie pe dinăuntru. Pentru a forma, deasupra porții, un acoperiș și de a o proteja pe aceasta de ploaie.

Pe partea cu curtea, pe lângă fiecare casă, se întinde, înălțat la 1 până la 2 picioare⁵³, un gang podit cu lut, ce se află încă sub acoperișul casei, și care, aici, stă pe câțiva piloni de lemn; în anotimpul cald, aici se află, până târziu în toamnă, un pat în care, de obicei, doarme bărbatul <casei>. În Transilvania, am văzut locuri de dormit și în galeriile de la etaj. În curte, pe câțiva pari, se ridică un fel de coș enorm, împletit din nuiiele de salcie; este camera de păstrare a cucuruzului⁵⁴, hrana principală a poporului. Cuptorul stă cu totul liber în curte sau în grădină. Se intră în casă prin bucătărie, de unde se intră în camera principală, așezată pe partea dinspre drum, unde, adesea, se află, pentru țesăturile casei, un război de la construcția căruia au trecut, fără să lase urme, veacuri. Nici o odaie nu este podită, doar lut bătătorit pe care se pot face, oficial, studii asupra terenului. Colțurile odăilor dinspre ferestre sunt bogat împodobite cu imagini ale sfinților. Curtea și grajdul nu sunt deloc curățate, doar gangul acoperit este măturat înaintea vreunei zile de sărbătoare iar la vreme de ploaie se înoată în noroi adânc de un țol⁵⁵; câmpul și grădina sunt ținute într-un chip iresponsabil; cum trebuie să arate pe dinăuntru, este de înțeles. Anual, însă, casa este văruiată cu alb pe dinăuntru și pe dinafară. Singura

⁵³ Un picior austriac echivala cu aproximativ 0,31 m.

⁵⁴ *Kukurutz*.

⁵⁵ Unitate de măsură egală cu 25–26 milimetri.

podoabă ce poate fi observată la casele de munte ale românilor sunt gratiile de lemn ale ferestruicilor, ce sunt cioplite cu grație sau, cel puțin, sunt așezate, ca figuri simetrice, din bucățele de lemn. De asemenea, satele de la piciorul muntelui oferă scene pitorești una după alta prin, se poate <chiar> spune, pădurile de pomi fructiferi ce înconjoară casele, astfel încât acestea nu pot fi deloc văzute de la distanță; și anume, este vorba, peste tot, despre nucii luxurianți, ce formează acest fermecător acoperiș de frunze.//

3. Hrana, obiceiurile trupești

p. 126

Hrana principală a românilor este porumbul, în felurite moduri de preparare, ca fiertură de mămligă, pâine de mălai; mai departe lactatele, brânza de oaie, ceapa, castraveții naturali, presărați doar cu sare și paprică, în fine, fasolea, *Fasule* (*Fasole*).

În timpul multelor zile de post ale bisericii grecești, hrana este foarte modestă. În colibele de pe munte am văzut ciobani spărgând ceapă sau usturoi, adăugând ceva apă și ungând această pastă pe pâine - și asta era tot. Merele coapte sunt deja o delicatessă. Peștele sărat și afumat sunt un articol principal, și, în afara perioadelor de post, sunt oferite, în cantități mari, la fiecare zi de târg.

Berea nu se poate bea vara; berăriile din Vașcău produc doar în anotimpul rece și numai bere ușoară și care nu ține. Românul nu bea, de obicei, bere.

Vinul, cel din împrejurimile Beiușului foarte bun, la Holod⁵⁶ chiar excelent, este la hanuri prost și scump – din păcate țaranul se arată mai cu drag de vinars! [...]

Adesea am fost surprins de trăsăturile nobile, de // ochii întunecați, arzători, p. 127 ai oamenilor, iar un pictor ar găsi în Bihor modele pentru un Hector, Ganimedea, etc., cu duzinile. Dar cele mai interesante trupuri și capete se întâlnesc, de fapt, doar la băieții aflați la pubertate și la bărbații la vârsta senectuții.

Söllner îi așează pe românii din Transilvania „între maghiari și sași, ca mărime a corpului; astfel, trebuie spus, el ar fi mai mare decât ungurul dar mai mic decât sasul, care adesea ajunge la 5–6 picioare și 7 Țoli”. Mie mi se pare că rasa este, în general, doar de o mărime mijlocie, dar eu am găsit foarte des bărbați de 6 picioare <înălțime> și mai mult, iar aceste excepții sunt, în orice caz, mai numeroase decât <cazurile> opuse, de <oameni> foarte scunzi. Pe de altă parte, mi s-a părut că se crește în partea de sud a Munților Codru ceva mai mică decât în Munții Bihorului.

La românii din Bihor însă, sexul masculin este cel „frumos” iar faimoasele frumuseți ale româncelor din Ungaria de Sud sunt aici în zadar căutate. Îmi amintesc doar puține figuri grațioase și chiar și în zilele de târg și la hramuri nu era printre țărânci nici una care să poată fi numită o „frumusețe”. O excepție de la aceasta o reprezintă Roșia, care este vestită pentru faptul că nu se întâlnește în populația feminină nici un chip urât. Zicerea este valabilă doar pentru oamenii de la

⁵⁶ *Hollod*, sat, com., jud. Bihor.

țară, nu privește și pe onorabilii națiunii române, și chiar Beiușul poate arăta o coroană bogată de fete și femei fermecătoare.

Epidemii propriu-zise nu au fost observate în ultimii opt ani la Băița.

Iarna stăpânesc, endemic, bolile de plămâni, o consecință a urcatului pe munte, vara bolile reumatice, răcelile, bolile gastrice. Vărsatul nu apare foarte des iarna, la sate. În văile principale ale Crișurilor sunt obișnuite frigurile intermitente; se socotește că 2% din populație este cuprinsă de acestea. Minerii sunt loviți, mai ales, de reumatism.

p. 128 Foarte obișnuită este gușa, în împrejurimile Băiței aproape jumătate din populație este afectată de aceasta; gușa ereditară se mărginește la familie și este considerată incurabilă. Strămutații capătă gușă ca urmare a influenței climei, // iar această gușă „climatică” se tratează în 14 zile prin *spongia usta*⁵⁷ și 2 grame de iod pur, dar revine la șederi mai lungi în munți. La construirea caselor nu se alege cu destulă atenție locul și astfel, în așezarea minieră o parte se află, de pildă, peste un izvor; iată un exemplu despre cum prin așezarea unei gropi de scurgere lângă o casă se pot aduce suferințe prelungi locuitorilor.

Cretinism am observat doar la o familie din Băița, anume ca formă întregă, și aici se întâlnește situația remarcabilă ca în aceeași familie să se întâlnească o fată crescută cum trebuie, chiar foarte drăgălașă⁵⁸.

Dar este foarte șocant numărul mare de idioți și surdo-muți; protocolul privind aprovizionare Băiței, din 1860, include printre 152 persoane cu parte la aprovizionare, 15 asemenea nefericiți, iar starea lor poate fi văzută ca treaptă premergătoare cretinismului. Și anume se găsesc:

Parte bărbătească	femeiască	Vârsta
–	1	29 tarată și surdo-mută
–	1	43 <idem>
1	–	28 surdo-mut, pitic
1	–	25 cretină
–	1	23 tarată, infirmă
1	–	21 tarat, surdo-mut
1	–	42 tarat
–	1	49 tarată, gușă
–	1	46 tarată
–	1	30 tarată, mută
1	–	26 tarată
–	1	45 tarată
–	1	18 tarată, surdo-mută
1	–	51 tarat, surdo-mut
1	–	51 tarat, surdo-mut
7	8 //	

⁵⁷ Cenușă de burete (animal marin confundat cu o plantă în secolul al XIX-lea), bogat în iod.

⁵⁸ „După Bielz, „nu arareori cresc în ținuturile înalte de munte ale Transilvaniei cretini, după cum marile văi de munte produc adesea gușă”, dar cel puțin în Valea Arieșului nu mi-a sărit în ochi această chestiune”. (n.a.)

Despre starea fizică a unei populații, cele mai bune concluzii le dau, după p. 129 cum se știe, rezultatele recrutării. În scaunul Beiuș erau în 1858, în prima și a doua clasă de vârstă, 1 405 de conscriși, dintre care 162 recrutați, însă doar 687 reformați ca inapți și 55 din pricina lipsei înălțimii cerute, restul de 501 în parte ca scutiți, în parte ca nenecesari, trimiși acasă.

4. Portul

Portul românilor constă din pantalonii maghiari⁵⁹, aici ceva mai strâmți, în iernile grele din pantalonii strâmți albi. La muncă, poartă o cămașă scurtă, care ajunge doar până la șold și care, la fiecare mișcare, expune partea de jos a coloanei vertebrale. După nevoie, se poartă pe deasupra un piețar de lână, la fel de scurt, împodobit cu fâșii de piele roșie, cu lână pe dinăuntru, se numește *Cogiocu*, și, de asemenea, *Peptariu*. Deasupra vine, iarna, o manta de lână, care se numește în maghiară *Bunda*, aici *Bitusia*. Haina de sărbătoare propriu-zisă este mantaua, *Sumanu*, <făcut> din lână grosolană; românii de pe partea aceasta îl poartă alb și scurt, transilvănenii (de asemenea și cei din Roșia) îl au însă negru și mai lung. Caracteristic este brăul de piele lat de 10 până la 12 țoli (*Curea*) sau *Sierpariu*, învârtit de șase sau de mai multe ori, prevăzut la interior cu buzunare pentru bani. În brâu, țăranul îndeasă pipa, punga de tutun sau ale obiecte importante pentru el și nu se poate nega faptul că, la lungi călătorii călare, ca și la mersul în trăsură pe drumurile de piatră, un asemenea brâu nu este foarte binevenit; apără și coloana, pe care cămașa scurtă o expune atât de des.

Românii poartă, de obicei, opinci⁶⁰ (*Opince*), pe care și le face singur și cumpără doar talpa pentru ele; oamenii se cațără extraordinar pe stânci cu acestea, dar la vreme ploioasă sunt de nefolosit; atunci, bărbații merg, de obicei, desculți, cu țăarii mult deasupra genunchilor, suflecați până aproape de șolduri. Astfel am văzut, pe o ploaie rece ca gheața, oameni mergând pe drum, cu cizmele atâmate pe spate! // Cizmele, numite în general *Cizma*, sunt <folosite> de fapt, vara, doar ca port de p. 130 sărbătoare, le vine rândul abia iarna; o asemenea pereche de cizme ce ajung până la genunchi costă, de obicei, nu mai mult de 3 până la 4 guldeni în monedă vieneză⁶¹.

Se poartă, foarte mult, pălăria de fetru, *Clop* sau *Palarie*, cu boruri peste măsură de largi, tăiate rotund. În interiorul acestor boruri se așează pipa, toamna, prune sau mere își găsesc acolo locul, iar în timpul unei călătorii, sau cu prilejul vreunui izvor, borul pălăriei este ca un pahar zdravăn. Iarna se poartă căciula de lână, *Caciula*, din lână de oaie albă sau neagră. [...]

Portul ciobanilor de la munte este deosebit, printre aceștia se găsesc unii flăcăi mândri, care nu fac puțin pentru curățenia acestuia. Cămașa și țăarii sunt mânjite cu slănină, din aceeași pricină ce face pulberea pentru insecte a perșilor de

⁵⁹ *Gatva*.

⁶⁰ *Riemenschuhe*.

⁶¹ „În acest ținut se socotește încă, în general, după banii de hârtie vieneză, ba chiar am văzut, în 1860 încă, vechile piese de 30 de craițari, <încă> valabile”. (*n.a.*)

nelipsit pentru călători. Devine de un negru atât de strălucitor de la fumul focurilor, încât ai impresia unui material bun, negru; vara este atât de rar schimbat, ca și cămașa păstorilor tirolezi. Peste cămașă poartă tașca din fâșii late, ce este umplută cu o mulțime de nasturi de alamă mari și mici, curățați impecabil, totul arătând foarte bine. De tașcă, însă, atârnă fâșii la fel de împodobite, de care se găsesc un număr de lucruri chiar remarcabile. Ca acestea sunt: 2 inele cu sigiliu, din cupru; un degetar de fier; un os lung de șase țoli, în care se află curățătoare de pipe, ce, de asemenea, sunt făcute, de mână, tot dintr-un os; un corn de bou dă flăcăilor o impresie de aproape cavaleresc-romantică, // fiind ca și un corn de vânătoare, deși este doar pentru băut. În cele din urmă, aici atârnă și un fluier păstoresc, mic, din care flăcăul dă drumul melodiilor scurte, melancolice, ce se termină mereu cu un sunet lung. Opinci de piele, <de culoare> maro natural, întregesc costumele, care are ceva cu adevărat pitoresc. Pe Muntele Mic am întâlnit un flăcău din Budureasa⁶², în felul său un *dandy* adevărat, care cu trăsăturile sale nobile, părul lung și barba mândră reprezenta cu adevărat un model ideal.

Portul feminin oferă, de asemenea, câteva deosebiri pentru fiecare parte a muntelui. În general, țin mult la in; peste cămașa scurtă, *Camesia*, se poartă o fustă albă de in, *Po<a>le*, apoi, și femeile un pieptar scurt, de blană, asemănător cu cel al bărbaților, brodat cu mătase. Românele transilvănence poartă însă o cămașă lungă și deasupra, în față și în spate, o pânză neagră sau albastru închis, <numită> în Transilvania *Catrintia*.

Țin foarte mult la podoabele de gât din scoici, perle false, *Margele*, dar se văd acolo și monede de aur, femeile moșilor nu poartă însă scoici. Fetele își împletesc părul în cozi lungi, la capătul cărora leagă panglici multicolore și doar atunci când plouă își pun un batic pe cap. Femeile măritate își leagă părul într-un coc (*Conciu*) (transilvănencele îl petrec mai întâi în jurul capului), peste el poartă o bonetă unguerească și peste aceasta un batic alb sau albastru, *Cârpa*. Mireasa capătă <un aranjament de păr ce arată ca> un inel în jurul capului, împodobit cu panglici și perle false, panglicile atârnând în spate până la genunchi. Însă cele mai distinse, sau cele care se socotesc dintre acestea, nu poartă o asemenea podoabă, ci o coroană de flori. La marile zile de sărbătoare poartă și fetele această podoabă.

5. Caracterul

În ceea ce privește caracterul poporului, trebuie prezentată întâi de toate puternica religiozitate, ce este proprie tuturor confesiunilor, care, după cum am spus, trăiesc pașnic împreună, și care, de obicei, au fiecare propria biserică, într-o singură localitate, precum Beiuș, și anume // catolică, greco-unită, greacă neunită (numită, de obicei și cu precădere „grecească”) și reformată. Dacă această religiozitate se manifestă mai mult în mersul regulat la biserică și în ținerea posturilor poruncite de biserică decât în adevăratul curs moral al vieții, trebuie să las discuția deschisă, însă cred că poporul este, în orice caz, mai bun decât faima sa.

⁶² Budureasa, sat, com., jud. Bihor.

Vădit, cel mai tare țin la poruncile bisericii lor grecii neuniți, mai ales la zilele de post, pe care, după cum se știe, le socotesc către 200 într-un an. S-a întâmplat, din păcate, ca foarte adesea drumețiile mele să cadă peste mai multe zile de post, una după alta, iar călăuzele nu au putut fi clintite să își întrerupă abstenența, <astfel încât> am trăit zile întregi doar cu castraveți, ceapă și pâine. Urmarea acestui fapt a fost doar că adesea acestea nu se puteau ține după mine iar eu am întârziat din pricina lor. O dată, la Pietroasa⁶³, am avut drept călăuză pentru mai multe zile <un ins> uriaș, care însă, prin posturile lungi, slăbise atât de mult încât l-am încurajat, cu severitate, să guste din rația mea de carne. Când, în cele din urmă, l-am asigurat că voi ruga pe preotul său să îi acorde iertarea, a trebuit să mă oblig la aceasta printr-o strângere de mână și doar astfel a încălcat porunca <bisericii>. Când, după aceea, m-am întors în acel sat, într-o seară, curând a apărut omul meu, pentru a mă întreba dacă fusesem deja la popă, ceea ce am făcut dimineața următoare, devreme; într-atât îl apăsa conștiința. Preotul a acceptat cu multă îngăduință rugămintea mea și l-a absolvit cu totul pe conștiinciosul fiu al bisericii sale.

Este de înțeles că, la un asemenea simț religios, poporul este cu totul în mâinile preoților săi, din păcate însă, biserica grecească neunită nu este atât de bogată pentru a putea influența în chip corespunzător, iar nivelul lor spiritual scăzut trage înapoi, desigur, dezvoltarea spirituală a întregii comunități, căci școlile, cu precădere, sunt într-o stare cu totul rămasă în urmă. Ca o dovadă de cât de ciudate sunt chiar și cele mai simple noțiuni de dreptate și nedreptate în capul unui preot, am fost asigurat de <veridicitatea istorisirii> următoare: un militar în permisie trebuia să se întoarcă la trupa lui, s-a ascuns însă după preotul său și ce a făcut acesta? În înțelegere cu judecătorul l-a dat pe bărbat ca mort, a îngropat, după rânduială, un coșciug gol și toate anunțurile mortuare au pornit pe calea funcționărească. Cel în cauză s-a ascuns vreo două săptămâni, însă a avut îndrăzneala // de a se arăta în persoană la cârciumă, după nu foarte mult timp, și a p. 133 fost recunoscut de un jandarm. După ce și-a ispășit pedeapsa, popa s-a întors foarte liniștit în satul lui, unde încă slujește.

Românii se numără printre cei mai fideli <supuși> ai monarhiei austriece iar azeziunea lor la dinastie este sinceră și de nezdruccinat. Au demonstrat acest lucru în timpul tristului război civil, însă nu se poate trece cu vederea că au vina de a fi comis grozăviile împotriva maghiarilor, ce prin asuprirea acestor stăpâni ai lor de mai înainte pot fi bine explicate, dar nu și iertate. [Despre luptele din anul revoluționar 1848–1849 în Țara Moșilor.] În și în jurul Hălmașului am găsit încă, în 1858, mai multe ruine din nefericitul an 1848.

<Ca dovadă> pentru simțămintele leale ale poporului mi s-au relatat, dinspre partea funcționărească, două lucruri foarte caracteristice. La recrutarea din anul 1858, din 1405 de înscriși pe listele de recrutare, nu a fost absent, fără învoire, chiar niciunul din prima grupă de vârstă iar din a doua clasă au lipsit doar doi; nici la aceștia nu se putea vorbi despre rea-voință, astfel încât recrutarea a avut parte de cele mai bune rezultate. O mare parte a populației se strămută la vremea recoltei în

⁶³ Pietroasa, sat, com., jud. Bihor.

Banat, pentru a dobândi ceva câștiguri de acolo; după întoarcere, există obiceiul ca oamenii să meargă mai întâi și de bună voie la oficiu și să își plătească impozitele din cele aduse!

Se întărește astfel faptul că un popor care se lasă condus atât de ușor este capabil de o dezvoltare din cele mai frumoase, de i s-ar da doar ocazia, așadar, mai întâi educația necesară; în privința școlilor ortodoxe însă este prost organizată iar unele sate nu se bucură de nici un fel de învățătură. Fapt este că înainte de 1850 zece până la douăsprezece sate aveau o singură școală, luate laolaltă. [...]

p. 136 Băița are singura școală germană din fostul comitat al Bihorului de Sud [...] și aceasta este frecventată cu asiduitate și de către români. După asigurările prea onorabilului domn Dechants, printre cei 45–50 de copii nu se găsea nici unul neînvestrat, toți, fără excepție, erau inteligenți. Chiar din Transilvania erau dați în gazdă la Băița copii din câteva familii românești, pentru a se putea folosi de școala aceasta. – Chiar și școala de duminică este frecventată cu multă sârguință și de mai mulți flăcăi. – La Pietroasa se află o școală particulară germană, mică, pentru copiii muncitorilor, care mențin uzinele de fier de acolo pe propriile lor speze.

Cât de neglijat era mai înainte acest popor, de către cele mai importante elemente ale statului, reiese din faptul că la multe parohii grecești neunite registrele matricole ale bisericii au fost introduse abia în anul 1850! Nu este deci de mirare că adesea nu este posibil să fie stabilită identitatea unui individ, cu atât mai mult cu cât la ortodocși numele de botez nu rămân aceleași. Dacă, de pildă, tatăl, pe nume Ion, moare, atunci cel mai vârstnic fiu preia numele de Ion. Tot astfel, ginerele ia numele de familie al socrului, dacă se însoară cu o fiică moștenitoare. Este foarte obișnuit ca oamenii mai în vârstă să nu știe să spună cât de bătrâni sunt; mi s-au întâmplat mai multe cazuri; astfel, am întâlnit la Flegyassa⁶⁴ un bătrân care ajunsese cu siguranță la 80 de ani, <și care locuia> într-o colibă din ținutul acela și știa doar că e foarte, foarte bătrân. [Considerații asupra caracterului românilor.]

p. 142

6. Muzica și dansul

Instrumentul muzical obișnuit în țară este cimpoiul⁶⁵. Ciobanii cântă la un fluier scurt, *Flueru*, pe care aproape fiecare îl are atârnat la cingătoarea sa și din care scoate melodii scurte, ce constau din câteva măsuri și care se termină, de obicei, cu un sunet foarte lung. În afară de acestea se mai folosește un fluier ciobănesc lung, *Tulnicu*, *Bucinu*, adesea lung de 5 picioare, din coajă de frasin sau tei; în Transilvania este făcut din bucăți de lemn; trebuie mereu udat, pentru a se închide crăpăturile și adesea am văzut pe suflători (și fete printre ei) scufundând aceste instrumente primitive într-un pârâu pentru a putea scoate sunetele joase ale acestui instrument.

⁶⁴ Neidentificat.

⁶⁵ *Der Dudelsack Cimpoi*.

Obiceiurile de nuntă nu sunt deosebite la catolici; cununia are loc seara iar în dimineața următoare se merge din nou la muncă. La ortodocși însă serbările căsătoriei durează mai multe zile și de aceea nunta este lăsată pentru o perioadă în care urmează mai multe zile de sărbătoare una după alta. Și la ei, cununia are loc după-amiaza.

Dacă un băiat este interesat de o fată trimite la părinții doi dintre cei mai bine văzuți și de încredere prieteni pentru a se interesa de zestre. Aceasta constă, de obicei, dintr-o vacă, o pereche de boi, oi, chiar și cai, dar rar pământ. Dacă se cade de acord, părinții mirilor merg, cu aceștia și cu martorii, la preot. Clericul îi întreabă mai întâi pe părinți despre acordul lor, apoi îi îndepărtează pe aceștia și îi întreabă pe mire dacă ia mireasă liber, fără a fi silit, prin hotărâre liberă? Dacă răspunsul este afirmativ, o întreabă același lucru pe mireasă, în prezența martorilor. Aceste întrebări sunt repetate de trei ori, apoi preotul încheie un act ce va fi semnat de către părți⁶⁶.

Nunta are loc după trei săptămâni; tatăl miresei și mama miresei sunt martori. Perechea primește o podoabă de cap din curele, schimbă inele și ține, ca și martorii, lumânări în mână. După cununie fiecare merge la casa părinților săi și încep sărbătoririle. Bărbatul și prietenii lui, adesea câte 50, merg până în fața casei miresei călare și cu o căruță, cu steaguri și muzică; acolo însă trebuie să dezlege lanțuri și o frânghie iar dorința sa pentru tână soție este luată în răs. Într-un soi de joc de luptă iau cu asalt intrarea cu nuiete și tot felul de ustensile, dar le este oferită o femeie bătrână drept obiect al dorinței lor. În cele din urmă apare tână mireasă cu o creangă și udă foarfecile cu apă. Cu strigăte de fericire, cântece și focuri de armă este primită <mireasa> și dusă mai departe. Însă cortegiul se oprește în curând, mirele se întoarce singur înapoi cu o creangă de copac și se plânge: căruța // s-ar fi stricat, o roată ar fi ruptă ș.a.m.d. Mama miresei dă ca despăgubire mere, p. 144 prăjituri și altele asemenea, pe care le atârnă de ramură și sunt dăruite în schimbul miresei.

Sosiți în casa părintească a mirelui, tatăl și mama servesc oaspeții la ospățul de nuntă. În timpul acestuia, un prieten se plimbă cu o farfurie „strângând pentru noua gospodărie”. Sărbătoarea durează până în zori, apoi bărbații se îmbracă în femei, femeile în bărbați și duc prin sat o făptură deghizată, ca și cum ar fi noii căsătoriți, astfel invitând prietenii la următorul ospăț, pentru care sunt cinstiți cu o băutură. Al doilea ospăț de nuntă are loc la părinții miresei, care nu au fost de față la primul; și ei își cinstesc oaspeții. În a treia zi este din nou ospăț la părinții bărbatului, la care apar și părinții soției și aduc lavițele cu zestrea. Într-a patra sau a cincea zi se sărbătorește la martori. La nunți, instrumentele cele mai obișnuite sunt vioara, fluierul și cimpoiul. [Citat din Bél despre obiceiurile de nuntă, în limba latină.]

⁶⁶ „După Söllner, acest lucru se face prin apăsarea cu degetul. dacă părțile nu sunt în stare să scrie”. (n.a.)

La botez nu are loc nici o serbare deosebită.

Obiceiuri de înmormântare. Priveghiul este foarte obișnuit și chiar și germanii au luat deja acest obicei. Seara se adună la casa mortului, a cărui familie trebuie să dea din plin mâncare și băutură; două nopți la rând se bea zdravăn și se joacă. Un rol însemnat joacă bocitoarele, în număr de două până la patru, care cântă cântece de laudă despre mort. La ortodocși, sunt așezați prapuri cu coroane de paie în fața casei. La înmormântare, coșciugul este purtat afară și binecuvântat în fața casei. După cum stă coșciugul în cameră, sunt așezate scaune și bănci în jurul acestuia și, în timpul slujbei, se pune o pânză neagră sub coșciug și apoi este înfășurat în aceasta. Preotul conduce coșciugul, ca și la catolici, până la cimitir, unde pe mormânt este așezată o cruce simplă de lemn, adesea doar un stâlp de lemn. La o înmormântare solemnă se cheltuiește mult și la ortodocși // costă până la 100 de florini dacă trebuie să se meargă „și cu un prapore”.

După înmormântare are loc ospățul funebru, *Cumendare*, la care ia parte și preotul și îl deschide cu o rugăciune. După aceasta se ridică de câteva ori bucatele și se leagănă, după felul pomenii, și abia apoi se mănâncă, la care preotul invită cu o rugăciune cântată. Familia trebuie să coacă atâția colaci câți oaspeți sunt poftiți. Mai cu seamă această coptură se împarte tuturor celor de față, dar trebuie duși mai întâi la biserică, într-un sac, unde popa duce o bucată în altar. După scurgerea a șase săptămâni se cumpără ulcioare cu toartă, se duc la mormânt și se împart apoi săracilor; la ziua tuturor morților, *Pascile Mortilor*, se întâmplă același lucru; dar în loc de ulcioare se împart și colaci.

Sărbătoarea populară propriu-zisă din Ținutul Bihorului, faimoasă în toate zările, era Târgul de Fete (*Tergul de Datu* sau *T<ergu> de fete*) de pe Bihor, de sărbătoarea ortodoxă a Sf. Petre și Paul. Acest târg de fete se numește și *Jocu Bihorului* de la dansul care este obișnuit. Originea sărbătorii trebuie să meargă până în vremurile mongolilor, ale căror hoarde au pustiit totul aici în ținut. Atunci maghiarii și românii transilvăneni au încheiat o alianță; cei din Băița i-au alungat pe mongoli peste Bihor, unde i-au așteptat și nimicit transilvănenii, în jurul anului 1242 sau 1246. În amintirea acestei fapte trebuia ca locutorii de pe amândouă părțile muntelui să se întâlnească pe această coamă de munte și să se veselească prin dansuri și jocuri. Cu această ocazie se ajungea la unele nunți, astfel încât flăcăii veneau, formal, să își caute mireasă iar fetele aduceau cu ele și zestrea, pentru a li arătată; lăzile cu țesături de in, o vacă, o găscă, un cal, după cum se putea. Dacă o pereche se plăcea iar părinții se înțelegeau, de îndată îi căsătorea un preot aflat de față iar tânăra nevestă își urma bărbatul din Bihor; de la acest obicei a căpătat sărbătoarea numele de târgul de fete. Doar că se întâmpla ca în acest chip simplu să se încheie căsătorii cu probleme de tot felul, chiar și cazuri de bigamie s-au petrecut, dacă prima soție nu avea nimic împotriva; obiceiul a trebui să fie interzis, ceea ce s-a întâmplat în urmă cu // 40 de ani; dar trebuie că încă mai trăiește într-un sat de la Pietroasa o pereche ce s-a cununat la târgul de fete.

Însă sărbătoarea populară se ține încă, chiar dacă preotul și-a pierdut rolul de mai înainte. Vin, vinars, pâine, cireșe se aduc până sus; transilvănenii aduc viori și contrabasuri, Băița dă cimpoiul. Dansul *Jocu Bihorului* se desfășoară de obicei cu strofe strigate și cu versuri improvizate. Această sărbătoare se ține în zilele noastre

în fiecare an, dacă vremea nu e deloc rea, și anume în patru locuri pe Muntele Găina⁶⁷ – pe câmpul mic de la sud de <vârful> Curcubăta⁶⁸, locul principal de adunare, lângă Piatra Grăitoare⁶⁹ din Bihor, pe o porțiune mică, plată, de acolo, ce se cheamă mai ales *Jocu* și pe Gelezioca, peste tot, desigur, venind lume din satele din vecinătate. Sărbătoarea de pe Muntele Găina se ține duminica de după Sf. Petru și Pavel și este frecventată cu precădere de locuitorii din comitatul Zarandului și din Transilvania; se socotesc <ca aflându-se acolo> 4 000 – 5 000 de cai și câteva mii de oameni la sărbătoare. De obicei are loc cu această ocazie și un mic târg; se aduc acolo oale, ulcioare, pieptare de piele, cuțite și altele asemenea.

8. Legende, superstiții

Munții Bihorului nu par să fie bogați în legende. Piatra Grăitoare, pe versantul sudic al Vârfului Bihorului, cel propriu-zis, își are numele de la faptul că dă un ecou în patru silabe. Poporul o consideră drept o crăiasă vrăjită, care strigă după iubitul pierdut; unii își iau pălăria de pe cap când trec pe lângă ea și se feresc să vorbească tare, pentru a nu trezi crăiasa din somnul ei vrăjit.

Piatra Tâlharului⁷⁰, blocurile de porfir ce se înalță ca niște turnuri pe coama muntelui, deasupra <zonei cu numele> Onceasca⁷¹, este Piatra Tâlharului, numită așa după hoții care au locuit acolo 7 ani și și-au îngropat comorile; fapt este că unii au săpat deja după acest presupus Mamona.

O legendă foarte frumoasă se leagă de izvoarele *Fontana Dretiu* ale Someșului și de cele de la piciorul vestic al Briței⁷², care sunt unele dintre cele mai înalte izvoare ale Crișului Repede⁷³ [...]. // Copiii unei zâne (dacă, după fantezia p. 147 care domnește, nu era o „drăcoaică”), un băiat și o fată, se jucau pe pășunile de la picioarele Briței. Atunci, un dușman al mamei a făcut o vrajă și a aruncat o vijelie groaznică asupra fraților care căutau flori; aceștia nu s-au mai regăsit și au plâns până au murit. Însă din râul de lacrimi mama a făcut, în amintirea lor, acele izvoare și, cum frații au murit căutându-se în direcții opuse, tot astfel izvoarele curg către zări diferite chiar și astăzi, în două râuri diferite, care se regăsesc abia după o lungă despărțire în brațele „blondei Tise”⁷⁴.

Superstiții de tot felul stăpânesc poporul; câteva dovezi o vor arăta: marțea și vinerea nu se toarce iar rufele nu pot fi puse în leșie, altfel noaptea ies nălucile Marți Seară și Vineri Seară⁷⁵ și mai multe femei bătrâne, chiar nevasta unui popă, spun că le-au văzut deja.

⁶⁷ *Gaina*.

⁶⁸ *Kukurbeta*.

⁶⁹ *Pietra graitoare, der „redende Fels”*.

⁷⁰ *Pietra Talhariului, vârf în Munții Vlădeasa*.

⁷¹ *Onceasa, astăzi zonă speologică protejată în jud. Bihor*.

⁷² *Bricciei, vârf în Munții Vlădeasa*.

⁷³ *Sebes Körös*.

⁷⁴ „*Blonden Theiss*”.

⁷⁵ *Marti-Sera und Vineri-Sera*. „Acele nume se trag vădit de la Martis Dies și Veneris Dies?” (n.a.)

Credința în vrăjile de dragoste⁷⁶ este generală și există mijloace foarte ciudate de a îndulci o inimă de piatră; dacă o fată pune șaua pe o bancă de lemn și călărește pe aceasta în timpul nopții, sau dacă aleargă noaptea în jurul bisericii de trei ori, dorința iubitului este sigură, mai ales dacă face una sau alta – goală!

Dacă vreunul vrea să scape de nevasta sa ori de o iubită de care s-a plictisit, se încrede într-o femeie bătrână care înțelege asemenea arte, o vrăjitoare așadar. Aceasta merge în pădure, își caută un trunchi deja tăiat sau ea însăși taie un copăcel, îl cioplește în așa fel încât să reprezinte un trup omenesc, hotărăște apoi locul capului și inimii ș.a.m.d. și apoi îi dă lovituri puternice. Fiecare lovitură în copac aruncă asupra femeii urâte câte un necaz, din pricina acesteia se îmbolnăvește, iar un semn al vrăjii reușite este faptul că toporul are sânge pe el după fiecare lovitură; dacă așa ceva nu se întâmplă, atunci vrăjitoarea nu are nici o putere asupra femeii urâte.

Degetul tăiat al unui copil mort nebotezat apără împotriva tuturor primejdiilor care pot amenința mai ales din partea autorităților – vădit o trăsătură caracteristică p. 148 a ceea ce înțelegea poporul, din asuprire, în vremurile de dinainte! //

Cu totul specifică este superstiția foarte larg răspândită că înseamnă ghinion nu doar dacă vezi un iepure alergând de-a latul drumului ci și dacă se întâlnesc trei preoți unul după altul! Iar ghinionul acesta poate fi întors doar dacă se aruncă repede din căruță o mână de fân. Se înțelege de la sine că domnii clerici sunt foarte supărați de o asemenea faptă, dar obiceiul se poate vedea foarte des când, la sfârșitul unei zile de lucru te apropii de o porțiune în care preoții din ținut se întorc, unul după altul, de la târg.

Dracul sau mai degrabă dracii joacă un rol principal în fantezia poporului. Există mai multe clase ale acestor ființe infernale, ce se deosebesc mai ales prin acțiunile lor. Satana biblică este *Diavolu* și *Dimonu* (demon), care aici rămâne cu totul în afara jocului. Numele general dat de popor diavolului este *Dracu* și desemnează mai ales și speciile care sunt cele mai puternice. Acest drac are o puternică influență asupra oamenilor și animalelor și, caracteristica principală, nu este legat nici de timp, nici de loc. Al doilea, treapta imediat mai jos, este *Balaur* a cărui putere este limitată la un anumit ținut în afara căruia nu poate face nimic. Acest balaur este o rămășiță a clasicei hidre⁷⁷, căci este reprezentat ca un șarpe neobișnuit, cu șapte capete. Este personajul principal al multor legende, în care se întâlnesc eroii antici Hercule și Perseu. Dar nu eroii <aceștia> se luptă acum cu acesta, numai ciobanii pașnici și adesea norocoși. Nu doar pentru turme este acest monstru primejdios, ci, mai ales, cere o fată frumoasă ca răscumpărare, dar pe care nu o devorează, ci o duce în haremul său aflat într-o peșteră. Soarta aceasta lovește chiar în iubita unui cioban curajos, care de îndată este dusă legată la gura peșterii, pregătită pentru balaur. Dar iubitul ei se așează la intrare, pieziș, cu un topor, așteptând monstrul. Acesta însă îl aruncă într-un somn vrăjit și se apropie de jertfa <primită>. Cu frică de moarte se zbate și strigă fata pe <iubitul> adormit doar că nu se trezește; deja balaurul pășește spre el, dar frica de moarte face ca

⁷⁶ *Liebeszauber*.

⁷⁷ *Hydra*, monstru în mitologia greacă.

biata față să dea drumul unui râu de lacrimi fierbinți și, ce să vezi, o lacrimă fierbinte a iubitei îngrijorate cade pe obrazul lui și – se trezește! Puterea iubirii a învins vraja și // brațul iubitului vrăjit taie imediat cele șapte capete ale monstrului p. 149 cu toporul care nu îi lipsește niciodată.

A treia categorie o formează zmeii⁷⁸ de care însă omul nu are să se teamă. Această categorie se deosebește prin puterea trupească neobișnuită, altfel sunt neam vesel, care nu face nici un rău, și se povestește mult de serbările și petrecerile lor. Dar fetele frumoase nu sunt în siguranță în fața lui, nu pentru că zmeii le-ar face vreun rău, le răpesc și le duc în palatele lor subpământene care sunt vrăjite și împodobite nemaipomenit.

Și în Bihor există localități de care se leagă arătări ale diavolului și legende despre diavol. Una dintre cele mai însemnate se petrece în Munții Pietroasei și sună după cum urmează. Pe unul dintre cele mai înalte vârfuli ale coamei, Vârful Briței, și-a făcut odată un drac nunta – pare, în orice caz, să fi fost un zmeu – iar nuntașii, veseli și cu chef, se bucurau de cea mai frumoasă lună. Un norișor de ceață s-a așezat în fața acesteia, i-a învăluit pe cei care jucau <la nuntă> și a deranjat sărbătoarea. Mirele, semețindu-se în fața iubitei sale, s-a măsurat deîndată cu norul – vrând să îl mănânce! Zis și făcut, a înghițit norișorul dar în aceeași clipă s-a dezlănțuit o vijelie groaznică peste nuntași, fulger după fulger au început să cadă peste aceștia, peste stânci, ca într-un vis urât se rostogoleau tunetele. Dracii și-au luat repede soațele în căruțele de foc pe care le aveau la îndemână și s-au grăbit să caute adăpost într-una din peșterile din apropiere; stâncile de porfir, aruncate haotic una peste alta, ce se ridică din <zona> Briței, grupa de stânci Piatra Tâlharului ș.a.m.d. sunt în parte draci trăsniți și transformați în piatră, în parte bucăți din căruțele lor de foc. O parte dintre aceștia a ajuns chiar la peștera de la Onceasca, dar răzburarea cerească i-a urmărit pe fugari până acolo, fulgerele ucigașe i-au lovit pe mulți chiar înăuntrul peșterii și – numeroasele oase ce zac acolo (de urși de peșteră) – nu sunt nimic altceva decât oase de drac! Peștera se numește de atunci Peștera Nălucilor, *Pescerea* sau *Hudra Smeilor* iar muntele în care se găsește *Muntele Nălucilor. Cicera Smeilor*⁷⁹. Peștera are cu adevărat o faimă proastă, românii vorbesc arată doar frică pentru oasele care zac acolo, iar pentru călăuza profesorului Kerner lumina // lumânărilor luate <în interior> era mult prea slabă p. 150 pentru a lumina întunericul amenințător și mult prea nesigur; pregătise un fel de blid de lemn și aprinsese acolo o porție zdravănă de rășină de pin. Toți căraușii și călăuzele, printre ei și un soldat în permisie, au intrat în peșteră doar cu teamă, murmurând rugăciuni și făcându-și cruce de multe ori⁸⁰.

Când am venit în 1860 pe <Vârful> Briței mi s-a povestit și mie despre nunta dracilor și mi s-au arătat trei hrube în care fuseseră răcite, în vremurile de atunci,

⁷⁸ *Smei*.

⁷⁹ Peștera Zmeilor, altă denumire a Peșterii Onceasca.

⁸⁰ „Bunii români nu sunt, cu adevărat, singuri în această teamă de diavol. La cercetările mele în peșteri din Krajna un țaran pe care îl luasem de pe drum drept călăuză a intrat repede în casă și s-a întors cu o flintă. La întrebarea – la ce îi trebuie – mi-a răspuns foarte cinstit că pentru a împușca un drac, dacă vom găsi vreunul în peșteră”. (n.a.)

butoaiele; dar erau pur și simplu găurile de la stâlpii piramidei de triangulație, a căror lemn fusese deja folosit de ciobani la foc.

Un alt loc din Munții Pietroasei este, de asemenea, încă și azi, un loc preferat de ședere al dracilor, după credința generală. Este impozantul perete de calcar care s-a prăvălit în valea superioară a Pulsei și care se numește, împreună cu vârful care se ridică peste ea, Piatra Boghii⁸¹, stâncile iadului. Sub muchia cea mai de sus a peretelui se găsește o peșteră a cărei gură largă se poate vedea din vale iar această peșteră se numește *Pescerea (Pestere) Boga*⁸², gura iadului⁸³, numită și *Pescerea cu lapte*, de la laptele de munte⁸⁴, și acolo locuiesc draci de toate vârstele și sexele. Peștera este greu accesibilă [...] și destul de des se poate observa în fața acesteia o p. 151 făptură neagră, // anume cea a unui urs. În fața acestei peșteri însă se găsește pe o stâncă ce iese în afară o terasă mică cu o vegetație atât de abundentă, încât această pată verde, ce se vede chiar și din vale, se deosebește în chip evident de peretele de calcar gri. Acest locșor verde se numește grădina iadului, *Gradina di Boga*, și se află în grija a două drăcoace minunate ce se pot vedea în nopțile cu lună cum udă florile; de aceea, această pată înflorește și înverzește în tot cursul anului. Câțiva bieți flăcăi au fost ademeniți de aceste drăcoace și au dispărut pe vecie în peșteră sau au căzut în prăpastie de pe dificila cale de acces [...].

Aici își poate găsi locul și un paragraf despre terapiile populare. Împotriva anghinei porcilor se folosește *Hellesborus purpurescens*⁸⁵; se taie o bucățică din rădăcină, se înțeapă urechea animalului bolnav și se îndeasă acolo. Urechea se umflă neobișnuit, toată umflătura se trage acolo, deja în câteva ore animalul se hrănește din nou, iar în 24 este sănătos. Și la cai merge leacul, doar că bucata de rădăcină trebuie să fie mai mare; la aprinderi de plămâni se îndeasă același lucru în piept, prin piele. După profesorul Kerner acest obicei se regăsește și în Austria, foarte răspândit și străvechi. [...]

Mijloace de câștig

9. Agricultura

Cultivarea pământului se face, pe partea de apus a muntelui doar până la 2 231 de picioare; pe partea transilvăneană, de răsărit, gospodării singuratice se află și la 3 800 de picioare deasupra nivelului mării, iar în acestea se cultivă secară de vară, orz, ovăz, in și cânepă, cartofi, dar și mac și dovlecei. Pe partea de apus (maghiară) a Bihorului, terasele diluviene oferă încă și mai mult teren pentru agricultură, dar culturile nu au ajuns prea sus, căci, în afară de aceasta, panta

⁸¹ *Pietră Boghi*.

⁸² Sau Peștera Focul Viu, ce adăpostește un ghețar.

⁸³ *Das Hoellenloch*.

⁸⁴ *Bergmilch*, minereu de culoare albă.

⁸⁵ Spânz, plantă erbacee cu rădăcină rizomică ce crește la înălțimi mai mari de 500 metri, la marginea pădurilor.

muntelui este prea abruptă pentru a îngădui culturile. Metoda economică a muntelui este cea care în Alpi se numește „economia-pârloagă”⁸⁶, unde însă începe de obicei de abia de la 2000 de picioare înălțime, în vreme ce în Munții Bihorului se întâlnește deja de la 1000 de picioare în sus. Pământul slujește pentru o anume perioadă de timp, 2 sau 3 ani, ca pășune și este <abia> apoi cultivat, tot atât de multă vreme, cu cereale, cartofi și porumb. Pe alocuri, agricultura este practică cu destul de mult efort; așa, de pildă, în Valea Iadului⁸⁷ versanții părții de apus sunt atât de abrupti că nu se pot lucra decât cu grapa și // cu surprindere se pot vedea p. 152 atârând, printre stânci, la trei-patru sute de picioare deasupra fundului văii câte un câmp de porumb sau chiar de grâu.

La Vașcău pământul este atât de prost (lut ce conține fier), astfel încât dacă nu se pune îngrășământ animal la fiecare al treilea an, urmează o recoltă proastă. În primul an se cultivă porumb, în anul care urmează secară de iarnă, în al treilea an câmpul rămâne în pârloagă și apoi se pune îngrășământ animal. În întreaga vale a Crișului Negru, câmpurile sunt împărțite în parcele convexe, din pricina înclinației foarte puternice. Pășunile se cosesc o singură dată, apoi sunt lăsate vitele să pască, mai puțin pe cele mai bune parcele, care sunt împrejmuite pentru a obține otavă. Preotul care fusese acolo mai înainte încercase cultivarea sparcetei de munte, care însă nu s-a prins. Ceva mai bune sunt terenurile din jurul Beiușului; acolo se începe, de asemenea, cu porumb, acestuia îi urmează cerealele de iarnă, orz cu secară, combinate. Unde se află la dispoziție destul bălegar se continuă cu acest schimb, altfel al doilea câmp rămâne pârloagă și câte trei ani.

Pe partea de miazăzi a Munților Codru se întinde, de la Sebiș⁸⁸ până la Gilău⁸⁹ o regiune mlăștinoasă, <azezată> în câmpie, în vecinătatea râurilor Criș și Teuz⁹⁰. După aceasta urmează, către munte, o pădure de stejar, *Lunka*, care, la poalele muntelui și pe versanți se transformă în pădure de amestec. Însă între porțiunile de mlaștină și luncă se întind parcele cultivate, care cuprind cu adevărat cele mai roditoare câmpuri ale ținuturilor descrise în aceste pagini.

Porumbul este, peste tot, produsul principal și, favorizat de condițiile locale, cultura acestuia urcă destul de sus (<aceiași lucru se poate spune> chiar și despre secară. Astfel, de pildă, această cultură este permisă de nisipurile și sedimentele puțin stricate (vădit, un fost țărm de mare) de la sud de Beiuș, de la Cusuiuș⁹¹, Hinchiriș⁹² și Tărcăița⁹³ și la 2 100 de picioare deasupra nivelului mării. În văile transilvănene toamnele lungi și calde favorizează (după Bielz) aceasta cultură iar porumbul ajunge, de aceea, până la 2 500 de picioare deasupra nivelului mării. Astfel am întâlnit în văile Pietroasei și Iadului, pe partea însorită, câmpuri de porumb aflate la mare înălțime și care, în cel din urmă loc numit se aflau, cu

⁸⁶ *Eggarten-Wirtschaft*.

⁸⁷ *Jadenthale*, în apropiere de Remeți, jud. Bihor.

⁸⁸ *Boros Sebes*, oraș, jud. Arad.

⁸⁹ *Gyalu*, sat, com., jud. Cluj.

⁹⁰ *Töz*.

⁹¹ *Ko<s>zvenyes*, sat, com. Lazuri de Bihor.

⁹² *Henkeres*, sat, com. Lazuri de Bihor.

⁹³ *Tarkaicza*, sat, com. Târcaia, jud. Bihor.

siguranță, la mai mult de 2 000 de picioare deasupra nivelului mării. Aceste culturi aflate la înălțime se văd noaptea de departe, căci, pentru a ține departe numeroșii porci mistreți, chiar și urșii, care le pustiesc, se aprind focuri și se așează pândari; p. 153 din câteva puncte // se pot vedea câteva duzini de asemenea focuri de pază ce arată locurile unde se află câmpurile de porumb. Desigur că porumbul crește cel mai bine pe pământurile negre și roditoare din fundul văilor; în valea Crișului Alb, între Hidiș⁹⁴ și Pleșu⁹⁵, am văzut în 1861 o porțiune aproape neîntreruptă, cultivată pe mai bine de 2 000 de iugăre cu porumb.

Nu mai puțin întâlnită este cultura porumbului în valea dintre Hălmagiu⁹⁶ și Baia de Criș⁹⁷, însă câmpurile sunt uneori inundate în verile ploioase de Crișul prins în cheile de la Leasa^{97bis}, fapt pe care am avut posibilitatea de a-l vedea în august 1858. La măsuri preventive împotriva revărsării râului nu s-a gândit încă nimeni.

Nu îmi pot aminti deloc să fi văzut vreun câmp de trifoi sau o altă cultură de nutreț și, cu adevărat, așa ceva nu există nicăieri, după observațiile profesorului Kerner. La fel de rar am văzut îngrășarea pășunilor cu bălegar. Pășunile se coseau, de regulă, o singură dată iar fânul era protejat de vite printr-o împrejmuire masivă, s-ar putea spune printr-o „palancă”⁹⁸; iarna, aceasta este coborâtă din munți pe pășuni. Fânul menit pentru iarnă este stivuit, în munți, în clăi înalte de 8–9 picioare, pentru a fi accesibile la vreme de ninsoare grea. De obicei se taie un singur copac de această înălțime, în orice caz, i se mai lasă câteva ramuri, și claia e gata. Dacă fânul pentru iarnă se termină prea repede, atunci bieteile vite trebuie să își ducă viața cu vreascuri de molid (?)⁹⁹. Câteva văi interioare, de pildă Valea Pulsa superioară, sunt atât de greu de pătruns încât țăranii se mută iarna de acolo cu nevastă, copiii și vite, căci fânul nu poate fi transportat până acolo. – Frunzele de porumb nu se dau verzi ca furaje iar plantele tinere nu se folosesc deloc ca nutreț; frunzele uscate însă servesc iarna drept nutreț și chiar fără să fi fost mai întâi opărite.

Grâul și secara se cultivă mai puțin, orzul chiar deloc; ovăzul puțin pentru vânzare, nu pentru a fi folosit pentru caii oamenilor de la țară, care sunt hrăniți doar cu iarbă și fân. – Mazărea se vede puțin, linteaa aproape deloc, dar fasolea este cultivată mult, aproape peste tot printre tulpinile de porumb, dar și pe case. În timpul posturilor dure ale bisericii ortodoxe acesta este alimentul principal.

Prejudecățile împotriva cultivării cartofului trebuie să fi durat cel mai mult în p. 154 ținuturile Bihorului căci în anii // 1854–1855 plantarea acestuia a fost introdusă cu forța în districtul Hălmăgel. Meritul pentru introducerea acestei plante folositoare revin protopopului de acolo (Peter Moldovan), care deține o fermă model. Dar acum cultivarea <cartofului> a pătruns atât de mult, astfel încât țăranii deștelenesc

⁹⁴ *Hegves*, sat, com. Pomezzeu, jud. Bihor.

⁹⁵ *Pless*, vârf.

⁹⁶ *Halmagy*, sat, com., jud. Arad.

⁹⁷ *Körösbánya*, sat, com., jud. Hunedoara.

^{97bis} *Liasza*, sat, com. Hălmagiu, jud. Arad.

⁹⁸ *Verhau*.

⁹⁹ În original în text.

tufişuri pentru a câştiga loc pentru câmpurile de cartofi. – Şi la Băiţa se cultivă mult prea puţin cartoful, totuşi aceştia se întind pe numeroase moşii.

Inul se cultivă doar puţin. Din contră, cânepa <este> foarte răspândită pentru a satisface nevoile de ţesături de casă. Topirea cânepii nu se poate face uşor, mai mult în puţuri largite; dar unde se găsesc izvoare calde, cursul acestora, ce formează, de obicei, o mocirlă, se foloseşte pentru topirea cânepii, precum la Topliţa¹⁰⁰, Lazuri de Beiuş¹⁰¹, la băile termale¹⁰² de la Oradea¹⁰³, etc.

Cultivarea legumelor se face, de fapt, doar în grădinile particularilor, doar varza este destul de des plantată, chiar şi în gospodăriile aflate la mare înălţime, cum am văzut, de pildă, pe Valea Aleului¹⁰⁴, chiar şi în cele mai înalte colibe de munte. În partea de jos a Văii Pulsa am fost surprinşi plăcut de o plantaţie mică, dar bogată, de ridichi, de unde am achiziţionat pentru călătoria noastră pe munte o provizie considerabilă. Pădurile sunt bogate în bureţi comestibili, iar ciupercile mi-au fost lăudate, precum cele *champinion* de la Baia de Criş.

10. Pomicultura. Viticultura

În ceea ce priveşte pomicultura, în puţine grădini particulare se găsesc soiuri nobile, ţaranii cultivă, în număr mare, doar pruni şi nuci, şi amândouă formează în jurul fiecărei case din valea râului Crişul Negru câte o pădurice. Nucile sunt un produs chiar important pentru oameni; le duc la Arad şi le schimbă pe grâne.

Prunele se folosesc, cu precădere, pentru distilarea şliboviţei şi aproape că fiecare a doua casă din satele de la piciorul masivului poartă tăbliţa cu inscripţia „distilerie”. Ca peste tot în Ungaria de est, şi în ţinutul Bihorului cimitirele sunt îndeobşte mici livezi de pruni, căci există obiceiul de a sădi un pom pe lângă morminte. De obicei, aceste grădini sunt destinate învăţătorilor pentru a se folosi de ele; // că aceştia obţin o recoltă bogată, să ni se îngăduie să ne îndoim.

p. 155

Aici, cimitirele nu au nicăieri nici cea mai mică protecţie, cum ar fi un gard, nici chiar unul viu, mormintele sunt cu totul accesibile şi lăsate la bunul plac al populaţiei. La Băiţa se face şi mult magiun. În anii buni, care însă apar odată la 6–7 ani, câştigul obţinut de ţărani din prune acoperă toate dările <datorate>.

Pe partea de răsărit se întâlnesc, chiar şi în gospodăriile aşezate la cea mai mare altitudine, numeroşi cireşi; însă fructele se coc abia în august sau septembrie. Kerner a găsit cireşe pe Piatra Muncelului până sus pe coamă (4050) iar pe partea de răsărit a Bihorului de la Piatra Grăitoare până spre <râul> Arieş¹⁰⁵ în jos, chiar şi cireşi sălbatici până la 4094 picioare deasupra nivelului mării. În satele de la poalele muntelui, spre apus, se găsesc adesea chiar şi corni (*Cornus mas.*). Perii şi

¹⁰⁰ *Toplicza Káránd*, sat, com., jud. Hunedoara.

¹⁰¹ *Robogány*, sat, com., jud. Bihor.

¹⁰² *Thermen*.

¹⁰³ *Grosswardein*.

¹⁰⁴ *Val Leuchi*, râu în zona Munţilor Apuseni.

¹⁰⁵ *Aranyos*.

merii sălbatici se cultivă chiar și în munții de pe partea de răsărit, apar însă destul de des și soiuri înnobilate iar acestea se folosesc atât uscate, cât și pentru oțetul de fructe; destul de ciudat, doar pentru oțet, nu și pentru cidru. Țăranii își prepară oțetul din mere pădurețe, care însă este atât de slab că se folosesc trei măsuri pentru a acri mâncarea. [...]

Dacă te apropii de Munții Bihorului dinspre sud-vest, dinspre Arad, ocolești astfel unul dintre cele mai nobile ținuturi viticole ale Ungariei, Hegyes, rival cu Hegyallya, ce se întinde în partea de sud a acestui ținut tovarăș al Tokayului, al sucului de struguri gustos și arzător de la Miniș. Dar și partea de nord, dinspre Bihor, dă vinurile nobile de la Măgherat¹⁰⁶ ș.a.m.d. În acești munți, locurile principale pentru vinărit sunt Ghioroc¹⁰⁷, Miniș¹⁰⁸, și Păuliș¹⁰⁹ către sud, Măgherat și Draucz către nord. Și Valea Crișului Alb are vii remarcabile, anume la Sebiș, și tot așa are și Valea Crișului Negru până la Beiuș, iar cea a Crișului Repede din amonte de Aleșd mai ales vinuri albe, ușoare, foarte bune. Este vădit că viticultura se practica în vremurile mai vechi și mai în amonte // după cum o arată joardele de viță sălbătică ce se împletesc în tufe cu vița de pădure, hameiul sălbatic pe malurile râului și la marginile pădurii, urcând adesea până în cele mai înalte crenguțe ale copacilor. Astfel se poate ști despre mai multe locuri, de pildă Vașcău, că acolo se practica pe vremuri viticultura; uneori, în timpul tulburărilor anului 1848 multe podgorii au fost pustiite, fapt ce s-a petrecut pe cursul superior al Crișului Alb, și de atunci nu s-a mai reluat cultivarea lor. Astfel, în comitatul Hălmagiului, la Bănești¹¹⁰ joardele de viță au fost scoase în anul 1848 și n-au mai fost replantate; la Pleșcuța¹¹¹ există însă, în continuare, vii. Vin de mână a treia, în maghiară *Loere*, se prepară doar în vreo două sate de la Beiuș, unde se toarnă apă peste borhot.

S-a spus deja că se distilează multă șliboviță; fiecare țăran are dreptul de a prepara pentru propriul consum propria producție de prune. Se face, de asemenea, și rachiu de cereale și de cucuruz, dar sunt numai distilării mici, însă la Beiuș s-a înființat una mai mare în anul 1861. Peste tot în zona muntoasă se obișnuiește să se obțină rachiu din zmeură. Zmeura ce se întinde peste tot este adunată în valea Băiței, deoarece în acel orașel există ceva cerere, în restul văilor nu este cazul decât sporadic. Se pune întrebarea dacă nu ar renta ca sucul să fie concentrat și vândut în orașe¹¹². Afinele și merișorul nu se întâlnesc prea mult, cele din urmă sunt însă recoltate pentru „notabilități”, preparate și mâncate iarna ca garnitură la friptură, după cum se întâmplă și în Munții Erz și Riesen. Fructele de ienupăr se adună doar pentru arome.//

Este demn de remarcat faptul că la toate întrebările am primit răspunsul că, în toată zona montană, nimeni nu s-a ocupat încă de strângerea plantelor medicinale.

¹⁰⁶ *Magvarat*, sat. com. Ohaba, jud. Alba.

¹⁰⁷ *Gyorok*, sat. com., jud. Arad.

¹⁰⁸ *Menes*, sat. com. Ghioroc, jud. Arad.

¹⁰⁹ *Paulis*, sat. com., jud. Arad.

¹¹⁰ *Banyest*, sat. com. Hălmagiu, jud. Arad.

¹¹¹ *Pleskutza*, sat. com., jud. Arad.

¹¹² „Deoarece în timpul prezenței noastre am cumpărat zmeură copiilor, am fost, până la urmă, cu adevărat încărcăți cu coșuri cu cele mai frumoase fructe, pentru câțiva bănuți”. (n.a.)

11. Despre silvicultură

Bogăția principală a ținutului Bihorului constă din pădurile sale întinse, pe care se sprijină, în primul rând, uzinele montane, și care dau populației materialul pentru importantele lucrări în lemn; totuși, acestea nu sunt, din diferite pricini, exploatare intensiv, după cum s-ar putea, fiind, pe de altă parte, mai degrabă pustiite decât exploatare. Mii de iugăre nu dau, în acest moment, nici un venit, deoarece este absolut imposibil să se valorifice lemnul; costurile pentru a-l transporta în zonele locuite sunt atât de mari încât această stare de fapt va ține la nesfârșit, iar pădurile seculare de pe Muntele Mare și de pe platoul calcaros Bătrâna vor da întotdeauna numai potasă sau șindrilă. Mai cu seamă în ultimul ținut numit lipsa apelor curgătoare ridică piedici de netrecut pentru transportul acestora, căci nu se pot construi nici canale¹¹³ și nici albie pentru plutărit¹¹⁴. Pe partea transilvăneană se găsesc păduri camerale ale Aerarului montan, <păduri> întinse unde, în cea mai mare parte domnește știința forestieră, bine pusă la punct, și despre acestea dorim să împărtășim aici câteva date.

Ocolul silvic de la Scărișoara are o întindere de 7 mile pătrate, cu o suprafață de 19 968 de iugăre¹¹⁵. Acesta este condus de un pădurar (cu sediul la Câmpeni¹¹⁶), care are în subordinea sa un paznic de cabane și un paznic de vânătoare (*Gornik* în Transilvania, *Szuman* de această parte a muntelui); la gura de vărsare a Văii Dâstidăului în valea Arieșului Mare se află cabana unde pădurarul își are cartierul general atunci când călătorește. Pădurea este, în mare parte, pădure înaltă de molid, ce în zona joasă se întrepătrunde cu fagi. De la Bătrâna, limita ocolului silvic urmează hotarul țării, pe coama // muntelui până la Cucurbăta și apoi pe panta p. 158 formată de Valea Dâstidăului și Valea Neagră¹¹⁷ cu valea Arieșului Mic, după cum limita sa estică merge peste coastă, despărțind Valea Albacului de restul văii Arieșului Mare. Ocolul silvic este împărțit în șase districte, cuprinde încă multă pădure virgină și are un ciclu de 120–200 de ani. Se socotește că la un iugăr de pădure se pot strânge 110–140 de stânjeni-cub cu 90 de stânjeni-cub venit, 20 000 de stânjeni-pătrați sunt pădure sterilă. Parcele închise sunt greu de obținut din pricina copacilor ruși de vânt; gândacii de scoarță nu s-au arătat de 15 ani. În parte, lipsa de mână de lucru, în parte lipsa de dorință a oamenilor este cauza pentru care, în unii ani, profitul rămâne sub calcule; astfel, în 1857 s-au putut extrage doar 75 de stânjeni-cub de lemn de foc pentru Câmpeni.

Lemnul este adus, după ce e tăiat, pe planuri înclinate, din care s-au construit, în ultimii ani, 2 508 de stânjeni, iar apoi este lăsat să plutească pe Arieș. Leafa tăietorilor de lemne este de 1 florin și 12 cრაїtari pe stângen, aducerea pe planuri

¹¹³ *Holzriesen (Rinnen)*.

¹¹⁴ *Flosstrecken*.

¹¹⁵ „Manuscrisul „Harta ocolului silvic Scărișoara etc. după estimările Provisoriums-impozitului funciar”, pentru a cărei comunicare mulțumesc amabilității silvicultorului cezaro-crăiesc dl. Kulmer”. (n.a.) Un jugăr = 0,57 ha.

¹¹⁶ *Topanfalva*, oraș, jud. Alba.

¹¹⁷ *Nyágra*.

încălinate 1 florin și 10 crăițari, căratul și aruncarea în râu 30 de crăițari, de aceea stânjenu <de lemn> costă la plutărit, 2 florini și 52 de crăițari; până la Câmpeni, costurile se ridică uneori, socotind și Kalo, până la 5 florini și 30 de crăițari; la rândul ei, administrația magaziilor plătește 7 florini și 48 de crăițari pe stângen. Nu s-a reușit introducerea muncii pe bază de contract în acest ocol, dar s-a <izbutit> în cel învecinat, de la Albac.

Ceva mai ieftin iese fabrica de la Băița la <procurarea> combustibilului (vezi <mai jos capitoul> Minerit); în acest orașel, stânjenu-cub de lemn de bușteni de fag, tăiat din pădurile aflate în apropiere, și stivuit, doar 3 florini și 40 de crăițari monedă convențională. O situație asemănătoare este și la Pietroasa, chiar și mai bună, căci lemnul este transportat pe apă până în acel loc. Cu atât mai surprinzător este prețul lemnului la Beiuș, unde stânjenu costă 9 florini monedă convențională și totuși acolo se află păduri mândre la nici o milă depărtare.

Cea mai întinsă proprietate forestieră din Munții Bihorului aparține episcopului greco-catolic de Oradea Mare, aria acesteia cuprinzând nu mai puțin de 84 883 de iugăre <înscrise> în masa cadastrală! Sub <ascultarea> unui pădurar-șef se află patru pădurari, care au la dispoziție, toți împreună, 34 de gornici (pândari). Doisprezece dintre aceștia primesc o leafă anuală de 24 de florini monedă convențională, restul doar 20; în afară de aceasta, primesc lemn gratis, dar altfel nu au nici un alt câștig. Venitul acestor // suprafețe enorme de pădure a acoperit însă, nu o dată, impozitul tuturor proprietăților episcopale laolaltă. Impozitul pe pădure se ridică la vreo 8 000, leafa personalului forestier la 3 200, așadar pădurea are deja o pierdere de 11 200 de florini, bani gheață, la care se adaugă și marile servituți, căci țăranii toți au lemn gratis; chiar și orașul Beiuș are lemn gratis, deși deține o pădure proprie. Un stângen de lemn de esență tare se dă cu bucurie pentru 10 crăițari monedă convențională, căci nu se dorește obținerea unui debușeu. S-a încercat să se transporte lemn de foc la Oradea Mare însă căruțele obișnuite, de țară, cu doi boi, pot fi încărcate doar cu un sfert de stângen cubic și astfel ar fi trebuit ca la Oradea Mare să se vândă un stângen cam cu 16 florini, pentru a acoperi costurile. acolo acesta costând doar 12-13 florini.

Episcopul romano-catolic de Oradea Mare deține în Bihor (comitatul Vașcău), fără pădurile de pe Moma ș.a.m.d. peste 31 000 de iugăre, în parte singur, în parte împreună cu congregațiile. Dintre aceștia sunt arendați 5 368 de iugăre către fabrica de la Băița, pentru o dobândă anuală de 4000 de florini monedă convențională. Arendașul uzinei metalurgice de la Vașcău obține din pădurile din munții de acolo stânjenu cub tăiat cam cu 1 florin monedă convențională.

Un român fără topor nu este de conceput, iar căderea unui copac pare să îi fie la fel de dragă precum, de pildă, împușcarea unei capre negre pentru un tirolez. Prelucrarea lemnului este ocupația sa preferată, împotriva căreia desigur că nu s-ar putea spune nimic, dacă nu ar avea ca urmare cea mai groaznică despădurire. Românul plătește taxa forestieră pentru un număr mic de trunchiuri de copac, dar taie de trei sau patru ori mai mult pentru șindrila și pentru „vasele sale de lemn”, după cum se spune peste tot pe aici despre părțile ce compun nenumăratele butoaie de lemn de cele mai diverse soiuri. Pentru acestea se caută cele mai frumoase trunchiuri dar nu se rup, ci se retează atât de sus deasupra pământului, anume

pentru a nu trebui să se aplece la muncă, astfel încât buturugile rămase în picioare sunt înalte de 3–4, chiar 5 picioare! Doar trunchiul copacului se prelucrează și doar atunci când se poate ciopli ușor și frumos; tot restul, chiar și trunchiuri frumoase, sănătoase, rămân și zac neluate în seamă, putrezind. Dacă așa merge în pădurea de conifere, nici în cea de fag nu merge mai bine, de unde se taie lemnul pentru osiile de căruță ș.a.m.d. La o așa întindere nemăsurată a ocolului silvic nici nu poate fi vorba de vreun control.//

În vremea mai veche, ocolul silvic putea fi desființat, dar acesta nu se mai poate face, în ultima vreme, și este de așteptat ca toate reglementările relațiilor urbariale să vină împotriva despăduririi.

Pentru un trunchi de 10 țoli diametru, destinat vaselor de lemn, românul p. 160 plătește la ocolul de la Scărișoara 1 florin și 12 crăițari, în schimbul cărora primește un ordin scris (*Bollete*) pe care îl duce paznicului de vânatoare care îi indică un copac din pădure și îi pune ștampila pe acesta. Pădurarul și paznicul de vânatoare merg în ocol pentru a inspecta și dacă îl găsesc pe lucrător că nu poate arăta nici o hârtie sau dacă acesta doboară mai mulți copaci decât i s-a permis, atunci lemnul este confiscat. Într-un sfert de an se vând cam 120 de trunchiuri de copac pentru vase de lemn, iar la aceste lucrări apar cele mai multe fărâdelegi în pădure. Trebuie să fi văzut numeroasele convoaie de cai de povară ce trec peste munte către târgurile din comitatele Bihor și Zarand, pentru a aprecia importanța acestui fel de câștigare a existenței. Un țăran din Transilvania a avut chiar ideea îndrăzneță de a călători cu vasele sale până la București, dar a făcut o afacere proastă, căci acestea nu aveau forma obișnuită în țară. În ținut, câștigul dintr-o asemenea muncă este mai mare sau mai mic. La Vlădeasa, de pildă, mia de <bucăți de> șindrilă costă 1 florin, în timp ce la Pietroasa costă deja 2 florini. Adesea lemnul pentru vase e tăiat în pădure, făcut scânduri și tăiat și abia iarna, acasă, terminat, de obicei când pășunatul este gata. Pentru acest lemn pentru vase se folosește, cel mai mult, pădurea, după cum s-a arătat deja. Masa imensă de resturi, rămurele, coajă de copac, rumeguș, <toate acestea> rămân zăcând în pădure, căci nici pentru focul fără de care nu se poate nu este românul în stare să folosească aceste resturi. Această muncă se desfășoară, firește, în cea mai adâncă pădure, și este de înțeles că prin foc apare o și mai mare pustiire, și e doar de mirare că nu mai apar incendii de pădure atât de mari ca acelea care au luminat atât de tare pădurile de pe Moma.

În ocolul Scărișoara există și servitutea lemnului de foc. Țăranul arată paznicului de vânatoare cât are nevoie și acesta îi pune pecetea pe cantitatea arătată de pădurar în pădure. Foarte des însă, țăranul face din lemnul de foc ce îi este îngăduit: vase de lemn și fură lemnul de foc necesar. //

Pădurile de pe partea de apus a coamei principale se împart între episcopii p. 161 catolic și grec-unit de Oradea Mare. Cel dintâi menționat a arendat pădurea fabricilor de la Băița, după cum am spus, de asemenea și vânatul din partea sa; cel de-al doilea dă minelor lemnul de construcție necesar. Același <episcop greco-catolic> a dat în arendă, de puțină vreme, o importantă suprafață de pădure uzinelor de fier de la Pietroasa, pe 90 de ani.

S-a spus deja că pe Arieșul Mare s-a introdus transportul lemnului pe apă; pe partea maghiară s-a încercat același lucru în urmă cu vreo două decenii, cu italieni,

pentru a duce lemn de foc de la Beiuș la Oradea Mare, dar s-a renunțat ca fiind nerentabil. Încă se mai vede, în cel mai ascuns colț al văii, barajul de la iazul pe care l-au amenajat acolo pentru a avea mereu apă pentru transportul lemnului. De asemenea, și pe Galbena (Galbina) s-a încercat, în urmă cu câțiva ani, să se transporte pe apă vreo două mii de stânjeni de lemn, până la Beiuș, pentru a duce lemn de foc la Oradea Mare. Transportul până acolo era însă prea scump și s-a rămas doar cu încercarea. Acum însă s-a amenajat transportul lemnului pe apă și pe Pârâul Galbena, pentru a duce lemn și a fi transformat în cărbune la Pietroasa.

Un profit mai bun dau pădurile al căror lemn este adus pe <răurile> late <și> Drăgan și pârâul Sebiș¹¹⁸ pe care transportul lemnului este cu totul organizat. Și aici sunt ocoale silvice enorme, de pildă contele Edmund Zichy¹¹⁹ stăpânește în Valea Iadului¹²⁰ 24 000 de iugăre de pădure, de care au grijă un pădurar și cinci paznici. Se amestecă pini, molizi dar și brazi. Lemnul de fag există, dar nu are căutare; în pădure, stânjenu costă 2 florini iar transportat până în vale pe pârâu numai 3 florini! Însă lemnul moale se taie în scânduri și pari în patru mori de lemn și este lăsat să plutească până la Oradea Mare. Și în Valea Drăganului există, până departe, mori de lemn, pe partea de apus a muntelui însă am întâlnit una singură, în Valea Pulsa, iar în 1861 abia era în construcție o a doua în Valea Pietroasei. [...]

p. 162 Din produsele secundare ale economiei forestiere, cele mai importante sunt ghindele, care sunt adunate. Se socotește că doar o dată la 3 sau 4 ani se produce o recoltă bogată. Cea mai mare cantitate este dată, desigur, de lunca de la marginea Muntelui Codru [...]; pădurile de stejar de la Beiuș dau, maxim, un profit de 3 000 de florini. Acolo nu este atât de răspândită ducerea porcilor în pădure pentru a se hrăni, ca la câmpie, deoarece furtul de animale este mult prea răspândit. [...]

12. Creșterea animalelor

Vitele cornute sunt reprezentate, preponderent, din faimoasa rasă albă ungurească, care este aici însă de talie mai mică decât la câmpie. Doar la proprietarii mai mari sau la cei înstăriți se găsește rasa alpină *Oberlaender*, <de culoare> maro, <și> doar de dragul unei producții mai mari de lapte. Nici bivoliile nu sunt chiar rari, căci se știe că laptele de bivoliță este preferat oricărui altul. Untură de vită nu se face aproape deloc iar brânza de vacă doar ici-colo pentru folosința proprie.

Vițeeii sunt lăsați să sugă, în general, un an iar vaca este ținută nu atât pentru lapte cât pentru prăsilă. O vacă dă, de obicei, nu mai mult de 2 măsuri de lapte pe zi, la cele două mulgeri obișnuite, iar 10 măsuri este maximum, pe care îl ating doar așa-numitele „vacii elvețiene”, adică acele exemplare de rasa Muerzthal, ce se găsesc doar la particularii cu stare. În general, laptele este băut ca atare și doar în

¹¹⁸ *Sebes-Bach*.

¹¹⁹ Edmund Zichy (1811-1894), nobil maghiar, cunoscut mai ales ca protector al artelor dar și ca autor de tratate de economie agricolă.

¹²⁰ *Jade-Thale*.

puține sate se face unt, deoarece pe aici nu se face rabat de la ideea generală că nu există înlocuitor pentru grăsimea de porc. O pereche de vaci bune are un preț de 120 de florini, dar se poate obține una și pentru 20 de florini. Cornutele sunt foarte expuse febrei aftoase; în 1859 am găsit, într-o proprietate mare, jumătate <din șeptel> bolnav și imposibil de înhămat. [...]

Oaia constituie bogăția principală în satele din Munții Bihorului. Este o rasă p. 163 îndesată, puternică, cu lână bogată dar proastă; și în cazul oilor mi s-a părut că animalele din văile de pe partea transilvăneană ar fi ceva mai mari și încă mai puternice decât cele de pe partea apuseană. [...] Oile sunt adesea decimate de boli. Mieii suferă tare de febra aftoasă. Foarte întâlnită este plaga lipitorilor; în verile umede nu este permisă scoborârea animalelor de pe pășunile montane în vale. Cenuroza¹²¹ este de asemenea obișnuită, iar iarna păduchii sunt foarte obișnuiți. De la o oaie se socotește o jumătate de măsură de lapte; iarna se mulge de trei ori iar toamna doar de două ori. O oaie matură are prețul de 4 până la 6 florini.

Creșterea cailor nu este prea însemnată pe partea de apus a muntelui, așa cum s-ar crede; boii sunt peste tot animalele de tracțiune. Am fost asigurat în repetate rânduri că terenul pietros este cauza acestui fapt, căci altfel țaranul ar trebui să ducă de două ori pe lună caii la potcovar, ceea ce acesta consideră că e prea scump; de aceea, animalele suferă foarte mult <de dureri de> copite; într-adevăr, am căpătat mult prea des, chiar pentru drumurile pe munte, cai nepotcoviți, iar în mai multe sate nu erau nici unul disponibili. Rasa de cabaline este cea maghiară, cunoscută, a cărei rezistență este, aici, cu atât mai demnă de luat în seamă cu cât animalele nu au niciodată parte de porumb ca nutreț și, în general, sunt foarte prost întreținute. Seara, după muncă, caii sunt duși pe pășune, adesea la o oră depărtare, și o iau de la capăt în dimineața următoare; dacă nu este nici o muncă pentru ei, rămân afară și câteva zile. Evident mai puternici, mai mari și mai bine făcuți sunt caii din Văile Arieșului, unde, de asemenea, toți călăresc, femeile și fetele nu mai puțin decât bărbații; mai mult decât o dată ne-a bucurat priveliștea unei frumoase și proaspete fată de moț pe un cal iute, urcând sau coborând pante abrupte, ca o podoabă mândră a peisajului.

În Bihor se practică un fel de transumanță¹²². Urcarea pe pășunile montane are loc cu o săptămână înainte de Rusaliile ortodoxe; boii, în particular, // urcă p. 164 după ziua Sf. Ilie, pe 1 august stil nou la îngrășare. În prima săptămână din septembrie se coboară <de la munte>; vacile, dacă sunt pe sus, coboară primele, apoi urmează oile și porcii; caii rămân cel mai mult. De transumanța propriu-zisă din Alpi se deosebește însă prin faptul că se bazează în principal pe turmele de oi și nu pe vaci, așa cum este cazul în Alpi. Vacii am găsit doar în mod excepțional, iar ca motiv pentru această descoperire frapantă am auzit că în munți ar fi prea frig pentru vaci?! O dată sau de două ori, în timpul verii, vitele primesc sare pentru a o linge.

Pășunile montane din Bihor sunt arendate, fără excepție, de obști întregi; așa de pildă, Băița plătește pentru dreptul de pășunat 350 <de florini>, Poiana

¹²¹ *Drehkrankheit.*

¹²² *Alpenwirtschaft.*

începând la 140 de florini monedă convențională, Criștior 183 florini ș.a.m.d.¹²³ O obște are, de obicei, doar o cabană, obștile mai mari au câte două. La cele două colibe de sub înaltul Bihor, Pregna¹²⁴ și Gelesioea, au însă parte cinci sate. Arendarea dreptului de pășunat către particulari se practică doar în cazuri excepționale; de pildă, căraușii de la Băița își lasă caii să pască în apropierea minelor și plătesc pentru convoiul de câte cinci cai 3 florini și 30 de crăițari.

Mult mai mari și mai mănoase sunt pășunile de la Pietroasa, unde își pasc <cirezile> 32 de sate (dintre care două din comitatul Vașcău). Proprietarul (Episcopia greco-catolică de Oradea Mare-Beiuș) nu primește pentru folosirea pășunilor de către obști nici un ban peșin; în orice caz, după introducerea delimitării pășunilor¹²⁵, această situație se va schimba. *Titulo juris dominalis*, proprietarul primește de la fiecare stână (dintre acestea, se găsesc <aici> 40), <câte> 3 <bucăți de> brânză. Proprietarul poate, desigur, să își lase propriile vite să pască peste tot, dar are și 5 pășuni proprii, cu colibe, unde țăranii nu sunt îngăduiți; stăpânirea lasă acolo doar boi, viței și porci. Ciobanul stăpânului primește 7 găleți de fructe, o jumătate de *zentner*¹²⁶ de slănină, tot atât de multă sare, 1 măsură de 30 de litri de fasole, o pereche de opinci pe lună și 30 până la 40 de florini pe an. Ciobanul are dreptul de a ține pentru propria folosință 5 până la 6 oi. //

p. 165 Colibele ciobanilor (*stâna* sau *Stena*, asta însemnând *colibă a oierilor*, spre deosebire de *coliba*, ce înseamnă colibă propriu-zisă) sunt cel mai adesea construite, ca și în Alpi, la hotarul de sus al pădurilor sau chiar la liziera spre câte un luminiș mare și, de obicei, abia după ele începe regiunea alpină. Destul de ciudat, aceste colibe singuratice sunt înconjurată de aceeași vegetație care se găsește și în jurul stânelor din Alpi. Aceleași tufișuri verzi și succulente de ștevia stânelor¹²⁷, același soi de talpa găștei (*Chenopodium Bor.*), aceleași plante¹²⁸ și tufișuri întunecate înconjoară stânele Bihorului. Apropierea de un izvor hotărăște așezarea colibei, care este însă mult mai departe, pentru a fi la fel de stabilă ca și o cabană; chiar și pentru păstorii din Bihor va fi prea murdar în jurul colibei după câțiva ani și își va construi una nouă, mai departe, ceea ce, până la urmă, nu este o muncă dificilă. *O asemenea colibă este, din toate punctele de vedere, cea mai primitivă la care se poate gândi cineva și nu poate fi deloc comparată cu colibele păstorilor din Alpi. La o călătorie prin munții Bihorului trebuie să te dotezi cu toate cele necesare; nici pâine nu se poate primi, ori aceasta este de nemâncat. În orice caz, laptele de oaie este gustos dar, pentru a nu îți pierde cu totul pofta trebuie să ignori cu totul mulgătorii și felul în care aceștia mănuiesc laptele, iar vasele lor cu atât mai mult.*

¹²³ „La Oradea Mare mi s-a spus că această taxă pentru pășuni va fi anulată, căci pentru pășunile de munte proprietarul (Episcopatul romano-catolic) nu mai primește nimic din 1848, nici măcar partea de brânză; de aceea nici nu mi s-a putut spune numărul colibelor, deoarece construirea acestora nu este controlată”. (n.a.)

¹²⁴ Pregna, vârf în Munții Bihorului.

¹²⁵ *Weide-Secretion*.

¹²⁶ Unitate germană de măsurare a greutateii echivalentă cu 100 de kg.

¹²⁷ *Alpenampfer*, (*rumex alpinus*).

¹²⁸ *Senezionen*.

Colibele din munte sunt făcute din bușteni; pereții sunt făcuți din trunchiuri de copac, acoperișul constă, de obicei, din coajă de molid și trebuie refăcut în fiecare an, deoarece iarna putrezește în cea mai mare parte. Ușa este înaltă de doar patru picioare iar pragul constă din 2 sau 3 trunchiuri de copac peste care trebuie să te sui; cel mai bine este să intri cu spatele, așa cum te urci în gondolele venețiene! Podeaua colibei este, firește, de pământ și nici măcar o dată nu a fost bătătorită; de obicei este ceva mai adâncită și în acest loc adânc se face focul, ce este menținut, nestins, aproape zi și noapte. Desigur, nu există alt coș de fum decât o gaură în acoperiș și adesea acesta arde, uneori totul izbucnește în flăcări, o pierdere ușor de înlocuit. Mobilierul colibei constă din două scânduri, fixate pe părțile înguste, unde își găsesc locul puținele obiecte ale ciobanului, <tot acolo> stă pâinea și altele asemenea. Pe peretele lung sunt fixate cuie de lemn, lungi, de care se atârnă sacii în care se lasă să se scurgă brânza proaspătă.//

Pe peretele exterior se găsesc, de asemenea, câteva cuie de același fel și acolo p. 166 se atârnă ulcioarele de apă. Degeaba se caută în colibă o bancă sau un scaun, în loc de acestea <se> slujesc de câțiva bușteni de doar 6 țoli înălțime, pe care se șede în jurul focului; trebuie să șezi atât de jos pentru a nu sta cu capul în norul gros de fum, ce umple de obicei coliba până la 3 picioare deasupra pământului, de aceea cel mai bine este să stai întins. Un buștean este așezat în fața focului pentru a apăra picioarele; adesea însă arde și lemnul acesta, iar cei adormiți sunt treziți din pricina tălpilor aprinse ale opincilor lor.

De murdăria ce stăpânește colibele <cinva> își poate face fără greutate impresie; și flăcării înșiși simt asta, căci de bunăvoie încep să măture coliba cu un târn atunci când intră cinva. Pe partea transilvăneană, colibele par să fie mai bune, iar la piciorul Vlădesei am găsit într-una chiar și luxul unei bănci. Colibele rămân pe locul lor până când în jurul lor se adună prea multă mizerie, apoi sunt desfăcute și se reconstruiește iarăși într-un alt loc. De obicei, colibele se ridică la liziera pădurii, căci astfel sunt apărate de vânt de aceasta.

Unul sau chiar doi flăcăi dorm întotdeauna în aer liber lângă turme, aprinzând focul și vara; se zice că animalele stau mai bine împreună dacă au focul în apropierea lor. Afară, lângă turme, sunt și câinii, toată noaptea liniștiți și dând alarma doar atunci când se apropie ceva suspect, și atunci la primul lătrat al câinilor sar toți ciobanii. Caprele stau, de obicei, în jurul colibei; se poartă ceva mai autonom decât oile, rămân împreună în ciurde mici, niciodată ca o turmă întreagă.

Dacă, de obicei, în Alpi, o colibă ciobănească are unul sau cel mult doi proprietari, nu este cazul în Bihor, după cum am amintit, fiindcă obști întregi au parte de una și la turma pe care o adăpostește. De aceea, trebuie să aibă loc o împărțire a cantității de lapte și brânză între proprietarii animalelor, ceea ce se petrece într-un chip cu totul patriarhal, din pricina căruia foarte adesea izbucnesc certuri, după cum se va vedea. Primăvara, imediat după urcarea la munte, fiecare țaran își mulge toate oile într-un ciubăr mare; // înălțimea pe care o atinge laptele se p. 167 creștează pe un răboj băgat în ciubăr. După proporția cantității de lapte, fiecare țaran își face brânza sa din laptele tuturor oilor, fapt pentru care vine însuși la stână și lucrează acolo sus, una sau mai multe zile, fiecare după partea sa. Socoteala facerii brânzei are loc tot astfel, căci se măsoară cantitatea de lapte a fiecărui

părtaș, pentru care se folosesc pietre ca greutate. Fiecare primă parte de lapte aparține însă ciobanului care face brânză, care primește și o leafă mică, în bani peșin¹²⁹. Cel care face brânza se numește *Baciu*, ceea ce înseamnă, de obicei, și cioban.

La Onceasca am întâlnit chiar un țăran, altfel deloc sărac, care ducea câteva vite la imaș și care servea de cioban pentru următoarea plată *in natura*: patru oi vârstnice și patru tinere, pielea de la cinci berbeci, 1 pălărie și opinci, doar de atât avea nevoie.

La muls, turma este dusă într-o împrejmuire ce are două sau trei ieșiri înguste; în acestea șed ciobanii și cum se duce vreun animal la ei este prins și muls; mai întâi vin caprele, apoi oile. La ceasurile 8 și jumătate sau 9 seara oamenii sunt gata cu mulsul, iar către ora 11 ajung la odihnă. Apoi, câteva ore stăpânește o liniște adâncă, doar din când în când întreruptă de talanga vreunei dobitoace, un sunet ce nu deranjează însă pe cei care dorm. Când, din contra, latră vreun câine, toți sunt în picioare cu viteza fulgerului și se grăbesc către credinciosul paznic, căci sigur este vreun animal de pradă în apropiere; și turma se ridică și oile se strâng strâns una într-alta, doar pe porci nu îi scoate nimic din țarcul lor. Înainte să se crape de ziua fiecare flăcău se grăbește, desigur, înapoi la munca de zi cu zi.

p. 168 Foarte de plâns este importanța scăzută a albinăritului; stupi se găsesc aproape numai la clerici și la funcționari ai statului, și totuși la mândrețile de pășuni de munte // creșterea albinelor ar aduce un venit deosebit de bun pentru folosința casnică, chiar dacă ceara ca marfă are prețuri foarte scăzute. Totuși, la Băița se pot număra către 150 de stupi; 15 este numărul cel mai mare pe care îl deține un particular. [...]

Fără îndoială că peste tot în Munții Bihorului vânătoarea ar putea fi pe cât de bogată pe atât de interesantă, prin mulțimea vânatului mare și mic, dacă ar exista aici condiții regularizate pentru aceasta. Condiții de vânatoare se găsesc, de fapt, doar pe domeniul contelui Waldstein¹³⁰ de la Sebiș și, de asemenea, doar în păduri; câmpia este lăsată, ca peste tot în Ungaria, fiecăruia care se crede îndreptățit să dețină o flintă. De asemenea, toate celelalte păduri din Bihorul propriu-zis, de pe Moma ș.a.m.d. se află sub „interdicția de vânatoare”, dar numărul mic de paznici de vânatoare nu le permite acestora să aibă ceva de spus în ocoale atât de întinse, iar după topor, *Pusca* (*Duria*, *Silitra*, *Flinte*) este unealta cea mai îndrăgită, și acesta nu se opune ușor la ispita acesteia. Nici nu ar fi bine ca paznicii de vânatoare să fie sfătuiți să se opună cu prea multă forță furturilor din pădure. [...]

p. 169 Când porcii mistreți produc chiar prea multe daune sau când lupii coboară prea des din munți se // organizează vânători cu gonaci <la care iau parte> 200 sau 300, chiar până la 1 000 de gonaci și, prin urmare, au loc multe împușcături la care însă, după cum se obișnuiește în asemenea ocazii, se împușcă sau foarte puțin sau chiar nimic.

¹²⁹ „Un comportament asemănător se observă și la marile stâne alpine dintre <râurile> Sava și Isonzo, totuși cu deosebirea că în timpul pășunatului se iau mai multe cantități medii, iar înainte de căratul brânzei se face un calcul foarte exact (de obicei de către învățătorul obștii)”. (*n.a.*)

¹³⁰ Contele Ernst von Waldstein-Wartenberg (1809–1876), mare industriaș din Boemia, important proprietar de mine de fier și fabrici în Munții Bihorului.

Și în Valea Iadului se află 5 000 de iugăre de pădure sub interdicția de vânătoare. Numărul căprioarelor este foarte însemnat acolo și prin <transporturile> de sare au și condiții favorabile; și porcii sălbatici și bursucii sunt foarte numeroși în aceste ocoale excelente. [...]

13. Avântul industrial

Agricultura nu hrănește suficient populația, după cum am spus deja și chiar valea Crișului Negru are nevoie de provizii de cereale, ce se obțin de la Arad, Gyula¹³¹, Oradea Mare, etc. O parte însemnată a populației migrează deja din mai către câmpie și caută să câștige acolo din strânsul fânului; oamenii merg până la Pančevo¹³². Aceeași situație se repetă la vremea strângerii grânelor, iar leafa pentru zilieri este, de aceea, mai mare în ținutul Beiușului; un secerător primește 48 de crăițari monedă-convențională, lucrătorul la lanul de porumb 30 de crăițari și pâine, un cosaș de fân chiar până la un florin zilnic, din pricina mării concurențe la vremea cositului.

Pe văile Crișurilor, faptul că agricultura nu ajunge pentru a hrăni populația, a prilejuit, ca peste tot // în împrejurări similare, apariția atelierelor individuale. p. 170
Condițiile externe, cel puțin, au fost până acum foarte favorabile, căci stăpânirea a ridicat pretenții neobișnuit de mici. Mai mult decât altundeva, aici meșteșugarul poate spune „se poate trăi bine sub cârja episcopală”, căci nu plătea stăpânirii nici dobânzi, nici taxe, nici chiar pentru prăvălie, dacă o deschidea în propria casă; doar pentru deschiderea unei „pivnițe” într-o casă străină plătea 10 florini anual.

Cele mai practicate meșteșuguri preocupă câte un sat întreg, astfel încât acestea se dedică exclusiv câte unei ramuri și, în fapt, există de multă vreme aici o asemenea libertate a meseriilor cu cât aici nu este vorba de bresle și de constrângerile legate de acestea; fără o școlire propriu-zisă și fără a călători prin lume, flăcăii învață un meșteșug și apoi îl practică. Astfel, de pildă, locuitorii din Vărzarii de Jos sunt aproape în întregime croitori, tot astfel și la Sârbi¹³³, la Vărzarii de Sus¹³⁴ tăbăcari și cizmari, la Budureasa tâmplari, care dau mai ales lăzi și leagăne, pictate, după gustul poporului, cu cele mai țipătoare culori.

Cel mai răspândit meșteșug este olăritul, pentru care lutul excelent [...] oferă un motiv suficient. La Cărpinet¹³⁵, Criștioru de Jos¹³⁶, Fânațe¹³⁷ există mulți olari, dar la Leheceni¹³⁸ și Săliște de Vașcău¹³⁹ fiecare a doua casă are un cuptor de olărit.

¹³¹ Oraș în Ungaria.

¹³² *Panczova*, oraș în Serbia.

¹³³ *Szerbest*, com., jud. Bihor.

¹³⁴ Vărzarii de Jos și Vărzarii de Sus, sate intrate în componența orașului Vașcău.

¹³⁵ *Kerpenyest*, sat, com., jud. Bihor.

¹³⁶ *Unter-Krystior*, sat, com., jud. Bihor.

¹³⁷ *Funácsa*, sat, com. Câmpani, jud. Bihor.

¹³⁸ *Lehecsény*, sat, com. Cărpinet, jud. Bihor.

¹³⁹ *Szelystye*, sat, com. Criștioru de Jos, jud. Bihor.

Sute de căruțe pornesc din văile Crișurilor încărcate până sus cu vase de toate felurile către târgurile din împrejurimi, dar mai ales către cele din Banat. Oalele sunt aproape mereu prost arse, sunt foarte fragile, de aceea se ușor de spart și se recunosc prin culoarea roșiatică. Un rol principal joacă ulcioarele de apă, iar formele lor cu adevărat frumoșele vor place oricărui călător. Multe amintesc chiar de <vasele din> Antichitate și, fără să vrei, nu te poți opri să nu te gândești că aceste forme aparțin rămășițelor vechilor romani, de care românii sunt atât de plini, care, în acele timpuri erau atât de proprii vechilor olari latini. Caracteristică este *Cupa* de forma unei tulpini, un recipient de băut destinat inclusiv vinului, ce are o capacitate de mai mult de jumătate de măsură. Cu totul specifice sunt și vasele de

p. 171 decor colorate, ce sunt agățate pe pereții camerelor. Și Târnăvița¹⁴⁰, // lângă Hălmagiu, produce ulcioare de lut din acestea; sunt prost arse și nu atât de solide. La Sighiștel se găsește un lut mai solid la ardere, din care, la Vașcău, se face ceramică. Și la Suncuiș¹⁴¹, la apus de Beiuș, se găsește un depozit de lut, care, cel puțin în vremurile mai noi a fost mult exploatat. [...]

Satul Gurani¹⁴² de la Pietroasa dă cu precădere doage pentru butoaie, din care 50 fac 3 florini și care la Oradea Mare se vând deja cam cu 6–7 florini. Pentru dreptul de a tăia lemne, satul plătește o sumă paușală de 460 de florini.

Pietroasa produce din lemn de fag mai cu seamă recipiente pentru cereale.

Doar la Budureasa, deja amintită, se găsesc mori pentru dărăcit lâna, către 20, unde lâna grosolană, toarsă în casă, este adusă din tot ținutul.

Roșia și Căbești¹⁴³ sunt atelierele de croitorie, unde, din lână albă, se fac *Haba*, ca și *Sumani* iar pentru cei mai bogați *Pantalone*, *Cioreci*. Roșia dă și îndrăgitele costumele gri, *szurke*, *sumansur*, împodobite cu șnururi roșii, *sinore*. Altfel, facerea hainelor revine de obicei femeilor.

Deosebit de dezvoltat industrial este târgul Vașcău, unde câmpurile sunt și mai proaste decât la Beiuș, astfel încât aproape fiecare locuitor este nevoit să practice câte un meșteșug pe lângă <agricultură> și devine fierar, olar sau cizmar. Numai satul Barest, ce ține de Vașcău, cuprinde 14 fierari, care fac, mai ales, fiare de plug. însuși Vașcău unelte de fier de tot felul; și Cărpinet cuprinde mai multe fierării, ca și Vărzarii de Jos și de Sus. De asemenea, locuitorii practică transportul, la scară mare, chiar și cu propriile căruțe, <ducând> fructe și vase de lut în comitatele învecinate.

Atât Câmpeni și Fănațe, înconjurate de livezi de pruni, distilează multă șliboviță; aproape la fiecare casă se vede tăblița cu „distilerie”. Prunele uscate reprezintă un obiect comercial deloc neînsemnat pentru Banat, unde sunt de obicei schimbate cu cereale. Sighiștel¹⁴⁴ are atât de mulți cireși încât chiar și din cireșe se face rachiu.

Joagărele par să ofere, după părerea tuturor celor care se pricep la silvicultură,

p. 172 cea mai avantajoasă cale de a valorifica lemnul, // totuși nu se găsesc într-un număr

¹⁴⁰ *Ternawitza*, sat, com. Hălmagel, jud. Arad.

¹⁴¹ *Sonklyos*, sat, com., jud. Bihor.

¹⁴² *Gurany*, sat, com. Pietroasa, jud. Bihor.

¹⁴³ *Kebest*, sat, com., jud. Bihor.

¹⁴⁴ *Segestyel*, sat, com. Câmpeni, jud. Bihor.

atât de mare pe cât s-ar crede. Scândurile, parii și lații trebuie, de asemenea, transportate și doar pâraiele Iad și Drăgan pot duce plute; în Valea Iadului există, de aceea, 4 gatere. Mai defavorabile par condițiile de pe Someș; planuri mai vechi vorbesc despre un joagăr la confluența dintre Alun și Someș, dar nu le-am mai găsit; unul la îndemână se află mult mai departe, în aval. Pe pământurile episcopului grec unit, așadar în partea Bihorului dinspre Pietroasa, sunt 12 joagăre, fiecare dintre ele plătind 200–300 florini, sumă care uneori este transformată în scânduri. Dintre aceste <joagăre>, până acum unul singur se găsește pe pârâul Pietroasa, în valea Pula, la baza șei Băileasa¹⁴⁵; în 1861 însă s-a construit unul nou (al treisprezecelea), chiar în valea mare, la jumătate de ceas de Pietroasa. Dintre văile așezate mai departe, către sud, un joagăr se găsește doar la Poiana (pe proprietatea episcopului romano-catolic); acesta plătește, anual, nu mai mult de 26 de florini chirie iar pentru trunchi 1 florin; desigur că pentru acesta sunt căutate cele mai mari și mai frumoase.

Sticlării nu există în Munții Bihorului, în afară de cea ridicată în urmă cu câțiva ani de Liebig la Pădurea Neagră¹⁴⁶ și pe versantul sudic al <Vârfului> Pleșu¹⁴⁷ [...] pe care însă nu am mai găsit-o în 1861.

Moara de hârtie de la Finiș¹⁴⁸, trecută în mai multe lucrări, nu mai există.

14. Mineritul

Mineritul la Băița trebuie că a fost practicat deja de către romani, căci se găsesc locuri unde nu s-a lucrat cu pulbere ci, pur și simplu, cu dalta. Descoperirea filonului principal s-a petrecut prin 1400, de către un tăietor de lemne, iar episcopul Dominicus de la Oradea Mare a obținut dreptul de exploatare. [Istoricul exploatării aurului în regiune.]

Minerii de la Băița sunt, în prezent, două treimi români, o treime germani; p. 173
unguri nu se găsesc printre ei. [...] Suprataxele regulate din ultimul an au fost motivul pentru care în 1861 fabrica a fost oferită spre vânzare, dar până acum nu s-a realizat. [Considerații istorice și tabele statistice cu privire la cantitățile extrase – cupru, plumb, argint, aur – și veniturile în perioada 1815–1858.]

În 1858, mina era deservită de 129 de oameni, dintre care 55 mineri propriu-ziși. p. 176
Pentru spălarea minereului erau folosiți 20 de copii, care câștigau zilnic, după vârstă, între 9 și 12 crăițari monedă convențională. Minerii au o leafă de 28 de crăițari pe tura de opt ore; muncitorii cu învoială ajung la 3 florini pe săptămână. Oamenii sunt toți din Băița, vinerea la prânz merg acasă, luni devreme înapoi la mină. Copiii merg la școala de duminică din Băița.

Topitoria se găsește la o oră bună de mers în susul văii de la Băița la gura văii. Se remarcă prin calitatea procesului de galvanizare a argintului. Masa merge ca argint de 70% la Alba Iulia; o dată pe semestru se fabrică argint pur.

¹⁴⁵ *Balălesa*, depresiune în Munții Padiș.

¹⁴⁶ *Schwarzwalde*, sat în administrarea orașului Aleșd, jud. Bihor.

¹⁴⁷ *Pless*, vârf în Munții Codru-Moma.

¹⁴⁸ *Fenes*, sat, com., jud. Bihor. Moara fusese construită în anul 1789.

Procesul de obținere a cuprului are loc într-un furnal înalt de 21 de picioare, 2 furnale mici, un cuptor¹⁴⁹ ș.a.m.d. Minereul este oxidat de 2–3 ori. Cuprul brut este adus la <o puritate de> 80%. Metalul este transportat la Oradea Mare. [...]

p. 177 Aerarul montan nu deține nici o pădure de această parte a Bihorului, dar a încheiat cu proprietarul, episcopul greco-catolic, un contract de exploatare deosebit de avantajos și // și-a acoperit astfel, cu totul, nevoile de lemn. Pentru 5 368 de iugăre de pădure de foioase, în mare parte fag, se plătește anual o dobândă de 400 de florini, la care trebuie să se socotească și un impozit de 400 de florini. Ciclul pădurii dă anual 2 000 de stânjeni-cubici și un venit de 70 de stânjeni-cubici pe iugăr. Acești 2 000 de stânjeni dau 20 000 măsuri de cărbune (1 măsură = 10 picioare cubice¹⁵⁰); 1 stânjen cubic de surcele tăiate și dus la Băița se plătește acolo cu 3 florini și 40 de crăițari monedă convențională. În ultima vreme există 2 mine de cărbune de la care fiecare cărauș aduce cărbune zilnic, 6 măsuri încărcate pe un cal iar de la mina așezată mai sus 16 <măsuri>, obținând de la cea mai mică 11 crăițari monedă convențională pe măsură.

Atât minereul cât și cărbunele se transportă pe cai; astfel, 40–50 de cai sunt folosiți zilnic, acum Băița are doar 80 de capete cu totul și în 3–4 zile se termină <de transportat> toată producția iernii de la mină până la fabrică. De obicei, un cărauș are 5 cai, dintre care fiecare duce 2 *zentneri* de minereu, ce sunt cântărite la fabrică și plătite cu 20 crăițari monedă convențională. Înainte vreme, minereul era transportat, în cele mai multe cazuri, în căruțe; drumul mergea de la fabrică la dreapta prin spatele Pietrei Muncelului. Poteca de căraușie duce prin valea de la fabrică pe coama Scribina, 4 476 de picioare, minerii însă o iau pe un drum mai apropiat către Băița peste Valea Mare și câmpia de sub Piatra Muncelului; iarna însă, urcă mai mult, peste Plaiul Moguranului, deoarece pe Piatra este pericol de avalanșe; o dată au fost îngropați 18 mineri, 17 salvați, dar unul a căzut, ghinion, pe tîmăcopul său, ce i-a tăiat gâtul și aproape l-a decapitat. Pe șaua aceea se găsește o cabană pentru refugiu, încăpătoare, pentru cărauși și mineri, unde aceștia trebuie uneori să și înnopteze iarna, dacă vor să se întoarcă de la Băița la mină.

Minei de la Băița îi aparține și mina Iosif II din Muntele Dolea, lângă Dobrina, la o milă și jumătate sud-est de Băița, în comitatul Zarand, ținutul Hălmeagului, satul Brusturi¹⁵¹. Aerarul montan a obținut acești versanți în 1837 și a deschis 3 galerii, lungi de 160, 80 și 100 de stânjeni. Minereul este prelucrat într-o piuă de pisat minerale¹⁵² în Valea Leuca¹⁵³. Din tabelul ce urmează se observă cum în ultimii 15 ani mina a produs numai pierderi, cu excepția anului 1845, când s-a încredințat un câștig mic de 17 florini monedă convențională; de aceea, mina a fost cedată în anul 1858. [Tabel statistic cu privire la minereul extras de la Dolea, 1842–1857].

p. 179 <Alexius von> Fényes amintește băile de aur de la Vașcău pe Criș, despre acestea nu am putut afla nimic, trebuie deci că au fost părăsite de mai multă vreme.

¹⁴⁹ *Krummoffen*.

¹⁵⁰ Un picior cubic = 28,3173 dm³.

¹⁵¹ *Brusztar*, sat, com. Finiș, jud. Bihor.

¹⁵² *Pochwerk*.

¹⁵³ *Lokaer Thale*.

Că în Antichitate s-a obținut aur din Crișuri, este neîndoielnic. Numele roman al acestora – *Crisciu* – trimite foarte vădit la grecescul *χρυσος*, aur, o derivare ce nu se poate nega ușor, și care dă și un motiv filologic pentru apariția spălatului aurului. Aceleași raport se găsește și în numele maghiar al râului transilvănean Arieș (*Aranyos*), care este derivat de la *arany*, aur, căci, după cum se știe, acolo încă se spală <aurul>. [...]

Fényes vorbește, mai departe, despre minele de plumb de la Meziad¹⁵⁴ (care conțin și argint?). Și acestea sunt părăsite acum, dar încă se mai văd pe drumul către peșteră urmele mineritului și ale clădirilor.

15. Uzinele de fier

<Ele> au în acest moment cea mai mare importanță în ceea ce privește Munții Bihorului și, fără îndoială, au cel mai frumos viitor, dacă li s-ar pune la dispoziție capitalul necesar. Constau acum din 5 ateliere, la Sebiș, Dezna¹⁵⁵, Zimbru¹⁵⁶, Vașcău și Pietroasa, toate în proprietatea unor particulari; dintre acestea, fabricile domnului conte Waldstein se bucură // de cea mai rațională exploatare. p. 180 Direcțiunea acestora se află la Sebiș și doar la ele se găsesc instalații ce corespund situației de astăzi a mineritului¹⁵⁷.

I. Fabricile de la Sebiș

Lipsește date autentice despre începuturile mineritului și fabricilor din acest ținut¹⁵⁸; în orice caz, aici s-a produs fier deja de două sau trei secole. Mineritul era pe atunci și chiar și în ultima vreme este, pur și simplu, o exploatare distrugătoare; pentru topire existau furnale (numite furnale Wolf sau cuptoare cu cuvă) și ciocane de aplatizat pentru forjarea fierului abia obținut. [Date despre evoluția tehnică a topitoriilor]. În cele din urmă, în anul 1860 s-a început construcția unui laminor pentru oxidarea metalelor la Sebiș, iar în anul 1861 s-a dat în folosință. În afară de acesta s-a dat în folosință și o forjă nouă la Prăjești¹⁵⁹, iar celelalte forje au fost, în parte, reconstruite, în parte refăcute.

Pe așa-numitul teren-controversat¹⁶⁰ dintre comitatele Arad și Bihor se găsesc mai multe puncte (Arnod, Corbu, Grajduri, Fânețe, Valea Seacă, Ponor etc.)

¹⁵⁴ Peșteră în Munții Pădurea Craiului, pe teritoriul jud. Bihor.

¹⁵⁵ *Dézna*, sat, com., jud. Arad.

¹⁵⁶ *Zimbro*, sat, com. Gurahonț, jud. Arad.

¹⁵⁷ *Montanistik*.

¹⁵⁸ „*Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen* a publicat în nr. 8, 20 februarie 1860, o descriere a conducerii iraționale a industriei metalurgice din comitatele Arad și Bihor din anul 1823”. (*n.a.*)

¹⁵⁹ *Prezest*, sat dispărut în 1968, astăzi cartier al orașului Sebiș.

¹⁶⁰ „Această denumire se bazează pe faptul că în trecut hotarele comitatelor Arad și Bihor au fost disputate, întocmai ca și proprietățile aflate aici, atât cele ale episcopilor de la Oradea Mare cât și aerarul cameral al Aradului; terenul în dispută era lat de doar 1/2 de ceas. Disputa a fost, în cele din urmă, reglementată în 1829, printr-o hotărâre judiciară și palatinală, dar numele a rămas”. (*n.a.*)

p. 181 straturi de calcar alpin, respectiv mai multe straturi de lut // roșu-maroniu și negru, în care sunt însă încastrați și bulgări mai mici, precum și noduli (depozite metalifere) de minereu de fier-mangan. Zăcămintele metalifere sunt oxid de mangan, dens, sferosiderit maro și hematit – cu un conținut mediu de fier de 40%. Zăcămintele de mangan constau dintr-o mixtură mai mult sau mai puțin complexă de Pyrolusit și Psilomelan, cu un conținut mediu de 70% hiperoxid de mangan (varietăți izolate conținut chiar și 80 dioxid de mangan), apar împreună cu filoanele de fier. Deoarece acești noduli de minereu apar din când în când și foarte dispersați în masa solului, o exploatare regulată a acestora este posibilă cu greutate. După cum s-a spus deja mai sus, până acum s-a practicat doar o exploatare intensivă și de abia în ultimii ani au început încercările de a introduce o exploatare¹⁶¹ regulată, și anume: acolo unde filoanele apar permanent și frecvent în depozite mai mari, prin intermediul construirii de șuturi și funiculare, apoi acolo unde puțurile de minereu se găsesc în depozite mai reduse, prin exploatarea de suprafață¹⁶².

Suprafața totală a terenului de minerit dat în arendă după lege cuprinde 15 mine cu 130–138 <stânjeni pătrați>. Exploatarea anuală a dat, în medie, din 1855 42 000 *zentner* de minereu de fier, din 1860 2 000 *zentner* de dioxid de mangan.

Dioxidul de mangan se separă manual, cu atenție, de minereul de fier de care este lipit, pisat mărunț, curățat de resturile de pământ lipite de el, prin spălare și apoi împachetat în butoaie și trimis spre vânzare.

Pentru topirea minereului, respectiv <pentru> producerea fierului brut, există două furnale la Rășchirata de Sus¹⁶³ și la Moneasa¹⁶⁴, cel dintâi înalt de 22 de picioare, lat de 5' în arzător, cel din urmă înalt de 36' și cu un arzător lat de 8'6''. Primul produce, când este folosit intens, 350 până la 400 de *zentner*, cel din urmă 800 până la 900 de *zentner* pe săptămână. De obicei, cele două furnale nu sunt folosite constant, căci procurarea cărbunelui și a minereului este condiționată de intemperii și alte condiții.

Rășchirata produce în medie 10 000, Moneasa 15 000, dar cel dintâi <furnal> a produs deja și 13 000, ultimul până la 18 000 de *zentner* anual.

Procentul de minereu extras este, după cum am spus deja mai sus, 38–40%.
p. 182 Consumul de cărbune este la furnalul mai mic de la Rășchirata // 12% pe *zentner*, la Moneasa cu 8% mai ridicat, în cea mai mare parte cărbune obținut din lemn de fag.

Fierul brut obținut (fără sulf, fosfor, siliciu) este foarte potrivit pentru oxidare și foarte căutat, astfel încât surplusul producției de fier brut este trimis, după folosința proprie, la prețuri bune în Austria, Moravia și chiar în Boemia, unde își găsește utilizarea preferată în fabricarea oțelului și a sortimentelor alese de fier.

În prezent se exploatează, cu totul, 10 cuptoare de oxidare¹⁶⁵, 4 la Sebiș, 2 la Prăjești, 1 la Donceni¹⁶⁶, 1 la Zugău¹⁶⁷, 2 la Moneasa, pe lângă care vor intra în

¹⁶¹ *Abbau*.

¹⁶² *Tag-Abraum*.

¹⁶³ *Ober-Rescirata*, localitate dispărută.

¹⁶⁴ *Monyásza*, sat, com., jud. Arad.

¹⁶⁵ *Frischfeuer*.

¹⁶⁶ *Doncseny*, sat în administrarea orașului Sebiș, jud. Arad.

folosință încă un cuptor de oxidare la Donceni și unul la Zugău, astfel încât vor fi în viitor 12 cuptoare pentru oxidarea fierului brut. Unul dintre acestea produce pe săptămână 35 până la 40 de *zentner* de material feros, ce este fie prelucrat mai departe la ciocanul industrial, fie trimis spre laminare.

Un *zentner* de material feros are nevoie de circa 120 de pfunzi de fier brut și de 22 stânjeni cubici de cărbune. Laminoarele-întinzătoare produc, la foc de cărbune, circa 8 000 *zentner* de ștângi de fier anual, 1 500 de *zentner* de fiare de plug și 200 *zentner* de unelte. Sunt deservite cu lemn și folosesc anual circa 15 000 de stânjeni de lemn de stejar din ocoalele silvice aflate în apropiere, în timp ce porțiunile de pădure mai îndepărtate dau lemn pentru a fi transformat în cărbune.

Consumul total de lemn al tuturor fabricilor se ridică anual până la 15 000 de stânjeni de lemn de fag și stejar din propriile păduri. Fierul forjat și laminat produs la Sebiș are o faimă foarte bună, datorită calității sale excepționale. Este cumpărat în cea mai mare parte în comitatul Aradului, dar și în comitatele Békés, Csongrád și Bihor, în Banat și în Transilvania, chiar și îndepărtata Pesta se bazează pe fierul de la Sebiș.

Furnalele și fierăriile folosesc mereu nenumăratele cursuri de apă și doar acolo unde lucrările hidrografice sunt încă neîndestulătoare apare, în lunile secetoase de toamnă, lipsa de apă și, ca urmare a acesteia, blocarea exploatarei. Laminorul nu depinde de apă, se bazează pe puterea aburului, și are un motor cu aburi de 30 de cai putere; un al doilea, de 8 cai putere, deservește exploatarea mașinilor auxiliare: fierăstrău circular, ventilator, strung, etc. //

Aproape fiecare naționalitate a <imperului> austriac dă câte un mic p. 183 contingent uzinelor amintite; românii, mai ales, ca mineri, tăietori de lemne, muncitori la furnale și laminor, slovacii la fierării; cehii¹⁶⁸ și moravii sunt muncitori la laminoare și mecanici; mai rari sunt unгурii, lucrând mai mult ca mecanici pe cont propriu; de asemenea, se regăsesc și câțiva italieni și polonezi. Localnicii români, deși sunt folosiți doar la categoriile de jos, sunt muncitori cu adevărat folositori și nu ridică pretenții mari – mai pretențioși și cunoscând mai multe nevoi sunt slavii emigrați din Ungaria de Sus¹⁶⁹, însă, ca venind din ținuturi mai bogate în industrie, mai bine plasați și mai rutinați. Cu totul, fabricile de la Sebiș se folosesc cam de 300 de oameni ca muncitori permanenți, ca nepermanenți sau salahori angajați doar temporar, de pildă, tăietori de lemne 500 <de oameni>, cărăuși nestabili 200 <de oameni>; împreună, circa 1 000 de oameni, cărora li se plătește anual o sumă de mai mult de 100 000 de florini bani gheață. Leafa zilnică se ridică, la un muncitor de primă categorie, de pildă laminoriști, sudori, strungari, de la 1 florin 50 crăițari până la 2 florini; a doua categorie, muncitorii care se ocupă de afinarea metalului, muncitorii, de la 1 florin la 1 florin 50 crăițari; categoria a treia, ajutoare de strungari și ciocănari, cărbunari și turnător la furnal, etc., de la 40 crăițari până la 1 florin.

Toți muncitorii de la fabrici sunt într-o asociație generală, pentru casieria căreia dau toți 5% din leafa lunară, și din caseta căreia sunt sprijiniți cu bani pentru

¹⁶⁷ Zugó, pe teritoriul comunei Dezna, jud. Arad.

¹⁶⁸ Die Boehmen.

¹⁶⁹ Oberungarn, denumire istorică a părții de nord a fostului regat maghiar.

îngrijirea bolilor și medicamente, iar celor incapabili să muncească și bătrânilor li se plătesc pensiile. În afară de aceasta, există un medic al fabricilor, plătit de proprietari. Toți muncitorii permanenți de la fabrici au locuințe gratuite și ceva beneficii de la grădini, câmpuri, lemn și pășuni.

Condiții cu totul asemănătoare ca cele descrise aici se găsesc la uzinele de fier de la Dezna¹⁷⁰ și Zimbru. Amândouă prelucrează același minereu și au, de aceea, fier de aceeași calitate ca și la Sebiș. Fabricarea este, cu excepția laminării, cu totul identică și chiar și condițiile muncitorilor sunt aceleași. Dezna (Veche și Nouă) este o proprietate a familiei von Török¹⁷¹, în prezent arendată domnului Josef von Rosthorn¹⁷². Minele se găsesc [...] la Faucz, Valea Seacă¹⁷³, Corbu și Grajduri¹⁷⁴. Producția anuală se ridică la aproximativ 10 000 de care de minereu de fier și mangan, // dar cel din urmă nu se întrebuițează pentru separarea manganului negru, ci se topește împreună cu minereul de fier, astfel încât producția medie ajunge aici abia la 30%. Furnalul produce anual cam 7–8 000 *zentner* de fier brut, ce este prelucrat, în cea mai mare parte, în cuptoare de la Dezna Noua și Veche. Pentru prelucrarea manganului negru se folosesc 3 laminoare întinzătoare; producția anuală de fier laminat se ridică la circa 5–6 000 *zentner*. Dezna Nouă are destulă apă, din contra, Dezna Veche suferă uneori din pricina lipsei de apă.

Zimbru este în proprietatea domnului Alexander von Bohdanovits. Minele acestuia se găsesc pe Ponor, de aceea transportul minereului până la Zimbru este scump. Furnalul de la Zimbru se folosește arareori – produce anual cel mult 4 000 *zentner*. Ciocanele de forjă, de asemenea, funcționează rar, din pricina apei insuficiente. În anii buni produce până la 3 000 *zentner*, de obicei doar 1 200–2 000 fier forjat. În luna aprilie 1862, furnalul de la Zimbru a ars.

Zimbru prelucrează și mangan negru, din care se extrag, de doi ani, 2 000 *zentner* anual. Vânzarea acestui articol se face ca și la Sebiș – către uzine chimice de la Viena și Varșovia. Conținutul manganului negru de la Zimbru este, ca și la Sebiș, în medie de 70%.

A patra uzină este cea de la Vașcău, ale cărei mine se găsesc, ca și la cele de dinainte, pe același platou calcaros. Proprietară este Episcopia romano-catolică de la Oradea Mare, arendaș domnul Flier¹⁷⁵. Producția anuală se ridică la 4 000 *zentner*; arendașul primește din pădurile stăpânului <fabricilor> stângenul-cub de lemn cu 1 florin monedă convențională. Câștigul din minereu de fier trebuie să fi fost deosebit de mare la Vașcău, <după afirmațiile lui> Bel [...].

Dintre toate uzinele, cea de la Pietroasa are condițiile cele mai favorabile, atât datorită bogăției inepuizabile a celui mai bun minereu, prin combustibil, ca și prin forța apei. Același domn Gabori, inspector al Episcopiei greco-catolice de Oradea Mare, a fondat-o în 1837. S-au construit la Pietroasa furnale și ciocane de forjă //

¹⁷⁰ *Dézna*, sat, com., jud. Bihor.

¹⁷¹ Proprietar fiind în acel moment Josef Török de Varad.

¹⁷² Josef von Rosthorn (1816–1886), industriaș austriac, din 1842 arendaș al siderurgiei de la Dezna.

¹⁷³ Mină în Munții Vlădeasa.

¹⁷⁴ *Grázsgyur*.

¹⁷⁵ „Toate minele și uzinele de la Vașcău au trecut în 1863, prin arendă, la domnul conte Waldstein și se află sub aceeași direcție ca și cele de la Sebiș”. (*n.a.*)

(în așa numita colonie), dar cum acela s-a prăbușit în 1845, s-a construit unul nou, de 24 picioare înălțime, în valea Poiana, din cauza obținerii mai ușoare a minereului și cărbunelui. Pe atunci încă se transporta cu cărauși, dar în 1847 s-a amenajat un foarte necesar drum de căruțe și un drum comunal către Pietroasa, ce se ramifică din drumul de poștă de la Beiuș. Deoarece părțile mai multor proprietari au fost reunite în mâna domnului R. von Hauser, uzinei îi lipsește doar un capital corespunzător pentru instalațiile necesare. Până acum s-a forjat, cu precădere, magnetit cu un conținut de 40 până la 60%, care însă, din cauza consumului enorm de cărbune se exploatau de la 22 la 28 picioare-cub și dădeau 25%, producând anual nu mai mult de 3 000 de *zentner* de fier. Chiar acum uzina trece printr-o renovare totală.

O a șasea uzină de fier trebuie construită în Valea Iadului. Deja din 1858 se deschisese acolo 6 puțuri de exploatare, dintre care 4 pe partea maghiară și 2 pe cea transilvăneană. Dacă minereul este bun de prelucrat, după cum pare după probele de magnetit și limonit¹⁷⁶ din casa pădurarului¹⁷⁷ de la Remetea, trebuie să se construiască acolo furnale și ciocane de forjă.

Uzinele de fier din comitatul Zarand de la Căzănești¹⁷⁸ sunt acum părăsite.

16. Comerțul

Obiectele cu care se face comerț au fost deja menționate mai înainte. La Băița, Maria Tereza a îngăduit ținerea unui târg în zilele de duminică după slujbă; interzis mai târziu, a fost din nou permis în ultima vreme, pentru a da posibilitatea minerilor, care doar duminica veneau acasă, de a se aproviziona cu cele necesare. Transilvănenii aduc, de cele mai multe ori, obiecte din lemn de toate felurile și brânză de oaie și cumpără, pentru acestea, cereale. Din satele de la câmpie vin cu alimente, în special cartofi, fasole, ș.a.m.d. De mai mare importanță sunt însă târgurile de la Vașcău și Beiuș și încă și mai mult crește comerțul în localitățile foarte populate de lângă munte, Buteni și Gyula și, desigur, la Oradea Mare. Chiar și în Munții Bihorului se poate distinge, într-o anumită măsură, între un comerț propriu-zis și unul de tranzit.//

Comerțul propriu-zis se referă, desigur, la produsele naturale ce provin din p. 186 munți și la produsele atelierelor și ale industriei și este, în mare parte, comerț de schimb, căci cei din munte se aprovizionează cu produse de la câmpie ce le lipsesc, o relație cu totul firească, ce rămâne predominantă. Soiurile de fructe predominante – prune și nuci – sunt un articol comercial principal; volumul se deosebește după an, de regulă însă, țaranul socotește că schimbă o găleată de cereale pentru o găleată de nuci, la Arad, târgul principal.

¹⁷⁶ *Blaueisen.*

¹⁷⁷ *Forsthaue.*

¹⁷⁸ *Kazanest, sat, com. Vața de Jos.*

Vânzarea vitelor, respectiv a oilor și porcilor, este una dintre principalele surse de venit pe care se bazează regiunea montană pe care am descris-o. Toamna, când turmele coboară, apar și negustorii care cumpără animalele și le trimit cu precădere către piața de la Oradea Mare. În anii secetoși, acest comerț este cel mai înfloritor, căci țaranul nu strânge nutreț suficient pentru a întreține suficient animale peste iarnă. Turmele de vite de toate soiurile sunt, de asemenea, și obiectul principal al comerțului de tranzit, căci negustorii din văile Arieșului cumpără mult de la târgurile de toamnă de la Câmpeni și trec turmele peste Munții Bihorului. Comerțul cu vite este aproape exclusiv în mâinile evreilor.

Dintre produsele industriale, în primul rând stau obiectele de lemn. Trebuie să treci în primele zile de după un târg la Oradea Mare sau Gyula pe drumul din munți pentru a înțelege importanța acestei industrii pentru ținutul Bihorului. <Să mergi> un sfert de oră și mai mult, căruțele merg una în spatele celeilalte și nu e deloc ușor să le depășești; aceleași caravane se reîntâlnesc de o duzină de ori între Beiuș și numitele târguri. Printre obiectele de lemn, rolul principal în au scândurile și parii, cu precădere din lemn moale, din care zona muntelui are din plin, dar lipsesc la câmpie. [...] Și acest comerț cu lemnărie este, cu precădere, în mâini p. 187 evreiești. Am găsit la Drăgan¹⁷⁹ un // bărbat bine educat, brav <reprezentant> al acestei confesiuni, care mi-a declarat foarte deschis că rămâne în această sălbăticie doar atât cât să dobândească o avere suficientă, apoi se mută „la oraș” (Oradea Mare), pentru a putea da copiilor săi educația obișnuită, o maximă a cărei justețe nu se poate nega. Un târg la Oradea Mare este cu adevărat interesant, datorită mulțimii enorme de obiecte de lemn de toate felurile, scări, care, cufere, etc., ce acoperă piața mare din afara orașului.

Obiectele de olărie sunt duse, în comparație, și mai departe iar mărfurile sunt atât de isteț împachetate încât dacă nu se răstoarnă căruța, doar câteva piese se strică. Vesela este transportată mai ales în Banat și, astfel, se practică un soi de comerț de schimb; acolo, pentru un vas se dă, la o recoltă bună, atâta grâu sau porumb cât cuprinde vasul. Celelalte produse din Văile Crișurilor sunt menite, în principal, consumului local.

Fabricile de fier au, pentru produsele lor, sucursale la Oradea Mare și Arad, dar Beiuș trimite și la Pesta și a găsit și aici, și la Viena, o piață bună pentru dioxidul de mangan¹⁸⁰ (*Braunstein*) <pe care îl produce>. Magnetitul de la Pietroasa dă matrițe atât de bune, încât chiar și uzina de la Sebiș își ia de acolo articolele necesare pentru matrițe.

Avântul pe care fiecare ținut îl datorează căilor ferate ar veni, desigur, în avantajul Munților Bihorului, dacă s-ar construi una în apropiere. Este, de aceea, de înțeles că, din partea industriașilor s-a pledat pentru o cale ferată pe valea Crișului, atunci când a venit vorba despre proiectul unei linii între Arad și Transilvania, cu cât succes, rămâne să se vadă în viitor.

¹⁷⁹ *Nagy Sebes.*

¹⁸⁰ *Braunstein.*

Francezul Xavier Kieffer face parte din categoria călătorilor stăini despre care nu deținem date biografice, nu cunoaștem gradul de instrucție și nici ocupația sau dacă voiajul a fost efectuat la solicitarea guvernului francez ori a fost urmarea unui impuls propriu. Din parcurgerea însemnărilor sale de călătorie înclinăm să considerăm plauzibilă ultima variantă, mai cu seamă că autorul mărturisește încă din *Cuvântul înainte* „preferința pentru poporul român al cărui nume însuși arată legăturile strânse de rudenie cu rasele neo-latine din Occident” și care, după unii, era chemat să aibă în Orient același rol pe care l-a avut Piemontul în Italia și Prusia în Germania. Tocmai pentru acest lucru, arată Kieffer în încheierea scrierii sale, a dorit să comunice compatrioților săi „cu riguroasă imparțialitate”, impresiile călătoriei și totodată să facă „apel la simpatiile lor în favoarea bieților țărani români atât de naivi și abia ieșiți din scutecele Evului Mediu; le-am cerut să nu-i abandoneze și să intervină numai pentru regenerarea lor, să pună capăt sinuciderii morale a acestei Franțe pe care o iubim cu toții; am vrut, într-un singur cuvânt, să le povestesc despre minunățiile acestui pământ binecuvântat, despre țara cerealelor care ne-ar hrăni copiii, ne-ar feri de foamete pentru totdeauna”. Prezența sa îndelungată în Principatele române, într-o perioadă încărcată de evenimente cruciale pentru dezvoltarea lor modernă, poate fi explicată și prin interesul stărnit de articolele din presa franceză și dorința de a se informa la fața locului despre „o chestiune economică și socială pe care au vrut să o transforme într-o chestiune politică, deoarece puțini dintre publiciștii noștri au tratat-o în cunoștință de cauză sau au abordat-o imparțial” și anume ceea ce el numește, preluând probabil o caracterizare gazetărească, „invazia, mai ales, în Moldova, a evreilor din Polonia austriacă și din Rusia și răspândirea lor teribilă ce pune în pericol viitorul, existența națională a poporului care i-a salutat, în principiu, cu atâta bunăvoință”. În opinia sa, „această chestiune complexă” ar avea atât o latură politică cât și una economică. Conform celei dintâi, „evreii din Principatele dunărene sunt avangarda Austriei și Rusiei, care îi împing de la sânul lor, dar pentru a le servi politica fie cumulând negoțul cu meseria de spion, fie rămânând din tată în fiu sub protecție consulilor celor două puteri și furnizând astfel pretexte pentru a se amesteca zilnic în afacerile țării” (p. 9). Cât privește latura socială, ea este explicată prin „acapararea tuturor surselor țării ce formează bogăția unui stat”.

Xavier Kieffer a sosit în Țara Românească pentru prima dată la vârsta de 25 de ani, la începutul anului 1857 pe vremea caimacamului Dimitrie Alexandru Ghica și a părăsit teritoriul în 1863 în vremea domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Cu siguranță, francezul a revenit în aceste locuri devreme ce se dovedește foarte bine informat în legătură cu viața politică și economică din România, cu grupările politice și orientarea acestora, emite judecăți și face portrete ale unor lideri. Nu avem nici un indiciu cum a petrecut cei șase ani, dacă a desfășurat vreo activitate, dacă a venit singur sau însoțit, dacă a locuit spațiul românesc în tot intervalul, dar știm că a călătorit în Transilvania, a stat o lună în ținutul secuiesc la Zizin și Vâlcele, s-a deplasat în Moldova, a vizitat Iașii, despre care a notat că de la unire „se află într-o decadență de necrezut, în timp ce Bucureștii nu au decât de profitat”, a trecut în Basarabia și Bucovina, poposind câteva zile la Chișinău și Cernăuți, de unde s-a întors la București, nu înainte de a vizita câteva mănăstiri și a trece prin Bărăgan. Așa cum mărturisește, a păstrat cea mai plăcută amintire acelor „zile fericite ale existenței noastre”. Rezultatul acestor deplasări este lucrarea apărută, în 1873, la Altkirch, în mic oraș din Alsacia, intitulată *Esquisse d'un voyage en Roumanie*. Cartea are pe prima pagină dedicația autorului scrisă cu o caligrafie îngrijită: *A Basile Boeresco, Ministre de Affaires Étrangères de Roumanie. Hommage et souvenir de l'auteur. „Vê iubii patria veti sci dera a o întări. Alexandre Ioan Couza.*

Pe parcursul celor 81 de pagini, după ce descrie drumul de la Paris la Viena, apoi de aici pe Dunăre până la Giurgiu și București, Kieffer ne oferă date și informații despre capitala Țării

Românești, devenită capitala Principatelor unite, despre lăcașuri de cult, monumente, dar și despre locuitori, obiceiurile, îmbrăcămintea, hrana și distracțiile acestora, pentru ca apoi să se lanseze în considerații despre viața politică și mai ales despre unii lideri ai românilor, opiniile sale despre Ion C. Brătianu sau C.A. Rosetti, dovedind lacune în ceea ce privește informarea, dar și faptul că autorul era adeptul menținerii suzeranității Porții, din considerentul că țara ar fi „mai bine apărată împotriva încălcărilor Austriei și Rusiei”. O atenție deosebită acordă diferitelor etnii, dintre care se oprește cu date și explicații asupra țiganilor și evreilor. Pe tot parcursul însemnărilor, Kieffer nu face nici un secret din a-și arăta simpatia pentru români, în special pentru țaran, pe care-l numește „adevăratul român”. Mai mult, românii din Transilvania sunt considerați „o rasă elegantă, darnică și hazlie ce au tăiat în carne vie gravitatea și stângăcia saxonă și manierele trufașe și măsurate ale secuilor”.

XAVIER KIEFFER

Schița unui voiaj în România¹

[Autorul descrie drumul de la Paris la Viena. În capitala Imperiului Habsburgic s-a îmbarcat pe unul din vasele companiei de navigație austriece în direcția gurile Dunării. A coborât la Giurgiu, de aici și-a continuat călătoria pe uscat spre București, amintind localitățile întâlnite și consemnând câteva informații generale despre cele mai importante.]

p. 30

București

[...] De la Giurgiu² la București <mergem> șapte ore cu trasura sau *birja*, pe un drum nou și într-un vârtej de praf. Surugii noștri scot strigăte ascuțite și sălbatice și bravii lor cai mici cu picioarele dinapoi <tari> ca oțelul, aleargă ca fulgerul. <Am făcut > popas la Călugăreni³, <loc> de glorioasă amintire: 150 000 de turci ai lui Sinan Pașa au fost bătuți de 10 000 de <români> bravi ai lui Mihai Viteazul, eroul românilor și cel mai ilustru domn⁴ al lor. I a han o mulțime peștriță mânca și se răcorea, fiecare cu propriile mijloace. Ca o ciudățenie, în acest zornăit de patronime terminate în *esco* și *ano*, am întâlnit și nume bizantine ca cel de Cantacuzino și Paleologu. Am întâlnit chiar și Baldovini și o vorbă de demult pe care nu știu unde am auzit-o în peregrinările mele de-a lungul țării // spune ca Baldovin sau Baudouin, împărat roman al Constantinopolului⁵ a fost făcut

p. 31

¹ Traducere după Xavier Kieffer, *Esquisse d'un voyage en Roumanie*, par..., Altkirch, Imprimerie de J. Borhrer, 1873, 81 p.

² *Giourgevo*

³ *Kalougareni*, sat, com., jud. Giurgiu.

⁴ *Voda*

⁵ În timpul cruciadei a patra (1202–1204), al cărei scop declarat a fost recucerirea Egiptului, sfârșită prin cucerirea Constantinopolului la 12 aprilie în 1204, Baldouin (Baldwin), conte de Flandra, unul dintre conducătorii cruciadei, a fost numit împărat al Imperiului Latin de Constantinopol, un stat efemer, care a slăbit grav Imperiul Bizantin. Cu ajutor militar din partea cumanilor, vlaho-bulgarii au reușit la Adrianopol, în 1205, să obțină victoria asupra trupelor conduse de Baldouin de Flandra, acesta fiind făcut prizonier și pierind în beciurile cetății de la Târnovo.

prizonier de româno-bulgari⁶ și înainte de a fi trimis la moarte de ei, a fost închis la moșia *Baldovinești*⁷, nu departe de Brăila⁸ și probabil nu a lăsat urmași. Nimic de necrezut; istoria provinciilor de la Dunărea de Jos în Evul Mediu este încă în lucru.

Ajungem la București. După o noapte de odihnă, am ieșit să hoinăresc. Era o zi de sărbătoare. Mulțimea de credincioși era strânsă în biserici încă de la revărsatul zorilor, unii în picioare și săracii îngenunchiați pe podeaua pe care o sărutau cu ferovoare <făcându-și> semnul crucii. În naos, pe pereții laterali, este imaginea luminată a patriarhului, a călugărilor și martirilor înconjuțați de aureolă; altarul este separat de centrul <bisericii> printr-un perete subțire împodobit cu figuri aurite între care domină un Christ cu o coroană de raze de soare <pe cap>. Preotul săvârșește sfântul sacrificiu în taină și nu se înfățișează mulțimii decât pentru a o binecuvânta. Preoții ortodocși sunt o prezență maiestooasă și ornamentele sacerdotale antice ne evocă primele secole ale creștinismului. Ei poartă barba despărțită în două și părul împărțit de la mijlocul capului, la fel ca Mântuitorul. Cântările lor, spuse cu o intonație nazală și plângăcioasă, sunt o reflectare a lamentărilor și suferințelor multor generații asupra de cuceritorii barbari. Ei sunt căsătoriți și trăiesc din munca propriilor mâini mai degrabă decât din veniturile <aduse de> cult, cu excepția înalților ierarhi care sunt ținuți de mănăstiri și plătiți de stat. Destul de nepăsători la subtilitățile dogmei // și fără a pretinde că o înțeleg, p. 32 ei predică rar și atunci explică un pasaj din Evanghelie sau o problemă de morală de o manieră atât de naturală că nu se poate să nu le dai dreptate. Pe scurt, sunt oameni buni, supuși mizeriilor enoriașilor cu care, în afara bisericii, au neplăceri și trăiesc pe picior de perfectă egalitate.

Personalul mănăstirilor se recrutează dintre preoții bătrâni văduvi sau fără familie, persoane bătrâne sau fete tinere pe care unii părinți denaturați le trimit la mănăstire pentru a nu împărți averea; adăugăm că înainte de confiscarea bunurilor clerului <în rândurile acestuia> se strecurase un număr mare de trândavi fericiți care duceau o viață veselă, erau găzduiți de boieri și de oamenii bogați și răsplăteau ospitalitatea în binecuvântări.

Românii sunt superstițioși, dar nu sunt nici intoleranți, nici fanatici, cum s-ar crede. Ei sunt iuți la minte și sunt de părerea unuia dintre publiciștii lor care îi consideră puțin păgâni. Credința lor este de calitate îndoielnică; nu recunosc congregațiile laice și totuși pentru a nu fi pedepsiți, ei nu sunt mai puțin binefăcători și caritabili.

Continuându-mi preumblarea pe Dealul Spirii⁹ am avut tot timpul să vizitez închisoarea mare, un arsenal <al armatei> și niște cazărmi minunate. La întoarcere, capitala se desfășura în fața mea într-o splendidă panoramă. În timpul căldurilor

⁶ Țaratul vlaho-bulgar, denumit și țaratul româno-bulgar sau al doilea țarat bulgar a fost un stat multinațional, apărut la Dunărea de Jos în 1185, odată cu victoria împotriva Imperiului Bizantin a răsculaților de la sudul Dunării, conduși de frații Petru și Asan. Statul a dispărut în 1258 prin fragmentarea în state mai mici.

⁷ *Baldowinescht*, sat, com. Vădeni, jud. Brăila. Fals, Baldovin de Flandra a murit la Târnovo, în Bulgaria.

⁸ *Ibraila*

⁹ *Spira*

p. 33 verii, atmosfera orientală este atât de limpede, de diafană încât ai o singură iluzie, că se apropie obiectele, astfel că ochiul sesizează atunci cele mai mici detalii. București este o mare de verdeață de unde tâșnesc în mii de nuanțe și în forme ciudate // insule de case și edificii. Un vuiet confuz se îmbina cu zarva populației, cu zgomotul trăsurilor și lătrăturile câinilor, acești agenți ai drumurilor orientale. Locuințele săracilor sunt acoperite cu țiglă sau șindrilă cenușie și moale; cele ale bogaților <sunt acoperite> cu tablă vopsită în roșu sau cu tinichea în care soarele se oglindește cu dragoste și se reflectă în jerbe de cristal. Dintre monumente, ies în evidență prin relieful impresionant de departe Cotrocenii¹⁰, reședința de vară a prințului și mănăstirea Văcărești¹¹ în partea opusă; în același oraș <sunt și> spitalul militar, Malmaison¹², teatrul, mitropolia¹³ și grațioasele turle bizantine ale <bisericii> Sfântu Spiridon. Apoi încă două sute de biserici de rit grec cu cupole argintate și alte câteva catolice și protestante, ale căror săgeți, simboluri împrumutate de la brazii nordului, se înalță spre cer ca o rugăciune. Popoarele, cum se știe, au copiat în monumente și natura țării lor.

Acesta este în mare <orașul> București. Nimic nu este mai plăcut decât să mergi pe străzi, să vezi viața, obiceiurile, tipurile și fizionomiile. Trăim într-o uimitoare siguranță în sânul unei populații venită din toate țările și în special din provinciile vecine. Nu este oraș sau civilizație orientală sau occidentală care să prezinte un contrast atât de frapant și totodată atât de curios. Se vorbesc aproape toate limbile Europei și Asiei; franceza este limba persoanelor educate și învățate. În sfârșit, aici ar fi un adevărat turn Babel dacă nu ar fi graiul românesc să ne facă să ne înțelegem și să unească toate aceste elemente eterogene.//

p. 34 Dar să vă dăm o idee despre ceea ce se întâmplă în jurul nostru: bone ungueroaice, cu tenul înfloritor și pieptul puternic; menajere cu un fular în forma de turban și tinere în cămașă rusească și flori în păr; vânzători de prăjituri, biscuiți crocanți, turtă dulce, *rahat*, alune prăjite, dulceturi, *bragă*, un fel de bere din mei și apă; vânzători la mâna a doua de brânză, de legume și de fructe de sezon; slovaci care ne oferă cursele lor de prins șoareci și unelte prelucrate din fier; la fiecare pas evreul cu barba neîngrijită, cu părul <cârlionțat> în spirală, cu halatul lui lung și sordid; țigani cu fața arsă <de soare> și în zdrențe; femeile lor tumează pipă și se

¹⁰ *Cotrotscheni*. Autorul se referă la mănăstirea Cotroceni și la vechile case domnești. Construirea Palatului, reședință oficială a regelui Carol I și urmașilor săi, a început abia în 1888 după aprobarea de către guvern, în 1883, a creditului de 1 700 000 lei. Planurile edificiului au fost realizate de arhitectul francez Paul Gottereau, în stil clasic venețian. Mai târziu, arhitectul român Grigore Cerchez a reconceptat aripa nordică în stil național romantic, adăugând o sală mare, cu o terasă deasupra și două foișoare cu coloane, dintre care unul era replica faimosului foișor de la mănăstirea Hurez.

¹¹ *Vacareshti*. Referire la ansamblu arhitectonic construit între 1716–1736 în stil brâncovenesc de Nicolae Mavrocordat (1680–1730) și de fiul său Constantin (1711–1769), unul din cele mai valoroase monumente istorice din București, demolat în anul 1986 din ordinul lui Nicolae Ceaușescu. Inițial aici a fost un lăcaș de rugăciune, o școală grecească și a funcționat o tiparniță. În vremea primul ctitor a existat și o importantă bibliotecă (conform unui catalog din 1723 ar fi numărat 237 de autori), împrăștiată din păcate după moartea acestuia.

¹² Garnizoană a trupelor de cavalerie în timpul domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Denumirea de Malmaison pentru imobilului din Calea Plevnei 137A a fost dată de domnitor după un domeniu favorit al împăratului francez Napoleon al III-lea.

¹³ *Metropole*

zice că ghicesc norocul și copiii lor, toți goi, fac sărituri pentru un mic bănuț; țărani români, care seamănă cu bretonii noștri, își taie părul pe frunte și <restul> îl lasă să fluture pe umeri, ne aduc mărfuri într-o căruță fără nici o ferecătură și la care înhamă cu sfori cai mici sau boi mici suri. Țăranul român este foarte cumpătat și rezistent: *mămăliga*, o fiertură făcută din porumb, lactate, ceapă, praz și carne uscată, cunoscută sub numele de *pastramă*, îi sunt de ajuns. Ah! Era să uit, *sacagiul*¹⁴, care trece în goana mare, așezat pe butoiul său <cu apă>, pentru a duce acasă apele roșiatice ale Dâmboviței¹⁵. Din fericire, avem piatră vânată¹⁶ pentru a limpezi <apa> și gheață la un preț bun pentru a o răci.

Oamenii din popor sunt îmbrăcați la fel, cu pantaloni albi și cămașă albă strânsă la mijloc cu o cingătoare din lână roșie sau din piele împodobită cu ținte din cupru. Cei care nu merg în picioarele goale sunt încălțați // cu *opinci*¹⁷, o bucată de piele netăbăcită care este legată de picior cu un șnur ce se înfășoară în jurul gambei. Iarna, cele două sexe poartă încălțări și *cojoc* din piei de oaie sau de vulpe pentru a se proteja de frig. Imigranții din Turcia poartă fes, dar românii și vecinii din Austria poartă o căciulă din piele de oaie și vara o pălărie din pâslă neagră cu boruri largi. Femeile sunt îmbrăcate cu cămașă din cânepă sau din pânză nealbită, brodată cu fir roșu sau împodobită <cu broderii cu fir> din aur și argint și o *fustă*¹⁸, ce le conturează grațios formele; pe cap poartă o basma sau o pânză, așa cum este zugrăvită Sfânta Fecioară și le place să poarte șiraguri de mărgele din sticlă, bani, coral și chihlimbar.

Vorbind despre cămăși și pantaloni albi, ei nu par prea curați; căci curățenia nu este virtutea acestor oameni din popor și un economist celebru măsura civilizația și valoarea morală a unei națiuni în cantitatea de săpun pe care o consumă. Nu voi vorbi mai mult acum <despre faptul că> România este o țară de aluviuni, în care alternează noroiul cu un praf gros și sufocant.

Nu uităm să spunem că poporul se adună în numeroase cărciumi pentru a da pe gât vin, rachiu, *pelin*, un vin amar¹⁹ și *țuică*²⁰, apa vieții din prune tăiate. În schimb, burghezia își dă întâlnire în cafenele unde turci cu turban și greci cu șapcă cu cozoroc mare și în halat cu dungi își fac afacerile învârtind în mână distrați un șir de mătânii. <Aici> se bea o excelentă cafea turcească și se fumează țigarete, ciubuc sau // narghilea din tutunul aromat, dăruit de Anatolia, sau se joacă partide de popice sau biliard; se joacă peste tot cărți într-un mod infernal și asta de către toate clasele sociale.

Revenind la Dâmbovită, permiteți-mi să dau o dezmințire dictonului popular ce-i dă proprietățile râului Létché²¹. Ca și alte râuri ale țării, acest curs este greu de

¹⁴ *sacadjiou*

¹⁵ *Dembovitza*

¹⁶ Denumirea populară a sulfatului de cupru.

¹⁷ *Opinschi*

¹⁸ *fousta*

¹⁹ *Vin absinthé*

²⁰ *tsouica*

²¹ Râul Létché, unul dintre cele cinci râuri ale infernului, numit și râul uitării sau râul nepăsării.

Cei care beau apa râului uitau de viața pământească. În mitologia greacă, Létché, fiica lui Eris (Discordia) este personificarea uitării.

îndiguit și regularizat. Când se dezgheață și în timpul ploilor, devine un torent perfid care se revarsă mult, iar în timpul căldurilor este un biet pârâu, unde fără a gândi la rău, oamenii din popor de ambele sexe au pretenția de a se scălda, în văzul trecătorilor, în șase degete de apă și două picioare de nămol. Totuși, la câțiva pași de râu, municipalitatea are pe terenul unei șerpării și broscării, grădina Cișmigiu²², unul dintre cele mai frumoase <locuri> de promenadă pe care le știu. Seara francezii vin să prindă broaște pe lac, în râsul localnicilor, care nu încetează <să se minuneze> de gusturile noastre ciudate, iar populația se grăbește în număr mare să asculte muzică militară și să savureze, la rece, șerbeturi, înghețată și bere. Excelent mod de asanare și de înmulțire a arborilor și asta peste tot în mlaștinile Bucureștilor; există un echilibru între <regnul> animal și vegetal și prin servicii bune și procedee chimice, își garantează mutual existența.

p. 37 Piața Bucureștilor este abundentă și aprovizionată cu ardei dulci și grași, cu bame, ceapă, păstârnac, vinete, varză, roșii, sparanghel, ciuperci și pepeni delicioși. Vânătoarea fiind deschisă // tot anul, se procură în orice sezon prepelițe, potârnichi, becațe, dropii, canari și păsări sălbatică, iepuri și capre sălbatică. Dunărea și bălțile ei ne dau somoni, sturioni, bibani, crapi și știuci enorme, raci mari și frumoși și pești mici. Carnea și fructele sunt mai bune de la an la an; altădată se neglija îngrășarea vitelor și altoirea pomilor. Oamenii din popor au obiceiul de a mânca fructele verzi, iar castraveții și salata să le ronțăie; ca urmare mulți dintre ei mor de febră, dar cei care supraviețuiesc nu se corectează. Pâinea este scumpă, prost făcută și rar are greutatea <necesară>; măsuri severe ar putea pune desigur capăt la aceste furturi înveterate. Într-o țară atât de fertilă produsele alimentare ar trebui să fie la îndemâna pungilor cele mai modeste; dar nu trebuie ascuns faptul că și cheltuielile de transport sunt mari în această scumpire a hranei. Șosele sunt rare și nu există încă o cale ferată. În acest moment se construiește cea de la Giurgiu la București și în câțiva ani o linie va traversa țara de la Dunăre la Carpați pentru a aduce în centrele populate și în porturi produsele de la munte și de la câmpie.

p. 38 În discuțiile mele cu țărani și vânzătorii din piață am observat că, în general, sunt foarte șireți, dar și foarte blânzi și ar fi chiar foarte politicoși, dacă ei n-ar semăna, toată ziua bună ziua, în vorbirea lor cuvinte urâte căci obiceiul lor este să uite josnicia și rânduiala. Românul este ca o argilă // moale care primește tot atât de bine impresiile bunele ca și pe cele rele.

Municipalitatea vrea să facă <mici> spații <verzi> în jurul bisericilor; frumoasa biserică Sfântu Gheorghe are deja <unul> și în acest moment se lucrează la cel de la episcopie. Este un mare progres și totul pentru cei în viață; căci nu de mult timp <morții> se îngropau încă în centrul orașului. Astăzi toate comunitățile au locul lor de odihnă pe înălțimile Filaretului²³ și nu mai sunt permise înhumările în jurul bisericilor decât în câteva mahalale îndepărtate.

²²*Tschismedjiou*. Apariția grădinii Cișmigiu a cunoscut mai multe etape. În 1830, generalul Pavel Kiselev a dispus secarea bălții și transformarea terenului într-o grădină publică. Lucrul s-a petrecut abia în 1847, în timpul domniei lui Gheorghe Bibescu. După abdicarea acestuia, noul domnitor, Barbu Știrbei, hotărăște săparea unui heleșteu și a unui canal de legătură cu Dâmbovița. Anul 1852 este considerat crucial în transformarea și modernizarea grădinii. Lucrările de înfrumusețare s-au încheiat în 1854, când s-a făcut și inaugurarea oficială a grădinii Cișmigiu.

²³ *Philaréte*

După ce se traversează străzile Carol²⁴, Germană²⁵ și Lipscani, se intră în artera cea mai animată și cea mai aristocrată, Podul Mogoșoaia²⁶. Această stradă este mărginită de magazine scumpe unde moda de la Paris și de la Viena rivalizează prin bun gust și prețuri. Se întâlnesc palatul prințului, diferite ministere și case somptuoase ale boierilor, risipite în apropierea unui parc și unor grădini englezești. Străzile principale sunt pavate cu piatră cubică, dar cartierele din apropiere sunt de multe ori veritabile dărăpănături. Suntem în mijlocul orașului de unde pornesc ca niște raze mahalalele²⁷, periferii împrăștiate în toate direcțiile. Acest cartier este mai mult european decât asiatic. La vederea acestor toalete strălucitoare și după ultima modă, te crezi transportat ca prin farmec pe bulevardele Parisului; este aceeași circulație amețitoare a echipajelor și *birjelor*²⁸. Aceste trăsurile locale sunt în general în mâinile unei secte de origine rusă care, printr-o stranie aberație religioasă, se mutilează întru slava lui Dumnezeu. Această operație are ca rezultat // o umflare generală și un ten cadaveric. Apoi este un cortegiu <format> p. 39 din arnăuți în fustanele cu cute mici, fes și vestă turcească împodobită cu broderii, popi și *călugări*²⁹ maiestosi, ofițeri și soldați în uniforme franceze și gărzi naționale în uniforme garibaldiene foarte cochete, dar și puțin teatrale: o pălărie de fetru neagră cu panglică roșie și tunica cu centiron, iar sub gulerul tunicii o cravată roșie ce se desfășoară ca un șal pe spate ale cărei capete fâlfâie pe piept. Permiteți-mi să spun că prefer uniforma *dorobanților*³⁰, jandarmii țării: este grațioasă și națională și, credința mea, este că, împreună cu pompierii, sunt un corp cu o excelență organizare.

În sfârșit, armata română are un aspect în întregime francez și soldații au acea dezinvoltură, acea lipsă de sfială a trupelor noastre care contrastează atât de puternic cu rigiditatea germană. Românii au cu noi uimitoare afinități de caracter și ne plac mai mult ei decât spaniolii și italienii. Limba lor, sora limbii noastre, are pronunția foarte veselă și se pretează, de asemenea, cu mare suplețe jocurilor de

²⁴ De-a lungul timpului strada Carol, situată în apropierea hanului Manuc, a purtat și alte denumiri.

²⁵ *Ulița Nemților*. *Ulița Nemțeasca* sau *Strada Germană* sunt denumirile sub care apare în documente actuala stradă Smârdan. Pentru prima dată este atestată documentar într-un act datat 1 mai 1672, care precizează că ulița merge de la Curtea Domnească spre Biserica Grecilor. În planul Bucureștilor din 1871 apare sub denumirea de *Ulița Germană*. Actuala denumire datează din 1878. În secolul XIX, această stradă cunoaște o adevărată dezvoltare, pe ea construindu-se magazine, ateliere de reparații, dar și câteva hoteluri importante pentru Bucureștii acelor vremuri. Unul dintre cele mai importante și frumoase hoteluri era *Hotelul Brenner* sau *Hotel d'Europe*.

²⁶ *Podo-Mogoschoi*, denumire pentru Calea Victoriei, una din cele mai vechi artere ale Bucureștilor. Înainte de domnia lui Constantin Brâncoveanu, strada nu făcea parte din București, numele ei fiind *Drumul Brașovului* între Cercul Militar și Piața Victoriei și *Ulița Mare spre Sârindar* între Piața Națiunilor Unite și Bulevardul Regina Elisabeta. În 1692, pentru a asigura o cale de legătură mai lesnicioasă între moșia sa de la Mogoșoaia și palatul domnesc, domnitorul Țării Românești unește cele două artere sub denumirea de *Podul Mogoșoaiei*. Actuala denumire datează după intrarea triumfală a trupelor române în capitală (8 octombrie 1878), în urma victoriei din Războiul de Independență.

²⁷ *mahallas*

²⁸ *Birjas*

²⁹ *Calougari*

³⁰ *dorobantzi*

calambur. Ca și noi, <românii> se distrează în societate cu doamnele și asta ar fi un mijloc puternic de acțiune dacă educația europeană ar fi fost mai bine înțeleasă: să aibă mai multă grijă de casă, să crească copiii, în loc să-și piardă viața într-un fel păgubitor intereselor casei și sănătății sufletului.

p. 40 La cafeneaua Briol³¹, pe Podul Mogoșoaiei, societatea franceză și boierii se adună să stea la taifas despre destinele planetei, schimbarea hărții Europei și pentru a se pune la curent cu mișcarea politică și // literară dintr-o bogată colecție de ziare. În cartier și la margine avem însă grădinile restaurant Rașca³², Kübler³³ și Opler³⁴ unde se bea o bere excelentă, vin și ape minerale din Transilvania. Seara se ascultă muzică militară și în lipsa <acesteia, muzica> țiganilor ce cântă și joacă cântecele lor ciudate din nai, cobză sau vioara.

La ieșirea de la barieră se întinde șoseaua Kiselev frecventată de aristocrația în trăsură sau călare. Aici sunt boschete, alei, chioșcuri și un lac cu un aspect încântător, singura plimbare posibilă pe căldurile copleșitoare din iulie și august.

Ca la Paris, lumea se îndreaptă de preferință spre periferii să bea vin, *pelin*, rachiu și să mănânce cărnați și bucăți de carne la grătar. Duminicile și în zilele de sărbătoare, tinerele fete se plimbă în crinoline și bluze rusești, însoțite de tineri îmbrăcați cu jileți cu gulerul ridicat și brodate cu desene țărănești. Ei se dau în *dulap*³⁵, un leagăn circular sau formează un cerc și joacă *hora* națională în sunetul unei orchestre de țigani, lăutari naivi, care ocupă centrul cercului.

p. 41 Dar acestui tumult incoerent îi prefer calmul *mahalalelor* și grațioasele sale case cu verandă, curte și grădină. Este cartierul favorit al micilor slujbași și al averilor modeste. Mobilierul este limitat la un divan, o masă, câteva scaune și cufer vopsite în verde cu flori multicolore pentru // a păstra rufăria; lângă pat imaginea unui sfânt în fața căruia arde o lumină. Este adevărat că aceste case sunt înconjurată cel mai adesea de garduri urâte arse de soare, în loc să li se dea un strat de vopsea care le-ar face să dureze mai mult. În astfel de case sunt păstrate tradițiile sănătoase ale bucătăriei românești și, Dumnezeu știe, ele nu sunt de disprețuit. Se începe cu aperitivele, ouă ochiuri, mezeluri, brânză și smântână, *urmate de o supă acrită cu suc de lămâie*, cu *horsk*³⁶ și chiar cu zeamă de varză acră; apoi sosește o serie de legume garnisite cu carne, pui, rață, bine prăjită și tocane turco-slave cunoscute sub numele strălucit de *iahnie*³⁷, *ostropel*, *sarmale*, *kapama*³⁸ și *ciulama*³⁹.

³¹ Cafeneaua Briol (numită *Cazes* și apoi *Café Français*) era gândită după model occidental, fiind utilată, la 1870, și cu 7 mese de biliard.

³² *Raschca*. A funcționat pe actuala stradă Edgar Quinet, colt cu bulevardul Nicolae Bălcescu, fiind una dintre grădinile de elită ale Bucureștilor. În 1897 terenul pe care se afla a fost cumpărat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru construirea unei aripi a Universității București. Între 1860–1895 grădina Rașca era vizitată de lumea bună a Bucureștilor

³³ Cafenea aflată pe locul fostului restaurant Cina.

³⁴ Grădina- restaurant Opler se afla lângă fabrica de bere cu același nume, în zona Izvor.

³⁵ *doulap*

³⁶ *L'eau de son fermentée*

³⁷ *iahnia*

³⁸ Tocană din carne de miel sau pui, puternic codimentată.

³⁹ *tschioulama*

Dar deja noaptea apără cu vâlul său natura; să ne grăbim să ajungem din urmă orașul la lumina slabă a lunii palide și a felinarelor luminate cu petrol. Păcat! Câte străzi de străbătut și câte băltoace purulente de înconjurat! Pe terenurile părăsite, cunoscute sub numele de *maidane* se întâlnesc, este adevărat, numai animale moarte și câini vagabonzi care vin în goană la mirosul ademenitor; hingherii îi ridică azi cu zel. Nu mai vorbesc de bălegarul și de cocenii de porumb care desparte locul țăranului de al animalelor lui; protestez împotriva acestor dovezi rușinoase ale sărăciei care, cu multă grijă, în numele igienei este timpul să dispară.

Românii chiar dacă nu sunt cei mai buni oameni ai lumii, împrumută aparențele cu // o suplete și un tact minunat și parveniții, ieșiți de curând din rândurile poporului, nu par deplasați cu noua lor avere. De o sociabilitate extremă, sunt pasionați de teatru, serate și baluri. La serate conversează în grup și joacă cărți; băuturile alcoolice sunt interzise și se consumă numai prăjituri și ceai. Românii mai puțin învățați ne fascinează la prima vedere. Nicăieri în nici o parte a lumii și nici în clasele cele mai de jos nu se rostește cuvântul cu cea mai mare eleganță și nu se evită a fi surprins în flagrant delict de ignoranță și de superficialitate. Ca să nu mai spunem despre tinerii care și-au făcut studiile la Paris sau la universitățile din Germania. În țară mișună avocați cu diplome în regulă care, grație stării de lucruri trecătoare, ruinării masive a boierilor și ridicării burgheziei, strâng onorarii inimaginabile. p. 42

Doamnele române fac onoruri în saloane cu o grație și o ușurință pariziană. Cu o distincție înnăscută, ele reunesc tot farmecul frumuseții italiene și orientale: un ten mat, trăsături dintre cele mai distinse, păr închis și ochi mari negri împodobiți cu gene lungi. Scuzați-mă doamnelor, dacă pentru a vă face portretul, am împrumutat culorile mele și nu ale naturii vii, nici ale regnului mineral; urmați-mi exemplul și mai ales nu stricați cu țigareta atât de fatala melodie a vocii feminine și plămânii voștri delicați.

Dar, mai degrabă, decât să mă lungesc, sfârșesc aici tabloul meu despre București, rugându-vă să primiți umilele mele scuze.

Originile și politica poporului român

p. 43

[...] Românii au toate defectele popoarelor neo-latine. Un spirit mobil, superficial și ușor, ei se agită cu îngrijorare în căutarea unei forme de guvernământ care să le convină. Teoriile economice cele mai contradictorii au fiecare susținători ale căror ținte ambițioase nu sunt, de altfel, un secret pentru nimeni. Dar să fim îngăduitori și să ne amintim că sunt în copilăria vieții politice. Țăranul eliberat ieri nu-și dă seama încă de înțelesul cuvintelor patrie și religie. Pentru el, ca și pentru noi în Evul Mediu, *limba*, vrea să spună patrie, și *legea*, vrea să spună religie, vechiul său regulament și alinarea sa. p. 46

Obsesia funcțiilor plătite de stat este plaga țării. La fiecare schimbare // ministerială, și Dumnezeu știe cât erau de dese de câțiva ani <încoace>, personalul p. 47

administrativ, exceptând membrii corpului de învățământ, ai Curții de Casație și pe angajații telegrafului și poștei, este schimbat de sus până jos de gruparea care ajungea la putere. Va imaginați la câte abuzuri au dus o astfel de stare de lucruri. Bazate numai pe codul lui Napoleon, tribunalele românești judecă cu slăbiciune și pedeapsa este ne semnificativă. Dar, <noi, ca> cetățenii unei țări ce susține că se afla în fruntea civilizației, noi nu suntem îndreptățiți să condamnăm rămășițele bizantine ale tânărului guvern al Principatelor, atunci când același ulcer ne macină <și pe noi> în multe feluri.

Dacă românii l-au izgonit pe prințul Cuza este problema lor; la sfatul guvernului francez și înainte de războiul dintre Austria și Prusia⁴⁰, li s-a dat un prinț prusian: era afacerea lui Bismarck⁴¹. Prințul Carol, fără nici o răutate, are toate calitățile unui suveran constituțional și pun pariu că el ar lua de bună voie calea Berlinului, dacă nu ar fi supus politicii primului-ministru. Obiceiurile sale sunt nevinovate și lista sa civilă merge în întregime către opere de binefacere. El se supune exigențelor poziției sale și-l văd, la o sărbătoare populară, mergând fără pălărie în mijlocul mulțimii care se desfătă cu cărnați picanți și brânză, <toate> stropite cu vin și rachiu.

p. 48 D<omnul> Ion Brătianu⁴², ale cărui intrigi amenințau la un moment dat să tulbure pacea și a cărui complicitate moscovită este cunoscută⁴³, este afiliat acum la democrația cea mai avansată. Ne-am împăca cu această abatere dacă Rusia, // stat despotic în granițele sale, n-ar fi răspândit în afară ideile cele mai liberale, sperând ca, după ce ar fi semănat anarhia în provinciile turcești, să le supună într-o zi cât mai ușor. D<omnul> Brătianu a vrut, ca atâția alții, să scrie o pagină de istorie și a reușit pentru un moment să atragă atenția Europei. A uitat că în ciuda însuflețirii sale Franța este singura prietenă dezinteresată a țării lui. Este un orator seducător,

⁴⁰ Războiul dintre Austria și Prusia din 1866 a angrenat, pe lângă cei doi combatanți și câteva state germane, toate de parte Prusiei. În urma capitulării Austriei, Prusia a anexat: Hanovra, Nassau, Hase-Kassel, Schleswig-Holstein, Hessa, Frankfurt. După dizolvarea Confederației germane, în jurul Prusiei s-a format, în 1867, o nouă federație de state sub numele de Confederația germană de nord. Legile constituționale au fost redactate de Otto von Bismarck și ele au stat la baza Imperiului German.

⁴¹ Otto Eduard Leopold von Bismarck (1815–1898) importantă personalitate politică a Prusiei și apoi a Germaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, figură dominantă a politicii și diplomației Europei. Ca prim-ministru al Prusiei, el a acționat pentru unificarea Germaniei, mai ales după 1867 când a devenit și cancelar al Confederației germane de nord. Din această ultimă postură a proiectat Imperiul German în 1871, fiind primul său cancelar și dominând viața politică germană până la demiterea sa în 1890. Diplomația lui, numită „politică realistă” (*Realpolitik*) și modul autoritar în care a condus statul i-au adus porecla de „Cancelarul de Fier”. Prin susținerea la tronul României a principelui Carol de Hohenzollern, înainte de declanșarea războiului austro-prusian, Bismarck spera să obțină o poziție favorabilă nu numai la granița cu Austria, dar să creeze și un avanpost al politicii germane în Orient.

⁴² Ion C. Brătianu (1821–1891), om politic român, participant activ la revoluția română de la 1848 din Țara Românească, prefect al poliției în guvernul provizoriu al aceluși an, lider important în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, artizan al aducerii în țară a principelui Carol de Hohenzollern și fondator al Partidului Național Liberal. În repetate rânduri a deținut importante funcții politice în stat: prim-ministru, ministru al Armatei, al Afacerilor Străine, de Finanțe.

⁴³ Afirmarea autorului este tendențioasă și se referă la încercările obținerii independenței printr-o alianță cu Rusia în 1868. În urma presiunilor puterilor europene, deranjate de o astfel de inițiativă, domnitorul Carol I a fost nevoit să ceară demisia guvernului liberal-radical.

care își presară discursurile cu tot ornamentul și toate strălucirile limbajului oriental, dar nu este un om politic și, în ciuda peregrinărilor sale, este foarte legat de patria sa pentru a o trăda cu bună știință. De fapt – *audaces fortuna juvat* – d<omnul> Brătianu ar merge departe dacă împrejurările ar fi favorabile. Sufletul, *Deus ex machina*, a ceea ce se cheamă partidul roșu în Moldo-Valahia, este prietenul său Constantin Rosetti⁴⁴, un fanariot de origine, fondatorul și redactorul jurnalului *Românul*⁴⁵, organul de presă cel mai avansat și cel mai răspândit. Boierii nu citesc decât jurnale franțuzești, țărani votează și nu citesc deloc, dar jurnalul d<omnului> Rosetti este un *vademecum* al stării a treia.

Această burghezie amestec puternic de slavi, bulgari, greci, este muncitoare, strângătoare și tot atât de luminată ca aceea din provinciile noastre. Din cauza originii sale, destinele Turciei nu-i sunt indiferente; ea se simte suficient de matură pentru a se elibera de sub tutela marilor puteri pentru a pune capăt despotismului musulman și în același timp a se feri de a fi înglobată în imperiul țarului. Dar d<omnul> Rosetti, cu o îndemănare ascunsă de emfază și stilul pompos, i-a // p. 49 înșelat pe concetățenii săi; după el, tinerele națiuni din Imperiul Otoman, amăgite de frumoasele promisiuni ale Franței, nu ar avea prieteni decât sfânta Rusie. Retineți că îngerii țarului acționează asupra unei populații care are același rit, aceleași credințe și în parte aceeași origine. Ori, creștinii din Orient, ligile împotriva cruciadelor se grupează sub același steag religios și dau la toți același dulce nume de frați: frate, te iubesc!, frate, te disprețuiesc!, frate ești un pungaș!, frate ești un trădător!

Este bine cunoscut că d<omnul> Brătianu s-a compromis în afacerea de la Operă și că a rămas suspect pentru guvernul împăratului Napoleon⁴⁶. Este bine cunoscut că purtarea sa nedeslușită și tendințele sale rusofile au sfârșit prin a-l înstrăina. Aceste motive au fost suficiente pentru a-i asigura sprijinul Prusiei și, într-adevăr, aceasta care nu este legată de România prin nici o legătură trainică, o s-o jertfească necesităților politicii sale. D<omnul> Bismarck vrea să realizeze un vis grandios: o Germanie unită și puternică, completată mai târziu cu provinciile

⁴⁴ Constantin Alexandru Rosetti (1816–1885) om politic și publicist român, unul din conducătorii revoluției de la 1848 din Țara Românească și al luptei pentru unirea Principatelor române. El a avut un rol determinant în dubla alegere a lui Alexandru Ion Cuza și a fondat, alături de Ion C. Brătianu, Partidul Național Liberal. A susținut cu entuziasm proclamarea independenței țării și participarea României la războiul ruso-turc din 1877–1878. În mai multe rânduri a fost ministru și președinte al Camerei Deputaților. De asemenea a făcut parte din primul guvern al lui Carol I, în calitate de ministru al Instrucțiunii publice și Cultelor. De două ori a deținut funcția de primar al Capitalei.

⁴⁵ *Roumanoul*. Numit inițial „Concordia”, ziarul a fost fondat de C.A. Rosetti în august 1857. Timp de doi ani a avut o apariție săptămânală, iar din 1859 a devenit cotidian. În scurtă vreme a ajuns cea mai influentă publicație. În redacția sa lucrau Constantin D. Aricescu și Eugeniu Carada. Cotidianul prezenta punctul de vedere al partidului liberal-radical, condus de Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti. Din cauza criticilor virulente la adresa lui Alexandru Ioan Cuza, ziarul a fost interzis de cenzură de mai multe ori, perioadă în care a apărut sub denumirea de „Libertatea” și „Conștiința națională”. După abdicarea lui Cuza, la 11 februarie 1866, ziarul „Românul” a reintrat în legalitate și și-a reluat apariția, încetându-și activitatea în aprilie 1905.

⁴⁶ Charles Louis Napoléon Bonaparte (1808–1873), primul președinte al celei de-a doua Republici franceze în 1848. În urma unei lovituri de stat, în 1852 a devenit al doilea împărat al francezilor, sub numele de Napoléon al III-lea.

germane de la Marea Baltică. Rusia le-ar ceda la nevoie cu condiția unei acțiuni comune pe malul stâng al Dunării: *caveant consules*⁴⁷. Este sigur că dacă Prusia va ajunge de la o zi la alta să se măsoare cu Franța, programul regilor săi îi va cere să evite conflictul cu țarul și să înlăture diferendele lor prin înțelegeri amicale.

p. 50 D<omnul> Rosetti este francofob⁴⁸ și poate rusofil; noul guvern prezintă adevăratul interes al țării. El aparține opiniilor // liberal-moderate și nu se va lăsa sedus de avansurile viclene ale Rusiei. Președintele său, d<omnul> Dimitrie Ghica⁴⁹ a promis, cu bun-simț, să facă mai puțină politică și mai multă administrație. Îl urmează în datoria sa d<omnul> Vasile Boerescu⁵⁰, unul dintre juriștii cei mai distinși ai țării și d<omnul> Kogălniceanu⁵¹, un erudit istoric moldovean.

România, într-un cuvânt, nu va fi mai bine apărată împotriva încălcărilor Austriei și Rusiei decât prin suzeranitatea cu numele a Porții. Ea are instituții liberale ca ale popoarelor cele mai avansate: autonomie, libertatea presei și votul universal. Decât să se pună paie pe foc <mai bine> ar aștepta evenimentele și ar profita de împrejurări.

Etnografia în țările române

După o scurta prezentare a poporului român, încă un cuvânt despre principalele etnii venite a se alătura localnicilor.

Sârbii și bulgarii sunt zidari, fierari, grădinari, zarzavagii și negustori; grecii sunt agricultori și negustori; armenii sunt negustori de tutun; albanezii vând *bragă*, înghețată, *rahat* și nuga sau, mai degrabă, îmbrăcați în bogatul lor costum național.

⁴⁷ Expresia completă este *Caveant consules ne quid detrimenti reipublicae capiat!* (Consulii să ia măsuri ca republicii să nu i se aducă vreun prejudiciu). Formulă rostită în Senatul roman prin care consulii erau investiți cu puteri discreționare în momente de mare primejdie. În timpurile moderne expresia este percepută ca un avertisment, un semnal de alarmă referitor la unele abuzuri sau pericole.

⁴⁸ *gallophobe*

⁴⁹ Dimitrie Ghica (1816-1897), om politic român, prim-ministru din partea Partidului Conservator (1868-1870). Ulterior a devenit membru al Partidului Național Liberal. A fost președinte al Senatului și al Adunării Deputaților, președinte al Consiliului de Miniștri și ministru în numeroase cabinete în care a deținut portofolii la Interne, Afaceri Străine și Lucrări Publice. Dimitrie Ghica a fost membru al Curții de Apel (1854), prefect al Poliției Capitalei (1855-1857) și primar al Bucureștilor (1857-1861). Se numără printre susținătorii Unirii Principatelor, fiind și deputat în Divanul ad-hoc și în Adunarea Electivă a Țării Românești. Deși inițial dorea să candideze la domnie, Dimitrie Ghica renunță la această intenție și îi acordă votul său lui Alexandru Ioan Cuza.

⁵⁰ Vasile Boerescu (1830-1883) ziarist, jurist și un om politic român, susținător al ideilor liberale moderate, fondator al ziarul „Naționalul”. În ianuarie 1859 Boerescu a fost ales deputat în Adunarea Electivă din Muntenia, iar după unire a fost director al Eforiei Școalelor și a deținut portofoliile de ministru al Justiției, Afacerilor Străine, Cultelor și Instrucțiunii. Vasile Boerescu a făcut parte din delegația ce a reprezentat România la Conferința de la Paris în 1866, susținând aducerea unui prinț străin. A fost ales în Parlamentul României. În 1879 s-a înscris în Partidul Național Liberal.

⁵¹ *Kogalnitcheano*. Mihail Kogălniceanu (1817-1891), om politic de orientare liberală, avocat, istoric și publicist român, prim-ministru al României în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, ministru al Afacerilor Străine și al Afacerilor Interne, unul dintre fondatorii Partidului Național Liberal și dintre cei mai influenți intelectuali ai generației sale. Kogălniceanu a avut un rol decisiv în participarea României la războiul ruso-turc din 1877-1878, ce avea să ducă la recunoașterea independenței țării. A fost președinte al Academiei Române și reprezentant al României în relațiile cu Franța.

se pun în serviciul consulilor și boierilor; germanii sunt intermediari, comercianți, medici, farmaciști, hangii sau muncitori; secuii alcătuiesc grupul // servitorilor; cât p. 51 privește italienii și francezii ei sunt în număr foarte mic pentru a putea să le definesc rolul.

Starea a treia, în parte originară din Turcia, este naturalizată română. Boierii înșiși, în afara de câteva familii, sunt de origine străină și mai ales fanariotă.

Adevăratul român este țăranul, caracterizat prin dragostea pentru viața agricolă și care totuși se separă de grupările care luptă pentru ocuparea funcțiilor în biserică și stat. Acestea se confundă cu burghezia.

Țigani, foarte numeroși, se împart după nivelul social, în domestici, muzicieni, geambași, potcovari, zlătari, căldărari și salahori. Înclinarea spre furt, vagabondaj și lovituri de cuțit fac ca <ei să alcătuiască> grosul populației salinelor și al închisorilor statului. Deși disprețuiți, ei sunt bucuria românului, nu există sărbătoare fără muzica lor. Nu cunosc nicio notă, dar cântă și joacă pe un ton ridicat <interpretând> melodii în culoarea locală și de o veselie specifică. Acești rapsozi m-au făcut să petrec ore de vis de nedescris și adesea mă gândesc că o legătură fericită între înfățișarea și îndrăzneala lor la vorbă, ar fi dat naștere la opere de o fantezie și originalitate picantă, <cum ar fi> *Cidul*, de exemplu, a lui Ambroise Thomas⁵². Ei se pretează la rele din cauza încercărilor de a-i civiliza, viața rătăcitoare fiind cea mai plăcută pentru ei. Există destule sate de țigani, dar în loc să muncească pământul, ei trăiesc din jafuri și sunt spaima vecinilor. Pot să facă mari servicii industriei pentru ca țara lor, mai bine organizată, să facă ea // însăși p. 52 produse de consum curente, cum ar fi cele de sticlărie, de papetărie, de pielărie, de pâslă și de postavuri ordinare. D<omnul> Băleanu a încercat <să-i folosească> pe proprietatea sa de la Dragomirești⁵³ unde are o tăbăcărie și o fabrică de postav, de lumânări și de săpun. Țigani lui sunt lucrători excelenți, cu condiția ca ei să se lase de chefurile din zilele de sărbătoare de care calendarul ortodox nu este zgârcit.

Țigani aparțin raselor aborigene din India, dinainte de cucerirea ariană. Jargonul, puternic impregnat de sanscrită, nu este un argument destul de plauzibil pentru a-i lega de familiile indo-europene: pentru că fără a vorbi de gali și de iberici, vedem la bulgari <rămășițe> ale unei populații uralice care au uitat limba maternă pentru a adopta un dialect slav.

Țigani au fost goniți din India de cuceritorii mongoli. Principii români acordându-le azil, i-au dus în sclavie și emanciparea lor nu datează decât din 1844⁵⁴.

⁵² Charles Louis Ambroise Thomas (1811-1896) compozitor francez și director al Conservatorului din Paris (1871-1896).

⁵³ *Dragomireschti*, com., jud. Dâmbovița. În prima jumătate a secolului al XIX-lea (1839), boierul Nicolae Băleanu a înființat o fabrică de tors bumbac, lână, in și cânepă, una de țesut pânză de in și una de postav. Ultima a intrat în funcțiune în 1843 la Tunari, lângă București, pentru ca un an mai târziu să fie mutată la Dragomirești. Manufactura de lumânări de spermanțet și de săpun din seu a fost deschisă în 1846.

⁵⁴ Dezrobirea țăganilor a fost un proces început în Țara Românească în 1843 prin legea de emancipare a robilor statului, continuat în 1847 prin emanciparea celor ai mănăstirilor, episcopilor și bisericilor și finalizată în 1856 prin emanciparea celor particulari. În Moldova procesul a început în 1844 și s-a finalizat în 1855.

În legătură cu evreii care se răspândesc în Moldova peste tot cu o fecunditate îngrijorătoare, îl atenționez din nou pe cititor că nu este vorba despre o problemă a evreilor spanioli și germani, care se remarcă la noi prin educație și civilizație, ci despre evreii politici polonezi și ruși, care au pătruns în Europa prin cu totul alt drum.

p. 53 Până înainte de regimul țarului Nicolae⁵⁵, evreii nu au fost niciodată persecutați în Rusia. Departe de a fi un subiect înfricoșător pentru majoritatea uralicilor și slavilor, istoria // arată că, din contră, primul țar care a primit botezul, a fost atras mai întâi de mozaism și lui îi era rezervat un viitor ciudat, dacă nu ar fi întrezărit, printr-un miracol, destinele urmașilor săi chemați poate să se așeze pe cel mai frumos tron din lume: Țarigrad, orașul țarilor, astfel este numele slav al Constantinopolului. Așa cum sunt azi, acești evrei, după mărturia celor mai erudiți istorici, au făcut prozești la trecerea prin mijlocul pecinegilor⁵⁶ și tătarilor și adeverește că în secolul IX, o hoardă de avari a îmbrățișat iudaismul.

Acești evrei nu au relații cu co-regilionarii lor spanioli și germani ce par chiar să-i evite cu grijă; sunt foarte economi și foarte sobri; se căsătoresc devreme și se înmulțesc cu religiozitate. Jargonul sau mai degrabă argoul pe care-l vorbesc între ei este cunoscut sub numele de *rothwelsche*. Este un zăpăceală îngrozitoare de cuvinte ebraice și germane [...] Muncitorii lor sunt harnici și lucrează pentru orice preț: ei sunt tinichigii, cioplitori, tâmplari, croitori și bijutieri. În ciuda sărăciei și grație spiritului lor de asociere, ei au acaparat comerțul, arendarea pământului, strângerea dărilor și plata <trecerii> podurilor și oferte pentru furniturile statului.

p. 54 Invasia evreilor în principate este o problemă de interes politic și social unde religia nu are nimic de-a face. Evreii refugiați din Rusia pentru a scăpa de persecuțiile // țarului Nicolae, alții din Galiția pentru a se sustrage recrutării, nu au încetat a se adăposti, din tată în fiu, sub steagul Austriei, cea care era mereu în căutarea unui pretext pentru a se amesteca în problemele Principatelor <române>; ea îi iartă de bună voie de neplăcutul serviciu militar în schimbul altuia mult mai valoros, <acela> de a-i face politica; iată tot atâtea motive pentru a agrava o rană deja gravă prin ea însăși. Este drept că după asta, oamenii de stat ai tinerei Românie să vegheze cu o grijă bănuitoare la copilăria ei și să combată afirmațiile mincinoase ale unei anume preze.

Românii sunt batjocoriți, dar ei nu sunt nici fanatici, nici mincinoși și atunci când se răzbună pe adversarii lor nu o fac decât prin a ridiculiza obiceiurile ce nu au nici o legătură cu politica sau religia. Evenimentele de la Galați⁵⁷, care li se

⁵⁵ Nicolae I (1796- 1855), țar al Rusiei (1825- 1855) și rege al Poloniei (1825-1831). Decis să forțeze asimilarea evreilor prin orice mijloace, impune în 1827 un nou sistem de recrutare prin care evreii erau recrutați anual, începând de la vârsta de 12 ani și trimiși în tabere premilitare până la 18 ani, după care încă 25 de ani efectuau stagiul militar. Astfel tinerii erau ruși de orice contact cu lumea evreiască. În felul acesta ei uitau limba și obiceiurile lor, iar unii erau botezați forțat. Prin Regulamentele pentru evrei (1835) și prin decretele ulterioare, Nicolae I le-a redus limita de așezare, a înființat școli speciale rusești pentru evrei, le-a închis tipografiile și i-a obligat să-și rusifice numele.

⁵⁶ *petschenégues*

⁵⁷ Autorul se referă la tulburările violente de la Galați, din 1859, de Paștele ortodox, soldate cu morți și răniți, distrugerea a două sinagogi, devastarea caselor evreilor și prădarea prăvăliilor lor. Bancherul Rothschild însuși a intervenit pe lângă Alexandru Ioan Cuza, cerând protecție pentru evreii din Galați.

impută, au avut ca instigatori pe greci și resping, prin urmare, ca evreii să prindă vreodată rădăcini în mijlocul acestui ultim popor, rival în geniu comercial.

Transilvania și Carpații

În primele zile de caniculă, atunci când atmosfera însuflețitoare și aprinsă dizolvă miasele orașelor și ale mlaștinilor, românii, angajați sau rentieri, care nu se duc la băi în Germania sau Franța, vin în vilegiatură la Mehadia sau // pe p. 55 platourile Transilvaniei. Se merge de la București cu unul din acei căruțași care aduc de la Brașov produse manufacturate pentru folosința țăranilor și care, decât să se întoarcă goale, se însărcinează să ne traverseze, pentru un preț derizoriu, cei 170 de kilometri ce ne separă de acest oraș. Căruța ia întâi mărfurile, apoi așternuturile și ceea ce purtam noi și în sfârșit persoanele noastre în număr de douăsprezece: trei francezi, un ofițer român cu sora sa și un boier cu soția și copiii. Deasupra capetelor noastre, pe un cerc din lemn, căruțașul nostru a fixat zdravăn o serie de rogojini din trestie pentru a ne apăra de soare. La căruță sunt înhâmați opt cai mici robuști. Drumul este în general bun.

Ne-am culcat prima noapte la Ploiești, un oraș plăcut de aproape patruzeci de mii de suflete și de acolo, după patru ore de mers, intram pe Valea Prahovei pe care am urcat treptat pentru a trece Carpații. Prahova este un râu al cărui curs capricios este trecut de vreo cincisprezece poduri din piatră toate noi și cu toate astea ruinate și pentru asta trebuie făcută vinovată natura mișcătoare a terenurilor din jur ca și proasta calitate a materialelor de lucru și mortarului, se pare cu lipire proastă.

Munții sunt încă și azi mai locuiți decât câmpia. Românii s-au refugiat de invaziile din Evul Mediu și asta s-a datorat solului mai bogat și mai roditor care i-a atras din câmpia plată. Orașele și satele sunt foarte cochete și foarte bine construite, grație abundenței pietrei // și pieței bune a lemnului. p. 56

Iată dar că ne găseam la două ore de orice punct locuit, când o ploaie torențială ne-a atacat și a pătruns prin invelitoarea noastră improvizată cum se trece printr-un ciur. La venirea nopții suntem uzi și descoperim în sfârșit un adăpost într-o cocioabă ce servea drept refugiu muncitorilor de la o carieră și de la joagăre. La sosirea noastră, acești bravi oameni ne ajută să aducem bagajele și purtarea doamnelor pe brațele lor puternice până într-o tristă încăpere luminată de o lampă tremurândă și fumegândă. Într-o vatră unde ardea un foc trosnind buștenii și surcelele ne-am uscat într-un răs nervos, păsându-ne <prea puțin> de propria noastră mizerie. După o masă frugală din resturile gazdelor noastre, ne întindem pe un pat de paie și de fân; numărăm o colecție de paraziți ce ne-au împiedicat să închidem ochii. Nu avem ce să regretăm.

Țăranii, ghemuiți în jurul vetrei, vorbeau unul după altul și au trecut lungimea nopții cu povești imaginare de o minunată bogăție de culori. Bucureștii au poezii lor cu păr lung care au o surescitare bolnăvicioasă a facultăților mintale <necesară> pentru inspirație și geniu; asemenea oameni au sfârșit în România la

Balamuc⁵⁸, în Franța la Charenton⁵⁹ și în Anglia la Bethelm⁶⁰. Dar, țăranul român, fără a se ridica la un astfel de nivel, este poet în toată puterea cuvântului. Un simplu cârciumar, Anton Pann⁶¹, a cules din gura clienților lui, sub titlul „Povestea vorbeii”, p. 57 trei volume de proverbe și // zicători, o comoară de imaginație, bun-simț și istețime.

Da, în acea seară, acolo, am stat sub farmecul cuvântului strălucitor și neprețuit al acestor povestitori populari. Firul <poveștii> și personajele lor nu erau deloc diferite: un rege și o regină, un tânăr prinț și o prințesă, o zână bună și una rea, vampiri și balauri, apoi palate de cristal sau de diamant și rubin, de smarald și de topaz, acoperite cu aur, o risipă de chihlimbar, de coral și de perle, grădini încântătoare ca ale Armidei⁶² și muzica diafană și divină a unor păsări miraculoase.

La ziuă, cerul se curățase de nori, iar soarele care împurpura răsăritul cu primele sale licăriri, promitea să ne usuce drumul. S-a ținut de cuvânt.

La stânga am trecut pe la poalele Bucegilor, cei mai înalți din Carpați⁶³, ale căror vârfuri ascuțite se pierd în nori, apoi pe lângă mănăstirea Sinaia, care se depopula pe nesimțite de călugării săi. Se știe că, cea mai mare parte a mănăstirilor țării erau închinată Locurilor Sfinte și muntelui Athos. Altădată, patriarhii de la Constantinopol, foarte abili în a exploata groaza vieții eterne, aveau obiceiul absurd de a ierta pe domnii români de crimele lor cu condiția de a construi și dota o mănăstire ale cărei venituri serveau la îngroșarea tezaurului bisericii grecești. Dar,

⁵⁸ *Balamouc*. În 1813, lângă biserica „Mărcuța” din București lua ființă un lazaret pentru bolnavii de ciumă, care putea adăposti 30–40 de bolnavi. În 1829 a devenit sediul unui ospiciu pentru alienați mintal, care a funcționat până în 1924. În 1838 Eforia Spitalelor Civile înființează un ospiciu pentru bolnavi psihic la Șitul Malamuci de lângă comuna Malamuc, județul Prahova. La cca. 40 km nord de București. Începând cu anul 1845, bolnavii de aici au fost transferați la Mărcuța. Așezământul era numit „Balamuci”, de unde cuvântul „balamuc”, devenit sinonim cu „casă de nebuni”. Atât la Mărcuța, cât și la Malamuci, bolnavii erau vizitați la intervale diferite de medici, însă, în afară de îngrijire, nu se putea vorbi de un tratament medical.

⁵⁹ Spital de boli mintale fondat în 1645 de Frères de la Charité, în Charenton-Saint-Maurice, Franța, cunoscut pentru tratamentul umanitar aplicat bolnavilor. Printre pacienții celebri internați aici se numără contele de Sanois, marchizul de Sade, muzicologul și compozitorul belgian Jérôme-Joseph de Momigny, caricaturistul francez André Gill, care a și murit aici în 1885, matematicianul Andre Bloch și Joseph-Emile Barbier. Astăzi, spitalul de psihiatrie este cunoscut sub numele de „Spitalul Esquirol”, purtând numele lui Jean-Etienne Dominique Esquirol cel care l-a condus și modernizat în secolul al XIX-lea.

⁶⁰ *Bedlam*, corect „Bethlem Royal Hospital”, spital de boli mintale din Londra, recunoscut ca prima instituție medicală de acest fel din lume. A devenit spital în 1330, iar primii pacienți bolnavi psihic au fost internați în 1377. Spitalul s-a remarcat și pentru tratamentele brutale aplicate bolnavilor.

⁶¹ Anton Pann (Antonie Pantoleon-Petroveanu), născut la Sliven în Bulgaria, cca. 1793 (1797) – 1854, compozitor și profesor de muzică religioasă, folclorist, literat, publicist. A compus muzica imnului național al României. A rămas în istoria muzicii ca un pasionat colecționar de muzică românească, care a adunat creații din repertoriul muzicienilor epocii fanariote. Anton Pann a tipărit unele din cele mai vechi piese muzicale de curte și cântece de lume inspirate din melosul bizantin și otoman.

⁶² Grădinile Armidei indică un loc de desfătare. Armida este una din eroinele poemului *Ierusalimul eliberat* de Torquato Tasso care, prin farmecele și frumusețea ei, a reușit să-l rețină în palatul și grădinile ei pe viteazul Renaud, împiedicându-l astfel să fie în mijlocul armatei cruciaților, veniți să ocupe orașul.

⁶³ Fals. Cei mai înalți munți din Carpați aparțin masivului Făgăraș.

de când principii români au devenit mai puțin sângheroși și mai puțin pioși, aceste manevre bizantine sunt văzute la justa lor valoare și Cuza, sub un regim ce anunța măsuri excelente, a secularizat // bunurile clerului în profitul statului, făcând din aceasta o bună afacere. p. 58

Am trecut frontiera după ce am fost scutiți de formalitățile de vamă și de poliție ale celor două țări printr-un generos *bacschisch*, în germana *Trinkgeld*. Am dormit la Cronstadt, în românește Brașov. Este un oraș german în interior, unguresc și românesc la marginile lui, în unghiul <format> de doi munți înzestrați cu castele puternice ce se văd de departe. Fabricile sale de unelte agricole, de mobilă și îmbrăcăminte țărănească fac un uriaș comerț cu Principatele. Cele trei națiuni ce locuiesc în țară, grație administrației drepte a Austriei⁶⁴, nu fac un menaj prea rău.

În ziua următoare ne-am împrăștiat în districtul cu băile secuilor⁶⁵, cel mai sărac din țară. Apele minerale au la bază bioxid de carbon, sulf, fier și chiar iod, dacă ar fi să-i credem pe localnici, ce trec drept meșteri în arta de a le atribui virtuți medicinale la modă și în cea mult mai concretă de a stabili un curent pentru a-și însuși pământurile vecinilor lor.

Am petrecut o lună în cheile Zizinului și la Vâlcele⁶⁶, la țărani care pentru o sumă modestă, ne-au pregătit hrana. Timpul s-a scurs foarte plăcut cu plimbări în grădina de vară, în sunetul muzicii țigănești, cu baie într-o piscină, cu cavalcade nebune la munte, cu mese la iarbă verde și la cules în crâng de fragi, afine și zmeura.

În acest du-te-vino al excursiilor noastre campestre, românii, rasă elegantă, darnică și // hazlie au tăiat în carne vie gravitatea și stângăcia saxonă și manierele trufașe și măsurate ale secuilor. În timp ce tipul de maghiar de la câmpie s-a schimbat în bine ca urmare a încrucișărilor, cel al secuilor sau unghurii transilvăneni, a rămas fidel principiilor legăturilor de familie turanice. p. 59

Întoarcerea se face călare prin munți și văi și iată cum: spatele animalului primește întâi un covor aspru, apoi o șa din lemn cu marginile ridicate, peste care se aruncă o pătură de călătorie. Echipați astfel, am călătorit zece ore pe zi fără a fi foarte obosiți. Ghizii noștri ne urmează, într-o succesiune de poteci, în mijlocul naturii minunate și proaspete, ieșită, se zice, din mâinile lui Dumnezeu. Trecem astfel prin zone de păduri neumbrate, la umbra brazilor înmiresmați și prin luminișuri împodobite cu flori, în dezordinea frumoasă de zmeură, de alune, de măceșe, de mure sălbaticе și de arbuști, prin parfumul îmbătător de salcâmi și de caprifoi. Noaptea o petrecem sub bolta înstelată a cerului, cu caili pascănd la picioarele noastre, iar însoțitorii în jurul unui foc ce ține la distanță urșii și lupii atât de obișnuiți cu singurătatea și mirați să ne vadă. A doua zi plecăm în ciripitul păsărilor, ce salutau trezirea naturii și, spre seară, coborâm valea Bâsca⁶⁷, unde d<omnul> Persescu ne oferă o ospitalitate princiară.

⁶⁴ La sfârșitul secolului al XVII-lea Transilvania a intrat în componența Imperiului Austriac, ca principat autonom până în 1868 când a fost încorporată părții maghiare a Imperiului Austro-Ungar.

⁶⁵ *szecklers*

⁶⁶ *Előpatak*, sat. com. jud. Covasna.

⁶⁷ *Bousca*, râu ce izvorăște din Munții Buzăului.

Opt zile s-au scurs repede în chefură, în scaldat în apele limpezi și reci ale râului, în plimbări în satele vecine și vizitele la mănăstirile // Sfântu Gheorghe, Găvanu⁶⁸ și la egumenia din Aluniș⁶⁹ a cărei capelă este tăiată în rocă. De asemenea, ne-am suit, dar mereu pe cal, pe culmile Penteleului⁷⁰, un cuvânt grec ce se traduce prin cinci lei, adică cinci creștete de munte acoperite de ienupăr și iarbă catifelată. Am străbătut poteci și torente astupate de arbori ce cad de bătrânețe și am trecut prin mijlocul pădurilor populate de urși și lupi.

Indiferent de goanele după vânat organizate de proprietari, țăranul român, înarmat cu o simplă țepușă, atacă ursul în față și-l provoacă la luptă. Animalul nervos se ridică pe partea din spate și se apropie de vânător, care îngenunchiat, îndreaptă țepușa și <Moș> Martin este străpuns ca o nătăfleată. Se spune despre acești oameni de la munte că ursul este mai <mult> prost decât rău; este opus oamenilor care sunt mai răi decât fiarele.

D<omnul> Persescu ne-a plimbat prin adăposturile unde păstori murdari fac o brânză de oaie foarte proastă, dar foarte stimată în țară și cunoscută sub numele de *cașcaval*.

Lumea întinereste de trei mii de ani și asistăm totuși la scene ca în Odissea. De trei ori pe zi se adună turmele în țarc; ciobanii, asemănători cu Polyphemus⁷¹, se așează la ieșire, cu picioarele depărtate și apucă în trecere oile zglobii, care după ce le dau laptele, scapă și se precipită cu aviditate spre bulgării de sare risipiți peste tot. Dulăii îndrăzneți le apără de dinții lupilor. Societății noastre i se alătură câțiva bolnavi, ce locuiau în drăguțe // colibe din scoarță călăfăuită: doctorii le ceruseră să respire aer curat și proaspăt de munte și să bea un pic de lapte.

La cină, începută cu smântână, unt și brânza, am devorat cu un apetit ușor de înțeles, un berbec întreg fript și stropit copios cu vin din tigve din lemn atârnat de șeile cailor noștri.

Seara s-a scurs în liniștea naturii abia tulburată de cântecele noastre de bucurie, de sunetele de corn și de fluier și de strigatele sinistre ale păsărilor de pradă al căror ecou se răspândea până departe.

Petrecem noaptea înveliti în blănuri, culcați pe un pat de frunze și fân. În roua dimineții asistăm la răsăritul soarelui al cărui glob fremătător se ridică deasupra

⁶⁸ Mănăstire aflată în com. Mânzălești, jud. Buzău. Inițial schit ce datează, după unele acte, din 1707-1708. De-a lungul timpului, din cauza stricăciunilor provocate de ape, dar și a profanărilor, ultima în 1821 când turcii au ars biserica, lăcașul de cult a fost reconstruit în mai multe rânduri. Secularizarea averilor mănăstirești în 1863, lasă lăcașul aproape numai cu vatra sa de obârșie. După înflorirea din perioada interbelică, în 1951 a devenit metoc de maici al mănăstirii Râtești, pentru ca în 1958 să fie închisă. În 1990 a fost redeschisă ca mănăstire de călugări, pentru ca în 2007 să redevină mănăstire de maici.

⁶⁹ *Aloumisch*, sat, com. Colți, jud. Buzău. Satul este cunoscut prin biserica săpată în stâncă de ciobanii din zonă în 1274. Atestarea documentară a bisericii Aluniș datează din 1351. Până în 1871 aici a funcționat o mănăstire. Tot lângă Aluniș se află așezări rupestre, folosite în trecut drept loc de refugiu.

⁷⁰ Vârf în Carpații de Curbură, rezervație forestieră și arie protejată.

⁷¹ În mitologia greacă, Polyphemus este fiul lui Poseidon și unul dintre ciclopi, un gigant cu un rol important în „Iliada” lui Homer.

orizontului părănd un Phebus–Apollo, zeul care apără drumul mai departe și se avântă în spațiu în urmărirea tenebrelor dușmane.

A doua zi ne-am întors în București prin Valea Sibiciului⁷², care este patria celui mai frumos chihlimbar românesc, cel mai rar și mai scump din lume și se alătură surselor de petrol și minelor de huilă de la Cărbunești⁷³ și de la Păcurești⁷⁴.

La câmpie

[...] Sunt puține trăsuri <pentru călătorie> în România. Încă se călătorește cu p. 62
birja, un atelaj cochec la care sunt înhămați de la patru la șase cai în care ești așezat sub un acoperiș din piele pe un morman de bagaje. Se tratează cu vizitiul care dă o medie a cursei de 12 leghe⁷⁵.

Clima Principatelor adună extremele și admite numai trei anotimpuri: o iarnă mai rece când vântul din stepa, *crivățul*, suflă foarte tare, // patru luni de vară toridă p. 63 și apoi cea mai frumoasă toamnă din lume, vremea cea mai favorabilă pentru călătorii prin câmpie.

Din București se pleacă la ora zece dimineața într-o trăncăneală voioasă și în sunetele cristaline și cadențele zurgălăilor atelajului. Rețeaua de drumuri este încă proastă și birja descrie cel mai adesea curbe dezordonate în urma drumului ce trece gropile pământului în mijlocul unei vegetații sălbatice de scaieți și de soc pitic. Țara nu este cultivată decât în jurul centrelor locuite. În depărtare se întinde câmpia tristă: un orizont fără margini, turme de boi, de cai și de oi, stoluri de corbi și ciori care se îngrămădesc în jurul câtorva <bucăți de> carne stricată sau care se năpustesc pe fântânile ale căror brațe subțiri legănate străpung cerul; adăposturi rare, mizerabilele cârciumi și noaptea, licărirea fosforescentă a scheletelor animalelor care-l urmăresc pe țăranul îngrozit.

Satele din câmpie seamănă între ele. Se intră printr-o barieră primitivă, un șanț le înconjoară și le apără de trecerea animalelor. Cărămida și piatra sunt folosite numai de oamenii bogați și țăranii sunt nevoiți să le înlocuiască cu un grilaj <pe care se> lipește lut, vopsit cu var și acoperit cu paie și stuf. Alături de această cocioabă este un hambar din răchită pentru păstrarea porumbului: se așează pe pari pentru ca animalele să nu-l poată ajunge. Fiecare familie este izolată într-o curte închisă cu o împletitură de nuiete a cărei parte superioară are deasupra spini. Țiganii, după exemplul cumetrelor vulpi, se adăpostesc într-un // bordei⁷⁶, o p. 64 vizuină plină de fum, sub un acoperiș din crengi și pământ; așa stăteau odinioară țăranii pentru a se ascunde de dușmani. Ulițele sunt largi, dar brăzdate de urmele roților și de bălți <urât> mirositoare. Țăranii muncesc la câmp sau la piață și satul nu are alți locuitori decât cumetre bârfitoare care se preumblă cu furca sub braț, copii în zdrențe, păsări de curte, câini arțăgoși și porci care se tăvălesc în noroi;

⁷² *Sibitschiou*, localitate, componentă a orașului Pătârlagele, jud. Buzău.

⁷³ *Carbouneschti*, sat, com., jud. Prahova.

⁷⁴ *Pécouretz*, sat, com., jud. Prahova.

⁷⁵ Unitate de măsură a distanțelor ce variază între 4 km și 5,5 km.

⁷⁶ *Bordeou*

aceștia din urmă au obiceiul de a alerga încolo și înapoi cu condiția de a purta la gât un triunghi din lemn care îi împiedică să intre în locuințele oamenilor.

Țăranii sunt încă niște copii mari, fără nici un spirit de ordine și economie. În zilele de sărbătoare, toată familia se adună la cârciumă și nu este exclus <ca vreunul să ajungă> nesigur pe picioare, după ce a cheltuit ultimele resurse ale gospodăriei pe băutură, la dans și la plata muzicanților țigani.

Dar, ce mare scofală! Bieții oameni, îndrăznim noi să le imputăm ca o crimă că cerând de băut uită pe moment de suferințele lor! Alcoolul este un corectiv al mizeriei. Ei împart acest defect cu toate clasele dezmoștenite și ne grăbim să le spunem că spre lauda ei, noua generație, ridicată sub un regim mai părintesc, este sobră și ne dă cele mai bune speranțe.

Nu există fizionomie mai interesantă ca aceea a țăranului român: ca fizic, un aspect plăcut, o frunte mare, o frumusețe de bărbat care sfidează statuarul, infirmitățile fiind rare; ca moral este o combinație nedefinită de tristețe și resemnare, de datorie și stoicism. Dacă-l maltratezi nu răspunde decât prin tăcere și p. 65 // inerție; dacă-i vorbești cu blândețe te privește cu un aer sfidător. Totuși contactul cu străinii îi dă mai multă siguranță și îi inspiră puțin câte puțin sentimentul drepturilor sale. El tratează animalele cu o duioșie extremă și acestea trăiesc într-o emoționantă intimitate, miorlăie, latră, grohăie, se mișcă ușor și se ciugulesc mulțumind lui Dumnezeu de a se fi născut în România.

Țăranii, spre marea lor surpriză, au fost eliberați de domnul Cuza⁷⁷. Cu nevoi mărginite și obișnuiți de când se știu să muncească pentru proprietarii lor <de pământ> și să suporte toate dările statului fără a avea un câștig, ei s-au resemnat cu soarta ca o fatalitate. Dar în ciuda votului universal și a măsurilor liberale al căror obiect au fost brusc, ei nu sunt decât un instrument pasiv în mâinile părților. Păcat! Știm prea bine că așa este chiar și în Franța.

De la emanciparea lor, le-a fost alocat suficient pământ pentru a-și câștiga onest existența. Dar aceste pământuri, închise între mari domenii, nu ar putea să se extindă, atâta timp cât proprietarii refuză să le despartă de alte parcele. În plus, aceștia și-au păstrat monopolul prețios de a arenda comerțul cu băuturi pe pământurile lor, cu produse coloniale și măcinatul grâului. Așa că, printr-o mișcare de suveică, ei ridică toată moneda țării; și când te gândești că un astfel de domeniu ocupă o suprafață de zece, cincisprezece și douăzeci de mii de hectare, vă las să vă p. 66 gândeți ce venit ar fi rezervat boierimii române dacă l-ar fi folosit cu înțelepciune. // Dar boierii nu au gustul vieții cumpătate. Pasionați de jocul <de cărți> și de plăceri, ei se adună la București, unde mai curând ca la Paris și în stațiunile cu băi la modă, etalează un lux ruinător și nu încetează să ceară guvernului o sinecură <de slujbă> generos recompensată. De asemenea, nu se bucură de nici o influență la țară, unde

⁷⁷ Prin Legea rurală din 14/26 august 1864 țăranii clăcași au fost eliberați de obligațiile față de boieri (clacă, dijmă, podvadă) și au fost împroprietăriți cu pământ. Loturile au fost distribuite în funcție de numărul de vite deținute, ele nu puteau fi vândute timp de 30 de ani decât către comună sau altui sătean, iar țăranii urmau să le răscumpere în decurs de 15 ani. Proprietarii de pământ au fost despăgubiți.

țărani schimbă proprietarii fără a-i cunoaște vreodată în afară de intendenți și de fermierii rapaci.

Această mișcare a pământului, ce face din Principatele surori paradisul avocaților, este în favoarea clasei mijlocii și a lucrătorilor care, mai târziu, vor scoate o mai bună folosire prin dezvoltarea populației și printr-o împărțire rațională a proprietății.

Adesea se întâlnesc pe unele drumuri hanuri ale căror acoperiș, uși și ferestre să lipsească. Sunt vechile ascunzători ale hoților pe care guvernul le-a distrus după arestarea răufăcătorilor. Aceste hanuri nu oferă decât puține resurse; ești culcat, în general, pe un pat acoperit cu paie. De asemenea, bine faci dacă-ți aduci provizii și așternut.

Aceasta este câmpia, fie că se vizitează Câmpulung sau Craiova în Mica Valahie, fie că traversezi *Bărăganul*, un pustiu jalnic, pentru a ne duce la Brăila și la Galați, două porturi de la Dunăre, frecventate de numeroase vase care urcă pe fluviu de la Marea Neagră.

De la București la Iași

p. 67

Este o călătorie de o sută de leghe, nu vă mirați, dar de data asta în trăsură pe un drum bun. Această trăsură aparține serviciului poștei și poate duce numai patru călători. Am avut tovarăși <de drum> trei tineri nebuni, ofițeri ai unui regiment de linie în garnizoana Iași. După un schimb de politeturi, am încheiat spontan un tratat de alianță ofensivă și defensivă și am căzut de acord să ne punem în comun hrana și cheltuielile pe toată durata drumului.

Trecem de barieră și bem o ultimă dușcă la Băneasa, într-un han de la margine. Vinul alb lucește în pahare și le dăm <peste cap> unele după altele, într-o înflăcărare de glume și de vorbe de duh.

Vizitiul nostru este un bătrân mucalit, un pic lăudăros, un pic potlogar, la urma urmelor cel mai bun fiu din lume. A servit la ruși în tinerețe și nu încetează să vorbească despre faptele lui; nu-i adevărat, dar ne distrează. Din prima sa slujbă a păstrat o sete de nestins și surugiii, ca de exemplu el, sunt mereu însetați. Se opresc din oră în oră pentru a se odihni caii: românii au obiceiul de a-i trage de urechi spre față și de a le șterge ochii. Se reia drumul nu înainte de a da o îmbrățișare ploștilor noastre care trec fratern din buze în buze.

Ne odihnim un moment la Ploiești, capitala prefecturii. Aspectul orașelor // p. 68 moldo-valahe este pretutindeni aceleași: în centru locurile publice și piața, în jurul cărora se grupează comerțanții, diversele <clădiri ale> administrației unde pornesc în depărtare largi mahalale. După întindere, mahalalele alcătuiesc una sau mai multe parohii fiecare cu biserica ei; încep prin case ale boierilor și ale oamenilor bogați, înconjurate de grădini și de verdeață și se termină prin degradarea socială aocioabelor primitive, locuite în special de zarzavagii.

Cele două sexe din clasele înstărite se adună seara, în ținute de mare gală, la cofetarul la modă, unde își petrec timpul flecărind despre politică și modă,

consumând înghețată, dulcețuri, cafea turcească și fumând țigarete; uneori sunt aduși țigani, care cântă fără rușine pe glas pițigăiat cântecele cele mai deocheate. Românii sunt dornici de plăceri și de moravuri ușoare; soții nu sunt cătuși de puțin geloși și opinia publică este foarte indulgentă în astfel de chestiuni. Totuși ceea ce se poate spune este că există mai puțină corupție în aceste țări decât în virtuoasa Germanie.

p. 69 Căruța merge zi și noapte și ieșind din Ploiești urmăm versantul meridional al Carpaților. Vastelor câmpii de care este înconjurată Dunărea le urmează excelente pășuni, păduri cu lemn bun pentru construcții, ocne de sare gemă, imense <ogoare cu> porumb și grâu, livezi de pruni și, de la munte până la picioarele noastre, vii ce dau excelente vinuri când sunt tratate. Se întâlnesc mulți duzi și țărani cultivă // viermi de mătase, ce dau o țesătură grosieră, borangic, din care își fac cămăși rusești. Mijloacele artificiale de stimulat producția: îngrășămintele, îmbunătățirile <solului> sunt necunoscute. Grâul dă douăzeci <de boabe> la un bob; secara, trei <boabe la un bob>; meiul, trei sute. Când excesul de cereale nu este înlăturat prin export, se face rachiul pentru țărani și borhotul servește la îngrășarea animalelor pentru *zahanale*⁷⁸.

Aceste *zahanale* sunt abatoare aflate în apropierea capitalei și se deschid toamna numai în vremea când animalele, supuse intemperiilor anotimpurilor, ating proporțiile cele mai mari. Apoi sute de vite sunt omorâte pe zi; seul este topit și turnat pe loc în piei; grăsimea de la rinichi este turnată în stomacuri și păstrată pentru bucătărie; cărnurile, care nu sunt vândute proaspete, sunt uscate la vânt și destinate comerțului sub numele de *pastramă*; resturile sunt tocate și făcute cârnați puternic piperati și condimentați.

p. 70 Țara este prost udată. Râurile, cu câteva excepții, sunt torente impetuoase a căror urmă se continuă pe o imensă lărgime și care seacă curând la căldură. Astfel câmpia prăfuită este ofilită și arsă începând cu luna iunie. Geognozia de adâncime nu este încă cunoscută. Un francez forează în acest moment o fântână arteziană pe înălțimile Cotrocenilor, aproape de București și se vorbește de forarea și altora după informațiile lui, în zonele cele mai aride. Ceea ce făceau francezii în Sahara este încă mult mai bine gândit în Principate, al căror sol virgin // nu cere decât apa pentru a da recoltele cele mai bogate din lume.

În unii ani, recolta de porumb este compromisă de flagelul lăcustelor care iau avânt în luna august și ale căror roiuri întunecă cerul pe o lungime adesea de cinci sau șase leghe. Atunci când un roi de aceste insecte se abate, pomii și tulpinile sunt despuiate imediat de fructe și verdeța dispăre din câmp într-un moment; ele se adună, de asemenea, în ciorchini, ca albinele, sub ramurile cele mai groase, care se rup sub greutatea lor. La arabi aceste insecte sunt comestibile; decapitate și despuiate de picioare și aripi, sunt opărite sau mai degrabă prăjite ușor în unt și așa sunt delicatese ca și creveții; judecată, căci este imposibil să le distrugi mâncându-le.

Cunosc oameni pricepuți să conducă un echipaj ca cel al poștalionului muntean: urcușurile și coborârile cele mai vertiginoase, drumurile cele mai deplorabile, cursurile de apă cele mai perfide, ei le trec cu o îndrăzneală

⁷⁸ *zahas*

înfricoșătoare. Guvernul, după încercările de poduri din lemn și din piatră, care nu au dat rezultate niciieri, a apelat în ultimă instanță la ingineri englezi care au adoptat următorul sistem: sunt înfundați în pământ stâlpi din fontă cu un diametru de 40 de centimetri sau aproape; se toarnă beton în interior și se bătătorește în jur; fiecare stâlp este apărat de o întăritură împotriva înghețului⁷⁹, armată puternic cu fier; deasupra <se pune> o foaie de tablă; la punctul culeelor⁸⁰, podul se prelungește pe // pământ și se termină la adăpost de capriciile râului. Un accident al căruței ne-a oprit toată ziua la Buzău⁸¹. p. 71

Am profitat să vizităm episcopia, pătrat vast, înconjurat de grădini frumoase. Părintele Dionisie, episcopul actual, este unul dintre prelații cei mai distinși ai comunității ortodoxe. Am călătorit în trăsura sa prin plăcuta vale Căndești⁸². Am profitat să vizitez schitul Berca⁸³, unde am fost foarte bine primiți, și mănăstirile Nifon⁸⁴ și Rătești⁸⁵. Aceste mănăstiri, așezate pe versanți înalți, ne amintesc de vremea fericită a Evului Mediu; jugul este dulce și povara ușoară, ca la abația din Thélème⁸⁶; există mântuire și în plăcere. Călugării nu s-au supus prostului-gust al zilei și grădinile lor ne amintesc de cele ale părinților noștri, în jurul micilor sate. De ce imităm brambura pe vecinii noștri de peste Marea Mănecii? Că se copiază mașinile, fie!, dar, ce avem de-a face cu moda și gusturile acestui popor, ale cărui părți în totalitate sunt metodic așezate ca într-un angrenaj. Lăsați în ceață Anglia: brazii ei piperniciți, iarba și plantele sale exotice care mor de dor. Vegetației de un verde sumbru, prefer aleile cu tei și salcâmi mirositori, leagănele de viță de vie și livezile de pomi fructiferi, răzoarele cu legume savuroase, căpșunile, coacăzele și zmeura, murmurul pâraielor clare și șerpuite și flora de câmpie care strălucește în pajiști de smarald. În ziua următoare intrăm în Moldova prin Focșani. // p. 72

Acest oraș este străbătut de Milcov, un avorton de râu, care despărțea Principatele înainte de Unire. În împrejurimi se fac vinuri albe și roșii rafinate, ca cele de la Odobești⁸⁷, vinuri de Champagne superioare imitațiilor austriece și ungurești.

Moldovenii dau o mai bună îngrijire vinurilor lor decât muntenii și au pivnițe excelente. În rest, viile nu sunt niciodată afumate și nu cer, să spunem așa, nici o

⁷⁹ *Brise-glace*

⁸⁰ Elemente de infrastructură care se execută la capetele unui pod, pentru a prelua sarcinile transmise de suprastructura acestuia și pentru a susține calea de acces pe pod.

⁸¹ *Buzeo*

⁸² *Kindeschti*, sat, com. Vernești, jud. Buzău.

⁸³ *Berga*, sat, com., jud. Buzău. În apropierea satului se află schitul cu același nume. Inițial aici a fost o mănăstire ctitorită în secolul al XVII-lea de boierii Căndești, originari din zona Pătârlagele.

⁸⁴ *Niphon*, azi Schitul Sfântul Nifon. A fost înființat în anul 1811 de ierodiaconul Nifon de la mănăstirea Ciolanu. A fost desființat în 1864. La sfârșitul secolului al XIX-lea în incinta schitului s-a amenajat un spital de plămâni. Schitul a fost reactivat în 1990.

⁸⁵ *Radeschti*, sat, com. Berca, jud. Buzău. Ctitorie a boierului Dragomir și a soției sale, funcționând inițial (la sfârșitul secolului al XVI-lea) ca schit de călugări. Prima mențiune documentară este datată 6 mai 1634 și privește un act de danie al monahului Solfronie de Gomești. Conform documentelor, în 1752 lăcașul este părăsit și reînființat după 1760 ca mănăstire de maici.

⁸⁶ Cetate utopică descrisă de autorul satiric francez François Rabelais (1494-1553). Viața în cadrul comunității este bazată pe voința generală, fără inegalități și conflicte între membrii ei.

⁸⁷ *Odobeschti*

muncă. Se bea vinul la ieșirea din teasc, în timp ce fermentează și până când butoiul este gol.

Mergând de la Galați, pe Dunăre, populația Moldovei nu este aceeași cu a Valahiei. Se găsesc colonii agricole rusești și bulgărești și evreii care au acaparat întregul comerț al țării, birjele și chiar transportul <mărfurilor>. Îi întâlnim pe toate drumurile pe care mergem și peste tot unde se scoate un profit din orice; veșmintele lor negre nu sunt făcute să ne înveselească, cu toate că însoțitorii mei de călătorie râd de ei. Țăranii moldoveni au fost împinși în satele cele mai îndepărtate. Traversăm Adjud, Bacău și Roman și sosim în cele din urmă la Iași după o călătorie de trei zile și trei nopți.

Moldova, Basarabia și Bucovina

p. 73 // Regatul lui Iuda, capitala Iași. Doamne dă să nu fiu profet! Țara este puternic șerpuită și orașul, așezat în semicerc pe o colină, se termină în formă de semilună; în depărtare seminarul de la Socola⁸⁸ și mănăstirea Galata⁸⁹; în vârf strălucește de departe, ca un diamant, catedrala mitropolitană: patru pereți, patru cupole strălucitoare, dar un punct de boltă. Și pentru ce? Pentru a adăposti credincioși? Nimic mai mult. Numărăm încă treizeci de biserici, mai mult sau mai puțin părăsite. Dimpotrivă, nu există suficiente sinagogi și săracii evrei își țin slujbele în cocioabe; rabinii lor se numesc *hahami*, unii spun că este o corupere a cuvântului *khagané*, <cuvânt> sub care avarii îi desemnau pe șefii lor de trib; după mine, o corupere a cuvântului *cohen*, care în ebraică înseamnă preot. Evreii alcătuiesc mai bine de două treimi din populație; cu excepția a douăzeci de prăvălii ale germanilor, francezilor sau moldovenilor, întreg comerțul este în mâinile <evreilor>. Ori, rețineți că duminicile și de sărbători poliția interzice deschiderea magazinelor și că, în zilele lor de sărbătoare, evreii le închid pe ale lor fără a-i trage cineva de urechi. Deci, suntem lămurii clar! Afară de cazul când sunt aprovizionate, <aici nu găsești> nici vin, nici carne, nici zahar, nici săpun și asta în cea mai mare parte a anului. Și chiar mai mult dacă cele două culte sărbătoresc în aceleași zile! Dar, să presupunem că magazinul evreului ar fi închis, creștinul ar

⁸⁸ Seminarul teologic, înființat de mitropolitul Veniamin Costachi la mănăstirea Socola în 1803, a fost cea dintâi școală de grad gimnazial în limba română.

⁸⁹ Mănăstire de maici, ctitorită la sfârșitul secolului al XVI-lea (1583) de către domnitorul Petru Șchiopul (1574–1577, 1578–1579, 1583–1591). De-a lungul secolelor, mănăstirea a fost martora mai multor evenimente și a avut mai multe destinații. Astfel în 1617 Radu Mihnea (1616–1619) a închinat mănăstirea Patriarhiei Ierusalimului, în 1762 catapeteasma și toate obiectele din biserică au ars într-un incendiu puternic, în timpul revoluției de la 1821, conducătorul Eteriei, Alexandru Ipsilanti, și-a stabilit aici, pentru un timp, cartierul său general, în decembrie 1863, prin Legea secularizării averilor mănăstirești, a fost scoasă de sub tutela Patriarhiei Ierusalimului, iar în 1923 (1 septembrie) casele egumenului au devenit închisoare pentru delincvenții de drept comun. Din 1990 lăcașul a redevenit mănăstire de maici.

profita pentru a ne aproviziona și reciproc. Acela se numește comerț. Și apoi, ce locuitori, ce îmbrăcăminte caraghioasă! Nici o altă distracție decât de a citi jurnalele franțuzești la cafeneaua Gérardin sau la Hilaire, sau la hotel Europa. București și Iași, ce diferență! Într-un cuvânt, oraș trist unde nu-mi voi lăsa fotografia. //

Cu nouă ani în urmă Iași era capitală, atunci când, ca oile lui Panurge⁹⁰, făcu p. 74
sacrificiul de a se uni cu Valahia. Este marota secolului, ce putem face? Avem alt mijloc de a fraterniza decât acela de a călca în picioare interesele noastre cele mai scumpe? De atunci, grație acestei centralizări dorită cu ardoare, <Iași> se află într-o decadentă de necrezut, în timp ce Bucureștii nu au decât de profitat. Boierimea moldavă este disperată, fiecare pe pământul ei; casele boierești goale și crăpate își reclamă proprietarii; magazinele evreilor, abundând de mobile pariziene și vieneze, din palisandru, acaju și lemn de trandafir, sunt în mizerie. Nu sunt destui cumpărători și calea ferată este prea departe pentru a transporta aceste splendori demodate spre centre populate.

Orașul are trei sau patru străzi curate și pavate; restul, indiferent ce face poliția este hidos, viața este amenințată de febră, holeră, de răie și de oftalmie. Populația locală este redusă la gamizoană, funcționari și o duzină de mari familii ce se întâlnesc seara rătăcind visători în Copou sau în Primăria, cele două grădini publice.

Trăsurile locului, foarte elegante, sunt exploatare de evrei, la concurență cu amuzanta sectă a *scopiților*⁹¹, adică mutilații pe care deja i-am văzut în București.

La București, modistele sunt avute, dar la Iași, după Unire, cele care nu și-au făcut bagajele își dispută ca pe o pradă cele cinci sau șase cochete, printre care prințesa X... Prințesa își face șapte toalete pe zi, număr sacru, ca și culorile curcubeului; catifelele, mătasea și bijuteriile costă o // moșie pe an; ea are echipaje p. 75
impozante. Și dacă s-ar putea întineri! Ea a rămas fidelă Iașilor unde tronează fără rivală. Toți ofițerii garnizoanei o cunosc pe prințesa X...

Să nu fiți surprinși de această abundență de prinți în Orient. Acești domni și-au semnat ei înșiși scrisorile de înnobilitare; mai mare răsul.

Este imposibil să faci un pas fără a întâlni un vânzător ambulant, evreu șmecher. Aveți nevoie de o cameră, de o casă, de mobilă... Repede un curier evreu care v-a fost trimis, cu un surâs gales pe buze, vă și învăluie cu o privire grăitoare și scrutătoare. Această privire spune: aș vrea să-mi asigur ziua, săptămâna pe cheltuiala acestui străin. Și într-o clipă ești judecat: că ești un prostănac sau un om cu judecată, un brutal sau un neghiob, <și ca atare> ești servit după valoarea ta.

Totuși, ne întrebăm, cum face toată această lume să trăiască. Există zece misiți pentru a vinde o legătură de ceapă sau un sac de grâu. Prea mult, într-adevăr, într-o țară în care agriculturii îi lipsesc brațele de muncă.

⁹⁰ *Moutons de Panurge*. Expresie consacrată în limba franceză care se referă la un individ ce îi urmează orbește pe alții, indiferent de consecințe. Panurge este unul din personajele din cartea *Pantagruel* a lui François Rabelais, tovarăș al lui Pantagruel și fiu al lui Gargantua, ticălos, vicelan, liberin și laș. Panurge cumpără o oaie de la păstorul Dindenault, iar ca răzbunare pentru că prețul fusese prea mare o aruncă în mare, restul turmei urmând-o. Inspirat de personajul lui Rabelais, compozitorul francez Jules Massenet a compus opera în trei acte cu titlul *Panurge*.

⁹¹ *scopiți*

Lașii se află la patru leghe de Prut. Ah! Trecem Prutul!... Drumul este întortocheat ca spatele unei cămile și nu vedem pe drum decât corbi croncănind și căruțele evreilor care mestecă un oribil jargon german; și unii și alții sunt toți în negru.

Rușii sunt formalști, dar cu // *bacșiș*⁹², facem ce vrem. Această însușire a lor p. este comună cu a turcilor, românilor și austriecilor de la frontierele orientale.

Un vizitiu evreu ne-a dus, pe mine și un belgian, la Chișinău într-o brișcă proastă umplută cu fân.

Chișinău⁹³ este capitala Basarabiei, o frumoasă provincie pe care rușii au furat-o moldovenilor în 1812. Țara este fertilă în grâne și în fructe de tot felul. Populația este puternic amestecată cu slavi. Cele două rase au remarcabile afinități și sunt, să spunem așa, două creiere în același craniu și cred mereu că vor sfârși prin a se înțelege.

DI. Mihailov⁹⁴, care ne-a oferit ospitalitate la Chișinău, este un boier rus cu maniere și mentalitate în întregime franceze; inutil să adaug că se exprima în limba noastră cu o puritate eliberată de orice accent local. Interlocutor amabil și cu darul vorbirii, în mai puțin de o zi el a atins toate <subiectele>, de la istorie, la literatura, până la politică. – Noi spuneam că englezii nu au avut niciodată aliați mai fideli decât francezii. – De ce nu; cele două popoare nu au prejudecăți naționale și, după războiul din Orient și tratatul de comerț, englezii ne adoră. Cred că da, dar este ciudat că francezii au atât la inimă interesele marelui vizir. – Ei! Domni ruși, fiți atât de amabili să nu mai râvniți la moștenirea bolnavului pentru voi înșivă, să vă șlefuiți <lipsa de> civilizație și să păstrați praful <de pușcă> pentru turcmenii din Khiva⁹⁵, din Samarkand⁹⁶ și din Buhara⁹⁷; nu vă împiedicăm să vă civilizați, din p. 77 contră. // Și, dacă nu-i iubiți pe englezi, ce v-ar împiedica mai târziu, să întindeți stăpânirea cu ei până la Gange sau Indus; sau mai bine să recunoașteți originea comună a rasei noastre indo-europene, pe platoul Afganistanului, această arie a strămoșilor noștri și.... să vă îmbrățișați. – Pff! A îmbrățișa pe englezi! Dar sunt din metal, din bronz!

Întorcându-ne la Iași, am cinat la Țuțora⁹⁸, la un cârciumar evreu. Doamne, ce *murdărie* și foamea care ne face să înghițim lucruri rele! Țăranii români și slavi sunt așezați în fața cârciumii; sârbii au *gouzla*, țăranii ruși au *balalaica*, o chitară cu trei corzi. Nu știm limba rusă și ce păcat, căci este frumoasă și muzicală și imaginația slavă naște frumuseți fulgerătoare. Dar iată, cu pronunția aproximativă, ce ne-a cântat un blajin român, pe un ton melancolic. [Urmează transcrierea unui cântec popular și traducerea lui în limba franceză.]

p. 79 Și noi aici suntem doi francezi, cu ochii umezi și surâdem cu amărăciune de neputința noastră la gândul acestor bieți frați din Orient, pierduți atât de mult timp în mijlocul barbarilor. Ah, da! Ce! Credeți încă în Franța cărților! Este un ideal care

⁹² *backschisch*

⁹³ *Kischinef*

⁹⁴ *Michaëlof*

⁹⁵ *Khiva* (Chiwa, Chiva sau Jiva), oraș în Uzbekistan.

⁹⁶ Oraș în Uzbekistan, capitala regiunii cu același nume.

⁹⁷ *Boukhara*, oraș în partea de sud-est a Uzbekistanului, reședința regiunii cu același nume.

⁹⁸ *Touzora*, sat, com., jud. Iași.

a ucis pozitivismul secolului. Toate mințile noastre inteligente converg către un singur punct: să se producă cea mai bună marfă posibilă, să se câștige banul și după noi potopul!

Un tablou magnific totuși al acestei activități prodigioase a secolului XIX!

În disperare de cauză, noi am plătit acestor bieți oameni încă un rând de țuică și am ciocnit pentru viitor, pentru prosperitatea țărilor române.

Un bătrân frumos, cu barba albă și căciula în mâini, împingând paharul spre noi a zis: *Doumnezeou se ve aouze, domnilor frantscheși!*,

Nu vedeți, i-am spus însoțitorului meu belgian, cum țăranii ruși ne salută umil când trecem. Desigur! Asta este din cauză că educația lor se face cu biciul, știți?

Dar, iată am uitat că fac politică și încă în Rusia! Sst! Și repede trecem Prutul!

Ne-am întors în Franța prin Bucovina. În loc să călătorim într-o birjă proastă, cum era de așteptat, de această dată, conducătorul poștei austriece, în treizeci și șase de ore ne-a dus de la Iași la Cernăuți⁹⁹, prin Botoșani, Cocoreni¹⁰⁰ și Dorohoi. // p. 80

Bucovina a fost luată de austrieci de la moldoveni în 1777¹⁰¹. Ea nu avea decât să se plângă: rușii guvernează, dar Austria guvernează și civilizează, cele două imperii nu au nici o alianță și în continuare vor fi adesea refăcute. Bucovina este împărțită între români, polonezi, ruteni și coloniști germani.

Cernăuți este un oraș încântător; palatul episcopului moldovean a costat două milioane <de franci ?> și biserica episcopală ortodoxă este cea mai frumoasă pe care o știu.

De la Cernăuți trecem pe calea ferată prin Polonia austriacă, la Lemberg¹⁰² și Cracovia pentru a ajunge la Viena la gara de nord.

Pe scurt, de ce am decis să scriu și care a fost scopul?

Am vrut, cu riguroasă imparțialitate, să comunic compatrioților mei impresiile călătoriei; am vrut să fac apel la simpatiile lor în favoarea bieților țărani români atât de naivi și abia ieșiți din scutecele Evului Mediu; le-am cerut să nu-i abandoneze și să intervină numai pentru regenerarea lor, să pună capăt sinuciderii morale a acestei Franțe pe care o iubim cu toții; am vrut, într-un singur cuvânt, să le povestesc despre minunățiile acestui pământ binecuvântat, despre țara cerealelor care ne-ar hrăni copiii, ne-ar feri de foamete pentru întotdeauna.

Ah!, această teribilă sabie a lui Damocles care se numește problema orientală!... Ultima soluție: nici habsburgi, nici țari, sunt uzați; o federație danubiană și o putere centrală cu sediul la Constantinopol, oraș liber și port franc. [...]

⁹⁹ *Tschernovitz*, oraș în Ucraina.

¹⁰⁰ Sat, com. Mihai Eminescu, jud. Botoșani.

¹⁰¹ Nordul Moldovei, sub numele de Bucovina, a intrat în componența Austriei în 1775, în urma convenției dintre Imperiul Otoman și Austria. Domnul Moldovei, Grigore al III-lea Ghica, a protestat, fără succes, împotriva înstrăinării. Doi ani mai târziu acesta a fost asasinat de turci.

¹⁰² Denumirea germană pentru orașul Liov, cel mai important oraș din vestul Ucrainei.

ARTHUR J. PATTERSON

(1835–1899)

Specialist în problematica relațiilor anglo-maghiare, având legături strânse cu personalități din Ungaria, Arthur J. Patterson continuă să fie un englez despre care nu deținem decât succinte date biobibliografice. Nu cunoaștem aproape nimic despre familia sa, cu excepția faptului că a primit o educație privată, iar în 1855 s-a înscris la Cambridge. El a devenit cunoscut odată cu publicarea unor articole despre maghiari, multe dintre ele referitoare la alegerile din Ungaria, publicate în 1866 în „Fortnightly Review”. Din 1869, când i-a apărut lucrarea în două volume *The Magyars: their country and institutions*, a devenit un autor de referință, alături de Charles Boner și John Paget, privind cunoașterea societății maghiare, dar și a Transilvaniei secolului al XIX-lea. După cum se poate observa și din paginile selectate pentru volumul de față, Arthur J. Patterson a făcut o critică a predecesorilor săi în privința părerilor pe care le-au exprimat, dar a adus și informații noi. Însă, datorită companiei în care a efectuat călătoria din 1864 (era a doua oară când vizita Ungaria și Transilvania), el s-a situat aproape mereu de partea maghiarilor. De fapt, el a și dedicat cartea apărută la Londra prietenilor unguri care l-au călăuzit, prin recomandări și cunoștințe, în teritoriul străbătut. Recunoscând că a scris pentru cititorul englez, autorul mai adaugă că nu s-a folosit numai de amintiri și note, dar și de studiul diverselor lucrări apărute între timp pentru a creiona o imagine a Ungariei și Transilvaniei. De altfel, lecturând chiar și paginile dedicate românilor, observăm cum referirile la evenimente de după 1864 (venirea lui Carol I, holera din 1866, tipărirea unor cărți etc.) se îmbină armonios cu amintirile legate de călătorie.

Chiar înainte de apariția cărții, în 1868, Arthur J. Patterson a tradus o lucrare a prietenului său, Jokai Mor, *The New Landlord*. Acest fapt este încă o dovadă a familiarizării sale cu spațiul cultural maghiar, reușind nu numai să învețe limba, dar și să-i cunoască subtilitățile. Ulterior, a publicat și o serie de discuții asupra gramaticii maghiare în „Transactions of the Philological Society”, în 1874 și 1885.

Începând cu anul 1886 i-a fost încredințată catedra de limba engleză de la Universitatea Regală Ungară din Budapesta (cunoscută mai apoi, în secolul al XX-lea, sub numele de Universitatea Eötvös Loránd) pe care o va deține o lungă perioadă.

Discuții asupra călătoriei lui Arthur J. Patterson pot fi găsite la Cornelia Bodea, Hugh Seton-Watson (editori), *R.W. Seton-Watson și românii (1906–1920)*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 9–10.

Capitolul XXIV

Transilvania

Cartea domnului Boner² despre această țară – Transilvania comparată cu Elveția – Cele trei naționalități ale sale și cele trei națiuni politice – Trecutul său istoric – Împărțirea regatului maghiar – O Polonie în miniatură – Relațiile de reciprocitate dintre cele trei națiuni politice ale sale – Dieta transilvană – Poziția românilor – Unirea Ungariei cu Transilvania – Anularea de către guvernul austriac – Reînnoirea uniunii – Particularități ale caracterului transilvănean – *Terra incognita*

p. 201

[...] Transilvania ocupă în estul Europei o poziție geografică prezentând multe analogii cu cea a Elveției în vest. Este un mănunchi de munți și văi din care izvorăsc râuri care udă ținuturile mai joase ale Moldovei, Valahiei și estului Ungariei. Asemenea Elveției este locuită de trei naționalități care vorbesc trei limbi diferite: maghiarii, sașii și românii sau valahii. Ultimii amintiți sunt locuitorii originari ai țării, fiind descendenții dacilor, // romanizați de cucerirea lui Traian. p. 202 Maghiarii sau ungurii au cucerit Transilvania în același timp în care au luat în stăpânire Panonia în secolul al IX-lea. Au găsit o populație înrudită deja, stabilită la frontiera de est sau moldavă cu care au fraternizat pe dată. Această populație își spune în limba ei maternă *székely* sau *székel*, în latină *siculus*; germanii îi numesc *szekler*. Sașii sunt descendenții coloniștilor germani, în cea mai mare parte de pe malurile Rinului Inferior, care au fost aduși în țară de către regii medievali ai Ungariei. [...]

Fiecare dintre cele trei națiuni politice – unguri, secui și sași – are propriul p. 208 teritoriu. Cel al primilor a fost împărțit ca și Ungaria în comitate, guvernate în mod aristocratic de către consilii sau ședințele nobililor sau oamenilor liberi. Țăranii, însemnau populația cultivatorilor pământului, care nu moșteneau dreptul electoral și nu aveau drepturi politice; ei erau doar contribuabili săraci. Secuții și sașii erau, comparativ vorbind, oameni democrați. În teritoriile lor distincția politică între „nobili” și „nenobili” nu exista. Acest lucru era exprimat de către cele două națiuni în termeni diametral opuși. Secuții se lăudau că toți secuții sunt „nobili”, în timp ce sașii afirmau că ținutul săsesc nu suportă „nobilimea”. Deși secuții se bucurau de

¹ Traducerea după Arthur J. Patterson, *The Magyars: their country and institutions*, vol. II, London, Smith, Elder & Co, 1869.

² Autorul se referă la englezul Charles Boner (1815-1870), autorul cărții *Transylvania: Its products and its people*, apărută în 1865 la Londra, care a călătorit la rândul său în Transilvania. Date biobibliografice și traducerea relatării sale de călătorie vezi în vol. de față.

multe drepturi politice și personale ale „nobilimii”, plăteau taxe pe care „nobilii” din comitatele ungare nu le plăteau. Aceste trei privilegii erau independente unul de celălalt. Oricum în guvernarea săsească nu participau decât sașii, iar privilegiile săsești nu aveau valoare în comitatele sau teritoriile secuiești. Nu sunt avizat să
p. 209 spun care erau relațiile exacte // între secui și nobilimea comitatului în ceea ce privește privilegiile. Oricât de complicate erau aranjamentele politice ale Ungariei, cele ale Transilvaniei erau și mai complicate. Două sau poate chiar toate cele trei privilegii se puteau regăsi într-o singură persoană. De fapt, mulți sași și secui erau în același timp „nobili” maghiari.

Cititorul va observa că, deși țara era locuită de trei naționalități și statul era alcătuit din confederația celor trei „națiuni politice”, aceste două triade nu erau identice. Maghiarii și secuii constituiau de fapt o naționalitate; vorbeau aceeași limbă și erau conștienți de originea comună. Diferența dintre ei era în principal una de organizare politică și socială. Pe de altă parte, românii sau valahii nu erau recunoscuți ca națiune politică. Cucerirea maghiară a Transilvaniei îi plasase pe acești daci romanizați în poziția unui popor cucerit. Nu trebuie să se presupună, așa cum au făcut mulți, că distincția dintre „nobili” și „nenobili” în comitatele din Transilvania mai mult decât în Ungaria, era identică cu diferența dintre maghiari și români, dintre cuceritor și cucerit. În comitate existau numeroși „nobili” români și
p. 210 țărani maghiari: cei dintâi // erau primiți la ședințele comitatului la fel de nestingheriți ca și cum ar fi fost maghiari, cei din urmă erau la fel de riguros excluși ca și când ar fi fost români. În linii mari, majoritatea clasei nobile aparținea cuceritorilor iar majoritatea țărănimii aparținea cuceriiților. În fapt, acest lucru era în favoarea primei naționalități și în dezavantajul celei de-a doua. Respectul de sine al celor mai săraci și categoriei de mijloc maghiare era susținut de apartenența la o rasă superioară, în timp ce vanitatea și ambiția îi determina pe cei de naționalitate română care avansau pe scara socială să își nege, pe cât posibil, originile române și să se asimileze maghiarilor. Inegalitatea dintre cele două rase a fost agravată mai mult de diferențele religioase. Ungurii, secuii și sașii sunt adepți ai unor forme papale sau anti-papale ale creștinismului vest-european, în timp ce valahii aparțin fie bisericii ortodoxe fie unor ramuri ale bisericii orientale. [...]

Unirea Ungariei cu Transilvania, care a fost propusă cu regularitate între anii
p. 212 1688 și 1848, a fost în cele din urmă înfăptuită în înflăcărea acelui grandios an revoluționar. Dieta maghiară, în articolul șapte din legile din 1848, au asigurat șazececi și nouă locuri pentru reprezentanții Transilvaniei. Dieta transilvană, când s-a întrunit la Cluj-Napoca, a acceptat cu nerăbdare invitația și a votat pentru ultima oară. Când constituția ungară a fost suprimată de către Austria și Rusia cele
p. 213 „două țări maghiare” au fost iar separate. // Guvernarea lor a fost încredințată mai multor ramuri ale birocrăției austriece. Când între anii 1859–1860, Austria a încercat să se liberalizeze și a încercat reconcilierea cu Ungaria, a continuat să mențină existența separată a Transilvaniei ca „domeniu al coroanei” și împreună au alcătuit Imperiul Austriac. Menținerea ilegală și neconstituțională a acestei separări a fost una dintre principalele acuzații împotriva Dietei maghiare din 1861. După ce

von Schmerling³ a dizolvat acel ansamblu, a hotărât să vadă dacă n-ar avea succes în a face să capituleze mica țară. A promulgat o nouă lege electorală pentru Transilvania, pe baza căreia legislativul trebuia să fie ales, prin care a sperat că cele trei elemente ale țării cel maghiar-secuiesc, cel săseesc și cel român s-ar contrabalansa unul pe celălalt într-un sens favorabil guvernului vienez. Prin reducerea dreptului de a deține o proprietate la jumătate față de numărul fixat de legile din 1848 s-a permis românilor să smulgă multe locuri maghiarilor recalitranti, în ciuda averilor și educației superioare a celor din urmă. Pe de altă parte, printr-o atentă ajustare a granițelor, a reușit să prevină ca minoritatea săsească să fie înghițită sau să se piardă în masa română care forma majoritatea populației chiar și în teritoriile săsești. Planul domnului von Schmerling a reușit // p. 214 ca Dieta transilvană să trimită reprezentanți din cadrul adunării în parlamentul de la Viena. Dar membrii maghiari și secui au refuzat în unanimitate să intre în Dietă pe care au numit-o de la început ilegală și neconstituțională, iar deciziile sale nule. Acțiunile acestui ansamblu nu erau menite să câștige acordul claselor mai bune ale țării indiferent de naționalitate. Absența elementului maghiar-secuiesc a făcut ca acel ansamblu să fie împărțit între o minoritate săsească prudentă și circumspectă și o majoritate românească socialistă și servilă. În acest timp maghiarii din Transilvania au răbdat. În 1865 guvernul von Schmerling a căzut, constituția austriacă a fost suspendată și legislativul ungar a fost convocat. Pentru a face acest legislativ și mai binevoitor a fost abrogată legea taxelor pe importuri în Transilvania, a fost negat parlamentul din Sibiu, iar transilvănenii aveau libertatea de a-și trimite reprezentanții la Pesta, un privilegiu acceptat cu bucurie. De la încoronarea lui Franz Joseph⁴ în săptămâna Rusaliilor din anul 1867 unirea Ungariei cu Transilvania se împlinise.

Transilvania se bucură de trei nume diferite date de către cele trei naționalități care o locuiesc. Numele latin prin care și noi suntem obișnuiți să o recunoaștem este folosit // și de către români și înseamnă „țara de dincolo de păduri”. Maghiarii o numesc Erdély, un cuvânt cu semnificație similară, fiind derivat din erdő, „pădure”. Dar emigranții sași, și după ei germanii, o numesc Siebenbürgen, „cele șapte fortărețe” referindu-se probabil la orașele cetate pe care ei le-au construit primii după expulzarea romanilor. Nici un scriitor nu a reușit să afle cu exactitate care erau cele șapte fortărețe care au dat naștere numelui. //

p. 215

Se spune că atunci când un maghiar din Ungaria se întâlnește cu un maghiar din Transilvania întreabă ce se mai întâmplă în „mica Transilvanie” (kis Erdélyben), iar celălalt răspunde că asta și asta se întâmplă în „frumoasa Transilvanie” (szép Erdélyben). Așa cum orice turist admite justetea celui de-al doilea epitet, așa orice geograf trebuie să admită justetea primului. Într-adevăr

³ Anton Ritter von Schimerling (1805–1893), om politic austriac, care a deținut funcția de ministru de interne (1860–1865), iar din 1862 ministru al justiției, căpătând puteri sporite în cadrul guvernului.

⁴ Franz Joseph I (1830–1916), împărat al Austriei (1848–1916) și rege al Ungariei (1867–1916).

Gabriel Báthory⁵, ultimul dintre prinții naționali ai familiei, cu aerul vesel și împietrit al unui senzualist, a spus „micuța Transilvania abia dacă produce suficient pentru un mic dejun”. Transilvănenii au reputația de a fi superiori în politețe dar și în ospitalitate fraților din Ungaria, lucru despre care un transilvan a spus: „Vor să fie ospitalieri dar nu prea știu cum”. O altă diferență se presupune a fi abilitatea p. 216 superioară în diplomație. Nu numai o dată am auzit // conservatorii și moderații maghiari spunând că își doresc ca elementul transilvan să iasă la iveală în ceea ce privește managementul politic. Atât politețea cât și caracterul diplomatic au fost atribuite dimensiunilor mici și slăbiciunii țării lor. Aceste circumstanțe ar explica mai degrabă caracterul diplomatic și moderația politică decât politețea. Mai înainte au trebuit să își mențină existența națională între balansări judicioase între germani și turci. În prezent populația maghiară din Transilvania acordă mai multă importanță decât frații lor din Ungaria menținerii legăturii cu Cisleitania și buneii înțelegeri cu dinastia de teama țărănimii valahe. Cât despre politețe, este mai normal să o atribuim instruirii și tradițiilor de la curtea „prinților naționali”. Mi se pare că societatea transilvană a fost la începuturi mai concentrată decât în restul țării. Mi s-a mai spus de asemenea că proprietarii transilvăneni erau mai buni decât cei din Ungaria în a-și administra bunurile. Totuși acest lucru s-a observat prin păstrarea unei poziții sociale mai mici în ceea ce privește proprietățile mici de valoare redusă. Moșiile lor erau câteodată atât de mici, încât conții și baronii bogați p. 217 // din Transilvania trebuiau să se dedice unei cariere active în literatură sau politică, într-o mai mare măsură decât frații lor din Ungaria. M-a impresionat adeseori faptul că Transilvania avea față de Ungaria aceeași poziție pe care Scoția o avea față de Anglia. Poate ar trebui să fiu mai precis și să spun că vorbesc de Transilvania de acum douăzeci și cinci de ani și Scoția de acum șaiszeci. Calea ferată a diminuat importanța socială și a estompat atât individualitatea orașului Edinburgh cât și pe cea a orașului Cluj.

Dacă Orosz, în anul 1835, și-a putut intitula cartea despre Ungaria, Terra Incognita⁶ ar fi putut să numească Transilvania Terra Incognitior. Chiar și în 1864 transilvănenii mi se plâneau că frații lor din Ungaria nu îi cunoșteau, că aceștia din urmă credeau că urșii merg pe străzile orașelor lor. De fapt, Transilvania era una dintre cele mai izolate zone ale Europei: era vizitată de câțiva turiști pentru afaceri sau plăcere, nu era traversată de nici un râu navigabil precum Dunărea și se întâmplă și ca manierele și ospitalitatea demodate să se cantoneze mai mult în văile sale liniștite decât în zonele mai accesibile ale Europei, locuri obișnuite pentru turiști și comis-voiajori. Acest fapt se va schimba când calea ferată care va lega vestul Europei de Marea Neagră va trece prin inima acestui principat străvechi. //

⁵ Gabriel Báthory, principe al Transilvaniei (1608- 1613), ultimul din familia sa. Prin modul său agresiv de guvernare și atitudinea sa imorală și-a făcut mulți dușmani în rândul nobilimii ardeleni. Odată cu ocuparea orașului liber Sibiu și-a atras și adversitatea sașilor.

⁶ József Orosz (1780-1859), publicist maghiar, autorul lucrării *Terra incognita*, Leipzig, Wigant, 1835.

Trei căi de acces în Transilvania – Itinerariul meu – Cluj (Koloszvár sau Klausenburg) – Societatea – Populația – Muzeul – Marea biserică – Urmașii lui Zápolya – Unitarienii – Fluctuații religioase – Privilegiile secuilor – Tatăl lor Atila – Emigrarea secuilor – Opiniile turiștilor – Stațiuni balneare străvechi – Borsec – Importanța politică a secuilor – Acțiunile lor între anii 1848–1849 – Caracterul secuiesc

Am făcut turul Transilvaniei în vara anului 1864, cu ocazia celei de-a doua vizite în Ungaria. Există trei căi de acces prin care călătorul din vestul Europei poate pătrunde în acea țară. Cea mai sudică dintre toate, calea aleasă de domnul Boner este aceea de a merge pe Dunăre până la Orșova, apoi să traversezi fâșia îngustă de pământ care formează frontiera militară⁷ prin defileul de la Porțile de Fier până în valea romantică a Hațegului⁸. Cea de-a doua este să mergi cu trenul până la Arad; a fost recent inaugurată o cale ferată ce leagă acest oraș de Alba Iulia⁹ trecând prin valea Mureșului¹⁰. // A treia rută este cu trenul până la Oradea¹¹ și apoi cu trăsura, peste crestele dealurilor de la Bucea¹², până la Cluj¹³, capitala principatului. În această parte a lumii construirea căii ferate este atât de rapidă încât în curând pasagerii vor fi duși în goană prin Transilvania până în București. Datorită scrisorilor de recomandare de care am beneficiat nu am intrat în țară prin niciuna dintre aceste trei căi principale. După ce am petrecut câteva săptămâni în izolatul județ Sălaj¹⁴ am trecut munții Meseș¹⁵ și am mers la Cluj. Peisajul munților Meseș și a munților vecini Seș¹⁶ este foarte pitoresc, iar această parte este chiar mai puțin vizitată de către turiști decât alte zone ale Ungariei și Transilvaniei. Puțin mai jos de Ciucea¹⁷, locul în care drumul meu s-a intersectat cu drumul ce duce de la Oradea la Cluj, Crișul Repede¹⁸ își forțează drumul printr-un defileu îngust lângă Bucea și iese astfel din Transilvania în câmpia ungară. Astfel de defileuri străbătute sau nu de râuri sunt caracteristice Transilvaniei. De la Ciucea drumul către Cluj trece prin Huedin¹⁹ //.

⁷ Este vorba despre Porțile de Fier ale Transilvaniei, un grup de fortificații aflat la cumpăna județelor Caraș-Severin și Hunedoara.

⁸ *Hätszeg*.

⁹ *Fehérvár* or *Karlsburg*, oraș, jud. Alba.

¹⁰ *Maros*.

¹¹ *Nagyvárad* or *Grosswardein*.

¹² *Királyhago*, jud. Cluj. „King's Sheep”. (n.a.)

¹³ *Koloszvár* or *Klausenburg*.

¹⁴ *Szilágyság*.

¹⁵ *Mezes*. „Chalky”. (n.a.)

¹⁶ *Réz*. „Copper”. (n.a.)

¹⁷ *Csucs*, com., jud. Cluj.

¹⁸ *Sebes Körös*. „Swift Körös este astfel numit pentru a-l distinge de celelalte două râuri cu același nume. Fekete sau cel Negru și Fehér sau cel Alb”. (n.a.)

¹⁹ *Bánffy Hunyad*, oraș, jud. Cluj.

p. 220 Din Cluj am mers cu trăsura către orașele săsești Sibiu²⁰ și Brașov, apoi am traversat ținutul secuiesc până am ajuns în principalul lor oraș Târgu Mureș. În anul acela întâlnirea anuală a „Asociației Medicilor și Naturaliștilor Maghiari” s-a ținut în acest oraș. Când s-a terminat întâlnirea am traversat ținutul secuiesc către Brașov în compania unor prieteni maghiari pe care i-am întâlnit la conferință. La Brașov grupul s-a destrămat, am continuat să călătoresc singur și am urmat un alt treilea drum către Târgu Mureș²¹ de-a lungul graniței comune a teritoriilor secuiesc și săsesc. Apoi am vizitat Aiudul²² și călătorind aproape în linie dreaptă către nord, m-am întors în Ungaria pe drumul către Baia Mare²³ și Satu Mare²⁴. Veți vedea mai apoi că ceea ce am vizitat în Transilvania maghiară va fi clasificat în trei categorii: Cluj, teritoriul secuiesc, Colegiul Calvinist sau Înalta Școală din Aiud.

p. 221 Cluj, cunoscut în vest mai mult cu numele german Klausenburg, a fost în ultima perioadă capitala maghiară a Transilvaniei. În orice caz a fost reședința guvernului principatului între anii 1688 și 1848 și orașul în care se desfășurau Dietele transilvănene. // Doar în una sau două ocazii, când guvernul vienez nu era în termeni buni cu aristocrația maghiară a țării, guvernul și legislativul au fost mutate la Sibiu, capitala teritoriilor săsești. În timpul conducerii „prinților naționali” Târgu Mureș și Alba Iulia au contestat întâietatea față de el. De fapt o capitală, în sensul franțuzesc sau englezesc al cuvântului, era mai degrabă o instituție ungară decât transilvană. Într-adevăr, între anii 1688 și 1848, *Tabula Regia*, cel mai înalt tribunal judiciar al principatului, își avea sediul la Târgu Mureș. Mai târziu Cluj a devenit orașul în care „societatea” se retrăgea în timpul iernii. Datorită distanței față de Viena, reședința suveranului, societatea din Transilvania a căpătat aspectul unei republici aristocrate. Familiile Bánffy, Bethlen, Teleki, Wesselényi și alte mari case ale principatului se căsătoreau între ele și formau ele însele un cerc aristocratic într-un Cluj în care dețineau „bogățiile și cheia” În acele timpuri era cel mai plăcut loc de reședință din cele două țări maghiare pentru oricine avea acces în cercul magic al exclusivității aristocratice. Concentrarea aristocrației în această mică capitală a fost, fără dubiu, cauza

p. 222 *principală a reputației* // pentru rafinamentul și farmecul manierelor de care încă se bucură Transilvania. Mi se permite să adaug că o infuzie de sânge valah a contribuit la aceasta? Uniformizarea și centralizarea influenței căilor ferate a făcut mult și va mai face și mai mult, cu repeziciune, pentru a transforma Clujul dintr-o capitală elegantă, chiar dacă microscopică, într-un oraș provincial înfloritor dar obișnuit.

Populația orașului Cluj este în jur de 21 000 în timp ce populația Sibiului este de 18 000 și cea a Brașovului de 27 000. În aparență își păstrează superioritatea față de cele două rivale săsești. Are case înalte și luminoase, străzi largi și bine pavate animate, în timpul sezonului, de echipajele rezidenților magnați. Deși Transilvania este acum unită în mod legislativ cu Ungaria, rămân multe urme ale

²⁰ *Hermannstadt*.

²¹ *Maros-Vásárhely*. „Maros-Market-place”. (n.a.)

²² *Enyed*, oraș, jud. Alba.

²³ *Nagy-Bánya*, municipiu, jud. Maramureș.

²⁴ *Szatmár*, municipiu, jud. Satu Mare.

existenței lor separate. Printre acestea trebuie să amintim Muzeul transilvănean. Biblioteca acestei instituții este plasată, pentru confortul bibliotecarilor și studenților, în centrul orașului. Colecțiile se află într-o clădire de la periferia orașului. A fost reședința de țară a patriotului magnat contele Mikó²⁵, care a făcut cadou instituției casa și împrejurimile. Atât colecția de istorie naturală transilvană p. 223 cât și cea de antichități au fost reunite prin generozitatea mai multor nobili și cetățeni // ai principatului. Să sperăm că neliniștile viitoare ale țării nu vor duce la ruina în care au căzut atâtea alte colecții. Datorez cele mai plăcute câteva ore din sejurul meu în acest oraș domnilor care sunt curatorii celor două departamente.

Ca mai toate orașele din Transilvania, Cluj își datorează originile, cel puțin în parte, coloniștilor sași. Populația săsească însăși a fost absorbită de masa populației de naționalitate maghiară. A existat întotdeauna un element maghiar printre cetățeni. În 1473 consiliul orășenesc era format din șase consilieri maghiari și șase consilieri sași, iar funcțiile de judecător principal și notar principal erau deținute alternativ de reprezentanții celor două naționalități. Până acum Clujul poate fi considerat un oraș maghiar în ciuda numerosului proletariat valah. Nu mai mult de șase-șapte familii vorbesc în gospodărie neobișnuitul dialect săsesc, în timp ce germanii de aici sunt, în majoritatea cazurilor, imigranți recentți. Ce rămâne din sași și zidăria lor? O mare parte a zidurilor care cândva înconjurau orașul precum și câteva dintre turnurile și porțile sale sunt încă în picioare. În loc să marcheze limitele orașului, așa cum făceau odată, sunt înconjurate în mare parte de suburbii. Pretutindeni li // s-a găsit o utilizare, s-au construit case pe ele, amintind de cea în p. 224 care Rahab²⁶ a ascuns iscoadele. Efectul acestui aranjament este în același timp ciudat și neglijent.

O altă trăsătură izbitoare a orașului este piața mare înconjurată de cele mai bune case din oraș. În mijloc se află frumoasa biserică veche care, în timpul vizitei mele era străjuită de grupuri de case mici, prăpădite, adunături de barăci și de un corp de gardă austriac, al cărui tun învechit <era brăzdat de> dungi negre <ce alternau cu altele> de un ocru murdar. Cred că acum au fost îndepărtate. Istoria recentă a acestei biserici nu poate fi redată în detaliu, pentru că documentele necesare au fost pierdute sau poate intenționat distruse în timpul războaielor religioase, când a fost râvnită de către sectele rivale. Se pare că pe la sfârșitul secolului al XIV-lea sau chiar în primii ani ai celui de-al XV-lea, cetățenii din Cluj-Napoca au început să pună temeliiile, pentru că în anul 1400 papa Bonifaciu²⁷ a garantat absolvirea de păcate pentru oricine ajută la grăbirea construcției. Este evident, prin formă și construcție, că a fost ridicată în timpuri diferite, munca și efortul fiind zădărnice de tulburările vremii și că a suferit multiple alterări. O

²⁵ Imre Mikó (1805–1876), guvernator al Transilvaniei (1849, 1860–1861). Spre sfârșitul vieții a donat orașului Cluj propria grădină, pentru amenajarea unui parc public, denumit *Parcul Mikó*. În prezent aici este sediul Facultății de Geografie a Universității Babeș-Bolyai. După moartea sa, casa contelui a devenit sediul unui institut botanic, iar grădina din jurul casei a constituit nucleul Grădinii botanice din oraș.

²⁶ Personaj din Biblie care a ascuns cele două iscoade trimise de Josua, conducătorul evreilor.

²⁷ Bonifaciu IX (1389–1404), papă de origine italiană

inscripție murală de la capătul vestic al bisericii, astăzi aproape de necitit, îl menționează pe împărat, regele Sigismund²⁸ ca fondator în anul 1442.[...]

- p. 228 Un cuvânt sau două despre norocul unitarienilor, pe care i-am găsit aici bucurându-se de patronajul suveranului. Pe lângă alte surse ale instabilității și dezordinii – <privite astfel> dacă nu le-am considera mai degrabă un semn al lor – care au marcat Transilvania când s-a aflat sub conducerea prinților <considerați> pământeni²⁹, poate fi luată în seamă și predominarea diverselor confesiuni, ca urmare a părerilor exprimate de acești prinți. După cum am văzut, Ioan Sigismund a îmbrățișat unitarianismul, dar a fost succedat de familia Báthory, care era catolică. Aceasta a fost urmată, cu oarecare intercalări, de prinți din familia Bethlen, Rákóczy și Apaffy. Unitarianismul, favorizat în timpul lui Ioan Sigismund Zápolya, a căzut treptat din poziția pe care a deținut-o în timpul domniei sale. Privit cu neîncredere de către celelalte confesiuni creștine și împărțit între disputele interne referitoare la slujba dedicată lui Hristos, numărul aderenților săi a scăzut treptat. Asta s-a întâmplat în special în rândul păturilor înalte ale societății. Acum, sunt ceva mai puțin de 50 000 unitarieni în Transilvania, majoritatea // secui aflați în jurisdicția Trei Scaune³⁰, Odorhei³¹ și Târgu Mureș³². De multe ori, încă mai sunt numiți arieni. În Cluj, au o biserică mare și nouă, pe care se poate citi motto-ul lor distinctiv *Soli Deo Gloria*, aflat adesea pe casele lor din țară. De asemenea, ei au aici un liceu și un colegiu, la care s-a adăugat o mică bibliotecă. Printre acești unitarieni transilvani se regăsește un mare sentiment de bunăvoință față de Anglia, datorită sprijinului pe care l-au primit de la coreligionarii din această țară.
- p. 229

În capitoul anterior am menționat faptul că secuii erau un popor care, în timpurile trecute, se bucurau de o mai mare libertate sau privilegii decât mulți dintre concetățenii lor. În limba maghiară, în semnificația cuvântului *szabadság* ideea de libertate și de privilegiu se confundau. Privilegiile le-au fost acordate pentru că păzeau frontiera de est a regatului. Într-atât de mare era importanța acordată serviciilor lor încât un titlu special, *Comes Siculorum*, contele secuilor, a luat naștere din inițiativa prinților Transilvaniei și succesoriilor lor, regii austrieci ai Ungariei. (...) //

- p. 231 Dar, oricare ar fi fost originea secuilor sau oricare ar fi fost motivele pentru care li s-au acordat pentru întâiași dată privilegiile, consecința acelor privilegii a fost suprapopularea țării și creșterea prețului pământului în această țară. Timp de mai multe secole, ținutul secuiesc a expedit colonii de emigranți în principatele învecinate ale Moldovei și Valahiei. În aceste două țări populația era și mai puțină decât chiar în Transilvania; se găseau mai ușor bucăți de pământ liber pe care să se așeze, iar munca pretindea un preț mai mare. Faptul că aceste două țări se aflau sub un alt guvernământ, era un argument în plus pentru a devia emigrația secuiască mai degrabă spre est și sud decât spre vest. În timpul domniei așa-zişilor prinți

²⁸ Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei și împărat romano-german (1386-1437).

²⁹ *National princes*.

³⁰ *Háromszék*, comitat în Transilvania, a cărui reședință a fost Sfântu Gheorghe.

³¹ *Udvarhely*, comitat în Transilvania, a cărui reședință a fost Odorheiu Secuiesc.

³² *Maros-Vásárhely*, oraș, jud. Mureș.

pământeni, partizanii, care au îmbrățișat cauza necâștigătoare în fostele revoluții ce au avut loc, s-au refugiat în principatele dunărene. Aceleași locuri de refugiu i-au adăpostit și pe dezertorii din serviciul militar aflat în subordinea prinților austrieci. Într-adevăr, sistemul frontierei militare, așa cum era administrat de burocrații militari germani, // era cu totul nepopular printre secui. În ultimii ani, principatele p. 232 au adus ispite suplimentare pentru secui datorită situației de depreciere a bancnotelor austriece. Boierii din Moldova și Valahia se bucură de avantajele aduse de faptul că sunt supuși ai unei mari puteri europene. Ei încă pot să plătească muncitorilor lor salariile în aur în loc de bancnote <valorând> doi penny sau o jumătate de penny, aflate în uz în întreg imperiul austriac. Ducații lor, sau diferența de curs pe care muncitorul reîntors <acasă> o câștigă după urma lor atunci când trece din nou frontiera, exercită o foarte naturală și irezistibilă fascinație asupra secuilor extrem de muncitori.

La momentul actual, acești emigranți sunt împărțiți în două clase: cei care se stabilesc definitiv în principate și cei care merg în fiecare primăvară, reîntorcându-se acasă la sfârșitul recoltei. Întinderea acestei emigrații poate fi judecată prin faptul că doar în București numărul maghiarilor s-a triplat în ultimii zece ani. Mi s-a spus că ar fi și mai mare, dacă nu ar fi gestionarea imperfectă a legilor în aceste țări barbare. Adesea, secuicul care merge la seceriș este înșelat de boier la salariile sale, <de altfel> greu câștigate. După care, pentru a folosi chiar expresia informatorului meu sas, „bombăne și se ceartă” (*schimpft und raisonnirt*), „dar, chiar și așa este înșelat”.

Într-adevăr, dacă acești munteni nu ar fi căutat // de lucru în afara limitelor p. 233 teritoriului lor, trebuie că ar fi murit de mult de foame. De departe, în cea mai mare parte a întinderii sale, clima este prea aspră pentru a permite cultivarea vinului. Și, deși sunt văi rodnice în cuprinsul comitatului Trei Scaune și Târgu-Mureș, cea mai mare parte a comitatului Ciuc și o mare parte a altor diviziuni administrative cu greu produceau altceva decât lemn și apă minerală. Micul sat Vlăhița³³ a primit de la prințul Gabriel Bethlen independență municipală și dreptul de a trimite doi reprezentanți în Dietă, datorită cantității mari de cherestea pe care o aveau de trimis la Alba Iulia³⁴, unde el își construia un palat. Privilegiile sale au fost confirmate de Gheorghe Rákóczy în 1631 și, mai târziu, de împăratul Leopold I.³⁵ Cherestea care a adus Vlăhiței privilegiile sale municipale încă este principala, pot chiar să spun singura, posibilitate de supraviețuire a locuitorilor săi. Acești țărani liberi privilegiați au devenit proverbiali ca fiind tipuri extreme ale caracterului secuiesc și au circulat un număr de povești despre ei, în ce privește modestia, cumpătarea austeră și agerimea lor scoțiană, care nu arareori a fost depășită. Într-adevăr, ținutul secuiesc este unul în care evreul cu greu poate să trăiască. Din păcate, același proces care se petrece în alte părți ale lumii se petrece și în teritoriul lor, iar indiferența // nechibzuită a secuului dezrădăcinează pădurile mai repede decât p. 234 natura poate să le repare.

³³ *Oláhfalu*, oraș, jud. Harghita.

³⁴ *Fehérvár*, oraș, jud. Alba.

³⁵ Leopold I de Habsburg (1640–1705), împărat romano-german (1658–1705), rege al Ungariei, Croației și Boemiei.

Doi membri ai Clubului Alpin, care au vizitat recent această parte a țării, s-au plâns că în ciuda munților înalți de 8 000 picioare³⁶ de la frontiera moldavă, nu sunt decât decât mlaștini foarte mari și nu îi oferă unui englez aventuros suficiente posibilități de a-și frânge gâtul. O altă greșală pe care turiștii o pot găsi a fost indicată de remarca unui tovarăș german de călătorie. Pe când coboram valea Oltului (în latină Aluta), el a spus „Dacă aceasta ar fi fost o țară civilizată, acolo ar fi castelul unui cavaler tâlhar privind spre râu”. Din punctul meu de vedere, nu-mi pasă că nu găsesc într-o țară chiar aceleași surse de interes care pot fi găsite în alta. Cei care se interesează de oamenii simpli, necorupți de călători și nu bat în retragere în fața micilor neplăceri care apar călătorind printre ei, vor găsi multe lucruri care să-i răsplătească în ținutul secuiesc. Este adevărat că nu este o țară alpină, dar dacă lemnul, apa și absența cultivării pot face o țară romantică atunci acest epitet foarte folosit poate fi acordat cu încredere zonei din jurul <localității> Homorod³⁷, dealurilor din jurul Borsecului³⁸ și părții superioare a văii Mureșului. Peisajul din această parte a țării mi-a amintit de cel din interiorul <provinciei>

p. 235 Wales. Nici nu poți dori frumuseți mai // blânde. Din punctul meu de vedere, nu am văzut niciodată un efect atât de frumos dat de cultivare <cum era cel pe care l-am văzut> când am traversat prima oară valea Oltului între Sfântu Gheorghe³⁹ și Bixad.⁴⁰ Vremea era favorabilă și frumoasă și punea în valoare diversele culori ale foarte variatelor recolte. Întreaga câmpie era ca o grădină neîntreruptă de garduri, iar majoritatea plantelor erau așezate în mici petice, un semn al unei minuțioase împărțiri între micii proprietari. Galbenul auriu al grâului și verdele furios (*haragó söld*) al porumbului erau evidențiate de verdele mai șters al cânepii, de albastrul ca cerul al micii și frumoasei flori de in, de la fel de delicata sa tulpină de un verde al ierbii, de rozul hrîșcei și de roșul închis și violetul macului. Se plantase mult dintr-acesta din urmă, câteodată în chiar petice distincte, câteodată împrăștiat printre porumb. Cresc din semințele lor, care sunt un ingredient preferat în cofetăria ungară.

Nu cred nici că stațiunile balneare, așa lipsite de confort și grosolane cum sunt majoritatea <lor>, pot fi lipsite de interes. Ele prezintă observatorului vieții sociale spectacolul căutării unei distracții dincolo de dificultăți, iar vara sunt locurile în care se regăsește societatea din Transilvania. Pentru o țară într-atât de săracă, ele nu au nici cea mai mică valoare, însă atrag anual un număr de vizitatori, nu numai din alte părți ale Transilvaniei, dar și din // Moldova și Valahia. Două dintre cele mai la modă sunt Vâlcele⁴¹, în sud și Borsec, în nord. Prima, frecventată mai ales de boierii valahi se spune că are drept atracție principală camerele de joc. Apele de la Borsec le depășesc în putere și eficacitate pe cele ale tuturor celorlalți rivali ai săi. Unul din izvoarele sale este într-atât de rece, încât cel care se scaldă nu poate face decât o săritură în grabă în apele sale sănătoase, care sunt tonice și înviorătoare. Sticle fragile cu gâtul scurt, cu feruginoasele lor bule gazoase,

³⁶ Picior = unitate de măsură a lungimii egală cu aproximativ o treime dintr-un metru (30,48cm).

³⁷ Homorod, sat, com., jud. Brașov

³⁸ Borsec, stațiune balneoclimaterică, jud. Harghita.

³⁹ Sepsî-Szent-György, oraș, jud. Covasna.

⁴⁰ Bükşád, sat, com., jud. Covasna.

⁴¹ Elöpaták, sat, com., jud. Covasna.

îmbrăcate în carcase lungi de lemn, sunt purtate de secui prin întreaga Transilvanie, tot atât de departe precum capătul liniei ferate de la Arad și Oradea. Practica de a bea un anumit tip de apă minerală cu vin este foarte des întâlnită în întreaga Ungarie. Aceste izvoare saline feruginoase sau ape sulfuroase și-au căpătat de atunci numele generic de *borvis* sau „apa cu vin”. Fără îndoială, odată cu extinderea căii ferate, exportul de la Borsec va crește foarte mult, iar calitatea sticlelor folosite se va îmbunătăți. Așa cum este <acum>, sticla este într-atât de subțire, iar cantitatea de gaz într-atât de mare, încât ei nu îndrăznesc niciodată să le astupe până nu lasă câteva secunde pentru ca o parte din acidul carbonic să se degaje. Pe lângă dificultatea comunicării, venitul este ținut departe de localitate și prin suspiciunea mioapă a proprietarilor. Izvoarele aparțin de două comune secuiești – Ditrău⁴² și Lăzarea⁴³; ele refuză de mult timp să dea în arendă // pentru o p. 237 perioadă mai mare de cinci ani. În data de 25 aprilie 1868, s-a dat o arendă pe cinci ani, luându-se în considerare o sumă anuală de 52 821 florini.⁴⁴ S-a crescut cu 20 000 florini față de renta anterioară.

Importanța serviciilor făcute de secui cauzei maghiare și care se așteaptă să fie făcute iarăși în viitor, pot fi cu greu supralicite. Deși elementul românesc este predominant în vestul Transilvaniei, adică în acea porțiune care se învecinează cu adevărata Ungarie, masa compactă a secuilor face ca elementul maghiar să fie predominant în jumătatea estică, chiar la frontiera cu Moldova. Dacă Transilvania ar fi considerată o citadelă, secuii sunt garnizoana sa maghiară. Poziția lor geografică, densitatea, sânguința, cumpătarea, curajul și naționalismul înflăcărat vor face mereu din ei un obstacol serios în încorporarea Transilvaniei în acea imaginată Românie Mare⁴⁵, visată de politicienii de cafea de la București. Nici nu sunt o populație care să poată dispărea. Spre deosebire de supraalimentații, supraîncălziții maghiari ai marii câmpii maghiare⁴⁶, secuul este prolific și aduce cu sine familii numeroase. În ultimii ani, ungurii și-au întors atenția spre a concepe scheme pentru devierea șuvoiului migrației secuiești spre Ungaria și vestul Transilvaniei; dar dificultățile financiare sunt foarte mari. De când am părăsit țara, unii moșieri // ai ținutului Bihor au făcut aranjamente pentru așezarea a 800 de coloniști secui pe p. 238 moșiile lor. Dacă ne gândim că populația este una dintre principalele nevoi ale Ungariei, este un păcat că scheme similare nu au fost făcute pe o scară chiar mai mare.

În 1848–1849, o adunare a națiunii secuiești, în număr de 40 000 <oameni>, s-a întrunit la Lutița⁴⁷ și au hotărât să acorde ajutor fraților lor maghiari din ținuturi, care începuseră să fie exterminați de rebelii români. În noiembrie 1848, ungurii au fost într-atât de doborâți încât Transilvania a fost lăsată pe cont propriu; iar forțele combinate ale guvernatorului austriac Puchner⁴⁸ și ale românilor au redus aproape

⁴² *Ditró*, sat, com., jud. Harghita.

⁴³ *Szárhegy*, sat, com., jud. Harghita.

⁴⁴ Florin austro-ungar = 60 de creițari. Din 1857, 1 florin = 100 creițari.

⁴⁵ *Great Roumania*.

⁴⁶ *Alföld*.

⁴⁷ *Agyagfalva*, sat, com., jud. Harghita.

⁴⁸ Anton von Puchner (1779–1852), înalt demnitar al Imperiului Habsburgic, a deținut mai multe funcții importante, de la cea de feldmareșal al Imperiului Habsburgic până la cea de guvernator al

p. 239 întreaga Transilvanie, cu excepția unei singure porțiuni din ținutul secuiesc, Trei Scaune. Dar chiar și acolo au fost deliberări dacă să se predea sau nu. Principalul argument pentru a fi urmată această cale a fost că dușmanii lor aveau tun, iar ei nu. La aceasta, un bătrân, care a slujit în armată, a promis că, dacă vor mai rezista o săptămână, se va angaja să le facă un tun. Condițiile sale au fost acceptate, iar într-o săptămână tunul a fost gata. Secuții au așteptat cu nerăbdare prima sa descărcare. Dintr-un motiv sau altul, a dat un raport foarte zgomotos, care i-a încurajat foarte mult pe acești războinici primitivi atunci când exclamau: „Hei! // Hei! A noastră face zgomotul cel mai mare!”.

Acest incident al bătrânului soldat care a adus secuilor din <comitatul> Trei Scaune un tun a devenit subiectul unei scurte povești, cu o nuanță mitologică, <scrisă de> de M. Jókai⁴⁹ și tradusă în engleză de M. Szabados.⁵⁰

Un sas, vorbindu-mi despre caracterul secuiesc, mi-a spus că acesta este un tovarăș mai furios (*ein noch mekr rabiater Kerl*) decât însuși maghiarul. Am întrebat un profesor calvin dacă această părere este argumentată, <și aceasta pentru că fiind> ofițer în armata honvezilor, a avut secui sub comanda sa. „Da” mi-a răspuns; „i-am găsit având un temperament deosebit de excitabil; dar, tot așa ușor cum erau de înflăcărat pentru a intra mai repede în acțiune decât ungerii, la fel de ușor puteau cădea în melancolie. Doar prin cele mai dure amenințări reușeam să-i oprim în a-și arunca în aer praful de pușcă, atunci când auzeau de intervenția rusească”.

p. 240

Capitolul XXVI

Aiud

Importanța locului – Colegiul Reformat – Frământări în rândul valahilor – Atrocități comise de ei – Sentimentele țaranilor vecini și ale moșierilor – Soarta Aiudului în 1848 – Avansarea lui Bem⁵¹ – Arderea Aiudului – Pierderile colegiului – Deznădejdea maghiarilor – Cărturari modești – Implacabilul perceptor – Statisticile colegiului

Părăsind ținutul secuiesc pe care îl traversasem de două sau trei ori, am mers de la Târgu-Mureș, un drum de o zi în direcția sud-vest, spre orașelul Aiud. Este numit cu exactitate Aiud pentru a putea fi deosebit de și mai micul orașel Sângătin⁵². Este interesant din două puncte de vedere, pentru că a fost cel mai prosper centru educațional protestant din cele două provincii maghiare și în al

Transilvaniei, imediat după terminarea revoluției de la 1848. A condus armata austriacă în confruntările cu revoluționarii maghiari, aflați sub comanda lui Iosif Bem. Născut într-o familie de baroni, Anton von Puchner a fost prieten cu mitropolitul Ardealului, Andrei Șaguna, relație consolidată după 1848.

⁴⁹ Mór Jókai (1825-1924), dramaturg și scriitor maghiar.

⁵⁰ Este vorba despre *Forradalmi és csataképek*, 1850, tradusă în limba engleză de Imre Szabad. *Hungarian Sketches in Peace and War*, 1854.

⁵¹ József Bem (1795-1850), general și conducător al armatei maghiare în revoluția de la 1848.

⁵² *Kis-Enyed*. „Nagy insemná mare; Kis insemná mic”. (n.a.), Sat, com. Apoldu de Jos, jud. Sibiu.

doilea rând pentru că a fost jefuit și ars de către insurgenții valahi în ianuarie 1849⁵³. De altminteri, Aiudul a fost orașul de reședință al comitatului // Alba de Jos⁵⁴ care se bucura de recunoaștere în rândul ținuturilor maghiare. *Főispán* sau guvernatorul ținutului avea în stăpânire sigiliul primei națiuni politice. Istoria calamităților care s-au abătut asupra orașului a fost scrisă de către baronul Gabriel Kemény⁵⁵ nepotul guvernatorului din perioada conflictelor din 1848–1849. De la amândoi am preluat multe informații prețioase despre Transilvania. Principala caracteristică a orașului Aiud o constituie colegiul reformat. Orașul în sine era mai degrabă mic, în timp ce colegiul reprezenta o instituție importantă. Deși nu chiar o universitate, era ceva mai mult decât un colegiu obișnuit. Învățăceii parcurgeau mai întâi un curs pregătitor de nouă ani, în timp ce clasele mai mari de „filosofie”, teologie și drept formau un curs de șase ani. Numărul total de elevi depășea o mie. Colegiul în sine beneficia, până în 1848, de câteva dintre drepturile unui moșier feudal; dascălii sau profesorii erau bine plătiți luând în considerare valoarea banilor în Transilvania acelor vremuri și alcătuiau crema societății Aiudului. Pe lângă profesori, o mare parte a populației orașului era legată de colegiu, fie mental fie material. Colegiul era cel mai mare proprietar din Aiud. Stăpâna cele mai mari case și cele mai bune podgorii. // De departe majoritatea veniturilor era cheltuită, p. 242 direct sau indirect, pentru colegiu, dar în același timp atrăgea și banii străinilor. De asemenea, în Aiud locuia episcopul Bisericii Reformate. Așadar Aiudul era, pentru o mare parte a populației transilvănene, capitala sa intelectuală. Ca beneficiar al mărinimiei magnaților protestanți ai țării, în special a lui Gabriel Bethlen⁵⁶, era un punct de interes în ceea ce privește istoria și anticariatul. Aceste considerente, mai degrabă au servit ca pretext pentru ruina lui decât să-i aducă noroc.

Pentru a paraliza acțiunea guvernului maghiar, agenții camarilei austriece au încercat să provoace neliniște în Transilvania, în sens comunist⁵⁷, și într-un final au reușit ca autoritățile ungare să spânzure mai multe căpetenii <cu idei> comuniste⁵⁸. Caracteristic era că majoritatea acestora erau maghiari. Aceste conflicte, deși nu au avut succesul pe care scontau instigatorii, au mizat pe antipatiile de ordin etnic și aspirațiile naționale ale populației române, care este adunată în regiunea muntoasă ce desparte Ungaria de Transilvania, în valea Mureșului în jurul orașului Alba Iulia și pe cursul inferior al râului Târnava Mare. Pe malurile celui de-al doilea, afluent al Mureșului, se întinde orașul Blaj⁵⁹, // care a fost centrul mișcării românești, unde p. 243 exista un seminar pentru școlirea clerului bisericii greco-catolice. În această parte a

⁵³ Este vorba despre masacrul de la Aiud, din data de 8-9 ianuarie 1849, prin care românii conduși de Axente Sever și Simion Probu Prodan au ucis aproximativ 600 locuitori ai orașului.

⁵⁴ *Alsó-Fehér*. „Literal, Alba Joasă. În limba germană este numit Untere Weissenburger Comitat”. (n.a.)

⁵⁵ Gábor Kemény de Magyargyerőmonostor (1830-1888), om politic maghiar. Lucrarea menționată de autor este *Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848-49-ben*. Pesta, 1861.

⁵⁶ Gabriel Bethlen (1580–1629), principe al Transilvaniei (1613–1629), rege al Ungariei (1620–1621), duce de Opole (1622–1625).

⁵⁷ *Communistic sense*. Termenul nu are accepțiunea și întreaga încărcătură pe care o va dobândi la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

⁵⁸ *Communist ringleaders*.

⁵⁹ *Balásfalva (Blasendorf)*, oraș, jud. Alba.

țării, care cuprinde comitatul maghiar Alba de Jos și izolată jurisdicție secuiască a Scaunului Arieșului⁶⁰, au avut loc cele mai mari atrocități comise asupra proprietarilor de pământ, dar și asupra vecinilor mai săraci care vorbeau limba acestuia și împărtășeau aceeași confesiune religioasă. Trebuie să menționez aici că aceasta este cea mai fertilă parte a Transilvaniei de unde și numele de Câmpul Pâinii⁶¹. Pe lângă asta, mai este renumită și pentru excelența vinurilor ei. În Alba de Jos, sat după sat, locuitorii maghiari au fost prădați și uciși de către trupele neregulate ale românilor⁶², pe care Puchner, guvernatorul austriac al provinciei, i-a provocat prin atitudinea nesinceră de a menține ordinea și de a dezarma nemulțumiții. Acestea au fost întâmplările, astfel încât, în primăvara anului 1849, un călător care trecea prin scaunul Arieșului, l-a întrebat pe vizitiu, care oprise anterior la un han singuratic de la marginea drumului, cât de departe erau de comuna Unirea⁶³, orașul de reședință al jurisdicției. „Onorabile”, a fost replica, „sunteți chiar în mijlocul comunei Unirea”. Întreg orașul fusese ars din temelii, în cel mai strict sens al cuvântului, pe 24 noiembrie 1849. Consecința ravagiilor este

- p. 244 că, cel puțin în această parte a Transilvaniei, secuicul sărac și // țăranul maghiar sunt mai înverșunați împotriva valahilor decât nobilimea însăși. Într-adevăr, când am vorbit despre răscoală cu reprezentanții ultimei clase menționate, ei înșiși oameni care abia au scăpat cu viață și au pierdut toate proprietățile care puteau fi distruse și câteodată și relațiile, prietenii și argații, când am vorbit cu ei despre aceste evenimente am fost uimit de înțelegerea cu care vorbeau despre valahi. Mi-au adus aminte de maxima lui Platon⁶⁴, cum că aceia care comit nedreptăți sunt mai vrednici de milă decât cei nedreptățiți. Relațiile patriarhale care existau, înainte de răscoală, între țăranul valah și moșierul maghiar dau o notă ciudată acestei compasiuni. Când țăranul valah se afla la nevoie sau într-o încurcătură de orice fel venea la moșierul său pentru ajutor și pentru sfaturi. Dacă recolta de porumb era măturată de o inundație sau vaca de lapte murea, depindea de moșier pentru a nu muri de foame în timpul iernii. Dacă oficialitățile guvernamentale trimiteau judecătorului din sat o ordonanță care depășea înțelegerea sa limitată, apela la moșier pentru explicații. Când același țăran s-a răsculat și și-a omorât stăpânul, care îi fusese atât ghid cât și protector, când, cu câteva avantaje pentru sine și multe daune pentru toți ceilalți, a început să devasteze proprietatea stăpânului, moșierul
- p. 245 l-a privit // ca pe o biată creatură mânăță greșit de sfaturile viclene ale ghidului său spiritual, „călăuze oarbe ale orbilor”, mânăță de străni și neașteptate tentații, la care nu a fost educat să reziste și îmbătată de libertinajul teribil al unui război al sclavilor.

Când unul dintre acești moșieri transilvăneni a încercat să mă facă să înțeleg proporțiile pierderilor materiale pricinuite casei și pământurilor sale, a izbucnit deodată spunând: „Totuși toate acestea nu sunt decât fleacuri; cai, vaci, grădini, grajduri, tablouri, mobilă, pot fi înlocuite, dar cine poate să-i readucă la viață pe cei

⁶⁰ *Aranyosszék.*

⁶¹ *Kenyermező.*

⁶² *Wallach land-sturm*, corect *Landsturm.*

⁶³ *Fel-vincz*, sat, com., jud. Alba.

⁶⁴ Platon (427 -347 î. Hr.), filozof antic grec.

care au fost omorâți atunci?” Nu știu câți dintre cititorii mei vor găsi că acest discurs este teatral. Dacă aceasta va fi părerea lor este doar din cauza felului meu de a istorisi. Nu pot reproduce simplitatea și absența conștientului din felul în care a fost exprimat. [Urmează relatarea luptelor de la Aiud din toamna anului 1848]

Consecința tulburărilor ce au domnit în ținut până în vara anului 1848 a fost p. 247 suspendarea învățământului și trimiterea elevilor acasă. [...]

Pierderile pe care școala le-a suferit, ca să nu mai vorbim de restul orașului, p. 253 au fost atât de mari încât încă nu au fost recuperate și poate nu vor fi niciodată. Clădirea ce adăpostea biblioteca, muzeul, colecția de minerale, de monede și de medalii a fost arsă din temelii. Pierderile în bunuri imobiliare, în mobilă și alte bunuri au fost estimate la 200 000–250 000 florini. Colecția de monede a fost estimată la 10 000–15 000 florini; mi s-a spus că și colecția de istorie naturală are o valoare asemănătoare. Biblioteca școlară conținea 36 000 volume. O și mai mare pierdere o constituie imensa cantitate de manuscrise și documente, pentru că mare parte conținea trimiteri la istoria Ungariei și Transilvaniei. Printre multe alte lucruri care au dispărut se numără coiful și cămașa de zale ale vestitului Simon Kemény, căzut la datorie în bătălia de la Sfântul Emeric împotriva turcilor. Toate arhivele ținutului, păstrate în reședința districtuală, au ars.

Am fost atât de minuțios în descrierea distrugerilor din Aiud chiar dacă a fost vorba doar de o exemplificare, dar poate cea mai izbitoare a ceea ce s-a întâmplat peste tot în Transilvania în timpul luptelor din 1848–1849. Nenumărate lucruri de preț și curiozități // care supraviețuiseră ravagiilor tătarilor și turcilor au dispărut atunci. p. 254

Maghiarii din Aiud și Transilvania nu au suferit numai pierderi materiale. Lovitura neașteptată și caracterul complet al distrugerilor i-a demoralizat pe cei care munciseră astfel în zadar. Deznădejdea produsă de finalul dezastruos al revoluției a fost atât de mare încât un număr mare de maghiari și secui au neglijat, în mod deliberat, educația copiilor lor. O altă cauză a acestei neglijențe a fost amestecul unor oficiali străini din partea guvernului Bach⁶⁵ în întreaga administrație maghiară și degradarea serviciilor publice în ochii patrioților. Poate că guvernul nu ar fi avut nici o obiecție în a pune maghiari în administrația celorlalte „domenii ale coroanei”, dar acesta era un lucru pe care puțini maghiari îl puteau accepta. Era, de fapt, echivalent cu faptul de a renunța la copii pentru ca aceștia să devină exilați denaționalizați.

Aceasta explică faptul că, la momentul vizitei mele, clasa de jos era mai numeroasă decât clasa de sus. Numărul de studenți a început să crească direct proporțional cu perspectivele politice strălucitoare ale Ungariei, urmare a căderii sistemului absolutist în timpul campaniei din Lombardia în 1859⁶⁶. // p. 255

Ajutorul acordat de către instituție elevilor consta în premii în cărți, premii în bani, hrană, rație completă sau parțială și, pe lângă toate acestea, ceea ce noi numim burse. Dintre toate formele de ajutor cea mai interesantă este *cipo*, care este

⁶⁵ Alexander von Bach (1813–1893), om politic austriac, ministru de interne (1849–1859).

⁶⁶ În urma tratatului de la Vilafranca (11 iulie 1859), Austria a pierdut Lombardia, care a revenit, în mare parte, Franței. Aceasta a cedat noul teritoriu Sardiniei, aliatul său în războiul împotriva Austriei.

o bucată mică de pâine, în genul pâinii noastre de un penny. Această pâine este făcută din porumbul care crește pe pământurile colegiului, măcinat în moara colegiului, copt în brutăria colegiului și distribuită unui număr de studenți mai sărmani sau mai meritoși, fie în completarea altor ajutoare, fie ca unic ajutor pe care instituția îl poate da. Nu mai puțin de 387 de perechi (așa sunt coapte) de astfel de bucățele erau distribuite zilnic, la momentul vizitei mele, printre 511 destinatari.

p. 256 Grijă de a menține disciplina în școală este încredințată unui profesor numit „gardianul ordinii”. Această îndatorire este preluată, pe rând, pentru scurte perioade, de către toți profesorii. Sub conducerea gardianului este stabilit un sistem de subordonare similar, întrucâtva sistemului educației mutuale din cadrul școlilor noastre publice. Se formează un consiliu din studenții cei mai mari – cred că sunt cei de la drept și teologie – care este sfătuitorul gardianului de fiecare dată când trebuie pedepsită orice abatere de la disciplină. În plus, în fiecare sală, un băiat mai mare este responsabil cu menținerea ordinii. Sala servește pentru studiu în timpul zilei // și ca dormitor noaptea. Ca dovadă a lipsurilor, profesorii îmi arată numărul mare de băieți care trebuie să se înghesuie într-o singură cameră.

În timp ce eram acolo, un băiat din clasele de juniori a fost adus pentru a fi pedepsit pentru că a furat un ciorchine de struguri dintr-o podgorie. Fiind întrebat ce l-a determinat să fure, a răspuns că în ultimele două luni nu mâncase nimic altceva decât rația zilnică de pâine. Ochii dascălilor, judecătorii lui, s-au umplut de lacrimi și băiatul a scăpat cu o mustrare. Acest moment ilustrează cât de sărmani erau elevii din Aiud. Asocierea medievală dintre sărăcie și învățământ, care se recomandă a fi ca cea a domnului Froude⁶⁷, nu este chiar atât de depășită în Transilvania. Acest sistem l-a călît pe Csoma⁶⁸ pentru a putea îndura asprimea iernii tibetane și privațiunile unei mănăstiri budiste. Instituțiile educaționale protestante din Ungaria și Transilvania, așa cum am văzut, se aseamănă mai degrabă cu școlile și universitățile scoțiene decât cu cele din Anglia. Se spune că atunci când un secui îl coboară pe fiul său din munți în Aiud și îi arată pajiștea din josul colegiului zicându-i, „Toate acestea sunt ale tale”, îl lovește cu piciorul, ca o

p. 257 insinuare a faptului de a nu mai aștepta nimic de la el. În 1850 își recăpătaseră așa de bine bunăstarea încât // au început să lucreze la curățarea buruienilor și ierburilor care creșteau în camerele goale ale școlii pentru a le transforma în locuințe decente pentru ființele umane. Apoi au adunat din oraș câțiva copii protestanți săraci și au deschis o școală elementară. În 1852 neînduplecatul *Finanz*, receptorul austriac, a început să impună taxe pe cărți, bănci și alte mobile ale școlii. Acest lucru i-a supărat mult pe protestanți. Nu doar proprietatea instituției caritabile era supusă taxelor ci și instrumentele de învățătură pe care le procura instituția. În același timp competitorii catolici beneficiau de burse din partea guvernului. Aceasta nu era singura diferență de care se plîngeau protestanții. Elevii școlilor catolice erau scutiți de satisfacerea stagiului militar, dacă prezentau un certificat de la dascăl sau profesor și își puteau continua studiile

⁶⁷ James Anthony Froude (1818–1894), romancier, istoric, biograf și publicist englez, editor al pretigioasei reviste „Fraser’s Magazine”.

⁶⁸ Sándor Csoma de Kőrös (1784–1842), filolog și orientalist maghiar, autor al unui dicționar și al unei gramatici tibetane.

cu sânguință și profit, privilegiu refuzat școlilor protestante. Aceste fapte au pus o și mai mare presiune pe Aiud, deoarece se încerca formarea unui colegiu pentru pregătirea dascălilor de țară.

Deși numai copiii care aparțineau bisericii reformate beneficiau de ajutor material, nici o regulă a instituției nu împiedica copiii de altă confesiune să primească educație aici.//

p. 258

Din declarațiile pe care mi le-au dat profesorii reiese că din 1 020 de elevi care mergeau la școală în anul 1864, 877 erau evanghelici reformați, iar restul de 145 erau împărțiți astfel:

- 88 romano-catolici,
- 21 greco-catolici,
- 14 ortodocși,
- 15 evanghelici de confesiune augustană,
- 5 unitarieni.

Aceeași declarație i-a împărțit conform naționalității, după cum urmează: 953 maghiari, 35 români, 10 germani, 3 polonezi, 2 armeni, un evreu.

Suma totală pe care colegiul o primea de la elevii considerați a fi îndeajuns de înstăriți pentru a plăti pentru cazare, lemne și așa mai departe nu era mai mare de 2 855 florini, moneda austriacă de la acea vreme. În același an s-au cheltuit pe premii, subvenții, pâine și altele 8 351 florini. Elevii din clasele mai mari primeau ajutor suplimentar și de la părinții elevilor mai mici pe care îi aveau în grijă. Aceste *honoraria*, plătite câteodată în bani, dar mai des în natură, erau estimate, pe parcursul anului, la 8 000 florini. //

Capitolul XXVII

p. 259

Sașii din Transilvania

Data stabilirii lor – „Universitatea” lor – Viziunea domnului Boner despre privilegiu – Maxima Sfântului Ștefan – Constituția democratică – Regulamentul lui Francisc II – Patricienii – Clerul luteran – O democrație medievală – Comunitățile supuse – Sașii în 1848–1849 – Timiditatea sașilor – Dialecte și particularități – Influența exercitată – Conservatorismul lor – Diminuarea populației – Țăranii sași

[...] Aceste trei grupuri de așezări – Atland sau vechiul teritoriu, Țara Bârsei și districtul Bistriței – erau menționate împreună ca Universitas Gentis Saxonicae, „Universitatea” sau „Corporația” // națiunii săsești. Privilegiile acordate au fost atât p. 260 de mari încât au trezit admirația și surpriza călătorilor recentii din Europa de Vest. Ceea ce este cu adevărat curios este că aceste privilegii medievale au continuat să existe până târziu în secolul nostru. În Evul Mediu nu păreau a fi deloc extraordinare și când domnul Boner și-a exprimat surpriza privind înțelepciunea

regilor maghiari, lăsa să se vadă o ignorare stranie a istoriei medievale a Europei și mai ales a celei maghiare. Să invite imigranții dintr-o țară mai civilizată să se stabilească pe domeniile lor a fost o metodă de a-și îmbogăți comorile și de a obține aliați împotriva unora dintre cele mai delicate subiecte, care a fost adoptată nu numai de către regii medievali ai Ungariei, ci și de suveranii contemporani ai Angliei. Singurul mod de a-i determina pe acești coloniști să accepte invitația lor a fost să le ofere dreptul de a se guverna și apăra singuri. Nici acesta nu a fost un privilegiu atât de ieșit din comun pe cât ar fi azi. Poziția sașilor nu a fost lipsită de comparații printre domeniile coroanei ungare. Secuții în Transilvania și iazygii⁶⁹ și cumani din câmpia centrală a Ungariei aveau drepturi de guvernare mai mici sau chiar inferioare. Într-adevăr, autonomia acordată națiunii săsești nu a fost niciodată

p. 261 decât cea de care s-au bucurat în acest // „ținut nobil și adorat” și în prezent a devenit considerabil mai puțină. Dacă domnul Boner s-ar fi gândit pentru un moment la autonomia pe care o aveau marii vasali și orașele imperiale ale Germaniei în timpul Evului Mediu, ar fi avut mai puține motive să se mire în fața tratamentului acordat de regii unguri sașilor din Transilvania. Ceea ce îl miră pe studentul la istorie europeană nu este înțelepciunea acestor regi, ci dorința relativă de succes. Trăsătura distinctivă a istoriei maghiare – și dacă nu mă înșel și a celei poloneze – este rolul ne semnificativ jucat de către orașele acestor două țări comparativ cu cele ale Europei de vest. Adevărata explicație a acestui fenomen este faptul că ultimele au moștenit un grad mai mare de civilizație romană. În Evul Mediu contrastul dintre Germania și Ungaria era același ca cel dintre Italia și Germania sau dintre Anglia și Irlanda. Progresul civilizației medievale a fost de fapt victoria gradată a elementelor romane ale societății în lupta cu barbarul. [...]

p. 263 Așa cum am menționat, sașii erau o nație democratică și constituția lor originală era făcută în așa măsură încât să asigure cât mai multă libertate democratică. Magistratul lor șef care purta titlul de „conte” era ales de popor. Mai multe municipalități alegeau reprezentanți care împreună formau un fel de legislativ național. Printr-o metonimie naturală cuvântul „universitate” care desemna întreaga națiune a fost atribuit acestui ansamblu reprezentativ. O trăsătură caracteristică a constituției germane era că toți germanii erau cetățeni nici unul nu era nobil sau țaran. Diviziunile teritoriale nu erau numite ținuturi, ci „districte” și

p. 264 „scaune”. În toate acestea, // scaunul sau districtul și orașul de reședință formau o municipalitate. Nu se făcea nici un fel de distincție socială între cetățeanul care trăia în orașul împrejmuit și cel care trăia în câmp deschis. Ambele clase votau pentru magistratul care guverna municipalitatea lor comună. Ca și în rândul secuilor, proprietatea sașilor care mureau fără moștenitori nu revenea coroanei ci „vecinilor” sau comunității. În această constituție contele era punctul culminant al întregii democrații.

Această organizare cu adevărat liberală a fost totuși schimbată – sau ar trebui să spun răsturnată – de către regulile promulgate de decretele regale ale Împăratului Francisc al II-lea în 1795, 1797 și 1805. Dintr-o cauză sau alta, sașii și-au permis –

⁶⁹ Populație migratoare, înrudită cu sarmații, care a pătruns pe teritoriul Daciei ocupate de romani ajungând până în zona Banatului de astăzi.

ca să citez vorbele unui prieten sas de-al meu – „să fie demoralizați de despotismul uman”. În consecință nu au rezistat acestor decrete neconstituționale așa cum ar fi trebuit să o facă. Universitatea săsească avea același drept și aceeași putere să treacă o lege ca și o „congregație” dintr-un ținut maghiar, atâta timp cât nu afecta decât oameni din grupul lor sau cele aflate sub jurisdicția lor și nu se afla în contradicție cu legile statului. Partidul reformat, cunoscut ca „Tinerii sași” a socotit că acceptând regulile lui Francisc al II-lea, Universitatea și-a depășit puterile. Practic, au fost la putere din 1805 // până în 1848.

p. 265

Efectul a fost degradarea întregii nații săsești și a celor câteva municipalități din care era compusă până la nivelul orașelor regale libere din Ungaria. Locul comitetului cetățenesc din fiecare municipalitate a fost luat de așa-numitul *communität*, un comitet care își păstra numărul prin alegeri proprii. Înainte magistrații fuseseră aleși de către toți cetățenii, singura restricție referindu-se la alegerea unuia din municipalitatea lor. Prin regulament contele a obținut dreptul de a nominaliza trei persoane pentru un post, iar comunitatea alegea una dintre acestea trei. Cum magistrații alegeau reprezentanții municipalității în Universitate și această adunare alegea conții, constituția germană s-a schimbat, astfel încât a devenit din cea mai populară, cea mai puțin populară. [...] Autoritățile săsești au fost, bineînțeles, apărătoarele sistemului în care aveau o poziție oficială și în ultima perioadă au aderat remarcabil la cauza centraliștilor vienezi. Pe de altă parte, Partidul reformat sau „Tinerii sași” s-a aliat, în mod natural, cu maghiarii. În prezent, organizarea săsească, ca orice altceva în Transilvania, este provizorie. La momentul // vizitei mele în această țară era la putere Partidul vechilor sași, sub conducerea domnului von Schmerling.

p. 266

Unul sau chiar două alte fapte trebuie menționate, pentru a evita ca cititorul să își creeze o părere exagerată despre liberalismul constituției săsești. Pământul săsesc nu era deținut de mari moșieri, ci era împărțit în loturi comparativ mai mici țăranilor înstăriți, a căror chibzuială și precauție făcea ca marea sărăcie sau marea avuție să fie un lucru rar întâlnit. Cu alte cuvinte toți sașii aparțineau clasei de mijloc. Aristocrația, în adevăratul sens al cuvântului, era exclusă. Deși persoane de origine germană au devenit nobili maghiari și chiar au primit titluri mari, poziția lor în teritoriile săsești nu s-a îmbunătățit în acest mod. Doar două clase se ridicau deasupra nivelului obișnuit, pentru a putea deveni lideri sociali și politici. Ei erau „patricienii” și clerul luteran. Este singurul moment în care cuvintele suferă o schimbare de sens; sașii numeau una dintre clase „patricieni” care se aseamănă cu „nobiles” ai ultimelor zile ale Republicii Romane în timp ce „nobiles” din cărțile maghiare de drept corespund „patricienilor” Romei primitive. „Patricienii” sași erau membrii anumitor familii care, unindu-se, au obținut practic un monopol al oficiilor publice. Astfel au format // un fel de substitut birocratic al aristocrației recunoscute și au deveni liderii societății din orașele adăpostite lângă Carpați, ai căror cetățeni, aflați departe de Viena imperială și de ținutul-mamă german, erau încă distanți față de societatea străină a magnaților unguri și a moșierilor din Transilvania.

p. 267

Așa cum absența aristocrației a creat importanța socială a „patricienilor”, tot așa a crescut importanța clerului luteran. Individualitatea istoriei ecleziastice a nației îi plasase într-o poziție favorabilă. În timpul reformei nu existau aristocrați

rapace, mari sau mici, care să-și însușească proprietatea bisericii sub pretextul de a restaura puritatea religiei. O corporație de orașeni era, în mod natural, mai puțin tentată să diminueze veniturile pastorilor ei spirituali decât un singur moșier. În consecință, pastorii luterani din teritoriile săsești aveau în posesie instituțiile bisericesti ale Evului Mediu și se aflau într-o poziție care nu numai că era superioară clerului protestant din alte părți ale regatului maghiar dar și atrăgea invidia ierarhiei romano-catolice. Bunăstarea lor materială le-a îngăduit posibilitatea unei educații ca aceea a clasei de sus și a devenit regulă numirea unor astfel de persoane care terminau studii teologice în unele universități protestante

p. 268 germane // pentru a vindeca sufletele săsești. Clerul calvin maghiar era conștient de avantajele unei educații în străinătate, dar starea materială precară îl împiedica să aibă parte de aceasta. Amintirea drăgăstoasă a marelui tărâm-mamă, așa cum numesc sașii Germania, este poate cel mai sentimental simțământ care le mișcă piepturile pragmatice. Acest sentiment și respectul față de cler permiteau sprijinul reciproc. Este drept să atribuim caracterul ultraconservator al sașilor și politica pe care au dus-o până în secolul prezent conducerii patricienilor și pastorilor.

Al doilea fapt asupra căruia vreau să atrag atenția cititorului este că democrația săsească, ca mai toate democrațiile medievale, era strict națională, toți locuitorii teritoriilor săsești care nu erau de origine săsească fiind excluși de la avantajele acesteia. În prezent putem considera acest lucru cu atât mai ieșit din comun, cu cât considerăm că aceia care nu erau sași erau supuși ai aceleiași coroane și locuitori ai aceleiași țări. Ceea ce teoretic se numea concivilitate sau participare la privilegiile politice, a fost refuzat atât maghiarilor cât și valahilor până în 1830. Nu am aflat nimic despre linia politică adoptată de sași cu privire la

p. 269 imigrarea non-nobililor maghiari. Cu privire la // nobilii maghiari și țărani români, sașii făceau o mare diferență în modul de a se purta cu aceste două clase de imigranți sau așa-zisi imigranți. Cum nobilii maghiari alcătuiau clasa conducătoare în regat, au făcut tot posibilul, de cele mai multe ori cu succes, să pună oamenii din clasa lor deasupra autorității care nu provenea direct de la ei. Astfel un nobil maghiar care era în același timp cetățean al unui oraș regal liber, putea oricând nega autoritatea magistraților orașului și să se adreseze acelorai ai ținutului, în toate procesele civile și penale, excepție făcând acelea în care era vorba de o proprietate reală situată între limitele orașului. Așadar sașii s-au străduit din răspuțeri să excludă astfel de persoane dificile din teritoriul lor și să împiedice, fie prin hotărâri municipale fie prin forța opiniei publice, proprietarii din ținuturile săsești să vândă ungurilor. În ceea ce privește valahii, nu știu sigur dacă este adevărat sau nu că în ultimele două sau trei secole au crescut ca număr în raport cu ceilalți locuitori. Este un lucru sigur că acum formează majoritatea populației din teritoriile săsești. Am întrebat cândva un sas dacă era adevărat că au făcut legi pentru a le interzice sașilor să-și vândă terenurile valahilor. Mi-a răspuns că sașii îi batjocoreau într-atât pe

p. 270 români, încât aceștia nu își puteau face provizii decât din întâmplare. O // mare parte din populația valahă din teritoriile săsești erau doar niște slugi trudoare. Erau angajați ca muncitori, ciurdari sau ciobani. Pe lângă toate acestea, existau până la 1848 și comune înrobite. Dintre acestea o parte erau maghiare, dar cele mai

multe erau române. Comunele libere sau satele sașilor erau așa cum am mai spus parteneri pe picior de egalitate ca și putere și privilegiu cu orașele săsești. În schimb, satele maghiare și românești erau supuse municipalităților săsești având aceeași poziție cu a iobagilor sau țăranilor înrobiți dintr-un sat din ținuturile maghiare față de stăpânul lor. Unele dintre aceste comune erau supuse, erau vasali anumitor municipalități; altele aparțineau Universității nației săsești. Aici putem vedea o analogie cu complexele aranjamente ale Confederației elvețiene de-a lungul ultimului secol, unde existau anumite comunități supuse fie unui canton sau două, fie întregii confederații.

Până în 1790 instituția *votum curiatum* sau a votului pe națiuni existase în ansamblul legislativ transilvan. Toate cele trei națiuni politice – maghiarii, secuii și sașii – aveau drept de veto. Chiar și după aceea dată era necesar ca sigiliul fiecărei națiuni să fie pus pe toate // legile noi pentru a deveni valide. Sigiliul maghiar era p. 271 păstrat în grija guvernatorului comitatului Alba de Jos, iar cel al sașilor era încredințat contelui. În 1848, acest magistrat a pus sigiliul Universității Săsești pe legea care decreta unirea legislativă a Ungariei cu Transilvania și sașii și-au trimis reprezentanți la reunirea ansamblului legislativ care a avut loc la Pesta în anul acela. Dar când a devenit evidentă reușita camarilei vieneze de a porni un război civil împotriva nou-instalatului guvern maghiar, autoritățile săsești au declarat că nu și-au dat acordul pentru această unire, iar contele a fost înspăimântat de banda din Cluj și și-au rechemat deputații de la Pesta. În conflictul ce a urmat, majoritatea, sau ceea ce a părut a fi majoritatea sașilor, a participat împreună cu austriecii împotriva maghiarilor. Acționând astfel, au considerat că respectă deviza națională „Ad retinendam coronam”, („În apărarea coroanei”), care le-a fost conferită de regii medievali ai Ungariei. În 1849, maghiarii au pierdut, în urma înfrângerii, constituția, organizarea municipală și cât de mult s-a putut din identitatea națională. Dar croații, sașii și sârbii care luptaseră în tabăra adversă au aflat, spre dezamăgirea și dezgustul lor, că // prin această victorie au parte de p. 272 aceeași soartă. Acele drepturi exclusive și mult prețuite, la care sașii nu au renunțat pentru o Ungarie mare și unită, au trebuit să fie acum sacrificate pentru o Austrie mare și unită. Politica lui Schwarzenberg⁷⁰ și Bach, care intenționa să facă un Imperiu austriac „unic și indivizibil”, la același nivel cu Franța, era o politică de neutralitate. Ceea ce a fost aplicat ultimilor ca pedeapsă, a fost conferit primilor ca recompensă. Vechea constituție separatistă medievală a fost zdruncinată din temelii de către burocrația austriacă. Acum este îndepărtată de către actualul guvern maghiar. Acest lucru nu este făcut deschis sau, poate voit, doar pe jumătate în acord cu spiritul și exigențele vremii.

În linii mari, nu se poate spune că sașii au jucat un rol lăudabil în politica Transilvaniei în timpul primilor șazeci de ani ai acestui secol. Într-adevăr, rolul lor în istorie nu a fost niciodată unul important, ceea ce nu ar trebui să mire pe nimeni care se gândește la caracterul și poziția lor națională. Niciodată nu au fost altceva decât niște fermieri burghezi cu virtuții și vicii meschine caracteristice unei

⁷⁰ Felix de Schwarzenberg (1800–1852), om politic austriac, prim ministru (1848–1852), pericadă în care a activat și Alexander von Bach în calitate de ministru de interne.

asemenea clase. Nu aveau doar deficiențe de curaj militar, dar și civice. Domnul Paget relatează o istorie amuzantă a precauției lor dusă până la marginea timidității. [Urmează relatarea lui Paget.]

- p. 273 Acești coloniști germani au adus cu sine și câteva dialecte germane aflate în uz și în acest moment. Sașii care vorbesc germana de sus folosesc propriul dialect în limbajul comun cotidian. Un prieten aparținând acestei nații mi-a spus că maghiarii din Transilvania au un stil mai bun în folosirea limbii germane decât vecinii lor sași, lucru atribuit folosirii casnice a dialectelor străvechi. Putem presupune că efectul a fost de a intensifica conservatorismul îngust atât de
- p. 274 caracteristic oamenilor care le vorbesc. // În mod destul de curios, domnul Boner presupune că motivul pentru care civilizația săsească „nu a avut nici o influență asupra populației din jurul ei” este acela că „legile care determinau dezvoltarea populației erau imuabile și că orice fel de cultură și progres trebuie să avanseze de la est la vest”. [...]
- p. 275 Doctorul Teutsch și prietenii săi împărtășesc o idee cum că civilizația transilvană derivă de la sași. Aprecierea pe care am făcut-o la adresa poziției naționale și caracterului lor poate că a dovedit improbabilitatea opiniei lui. Un lucru care dovedește rolul secundar pe care l-au jucat în educație ca și în politică este faptul că nu au fondat nici o universitate în țară. Toți intelectualii sași au fost în străinătate, în marea Germanie, așa cum unii studenți secui săraci, dar ambițioși, au trebuit să studieze la Leipzig sau Leiden. Cei mai sași dintre sași, adică cei din Sibiu, nu învățau nici limba maghiară nici cea valahă și nu puteau exercita multă influență asupra celor care le vorbeau. Cert este că nu am întâlnit nici un maghiar care să admită veridicitatea afirmațiilor doctorului Teutsch deși nici unul dintre ei
- p. 276 nu a negat că civilizația celor două țări maghiare // a provenit din Germania. Dar sașii nu au fost canalul de transmisie. Maghiarii au pornit pe târâmurile străine pentru a căuta fructele copacului cunoașterii și au importat cărți și idei germane.
- Așa cum am mai observat, bunăstarea individuală era scopul eforturilor săsești. Dar aceasta a fost obținută prin metode demodate și conservatoare. Sasul nu era un speculant. un aventurier sau un inovator în arta de a face bani, cum nu era nici în politică. El aparținea unei comunități care nu a auzit niciodată de domnul John Stuart Mill⁷¹, dar a cărei practică anticipase. pe alocuri, teoriile acestuia. Deși erau bogați, el și familia sa trăiau modest, munceau mult și aveau maxim doi sau trei urmași⁷². A avut și recompense. Sașii sunt cea mai pacifistă, organizată, bine îmbrăcată și bine gospodărită nație din Transilvania. În câteva țări din partea aceasta de Atlantic reprezintă un standard înalt de confort individual, dar națiunea ca atare a avut de suferit de pe urma acestuia. În timpul reformei număra 300 000
- p. 277 suflete, în acest moment este // la nivelul a două treimi din acel număr. Pretutindeni călătorul întâlnește sate care au fost cândva săsești, iar acum sunt maghiare sau românești. [...]

⁷¹ John Stuart Mill (1806–1873), filosof britanic.

⁷² „O situație similară se găsește în multe părți ale Germaniei <Im untern Maingreunde hält der Bauer so fest an der Sitte, dass sie in Unsittlichkeit umschlägt> – Die bürgerliche Gesellschaft, von W.H. Riehl, p. 54. De asemenea, vezi lucrarea scrisă de Boner, Transylvania, p. 275”. (n.a.)

Sibiul și Dieta în 1864

Sebeș⁷³ – Sibiul văzut prima oară – Străzi pline cu iarbă – Haine nemțești – Muzeul Bruckenthal – Dieta provinciei în 1864 – Planurile lui Schmerling – O nouă lege electorală – Aitudinea partidului maghiar – O legislatură trilingvă – Înfățișarea Adunării – Copilul unui soldat – Noii regaliști – Dezbateră – Urmări

La momentul vizitei mele, Sibiu se afla la o distanță de o zi de călătorie cu poștalionul de Brașov. Primul oraș săsesc pe care l-am văzut a fost Sebeșul, unde ne-am oprit pentru o masă de seară, luată devreme. O privire fugară asupra orașului mi-a arătat că nu era foarte diferit de ideea care mi s-a inoculat asupra orașelor săsești – locuri care păstrează puțin din frumusețea medievală, dar mult din caracterul pitoresc medieval. Rămășițele zidurilor vechi și ale porților, bisericile fortificate, acoperișurile lor împodobite cu țigle multicolore sunt trăsăturile lor cele mai izbitoare. În mare parte, se pare că arhitecții lor au lucrat în cărămidă și nu în piatră. După aceea, am vizitat Sibiul, Brașovul, Rupea⁷⁴ și Sighișoara⁷⁵. //

Până să ajungă surugiul la Sibiu se făcuse deja întuneric și am adormit p. 279 repede, așa încât primele mele impresii asupra acestui oraș provin dintr-o hoinăreală pe străzile sale făcută în dimineața următoare. În mod cert, rezultatul a fost unul dezamăgitor, poate și datorită faptului că așteptam prea mult. Când mă gândeam la Sibiu, mă gândeam că a fost vechea capitală a nației săsești – al unui popor, care se mândrea că el singur purta însemnul civilizator în Europa de Est – că era orașul pe care guvernul de la Viena era încântat să-l onoreze deasupra tuturor orașelor din Transilvania făcându-l reședința guvernatorului și scaun al Dietei. Într-adevăr, în 1864, Sibiul era toate acestea și totuși este un oraș care a văzut zile mai bune și a cărei glorie a apus. În ciuda înfățișării sale pitorești nu se poate compara cu Brașovul. Casele sunt mai mici, pavajul mai prost, iar pe mijlocul străzilor se află canalizarea incomodă și urâtă. Orașul este construit pe o movilă neregulată care nu are o înălțime prea mare cu privirea spre marele lanț al Carpaților sudici. Mare parte din zidurile vechi încă se găsesc într-un stadiu pitoresc și într-o neîngrijită descompunere.

Dar Sibiul a făcut o puternică impresie asupra mea din mai multe puncte de vedere – vizibila sa stagnare și puternicul germanism. Iarba creștea nu numai pe meterezele de cărămidă sfărâmată, dar chiar și pe stradă. Aspectul lăsa impresia că // locuitorii petrec o mare parte din timp între așternuturi, iar restul lenevind prin p. 280 birouri. După cum îmi spunea un maghiar, când i-am arătat acest lucru: „Orașul este mort; sașii nu au viață în vene, cum avem noi”. Cât despre germanism, asta m-a uimit și mai tare, căci trăisem pentru două luni între maghiari și români: în

⁷³ *Mühlbach*, oraș, jud. Alba

⁷⁴ *Reps*, oraș, jud. Brașov.

⁷⁵ *Schassbürg*, oraș, jud. Mureș.

acest timp nu văzusem nici măcar o dată cel mai oribil și grotesc articol de îmbrăcăminte, o haină cu coadă de rândunică – nu, nici măcar pe umerii unui evreu. Aici, se găseau peste tot. Pe străzi, mergeau oameni cu fețele bine bărbierite, în haine de seară strâmte, ridicându-și la fiecare cinci minute pălăriile de forma unei clape de reglaj – „cilindrii civilizației” – atunci când exclamau: „Bună dimineată, domnule Rath” sau „sluga prea umilă, domnule Obrist”. Aș fi putut să cred că am căzut peste noapte într-un oraș provincial din nordul Germaniei, dacă nu ar fi fost servitoarele române în costumele lor *négligé*, foarte *négligé*. Ochii lor negri, trăsăturile sudice și intonația zgomotoasă, clară și melodioasă, proprie limbii lor neolatine ce se făcea auzită pe când luau apă de la fântână și bărfeau, îmi aminteau neîncetat că eram foarte departe de *Lüneburger Heide*⁷⁶.

p. 281 În mod normal, principala atracție a Sibiului este Muzeul Bruckenthal. Se află într-un palat mare, construit într-un stil italian de arhitectură și conține o bibliotecă, o galerie de pictură și o colecție de istorie // naturală, bogată mai ales în exemplare mineralogice. De departe, studiile de istorie naturală și în special mineralogia au monopolizat marea parte a activității intelectualității săsești. Practic, ele sunt folosite: țara își permite facilități deosebite pentru a urmări acest obiectiv și, mai presus de toate, sunt cu totul sigure. Și cea mai invidioasă administrație nu ar găsi nimic greșit într-un tratat asupra fosilelor sau o teorie asupra formării venelor metalice. Acum, bogățiile minerale ale Transilvaniei se găsesc peste tot și sunt diferite, cuprinzând aur, argint, aliaj, cupru, fier, cărbune, sare etc. Atât fauna cât și flora sunt extinse datorită mării varietăți a climatului care se găsește între limitele sale. Asupra acestor aspecte, sașii au știut cum să scoată profit.

La momentul vizitei mele (vara anului 1864), Dieta provincială a Transilvaniei își ținea cea de-a doua sesiune la Sibiu. Cum acest corp legislativ a încetat să mai existe, nu ar fi de prisos un cuvânt sau două referitor la originea și caracterul său. [...]

p. 285 Ur prieten maghiar mi-a dat o scrisoare de recomandare pentru președintele Dietei, pe care l-am căutat în după-amiaza de după sosirea mea, iar în dimineța următoare mi-a dat un bilet de intrare în galerie. Era un fapt important, căci arăta respectul cu care un guvern slab, precum cel al primului ministru *Schmerling*, o trata pe ce cea mai recalcitrantă dintre naționalități și că acest domn, desemnat de Coroană să prezideze asupra unei adunări de sași și români, era el însuși maghiar. Biletul meu de intrare purta chiar pe fața sa imaginea turnului Babel care aștepta înăuntru, fiind tipărit în trei limbi: maghiară, germană și română. [...]

p. 286 Dieta se afla în sala de bal și de concert al unuia dintre hotelurile cele mai îngrozitoare din oraș. În mijlocul unei părți a camerei se afla tronul; când l-am văzut era acoperit cu grijă asemenea celei mai bune piese de mobilier din camera de desen atunci când „familia este plecată în afara orașului”. Deasupra lui un portret mare în ulei al regelui. La dreapta tronului era scaunul președintelui, iar pe aceeași linie cu el stăteau cei doi vicepreședinți; în fața lor cei trei secretari⁷⁷, câte

⁷⁶ Regiune întinsă de șes cu sol nisipos, sterp și păduri de foioase, denumită după orașul Lüneburg, aflată în partea de nord-est a landului Niedersachsen, având la margine orașele Hamburg, Bremen și Hannovera.

⁷⁷ *Schriftführers*

unul pentru fiecare limbă. În diverse locuri ale casei se aflau șase scribi, doi pentru fiecare limbă. La stânga tronului stăteau reprezentanții guvernului, *Gubernial-Commissär* și consilierul său juridic, cu rangul și titlul de *Gubernial-Rath*. În spatele acestora erau trei *Referents* sau cei care vorbeau în numele majorității sau minorității comitetului care a adus și a pregătit problema pentru a fi discutată în Dietă. Băncile din interiorul casei erau aranjate într-un fel asemănător celor unui teatru grecesc și împărțite în trei *cunei*. Cele din dreapta se presupune că aparțineau membrilor unguri și secui; cele din stânga valahilor // sau românilor. *Cunneus-ul* p. 287 din centru era dat sașilor; presupun că ei simțeau o ostilitate moderată și rațională atât către una cât și către cealaltă dintre părți.

M-am așezat în galerie în așa fel încât să pot să privesc întreaga adunare, când un om în uniformă militară sau, mai bine spus în uniformă semi-militară a venit și s-a așezat lângă mine. Când l-am întrebat ceva ce doream să mi se explice mi s-a părut că s-a spart gheața. El a întrebat politicos cu cine are onoarea să vorbească. M-am prezentat și, la rândul-mi, am întrebat cu cine aveam onoarea etc. S-a întors către căpitanul *jandarmeriei*. Vorbind despre cele trei limbi în care se desfășurau lucrările, am presupus că era cea de-a treia, româna⁷⁸. Acum, înainte el folosisse cuvântul *rumänisch*, dar s-a corectat zicând *Wie sie bemerkt haben – wallaschisch*. Astfel, dându-mi seama că indiferent ce ar fi, nu era un român, l-am întrebat: „Care este naționalitatea căreia îi aparții?” „Nici uneia” a fost răspunsul; „Aparțin armatei; sunt copilul unui soldat”. Îmi amintesc faptul că un ofițer austriac mi-a spus: „Cel mai bun lucru este că armata nu aparține nici unei naționalități, sau mai degrabă este o naționalitate în sine”. Asta nu este cu totul adevărat în cei privește pe soldații simpli, dar este suficient de aproape de adevăr pentru a justifica ceea ce a spus un scriitor militar francez // când a afirmat că p. 288 armata este singurul, deși cel mai puternic sprijin al Imperiului austriac⁷⁹.

Dar, asta este o digresiune. După cum spuneam, scaunele din partea dreaptă a casei erau, în teorie, acordate unor asemenea membri, fie aleși fie desemnați, dar aparținând naționalității maghiare. Totuși, această parte a casei făcea o jalnică paradă de bănci goale. Dacă memoria nu mă înșală erau prezenți. la momentul vizitei mele, nu mai mult de șase sau șapte, majoritatea lor nefiind aleși deputați, ci fiind „regaliști” desemnați de Coroană. După cum am menționat, regaliștii, înainte de 1848, erau în mod necesar membri ai înaltei aristocrații a țării; dar, prin Dieta din 1863–1864, instituția a fost într-un mod însemnat modificată. Guvernul Schmerling făcea apel întotdeauna la denumirea de „liberal” prin care căuta să crească prin concesii ne semnificative și lipsite de vreo decizie spiritul democratic al timpului. „Regaliștii” din Transilvania urmau să fie aleși pentru a reprezenta cele mai importante interese ale comunității, precum cele referitoare la nobilime, proprietate, comerț, religie, știință etc. Urmarea a fost că, în timp ce au câștigat astfel unul sau doi maghiari care se presupunea că vor reprezenta comerțul, știința etc., nici măcar unul dintre membrii fostei clase de regaliști nu putea fi găsit pe băncile // Dietei. După cum arăta un ziar maghiar: „Acum, regaliștii din Sibiu pot p. 289

⁷⁸ *Wallachishch*.

⁷⁹ „Military Sketches, by Sir C.F. Lascelles Wraxall, p. 152”. (n.a.)

reprezenta tot ce doresc, dar nu vechile familii istorice și nici marii proprietari din Transilvania”.

La momentul acela, se întâmpla ca dezbaterile pe care o ascultam să fie o discuție chiar asupra acestei instituții a „regaliștilor”. De fapt, această Dietă provincială era, nu numai o adunare *legislativă*, dar și una *constituantă*. În marea lor majoritate, dezbaterile au fost legate de viitoarea constituție a provinciei. La acea vreme, constituția în vigoare fusese creată prin decretul arbitrar al împăratului-rege și era în mod limpede una „provizorie” (*provisorisch*). Acel cuvânt sau, mai degrabă, acea stare de lucruri arată că pentru mult timp, sau poate și pentru acum, acesta a fost blestemul întregului Imperiu austro-ungar⁸⁰ Acesta era, în mod deosebit, cazul anului 1864. „Ar fi o mare ușurare pentru noi” mi-a spus baronul B „dacă guvernul s-ar hotărî odată pentru totdeauna ce vrea să facă cu noi. Cea mai groaznică decizie nu poate fi mai rea decât acest șir de reglementări provizorii care se înlocuiesc una pe alta.”

p. 290 În dimineața vizitei mele cei doi vorbitori erau doi sași, care vorbeau cum ar trebui să vorbească eseiștii germani. Primul dintre ei a arătat că reprezentarea // diverselor interese era o idee învechită; una potrivită Evului Mediu, dar destul de nepotrivită situației actuale; că fâgașul recentelor evenimente avea tendința să contopească toate interesele diferite ale țării astfel încât populațiile să devină, în privința intereselor, un întreg omogen; că acest întreg omogen era reprezentat de membrii aleși și că, drept urmare, în mod clar, regaliștii erau de prisos. Al doilea vorbitor a protestat vehement împotriva tuturor aristocrațiilor în general și în special împotriva nobilimii maghiare din Transilvania, căreia îi atribuia toate nenorocirile care au căzut vreodată asupra principatului. Asta a introdus un apărător al clasei calomniate în persoana lui Lászlófy, primarul orașului armean Gherla⁸¹. În paranteză fie spus, armenii precum alte populații împrăștiate asemenea evreilor sau țiganilor, se identifică cu maghiarii, mai degrabă decât cu oricare altă naționalitate din țară. Prin urmare, domnul Lászlófy era privit ca un convertit prețios de către guvern pe cât era de renegat de conaționali săi, fiind unul dintre puținii deputați de „limbă” maghiară care și-a ocupat locul în adunare.

p. 291 La acel moment, nu eram așa de bine familiarizat cu limba maghiară cum sunt acum și, drept urmare, nu puteam urmări cursul dezbaterii. Într-adevăr, unii dintre vorbitori vorbeau în română, o // limbă de neînțeles nu numai pentru mine, dar și pentru președintele adunării. Acest fapt i-a determinat pe doi dintre vorbitorii români să renunțe la dialectul lor național și să se adreseze adunării, unul în germană, celălalt în maghiară, atrăgând asupra lor dojeni pline de indignare din partea conaționaliilor lor. După sfârșitul dezbaterii, am luat cina la masa președintelui. Cum acel domn își exprima părerea în probleme politice cu cea mai rezervată diplomatie, nu este nicio gafă din partea mea să afirm că el nu părea să creadă în succesul manevrelor politice pe care era angajat să le întreprindă. Într-adevăr, guvernul de la Viena și-a schimbat atât de des politica de-a lungul celor șaisprezece

⁸⁰ „A se urmări spre comparație remarcile lui Sir C.F.Lascelles Wraxall asupra acestui subiect. *Military Sketches*, pp. 155, 169”. (n.a.)

⁸¹ Szamos-Ujvár, oraș. jud. Cluj.

sau șaptesprezece ani care au trecut, încât orice om cu prudență obișnuită putea să fie pregătit pentru o schimbare în această direcție. Dieta de la Sibiu a devenit un fapt al trecutului și abia dacă a lăsat o urmă a existenței sale, iar președintele ei ocupă un post confortabil sub guvernul maghiar. Chiar și cei mai violenți „devoratori ai maghiarilor” (*magyarfalók*), care au declarat că nu vor sta sub niciun chip în cadrul Dietei de la Pesta, au găsit motiv să-și schimbe părerea. Acum ei așteaptă de la aceeași Dietă reorganizarea sistemului lor municipal. Și totuși, și acum, totul este provizoriu în Transilvania. //

Capitolul XXIX

Brașov

p. 292

Hotelul No. 1 – Caldarâmul – Piața – Plasarea romantică a orașului – Tâmpa⁸² - Un monument rusesc – Vederea panoramică – Meșteșugurile – Biserica catolică – Cruci, veșminte și potire – Întemeierea școlii – Brașov⁸³ – Destinul orașului – Împăciuitoarea lumii – Influența secuiască – Contraste izbitoare între oraș și vecinătate – Aventura unui vânător sas

Deoarece am stat doar trei zile în Sibiu și în acel timp m-am întâlnit cu câțiva dintre puținii unguri, cunoașterea mea asupra secuilor vine din ceea ce am citit și din ce am auzit sau din ceea ce am văzut în privința lor la Brașov. Către acesta din urmă am pornit cu poștalionul. Călătoria mi-a ocupat o lungă zi de vară, pe care am petrecut-o agreabil, în compania altor pasageri. Era pe timp de seară, târziu, când am ajuns cu doi prusieni și un ungur, cu care am fraternizat pe drum, la „Hotelul Numărul Unu”, unde m-am cazat. Pornind la drum // în următoarea dimineață p. 293 pentru a explora orașul, am descoperit că „Numărul Unu” se afla chiar în afara zidurilor orașului, care, ca și în alte locuri, nu reușește să înglobeze toate casele. Poarta care conduce în cetate este la doar câțiva yarzi⁸⁴ depărtare și este numită „Kloster Thor”, după o mănăstire care a dispărut de mult timp. Intrând prin această „Kloster Thor” am ajuns în principala stradă a locului, al cărei caldarâm oferă un contrast agreabil cu cele mai multe orașe transilvane sau maghiare. Este un fel de mozaic cu pietre mici albastre și albe, incluse în ciment și este de îndată plăcut atât la mers cât și la privit. Dar este un dezavantaj pentru toate căci mulți dintre cetățeni se plâng că îi costă foarte mulți bani. A fost făcut de un locuitor din Boemia, care a urmărit să obțină faimă inscripționându-și numele în mozaic pe o parte a străzii, iar data, 1857, pe cealaltă. Câțiva pași mai încolo dăm de biserica romano-catolică, o clădire modernă lipsită de interes arhitectural sau arheologic. În fața ei, citim, scris în caldarâm: „Quae via vitae?”.

⁸² *Kapellenberg.*

⁸³ *Brasso, Kronstadt*

⁸⁴ Un yard = 0.914398 m

p. 294 Puțin mai departe este piața, care este într-adevăr sub forma unui trapez, dar cu una dintre laturi atât de scurtă încât dl. de Gérando vorbește de ea ca și cum ar fi triunghiulară. În mijlocul acestui spațiu se află *Rathhaus* sau primăria, îngreunată // asemenea mării biserici din Cluj, de un grup de case mai modeste prinse împrejurul său. A fost construită în jurul anului 1420, dar a fost de atâtea ori reparată încât a căpătat o înfățișare de nedescris, care, cu toate acestea, nu m-a șocat ca fiind neobișnuită în acest oraș straniu.

poziționarea Brașovului este cu adevărat pitorească. Este construit pe albia unei mlaștini secate, într-o adâncitură sau vale izolată, între două vârfuri ale Carpaților sudici, fiecare dintre ei fiind atât de mare încât să merite numele de munte. Ei se apropie atât de mult de oraș, dinspre est și vest, încât pereții zidurilor <caselor> sunt oarecum construiți pe râpele lor joase. Această adâncitură este ascunsă cu totul în câmpia Țării Bârsei⁸⁵ de un deal, el însuși de o înălțime respectabilă, dar micșorat de prezența unor vecini atât de înalți. În vârful său se află o fortificație modernă numită castel, care a fost apărută pentru câteva ore împotriva rusului Lüders⁸⁶ de o mică garnizoană ungară, cu acea îndârjire disperată, ca să nu zic lipsită de sens, care-i caracterizează pe maghiari în atâtea episoade ale acestui război revoluționar. Mica vale, deși închisă din trei părți, este cu totul acoperită de oraș, care s-a extins și el în trei direcții: o suburbie întinzându-se spre sud până la defileul ce duce spre cei mai înalți munți, care este locuită de români; alte două, care se află pe fiecare parte a Dealului Castelului și se întind spre nord-est, respectiv spre nord-vest; // prima este locuită în mare parte de secui, iar a doua, numită Alt Stadt (vechiul oraș) de sași.

Dar călătorul, care ar aprecia într-un totu poziția admirabilă a Brașovului, ar trebui să urmeze exemplul nostru și să urce, fără nicio pierdere de vreme, Tâmpa. Acesta este vârful Carpaților care străjuiește orașul dinspre est. Prima parte a numelui derivă de la un fort, al doilea de la o capelă, ambele construite pe vârful muntelui de cavalerii ordinului teutonic. Ambele clădiri au dispărut de mult timp, lăsând în urmă doar numele lor. Tâmpa se ridică prăpăstios dinspre zidurile orașului și este acoperit cu o pădure deasă. Acesta este unul din elementele care descriu poziția Brașovului și care dau un farmec proaspăt și pitoresc. [...]

O cărare umbroasă se vede conturându-se în zigzag pe o parte a dealului și ea conduce la vârf. În dimineața următoare, grija noastră a fost să suim această cărare. Ajungând sus, la început ne-am bucurat de priveliștea minunată dinspre est unde se vedeau „cele șapte sate”, după cum sunt numite și unde se află locuitorii Brașovului, stând într-un semicerc, pe mijlocul unei câmpii de la picioarele munților. Aceste // ridicături, unele după altele, în afara întinsei Țării a Bârsei, se întind spre sud; vârful cel mai apropiat de noi este Postăvarul⁸⁷.

Luându-ne privirea de la această minunată priveliște și făcând câțiva pași astfel încât să ajungem pe buza vestică a crestei, am dat de o mică piramidă sau

⁸⁵ *Burzenland*.

⁸⁶ Alexandr Nicolaevici Lüders (1790–1874), comandant al armatei ruse care a învins armata revoluționară maghiară în bătălia de la Sighișoara (31 iulie 1849) și al trupelor rusești de la Dunăre în războiul Crimeii.

⁸⁷ *Schülerberg*

obelisc din cărămidă, ridicat de generalul rus Lüders, pentru a-și comemora victoria asupra comandantului ungar, nefericitul Kiss⁸⁸. Pe latura dinspre cărarea pe care mergeam, s-a pus o inscripție în limba latină pe o piatră. Totuși, aceasta a fost ștersă prin mijloace mai puțin încete ca timpul. Aceiași factori par să fi submineze și obeliscul, iar mai multe cărămizi au fost luate. În total, monumentul nu pare să mai comemoreze pentru mult timp succesul invaziei ruse în Transilvania. Unul dintre companiile mei prusieni s-a alăturat prietenului său ungar în ce privește subiectul și a sugerat că o distrugere nejustificată a unor asemenea structuri interesante putea fi atribuită mâinilor răuvoitoare ale maghiarilor. Totuși, cu umor, a răspuns că el nu putea presupune că secuii erau foarte nerăbdători să păstreze această amintire a unei invazii străine. Din toate părțile îngrijorate de intervenția rusească din 1849, guvernul austriac și aliații săi din provincie au cea mai mică // dorință să privească cu satisfacție contribuția lor la această înfrângere. Un sas, și nu p. 297 unul filo-maghiar, și-a exprimat părerea asupra națiunii sale sau, în orice caz, a grupării anti-ungare căreia îi aparținea, citând, cu referire la acea intervenție, binecunoscutul vers: *Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo*⁸⁹. Cu toate acestea, atâta timp cât această mică ridicătură de cărămizi va sta în picioare, își va spune povestea în mod eficient. Locul său a fost ales cu atâta inteligență încât și cel mai nepăsător pierde-vară care trece prin străzile Brașovului nu poate să nu-l observe, întrebându-se ce ar putea fi și informându-se asupra înțeleșului său.

Stând la picioarele sale, ne-am uitat în jos, chiar în străzile orașului, al cărui plan se vede clar din acest punct: în centru, piața care avea forma unui trapez aproape triunghiular; primăria oribilă în centru; singura stradă dreaptă care pomește de la ea și merge din poartă în poartă; vechea biserică catolică, înnegrită: totul, împrejmuit într-un pătrat de vechile ziduri încă în picioare, cu multe dintre turnuri într-o stare acceptabilă: o imagine șocantă, ca să nu zic bizară, arătând de aproape amestecul dintre trecut și prezent. Înspre sud vedem mahalaua românească întinzându-se pe valea îngustă, cu piscurile sălbatice și mari de o parte și muntele împădurit de cealaltă. Veți observa, în colțul sud-vestic al orașului, două turnuri // izolate înconjurat de două cadre, pe care este pus postavul recent făcut pentru a se p. 298 usca. Spre nord, vedem Dealul Castelului – mic, doar prin comparație, iar dincolo de el este o câmpie mare și perfect netedă cu linii largi, care ajung până departe și care sunt drepte și bine direcționate.

Acestea sunt drumurile care duc spre Târgu Secuiesc⁹⁰, Sfântu Gheorghe și Feldioara⁹¹. Nu știu dacă descrierea situației orașului a fost suficient de clară pentru a-l face pe cititor să înțeleagă cum se poate ca voiajorul ce se apropie de Brașov dinspre Sibiu, dinspre vest sau dinspre Predeal, dinspre est, să nu vadă nimic până când nu a ajuns deja în mahalale. Dar, când vine dinspre nord, dinspre Feldioara

⁸⁸ Probabil Ferenc Kiss (1825–1873), ofițer maghiar, participant la luptele împotriva austrieilor.

⁸⁹ *Dacă nu se pot îndupleca zeei, vom muta Acheron-ul. (n.a.)* Aheron sau Acheron, fluviu în Epir care se varsă în Marea Ionică. În mitologia greacă, Aheronul era unul din fluviile Infernului, cu ape tulburi și noroioase, afluent al Styxului, pe care umbrele morților îl treceau cu o luntre condusă de Charon și ajungeau în împărăția subterană. Legenda are la bază cursul parțial subteran al fluviului.

⁹⁰ *Kezdi-Vásárhely*, oraș, jud. Covasna.

⁹¹ *Marienburg*, sat. com., jud. Brașov.

sau Sfântu Gheorghe, pe măsură ce avansează pe câmpia nivelată vede Dealul Castelului ridicându-se încet înaintea lui, precum o insulă ieșind din mare.

p. 299 Coborând din nou în oraș de pe această „movilă spectaculoasă”, observăm mai ales în căldura verii, o altă caracteristică în ce privește înfățișarea <orașului> care îl farmecă pe călător, plictisit de câmpiile aride peste care a avut de atâtea ori de trecut. Este vorba despre numărul de cursuri de apă care curg repede și zgomotos în canalele ce străbat multe dintre străzi, curățindu-le și răcorindu-le în același timp. Pe lângă faptul că astfel au un avantaj din punct de vedere sanitar, sunt foarte folositoare în multe din procesele industriale // care se desfășoară aici. Întregul loc are un aer de viață și de activitate, care m-a izbit cu mai multă putere datorită contrastului cu moleșeala birocratică a Sibiului. Iuțeala și zgomotul acelor șuvoaie cu țărături bune se adaugă acestei impresii. Fete ale secuilor, multe foarte frumoase, sporovăiesc îngrămădite pe străzile din spate când lucrează de zor la albia de vopsit, care încurcă drumul. Români sau bulgari înalți și puternici pândesc sub grămezile de pânzeturi proaspăt umezite, pe care le duc în afara zidurilor pentru a le împrăștia peste cadrele de la baza vechilor turnuri dărăpănate. În interiorul caselor, se aude încă zgomotoasa zarvă a roților de apă și huruitul puternic al suveicilor ocupate. Domnul de Gérardo⁹² vorbește despre turci, greci etc., care se văd în fiecare zi pe străzile Brașovului, purtând toți costumele lor naționale. Acum, farmecul locului este pierdut. Nu numai că greci, armeni etc. încă se mai pot găsi, dar progresul așa-zisei civilizații i-a făcut pe ei toți să adopte haina prozaică și plictisitoare a Europei Occidentale.

p. 300 Vechea biserică catolică⁹³, care aparține principalei religii a orașului, luteranismul, este un edificiu vechi și pitoresc. A durat patruzeci de ani până a fost construită (1380–1420), dar de atunci a fost atât de des reparată, încât interiorul are un aspect destul de modern. Trăsătura principală a exteriorului care îl șochează pe străin este înregistrarea ruinelor lăsate de // marele foc din 1689. La capătul estic, în afara absidei, sunt mai multe imagini de mărime naturală ale sfinților. Ele au avut mult de suferit. La capătul vestic, este un cadru arcuit al ușii. Înăuntru, arheologii germani și unguri, în compania cărora mi-am făcut ce-a de-a treia vizită la Brașov, au găsit mai multe arcade datând din 1531. Pe o veche ușă de lemn este scrijelită data MCCCCLXXVII. Metalul din față poartă data MCCCCLXXV, în litere gotice. Ni s-a spus că a fost adus de la Constantinopol. Dacă este așa, presupun că data a fost adăugată după ce a fost adusă aici. Este înconjurată de o barieră și ea din metal uzat, dar datând din 1716. Există și o lucrare din metal uzat în fața altarului, care datează din 1696.

În privința chestiunii practice a reținerii crucii pe bisericile lor, luteranii mențin o neutralitate nesigură între catolici și reformați. Când trăiesc sub influența

⁹² Auguste de Gérardo (1819–1849), istoric francez, autor al mai multor lucrări dedicate Ungariei, iar cea la care face referire Arthur J. Patterson este *La Transylvanie et ses habitants*, 1845.

⁹³ *Dom Kirche*. Autorul se referă la Biserica Neagră, simbol al orașului Brașov, construită în jurul anului 1380 (potrivit unor surse documentare construcția ar fi început în 1377) în stil gotic. Inițial catolică, biserica a purtat numele de Sfânta Maria. Parțial distrusă după marele incendiu din 1689, ea a fost refăcută ulterior, interiorului fiindu-i conferit un aspect baroc. Denumirea de „Biserica Neagră”, a fost acceptată oficial abia în secolul al XIX-lea.

ultimilor, crucea dispare din afara bisericilor lor. Când, dimpotrivă, catolicii sunt vecinii cei mai apropiați, semnul creștinătății lor obișnuite se poate vedea foarte bine. În Brașov, se pare că aparțin grupului Marii Biserici. În orice caz, nu numai că bisericile lor sunt decorate cu cruce, dar în sacristie se păstrează obiecte care ar jigni grav privirea multor protestanți englezi. Acestea // sunt haine purtate înainte p. 301 de preoții catolici la celebrarea liturghiei. Încă sunt folosite de clerul luteran la realizarea slujbei de comuniune. Sunt bogate, încărcate cu o broderie frumoasă și au fost realizate în perioada de dinainte de Reformă. Unul dintre ele este la fel de vechi precum anul 1400, iar ca să spunem așa, are aceeași vârstă ca și biserica în sine. Pe lângă aceste veșminte ni s-au arătat mai multe potire din argint sau cupe pentru comuniune. Una dintre ele datează din 1422, iar restul au fost realizate după Reformă. Dintre acestea, cel puțin două erau cupe de băut folosite la sărbători laice și donate bisericii de proprietarii lor, la moartea acestora. Unul dintre ele era o cupă de argint, împodobit cu cupidonii de modă veche, făcând comerț cu struguri, iar celălalt avea un Cupidon înaripat stând pe capac. Dar, bunii orășeni ai Brașovului sunt mândri în mod special de orga lor. Se laudă că este, din punct de vedere al mărimii, a treia din lume. A fost cumpărată de ei între anii 1830 și 1840, pentru suma de 15 000 florini și a înlocuit-o pe cea veche, datând din 1710.

În partea opusă acestei vechi biserici este liceul evanghelic (luteran), despre care se spune că este cel mai bun din Transilvania. [...]

Pe lângă biserica catolică, în vechiul oraș mai este și o altă biserică veche. De p. 302 fapt, este mult mai veche, fiind construită de cavalerii Ordinului Teutonic, dar a avut atât de mult de suferit de-a lungul timpului și chiar mai mult de pe urma reparațiilor, încât merită critica plină de sentințe a domnului de Gérand: „o mică biserică bizantină tencuită în mod deplorabil”.

De fapt, în această mahala găsești adevăratul Brașov⁹⁴, un nume care acum s-a extins cuprinzându-i atât pe unguri cât și pe românii din întreg Kronstadt-ul. [...]

Deși Brașovul este un oraș săsesc, se află foarte mult sub influența ungarilor p. 303 și a ideilor ungurești. În parte, acest lucru se datorează apropierii de ținutul secuiesc; pe de altă parte și datorită faptului că este un oraș activ, prosper, în care mulți maghiari energici și-au stabilit reședința. Mi s-a spus că populația sa cuprindea 11 000 sași, 9 000 maghiari și secui și 6 000 români. Maghiara este prima limbă pe p. 304 care o vorbesc copiii // brașovenilor înstăriți pentru că aproape toate doicile lor sunt dintre secui. Apoi învață germana elevată (*Sächsisch*) și româna. [...]

Aici, ca oriunde în ținutul săsesc, sașii și în special fetele, au un mare dispreț față de slujbele domestice, care se presupune că sunt mai degrabă degradante. Urmarea este că în orașele săsești locurile lor sunt ocupate de români sau secui. Cum Brașovul este aproape de ținutul secuiesc, în timp ce Sibiul este mult mai departe, găsim în cel de-al doilea oraș o preponderență a românilor în dauna secuilor, acesta fiind unul din punctele în care Sibiul este inferior Brașovului. Pentru că, deși // o chelăreasă englezoaică ar putea găsi multe greșeli la o cameristă p. 305 de origine secuiască, dintre care inclusiv aceea că este o slugă neglijentă, totuși aceasta este superioară celei de origine română, cum sunt cele care se văd pe lângă fântâni sau pompele de pe stradă, din capitala Țării de Sus.

⁹⁴ Brassó.

Unul dintre companionii mei de călătorie din Prusia, disprețuind „drepturile istorice” ale regatului ungar, aspirațiile românilor către o Românie Mare și întreaga geografie, fie politică fie fizică, vorbea despre Brașov ca despre unul dintre cele mai pitorești trei orașe ale Germaniei. Celelalte, spunea el, erau Grätz și Heidelberg. Dar, acest oraș german, cu clădirile sale cenușii de un gotic medieval și cetățenii săi germani puternici, este plasat într-un peisaj într-atât de sălbatic și în <mijlocul unei> populații atât de străine încât acum alcătuiesc cel mai straniu și izbitor contrast. Marea apropiere între diversele forme de civilizație – cineva, poate, ar putea spune că între civilizație și barbarism – aduce chiar genul de efecte pe care autorul lui *Waverly* și *Rob Roy*⁹⁵ ar ști într-atât de bine să le folosească. Personajul Baronului de Bradwardine, pe jumătate avocat, pe jumătate soldat, pedant, bun la suflet, ar fi putut fi schițat dintre numeroșii *táblabiró*; și nici nu am căuta mult pentru a găsi pe Bailie Nicol Jarvie⁹⁶ printre „prudenții și circumspecții” cetățeni ai orașelor săsești. Nu m-am întâlnit niciodată cu Rob Roy în călătoriile mele, dar poate și el s-ar fi înrudit cu unii dintre // tâlharii și hoții de sare români. Sașilor din Brașov le plac foarte mult activitățile de sport practicate în aer liber, ceea ce nu trebuie să mire ținând cont că în fața magazinelor și birourilor lor se află munți prăpăstioși și păduri dese, bănuite iarna de lup și râs, în timp ce toamna te poți întâlni cu un urs mătăhălos.

Dar animalele sălbatice nu sunt singurele pericole cu care te poți întâlni. Omul cinstit și chibzuit își păstrează o armă și pentru a se apăra de braconierul sau contrabandistul român sau maghiar. Acești oameni, datorită caracterului sălbatic al țării și sistemului fiscal vicios al guvernului, își doresc cu ardoare, mai mult decât orice, arme și praf de pușcă. Un tânăr vânzător sas din Brașov mi-a spus că fusese odată la vânatoare în una din marile păduri din ținutul secuiesc cu o armă care avea o singură țevă. A trebuit să treacă printr-o poiană deschisă, unde, nu la mare distanță, stăteau trei secui în fața ușii unui mic bordei. Aveau cu ei un câine lup, care s-a repezit de îndată cu gura deschisă asupra vânătorului. El a țipat la ei să ia câinele de pe el. În loc să facă asta ei doar s-au uitat la el și au râs. Sasul a tras, iar câinele a căzut pe pământ mort. „Ce rușine plină de păcat să împuști un câine!” au strigat secuii și s-au grăbit către sas. „*Jetzt heisst's laufen*”⁹⁷ a spus cel din urmă și și-a reîncărcat arma pe când o lua la sănătoasa. Cu ghețele sale ușoare a putut să fugă mai repede decât // urmăritorii săi în cizmele⁹⁸ lor înalte, grele și vechi. Până când arma s-a încărcat, s-a uitat înapoi și a văzut că secuii se despărțiseră și veneau câte unul. A tras asupra celui care era mai aproape, ținând în jos și i s-a părut că l-a rănit la genunchi; în orice caz, a căzut urlând de durere, iar tânărul vânzător, continuându-și fuga, a ieșit din pădure și nu a mai auzit nimic despre urmăritorii săi. //

⁹⁵ Două personaje din romanele romancierului englez Sir Walter Scott.

⁹⁶ Alt personaj din romanul *Rob Roy* care a inspirat pe producătorii de whisky, care au numit astfel una din băuturile fabricate în Scoția.

⁹⁷ „Atunci, să mergem”.

⁹⁸ *csizmak*.

Valahii sau românii

Originea numelui de valah – Înțelesul cuvântului român – Dacii – Influența slavă – Trăsături deosebite ale limbii române – Teritoriul românesc – O hartă românească – Posibilitățile unei descendențe romane – Maghiarii care vorbesc limba română – Pretinsa creștere a numărului românilor – Cauzele probabile – Dl. de Gerando asupra curajului românesc – Lenea românească – Religia românilor – Superstiții – Prostiie – Cruzime – Revoltele – Cauzele lor – Amintiri ale unor răniri reciproce – Mult exagerate – Incendii – Români, comparați cu sârbii și secuii – Indiferența moșierului față de limba română Unitarienii – Importanța strategică a Transilvaniei

[Autorul prezintă diverse teorii și ipoteze proprii asupra dezvoltării limbii române și a prezenței românilor în Transilvania] p. 314

Putem să lăsăm la o parte populația răspândită ici-colo prin Peninsula Balcanică, mai ales în munții Tesaliei și Acarnania⁹⁹, atunci când discutăm viitorul politic al națiunii române. Cei din zona nordică formează ceea ce în sud-estul Europei poate fi considerată o masă mare și compactă. Nu numai că ocupă principatul unit al Moldo-Valahiei, dar formează cel puțin jumătate din populația provinciei austriece (Cisleitania) Bucovina, majoritatea locuitorilor din provincia rusă Basarabia și principatul ungar Transilvania, precum și o porțiune considerabilă din populația ținuturilor adiacente Ungariei. Toate acestea sunt reclamate de politicienii de la București. În atlasele publicate pentru folosul școlilor românești, găsim o hartă a *Daciei Moderne*, incluzând sub acest nume nu numai principatele dunărene, dar și Basarabia, Bucovina, Transilvania, Maramureș¹⁰⁰, Crișana¹⁰¹ și zona Timișoarei¹⁰². Prin aceste ultime nume este vorba de fapt despre țara // Maramureșului din nord-estul Ungariei și de țara de pe malurile Crișului și Timișului; cu alte cuvinte, toată Ungaria de la sud și est de Tisa. Ni s-a spus că p. 315 acest atlas a fost publicat din ordinul lui Carol I¹⁰³, „domnul românilor”¹⁰⁴.

Un chirurg aparținând unuia dintre regimentele armatei române mi-a spus că erau cinci națiuni pe care le ura – turcii, austriecii, ungurii, polonezii și rușii – și toate din același motiv, pentru că pretindeau că au dreptul să conducă asupra țării sale. Națiunile pe care le aprecia erau francezii și italienii. Totuși, asta se întâmpla

⁹⁹ *Acarnania*, regiune aflată în zona central-vestică a Greciei

¹⁰⁰ *Marmarosulu*.

¹⁰¹ *Crisiana*.

¹⁰² *Timisiana*. De fapt, se face trimitere la zona Banatului.

¹⁰³ *Charles I*. Este vorba despre Karl Eitel Friedrich Zephyrinus Ludwig von Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914), principe (1866–1881) și rege al României (1881–1914) sub numele de Carol I.

¹⁰⁴ „*Domnu allu Romanilor*” „*Lord of all the Roumans*”. (n.a.) Informația inserată în acest paragraf pare obținută după finalizarea călătoriei. De altfel, autorul introduce și următoarea notă: „Ungarischer Lloyd, 24 Februarie, 1869”.

în zilele de dinainte ca prințul Alexandru Ioan I să fie alungat¹⁰⁵, iar prințul Carol I să conducă în locul său. Din acel moment, Prusia a câștigat influență în România, ca și în alte părți, în dauna Franței.

p. 316 Un subiect demn de investigat – de fapt, unul de o reală importanță practică – este acela de a vedea dacă elementul românesc va câștiga sau va pierde importanța politică în Transilvania. Din păcate, este unul despre care nu pot să vorbesc dintr-o cunoaștere proprie, iar cei de la care am căutat informații asupra subiectului, fie teoreticieni sau observatori, au fost în mod evident purtați de valul prejudecăților pentru sau împotriva // ridicării viitoare a românilor pentru ca eu să mă încred în declarațiile lor. Totuși, un singur lucru poate fi spus cu certitudine și anume că marea ascensiune în ce privește puterea și influența obținută de această naționalitate în ultimii douăzeci de ani, ea se datorează sprijinului acordat lor de către guvernul vienez, care a căutat în ei o contrapondere în fața maghiarilor. În această privință, lucrurile s-au schimbat mult. Influența Vienei este exclusă, iar maghiarii au adus frăiele puterii în mâinile lor. Între 1849 și 1869 un român obținea un post datorită naționalității sale; acum el va fi promovat în ciuda ei. În timpul cât a guvernat Bach pentru că multe persoane aveau nume ungurești precum Halász (pescar), Puskás (pușcaș), Pasku etc și le-au schimbat în Halasiu, Puscatiu, Pascutiu pentru a le da o nuanță românească tot așa cum înainte de 1848 și după 1859 mulți germani și slavi și-au maghiarizat numele. Și aici, merită observat faptul că principalul motiv, care stă la baza afirmației făcute atât de des că jumătate de milion de maghiari transilvăneni și-au schimbat naționalitatea devenind români, este acela că țărani cu nume pur maghiare precum Pap. Kis și altele asemenea și vorbitorii de limba română sunt majoritari. La aceasta s-a obiectat că iobagii români, neavând inițial nici un fel de nume, li s-au impus nume maghiare de către moșierii unguri. //

p. 317 Deși extinderea la care ajunsese denaționalizarea maghiarilor transilvăneni poate fi exagerată, nu încapă îndoială că a fost mare. O primă cauză, marea cheltuială făcută de maghiari sau de cei de religie protestantă, comparativ cu românii ortodocși, a fost observată într-un capitol anterior. Totuși, în sud-vestul principatului, am întâlnit un fenomen ciudat. În ținutul Hunedoarei sunt atât de multe comunități de oameni în care nu se vorbește nicio altă limbă decât româna. Și, cu toate astea, împărtășesc religia calvină și pretind că sunt maghiari. Pastorii din aceste comunități predică întotdeauna în limba maghiară, deși nu este înțeleasă de oameni. Un patriot local, contele K., gândindu-se că această stare de fapt este una nesatisfăcătoare, l-a rugat pe unul dintre clericii protestanți să renunțe la această practică și să predice turmei sale în duminica următoare în limba română. Pastorul a acționat conform sugestiei contelui. La început, enoriașii l-au privit cu uimire, după care s-au ridicat și au plecat unul câte unul, să țină o întâlnire a indignării unde au ajuns la concluzia că trebuie să denunțe infamia adusă asupra lor. Experimentul nu s-a mai repetat, deși neplăcerea acestei practici actuale este percepută în mod clar ca o anomalie. Deși acești țărani consideră un semn de onoare să adere la credința ancestrală, să meargă la biserica protestantă duminica,

¹⁰⁵ Este vorba de abdicarea principelui Alexandru Ioan Cuza în 1866.

să-și // aducă copiii pentru a fi botezați de pastor, confidentul și sfătuitorul lor la p. 318
nevoie este preotul ortodox, iar din punct de vedere al superstiției sunt la același
nivel cu vecinii ortodocși.

Este o opinie general acceptată printre ungurii din Transilvania că, în
timpurile trecute, numărul lor nu era într-atât de mare ca cel al românilor, cum se
întâmplă acum. Eu însumi am mari îndoieli că această părere este bine
argumentată; în orice caz, nu poate fi dovedită, din cauza imperfecțiunilor statisticii
din acele zile și puținului interes acordat diferențelor dintre naționalități. Dacă ar fi
adevărat, ar lămuri poate de ce românii, ca întreg, sunt mai săraci decât
concetățenii lor unguri. În același timp, afirmația că disproporția a crescut datorită
politicii moșierilor transilvăneni, mi se pare bine întemeiată. În parte, datorită
istoriei și poziției sociale diferite a celor două naționalități, în parte datorită, poate,
câtorva diferențe naturale în caracterul național, românul fiind un servitor mai docil
și un rob mai supus decât maghiarul. Câțiva observatori susțin că o diferență
similară de caracter există între romano-catolici și țărani protestanți ai rasei
maghiare. Urmarea a fost că moșierii maghiari cu mintea îngustă prefereau
întotdeauna pe români ca arendași și iobagi în locul // oamenilor din neamul lor. p. 319
Chiar și azi, am auzit angajatori, care nu aparțineau clasei nobiliare, exprimându-și
preferința pentru români: „Nu sunt fuduli”. Drept urmare, descoperim că elementul
maghiar din Transilvania este mai puternic în ținutul secuiesc, unde principiul
nobilitar a fost cel mai slab; în timp ce masele cele mai dense de populație
românească se găsesc în partea cea cu cea mai puternică amprentă nobiliară, în
jurul Alba Iuliei, fosta capitală a principatului. În 1848–1849, moșierii s-au căit
pentru acest egoism lipsit de perspectivă. A fost împotriva lor și în acele
împrejurimi când rebelii români au comis cele mai groaznice crime. Acum, când
poate este prea târziu, există o dispoziție din partea clasei politice pentru a întoarce
fosta politică și a se îngriji în mod artificial de populația maghiară, mai degrabă
decât de cea română. Baronul K. a observat către mine: „Aici, un bucătar este pe
jumătate domn și am întotdeauna grijă ca bucătarul meu să fie un maghiar”. Exodul
continu al secuilor în principatele dunărene este un subiect de mare îngrijorare
pentru ungurii patrioți. În ultima vreme, un avocat de la Budapesta a lăsat prin
testament mare parte din proprietatea sa, pentru a fi folosită în direcționarea acest
suvoi al emigrației spre Ungaria.

Estul Europei este încă la acel stadiu al civilizației în care cuvintele „vecin”
și // „dușman” sunt mai mult sau mai puțin sinonime. Prin urmare, ar trebui să ezităm p. 320
în a crede mărturiile ungarilor și sașilor, că românii sunt prin natura lor lași. [...]

Când am fost în Transilvania, a fost prezentată o petiție de către locuitorii p. 321
sași ai comunelor mixte de la frontiera valahă, cerând ca populația să fie recenzată
în scopul recrutării, conform naționalității. Cum românii asupra cărora trebuia făcut
au scăpat de acest proces trecând frontiera, sașii au crezut că este o mare lovitură a
soartei ca ei să fie expuși în cel de-al doilea lot, existând pericolul de a ocupa
locurile acestora. Am găsit făcută o plângere similară în ținutul Sătmăr¹⁰⁶, unde
românii și germanii trăiesc împreună.

¹⁰⁶ Comitatul Sătmăr a fost o unitate administrativă a Ungariei din secolul XI și până în 1920.
Capitala comitatului era orașul Carei.

O altă plângere făcută împotriva lor este cea referitoare la lene; dar, probabil, nu există un text infailibil al egalității sau inegalității sașilor, decât capacitatea lor aparentă și înclinația pentru munca grea. Nu voi putea decide dacă românul este de la natură și într-un mod hotărâtor leneș, dar cea mai superficială cunoaștere a istoriei sale arată cât de puțin a fost îndemnat să fie harnic. Acest fapt poate fi răspuns că, în orice caz, acum este un om liber și se poate ridica pe sine la același nivel cu vecinii săi. Același mod eronat de a judeca a fost folosit cu privire la irlandezi sau alte popoare // supuse. Câțiva ani de prosperitate și libertate nu pot înlătura munca secolelor prin care au fost asupriți și căzuți în sărăcie. Pentru marea majoritate a popoarelor, și în special pentru cele agricole și pastorale, cea mai mare parte a educației unui om derivă din căminul casei, iar acolo dăinuie cel mai mult tradițiile unui trecut barbar. Prin comparație cu aceasta, educația din școală și chiar interacțiunea de mai târziu cu vecinii are puțin efect. Dar, în cazul românului transilvănean aceste influențe civilizatoare nu au dat rezultat. În mare parte a țării, dacă nu pe întregul ei, școala pentru țărănimea românească există, dacă există, doar cu numele. Deoarece românii reprezintă majoritatea populației, interacțiunea socială tinde mai degrabă să-l coboare pe sas și pe secui la nivelul său, decât să-l ridice la al lor. Dar, uneori sau chiar niciodată, mare parte a populației românești se întâlnește cu altcineva decât cu membrii ai naționalităților și nu știu altă limbă decât pe a lor. Un călător ar trebui să fie atent în a judeca realizările lingvistice ale populației din cele spuse de birjarii, hangii și grăjdarii pe care-i întâlnește. Adesea, am fost asigurat de surugiul meu că țărănimea din vreun district mixt (din punct de vedere al populației) prin care treceam înțelegea ambele limbi și am descoperit mai apoi că informația era incorectă.

De asemenea, diferențele de religie contribuie și ele la menținerea distanței între rasele Transilvaniei // și menținerea inegalităților anterioare. Tipul de creștinism practicat de români, după cum sunt învățați de preoți, tot atât de ignoranți ca și turmele lor, încurajează favorabil lenea și nehibzuinta. „Dacă Dumnezeu” – spune țăranul ortodox – „hrănește păsările cerului, care nu se duc niciodată la biserică. cât de mult i-ar lua să se îngrijească de mine care ascult slujba în fiecare duminică și în fiecare zi de sărbătoare?” O povestire istorisită mie de un avocat de țară din sudul Ungariei, referitoare la un incident din anul 1811, ilustrează o stare a lucrurilor care nu s-a îmbunătățit prea mult în zilele noastre. Un italian era în trecere prin țară cu un bou foarte mare, pe care îl expunea pentru bani în piețe și târguri. Venind la Lugoj, orașul principal al ținutului Caraș¹⁰⁷, a atras atenția și lăcomia a trei țărani români care l-au pândit și l-au omorât în drumul său spre Transilvania. Călătorii care veneau la Lugoj au raportat că au găsit aruncată pe drum carcasa unui bou, a cărei piele a fost înlăturată. Magistratul¹⁰⁸ a dat ordin tuturor tăbăcarilor din partea locului să dea informații asupra oricărei persoane care ar aduce o piele mare pentru a o vinde. În câteva zile, cei trei țărani au apărut cu pielea, au fost arestați și, la interogatoriu, au mărturisit crima. Au fost dezamăgiți să afle că victima lor avea asupra sa doar câțiva florini și o pasăre friptă. Fiind

¹⁰⁷ *Krasso.*

¹⁰⁸ *Szolgabiro.*

întrebați ce au făcut cu prada, au spus că au împărțit banii în mod egal între ei, iar pasărea friptă // au dat-o câinelui; cum era vineri nu au mâncat-o pentru că le era p. 324
frică să nu comită un păcat.

Dar, românii au multe alte superstiții care nu sunt de origine creștină. Pe lângă închipuirile asupra caracterului ghinionist al zilei de vineri, se împotrivesc să înceapă orice muncă marțea și sâmbăta după-amiaza. Superstiții legate de copiii schimbați, vrăjitoare, vampiri etc. sunt crezute de către toți printre ei. Un ungur mi-a spus că întreaga viață a unui român este petrecută în împărțirea talismanelor împotriva necuratului. Când se bănuie că cineva a murit de o boală contagioasă, cadavrul este dezgropat și se pune o ceapă în gura lui. Zilele trecute, un ziar maghiar a relatat cum un țăran român a dezgropat corpul soției, care murise șase săptămâni cu înainte, ciopârțind-o în bucăți în fața tuturor vecinilor săi, după care i-a îngropat din nou părțile. A făcut asta pentru că ea bântuia ca o fantomă și l-ar fi strâns de gât. În timpul holerei din 1866, am citit o relatare asupra măsurilor luate de un sat românesc din ținutul Bihorului pentru a se proteja împotriva epidemiei. Șase fecioare și șase tineri necăsătoriți, după ce și-au lăsat deoparte hainele, au arat cu un plug nou o brazdă în jurul satului realizând astfel, așa cum apărea, un cerc magic asupra căruia demonii holerei // se presupune că nu puteau p. 325
trece. Nu am avut șansa să cercetez personal problema, dar, în general, ungurii nu sunt interesați de superstițiile populare, privindu-le mai degrabă cu un dispreț lipsit de răbdare. Povestea mi-a amintit de îndată de trasarea *pomoerium-ului* Romei de către Romulus¹⁰⁹ și de instrucțiunile pe care Hiawatha¹¹⁰ i le dădea soției sale asupra riturilor ce trebuia să le practice pentru a asigura siguranța trupurilor lor. Într-adevăr, contribuțiile românilor la folclorul indo-european nu sunt nici puține nici neinteresante; au fost adunate de Schott¹¹¹ în a sa *Walachische Marchen*.

Vecinii săi dușmănoși spun despre român că este nu numai laș și leneș, dar și prost și crud. Un magnat, care deținea proprietăți atât în satele românești cât și în cele ungurești și trăia în ultimul, mi-a spus: „Dacă aș dori să-mi înșel și să-mi jefuiesc supușii, ar fi mai bine pentru mine să trăiesc în Transilvania decât printre

¹⁰⁹ Noțiunea de *pomoerium* se aplică doar Romei antice și face referire la trasarea liniei de demarcație între ceea ce constituia orașul (*urbs*) și teritoriul său (*ager*). Atestarea acestui proces, cu o mare încărcătură religioasă, este legată mai ales de numele lui Romulus. Conform legendei, cei doi frați gemeni, doreau să-și împartă teritoriul de construire a orașului și pentru că nu ajungeau la un consens, au apelat la auguri. Remus a văzut primul șase vulturi, în timp ce Romulus, doisprezece. Primul alesese Colina Aventină, în timp ce al doilea pe cea Palatină. Prin aceste semne zeei se arătau favorabili lui Romulus, zona sa devenind urbe, o zonă aleasă. El începe construirea zidului și fortificațiilor în jurul urbei, ceea ce duce la declanșarea conflictului cu fratele său, Remus. Cel din urmă este ucis.

¹¹⁰ Autorul se referă la eroul indian Hiawatha, care, conform legendelor și datelor istorice, a fondat în secolul al XVI-lea, alături de Deganawida, Liga celor 5 Națiuni sau Triburi (Haudenosaunee): Mohawk, Oneida, Onondaga, Cayouga, Seneca. Tema legendei se regăsește în poemul publicat în 1855 de poetul american Henry Wadsworth Longfellow (1807–1882), *The Song of Hiawatha*. Conform poemului, soția lui Hiawatha se numea Minnehaha.

¹¹¹ Albert Schott Elder (1809–1847) profesor de limba germană și istorie la o școală în Stuttgart, cercetător și colecționar de basme populare. Împreună cu fratele său Arthur Schott (1914–1875) botanist, inginer topograf, cartograf și călător împătimit, a publicat *Walachische Märchen: Mit einer Einleitung über das Volk der Walachen: nebst einem Anhang Erklärung der Märchen*, Cotta, Stuttgart, Tubingen, 1845.

acești unguri”. Iarăși, un altul mi-a spus, pentru a ilustra o importantă trăsătură, povestea unui țăran român care a intrat în oraș cu un mesaj, dar nu știa nici cui îi era adresat nici ce conținea. Emanciparea din 1848 a țăranilor care dețineau pământ în arendă a fost resimțită mai degrabă de moșierii din Transilvania decât cei din Ungaria, căci în primul caz o proporție mai mare de pământ era astfel deținută. Dar, în ultimii ani, moșierii au recâștigat prin cunoaștere o mare parte a ceea ce au pierdut atunci. // Nechibzuința, lenea și prostia, combinate cu presiunea nouă a impozitării, urmăreau să-l facă pe românul nou-emancipat una cu pământul și < să aducă munca lui > la un preț foarte scăzut.

Cât despre cruzimea lui am avut ocazia să fac referire la crimele pe care le-a comis în 1848–<18>49. Și nu era prima revoltă țărănească a românilor împotriva proprietarilor de pământ maghiari. În 1784 o insurecție militară a avut loc în aceeași vecinătate sub conducerea lui Horea¹¹² și Cloșca¹¹³, când s-au produs atrocități asemănătoare. Cu fiecare ocazie, românii au profitat de pe urma neînțelegerilor dintre stăpânii lor maghiari și suveranul german. [...] Mulți unguri afirmă că atrocitățile comise de acești români revoltați își aveau originea în viciile înnăscute ale rasei lor și nu erau rezultatul opresiunii pe care au îndurat-o atât de mult timp. Pentru a-și demonstra afirmația se refereau la comportamentul diferit al țăranimii maghiare. „Dacă românul // era un țăran” spun ei „așa era și ungurul; dacă unul era la discreția tiranică a stăpânului, așa era și celălalt; dacă unul era ispitit de agenții unui guvern anti-național și de conflictele timpului său, așa ar fi putut fi și celălalt. Și, cu toate acestea, țăranul ungur nu a devenit o bestie sălbatică însetată de sânge uman și încântându-se de o cruzime diabolică”. Cu toate acestea, argumentul este incorect. Din punct de vedere legal, poziția țăranului maghiar și român este aceeași, dar erau circumstanțe care-i schimbau traiul greu în cazul ultimului care dorea statutul primului. Reputația maghiarului de a fi arogant, de a nu fi suficient de serviabil și maleabil, nu numai că-l determina pe stăpân să-l prefere pe moșia sa mai degrabă pe țăranii români decât pe cei unguri, dar anticipa tratarea lor cu aceeași justiție arbitrară. Nu cred nici că comuniunea de rasă, limbă și religie nu a fost fără efect în a duce la crearea unei oarecare simpatii printre toți maghiarii, nobili sau nu, mai ales în prezența unei populații străine. Revoltele românilor au fost cu siguranță niște *jacqueries*, dar *jacqueris* în care dușmăniile sociale au fost complicate de influențele și invidiile politice și visele de glorie și de răzbunare națională. La acestea, trebuie adăugat că românii, aparținând după cum o făceau la biserica ortodoxă // erau cu siguranță inferiori în cunoaștere și educație ungarilor, ce aparțineau creștinismului occidental.

Oriunde puterea este în mâinile omului, se abuzează de ea în scopuri tiranice. Nu cred că moșierii transilvăneni, ca și clasă, și-au folosit mai prost puterea decât ar fi făcut oricare grup de oameni, expus aceluiași tentații. În general, pot crede că relația dintre stăpân și țăran era aceea cu care ne-am obișnuit, în mod incorect, să o

¹¹² *Hóra*. Vasile Ursu Nicola (Horea) (1731–1785), țăran român, conducător al răscoalei din 1784 alături de Ion Oargă (Cloșca) și Marcu Giurciu (Crișan).

¹¹³ *Kloska*. Ion Oargă (Cloșca) (1747–1785), țăran român, conducător al răscoalei din 1784 alături de Vasile Ursu Nicola (Horea) și Marcu Giurgiu (Crișan).

numim patriarhală. Dar și grăbindu-ne prin țară, călătorul va asculta suficient pentru a se convinge că nu totul era satisfăcător în „vremurile de aur de altădată”. Ungurul a încercat să mă convingă că, indiferent ce rău ar fi făcut împotriva țaranului român, era încă și mai rău tratat de către sași. Dimpotrivă, sașii declarau tratamentul primit în calitate de rasă supusă de la stăpânii unguri ca fiind mai rău decât propriul lor comportament împotriva acestora. O doamnă de origine săsească se referea la aspectul și bunăstarea românilor din ținutul săsesc ca la un rezultat pe care eu, totuși, nu găsesc niciun motiv în a-l atribui generozității superioare a germanilor transilvăneni. O ramură, dar doar o singură ramură, a unei importante și binecunoscute familii protestante, căreia îi aparținea un magnat, era catolică. Catolicismul lui venea din timpul domniei Mariei Tereza¹¹⁴, când strămoșii săi // p. 329 și-au schimbat religia pentru a scăpa de consecințele spânzurării unui preot român peste altarul propriei sale biserici.

Nu este sub nicio formă ușor să afli cât de multă animozitate există cu adevărat între ungurii și românii în Transilvania. În același timp, eu însumi nu am nicio îndoială că este mult mai puțină decât se afirmă în general și nu este un factor atât de important în calculele noastre asupra viitorului țării după cum poate părea la o primă vedere. Un român care călărea de-a lungul unui drum în nordul principatului, mi-a arătat ruinele unei biserici pe care ungurii au ars-o până la temelii. Înfățișarea sa arăta că el considera asta un exemplu al unei cruzimi și nedreptăți absurde, pentru care pot fi considerați vinovați. Aceasta a fost singura ocazie în care mi-am amintit de un țaran român făcând referire la incidente din timpul războiului. Dar, ca o regulă, mai degrabă am evitat compania țaranului român, datorită necunoașterii mele în ce privește limba lor. Pe de altă parte, în Aiud am găsit maghiari care aveau o amintire vie a grozăviilor din '48 și '49. Unul dintre ei, care m-a condus de la Aiud la Alba Iulia, s-a ascuns în timpul masacrului și a fost martor la câteva dintre detaliile. „Numesc asta curaj” spunea el „atunci când un bărbat întâlnește un altul în luptă dreaptă; dar românii au curaj doar când o sută dintre ei pot să se opună // unuia; atunci sunt curajoși, atunci sunt eroi! p. 330 Singurul lucru”, a continuat, „care face poziția noastră tolerantă este că, totuși, oricât de mulți ar fi, nu ne temem de ei. Dacă împăratul ar spune <omorâți-vă unii pe alții> i-am alunga pe toți românii din Transilvania”.

Odată, stăteam în biroul unui avocat de provincie, într-un mic oraș transilvănean, și vorbeam chiar despre acest subiect al relelor sentimente dintre naționalități. Omul era un ungar între unguri, atât din punct de vedere politic cât și din alte privințe, dar mi-a răspuns de îndată cu aspectul unei îngrijorări. „Românii noștri nu sunt oameni așa de răi după cum cred mulți despre ei și cum văd că ai fost convins că sunt”. M-am hazardat să-i amintesc de un administrator de moșie care a fost recent omorât de ei în plină zi și a avut un larg concurs din partea populației. Totuși, avocatul părea să creadă că victima își meritase soarta. În acest exemplu, ca și în multe altele, Transilvania îmi reamintea de Irlanda. În timp ce vorbeam, a intrat un țaran român să împrumute bani de la avocat. L-a întrebat de ce nu se

¹¹⁴ Maria-Tereza de Habsburg (1717–1780), împărăteasă a Imperiului roman de națiune germană (1740–1780).

p. 331 adresează mai degrabă românilor bogați din propriul lui sat. Țăranul a zâmbit, ca și cum ar fi vrut să spună că știa că avocatul glumește, și a răspuns: „Știu că ești cinstit și ai o inimă bună și aș prefera mai degrabă să fiu ajutat de tine decât de unul dintre // oamenii mei”. Cel puțin, aceasta era traducerea în maghiară a conversației pe care avocatul a avut-o cu românul și pe care mi-a oferit-o apoi.

Se speră ca marea întâietate pe care o dă guvernul actual educației maselor să aducă o îmbunătățire a condiției românilor transilvăneni. Ignoranța, sărăcia și extinderea ideilor comuniste printre ei sunt obstacolele cele mai mari în creșterea bunăstării țării. Incendierea și distrugerea pădurilor sunt din ce în ce mai obișnuite și aproape în fiecare caz este vorba despre o implicare a țăranilor români. Baronul K – are un interes special în îmbunătățirea soiului de viță-de-vie și a importat Riessling de pe Rin și a introdus într-o parte a viilor sale acest soi. Asta a atras atenția vecinilor săi țărani, care l-au scos la fel de repede noaptea pe cât a fost plantat ziua. El mi-a spus că, pentru asta, singurul remediu era perseverența. S-a abținut cu grijă în a ne arăta că acorda o mai mare valoare acestor plante decât oricăror altora și, în cele din urmă, li s-a permis să crească. Același magnat mi s-a plâns că grajdurile lui dintr-un alt sat erau în mod consecvent puse la pământ de incendiatori. El mi-a explicat că grajdurile de lângă reședința sa nu erau supuse incendiului pentru că erau prea aproape de satul construit. Drept urmare, ei // se temeau că focul se va răspândi de la grajdurile stăpânului spre propriile lor case. În același timp, ar trebui să menționez că la Brașov mi s-a spus că românii din împrejurimi nu sunt atât de mult năvăliți în escrocherii și furt ca în alte părți ale țării. Acest lucru este atribuit separării complete aparținând orașului de cele aparținând foștilor supuși țărani, severității cu care erau pedepsite toate prejudiciile aduse proprietății și mării cantități de slujbe oferite claselor muncitoare de către meșteșugurii ce se desfășurau acolo.

În sudul Ungariei mi s-a spus că românii au o abilitate naturală mai mare decât cea a sârbilor, deși proporția celor educați este mai mică și asta pentru că nu au o continuă ambiție socială și politică și energia care caracteriza pe ultimul. O mărturie asemănătoare asupra capacității românilor se găsește și în Transilvania. Se spune că copiii lor îi depășesc pe cei ai vecinilor sași în școlile normale. S-a observat că atunci când un român înstărit se hotărăște ca fiul său să fie ceva mai mult decât un țăran, îl îndreaptă spre o educație necesară unei profesii de cancelarie – ca preot, avocat sau funcționar. Consecința acestui fapt este că majoritatea morarilor, tâmplarilor și altor meșteșugari din întreagă țară sunt maghiari sau secui. //

p. 333 Poate că experiența mea asupra Transilvaniei nu a fost suficient de mare ca să justifice o generalizare, dar mi s-a părut că tânăra generație de moșieri nu îi cunoaște pe români într-un mod atât de general sau de bine precum părinții lor. În schimb, învață engleză. Poate că asta este legat de creșterea vieții urbane și a centralizării din țară. Dacă așa va fi, le va părea rău, căci îi privează pe moșieri de influența civilizatoare asupra țăranimii și slăbește autoritatea pe care Ungaria o are asupra Transilvaniei.

Nici clerul bisericii unite nu pare să umple golul lăsat de nobilimea maghiară ca o legătură între cele două țări. În momentul de față, considerații asupra naționalității depășesc pe cele care provin din comunitatea de religie și, ca o regulă, românii uniți simpatizează mai degrabă cu frații ortodocși decât cu cei catolici de

rit latin. Punctele asupra cărora uniții cad de acord cu romano-catolicii sunt, din punct de vedere comparativ, din ce în ce mai îndepărtate cu fiecare zi. Ele sunt recunoașterea supremației papei, includerea lui *Filioque* în Crezul de la Niceea și recunoașterea existenței focurilor purgatoriului. Pe de altă parte păstrează vechile liturghii orientale, care nu sunt practicate în latină, ci în slavă sau în limba respectivă; observă mult mai frecventele și asprele posturi ale estului; // preoții p. 334 parohiilor lor sunt cu toții căsătoriți și poartă bărbi lungi; ei permit divorțul în cazul unui adulter al soției și încă merg pe calendarul iulian în locul celui gregorian. Din asta reiese că țărâtimea numită unită este mai mult ortodoxă decât catolică.

Poziția geografică deosebită a Transilvaniei face din această mică țară muntoasă una de o mare importanță strategică. Se poate spune că viitoarea poziție politică a statului ungar va depinde de păstrarea posesiunilor sale din fortăreața sa naturală. Dacă Transilvania ar fi la un moment dat în mâinile puterilor străine, fie Rusia fie România¹¹⁵, câmpiile centrale ale Ungariei, principalul *habitat* al rasei maghiare ar fi la mila lor. În plus, masa compactă a populației secuiești de la extremitatea frontierei sale estice ar fi astfel pierdută către frații lor de sânge, iar secuii sunt cei mai harnici, cumpătați și democrați ca parte a națiunii maghiare. Probabil, consolidarea rasei române într-o națiune independentă capabilă să se mențină prin forțe proprii este un fapt încă îndepărtat. În același timp, la momentul democratic actual, este un fapt de o imposibilitate evidentă ca guvernul Transilvaniei să acționeze împotriva dorințelor majorității populației sale. De aceea, datoria oamenilor de stat maghiari este să descopere un *modus vivendi* permanent și satisfăcător între cele două naționalități. Și deși, poate că este adevărat că maghiarii sunt superiori în putere // față de concurenții lor români, p. 335 niciunul nu poate să renunțe la celălalt dacă dorește să-și mențină independența în fața mării puteri a Rusiei. Acum, Transilvania este o Irlandă maghiară, prezentând multe dificultăți asemănătoare în ce privește procesul de pacificare. //

Capitolul XXXI

p. 336

Călătorind în Transilvania

Călătorie transilvană – Oradea – Baia episcopului – Maghiari și români – Cimitire – Pe drum – Șimleul Silvaniei¹¹⁶ – Asociația Științifică Maghiară – Mijloace de transport public – Mersul pe jos – În Țara Românească – Prin Ciuc¹¹⁷ – Un mijloc de transport primitiv – Expediții în timpul călătoriei – Stațiune balneară – În casa popii – În mlaștini – Printre păstori – Alături de *savanți* – Ultimele cuvinte spuse pe tărâmul secuilor.

Datorită atracțiilor pe care o țară deluroasă le aduce în fața mării majorități a turiștilor englezi, cele două părți ale Ungariei care sunt cel mai vizitate sunt Carpații nordici și Transilvania. În călătoriile mele în Ungaria, drumul mi-a fost

¹¹⁵ Roumania.

¹¹⁶ Szilágy Somlyó, oraș, jud. Sălaj.

¹¹⁷ Csik.

îndreptat nu de prezența sau absența unui peisaj pitoresc, ci de populația maghiară; drept urmare, nu știu nimic despre Carpații nordici. Din ce am văzut în Transilvania mi se poate, cred, permite să adaug câteva cuvinte, deși am dedicat atât de multe capitole acesteia, cea mai variată și poate cea mai interesantă porțiune a regatului // ungar. În timpul vizitei mele (1864), nu exista nici măcar o cale ferată în întreg principatul; acum, una s-a finalizat la Alba Iulia¹¹⁸, iar altele sunt în curs de a fi construite, ceea ce va deschide întreaga parte centrală și de sud a țării și, în cele din urmă, va alcătui modul de comunicare dintre Pesta și București.

Punctul meu de pornire a fost plăcutul oraș Oradea sau, după cum îl numesc germanii, Grosswardein, la trei ore distanță cu calea ferată de Pesta. Este orașul principal din Bihor¹¹⁹, cel mai mare district al Ungariei. Populația Bihorului se ridică la aproape 300 000 de suflete, din care 180 000 sunt maghiari și 120 000 români. La Oradea am făcut pentru prima oară cunoștință cu naționalitatea valahă sau română¹²⁰. Orașul în sine este foarte maghiar ca înfățișare, cu mai multe piețe mari, deschise și un mare număr de grădini și livezi. Adevăratul maghiar îndrăgește <amestecul> *rus in urbe* <al orașului>. În jur se află un spațiu ecleziastic, având din plin mănăstiri și seminarii, fiecare, bineînțeles, trebuind să aibe grădina sa împrejmuită cu zid. Este scaunul a doi episcopi, fiecare având propriul său palat și propria catedrală. Unul dintre ei este numit episcopul „catolic”, în timp ce celălalt, deși recunoaște în aceeași măsură supremația papei, îi este în general refuzat titlul maiestuos și este numit episcopul „român”. Pentru a spune pe șleau, el își are jurisdicția asupra congregațiilor catolice de rit // ortodox sau așa numiții ortodocși uniți cu Roma. Atât palatul cât și catedrala episcopului ortodox sunt întrecute de cele ale omologului său catolic, care este, mi s-a spus, „un mare domn”¹²¹, deținând poziția de autoritate asupra a nouăzeci și nouă de case. Palatul și catedrala sa, datorită mărimii lor, dau un aer de importanță orașului, dar din păcate sunt construite într-un stil arhitectural rococo pervertit. Adesea, Oradea a fost reședință a turcilor¹²², cărora le este atribuit un castel, care încă este folosit drept cazarmă. Nu am putut decât să privesc această clădire cu un oarecare interes, căci în 1852 a fost închisoare pentru câteva săptămâni pentru călătorul american, domnul Brace¹²³, care mai apoi a publicat în Anglia experiența sa neplăcută cu poliția austriacă. De asemenea, acest palat a fost scena unui efort incredibil realizat de guvernul condus de Kossuth, în a aproviziona în 1849 cu arme, tunuri și alte muniții de război armatele maghiare. Acum, din toată această activitate nu mai este

¹¹⁸ *Féhevár or Karlsburg*, oraș, jud. Alba.

¹¹⁹ *Bihar*.

¹²⁰ *Wallach or Rouman nationality*.

¹²¹ *nagyon nagy úr. ...a very great lord*.

¹²² În urma victoriei Imperiului Otoman împotriva Regatului Ungariei în bătălia de la Mohács (1526), Ungaria s-a împărțit între Imperiul Otoman și Casa de Habsburg, iar Transilvania a devenit principat. În 1541 s-a constituit pașalâcul de la Buda, care cuprindea Ungaria Centrală. Oradea a fost ocupată de turci în 1660 și această ocupație a fost menținută puțin peste treizeci de ani (1692).

¹²³ Charles Loring Brace (1826–1890), om politic și filantrop american. A călătorit în Banat în 1851, fiind închis pentru scurtă vreme în închisoarea de la Oradea. Date biobibliografice și relatarea sa de călătorie se găsesc în vol. V al prezentei serii.

nicio urmă; nu mai rămâne nimic decât caracterul plictisitor și disconfortul cazărmii austriece dintr-un oraș provincial.

La aproape o oră distanță de Oradea este o stațiune balneară situată încântător, numită după stăpânul conacului, *Püspök Fürdo*, „Baia episcopului”¹²⁴. Se află într-o mică vale, aproape înconjurată de dealuri terțiare joase și împădurită într-un mod fermecător. În mijloc este un crater cu un fel de apă vulcanică, care adună continuu un număr mare de foarte mici // scoici, aparținând speciilor p. 339 existente. Acestea se adună în jurul craterului în același fel în care se întâmplă cu lava vulcanului. Apa conține săruri de calciu și o mare cantitate de bioxid de carbon. Pe lângă asta, are o temperatură foarte ridicată, care se menține de-a lungul anilor. În șuvoiul ce pornește din el se găsește nufărul, adus de pe Nil de turci în timpul ocupării Ungariei. În privința proprietăților medicale, apa din această baie naturală fierbinte se spune că seamănă cu cea din Bad Gastein¹²⁵.

Din Oradea am pornit în caleașcă spre micul oraș Șimleul Silvaniei. Birjarul meu era un calvinist maghiar, care a luptat sub Bem în Transilvania și a păstrat un mare respect pentru bătrânul său comandant. Drumurile sale s-au întins din Pesta până la București, dar în germană nu știa decât una sau două propoziții stâlcite. Cum era prima oară când am călătorit în spațiul românesc, l-am întrebat neîncetat despre naționalitatea țăranilor pe care i-am întâlnit pe drum și am fost surprins de modul lipsit de ezitare în care răspundea de îndată „maghiar” sau „român”¹²⁶, după cum era cazul. Când l-am întrebat dacă îi cunoștea după îmbrăcămintea lor, mi-a răspuns: „Nu, ci după trăsăturile lor”. Mă îndoiesc că un călător în trecere poate să se bazeze întotdeauna pe propria sa judecată din acest punct de vedere. Un maghiar tipic și un român tipic sunt, e adevărat // ușor de diferențiat, dar și așa atât de mulți p. 340 maghiari și atât de mulți români nu sunt tipici, iar tipologiile se estompează unele într-altele în mod treptat, încât sarcina unei distincții foarte dificilă. Aici pot observa că românul are trăsăturile mult mai bine cizelate, o frunte lată, adesea joasă și un nas proeminent. Deși nu întotdeauna, se consideră a fi mai închis la culoare decât maghiarul, uneori mai înalt, dar când și când într-atât de bine construit și cu picioarele puternice. Unul din testele secundare referitoare la naționalitate este comportamentul lor diferit pe drum. Ungurul, care este independent și ambițios, nici nu m-a băgat în seamă pe mine și caleașca mea. Eram un străin și el nu știa ce fel de străin. Dimpotrivă, românii pe măsură ce treceau, își scoteau mereu marile lor pălării din postav în modul cel mai respectuos și solemn.

Printre altele, birjarul meu mi-a arătat poziția diferită a cimitirelor în satele maghiare și românești. În fiecare caz, biserica se află în mijlocul satului, dar cei din urmă își îngroapă morții aproape de biserică, în timp ce primii își au mereu cimitirul în afara satului. I-am spus că, în această privință, englezii sunt de acord cu românii. Știa că Anglia este o țară protestantă și prin urmare a presupus că obiceiurile noastre trebuie să fie mai degrabă la fel ca cele ale maghiarilor //

¹²⁴ *Püspök Fürdo* „Bishop's Bath”. Este vorba de Băile I Mai, jud. Bihor.

¹²⁵ Mică localitate balneo-climaterică, renumită pentru apele sale termale și schi, landul Salzburg, Austria.

¹²⁶ *oláh*.

p. 341 protestanți decât cele ale grecilor superstițioși. Îmi amintesc, cu ocazia unei alte vizite în acea parte a țării, de uimirea pe care un pastor și-a manifestat-o în fața mea la zvonul pe care l-a auzit că biserica Angliei dorea să se unească cu biserica ortodoxă.

Pe când mergeam am întâlnit patru căruțe sau care, foarte simple în construcția lor și, în cea mai mare parte, pe atât de ignorante în privința fierului ca și cum ar fi fost făcute în „epoca de piatră”, trase încet de perechi de boi albi mari și frumoși, cu coarne uimitor de lungi. În unele cazuri, românul care mergea pe o parte a lor își strângea mantia sau mantaua îmblănită în spatele coarnelor lor pentru a scăpa de oboseala de o căra prin zăpușeala zilei. Deși un cal de o rasă cu adevărat foarte bună este un animal mai bun și mai frumos decât orice bou, cu toate acestea un cal obișnuit nu este sub nicio formă la fel de pitoresc precum acești boi mari și albi sau mai degrabă de culoarea smântâniei, cu oasele lor mari, proeminente, picioarele lungi, coarnele uriașe și ochi expresivi și blânzi. Mai departe, un om ara, în timp ce cei patru cai ai săi sunt trași de o față așezată à *califourchon* pe unul dintre ei. Apoi, întâlnim un grup de țărani unguri într-un car mic, tras de trei cai în același rând. În spatele balegilor mergea agale un mânz. Țara este lipsită cu totul de împrejmuiri așa încât s-a profitat de oportunități și s-au luat bunurile pe care zeii le-au dat sub forma unui câmp neprotejat // de ovăz verde. Aici, animalele domestice par să fie mai îmblânzite decât în Anglia. Probabil că aceasta provine din modul diferit în care sunt tratate. Boini, spre exemplu, care trag carele sunt conduși în multe locuri de o femeie care merge în fața lor și dacă trebuie să treacă printr-o baltă trebuie să calce ea însăși cu pași mari. Câteodată un băiat, uneori un bărbat, o înlocuiește pe femeie în datoria sa. Din nou, ciobanul nu se încrede în ajutorul câinelui său, ci merge în spatele lui, mai adesea înainte, turma pe care el o conduce sau o direcționează cu vocea sa. Atâta timp cât rămân singuri pe drumul cel bun, el reușește să-i convingă prin lingușiri cu cuvinte dulci; când se depărtează prea mult și fac probleme, el recurge la blesteme. Este interesant de observat cât de bine hoinarii, în general ignoranți, înțeleg că tot acest vocabular prost poate fi pus pe seama relatărilor individuale. Între timp, câinele se bucură de o sinecură. Treaba lui nu este să conducă oile, ci să vegheze asupra lor noaptea și să protejeze proprietatea stăpânului său împotriva lupului, ursului și a hoților.

Când am ajuns în orașelul sau mai degrabă satul Șimleul Silvaniei era ora opt seara. Deși doar câteva din casele sale sunt cu puțin mai bune decât casele țărănești, este locul principal a micului ținut Crasna¹²⁷, Crasna, împreună cu alte două ținuturi și districtul din afara comitatului Kovár¹²⁸, au fost câteodată // p. 343 considerate o parte a Ungariei, câteodată o parte a Transilvaniei. În sfârșit, în perioada vizitei mele, ele au devenit pentru toate scopurile administrative, părți ale țării mai mari, dar, din punct de vedere al aspectelor sociale, sunt încă transilvăneni. Șimleul a fost inițial principala moșie a puternicei familii Bathory¹²⁹, care i-au urmat familiei Zapolya la conducerea Transilvaniei. La stingerea familiei Bathory, a intrat în posesia familiei princiară Rákóczy. Când proprietatea ultimului

¹²⁷ *Kraszna*.

¹²⁸ Districtul Kovár cuprindea cea mai mare parte a actualului județ Sălaj.

¹²⁹ *Báthoris*.

rebel al dinastiei, al doilea prinț Francis Rákóczy, a fost confiscată prin refuzul de a accepta pacea de la Satu Mare¹³⁰ (1711), această parte a intrat în posesia familiei Bánffy. Această ultimă familie este în prezent proprietara marii părți a ținutului Crasna și, cum aparțin aristocrației transilvaniei, Clujul este capitala socială a ținutului.

Crasna este și mai puțin vizitată de străini ca marea parte a Ungariei și Transilvaniei, drumurile dinspre Ungaria spre Cluj, fie dinspre vest sau dinspre nord, străbătând o oarecare distanță la sud și la est de ea. Știind tocmai acest lucru, mi-a venit ideea de o vizita. În Pesta, am făcut cunoștință cu un tânăr al cărui unchi a trăit la Șimleu, care cu gentilețe mi-a dat o scrisoare de recomandare. În seara sosirii mele, când m-am instalat în micul han, am aflat // că bătrânul domn nu era p. 344 acasă, nici nu urma să se întoarcă în prima sau a doua zi, căci stătea la casa unui prieten dintr-un sat vecin. A fost o surpriză mare pentru ei să afle că un englez a sosit și întreabă de el. Gazda lui în special îl asigură că așa zisa mea naționalitate trebuie să fie o impostură – o idee care, cred, nu a fost într-o măsură înălțată decât atunci când m-a cunoscut în persoană. Inițial, am avut intenția doar să trec prin Sălaj¹³¹ ca un turist, dar bunătatea și stăruitoarea ospitalitate a noilor mei prieteni a prevalat asupra mea în a-mi schimba planurile și a sta acolo trei săptămâni – învățând limba maghiară, dar nu am făcut cine știe ce progres, căci mare parte a conversației era purtată în engleză. Într-o societate atât de plăcută, cea mai fermă hotărâre dispare.

Într-adevăr, cred că ar fi trebuit să stau acolo mai mult dacă nu era o întâmplare care a crescut mult bucuria vizitei mele în Transilvania. Cei care se ocupau cu medicina în Ungaria obișnuiau să țină o întrunire anuală într-un <oraș> unul sau altul din regatul ungar, iar cu ei erau asociați toți cei care au vreun interes în diferitele științe fizice și, drept urmare, printr-o prelungire a schemei originale, îi includeau și pe anticari. Această „Asociație a medicilor și savanților unguri” urma să-și țină întrunirea în micul oraș transilvan Târgu Mureș pe la sfârșitul lui august, // moment în care mi-am dorit să traversez întreg ținutul secuiesc până în extrema p. 345 estică a principatului. Când am petrecut aproape șase săptămâni în Sălaj, abia de am avut timp să-mi împlinesc programul, iar plecarea mea nu mai suferca amânare. Așa încât, avocatul familiei contelui B. urmând să se întoarcă în propria trăsură la Cluj, contele m-a sfătuit să iau loc lângă el și să călătoresc într-un mod confortabil așa cum se întâmplă în părțile mai puțin umblate ale țării, cu alte cuvinte să vizitez doi sau trei prieteni, jumătate pentru afaceri, jumătate pentru plăcere, ajungând la Cluj în timpul după-amiezii celei de-a doua zi.

Până la Brașov, călătoria mea s-a făcut cu poștalionul. Cei doi membri ai Clubului Alpin la care am făcut aluzie înainte, vorbesc despre aceste mijloace de transport ca fiind cele mai rele dintre cele de tipul lor și extrem de lipsite de confort. Această judecată nefavorabilă poate fi consecința faptului că ei au călătorit într-una fără oprire treizeci și șase de ore, de la Arad la Sibiu. În general, o asemenea nerăbdare înfrânge obiectivul – cel puțin în țările mai puțin cunoscute, cum este Transilvania. Îmi propusesem să parcurg pe jos, cu rucsacul, o mare parte

¹³⁰ Szatmár, jud. Satu Mare.

¹³¹ Szilágyság.

p. 346 din turul meu prin ținutul secuiesc. Datorită pe de o parte relatărilor despre distanțele lungi care se află între diversele obiective de interes, dar mai mult datorită necunoașterii țării și timpului scurt avut la dispoziție, am // renunțat și drept urmare mi-am modificat schema, astfel încât să fac cea mai mare parte a călătoriei în trăsurile ușoare ale țării. Apoi, cu siguranță nu mai eram în formă pentru a merge pe jos și am pierdut trei zile la Miercurea Ciuc¹³² prin vremea rea. Așa cum eram am ajuns la Târgu Mureș chiar la timp pentru a lua parte la serata preliminară în care membrii asociației, gazdele lor și străinii precum eu făceau cunoștință unii cu alții.

Una din plimbările mele a fost o excursie solitară de la Brașov dincolo de graniță, în Țara Românească. Am pornit dimineața devreme și am ieșit pe drumul principal către București așa încât nu am fost în pericol să-mi pierd calea. Drumul principal trece prin trecătoarea Predeal¹³³, dar la momentul vizitei mele <drumul> era întrerupt de inundațiile verii, încât transportul cu poștalionul nu se făcea. Peisajul din vecinătatea Brașovului este unul în mod special pitoresc, datorită faptului că multe și variate formațiuni geologice ies aici la suprafață. Deși ziua era caldă, nu era într-atât de potrivită pentru plimbare; pădurile de o parte a drumului, izvorul zgomotos și năvalnic de cealaltă, se îmbinau cu altitudinea ridicată pentru a menține aerul rece și proaspăt. Chiar înainte să ajung la vama austriacă am atras atenția unui pădurar sas, care trăia la marginea drumului și cu o ospitalitate p. 347 transilvană m-a invitat în casa sa pentru a bea // o ceașcă de cafea albă. Când am ajuns la granița românească am descoperit că mi-am calculat prost sosirea. Tocmai trecuse de amiază și oficialii prințului Alexandru Ioan <Cuza> erau la masa de prânz. Când am trecut de teritoriul neutru și am depășit și bara transversală care-mi spunea că sunt în mod clar pe teritoriu românesc, am fost împiedicat să-mi caut adăpost și reîmprospătare în micul sat Predeal¹³⁴ de gesturile inconfundabile ale soldatului care mergea de-a lungul postului de gardă. Cum nu știam niciun pic românește, iar el nu înțelegea nimic altceva, am crezut că este mai bine să mă las pe seama destinului astfel înfățișat sub forma unui bărbat înarmat și am stat răbdător pe terasa joasă din cărămidă sau mai degrabă pe platformă, care, urmând moda caselor maghiare, ocupă spațiul central între cele două aripi ale casei țărănești. Nu-mi puteam potoli foamea sau setea aici, dar, oricum, mă puteam odihni la umbră. Sub majoritatea aspectelor, santinela era îmbrăcată ca oricare țaran român, cu o cămașă lungă, albă, din bumbac, cu o cingătoare din piele lată cu bumbi din alamă, pantaloni grosolani albi și mulați și încălțări mizerabile. Singurul semn al poziției sale cvasi-militare era pușca sa, cu baioneta fixă și o beretă și o mantie militară. După ce m-am odihnit astfel cam o jumătate de oră, au ieșit din casă două persoane îmbrăcate într-un costum de femeie occidental, care s-au p. 348 îndreptat de îndată pentru a se așeza pe pragul // ușilor care ce dădeau spre terasă, câte una pe fiecare latură, să-și fumeze țigările pe care deja le făcuseră. Contrastul dintre modul în care arătau și cel în care se comportau m-a obligat să mă întorc

¹³² *Csik-Szereda*, oraș, jud. Harghita.

¹³³ *Tömös Pass*, jud. Brașov.

¹³⁴ *Predial*, oraș, jud. Brașov.

pentru a zâmbi fără să fiu văzut. Recăpătându-mi seriozitatea, m-am adresat lor în ungară, germană și franceză, dar era clar că nu știau niciuna dintre aceste limbi. Nu știam nici un pic de latină, căci știam tot atâta italiană pe cât știam română. Totuși, dificultatea a fost rezolvată de cea care părea să fie stăpâna prin chemarea din casă a slujnicei sale de origine secuiască pentru a acționa pe post de interpret. De îndată ce mi-am explicat înfățișarea inocentă, un cuvânt sau două din partea stăpânei au determinat santinela să mă lase să merg pe drumul meu. Am descoperit că sătucul nu avea niciun han – cel mai la îndemână fiind magazinul, unde am găsit patru preoți români cu bărbi lungi jucând cărți. Singurele alimente pe care am putut să le obțin au fost slănina, pâinea și piperul roșu și un vin subțire cu o culoare pe care germanii o numesc *schiller*. Înfruptându-mă din aceste puține alimente, am adormit rapid înainte să-mi termin țigara.

Înainte să fac această mică expediție, a fost necesar să mă înfățișez personal în fața comandantului austriac din Brașov și să-mi vizez în mod special pașaportul. După ce m-am trezit din ațipeala de după prânz, a trebuit să arăt acest document prețios oficialului român de la graniță, după // care am pornit pe îndelete înapoi în p. 349 răcoarea serii. Nu am văzut multe, dar am avut o plimbare plăcută și puteam să mă laud că am petrecut câteva ore sub suzeranitatea Marelui Senior¹³⁵.

În ziua următoare, pe la amiază, am părăsit Brașovul într-o caleașcă pentru a merge la Târgu Secuiesc¹³⁶ și apoi, cu greu, pe jos întreaga zi până am ajuns la Tușnad¹³⁷, o mică stațiune balneară unde chiar și banala apă de băut este mai mult sau mai puțin impregnată cu sare obișnuită. În dimineața celei de-a treia zi, simțindu-mă oarecum extenuat de explorarea mea, am vrut să-mi continui călătoria pe roți spre Miercurea Ciuc, dar nu am putut găsi nicăieri nicio „oportunitate” (*Gelegenheit*) a mijlocului de transport, după cum spun germanii, în acea parte a lumii. În cele din urmă, pe la amiază, am obținut un loc într-o căruță acoperită, în care călătoreau, îndreptându-se spre nord, doi comis-voiajori evrei. Bineînțeles, am fost bucuros de posibilitatea de a porni, căci altfel tovarășii mei de drum erau dintre cei mai neplăcuți pe care i-am întâlnit în țară. Erau de un mister deosebit în ce privește naționalitatea, locul de veneau și unde se duceau, dar nu-și ascundeau disprețul față de parlament și sistemul constituțional de guvernământ, fie el austriac sau ungar. Cu masca unei înțelepciuni nefirești, au sugerat că eram un spion politic, în așa fel încât orice negare a faptului s-ar fi dovedit mai mult decât inutilă. //

Ciucul este o câmpie ridicată, aflată pe ambele părți ale Oltului¹³⁸ superior, p. 350 ale cărui sate se întind pe cea mai mare parte a drumului principal. Am profitat de „oportunitate” și, retrăgându-ne într-unul din aceste sate mici, eu și comis-voiajorii ne-am luat la revedere și dimineața devreme am ajuns spre Miercurea Ciuc sau, mai degrabă, în satul alăturat, Mărtineni¹³⁹, unde un armean ținea un han decent. În dimineața următoare ploua puternic și a continuat astfel în cea mai mare parte a

¹³⁵ Aluzie la demnitatea de sultan. La data călătoriei, Imperiul Otoman era condus de sultanul Abdül Aziz (1861–1876).

¹³⁶ *Kezdi-Vásárhely*, oraș, jud. Covasna.

¹³⁷ *Tusnád*, oraș, jud. Harghita.

¹³⁸ *Alt*.

¹³⁹ *Mártonfalva*, sat anexat municipiului Miercurea Ciuc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

următoarelor trei zile. Am stat înăuntru două zile, scriind scrisori, notele mele și făcând o încercare asupra unui ghid al Transilvaniei. Cu sau fără ploaie, în dimineța celei de-a treia zi am simțit că trebuie să plec și am ajuns la Vlăhița¹⁴⁰ pe vremea cinei. Acolo am găsit un ofițer austriac și pe mama sa și am intrat oarecum într-o conversație asupra conducerii noastre în India, al cărei caracter birocratic l-a încântat mult pe ofițer, căci a găsit o mare asemănare între el și guvernarea austriacă a Ungariei. A vorbit cu mare amărăciune despre mica nobilime maghiară. Că unii dintre ei se numeau „conți”, i se părea un fapt ce agrava barbarismul lor. Străinii, adică cei care nu erau maghiari, în general îi urau sau îi admirau fără chibzuință pe maghiari. De la Vlăhița am coborât dealul spre Odorheiu Secuiesc¹⁴¹, într-o altă căruță acoperită în compania unui croitor din acest ultim loc. Influența depresivă a vremii și pe de o parte sănătatea precară, iar pe de alta imperfecta cunoaștere a limbii, ne-au // făcut să nu comunicăm; nici hanul – unul dintre cele mai proaste în care am intrat în principat – nu a dus la ridicarea moralului meu. În dimineța următoare, un domn de provincie, stând într-un sat învecinat, către care aveam o scrisoare de recomandare, mi-a reproșat că am stat la han în loc să mă duc direct la el. Deși am ajuns acasă la el imediat după micul dejun cu intenția de a călători spre nord cât mai repede, mi-a trimis înapoi poștalionul și a stat cu mine toată ziua. În dimineța următoare, el însuși m-a dus în propria sa trăsură la o mică stațiune balneară numită Corund¹⁴², unde am fost încredințat în grija plină de ospitalitate a conducerii minelor de sare de la Praid¹⁴³. Acest domn purta un nume istoric, bunicul său fiind fratele unuia dintre generalii care, pentru că nu au fost întotdeauna victorioși asupra aliaților, a fost ghilotinat de iacobinii din Paris. Însăpăimântat, fratele mai mic a căutat adăpost în Germania, unde a cunoscut un magnat transilvănean ce l-a convins să se stabilească în principat, unde Dieta l-a făcut „nobil” al Transilvaniei. După ce am văzut o mină de sare – un lucru care este așteptat de la orice străin din Transilvania să-l facă – mi s-a sugerat să încerc un experiment, pe care nu pot să-l recomand oricărui viitor turist, adică să călătoresc spre Borsec într-un poștalion care transportă excelenta apă minerală de aici către Ungaria. Sticlele // fragile sunt împachetate în cutii mici, la fel și poștalionul, totul fiind acoperit de un coviltir ușor prins în frânghii împletite. A trebuit să mă așez pe fânul cu care era plină cutia în drumul ei de întoarcere, coviltirul fiind atât de jos pus încât nu puteam să stau drept sub el. În acest mijloc de transport am călătorit de la ora trei după amiaza și am ajuns la Borsec la ora patru în după amiaza următoare, după ce am mers toată noaptea, cu excepția unei opriri de două sau trei ore pentru a hrăni caii. Acesta nu era modul cel mai confortabil de a călători, dar era de departe cel mai economic căci am plătit doar doi florini pentru întreaga călătorie. Ori de câte ori urcam un deal, coboram și mergeam pe jos, fapt care tulbura mereu liniștea surugiilor mei unguri; păreau să creadă că nu-și câștigă banii. În alte părți am plătit sume ce variau de la doi la cinci

¹⁴⁰ *Oláhfalu*, oraș, jud. Harghita.

¹⁴¹ *Údvárhely*, oraș, jud. Harghita.

¹⁴² *Korond*, oraș, jud. Harghita.

¹⁴³ *Parajd*, sat, com., jud. Harghita.

florini pentru o jumătate de zi de călătorie, sau de la opt la zece florini pentru o zi întregă. Este imposibil să estimezi exact cheltuielile, căci variază în funcție de vecinătatea cu un oraș mare, propria capacitate a călătorului de a negocia și grija care i se poartă de către hangiu sau de prietenii din a căror casă pornește.

Când am părăsit Brașovul mi-am încredințat geamantanul de piele, cu fondurile mele inutile pentru a fi transmise prin oficiul poștal din Târgu Mureș. Cum până atunci mă bucurasem de avantajul de a călători *expeditus*, după cum ar fi spus căpitanul Dalgetty¹⁴⁴, la // Borsec am ajuns să-i simt neajunsurile. În ciuda p. 353 poziției sale greu accesibile, prin comparație, am găsit stațiunea balneară ca fiind destul de la modă, plină de rochii, etichetă și alți asemenea demoni ai civilizației, cum nu te-ai fi așteptat să întâlnești în vârful dealurilor secuiești. Îmbrăcămintea mea grosolană de călător m-a făcut să mă simt doar puțin inconfortabil în acest loc de *randez-vous* între magnații transilvăneni și boierii moldoveni. Într-adevăr, nu am găsit nici cea mai mică jignire în modul oarecum grosolan de a fi al unui secu, care părea să țină locul unui maestru de ceremonii la Borsec, pentru că nu i-am dat, la sosirea mea, numele meu ca vizitator al *kurort*. Nu se poate vorbi, în adevăratul sens al cuvântului, de hotel; dar una dintre cele mai mari case din cele care formează satul conține spațiu suficient pentru un restaurant și o sală de bal. De asemenea, în ea erau trei sau patru dintre vizitatori, dar majoritatea dintre ei erau împrăștiați în celelalte pensiuni din sat. Unele dintre acestea erau construite chiar atunci; astfel, am avut ocazia să le observ în diferite stadii ale procesului. Pereții sunt făcuți din bușteni de pin, bine doborâți cu toporul, potriviți împreună și după aceea acoperiți cu un înveliș intern și extern de șipcă și ipsos. Majoritatea camerelor nu au nici sobe, nici <altă încălzire> pentru că sunt gândite pentru a fi ocupate doar în timpul lunilor de vară.

Dorind să văd țara și într-un alt mod, mi-am propus să folosesc puținele zile încă rămase // înainte să ajung la Târgu Mureș, în a face o excursie, rătăcind printre p. 354 dealurile dintre Borsec și valca Bistriței, al cărei cel mai înalt vârf, tăiat de un turn ridicat de ofițerii austrieci de supraveghere, se regăsește sub numele românesc de Pietrosul¹⁴⁵ sau „pietrele roșii”. Astfel, într-o după-amiază am pornit către micul sătuc Bilbor¹⁴⁶ – cealaltă parte a dealului împădurit desemnat prin numele comun de Bükk, „fagul” sau „pădurea de fagi” – împreună cu un secu, care mi-a servit și de însoțitor și de ghid. Am luat cu mine niște friptură de vacă și o rață recent tăiată, căci nu urma să cumpărăm niciun pic de carne din Bilbor. Acest loc este o adunătură împrăștiată de câteva căsuțe românești, cincisprezece sau douăzeci, dintre care majoritatea au o înfățișare mizerabilă. Am fost prezentat singurei persoane „civilizate” a locului, pădurarul¹⁴⁷, care era în serviciul Coroanei. Era un polonez și vorbea puțină sau chiar deloc maghiară. Mi-a spus că nu-mi putea oferi el însuși găzduire căci era burlac. Cârciuina din sat, ținută de un secu al cărui frate îmi era ghid, era și ea adjudecată și nu mai era loc de stat pentru „domnia” mea.

¹⁴⁴ Căpitanul Dugald Dalgetty este un personaj din romanul istoric *A legend of Montrose* semnat de Walter Scott.

¹⁴⁵ *Pietroszul*.

¹⁴⁶ *Bélbor*, sat, com., jud. Harghita.

¹⁴⁷ *Forstmeister*.

p. 355 Drept urmare, am fost nevoit să accept ospitalitatea preotului, care era, conform regulilor bisericii sale, un om înșurat. Ulterior, se făcea aluzie la soția sa, de către un sas din Brașov, cu toată îngâmfaarea unei civilizații superioare, ca la o „Penelopă”. // Ceea ce este sigur este faptul că îmbrăcămintea ei era una clasică și că avea aproape mereu furca în mână. Nedorind să abuzez prea mult de ospitalitatea ei, am cerut o bucată de pâine, dar am fost pe dată surprins și alarmat să văd că cererea mea părea să o stânjenească; în mod clar, trebuia să trimită după ea, iar când a venit s-a dovedit foarte mică din punct de vedere cantitativ și ciudată la gust. Într-adevăr, deși destul de tare și mult mai solidă, era asemeni unei brișe. De fapt, românii, și în special cei care trăiesc în munți, privesc pâinea – cea din grâu – drept ceva care se mănâncă, dacă se mănâncă, doar la zile mari sau de sărbători. Preoteasa putea vorbi doar puțin limba maghiară și deloc germană și la al meu *nu știu romanesc* a răspuns „destul de rău”. Poate că nu a vrut să spună ceea ce cuvintele ei transmiteau, că trebuia să fi învățat românește; dar, am fost de acord, căci nu o dată, în turul meu transilvan am simțit nevoia de a cunoaște acea limbă. Băiatul ei cel mai mare, de vreo paisprezece ani, putea vorbi germană. Am observat că vorbea despre ai săi ca despre valahi și nu români. A mers la școală la Brașov; o dovadă suficient de puternică a dorinței de educație simțită în Transilvania, dacă luăm în considerare că preotul era doar un țăran mai înstărit decât consătenii săi, iar consoarta sa etala aceleași semne ale unei munci aspre precum o soție a oricărui // țăran din Anglia. Poate că preotul însuși era un exemplar fericit al clasei sale, după cum fusese înainte notarul satului; s-a căsătorit când avea doar șaptesprezece ani și, mai târziu, a petrecut doi ani la Blaj pentru a căpăta cunoștințele medii de teologie. Merită a fi amintit că nu știa să vorbească germană. Și casa sa era oarecum deasupra mediei cuprinzând două case cu totul despărțite una de cealaltă, cu de la cincisprezece până la douăzeci de picioare de verdeață între ele, bătătorite de pași.

p. 356 În ziua următoare am ponit spre Pietrosul, cu un secuî ca ghid care avea reputație de vânător și purta armă; în timp ce un „român” (așa se intitula) îmi căra cu spatele puținele bagaje. Ultimul servise în armata austriacă, putea vorbi germană și era cel mai bine educat dintre cei doi: prin urmare, era pentru mine un exemplu amuzant al relației dintre cele două naționalități faptul că el trebuia să ocupe poziția de subordonat. A servit în campaniile din <18>48 și <18>49 împotriva ungarilor, fiind luat ca recrut cu aproape șase luni înainte ca problemele să înceapă, dar se pare că nu a avut nici un pic de interes pentru steagul sub care a luptat. El părea să considere alungarea trupelor austriece din Transilvania ca datorându-se lui Bem; staționarea lor obligatorie de câteva luni în Țara Românească și întoarcerea lor ce a p. 357 urmat – datorită intervenției rusești // o privea mai degrabă ca pe o glumă bună decât orice altceva și a insistat să-mi arate că întregul merit pentru reușită nu ar trebui acordat doar maghiarilor sau secuilor, ci și sașilor, evreilor, țiganilor și unui număr mare de români care au servit în armata națională.

Tovarășii mei mi-au spus că pe dealurile spre care am pornit erau urși, lupi, vulpi și căprioare, dar nu cerbi, capre negre sau mistreți; totuși, nu am întâlnit nimic pe parcursul celor trei zile cât am umblat. Cum nu sunt membru al Clubului Alpin și nu simt nicio satisfacție în a-mi pune viața în pericol, nu-mi pasă dacă

întru în contradicție cu afirmația unuia dintre membri, conform căreia munții de la frontiera moldavă cu Transilvania, deși unii dintre ei înalți de 8 000 picioare, nu sunt nimic altceva decât „terenuri de vânătoare înalte”; nici nu pot să pretind că am fost vreodată personal în pericol. Pe parcursul întregului meu tur în Transilvania nu am purtat niciodată arme, nici nu am simțit nevoia să fac aceasta. Este adevărat că țara era suficient de sălbatică în sensul în care era aproape nelocuită – nu am întâlnit mai mult de șapte oameni într-o zi – iar ruta noastră trece în mare parte prin pădurile tăcute unde foarte adesea nu era un niciun semn al unei cărări. Totuși, astfel de oameni precum cei pe care i-am întâlnit păreau să știe și știau, e drept, unde pot fi găsiți. Aceștia erau păstorii români de pe dealuri. //

Aproape întotdeauna, păstorii și oierii din Transilvania sunt români, chiar și p. 358 în satele care altfel ar fi ocupate doar de alte naționalități. Dar nu sunt doar niște păstori năimiți. Mulți dintre țărani români din Transilvania și în special din satele de lângă Sibiu sunt mari crescători de oi. Turmele lor sunt încredințate păstorilor de aceeași naționalitate cu ei, care în timpul verii le duc la păscut pe versanții Carpaților sudici și estici, dar le iau în timpul iernii pentru a le duce pe câmpiile din Moldova și Țara Românească sau uneori chiar mai departe, trecând Prutul sau Dunărea în Basarabia sau Bulgaria. La un anumit moment, proprietarul oilor merge în munți pentru a se întâlni cu păstorii săi și pentru a primi banii pe care i-au strâns de pe urma vânzării brânzei și a lemnului. În ciuda multor semne de dispreț față de lege, care pot fi observate la românii transilvăneni și a ușurinței către fraudă și furt, favorizate de viața sălbatică pe care o duc, acești oieri au o mare reputație în ceea ce privește cinstea față de angajatorii lor. În plimbarea noastră de trei zile, ne-am oprit la patru din colibele în care acești oameni se adăposteau. Una dintre acestea nu era cu nimic mai bună și nu foarte mare comparativ cu un chioșc dintr-o grădină englezească. Pe de altă parte, cele două în care am dormit erau la fel de mari și banale ca și casele țărănești cu o singură cameră; cu un foc aprins în mijloc, pe pământ, acoperișul având // bucăți mari de coajă de copac, pe care s-au pus pietre p. 359 mari pentru a nu fi luate de vânt. Ambele bordeie aveau o a doua cameră în spate pentru a înmagazina brânza. În prima din ele am întâlnit trei păstori, care ne-au primit mai degrabă ursuzi, iar în dimineața următoare românul meu s-a plâns foarte tare de comportamentul lor, pentru că nu s-au ridicat atunci când eu am intrat, nu ne-au oferit de mâncare și nici nu ne-au ajutat la gătit. Totuși, pentru câțiva crețari, ne-au permis să luăm mălai, ceva lapte și puțin cheag. Mălaiul a fost amestecat în puțină apă fierbinte, într-un ceaun, cu o lingură de lemn, până a ajuns o pastă groasă uscată; ei i s-a adăugat puțin cheag, întregul fiind făcut sub forma unei mingii și copt între tăciuni. Laptele, cheagul și mălaiul păreau să fie singurele alimente cu care trăiau acești oameni ai munților. Nu puteau să obțină nici băutură dacă nu mergeau special pentru asta în colibele din văile inferioare. Cu mult înainte să ajungem la aceste bordeie, am fost avertizați de existența lor prin lătratul câinilor de pază. Relațiile dintre aceste animale și stăpânii lor erau extrem de primitive și dure. Primul semn al ospitalității pe care îl arată un păstor către străinul ce se

apropie este să arunce un băț lung către câinele său. Bietele animale sunt hrănite cu lapte diluat și apă într-o albie, iar această dietă le menține apetitul foarte intens și nu li se permite să intre în bordei. După cum am menționat mai sus, nu i-am văzut niciodată pe acești // câini cum ajută la ținerea laolaltă a oilor, după modelul câinilor ciobănești scoțieni.

Pe lângă carnea <de vacă> și rața friptă, pe care le transporta atârdate de umărul său, secuiul meu mai avea și un fel de sufertaș de lemn, plin cu așa numitul *fenyuvís*, „apă de pin”. Această băutură este făcută din boabe de ienupăr; dar ceea ce am gustat era în mod clar mai slab decât ginul londonez. Cum am simțit că nu pot să le interzic să-i cinstească pe prietenii lor păstori, totul a dispărut în dimineața următoare și cum carnea se terminase și ea, am devenit nerăbdător să plec spre Toplița¹⁴⁸ pe valea Mureșului. La jumătatea drumului spre valea bogat împădurită, nu m-am simțit deloc în apele mele lângă un inspector maghiar, ale cărui bagaje, instrumente și așa mai departe erau cărate în cavalcadă de trei ponei. El se odihnea într-un bordei rudimentar de pe marginea drumului și mi-a oferit câteva din proviziile sale sub forma unei fripturi de oaie sărate. Seara, am împărțit-o cu cei doi tovarăși ai mei și m-am sculat devreme – în jurul orei două și jumătate dimineața – pentru călătoria lungă coborând valea Mureșului spre Reghin¹⁴⁹. Prima parte a drumului este de netrecut pentru căruțe și trece în mod repetate peste râu, care, în multe locuri, este închis de țărmuri înalte, abrupte. În dimineața următoarei zile am ajuns la Târgu Mureș.

Excursiile care au fost făcute de grupurile de doctori și *savanti* la Sovata¹⁵⁰ și p. 361 Praid aveau un caracter pitoresc aparte // căci formau un lung șir peste munți și văi de mai mult de o sută de poștalioane ușoare, fiecare conținând trei excursioniști și un țăran pe post de surugiu, de-a lungul văilor singuratice și satelor împodobite cu ghirlante. Oriunde mergeam, sosirea noastră aducea teroare în inimile țăranilor simpli. Ei spuneau că atât de mulți „domni” (*urak*) venind împreună nu era un semn bun – mai degrabă, o revoltă sau un război străin. Cea mai plauzibilă explicație era că suntem o comisie ce conduce o anchetă asupra resurselor țării, urmărind să crească taxele. Un alt element de divertisment a fost dat de eforturile constante ale nobilimii locale de a importa politica în discursurile nesfârșite și în toasturile care însoțeau peste tot vinul de Mediaș, păstrăvul rece, servit cu oțet și ulei, dar și alte delicii din ținutul secuiesc. După ce întrunirea s-a sfârșit am văzut orașul săsesc al Sighișoarei și am revizitat ținutul secuiesc, de la Odorheiu Secuiesc până la Brașov, în compania a șase sau șapte prieteni și a unui profesor austriac. Bineînțeles, în multe privințe a călători într-o companie mai mare este mai plăcut decât să călătorești singur; dar are și dezavantajele sale. De exemplu, la Vlăhița grupul nostru de nouă oameni trebuia să-și petreacă noaptea într-o singură cameră, singurele două paturi fiind date celor mai bătrâni, în timp ce ceilalți au trebuit să

¹⁴⁸ *Oláh Toplicza*, oraș, jud. Harghita.

¹⁴⁹ *Szász Regen*, oraș, jud. Mureș.

¹⁵⁰ *Szovata*, oraș, jud. Mureș.

doarmă pe fânul împrăștiat pe podea și acoperit cu cearceafuri. Și nici nu am intrat // într-un contact așa direct cu oamenii după cum o făceam, în general, când p. 362 călătoream singur.

Pe când părăseam Transilvania, unul din profesorii de la Aiud a spus că am lăsat porțiunea cea mai „clasică” a principatului nevizitată. Se referea la Hațegul romantic, ruinele de la Deva și Hunedoara, munții de dolomit de la Detunata și minele de aur, argint și telur de la Săcărâmb¹⁵¹ și Abrud¹⁵², la care i-am răspuns că orice viitor călător englez le va vizita cu siguranță, în timp ce ar neglija mai degrabă mult mai îndepărtatul și puțin cunoscutul ținut secuiesc. Poate că scurta descriere pe care am dat-o asupra peregrinărilor mele în acea țară primitivă îi va determina și pe alții să pornească în căutarea unui nou teren al călătoriei, pentru a-l explora cu mai multă atenție.

¹⁵¹ *Nagyág*, jud. Hunedoara.

¹⁵² *Aburdábánya*, oraș, jud. Alba.

JULES DE SAUTERON-SÉRANON

(1820–1891)

Provenind dintr-o familie aleasă, Jules de Sauteron-Séranon s-a făcut remarcat prin modul în care a știut să-și pună în valoare profesia de avocat, prin dăruirea sa. Bun orator și foarte abil în procesele pe care le-a avut, a ajuns președinte al baroului de două ori (1868, 1886) pentru ca la finalul carierei să lase prin testament suma de 20 000 franci Ordinului de Avocați din Aix-en-Provence, pentru instituirea unui premiu care să recompenseze pe cel mai talentat tânăr avocat din regiune. Jules de Sauteron-Séranon a fost membru al Academiei de Științe, Agricultură, Litere și Arte Frumoase din Aix-en-Provence, ocupând de mai multe ori fotoliul de președinte (1865, 1866, 1883, 1884, 1885). Activitatea sa publicistică include broșuri și lucrarea de mai mare amploare, *La Campanie. Pompei-Herculanium: études des mœurs romaines*, Michel Levy Frères, 1875.

Călătoria sa în Ungaria se înscrie într-o curiozitate generată de evenimentele din țările învecinate, care au fost aduse și la cunoștința publicului francez prin intermediul presei. De altfel, Jules de Sauteron-Séranon face o trimitere la reformele inițiate de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, atunci când amintește de „decretul” ce urma a îmbunătăți situația țăranilor, permițându-ne astfel o datare a călătoriei sale pentru anul 1864. Autorul face o serie de supoziții asupra situației și viitorului naționalităților din această țară. Referirile sale la români sunt scurte și ele apar întotdeauna în relație cu cele privitoare la alte nații sau legate de probleme de ordin politic, ceea ce nu le face mai puțin însemnate. Precizăm că este posibil ca autorul să fi dezvoltat textul, care inițial a apărut în „Gazette du Midi”. Din păcate nu putem face o comparație, revista nefiindu-ne accesibilă, rândurile de față aparținând unei broșuri păstrate la Biblioteca Națională a Franței.

JULES DE SAUTERON-SÉRANON

Ungaria¹

I

p. 6 [...] După mai multe zile petrecute la Viena, am părăsit acest oraș înspre orele două ale serii și, în ziua următoare, la orele trei din noapte, convoiul rapid ce pleca doar de două ori pe săptămână ne lăsa într-o stație de cale ferată din mijlocul uriașelor câmpii ale Banatului² ce alcătuiesc partea estică a Ungariei. În această stație, au venit să ne întâmpine prieteni buni și, în sfârșit, am putut, după zile întregi petrecute în străinătate, să vorbim în voie limba noastră franceză cu francezi stabiliți de mai bine de treizeci de ani în aceste ținuturi pe care le cunoșteau la fel de bine ca însăși Franța. [...]

¹ Traducere după J. Seranon, *La Hongrie*, Marseille, Imprimerie Ve Marius Olive, 1865, p. 6–30.

² *le Banat*.

Dar este Ungaria acum țara acestei naționalități numite astfel? Fără îndoială, nu există o altă zonă în lume unde să găsim, unele lângă altele, atâtea populații diferite. Această țară a fost marele câmp de bătaie unde, de-a lungul secolelor, s-au întâlnit armatele creștinătății și cele ale islamismului. Aceste lupte, atât de des reluate, au cauzat o depopulare totală acolo unde au avut loc. Când ele au încetat, toate popoarele s-au grăbit spre ținuturile părăsite. Au fost chiar și colonii de francezi, care au venit pentru a se stabili și acesta este motivul pentru care întâlnim în zilele noastre, în Banat spre exemplu, sate ce poartă denumiri cu totul franțuzești precum cel al lui St. Hubert³ și unde se găsesc câteodată, scormonind pământul, monede cu efigia vechilor noștri regi. Dar // cei ce formează azi populația Ungariei p. 11 sunt în principal germanii, sârbii, românii și ungurii. Nu vorbim de țigani, care se găsesc într-un număr foarte mare și care, în ciuda stării de înrobire în care sunt ținuti, dețin mari bogății; nu vorbim nici de slovaci, bulgari, ruteni și nici măcar de evrei, răspândiți peste tot și cărora le putem recunoaște bogăția după acea splendidă sinagogă din Pesta, ce este o adevărată minunăție. Dar germanii, ungurii, românii și sârbii sunt aproape peste tot, unii lângă alții și i-am văzut, mai ales, fiecare în sate separate, în mijlocul acestor vaste câmpii ale Banatului unde populația părea a fi amestecată în cel mai înalt grad. După recensământul din 1846, populația se repartiza în această parte a Ungariei astfel: 416 930 români; 402 890 sârbi; 351 730 germani; 232 730 maghiari sau unguri; 26 860 slovaci; 23 900 bulgari; 16 270 evrei; 12 000 țigani⁴; 7 120 ruteni; 3 000 croați și 2 960 greci. Bineînțeles, proporția nu este aceeași și în celelalte părți ale Ungariei, dar ceea ce este sigur este că ungurii sau maghiarii sunt în minoritate comparativ cu celelalte populații care locuiesc țara. Deci, în aceste condiții, ar // putea ei să-și revendice vechiul lor stat și p. 12 nu ar mai fi obligați să se supună unei legi pe care ceilalți o acceptă deja?

La fel și germanii, care sunt cu siguranță cei mai inteligenți și harnici dintre locuitorii Ungariei. Progresând mereu în aceste ținuturi semisălbatică precum niște pionieri ai civilizației, ei nu ezită în a se alătura guvernului austriac. Românii nu le sunt deloc ostili. Cât despre sârbi, rasă slavă, mai păstrează încă în spiritul lor câteva vagi aspirații și acestea se îndreaptă mai degrabă spre Rusia, careia îi păstrează încă, în casele lor, imaginea de suveran așa cum ne-am putut convinge noi înșine nu numai o singură dată. [...]

Am întâlnit pe unul dintre vapoarele de pe Dunăre, între // Baziaș⁵ și Orșova⁶ p. 14 un nobil român ce venea de la Paris intrând în țara sa aproape în momentul în care prințul Cuza⁷ urma să dea un decret în ce-i privește pe țărani, cuprinzând măsurile de emancipare radicală. Niciodată interesul nu a părut că se exprimă într-o limbă mai dură și iritată, iar responsabilitatea acestor acte nu era atribuită doar prințului,

³ Este vorba despre castelul Szent Hubertus, localitate în Ungaria.

⁴ Zigenmers.

⁵ Sat. com. Socol, jud. Caraș-Severin.

⁶ „La Orșova există o fortăreață turcească; este singura care s-a păstrat în Principatele dunărene”.

(n.a.)

⁷ *le prince Couza.*

care era autorul, ci cădea și asupra guvernului francez care, conform interlocutorului nostru, era ghidul și inspirația acestuia.

Este înțelept în aceste condiții și este chiar cuminte să vrei să reînviți naționalitatea maghiară, iar aceia care, cu ajutorul ideilor de progres, libertate și liberă exprimare a popoarelor favorizează această lucrare, își dau ei bine seama de situație și nu aduc confuzie în rândul opiniei publice? Este clar că maghiarii au reprezentat întotdeauna o nație feudală și își amintesc neîncetat că, de-a lungul vremii, au deținut și apărat nu numai țara, ci însăși întreaga creștinătate. Dacă ar fi triumfat în tentativele lor de independență, toate aceste popoare de un alt sânge decât ei, care locuiesc în // Ungaria și care reunite reprezintă majoritatea în raport cu maghiarii, toți acei sârbi, germani, români, slovaci și ruteni ar simți de îndată că au deasupra lor stăpâni, și încă stăpâni trufași și imperiali⁸. Deci, chestiunea ungară nu este, și trebuie să o recunoaștem, decât o mașină de război împotriva guvernului austriac și această privire pe care o avem ne mai permite încă o reflecție. Dacă am vrea să activăm în interiorul acestei țări trezirea spiritului naționalităților, unde s-ar îndrepta acesta dacă nu spre o îngrozitoare conflagrație internă și spre cel mai teribil dintre războaiele civile? Austria nu este decât o mare tablă de șah unde rasele sunt amestecate în mod ciudat unele cu altele. În Boemia, în Moravia, în Silezia sunt slavi și germani; în Galiția, polonezi, ruteni și români; în Ungaria știm din ce elemente diverse este compusă populația; în Iliria, germanii trăiesc alături de slavi și chiar și în Tirol sunt germani și italieni. În ce se va transforma liniștea și siguranța acestor ținuturi dacă fiecare din aceste popoare își va trezi vechile amintiri ale originii sale? Cine vor fi învingătorii? Care va fi soarta celor învinși? Totuși am vrea să adăugăm, pentru imparțialitatea opiniei noastre, că este încă o zonă // în care poziția este cu totul diferită de cea pe care urmează să o numim și ne dăm seama de îndată că vorbim despre Veneția, care este în întregime și în exclusivitate italiană prin sânge, simțire și limbă și care nu a suferit decât tremurând dominația acelor pe care îi considera străini de ea⁹.

Nu este deci fără motiv să putem prevesti Ungariei un viitor cu totul diferit de cel pe care câteva persoane îl visează pentru ea. Fără îndoială, este trist să vezi cum dispar de pe scena lumii națiunile glorioase și, în mod sigur, cea ungară a fost printre ele; dar națiunile, mai mult decât indivizii, nu pot rezista loviturilor fatale ale distrugerii și vine un moment în care istoria unui popor încetează a mai fi, fără a mai exista posibilitatea unui nou început. În ce privește Ungaria, trebuie să adăugăm că preponderența în această țară a rasei germanice are efectul de a aduce cele mai bune rezultate și asupra acestui aspect vrem să arătăm întregul progres, care mai rămâne a fi dus la bun sfârșit în doar câteva puncte pentru a se putea ridica la nivelul majorității celorlalte țări din Europa. // [...]

⁸ Autorul se referă la Imperiul austriac și la casa de Habsburg ce a condus teritoriile respective până în 1867 când a fost succedat de Imperiul austro-ungar.

⁹ Autorul se referă la Regatul lombar-venețian, proiectat de cancelarul austriac Klaus von Mettemich și înființat în conformitate cu prevederile Congresului de pace și Tratatului de la Viena (1815), al cărui vicerege a fost Ranieri Giuseppe Giovanni Francesco Michele Geronimo de Habsburg, arhiduce al Austriei. Regatul depindea de Viena și era parte a teritoriului austriac.

Ni s-a părut că multe din populațiile Ungariei păstrează în tradițiile și p. 18 obiceiurile lor întreaga asprime a timpurilor antice. Le-am <văzut> cuprinse, precum într-un tablou general, într-un mare târg pe care l-am vizitat pe 18 septembrie la Kikinda¹⁰, nu departe de orașul Timișoara¹¹. Am fost să facem o rundă de treizeci și patruzeci¹² și a fost un spectacol incredibil cel ce ni s-a înfățișat la această întrunire, astfel încât acești unguri, sârbi și români, cu costumele lor deosebite, majoritatea în picioarele goale, cu tipologii atât de diferite, dar de un caracter mereu aspru și sălbatic. Fiecare vorbea limba nației sale; pentru sârbi, este vorba de o limbă slavă, dar diferită de rusă și poloneză; pentru unguri, este vorba despre o limbă cu totul națională și care nu poate fi confundată; cât despre români, coborâtori ai acelor colonii romane, trimise după cum deja am spus de Tiberius¹³ în // Dacia și Pannonia pentru a se opune invaziei barbare¹⁴, vorbeau o latină p. 19 amestecată; germanii, iarăși, au o limbă diferită de cea a celorlalți astfel încât este o confuzie totală și ar fi dificil de a-i încorpora întregului.

Și acolo și alături de oameni aparținând unor rase atât de diverse <i>întâlnim pe</i> țigani, care își păstrau în aceste ținuturi tipul lor straniu și primitiv. Era un amestec mare și fantastic de fizionomii și costume diferite. Pe lângă afacerile comerciale, grupul s-a alăturat bucuriei și încă am înaintea ochilor aceste barăci înguste și înăbușitoare, unde țăranii aflați la masă beau din sticle asemenea acelor care, în sunetul unei muzici discordante, tineri și tinere se lăsau pradă unor dansuri cu un caracter original; ar fi fost nevoie de pensula lui Callot¹⁵ pentru a prinde toate aceste tablouri ciudate și încă i-ar fi fost adesea greu să reproducă caracterul și unicitatea. Tot acolo, în același târg de la Kikinda, i-am văzut pe proaspeții miri purtând pe cap un fel de bonetă împodobită în întregime cu ace din sârmă de fier, pe care erau etalate mici panglici metalice de forme și culori din cele mai variate. Și, <femeile> nefiind mulțumite cu această atât de ciudată coafură, își pictau fața cu roșu și alb, obținute din substanțe toxice ce alterau pielea, motiv pentru care

¹⁰ *Gross-Kikinda*, oraș în provincia Voivodina, Serbia.

¹¹ *Temesvar*, oraș, jud. Timiș.

¹² *Trente et quarante* sau roșu și negru este un joc de cărți practicat în special în cazinourile din Europa.

¹³ *Tibere*. Tiberius Caesar Augustus (42 î. Hr.–37 d. Hr.), împărat roman (14–37 d. Hr.)

¹⁴ „Arhiepiscopul de Zagora scrie papei Inocențiu al III-lea că românii erau moștenitorii de sânge ai romanilor, iar papa recunoștea această descendență ca pe un lucru dovedit. Traian, care cucerise aceste țări, scrisese comentarii precum cele ale lui Caesar; <dar care> s-au pierdut, dar au fost înlocuite cu un monument încă vizibil, Columna lui Traian, ce reprezintă istoria cea mai completă a cuceririi Daciei. Legiunile romane intrând în posesie în jurul anului 105, dar și în 274, împăratul Aurelian a abandonat țările barbarilor. Un istoric, Șincai, născut în 1753 într-un sat din Transilvania și mort în 1820, și-a dedicat viața scrierii istoriei romanilor sau românilor; a vrut să o publice în 1808, dar Austria, fiindu-i teamă că această scriere dezvolta un spirit periculos al naționalității, s-a opus; cenzorul a scris pe marginea manuscrisului: „Opus igne, auctor patibule dignus. Această lucrare a fost publicată abia în 1853 prin grija prințului Ghica sub titlul: *Cronica românilor*, 3 vol. Iași”. (n.a.) O parte din aceste informații oferite într-o notă de subsol nu sunt corecte din punct de vedere istoric, însă arată interesul pentru acest spațiu și gradul de informare al autorului.

¹⁵ Jacques Callot (1592–1635), gravor și desenator francez.

părea că femeile sârbe le utilizau uneori pentru a se îndepărta de soți și obțineau o libertate pe care vroiau să o folosească într-un mod vinovat.

p. 20 Nimic nu poate să ne dea o idee mai bună // despre asprimea moravurilor unei părți dintre locuitorii Ungariei, decât călătoria pe care am făcut-o prin munții aflați mai jos decât cei ai Transilvaniei și care coboară până la Dunăre, atingând Țara Românească. În acești munți, aparținând Ungariei, aproape în totalitate populați cu români, în cutare sau cutare sat, <munți> pe care i-am traversat, exista o populație care trebuie să fie, cel puțin din punct de vedere al obiceiurilor, al costumului, al modului de trai, ceea ce a fost acum mai bine de o mie de ani. În seara de 22 septembrie, am fost angajați, între satele Bozovici¹⁶ și Steierdorf¹⁷, în trecerea defileelor muntoase cele mai sălbatice pe care le poți întâlni; cu siguranță, Elveția nu oferă nimic atât de provocator și le recomandăm cu precădere turiștilor îndrăzneți și dormici de emoții.

p. 21 Lăsându-se noaptea, întrezăream din când în când, de-a lungul drumului, focuri mari aprinse; pe lângă ele, acești români din munți, drepți, cu aerul lor fioros și costume ciudate, a căror prezență în aceste locuri nu avea // nimic încurajator. Eram înarmați și, mărturisesc sincer, în acele ore tăcute și de regăsire pe sine, ni s-a părut că am pus mii de leghe¹⁸ între civilizație și noi.

Am putea adăuga că, deși nepărăsind calea ferată, ne putem da bine seama că există încă o societate ale cărei obiceiuri diferă cu totul de ale noastre. Intrând într-o zi într-un vagon de clasa a doua și <văzându-i pe> ei cum erau atât de bine instalați, în timp ce în rest, <în alte locuri precum> în Germania, foarte rar îi vezi urcându-se la prima <clasă>, zărim pe unul dintre călători având picioarele goale și întinse pe bancheta lăsată liberă de alături. Căutăm un alt compartiment. În loc de unul, erau doi călători dintr-aceștia, dezbrăcați; am mai văzut și alții astfel și am crezut că, deși nu aparțineau clasei înalte a societății, nu erau nici agricultori. [...]

VI

p. 27 Suntem convinși că în orașele cu o oarecare importanță, administrația și poliția sunt organizate într-o manieră satisfăcătoare și în conformitate cu nevoile populației. Dar ce ar putea reprezenta ele în aceste sate atât de numeroase și locuite de populații într-atât de înapoiate. Într-o zi, ne-am oprit într-unul din satele Banatului. Am vrut să ni se arate interiorul uneia din cele mai înstărite <case> din împrejurimi. Am intrat și, în fața aerului timid al proprietarului, am înțeles repede că vizita noastră îi cauza o oarecare neliniște. După ceea ce ne-a fost explicat, el a crezut că am venit să exercităm, în numele guvernului, un control asupra proprietății sale și abia după ce l-am asigurat că vizita noastră era doar una de curiozitate i s-a luminat figura și cu multă disponibilitate ne-a arătat locuința. //

¹⁶ *Bosovich*, sat, com. Bozovici, jud. Caraș-Severin.

¹⁷ Sat alipit orașului Anina, jud. Caraș-Severin.

¹⁸ O leghe terestră = 4,83 km.

Ea era, asemenea tuturor, izolată și separată de cele ale vecinilor¹⁹, doar cu un p. 28 parter, în mijlocul căruia se amplasa ca întotdeauna acea plită mare, ce se mută dintr-un loc într-altul și care slujește, doar cu ajutorul fânului ce-i servește de combustibil, pentru a face frigidurile aprige ale iernii mai suportabile, friguri ce ating uneori de la 25 la 30 de grade Reaumur²⁰ și care produc în interior o căldură de 15 până la 20 grade. Aceste case păstrau, chiar și în timpul verii, pe lângă același grad de locuire și pe timp de iarnă, și mirosul cel mai acru posibil. În momentul în care ne-am despărțit de proprietarul pe care am venit să-l vizităm, pentru a-i mulțumi într-un mod ce nu se putea exprima în cuvinte, i-am întins mâna; a luat-o de îndată și, dacă nu l-aș fi oprit, ar fi dus-o la buze. Și acest om, ungur la origine, mergând în picioarele goale precum toți agricultorii din aceste ținuturi, era dispus să sărute mâna străinului pe care îl întâlnea; acest om nu era altcineva decât primarul din p. 29 localitate, căci pe lângă // atribuțiile sale administrative se bucura și de un fel de putere judecătorească.

În afară de acestea, acești administratori aveau puteri destul de extinse. Astfel, împotriva anumitor delincvenți, ei puteau pronunța sentințe, între care și aceea a bății cu nuiaua. O poți vedea destul de des și ni s-ar fi promis acest spectacol ciudat dacă noi am fi parcurs, cu destulă stăruință, doar unul sau două sate. Se spune că această pedeapsă este considerată cea mai corectă și cea mai umană din toate astfel încât, spre deosebire de închisoare, spre exemplu, ea nu determină decât o suferință pentru autorul faptei, nu și pentru familia acestuia. Deși, oricum ar fi, odată pronunțată, vinovatul este adus în fața primăriei; își apleacă corpul, iar executorul hotărârilor judecătorești, lăsând între fiecare lovitură ceva timp și îndeplinind cu o oarecare solemnitate loviturile de nuia, le aplică pe spatele condamnatului pe cele stabilite. În comunele mai importante, acest fel de execuții erau realizate de panduri sau de *băieții curajoși*²¹, după cum le este numele în limba țării, ironic fără îndoială. Aceștia sunt, uneori, foști tâlhari // ce s-au supus p. 30 și au revenit la sentimente mai bune. Purtau o pălărie ascuțită, o vestă albastră cu o garnitură galbenă și aveau în mână un baston lung la capătul căruia se afla un fel de baltă care devenea, se pare, în mâinile lor o armă extrem de redutabilă. I-am văzut pe acești panduri la târgul de la Kikinda și după modul în care se comportau și beau ne dădeau foarte puține asigurări asupra sprijinului pe care îl acordau poliției și administrației comunei. [...]

¹⁹ „De obicei, această dispunere a caselor cerea ca satele ungurești să fie de o lungime destul de mare. Îți trebuiau nu mai puțin de douăzeci până la douăzeci și cinci de minute pentru a traversa satul, care avea o populație de două până la trei mii de suflete”. (n.a.)

²⁰ Scară termometrică inventată la 1730 de fizicianul și naturalistul francez René Antoine Ferchault Réaumur (1683-1757). Conversia în grade Celsius se face după formula $5r/4$ (r este temperatura în grade Réaumur). Deci 26° Réaumur echivalează cu $32,5^\circ$ Celsius, iar 28° Réaumur cu 35° Celsius.

²¹ *Pandours ou braves garçons*.

FELIX PHILIPP KANITZ

(1829–1904)

Felix Philipp Kanitz s-a născut la 2 august 1829 la Pesta și a murit la 8 ianuarie 1904 la Viena. A studiat artele (muzica și, mai cu seamă, pictura) la Kassel, Viena, Dresda, München și Nürnberg. Deși născut în familia unui fabricant evreu, Kanitz avea să se convertească la creștinism.

Pentru Felix Philipp Kanitz, călătoriile repetate în întreaga Serbie, desfășurate între 1859–1867, au fost mai degrabă prilejuri de a scrie despre istoria, geografia și etnografia regiunilor străbătute. Intenția sa a fost de a da o imagine solidă, documentată, cuprinzătoare, a evoluției Serbiei de la 1859 până la 1868. Același interes l-a arătat și Bulgariei, pe care a vizitat-o de mai multe ori între 1860–1871. Lucrările sale, îmbinând observațiile călătorului asiduu cu lecturi bogate și cu ilustrații realizate cu propria mână, sunt considerate izvoare importante pentru istoria Europei de sud-est. De altfel, în lumea științifică sârbă Kanitz este asimilat unui autor autohton. În timpul călătoriilor sale a completat harta întregii regiuni, încă insuficient cunoscută.

A vizitat, fără a zăbovi prea mult, posesiunile austriece din Banat, sosind la Orșova doar pentru a putea trece pe insula Ada-Kaleh. Românii se regăsesc în opera sa datorită așezărilor aflate în Serbia, în Banat și pe Valea Timocului. Autorul s-a documentat mult pentru a cunoaște istoria poporului și a limbii române, citând numeroase surse, inclusiv relatări de călătorie. Kanitz a scris mereu din perspectiva intereselor sârbești, fiind însă foarte favorabil și românilor. Interesante sunt criticile la adresa lui Charles Boner, din cauza atitudinii autorului britanic față de românii din Transilvania. Remarcabil, în textul lui Kanitz, este portretul colectiv al femeilor române, în antiteză cu cel făcut bărbaților. Un alt punct de interes au fost populațiile de sorginte romanică din Peninsula Balcanică, vlahii, cărora le-a dedicat pagini deosebit de favorabile. Pentru Kanitz, localitățile românești din Serbia și cele aromânești din Peninsula Balcanică erau exemplare pentru caracterul general al populației românești nord-dunărene, căreia îi arăta un respect deosebit.

În anul 2012, o expoziție dedicată călătoriilor lui Felix Philipp Kanitz în Serbia a fost organizată de Universitatea din Graz¹.

Informații despre viața și activitatea lui Felix Philipp Kanitz se găsesc în *Oesterreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, 3/13, 1963, p. 215–216.

¹ <http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/en/event/2012/ausstellung-mit-felix-kanitz-durch-serbien> (ultima consultare: 20 februarie 2013).

Serbia. Călătorii de studiu istorice și etnografice din anii 1859–1868²

Un sat românesc

O privire asupra hărții etnografice a Turciei europene a lui Lejean³, care, p. 18 dincolo de multe greșeli de detaliu, dă o imagine destul de corectă a împărțirii fiecărui neam important, arată că românii populează un ținut important al Serbiei.

Imediat după încheierea războaielor de eliberare, guvernul sârb a căutat să câștige români pentru colonizarea districtelor dunărene pustiite. Promulgarea regulamentului organic în Principate, ce îi condamnă pe țărani la sclavie veșnică, a favorizat aceste eforturi și egalitatea tuturor în fața legilor sârbești, împreună cu dările ridicate, a atras emigrarea celor harnici într-un număr tot mai mare, în noua patrie ce a început să le placă.

Ždrelo⁴, primul sat românesc, la o depărtare de 4 ceasuri și jumătate de Petrovac, mi-a dat o idee bună asupra calităților acestor *Vlacho-Serben*. Descrierile ce vor urma, din Kraina, se vor opri mai îndeaproape asupra istoriei, moravurilor și caracterului acestora.

Original și foarte pitoresc este portul românesc. Imensa *shubara* (căciulă mițoasă), haina de blană, pantalonii de în albi, legați sub genunchi permit deja să se recunoască românii de la distanță.

La femei, înclinarea spre broderiile cât mai colorate este încă și mai mare decât la sârboaiice. Cămașa largă, de un alb orbitor, este acoperită peste tot cu cusături. Cele două șorturi fixate în față și în spate cu un brâu sunt de asemenea lucrate multicolor, asemenea covoarelor. Pentru împodobirea capului se folosește, de obicei, tot capitalul de bani gheață al familiei. Părul fetelor aproape nu se vede sub monedele înșirate una lângă cealaltă iar unde acestea nu ajung, florile le iau locul.

Trăsăturile chipului femeilor sunt mai fine și mai rotunde decât la sârboaiice, ochii sunt arzători, mișcările corpului de o grație proprie, ce amintește de cea a femeilor italiene.

Am surprins la Ždrelo, lângă o fântână turcească dărăpănată din apropierea drumului, un grup fermecător de femei și fete române. Am căutat să le schitez de la depărtare, totuși, când m-am apropiat de grup, pentru a studia detaliile hainelor, s-au strâns una într-alta ca în fața a ceva rău. A fost nevoie de toată influența // p. 19 inginerului hotarnic care mă însoțea și de intervenția primarului satului⁵ pentru a convinge câteva fete să se întoarcă. Timizi și încurcați m-au privit acești copii ai naturii, nu puteau înțelege ce ar fi așa de deosebit la ele de poate fi „descriș”. Cum

² Traducere după Felix Philipp Kanitz, *Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868*, Leipzig, Verlagsbuchhandlung von Hermann Fries, 1868, p. 18–19, 322–374.

³ Guillaume Lejean (1828–1871), călător francez. Date bibliografice și traducerea însemnărilor de călătorie despre români în vol. VII al prezentei colecții.

⁴ Sat, regiunea administrativă Petrovac na Mlavi (Piatra Mlavei), în Serbia.

⁵ *Dorfkmeten* (Schulze).

nu au primit îngăduința de a se depărta iarăși, și-au recâștigat mlădierea de dinainte; flecărind și sărind s-au grăbit să se întoarcă la tovarășele lor ce se țineau la o distanță plină de respect.

Un țăran cu o apariție foarte originală, cu o căciulă imensă, aflat pe acolo în trecere, și-a strunit calul la chemarea primarului. Inginerul și primarul s-au preocupat de o grămadă de întrebări pentru a-mi da vremea trebuincioasă de a lua o schiță. Țăranul a observat totuși că îl „scriu”, a devenit neliniștit și a răbufnit în cel mai cinstit strigăt de frică: „O, Doamne!, ce a trebuit să îmi cadă azi din cer!” Nici chiar altfel funcționalul bacșiș nu l-a îmbunătățit și liniștit asupra urmărilor importante ale „vrăjii”. Și în Serbia există credința că trebuie neapărat să mori dacă lași să ți se facă portretul. [...]

Prin Passo-Augusto⁶ în țara timocenilor

p. 322

[...] De la gura de vărsare a Timocului <în Dunăre> și granița sârbo-bulgară o să mergem pe Dunăre doar în amonte, o să acostăm în câteva puncte mai puțin cunoscute ale mărețului fluviu, iar la Belgrad o să aruncăm o ultimă privire asupra situației sociale și a organizării tânărului stat sârbesc. Totuși înainte de a părăsi ținutul Timocului ce ne-a oferit atâtea idei, dorim să dăm aici câteva schițe asupra etnografiei primilor săi locuitori slavi, „Timoceni”, drept contribuție la <cunoașterea> trecutului Serbiei. [Privire asupra evenimentelor din secolele X–XII, din istoria bulgară și sârbă.]

Absorbirea elementului slav prin cel românesc se desăvârșește însă în prezent chiar sub ochii noștri pe pământ sârbesc, de amândouă părțile Savei.

Deja cu 50 de ani în urmă se plângea de românizare, cunoscutul scriitor și p. 323 profesor de istoria literaturii de la gimnaziul timișorean, <Dimitrije> Tirol⁷, // mai înainte o bucată de pământ curat sârbească. Temerile sale firești s-au îndeplinit în întregime. Orașul Timișoara⁸ și ținutul din jurul său, în vremea lui Tirol locuit în întregime de sârbi, este astăzi aproape cu totul românizată. O parte a populației sârbești s-a înmuiat în fața presiunii românești și s-a strămutat în districtul Kikinda. Multe sate românești de pe malul drept al canalului Bega poartă încă și azi numele lor sârbești, ca: Knez⁹, Becicherecul Mic¹⁰, ș.a.m.d. și tot astfel mai multe nume de familie românești: Brankovic, Arandjelovic și altele, trimit la originile lor sârbești. Despre înaintarea românească spre apus, „južna pčela” (almanahul sârbesc) și publicația belgrădeană „Svetovid”¹¹ (1850) conțin nenumărate trimiteri. [...]

⁶ Denumire sub care era cunoscut în trecut defileul Vratarnica, Serbia.

⁷ Dimitrije Tirol (1793 -1857), scriitor, istoric, geograf și pictor sârb.

⁸ Temešvar.

⁹ Corect Knez, astăzi Satchinez, sat, com., jud. Timiș.

¹⁰ Klein-Beckerek, sat, com., jud. Timiș.

¹¹ Publicație literară fondată de Aleksandar Andrić.

[Date și considerații despre originea românilor, pe baza cercetărilor lingvistice și istorice. Autorii citați erau Niebuhr, Miklosich, Safarik, Kopitar. Romanizarea dacilor și caracterul latin al limbii române sunt prezentate pe scurt.]

În descrierea noastră asupra românilor avem în fața ochilor îndeosebi pe cea a p. 328
sărbilor. Bărbații sunt, în cea mai mare parte, de o statură mijlocie. Indivizii mici sunt excepții. Trupul este zvelt, armonios, mișcările cam târâte și leneșe. Capul și forma feței sunt longiline, profilul este adesea curat și nobil, ochii, vii când e stămit <de ceva>, sclipind uneori cu viclenie, sunt predominant negri, gura frumos formată arată dinți albi sănătoși sub o mustață groasă. Plete dese, lungi și negre încadrează capul expresiv, ars de soare. Vara, românul se înfășoară în in. Poartă adesea pantaloni albi, strânși sub genunchi cu fâșii de material colorate, legate bine dedesubt cu șnururile opincilor (încălțări colorate <confectionate> dintr-o bucată de piele. Cămașa largă, cu cute, cu broderii înflorite la guler și pe brațe, cu un guler tare îngust, cade peste pantaloni până la genunchi, iar în jurul mijlocului ea este ținută de un brâu mai mult sau mai puțin lat, prevăzut cu cataramă și ținte. În Austria, aceste brăuri sunt adesea mai grele de un pfund¹². Acolo, românul poartă și o pălărie cu boruri largi, însă în Serbia și România¹³ <poartă> aproape mereu căciula de oaie albă sau neagră (*Cubara*), adesea foarte înaltă. Iarna, un pantalon de lână ia locul celor de in, iar <în> partea de sus a corpului o haină de blană <ii> apără de frig. Încă o haină dintr-un material asemănător lodenului, alb sau maro, cu cusături înflorate, întregeste costumele la vreme rea.

Femeia română amintește, prin frumusețe și grația făpturii și prin mișcare, de decorațiunile clasice din Romagna¹⁴. Capul și forma feței, tăietura nasului și a gurii amintesc de statuetele antice ce au fost găsite atât de des în vechea Dacie. Ochii, mai degrabă întunecați, umbriți de gene lungi și de sprâncene groase, dau feței, la dans sau la un alt imbold, o expresie ideală, plină de viață. Obiceiul prost al boitului obrazilor cu pomezii albe sau roșii, al vopsirii pleoapelor stânjenește culoarea naturală proaspătă a feței tinerelor fete, lipirea cărlionților falși – părul lung trece drept cea mai mare podoabă – este întâlnit peste tot, iar îngrijirea părului este deosebit de atentă. Un grup de fete românce tinere, care se întorc de la fântână, asigură o priveliște fermecătoare. Formele grațioase, subțiri ale corpului apar de o frumusețe plastică ireproșabilă de sub cămășile de in lungi. Aceasta nu e atât de lungă încât să nu ne îngăduie să admirăm pulpa rotundă, piciorul mic și îngust. La piept și pe umeri, <cămășile> sunt împodobite cu porțiuni brodate în forme întortocheate. Un brâu lat de 6–8 țoli¹⁵ încinge talia. Acesta ține amândouă șorturile de lână lungi până la genunchi în față și în spate, ce lasă să se vadă pe coapse singura piesă de îmbrăcăminte, cămașa. //

Flori naturale în păr, alături de acestea monede de aur și argint, înșirate la gât, întregesc podoabele frumoaselor românce, ce își leagă cu o siguranță grațioasă urcioarele lor de apă de formă antică.

p. 329

¹² Unitate de măsură egală cu 0,25–0,50 kilograme.

¹³ *Romanien*. Referire la Principatele Unite.

¹⁴ Regiune în nordul Italiei.

¹⁵ 1 țol = 0,25 centimetri.

Femeia română se neglijează în cea mai mare parte. Adesea se caută degeaba după urmele frumuseții de dinainte. Cu tânărul vlăstar într-un coș lung, așezat pe cap, mereu cu o greutate în spate, adesea mergând repede cu fusul în mâna dreaptă, torcând cu mâna stângă cu o mișcare ritmică, doar pasul elastic, ușor, trădează originea românească. Arareori păstrează și moravurile curate, dincolo de orice bănuială, pentru care fetele române sunt vestite. Fusul este însoțitorul credincios al româncei din cea mai fragedă tinerețe. Femeia română este, întocmai ca și cea sârboaică, supusă bărbatului ei. Pe ea se sprijină cea mai mare parte din gospodărie, munca în grădină, la câmp și în pădure, torsul și colorarea materialului pentru sine și pentru casă. Alături de acestea, ea este devotată în împlinirea datoriilor ei materne.

Vorbesc aici, mereu, de populația rurală. Cu totul alta s-ar înfățișa imaginea femeii române din stările mai ridicate. Cine nu cunoaște femeile cochete, iubitoare de lux, de tip sudic, care depășesc mult la modă și eleganță pe pariziene și care în fiecare an umplu băile de pe Rin? Și totuși există și în cercurile boierești excepții, ce vorbesc în favoarea darurilor naturale norocoase ale femeii române, numesc doar unul, ce a uimit întreaga Europă învățată, egal de dăruită în spirit și minte, contesa Dora d'Istria¹⁶.

Rău se prezintă în România educația spirituală a urmașilor. Ca și la bulgari, nu există deloc cele mai simple direcții ale școlilor primare. În Serbia, guvernul poartă aceeași grijă pentru educație¹⁷, pentru înființarea școlilor pentru toate naționalitățile, totuși <numai> cu limba sârbă ca limbă de predare. Sub stăpânirea boierimii în țările române, a funcționării ungaro-austriece în Transilvania și Banat, caracterul poporului român nu s-a format în cel mai favorabil mod. Urmașii geților și ai dacilor, a căror înfrângere a cerut Romei mari eforturi și ale căror virtuți eroice au fost făcute faimoase de autorii din vechime, au ajuns astăzi cu totul vicleni, lași, cruzi și leneși. Românul se ferește de vorba directă, de atacul pe față. Pe la spate se dedă însă la jaf și omor. Pedepsa cu bătaia, obișnuită peste tot, ce i se aplică pentru cea mai mică greșală, i-a distrus sentimentul onoarei. Fericirea vieții sale constă din a nu face nimic și din a bea rachiu. Prin vânzarea de fructe, prin transportul fructelor – viața de căruțaș este ocupația sa preferată – câștigă ceva p. 330 bani peșin. Îi folosește pentru a cumpăra lemn, îmbrăcăminte și vite de povară și // pentru acele mici lucruri trebuincioase pe care femeia nu le poate obține singură. Efortul de a deține capital îi este străin. Românul este deosebit de străns în trebuințele sale. Darurile sale naturale sunt remarcabile și ar fi ușor de dezvoltat, doar dacă organizarea școlii și a bisericii ar fi una mai bună. Românul are foarte mult talent la muncile mecanice, la construcția de mori, case, etc., pe care le zugrăvește pe dinafară cu tot felul de elemente. Porțile și troițele de pe drumuri arată adesea sculpturi cu forme demne de luat în seamă. Cerșitul este interzis de mândria românului. Este atent cu străinii, ia cu plăcere un dar, dacă el crede că l-a câștigat și mulțumește imediat, prietenește, fără a o verifica înainte. Favorizat prin egalitatea cu celelalte nații din Serbia și ridicat printr-o libertate rațională.

¹⁶ Dora d'Istria, pseudonim literar al Elenei Ghica (1828-1888), scriitoare de expresie franceză.

¹⁷ *Obsorge*.

caracterul românului din Serbia începe să se îmbunătățească spre profitul său. Spre deosebire de frații săi nomazi¹⁸, ciobanii din Alpii Transilvaniei, el s-a legat de glie și a renunțat la marea sa greșală, lenea. Este harnic și ogoarele sale, uneori mai bune decât cele ale sârbilor, aproape că le ajung pe cele ale agricultorilor înnăscuți, ale bulgarilor.

Cultivarea ogoarelor se limitează la porumb, ceva grâu și ovăz. În general, românul din Serbia nu cunoaște folosirea regulată a îngrășămintelor naturale <și> a uneltelor agricole îmbunătățite. Cerealele sunt vânturate cu ajutorul cailor. Dintre pomii fructiferi se întâlnește cu precădere prunul. Viticultura se practică fără o deosebită purtare de grijă. Animalele, mai ales porci și oi, își găsesc hrana în păduri și pășuni, iar iarna sunt hrânite cu pănuși și fân. Viața de nomad a ciobanilor, vara, mersul din loc în loc și înnoptatul sub cerul liber vorbesc cel mai bine despre natura frugală a românului. Porumbul este elementul principal al alimentației românului și de aceea aproape că nu cultivă altceva. Din porumb își prepară pâinea, fierturile dense, cu ceva sare, prăjite pe spuză, cu ceva slănină, acesta este felul său preferat de mâncare, numit *mameliga*. Brânza de oaie, ceapa, slăcina, fructele și peștele sunt felurile ce se găsesc în bucătăria sa; vinul și rachiul, din care bea adesea mai mult decât trebuie, <reprezintă> băuturile. Consumul de lapte este foarte limitat, din pricina multor zile de post ale bisericii răsăritene, pe care le ține cu strășnicie. Românul este superstițios. Religia sa este, din cauza nivelului scăzut de educație al preoților, una curat de fațadă. Pentru el, importantă este împlinirea formelor ceremoniale, nu și înțelegerea conținutului moral al învățaturii lui Iisus Hristos.

Întocmai ca și clerul mărunt sârb și bulgar, popa român este mai degrabă țăran decât preot. Toată știința sa se mărginește la citirea mecanică a liturghiei iar relațiile sale cu poporul sunt aceleași precum am încercat să le zugrăvesc pe cele de la sârbii învecinați. //

p. 331

Sărbătoarea patronilor casei joacă un rol important și în calendarul sărbătorilor românești, întocmai ca la slavii de sud. Să fii ales ca naș la botezul copiilor trece drept o recunoaștere deosebită. Nașul de botez adună daruri de la oaspeții poftiți, la fel ca și tatăl miresei la nunți. Acestea se sărbătoresc cu cheltuieli deosebite. Se dă totul pentru a mulțumi pe oaspeți. Mireasa apare bogat împodobită. Poartă toată averea sa în monede în păr și la gât. În unele ținuturi românești, miresei i se tund pletele în ziua nunții. Aceasta se petrece în pivnița casei, iar ea poartă de acum doar basmaua femeii măritate. Serbările durează trei zile și mai mult. Muzica, dansul și cântecul merg fără contenire. Țiganii sunt, ca la toate neamurile din Orientul Europei, muzicanții. Cântecul românilor este melancolic și puțin melodios, poezia sa <nu cunoaște> un avânt deosebit, iar literatura <încă se află> pe o treaptă foarte primitivă. Jocul valah se deosebește puțin de *Kolo*, dansul în cerc al slavilor. Se numește *Hora*. Există totuși și un soi de vals, *Dedoi*, ce se dansează sărit, în perechi.

Specifică, totuși mult asemănătoare obiceiurilor ce stăpânesc aproape peste tot în Europa răsăriteană, sunt obiceiurile românești de înmormântare. Și la români apar, deindată după și adesea și înainte de dispariția celui care trage să moară,

¹⁸ Autorul confundă transhumanța cu nomadismul.

bocitoare plătite, care umplu văzduhul de tânguieși și țipete zile în șir lângă groapă. Familia mortului se amestecă în bocetul lor, în plângerile adesea poetice ale acestui trist concert. Mortului i se pun trei obiecte în coșciug: un baston pentru a trece Iordanul, un giulgiu pentru a se îmbrăca și o para ca bănuț pentru Sf. Petru, pentru a deschide porțile cerului. Mormântul se umple cu vin și pâine pentru ca mortului să nu îi lipsească nimic nici în acea lume. Ospățul funebru are loc cu mare strălucire. Se repetă după 6 săptămâni, 6 luni și după unul și <încă> cinci ani. Ici-acole este încă răspândită credința în vampiri. Se crede, cu precădere, că bărbații cu părul roșu care mor pot apărea în orice fel de făptură, ca: broască, purice, câine, ploșniță ș.a.m.d. și sug, de preferință, sângele fecioarelor frumoase. Prin fixarea cadavrului cu cuie în coșciug sau baterea unui țaruș puternic se crede că acesta este făcut inofensiv.

Superstiția nu îi conduce pe români doar în viață și în afara acesteia, ci este și un însoțitor permanent în timpul întregii sale existențe pământene. [...]

p. 332 Dacă reunim observațiile dobândite de noi despre caracterul românilor, dorim ca astfel să îi recunoaștem ca neobișnuit de capabili de a fi educați și considerăm, fără ezitări, că mult criticatele însușiri rele ale acestora vor dispărea de îndată ce educația poporului, până astăzi cu totul neglijată de diferitele stăpâniri se va ridica până la cerințele timpului nostru. Serbia a făcut deja în această direcție de mai mulți ani un început demn de a fi făcut cunoscut, prin faptul că românilor li s-au acordat aceleași drepturi cetățenești ca și sârbilor de sânge, mai mult decât <s-a făcut pentru> românii de pe pământul strămoșesc de către nobilimea sa, boierii, ce îi tratează în cel mai înjositor mod, ca pe sclavi, și decât pentru cei din Transilvania, care cer în zadar drepturi politice de la maghiarii dominatori.

Țințarii¹⁹

[...] Țințari, rumâni²⁰, români, macedo-vlahi, mauro-vlahi sau cuțo-vlahi²¹ este numele unui neam din Turcia europeană, răspândit pe întreaga suprafață a acesteia, ce formează unul dintre cele mai importante elemente culturale. Acest neam demn de admirat se întâlnește în metropola austriacă în poziții foarte înaintate. Fondatorii caselor comerciale cunoscute în întreaga lume: Sina, Dumba, Tirka ș.a. se trag din acesta. În general, trec drept greci la Viena. Chiar și în cercurile științifice se știe puțin despre acest popor interesant, și chiar și azi ar putea irvățatul profesor de la <Universitatea din> Halle, Thunmann²², căruia îi datorăm primele cercetări despre originea și limba țințarilor // afirma, ca acum p. 333 90 de ani: „Știu istorici învățați, de profesie, a căror existență nu a fost niciodată cunoscută”. Într-un număr mare îi întâlnim pe țințari în emporiile comerciale de la

¹⁹ *Die Zinzaren.*

²⁰ *Rumuni.*

²¹ *Macedo-, Mauro-oder Kutzo-Vlachen.*

²² *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker.* Leipzig, Siegfried Lebrecht Crusius, 1774”. (n.a.) Johann Erich Thunmann (1746–1778) este considerat „părintele balcanologicii”.

Dunărea de Jos, la Buda, Pesta, Novi Sad²³, Zemun²⁴, Pančevo²⁵ și Belgrad. Sunt cele mai avansate elemente către nord-est ale neamului românesc. În nord-vest însă găsim cele mai îndepărtate avanposturi ale țințarilor în <Peninsula> Istria între Muntele Učka²⁶ și Lacul Čepić²⁷. Ei înșiși se numesc vlahi²⁸, trăiesc în parte în câteva parohii locuite numai de ei, precum Sušnjeвица²⁹ (1 093 de suflete), Parohia Brdo³⁰ (657 suflete) ș.a.m.d. Împreună sunt după unii 6 000, după alții doar 3 000 de suflete. O altă comunitate izolată în nordul Macedoniei este <la> Sovig la Tuzla³¹ în Bosnia.

În Bulgaria, Macedonia, Tracia și Albania elita stării negustorești aparține acestui popor întreprinzător. În cele mai multe orașe din aceste țări, ca Tirana, Durres³² ș.a.m.d. există multe cartiere proprii ale vlahilor. Ca practicanți ai agriculturii și creșterii vitelor îi găsim pe țințari în mai multe grupuri mari, închise, în sud-estul Turciei <europene>, prins între neamurile albaneze din Thessalia, la lacul Ioannina³³, apoi la sud de versanții Pindului³⁴. La nord, în mici insule înconjurată de elemente albaneze, grecești și bulgare, în apropiere de Kastoria³⁵ și la Lacul Ohrid³⁶. Mai departe, la doar câteva mile depărtare de coasta adriatică a Albaniei de Mijloc, în districtele Elbasan³⁷, Peqin³⁸ și Kavajë³⁹, în apropierea fluviului Schkumbin⁴⁰ și în câmpiile de coastă de la Myzeqeja⁴¹, în ținutul Berat⁴². În Tracia există doar o oază a țințarilor la Tatarbasarçik⁴³, pe <fluviul> Marița⁴⁴, cu capitala la Peristera⁴⁵.

În Grecia, țințarii locuiesc partea de nord-est a acestora. Grecii îi numesc cuțo-vlahi (vlahi care șchiopătează), o poreclă a cărei explicație nu a fost încă suficient explicată. Denumirea „țințari” a fost dobândită de vlahii din Tracia de la slavi din cauza rostirii cifrei 5 ca *zinz* în loc de *tschintsch*, ca la vlahii dacici⁴⁶.

²³ Neusatz, oraș în Serbia.

²⁴ *Semlin*, astăzi suburbie a orașului Belgrad.

²⁵ *Pančova*, oraș în Serbia.

²⁶ *Monte Maggiore*, masiv în Peninsula Istria (Croatia).

²⁷ *Čepić*, lac în Peninsula Istria.

²⁸ *Vlachen*.

²⁹ Oraș în Croatia.

³⁰ Localități aflate în Peninsula Istria (Croatia).

³¹ *Tuzla*, oraș și canton în Bosnia-Herțegovina.

³² *Durazzo*, oraș în Albania.

³³ *Janina*, oraș în Grecia, pe malul lacului omonim.

³⁴ *Pinchus*, lanț muntos în Peninsula Balcanică, pornind din Albania și străbătând Grecia continentală.

³⁵ *Castoria*, oraș și regiune în nordul Greciei, în apropiere de Albania și Macedonia.

³⁶ Lac în Macedonia și Albania.

³⁷ *Elbasan*, oraș în Albania.

³⁸ *Pekin*, oraș și regiune în Albania centrală.

³⁹ *Cavaia*, oraș în Albania.

⁴⁰ *Schkumb*, fluviu în Albania ce se varsă în Marea Adriatică.

⁴¹ *Musakja*, câmpie în Albania.

⁴² Oraș și ținut în sudul Albaniei.

⁴³ Astăzi Pazardjik, oraș în Bulgaria.

⁴⁴ *Marița*, fluviu ce străbate Bulgaria, Grecia și Turcia, cu vărsare în Marea Egee.

⁴⁵ Astăzi Peștera, oraș în Bulgaria.

⁴⁶ *Dacischen Vlachen*.

Țințarii înșiși se numesc pe ei înșiși, de preferință, *Rumuni* și chiar și locuitorii României de azi se consideră drept urmașii romanilor și chiar ai coloniștilor romani așezați în Macedonia⁴⁷. Istoria nu are însă știință despre aceste lucruri, mai degrabă marea asemănare a limbii lor cu cea a vlahilor trimite la strânsa înrudire de neam cu românii care locuiesc de cealaltă parte a Dunării.

p. 334 Astăzi aparțin cu toții de biserica greacă, ortodoxă. Liturghia se citește în limba română. Pentru acest drept, țințarii din Pesta au jertfit sume mari într-un proces foarte scump împotriva comunității grecești și în cele din urmă l-au obținut printr-un decret imperial al împăratului Francisc I⁴⁸. În afară de propria limbă, țințarii vorbesc // acolo unde trăiesc răspândiți printre germani, unguri, sârbi, bulgari, albanezi și turci, limba acelei națiuni și aproape peste tot neo-greaca. Aceasta a fost adoptată ca limbă a comerțului, deoarece țințarilor le lipsesc o limbă scrisă și propria literatură. În prezent, idiomul țințarilor se răspândește deja în unele ținuturi care mai înainte erau cu totul românești. Astfel <de pildă> în ținutul Zagorje⁴⁹ unde acum în ținutul Mesevo⁵⁰ doar 10 sate mai țin de această limbă. Pe vlahul din Tracia⁵¹, albanezul îl denumește, foarte caracteristic, *Tschoban* (păstor). Și azi cea mai mare parte a țințarilor așezați în Albania de sud și de mijloc este nomadă. Frumosele lor sate asemănătoare unor petice, asemănătoare în aparență și în organizarea internă celor grecești, sunt cu totul părăsite în timpul verii. Adesea nici un suflet nu rămâne în urmă, pentru paza caselor neîncuiate, a căror jefuire ar aduce, în orice caz, puțină răsplată. Abia iarna coboară de pe înălțimi nomazii⁵² cu turmele lor, în căutarea câmpiilor mai calde ale coastelor <mării>. La sosirea iernii se întorc acasă și tații de familie, care își petrec vara la mare depărtare ca arendași ai drumurilor militare, ca armurieri și aurari hoinari, croitori, blănari ș.a.m.d.

Cunoscuți ca harnici, de înțeles, cumpătați, țințarul este căutat peste tot și, la modul său de viață foarte economic câștigă de obicei mult mai mult decât nevoile întregii sale familii rămase acasă. Și printre străini își păstrează țințarul portul său specific, asemănător celui albanez. Poartă o cămașă cu falduri, ce ajunge până la genunchi, un șorț de postav galben, cu mâneci înguste și șnururi negre, brodate. Peste aceasta poartă adesea o haină neagră cu mâneci până la jumătate și falduri ce cad la spate, un brâu roșu, un fes de aceeași culoare, iar ca încălțări, opinci. Negustorul țințar poartă de obicei un costum combinat, turco-european.

Tipul țințarilor, indiferent de deseale combinații cu rasele străine, este unul foarte caracteristic. În general, nu se recunoaște înrudirea de neam cu românii daci⁵³. Culoarea părului este, de obicei, întunecată. Capul bine format, trăsăturile feței bine conturate, ochii întunecați, iscoditori, trădează inteligență, înțelepciune și energie.

⁴⁷ Afirmație cronată în a doua sa parte.

⁴⁸ Francisc I (1768–1835), ultimul împărat romano-german și primul împărat al Austriei. Biserica aromânilor din Pesta a fost terminată în anul 1806.

⁴⁹ Zonă montană în centrul Serbiei.

⁵⁰ *Mezevo*, sat în apropiere de Krusevac, Serbia.

⁵¹ *Thrachischen Vlache*.

⁵² *Nomaden*.

⁵³ *Dacischen Romanen*.

Până astăzi țințarii au fost considerați, pur și simplu, doar ciobani și mămulari⁵⁴, totuși marea sa aplecare către meșteșugurile artistice, aptitudinile sale excepționale pentru arhitectură, nu au fost luate în seamă. În afară de Constantinopol, Atena și Belgrad, orașe în care practică meșteșugul construcțiilor aproape ca monopol, țințarii sunt singurii arhitecți ai Turciei și Greciei; uneori, // p. 335 sunt socotiți, din greșeală, și constructorii din Albania și Tracia ca fiind ai lor. Cele mai grele sarcini, construirea podurilor de piatră cu multe arce de cupole și de încăperi boltite – țințarul știe să le termine ușor, datorită perspicacității sale înăscute. [...]

Țințarul este, în mare parte, arhitect, zidar, lăcătuș, tâmplar și zidar într-o singură persoană. Cu excepția pieselor metalice tumate și forjate, // care sunt procurate p. 336 din Austria, el face totul însuși.

Ca aurar și șlefuitor se bucură de o faimă meritată, și mult admiratele podoabe din argint filigranat de la Niș și Vidin sunt lucrute de mâinile țințarilor [...]. Înțelepciunea sa cunoscută, avem chiar voie să spunem – șiretenia, conservă țințarului <poziția> sa preferată de negustor, de mijlocitor al comerțului între Occident și Orient. <Țințarul> este pentru comerțul pe continent al Turciei ceea ce sunt armeanul și grecul pentru comerțul ei de coastă. Există multe case de comerț ale țințarilor ce sunt în legătură directă cu cele dintâi porturi și orașe industriale ale Europei.

De obicei i s-a reproșat țințarului lipsa de simț național, totuși pe nedrept. Fără un trecut istoric impresionant, risipit în oaze mici printre popoare de limbi diferite, printre națiuni cu mare trecut istoric, în parte și cu prezent glorios, și un viitor cu multe promisiuni, este cu atât mai de admirat că vlahii macedoneni nu au fost înghițiți de popoarele care îi înconjoară. Țințarii arată, în această direcție, o îndărătnicie comparabilă cu cea evreiască, care câștigă însă în vizibilitate, deoarece țințarul nu se deosebește prin îngrădiri religioase de vecinii săi.

În ceea ce privește politica, și țințarul este plin de ura fanatică împotriva turcilor, ce însuflețește toate rasele creștine din Turcia. [...]

În general, țințarii educați care locuiesc în orașe nutresc totuși cea mai mare p. 337 simpatie pentru tânăra Grecie, de la care așteaptă eliberarea sa de jugul turcesc și cu al cărei viitor promițător ar dori cel mai mult să își lege propria soartă.

După cum am spus, nu doar că vorbesc neo-greaca, ci își și trimit cu bucurie copiii la școlile înalte de la Atena, unde sunt crescuți în ideile mării Grecii iar după întoarcerea lor <acasă> le propagă cu mare zel. [Despre misiunea civilizatoare a Greciei și rolul țințarilor în mișcarea de eliberare elenă.]

Mai avem doar să aruncăm o privire asupra numărului vlahilor macedoneni. Este greu să dăm aici date sigure, căci, ca toate științele auxiliare ale istoriei, și statistica din Turcia europeană este în mare dezordine. [Estimări ale altor autori asupra mărimii populației.] Numărul total al țințarilor, cam a cincisprezecea parte a întregii rase românești – considerând cam 500 000 de suflete, se apropie de adevăr din datele strânse de mine din diferitele mele călătorii în Turcia, dacă socotim în acesta pe toți aparținătorii și descendenții acestui popor răspândiți prin întreaga

⁵⁴ *Kraemer.*

Turcie și întreaga Austrie. În acest număr însă nu sunt incluși acei coloniști vlahi care s-au așezat în acest secol în Serbia, Bulgaria și Dobrogea, pe malul drept al Dunării. Doar numărul acestora se ridică la 180 000 de suflete și este destul de interesant // că acești români dacici – spre deosebire de frații lor macedoneni, „țintarii” – câștigă tot mai mult prin răspândirea zilnică în populația slavă, o problemă ce poate fi evident demonstrată în Principatul Serbiei și, de asemenea, în Vojevodina austro-sârbă, după cum am văzut mai devreme⁵⁵.

Prin Porțile de Fier către Ada-Kaleh

[Despre războaiele dacice purtate de Traian. Controversele asupra localizării podului construit de Apolodor din Damasc peste Dunăre. Ocuparea, organizarea și colonizarea Daciei, până la retragerea autorităților romane. Călătoria se oprește pe malul drept al Dunării la Fortul Elisabeta, încă posesiune otomană, ca și insula Ada-Kaleh, aflată în vecinătatea ei.]

p. 356 Deoarece călătoria pe care o proiectasem prin Balcani în anul 1862 a fost întârziată de revolta bulgară izbucnită între timp⁵⁶, am folosit timpul liber câștigat fără voie pentru o vizită la Mehadia⁵⁷ și pe insula fortificată turcească <Ada-Kaleh>.

De la Vidin am navigat în amonte pe Dunăre prin Porțile de Fier, am acostat la Orșova și, după o scurtă prezentare la comandantul pieței acesteia, înarmat <fiind acum> cu toate vizele necesare în pașaport și însoțit de un fiu al graniței înfipt într-o uniformă încă și mai întunecată, am trecut prin carantina Orșovei către p. 357 punctul // unde o barcă mijlocește comunicația dintre mal și insulă. Călătoria dintre cele două brațe înguste ale Dunării a fost gata repede.

Un *nizam-ceauș*, ridicat de sosirea mea din poziția șezând, obișnuită în țara sa, m-a luat în primire. Trăsăturile severe ale feței sale, întrebând vădit asupra scopului vizitei ghiaurului, s-au înveselit evident și au căpătat chiar o anume expresie de supunere atunci când eu am cerut să fiu condus la guvernatorul fortăreței, tăind orice explicație și arătând *Buiruldi*-ul întărit cu pecetea pașei de Vidin.

După cum se știe, insula fortificată Orșova Nouă, acesta este numele ei inițial, a fost ridicată de împăratul Leopold I⁵⁸ și, când s-a întors la Austria prin pacea de la Passarowitz⁵⁹, a fost refăcută în forma actuală sub împăratul Carol al

⁵⁵ Autorul scrie mereu în apărarea punctelor de vedere ale Serbiei.

⁵⁶ Referire la războiul purtat între 1861–1862 între Muntenegru și Imperiul Otoman.

⁵⁷ Sat. com., jud. Caraș-Severin.

⁵⁸ „Contele Marsigli, care a văzut Orșova la începutul secolului al XVIII-lea, a publicat în ale sale Dan. II Tabla 8 o schiță a fortărețelor insuficiente de atunci, care au fost ridicate după modelul construcțiilor romane de aici”. (n.a.) *Vezi Călători străini despre țările române*, volumul al VIII-lea, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 44–63, pentru biografia și relatarea de călătorie a lui Luigi Ferdinando Marsigli.

⁵⁹ Referire la Pacea încheiată în 1718 între imperiile habsburgic și otoman, prin care se pune capăt războiului început în 1716 și se modifica frontiera dintre cele două state, prin încorporarea Banatului, Olteniei și Serbiei de nord în Austria.

VI-lea⁶⁰. Ca toate fortificațiile austriece din epocă, zidurile ei poartă amprenta marii solidități și sunt renumite prin puterea cazematelor sale. Coroana de bastioane ce se întinde în mare parte până aproape de malul insulei, se împarte în nenumărate unghiuri și este încă înarmată aproape în întregime cu acele tunuri pe care imperialii le-au lăsat în urmă. Din partea turcilor s-a făcut la fel de puțin ca și la Belgrad, pentru a crește capacitatea de apărare a Orșovei. La numărul foarte mare de fortificații turcești de pe Dunăre ar trebui însă și ca starea finanțelor marelui stăpân să fie cu totul alta, ar trebui să se petreacă ceva benefic în această direcție. [Prezintă pe larg bătăliile purtate în regiunea Porților de Fier între otomani și habsburgi în campania 1737–1739.]

De atunci <după pacea de la Șiștov din 1790⁶¹> flamura sultanului fâlfâie p. 365 nestânjenită peste marile ziduri ale insulei fortăreață. Decăderea ei este însă evidentă. În afară de câteva <clădiri> ce arată mai bine, la origine cazărmi austriece și clădiri administrative, <precum> și biserica transformată în moschee, așezarea turcilor aici a produs doar impresii lamentabile. Într-un conac grosolan, ce făcea prea puțină onoare arhitecturii turcești, am fost primit de comandantul de la Ada-Kaleh, un colonel (*mir-alai*) foarte binevoitor, așezat chirchit între coșuri cu fructe, piese de veselă ciobită și alte nimicuri.

După o prezentare scurtă a *buiruldi* meu, degustarea obligatorie de cafea și ciubuc, binevoitorul *effendi* m-a invitat să îi vizitez domeniul. Deoarece văzusem deja pe drumul către conac puținele lucruri interesante, am petrecut încă un ceas pentru a face crochiuri în câteva puncte și am părăsit apoi insula binecuvântată, pentru a mai câștiga timp pentru a vizita capela maghiară aflată în apropiere.

Cui nu îi este îngăduit să cunoască ființa cu adevărat turcească chiar în Turcia europeană sau asiatică, aceluia vreau să îi recomand numaidecât ca la o posibilă vizită la Orșova să nu lase deoparte, deloc, insula fortificată Ada-Kaleh – de a cărei evacuare nu s-a auzit încă până acum. Mai bine decât cea mai spectaculoasă descriere, <călătorul> ar găsi acolo, într-un spațiu îngust, o imagine bogată, caracteristică, plină de învățăminte. [...]

De la Cazane la Maidanpek⁶²

De cinci ori în câțiva ani, ultima oară în toamna târzie a anului 1864, am p. 366 navigat printre pereții de stâncă ce formează, între Golubac⁶³ și Ogradena⁶⁴, trecătoarea Cazanelor, lungă de 3300 de picioare, și de fiecare dată am fost atât de uimit de măreția peisajului acestuia, încât a trebuit să mă îndepărtez de impresiile adânci pe care mi le-au lăsat cele mai frumoase imagini ale Rinului cu adevărat mândru.

⁶⁰ Carol al VI-lea (1685–1740), împărat al Sf. Imperiu Romano-German între 1711–1740.

⁶¹ Pace separată între Austria și Imperiul Otoman, prin care se încheia războiul ruso-austro-otoman început în 1787. Orșova devenea posesiune habsburgică.

⁶² Oraș în Banatul sârbesc.

⁶³ Oraș în Serbia, pe malul Dunării.

⁶⁴ Localitate inundată la construirea barajului de la Porțile de Fier.

Este adevărat că mâna omului a făcut aici puțin sau, mai bine spus, nu a făcut nimic pentru a ridica simplitatea maiestuoasă a naturii. Dar se pare că tocmai de aceea a rămas atât de puternică și chiar și lucrările pe care mâna omului le-a desăvârșit în Cazane au din fericire rolul de a nu deranja sau micșora simțurile noastre, ci trezesc, prin îndrăzneala lor, un sentiment binefăcător în inima noastră, anume că nu există nici o barieră naturală și chiar de ar fi aparent și mai rezistentă și ar fi în stare să copleșească mintea omenească, de îndată ea i-ar opune capacitatea înnăscută <a omului> de a gândi.

Dunărea ce curge cu forță prin Cazane și-a săpat acolo o albie adâncă adesea până la 152 de picioare printre pereți de stâncă calcaroasă din Jurassic⁶⁵ ce se înalță drept, de amândouă părțile, iar straturile ce corespund pe cele două maluri vorbesc neîndoios despre fosta lor ființă comună.

p. 367 Munții se înalță direct de pe mal, când acoperiți cu păduri de foioase frumos crescute, când cu vârfuri golașe, zimțate, după cum se arată formațiunile calcaroase. Pe partea austriacă se vede tăiat în marginea abruptă drumul ce poartă, pentru a-l glorifica, numele „marelui maghiar” Szechenyi⁶⁶. Peste viaducte, prin galerii săpate în stâncă, cu multe bolți, sub pereți verticali de stâncă ce se ridică în cele mai diverse forme, la fiecare cot al fluviului se dezvăluie o imagine pitorească nouă. La îndrăzneala așezării intră însă în competiție cu drumul roman de pe cealaltă parte // despre care stau mărturie, în unele locuri, unde pereții de stâncă coboară direct în albia râului, galerii late de 6-8 picioare⁶⁷, săpate cu mult efort, apoi găurile drumului peste care se întindeau bârne de lemn și, în cele din urmă, diferite inscripții.

Cam la două ceasuri în amonte de așezarea sârbească Tekja⁶⁸ și față în față cu satul austriac Ogradena am ajuns la o stâncă ce ieșea mult în afară, „piatra lui Traian”⁶⁹ cu a sa inscripție mult amintită, săpată în piatră, susținută de două genii în relief. [Comentarii asupra relatării contelui Neigebauer; conținutul inscripției și dezbaterile asupra acestuia.]

p. 373 Cu mult mai mult decât lucrarea timpului a dănat interesantului monument al energiei romane barbaria marinarilor, pescarilor și ciobanilor ce treceau pe acolo și care își aprindeau, de obicei, focurile la stânca lui Traian. [Continuă călătoria pe partea sârbească a fluviului, descriind malul drept al Dunării și se îndreaptă spre Majdanpek.]

Gresia roșie și conglomeratele de mică din munții apropiați dau cea mai mare parte a materialului folosit pentru casele <din satul românesc Melnița⁷⁰>, aproape în întregime acoperite cu țiglă, iar pe dinafară pictate și cu ornamente sculptate. Livezile din fața acestora, îngrijirea ce domnește peste tot contrazic prejudecățile ce stăpânesc în multe locuri. Este de deplâns faptul că acestea și-au găsit loc și în,

⁶⁵ *Jurakalkstein*.

⁶⁶ Széchenyi Istvan (1791–1860), om politic și literat maghiar. Vezi și volumul I al prezentei colecții.

⁶⁷ 1 picior austriac = 0, 31 metri.

⁶⁸ *Tekie*, sat pe malul sârbesc al Dunării.

⁶⁹ „*Trajanstein*”.

⁷⁰ *Melnica*, sat în regiunea administrativă Petrovac na Mlavi (Piatra Mlavei) din Serbia.

de altfel, obiectiva operă a lui <Charles> Boner⁷¹ despre Transilvania. Descrierile românilor de acolo au apărut, vădit, sub influența națiunilor favorizate față de aceștia și deloc favorabile lor, germanii și maghiarii. Probabil că în parte cuprind multe adevăruri. Concluziile nefavorabile despre caracterul românilor ca neam sunt însă cu siguranță false. Cu plăcere am auzit de la autorul <britanic>, care îmi este prieten că judecățile sale despre români, corectate de atunci prin diferite experiențe, au ieșit la lumină în ediția germană a operei sale.

Aici, ca și mai devreme, în alte locuri din lucrarea aceasta, pot doar repeta. Românul este atât de capabil de a învăța, ca oricare altă națiune din triumfiul ilir. Sub legi înțelepte, ce se străduiesc să trezească iarăși în el conștiința demnității umane libere, ținută multă vreme subjugată de boieri și fanarioți, românul ar putea chiar dobândi o poziție dominantă printre popoarele din Pont<ul Euxin>, presupunând, desigur, că politica marelui său protector nordic⁷² i-ar permite aceasta. // Cu puține excepții, toată regiunea din jurul Maidanpek-ului este locuită p. 374 de români. La Gomja-Kruševica⁷³ am întâlnit un transport de recruți români care mergeau de la Negotin⁷⁴ la Belgrad pentru serviciul militar.

⁷¹ Vezi relatarea sa de călătorie în prezentul volum.

⁷² Referire la Rusia.

⁷³ Sat în Banatul sârbesc.

⁷⁴ Oraș în nordul Serbiei.

OLYMPE FÉLICITÉ AUDOUARD

(1832–1890)

Provenind dintr-o familie înstărită franceză din Marsilia, Olympe Félicité Audouard a rămas cunoscută posterității pentru militantismul ei feminist, dar și pentru activitatea publicistică. Căsătoria ei cu un văr îndepărtat, Henri-Alexis Audouard, s-a dovedit una nefericită și nu după mult timp s-a produs și separarea de corp și de bunuri, acesta fiind momentul declanșării seriei de călătorii și manifestări în plan public. În 1861 a ajuns pentru prima oară la Paris, iar în anul următor a fondat publicația „Le Papillon”, alături de prietenii literari, printre care se numără și Alexandre Dumas-tatăl. Ea a eșuat în încercarea de a pune bazele unei reviste politice („La Revue Cosmopolite”) publicația fiind rapid marginalizată și apoi cenzurată datorită anticlericalismului și a noutății pentru epoca respectivă. Riposta autoarei față de această decizie poate fi regăsită în lucrarea *Guerre aux hommes* apărută la editura Dentu în 1866. În perioada următoare o întâlnim în Statele Unite ale Americii, unde a ținut o serie de conferințe în care a pledat pentru reintroducerea divorțului și recunoașterea femeilor ca cetățeni: cu drept de vot și cu exprimare politică. Interesul feministei Olympe Audouard pentru America s-a materializat în două lucrări, *A travers l'Amérique, le Far-West*, Paris, E. Dentu, 1869; *A travers l'Amérique : North America, Etats-Unis : constitution, mœurs, usages, lois, institutions, sectes religieuses*, Paris, E. Dentu, 1871. Ulterior, atenția s-a îndreptat spre Rusia, diferită prin multe trăsături față de apusul Europei și America, surprinsă în alte două lucrări: *Les Nuits Russes*, Paris, E. Dentu, 1876; *Voyage au pays des Boyards. Etude sur la Russie actuelle*, Paris, E. Dentu, 1881. Tot acum a devenit din ce în ce mai interesată de spiritism, publicațiile sale apărute după 1870 arătând această tendință. Divorțul de Henri-Alexis Audouard a fost obținut abia în 1885, după legea Naquet, fapt ce avea să constituiească libertatea de care, de fapt, se bucura de mult timp. Înspre finalul veacului a publicat o serie de lucrări cu un caracter evocator: *Silhouettes parisiennes*, Paris, C. Marpon, E. Flammarion, 1883; *Voyage à travers mes souvenirs: ceux que j'ai connus, ceux qui j'ai vu*, Paris, E. Dentu, 1884, ele constituindu-se într-un substitut al memoriilor și alăturându-se fericit acelor relații de călătorie apărute până atunci.

Cartea *L'Orient et ses peuplades* a fost editată în 1867 și aduce în prim-plan o călătorie realizată pe Dunăre, opririle în spațiul românesc fiind reduse. Totuși, ea surprinde diverse aspecte referitoare la societatea vremii, autoarea făcând o distincție între români și valahi, în funcție de zona de proveniență, Transilvania sau Principatele Unite. Problemele legate de confortul drumului, dar și de sărăcia populațiilor văzute, sunt cele care primează în aceste scurte pagini de descriere, care pot fi adăugate altora cu același interes.

În istoriografia română prezența călătorei franceze în spațiul locuit de români a fost semnalată de Constantin I. Karadja, *Scrisorile lui Kelemen Kikes (1738–1740). Pe Dunăre și prin Dobrogea*, publicate de..., Tipografia ziarului „Dobrogea jună”, Constanța, 1924, 14 p.

[...] După ce am trecut de defileul Cazanelor, începe una dintre zonele cele mai pitorești ale Dunării; fluviul are 28 metri adâncime și doar 87 metri în lățime. Această cantitate de apă este împânzită de roci care se ridică perpendicular în aer; trecerea timpului le-a modelat în forme care de care mai deosebite. Pe vârful lor vedem zburând vulturi imenși. În acest loc încercăm o emoție: spectacolul își are frumusețea și măreția sa, o măreție austeră.

Mai departe, vârful muntelui St. Bees² se ridică la o înălțime de 2100 metri. La stânga, de-a lungul malului stâncos și abrupt, găsim urme ale drumului lui Traian³ și zărim vestigii ale podului de pe care legiunile romane erau aruncate în Dunăre. Nu departe de încântătorul // sat Ogradina⁴, pe țărmul drept, vedem tabulele p. 116
lui Traian. [...]

De la Moldova <Nouă> la Golubac⁵, trecând prin Poletin⁶, ce se află în fața satului Ogradina și mai jos de Tabula // Traiana, regăsim vestigiile unui drum în p. 117
scări; urmele, lăsate în stâncă, sunt perfect vizibile în anumite locuri; le regăsim pe parcurs în 12 locuri.

Griselini⁷ ne spune că această rută a fost construită în timpul domniei lui Tiberiu⁸ de către soldații legiunilor romane; ea servea la remorcarea și direcționarea navelor atunci când curentul era prea puternic.

Ceea ce este curios pentru a ne atrage atenția este că locuitorii acestei regiuni trăiesc fără să se amestece cu vecinii lor; ei reprezintă tipul de roman pur căci putem spune că au păstrat costumul și obiceiurile <romanilor>; ei sunt aceia care pot fi considerați ultimii continuatori pe plan uman ai romanilor. Cu siguranță, savanții și amatorii de antichități n-ar putea să facă o călătorie mai interesantă și mai bogată ca recoltă de obiecte de artă și amintiri istorice decât cea de pe Dunăre, dar această călătorie trebuie făcută călare, în scurtul timp liber din timpul zilei, cu opriri la toate ruinele presărate pe mal.

Pentru simplul călător, chiar și pentru cel care nu se bucură de privilegiul de a fi savant, dar căruia îi place frumosul, Dunărea, cu cursul său capricios, țărmurile atât de variate ca înfățișare, este încântătoare și demnă de interes.

¹ Traducerea s-a efectuat după lucrarea *L'Orient et ses peuplades*, Paris, E. Dentu, 1867, p. 115-142.

² *Sterbees*, Cumbria, Marea Britanie. În această zonă, terenul este mai înalt decât nivelul coastei Mării Scoției, cu care se învecinează, dar nu poate fi numit munte.

³ *Trajan*.

⁴ Sat, com., jud. Mehedinți.

⁵ *Gelumbaez*, oraș, Serbia.

⁶ Localitate neidentificată.

⁷ Francesco Grisellini (1717-1787), savant și călător italian. Date biobibliografice și traducerea relatării sale de călătorie despre Banat poate fi consultată în seria veche a colecției de față, vol. X, partea I.

⁸ Tiberius Caesar Augustus (42 î. Hr.-37 d. Hr.), împărat roman (14-37 d. Hr.)

p. 129 [Întreprinde o călătorie la Budapesta. După o scurtă ședere, se decide să plece spre Constantinopol, prilej de a-i cunoaște mai bine pe români – denumire prin care îi desemna pe locuitorii Transilvaniei – și pe valahi, cum îi numea pe cei provenind din principate]

Românii și valahii⁹ erau în număr mare <la bordul vasului>. Se reîntorceau acasă după ce-și cheltuiseră banii pe toate mesele de joc din Germania.

p. 130 Valahii joacă foarte mult; de asemenea, pe parcursul întregului drum, ei au fost aceia care // s-au lăsat orbiți de pasiunea pentru primejdioasa damă de pică. Am văzut de mai multe ori cum partida lor de joc devenea periculoasă și ceea ce mă uimea cel mai mult la ei era că se acuzau reciproc într-un mod atât de grosolan, încât puteam să-i strigăm și sub un alt nume. Și, ca atare, odată partidele terminate, <iar> ofensele aruncate și primite, continuau să pară că sunt cei mai buni prieteni din lume: pălăvrăgeau, râdeau, se tutuiau, fără a avea aerul că-și aduc aminte să-și fi spus unii altora tâlhari.

Într-o seară, una dintre aceste partide a fost tulburată de un incident dramatic care a dat naștere la discuții ciudate. Doi domni jucau bacara¹⁰; erau implicate sume mari de bani; învinsul i-a spus celui care ținea banca:

„– Pariez totul...”

„– Primesc”, a spus celălalt și i-a dat cărțile.

Adversarul își ia cele două cărți care-i revin, le privește și cade în fătoliul său, încă ținând cărțile în mână.

„– Vreți o carte?” l-a întrebat casierul.

Celălalt nu-i răspunde nimic.

Casierul consideră această tăcere un refuz și își trage o carte, care este <cu cifra> nouă.. //

p. 131 Partenerul rămâne impasibil.

„– Aveți și dumneavoastră un nouar?” îl întreabă casierul.

Aceeași tăcere.

Toată lumea se privește cu o oarecare uimire pentru că ochii aceia deschiși, dar fișei, aveau ceva ciudat. Îl scuturăm: era mort, datorită ruperii unui anevrism. Iată discuția ce a urmat. Casierul a spus:

„– Am jucat totul, deci am câștigat întreaga sumă și ea îmi aparține”.

Iar părintele celui mort răspundea:

„– Un mort nu poate juca!”

„– Dar trăia când a spus «Pariez totul»”.

La care părintele răspunde:

„– De acord, dar apoi când dumneavoastră ați spus: «Vreți o carte?»», el era mort. În afară de asta, avea cinci cărți, probabil ar fi tras și, luând cartea dumneavoastră, poate că ați fi pierdut”.

„– Nu a murit decât după ce am tras și la cinci <cărți> nu se trage”.

p. 132 „– Dar, presupunând, spunea părintele, că în loc // să fi câștigat ați fi pierdut, ați fi plătit în acest caz?”

⁹ *Les Roumains et les Valaques*. Autoarea face distincția între cei care veneau din Transilvania și cei din Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei.

¹⁰ Joc de cărți în care nouă are valoare, iar decarii, numiți bacara, sunt egali cu zero.

„– Bineînțeles că da! a răspuns învingătorul”.

Privitorii erau împărțiți în două tabere și discuția părea să continue la infinit.

De fapt, cazul era dificil de judecat și, după părerea mea, nu știu de partea cui era dreptatea. Dar, ceea ce știu prea bine este că, a-i vedea pe acești oameni dezbătând un interes financiar în fața aceluia corp cald încă, era un lucru penibil. Indivizii aceștia îmi lăsau impresia unor lupi care se luptau pentru carne proaspătă.

Trecuseră două zile și jumătate de când navigam pe Dunăre când, într-o seară, spre miezul nopții, vaporul s-a oprit brusc și s-a auzit o trosnitură surdă. Se înțelege de la sine că această trosnitură a fost urmată de vreo sută de strigăte ce puteau fi bine auzite și care erau scoase de toate călătoarele; ele s-au grăbit spre punte și strigau din ce în ce mai tare să sărim și își făceau prea puține griji în legătură cu atât de vizibila transparentă a costumului lor.

Vaporul părea că se împotmolește în nisip și cum avea de-o parte trei picioare de apă, iar de alta cel puțin cincisprezece, era culcat pe un flanc într-un mod care ne liniștea prea puțin. Ne-am grăbit să mutăm // pachetele și să aducem greutatea p. 133 pe latura cea mai înaltă; mai apoi, căpitanul a executat câteva manevre pentru a ieși din împotmolire, precum cea de a pune sub presiune mașinăria, ceea ce m-a panicat îndestul.

Dar, toate aceste manevre nu au reușit să ne scoată din această situație nefericită în care am rămas de-a lungul a douăzeci și patru de ore; probabil, am fi pățimit mai multe dacă destinul nu ar fi adus un alt vapor spre zona noastră; acesta a fost cel care ne-a ajutat să ne revenim, remorcându-ne.

După cum am spus deja, vaporul nostru era plin de călători, din care o mare parte nu aveau paturi și își petreceau noaptea pe un scaun sau pe canapeaua din sala de mese. Asta nu împiedica îmbarcarea călătorilor la fiecare stație, fără a-i preveni de soarta tristă ce-i aștepta la bord; de asemenea, era un du-te-vino, o îmbulzeală îngrozitoare; nu se mai știa unde să fie repartizați, puntea fiind murdară și plină de tot felul de mărfuri.

O neplăcere mult mai mare era următoarea. Aceste vapoare sunt construite pentru șizeci sau optzeci de călători, au provizii de hrană, <alte> servicii, de rufărie, în fine, // de toate, pentru șizeci de persoane; aceste provizii sunt calculate p. 134 pentru un număr fix de zile. Însă, noi eram o sută cincizeci de călători în loc de șizeci și am petrecut douăzeci și patru de ore împreună, ceea ce înseamnă o suplimentare cu o zi a zilelor fixate; astfel, din cauză că proviziile s-au epuizat repede, am ajuns la rație. Mai mult, sala de mese nu putea cuprinde decât de la optzeci la o sută de persoane și am fost nevoiți să facem două schimburi, unul la ora cinci, altul la ora șase. Un mare număr de persoane nu părăseau întreaga sală după masă, alții dădeau din coate pentru a găsi loc. Cei care erau prevăzuți pentru o a doua tură erau persoane calme și dușmani ai nebuniei; eu eram printre acestea; dar, vai, ce cină! Neapărat, în întregime, rece.

Pe urmă, ne dădeau aceleași farfurii, aceleași tacâmuri în care le-au servit <mâncarea> și altora, fără a se sinchisi să le spele; se mulțumeau să le ștergă puțin; toate acestea erau murdare, unsoase, dezgustătoare. Pe acest vapor am trăit din cafea și pâine goală.

Cu siguranță, nu este nimic mai frumos decât apele Dunării dintre Viena și p. 135 Cernavodă¹¹, dar pentru a-i putea acorda atenția ce i se cuvenea // trebuia să te bucuri la bordul vaselor de mai mult confort.

După ce am trecut de locul în care râurile Telița¹² și Musabey¹³, care servesc drept frontiere Bulgariei și Dobrogei¹⁴ vin și se varsă bolborosind în Dunăre, un pic mai în aval de orașul Silistra întrezărim prelungirea munților Balcani. Țigani și-au cioplit un fel de peșteri în acești munți și trăiau acolo talmeș-balmeș într-un mod cam sălbatic.

Puțin după aceea, am ajuns în orașul Rasova¹⁵, unde se mai găseau încă urmele unui vechi zid care se întindea de acolo la Marea Neagră. Începând din acel punct, fluviul își schimbă brusc direcția, îndreptându-se spre nord. Curând, sosim la Cernavodă, loc din care luăm trenul pentru a ajunge la Constanța¹⁶. La orele două dimineața, vaporul nostru își schimbă brusc direcția și ni se strigă: „Repede, repede, grăbiți-vă, am ajuns”.

Se făcuse foarte frig: treziți din primul somn, forțați să ne îmbrăcăm în grabă, neavând nimic cald de băut, toate acestea ni s-au părut nesănătoase și foarte puțin agreabile; toată lumea era foarte prost dispusă. //

p. 136 Ni se striga la fiecare moment: «Repede, repede, vaporul va pleca». Literalmente, a fost dată afară toată lumea, pe jumătate trezită și pe jumătate îmbrăcată. Briza aducea un aer rece; am avut zece minute de mers pe jos pentru a ne urca în tren și am avut grijă de bagajele și păturile noastre.

Această cale ferată pornește din mijlocul deșertului; nicio sală de așteptare, niciun adăpost.

Cum angajații nu contau pe sosirea vaporului înaintea orelor șase sau șapte ale dimineții, am petrecut trei ore în aer liber, mergând încolo și înapoi pentru a ne încălzi.

Această cale ferată este departe de a fi terminată și confortabilă, dar așa cum este aduce mari servicii. Deoarece traversează Dobrogea, un ținut arid și nelocuit, nu are alți călători decât pe cei care sosesc pe Dunăre. În lunile pe parcursul cărora Dunărea nu este navigabilă, această nefericită cale ferată nu produce nimic; cred că antreprenorii săi nu trebuie să se îmbogățească și acționarii nu trebuie să-și primească marile dividende.

Acest drum se scurtează mult; traseul de la Cernavodă la Constanța nu este p. 137 decât de trei ore, // în timp ce cel pe apă este de mai mult de două zile.

Dar, nimic nu este mai îngrozitor decât traversarea țării prin această linie de cale ferată: terenul este mlăștinos; adesea, apa ajunge până la portierele vagoanelor; din aceste mlăștini se răspândește un miros nesănătos și puturos.

¹¹ *Gernavoda*, oraș, jud. Constanța.

¹² *Tallan*, râu, care se varsă în lacul Babadag.

¹³ Râu neidentificat.

¹⁴ *Dobrudscha*.

¹⁵ *Rassowa*, sat, com. jud. Constanța

¹⁶ *Kustendje*.

Singura stație, singurul loc locuit pe care l-am traversat, este Medgidia¹⁷, oraș cu o istorie recentă. El este locuit de douăzeci de mii de tătari. Acești bieți oameni au fost urmăriți de Rusia, iar administrația turcească, preluându-i din milă, le-a permis să se stabilească în acest oraș, să trăiască în liniște și după bunul lor plac. Poarta, știindu-i săraci, nu le-a cerut nici măcar cel mai mic impozit.

La Constanța, țărmurile Mării Negre sunt lipsite de orice vegetație și îngrozitor de triste. Ceea ce le face și mai triste în ochii noștri sunt o mulțime de cerchezi ce și-au făcut tabăra pe mal, goi sau pe jumătate acoperiți de zdrențe, murind de foame; îi vedeam pe bieții copii pe care oboseala drumului și lipsurile i-au extenuat și care păreau să nu mai aibă niciun pic de viață.

Într-adevăr, era o priveliște sfâșietoare. //

p. 138

Acești nefericiți își părăsiseră țara pentru a se sustrage dominației ruse; au făcut acest lung drum ducându-și sau trăgându-și după ei copiii. Mare parte din acești nefericiți urmau să moară pe țărmurile Mării Negre.

Își cuceriseră libertatea, dar, vai, nu profitau de ea.

Cum vaporul care trebuia să ne conducă la Constantinopol nu pleca decât după o oră, am pornit să-i vedem pe acești cerchezi și ne-a cuprins mila; am făcut o colectă și le-am dat ceea ce am strâns.

Mamele, tații luându-și micii copii în brațe, ne spuneau întinzându-i spre noi:

„Cumpărați-l, este cuminte, vă va iubi, vă va sluji bine; cumpărați-l, domnule!”

Era o priveliște care-ți rupea inima. Pe aceste biete mame care ne propuneau să le cumpărăm copiii, nu puteam să le acuzăm că erau lipsite de suflet, căci, vânzându-i, ele le asigurau viața și poate bunăstarea acestor mici paria în timp ce știau că dacă i-ar păstra lângă ele, vor muri de frig, foame și oboseală. Sentimentul care // le anima era, deci, unul de un sacrificiu sublim.

p. 139

Cu noi era un turc bogat: în fața acestui tablou de mizerie și durere el s-a simțit profund emoționat: și-a deschis punga, și-a numărat banii și a făcut cinci părți; apoi, a ales copiii cei mai suferinzi, pe aceia care nu aveau nici măcar o cărpă pentru a se îmbrăca și le-a dat fiecăruia dintre părinți o parte din bani, zicându-le:

„Fiți liniștiți, îi voi îngriji atât de bine încât vor reveni la viață. Din această zi îi voi considera ca și cum ar fi copiii mei”.

Părinții s-au aruncat la picioarele sale pentru a-i mulțumi; erau nebuni de bucurie; ducându-și copiii la inimă, le spuneau:

„Nu plângeți, veți avea haine și pâine; nu veți muri de frig și de mizerie în acest pământ umed”.

Alți părinți, care aveau și ei copii, aruncau spre ei o privire îndurerată ce părea a spune: „Voi nu veți avea nici pâine și nici haine și veți muri!”.

Ah! Cât regret că nu sunt bogată și nu pot smulge și eu pe câțiva dintre aceste mici ființe nefericite morții!

Acelui turc i-au fost aduși copiii, până // la vapor. Odată aflat acolo, și-a pus p. 140 la încercare cuferele pentru a le da halate și mantii pentru a-i acoperi; apoi, i-a instalat în cele două paturi ale cabinei sale și le-a adus de mâncare. Aceste biete mici ființe s-au grăbit a devora tot ceea ce li s-a oferit. Părinții, văzând îngrijirile

¹⁷ *Midjji*, oraș, jud. Constanța.

părintești pe care acest musulman le acorda copiilor lor, au plecat fericiți și liniștiți asupra sorții lor.

Mai multe persoane, și mai ales mame, citind acestea își vor spune că acești părinți erau denaturați, că ar fi fost mai bine să-și vadă copiii murind alături de ei decât să-i vândă străinilor.

p. 141 Dacă nu le-aș fi văzut pe aceste cercheze culcate pe un pământ umed, ajunse palide din cauza frigului și a foamei; dacă nu aș fi văzut morminte, proaspăt săpate, copiii morți din cauza suferințelor și privațiunilor pe care le-au îndurat; dacă nu aș fi văzut și alții gata să moară; dacă nu aș fi văzut disperarea acestor biete mame văzând cum ele nu aveau nimic pentru a-și feri copiii de frig, nimic pentru a-i hrăni, mi-aș fi spus și eu că acești părinți sunt denaturați; dar, văzând acestea, cred că comportamentul lor este rezultatul unei iubiri părintești împinse până la ultimele sale limite, împinse până la abnegație; // ele preferau să-și păstreze singura consolare ce le rămâne în mijlocul nefericirii lor și să-i smulgă din această lentă agonie.

Musulmanii iubeau mult copiii; cumpărau cerchezi și cum vedeau un copil orfan și nefericit, repede îl adoptau. Făceau dreptate la rândul lor, iubindu-i, crescându-i și îngrijindu-i pe acești copii ca și cum ar fi ai lor.

Pe tot parcursul drumului, turcul s-a îngrijit de acești copii precum ar fi făcut-o cea mai bună dintre mame pentru ai ei. Acești nefericiți erau acoperiți de insecte: el însuși i-a dus în port și i-a spălat cu apă fierbinte. Apoi, le-a croit haine din halatele sale. Văzând că a început să le coasă de bine de rău, m-am grăbit să-i ofer ajutorul și experiența mea în această privință.

p. 142 Dacă Marea Roșie are o tentă cărămizie, tentă care-i determină nisipul roșu ce-i formează albia, Marea Neagră, dimpotrivă, are o tentă de un negru lugubru. Când demonii furtunilor se descătușau peste nave, vedem valurile de un negru înspăimântător vuind, înconjurând vaporul și lovindu-se cu furie; fundul apei este atât de negru // încât îți imaginezi infernul...

Am văzut furtuni în multe mări, dar niciuna nu mi-a făcut o impresie într-atât de neplăcută, niciuna nu mi-a părut într-atât de nesuportat ca aceea care a făcut să danseze, să crape și să sară cu furie vasul nostru pe Marea Neagră, timp de douăzeci și patru de ore.

Îmi este destul de teamă de mare astfel încât această furtună m-a impresionat profund. Cerul era negru: peste tot în jurul nostru, valuri negre care păreau ridicate de o putere infernală; un vânt rece lăsa să se înțeleagă hohote dureroase, strigăte răgușite de disperare. Vaporul se auzea trosnind și părea a se plânge; toate acestea îmi păreau de o tristețe fără seamăn și în sufletul meu, ca și pe cer, se involburau nori negri. După douăzeci și patru de ore lungi, cerul s-a făcut de un albastru frumos în fața ochilor mei încântați, căci soarele a revenit pentru a ne lumina, iar vântul s-a lăsat dus și deodată m-am simțit cuprinsă de o melancolie greu de descris.

CHARLES BONER

(1815–1870)

Charles Boner s-a născut în Anglia la Weston, o mică localitate de lângă Bath la 29 aprilie 1815, fiind al doilea copil și singurul fiu al familiei. Tatăl său a murit în 1833. Primii ani de școală i-a petrecut la Bath, iar următorii (1827–1829) în micul orașel Tiverton din comitatul Davon, situat în sud-estul Angliei. Între 1831–1837 a fost profesorul celor doi fii mai mari ai remarcabilului pictor peisagist de factură romantică, John Constable. După moartea mamei sale, survenită în 1839, Boner a acceptat invitația baronului August Doernberg să plece cu el în Germania. După o scurtă perioadă necesară familiarizării cu limba germană, l-a însoțit pe baron la Regensburg unde i s-a oferit un post bine plătit în familia prințului Thurn und Taxis, care l-a onorat cu prietenia sa pe tot parcursul vieții. Perioada petrecută în această ilustră familie, dar și comportamentul său i-au atras prietenia și respectul unor personalități ilustre ale vremii, cele mai multe cunoscute în casa prințului. În 1844 a încheiat un contract cu revista londoneză „Literary Gazette” pentru o serie de articole despre poezii germani, ce aveau să-i aducă o faimă binemeritată.

Marea majoritate a poemelor, care l-au făcut cunoscut și apreciat, au fost scrise la reședința prințului Thurn und Taxis, unde de altfel a și locuit timp de douăzeci de ani. A tradus din Hans Christian Andersen, în 1846 *A Danish Story Book*, iar în 1848 *The Dream of Little Tuck*. În 1845 a cunoscut-o pe Mary Russell Mitford, poetă și dramaturg, cu care va purta timp de 10 ani o interesantă corespondență literară, pe care a încercat să o tipărească, dar fără succes. Corespondența și memoriile sale au fost publicate postum, în 1871, în două volume, de R. M. Kettle, la o importantă editură londoneză (*Memoirs and letters of Charles Boner, author of „Chamois hunting in <the mountains of> Bavaria” with letters of Marry Russell Mitford to him during ten years*, Richard Bentley and Son, London). În 1860, Charles Boner a părăsit Regensburgul pentru a se stabili la Munchen, iar în august 1865 a plecat la Viena în calitate de corespondent al prestigioasei publicații „Daily News”. Aici a rămas până la încheierea războiului austro-prusian din 1866 (14 iunie-23 august). În toată această perioadă a transmis corespondențe și pentru „New York Tribune”, dar și pentru alte publicații. Câțiva ani mai târziu, în 1867, s-a deplasat la Salzburg pentru a fi martor la întâlnirea dintre Napoleon III și împăratul Franz-Joseph. Una dintre ultimele călătorii a fost la Triest, unde a participat la funeraliile împăratului Ferdinand Maximilian Joseph de Habsburg. Boner a murit în aprilie 1870 la Munchen. Dintre lucrările sale menționăm: *Chamois Hunting in the Mountains of Bavaria and in the Tirol*, (1860), *Forest Creatures* (1861), *Transylvania, its products and people* (1865), *Guide for Travellers in the plain and on the Mountain* (1866), *Siebenbürgen, Land und Leute*” (1868).

Cea mai cunoscută lucrare a lui Charles Boner este *Transylvania, its products and people*. Potrivit propriei mărturii din *Prefață* (p. V–VII), datată octombrie 1865, cartea este rodul unei călătorii de câteva luni în Transilvania, prilej de a culege date și a face o serie de constatări la fața locului. Ele au fost completate cu multe informații oferite de personalități locale ca de pildă arheologul maghiar Henry Finály, profesor la Cluj, care i-a permis să copieze tabletele romane și l-a inițiat în modul de folosire și descifrare, bunul său prieten, sasul Johann Karl Schuller, geograf și etnograf, care prin discuțiile purtate i-a adus lămuriri și explicații și l-a familiarizat cu lumea literară și științifică a provinciei, episcopul evanghelic Georg Daniel Teutsch, baronul Blasius Orban și rectorul sașilor Friedrich Müller, ultimii doi oferindu-i cu generozitate fotografii și schițe făcute de ei înșiși, care se regăsesc de altfel în volum. Nu mai puțin de 43 de ilustrații cu teme dintre cele mai diverse, de la edificii istorice la cele publice de la data vizitei, la străzi, vederi panoramice ale locurilor vizitate, până la portrete ale diferiților localnici în veșmintele lor tradiționale, îmbogățesc

lucrarea și îi adaugă un plus de consistență. Alte date și informații i-au fost furnizate autorului de către nobilii maghiari, cunoscuți în peregrinările sale. Aceștia le datorază o bună cunoaștere a statisticilor și a veniturilor provinciei, dar și a deficiențelor unora dintre legile existente și a modalității de aplicare. Tot în *Prefață*, chiar de la început, autorul ține să precizeze că „pentru punctele de vedere politice eu sunt, desigur, singur responsabil”. Cartea este completată cu 5 hărți ce înfățișează fiecare, după caz, răspândirea pe zone și în funcție de densitate a populației germane, maghiare și române în Transilvania, proiectul unui traseu de cale ferată care să lege liniile europene cu cele turcești și o hartă a provinciei.

Călătoria lui Boner a început la Viena, unde s-a îmbarcat pe unul din vasele companiei austriece de transport pe Dunăre și a urmat cursul fluviului până la Orșova. Traseul englezului prin Banat și Transilvania este unul sinuos, el revenind în unele locuri, ceea ce denotă că itinerarul conceput în prealabil a suferit modificări în funcție de informațiile și sfaturile primite de la interlocutorii săi. Prima localitate vizitată a fost Mehadia, căreia îi consacră un capitol în care prezintă apele curative, prețul cazării, calitatea hranei, dar și satele întâlnite pe drum, locuitorii și portul lor. De aici se îndreaptă spre Hațeg și Orăștie, nu înainte de a zăbovi la Sibiu, prilej de a admira vestita colecție Brukenthal și de a remarca amestecul de etnii, veșminte și obiceiuri. Interesante sunt comentariile sale privitoare la unele din satele locuite de sașii din împrejurimile Sibiului. Vânător pasionat, Boner a dedicat un capitol special faunei din Transilvania și unul vinului, însemnările sale fiind de un real interes pentru evoluția anumitor specii în spațiul românesc și oferind date despre renumitele podgorii de pe valea Târnavelor și din zona Alba Iulia, despre producția anuală, calitatea vinului, prețul. După ce vizitează Mediașul, ajunge la Sighișoara, despre care spune că „seamănă cu Nürnberg și Ulm”, cu străzi îngrijite, cu case ca niște mici fortărețe, „cu jaluzele verzi, drăguțe, și decorațiuni de modă veche și o curățenie de modă veche”, ce degajă „un aer liniștit și o anume bunăstare”. Cu acest prilej Boner remarcă legăturile strânse cu lumea științifică din apusul Europei, lucrări ale diferiților autori germani în viață fiind prezente în librării ca și în biblioteci particulare. În drum spre Brașov trece prin două mici târguri Saschiz și Rupea, primul definit ca o „așezare germană”, deoarece era locuit în mare parte de sași. Ajuns la Brașov, un alt oraș săsesc, călătorul englez nu se poate reține să nu-l compare cu Sibiul, insistând asupra fortificațiilor, construcțiilor și străzilor, noutăților edilitar-gospodărești dintre care remarcă recenta iluminare cu gaz a orașului. Deși populația majoritară o alcătuiau sașii, în Brașov locuiau și români și unguri, relațiile dintre etnii fiind influențate de politică. În dorința de a cunoaște cât mai mult despre locuri, împrejurimi și populație, Boner face o vizită și în jurul Brașovului, la Râșnov, Codlea, Cristian și chiar peste Carpați, la Bran, unde „toți <locuitorii> sunt ciobani, nu știu nici măcar cum se mănuieste plugul”.

În zonele locuite de secui vizitează Sfântu Gheorghe, Turia, Borsec, Covasna, Târgu Secuiesc, ajungând până la lacul Sfânta Ana și descrie calitățile curative ale apelor minerale. El insistă asupra celor 11 izvoare de la Borsec, a modului de îmbuteliere a apei minerale, a inconvenientelor apărute în *cursul procesului*. În continuarea călătoriei vizitează Reghin și Târgu Mureș, Bistrita, Năsăud, Dej, Gherla, Cluj, Ocna Mureș, Alba Iulia, Sebeș, Agnita, Făgăraș, Hunedoara, Deva, Săcărâmb, Boița, Abrud, Roșia Montană, Remetea, Turda. Călătorul englez s-a arătat deosebit de interesat de exploatarea zăcămintelor din subsolul Transilvaniei, prezentând pe larg minele de aur de la Roșia Montană, Săcărâmb, Câmpeni, de cupru de la Bălan, de argint și plumb de la Rodna.

Cartea lui Charles Boner constituie un veritabil și complet portret al Transilvaniei anilor 60 ai secolului al XIX-lea. Din păcate, deși autorul avea să consemneze în ediția în limba germană că „tot așa ca pentru unguri și sași, am căutat a fi drept și cu românii; despre dâșii nu s-a spus nimic care să nu fi fost supus prealabil unei încercări temeinice”¹, paginile referitoare la ei arată că multe din considerații și puncte de vedere au fost preluate, fără nici o verificare, de la interlocutorii săi, nobilii maghiari și de la diferite oficialități săsești. Pe lângă cele afirmate nu o dată în lucrare privind sursa unor informații, o dovadă în plus o constituie vizita la Năsăud, un „sat românesc”, care l-a surprins, după propria mărturisire, prin „case bine construite și chiar frumoase, câteva la fel de frumoase ca cele ale unor nobili”, locuite de oameni „mai înstăriți”, mulți vorbitori de germană, educați, unii cu studii la Viena, cu care se putea purta o discuție „la fel de plăcută ca cea purtată cu țărani sași sau

¹ Apud, Nicolae Iorga, *Vederi ardeleni în cartea unui englez*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXXIII, 1940, p. 4.

secui”. În același timp, contrar celor afirmate anterior despre români, constată cu mirare că pretutindeni domnea ordinea și siguranța personală, brutalitățile fiind mai puține ca în alte părți.

În încheierea lucrării sale, Charles Boner este de părere că la data vizitei situația în Transilvania nu era clară, că existau multe lucruri contradictorii, chiar derutante, că multe trebuiau schimbate și cea chemată să facă toate acestea era Austria. Concluzia sa este de înțeles dacă aveam în vedere realitățile din provincie, dar și faptul că voiajul a fost făcut într-un moment în care relațiile Austriei cu Prusia nu erau dintre cele mai cordiale, iar Ungaria, deranjată de perioada de liberalism ce urmasse după revoluția de la 1848–1849 și de revenirea Transilvaniei la statutul de provincie autonomă, lăcea presiuni asupra Vienei de reîntoarcere a ei la vechiul statut.

Despre Charles Boner au scris: Bogdan Petriceicu Hașdeu, o recenzie a cărții *Transylvania, its products and people*, în „Federațiunea”, 1868, nr. 141, 144, 146, 148, 155; Vasile Bichigean, *Trei călători străini despre Valea Someșului*, în „Arhiva someșană”, nr. 1, Năsăud, 1924, p. 41–48; Nicolae Iorga, *Vederi ardelene în cartea unui englez*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1940, XXXIII, p. 1–4; Cornelia Bodea, Hugh Seaton –Watson (editori), *R.W. Seaton–Watson și românii 1906–1920*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 7–9; Carmen Andraș, *România și imaginile ei în literatura de călătorie britanică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2003.

CHARLES BONER

Transilvania. Produsele și locuitorii ei²

Capitolul I

Pe Dunăre în jos

p. 10

De la Baziaș³, calea ferată duce la Timișoara⁴. Era o zi frumoasă și am văzut pentru prima oară bărbați și femei români. În ciuda căldurii, mulți aveau <pe ei> piei grele de oaie. Era acolo un amestec straniu de diferite naționalități și toți formau o scenă de o sălbăticie barbară. Culorile luminoase ale costumelor înveseleau <locul> și, printre acestea, hainele negre ale șvabilor arătau sumbru. Acești oameni, în ciuda șederii lor îndelungate în ținut, vorbesc dialectul⁵ lor cu aceeași claritate ca și cum ar trăi încă în <munții> Pădurea Neagră. Îngrijirea și curățenia lor contrastează puternic cu mizeria și lipsa de civilizație a altor țărani.

Sunt două aspecte de istorie naturală, care probabil merită să fie menționate. Cei mai grozavi porci care pot fi văzuți undeva, se află în Ungaria și sunt din rasa Palatină. Oricât ar fi de grași, ei nu cresc la fel de masivi ca porcul nostru englezesc. Nici grăsimea nu este la fel; este tare și fermă ca aceea a mistrețului sălbatic. Sunt acoperiți cu un păr fin și creț și reprezintă o excepție în comparație

² Traducere după Charles Boner, *Transylvania. Its products and its people. With Maps and numerous Illustrations after Photographs*, London, Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1865.

³ *Basiash*, sat, com. Socol, jud. Caraș-Severin.

⁴ *Temesvar*.

⁵ *Patois*

cu animalul obișnuit și dezgustător al aceleiași specii. De altfel, hrana lor nu este lipsită de gust; câteva mâini de porumb le sunt aruncate în față și, pe măsură ce ronțăie grăunțele aurii, ești aproape tentat să mănânci câteva cu ei. Celălalt aspect observat de mine este acela că puricii din Timișoara depășesc în mărime orice am văzut până acum. Ei trebuie să fi supraviețuit din vremurile în care „existau uriași pe pământ”. În urma unei îndelungate secete, suferința în Ungaria și Banat a fost îngrozitoare. Totul a secăt și acolo nu a mai fost nici iarbă pentru vite, nici hrană pentru oameni⁶. Vitele nu puteau fi vândute // la niciun preț, pentru că nu era nimeni care să le cumpere, deși patru florini⁷ erau acceptați cu bucurie pentru un bou bine crescut. De aceea, din dorința de a încerca să salveze ceva, țărani și-au sacrificat: oile și le-au aruncat la porci, pentru ca măcar aceștia să aibă ceva de mâncat pentru un timp. Paie de <acum> cinci ani erau date jos de pe acoperiș și folosite ca nutreț. Caii erau alungați pentru a-și găsi hrana singuri; dacă supraviețuiau și erau găsiți din nou cu atât mai bine, dar dacă se rătăceau sau erau prinși de alți locuitori, nu era o problemă. Întregul Banat, grâнарul Austriei, de obicei atât de rodnic și cu o <recoltă> de porumb abundentă, seamănă acum mai mult cu dușumeaua unei camere, decât cu câmpiile agricole sau pășunile <de odinioară>; iar terenul mlăștinos care se întinde acum între Timișoara și Baziaș și care cuprinde 50 000 de iugăre⁸ și care întotdeauna era populat de mii de păsări sălbatice, este anul acesta complet secăt. O asemenea situație nu s-a mai văzut <aici> cîn vremea lui Traian⁹. Într-o seară la cină am avut pentru prima dată un sentiment cu care urma să mă familiarizez în timpul călătoriilor mele în Transilvania și anume sentimentul puternic, potrivit căruia tot ce pornește din Viena trezește suspiciune în Ungaria. Întrebările mele adresate unor domni de la masă le-au arătat că eram străin și, după ce au răspuns la întrebări, ei mi-au spus pe un ton ritat: „Dar, de ce ați venit aici, unde nu este nimic care să merite să fie văzut? Ce ați putea afla despre noi, așa jumătate civilizați, jumătate barbari, cum suntem?”. „Dar sunt multe de văzut și totul este // foarte interesant”, am răspuns; „atât pământul, cât și oamenii; cel puțin pentru un englez”. „O, englez!”, a

⁶ „Celui care oferea nutreț pentru 100 de capete de bovine din iulie până în noiembrie, i se dădea ca plată un număr de 15 <vite>; pentru o turmă de oi, două treimi erau acceptate <ca plată>. Șapte capete de bovine - vaci, tauri, juninci - erau vândute pentru 183 florini și proprietarii lor erau întotdeauna bucuroși că obțineau atât de mult pentru ele. Au fost vremuri triste. Pe lângă asta, era <o perioadă> economică grea și lipsită de tact politic din partea Adunării Stărilor din Viena, care a propus reducerea sumei cu care guvernul dorea să împrumute Ungaria. Guvernul dorea să dea 30 de milioane <de florini>; votul Casei <imperiale> a decis că <suma> ar trebui să fie de 20 <de milioane de florini>. A te târgui într-un astfel de moment de mare nevoie a fost <o dovadă de> cruzime; a acționa în acest fel cu un popor atât de sensibil ca ungurii, a funcționat pe moment, arătând în cea mai mare parte simpatie, <în realitate> a fost un act de imbecilitate”. (n.a.)

⁷ Unitate monetară standard a Imperiului habsburgic (ulterior a Imperiului austro-ungar) între 1754 și 1892, având aprox. 11,7 g argint. Din 1857, 1 florin austro-ungar = 100 creițari (sau crăițari); anterior 1 florin = 60 creițari.

⁸ „Un iugăr este aproape 1½ acri”. (n.a.) Iugărul sau pogonul (în text în limba germană, *joch*) este o unitate de măsură a suprafețelor agrare, utilizată azi doar în unele regiuni ale continentului nord-american. În Transilvania era egal cu 0,5775 ha, cât se considera că pot ara doi boi într-o zi.

⁹ Traian (Marcus Ulpius Traianus), împărat roman (98–117 d. Chr.).

exclamat deodată unul dintre ei. „O, deci sunteți englez, e în regulă” și, din acel moment manierele și tonul său s-au schimbat. El le-a spus celorlalți cine eram și era dispus să-mi dea informații despre ținutul unde doream să mă duc și chiar câteva recomandări către diferite persoane de acolo. Era imposibil să fie mai prietenos și mai îndatorat <decât era>. Pentru „die Leute dort oben” („oamenii de dincolo”), și anume din Viena, prin care el se referea la guvern, nu avea decât cuvinte amare.

[În continuare, în dialogurile cu localnicii ale călătorului englez sunt abordate probleme privind destinul politic și uman al unor personalități implicate în revoluția maghiară de la 1848.]

La întoarcerea spre Baziaș, vasul cu aburi m-a lăsat la Moldova <Nouă>¹⁰. p. 15
Aici am observat grupuri de femei stând pe stradă, cu furcile lor de tors, pe care se aflau grămezi mari de lână albă, copiii de țigani, asemănători indienilor și care își întindeau mâinile mici <cerșind> bani, precum și români cu haine lungi și albe, trândăvind la soare. Dar priveștiștea pitorească o reprezenta puntea vasului nostru. La bord se aflau bosniaci, bărbați frumoși și înalți, fiecare asemenea unui artist care își evaluează greutatea în argint. Unul avea un turban roșu aprins, împletit în mod neglijent în jurul capului. Avea un profil perfect, iar ochii îi erau plini de hotărâre și aprinși. O haină lungă, decolorată de atâta purtat, tivită cu piele de oaie, // îi p. 16
atâma peste umeri, dar pe el părea ca și cum ar fi avut o manta regală. Vesta lui era dintr-un material maroniu și aspru, tivită cu galben; în jurul taliei, de o cingătoare lată atâmau <câteva> pistoale, un cuțit și cartușiera; gambele îi erau înfășurate într-un material de culoare galbenă, iar în picioare avea pantofi de culoare roșie. Niciodată nu văzusem o făptură atât de impresionantă.

Mai erau aici și turci, precum și sârbi <cu o alură> impunătoare. Printre pasageri se afla, de asemenea, și o turcoaică cu fața acoperită cu o pânză albă, cu o tăietură îngustă prin care să poată privi. Chiar dacă nu făceam <altceva> decât să mă uit la ea, își apleca capul foarte supărată, iar în momentul în care mergea îmi făcea semn de la distanță să mă dau la o parte, așa încât să nu fie murdărită <în vreun fel> de vecinătatea mea. Era o tânără soție de vreo cincisprezece ani și se plângea cu glas tare că bărbații o priveau; însă la fel de bine te-ai fi putut uita la o piatră sau la un stâlp, atât de mică era asemănarea dintre bulgărele de pânză albă și înfățișarea unui om. Odată chiar și-a chemat soțul atunci când un bărbat din cabină trecuse pe lângă ea. Dar, ca de obicei, toate femeile îi erau împotriva și râdeau pe seama îndărătniciei ei. Și într-adevăr, părea asemenea unui copil răsfățat și încăpățânat. Nimic nu putea fi mai lipsit de grație decât mișcărilor ei; își târa picioarele într-o manieră ciudată și, în ciuda lungimii veșmântului, puteam să i le văd, acoperite de niște papuci largi, mișcându-se asemenea unei rațe.

Cu oricine am vorbit despre turci, <fie el> englez, german sau maghiar, era acceptată în unanimitate opinia privind cinstea și corectitudinea lor. Pe de altă parte, muntenegrenii sunt recunoscuți a fi probabil drept cei mai mari ticăloși cu puțință. La Moldova <Nouă> se află multe depozite de porumb și, deși acestea sunt destul de expuse, nici măcar un bob nu a fost furat.

¹⁰ Moldova, oraș, jud. Caraș-Severin.

p. 17 Odată cu venirea serii, turcii și-au întins covorașele și, // lăsându-și papucii lângă ele, au început să-și fumeze narghilele. Cât de impunătoare păreau turbanele lor, cu capete lungi, ce le atârnavu peste umeri! Și mai era și un <fel de> Shylock¹¹, plimbându-se, gândindu-se la expedițiile sale sau la Jessica. Era îmbrăcat cu un anteriu cu dungii albastre și albe, peste care pusese o haină neagră, decorată cu albastru și violet și tivită cu blană. Mâncile albastre ale unui veșmânt de pe dedesubt se vedeau de sub mâncile largi ale hainei de deasupra și tot așa se vedeau mâncile dungate ale anterului. O eșarfă roșie îi înconjura talia, picioarele erau vârâte în niște încălțări negre, iar capul fin, de evreu bătrân, era acoperit cu un fes. Avea agățată de curea o cutie din piele pentru hârtie, ustensile de scris sau bani; în ea poate era crudul angajament semnat de sârmanul Antonio.

La Orșova¹² debarcăm. Aici se aflau grupuri de români așteptând răbdători ca micile lor căruțe să fie închiriate pentru a transporta bagajele <pasagerilor> în josul fluviului, deoarece în această zonă apa are adâncime mică și un vapor greu încărcat nu poate trece. Locul era plin de animație la sosirea noastră: grămezi de mărfuri zăceau pretutindeni, pasageri de toate naționalitățile așteptau să plece <mai departe>, carele erau încărcate cu baloturi și butuci de lemn, iar localnicii, cu părul lor lung și negru ce le atârnavu peste hainele groase, priveau locul plin de lume. Iată cum comerțul și industria pot schimba radical totul. La oarecare distanță mai încolo este <Turnu>-Severin, unde în urmă cu zece ani se aflau doar vreo șase case; acum este un spațiu larg, plin de viață, cu magazine bune și cu un comerț activ. Și aici, unde altădată se ridica o mizerabilă așezare de colibe, acum este un han mare și birourile companiei navale și un oficiu poștal și antrepozite și civilizație. Și ce crinolone pot fi văzute mișcându-se în mijlocul mizeriei și sărăciei! Mai mult, dimensiunile lor sunt enorme, părând chiar ridicole în comparație cu modestele veșminte albe ale româncelor. //

p. 18 Agitația crește, este acolo o forfotă a căruțelor, o învălmășeală de mai multe limbi și, în cele din urmă, convoiul de căruțe încărcate cu bagaje începe să se miște. Mi s-a întâmplat la fel ca în episodul de la <canalul> Suez, când, după sosirea vasului cu aburi pregătit să traverseze deșertul, nu s-a putut pătrunde.

Am mers pe un drum bun în josul fluviului care, dincolo de Orșova, are malurile destul de joase. Stânci mari îi intersectează cursul și apa se agită și se zbugiumă printre pietrele care îi obstrucționează trecerea. Ceva mai sus, între Baziaș și Orșova, curentul se înfundă într-un canal îngust; pantele sunt foarte abrupte, tabloul este sumbru și sălbatic, iar vulturii, țâșnind de pe piscuri, se rotesc la înălțime deasupra drumului pe care înaintăm.

La oarecare distanță mai jos de Orșova, la doar câțiva pași de partea stângă a drumului, se află locul unde, în 1853, a fost găsită coroana Ungariei¹³. Aceasta

¹¹ *Shylock* – personaj din comedia lui W. Shakespeare, *Neguțătorul din Veneția* (1599).

¹² *Orșova*, oraș, jud. Mehedinți.

¹³ Intervenția trupelor țariste și austriece din vara anului 1849 a înfrânt revoluția maghiară (din 1848–1849) și a obligat guvernul condus de Lajos Kossuth să se retragă. A fost ales drumul prin Imperiul otoman. Guvernul a luat cu sine, printre alte valori, și o ladă în care se aflau însemnele statului (coroana, globul și sceptrul de încoronare a regilor Ungariei). Exilații nu au intenționat să treacă aceste valori în sudul Dunării, astfel că lada a fost îngropată la Orșova, într-un spațiu neutru.

dispăruse în timpul revoluției și nu s-a putut găsi nici o urmă despre ce se întâmplase cu ea. Au trecut patru ani în care toate aceste însemne au zăcut îngropate în pământ, când în cele din urmă un ofițer austriac, printr-o întâmplătoare combinație ingenioasă și totodată de deducție – cel puțin așa s-a raportat –, a depistat locul unde zăcea ascunsă. Ca prin minune, aceasta chiar a fost găsită. Până și puterea de pătrundere a lui Edgar <Alan> Poe¹⁴ și arta lui de a combina faptele și de a scoate la iveală dovezi ar fi eșuat în a descoperi ceva aici. Fără trădare, cum era posibil să găsești, în întreg imperiul, tocmai acea bucățică de iarbă sub care lada de fier fusese ascunsă? Adevărul este că locul a fost dezvăluit de secretarul lui Kossuth¹⁵ pentru 20 000 de ducăți. O mică capelă marchează locul. Este un loc jos, acoperit de arini și sălcii; acești <arbori> lasă liber drumul din jurul clădirii. În centrul capelei, la o adâncime de patru sau cinci picioare¹⁶, se află o groapă, <înconjurată> de pereți și apărată de // un gard. Pe fund se află o placă de marmură, p. 19 pe care sunt cioplite coroana, globul și sceptorul. Acesta este exact locul de unde a fost ridicată lada cu însemnele <puterii>.

Aici, de-a lungul întregii frontiere, la mică distanță una de alta, se află stațiile „grănicerilor”; uneori, ofițerii își construiau case de piatră solide acolo unde își aveau postul, dar în general acestea erau niște case simple, suficient de încăpătoare pentru cinci sau șase oameni. În fața locuinței se înalță o prăjină înaltă învelită în paie și îmbibată cu rășină de brad, pentru a i se da foc în caz de nevoie. Bărbații de la postul următor văd flacăra și se grăbesc acolo cu ajutor sau dau foc prăjinii lor și din acel moment <întinericul este străpuns> și lumina se răspândește departe și întreaga linie de frontieră vede semnalul și se înarmează. Nimănui nu-i este permis să treacă <granița> dinspre partea sârbească. Oricine încearcă se așteaptă să fie împușcat, dacă nu se supune la somația grănicerului și nu se oprește. Acești „grăniceri”, care sunt niște trupe bine organizate, sunt în realitate un fel de polițiști. Excelentele lor arme, pe care le iau acasă când nu sunt la post, sunt date de guvern. Fiecare om vine săptămânal pentru <a-și face> serviciul la graniță cu hainele lui obișnuite, cu încălțăminte ca a celorlalți țărani, singura sa uniformă fiind o haină de pânză, care atârână, uzată de atâta purtat de soldații austrieci. Când numărul de zile de serviciu s-a terminat, el se întoarce la familia lui. Fiecare bărbat primește ca plată pe an o sumă mică, dar pe lângă aceasta ei se bucură de mai multe privilegii acordate de la început acestor regimente grănicerești. Ele formează un contingent de multe mii de oameni curajoși, bine instruiți și înarmați și gata de luptă în orice moment. Ei alcătuiesc, în fapt, o armată de rezervă, totdeauna gata <de luptă> și

între Dunăre și dealul Alion. Spionii austrieci au aflat că lada nu a trecut Dunărea și au căutat-o în jurul Orșovei. Au găsit-o abia în 1853, au transportat-o și au expus un timp însemnele regale la Viena, apoi e-au dus la Budapesta. Aceste însemne au fost folosite la încoronarea lui Francisc Iosif și ca rege al Ungariei (1867). S-a pus astfel capăt disensiunilor cu nobilimea maghiară prin crearea unui stat dualist, Austro-Ungaria.

¹⁴ Edgar Allan Poe (1809–1849), scriitor american, cunoscut pentru proza sa lirică, uneori cu accente fantastice.

¹⁵ Lajos Kossuth (1802–1894), om politic și publicist maghiar, unul din conducătorii revoluției de la 1848–1849 în Ungaria.

¹⁶ Foot. Unitate de măsură a lungimii. Un picior = 0,3048 m.

p. 20 întreținută la un cost scăzut. Așa-numita „frontieră” nu este, cel puțin așa presupun, decât o fâșie îngustă de teren între două teritorii; ea formează, de fapt, un teritoriu întins aflat în întregime sub regim militar. Pentru civili funcționează legea civilă, dar <regiunea> este administrată, // ca peste tot de altfel, de autoritățile militare. Nimeni nu neagă că întreaga organizare este admirabilă pentru ce se urmărește, totuși pentru comerț și pentru industrie nu s-a făcut nimic. Nicăieri nu vei găsi drumuri în stare așa bună sau poduri așa de bine reparate, clădiri atât de curate, locuințe atât de mari, ca în așa-zisa „frontieră militară”. Acolo este ordine peste tot. Acolo guvernul a făcut școli pentru populație, locuitorii vorbesc bine limba germană și nivelul lor este mult mai ridicat în ceea ce privește cultura decât al locuitorilor altor sate care nu se află sub jurisdicția frontalieră. În momentul extinderii teritoriului „grăniceresc” a putut fi creat Regimentul românesc din Banat¹⁷, care cuprinde districtele unde se pregătesc și se înrolează oamenii, care înseamnă circa nouăzeci de sate, cătune precum și târgurile aparținând acestora și posesiunea a circa 300 000 iugăre de pădure. Deși pare ciudat, acest domeniu mare nu aduce suficiente venituri pentru a putea fi plătite salariile pădurarilor. Aceasta se datorează, pe de o parte, proastei administrări și, pe de <altă> parte, contribuie la această situație și lipsa mijloacelor de transport către locurile unde chereșteau ar putea fi disponibilă.

Deși în anumite domenii au fost câștigate avantaje mari datorită hotărârii și organizării specifice administrației militare, departamentele tehnice, în special, sunt, fără îndoială, greșit administrate. Unul dintre acestea este cel al pădurilor și lemnului. Nu te poți aștepta ca un maior sau un căpitan să știe prea multe despre prelucrarea lemnului, și, <ca urmare>, administrarea făcută de ei este lipsită de o asemenea experiență. Birocrația practică aici, are, ca și în Anglia, o influență negativă.

p. 21

Capitolul II

Mehadia

La bordul vasului cu aburi se afla un tânăr ofițer care mergea la Mehadia¹⁸ – sau Băile lui Hercule, așa cum este cunoscut locul –, astfel încât am mers împreună acolo.

La început drumul trece printr-o vale împădurită, dar după aceea o cotește la dreapta, se îngustează și pe ambele laturi există pereți de piatră cu rădăcini puternice ieșind în ei. Treceam pe lângă rămășițele unui apeduct roman și traversăm râul pe lângă care mersesem tot timpul, ținând lungul malului. Dealurile păreau să fie mult mai aproape, acolo erau multe tufișuri și vegetație ca un gard des, când, pe neașteptate, ni se arată o clădire frumoasă, cu un aspect îngrijit și o terasă înaltă;

¹⁷ *Romanen Banat Regiment.*

¹⁸ Sat. com., jud. Caraș-Severin.

toate acestea dădeau impresia de ordine, eleganță și spirit cultivat. Acesta este hotelul nou, pe cât de confortabil și de bine aranjat în interior, pe atât de îngrijit pe dinafară. Costul întregului ansamblu, mobila, care a fost trimisă de la Viena, se ridică la 214 000 florini. L-am înconjurat și calitatea a tot ce am văzut mi-a produs o mare surpriză. Casa a fost construită de comitetul de administrație, ai cărui membri – locul aparținând // <zonei> de frontieră – sunt toți ofițeri. Sezonul băilor trecuse, totul era închis la fel și spațioasa casă de tratament¹⁹, dar apelând la un slujbaş <de aici> am obținut o cameră foarte bună în acest stabiliment, care are numai băi și locuințele directorilor și ale vizitatorilor. Acesta se află într-o vale sălbatică și pitorească și, pentru că este la modă în Moldova și Țara Românească, cu vizitatori din Ungaria și Banat, scena este veselă și amuzantă. Boierii bogăți vin aici cu nevestele, iar frumusețea orientală și luxul răsăritean te întâmpină la fiecare pas. Îmbrăcămintea localnicilor este, și ea, în culori strălucitoare. Obreaza²⁰, o cingătoare lată cu franjuri roșii care atârnă până la căpută, purtată peste o cămașă albă, largă, le dă acestora, câteodată, atunci când se plimbă pe drum cu vălurile lungi și roșii fluturând în vânt, aspectul unor vrăjitoare sălbatice. Unele dintre ele au câte o eșarfă în jurul capului, dar cele mai multe poartă un șir de mărgelile colorate în jurul frunții; ici și colo mai vezi câte una cu o acoperitoare de cap, care prin culoare, formă și aranjament, îți amintesc de femeile din Napoli. Aceasta este din pânză albă, în trei colțuri, tivită cu roșu și prinsă în partea din față a capului, cu monede strălucitoare atârnând de fiecare parte, în timp ce coada îi atârnă în spate. Întreaga lor înfățișare are ceva ce amintește de sud. O tânără drăguță, pe care am întâlnit-o venind la pas de la băi, avea flori prinse în păr. Avea <pielea> închisă ca noaptea, dar <era> sprintenă și drăguță precum o hurie. La început am fost foarte uimit de părul bogat, care aici părea un dar al naturii pentru fiecare femeie și care era răsucit în jurul capului în împletituri grele. Văzută de aproape am descoperit, totuși, că această podoabă era falsă; pletele groase erau făcute // din câlți, aranjați cu îndemănare, și adesea de o culoare mai deschisă decât părul propriu. Nu era, gândesc, nicio femeie, fie ea săracă sau bătrână, fără acest aranjament artificial. Un mare număr dintre femeile de aici, chiar și cele mai sărace, se fardează. Mai târziu, în Transilvania, am descoperit că acest obicei predomină în rândul țăranilor române. În apropiere se află un sat românesc, numit Pecinișca²¹, unde femeile sunt renumite pentru frumusețea lor. În sezonul <băilor>, ele vin zilnic la Mehadia cu fructe, flori, lapte și miere pentru vizitatori și, dacă este să dau crezare celor auzite, tânăra generație a acestui sat este amestecată, cu elemente tot atât de variate ca diferitele naționalități care vizitează Mehadia anual.

În afara clădirii inițiale au fost ridicate noile băi, cu aparatură modernă și cochete. Apele minerale de aici sunt de două feluri: cu sulf și puternic sărate. Cele dintâi sunt asemănătoare izvoarelor de la Aix-la-Chapelle²², dar conțin ceva mai

¹⁹ *Curhaus* (corect Kurhaus).

²⁰ „O asemenea obrează, cum am spus, costă între patruzeci și cincizeci de florini de hârtie sau între șaisprezece până la douăzeci florini de argint, <adică> între treizeci și doi și patruzeci de șiling.”. (n.a.)

²¹ *Pecsenesjeska*, localitate ce aparține azi de Băile Herculane, jud. Caraș-Severin.

²² Aix-la-Chapelle (în limba germană Aachen), oraș în Germania, landul Renania de Nord-Westfalia.

mult hidrogen sulfurat. Puține băi sunt atât de bogate în sulf precum cele de la Mehadia. Câteva izvoare ies la suprafață având o temperatură între 43–44° Réaumur²³ și înainte de a le folosi trebuie să aștepti să se răcească. Băile de sare de la Herculanee sunt asemănătoare cu cele de la Baden-Baden²⁴ și de la Wiesbaden²⁵. Chiar și pe timp de secetă ele produc 5 045 picioare cubice²⁶ de apă pe oră. <Zona> este deasupra nivelului mării la o înălțime de 195 picioare. Este fixat un tarif moderat pentru băi, variind între zece creițari pentru o baie la picioare până la cincizeci de creițari sau un șiling, care este <prețul> cel mai mare. Există un pavilion pentru primirea gratuită a soldaților și ofițerilor invalizi pentru care au fost prescrise băi termale.

p. 24 Stâncile din preajma locului unde se află izvoarele lui Hercule sunt înalte și pline de fisuri. Aici, punând urechea pe piatră, poți auzi un zgomot // înfundat și clocotitor din interior. Este atât de cald în crăpăturile <stâncilor>, încât nu poți ține mâna mult timp acolo.

Prețul camerelor în noul hotel, curat și drăguț, este foarte rezonabil. În ultimii câțiva ani au fost făcute multe îmbunătățiri. În loc să merg an de an la Baden, Homburg²⁷ sau Ems²⁸, unde aceleași scene și aceiași oameni pot fi văzuți mereu și mereu, lîrea mea de englez curios m-a determinat să fac o călătorie la Mehadia, unde societatea are o altă înfățișare, unde pot vedea costume pitorești, scene frumoase și un nou mod de viață, fără a mai socoti conveniențele sociale, în absența cărora o astfel de călătorie cu greu ar fi plăcută. La Timișoara se poate ajunge cu trenul de la Londra; de aici până la Baziaș este, de asemenea, cale ferată și zilnic vasele cu aburi trec de aici spre Orșova, unde poți ajunge în câteva ore – partea din Dunăre pe care o străbați în acest fel este una dintre cele mai pitorești de pe întregul fluviu. La Orșova găsești întotdeauna căruțe, iar pentru trei sau patru florini poți închiria una până la Mehadia. Mi s-a spus că șederea acolo este foarte plăcută în timpul sezonului de băi.

Cum se prevedea o vânătoare de urși la târgul Mehadia, la aproape o oră de mers <cu trăsura>, m-am dus să fiu la fața locului. Pe drum, însoțitorul meu, mi-a arătat o pantă unde în urmă cu un an a văzut, într-o după amiază, cum trei lupi au atacat o pereche de boi care pașteau; în timp ce el privea, ambele animale au fugit înfricoșate în pădure cu lupii pe urmele lor. În vecinătatea orașului Mehadia existau și urși; pe durata șederii mele acolo, unul a pătruns în livada de pruni a unui țăran din sat, iar un cioban a văzut de aproape un urs cu doi pui cu o noapte înainte.

p. 25 (Din jurnalul meu). *Luni, 5 octombrie*. Căpitanul a făcut deja aranjamentele și a fost destul de amabil // să mă invite și pe mine la petrecere. Am plecat pe la cinci

²³ René-Antoine Ferchault de Réaumur (1673–1757), naturalist și fizician francez. A inventat (1730) termometrul cu alcool și scara de temperatură care îi poartă numele. 1 grad Celsius = 0,80 grade Réaumur, deci 44° R = 35,2° C.

²⁴ Localitate în Germania, landul Baden-Württemberg, cunoscută stațiune termală.

²⁵ Localitate în Germania, landul Hessa, foarte frecventată în secolul al XIX-lea, renumită pentru apele sale curative.

²⁶ Unitate de măsură pentru volum. Un picior cubic = 1728 țoli cubici = 28,3173 dm³.

²⁷ Este vorba despre orașul german Bad Homburg vor der Höhe, landul Hessa, renumit pentru apele sale minerale.

²⁸ Bad Ems, stațiune balneară germană, în landul Renania-Palatinat.

și jumătate și ne-am dus spre un sat românesc care se află la oarecare distanță de mers. Acest sat era lung și răzlețit, așa cum sunt majoritatea dintre ele; căsuțele aveau o înfățișare umilă și fiecare avea un loc mare, ca un țarc, împrejmuțit cu gard. Aici se aflau niște cai care ne așteptau – mici, slabi, animale osoase de la țară, bune încă, după cât se pare, însă odată puși la încercare, așa cum am constatat după aceea, își fac treaba vitejește. Urcat pe o șa turcească înaltă din lemn, acoperită cu un covoraș și o blană de oaie, cu frânghii legate de cureaua de la scara șeii, m-am așezat cât de confortabil era posibil.

Am străbătut o vale cu stânci calcaroase golașe și bătute de vânt de o parte și <mărginită> de o pădure tânără de cealaltă. În depărtare, pe câmpuri erau îngrădituri și adăposturi bine acoperite cu ramuri împletite și cu un gard înalt în jurul lor, un refugiu pentru vite în timpul nopții pentru a fi în siguranță în fața lupilor, căci locul este plin de asemenea animale. Noaptea trecută, unul din săteni care era cu noi a ieșit afară să vadă și a auzit – dar nu i-a văzut, pentru că era prea întuneric, iar luna nu apăruse încă – șaisprezece sau șaptesprezece <lupi>. Peste tot pot fi văzute căpițe mari de fân strânse atent în jurul unor prăjini din lemn de salcie. Nutrețul este pus aici la îndemâna vitelor, pentru a fi la adăpost de necazurile ce l-ar înconjură dacă ar fi lăsat pe câmp după cosit.

Câteodată, pe marginea câte unui izvor de munte, se vede o baracă pătrată din nuiele împletite. La fiecare colț, trei sau patru pietre mari sprijinite neglijent una într-alta, sprijină bărnele din care a fost construită. În interior se află o roată orizontală pe care cade apă și tot acolo porumbul este măcinat pentru consumul sătenilor. Nimic nu ar putea fi mai primitiv²⁹//

p. 26

Pe măsură ce înaintam, locul se lărgea. În față se ridica un munte de o înălțime considerabilă și o vale întinsă se deschidea înaintea noastră. Totul îmi amintea de înălțimile Bavariei și de Tirol. În acel moment ne-am întâlnit cu un grup de români care stăteau pe iarbă, așteptând sosirea noastră. Ei aveau arme de toate tipurile și mărimile, lungi, ca cele ale arnăuților și bulgarilor. <Armele> erau, evident, de proveniență turcească și, fără îndoială, din alte vremuri, când necredinciosul³⁰ pusese piciorul în acest ținut. Unele fuseseră luate împreună cu cureaua respectivă; nu era prea greu <să vezi> că niciuna nu era într-o stare bună.

Am văzut <cum se face> cel mai important act al încărcării <puștii>. Fiecare avea nevoie de o încărcătură sau chiar două de pulbere și dimensiunile țevii care trebuia să fie umplută erau de patru sau cinci ori mai mari decât cele pentru o țevă care alimentează o armă obișnuită. Praful fin de pușcă era depozitat cu multă grijă într-un colț de basma sau într-o bucățică de pânză. Unii aveau niște gloanțe mari făcute de ei; alții <împingeau> cu pumnul aspru <praful pe țevă> și ținând cont de

²⁹ „Hugh Miller vorbește în *My schools and Schoolmasters* despre «morile mici cu roți pentru apă orizontale», de acel model primitiv care a înlocuit un tip mai vechi de morișcă. El le-a văzut la Gairloch. «Sunt destul de bătrân», spunea el, «pentru a vedea încă lucrând o morișcă în partea de nord a Scoției și vizitatorii zonelor muntoase din vestul zonei Sutherland ar fi putut fi martori la activitatea morilor orizontale până acum doi ani. [...] » Curios este că în partea civilizată a «Marii» Britanii ar trebui să fie încă exact aceeași instalație rudimentară folosită zilnic de locuitorii acestei regiuni îndepărtate”. (n.a.)

³⁰ *Infidel*.

lipsurile pregătirii lor, părea chiar o adevărată minune că acești oameni ar fi putut împuşca un urs sau un lup. Însă unul dintre ei a împuşcat cincisprezece urşi; odată el a ucis trei într-o dimineaţă. A urmărit un urs până la o peşteră, pe o zăpadă proaspăt căzută în timp ce îşi supraveghea vitele împreună cu nevasta. Întărâtându-l pe unul dintre urşi cu o prăjină, a reuşit să-l scoată din bârlog şi l-a omorât. Dându-i p. 27 // soţiei sale o secure, i-a spus să închidă intrarea până reîncarcă el <puşca>, şi apoi, în acelaşi mod, i-a împuşcat şi pe al doilea urs şi pe al treilea.

Plăcerea pe care o găsesc aceşti oameni în a avea arme de foc aminteşte de cea a unui copil <care are> un ponei <pe care> îl poate călări numai el. Sunt ca nişte copii. Fiecare se uită la arma celuilalt, îşi arată încărcătura <de pulbere> pe care au băgat-o, în timp ce toţi privesc şi supraveghează procesul cu mare interes. Când le-am dat capsele de percuţie, le-au dat târcoale şi le-au examinat. Mai târziu discuţia a fost despre eficienţa glonţului simplu sau a gloanţelor crestate şi, odată încărcătura controlată şi examinată pentru a vedea dacă totul este în ordine, s-au întors la butoiul cu praf de puşcă. Curând ne-am afundat în <aceste> locuri, iar eu ar fi trebuit să mă gândesc mai mult la călărit decât la calul care mă adusese acolo. Când mi s-a spus să descalez, le-am spus că nu am nici un motiv s-o fac. Şi într-adevăr, prin toate locurile prin care trecusem fusesem nevoit să mă țin de coama <calului> pentru a evita alunecarea – calul meu mic mă dusese aparent fără nici o dificultate. Chiar şi tovarăşul meu de drum, care cântărea vreo optsprezece stone³¹ şi doi pfunzi³² şi <care> a fost purtat prin aceleaşi locuri prin care am trecut şi eu, se oprise numai din când în când, să lase animalul să-şi mai tragă răsuflarea. Aceşti ponei au picioarele sigure ca ale cătărilor. Pe al meu l-am lăsat să mă ducă așa cum îi plăcea şi el a ales cărarea bună cu cea mai mare inteligenţă posibilă.

De trei ori am bătut cea mai mare parte a pădurii înconjurând-o cu oamenii noştri, dar n-am văzut nici un urs sau lup. Şi totuşi, cu ceva timp în urmă, cinci urşi fuseseră ucişi într-o vânătoare în aceeaşi pădure.

p. 28 [În continuare autorul descrie comportamentul urşilor în timpul iernii].

Ne-am desfăcut proviziile şi felii mari de carne au fost puse într-o ţepuşă pentru a fi prăjite la masa de seară. Am tăiat o bucată, iar <ţărani> au prăjit-o. Am gustat şi am găsit-o moale şi savuroasă. *Caii se aflau sub nişte copaci, iar românii zăceau întinşi pe iarbă în jurul nostru, cu căciulile lor înalte din blană de oaie asemănătoare cu cele tătăreşti, armele lor lungi rămânând rezemate de copaci; ici şi colo vedeai nişte ploşti mari din lemn, pictate în culori vii, umplute cu vin sau cu ţuică de prune³³, iar un soare strălucitor pătrundea printre ramurile pădurii de fagi spre alte grupuri şi făcea totul să pară vesel. Toţi bărbaţii care nu aveau arme de foc purtau pe umeri câte o secure. [...]*

p. 29 Măine // ne vom încerca norocul printre stâncile de deasupra Băilor lui Hercule, lângă numeroşii meri sălbatici, unde, încrezători, vom aştepta să apară un urs sau doi. Cu un an în urmă, la o pândă au fost împuşcaţi doi urşi.

Întorcându-ne la locul unde ne lăsasem atelajele, am văzut o tânără foarte draguţă stând în faţa unei case. „Este sora dumitale?”, l-am întrebat pe tânărul care

³¹ Unitate de măsură englezească pentru greutate echivalentă cu 6,33 kg.

³² Unitate de măsură englezească pentru greutate echivalentă cu 453.6 g.

³³ *Sligowitz*.

stătea lângă ea. „Ea este soția mea” mi-a răspuns el, ridicându-se în timp ce vorbea. „Este foarte tânără”, a continuat el „are doar cincisprezece ani”. În timp ce-o priveam, cuvântul „frumoasă”³⁴ mi-a venit involuntar pe buze. „Nu vrei să intrai în casa mea să beți un pahar cu vin?”, a continuat el. I-am acceptat invitația și am intrat în locuința lui. Era dintre cele mai modeste. Înăuntru, după ușă, era un spațiu mic – nici nu putea fi numit cameră – folosit ca bucătărie, cu o podea de pământ și unde se făcea focul. De acolo, printr-o deschizătură foarte îngustă, am trecut într-o cameră – singura din toată casa – lungă de aproximativ zece picioare și lată de vreo șase. Într-o parte a camerei se afla o ridicătură și acolo era patul. O masă stătea la perete în fața unei ferestre mici și o laviță lângă pat. Era un loc mizer, însă gazda mea părea foarte mândru de el și era extrem de încântat că poate să mi-l arate. El a adus un ulcior mare cu vin nou și un pahar pe care îl tot umplea după fiecare înghițitură a mea. <Vinul> era turbure, dar dulce și destul de plăcut la gust. Am servit-o cu vin și pe frumoasa făptură tânără, stăpâna casei, pentru ca și ea trebuia să bea ceva. A acceptat cu sfială și și-a muiat buzele în el; apoi, dându-mi paharul înapoi, mi-a luat mâna, mi-a sărutat-o și și-a înclinat capul în fața mea cu mult respect. Era brunetă, iar culoarea aprinsă a obrazilor ei arăta la fel de limpede ca aceea a celei mai frumoase fete din Anglia. Pe cap purta o basma din pânză brodată în trei colțuri // cu alb și care, prin contrast, arăta cât de întunecat îi era părul negru. p. 30 Flori albe mari atârnav de ambele părți ale părului său. Soțul său avea douăzeci și unu <de ani> și era învățătorul satului; salariul său era de 50 de florini (5 lire) pe an, în afară de zece măsuri de porumb, pe care le primea din partea comunității. Avea în grajdul din spatele casei trei vaci și câțiva porci și, după cum mi-a spus, câțiva țigani erau la muncă în slujba lui. O copilă țigancă de vreo unsprezece ani împletea niște fire ca de in – cea mai pitorească adunătură de zdrențe. Părul ei atârna în mii de șuvițe murdare și la fel de bine s-ar fi putut lipsi și de modesta haină, care abia îi acoperea goliciunea. În jurul șoldurilor purta obișnuita obrează, întoarsă și răsucită ca și restul, iar ciucurii roșii îi atârnav până la tălpile maronii. Se uita la mine cu ochi mari, negri, cum discutam despre ea și în expresia ei am regăsit aceeași privire tristă care se vede la mulți dintre țigani. Era ceva în ochii fetei, o expresie era atât de arzătoare că te-ar fi putut mistui, însă pentru cei mai mulți dintre țigani este o dorință tristă, care pare semnare față de faptul că aparțin unei rase disprețuite, marginalizate și neglijate.

<Ziua de> 5. După amiază am mers cu unul dintre ofițeri la sălașul țiganilor, la câteva sute de pași de sat. Este vorba de fapt despre niște bordeie de pământ de aproape șapte picioare înălțime. Puteți să le găsiți la fel de bine în Noua Zeelandă sau la aborigenii din Australia; niciun semn de cultură nu este de găsit aici. Locuințele văzute de Livingstone³⁵ în Africa arată, probabil, mai curate și mai bine construite. Copiii aleargă aproape goi și sunt la fel de negri ca și nubienii³⁶. Nimic nu poate depăși mizeria acestor bordeie <folosite> ca locuințe. Înăuntru, direct pe

³⁴ Beautiful! (n.a.) În text, *fromossa*.

³⁵ David Livingstone (1813–1873), medic scoțian, misionar și explorator al Africii Centrale și de Est.

³⁶ Locuitori ai Nubiei, regiune situată în sudul Egiptului și nordul Sudanului.

p. 31 pământ, ei fac un foc mic pentru gătit și pentru a păstra căldura; cum acolo nu este nicio vatră, // interiorul este plin de fum. Pe o latură <a camerei> se află o scândură mizerabilă acoperită cu câteva zdrențe; acesta este patul familiei. Pereții bordeiului sunt făcuți din lut care, fiind bine amestecat, a căpătat o anume consistență, iar înăuntru, pe pământ, se aflau așezați femeii și copiii, ocupați cu activitățile lor domestice sau cu jocul. Pe o bancă aflată deasupra solului, dormea un copilăș gol – ceva ce amintea mai mult de un animal sălbatic, de o fiară din pădure, decât de o ființă umană. Dar fața sa era destul de drăgălașă și zăcea acolo cu acea grație specifică copilăriei. Unele dintre bordeie mai au o încăpere în plus, iar aceasta servește drept cămară pentru grâne, pentru butoaie vechi sau ca adăpost pentru cineva din familie. În alt bordei o mamă, aflată în genunchi, își spăla copilul, în vârstă de un an, într-un soi de copaie de lemn, și cu mâinile turna apă caldă peste micul animal cafeniu. Era destul de tânără și destul de drăguță și se vedea că este mulțumită de baia aspră pe care o făcea micuțului său.

În fiecare asemenea așezare, o persoană este numită supraveghetor al coloniei și are menirea de a păstra ordinea și a împiedica certurile. În cea în care ne aflăm, chiar în ziua aceea, fiul supraveghetorului își bătuse tatăl și, separându-se de acesta, ajunsese să locuiască tot acolo, în imediata apropiere a fostei locuințe. La sosirea noastră, cele două părți își reproșau reciproc greșelile și păcatele, iar mama nefericitului fiu i-a luat apărarea în fața soțului său. Tânăra soție a delincentului stătea în picioare în fața locuinței și părea destul de stânjenită de faptul că acest comportament al soțului era dezbătut și comentat în mod public. Am mers la ei împreună cu ofițerul însoțitor, și aceștia credeau că am venit cu cine știe ce scop sau să le ascult dorințele. Întreaga așezare era deja în fierbere. Toate locuințele se goliseră și locuitorii lor, // care stăteau afară, priveau totul cu o curiozitate fățișă. Erau adunați cu toții, bătrâni sau tineri, împreună cu copiii lor. Unul dintre acești copii avea pe chip o expresie minunată. Unora din aceste „mici lucruri însuflețite” le-am dat câțiva crețari și până și copiii ținuți în brațe priveau la ei cu aviditate și i-au luat cu același instinct cu care un animal sălbatic își apucă prada. La vederea bănuțului de argint, deșteptăciunea lor nativă se trezise și mânuțele subțiri se întinseseră rugătoare. M-am jucat cu copiii, am fost înduioșat de goliciunea lor și am simțit, cel puțin așa presupun, un mic interes pentru ei. Pentru cineva care nu este din aceeași categorie de paria, a face așa ceva – unul în aceeași stare ca ei, în ignoranța lor, încât să creadă despre mine că sunt <la fel> – era inexplicabil; dar acest lucru i-a emoționat. Șeful acestora, dacă îmi amintesc bine, vorbea germana, iar restul dialectul lor țigănesc și limba română. După expresia unora dintre ei – de fapt a majorității – eram primul dintre cei străini de acel loc care intrasem în acel sat și le vizitasem locuințele. Dar aceasta s-a preschimbat curând într-un soi de mirare, asemănătoare cu cea a locuitorilor din Africa când văd un alb venind printre ei.

M-am împrietenit curând cu o fetiță țigancă. M-a amuzat într-atât de tare prin spiritul ei de joacă și prin plăcerea pe care, în mod evident, o simțea văzând cum înfățișarea ei îmi produce bucurie. Avea aproape șase ani, iar vestimentația sa consta într-o țesătură scurtă, albastră la culoare, tăiată în maniera așa numită *à la postillon* și care de abia ajungea să-i acopere spatele. Era greu de spus de unde

ILUSTRĂȚII

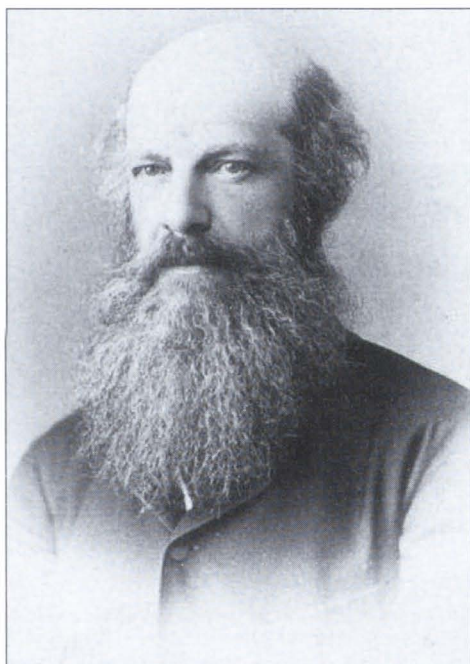
Olympe Audouard. Sursa: Internet.

Valerie Boissier, contesă de Gasparin.

Giovanni Capellini în 1860. Sursa: *Onoranze a Giovanni Capellini nel 50° anniversario del suo insegnamento nell' Università di Bologna, Bologna, 1912.*

Laurence Oliphant. Sursa: Internet.

Charles Boner. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Emil Sayn-Wittgenstein-Berleburg. Sursa: Internet.

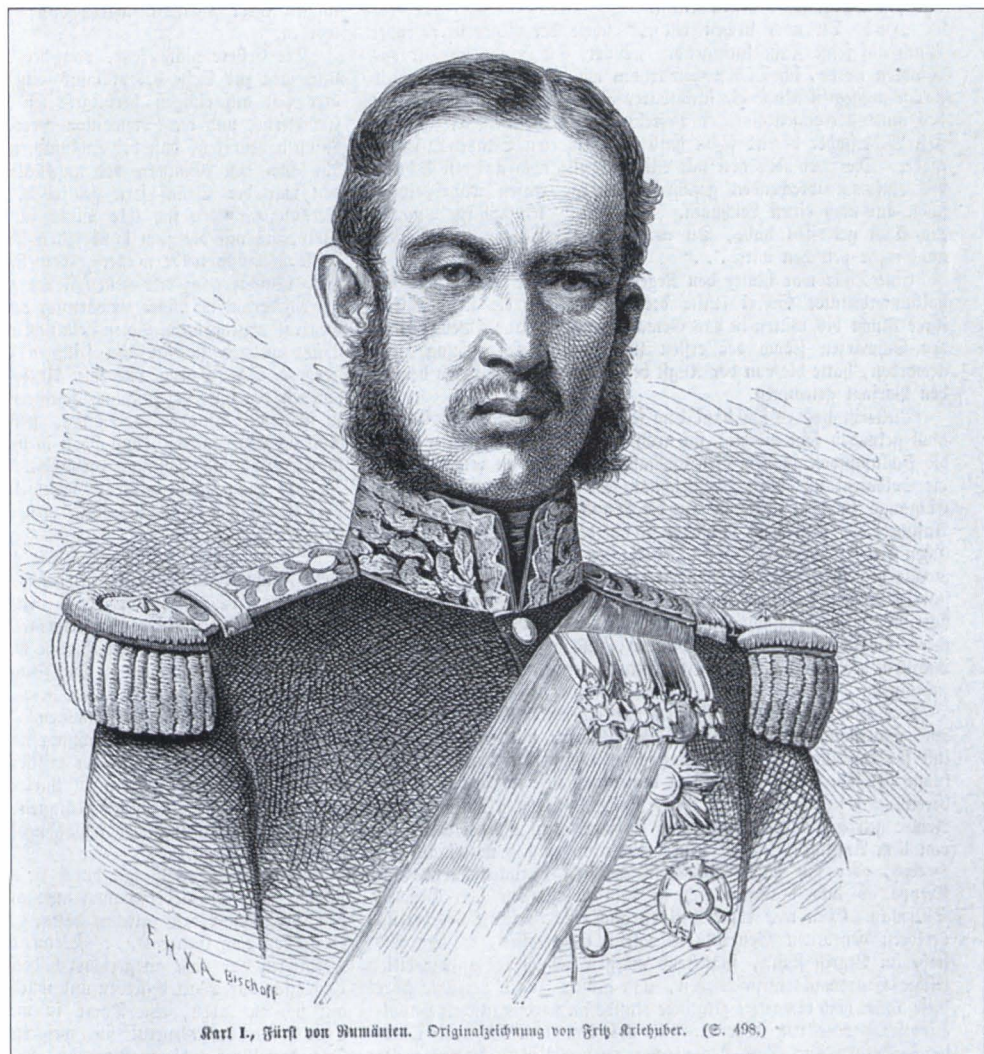
Anton Adolf Schmidl. Sursa: Internet.

Domnitorul Alexandru Ioan Cuza.

Carol I, domnitor al României. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1214/1866.

Carol I, domnitor al României. Sursa: *Illustrirte Welt*, nr. 42/1867.

Leopold I, regele Belgiei. Sursa: *Illustrirte Welt*, nr. 18/1866.

Regele Carol de Württemberg. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1115/1866.

Ismail Paşa, viceregele Egiptului. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1226/1866.

Arhiducele Maximilian de Habsburg. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1099/1864.

Primirea lui Alexandru al II-lea de către Napoleon al III-lea. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1157/1865.

Împăratul Napoleon al III-lea,
pictură de Franz Xaver Winterhalter. Sursa: Internet.

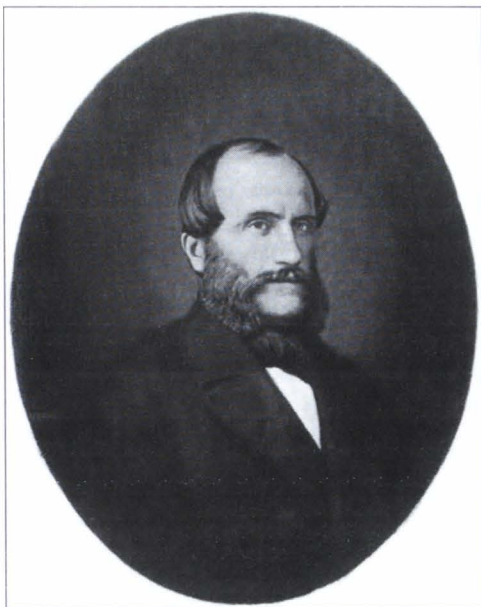
Țarul Alexandru al II-lea. Sursa: Internet.

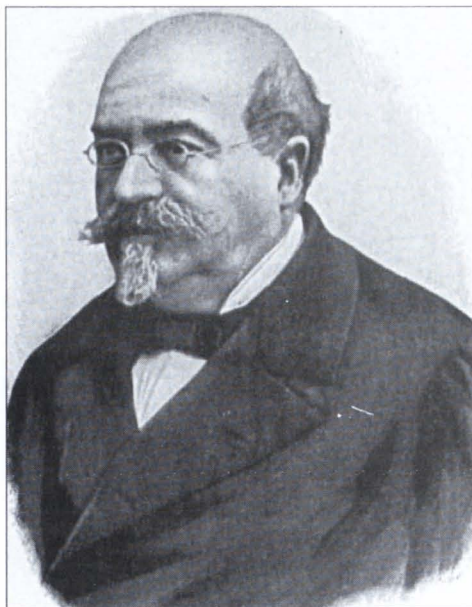
Asasinarea lui Abraham Lincoln. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1158/1865.

Familia imperială austriacă. Sursa: Internet.

Barbu Catargiu. Sursa: Internet.

Mihail Kogălniceanu. Sursa: Internet.

Nicolae Golescu. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1203/1866.

Gheorghe Slăniceanu. Sursa: Internet.

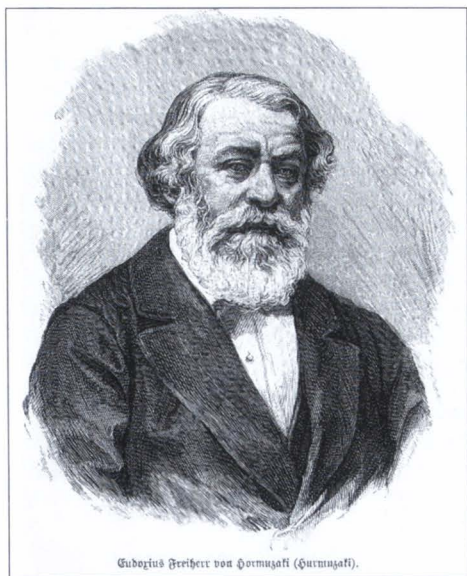

11 februarie 1866, caricatură din *Calendarul dracului*, 1867.

Fürst Karl mit den Mitgliedern seines ersten Ministeriums (Mai 1866).

Carol I și miniștrii primului său guvern. Sursa: Paul Lindberg, *König Karl von Rumänien*, I, Berlin, 1923.

Eudoxiu de Hurmuzaki. Sursa: Internet.

Henri John Temple, viconte de Palmerston. Sursa: *Illustrirte Welt*, 11/1865.

Henri John Temple, viconte de Palmerston.
Sursa: *L'Illustration*, nr. 1182/1865.

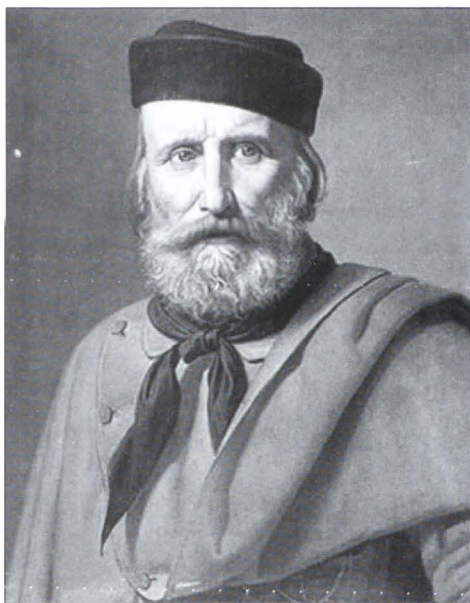
Charles Augustus Hartley. Sursa: Internet.

Anton von Schmerling. Sursa: Internet.

Charles Auguste Louis Joseph de Morny. Sursa: Internet.

Giuseppe Garibaldi. Sursa: Internet.

Arheologul și numismatul Joseph Calasanza von Armeth. Sursa: Internet.

John Murray, editor de ghiduri de călătorie. Sursa: Internet.

Exploratorul și antropologul Paul Belloni du Chailu. Sursa: Internet.

Dora d'Istria. Sursa: Dora d'Istria, *Excursions en Rumelie et en Morée*, Zürich, Paris, 1863.

Cabinetul William Gladstone în 1868, pictură de Lowes Cato Dickinson. Sursa: Internet.

Conferința de la Londra din 1864. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1106/1864.

Alexandru Ioan Cuza și Carol Davila inspectează Bucureștiul afectat de inundații.

Intrarea lui Carol I în București. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1214/1866.

București, vedere generală. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Pod peste Dâmbovița. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Biserica Sf. Spiridon. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Biserica și Hanul Stavropoleos. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Bucureștiul văzut de pe colina Filaret. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Măcelărie la București. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Târg la București. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Valea Prahovei. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Portul Constanța. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1145/1865.

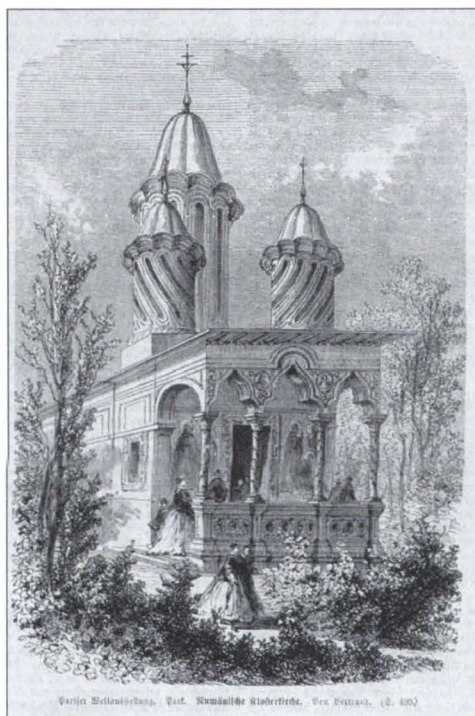
Dunărea de Jos. Sursa: Paul Lindberg, *König Karl von Rumänien*, I, Berlin, 1923.

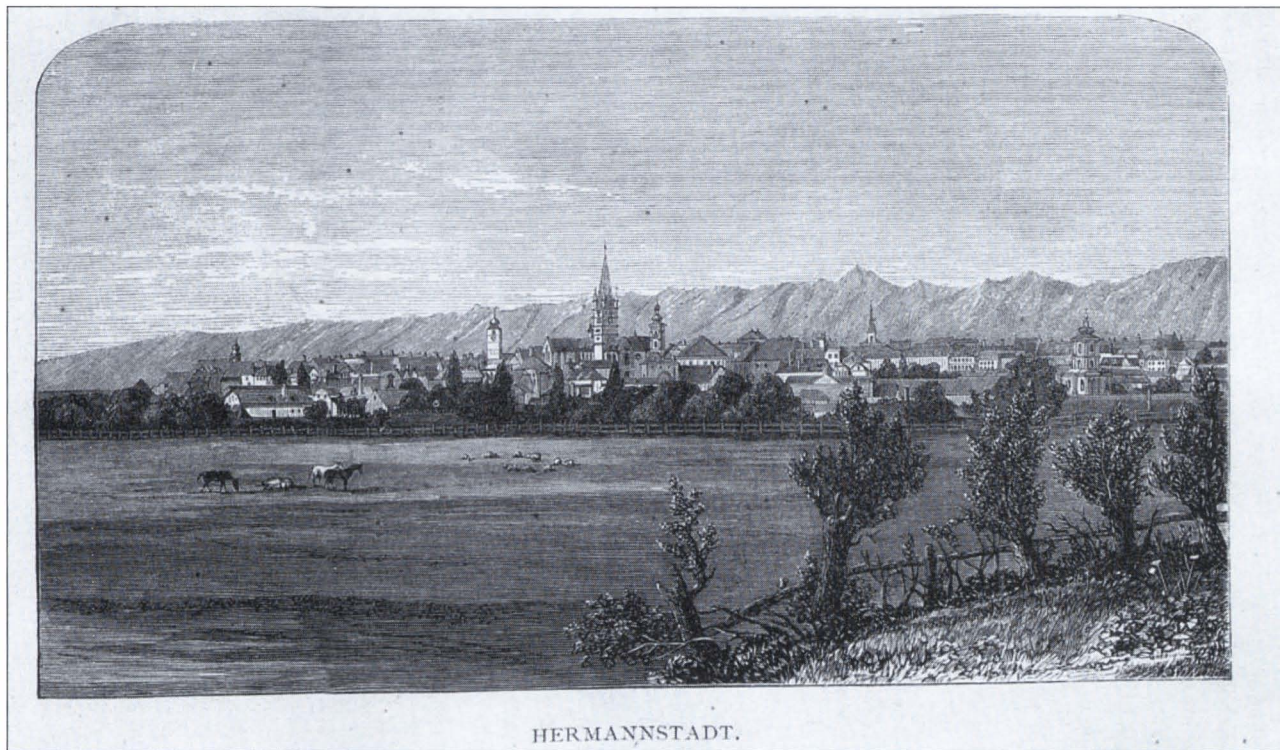
Drumul lui Carol I spre București.
După Paul Lindberg, *König Karl von Rumänien*,
I, Berlin, 1923.

Localitate românească. După Paul Lindberg,
König Karl von Rumänien, I, Berlin, 1923.

Pavilionul României la Expoziția de la Paris din 1866.
Sursa: *Illustrirte Welt*, nr. 18/1867.

HERMANNSTADT.

Sibiu, vedere generală. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Alexandru Ioan Cuza și Carol Davila inspectează Bucureștiul afectat de inundații.

Intrarea lui Carol I în București. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1214/1866.

București, vedere generală. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Pod peste Dâmbovița. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Târg la București. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Valea Prahovei. Sursa: Amedeo Preziosi, *Bucureștii în 1869*.

Portul Constanța. Sursa: *L'Illustration*, nr. 1145/1865.

Dunărea de Jos. Sursa: Paul Lindberg, *König Karl von Rumänien*, I, Berlin, 1923.

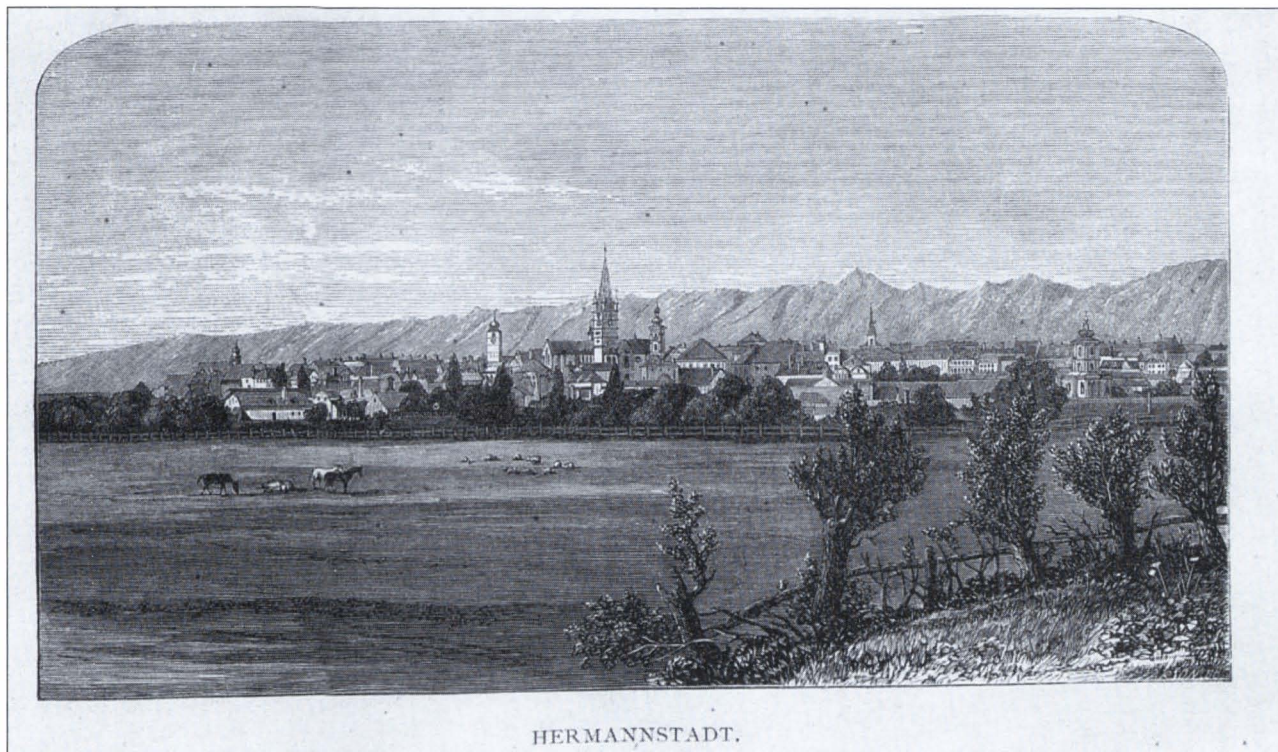
Drumul lui Carol I spre București.
După Paul Lindberg, *König Karl von Rumänien*,
I, Berlin, 1923.

Localitate românească. După Paul Lindberg,
König Karl von Rumänien, I, Berlin, 1923.

Pavilionul României la Expoziția de la Paris din 1866.
Sursa: *Illustrirte Welt*, nr. 18/1867.

HERMANNSTADT.

Sibiu, vedere generală. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

STRASSE IN HERMANNSTADT.

Stradă din Sibiu, perspectivă spre Biserica
Evangelhică. Sursa: Charles Boner,
Siebenbürgen. Land und Leute, Leipzig, 1868.

Kirche zu Agnetheln.

Biserica fortificată din Agnita. Sursa: Charles Boner,
Siebenbürgen. Land und Leute, Leipzig, 1868.

DIE KIRCHE ZU BELÉN.

Biserica din satul Belen. Sursa: Charles Boner,
Siebenbürgen. Land und Leute, Leipzig, 1868.

Biserică fortificată din Transilvania. Sursa:
Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*,
Leipzig, 1868.

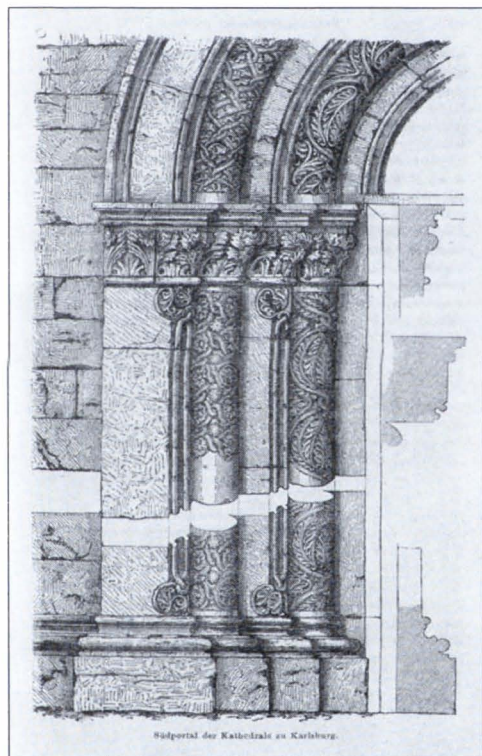
Wallachische Kirche.

Biserică românească din Transilvania. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

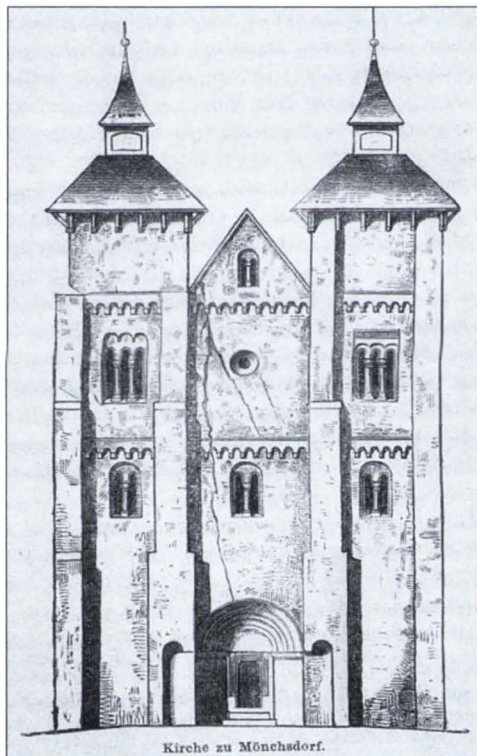
Ruine der Abtei in Kers.

Ruinele abației de la Cârțișoara. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

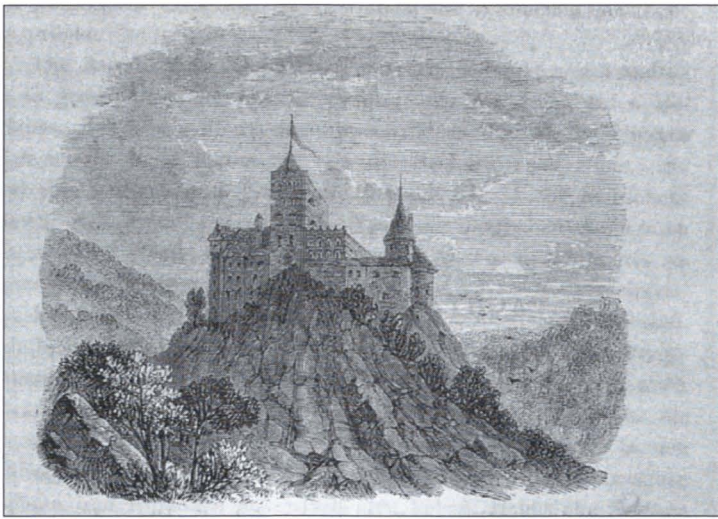
Südportal der Kathedrale zu Karlsburg.

Catedrala din Alba Iulia, portalul de sud (detaliu). Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

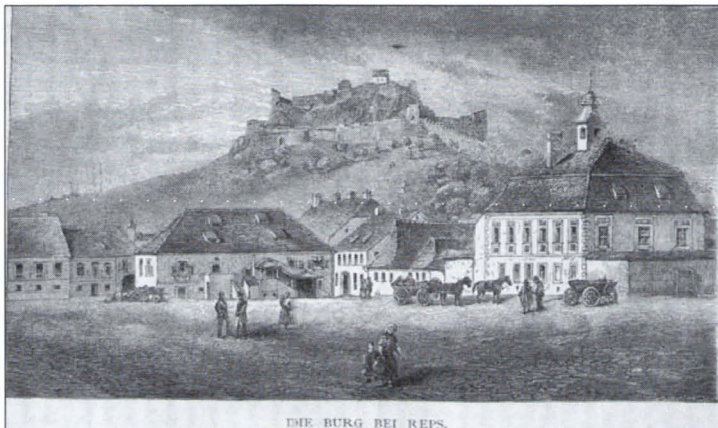

Kirche zu Mönchsorf.

Biserica din Herina. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Castelul Bran. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

DIE BURG BEI REPS.

Cetatea de la Rupea. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

SCHÄSSBURG.

Sighișoara, vedere generală. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Marktplatz in Schässburg.

Piață din Sighișoara. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

GYERGO SZENT MIKLOS.

Vedere din Gheorgheni. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

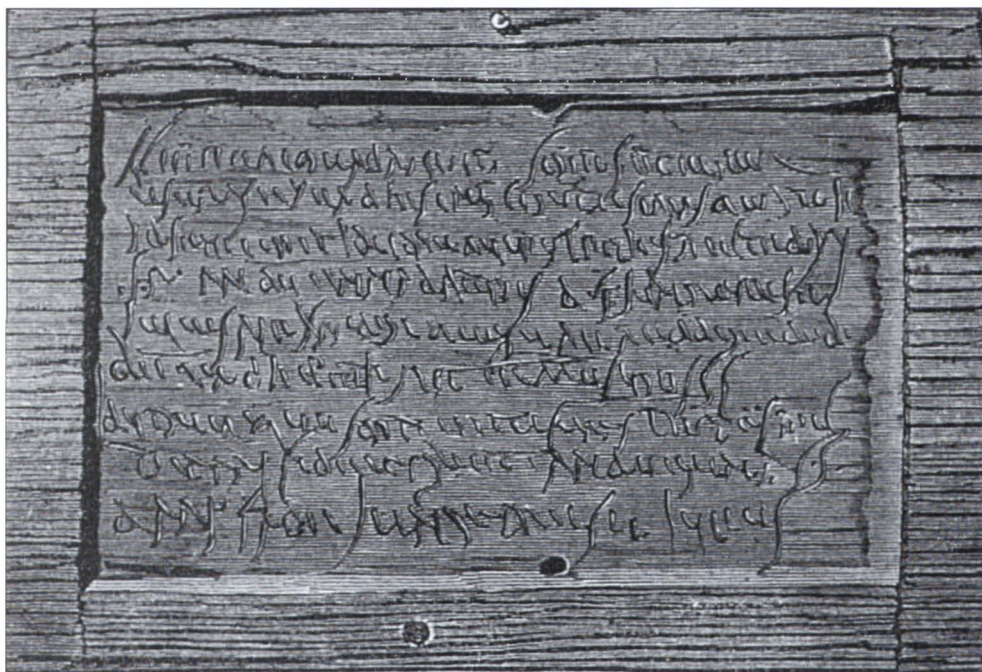
VAJNAFALVA, „EIN FASHIONABLER BADEORT“.

Băile de la Voinești, Covasna. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

ZIGEUNERDORF BEI KLAUSENBURG.

Sat de țigani de lângă Cluj. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Römische Schreiftafel, gefunden zu Verespatak.

Inscripție descoperită la Roșia Montană. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Izvor în Munții Apuseni. Sursa: A.A. Schmidl,
*Das Bihar-Gebirge an der Grenze zwischen
Ungarn und Siebenbuergen*, Viena, 1863.

Cascadă în Valea Pulsei. Sursa: A.A. Schmidl,
*Das Bihar-Gebirge an der Grenze zwischen
Ungarn und Siebenbuergen*, Viena, 1863.

Vârful Pietra Tălharului. Sursa: A.A. Schmidl,
*Das Bihar-Gebirge an der Grenze zwischen
Ungarn und Siebenbuergen*, Viena, 1863.

Băița. Sursa: A.A. Schmidl, *Das Bihar-Gebirge an
der Grenze zwischen Ungarn und Siebenbuergen*,
Viena, 1863.

Peisaj din Munții Vașcăului. Sursa: A.A. Schmidl, *Das Bihar-Gebirge an der Grenze zwischen Ungarn und Siebenbuergen*, Viena, 1863.

Edecari la Poștile de Fier. Sursa: F. Kanitz, *Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868*, Leipzig, 1868.

Fortul Elisabeta, Orșova. Sursa: F. Kanitz, *Serbien. Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868*, Leipzig, 1868.

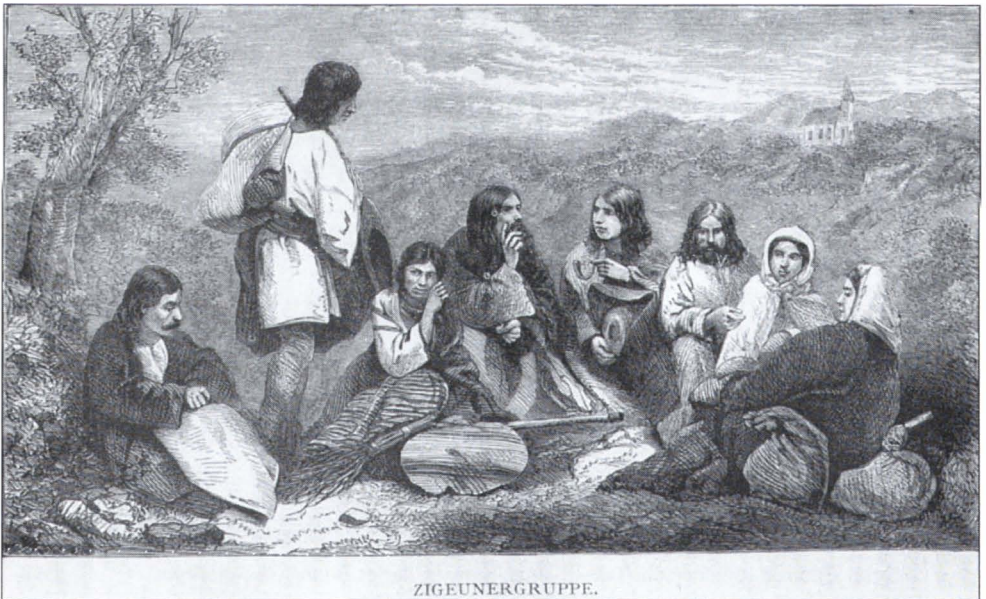

WALLACHISCHES WEIB.

Țărăncă română din Transilvania. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Țărani din Țara Românească. Sursa: *Illustrirte Welt*, nr. 36/1866.

Țigani din Transilvania. Sursa: Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig, 1868.

Țărănci române la fântână. Sursa: F. Kanitz, *Serbien. Historisch-ethnographische Reisesstudien aus den Jahren 1859–1868*, Leipzig, 1868.

venea picătura de fînețe a ținutei sale, dar era evident că era foarte mândră <de ținută> și neliniștită că ar fi putut fi văzută. Am răs din toată inima văzând-o, iar ea, la rîndul ei, mi-a zâmbit, iar după aceea, oriunde mă duceam, mă trezeam cu ea alături, privindu-mă cu multă duioșie și fiind încântată de surpriza pe care mi-o producea. Și mergea cu atîta mîndrie, de parcă // s-ar fi aflat în anticamera reginei p. 33 <Angliei>, neavînd în spate nimic care să o susțină.

Văzînd acest copil cu o expresie atît de frumoasă, i-am spus tovarășului meu de drum: „Aș fi cît se poate de mulțumit dacă aș reuși să salvez această mică fetiță și s-o fac să trăiască în curățenie. Mă întreb dacă părinții s-ar putea despărți de ea?” „O, dar o puteți avea pe o nimica toată – a venit răspunsul – vreți să-i întreb?” Mi-am dat totuși seama că n-avea rost să-i tentez sau să risc să aud că aceștia ar fi dispuși să-și vîndă copilul.

Spre seară, un grup de muzicanți țigani mi-a cîntat o serenadă. Au venit la han și au cîntat o oră sau două, iar muzica lor a fost admirabilă. Cîntau cu o pasiune și cu o asemenea expresivitate cum nu mai auzisem niciodată. Ariile lor aveau ceva specific și național, ceva sălbatic și discordant, în timp ce alte cîntece îți mergeau direct la inimă, asemeni privirilor triste din ochii fetelor lor oacheșe.

De-a lungul întregii granițe se practică un comerț foarte profitabil cu sare de contrabandă. E un lucru cît se poate de firesc. Sarea costă aici opt florini și cincizeci de creițari pe cwt³⁷, în timp ce datorită tratatului cu Serbia, guvernul austriac furnizează acestui ținut același articol cu doar doi florini și jumătate pentru aceeași <cantitate>³⁸. Faptul că prețul <dintâi> este excesiv de mare, face ca această contrabandă să meargă atît de bine. Deși pedepsele sunt severe, ele au un efect nesemnificativ în stărpirea contrabandei. Din această cauză, întotdeauna se găsește sare de cumpărat în Mehadia, la prețul plătit în Serbia. Pe culmile muntoase din vecinătate, un singur pas te poate duce în zona de graniță, iar românii au depozite de sare ascunse la o mică distanță de aceasta. Este foarte ușor pentru păstori și alte persoane să aducă acest produs prețios trecînd granița. Dacă ar fi să pui capăt întregului trafic, // atunci ar trebui un lanț neîntrerupt de paznici care să p. 34 nu lase nici măcar o optime de furlang³⁹ nesupravegheată.

Orice monopol este un lucru grav, dar cel al guvernului este și mai rău, deoarece este cel mai ineficient. În Austria sunt două, cel al tutunului și cel al sării. Cel din urmă articol, spre deosebire de primul (care dincolo de toate este produs de lux), este absolut necesar pentru viață, pentru că ține de gospodăria fiecărui individ. O taxă mare pe sare este asemenea vechii noastre taxe pe lumină. A pune un impozit pe lumina zilei – necesitate la fel de comună precum dreptul fiecărui lucru la viață – este unul din acele acte de guvernare pe care generații întregi sunt incapabile să-l creadă sau să-l înțeleagă.

³⁷ Centum weight sau hundredweight, unitate de măsură pentru greutate: 1 cwt = 112 pounds = 50,802 kg (ca *Zentner*-ul austriac).

³⁸ „Râurile Mureș (*Maros*), Tisa (*Theiss*), Dunăre și Sava (*Save*) sunt transformate în căi de transport pentru acest articol.” (n.a.)

³⁹ Unitate de măsură englezească pentru lungime echivalentă cu 201,168 m (a opta parte dintr-o milă terestră).

Unul dintre privilegiile oamenilor de aici este acela că fiecare „grănicer” are dreptul la doisprezece pfunzi de sare pe an și aceasta la un preț de 4 florini pe cwt⁴⁰.

Cred că nu este act de guvernare care să fie atât de detestat și eliminarea lui să fie primită cu atâta bucurie ca această taxă grea. Pentru că aceasta îi afectează pe toți în mod egal; până și omul cel mai neinstruit, întrucât folosește acest produs pentru a-și săra terciul, va înțelege că guvernul l-a anulat pentru binele său și, chiar cu modesta lui înțelepciune, va fi mulțumit. Măsurile guvernului, așa cum sunt ele acum, afectează necesitățile zilnice ale omului și cauzează nemulțumire și amărăciune. Chiar și dacă îl afectează indirect, tot nu are nici o importanță. Acest monopol îi aduce statului, ce-i drept, un venit de 4 147 000 florini pe an (cel puțin asta era suma în 1856); dar acești bani ar putea fi obținuți și pe alte căi. Restricțiile pe care le impune sunt dublu resimțite, ca de pildă în cazul utilizării sării primăvara p. 35 la sate; apoi //chiar când apa izvorăște din pământ, nu este permis să fie luată cu excepția unor zile anume și la anumite ore, ca nu cumva să scadă vânzarea sării și cei care dețin monopolul să aibă de suferit.

Nu este cel mai potrivit moment pentru Austria să aplice măsuri care i-ar diminua veniturile, dar când finanțele sale se vor afla într-o situație mai bună, atunci guvernul austriac va lua în considerație orice sistem de monopol. Atunci dezvoltarea resurselor va fi mult mai ușoară și va duce la creșterea veniturilor statului, fapt care va permite ca deficitul produs prin renunțarea la această taxă să poată fi acoperit.

Preotul de aici, care ține de biserica grecească⁴¹, are între cincizeci și șaptezeci de florini pe an. Sunt totuși aici și unii preoți care au numai treizeci de florini pe an. Un arhiepiscop are o sută de florini. Ei au, firesc, și terenuri cultivabile, fără de care le-ar fi imposibil să trăiască. Taxele pentru sărbători le aduc o nimica toată. Pentru o nuntă, taxa este de numai șaptezeci de creițari, dar de obicei se dă mai mult. Dar au și alte mijloace de a-și mări veniturile. Când o pereche de tineri vin să-și anunțe intenția de a se căsători, popa declară că părțile în cauză nu sunt suficient pregătite și acest lucru determină cuplul să-i strecoare un florin sau doi pentru a-și retrage opoziția. Aici, ca pretutindeni, preoții au o influență exagerat de mare asupra femeilor care fac parte dintre enoriașii lor. Preoții sunt adesea niște bărbați foarte bine făcuți și prezentabili și frecvent se fac plângeri privitoare la imoralitatea lor. În orice caz, o „atenție” oferită episcopului asigură scăparea contravenientului cu o pedeapsă blândă. Ulterior i-am văzut mai mult pe acești oameni și, cu mici abateri, erau toți cam la fel. Se spunea despre ei: „nu sunt buni de nimic” și „ar trebui să primească 25”⁴² și aceasta era părerea p. 36 exprimată în mod obișnuit. // Dacă clerul ar fi fost mai bun, populația românească ar fi fost mai umană.

Există în împrejurimile Mehadiei lemn de fag de cea mai bună calitate, dar din păcate nu există piață pentru desfacerea lui. Prețul lemnului de stejar, dacă e

⁴⁰ „Ei au, de asemenea, lemne și pășunat pe gratis”. (n.a.)

⁴¹ Adică ortodoxă.

⁴² „Funf und zwanzig – de obicei, este numărul de lovituri date cu nuiua. drept pedeapsă”. (n.a.)

luat direct din pădure, este de douăzeci de creițari (sau trei pence) pentru un picior cubic. În apropiere sunt importante zăcăminte de cărbune. Proprietarii îl vând la treizeci de creițari pe cwt; pe ei îi costă zece creițari. Cea mai mare parte este trimis în Țara Românească. Acest cărbune produce un cocs foarte bun, folosit aici în cuptoarele de var; se vinde cu șaptezeci de creițari pe cwt. Există și cantități mari de minereu de fier, cu un conținut de metal de aproape optzeci la sută. Pentru un lingou de peste o sută de grame se plătesc zece creițari. Sunt aici destule cursuri de apă pentru a face să funcționeze orice tip de activitate; minereul este aproape de drum, iar drumul acesta duce la Dunăre. Dată fiind existența atâtor factori <favorabili>, este pur și simplu de necrezut că nu s-a făcut nimic pentru a scoate aceste produse la vânzare. Camera mea de la han era destul de bună, dar bucătăria detestabilă. Nu puteam să mă aștept la prea mult. Am văzut într-o noapte o pisică care mieuna vrând să ajungă sus. Dacă deschideai ușa bucătăriei, totul – podeaua, pereții, cămara – era o mulțime compactă de gândaci de bucătărie: m-am retras repede. În timpul zilei, n-am văzut nicio astfel de apariție, din fericire nici în dormitor, care se învecina cu bucătăria.

Când eram pe punctul de plecare, am făcut socoteala: proprietăreașă <camerei> m-a încărcat simțitor la chirie. Pentru a se justifica, mi-a explicat modul ei de calcul. Camera a costat destul de mult; apoi mi-a spus că trebuie să am în vedere că, întrucât s-a ocupat de mine, nu a putut să aibă grijă și de celălalt chiriaș, pe care de asemenea îl luase în gazdă. Modul acesta de a recunoaște adevărul a fost pentru mine ca un roman cu mii de versiuni. Am întrebat-o, totuși, de ce a pus așa puțin la socoteală micul dejun, care a fost destul de consistent, // mi-a răspuns că pe p. 37 acesta doar l-a adăugat ca o sumă adițională minoră la totalul chiriei, întrucât fiind mâncat de mine, nu putea să-l mai dea altui client. Referitor la cafea, nu mi s-a părut un procedeu justificativ; dar în legătură cu camera tot ce zisese era destul de corect și de legal.

[Urmează o notă în care C. Boner oferă o analiză chimică a diferitelor ape minerale de la Mehadia.]

Capitolul IV

Sibiu⁴³

p. 48

Intrarea în oraș, dacă vii dinspre apus, îți amintește de unele locuri vechi văzute în Germania și care datează din Evul Mediu. Străzile sunt abrupte și înguste, vântul suflă peste zidurile vechi, iar dacă trăsura hurducăie până la Oficiul Poștal, ai putea chiar crede că intri în Augsburg, Nürnberg sau în Ulm. Acesta este doar centrul vechi: strada principală are mai puțin un astfel de caracter medieval. Dar cât de curat și de liniștit este! Este încă devreme și orașenii de abia încep să se gândească să-și deschidă prăvăliile. Pe ambele părți ale străzii pavajul este bun, ferestrele au flori și niște obloane verzi și întregul <oraș> are un aspect liniștit și

⁴³ *Hermannstadt.*

îngrijit. La capătul acestei străzi se află „Piața”⁴⁴, unde se înalță câteva reședințe mai impunătoare, biserica principală <a orașului> și clădirea cazarmii, în fața căreia se află câțiva arbori verzi, care aduc răcoare și umbră peste grupul de clădiri din preajmă. Locuitorii sunt germani – ei își spun și *sayi*, deși nu vin din Saxonia – iar îmbrăcămintea, fizionomia și modul lor de viață seamănă aproape la fel de mult cu orice alt orașel din Germania. Magazinele s-au deschis acum, și // în ele se află aceleași mărfuri și același aranjament pe care l-am văzut adesea, mai înainte, pe <malurile> Rinului sau pe <cele> ale Dunării. Aici se află țărani din satele învecinate, români încălțați în opinci și fete românce, ale căror rochii strălucitoare dau un colorit aparte acestei scene în continuă mișcare.

Dar aici ele nu poartă *obreaza*, ci un veșmânt dintr-o stofă roșie, câteodată neagră, numit *catrință*⁴⁵, asemenea unui șorț, purtată parte peste parte, în față și la fel și în spate. În împrejurimile Sibiului, aceste fâșii de haine sunt atât de largi încât se întâlnesc și cad una peste cealaltă la capete. Astfel, fusta arată ca și cum ar fi dintr-o singură bucată, întregul având înfățișarea unui veșmânt banal și sărăcăcios. Mergând spre nordul Transilvaniei, este cu totul diferit: cele două piese care alcătuiesc *catrința* nu se întâlnesc, cu excepția părții de sus sau la șold; și astfel partea albă se poate vedea de la talie în jos pe fiecare parte. Mânecele lor, albe ca zăpada, sunt la fel de largi ca și cele ale episcopului, iar aici îmbrăcămintea se poartă mai lungă decât oriunde și ajunge uneori până la glezne. Pe cap fetele poartă un fel de șal, fie roșu, fie galben, ce acoperă fruntea și coboară pe ambele părți ale feței și este legat sub bărbie. Unele femei măritate poartă pe cap o pânză lată și desfăcută, asemeni unui turban, la fel cum vedem în vechile picturi germane reprezentând istoria biblică: femei urcând spre templul din Ierusalim sau îngrămădindu-se cu femeiască curiozitate să vadă pe noul născut <Iisus> în staulul de la Bethleem. Capetele lungi ale voalului transparent sau gluga albă atârână la spate și cutele fluturând și puritatea perfectă a culorilor conferă un aer grațios chiar și celei mai banale purtătoare. Ici și colo vezi fete cu haine tip jachetă, de culoare albastră, asemenea fecioarelor din Saxonia. Jacheta este deschisă în față și se vede căzând în mod grosolan peste minunații lor săni. Tăranul sas poartă o pălărie cu boruri largi, iar părul lung îi cade pe spate până spre // ceafă⁴⁶. Ii place să poarte alb, iar haina și pantalonii săi sunt făcuți din molton alb, subțire, confecționate în apropiere la Cîsnădie⁴⁷. Tăranii aceia veneau de acolo. Încălțările lor largi le veneau până la genunchi: o centură largă de piele era legată de jurul împrejurul corpului, strângând o cămașă scurtă din lână țesută în casă, ale cărei margini ieșeau de dedesubtul hainei. Acesta era costumul de fiecare zi; dar la sărbători ei îmbracă altul, mai impozant și merg la biserică asemenea unor patricieni.

⁴⁴ *The Place*.

⁴⁵ *Kretinsa*.

⁴⁶ „Adevăratul motiv pentru purtarea <părului> atât de lung era acela că reprezenta simbolul unui bărbat liber. Totuși tânăra generație a început să-și taie părul în mod regulat. Pletele lungi erau marca libertății, un cap tuns denota servititudine. Prin urmare o tânără soție săsoaică avea părul tuns asemenea unei călugărițe, pentru a indica supunerea față de soțul ei”. (*n.a.*)

⁴⁷ *Heltau*, oraș, jud. Sibiu.

Când m-am plimbat prin satul vecin, Gușterița⁴⁸, era duminică și am avut șansa să văd îmbrăcămintea somptuoasă a sătenilor atunci când merg la biserică. Peste o bluză albastră de lână aveau un șorț alb, larg, de muselină, cu marginea bizară și lucrat cu pricepere. Dar ceea ce era cu adevărat remarcabil era o cingătoare lată din bronz, adesea dintr-un argint aurit, dotată de jur împrejur cu noduri înalte sau cu butoni – prevăzuți cu turcoaze, ametiste, granate sau perle vechi. Câteva dintre acestea sunt acoperite, cu multă măiestrie, de filigrane executate în aur vechi. Aflându-mă în casa unui țăran mai bogat, am avut posibilitatea să examinez minuțios una dintre ele. Catarama din față era masivă și greoaie; dar întregul ansamblu <al cingătorii> era atât de frumos, încât chiar un împărat ar fi putut să-l poarte la încoronare sau să-l pună la centura săbiei.

Ca dimensiune, ele sunt în general mai largi decât este nevoie pentru mijloc și când te uiți la aranjamentul cataramii este evident făcut pentru a cădea în jos de la șold în față, așa cum apar în tablouri doamnele din Veneția, când Veneția era încă regina <mărilor>. Și într-adevăr, aceste cingători aveau un aspect distins //, p. 51 <făcute> din metal de valoare, iar pietrele aveau o tăietură asemenea celei făcute de un <bijutier> regal, încât oricare persoană nu putea decât să se mire cum o asemenea podoabă a ajuns să contribuie la înfrumusețarea <ținutei> unei fete simple de țăran. Unele dintre acestea costă 250 de florini și chiar mai mult. Ei le păstrează din timpuri imemorabile în diferite familii și le transmit, ca un suvenir de familie, din generație în generație. Alături de aceasta se poartă o broșă – un disc rotund din metal aurit ornat în mod variat; la fel și broșa este acoperită cu rubine și alte feluri de pietre. Câteodată acestea sunt strânse laolaltă, ceea ce dă un aspect plăcut. Totul are dimensiunea unei mici farfurii, fiind, într-un fel, în afara proporțiilor date de scopul său, dar și de cele ale purtătorului și astfel, asemenea unui scut, are mai degrabă un aspect barbar.

Metalul <din care e făcută broșa> și giuvaerurile care o acoperă contrastează puternic cu țesătura de lână și ornamentele simple ale rochiei. O jachetă mică, din piele de oaie, este purtată fie deschisă în față, fie strânsă pe o parte, iar atunci când este nouă, roșul strălucitor și albastrul broderiilor scot la lumină fondul alb, cu adevărat vesel. O stranie pălărie de carton, învelită în catifea neagră, este purtată pe cap; iar codițele de păr împletite cu o întregă colecție de panglici – roșii, verzi și albastre – coboară în jos peste rochie. Acest „țilindru” negru este foarte asemănător cu propriile noastre pălării negre, mai puțin marginile, și este aproape la fel de urât. Femeile măritate poartă – doar ele – o manta de stofă neagră, pliată în nenumărate cute, așa cum vezi în picturile flamande. Dar aceasta nu se închide rotund în jurul gâtului, ceea ce te face să presupui că mantaua a fost concepută pentru a ține de cald. Prin guler este băgată o panglică de carton, ceea ce face ca atunci când este purtată, partea superioară să formeze o linie dreaptă de la umăr la umăr. În ansamblul său, acest veșmânt este doar un ornament, semn al statutului de stăpână a casei, de matroană, iar dacă temperatura o cere și e nevoie de <mai multă>

⁴⁸ *Hommersdorf*. Azi cartier al municipiului Sibiu.

p. 52 căldură, atunci o haină largă din blană de oaie este îmbrăcată peste aceasta. Imediat după întoarcerea de la biserică, mantaua și cingătoarea sunt scoase // și așezate cu grijă într-un dulap mare, piesă care face parte din mobilierul oricărei case de țaran.

<La Gușterița> pe o pantă lină se află o mică podgorie, aflată față de oraș la distanța unei plimbări plăcute; de acolo poți avea o frumoasă priveliște asupra ținutului înconjurător.

La Gușterița am vizitat pentru prima oară un sat săsesc și am făcut cunoștință cu un preot sas. În casa sa aranjamentul era asemănător celui pe care îl poți găsi în locuințele unor fermieri înstăriți din sudul Angliei – totul simplu, curat, ordonat, fără cea mai mică pretenție. Soția pastorului a venit cu o farfurie cu faguri cu miere – dar ce faguri –, cu prăjituri, pâine, ciorchini de struguri și vin. „Nimeni nu poate pleca din casa vreunui pastor sas fără ceva răcoritor”, mi-a spus gazda, ca răspuns p. 53 la muștrările mele privind abundența bucatelor bune oferite. Și adevărul este că // totul era cât se poate de plăcut. Miere ca aceea din Transilvania n-am gustat niciodată – atât de transparentă și aromată, atât de suculentă și, în același timp, atât de gustoasă. Era, într-adevăr, mâncarea zânelor. Celulele <fagurilor> erau de cea mai fină consistență, iar pereții de ceară la fel de transparenți ca bucățile de chihlimbar.

În unele părți ale țării, mierea este o marfă importantă și la Râșnov⁴⁹, în apropiere de Brașov⁵⁰, la fel ca pe valea Târnavei⁵¹, creșterea albinelor se face pe scară considerabilă și, cu toată specula, în general se dovedește <o afacere> foarte profitabilă. O astfel de miere pe care eu am gustat-o la Râșnov este cu adevărat delicioasă. O farfurie cu fagure proaspăt, cu vin și pâine este oferită în mod obișnuit când intri într-o casă din comunitate și eu eram întotdeauna bucuros s-o văd apărând, nu numai datorită desfătării pe care o promitea, dar și plăcerii pe care o găseam în modul ei uimitor de arăta, în culoarea palidă a aurului prelins.

Aici, ca și în alte sate protestante am fost foarte surprins de relația – asemenea celei cu un prieten încercat și apreciat – dintre preot și enoriașii săi, care se sprijineau unii pe alții. Pentru felul lui de a fi, de o bunătate innăscută, <enoriașii> îi arătau o încredere totală. Îi arătau respectul datorat unui învățător și unui om al educației, dar relația nu este familiară – care implică cu totul altceva –, ci expresia unei intimități date de respectul și cunoașterea îndelungată despre care este plăcut și mulțumitor să auzi.

Predecesorul pastorului actual fusese un anticar grijuliu și constituise o importantă colecție de antichități romane. Unele dintre aceste piese, precum și un număr neobișnuit de obiecte din piatră, le-a lăsat în sat și, în căutarea unui loc mai bun, le-a adăpostit în grădina unei mici case de vară. Pastorii și educatorii sași sunt, p. 54 // fără îndoială, cei mai bine pregătiți oameni de la țară. Orice persoană care face studii religioase este obligată să petreacă doi ani într-o universitate germană sau trei ani la o facultate de teologie protestantă din Viena. Berlin și Tübingen⁵² și, mai

⁴⁹ Rosenau, oraș, jud. Brașov.

⁵⁰ Kronstadt.

⁵¹ Kockel.

⁵² Prestigios centru universitar din Germania (landul Baden-Württemberg).

înainte Wittenberg⁵³, erau în general cele mai vizitate <centre universitare>. Astfel <preotul> părăsește sfera îngustă a gândului de achiziționa o casă; el întreține contacte cu oameni noi, care îi combat opiniile; dobândește vederi mai largi asupra vieții politice și sociale și, ceea ce este de o mare importanță pentru dezvoltarea și progresul său mental în timp, formează o legătură care nu se va rupe ușor, între sine și marea lume a culturii din Germania, care în mod instinctiv îi va asigura hrana intelectuală permanent. El a intrat deja în contact cu minți a căror influență asupra lui este de lungă durată. Puterea pe care ele au exercitat-o odată asupra lui rămâne. Chiar dacă și-ar risipi talentul și ar deveni delăsător, el cunoaște încă un statut mai bun, în care omenii se străduiesc să rezolve probleme importante și aceste cunoștințe și vechea experiență își fac simțite prezența când puterea de a le folosi se presupune că a fost pierdută. O reglementare ceva mai înțeleaptă este însă aceea că fiecare candidat ar trebuie să petreacă destul de mulți ani ca profesor într-un domeniu anume al cunoașterii, la o școală publică, înainte de a fi ales pastor. Unul predă chimia, altul matematicile, al treilea <limba> greacă sau ține prelegeri despre istoria modernă, botanică sau fizică și astfel nu numai că apare o dezvoltare într-una dintre materiile învățate pe lângă teologie, dar marele defect al unei singure perspective sau cel al unei minți înguste este astfel prevenit. Mai mult decât atât, un om care a dobândit o viziune lăuntrică asupra câtorva domenii ale instruirii, va evalua mai exact studiul propriu-zis al teologiei, <plasându-l> deasupra tuturor. El va fi străin de orice prejudecată și în orice situație va fi mai dispus să îndeplinească îndatoririle statutului său. //

p. 55

Astfel, casa unui cleric sas din Transilvania este – cel puțin mie așa mi s-a părut – asemenea unei oaze în deșert. Vorbesc aici de sate, iar impresia aceasta am avut-o atunci când am călătorit pe drumuri secundare sau prin locuri mai puțin circulante. Te duci într-un loc și tot ceea ce vei vedea <acolo> este în concordanță cu viața socială a unui sâțuc îndepărtat. Acolo se află hanul, apoi băcănia, farmacia și poate <un magazin> cu pretenția de a fi galanterie sau ceva de genul acesta. Nu te aștepti să găsești aici vreo cultură bogată și nici nu ai avea dreptul să pretinzi asta. După care te întorci și intri într-o curte și dai peste scările micii case parohiale. Ești primit cu un prietenos bun-venit și condus în casă. Înăuntru pe pereți sunt imagini de bună calitate din orașe străine, portretele unor celebrități literare, precum și cărți în diferite limbi și <instrumente> muzicale și alte semne ce arată că locuitorii de aici, deși separați de marea lume intelectuală prin distanță și munți, sunt încă mental legați de ea și îi urmăresc cu atenție pe pionierii de acolo. Ceva mai târziu, vă plimbați prin grădină sau stați cu gazda discutând pe diverse probleme și descoperiți cât de multă strălucire este ascunsă dincolo de aspectul simplu. Unul este un atent observator al naturii și în călătoriile sale prin Germania, Rusia, Italia sau Grecia a notat multe lucruri ce vă stârnesc interesul auzindu-le. Un altul este un bun istoric și a schițat cu multă profunzime traseul istoric al propriei sale națiuni, cu multe episoade; dar nu este genul care scutură praful <prin arhive> și poate nu are îndemânarea de a verifica <cele scrise>, de aceea, în tot ce simte

⁵³ Oraș în Germania (landul Saxonia-Anhalt), renumit pentru episodul istoric din 1517, când Martin Luther a afișat aici cele 95 de teze ale Reformei.

există poezie. Și aici el studiază obiceiurile și caracterul țărănimii, ritualurile, ceremonialurile și superstițiile ei și face legătura dintre acestea și miturile care au venit la noi de la alte popoare; el strânge și adună cântecele și cunoștințele tradiționale și ne oferă rezultatul cercetărilor sale în schițe izolate, ceea ce este cel p. 56 mai plăcut // de citit. Acest om este botanist și face zilnic observații meteorologice, pe care le împărtășește cu alții din ținuturi îndepărtate, care se ocupă cu aceleași studii ca și el. Și așa este în continuare în întreg ținutul. Desigur eu nu susțin aici că fiecare cleric pe care îl întâlnești este, fără excepție, o eminență intelectuală. Nici în Anglia, nu orice cleric este White din Selborne⁵⁴, Buckland⁵⁵ sau Arnold⁵⁶, dar niciunul dintre ei nu este lipsit de puțină cunoaștere; oameni ca aceia pe care i-am pomenit nu sunt puțini în ținutul săsesc.

Gazda mea vorbește despre Anglia și obiceiurile englezești cu multă admirație. Adâncul sentiment religios care a fost răspândit în toate straturile societății este cea mai admirabilă trăsătură, spune, dar eu nu știu până la ce punct are dreptate. Liniștea duminicilor englezești îi place foarte mult. E singurul străin pe care l-am întâlnit care spune asta. Are dreptate, crede el, că așa se păstrează obiceiurile.

Am găsit aici oameni care sunt la fel de familiari ca și mine cu numele membrilor Parlamentului nostru sau cu cel al autorilor <englezi> în viață. Unul <dintre ei>, care vorbea engleza, aștepta în fiecare zi sosirea celor mai recente lucrări <apărute> în Anglia, pe care le comandase și nu îi sosiseră încă. Fiind un sat de protestanți, am fost surprins când am auzit clopotul de seară. Bătea de fapt pentru a comemora <epidemia> de ciumă⁵⁷. La sfârșit, clopotul a bătut de trei ori, iar țărani și-au scos pălăriile și au rămas pentru un moment tăcuți și atenți.

Aici, așa cum în general se întâmplă peste tot în țară, agricultorul nu știe niciodată câți acri stăpânește. El socotește după numărul măsurilor de semințe <însămânțate> pe acel teren. Răspunsul la întrebarea mea era invariabil același. „Nu pot spune exact, dar folosesc atâta și atâta sămânță de grâu”⁵⁸. Mai târziu, p. 57 văzând terenurile împrăștiate // în diferite locuri, câteva prăjini⁵⁹ aici, câteva prăjini dincolo, aparținând aceluiași proprietar, am înțeles dificultatea de a stabili suma totală în acri.

Timp de câțiva ani, în Transilvania s-a desfășurat un considerabil comerț cu mătase. Ca urmare, în curțile caselor țărănești găsești câte un dud plantat, pe care îl închiriază vreunui contractor pentru circa doi florini pe an. În majoritatea cazurilor acesta este un italian; agenții săi, răspândiți în întreg ținutul, colectează coconii

⁵⁴ Gilbert White (1720–1793), naturalist și ornitolog englez, cunoscut pentru lucrarea *Natural History and Antiquities of Selborne* (1789). El a fost preot în Selborne, districtul Hampshire, Anglia.

⁵⁵ William Buckland (1784–1856) geolog și paleontolog englez.

⁵⁶ Thomas Arnold (1795–1842), educator și istoric englez, susținător al toleranței religioase (*tolerant churchmanship*) în biserica anglicană.

⁵⁷ Ultima epidemie de ciumă în Sibiu fusese în 1828.

⁵⁸ *Das weiss ich nicht; ich brauche aber so und so viel Kübel Aussaat*. „Asta îmi amintește de ținutul muntos care, așa cum relatează Landor, a așezat cimpoiери la anumite distanțe în jurul proprietății sale și a calculat întinderea după numărul lor, fiecare fiind auzit numai după celălalt” (n.a.) Walter Savage Landor (1775–1864) scriitor și poet englez, autorul al *Imaginary Conversations*.

⁵⁹ *Rood*, unitate de măsură a suprafeței, echivalentă cu 1011,7 m².

<viermilor de mătase> la un anumit termen și plătesc pentru hrană și pentru ținerea viermilor. Mai mulți proprietari de pământ au început în ultimul timp să planteze livezi de duzi, o dovadă, după cât s-ar părea, că negoțul dă roade.

Am intrat în câteva case și le-am găsit curate și bine întreținute. Șiruri nesfârșite de mici urcioare colorate atârnavu împreună, prinse în niște cuie rotunde, în partea de sus a pereților camerei principale. Următoarea <cameră> era și ea decorată în aceeași manieră⁶⁰. Asemenea cornișe de urcioare, uneori cu halbe mari de cositor printre ele, alcătuiesc ornamentul neschimbat al locuinței fiecărui țăran sas. Multe din cele mai bune case ale românilor au și ele, dar nu atât de multe. Uneori o sută de urcioare pot fi atârnate pe acești pereți; cu cât este mai mare numărul lor, cu atât mai mândră este stăpâna casei de aranjamentul său domestic.

O diferență deosebită între satele săsești și cele românești este aceea că, la cele dintâi, casele sunt construite din piatră, iar la cele din urmă – cu excepții pe ici-colo – din nuiele și uneori din lemn. Casele din Gușterița au, majoritatea, un fel de portic, la care urci patru sau cinci trepte și aici sau imediat în spate este „bucătăria de vară”⁶¹ // sau încăperea folosită în timpul verii. În timpul iernii p. 58 aceasta este în interiorul casei.

În camera bună a casei se află un număr de lăzi mari, folosite în loc de dulap, unde sunt păstrate veșmintele familiei. Această „sufragerie”⁶², cum o numesc ei, este vopsită în culori luminoase: albastru deschis, cu flori roșii și albe, cu spirale și înflorituri. Acest decor se desfășoară de-a lungul întregii camere până aproape de tavan; ușile dulapului intră într-un perete gros. Camera de culcare este și ea împodobită vesel și este încărcată până aproape de tavan cu saltele și perne de un alb imaculat; toate sunt țesute și făcute în casă și arată privitorului o broderie în arabescuri, cu inițiale literelor numelui celui ce le-a făcut, frumos lucrate în roșu sau albastru. Nu este nici dorința <de a surprinde> prin culoare; acest perete împodobit pe fond alb într-un colț al camerei arată drăguț și elegant. El exprimă și un aer de opulență și bunăstare. Tot acolo se află și fețe de masă, cu broderii pe margini și în mijloc, agățate ca și niște goblenuri pe pereți. Tot acest stoc reprezintă o parte din zestrea fetei pentru nuntă și, atunci când ea se mărită, locul este ocupat de zestrea următoarei surori.

Țăranul sas este în fond un om precaut – preferând proprietatea bunurilor mai curând decât pe cea a banilor. În hambarele care înconjoară zidurile bisericii am văzut porumb care fusese pus la păstrare timp de șase ani. „Banii pot fi furați, dar porumbul nu”, a fost răspunsul care mi s-a dat când am întrebat. Oamenii preferă să fie pregătiți pentru orice împrejurare. Deși nu există nici o probabilitate ca în ținut să apară foametea, ei se gândesc că este mai bine să fii sigur – în caz că *s-ar putea* produce. Și astfel, an după an, porumbul se adună. Nici măcar prețurile mari nu-l pot determina pe sătean să-l scoată pe piață. „Nimeni nu știe // ce se va întâmpla”, p. 59 își spune; privind spre biserică, se gândește la ziua necazului, alinarea fiind pentru el în acel depozit. Și la fel <se întâmplă> cu paturile și lenjeria gospodăriei.

⁶⁰ „Aceste urcioare sunt folosite numai la nunți, când numărul oaspeților prezenți necesită o permanentă aprovizionare cu vase pentru vin”. (n.a.)

⁶¹ *Sommerküche*.

⁶² *Truhe*.

Am întâlnit un grup de fete de la țară, în costum de duminică, în drum către casă. Cât de strălucitoare arătau în lumina soarelui ce la înconjura și cădea asupra nimicurilor lor peștrițe, asupra șorturilor din bumbac, orbitor de albe, și asupra buchetelor drăguțe de flori care, bănuiesc, sunt pentru tinerii care le însoțesc. Toate panglicile lor, destule pentru a face o duzină de noduri, flutură în vânt atunci când fetele trec de-a lungul <străzii>; inimile lor dansează grațios, judecând după râsetele vesele cu care au răspuns admirației mele.

Oamenii obișnuiți și chiar și clericii vorbesc între ei în dialectul lor straniu, înțeles de toți, și aproape toți vorbesc foarte bine și o germană curată. Răspunzând la o remarcă a mea, preotul a mărturisit că, deși nu bine, el vorbea <totuși> germana acasă cu soția și copiii. El a vrut să spună că acest fapt ar fi considerat ca un afront, așa cum într-o familie de cetățeni obișnuiți din Germania, franceza ar fi limba obișnuită⁶³.

p. 60 Țăranul sas învață germana aproape ca o limbă // străină și asta pentru efectul deosebit pe care conversația oamenilor îl producea asupra mea. Pronunțarea corectă, rostirea clară, cuvintele foarte bine alese, adesea găsite cu atenție, totul alcătuiește un contrast uimitor cu gospodarul simplu din fața ta. Este ca și cum un țăran din ținutul Somersetshire⁶⁴ ar discuta cu tine într-o engleză pronunțată perfect și destul de natural, totuși în propoziții amintind de cele publicate în *The Idler*⁶⁵ sau în „The Spectator”⁶⁶.

Împrejurarea că limba este *învățată* și folosită numai uneori și nu în fiecare zi, este cauza acestei <situații>. Dar, așa cum spuneam și mai înainte, ea produce un efect special, dând vorbitorului un aer de rafinament și educație în contradicție cu veșmintele și de poziția sa.

Predica <la biserică> este ținută, alternând duminicile, în germana cultă și în dialectul popular, „de dragul femeilor bătrâne”⁶⁷, așa cum spunea pastorul, „care nu înțeleg destul de bine fiecare expresie germană și cărora acest limbaj le-ar părea străin”. Tânăra generație – ca pretutindeni, mult mai modernă – este la ea acasă într-o limbă sau alta [...]

⁶³ „Am spus familie de «cetățeni» deoarece în nobilimea germană nu este neobișnuit ca franceza să fie limba în care mama și copiii săi vorbesc de obicei. Tatăl îi scrie fiului în franceză, ca și soțul german soției germane, cuprinzând în propoziție câte un cuvânt împrumutat din propria limbă, ca și cum aceasta era o limbă străină. Cunosc germani care nu au citit niciodată cărți în germană, doar unele în franceză și engleză. Aceasta este una dintre multele evidențe ale influenței orbitoare a curții franceze sub Ludovic al XIV-lea. Această influență s-a răspândit până la pereții și ferestrele îndepărtatelor mici case germane, construite de locatari cu inteligență. Acest obicei de a te uita spre Franța pentru limbă și literatură e o rămășiță a acelor vremuri -- din fericire terminate -- ale constrângerii mentale. Este, totodată, o dovadă a lipsei de încredere în sine, inerentă la german -- dar acum, din fericire pentru el, a început a fi înlocuită de o mare încredere în sine --, care l-a făcut să creadă că alte capacități și păreri și chiar altă limbă poate să fie mai bună decât <limba> proprie”. (n.a.)

⁶⁴ Regiune în sud-vestul Angliei.

⁶⁵ Serie 103 eseuri publicate în *Universal Chronicle* între 1758–1760.

⁶⁶ Revistă săptămânală britanică, axată pe probleme politice și culturale, fondată de Robert Stephan Rintoul, a cărei primă apariție a fost la 6 iulie 1828. Ea apare și astăzi nu numai la Londra, dar și în S.U.A. (la Arlington, Virginia) și în Australia.

⁶⁷ *For the sake of die alten Mütterchen*. „Femei bătrâne – bunici”. (n.a.)

Lângă Sibiu se află Csnădie, un orașel comercial care ar trebui vizitat datorită frumuseții poziției sale. El este situat între zone înalte împădurite și pante line, acoperite cu livezi de cireși. Când pomii fructiferi sunt în floare, nimic nu poate fi mai frumos decât acest tablou. Mai ales dintr-un turn aflat pe drumul care merge la vale, priveliștea din fața ta este minunată. Dacă Sibiu ar fi mai înstărit, împrejurimile sale ar fi pline de vile și de case de la țară ale locuitorilor săi, care și-ar petrece aici o vacanță rustică, înconjurați de podgorii și terase pline cu flori, unde ar putea privi la „Valea Fericirii”, întinsă la picioarele lor. Copacii și tufișurile sunt acoperite cu hamei sălbatic, care crește aici din abundență, iar grațioasele lor ramuri se împletesc cu păducelul și cu trandafirul sălbatic. Mai departe și mai adânc în munți se înalță o movilă conică, Csnădioara⁶⁸, pe care se află o ruină. Este tot ceea ce a mai rămas dintr-o biserică și este cu atât mai interesant cu cât este una din cele trei asemenea edificii construite în stil romanic care există în prezent în Transilvania, în forma sa originală neschimbată⁶⁹. Cele trei sunt biserica de la Csnădioara⁷⁰, catedrala din Alba Iulia⁷¹ precum și <biserica> din Gârbova⁷². În unele <biserici>, este adevărat, urme distincte pot fi găsite doar în portal sau numai în turn, în timp ce toate celelalte sunt dintr-o epocă mai târzie.

Acest stil arhitectural este predominant în patria-mamă, de unde au venit emigranții și acolo au fost ridicate edificii mai vechi. Toată îndemânarea constructorilor pare să se fi concentrat asupra *fațadei*⁷³, unde efectul pare să fie cel mai armonios. Decorația este simplă, dar frumusețea sa constă în simplitatea și proporțiile admirabile, fiind asemenea // <bisericii> Santa Maria din Toscanella⁷⁴, p. 62 biserică aparținând secolului al XIII-lea.

Cripta, care în majoritatea bisericilor construite în acest stil se află dedesubtul spațiului rezervat corului, aici lipsește; dar, în situația de față, absența ei poate fi justificată de natura pietroasă a fundației. Trebuie totuși remarcat că în niciuna dintre bisericile în stil romanic din Transilvania din această perioadă nu a fost găsită vreo urmă a unei asemenea cripte.

⁶⁸ *Michaelsberg*, deal, în apropierea comunei cu același nume, jud. Sibiu.

⁶⁹ Fals, biserica fortificată în stil romanic există și astăzi.

⁷⁰ Biserica fortificată aparține stilului romanic (a doua jumătate a secolului al XII-lea) și are cea mai veche orgă cu tuburi din România în stare funcțională (de la începutul secolului al XIII-lea). Nunită cetate de localnici, biserica fortificată Sfântul Mihail este situată în vârful unui deal stâncos care mărginește satul la sud. Construcția ei a durat între 1162 -1223. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea i s-a adăugat un portal romanic încadrat de arcade: se plănuia îmbrăcarea fațadei de apus, poate și a celorlalte fațade, cu arcade, lucrare ce nu a mai fost executată. Monumentul este cunoscut pentru acustica sa impresionantă, aici fiind organizate concerte, spectacole de teatru, dar și expoziții.

⁷¹ *Karlsburg*. Catedrala romano-catolică Sfântul Mihail este cel mai valoros monument de arhitectură romanică din Transilvania, a cărui construcție a început în secolul al XI-lea.

⁷² *Urwegen*, sat, com., jud. Alba. Autorul se referă la ruinele bisericii cu trei nave și cu turn-cloțotniță din localitate, datată secolul al XIII-lea.

⁷³ „Biserica a fost construită între 1175 și 1223. Vezi o descriere a acestei biserici la L. Reissenberger, *Keeper of the Imperial Collections at Hermannstadt*”. (n.a.)

⁷⁴ Toscanella, nume purtat până în secolul al XIX-lea de orașul Tuscania, regiune Lazio, Italia. Construcția bisericii Santa Maria Maggiore din localitate a fost finalizată în octombrie 1206, fiind supusă mai multor refaceri de-a lungul timpului.

De aici privești este mult mai frumoasă. Cisnădie este o așezare săsească. Locuitorii de aici țes un postav alb gros⁷⁵, pe care îl poartă și românii, și îl exportă în cantități mari în Dalmația, Slavonia⁷⁶ și Banat. Practic, cantitatea anuală exportată ajungea la valoarea de 3 000 000 de florini. Locul era renumit și pentru secerile lui. În fiecare casă sunt războaie de țesut, iar curțile și grădinile arată diferite stadii ale manufacturilor de lână.

Jurisdicția orașului asupra satelor învecinate era menținută cu strășnicie și p. 63 niciunui // cătun sau târg nu îi este permis să arboreze vreun simbol al autorității ce nu i se cuvine. Astfel, nu este permis ca turnul <central> al niciunei biserici sătești să aibă patru turnulețe în colțuri – acesta fiind un semn al autorității civice și aparținând exclusiv orașelor și târgurilor cu o jurisdicție independentă. Cisnădie are, totuși, patru asemenea turnulețe în colțuri. Când satul a fost distrus de un incendiu, în 1590, localnicii au restaurat biserica și au cerut permisiunea autorităților de la Sibiu să ridice un turn asemenea celui din oraș; dar magistratura a refuzat și a ordonat să fie construite doar două turnulețe. Cei din Cisnădie, neînțelegători, au plasat patru <turnulețe> pe turnul lor și un glob aurit în vârf. Când a văzut acest lucru, consiliul orășenesc din Sibiu s-a mâniat față de un astfel de afront și lipsă de supunere și a emis un ordin de scădere a înălțimii turnulețelor și, mai ales, prevederea ca globul aurit să fie dat jos; abia după multe cereri insistente s-a permis păstrarea actualei structuri. Dar pentru a evita orice privilegiu exagerat pe seama unui astfel de simbol civic, cei din Cisnădie au fost obligați să semneze un angajament prin care recunoșteau că acest lucru inedit acordat lor nu le va conferi nicicum mai multă libertate și beneficii decât avuseseră înainte sau dreptul de a rezista sau a face ceva împotriva autorității Sibiului. Dimpotrivă, aceștia erau, ziceau ei, doar săteni umili, care trebuie să-i privească pe primarul înțelept, consiliul orășenesc și pe consilierii săi ca pe protectorii și patronii lor și să fie pregătiți, în spiritul actului, „să-i întâmpine pe aceștia cu onoare, cu respect și cu prietenie”. În caz contrar sau dacă ar fi avut îndrăzneala să-și aroge pentru ei înșiși orice privilegiu special din pricina celor patru turnulețe sau să sfideze Sibiul în ceea ce privește aceeași problemă – atunci ei acceptau ca magistratul-șef să aibă p. 64 depline drepturi să modifice // edificiul lor sau să-i pună pe ei să facă asta, pentru a pedepsi îndrăzneala și reaua purtare și să le micșoreze mândria. Cum globul aurit încă lucește în soare și cum turnulețele se ridică la fiecare colț al tunului pătrat, se pare că cei din Cisnădie n-au oferit nici un motiv de suspiciune autorităților din Sibiu, ci s-au purtat cu modestie, asemenea unui „popor umil de la țară”.

În Cisnădie, bărbații și femeile căsătorite stau separat la biserică; și băieții și fetele au locuri bine determinate. Acest lucru, care cred că se întâmplă în întreg ținutul, arată vechea subordonare și ordine care predomina în întreaga organizare, socială sau municipală, a coloniștilor inițiali. Femeile căsătorite nu poartă pălăria descrisă înainte, ci o broboadă din lână, aparent asemănătoare cu cea de călugăriță. p. 65 Aici // am văzut cingătoare purtate de femei la fel ca în celelalte sate, iar într-o casă

⁷⁵ *Heltauer Tuch*.

⁷⁶ Regiune istorică situată în sudul Câmpiei Panonice, ce cuprindea estul Croației, fiind mărginită la nord de Drava, la sud de Sava și la est de Dunăre.

aparținând unuia dintre cei mai înstăriți locuitori, o frumoasă ținută de sărbătoare a unui bărbat sas. Vesta din piele cu exact aceeași tăietură ca în vremea lui Cromwell⁷⁷, fără mâneci și încinsă cu o curea, părul de culoare gri, împărțit în două pe creștet, căzând în două cozi împletite peste umeri îi confereau omului din fața mea o expresie aproape puritană. Fața sa calmă aparent, ce exprimă o anumită amărăciune datorată unei boli recente, ochii întunecați și sprâncenele făceau din el o figură remarcabilă. Pentru un pictor de acum două secole, asemenea figură trebuie să fi fost neprețuită.

Satele românești din jurul Brașovului trăiesc în întregime de pe urma oilor. Într-un sat din apropiere, locuitorii își conduc turmele de oi peste graniță, pentru a pășuna pe timpul iernii în Țara Românească, lucru pentru care plătesc o sumă neînsemnată. Această viață nomadă este potrivită mai mult pentru români⁷⁸. Românul este oier și cioban din instinct; animalele și îngrijirea lor sunt ceea ce îl interesează mai mult decât orice altceva. De aici și distrugerea nesăbuită a celor mai minunate păduri; pentru el, acestea reprezintă doar un obstacol în calea ocupației favorite, pentru ca pământul pe care îl ocupă, potrivit părerii lui, să fie folosit mai bine pentru pășunat; când poate, dă foc arborilor și poți vedea adesea o suprafață unde trunchiuri minunate sunt carbonizate din vârf până la rădăcini, cu crengi negre răsucite; ele arată înfiorător la lumină, iar pământul acoperit cu cenușă și cărbunele ars era urmarea acestor incendii. Cu siguranță, este un aspect șocant pentru toate conștiințele democratice faptul că ei nu au nici un respect pentru păduri. Respectul poate apărea din dorința de a venera tot ce a crescut de secole; dar, chiar și așa, găsim sentimentul existent în mișcările populare, la fel ca și în // p. 66 cele individuale ale celor cu vederi politice anticonservatoare. Eu n-am cunoscut o astfel de persoană care să iubească pădurea. O aversiune care duce până la nimicirea tuturor pădurilor și care este răspândită puternic la românii din Transilvania. Iar crezul lor politic este comun⁷⁹.

Chiar înainte să ajung la Sibiu, o tânără violonistă, o nouă Milanollo⁸⁰, fusese aici, uimindu-i pe toți cu performanța ei extraordinară. Tatăl său era un cioban român⁸¹, dar se străduise să le dea tuturor copiilor săi o bună educație, unul dintre fii ajungând specialist în inginerie. [...]

⁷⁷ Prima jumătate a secolului al XVII-lea. Oliver Cromwell (1599–1658), lider militar și politic englez.

⁷⁸ Autorul confundă transhumanța cu viața nomadă.

⁷⁹ Exagerare. Autorul se lasă influențat de interlocutorii săi și atribuie românilor incendierea pădurilor, învinuindu-i de dispreț și distrugere.

⁸⁰ Tereza Milanollo, violonistă și compozitoare italiană (1827–1904), cunoscută și apreciată în ținește pentru virtuozitatea ei. La maturitate s-a retras din viața muzicală dedicându-se familiei.

⁸¹ „Am folosit cuvântul «român» (*Wallachian*) care denumește un locuitor al Țării Românești, spre deosebire de actualii descendenți ai rezidenților originari în *Transilvania*, pe care i-am denumit valai (*Wallacks*) sau, așa cum ei înșiși se numesc, «români». Când s-au pus pentru prima dată în față și au cerut să fie luați în considerare ca o națiune au făcut ce face cel care s-a ridicat în lume și și vrea să se asigure că dobândește o poziție mai înaltă în societate. S-au uita! după un trecut ce a fost ușor găsit și au demonstrat, pentru satisfacția lor proprie cel puțin, că sunt urmași ai romanilor”. (n.a.)

În Biblioteca Brukenthal⁸², la Sibiu, se află un liturghier de o frumusețe, atât de mare încât oricine are gust pentru opere de artă n-ar trebui să piardă ocazia de a-l examina. Cartea este din cea mai bună piele de vițel⁸³ și are 630 de pagini <format> mic, *quarto*, fiecare dintre ele fiind ornată cu brăuri de fructe, flori, păsări, animale fantastice etc. Este evident că cel puțin două, dacă nu mai multe mâini, au fost implicate în această lucrare. Un artist a fost, fără îndoială, un tip vesel, deoarece animalele sale sunt foarte pitorești, iar compozițiile au mereu o fărâmă de glumă sau veselie. Celălalt a fost mai sobru. Florile fiecăruia, de asemenea, au fost tratate inegal. Chiar și ilustrațiile sunt ale unui artist diferit de cel care a desenat brăurile arhitecturale. Chipurile din cele dintâi sunt, cu siguranță, din școala Van Eyck⁸⁴, în timp ce rama, ca să spun așa, este făcută de un artist de mai târziu și mai puțin iscusit. [Urmează comparații cu tablouri de la Pinacoteca din München și considerații asupra artei și rolului artiștilor. Descrierea detaliată a liturghierului.]

- p. 131 Este mereu plăcut să te plimbi prin orice oraș vechi unde îmbrăcămintea, mărfurile, obiceiurile sunt atât de neobișnuite ca aici, <unde> fiecare pas pe care îl faci îți prilejuiește noi încântări. Mai ales în timpul zilelor de târg sunt multe de văzut – țărani cu diferitele lor haine pitorești și o mulțime de mărfuri ce nu se aduc în fiecare zi. Și tocmai acum era vreme de târg la Sibiu. Locul cel mai aglomerat și
- p. 132 zgomotos // dintre toate era strada pe care se vindeau vase. Aici era un Turn Babel de voci feminine. Oale diferite erau întinse pe jos și grupuri de fete și neveste se târguiau pentru ele cu vânzătorii. Părea un fel de loc de întâlnire pentru bârfe, unde toate veștile din oraș erau aflate și răspândite. În spatele grămezilor de ulcioare și blide stăteau cărucioare cu două roți, cu coviltire albe, în care fuseseră aduse bunurile; iar lângă ele zăceau adormiți români sau doar se odihneau pe straturi de fân.

Într-o zi ca acesta poate fi bine studiată arta îmbrăcămintei. *Cine ar fi crezut* că e posibil ca simpla *volutura*⁸⁵ poate fi răsucită și purtată într-atâtea moduri diferite! Și totuși cât de variat și de inteligent era pusă! O femeie o avea așezată cu stil într-o parte, pentru a arăta o plasă de aur ce îi lega părul negru sau o albăstreă cu petale de aur. O alta își răsucise frumoasa împletitură în falduri groase, ca un turban, în timp ce două capete lungi, inegale, atârnav grațios la spate; și o alta, mai

⁸² Inițial bibliotecă privată a guvernatorului Transilvaniei, baronul Samuel von Brukenthal (1721-1803), biblioteca a devenit publică în anul 1817, când înregistra un număr de 15 972 volume (colecția fondatorului). Astăzi biblioteca are aproximativ 280 000 de volume, multe dintre ele foarte valoroase (778 manuscrise, 442 incunabule, 31 500 cărți rare europene și românești datând din secolele XVI-XVII).

⁸³ *Vellum*.

⁸⁴ Jan van Eyck (1395-1441), pictor flamand.

⁸⁵ „*Volutura* este denumirea piesei lungi, din material textil, purtată ca acoperământ al capului de către femeile române. Pe Columna lui Traian se poate vedea, în diferite grupuri, același lucru purtat în prezent aici: la fel pe bijuterii vechi”. (n.a.)

încolo, îl răsucise în jurul capului într-un mod foarte diferit; este liber și ușor și plin de falduri, ascuțit și în unghiuri și seamănă cu un strat de zăpadă când intră în contrast cu fața ei smeadă. Iar acolo sunt două țigănci, <dintre> țiganii din Sibiu pe care i-am întâlnit aseară, în timp ce beam un pahar de vin. Cum se plimbă în hainele lor bogate, mândre și conștiente de frumusețea lor impunătoare! Și cu priviri ispititoare îmi aruncă din ochi un bun venit, în timp ce trec și mă lasă să privesc lung după ele și atitudinea lor superbă. În jurul capului au legat un batic de mătase galbenă; deasupra acestuia un șal mare, cu capetele atârând în falduri groase. Mânele albe // ale cămășii sunt foarte largi și și-au aruncat neglijent peste umeri o haină tivită și căptușită cu blană. Partea de jos a îmbrăcăminteii este din brocart bogat, cu trenă la spate. Trebuie că au nenumărate jupe, căci mătasea densă se umflă din plin. Și astfel, cu veșminte fremătătoare și un aer mândru, cu ochii mari poruncitori ce par să aștepte salutul bărbaților, fiecare <dintre ele> trece ca o regină asiatică. p. 133

Dar sunt și alte <femei>, foarte diferite în vestimentație, aer și atitudine. Cât de proaspete sunt aceste fete săsoaice și cât de drăguț și vesel este tot ce are legătură cu ele! Fusta albă, pliată în nenumărate falduri, late de un inch⁸⁶, ajunge la glezne și arată ca un fulg de nea pe sub șorțul larg, de lână neagră de oaie. Au pe ele obișnuita haină de lână albastră, deschisă în față, de care atârnă nenumărate panglici roșii, negre și albastre. Pe cap poartă un batic din cel mai fin material, legat strâns în jurul frunții, iar sub acesta se află o panglică lată, roșie cu auriu, strălucind ca printr-o ceață. Și vârfurile acestui delicat acoperământ al capului sunt brodate cu mici dungi roșii. Una dintre ele se târguia pentru o vestă albă nouă, ca de piele, lucrată cu flori de mătase în culori vesele. Și era și un tânăr sas – un mire – cu panglici legate în jurul pălăriei cu boruri largi; iar în față un buchet imens de flori artificiale, înalt de un picior și frunze de beteală aurie în fața coroanei. Lângă el era viitoarea sa soție – cel mult de cincisprezece ani –, bucuroasă și radioasă ca această dimineață însorită. Purta un șorț alb larg, din batist, brodat minunat și își făcea drum cu surorile ei prin mulțime, făcând cumpărături. Unii țărani cumpărau pielărie, din care zăceau mobile pe pavaj, alții șei albe din lemn, cu albastru pe margini, sau hamuri gri sau cizme roșii sau dulapuri și lăzi // pentru locuințele lor, pictate cu flori mai vii decât curcubeul. Culori, culori! Peste tot culori! În diferitele rochii și articole expuse spre vânzare. p. 134

La gâtul și la pieptul fetelor române se putea vedea coral roșu; iar unele aveau cercei de aur, ce se vedeau de sub baticurile albe și acoperămintele de cap asemănătoare turbanelor. Acolo, de asemenea, un șir triplu de lanțuri de argint, ușoare, fine și delicate, atârând ca o ghirlandă dintr-o parte într-alta, pe lângă obraz și sub bărbie, producând în fiecare moment o sclipire de lumină tremurătoare.

Țăranii încă se revarsă în oraș, cu fețe vii și priviri curioase și pline de speranță, toți, firește, în straie de sărbătoare. Dar acele trei țigănci – o bătrână și două fete tinere – nu se prea potrivesc cu grupurile care le înconjoară. Sunt zdrențuite și murdare, iar jerpeliturile lor maro contrastează ciudat cu șorțurile și fustele înfoiate și mânele de un alb tulburător // ce strălucesc peste tot în soare. p. 135

⁸⁶ Unitate de măsură egală cu 2,54 centimetri.

Și, la fel, cât de mult contrastează materialele frumoase și culorile vii cu sărăcia lor! Dar ce le pasă? Râd și sporovăiesc în a lor „latină vulgară”⁸⁷, în timp ce trudesc cu traistele în spate, oprindu-se, totuși, din când în când, pentru a face cumpărături, ca și ceilalți. Privește gâtul și pieptul negru al acelei tinere când i se desface haina și arată frumusețea ce-i înmugurește! [...]

Acel trio nu ține de Sibiu; sunt țigani nomazi și vin doar pentru târg și vor pleca atunci când se termină. Nu li se îngăduie să rămână în oraș peste noapte; au tabăra lor într-un sat din apropiere. Pe aceasta categorie a populației țigănești se poate pune cel mai puțin temeii. *La propriété c'est le vol* este deviza lor. Cât despre ceilalți, cei care au o ocupație și o locuință fixe, situația este alta. Modul de viață așezat, contactul mai adânc cu societatea au avut influență asupra obiceiurilor lor. Totuși, firea sălbatică, neîmblânzită a animalului nomad este încă vizibilă în ținută și mișcări și mai ales în căutătura ochilor mari. Acum este întunecată și atentă hoțește, acum strălucește cu foc și îți străpunge chiar creierul cu fulgerele aruncate spre tine. [Urmează câteva considerații despre originea țiganilor și migrarea lor către Ungaria și Transilvania.]

p. 136 La marginea fiecărui oraș și sat se găsește o așezare țigănească. Unele sunt foarte umile și arată sărăcia extremă; dar în altele casele sunt bine construite, camerele îngrijite, curate, bine mobilate. Țiganul, de îndată ce mijloacele i-o permit, își decorează sălașul. Este // mândria lui să fie îngrijit și să arate confortabil. Cei care sunt avuți, și mulți sunt așa, locuiesc cât de bine este posibil. Într-o casă în care am intrat, lângă Reghin⁸⁸, am găsit scaune și sofale din nuc lustruit, acoperite cu un material din lână, albastru și alb; în sertarele dulapului dintr-un colț erau tot felul de nimicuri, ca pe etajera unei doamne; pe pereți atârnavă litografiile mari în rame netede, aurite, iar pe masă era o față de masă aproape la fel de bună ca cea din propria mea cameră. Deasupra patului era azvârlită o cuvertură foarte curată, iar podeaua era potrivită cu restul. Omul era muzicant, starostele unui taraf, sau *Kapellmeister*, după cum îi plăcea să i se spună; la plecare l-am complimentat pentru frumoasa sa casă. „*Herr*”, a spus cu demnitate, „*es ist eine Schande fuer mich, dass ich darin wohne*” („e o rușine pentru mine să locuiesc într-un asemenea loc”), și tot ce am putut spune nu a fost îndeajuns pentru el pentru a-l împăca cu situația. Un om cu poziția sa ar fi trebuit să locuiască altfel, credea el. Dar, în afară de asta, nobilul căruia îi aparținea domeniul pe care se afla casa sa era cu mine; iar cunoștința mea, țiganul, părea că a făcut în zadar cereri să i se dea altă locuință sau să i se îmbunătățească cea din prezent. Prin urmare, acesta era un bun prilej de a-și face cunoscute nemulțumirile și de a da un indiciu clar stăpânului casei că mereu ceruse în van.

În timpul iernii, acești oameni câștigă bine cântând la baluri. Mulți dintre ei merg împreună și la București, iar unele tarafuri sunt cunoscute chiar în afara Transilvaniei, călătoriile lor dovedindu-se mereu o afacere bună. Pentru dans, nici o altă muzică nu poate fi mai potrivită decât cea a unui taraf de țigani; poartă în ea o viață și o animație care te prind. Dacă ai dansat-o, mai ales ceardașul, atunci când

⁸⁷ *Soft bastard Latin.*

⁸⁸ *Sachsisch Reen*, corect *Sächisch Regen*, oraș, jud. Mureș.

auzi sunetele însuflețite// este, cred, imposibil să nu sari involuntar. Este o p. 137
încântare în disonanța sălbatică, viață și impetuoșitate în mișcare, însuflețire și
vivacitate în ritmul variat, ce sunt chiar înrobitoare. Iar dansatorii simt fiorul: poți
vedea cum alunecă maiestuos în timp ce preludiul este ușor și răsunător; și, când
muzica se iuțește și apare un zor de sunete, iar melodia fantastică se precipită într-
un ritm impetuos, <vezi> cum toți sunt cuprinși de tăria vrâjii; mișcările
<dansatorilor> se iuțesc, picioarele lor țin ritmul cu muzica; și, deodată, apucându-
și partenerul de mijloc se învârtesc, luați pe sus, după cum se vede, de șuvoiul de
sunete ce se amestecă în chip ciudat. [...]

Acești oameni sunt muzicanți înnăscuți. Învață singuri și din instinct. p. 138
Instrumentele unora dintre cei mai sărăci sunt de cea mai joasă speță – așa încât cel
mai nefericit muzicant de stradă din Anglia ar considera că sunt prea proaste pentru
a fi folosite. Și totuși chiar din acestea scot cu forța muzică bună; sau, mai bine
spus, este ca și cum ar fi dat viorii peticite sunetele ei extraordinare dintr-un
depozit de cântece pe care îl poartă în ei.

De multe ori m-am gândit că ar fi o afacere excelentă ca un taraf ales să
meargă în Anglia și să își cânte acolo muzica națională. [...]

Mulți dintre acești bărbați sunt și compozitori, nu doar instrumentiști.
Pongrátz și Patikárus⁸⁹ sunt nume bine cunoscute oriunde se ascultă ceardașul. [...]

Există o capelă veche, lipită de biserica din Sibiu, ce merită să fie salvată de p. 139
la decăderea în care se afundă cu repeziciune. Este cum nu se poate mai
dărăpănată. Numeroase cărți vechi, acoperite cu un strat gros de praf și de pânze de
păianjen, zac claie peste grămadă pe podea – exemple ale tiparului timpuriu de la
Mainz și Nürnberg. Dacă Sibiu ar fi fost un oraș unguresc, ar fi fost cu siguranță
altfel; căci, cu sentimentul lor de mândrie națională, ar fi găsit mijloacele de a
schimba o asemenea stare de fapt.

Fântânile sunt peste tot locurile unde servitoarele se întâlnesc să sporovăiască
una cu alta. Adesea am trecut pe acolo pentru a privi și admira grupurile de fete
care râdeau, bucurându-se de libertate și mișcându-se încet cu ulcioarele, de mult
umplute și dând pe dinafară. Ce stăpâne neglijente trebuie să fi avut, de îndrăznesc
să se țină de asemenea fleacuri în drumul lor! Și cum vorbeau, toate deodată, astfel
încât și zgomotul apei care curgea era ascuns de vacarmul vocilor lor! Toate erau
fete române, negricioase, cu mișcări line și catrințele roșii; fiecare mișcare a
trupului suplu, liber și natural, așa cum poate fi atunci când membrele nu sunt
ascunse. Ce atitudini luau atunci când stăteau și așteptau! Cum le erau încrucișate
brațele peste piept, umerii aruncați înapoi, capul arcuit, lăsat într-o parte, torsul,
câtre șolduri, făcând o curbă concavă și un picior scos înainte în cea mai cochetă
manieră, iar tu puteai vedea forma sa rotundă în perfecțiunea tinereții sale.
Asemenea atitudini nu se văd niciodată în Occidentul nostru civilizat, unde
nemșcarea și crinolinelile au pus stăpânire asupra corpului omenesc.

Plimbându-ne pe străzi ajungem la *Grosser und Kleiner Ring*⁹⁰, marele și
micul „inel”, // nu piață sau scuar, cum ar fi numite în alte orașe. Iar motivul este că p. 140

⁸⁹ Patikárus Ferenc (1827-1870), muzician și compozitor maghiar.

⁹⁰ Piața Mare și Piața Mică, încă existente în orașul Sibiu.

în timpurile mai vechi <acolo> era *Ring Mauer* sau zidul ce înconjură cetatea. La început avea o circumferință mică, dar, pentru că era necesar mai mult spațiu, a fost cuprins un loc mai mare; și astfel numele a fost păstrat, pe când aceste <fortificații> ce au dat numele au dispărut. Iar casele pe care le vedem aici au fost construite așa cum sunt nu fără un scop. Pasajul boltit din fața ușilor caselor era un loc bun pentru vânzătorii de mărfuri pentru a sta la vreme rea; aici, în vreme de război, când inamicii se învâneau în jurul orașului iar locuitorii nu erau nici o clipă în siguranță, zi și noapte, oamenii înarmați se odihneau sub un acoperiș; și tot aici erau ținute gata să fie folosite arme și muniții, hrană și băutură. În acest mare „inel” sau „cerc”, în alte timpuri, călăul, cu securea sau ștreangul, își îndeplinea teribila slujbă. Îngrijită așa cum este piața acum, la sfârșitul secolului al XVII-lea era plină de bălți din care, ni s-a spus, „se ridicau mirosuri dezgustătoare”, așa încât comunitatea a cerut să fie numaidecât umplute.

În acele vremuri țiganii, fiind cea mai de jos treaptă a locuitorilor țării, erau cei cărora le revenea sarcina să curețe străzile, grădinile, iazurile și să îndepărteze toate gunoaiile. În relatări și alte documente din veacul al XVI-lea apar sub numele de *faröner*⁹¹. Lor le-a fost indicat un loc în fața porților orașului și acolo și numai acolo le era îngăduit să se așeze.

p. 141

Capitolul XI

Animale sălbatice⁹²

În Transilvania se găsește încă o cantitate onorabilă de vânat și orice *sportsman*⁹³ ar fi satisfăcut dacă ar veni aici să vâneze. Ursul brun (*Ursus arctos*) se găsește în pădurile din munții înalți, de asemenea și în cei mijlocii, mai ales în cei din nordul țării. Lupul, mai înainte întâlnit în <regiunile de> podiș și în pădurile ce se întind spre câmpie, se ascunde acum în ținuturile joase, iar noaptea face pagube deloc neînsemnate în rândul turmelor.

În vecinătatea Timișoarei, în Banat, hăituirea lupilor asigură, în general, o <partidă de> vânătoare foarte bună. Acolo sunt exact ascunzișurile care le plac, tufișuri joase și pădure tânără ce oferă un adăpost bun. Ce face din lup un dușman așa de deosebit pentru țaran⁹⁴ este obiceiul lui de a sfâșia mai multe animale decât poate devora. [Sfaturi pentru vânzătorii de lupi.] //

⁹¹ „Țiganii încă se denumesc «rom», ceea ce înseamnă «om». Acest fapt mă face să cred că termenul *faröner* era tot o denumire aleasă de ei înșiși și că se trage din cuvântul spaniol *varon*, însemnând «un om». Dacă e așa, ar părea că cel puțin unii dintre cei care se găsesc în Transilvania au emigrat aici din Spania. Lângă Lacul Ngami, așa relatează Livingstone, se află un trib care, de asemenea, își dă numele de «Bayeiye», ce înseamnă «om»”. (*n.a.*)

⁹² *Feræ*, în limba latină în text.

⁹³ Termenul a intrat ulterior în limba română. În limba engleză desemna, inițial, persoanele preocupate de petrecerea timpului liber în aer liber, făcând exerciții printre acestea era socotită și vânătoarea.

⁹⁴ *Farmer*.

M-am întâlnit odată cu un <lup> când mă întorceam târziu acasă de la o p. 142 petrecere, aproape de ultimele case din orașul Bistrița. Era o noapte cu lună; termometrul <arăta> 27 grade Réaumur⁹⁵ sub punctul de îngheț. Mergeam prin mijlocul drumului, pe unde era lumină ca ziua; casele din dreapta mea erau toate în întuneric și aproape de zid am crezut că văd un câine mare furișându-se. Animalul s-a furișat pentru a ne ocoli, pe mine și pe însoțitorul meu, apoi a trecut drumul când, deodată, am văzut, după mișcările sale deosebite, că era un lup.

– Ei, privește, un lup!, am exclamat înmărmurit.

– Da, a spus celălalt calm și a mers mai departe. [...]

Râsul este văzut din când în când, dar foarte rar; și aici, ca și în pădurile din p. 143 Bavaria, animalul <acesta> pare aproape dispărut. [...] Jderul (*Mustela Martes*) poate fi văzut uneori în pădurile de munte, rar însă. Mistrețul poate fi găsit în pădurile dinspre nord, pe Țibleș⁹⁶; aici, mai ales iarna, sunt uciși mai mulți. Căprioare sunt din plin și mereu am fost uimit de mărimea acestor animale, mai ales a celor din vecinătatea Clujului⁹⁷. Cerbul se găsește mai rar, deși am văzut exemplare nobile împușcate în trecătoarea Turnu Roșu, ca și splendidele coarne ale altora, din munții de la nord de Sibiu. [Sfaturi pentru vânători.]

Există capre negre în Piatra Craiului⁹⁸, către sud-vest, și de asemenea în p. 144 Bucegi⁹⁹, la sud-est de Brașov. Totuși, mai multe vor fi găsite în Retezat¹⁰⁰, la aproape 8 000 de picioare înălțime¹⁰¹, nu departe de Hațeg¹⁰². Mai înainte exista și muflonul (*Ibex*) pe cele mai înalte culmi ale Carpaților. De asemenea, un alt animal care era, pe vremuri, locuitor al pădurilor și câmpiilor, a fost exterminat de câțiva ani. Acesta era bizonul sau bourul (*Urus*) – acum se mai poate găsi în Europa într-o pădure din Lituania, unde este apărat cu grijă. Mai înainte, acest animal magnific și-a avut casa în pădurile din Gheorghieni¹⁰³, lângă o mlaștină și, după o relatare, a fost întâlnit pentru ultima dată în luna martie, 1775, lângă Odorhei¹⁰⁴.

Vulturi și pajuri dintre cele mai mari se găsesc din abundență; și adesea, când mergeam în trăsură pe drum, vedeam șase sau șapte din cele din urmă păsări <menționate> stând în jurul leșului unui cal sau vițel ce murise acolo sau fusese sășițiat de lupi. [...]

În pădurile Ciucului¹⁰⁵, la granița de răsărit a provinciei, se poate vâna bine cocoșul de munte. Sunt, de asemenea, și cocoși de mesteacăn, mai rari; <se găsesc> potârnichi și prepețițe, dar nu în număr mare. Cocoșii de pădure sunt des întâlniți iar potârnichea poate fi împușcată în munții de lângă Hațeg.

⁹⁵ Aproximativ 34 grade Celsius.

⁹⁶ *Czibles*, munți din grupa Carpaților Orientali.

⁹⁷ *Klausenburg*.

⁹⁸ *Koenigstein*, în Carpații Meridionali.

⁹⁹ *Butschetsch*.

¹⁰⁰ *Retjezat*, în Carpații Meridionali.

¹⁰¹ Aproximativ 2450 de metri.

¹⁰² *Hatzeg*, oraș, jud. Hunedoara.

¹⁰³ *Gyergyo*, corect Gyergyószentmiklós (Sânnicolau Gurghiuului), oraș, jud. Harghita.

¹⁰⁴ *Udvarhely*, oraș, jud. Harghita.

¹⁰⁵ *Csik*, scaun (unitate teritorial-administrativă) al secuilor din Transilvania.

- Nu departe de Sibiu am văzut grupuri mari de dropii mergând ca soldații pe câmpia învecinată cu râul; la fel în vecinătatea Turdei¹⁰⁶ [...].
- p. 145 Pe iazuri și râuri sunt rațe și alte păsări de apă și, pe lângă acestea, stârci și păsări mai rare, migratoare. Lopătarul alb, ibisul verde, și, mult mai rar, cocorul, au fost vâdate în timp ce migrau de-a lungul țării. Din când în când și lebăda, cormoranul și pelicanul au fost văzute pe râuri. [...]
- p. 146 Românii aceștia sunt vânători atât de pasionați, încât sunt incapabili să își stăpânească ardoarea. Nici teama de pedeapsă, nici respectul pentru rangurile superioare nu sunt în stare să îi controleze atunci când au vânatul în căutare. [Autorul descrie câteva partide de vânatoare, în special de urși, după experiențe personale sau relatări ale cunoscuților.]

Capitolul XII

Vin și politică

- p. 162 [...] Așa cum apele Transilvaniei curg aproape toate către vest, și munții și dealurile se întind în această direcție; iar unul dintre versanți fiind expus razelor verticale ale soarelui de amiază, alte locuri mai bune pentru cultivarea strugurilor nu au putut fi găsite.
- Cât de bine crește vița de vie în această țară este dovedit de calitatea foarte bună a produselor sale. Locuitorii sunt mândri de vinul lor; oricine a avut posibilitatea de a-l gusta știe cât de delicios este – cât de plăcut la gust și delicat, cât de proaspăt și înveselitor, cât de bogat în calitățile generoase pe care le căutăm în vin.
- Gustând, pentru prima oară, un vin transilvănean bun, am fost surprins de aroma bogată, prospețimea foarte plăcută și de focul ce dospește într-un asemenea aur lichid. Mai târziu am învățat și mai bine să îi apreciez virtuțile. Pot spune doar că, așa cum este cazul calității adevărate, o cunoaștere mai apropiată mi-a întărit părerile: și niciodată nu am avut prilejul de a mă dezice de judecata formată sau de temelia prietenoasă la care au condus aceste păreri. [...]
- p. 163 Cu această singură excepție <a vinului de Mediaș premiat la o expoziție>, nu am găsit pe nimeni în afara țării care să știe ceva sau chiar să fi auzit de vinul transilvănean. Vinurile Ungariei și-au făcut, în cele din urmă, drum în Anglia și treptat devin cunoscute; dar despre cele din provincia învecinată nu s-a făcut încă nici o mențiune. Nici chiar proprietarul hotelului Trei Mauri¹⁰⁷ din Augsburg¹⁰⁸, care are probabil cea mai mare listă de vinuri din Europa, nu are vinuri transilvănene în pivnița lui. [...]
- Există o mare varietate în producția podgoriilor; dar chiar și acele vinuri ce sunt clasificate ca „obișnuite” sunt egale cu cele „superioare” ale altor țări sau pe care le bem ca atare în Anglia. În general sunt băute când sunt încă tinere; și, prin

¹⁰⁶ *Thorda*, oraș, jud. Cluj.

¹⁰⁷ Hotel cu o vechime de peste 500 de ani, aflat în orașul Augsburg.

¹⁰⁸ Oraș în landul Bavaria, Germania.

urmare, au încă acea aromă pe care cuvântul german *lieblich* o exprimă atât de bine. Conțin multă materie zaharoasă, dar cu dulceața plăcută se împletește un buchet și o prospețime ca a șampaniei, astfel încât nu dezgustă.

Puritatea vinului este, neîndoielnic, o cauză a curățeniei sale. Niciodată nu m-am simțit mai bine decât atunci când mă delectam cu el; și, după experiența mea, înclin spre a schimba proverbul și să spun *In vino sanitas*. Ai parte de sucugul strugurelui fără nici un amestec de rachiu; tot alcoolul din el este cu totul al său. [În continuare, date istorice despre viticultura din ținuturile săsești din Transilvania și date statistice, din alte lucrări, despre producția de vin a Transilvaniei.]

Aceleași împrejurări nefavorabile ce au oprit Transilvania să facă profit din produsele câmpiilor sale au făcut greu de găsit o piață pentru vinurile ei. În primul rând, țara se află dincolo de rețeaua de căi ferate europene și greu ajunge vreodată acolo un călător din Occident. Astfel, țara binecuvântată și produsele ei rămân necunoscute. Mai mult, Transilvania este înconjurată de țări care, la fel, produc din plin porumb și vin și care au și mijloacele naturale sau artificiale de a le exporta. Ungaria are căi ferate; Țara Românească – fluviul navigabil ce duce la mare. Și deoarece produsele țărilor învecinate sunt pe atât de bune pe cât sunt de abundente, Transilvania – închisă din toate părțile de munți și păduri – este exclusă de pe piețe și de la avantajele care, altfel, ar fi fost ale ei. Nu e nici o îndoială că provincia a fost neglijată de guvern până în ultima vreme; dar locuitorii ar fi putut și ei să arate mai multă energie decât au făcut-o și să se fi agitat mai mult.

Oricum, o cale ferată o va uni în curând cu Europa occidentală; și va fi o comunicație cu aburi, neîntreruptă, între Londra și orașele din Transilvania. [...]

Mai există un motiv pentru care piața pentru vinul transilvănean este una limitată¹⁰⁹; iar pentru acesta, producătorii înșiși trebuie învinovați. Tot ce ține de pregătirea, punerea în butoaie, îmbutelierea <vinului> este făcut de aceștia în cel mai primitiv mod. Precauțiunile necesare pentru asigurarea rezultatelor favorabile au fost neglijate. Noe când a sădit viță-de-vie și, storcând sucugul fructului, i-a aflat înrâurirea îmbucurătoare, trebuie că a făcut-o cam în același fel în care bunii locuitori ai Transilvaniei o fac astăzi. Soiuri diferite de struguri – cei care se coc devreme și aceia care dau în pârg mai târziu – sunt sădite și culese laolaltă, ceea ce, desigur, nu este lipsit de un efect rău asupra vinului. De asemenea, la cules, nu se face nici o deosebire între boabele bune și cele stricate; totul este aruncat în butoi deoarece, se spune, fermentația va elimina orice este impur. [Urmează o comparație cu pregătirea vinului în Valea Rinului.]

Nici uneltele care se folosesc în alte părți pentru a despărți boabele de ciorchine nu sunt folosite, nici chiar cunoscute aici. Sucul grosolan, dezagreabil, amar, conținut de acesta prejudiciază foarte mult aroma delicată a pulpei pure a fructului desfăcut; totuși, totul este stors la un loc, zahăr și oțet¹¹⁰, după cum e norocul.

Nu este necesar să intru aici în mai multe detalii cu privire la prelucrarea în:perfectă ce domină în această problemă; este la fel în cursul întregului proces.

¹⁰⁹ „Cât de limitată este o arată cifrele oficiale. În 1845, 1846, 1847 și 1850 doar 246 cwt. de vir au ieșit din țară”. (n.a.)

¹¹⁰ *Verjuice*.

p. 168 Butoaiele sunt adesea prost curățate ori lemnul este putred; // iar dacă vinul este tras la sticlă – în ce fel de sticle este pus! – sunt astupate cu hârtie sau cu coceni de porumb. Juriul de la München, în timp ce acorda marea medalie de aur vinului de Mediaș¹¹¹, nu s-a putut abține de la a remarca sărăcia uneltelor exterioare iar amintirea sticlelor de doctorii sau de cerneală veche în care a fost adus <vinul> încă provoacă hohote de râs deloc neînsemnate. [...]

Cu un anumit prilej eram acasă la un domn care era dornic să mă lase să gust din cele mai bune vinuri ale țării; și, neavând niciunul dintr-o anumită podgorie, a trimis la un vecin, la câteva mile depărtare, pentru a cere câteva sticle. Au fost trimise unele dintre cele mai bune producții. Punând desfăcătorul pentru a scoate dopul, acesta a alunecat în sticlă și am descoperit că el consta doar dintr-o bucată de ziar rulată și acoperită cu ceară pentru sigiliu.

Se speră, oricum, că asemenea lipsuri, atât în materie de dopuri cât și în înțelegerea <problemei viticulturii>, nu va dura mult. Într-adevăr, în ceea ce privește podgoriile, s-au făcut, pe aici, pe acolo, îmbunătățiri, și încă se mai fac. Baronul István Kemény¹¹², Fr. Fosztó¹¹³, contele Wolfgang Bethlen¹¹⁴ și consilierul

p. 169 Ioan Gal¹¹⁵ au fost amintiți publicului ca însuflători activi ai îmbunătățirii // și reformei în tot ce ține de viticultură. Eu însumi am văzut noile lor plantații și cunosc munca și cheltuielile pe care le-a cerut munca <aceasta>. În alt loc, cu costurile pentru a pregăti și a sădi un acru¹¹⁶ de podgorie ar fi cumpărat un acru de teren în lunca fertilă din apropiere. Dar acești domni continuă încă, iar exemplul lor va face mult bine. Nu doar că au introdus în mare parte strugurii Riesling de pe Rin, dar au și butucii plantați după sistemul nou, astfel încât să fie expuși toată ziua la soare, fără ca vreun șir să arunce umbră asupra celorlalte. De asemenea, soiurile diferite sunt ținute separat și există multă ordine și sistematizare în întregul curs al producției, atât în plantare și în producere, așa cum este în Anglia în fermele sau grajdurile crescătorilor de vite cei mai atenți la științele <agricole>.

Toate acestea sunt de două ori mai demne de laudă când luăm în considerație greutatea ce există în găsirea oricărei piețe pentru vin. Contele Bethlen mi-a spus că nu vânduse nici o găleată¹¹⁷ în acel an. Avea în pivnițele sale 9 000 de găleți, de diferite calități, de care era dispus să scape cu 2 florini și 40 creițari pe găleată, una câte una.

Sunt patrusprezece soiuri de struguri locali în țară, adică soiuri care au fost aclimatizate aici de secole. Printre acestea sunt cinci soiuri de struguri tămăioși; dar aceștia, gustoși și foarte buni, așa cum sunt pentru masă, dau vin mai puțin bun. Cel mai prețuit de viticultori este un soi cu boabe mici, numit strugurele fecioarei (*Avicella nitida*), ce dă un vin incomparabil. [...] //

¹¹¹ *Mediasch*, oraș, jud. Sibiu.

¹¹² Kemény István (1811–1881), politician maghiar din Transilvania, promotor al reformelor în agricultură, cunoscut viticultor, faimos pentru Rieslingul de Ciumbud.

¹¹³ Fosztó Ferenc, cunoscut viticultor din Transilvania.

¹¹⁴ Bethlen Farkas (1813–1870), nobil și politician maghiar, autor de tratate de viticultură.

¹¹⁵ *John Gal*.

¹¹⁶ 1 acru este egal cu aproximativ 4 046 m².

¹¹⁷ *Eimer*, unitate de măsură egală cu aproximativ 15 litri pentru lichide.

În imediata vecinătate a Bistriței¹¹⁸, în nordul provinciei, este satul p. 170
Viișoara¹¹⁹. Aici crește unul dintre cele mai alese soiuri de viță-de-vie din țară.
Strugurii din această podgorie sunt Riesling adevărat – același din care se face
lăudatul *Johannisberger*¹²⁰. Sașii, dornici să creadă că tot ce e în țară este originar
din patria lor, cred că vinul era unul din Transilvania. [...]

Vinul de la Viișoara are mai mult *bouquet* decât oricare altul din care am
gustat în Transilvania. [Despre originea podgoriei de la Viișoara.] // p. 171

Cum am spus mai sus, în multe locuri, și mai ales la nobilii maghiari, se
acordă mai multă atenție producerii vinului decât înainte¹²¹. O producție mai bună
și o aprovizionare regulată mai bună vor fi, trebuie, consecințele; iar vinurile vor fi
atent prelucrate, ceea ce nu s-a mai făcut până acum, <și> nu este nici un motiv
pentru care nu și-ar ocupa locul lângă cele produse în Franța, Germania, Italia și
Spania. [...]

Pentru un articol care este cerut de toată lumea, indiferent care este acesta, nu
pot crede că nu se poate, găsi o piață, doar să fie făcut bine, iar existența lui <să
fie> cunoscută. Sunt sigur că, dacă vinurile din Transilvania ar fi cunoscute în
Anglia, ar avea consumatori aici. Multe dintre ele au tăria naturală cu care suntem
obișnuiți de la Porto-ul și sherry-ul nostru; alte <vinuri>, // ce se produc lângă Alba p. 172
Iulia, se aseamănă vinului roșu cu tonuri de fructe, iar dacă s-ar dori un vin ușor, de
masă, acesta se poate, de asemenea, găsi peste tot.

Că vinurile transilvănene, cu a lor *Lieblichkeit* nu au lipsă de alcool natural o
va arăta analiza pe care prietenul meu, baronul Liebig¹²², a fost îndatoritor să o
facă. [Detalii asupra analizelor.]

Cele mai prețuite podgorii din Transilvania sunt cele care cresc lângă p. 173
Târnava Mică¹²³ și lângă Alba Iulia; la fel, lângă Târnava Mare¹²⁴, în Valea
Hunedoarei¹²⁵, pe valea superioară a Mureșului, Miercurea Nirajului¹²⁶ lângă
Mureș și în Câmpia Transilvaniei¹²⁷. Ultimele au <soiurile> cele mai aromate, dar
producția este mică.

¹¹⁸ *Bistritz*.

¹¹⁹ *Heidendorf*, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud.

¹²⁰ „Solul este marnă, resturi de piatră și calcar.” (n.a.) *Johannisberger* este un vin renumit din
regiunea Rinului.

¹²¹ „În vreme ce se tipărește această <carte> un prieten din Transilvania scrie: «Între timp
virurile noastre tinere vor fi gata pentru piață și va fi destul Riesling și Traminer pentru a aproviziona
jurătate din Europa în câțiva ani. Am plantat 30 000 <butuci de> Traminer și 25 000 de alte feluri
dour anul acesta. Am trimis în Franța după cele mai bune soiuri din Bordeaux și Burgundia și
pregătesc o mică podgorie pentru încercări. Am trimis după un *Kellermeister* german care va ajunge
aici în curând și apoi vom fi gata să ne trimitem vinurile în condiții de primă clasă»”. (n.a.)

¹²² Justus von Liebig (1803–1873), chimist german, cunoscut pentru contribuțiile sale în
domeniul chimiei organice, cu aplicabilitate în agricultură.

¹²³ *Little Kokel*.

¹²⁴ *Great Kokel*.

¹²⁵ *Hunyad*.

¹²⁶ *Nyárád*, oraș, jud. Mureș.

¹²⁷ *Mezőség*.

În Valea Târnavei Mici sunt vinuri tari, limpezi, aromatate, fără acid tartric. Am găsit delicios un vin din care am gustat aici; mi-a amintit de Chablis¹²⁸. Cele mai bune podgorii sunt la¹²⁹ Șaroș pe Târnave¹³⁰, Lepindea¹³¹, Daia¹³², Ceuășu de Câmpie¹³³, Mica¹³⁴, Dumbrăvița¹³⁵, Crăiești¹³⁶, Cetatea de Baltă¹³⁷, Sânmiclăuș¹³⁸ (2.713), Băgaci¹³⁹ (2.140), Bălcăciua¹⁴⁰, Farău¹⁴¹ (222), Făgețel¹⁴², Bălăușeri¹⁴³ p. 174 (2 632), Idrifaia¹⁴⁴ (1 624).//

Vinurile de Alba Iulia au o nuanță aurie, mai puțin cele care cresc pe podgoriile episcopului, care sunt de o calitate superioară și se numesc Roszamăler. Sunt tari, au ceva aromă, dar conțin o cantitate mică de acid tartric. Cele mai bune sunt Ciumbrud¹⁴⁵, Ciugud¹⁴⁶, Celna¹⁴⁷, Cricău¹⁴⁸, Ighiu¹⁴⁹. Din acestea cinci s-au produs 27 289 de găleți în 1853. [Urmează date – culoare, tărie, aromă, producție și prețuri diferențiate pe ani, despre felurile podgorii din Podișul Târnavelor.]

Dau aici un tabel cu producția diferitelor districte din țară în doi ani diferiți.

¹²⁸ Oraș în Burgundia, renumit pentru vinurile sale albe.

¹²⁹ „Acestea și numele ce urmează sunt date după autoritatea unui domn maghiar care a acordat multă atenție vinului și podgoriilor. Am adăugat cifrele lângă numele celor mai bune soiuri pentru a arăta numărul găleților transilvănene (1 găleată = 2 galoane și jumătate) obținute de fiecare în 1853. Sunt luate din statistici oficiale, dar cantitatea este sub cea adevărată. De asemenea, în multe locuri, vinul este mai bun, deoarece un soi superior de struguri a fost sădit în ultima vreme”. (*n.a.*) 1 galon = 4,55 litri.

¹³⁰ *Saros*, sat, com. Dumbrăveni, jud. Sibiu.

¹³¹ *Leppend*, sat, com. Bahnea, jud. Mureș.

¹³² *Danyan*, corect Szászdányán, sat., com. Apold, jud. Mureș.

¹³³ *Csaras*, corect Szászcávás, sat, com., jud. Mureș.

¹³⁴ *Mikefalva*, sat, com., jud. Mureș.

¹³⁵ *Dombo*, corect Szakalladombró, jud. Mureș.

¹³⁶ *Kirafalva*, corect Mezőkiralyfalva, sat, com., jud. Mureș.

¹³⁷ *Kökölővár*, corect Küküllővár, sat, com., jud. Alba.

¹³⁸ *Bethlen St. Miklos*, sat, com. Sona, jud. Alba.

¹³⁹ *Bogács*, sat, com., jud. Mureș.

¹⁴⁰ *Boikacs*, sat, com. Jidvei, jud. Alba.

¹⁴¹ *Förrök*, sat, com., jud. Alba.

¹⁴² *Faszet*, corect Fazacsél, sat, com. Dobra, jud. Hunedoara.

¹⁴³ *Balla Varsar*, corect Balavasar, sat, com., jud. Mureș.

¹⁴⁴ *Hederfalva*, corect Héderfája, sat, com. Suplac, jud. Mureș.

¹⁴⁵ *Csombrod*, sat în administrarea orașului Aiud, jud. Alba.

¹⁴⁶ *Fuegget*, sat, com. Unirea, jud. Alba.

¹⁴⁷ „Acest vin este proprietatea contelui Domokos Teleki și este de cea mai bună calitate. Se va păstra bine și rezistă la transport, după cum știu din experiență. Unul vechi de 23 de ani pe care l-am luat cu mine nu a avut deloc de suferit din cauza călătoriei lungi: era limpede și bun în toate privințele, așa cum ar fi orice vin. Din acest soi se produc anual 3 000 până la 4 800 de găleți transilvănene. În apropiere, pe alte podgorii, se produc anual de 10 sau 20 de ori mai mult. Ca o dovadă că vinul transilvănian bun este considerat acceptabil pentru gusturile englezești, doresc să arăt că în ultima vreme s-au făcut cercetări de către un binecunoscut cunoscător de vinuri din Londra, pentru a afla dacă i-ar putea furniza contele Teleki câteva butoaie de <vin de> Celna”. (*n.a.*) *Czelna*, sat, com. Ighiu, jud. Alba.

¹⁴⁸ *Krakko*, sat, com., jud. Alba.

¹⁴⁹ *Igen*, corect Magyarigen, sat, com., jud. Alba.

District	1847	1853
Sibiu	791 086 găleți transilvănene	961 799 găleți transilvănene
Brașov	458	488
Odorhei	2 126	5 157
Târgu Mureș ¹⁵⁰	106 980	201 633
Bistrița	118 112	129 228
Dej ¹⁵¹	22 336	37 788
Șimleul Silvaniei ¹⁵²	162 077	367 956
Cluj	98 858	117 301
Alba Iulia	195 442	289 526
Orăștie ¹⁵³	87 023	107 157
Total	1 584 498	2 218 033

[...] Destul de ciudat, vinurile roșii nu sunt plăcute în Transilvania; nimeni nu le bea, cel puțin nu când se pot alege altele. Sunt, de asemenea, puține la număr. Prețul mediu pentru mustul de cel mai bun soi este de 80 de creițari austrieci (1 șiling 7 centime) pe găleata ce conține 2,5 galoane¹⁵⁴. În 1863 era mai puțin. În 1862 era 1 florin 20 creițari (aproape 2 șilingi 5 centime) pe găleată. [...] Un iugăr de teren nu produce, în general, mai mult de 50 de găleți, un an după altul. Acestea, la 80 de creițari găleata, ar da venituri *brutto* de 40 de florini pe iugăr – un venit mic pentru munca și riscul asumate. Podgoriile, ca și câmpurile, sunt adesea arendate pentru o treime din producția lor; arendașului îi rămâne// să facă munca p. 177 agricolă și să păstreze o treime din profituri. În acest fel, doar 13 florini și jumătate (1 liră 6 șilingi 8 centime) ar merge la proprietarul iugărului de vie ca parte a sa. Dar din această sumă mică trebuie date la o parte dările, 1 florin 93 creițari, și prețul aracilor pentru a susține joardele: acestea costă 4 florini 50 creițari, cu 80 de creițari pentru cel care le îngrijește. Când aceste sume sunt scăzute din profit, 6 florini 10 creițari pe iugăr este tot ce rămâne podgoreanului. [Continuă cu detalii asupra soiurilor de vin.]

Capitolul XIII

p. 187

Mediaș

Trăsura de poștă de la Sibiu m-a lăsat în fața poștei din Mediaș pe la două dimineața. După ce am trezit oamenii de la han, am fost pus într-o cameră foarte îngrijită, confortabilă, pe care am schimbat-o dimineața următoare cu una și mai bună. Deja am avut cuvinte de laudă pentru proprietar și casa lui; este mare, bine ținută și din partea stăpânului există o dorință vădită de a-și mulțumi clienții – o calitate pe care nu o veți găsi des printre hangii din Transilvania.

¹⁵⁰ *Maros Vásárhelyi*.

¹⁵¹ *Déés*, oraș, jud. Cluj.

¹⁵² *Czilágy Somlyó*, oraș, jud. Sălaj.

¹⁵³ *Broos*, oraș, jud. Hunedoara.

¹⁵⁴ „Acesta a fost prețul în timpul ultimilor zece ani”. (*n.a.*)

Am mers înainte de prânz să îl vizitez pe preot și, anunțându-mi numele, nu mică mi-a fost mirarea să mă trezesc primit ca o cunoștință veche. Întinzându-și amândouă mâinile spre mine, gazda mea a exclamat: „A, Charles Boner, te cunosc bine! Sunt foarte fericit să te văd”. Și, invitându-mă să șed, mi-a spus că știa ce am scris, etc.; adevărul era că văzuse recenzii și extrase din cărțile mele și probabil citise critici ce apăruseră în diverse jurnale de pe continent. Menționez aceasta doar p. 188 ca o dovadă, una surprinzătoare, a interesului cu care partea educată a // populației săsești urmărește tot ce se petrece în patria sa mamă și printre națiunile din vest<ul Europei>. Dacă aș fi fost un scriitor popular sau eminent, aceste împrejurări nu m-ar fi surprins; însă trebuie să spun că am fost luat prin surprindere când mi-a spus că îmi știe numele.

Casa parohială era, ca de obicei, aproape de biserică și inclusă între zidurile ce constituiau cetatea. Era spațioasă și totul era îngrijit, simplu și scrupulos de curat. Simplitatea se potrivea bine cu prezența bună, venerabilă a locuitorului <casei>, care, prin aer, expresie și fel de a fi îmi părea chiar pastorul protestant ideal. În timpul discuției am avut ocazia să vorbim despre cărți și am aflat că era chiar familiar cu literatura engleză, ca și cu cea germană. A vorbit cu admirație despre Wilberforce¹⁵⁵, însă nu îmi pot aminti ce a dus la această temă <de discuție>. Pe lângă perioada petrecută la o universitate germană, fusese în Italia, locuind pentru o vreme la Livorno, ca preceptor în familia unui domn. Nu trecuse multă vreme de când fusese la Ulm¹⁵⁶. Asemenea lucruri arată că, deși <aflați> într-un colț îndepărtat, arareori vizitat de călători, acești oameni, mânați de o dorință irezistibilă, merg hotărâți pe calea vechii lor case pentru a împărtăși și a se bucura iar de cultura Europei Occidentale – pentru ei o adevărată Mecca. Gândurile și privirea le sunt mereu întoarse în acea direcție – un izvor de putere, de lumină, de consolare și de speranță.

Biserica este înconjurată de trei ziduri înalte, flancate de turnuri, iar un portic jos, arcuit, duce de la unul la altul. În aproape fiecare sat săsesc sunt dovezi asemănătoare ale pericolului în care acești oameni au trăit în vremurile mai vechi. Mergeau să se odihnească noaptea într-o pace desăvârșită și poate că dimineața, când zorile abia mijeau deasupra vârfului dealului, tot acolo puteau fi văzute p. 189 hoarde sălbatice și barbare, așteptând în amurg // să se arunce asupra prăzii lor. Chiar o problemă banală ne vorbește despre frica ce le dirija acțiunile. Era o vreme, de pildă, când slujba de dimineață era amânată până la o oră mai târzie – nu se considera că e sigur să se deschidă porțile cetății în care se găsea biserica în lumina difuză a zorilor, ca nu cumva dușmanul, căzând asupra lor prin surprindere, să își croiască drum cu forța înăuntru. În unele biserici am văzut pietre mari, rotunde, așezate pe parapetele turnurilor, așa cum fuseseră puse acolo cu secole în urmă pentru a fi azvârlite asupra asediatorilor când zidurile exterioare ar fi fost luate și, totul fiind pierdut, locuitorii ar fi fost atacați în acest ultim loc de apărare.

¹⁵⁵ William Wilberforce (1759–1833), politician britanic, promotor al valorilor creștine în viața cotidiană. Activitatea sa în Parlament a fost decisivă în abolirea comerțului cu sclavi (1807) și, ulterior, a sclaviei (1833).

¹⁵⁶ Oraș în Germania, landul Baden-Württemberg.

Existența acestor biserici este ceva atât de unic, iar construcția și felul în care arată, la un loc, sunt atât de deosebite, încât merită cu prisosință să ne adâncim mai mult în această chestiune – tot ce ține de ea fiind atât de plin de interes și de noutate. [Descrieri bazate pe scrierile lui Friedrich Müller¹⁵⁷ din Sighișoara¹⁵⁸ și pe propriile observații.]

Construirea templelor, fie ele păgâne sau creștine, este, în general, opera prinților sau a preoției puternice. În plus, este întreprinsă, în cele mai multe cazuri, în vreme de pace și când există și timpul și mijloacele necesare pentru a glorifica un Dumnezeu sau o anume divinitate prin proporții impunătoare, forme ale frumuseții și muncă de cea mai bună calitate. Nu a existat niciuna dintre acestea în ceea ce avem aici. În ceea ce îi privește pe prinți, ei erau // prea ocupați cu p. 190 apărarea țării și tronului pentru a se gândi la așa ceva; și nu era nici o preoție bogată sau destul de puternică pentru a începe asemenea lucrări. Bisericile erau construite de locuitorii țării¹⁵⁹ – adesea simpli țărani, ai căror părinți sau ei înșiși trebuieră să vină aici pentru a scăpa de tiranie în altă țară. Sunt, să spunem așa, biserici ale locuitorilor țării¹⁶⁰; și-au căpătat înfățișarea deosebită de la felul de a fi al constructorilor și de la împrejurările în care fuseseră ridicate.

Scopul unei asemenea construcții fiind <acela de a deveni> un loc de venerare, era legat de intenția de a-l face un loc al puterii. Acest fapt a determinat, în mare măsură, amplasarea sa. <Construcția> era așezată, dacă era posibil, într-o poziție greu accesibilă, // pe o înălțime sau în vârful dealului. Așa este biserica p. 191 parohială de la Apold¹⁶¹, ce se înalță pe o fundație în mijlocul satului. Menirea defensivă a fost, de asemenea, un motiv pentru care trăinicia a fost preferată podoabelor; iată de ce în aceste biserici fortificate săsești găsim acea decorație cu totul săracă, grosolană, puternică, fermă, pe care o arată întotdeauna arhitectura bisericilor în alte țări. [...]

Singurele lucruri pe care <bisericile> le-au primit pentru a le înfrumuseța au fost cristelnițele și clopotele. Și dacă în cazul acestora din urmă constructorul a dat dovadă de grijă, este pentru că erau tot atât de folositoare pe cât de ornamentale. Siguranța lor personală atârna adesea de dangătul puternic al metalului, atunci când se da alarma; pentru asta, trebuia ca dangătul să fie auzit până departe când clopotul era tras în turn, chemând pe locuitorii răspândiți sau adunând vecinii în ajutor.

Un alt motiv pentru care există atât de puține ornamente este puținătatea gresiei în care să fie lucrate elementele arhitecturale. Prin urmare, în toată Transilvania nu există nici un turn gotic. Piatra folosită la biserica din Sighișoara a

¹⁵⁷ Friedrich Müller, *Die Vertheidigungs-Kirchen in Siebenbürgen*, în „Mitteilungen des KK Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, Viena, 1857. Friedrich Müller (1828–1915), a fos. după studii la universitățile din Leipzig și Berlin, profesor și rector al Gimnaziului din Sighișoara, ulterior episcop evanghelic de Sibiu.

¹⁵⁸ *Schässburg*, oraș, jud. Mureș.

¹⁵⁹ *Citizens*.

¹⁶⁰ *Burgher churches*. *Burgher* este o transcriere a termenului german *Buerger*, ce înseamnă atât orășean cât și cetățean. Majoritatea localităților din Transilvania cu biserici fortificate nu avea statutul juridic de așezare urbană.

¹⁶¹ *Trap*<p>*old*, sat, com., jud. Mureș.

trebuie să fie adusă de la două zile distanță. Această împrejurare, adăugându-se nevoii de apărare, explică de ce toate ferestrele sunt cum sunt, cu totul fără forma plină de gust ce le-a fost <dată> în alte părți.

Nu arareori s-a întâmplat constructorilor să ia pietrăria cu ornamentele gata p. 192 făcute, de la // ruinele edificiilor creștine romane. Iar această adoptare a iscusinței și gustului altei epoci și altui popor în construcțiile lor a fost, după cum remarca cu mare înțelepciune profesorul Friedrich Müller, un motiv pentru care stilul arhitectural ce predomina în țară nu a făcut loc, cu ușurință, influențelor din afară. [...]

Tuturor acestor biserici le sunt caracteristice arcele joase; coloanele nu sunt p. 193 zvelte, ci masive. În plus, toate detaliile sunt pe cât se poate de simple. Se întâmplă adesea ca pe partea cea mai expusă <dușmanului> să nu fie ferestre; și astfel, zidul gol, neîntrerupt, de o lungime zdravănă, este o caracteristică ce se întâlnește adesea. Caracterul ecleziastic // al edificiului este sacrificat scopului defensiv; dar, cu toate acestea, forma de bază ce domină în țară – anume, cea a navei terminate într-un cor cu trei laturi, de aproape aceeași lățime ca și a părții principale a clădirii – apare invariabil.

Realizarea a tot ce s-a spus mai sus se vede limpede în silueta bisericii din Saschiz¹⁶². Mai mult, are trăsătura distinctă a unei „bisericii fortificate”¹⁶³ – contraforți masivi sprijinind un zid de o grosime de patru picioare. Asemenea contraforți sunt aproape întotdeauna reuniți în vârf de arcade și, cum zidul principal este puțin înclinat, acolo se lasă un spațiu între acesta și contraforți. Prin acesta, din galeria acoperită de sub acoperiș, cei dinăuntru puteau privi în jos și arunca proiectile și colaci de frânghie aprinși¹⁶⁴ peste hoardele de dedesubt. Mai mult de patruzeci de creneluri se află în partea de sus a acestei fortărețe trainice. Corul și nava sunt aici de înălțimi egale.

Nu doar un zid de incintă, uneori cu un al doilea și al treilea, au fost singurele p. 194 mijloace adoptate pentru a ține dușmanii la distanță. Sașii, învățați de nevoie, au inventat, pentru ei, în ceasuri de primejdie, aceste biserici fortificate. Există un sistem de fortificații regulat – ziduri flancate cu turnuri, bastioane, o poartă solidă și șanț de apărare, cu depozite în interiorul incintei și cu locuințe pentru cei asediați. Într-adevăr, tot acest aranjament este atât de specific acestor imigranți germani, astfel încât o biserică ridicată în altă parte după un plan asemănător se numește „biserică săsească”. Totul se întindea pe un spațiu mare și era cât se poate de original. Însăși iregularitatea <construcției> făcea adesea să fie așa. Acum se înălța dintr-un zid crenelat un turn pătrat, cu o galerie deschisă ce se zărea în vârf; iar câteva picioare deasupra acestuia era acoperișul greu, jos, întărit cu grinzi și p. 194 traverse bine fixate una de alta. Aici, pe parapet, ca și pe zidul bisericii, erau // așezate pietre mari, gata pentru a fi aruncate asupra năvălitorilor. Lângă acestea, rămase încă din vremuri vechi, periculoase, am văzut halebarde ruginite și arme de foc grosolane, așezate pentru a trage cu ele din spatele zidului¹⁶⁵. Apoi, un pic mai

¹⁶² *Kaisd*, sat, com., jud. Mureș.

¹⁶³ „Citadel church”. (n.a.)

¹⁶⁴ *Pechkraenze*, element defensiv specific Evului Mediu.

¹⁶⁵ „În inventarul bunurilor unui pastor decedat s-au găsit, după cum relatează Müller, «pe lângă potirul de împărtășanie și sutană și *toga militaris* – altfel spus, o armură, și *pixida bombardica*». A ține post și a lupta erau pe atunci parte a îndatoririlor sale pastorale.” (n.a.)

departe, un turn rotund se înalță masiv, partea de sus arătând un brâu de piatră, iar între acesta și corpul principal erau găuri prin care se arunca smoală aprinsă. Acolo, poate, deasupra porții se ridica un turn circular mic, pentru paznic, sau ar fi fost flancată de un bastion, pentru a o face mai sigură. A fost marea mea încântare să <pot> examina aceste construcții ciudate – să mă plimb în jurul lor și să găsesc un punct de unde toate părțile să poată fi schițate dintr-o dată și strânse laolaltă în cea mai favorabilă manieră. Biserica de la Agnita¹⁶⁶ este un exemplu frumos de asemenea biserici fortificate. Și interiorul acestui loc era la fel de neobișnuit. În unele <locuri> încă rămăseseră trepte în zid, spre o platformă <aflată> chiar dedesubtul parapetelor, de unde garnizoana țărănească putea sta și trage prin creneluri. Era și un puț pentru a aproviziona cu apă <cetatea> și recipiente pentru porumb; și casa pastorului era în interiorul fortăreței. În unele cazuri, o poartă joasă ducea de la curtea sa până la o palmă de grădină, înconjurată de zid<ul cetății>, unde își creștea florile și legumele. Dar aceasta, deși apărată, era lipsită de aparența fortificației masive.

Un tip de biserică se găsește pe tot cuprinsul țării – anume, acela în care corul este mai înalt decât nava și unde acesta este transformat în cea mai puternică parte a clădirii, crenelată în partea de sus. Acolo, turnul este așezat la // extremitatea de p. 195 apus – în cazul de față a fost dărâmat, fiind nesigur, pentru a apăra acea parte <a construcției>, deoarece nava mijlocie ar fi făcut imposibil pentru combatanții din cor să lanseze proiectile în acea direcție. [...].

Într-un alt tip de biserică, arhitectul a făcut din cor cea mai remarcabilă piesă, p. 196 ca și cea mai rezistentă parte, prin plasarea acestuia în turn. Tot ce era important, atât pentru ochi cât și pentru apărare, era concentrat aici. Avea contraforții legați prin arcade, ca și în alte exemple pe care le-am văzut, cu spații libere pentru a lăsa obiecte să cadă <asupra dușmanilor>. De asemenea, era crenelată sus, precum zidurile corului.

O excepție de la <regula> aceasta este biserica de la Bazna¹⁶⁷; corul este în turn, dar acesta nu are contraforți, galerie sau creneluri și seamănă din toate punctele de vedere cu un turn obișnuit.

Găsești în toate colțurile provinciei aceste monumente pitorești, ce nu încetează să trezească interesul străinului, fie acesta artist, iubitor de antichități sau doar călător obișnuit. Ele sunt atât de deosebite în sine, atât de particulare și, mai ales, atât de legate de poporul care le-a ridicat, încât ar trebui păstrate.

Atrag atenția asupra acestui fapt deoarece părți ale fortificației celui mai admirabil exemplu al unui asemenea edificiu urmau să fie distruse pentru a face loc școlii, de parcă // pentru această clădire nu s-ar fi putut găsi un alt loc. Biserica din p. 197 Agnita este cea la care fac aluzie. Primăvara trebuia să înceapă distrugerea, dar mai târziu am aflat că s-a hotărât să nu se comită un asemenea act de vandalism. Aceste biserici fortificate sunt monumente de care sașii ar trebui să fie mândri. Ele sunt, cu întăriturile lor, cel mai prețios bun, singurul pe care îl au cu adevărat. Vorbesc mai bine decât columnele sau arcurile de triumf despre curajul, devoțiunea și energia

¹⁶⁶ Agnetheln, oraș, jud. Sibiu.

¹⁶⁷ Baassen, sat, com., jud. Sibiu.

înaintașilor lor țărani – plănuite și înălțate așa cum sunt din iscusința și stăruința lor, fără ajutor străin. Cu adevărat, dacă un popor îngăduie ca asemenea monumente să cadă în ruină sau să fie dărâmate, spiritul care cândva l-a caracterizat cu siguranță a decăzut.

Spațiul împrejmuit de zid în jurul bisericii din Mediaș este mare, arătând că până și în vremurile vechi populația ce ar fi căutat la nevoie adăpost acolo era <ca număr> considerabilă. Orașul are acum 5 337 locuitori. Școala este, de asemenea, în interiorul bisericii fortificate; într-adevăr, mereu cele două sunt aproape una de cealaltă. „Sunt împreună și trebuie să meargă mână în mână”, este remarca făcută totdeauna când îți sunt arătate. Unele fortificații au fost folosite aici ca închisori, în mare parte spre nemulțumirea clericilor, care considerau nepotrivit ca incintele bisericii să fie folosite într-un asemenea scop. Dar se fac aranjamente pentru a-i muta pe deținuți de acolo. Mai mulți oameni stau într-o cameră, bine iluminată printr-o fereastră mare cu gratii de fier. Unul sau doi au lanțuri la picioare. Zdrețele lor amărâte erau demne plâns; păreau nenorociți și obosiți de moarte pentru a <mai> cere binecuvântata libertate. În ceea ce privește restul, păreau să fie bine îngrijiți.

p. 198 Având nevoie de un sfat medical, l-am vizitat pe doctor. În salonul curat se afla // un pian mare și, spre surprinderea mea, peisaje din Derbyshire¹⁶⁸ și Falmouth¹⁶⁹ atârnavau în rame pe pereți. Era și un portret al lui Bulwer¹⁷⁰; cu adevărat el este cel mai popular autor englez aici.

Era vremea recoltei și fiecare car și fiecare cal și pereche de boi erau rechiziționate pentru a căra ciubere și butoaie către clădirile mici de pe pantele dealurilor, unde se aflau presele pentru vin. Și toată lumea era acolo, gata să culeagă sau să mănânce struguri. Când am ajuns la hanul meu, am găsit o săsoaică tânără cu un coș de struguri de la pastor și două sticle de vin scump. Ce grămadă de splendide fructe zemoase era pe masa mea! [...] M-am întrebat dacă cele din țara promisă a Canaanului erau mai minunate. Ar fi putut fi, căci în dimineața următoare a sosit un alt coș, de la aceeași persoană prietenoasă, cu un soi încă mai bun; erau cei mai aleși din cei ce creșteau în regiune, cu o aromă excelentă și cu pielița atât de subțire, încât cu greu simțeau vreo rămășiță în gură. Erau ca fagurele proaspăt pe care îl mâncasem lângă Sibiu, celulele acestuia fiind atât de fine, încât o îmbucătură din hrana cea dulce lăsa doar o picătură de ceară, nu mai mare decât aripa unei albine.

p. 199 Într-o țară atât de bogată în vin te aștepti, desigur, să capeți o sticlă bună la hanuri; dar nu e cazul. Invariabil este cel mai mediocru sortiment și dacă vrei să știi ce produce țara și să deguști cele mai bune soiuri, acest lucru se poate face doar mergând în casele particularilor. În toate orașele sunt vinării cu o cameră pentru public, mai mult sau mai puțin bine aprovizionată, unde // vinuri diverse sau doar cele aparținând unui singur producător sunt de vânzare. În asemenea locuri se obțin

¹⁶⁸ Ținut în Anglia.

¹⁶⁹ Oraș în Anglia, port.

¹⁷⁰ Edward Bulwer-Lytton (1803–1873), om politic, poet, dramaturg și romancier englez.

uneori <vinurile din> recolte bune. La hotelul „Contele Széchenyi” din Orăștie¹⁷¹ am primit, e adevărat, cel mai bun și mai gustos vin ieftin.

Sărbătoarea recoltei, pentru că peste tot este o astfel de sărbătoare, are loc, în general, către sfârșitul lui octombrie. Mulți mari proprietari preferă să o întârzie câteva zile; căci procedând așa, nu doar că au parte de lucrători pentru lefuri mai mici, ci și pentru că strugurii, chiar rămânând doar pentru puțină vreme în plus în vie, câștigă considerabil în cantitatea de zahăr pe care o conțin. Diferența este atât de mare, încât are o influență considerabilă asupra valorii produsului.

O dată ce a început culesul strugurilor, este bucurie și muzică și distracție. De departe și de aproape, prieteni și cunoștințe vin să ia parte la petrecere și să se bucure de fructele delicioase. Toți sunt bineveniți. Cu cât mai bogată este recolta și mai corectă promisiunea <unei producții bune>, cu atât mai animată este scena, iar bucuria ce domină este, atunci, fără limită. Am fost poftit să merg la vie și am acceptat oferta bucuroș. Cu aceste ocazii se încarcă în căruțe și sunt trimise la podgorie scaune, mese, butoaie pentru vin, farfurii și diferite <alte> lucruri necesare. Totul este în mișcare, iar un străin ar putea presupune că are loc o migrație generală. Într-un foișor sau, dacă este cald încă, sub cerul liber este întinsă o masă cu tot soiul de răcoritoare, mereu reîmprospătate pentru a-i aproviziona pe nenumărații musafiri. Țigani, cu viorile și instrumentele lor de suflat, cântă cu foc pentru a-i distra pe lucrători și îi opresc de la a se moleși de muncă; iar culesul și căratul continuă într-un ritm bun¹⁷². Aici strugurii nu sunt zdrobiți // cu picioarele și presați cu o pârghie. Ca de obicei, nu sunt separați, dar fiul pastorului, care studiasese via și cultivarea ei, începe să introducă soiuri noi și să le planteze separat. Rieslingul, mi-a spus acesta, nu a prins în Mediaș din cauza cantității excesive de zahăr pe care o conține. Vinul lui era aproape ca și coniacul. Am gustat <vin> dintr-o recoltă pe care o adusesem cu noi și l-am considerat excelent. Era tare, aprins, dar foarte răcoritor. Acesta, un soi superior, era 10 penny sticla – dar merita de fapt 5 șilingi. Altul, sub primul calitativ, dar foarte bun, costa doar 4 penny¹⁷³. Amândouă lăsau pe limbă acea înțepătură înveselitoare la care am făcut aluzie mai înainte. Era așa o abundență de vin, încât pur și simplu nu știau ce să facă cu el. Nu aveau nici butoaie, nici loc să îl depoziteze. Pentru a împrumuta un butoi, celui care împrumută i s-ar da din toată inima o cantitate egală <de vin>.

M-am înfruptat după pofta inimii din mâncarea cea aleasă. Dintre multele soiuri, tămâioasa cu boabă mică, dulce, și muscatul aromat, cu bobul mai mare, erau printre cele mai bune. Aerul de aici este atât de blând, încât grâul și porumbul și vinul ating perfecțiunea. Pantele dealurilor sunt abrupte și obositoare pentru gospodari; dar pentru cultura viței – fiind expuse soarelui toată ziua – se potrivesc perfect. Într-adevăr, nicăieri în regiune podgoriile de aceeași dimensiune nu dau același randament ca cele din vecinătatea Mediașului. Plantele sunt gunoite la fiecare trei ani.

¹⁷¹ Broos, oraș, jud. Hunedoara.

¹⁷² „Printre oaspeții adunați aici am găsit un tânăr care fusese în Țara Galilor; una dintre doamne, de asenenea, vorbea bine englezește. Alți scriitori nu sunt mai plăcuți sau mai bine apreciați aici decât auterii noștri englezi. Operele lor sunt citite și studiate cu o admirație aproape de entuziasm”. (n.a.)

¹⁷³ „Solul podgoriilor de aici este nisip și marnă”. (n.a.)

p. 201 // Seara am făcut o plimbare plăcută și, întorcându-ne de-a lungul unei dintre multe coame ce se întind prin acest colț de țară, formând nenumărate văi liniștite, am privit către colonia de la picioarele noastre. Se afla lângă râu, înconjurată de podgorii, iar deasupra și dincolo de acestea erau păduri. O coamă muntoasă se ridica în depărtare. Casele se împleteau frumos cu frunzișul copacilor, sălciile marcau malurile râului, turnuri vechi, pătrate se ridicau regulat de-a lungul zidului și, pentru a întregi totul, câmpii vaste se întindeau în jurul orașului. În cele mai expuse locuri, mi s-a spus, era prea cald pentru grâu: se micșorează și se zbârcește în același timp.

În mijlocul unui popor care își păstrează atât de scrupulos vechile obiceiuri, s-ar putea să nu fim surprinși să găsim încă multe <alte> practici legate de vechiul sistem al ghildelor. S-a menținut mult timp în această țară și încă nu s-a scufundat în uitare totală. Chiar și acum, diferitele corporații șed împreună pe locurile lor anume din biserică. Deasupra locurilor croitorilor era pictată stema ghildei lor; covoare orientale erau atârnate în număr mare pe strane ca un fel de ornament și același lucru se făcea cu parapetul galeriei – peste acesta erau aruncate. Ulterior le-am văzut în aproape fiecare biserică din provincie. Datau dintr-o altă vreme, când comerțul cu Constantinopolul și Persia înflorea; și când, trecând pe aici și nu pe la Capul Bunei Speranțe¹⁷⁴, mulți aduceau încoace un produs al Orientului. Uneori câte un <asemenea covor oriental> era întins peste altar sau peste masa comuniunii, cum ar trebui să îi spunem; iar numele donatorului, cu data, era lucrat de mână în țesătură.

De-a lungul malurilor Mureșului și Someșului¹⁷⁵ sunt multe sate cu nume germane, în care acum numărul locuitorilor ce țin de altă naționalitate este preponderent. Aceste văi au fost locurile unde coloniștii au venit pentru prima oară, fiind cele mai fertile; dar atacurile continue ale turcilor și tătarilor, ca și izbucnirile ciumei, au contribuit la depopularea lor treptată.//

p. 202 În timp ce eram la Mediaș am auzit, pentru prima oară, de unele obiceiuri specifice populației săsești și, deoarece cu greu le pot găsi un loc mai potrivit, voi relata despre ele aici.

[...] Aici <în Transilvania> sasul, înconjurat de influențe străine și adesea dușmane, s-a agățat, din această pricină mult mai mult, de obiceiurile sale străbune și a fost mult mai mult german decât era acasă. Încă se mai găsesc printre acești imigranți datini pe care le-au adus cu ei în lunga călătorie de acum 700 de ani, dar care în țara lor de origine au dispărut de mult. Sunt ei înșiși un strop de istorie vie – o pagină răzleață dintr-o cronică veche, reamintind veacuri de care generația de azi, ocupată, nu știe nimic.

Un studiu al caracterului sașilor și al obiceiurilor nu este, prin urmare, lucrul cel mai neinteresant căruia călătorul să îi dăruiască atenția sa. Făcând așa, va descoperi un fond de bun-simț solid, de abilitate practică, un talent pentru auto-guvernare, precum și un simț moral sănătos ce influențează tot sistemul vieții

¹⁷⁴ *Cape.*

¹⁷⁵ *Samosch.*

sociale și politice, care îl va surprinde, cu siguranță, și căruia nu îi poate refuza admirația. [...] //

p. 203

Unul dintre cele mai deosebite obiceiuri și, de asemenea, unul care a exercitat o influență importantă asupra vieții sașilor, a fost formarea de societăți numite „frății” (*Bruderschaften*). Originea lor datează dintr-o epocă îndepărtată, dintr-o vreme când, probabil, legea era coruptă și avea puțină putere, iar legea morală era, de asemenea, fără înrăurire.

Țelul lor era să asigure ordinea civică și socială, să propovăduiască un trai sobru și discret și să asigure ajutorul reciproc în toate cazurile de nevoie. Membrii făceau legi pentru a se conduce și alegeau persoane care să le asigure punerea în practică. Pedepsele pentru neascultarea unei sarcini impuse erau clar stabilite și, deoarece erau aplicate răufăcătorului de un juriu format din egalii săi, acesta cu greu se putea plânge. Ca și într-o ghildă, era stabilit exact ce trebuia să facă și să lase nefăcut calfa; așa și aici, doar că la un nivel mult mai mare, se insista asupra obligațiilor individului, diferite ca supus, cetățean, fiu și frate, iar executarea lor ca atare era cerută de la acesta. O asemenea *Bruderschaft* era o îmbinare de disciplină a familiei patriarhale și de administrație comunală strictă. Aspirația era cea care îmi imaginez că era scopul de la început al francmasonilor. Comportamentul moral al fiecărui membru era supravegheat, ca în *Tugendbund*¹⁷⁶ din vremurile mai noi; dar germanii din acele zile păreau să fi fost înzestrați cu un simț mai practic decât cel al generațiilor de mai târziu și să nu fi fost la fel de apti de a cădea în închipuiri fanteziste și vagi, ce nu duc nicăieri, poate doar cu excepția norilor, cu totul inaplicabile scopurilor vieții de astăzi. [...]

Ceea ce se poate numi „administrația” societății era condusă de șapte persoane, alese de membri. Era un președinte (*Altknecht*), ales // anual și un vicepreședinte (*gelassen Altknecht*), ca și alții care aveau diferite competențe: să supravegheze comportamentul membrilor în afara sau înăuntrul bisericii; să mențină pacea în obște; să aplaneze certurile; să țină registrele financiare etc. p. 204

Îndatoririle fiecăruia erau minuțios împărțite, ca și metoda de a le aplica. Fiecare formulă ce trebuia respectată a fost notată și pusă sever sub interdicție juridică. Cu greu se găsea ceva ce nu intrase în atenția *Bruderschaft*. „Vecinii”, sau consiliul celor șapte, pedepseau neglijența, mențineau ordinea, aveau grijă ca ajutorul reciproc să fie acordat oricând era necesar în <cazuri de> viață și moarte, lăsa certurile, mai ales pe cele conjugale, și, de multe ori, făceau un fapt capital în a primi împărtașania împreună. Întreg sistemul era unul de control reciproc impus de bunăvoie. Oricine uita să meargă la biserică, mai ales „duminica sau de alte sărbători” plătea o mică amendă; tot așa, acela care, adormind în biserică și fiind trezit de vecinul său, cârtea pentru că a fost trezit, trebuia să plătească opt monede de cupru¹⁷⁷. Oricine îndemna un servitor să-și părăsească stăpânul era amendat cu un florin. Când un vecin construia o casă sau un hambar sau o fântână, membrii <frăției> trebuiau să îl ajute; în schimb, le dădea

¹⁷⁶ „Liga virtuților”, societate secretă având drept scop revigorarea spiritului național după victoriile obținute de Napoleon Bonaparte împotriva Prusiei. A funcționat între 1808-1810.

¹⁷⁷ *Farthing*, monedă britanică astăzi ieșită din folosință.

Ehrentrunk sau vin pentru băut. Un vecin „prea încet” la a-și da ajutorul trebuia să plătească o măsură de vin; cel „care nu venea deloc” pierdea două. Altă lege arată nu doar cât de multă grijă se acorda manierelor potrivite, ci arată și cum cei care locuiau împreună cu ei în țară erau văzuți de acești coloniști imigranți: „orice vecin care va odihni cu coatele pe masă în felul românilor¹⁷⁸, în loc stă stea drept, va fi amendat cu șase monede de cupru”.

p. 205 Ascultarea și supunerea erau transpuse în practică cu rigiditate. „Dacă cei mai tineri dintre vecini nu se supun celor în vârstă, ci // ridicând vocea se împotrivesc poruncilor lor, acela va plăti patrusprezece monede de cupru”.

Ordinea era atent respectată, iar la o înmormântare sau la o procesiune unui tânăr nu i se îngăduia să o ia înaintea unui bătrân; sau să stea la o masă mai importantă atunci când locul lui era la una de rang mai jos.

Comportamentul atent la biserică era apreciat, iar oricine venea acolo trebuia să fie atent ca hainele sale să fie îngrijite și potrivite. Neglijența, precum ațele atârnând, nasturii lipsă etc. era pedepsită.

Oricine lipsea plătea o mică sumă pungii comune¹⁷⁹. Se aștepta de la „vecini” să participe la nunți, înmormântări și prilejuri de bucurie, la apariția vreunei nenorociri. Nu se putea refuza nici o favoare din dragoste; mai mult, trebuia acordată cu afecțiune. Cel care, aprins, ar fi dat cu pumnul în masă, era amendat cu opt monede de cupru; tot astfel cel care nu presta ultimul omagiu unui „vecin” și nu îl ducea până la mormânt.

Pentru a liniști certurile, ca și pentru a-i pedepsi pe răufăcători, trebuia să se țină o curte de justiție. Aceasta (*der Zugang*) avea loc în fiecare a doua sau a treia duminică. De îndată ce predica era gata, întâistătătorul¹⁸⁰, sau „tatăl” anunța că reuniunea avea să se țină în ziua aceea și îi invita pe membri să ia parte. După ce luau masa, aceștia se adunau în fața bisericii și mergeau la *Zugang*. Aici totul se desfășura ținând seama de anumite reguli. Cel care prezida spunea „fraților, dacă este de față cineva care se consideră vinovat, să fie lăsat să se acuze singur; va scăpa cu jumătate de pedeapsă. Dacă vreunul dintre frați are a se plânge de un altul, să fie lăsat să o facă și apoi să aibă parte de liniște”.

p. 206 Cazul, oricare ar fi fost, era trimis adunării și apoi se hotăra pedeapsa. Dacă contravenientul // se opunea, amenda era dublată. Pastorul era considerat ultima curte de apel și dacă el găsea că judecata a fost una dreaptă, cel care făcuse apel avea parte de întreprerea amenzii și pierdea 12 creștari, pe care trebuia să îi depună înainte de a merge la casa parohială. Orice oficial găsit vinovat de părtinire în îndeplinirea funcției sale era amendat și, uneori, înlăturat din funcție.

Pentru a întări sentimentele bune față de ceilalți și pentru a evita orice ranchiună sau act de rea-voință din cauza cenzurii stricte, se ținea o întâlnire în seara de vineri ce preceda duminica în care se administra împărțășania. Acolo se dădeau, prin diverse formule, asigurări ale sentimentelor reciproce de prietenie și se cerea iertare pentru orice răutate adevărată sau presupusă. Dar înainte de aceasta,

¹⁷⁸ *In Wallack wise.*

¹⁷⁹ *Public purse.*

¹⁸⁰ *The chief.*

Alt knecht sau *Nachbar Vater*, după cum mai era numit, fusese la pastorul parohiei pentru a se împăca cu acesta în numele frățietății, în caz că, cu voie sau fără știință, s-ar fi adus orice jignire. În duminica ce urma primeau împărțășania împreună.

Se avea chiar grijă să nu lipsească distracții potrivite și ca, în râs și veselie, să domine ordinea și buna-cuviință. Când <stațiunea balneară> Bath¹⁸¹ își trăia zilele de glorie iar maestrul de ceremonii <era ca un> potentat absolut în „odăile” la modă, nu exista ordine mai strictă sau nu se acorda o atenție mai mare purtării în lume și politeții ce se trage din creșterea în familiile bune decât se puteau găsi la dansurile ținute de *Bruderschaft* de Crăciun, Paști, Rusalii și de sărbătoarea Sf. Ioan. Ca dovadă, se poate spune că una dintre îndatoririle „majordomilor”, cum ar trebui să le spunem, era de a avea grijă ca nici o fată să nu stea jos căutând din priviri un partener – un adevărat act de tortură pentru aceste fecioare de la țară – și orice tânăr care respingea dansatoarea ce i se aducea trebuia // amendat cu trei monede de cupru și nu putea dansa el însuși cinci *tours*. [Citează în germană regula p. 207 respectivă.] Există în această lege o gândire caldă și se vedește un sentiment delicat pe care cu greu te-ai aștepta să îl descoperi <aici>.

Era un obicei răspândit în Germania, încă existând în multe sate, ca țăranii tineri să meargă *in corpore*, duminica după vecernie, să facă o vizită fiicelor vecinilor lor. Într-o cameră erau adunați bătrânii, într-alta fetele tinere. Cântă, se joacă și râd; și de multe ori un flăcău își alegea de aici o fată pe care, în timp, o ducea acasă pentru a fi stăpâna gospodăriei sale. Toamna și iarna avea loc *Spinnstube*¹⁸², unde <feciorii> se întâlneau și discutau cu fetele în timp ce fusul zumzăitor se învârtea cu hărnicie. Cu acest prilej, unul dintre bătrânii „frăției” era mereu prezent, astfel încât nici un cuvânt sau faptă să nu fie azvârlit într-un mod care să fie nepotrivit în vreun fel. Orice putea duce la scandal era interzis. Orice încălcare a bunelor maniere față de sau în prezența fetelor tinere era pedepsită cu severitate. Astfel, dacă un tânăr mergea prea departe și atingea sau lua broșa de pe corsajul unei fete, era amendat cu treizeci de monede. Chiar și îmbrăcămintea tinerilor era dinainte stabilită la asemenea vizite; nu trebuiau să poarte grosolanele haine de lucru de zi cu zi. La ora opt toți trebuiau să plece și nici unui tânăr nu îi era îngăduit să conducă o fată acasă. Ea mergea singură sau cu însoțitoarele ei. La asemenea întâlniri, flăcăilor le era interzis să stea lângă fete și fusele lor, încă și mai puțin <să stea> cu una dintre ele în fața focului și cu spatele la societate; însă toți urmau să stea la masă și să se alăture, dacă doreau, cântecului // fetelor, în timp p. 208 ce fusele continuau să toarcă. Dacă izbucnea o ceartă între flăcăi și fete și se foloseau cuvinte grele, nepotrivite, se putea impune o amendă de până la nouăzeci și nouă de monede.

Astfel, cu toate prilejurile se aștepta ca membrii frăției să aibă grijă de tineri. O privire atentă era ținută asupra acestora și de alții, cărora le fusese delegată puterea de a face așa. Așa cum am văzut, nu doar simpla neglijanță a datoriiilor

¹⁸¹ Oraș în comitatul Somerset, regiunea South West England (Anglia), cunoscut încă de pe vremea romanilor pentru apele sale termale.

¹⁸² Șezătoare, în limba germană în text.

obligatori pentru un bun cetățean prilejua reprimarea, ci chiar și lipsa dragostei creștine și a carității în înfăptuirea unui serviciu prietenesc era observată și urmată de o admnecstare.

Înrâurirea pe care un asemenea control a exercitat-o este evidentă în sine. Pe lângă consecințele morale, el era important în măsura în care dădea populației săsești simțământul de unitate ce reprezenta tăria ei. Se mențineau împreună cu toate prilejurile și erau obligați să o facă. Nu este nici o îndoială că statornicia cu care au învins întotdeauna orice încercare de a le fi încălcate drepturile își are rădăcina în acest plan bine întocmit și în excelenta lor organizare.

Aceste frății erau în realitate temelia instituțiilor orașenești. Dintre componenții lor erau aleși membrii sfatului; iar aceștia alegeau judecătorul¹⁸³ sau oficialii ale căror funcții erau un amestec de magistrat și primar¹⁸⁴.

Fiecare tânăr sas era obligat, după confirmare, să intre în „frăție”. O părăsea la căsătorie sau mai devreme, dacă așa dorea.

p. 209 Că guvernul nu pune piedici în calea căsătoriilor este, fără îndoială, un motiv pentru care numărul // de nașteri nelegitime este atât de mic în Transilvania, în comparație cu alte țări sau părți ale monarhiei. [Comparații cu alte teritorii din imperiul habsburgic.]

Nu există o clasă proletară în țară, nici vreo teamă că s-ar putea ridica una – fără îndoială un lucru bun, ce poate servi ca un punct de pornire lipsei generale de bani și dorinței de mijloace de a transforma producția solului în profit.

În Mediaș sunt unsprezece asemenea *Bruderschaften*. Fiecare are propriul cuptor, deținut în comun, pentru coacerea pâinii; iar fiecare „vecin” este obligat, sub pedeapsă, să coacă acolo – un obicei specific doar acestui oraș.

p. 210 Cu cât mai adânc călătorește cineva în țară, cu atât mai limpede se înțelege ce mult a avut înfățișarea ei <de a face> cu hotărârea luată de locuitori de a intra în legătură cu alte popoare. Am spus deja că ei – mai ales populația germană – au menținut o legătură continuă cu națiunile din Occident. În afara originii și a setei de cultură, a fost un alt motiv pentru care și-au îndreptat pașii într-acolo. Lanțurile montane se îndreaptă, în cea mai mare parte, în acea direcție și către // sud-vest, în timp ce către est și sud formează bariere uriașe, odinioară oferind protecție față de invazii din acele părți și întrerupând, aparent, orice legătură cu popoarele de dincolo. Fâurile, de asemenea, curg către vest și văile prin care trec au dat ocazia de a se face drumuri care ar trebui să ajungă până la locuitorii țărilor ce se întind către soare-apune.

Notă. Biserica săsească fortificată era un fel de Kremlin în miniatură, unde strângeau cele mai importante bunuri. [...] Fiecare oraș din Spania avea, de asemenea, un Alcazar al său, care era <similar> Kremlinului din nord. [...]

¹⁸³ *The Richter*.

¹⁸⁴ *Bergomaster*, corect *Bürgermeister*.

Capitolul XIV

Spre Sighișoara

[Drumul a fost parcurs într-o căruță cu fân.]

p. 212

În Transilvania, toamna este cel mai frumos anotimp din an. Este lungă și caldă¹⁸⁵. Temperatura este agreabilă și adesea nu există îngheț până la sfârșitul lui decembrie. Nu a fost niciodată mai frumos decât în 1863 și a fost o bucurie adevărată să călătoresc prin țară. Frumoasele păduri de fag erau deja de un galben-maroniu aprins; câmpiile erau încă verzi și populate cu oi și turme de bivoli; aerul era blând și nemaipomenit de limpede, astfel încât satele îndepărtate, înconjurate cu ziduri albe, turnurile bisericilor și culmile munților aflați în depărtare puteau fi văzute limpede. Fiecare trăsătură <a peisajului> se vedea clar¹⁸⁶.

O vale se deschide într-alta. La piciorul pantei este așezat un cătun ascuns printre copaci. Pe dealuri totul este cultivat; pâlcuri de stejari și fagi apar ca punctele în peisaj și alungă monotonia pășunii late ce se întinde între tine și Dumbrăveni¹⁸⁷, a cărui biserică se înalță zveltă, strălucind aprins în soarele după-amiezii. Cele două turnuri înalte arată impunător, pe măsură ce înaintezi de-a latul câmpiei. Orașul este o așezare armeană și se spune că are un comerț important. Arăta foarte trist și pustiu și, în ceea ce privea aparența exterioară, nu purta vreun semn de prosperitate. Negustorii armeni stăteau nepăsători în ușă, lenevind la soare. Piața era prăfuită și în dezordine; tot locul // părea adormit. Biserica este frumoasă și spațioasă. Aproape de ea era o clădire mare care, chiar și în starea sa decrepită, mărturisea despre măreția trecută. Dar ce ruină este acum și când de jalnică în felul în care arată! Ce dezordine și mizerie în curțile ei și pe ziduri! Acesta a fost odată castelul familiei Apaffyi și lor le aparținea Dumbrăveniul și conacele de acolo. Acum funcționarii de la impozite și autoritățile locale îl păstrează pentru folosința lor. Zidurile și turnurile, care făceau din castel o fortăreață, se prăbușesc bucată cu bucată, iar mizeria porcilor umple toate colțurile și aerul cu mirosuri respingătoare. p. 213

Am fost surprins de fântânile de pe ulițe, cu acoperișuri <și> roată largă pentru ridicarea găleților. În satul următor era un șir cu fântâni asemănătoare. Am întâlnit pe drum nenumărate care pline cu scânduri, mergând încet către vest. Toate veneau din ținutul secuiesc¹⁸⁸, unde – doar acolo – sunt păduri întinse de pin. Acestea aprovizionează Transilvania cu totul.

¹⁸⁵ „Observații repetate dau o temperatură autumnală medie de 9° Réaumur”. (n.a.) Echivalează cu 11–12° Celsius.

¹⁸⁶ „Cât de plăcut este să călătorești așa într-un vehicul grosolan! Vezi în jur în toate părțile; soarele și aerul curat îți ating obraji; ai destul loc să te miști în voie; iar când dorești să te oprești o poți face, să vorbești cu un țaran, să vezi o ruină sau să te minunezi și să te sperii pe jumătate de locuitorii unor colibe țigănești după o vizită pe neașteptate. Sunt cu totul mirați când vii și mereu se tem că prezența ta le va prevesti de rău”. (n.a.)

¹⁸⁷ *Elisabethstadt*, oraș, jud. Sibiu.

¹⁸⁸ *Czekler-land*.

Se apropie seara. Drumul urcă încet; dăm un colț și ajungem în vârful dealului, iar în fața noastră se ridică o colină înaltă, nu fără asemănare cu Sorviodonum¹⁸⁹, iar pe aceasta se înalță un oraș cu înfățișare medievală, cu biserică și ziduri și porți. Dedesubt sunt șiruri de case înconjurate de grădini, întrecute în înălțime de ploi; câmpuri verzi se întindeau până la poalele unui șir de dealuri care înconjurau acest loc foarte pitoresc. În față, biserica ce încoronează cetatea¹⁹⁰ încă strălucește în razele slabe ale soarelui ce apune; mai în jos se vede o lumină ce pâlpaie în ferestrele caselor îmbătrânite; și acolo sunt contraforți și o poartă de cetate și turnuri dărăpănate. Poarta principală a căzut pe jumătate, iar zidurile de lângă ea sunt năpădite de buruieni; zidăria spartă a căzut în răpă. Câțiva orașeni

p. 214 bătrâni stau acolo – munca zilei s-a încheiat – discutând în grupuri; // presupuneri diferite, poate, despre cine poate fi călătorul pe care îl văd coborând încet pe panta din fața lor. Case joase și case cu acoperiș înalt și copaci și zidărie masivă sunt atât de amestecate că nu le poți separa. În curând soarele va apune, altfel te-ai opri și ai privi până te-ai sătura. Imaginea te încântă atât de mult încât nu îți iei ochii de la ea până când drumul cotește aproape de piciorul colinei și apoi totul îți dispare din vedere. [...] Pe coama bătrânului zid s-au ridicat locuințe și se împletesc cu acesta într-un mod ciudat, deși nu înțelegi cum. Deasupra, printre zăbrele mici, privesc capete tinere; și mergi la pas pe pavajul primitiv, iar strada este îngustă și întunecată de la frontoanele înalte; și totul arată exact ca pe vremea când Hans Sachs¹⁹¹ cânta atât de vesel în timp ce făcea pantofi și rime.

„Ești sigur că aceasta este cu adevărat secolul al XIX-lea și al XVI-lea?”, te întrebi – sau visezi? Dar totul, mai ales zdruncinătura nemaipomenită a căruței, ca și cum aceasta s-ar face fărâme, pare foarte adevărat. [...]

Acum strada se deschide în piață destul de spațioasă, dar cumva povârnită, deoarece dealul pe care este construit orașul de sus coboară aici abrupt chiar în mijlocul orașului <de jos>. Într-adevăr, o parte a Sighișoarei stă pe această pantă, câte o casă ridicându-se în spatele celeilalte; iar o stradă abruptă duce în cartierul de sus.

Cum te mai uiți cu admirație la tot ce vezi aici! La arhitectura frumosului

p. 215 portal cu al său turn masiv și // foarte pitoresc, străzile înguste și locurile neobișnuite din afara drumului principal, peste care dai atunci când rătăcești pe acolo. Seamănă cu Nürnberg și Ulm, întrucâtva cu orașele demodate, încă înconjurate de ziduri, care se găsesc pe malurile Rinului. Privește unde vrei, vei găsi mărturii despre trecutul tumultuos. Totul este puternic și <făcut> pentru

p. 216 apărare, pentru a înlătura surprizele. Înainte de a ajunge la poarta cetății găsești // o ușă de stejar mică, puternică, ducând nu știi unde, deși ai vrea; apoi un pasaj acoperit; mai încolo sunt trepte pentru a ajunge în partea de sus, iar aici treci printr-o arcadă joasă și ajungi pe un fel de platformă cu vedere la oraș; și ce aglomerație de clădiri în cetate! Spațiul dintre ele e cel mai îngust posibil, astfel încât gangul cu

¹⁸⁹ *Old Sarum*, așezare antică în Anglia.

¹⁹⁰ *Burgh*, corect *Burg*.

¹⁹¹ Hans Sachs (1494–1576), poet, dramaturg și cizmar din Nürnberg; a scris mai mult de 6000 de cântece, poezii și piese de teatru, atât tragedii cât și comedii.

greu poate fi considerat stradă. Casele din *Strada Turnului*¹⁹² sunt mici, dar solid construite; interiorul lor este boltit, iar scara interioară, în spirală, din piatră masivă. Aceasta era probabil o porțiune periculoasă, și, fiind aproape de poartă, aici aveau loc cele mai teribile atacuri. Fiecare casă era o mică fortăreață, iar gangurile erau sumbre și întunecate, căci intra puțină lumină prin ferestrele cu gratii de fier deschise în acele ziduri groase. Mai departe, totul oferea o priveliște mai plăcută. Era o stradă cu case îngrijite și jaluzele verzi, drăguțe, și decorațiuni de modă veche și o curățenie de modă veche. Locul avea un aer liniștit și de o anume bunăstare. Mi-am închipuit că nu putea să fi arătat foarte diferit acum trei sute de ani. Aici, departe de ziduri și de asediatori, locuitorii par să fi răsuflat mai ușurați. Își îngăduiau mai mult loc; casele nu erau atât de strânse una în alta, nici zidurile, nici interioarele nu erau atât de greoaie. Dincolo de acestea era un pasaj arcuit sau tunel, ce ducea într-un loc aflat la jumătatea drumului spre coasta dealului, unde se înălțau poarta și bastionul ruinat pe care le văzusem din depărtare când începusem să mă apropii de locul acesta. Zidul fortificației era flancat, din loc în loc, cu turnuri și nimic nu putea fi mai pitoresc decât acestea, înălțându-se pe toate părțile costisei abrupte, în vreme ce zidul vechi urca acum spre cele mai abrupte locuri sau cobora printre copaci, urmând fiecare cot din terenul accidentat.//

p. 217

Chiar în vârf se înălțau biserica și gimnaziul, către care conducea o galerie cu trepte, lungă, dreaptă, acoperită. Nu oboseai niciodată băjbâind printre ganguri și străzi și privind în curțile din spatele caselor, făcând câte o descoperire nouă la fiecare pas și având motive să te minunezi.

Am urcat în clopotnița bisericii înainte de lăsarea serii. Am privit în jos către acoperișul de țiglă, înalt, abrupt, al unui turn pătrat ce se ridica din zidul fortificației. Forma și modul de construcție vorbeau despre Evul Mediu. Acolo erau cimitirul și, învecinat cu acesta, într-o amestecătură ce stârnea confuzie, împrăștiate pe deal, casele locuitorilor cetății. Departe, către răsărit, se întindea o câmpie fertilă. În jurul orașului erau pante acoperite cu fagi, iar către apus // o costișă împădurită; între aceasta și colina cu citadela se întindea o coamă de deal, despărțind vâlceaua în care se afla orașul de o alta, aflată de cealaltă parte. O puteam privi. Sus pe deal era un cimitir cu plopi și sălcii. Frunzișul de toamnă se vedea peste tot și, șerpuind prin el, curgea râul.

p. 218

Ferestrele din cele patru părți ale clopotniței formau ramele tablourilor mele, fiecare diferit și rivalizând cu celelalte în frumusețe. De multă vreme nu văzusem un peisaj atât de frumos, atât de original, cu portaluri zdravene și turnuri și uși ascunse și case medievale ce se armonizau cu acestea, iar acum totul se liniștea și se împletea echilibrat cu strălucirea melancolică a soarelui ce apunea. Niciodată nu m-am gândit la locul acesta altfel decât la „Sighișoara cea pitorească”. [...]

Multe dintre casele din Sighișoara au trei nivele – un semn al cererii de locuințe de mai înainte; obligându-i pe locuitori se urce, deoarece nu își puteau întinde locuințele în spațiul de care dispuneau. //

p. 220

În timp ce eram acolo a fost zi de târg; numeroșii boi albi cu coarne mari, zăcând dejugați în fața carelor cu porumb și legume, formau grupuri drăguțe și

¹⁹² *Thurm Strasse*.

pitorești. Lângă ei stăteau femeile înfolfite și românii cu părul lung. [...] Ce loc <minunat> ar fi acesta pentru un artist! Și cât material ar găsi acesta aici! Unele case din cetate au acoperișuri suspendate; dar multe sunt construite într-un stil care, împreună cu diferitele detalii ce le înconjoară, oferă destul pentru un tablou. Acoperișurile cu fronton sunt deschise, cu o galerie de lemn întunecat, aproape negru de vreme, ca și partea din față. Aici stau în soare grămezi de porumb¹⁹³, cu frunzele lor lungi, spălăcite, ascuțite, căzând în snopi peste balustrada <acoperișului>. [...]

Am gustat un vin delicios de Mădăraș¹⁹⁴; costă doar 6 șilingi găleata. În vecinătatea Sighișoarei prețul obișnuit pentru mustul din acest an (1863) era de la 1 șiling 2 centime până la 1 șiling 8 centime pe găleată. Carnea de vită se vindea cu doi penny, iar carnea de porc cu patru penny pe pfund. Stânjenul¹⁹⁵ de lemn de fag pentru foc costa cinci florini sau zece șilingi.

Terenul ce aparține orășenilor este mare – într-adevăr, prea mult pentru populație, motiv pentru care este imperfect arat. Acum folosesc sistemul rotației celor cinci câmpuri; mai înainte fusese adoptat cel cu trei câmpuri. Fructele cresc din abundență în vecinătatea <Sighișoarei>. Acei localnici care nu au timp să se p. 221 ocupe ei înșiși cu agricultura își dau câmpurile unui țăran român care, // în loc de arendă, le dă înapoi o parte din produse. Acest fel de aranjament este des întâlnit în țară. Uneori o jumătate, alteori o treime se restituie drept arendă. Mai mulți clerici protestanți fac așa, nedorind să fie deranjați cu treburile agricole. Partea lor din recolte este dusă acasă și depozitată pentru ei; românul, care probabil nu are pământ propriu, își păstrează jumătate <din recoltă> și astfel amândouă părțile primesc ce își doresc.

În întreaga Transilvanie am descoperit că gildele încă există, deși vechile piedici ale comerțului au fost înlăturate. Sistemul gildelor, cu obiceiurile și ritualurile sale ciudate, a fost menținut aici multă vreme după ce a ieșit din uz în Germania. [...]

În aceasta și în alte chestiuni, vedem cât de puțin s-a schimbat natura p. 222 *originară a acestor oameni. Mai puțin expuși decât conaționalii lor de acasă* acelor tulburări și lovituri <întâlnite> pe drumurile vieții, ei au menținut ceea ce le-a fost specific, în timp ce alții au renunțat treptat. Toată acea dragoste pentru formulele ce caracterizează fiecare act al vieții sociale și publice din Germania, fie în promulgarea unei legi, într-o scrisoare particulară sau diplomatică, redactarea unui pașaport sau anularea unui contract de ucenicie, și care au fost menținute până târziu în țară, încă se văd în caracterul germanilor din Transilvania. Mai ales în rândurile țăranimii – acea parte conservatoare a națiunii – acest fapt este foarte ușor de perceput. La nunți, alegerea clerului, ceremonialul frăției, cuvântările lungi într-o formă precisă, cu repetări nesfârșite – acestea toate sunt în spiritul // timpurilor vechi din Germania. [...]

¹⁹³ *Indian-corn.*

¹⁹⁴ *Batzko Madarasch.* com., jud. Mureș.

¹⁹⁵ *Klafter*; unitate de măsură a lemnului de foc, egală cu 8 m³.

Emigranții <sași> au venit aici și și-au adus cu ei bunurile din gospodării. În țara lor de baștină, cele mai multe // lucruri s-au schimbat: obiceiuri vechi au căzut p. 223 în uitare; costumul vechi a fost înlocuit de unul mai modern, aranjamentele casei au făcut loc altor decorațiuni; în graba și învâlmășeala de azi nu e timp pentru discursuri lungi, întortocheate despre nimic și astfel respectul tradițional a ajuns neglijat și uitat. Dar cu <sașii transilvăneni>, rupti de asemenea evenimente, lucrurile au stat diferit. S-au ținut laolaltă și au păstrat toate vechile obiceiuri neschimbate de secole, ca și cum însăși existența lor ar fi depins de ele. Pentru ei, lumea a stat pe loc în tot acest timp. Așteptând ca lumea să-și continue drumul, ei au stat nemișcați în tot acest răstimp. Își vorbeau dialectul de pe Rinul Inferior și Friesland¹⁹⁶, ca atunci când plecaseră de acasă; se îmbrăcau încă de parcă opt sute de ani ar fi trecut <abia> ieri; iar proverbele pe care străbunii lor le-au învățat de la bunicile lor, poporul de azi le repetă exact ca și cum bătrânele ar trăi și ar fi acasă, la gura focului. Cuvinte uitate în altă parte sunt folosite aici în fiecare zi. Forme și ritualuri despre care citim ca despre obiceiuri mitologice constituie o parte a vieții cotidiene. Țăranul sas își ară câmpul acum întocmai cum făcea pe vremea când hoarde sălbaticе obișnuiau să le distrugă. Este încă neîncrezător, uitând că multe s-au schimbat în 500 de ani, că nu mai este un voievod care să îl oblige la dări, că nu se va mai auzi nici o chemare la închiderea porților pentru a fi în siguranță împotriva pătrunderii turcilor. Încă își ține porumbul depozitat în interiorul zidului înalt al bisericii, în parte, poate, pentru că e mai ușor, dar în mare măsură și pentru că așa făceau strămoșii săi. În dulapurile mari ce servesc drept șifoniere în casele țăranilor se află brăuri și podoabe care, de generații, au servit drept moștenire de // p. 224 familie și care, nu e imposibil, au fost aduse din țara veche și nu se mai găsesc azi. Pentru filolog, ca și pentru anticar, există nenumărate izvoare de informație. Iar un avantaj mare pentru oricine caută este că ar găsi peste tot pe cei ce îl pot ajuta în căutarea lui – oameni care, cu asiduitate germană, au urmărit diferitele izvoare ale cunoașterii până la originea lor, prin regiuni încălcite sau bătătorite; și care, deși necunoscuți, în comparație <cu alții> își continuă munca lor de înaintași cu același zel ca și cum descoperirile lor ar fi așteptate <să cunoască> faima în lumea largă.

Răspândirea culturii în orașele și satele săsești este o trăsătură atât de remarcabilă, încât nu încetează să îl ia prin surprindere pe călător. Peste tot îi găsește pe cei ce în vremurile vechi se numeau, atât de potrivit, „studioși”¹⁹⁷ sau, așa cum spunem noi azi, „savanți”¹⁹⁸. Lucrările ce apar în disertațiile de arhivă și ale Societății Științifice de la Sibiu¹⁹⁹ probează de ajuns hărnicia și cunoștințele acestor oameni. În ceea ce privește interesul stărnit de materia și profunzimea cercetărilor pe care le includ, aceste volume pot fi așezate îndreptățit alături de cele similare pe care le pot produce Germania sau Anglia. Pe lângă lucrări elaborate, slujind la deslușirea vreunei părți întunecate a istoriei, o inscripție sau un monument, sunt pagini cu foarte multă informație despre rituri, obiceiuri, sărbători,

¹⁹⁶ Provincie aflată astăzi pe teritoriile Olandei și Germaniei.

¹⁹⁷ *Students*.

¹⁹⁸ *Scholar*.

¹⁹⁹ Este vorba despre Verein für Siebenbürgische Landeskunde, fondată în 1840.

costume etc., așa cum pot fi găsite în „Notes and Queries”²⁰⁰, notele lui Scott²⁰¹ la poemele sale, *Curiozitățile literaturii* ale lui Disraeli²⁰² sau în cărțile lui John Timbs²⁰³. Referitor la tot ce are legătură cu istoria bisericii există materiale vaste. Geologia și geognozia țării au fost minuțios descrise, la fel botanica și fauna ei. Într-adevăr, despre fiecare domeniu care l-ar putea interesa, străinul va găsi pe cineva care îi va putea arăta calea // de urmat, bornele ce trebuie avute în vedere și care îi va vorbi despre nenumăratele poteci lăturalnice acoperite sau ascunse de veacuri, dar care, atunci când sunt străbătute, se descoperă, chiar pe neașteptate, că duc la țelul dorit.

De asemenea, există în Transilvania obiceiul, ca și în Germania, de a da la sfârșitul anului școlar o dare de seamă despre situația fiecărui gimnaziu, parcursul studiilor, numele și progresul elevilor etc. La aceasta se adăugă mereu o lucrare a rectorului sau una de-a profesorilor; iar asemenea lucrări sunt aproape invariabil un adaos valoros la cunoașterea arhivelor, istorice sau științifice. Este mare păcat că aceste lucrări sunt izolate și nu publicate separat într-o formă reunită, în funcție de subiectul lor.

La Sighișoara este o filială a *Verein für Siebenbuergische Landeskunde*²⁰⁴; iar doi dintre cei mai valoroși membri ai ei, rectorul <Friedrich> Müller și profesorul <Joseph> Haltrich²⁰⁵ locuiesc aici. Cel dintâi publică acum o *Colecție a inscripțiilor romane din Transilvania*²⁰⁶. Ultima lui lucrare, *Siebenburgische Sagen*²⁰⁷ (Tradiții transilvănene), era o colecție de povești <populare>, aruncând lumină asupra credințelor <oamenilor de rând>.

În acest orașel am descoperit că numele și lucrările diferiților autori germani în viață erau bine cunoscute. Bodenstedt²⁰⁸, Riehl²⁰⁹, Geibel²¹⁰, Kobell²¹¹ erau nume la fel de familiare, cum sunt cele ale lui Tennyson²¹² și Kinglake²¹³ pentru noi. Un om mi-a arătat întregul *Mirza-Schaffy*²¹⁴, pe care îl copiasc, nefiind în stare să

²⁰⁰ Publicație fondată la Londra în anul 1849, cu apariție neîntreruptă până astăzi, dedicată cu precădere limbii și literaturii engleze, lexicografiei, istoriei.

²⁰¹ Sir Walter Scott (1771–1832), scriitor scoțian, culegător de folclor, autor de texte de inspirație istorică, unul dintre cei mai populari autori din secolul al XIX-lea.

²⁰² *Curiosities of Literature*, operă publicată în mai multe volume între 1791–1834 de Isaac d’Israeli (1766–1848), scriitor britanic, tatăl politicianului Benjamin Disraeli.

²⁰³ John Timbs (1801–1875), anticar și scriitor, autor al mai multor cărți și redactor al mai multor publicații literare și științifice.

²⁰⁴ „Asociația pentru promovarea cunoașterii a tot ce ține de Transilvania”. (n.a.)

²⁰⁵ Joseph Haltrich (1822–1886), pastor luteran, profesor, culegător de folclor transilvănean.

²⁰⁶ „Pentru istoria romanilor din provincie, această operă va fi inestimabilă. <Theodor> Mommsen a publicat o lucrare similară; dar cea a lui Müller va conține, pe lângă inscripție, o descriere exactă a locului în care a fost găsită și despre ce s-a găsit și, pe cât posibil, o întregire a acesteia, dacă <inscripția> nu era prea mutilată. Fiecare carte în care a fost menționată inscripția sau în care s-a făcut aluzie la ea va fi de asemenea numită”. (n.a.) Este vorba despre lucrarea lui Michael Ackner și Friedrich Müller, *Die Roemischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865.

²⁰⁷ Apărută la Brașov, 1857.

²⁰⁸ Friedrich Martin von Bodenstedt (1819–1892), scriitor, traducător și critic literar german.

²⁰⁹ Wilhelm Heinrich Riehl (1823–1897), ziarist și istoric german

²¹⁰ Emanuel von Geibel (1815–1884), poet și dramaturg german.

²¹¹ Wolfgang Franz von Kobell (1803–1882), geolog și scriitor german.

²¹² Lord Alfred Tennyson (1809–1892), cel mai important poet al epocii victoriene.

²¹³ Alexander William Kinglake (1809–1891), călător și istoric englez.

²¹⁴ Scriere a lui Friedrich Martin von Bodenstedt.

cumpere cartea, în situația sa strâmtorată. Grimm²¹⁵ // corespunda cu unul dintre profesori²¹⁶, încântat de colecția bogată de folclor făcută de acest domn și îndemnându-l să continue. Deoarece la Sighișoara este un gimnaziu, tinerii veneau acolo din toate părțile <Transilvaniei>; iar de pe buzele lor, vechi povești, cântece pentru copii, vrăji și basme erau transcrise așa cum le spuneau. Variațiile de text și de dialect erau notate și comparate, iar rezultatul va fi *Idiotikon Transilvānean Sāsesc*, pe care profesorul Haltrich îl scrie în prezent în cele câteva ore libere pe care i le îngăduie îndatoririle sale școlare.

Lucrările lui Macaulay²¹⁷ se află în biblioteca de aici și sunt citite în original. Când mi-am exprimat surpriza că unul <dintre profesori> corespunda cu Fallmerayer²¹⁸, iar un altul cu o celebritate literară din Germania – că, pe scurt, știau destul de bine ce fac oamenii de litere acolo –, răspunsul a fost „Wir haengen an Deutschland” (ne agățăm de Germania). „Facem tot ce putem pentru a ține ritmul cu lumea – cel puțin să nu fim lăsați prea în urmă”.

După cum am mai observat, este ceva emoționant în acest atașament și în această căutare a luminii. Acești oameni – vreau să spun, profesorii – sunt prost plătiți. Tot timpul trebuie să îndeplinească o muncă ce le lasă puțin timp liber, iar mijloacele lor pentru a cumpăra cărți și a ține jurnale literare și științifice sunt foarte modeste. De asemenea, și transportul din Germania se adaugă la cheltuieli, încă și mai împovărat prin diferența mare de schimb și prin devalorizarea constantă a florinului de hârtie. Dar, fără a ține seama de asemenea dificultăți, reușesc să facă foarte mult²¹⁹. [La plecarea din Sighișoara se plânge de lipsa de punctualitate.]

O informație despre gustul nostru deosebit în materie de gătit a pătruns chiar și aici. Atunci când carnea era foarte puțin făcută se spunea că este „englezească”. [Continuă călătoria spre Brașov pe drumuri proaste, dar cu peisaje spectaculoase.]

Capitolul XV

Cetăți țărănești

p. 228

[...] În timpul revoluției <de la 1848–1849> cruzimile și jafurile pe care ungerii le-au avut de îndurat au fost adesea înspăimântătoare. Populația românească – o hoardă sălbatică –, stărnită de patima preoților ei, nu a mai putut fi

²¹⁵ Jacob Ludwig Carl Grimm (1785–1863), lingvist, folclorist și scriitor german. Autor, împreună cu fratele său Wilhelm (1786–1859), al unui important dicționar al limbii germane precum și al unei remarcabile culegeri de basme, apărută în două volume (1812 și 1814).

²¹⁶ Este vorba despre Joseph Haltrich. Prietenia data din perioada studiilor acestuia la Universitatea din Leipzig.

²¹⁷ Thomas Babington Macaulay (1800–1859), istoric englez.

²¹⁸ Jakob Philipp Fallmerayer (1790–1861), jurnalist, politician și istoric austriac, autor al unor teorii controversate despre originea grecilor.

²¹⁹ „Nu ar putea editorii jurnalelor științifice și literare din Germania să le trimită regulat conaționalilor lor îndepărtați câte un exemplar al publicațiilor lor? Ar fi un act frățesc și foarte frumos. Societățile noastre de învățați ar putea, de asemenea, să trimită exemplare ale lucrărilor lor. Ar fi dăruite cu folos. În schimb, și ele ar primi «scrieri» de o valoare egală și de același interes”. (n.a.)

p. 229 oprită odată ce a fost scăpată din mână. Lași de la natură, după cum era și firesc să fie după secole într-o poziție servilă, de îndată ce // s-au văzut în frunte nu au mai avut nimic de care să se teamă <și> s-au dat la cruzimi. O schimbare neașteptată părea să fi venit peste ei. Omorau, jefuiau și ardeau fără deosebire. I-a otrăvit și înnebunit <faptul că> aveau arme în mâini, că erau stăpâni după ce fuseseră atâtea vrem sclavi, că aveau o oarecare importanță. Nu sunt sigur că românii sunt cruzi de la natură; cred, mai degrabă, că nu. În viața obișnuită sunt prea leneși pentru a se osteni să facă așa. Dar o dată stârniți – diavolul din noi o dată trezit –, devine cu totul o altă ființă. Astfel, în timpul revoluției, o dată ce au mirosit sânge, <românii> nu i-au mai pierdut urma și și-au vânat victimele cu o dorință feroce, de plăcere. Acești oameni omorau pentru simpla plăcere de a ucide. Luau viața așa <cum o făcea> regele din Dahomey²²⁰, pentru fiorul intens pe care i-l dădea <crima>. Nici nu le era de ajuns. Copii, femei, bătrâni erau măcelăriți fără deosebire. Tot ce nu putea fi transportat era distrus. Fierul era lucrul pe care doreau cel mai mult să îl ia, iar această împrejurare este caracteristică nu doar pentru ei, ci și pentru situația în care se afla țara și arată valoarea dată unui articol aflat în folosință banală aproape peste tot în altă parte. Pentru a-l obține au smuls podele și au dărâmat ziduri; pe scurt, casa sau orașul în care fuseseră erau, dacă nu arse, cu totul răvășite. Groaza pe care o însuflau era la fel de mare ca și cea pe care cântecele de război indiene le provocau în așezările englezești. Erau îndrăzneți doar când erau sprijiniți de trupe regulate, când erau într-un număr covârșitor sau aveau de a face cu oameni neajutorați. Grozăviile de care încă auzi și pe care le-au comis în timpul revoltei sunt înspăimântătoare, iar la Aiud²²¹, Abrud²²² și în alte locuri, pe lângă un mare număr de conace, există din plin dovezi ale comportamentului lor distrugător. [...]

p. 230 S-ar putea crede că cele două popoare ar putea cu greu să își ducă existența într-o strânsă legătură, după ce unul dintre ele a avut parte de răni atât de înfiorătoare, cum au pățit maghiarii. Și totuși așa este. Nobilul maghiar continuă să locuiască în orașul sau satul românesc, înconjurat de oameni ale căror rude, sau chiar ei, i-au răvășit locuința, i-au ars hambarele și i-au ucis neamurile sau slujitorii. Nu e nici o îndoială că o ospitalitate patriarhală este o trăsătură înnăscută caracterului omului de lume maghiar. Este atât de obișnuit să o practice, încât nu o poate refuza nici dușmanului său. Îmi amintesc că ieșeam odată din curtea unui conac aparținând unui nobil care a suferit din plin în timpul războiului civil. Pivnițele lui fuseseră inundate până la gleznă de cel mai ales vin, grădinile distruse, casa jefuită. Tocmai îmi arătase mai înainte o listă a ungarilor care avuseseră parte, într-un fel sau altul îngrozitor, de un tratament de neînțeles de la hoardele de români. Erau scrise ziua și locul; mi-au fost date și numele, vârsta și sexul fiecăruia. [...]

Aceste atrocități erau prin urmare proaspete în amintirea gazdei mele; totuși pe când treceam de porți, a venit un țăran român, cu pălăria în mână, cerând umil o jumătate de măsură de porumb pentru familia lui; i-a fost dată imediat și, așa putea spune, cu drag. Nu într-un fel ce ar fi putut duce <cu gândul> la presupunerea că îi

²²⁰ Regat în vestul Africii, dispărut în secolul al XIX-lea. Important centru al comerțului cu sclavi.

²²¹ *Enyed*, oraș, jud. Alba.

²²² *Abrudbánya*, oraș, jud. Alba.

era dată pentru a se împăca, ținând seama de evenimente neprevăzute viitoare. Din contră, bunătatea sa era chiar cea a unui stăpân față de supusul său. Asemenea daruri sunt mereu // cerute și arareori refuzate, dacă se întâmplă vreodată; deși de la p. 231
împroprietărirea cu pământ, relația schimbată dintre țărâtime și stăpânul domeniului a anulat orice drept la astfel solicitări. La observația mea că e ciudat ca asemenea oameni să vină să ceară favoruri de la cei pe care îi jefuiseră și cu care se comportaseră urât, cunoștința mea maghiară a răspuns: „asemenea cereri se întâmplă zilnic. Imediat ce au nevoie de ceva, vin să ceară de la mine – porumb, secară, paie, orice. Dacă nu au, știi, nu putem să refuzăm să le dăm.” [...]

Am cinat odată cu un nobil venerabil care mi-a spus că fratele său fusese înjugat de <români> la un plug și pus să are alături de un cal. Alți captivi au fost îngropați până la umeri, capetele și umerii înălțându-se deasupra pământului. Apoi au fost toți coșiți, ca tot atâtea margarete și brazde de iarbă.

Cu toate acestea, ura pe care nobilii maghiari o simt față de populația germană este mult mai intensă, mult mai adâncă și de neîmpăcat decât cea față de români²²³. „Nu au avut ceva mai bun, sunt o rasă ignorantă; mai mult, au fost mânâți de guvern să facă ce au făcut.” Aceasta este scuza găsită mereu, dacă îți arăți oroarea față de faptele lor. O asemenea explicație servește unui scop dublu. [Explicația este relația dintre elita maghiară și statul austriac.]

În ceea ce privește chestiunile politice și sociale, partidul maghiar a redactat p. 232 propriile sale treizeci și nouă de articole, pe care oricine dorește să meargă alături de ei trebuie, mai întâi, să le semneze. Nu poate exista compromis. Fie totul, fie nimic. „Cine nu este cu noi e împotriva noastră”. Acesta este principiul recunoscut tacit, dacă nu și proclamat. Acum, unul dintre aceste articole spune că sașii // au p. 233 sentimente de inamicitate față de populația maghiară. Această idee, ca și altele, nu poate fi dată la o parte, deoarece este parte a întregului. Din același motiv, nu se fac anchete corecte pentru a verifica adevărul; descoperirea falsității <principiului> ar strica tot programul deja anunțat. [Considerații asupra intransigenței partidului maghiar, atitudine pe care o consideră caracteristică poporului.]

În drumul meu, m-am oprit la Saschiz, o așezare germană, pentru a face o p. 235 vizită pastorului și a vedea ruinele cetății. Satul părea mai puțin ordonat decât de obicei, din pricina clădirilor de cărămidă, încă netencuite și văruite; dar intrând în case, <am văzut că> trăsăturile erau aceleași ca peste tot. Era foarte plăcut să intru în casa parohială și, descinzând din trăsura mea, să intru în camerele de o mărime desul de bună, cu cărți, gravuri, flori, un pian mare și toate aparențele unei vieți sociale confortabile. Pe pereți erau vederi bune cu Atena, Roma, Napoli. Ca de obicei am fost călduros primit și invitat să rămân peste noapte, în loc de să-mi conținui drumul în aceeași după-amiază, așa cum îmi era intenția. Am admirat întâi biserica, ce fusese construită în 1492, și apoi am pornit spre ruine. La o distanță

²²³ „Dar așa este mereu între două părți care, prin sânge, naștere sau cultură, sunt apropiate una de alta, arătând un conflict mai mare decât acelea între care este o distanțare mai mare. Certurile de familie sunt cele mai de neîmpăcat dintre toate; noi protestanții, de asemenea, suntem mult mai toleranți față de păgâni decât față de catolici, iar în conflictul nostru cu America a fost mai multă înveșnare decât în războiul nostru cu Rusia”. (n.a.)

p. 236 acceptabilă se înălța un deal pe al cărui vârf se ridicau turnuri și ziduri din ceea ce fusese odinioară o fortăreață mândră. Un zid înalt, circular, înconjura panta; era un fort înaintat, puternic, pe o parte, // un portic masiv, care te ducea în primul pasaj de trecere și apoi în curtea largă din interiorul fortăreței.

Urcată pe înălțimea ce domina, avea chiar aerul reședinței unui baron. Am întrebat căruia comandant sau nobil aparținuse.

„Nici unuia”, a spus însoțitorul meu. „Noi sașii am plecat de acasă să ne bucurăm de libertățile noastre și să trăim acolo unde nu erau stăpâni feudali. Nu, această cetate este a locuitorilor: ei au construit-o; aici se refugiau în caz de atac, cu grânele și lucrurile lor de valoare; aici încă se ține porumbul, ca nu cumva atunci când familiile, fiind la muncă pe câmp, să izbucnească un incendiu și să îl distrugă pe tot”. [...]

p. 237 Satul, sau mai degrabă târgul Saschiz, cu ceva mai puțin de 2 000 de locuitori, deține 6 000 de iugăre de pădure, special pentru folosința lor. Acesta este un fapt general răspândit, chiar dacă nu în toate cazurile < așezările >. Într-o zi fixată din săptămână, locuitorilor le este îngăduit să aducă lemnul necesar pentru gospodăriile lor – fiecare având desemnată o cantitate. Văduvelor le este îngăduit să meargă două zile pe săptămână, deoarece ele, fiind singure pe lume, nu ar fi în stare să aducă într-o singură zi cantitatea necesară. Pentru cei care au cai și căruță este stabilită o zi; pentru cei care nu au de nici unele, o alta. La sași sunt multe astfel de legi ce dovedesc că se gândesc la săraci și la cei lipsiți de ajutor. Strângerea recoltei unei văduve este prima cu care se începe, de exemplu; dacă ar întârzia, nu ar mai găsi pe nimeni să o ajute. De multe ori, un om sărac, neavând

p. 238 pășune, are îngăduința de a-și mâna // vitele pe pășunea altuia. Este privit ca un concetățean și tratat ca atare, cu parte întregă din toate privilegiile. Printre ei există o adevărată democrație: nimeni nu este foarte bogat, dar nici nimeni nu este foarte sărac și niciunul nu este cerșetor. Cu toate acestea, luată în întregime, se poate spune despre Transilvania că este cea mai săracă țară din monarhie în ceea ce privește banii, deși este cea mai bogată în resurse naturale; dar din lipsă de căi de comunicație și de capital pentru a transforma aceste felurite daruri ale naturii, nimic nu se face cu ele, iar locuitorii nu se pricep să strângă o bogăție nefolosită. Talentul, îngropat, zace acolo și nu dă profit.

La moartea unui părinte era obiceiul printre sași ca dreptul de *küren*²²⁴ sau prima opțiune asupra tuturor posesiunilor să-l aibă cel mai tânăr copil. Alege, de pildă, casa; fiind cel mai slab, îi era acordată ca un mijloc de a-l ajuta pe cel care avea mai multă nevoie de ajutor²²⁵.

Când o bucată de pământ era vândută, vecinul de alături sau o rudă apropiată a celui căruia îi aparținuse avea dreptul de a o lua pentru același preț cu fusese plătită atunci când fusese cumpărată ultima oară. [...]

Aici, ca într-adevăr în toate orașele și târgurile germane, erau mai înainte doar puțini români. La început slujeau ca oieri și când se încheia timpul angajării lor plecau din nou. Treptat rămânea câte unul, apoi mai mulți. Nu erau parte a

²²⁴ *A alege*, în limba germană.

²²⁵ „De la introducerea noului cod, acest lucru nu se mai petrece”. (*n.a.*)

comunității și nu aveau nimic de-a face cu drepturile, privilegiile sau posesiunile acesteia. Lîmpede spus, erau robii celorlalți locuitori, prin faptul că // lucrau pentru ei, deși nu fără plată; nu aveau nici un avantaj din pămînt, nu aveau și nu puteau avea și, în ceea ce privește participarea la existența politică a semenilor lor, erau cu totul în afara limitelor între care trăiau și se mișcau ceilalți. p. 239

De îndată ce puneau piciorul <unde>, nu se mai putea scăpa de ei. Colonii populate apăreau, curînd, în jurul colibeii singuratice de la început; și, ca o anexă la satele germane sau ungurești, încă o așezare românească, de o mărime aproape egală, se putea vedea peste tot. Unde se termină casele germanilor sau ale ungarilor, încep ale celorlalți – deosebindu-se de acestea atît de mult în felul de construcție, modul în care sunt aranjate și înfățișarea exterioară generală, încît este imposibil să le confunzi una cu alta. Linia de demarcație este, pe cît posibil, clară. Aici un șir de case din piatră sau cărămidă spațioase, mari, stau alături una de alta într-un șir lung, egal. Ferestrele sunt destul de mari și au obloane verzi în față. O scară de piatră duce poate la intrare; sau o verandă, ca în locuințele ungarilor, formează un fel de pridvor în fața și într-o parte a casei. Urmează un șir de case construite cu stîngăcie. Pereții sunt umflați în unele locuri; nu există precizie în forme; totul arată un grad mai mic de civilizație. Ferestrele sunt mici; poarta, vopsită stîngaci, se ține în cuie de lemn; probabil că nu vezi nici măcar un lucru la care să se fi folosit fier. Toată casa este făcută din nuiete împletite, iar cînd este terminată este tencuită pe deasupra. Este exact tipul de arhitectură la care ar recurge un marinar naufragiat sau un hoinar prin pădure, <rămas> cu nimic altceva decît cu toporul pentru a-și construi o locuință. În curte sunt recipiente mari, arătînd ca stupii de albine, <folosite> ca diverse depozite. Tot ce se folosește provine din ce oferă natura: paie de pe cîmp, crengi de salcie și // răchită de pe malul apei, lemn cioplit grosolan din pădure. Nimic din ce a produs arta nu se găsește aici. Uneltele folosite au fost făcute de înșiși locuitorii <casei>, într-o minunată manieră primitivă. Ai ghici vreodată la ce folosește acea ramă din lemne grosolane, ținută la un loc cu cepuri? Ei bine, acela este un război de țesut și cu el nevasta țese materialul din lână albă în care este îmbrăcat soțul ei. Cum reușește așa ceva, e mai mult decît pot spune; dar o face. Este o ființă harnică, mereu ocupată. În timp ce merge spre casă de la pădure, cu o grămadă de lemne în spate, fusul îi este înfipt în brâu și toarce lâna pe care a tuns-o mai deunăzi de la mica ei turmă. Iarna se va ghemui la acea mașină minunată, făcută în casă, mînuind neîncetat suveica. Tot ea este cea care țese cămașa de in pe care stăpînul său o poartă peste îmbrăcămintea de corp, iar acele haine sunt tot de ea croite. Nu sunt bine tăiate, e adevărat, și atîrnă în tot felul de cute, iar cusătura, îndrăznesc să spun, nu e foarte regulată; dar cu ace și fire atît de grosolane cine ar face-o mai bine? Op.ncile²²⁶ pe care le poartă <românul> le-a făcut el însuși, fiind pur și simplu o bucată groasă de piele cu capetele întoarse peste laba piciorului și ținute laolaltă de o curea lungă, legată în jurul piciorului. Bucata de material în care este înfășurat piciorul înainte de a pune opinca este, de asemenea, o bucată de cămașă sau haină țesută în casă, astfel încît omul întreg este înfășurat în obiecte produse sau p. 240

²²⁶ *The sandals.*

manufacturate în casă. Pe cap poartă o căciulă făcută din pielea unuia dintre miei sau oile sale.

p. 241 Catrința largă pe care o poartă soția sa – moale și cu o textură fină, așa cum este, și cu culori deschise, bine alese – și aceea a fost făcută de ea în acea mașină de neînțeles pe care ei o numesc război de țesut. Mai mult, este din propria lână, iar făcut și împodobit de ea. <Romînca> a făcut și vopselurile pentru lână; și toate erau procurate din substanțe vegetale. Pentru o culoare se căuta o anume plantă ce creștea printre stânci; pentru galbenul deschis se luau mugurii de salcie și tot așa se obținea fiecare nuanță și degradeurile, așa cum se dorea.

Covoarele țesute în unele părți ale țării de cele mai iscusite dintre femei sunt atât de frumoase, încât ar fi prețuite ca ornament în oricare salon din Londra sau Paris. Gustul cu care aleg și aranjează culorile este admirabil, iar desenele, mereu de tradiție orientală, sunt pe întregime ale lor. Combinația de nuanțe, ca și de forme, este fără sfârșit în modelele diferite; iar această invenție pare la fel de ușoară pentru ele ca și facerea unei pânze mozaic. Dintr-o întâmplare, sau mai bine spus dintr-un ghinion, fetele dintr-un sat au primit un model sau două de broderie de lână din Europa Occidentală și, cum acestea erau noi pentru ele, le-au crezut mai frumoase decât ale lor. Unele fețe de masă pe care le-au făcut după model aveau un buchet mare de trandafiri în mijloc – cu siguranță frumos lucrat, dar imposibil de comparat cu potrivirea de linii și culori pe care le sugera propria fantezie și care avea pecetea specifică. Le-am spus ca pe viitor să se țină de propriile lor desene, asigurându-le că vor fi mult mai admirate decât acele modele banale. Au fost surprinse de valoarea pe care o acordam celor dintâi și de micul gest de admirație pe care munca lor îl producea.

p. 242 Arată multă îndemânare în lucrul cu acul și pare să le facă mare plăcere. Mâncile și gulerele sunt mereu brodate; iar fețele de masă și ștergarele agățate ca podoabe în camerele lor au o margine mozaicată largă de un roșu aprins, pentru că românului²²⁷, ca și țaranului rus (slav), îi place să își decoreze camera.//

Românii fac și coșuri de trestie, folosite peste tot în provincie. Simple cum sunt, sunt îngrijite și frumoșele; iar cu gustul pentru arabescuri pe care par să îl aibă acești oameni, unele dintre ele sunt împodobite cu mult gust, ce le dă un aer de elegantă. Costă cam doi penny; iar un negustor căruia i le-am arătat în Bavaria a comandat un număr mare și le-a vândut într-o zi sau două cu un profit bun. [...]

După-amiaza și seara mi le-am petrecut foarte plăcut. Gazda mea călătorise mult – fusese în Italia și Sicilia și, mai mult, fusese un observator atent a ceea ce văzuse. Și aici în Transilvania umblase mult prin păduri și văi și mi-a putut spune multe lucruri interesante. Mi-a confirmat părerea asupra fertilității maxime a solului. Nici în sud nu văzuse o vegetație luxuriantă ca cea de aici. În unele locuri de lângă Sighișoara pământul nu mai fusese gunoit de treizeci de ani și totuși porumbul era însământat în fiecare an²²⁸. În apropiere, în Valea Târnavei, lângă

²²⁷ Roumain.

²²⁸ „Nu trebuie să se uite că porumbul își trage o parte importantă a hranei din atmosferă și, în consecință, ia din pământ mai puțin decât ar lua grâul”. (n.a.)

Odorhei, toată vegetația prosperă luxuriant. La nici două mile de izvorul râului se găsesc copaci înalți de 114 picioare și care au un picior diametru la capete; alții au 140 de picioare înălțime și groși de jumătate de picior la vârf. Acești copaci au o circumferință de 18 picioare la bază. Sunt fagi, brazi albi și pini din plin, dar, // deși p. 243 munții în care cresc nu sunt înalți și s-ar putea face ușor un drum, valoarea cherestelei este scăzută și nu există vânzări.

În toate părțile Transilvaniei, hameiul crește sălbatic. Este destul de bun pentru obținerea berii, deși de obicei se amestecă alt hamei. Planta crește atât de bine aici, încât mă mir că nimeni nu s-a gândit să o cultive pentru export. [...]

Aici peste tot, de pildă, se găsea lut bun pentru olărit; iar un pic mai departe, pe drumul spre Rupea²²⁹, era din plin bazalt, din care se puteau face pietre de moară foarte bune și se putea face vânzare bună cu ele în țările învecinate dinspre est. Dar amândouă au fost lăsate să zacă acolo fără să fie folosite. Este la fel peste tot în țară.

Seara, pastorul a fost foarte amabil să roage o tânără nevestă de țăran sas să treacă pe acolo pentru a-i putea vedea straiul de nuntă. Purta rochia pe care o avusese la nuntă, o zi sau două mai înainte. Era largă și drăgălașă. Acoperământul de cap contrasta cu fața ei copilărească. Tânăra nu avea mai mult de cincisprezece ani și părea o glumă să o tratezi ca pe o femeie măritată. Era mai mult ca o școlăriță care se îmbrăcase așa într-o vacanță și m-am simțit îndemnat să îi dau o prăjitură, să o mângâi pe cap și să îi spun să fie cuminte.

Deoarece aveam o zi lungă înainte, am pornit în zorii zilei următoare spre Rupea, unde urma să fac prima oprire. Drumul nu e frumos; ținutul e golaș // și p. 244 doar o dată am trecut pe lângă o pădure de fag și stejar. Dar câmpurile de grâne se întindeau de amândouă părțile. [...]

Dar numai de pe partea aceasta și din acest punct are <cetatea Rupea> un caracter atât de ciudat și sălbatic. Mai departe vezi un oraș înfloritor și, ca fundal, stânca cu fortăreața ei protectoare, porticul puternic și turnurile, bastioanele și avanposturile ce păzeau un loc mai slab. Aceasta era o alta dintre acele cetăți construite de coloniștii sași pentru apărare. Totul este de o întindere considerabilă și trebuie să fi fost foarte puternic. Deoarece, pe lângă locul abrupt, zidurile ce se înălțau unul în spatele celuilalt, la distanță unul de altul, făceau mai dificilă intrarea <dușmanilor>. Uneori acestea se înălțau din stânca tare și timpul le-a amestecat pe toate armonios, încât nu era posibil să spui unde se termina natura și unde începea mâna omului.

Nu mi-a luat mult să urc la cetate, căci orice ruină are, pentru mine, o fascinație irezistibilă. [...]

Casele și grădinile <din Rupea> erau așezate în cea mai deplină ordine. Totul p. 245 era drept, proporționat cum se cuvine, de o exactitate matematică. Casele albe, bine construite, toate cam la fel, cu acoperișurile cu țiglă roșie și obloane verzi și ornamente, pe ici-colo câte un plop și linia dreaptă a grădinilor din spatele fiecărei case îmi aminteau de casele pictate, micuțe, și de copacii și de stânele pe care coșiii le au ca jucării și le aranjează pe masă.

²²⁹ *Reps*, oraș, jud. Brașov.

În centrul orașului erau o piață bine pavată și primăria. În jurul acesteia erau casele burgheziei mai importante și apoi strada principală lungă, ce se deschidea spre stânga și dreapta, cu magazine și hanuri și curți spațioase și grădini. Nu este un alt târg sășesc mai îngrijit în Transilvania ca Rupea.

Deoarece locul din interiorul cetății era mai puțin larg decât la Saschiz, depozitele de cereale erau cumva <așezate> sub pământ; mai mult, adesea unul deasupra celuilalt; iar resturile de zidărie, cu uși cu gratii ce duceau în diverse locuri ce păreau asemănătoare peșterilor și bucățile de stâncă gri înălțându-se din locul răvășit, <totul avea> o aparență foarte ciudată. Unele părți dintre rambleurile înguste arătau ca tranșeele după un bombardament.

Deși știm istoria acestor cetăți, după ce studiem un asemenea loc și îi notăm mărimea și puterea și fortificațiile sale extraordinare, gândindu-ne cât de grea trebuie să fi fost munca <și> la ce preț, avem o altă surpriză când conștientizăm că totul a fost planificat și făcut de câțiva agricultori coloniști. Conducătorul lor țaran p. 246 a condus munca și toată populația s-a apucat de construit // ceea ce trebuia să fie refugiul și cetatea lor. Și-au făcut treaba bine; și acum zidurile stau mărturie despre tăria lor extraordinară; iar iscusința cu care părțile de construcție au fost aranjate și avantajul scos din denivelările terenului arată o cunoaștere pe care nimeni nu ar vedea-o la acești gospodari pașnici. Cu cât am văzut mai mult aceste locuri și m-am gândit la originea lor, cu atât mai extraordinare îmi păreau. Pentru mine acestea au fost mereu amintiri minunate. [...]

p. 247

Capitolul XVI

Brașov

La o oarecare distanță de la ieșirea din Rupea, drumul bun se sfârșește brusc și lasă loc unei poteci înguste printr-o frumoasă vale împădurită, străbătută de un pârâu. Nu există cuvinte care să descrie locurile prin care am trecut. De vreo douăzeci de ori am străbătut partea stâncoasă a pârâului, în jos pe un mal abrupt și în sus pe altul; acum peste pietre înguste, pe potecă doar de o persoană, și din nou peste iarba verde sau pe pământul neted, nisipos. Tot așa am continuat ore întregi; e uimitor că drumul nu e făcut aici, din moment ce comercianți și alți călători trec prin zona aceasta, venind dinspre Brașov. Am întâlnit o căruță cu șase cai, care s-a stricat: roata a cedat și un copac tânăr, doborât pe loc, i-a luat locul, târându-se pe drumul rămas. Pentru mine a fost o mare nedumerire uzanța aceasta ca toți călătorii să treacă prin acele locuri dificile prin care am trecut noi. Există aici fagi și mesteceni din belșug, și mai mult, pe distanțe de mile întregi, pantele sunt acoperite de stejari frumoși, care vor valora mult atunci când calea ferată va fi instalată în zonă.

Priveștiștea Brașovului este izbitor de pitorească. Orașul actual se întinde pe p. 248 un soi de defileu. Pe una din părți // se înalță pripit un munte, din zidurile caselor, iar pe cealaltă parte se află un teren deluros, însă nu atât de înalt și de abrupt. O panoramă bogată în frunziș, prin care se ivesc ici-colo stânci cenușii, se formează astfel spre miazănoapte, amintind de una din pantele pe care se sprijină orașul

Heidelberg²³⁰. Însă aici se ridică mai sus și este mai abruptă. Vederea asupra orașului de pe alea ce se află la o oarecare distanță sus pe munte este foarte plăcută; și, în timpul verii, când toți pomii fructiferi, care acum ocupă locul unde odată nu erau decât gropi și metereze, sunt în plină floare, priveliștea, mi se spune, este cu adevărat grozavă. Ziduri înalte, cu porți rezistente, înconjoară încă orașul și pe pantele dinspre miazăzi există turnuri de supraveghere și alte fortificații. Acestea erau de două ori necesare atunci când au început incursiunile turcești. Întreaga Țară a Bârsei²³¹ a ajutat la construirea lor și locuitorii din Brașov au fost atât de implicați și atât de pregătiți să sacrifice totul pentru apărarea țării lor și a coroanei, încât în 1422 regele Sigismund²³² le-a acordat lor și țării lor aceleași privilegii și imunități ca și cele ale districtului Sibiu.

Cărămida roșie și piatra cenușie și galbenă din fortificații au căpătat un aer sobru și s-au amestecat foarte bine cu petele tomnatice din împrejurimi. Apoi turnurile bastionului, rotunde și pătrate, unele cu ferestre și obloane verzi, acum transformate în case de vară, grădinile înflorite din vale, avanposturile ciudate părănd a fi scoase dintr-un tablou flamand cu fundalul unei păduri suspendate, toate laolaltă alcătuiau o vedere foarte plăcută. Nimic nu poate fi mai frumos decât priveliștea de la balcoanele unor case de pe partea de miazănoapte. Ele veghează peste o sălbăticie verde și ici-colo câte un turnuleț sau venerabilul zid vechi se ivesc printre iederă și liane. Biserica²³³, // cea mai frumoasă de pe tărâmul săsesc, p. 249 datează din 1385–1425 și adăpostește o orgă dintre cele mai mari în Europa. În sacristie se află cele mai frumoase veșminte preoțești pe care le-am văzut vreodată – modele de broderii vechi și materiale bogate, foarte rare și demne de interes. Ele datează încă de pe vremea de dinaintea Reformei, și au fost, fără îndoială, cadouri din partea prinților și a înalților potențați. Trebuie păstrate cu grijă într-un muzeu, nu ținute așa cum sunt acum, neîngrijite și prin urmare acordându-li-se puțină prețuire. La Sibiu, de asemenea, se găsesc altele foarte neobișnuite și valoroase; sunt purtate de preotul officiant într-o anumită parte a serviciului (protestant). Este o contradicție ciudată cu spiritul luteranismului; roba bogată, aproape regală, nu se potrivește cu simplitatea voită a celorlalte părți ale veșmântului, în care nu există nicio urmă de culoare, de falduri sau de frumusețe. Însă disonanța sentimentelor a fost și mai mare; deoarece nu puteai decât să simți asta, văzând odăjdiiile magnifice pe care preotul le purtase la altar – atât de prețuite încât nu erau folosite decât la cele mai festive ocazii – acum folosite pentru un scop obișnuit, nelegat de nicio taină sfântă.

Orașul în sine este construit foarte îngrijit, având un aer înstărit. Este pavat frumos, chiar pe multe din străzile lăturalnice, și pavajul trotuarelor este, de asemenea, foarte bun. Deși casele sunt înguste <la stradă>, ele se întind mult în

²³⁰ Oraș în nord-vestul landului Baden-Württemberg, Germania.

²³¹ *Burzenland*.

²³² Sigismund I de Luxemburg, rege al Ungariei (1387-1437), rege (din 1410) și apoi împărat german (1433-1437) și rege al Boemiei (1419-1421, 1436-1437).

²³³ Este vorba despre Biserica Neagră, construită, cu întreruperi, între 1383 și 1477. Inițial a fost biserică catolică cu numele Biserica Sfânta Maria (Marienkirche). În 1542 s-a celebrat aici prima slujbă evanghelică, iar după marele incendiu din 1689 a primit numele actual.

adâncime. Numărul magazinelor de orice fel, viața aglomerată a străzilor, volumul de marfă, cantitatea mare de produse aduse pe piață zilnic, totul prevestește capacitatea de acțiune și arată că se desfășoară multe lucruri aici. Populația depășește cu puțin 25 000 de suflete. Printre germani am găsit mulți bărbați bine informați, inteligenți, cu care a fost o mare plăcere să port conversații. Multe fete p. 250 de secui lucrează aici: o // rasă de oameni robuști, simpli, mai mult scunzi; își poartă părul într-o coadă lungă pe spate, la care leagă o fundă din panglică colorată în zile de sărbătoare. Pleacă de acasă de timpuriu ca să găsească locuri unde să lucreze ca servitoare în case, și, prin urmare, le găsești în aproape orice casă din oraș. Ulterior, trecând prin Ciuc, am fost surprins să văd atât de puține femei tinere, abia dacă am întâlnit una în drumul meu, iar această plecare timpurie de acasă pare să fie cauza. Ele se întorc în satul natal după ce pun deoparte ceva bani și sunt soții bune, deși viața lor morală, în general, nu este una exemplară până se căsătoresc. Maghiarii sunt foarte căutați ca servitori, datorită abilității lor de a învăța orice este nevoie să facă. Ei sunt – cel puțin așa mi-au spus toți locuitorii sași – mai ascultători, mai onești și mai curați decât românii. Sașii, din contră, sunt înceți în învățarea rutinei serviciilor și sunt întotdeauna neîndemânatici. Ca feciori în casă, rareori întâlnești un secu – nu te poți baza pe el să poarte uniformă și ura lui față de pâlărie este intensă.

Este ciudat că nici secuii, nici românii, fiecare dintre ei având nevoie de sași, nu învață limba germană, ci toți se așteaptă ca germanii să vorbească limba lor. Și, ceea ce este în întregime caracteristic, așa și fac. Mulți învață ambele limbi chiar din copilărie, de la bonele lor și de la servitorii din casă sau de la fermă.

În Brașov, ca și în celelalte orașe transilvănene, breslele, cu tradițiile și legile lor arbitrare, au continuat să prospere până foarte târziu. Diferitele bastioane încă sunt numite după anumite meșteșuguri până la urmașii cărora le-a fost atribuită apărarea lor; și spațiul dinăuntru zidului este acum transformat într-o grădină, unde membrii breslei se destind pe timp de vară.

p. 251 Cum s-a întâmplat peste tot, cetățenii au fost invidioși // pe privilegiile lor. Nimeni, niciun cetățean al Brașovului, nu avea voie să cumpere lână sau seu decât după ora zece, pentru ca toată piața să fie la mâna lor. Toate așa-numitele articole brașovene, frângerii, încălțări, articole din lână, venind în Brașov din alt oraș, erau imediat confiscate. Nu era tolerată nicio competiție. Cât de mare a fost odată exportul acestor articole, în special în Țara Românească, se poate deduce din faptul că toate străzile erau pline cu ele, toate purtând numele amintit mai sus, de articole brașovene. În prezent comerțul cu Țara Românească și cu alte părți estice a ieșit din mâinile sașilor, ajungând în cele ale comercianților români din Brașov. Aceștia îi înțeleg pe conaționali lor și se înțeleg cu ei mai bine decât germanii. Și din acest motiv nu pot fi ușor înșelați de ei, așa cum erau în mod invariabil <înșelați> comercianții nemți, care pierdeau întotdeauna din astfel de tranzacții. Orice negoț întreprins cu Grecia și cu țările învecinate este tranzacționat în întregime de români. Există o mai mare asemănare de caracter între ei și popoarele răsăritene și, fiecare cunoscând trucurile celorlalți, dificultățile în comunicare sunt mai puține, fiind previzibile. La drept vorbind, comerțul de bază al orașului este, cred, realizat de negustorii non-germani. Sasul, atunci când pericolul ce îl pândește în permanență

nu l-a mai ținut activ <din punct de vedere> mental și fizic, pare să fi revenit la firea originară, care fusese caracteristica sa acasă, și să fi devenit apatic. Încetând necesitatea unei vieți agitate, căreia în realitate îi datora averea și funcția, el a permis altora mai energici să îi ia locul.

Maghiarii și sașii nu se căsătoresc unii cu alții. Sașii, la fel ca evreii, se căsătoresc între ei, deseori în aceeași familie; probabil și această situație poate influența scăderea populației. //

Până în 1791, nicio persoană care nu era sas nu avea voie să dețină o casă în Brașov și dacă nu erai catolic, protestant sau socinian²³⁴ nu puteai să ai o afacere acolo. Într-adevăr, în toate instituțiile lor sașii erau cei mai exclusiviști – inițial fuseseră obligați să fie așa pentru autoapărare – și rareori recunoșteau dreptul unei autorități mai înalte de a interveni în problemele lor. Își alegeau proprii judecători și preferau ca legea să fie incorect mânăuită de cei numiți de ei, decât să lase ca lucrurile să fie rezolvate mai bine de autoritatea guvernamentală. În această privință exista o asemănare între ei și maghiarii; și ei preferă să aibă un guvern pe care să îl considere al lor, decât unul care să provină de la alții, deși ar putea fi mai bun. p. 252

Este foarte bine să își prețuiască vechile obiceiuri și privilegiile și să se țină de ele cu un atașament omagial; însă dovedește o neînțelegere profundă a mersului lucrurilor și a revoluțiilor astfel cauzate, atunci când statul învechit și perspectivele mai înguste care îl caracterizează sunt preferate unei schimbări care pune capăt unui interes de grup și care, proclamând legi și drepturi egale și impunând datoriile egale tuturor, îi unește pe cei separați de acestea într-un mare întreg. Desigur că prin aceasta fiecare pierde ceva ce îi aparținea exclusiv; ceva care, totuși, cel mai adesea nu se potrivește timpului. Însă judecata corectă este dovedită prin înțelegerea acestor fapte și prin formarea unei aprecieri corecte a lucrurilor la care se renunță. Atunci când a fost propusă o nouă ordine a lucrurilor pentru Transilvania, care ar fi trebuit să pună capăt unui sistem care, deși inițial excelent în esența lui, acum era învechit, sașii, cu puține excepții, au consimțit propunerii guvernului. Partea ungară a sperat să nu se întâmple așa, ci să se alătore lor, această unire conferind mai multă putere // fiecărei părți. În perioada despotismului în Austria, sașii și maghiarii s-au unit în lupta împotriva sistemului. Apoi a urmat Diploma din Octombrie²³⁵ și au luat-o pe căi separate. Însă sașii știau din experiență că dacă se vor alătura maghiarilor, o vor putea face doar acceptând un rang subordonat lor; și au preferat – consider că au avut dreptate – să se agațe de guvernul german din Viena, decât să accepte autoritatea maghiară, care avea centrul la Pest-Buda²³⁶. Mărinimoși, cum se arătau regii maghiari față de imigranți, p. 253

²³⁴ Socinianism – curent protestant antitrinitarian, întemeiat în Italia de Lelio Sozzni sau Socini, zis Socinius (1525–1562); nega divinitatea lui Hristos, păcatul originar, predestinarea; reducea sfintele taine la ritualuri simbolice. În secolul al XVII-lea socinianismul s-a contopit cu unitarianismul.

²³⁵ *Oktoberdiplom*, promulgată de împăratul Franz Josef la 20 octombrie 1860, a încheiat perioada neoabsolutistă de după revoluția de la 1848 și a deschis perioada de guvernare constituțională („regimul liberal”) în Imperiul habsburgic (1860–1867); Marele Principat al Transilvaniei redevine stat autonom în cadrul imperiului.

²³⁶ *Pesth-Ofen*, numele germane ale orașelor Pesta și Buda. În 1873 se unesc, formând noua capitală Budapesta.

și înțelepți din punct de vedere politic, cum erau în protecția acordată acestora, istoria sașilor face dovada faptului că nobilii, sau cu alte cuvinte, maghiarii în general²³⁷, întotdeauna fuseseră gata să îi atace în privilegiile lor și să își aloce orice fel de avantaje pe care burghezii aceștia și le câștigaseră prin industrie sau care le fuseseră asigurate prin cartă. Și aceste fapte erau amintite acum. Cu toată admirația posibilă față de multe calități nobile inerente și regăsite în caracterul maghiar, sașii erau în același timp conștienți de incompatibilitatea celor două naturi care ar fi trebuit să meargă mână-n mână pentru a ajuta la constituirea unei noi ordini a lucrurilor; dar care, în realitate, ar fi fost unite de singura legătură ce unește o rasă dominantă de una dominată. Ei erau atât de siguri de acest fapt, încât au refuzat mâna întinsă, chiar cu prețul <pierderii> unui avantaj ce le-ar fi asigurat apartenența la un grup energetic, netemător și abil din punct de vedere politic. Și maghiarii nu pot, nici nu vor putea uita vreodată acest refuz. Niciodată nu i-am auzit făcând referire la această situație altcumva decât cu cea mai mare amărăciune.

p. 254 Este o rană chinuitoare și, ca orice rană de felul acesta, îmbolnăvește și părțile sănătoase. Întotdeauna // vorbesc despre purtarea sașilor ca despre un act de „cea mai cruntă ingratitude”. „Au venit aici”, spun ei, „și noi i-am protejat. Niciodată nu le-au fost atacate drepturile; niciodată poziția nu le-a fost pusă în pericol; ci întotdeauna autoritatea noastră le-a oferit protecție.” Aceasta este una din multele erori prin exagerare spre care maghiarii sunt continuu conduși prin predominanța facultății imaginative. Sunt obișnuiți să ia ceea ce consideră ei că este real și își doresc să fie astfel, dar adevărul este că e necesar să se analizeze atent toate declarațiile prin care sentimentul național sau politic pare să îi favorizeze. Aici, ca și în numeroase alte cazuri, ei sunt exact opuși germanului. Acesta este încet în afirmații și scrupulos în examinare; maghiarul, purtat departe de imaginație și de pasiunile sale fierbinți, afirmă curajos ca fiind fapte îndemnurile temperamentului său arzător; și deseori va lansa afirmații cât de necugetat posibil, ca pentru a-și arunca scutul înaintea adversarului. Această declarație cu privire la sași, cum că niciodată nu s-ar fi plâns cu privire la ascendența maghiară, care este o clauză puternică în lista doleanțelor maghiarilor, este una dintre multele lor declarații nesăbuite.

Fără îndoială că sașii au pierdut, și încă pierd mult stând singuri, așa cum o fac, în adunarea reprezentativă a țării. Aproape orice măsură înaintată de sași sau de guvern, cât de bună ar fi pentru binele general, este atacată de români dacă un singur avantaj personal ar putea fi pierdut ca urmare a schimbării respective. Ar păstra bucuria influența tribunalelor, precum și a postului în general, în mâinile lor; deoarece au o oarecare aversiune față de tribunale, înaintea cărora toți sunt egali, și unde este imposibil ca un judecător sau un președinte să arate unei persoane din neamul său favoarea care, în forma de organizare prezentă, este întotdeauna obținută. //

p. 255 Diferența dintre cultura românilor și cea a germanilor și a maghiarilor este atât de mare, încât dacă oricare dintre cei din urmă rămân singuri, sunt de fapt predați în fața inamicului, ca legați de mâini și de picioare. În alte locuri, membrii

²³⁷ „Deoarece, așa cum s-a amintit, doar nobilimea constituia națiunea. Nimeni altcineva nu avea dreptul la opinie sau de exprimare”. (n.a.)

adunărilor delegate apără atât viziunile grupului căruia îi aparțin, cât și interesele lor separate; însă deși există o diferență – poate chiar o diferență majoră – între crezurile lor politice, nu există niciuna, în medie, cu privire la dezvoltarea lor ca popor civilizat. În privința educației persoanelor, în privința perspectivelor lor privind legea, justiția, dreptatea și moralitatea, sunt la egalitate. Există anumite noțiuni fundamentale cu privire la bine și rău, cu privire la existența socială și politică, pe care le au în comun. Nu există niciun pericol vital atunci când una dintre părți nu rezistă în fața celeilalte; deoarece, deși învinsul vede realizate lucrurile cărora se opune, totuși, asupra aspectelor care formează baza societății, a moralității, a intelectualității și a progresului politic, ambele părți sunt de acord. Aici, cel puțin, există unanimitate de opinie. Cu toții se află în aceeași zonă de necontestat. Drept urmare, există anumite interese pe care le au toți, în mod egal, și fiecare știe că ceilalți se gândesc la atac în aceeași măsură în care s-ar gândi la matricid. Astfel, având același punct de plecare – una și aceeași bază pentru o existență comandată –, există o egalitate între ei și sunt, în această singură privință, pe picior de egalitate. Însă în parlamentul transilvănean situația nu stă la fel. Aici cele două partide nu sunt la egalitate. O parte câștigă totul, în vreme ce cealaltă pierde tot. Și în timp ce punctul de plecare – acel loc ferm neutru, despre care nu există controverse – este atât de diferit, disproporția astfel provocată devine o inegalitate de temut. În alte părți, partidele din senat se întrunesc cu un scop comun – binele comun. Aici, singurul scop al unui partid este // să se ridice; să câștige un loc, putere, prieteni, supremație, autoritate –, toate acestea neținând cont de nimic altceva. Din ce s-a spus, vor fi înțelese dificultățile minorității săsești. În anumite privințe, întotdeauna obțin voturi mai puține. Maghiarii privesc întotdeauna înfrângerea, pe care prezența lor ar fi prevenit-o, cu un chicot interior. Statutul sașilor este, spun ei, doar retribuția pentru defectul lor. Dacă maghiarii s-ar fi înfățișat în adunare, ei, împreună cu germanii, și-ar fi putut păstra terenul față de românii puternici din punct de vedere numeric. S-ar fi menținut un echilibru adecvat, așa cum s-ar fi intenționat inițial. Prin absența uneia dintre părți, acest echilibru a fost distrus.

p. 256

Ar fi fost mult mai înțelept dacă maghiarii, în loc să își depună mandatele unul câte unul, s-ar fi alăturat adunării, luptând acolo cu curajul neclintit și puterea elocvenței care le sunt atât de naturale. Ar fi găsit aliați de încredere printre membrii sași, care i-ar fi votat în orice privință, contribuind la binele comun și la stabilirea lucrurilor pe o bază constituțională. Sașii sunt conștienți de cât de mult pierd prin absența membrilor maghiari; nu neapărat în ce privește voturile lor, ci mai cu seamă privind influența exemplului pe care l-ar fi prezentat; atitudinea neînfricată pe care o etalează permanent, abilitățile lor în ce privește tacticile politice, elocvența arzătoare ce luminează inimile ascultătorilor, întotdeauna menționată de fiecare german cu care am vorbit despre acest subiect drept calități, care erau cu atât mai valoroase cu cât germanilor le lipseau. Dacă maghiarii și-ar fi ocupat locul în adunare sau dacă ar fi mers la Reichsrath²³⁸, calificările lor

²³⁸ Nume dat consiliului Imperiului austriac între 1848–1861, apoi parlamentului austriac, până în 1918.

p. 257 eminente pentru viața politică i-ar fi propulsat imediat. // În timpul șederii mele în Transilvania n-am întâlnit nici măcar o dată un sas care să nu-și fi exprimat părerea. Superioritatea maghiarilor în calitățile menționate mai sus a fost recunoscută invariabil.

Oricât de mult s-ar fi schimbat legile stabilite pentru conducerea adunării reprezentanților în rutina privind lucrările desfășurate, trebuie să se amintească faptul că aceste legi au fost concepute ca pas pregătitor²³⁹. Sesiunea în sine era doar una pregătitoare, în vederea luării în considerare a modalității de funcționare, a clauzelor ce trebuiau reținute și a noilor regulamente introduse; și, de multe ori, un aranjament categoric neconstituțional a căzut înaintea luptei dintre cele două popoare, care timp de secole cunoscuseră valoarea instituțiilor libere. Este adevărat că nu le-au lăsat să funcționeze în mod egal; însă lucrul acesta a fost rezultatul diferențelor dintre elementele fiecăruia; unul fiind compus în întregime din cetățeni simpli și soți, toți la egalitate, celălalt din nobilime și iobagi, cu exclusivitatea și prerogativa impuse de astfel de condiții. Ambele popoare au înțeles, totuși, ce lucru prețios este libertatea și ar fi mers mână în mână în înlăturarea restricțiilor nedorite. Guvernul, chiar dacă se opusese măsurilor de dreptate, ar fi fost forțat să cedeze. Mai mult, spiritul timpului s-ar fi dovedit un aliat puternic, irezistibil celor care

p. 258 luptau pentru progres; și nu ar fi fost mai posibil pentru un ministru la Viena // să refuze – în situația în care acesta ar fi dorit –, decât să împiedice răsăritul soarelui în dimineața următoare.

Nu pot decât să regret profund hotărârea maghiarilor de a nu avea nimic de-a face cu adunarea legislativă sau cu ministerul sau cu viața politică publică. La urma urmei, ei au cel mai mult de pierdut din cauza aceasta. Și cred că sunt conștienți de greșeala lor, deoarece nu încape îndoială că au greșit, pe deasupra existând și supraestimarea părerii lor despre ei înșiși, precum și disprețul față de adversar. Unii ar fi fost dispuși să se dovedească mai puțin fermi față de conciliere, însă teama celorlalți i-a descumpănit – atât de organizată este opoziția maghiarilor, atât de vast este terorismul. În privința aceasta, maghiarii exercită o tiranie mai profundă decât a oricărui alt guvern, întrucât ei stigmatizează omul din punct de vedere moral și îl stigmatizează cu cruzime dacă nu se alătură lor. E la fel ca și în cazul Bisericii Catolice, care își arogă puterea de a distruge sufletul omului în interiorul acestuia, dacă nu se supune, în vreme ce o forță fizică poate atinge doar trupul, poate spânzura sau da o amendă, însă nu poate nimici caracterul.

Îmi amintesc bine, atunci când am venit în Transilvania, prima mea întâlnire cu unul dintre magnații maghiari, care a fost bucuros să asculte și alte opinii despre guvern și despre starea țării, decât cele ale sașilor. După amabilitățile obișnuite, conversația a trecut la politică. Noua mea cunoștință a devenit deodată orator. A

²³⁹ „Împăratul declară, la 5 noiembrie 1861, într-o scrisoare, faptul că diferențele trebuie clarificate «doar într-un mod constituțional»; mai mult, «Eu însumi declar că în ce privește concesionile făcute Ungariei prin respectarea constituției, a drepturilor și libertăților, a adunării reprezentanților și a regulamentelor locale, sunt decis să le aprob în mod irevocabil pentru viitor, nediminuate și în mod inviolabil.» Faptul în sine pe care aceste cuvinte l-au introdus a fost doar unul provizoriu. Maghiarii ar fi trebuit să ia parte la proceduri, să se asigure că deciziile luate erau într-adevăr constituționale”. (n.a.)

descriu cu elocvență comportamentul „abominabil” al guvernului, erorile partidului său și imposibilitatea absolută de a fi altcumva decât pasiv. Austria, a spus el, dorea să determine Europa să creadă că ea devenise constituțională; dar nici vorbă de așa ceva; totul era doar o înșelăciune. S-a aliat cu românii pentru a distruge elementul maghiar, prin urmare era // inutil pentru ei să-și exprime părerea în Reichsrath.

p. 259

„Dar nu ar fi fost mai bine”, am spus eu, „dacă, în loc să refuzi să te prezinți, ai fi apărut și ți-ai fi afirmat în mod deschis nemulțumirile? Discursul liber este permis și nu doar că îți faci cunoscute sentimentele, dar ceea ce exprimi va răsună în întreaga Europă. Cu siguranță că oportunitatea aceasta era prea bună ca să se renunțe la ea.”

„Da, am format un partid, un partid puternic, care ar fi luptat în ciuda tuturor greutăților. Dar atunci când a apărut vestea că împăratul a refuzat să depună jurământul prin care el și doar el era declarat principe în Transilvania, așadar atunci când și-a luat practic de sub picioare pământul pe care stătea și a arătat că cele mai sfinte drepturi nu mai erau luate în considerare, atunci am spus: Nu, nu putem merge, și am refuzat să ne înfățișăm. Vă voi spune mai târziu cum am fost tratați, vă vom arăta că așa-zisa constituție este o iluzie. Ceea ce se dorește este centralizarea: trebuie să fim guvernați de la Viena și așa cum își doresc ei.”

El a fost cel mai entuziast și prin urmare cel mai elocvent cu privire la subiectul despre greșelile lui și fiecare cuvânt a fost rostit cu tonul și în maniera celui ce vorbește din cea mai profundă convingere și din atitudinea ce reiese atunci când el se află în poziție de comandă; o stâncă înaltă, puternică, ce se ridică maiestuos în mijlocul valurilor frenetice. Niciodată nu am purtat o astfel de conversație fără să mă gândesc ce națiune frumoasă formează acești maghiari și ce predispoziție nativă au pentru viața politică; însă întotdeauna am simțit că au fost purtați de un simț al superiorității, care i-a făcut intoleranți față de toți cei de lângă ei, fie ei și pe picior de egalitate. Asta e mai mult decât pot aceștia suporta.

În timp ce protestează împotriva centralizării, <maghiarii> înșiși au avut-o în forma cea mai strictă la Buda-Pesta. // Sașii au spus: „Mai degrabă nu am avea p. 260 centralizarea: eram odată imediat sub rege și aveam de-a face cu el direct; să îl avem din nou alături de vechiul nostru sistem de autoguvernare, indiferent cum l-ați numi, noi vom fi mulțumiți. Însă dacă trebuie să existe centralizare, preferăm ca centrul să fie la Viena, și nu la Pesta; unul este centru al civilizației și în legătură cu Apusul, celălalt la granița cu civilizația.” Dacă în Viena ar exista doar despotism, și pe de altă parte o garanție a libertății subiectului la Pesta, atunci sașii ar fi dorit să sacrifice alte avantaje – toate într-adevăr de dragul libertății.”

Brașovul este în esență un oraș săsesc și nici aici, nici în Sibiu, nici în alte așezări germane, nu se vor găsi maghiari. Aceștia fie rămân pe proprietățile lor, fie se adună în Cluj, rămânând separați de alte naționalități.

Auzind că au fost urși în munții de lângă Râșnov, un oraș-târg lângă Brașov, am mers acolo ca să mă informez despre ei și să văd târgul, care este drăguț și situat într-un loc foarte plăcut. Se întinde la poalele unui deal abrupt, încoronat parcă de cea mai romantică ruină, una dintre acele fortărețe burgheze deja descrise; în față se află o câmpie largă; în stânga se ridică lanțul muntos și impunătorul

Bucegi, cu o înălțime de 7951 de picioare²⁴⁰, vis-à-vis de el fiind masivul Piatra Craiului, cu o înălțime de 7101 picioare. Panorama de la fortăreață este deosebit de frumoasă. Mergând în sus, treci printr-un defileu parcă tăiat în deal, împodobit cu mesteceni și fagi, păducel și arbuști de fructe de pădure. Ici și colo, zidul exterior se vede ca și când ar aluneca în jos spre nord. Pe această parte se află dealurile joase acoperite cu fagi și între ele și poalele colinei cu castelul se află vâlcele și poieni. Chiar sus, în spatele pantelor luminoase, se găsesc păduri sumbre de pini, p. 261 întinzându-se pe o distanță de nedefinit. // Mergând spre sud, poți vedea un turn rotund, puternic, cu o poartă ce pare așezată pe o colină, însă înainte de a ajunge acolo treci printr-o altă poartă și te trezești în interiorul zidurilor. Pe panta unde se află castelul, stânca golașă, sură, apare deasupra pajiștii, desprinzându-se apoi în diguri sau stâlpi mari, iar într-un punct chiar deasupra satului este atât de abruptă încât e inaccesibilă. Aici zidurile și o poartă pe un drum lateral stau chiar pe marginea hăului. Construcțiile din interiorul fortăreței sunt acum un morman de ruine, toate fiind arse; însă drumul în spirală care odată ducea sus încă poate fi observat printre resturi. O fântână este săpată aici în stâncă, la o adâncime de 76 de stânjeni²⁴¹. Peste tot printre clădirile pustiite, în pivnițe și excavații în stânci, s-au format locuri de depozitare a porumbului. Câteva oi pășteau pe ruină. Un vânt toamnă rece șuiera prin golurile și ierburile lungi de pe ziduri. În față se arătau Carpații²⁴², acum ascunși de ceața tristă, incoloră, care, risipindu-se dintr-odată, a dezvăluit cerul azuriu și cele mai înalte piscuri ale Bucegilor, înconjurată de cununi de nori albi ca zăpada. La marginea șesului, în dreapta mea, s-a ridicat sumbru Piatra Craiului, învăluită în umbră. A fost o imagine extraordinară – tristă, dezolantă și atât de sălbatică.

La data de 27 martie 1612, cetatea <Râșnov> a fost asediată de maghiarul Báthory²⁴³. Garnizoana țărănească s-a predat după o rezistență de șapte zile. <Principele> a plecat apoi spre cetatea Bran²⁴⁴ și a luat-o²⁴⁵. Acest loc era socotit de necucerit și magistrații Brașovului, în marea lor mânie, i-au tras în țepă pe căpitanii care l-au predat și au atârnat în sulite pe zidurile cetății mâna dreaptă și piciorul stâng al celui mai criminal dintre cei doi, tăiate mai întâi.

În Zărnești²⁴⁶, nu prea departe de Brașov, se împușcă deseori urși; și unul p. 262 dintre preoții de la biserica grecească de acolo // m-a invitat foarte amabil să merg la vânatoare în pădurea lor, asigurându-mi toată asistența. Oamenii din Râșnov au căutat urme câteva zile și au pândit urșii pe timp de noapte; însă nu au putut găsi nimic. Totuși, după o săptămână am primit o scrisoare la Brașov, în care scria că existau anumite dovezi despre șase urși, care erau în pădure. Din acest motiv

²⁴⁰ 1 picior = 0,3048 m.

²⁴¹ Stânjene, unitate de măsură pentru lungime, variind între 1,96 și 2,23 m.

²⁴² *Carpathians*.

²⁴³ Gabriel (Gábor) Báthory (1589–1613), principe al Transilvaniei (1608–1613).

²⁴⁴ *Törzburg*, de aici vechea formă românească a numelui, Turciu. De la sfârșitul secolului al XV-lea, cetatea aparține brașovenilor.

²⁴⁵ Cetatea Bran a fost predată fără luptă la 4 aprilie 1612, de castelanii Johann Raab și David Horvath.

²⁴⁶ *Zernest*, oraș, jud. Brașov.

trebuia să merg acolo cât mai curând posibil. Așadar, am plecat înspre Râșnov și m-am cazat în casa unui notar, sau, mai bine zis, a ofițerului de stare civilă al orașului. M-am simțit acolo cât se poate de confortabil; și nimic nu ar fi putut întrece bunul gust și curățenia spațioasei mele camere. Prietenoasa mea gazdă era – așa cum sunt, de altfel, toți locuitorii din Râșnov – un prisăcar vestit; și miera pură pe care mi-a dat-o, obișnuindu-mi gustul cu această hrană delicioasă, era ceva foarte rafinat²⁴⁷. Tot aici se plantează duzi, în curți și grădini date pentru un an crescătorilor de viermi de mătase.

După ce i-am așteptat aproape două ore pe oamenii <angajați>, mai întâi a apărut unul dintre ei, apoi altul, și tot așa până s-au adunat toți. Nu ar fi avut rost să trimitem pe nimeni după ei. Unul trebuia să se ducă să-și aducă vaca, altul trebuia să-și gătească mămăliga, și niciun tratat sau vreun ordin nu i-ar fi putut face să ajungă mai devreme.

Am mers o cale bună prin pădure, pe dealuri în sus. Am găsit urma unui urs pe marginea unei vâlcele. Era destul de proaspătă. Pământul încă se fărâmița din cauza pașilor recentii. <Ursul> trecuse drumul și intrase într-o râpă adâncă, aflată sub noi. Am urmărit apoi de-a lungul drumului, care era umed și moale, urmele unei ursoaice cu puiul ei. Am mai văzut // lângă ele și alte urme; și pe pajiște, unde se înălța un măr pădureț mare, erau numeroase urme ale prezenței urșilor. În sfârșit am ajuns la locul unde urma să ne desfășurăm acțiunile. Eu eram postat pe o pantă ce ducea în jos, spre o vale. În fața mea era o râpă, în care erau împrăștiate bucăți de stâncă și copaci putreziți. Mi s-a spus că ursul, dacă se află în pădure, cu siguranță va veni înspre acel loc. A trecut multă vreme până să aud ceva; hăitașii făcuseră un ocol larg, iar eu eram departe. Au înaintat și ei, în mare liniște; întrucât cinci sau șase dintre bărbații care au mers prin pădure erau sportivi experimentați, și-au făcut treaba în mod admirabil. Atunci am auzit pași prin frunzele moarte, pași care se îndreptau în josul pantei din față, însă nu puteam vedea nimic din cauza crengilor. Sigur, nu ar trebui să pot trage într-un animal decât după ce el ar ieși din pădure și s-ar afla chiar în râpa din fața mea. Animalul se oprea din când în când și pomea din nou cu pași greoi, când mai repede, când mai încet. Atunci când credeam că s-ar arăta, ieșind din pădure, cineva a tras un foc de armă doar puțin sub mine, urmat de un mormăit slab. Ursul – pentru că era unul – s-a grăbit în josul pantei, împrăștiind pietrele și trosnind mărăcinii în graba sa. Uitându-mă să văd cine a tras, am văzut că un cârciumar al satului, care tocmai se alăturase grupului nostru, se ghemuise îndărătul rădăcinilor unui copac în râpă și astfel, din poziția sa, a putut să vadă animalul venind de pe povârnișul din față. Omul nu avea nicio treabă acolo și purtarea sa m-a nemulțumit foarte tare. Dar animalul fusese doar rănit. Și pe urmele roșii, pe zăpadă și prin tufișurile cele mai dese, bărbatul aducea în spatele său foarte mulți copoi. Era aproape imposibil să ții pasul. Pasiunea lor pentru vânătoare putea fi văzută acum în tot avântul ei; <vânătorii> erau // ei înșiși p. 264 în culmea ațățării. Ursul a fost în sfârșit localizat și se trăgea spre el foc după foc,

²⁴⁷ „Se estimează că există 172 000 de stupi în Transilvania. Se plătește o taxă de 3 creițari pe stup, până la al zecelea; tot ce trece de acest număr nu se taxează. În anumite provincii rusești se câșt: gă anual milioane în urma creșterii albinelor, ceara fiind exportată”. (n.a.)

dar, ca de obicei, fără niciun rezultat. Numai zgomotul l-a făcut să pomească din nou. Era inutil să le poruncești oamenilor să aștepte până când urma să vin eu cu arma mea. Ursul s-a aruncat într-o vale mare, cu apă, fiind însă presat din scurt de următorii săi, a ajuns la partea abruptă a dealului. Acolo s-a simțit epuizat din cauza primelor gloanțe, care îl atinseseră în piept. Era un animal frumos, brun, de trei ani.

Această urmărire lungă mi-a arătat cum o astfel de fiară calcă și distruge tot sub tălpi. Hăitașii mi-au spus că îl văzuseră în pădure și au păstrat distanța tocmai pentru a nu-l speria, întrucât își dăduseră seama că se îndreaptă direct spre locul unde mă aflam eu. Din când în când se oprea, ședea pe labe ca un câine, își ridica botul în aer și adulmea de câteva ori, pentru a-și da seama dacă se apropia vreun pericol; apoi asculta și, pe măsură ce se apropiau oamenii, se pomea la galop, se oprea, asculta din nou. Însă în ce-l privea pe vecinul meu, premiul avea să fie al meu, întrucât eu am decis să-l las să vină spre mine zece pași înainte să se tragă. Într-adevăr, terenul era de asemenea natură, că nu aș fi putut să-l văd mai de departe.

Micul cârciumar s-a urcat pe urs, l-a mângâiat pe ambele părți, și-a pus brațele în jurul gâtului, apoi s-a întronat pe animal și aproape că a strigat de bucurie. După ce <ursul> a fost curățat, a fost tăiat un copac tânăr de care a fost legată fiara și trasă afară din pădure. Dar a fost o muncă grea și oamenii au făcut-o cu schimbul, întrucât nu exista nicio cărare și s-au cățărat prin stratul pietros al unui torent și peste locurile abrupte, unde în mod normal nu s-ar fi mers nici la pas.

p. 265 Era chiar întuneric atunci când am ajuns în Râșnov // și parcă focurile de arme și strigătele nu conteneau. Câteva zile mai târziu am ieșit din nou, însă cele câteva ieșiri nu au avut succes. Una din ele era spre sfârșit, când eu urcam pe un povârniș abrupt, singur; doi români erau în fața mea, mai sus. Ei s-au aruncat pe pământ cu suflarea tăiată, însă vorbeau ca de obicei, destul de tare. Eu admiram priveliștea încântătoare a Țării Bârsei, care se întindea înaintea mea – întrucât ne aflam acum la o înălțime destul de mare – și chiar mă pregăteam să merg mai departe, când pe creasta dealului, între un fag și o bucată de stâncă, am zărit o masă brună, mișcându-se de colo-colo. Nu am putut să văd bine ce era și pe moment nu mă gândisem că ar putea fi un urs. Însă în secunda următoare m-a străfulgerat gândul și am luat-o din loc înspre pădure înaintea lui, evident și ursul îndreptându-se într-acolo. Cei doi români au înțeles pe loc situația și au pornit și ei cu mine. Am alergat zdravăn, însă ursul era mai rapid decât noi. Era un animal foarte mare, considerabil mai mare decât cel pe care îl împușcasem cu câteva zile înainte.

Râșnovul este bine-clădit și are un aspect îngrijit. Populația săsească rămâne constantă; locuitorii se căsătoresc între ei și rareori își iau neveste din alte părți. Niciun locuitor al Râșnovului, de exemplu, nu s-ar căsători cu cineva din Cristian²⁴⁸, care este chiar satul următor. Românii sunt mult mai numeroși decât sașii și partea lor de oraș se întinde pe o distanță aparent infinită. Pe strada lor principală, casele se lipesc de cele ale orașenilor nemți, însă diferența arhitecturală este atât de mare, încât delimitarea este atât de distinctă ca și când cele două populații ar fi separate de un zid. Vecinătatea liniei de frontieră face din acesta un

²⁴⁸ *Neustadt*; com., jud. Brașov.

loc bun pentru contrabandă, cantități mari de praf de pușcă și tutun fiind aduse din Țara Românească. De la // revoluție, praful de pușcă nu poate fi cumpărat decât cu p. 266 permisiunea autorităților. Chiar și proprietarilor de terenuri mai mari le e permis să dețină doar câteva livre²⁴⁹. E timpul ca această lege supărătoare să fie abolită; nu doar pentru că e complet inutilă, dar reprezintă și o sursă constantă de iritare pentru toată lumea. Prohibiția nu are niciun sens; întrucât cele câteva livre de praf de pușcă care ar putea fi cumpărate ar fi insuficiente pentru pregătirea unei revoluții. Și dacă atare cantități ar fi obținute pentru a fi folosite într-o revoltă, cumpărătorii s-ar amăgi, prin însemnătatea achizițiilor lor. Oricât de curios ar părea, acest praf de pușcă, obiect de contrabandă, este un excelent praf de pușcă englezesc folosit în sport și este achiziționat în Răsărit, astfel ajungând și în Transilvania.

Aici există un cleric, care locuiește în casa parohială, doi asistenți numiți „predicatori” sau propovăduitori, care nu sunt hirotoniți și sunt cu puțin deasupra cantorilor noștri din parohii; și cinci învățători de școală. În orașul Codlea²⁵⁰, aflat în apropiere, de asemenea nemțesc, cu 3 820 locuitori, există șase profesori: dovadă a ceea ce fac sașii pentru instruirea tinerilor lor. În întreaga Țară a Bârsei²⁵¹, ținut al cărui nume provine de la râul Bârsa, autoritățile locale sunt numite „Eure Weisheit” (înțelepciunea voastră). Chiar și vicarul le conferă acest titlu. //

În multe locuri pământurile nu au fost gunoite de ani de zile și se consideră că p. 267 e suficient ca un ogor să rămână necultivat un an, lăsând oile să pască pe el. În Râșnov, totuși, solul fiind pietros, trebuie să se folosească îngrășământ anual. Faptul că a trebuit să subliniez eu asta arată cât de rar se procedează astfel.

Cristian, un sat între Brașov și Râșnov, este cunoscut pentru faptul că deține cea mai instruită populație rurală din întreaga Transilvanie. Au început să îmbunătățească creșterea cornutelor și chiar să planteze trifoi și napi. Văzând avantajul acestora ca nutrețuri, le-au adoptat în consecință. Dar nu trebuie să judecăm acest fapt prin prisma Europei apusene, unde agricultura înseamnă, desigur, transformarea grâului în pâine. Plantarea de trifoi și napi este, în această parte a lumii, precum existența unei percepții clare cu privire la utilitatea căilor

²⁴⁹ „Un domn a avut permisiunea de a deține 1 livră pe an. A depus cererea pentru aprobare în iulie și a primit-o în noiembrie”. (n.a.) 1 livră = 0,453 kg.

²⁵⁰ Zeiden, oraș, jud. Brașov.

²⁵¹ „Suprafața de teren care poartă acest nume se întinde de la Brașov până la Râul Negru (*Feketeügh*) în răsărit, unde începe Trei Scaune (*Háromszék*). În sud se întinde până dincolo de trecătoarea Bran și ajunge la vest și nord până la Codlea și Feldioara (*Marienburg*). Toată această vale bogată, așezată la înălțime, a fost odată un lac larg, închis între lanțurile muntoase. Râul Olt, izvorând din Hășmașu Mare (*Upper Czík*), curge în această vale, după ce își face greu loc pe distanță de mai multe mile, printre stânci. Aceasta este povestea, încă vie printre oamenii acestui loc; și crezul popular este că un erou sas, printr-o muncă gigantică, a cioplit un pasaj în munte, prin Munții Perșani (*Geisterwald*), permițând astfel apelor să se retragă, lăsând roditoarea Țară a Bârsei așa cum o cunoaștem azi. Cursul Oltului este la început direct către sud; până în locul în care apele Râului Negru i se alătură, zidurile imense ale Carpaților îl forțează să caute o altă cale. Bucuros ar lua-o spre apus, însă din nou îl împiedică obstacolele; așadar, luând-o spre nord încă o dată, își retrage pașii, căutând un canal prin păduri și stânci, până ce în sfârșit – cu o mie de ani în urmă – și-a forțat o trecătoare prin barierele de calcar care i-au oprit cursul spre vest. Din nou s-a întors spre sud prin văi înguste și în final a revenit liber către ținutul deschis, care înfloreste ca o grădină, la poalele lanțului Făgăraș (*Fogaras*)”. (n.a.)

ferate atunci când Stephenson²⁵² și-a expus pentru prima oară proiectul. În unele locuri, oamenii nu știu ce e trifoiul, pentru că doar marii proprietari de terenuri îl cultivă. Faptul că țărâniea, care este categoria cel mai greu de convins să renunțe la vechile sisteme, a acceptat această schimbare este atât de vrednic de luat în seamă, încât trebuie amintit. În întreaga provincie, repulsia oamenilor față de utilaje <agricole> este mare. Ei susțin că pâinea nu e bună dacă se folosește o treierătoare; se zice că aceasta ar strica paiul; însă zgomotul este ceea ce îi face cel mai mult să se împotrivescă utilajelor. Acesta nu le permite să vorbească, întrucât

p. 268 // este aproape imposibil pentru ei să vorbească peste zgomotul mașinii. Cu excepția localității Cristian și a proprietăților moșierilor maghiari care nu au astfel de prejudecăți, ci dimpotrivă, se avântă concentrat, introducând îmbunătățiri pentru a ridica sistemul agricol, nu se găsește nicio treierătoare: nimeni nu o folosește; se zice, de asemenea, că dacă s-ar strica nu ar fi nimeni să o repare.

Însă în Cristian este un țăran care a construit singur o treierătoare și încă a conceput-o atât de bine și de puternică, ca și când i-ar fi fost trimisă de un producător din Londra. Am văzut-o în funcțiune și nimic nu ar fi putut merge mai bine.

Locuitorii sunt avuți și își poți da seama de lucrul acesta imediat ce intri în locuințele lor. Casele sunt toate clădite din piatră; camerele, în ce privește mărimea, sunt destul de somptuoase și mobila bună, abundența ustensilelor de bucătărie, paturile curate cu o acoperitoare curată, albă peste ele – totul denotă independență. Chiar și în camera comună existau uneori o oglindă mare și picturi frumos înrămate, în timp ce dulapurile mari vopsite arătau lenjeria de pat și ținutele de sărbătoare pe care le adăposteau. În multe dintre bucătării, facilitățile de gătit erau conforme cu cele obișnuite la orașe, cu diferite utilități pentru fierbere, coacere și un compartiment pentru apa caldă. Și, la fel ca în gospodării, <acestea> se găseau și la ferme; fiecare casă avea o curte mare în spate, care întruchipa curățenia. Ordine peste tot; totul era păstrat curat și făcea dovada unei bune organizări a gospodăriei. În multe case nu era nimeni, familia fiind la lucru pe ogoare; dar, însoțit de preotul satului, am intrat în curtea gospodăriei și în grădină și la grajduri și am vizitat tot. Hambare încăpătoare, impunătoare, fiecare dintre ele acoperite cu țigla, formau cadrul fiecărei curți și mărimea lor lăcea dovada recoltelor bogate care trebuiau depozitate an după an. //

p. 269 Deși sasu zilelor noastre afișează o oarecare lipsă de activitate, totuși, ceea ce vine nemijlocit peste el acasă sau peste deprinderile lui casnice îl determină să acționeze. Locuitorii din Cristian, în înțelegere, au construit barăci pentru cavalerie, pentru a adăposti soldații ce erau cazați în casele lor. Acestea se află la capătul satului și au fost ridicate fără vreun arhitect și fără ajutor din afară. Fiecare persoană a trebuit să furnizeze partea ei de cărămizi, mortar și lemnărie; unele persoane au făcut munca efectivă de construcție, pe ture, și astfel mica comunitate a participat în cea mai lăudabilă manieră posibilă. Cu toate acestea, orașele și satele săsești au fost timp de șapte sute de ani atât de criticate de opoziții autoguvernării. Când am fost în Cristian, sătenii adăugau la barăci un rând de case pentru locuințele ofițerilor.

²⁵² George Stephenson (1781–1848), inginer englez, constructorul primei locomotive cu abur rentabilă (1829).

Biserica de aici este, ca de obicei, o mică fortăreață, înconjurată de un șanț cu apă și un zid exterior cu o înălțime de aproximativ zece picioare, cu cel mai pitoresc turn cu ceas. În interior se afla un zid mai înalt, de treizeci de picioare bune în înălțime. În interiorul acestei fortărețe, de jur împrejurul zidului, se aflau magaziile sătenilor. Fiecare era numerotat și avea numele proprietarului vopsit pe ușă. Întregul loc arăta frumos aranjat și era impresionant cum până și aici spiritul din Cristian se manifesta în organizare. Aproape de poartă se afla locuința bătrânului paznic, curată și aranjată ca și locuința unui paznic de parc din Anglia.

Locuitorii din Cristian practică rotația dublă a culturilor, cei din Râșnov o practică pe cea triplă; aceștia din urmă mi-au spus că grânele lor, semănate pe un pământ rămas o vreme necultivat, sunt mult mai bune decât cele din Cristian, unde pământul nu este lăsat niciodată în pârloagă.

O companie englezească s-a angajat la iluminarea // Brașovului cu gaz și în p. 270 timp ce mă aflam acolo s-a construit gazometrul. Zidari englezi erau la muncă și fiecare dintre ei mi-a povestit despre mirarea provocată de rapiditatea lor. Locuitorii din Brașov obișnuiau să iasă special pentru a-i vedea pe englezi la lucru; și un domn a spus că numărase că au pus șase cărămizi în vreme ce muncitorii locali au pus <doar> una; însă ceea ce a sporit uimirea a fost liniștea în care lucrau acești oameni. Nu vorbeau între ei, așa cum fac unii, care, în general, poartă o conversație sau prizează tutun între mișcărilor pe care le fac. Englezii nici nu fumau cât timp se aflau la muncă, ceea ce reprezenta o altă surpriză. O sută de iarzi²⁵³ mai departe poate fi văzută linia zidurilor unde localnicii s-au oprit din construit și unde străinii au început, atât de diferit era modul de lucru. Nimic nu putea fi mai amuzant decât aerul superior al unuia dintre englezi față de salahorii români. „Însă nu poți vorbi limba lor”, i-am spus în glumă compatriotului meu. „Nu”, mi-a răspuns el, „însă continui să le vorbesc, și cumva ei mă înțeleg: ne înțelegem destul de bine. Ei nu știu multe, săracii de ei; și în ce privește munca, Dumnezeu să vă binecuvânteze, habar n-au de nimic; însă sunt niște oameni de treabă și ne potrivim foarte bine împreună.”

Unul dintre bărbați a murit în timp ce eram acolo: vinul bun de țară fusese irezistibil și viciul specific englezesc îi adusese moartea. Informatorul meu mi-a spus că era bine plătit; câștiga, cred, 10 șilingi și 6 penny pe zi; însă, spunea el, oricât de ieftin ar fi fost traiul la țară, nu ar fi stat acolo: „Mai degrabă mă întorc la bătrânica mea.” S-au adus din Anglia lămpi, accesorii, șemineuri, și am auzit, deși pare greu de crezut, că contractanții au afirmat că ar fi fost mai ieftin să își aducă ei cărămida, decât să o cumpere de aici. //

Primarul a murit în vreme ce eu mă aflam în Brașov. Clopotul mare a bătut p. 271 timp de o oră, de trei ori pe zi. Aici, funeraliile au loc la casa decedatului și nu ca în Germania, la capela din cimitir, construită pentru depunerea corpurilor, care în Transilvania rămân acasă până în ziua înmormântării. La intrarea casei, în ocazii de felul acesta, se pune o bucată de pânză neagră.

²⁵³ Unitate de măsură englezească; 1 iard = 0,91 m.

Există un mare adevăr care, pe măsură ce cunoașterea noastră este mai variată, și deci experiența noastră mai vastă, pătrunde în mintea noastră tot mai profund. Este faptul că încălcarea oricărei legi morale sau naturale aduce cu ea o anumită pedeapsă. Generații la rând simt mai întâi pedeapsa păcatului ancestral, dar va fi inevitabil și nu va trebui evitată mai mult decât se evită apariția vizitatorului care, în momentul de față, este pe drumul spre ușa noastră, spunând „Vino, e timpul!”

Este aproape indiferent cu cine relaționăm, cu cei de seama noastră sau cu pământul; legile de reglementare trebuie luate toate în considerare. Indiferent de ceea ce risipim, veniturile, vigoarea trupului sau vigoarea câmpurilor; în cele din urmă rezultatul va fi întotdeauna epuizarea. Indiferent dacă legea morală este încălcată în familie sau în stat, urmarea se va arăta întotdeauna în încurcături, poticnirea picioarelor noastre, piedici ce ne ies în cale, într-o umbră ce persistă înapoia noastră, chiar dacă soarele este deasupra la amiază.

Vechile păcate și cele comise încă de țărâniea săsească, au început să p. 273 vorbească împotriva lor într-un mod în care // nu se așteptau. Am văzut cum a crescut populația românească, depășind cu mult populația nemțească. Știm, de asemenea, cât de intens se luptă pentru putere, și, bazându-și cerințele pe superioritatea lor numerică, pretind ca celor ce nu au nimic să li se dea din ceea ce dețin cei avuți. Dar cum se face că acești coloniști germani, toți bărbați cu capul pe umeri, scad numeric, în loc să populeze pământul cu rasa lor? Ideea este că închinarea la avuțiile lor a adus blestemul inevitabil. Bărbatul cu coloană vertebrală – care avea o locuință spațioasă și hambare și o curte mare, cu grajduri bine umplute cu cai și boi, și vii pe dealuri și porumb și teren de păscut în vale – nu putea suporta gândul ca aceste posesiuni să fie împărțite. El avea un dezgust *categoriale pentru un statut de mijloc*; și cum patrimoniul nu putea fi mărit pentru a asigura bogăție fiecărui membru al unei familii numeroase, aceleași cauze neplăcute și inacceptabile, care, în Franța, controlează creșterea populației, au fost lăsate să acționeze aici între țărâni sași. Unul dintre copii primea casa, în timp ce altul primea pământ, iar celălalt partea rămasă. Astfel, fiecare primea o proprietate și mândria țaranului era împlinită. Mai mult, niciodată nu se obișnuiește ca sasul să ofere orașelor surplusul de populație din satul său, așa cum se face în alte părți – fii și fiicele care merg în lume pentru a-și face un rost și a-și câștiga pâinea într-o sferă mai umilă. Faptul acesta îi repugna. Totuși, înainte nu era așa. În vremurile mai de demult, sașii au colonizat locuri noi cu surplusul de populație din cătunele lor.

Există sate unde populația a rămas staționară timp de mai bine de o sută de ani. În altele, unde inițial fiecare locuitor era german, cu doar câteva colibe românești în afara hotarelor, abia dacă mai găsești un sas, întreaga populație fiind

²⁵⁴ Zeița răzbunării în mitologia greacă: aici cu sensul de justiția divină.

românească. Acesta // este cazul Daneşului²⁵⁵, lângă Dumbrăveni, iar schimbarea a p. 274 avut loc în copilăria celor ce acum încă trăiesc²⁵⁶.

Un alt fapt demonstrează diminuarea generației actuale – numărul de persoane din școlile sătești în urmă cu o sută de ani și acum.

Următoarele cifre fac referire la anumite sate din vecinătatea Făgărașului²⁵⁷.

Erau

În 1764	În 1864
Într-o școală de sat, 185 copii	120 copii
În altă	89 "
" "	35 "
" "	43 "
" "	71 "
" "	28 "

Că mândria lumească are legătură cu această stare de fapte, o vor arăta următoarele circumstanțe. Au existat sate săsești în Transilvania ai căror locuitori nu erau oameni liberi, ca și ceilalți; aceștia, dintr-un motiv sau altul, s-au stabilit pe moșiile nobililor maghiari și, în schimbul protecției oferite, au acceptat să slujească alături de ceilalți vasali. Nu aveau un pământ al lor, așadar erau săraci, și nu aveau ce să le dea copiilor lor la căsătorie ori ca moștenire. Totuși, în sate ca acestea sașii erau binecuvântați cu mulți descendenți.

Din nou, la Stejăreni²⁵⁸, nu departe de Mediaș, toți locuitorii sași fuseseră pe vremuri iobagi. Aici // chiar este greu să găsești o locuință unde să fie doar trei p. 275 copii; și ei se bucură că este așa. Însă în apropiere, la Iacobeni²⁵⁹, un sat liber și prin urmare bogat, este tot atât de greu să găsești case care să aibă mai mult de trei copii.

În Palatinat²⁶⁰, unde țranii au posesiuni mari, și în Mark, în Westfalia²⁶¹, este la fel. Fermierii de acolo sunt bogați și trăiesc ca și nobilii, neputând suporta gândul că moșiile lor frumoase vor fi vreodată împărțite. Și totuși, pe cel care are cea mai mare fermă ar trebui să-l ajute în muncă fiii lui cei voinici; și în locul lor trebuie să angajeze muncitori ineficienți, în care nu poate avea încredere.

Clerul face tot posibilul, prin reprezentanții lui, pentru schimbare; și doar ei pot face lucrul acesta. Când un cuplu tânăr vine înaintea pastorului pentru a-și jura credință și când, cum se obișnuiește printre sași, merg din nou la el în duminica de după nuntă pentru a le da binecuvântarea, el le poate explica îndatoririle și

²⁵⁵ Dumesdorf, sat, com., jud. Mureș.

²⁵⁶ „Conform recensământului din 1787, populația săsească număra 302 204 persoane, în timp ce șaizeci și trei de ani mai târziu, în 1850, era de doar 192 482. Transilvania, dintre toate provinciile Coroanei, este cea unde populația căsătorită este cea mai puțin roditoare. Dintre toate naționalitățile, germanii, din nou, sunt cei mai puțin prolifici. Munca dificilă constantă și remunerația scăzută a țărănimii săsești este cauza acestui fapt, precum și rata mare a mortalității în rândul lor. În timp ce între români rata mortalității este de 1 la 39 de indivizi, printre maghiari de 1 la 36,3, germanii prezintă o rată a mortalității de 1 la 33,5. Toate aceste fapte sunt suficiente pentru a justifica scăderea atât de rapidă a numărului lor”. (n.a.)

²⁵⁷ Fogaras.

²⁵⁸ Peschendorf, sat, com. Daneș, jud. Mureș.

²⁵⁹ Sf Jacob's, com., jud. Sibiu. Mai departe apare Jakobsdorf (Gyakos).

²⁶⁰ Regiune istorică în sud-vestul Germaniei, desființată ca entitate politică la începutul secolului al XIX-lea.

²⁶¹ Regiune în vestul Germaniei.

responsabilitățile pe care le au și îi poate povăui să le țină minte. Chiar și de la amvon, indiferent cât de dificil ar fi subiectul, el a fost întotdeauna tratat în mod viguros și elocvent. Am înaintea mea două predici admirabile, concepute de un bărbat al cărui talent nimerit de a împleti stilul popular atât în cuvintele scrise, cât și în cele vorbite, precum și spiritul ascuțit de observație, ar trebui să-i aducă o audiență mai largă decât cea pe care și-o permite națiunea sa. În satul în care a predicat, populația a scăzut, în cinci ani, cu treizeci și cinci de suflete.

p. 276 Într-o carte scrisă de Stephan Roth²⁶², adresată compatrioților săi, subiectul este prezentat astfel: „Națiunile sunt ferite de decădere prin faptul că sunt binecuvântate cu copii și prin educarea lor. Trec peste acel capitol neplăcut printre sași despre calcule privind numărul de membri dintr-o familie; căci dacă pielea feței mele // ar fi groasă ca și pielea de pe spate, roșeața mi-ar străbate prin ea la fel ca și cărbunii arzând. Voi spune doar că, pentru a distruge speranța părintelui, trebuie plantat peste mormântul unui popor un semn al infamiei mai rău decât spânzurătoarea, și că, pentru doar o astfel de faptă, Domnul ar înscrie numele aceluia popor în a Sa Carte a morții.”

Anunțând doar răul într-un sens lumesc, consecințele acestui fapt sunt deosebit de însemnate. Peste tot în ținutul acesta, sașii, care au fost primii <ca număr>, trec acum treptat pe o poziție secundară. În satele lor odată înfloritoare, românii sporesc <numeric> atât de repede, încât populația permanent în creștere se mută dintr-o parte în alta și amenință să îi copleșească curând, cu totul, pe coloniștii inițiali. În unele locuri s-a întâmplat deja lucrul acesta. Pe malurile Târnavei există sate nemțești care doar prin nume mai sunt astfel. Unul câte unul sașii au murit și câțiva au emigrat. În Iacobeni există o biserică săsească protestantă mare, cu un preot și un slujbaş, iar întreaga congregație are acum o singură familie. În 1847, penultima familie, probabil amestecată cu locuitorii români în totul, afară de religie, în final a adoptat-o și ea. O cunoștință a mea, care mi-a relatat acest lucru, a fost prezentă când părțile și-au declarat noua lor credință, în același timp renunțând la hainele nemțești pentru cele românești. În Bahnea²⁶³, Daia²⁶⁴ și Ceuaș²⁶⁵, populația a fost inițial în întregime săsească; însă acum aceasta a ajuns o minoritate.

p. 277 În Archita²⁶⁶ erau la început doar cinci familii românești; acum acestea reprezintă o treime din populație. Oriunde ai merge, este la fel²⁶⁷; și, pe baza superiorității lor numerice, românii și-au întemeiat mereu noi revendicări. // Numărul reprezentanților lor în Dieta transilvăneană este atât de mare, încât susțin orice măsură printr-o majoritate zdrobitoare; pentru că, în vreme ce partea

²⁶² Stephan Ludwig Roth (1796- 1849), gânditor umanist, istoric, profesor și pastor luteran sas din Transilvania.

²⁶³ S. Bonyha (Szászonyha), sat, com., jud. Mureș.

²⁶⁴ S. Danyan (Szászdanyan), sat, com. Bahna, jud. Mureș.

²⁶⁵ S. Csavas (Szászesávás), sat, com. Mica, jud. Mureș.

²⁶⁶ Erked, sat, com. Vânători, jud. Mureș.

²⁶⁷ „Este foarte remarcabil cum, în sudul Tirolului de asemenea, deși probabil nu din aceeași cauză, elementul german este treptat depășit de un altul – cel italian. Este împins înapoi spre Salerno, unde odată forma o masă compactă, dar care acum, în scădere, a pornit în vâile laterale”. (n.a.)

maghiară încă stă la distanță, sașii sunt de sine stătători. Astfel românii au devenit *de facto* puterea de decizie în teritoriul acesta. Ei caută lacomi instituțiile și – parțial din cauza politicii, parțial din cauza lipsei de funcționari civili – toate departamentele sunt pline cu ei, de la gradele cele mai de sus până la cele mai de jos. Majoritatea acestor oameni sunt, în toate privințele, nepotriviți pentru funcții, atât în ce privește cultura generală – aș putea să spun chiar civilizația –, cât și educația specială. În numeroase cazuri juridice, în care trebuie să decidă între sașii și români, sașii sunt puși la zid. Răzbunarea meritată pentru o ofensă grea la adresa naturii și moralității a căzut asupra lor. <Sașii> se așteptau ca, în vreme ce numărul lor a rămas același, cel al servitorilor lor să rămână la fel. Dar calculele lor s-au dovedit greșite; vasalii au sporit în putere și zumzetul vocilor lor, întotdeauna ridicat pentru revendicări, crește mai tare și mai tare, ca murmurul valurilor care, urmându-se îndeaproape unul pe celălalt, se aruncă înainte pentru a pune stăpânire pe țarm.

Capitolul XVIII

p. 278

Peste Carpați

La sud de Brașov, câmpia se întinde la poalele Carpaților, unde formează o barieră și închide ținutul. După o scurtă călătorie la Râșnov, am ajuns la castelul Bran, construit pe o stâncă ce se ridică chiar pe locul unde munții, pe ambele părți, o iau în jos și se întâlnesc ca pentru a închide drumul²⁶⁸. Nimic nu ar putea fi mai romantic decât cetatea; poziția printre stâncile solitare, construcția și aparenta inaccesibilitate o transformă într-o locuință ideală de acest gen. Poate să fi fost locuința vreunui cavaler haiduc, ori a vreunui Barbă Albastră, care de la ferestrele de sus, peste stânca perpendiculară, i-a văzut și i-a sfidat pe cavalerii ce se avântau de-a lungul câmpiei, călare, pentru a salva viața surorii lor. O potecă în susul stâncilor duce la intrare, unde este montată // o scară exterioară din lemn și se trece p. 279 de o ușă-ghilotină sau de o punte mobilă în podea. Înăuntru sunt treceri înguste și galerii, unghere ciudate și scări în zig-zag, colțuri întunecoase irezistibile, iar în zidul gros a fost o temniță scundă, unde nicio rază de soare nu ar fi putut pătrunde vreodată. Într-una din încăperi am găsit cartea *Ernest Maltravers*²⁶⁹ a lui Bulwer Lytton pe masă și un portret al domnișoarei Seebach agățat pe perete. Când cavalerii teutoni care au deținut odată această cetate au plecat, coloniștii nemți s-au unit ca „Frații ai Districtului Sibiu” și ținutul a devenit prosper și populat. Era ca o

²⁶⁸ „Așa cum trecătoarea Turnu Roșu (*Rothen Thurm*) a fost calea prin care hoardele au invadat câmpiile cultivate din zona Sibiului, prin acest defileu de munte dușmanii sălbatici au tăbărit mai jos, peste Țara Bârsei. Trecătoarea Turnu Roșu a fost deținută de cetățenii Sibiului, iar în 1651 au fost din nou recunoscute vechile drepturi ale brașovenilor asupra Branului și cetatea le-a fost cedată, cu nouă sate care îi aparțineau. Au pus la cârmă un străjer maghiar. Doisprezece călăreți erau întotdeauna gata să îi protejeze pe călătorii ce traversau munții și, la nevoie, nobilii și cetățenii căutau și găseau aici protecție”. (*n.a.*)

²⁶⁹ Roman apărut în 1837.

grădină. În acele vremuri nimeni în afară de sași nu se afla pe acest pământ; acum secuii și românii sunt aici în număr predominant. Însă ceea ce înseamnă satele săsești poate fi judecat după faptul că încă există unele sate cu 3 363, 3 829, 3 837 și 8 215 locuitori.

La Bran, toți sunt ciobani. Sunt câteva sute, care nu știu nici măcar cum se mănuieste plugul. Cea mai mare parte a anului sunt pe munți, care sunt din calcar, unde, la o înălțime de 7 000 de picioare, iarba crește din abundență. Dacă pe timp de iarnă nu găsec pășune în Țara Românească, merg în Bulgaria. Nu au oi spaniole și pun preț pe cantitatea, nu pe calitatea lânii; o creștere mai bună ar duce la un profit mult mai mare.

p. 280 Acolo am luat cai cu care am putut merge până la o peșteră la poalele Bucegilor, unde locuiesc niște călugări greci. În astfel de ocazii, i-aș sfătui pe călători să se uite mai întâi la scările de la șa înainte de a porni, întrucât cele două nu sunt niciodată egale, nici din același material sau cu aceeași formă; și fiind fixate într-un mod ciudat cu o frânghie sau o chingă, este greu, odată ce le iei, să le faci confortabile. Era deja prânzul când totul a fost pregătit și, pentru că era noros, paznicul castelului părea să nu fie încântat ca noi // să traversăm lanțul muntos atât de târziu. Dar am pornit, cu încăpățânarea călătorului. Pentru o vreme, am ținut-o pe o vale lungă, îngustă, un sat întinzându-se pe o distanță de mile întregi pe fiecare parte. Unele case erau dincolo de râul de munte, altele pe dealuri; erau împrăștiate în toate direcțiile. Aici, izolați de lume și legați unii de alții, locuitorii români se află pe cea mai joasă treaptă de existență civilizată. Drumul este stratul pietros al izvorului; mai încolo se află pădurea sălbatică, întunecoasă, și singurul instrument ce poate fi folosit pentru a înălța mințile locuitorilor oropsiți era un preot, cu nimic mai presus decât ei înșiși, care practică zilnic cu ei cea mai deplorabilă superstiție.

Urcând o potecă abruptă, am trecut prin niște păduri magnifice de fagi, intrând apoi în zona brazilor. Dincolo se aflau straturi pietroase, accidentate, cu copaci dezrădăcinați, și tot prăpădul și dezolarea pe care le prezintă muntele la astfel de înălțimi. Ceața se rostogolea pe sub noi și pe deasupra noastră, însă din când în când mai era câte o răritură prin ea și puteam privi în jos în văile adânci și pe deasupra izvoarelor curgătoare și către satele de la poalele dealurilor abrupte. Apoi vârful colțuroase ale Carpaților s-au înălțat înaintea noastră într-o măreție neașteptată – albe și luminate de soarele pe care nu-l puteam vedea, înapoia lor arătându-se bolta complet albastră. Mai târziu au dispărut din nou și am fost înconjurați de un nor. Curând am zărit un vârtej în jurul unui pisc și o mișcare; aerul a devenit tot mai rarefiat și un alt pisc semeț s-a ridicat în zare; astfel am avut o serie de panorame, spre delectarea mea pe timpul călătoriei.

Există aici un corp de gardă, înainte de a ajunge pe creasta muntelui, însă pe partea românească există doar locuințe ruinate – o imagine a mizeriei.

p. 281 Căluțul meu ciolănos m-a purtat admirabil, prin // zăpada adâncă și peste stâncile alunecoase, unde părea imposibil pentru un cal să meargă. Nu a încetinit nici măcar o dată, deși am tot urcat și coborât vreme de șase ore. În final, spre lăsarea întunericului, am coborât și am ajuns la o vale abruptă, îngustă, prin care curge un pârâu destul de mare; am mers pe malul lui. Malurile se apropie unul de

altul tot mai mult; zgomotul apelor în cădere crește tot mai tare; se simte o umezeală în aer și o răcoare neplăcută. Nici nu ar putea fi altfel, pentru că numai la amiază soarele poate pătrunde aici cu o rază verticală. Un gard de lemn este un semn al prezenței umane; există și un semn care a fost folosit fără ezitare pentru a sancționa păcatul și răutatea, pentru a acoperi atât de multă stupiditate – săraca cruce folosită excesiv. Am mers de-a lungul unei căi de pe lângă stâncă umedă și ne-am întors brusc către o peșteră vastă, înaltă de șaizeci sau șaptezeci de picioare, într-un zid perpendicular din piatră. Atmosfera este umedă și este mai propice pentru un adăpost de urși, decât pentru o zonă cu locuințe umane. Totuși aici, în acest defileu de munte, închis pe toate părțile, față în față cu stâncile ude, fără nicio priveliște care să exalte sufletul și să-l înalțe către Dumnezeu, și-au făcut sălaș câțiva preoți români. Pe înălțime, indiferent cât de mare ar fi izolarea, există priveliști care te înveselesc și îți bucură inima; și se subînțelege că anumite minți pot simți o mulțumire sufletească într-o astfel de comuniune cu Creatorul lor: întinderea cerului, aerul pur, înviorător, măreția soarelui care răsare și apune. Însă aici nu găsești așa ceva. Aerul este cavernos și stâncile copleșitoare deprimante. Felul de a fi al locuitorilor este în acord cu locul. Sunt de-a dreptul ignorați și trăiesc din pomeni; singura lor preocupare este îndeplinirea unor ceremonii și căutarea de hrană. Starețul știe să citească și să scrie, dar mă îndoiesc că ceilalți pot. Ghidul mi-a spus că a cunoscut bine pe unul dintre ei. Fusese // tâlhar și în acel moment avea doi copii la Bran. Venise aici pentru a fi în siguranță, căci jandarmii nu ar fi îndrăznit să îl urmărească până în biserică, și, aducând câțiva ducați starețului, acesta l-a ordonat și omul este acum preot. La sosirea noastră erau toți în capelă, care se întinde de-a lungul părții din față a peșterii, cântându-și ritualul. Pe ambele părți ale grotei sunt chiliile, unde locuiesc; noi am intrat în cea a starețului, care a poruncit să se facă curățenie și să se pregătească un pat pentru mine, în timp ce eu am pregătit niște ceai. I-am spus ghidului meu să-l întrebe ce l-a determinat să meargă să locuiască acolo; însă el a răspuns: „Voi avea mare grijă să nu fac lucrul acesta.” La miezul nopții s-a auzit un zgomot de ciocan din lemn lovind o placă; era preotul, care mergea în jurul bisericii cu o huruitoare; a durat aproape o oră. A urmat cântarea în capelă, care a produs un sunet lugubru, și din nou huruitoarea din lemn într-un alt ritm²⁷⁰.

Am plecat devreme dimineață, bucuros să scap de un loc atât de dezumanizant. Oamenii mi-au spus că în împrejurimile muntelui Bucegi au văzut deseori urși; și cu un an înainte, într-o dimineață, au întâlnit unul plimbându-se prin cavernă și l-au alungat cu pietre.

Pe măsură ce am înaintat, ceața s-a îngroșat în vale și curând s-a înălțat. Acum m-am gândit la sfatul custodelui. Ne-am grăbit să înaintăm, deoarece nu era lucru de glumă să ne lăsăm împrejmuiți de acei nori impenetrabili. Odată // ajunși p. 283

²⁷⁰ „Acești călugări, cum sunt numiți în limba română, urmează regulile Sfântului Vasile. De patru ori pe zi toaca (sau huruitoarea) îi cheamă la rugăciune. Aceasta este o placă mică de aproximativ 5 picioare lungime și 3 inchi lățime, pe care cel mai tânăr dintre călugări, care poartă toaca în mâna stângă, bate cu un ciocan din lemn, umblând de jur împrejurul bisericii. Înainte de a începe, el dă trei lovituri cu fața întoarsă către răsărit, apoi îngenunchează de trei ori, repetă o scurtă rugăciune, apoi își începe peregrinările, bătând permanent cu ciocanul pe placă. Când a terminat, cele trei lovituri, genuflexiunile etc. se repetă”. (n.a.)

dincolo de creasta muntelui nu mai conta, întrucât era formată un fel de cărare pentru măgari; dar aici nu aveam nimic după care să ne ghidăm.

„Ești sigur că suntem pe drumul bun?” am întrebat. „Cum aş putea să-ți spun” mi s-a răspuns, „când nu putem vedea nimic? Cred că în față trebuie să fie râpa adâncă, pietroasă, care la traversare era în dreapta noastră. Dacă aş putea să gădesc urmele noastre de ieri în zăpadă!”

Dar nu am putut găsi nimic; ceața ce ne înconjura era îngrozitor de rece și am băjbăit în zadar. În sfârșit, mi s-a părut că aud voci venind înspre noi și ghidul meu, strigând, a pornit în întâmpinarea celor care vorbeau, eu țipând continuu, pentru ca el să poată reveni la mine. A lipsit mult timp și, la întoarcere, a adus cu el patru bărbați cu niște cai de povară încărcăți. Și ei pierduseră cărarea și unul dintre animale alunecase printre stâncile râpei, rupându-și piciorul. Am întrebat dacă, neputându-se mișca, nu au ucis animalul; însă ei îl lăseseră de izbeliște. Acum am găsit drumul bun, dar caii greu împovărați au căzut nu o dată în zăpadă, neputându-se ridica. În timp ce ne apropiam de paza austriacă, unul dintre bărbați a părăsit cărarea și a dispărut în ceață; o luase pe o potecă ocolitoare, pentru a nu plăti taxe pentru porumbul pe care-l dusesese din Țara Românească, unde este mai ieftin decât în Transilvania. Până la amiază am ajuns la Bran, când proprietarul cailor a venit să ne întâmpine. Pentru două zile și jumătate am plătit doi florini pentru ambii cai și am dat un cadou băiatului.

p. 284 În Transilvania 87% din populație se ocupă cu agricultura; și pentru că solul este fertil și locul admirabil adaptat pentru agricultură, produsele pământului ar trebui să fie extraordinare. Însă nu este așa; pământul nu produce nici jumătate, adesea nici măcar o treime din ceea ce ar trebui să rodească. Suprafețe mari din țară rămân, de altfel, // nearate; o mare parte din cel mai productiv pământ este lăsată pășune. Creșterea animalelor este potrivită cu indolența românului; el se întinde pe dealuri și rămâne acolo ore în șir, nefăcând nimic altceva decât urmărind turmele. Această inactivitate, această indolență ereditară este incompatibilă cu agricultura. Toată această muncă a câmpului se reduce la a semăna o bucată de teren cu porumb, care asigură din belșug necesarul pentru mămăligă; categoric, <românul> nu are nicio aspirație și se poate descurca chiar și fără pâine.

Dar nu există niciun motiv pentru care românii, dacă sunt incurajați corespunzător, să nu poată deveni agricultori, în loc de păstori, așa cum erau în vremea aceea. Credem că prin măsuri înțelepte o astfel de schimbare a fost realizată cu cafrii²⁷¹, care acum au abilități în industrie, necunoscute odinioară. Întotdeauna s-a spus despre femei că au spirit de industriaș. Dacă s-ar putea realiza în rândul lor o astfel de schimbare, asemănătoare celei făcute în rândul sud-africanilor, românii ar admite, fără îndoială, posibilitatea înfăptuirii acestei transformări printre ei. Pierderea recoltei de cartofi i-a forțat pe irlandezi să adopte noi obiceiuri; și se poate întâmpla la fel pentru modificarea gusturilor acestui popor inițial nomad²⁷².

Atâta timp cât locuitorii provinciei erau într-o stare de vasalitate, nu erau interesați să-și cultive terenurile sau să le facă să producă mai mult decât le era

²⁷¹ Populație de rasă neagră din sudul Africii.

²⁷² Fals, românii nu au fost nomazi.

suficient pentru supraviețuire. Iobăgia a luat sfârșit, dar starea de lucruri generată încă există și influența ei negativă privind agricultura va dispărea doar treptat.

Sistemul de rotație a fost introdus aici doar în ultimii cincisprezece ani și este aplicat doar parțial. Planul normal este aratul terenului un an și lăsarea în pârlă în anul următor. Într-un an animalele sunt duse pe o parte a drumului, iar anul următor pe cealaltă. Este greu de realizat o schimbare acolo unde există acest sistem, pentru că // acolo unde animalele pasc jumătatea de pământ ce rămâne p. 285 nearat, este necesar ca acel la care ar fi trebuit să are și să semene terenul respectiv să îl împrejmuiească, astfel ca animalele să nu poată pătrunde. Fiecare seamănă ce seamănă și vecinul, ca recolta să fie adunată în același timp. Dacă nu ar fi așa, fiecare ar vrea să-și ducă recolta acasă peste pământul vecinului, unde recolta ar fi încă în creștere; și asta nu se face.

O piedică mare în calea unei agriculturi de calitate este împărțirea terenurilor în nenumărate fâșii mici de pământ, împrăștiate în toate direcțiile, la depărtare unele de altele. Am văzut studiul realizat de câteva parohii, cu scopul de a stabili granițele posesiunilor fiecărei persoane, și arăta ca o pagină liniată, iar între liniile de un fel erau trasate alte linii, indicând un teren separat aparținând altui proprietar. Probabil că prima linie, a cincisprezecea și a treizecea erau proprietatea uneia și aceleiași persoane, fiecare fâșie fiind la una sau două mile depărtare de cealaltă. Această separare enormă a terenurilor este și motivul pentru care nu sunt lucrate; ar lua prea mult timp. Unele sunt la așa o depărtare, încât nu ar putea fi aduse mai mult de două încărcături de acolo într-o zi²⁷³.

Ei nu își dau seama de timpul pierdut din cauza separării sistematice sau, dacă își dau seama, găsesc un alt dezavantaj cumpănitor în probabilitatea unei furtuni cu grindină, care nu ar distruge complet terenul pe care îl dețin. Acesta este motivul pentru care preferă o astfel de risipire. „Dar dacă vă temeți de grindină, de ce nu vă asigurați terenurile?” îi întreb eu întotdeauna. Oricum ei nu percep încă suficient de clar avantajul acestui sistem, // încât să obțină un profit din el; și, p. 286 totuși, este chiar în firea sașilor să se asocieze pentru asistență reciprocă – să se alăture, pentru ca toți să dea o mână de ajutor celui aflat în suferință. În Cislădie, localnicii au constituit ei înșiși o societate de asigurare și nimic nu ar putea fi mai folositor decât statutul sau funcționarea planului. Sperăm că exemplul bun va fi urmat și de alții.

În sfârșit, în ciuda parțialității față de vechiul sistem, a început o schimbare. Câțiva nobili maghiari, care sunt energici și, cu numeroase sacrificii, fac mai mult pentru agricultură decât oricine altcineva din populație, au reușit cu mare dificultate să-și aducă proprietățile la o formă cât de cât compactă. În acest scop, trebuie studiate mai întâi parohia sau parohiile ce urmează a fi recondiționate și fiecare lot de pământ, indiferent cât de mic ar fi, trebuie stabilit cu mare grijă. Întregul este apoi subdivizat conform calității solului și marcat 1, 2, 3 sau 4. Pentru a comasa proprietățile, prin această metodă, se poate ajunge ca pământul unui

²⁷³ „Pe români, în general, lenea îi împiedică să aducă îngrășământ pe pământurile deținute. Într-un sat din regiunea Târnavelor vând îngrășământul, în loc să îl folosească, și douăzeci și cinci de căruțe de îngrășământ sunt vândute pentru o căruță de lemne de foc, cumpărătorul stabilind prețul”. (n.a.)

proprietar să fie dat vecinului și o bucată a acestuia din urmă, aflată la mare depărtare, să îi fie dată primului în schimb. Astfel, pentru un acru²⁷⁴ de pământ foarte bun, nr. 1, sunt dați doi acri, care sunt doar pe jumătate la fel de buni, nr. 2. Calitatea terenurilor este stabilită de un juriu, astfel încât să nu se înfăptuiască nicio nedreptate prin tot felul de aranjamente. Deoarece nu este întotdeauna posibil ca toate bucățile de pământ ale fiecărui proprietar să fie una lângă alta și terenurile să nu fie împrăștiate, orice schimbare în acest scop, dacă este dorită, se realizează ulterior prin contracte private și se pot cumpăra sau schimba loturi de pământ din loc în loc. Guvernul a încercat să realizeze acest sistem de comasare din 1851 până în 1856, însă secuii s-au opus. Într-un loc, în nord, casa topografului trimis să facă măsurătorile // a fost arsă. „Schimbarea ar putea fi foarte bună”, au spus oamenii, „dar nu o vom face”. Măsurătorile de teren a trebuit, în anumite momente, să fie realizate cu forța, ca în Anglia, când Stephenson își stabilea cotele pentru o linie nouă de cale ferată. Acolo, proprietarii, mari și mici, i s-au împotrivit și l-au scos afară de pe terenurile lor cu furcile, și doar venind înainte de ivirea zorilor sau după lăsarea întunericului a reușit să îi ocolească pe cei care priveau noul sistem de deplasare ca pe „un blestem pentru țară.” Acestea sunt cazuri paralele și arată cât de puțin rămâne, în orice condiții, natura umană cinstită cu sine însăși. Cu câțiva ani în urmă, Sir Astley Cooper²⁷⁵ i-a spus lui Stephenson că proiectul lui pentru calea ferată era „fără noimă și absurd” și că „dacă acestui lucru i se permite să continue, în puțini ani vei distruge aristocrația.” În timp ce scriu, importanta problemă a canalizării se întâlnește cu opoziția cel puțin tot atât de fără sens din Anglia iluminată, ca aceea pe care secuii au arătat-o unei transformări evident avantajoasă pentru ei. Să schimbăm așadar severitatea judecății noastre. Deși țărănia s-a opus acestei schimbări la început, se bucură de ea acum, acolo unde s-a realizat, avantajele sale fiind atât de evidente. <Avantajele> sunt foarte mari pentru marii proprietari. Acum pot ridica clădiri în cadrul fermelor într-un punct central și pot avea munca din câmp și alte lucrări realizate sub supraveghere corespunzătoare, ceea ce înainte era imposibil. Sistemul îmbunătățit al fermelor, pe care nobilii de țară maghiari îl introduc și îl supraveghează ei înșiși, face mult bine și prin forța exemplului se va ajunge la o îmbunătățire generală treptată. De asemenea, ei îmbunătățesc și creșterea oilor și fac ceea ce nu s-a conceput înainte, îngrășarea vitelor. Este momentul potrivit, întrucât carnea de vită în Transilvania este atât de rea, încât e scumpă la orice preț. Se speră că sașii vor renunța la unele din vechile lor // prejudecăți și vor adopta îmbunătățirile pe care harnicii lor vecini maghiari le introduc în agricultură.

Am aflat de la autoritățile competente că acum numărul de mașini agricole folosite în Transilvania este mai mare decât în Ungaria.

Schimbarea produsă <în purtarea> acestor domni este foarte izbitoare. Altădată nici nu le păsa, își vizitau proprietățile doar pentru vânatoare sau relaxare. Administrarea lor era lăsată în seama agentului, fie că era demn <de încredere>, fie că nu, în funcție de caz. Scopul acestuia era acela de a asigura bani pentru

²⁷⁴ Unitate de măsură pentru suprafețe, cu valoare variabilă (în jur de 4 000 m²).

²⁷⁵ Sir Astley Cooper (1768–1841), chirurg și anatomist englez.

cheltuielile proprietarului; nu se obișnuia să se facă dovada niciunei balanțe de încasări sau cheltuieli. Prin urmare, ospitalitatea fără margini de acasă și o viață de petreceri la Viena, Paris sau Londra au epuizat repede venitul anual. Astfel, nu s-a făcut, nici nu se putea face nimic pentru ameliorarea proprietății sau pentru condiția arendașilor. În loc să se îngrijească de proprietățile lor sau să ia în mâinile proprii administrarea lor, au acționat ca absenteiștii irlandezi. Nu au făcut nimic pentru țară, chiar au dat un exemplu rău de risipă și desconsiderare; dar se așteptau ca interesul lor special, poziția și dorințele lor să fie luate în considerare. Au dovedit cât de nepotriviți erau pentru administrarea propriilor interese, dar voiau – deși acum totul le mergea prost, în mare măsură purtând ei vina pentru aceasta – să conducă afaceri publice. Situațiile grele în care au fost ajutați i-au iritat; distracțiile li s-au redus pe măsură ce situațiile jenante au crescut; cauzele nemulțumirilor lor au crescut și toate relele care au venit peste ei au fost atribuite în întregime metehnelor guvernului; în vreme ce, dacă ei înșiși ar fi acționat corect, multe dintre probleme nu s-ar fi ivit. Fără nicio înclinație înspre angajare permanentă și prinși în // ritmul obișnuit, activitatea lor și-a găsit curând scopul într-o altă direcție și p. 289 nemulțumirea lor de mult timp licărind s-a transformat într-o flacără. Din punct de vedere fizic și mental, maghiarului îi place viața agitată și este potrivit pentru aceasta. Îi place, de asemenea, să aibă un rol în lumea bună sau în arena politică, în funcție de circumstanțe. Pentru mine e destul de clar modul în care dorința sa de ordine, dificultățile financiare, intoleranța la servitute, în combinație cu agerimea, irascibilitatea, firea impulsivă și susceptibilitatea cu privire la orice încălcare a drepturilor sale au conspirat pentru inducerea sentimentului că trebuie să aibă loc o schimbare; dacă aristocrația maghiară ar fi muncit ea însăși atunci așa cum o face acum, sunt sigur că nu ar fi avut loc o revoluție. Dar <maghiarii> au învățat o lecție în urma necazurilor; au fost obligați să adopte noi obiceiuri. Într-un mod admirabil, au transformat experiențele de viață în lucruri care, așa cum deseori se întâmplă, „din confuzie și izbucnirea mâniei oamenilor, se stabilește o mai bună ordine a lucrurilor.” În timp ce ei înșiși sunt beneficiari, ridică starea țării. Le arată țăranilor mai puțin productivi sau apăsați de corvezi ce ar fi trebuit să facă și nu au făcut. Dezvoltă resursele pe care le au la dispoziție și captează atenția spre provincia mult timp neglijată. Binele astfel făcut se răspândește la scară mai largă și întreaga populație va beneficia de acest lucru. Aceeași tenacitate, aceeași determinare pentru depășirea obstacolelor, pe care maghiarii le-au arătat în timpul campaniilor și în politica lor, se văd acum în eforturile de ridicare a agriculturii, de promovare a comerțului și de deschiderea de noi piețe pentru producția provinciei:²⁷⁶. //

²⁷⁶ „Câțiva domni din Cluj se ocupau, când eram eu acolo, cu organizare unor mijloace mai rapide pentru transportul de mărfuri, altele decât cele existente în prezent, cu ajutorul furgoanelor, ca și cele <ale firmei> Pickford în Anglia sau Messagerie Générale în Franța. Acestea trebuia să execute curse Oradea (*Grosswardein*) și orașele mai mari din Transilvania, plecând în zile fixe și ajungând la destinație într-un anumit număr de ore. Nesiguranța actuală cu privire la sosirea bunurilor este atât de mare deoarece traficul nu este deloc sigur. Nimeni nu poate spune, dacă se comandă ceva, când sosește acel lucru; prin urmare, nu se comandă nimic. Dar dacă comercianții ar putea calcula *cu siguranță* ziua sosirii produsului, fără teama că va ajunge prea târziu pentru piață, s-ar realiza mult mai multe tranzacții. Dorind să introduc în Bavaria anumite produse fabricate în Transilvania, l-am convins pe un comerciant să comande produsele. Și a făcut-o: însă marfa a fost pe drum timp de trei luni și a ajuns atât de târziu după târgul de Crăciun, încât <comerciantul> a pierdut printr-o speculație

p. 290 Cânepa din zonă este de o calitate super-excelentă și este egală cu cea mai bună produsă în Italia. Acum se acordă o atenție suplimentară pentru pregătirea ei pentru piață și se speră, cu temei, că atunci când va fi mai bine cunoscută, valoarea sa va fi general recunoscută. [...] În timpul războiului din Crimeea am importat de pe teritoriile austriece 114 459 cwt și din Rusia doar 943 cwt; însă după război, cantitatea adusă din Austria a scăzut la 24 050 cwt, iar cea din Rusia a crescut din nou la 602 272 cwt. Întrucât nu există // niciun motiv pentru care livrarea din Austria să nu fi continuat ca și în 1855, probabil că activitatea mai intensă din partea Rusiei i-a împins pe competitorii lor mai puțin activi în afara pieței.

Hameiul crește necultivat din abundență, fiind folosit pentru fabricarea berii. Pentru 20 de găleți austriece (= 100 transilvănene sau 250 galoane englezești) de bere, se folosesc 20 livre (pfunzi) de hamei sălbatic, amestecat cu 6 livre dintr-un soi cultivat. Prețul hameiului sălbatic este între 30 și 40 florini pentru 1 cwt; acela pentru cel mai bun hamei Bohemian (Saatzer), care este egal cu oricare altul din Europa, între 140 la 150 florini per cwt. Iată cum cultivarea plantelor ar aduce un profit bun dacă ar fi înfloritoare; și, așa cum se întâmplă în stare sălbatică, nu există îndoială că ar avea mare succes dacă ar fi cultivat. În Ciuc și pe Valea Mureșului hameiul crește din belșug. Există câteva berării în provincie, așa că ar exista piață pentru o producție bună; și, dacă ar exista mijloace de comunicare mai bune cu restul lumii, dacă ar fi exportat, s-ar găsi cu siguranță cumpărători.

Pentru a arăta care este starea agriculturii în Transilvania, nu pot face mai mult decât să compar rezultatele cu cele ale agriculturii engleze. Într-un sat din nordul provinciei, cu 1 400 de persoane, există 7 000 de iugăre de teren arat și 8 000 de iugăre de pădure. Un lan de grâu produce de cinci ori mai mult; pământul fiind gunoît tot la trei ani și primind patruzeci de căruțe de bălegar pe iugăr.

Lângă Turia²⁷⁷, <sat> pe care l-am vizitat cu câteva săptămâni în urmă, grâul, așa cum mi s-a spus, a adus o producție de nouă ori mai mare în 1863 <decât cantitatea cultivată>, însă în general producția este de cinci sau șase ori mai mare. Unele terenuri sunt gunoite tot la trei, patru, șase, nouă sau doisprezece ani. Un fermier, lângă Bath, mi-a spus că „o baniță²⁷⁸ de grâu semănat, produce în medie între 40 (cel puțin) și 50 de banițe. // Pe terenurile mediocre, media este de 28 banițe.” Acestea în sistemul de patru-straturi, fiind folosit superfosfat²⁷⁹.

p. 292

care, altfel, i-ar fi putut aduce profit. „Este imposibil să faci afaceri cu astfel de oameni”, a spus el și a renunțat îndată la orice legături cu Transilvania. Așa, o cale de comunicare care ar li putut duce la ceva bun a fost oprită imediat după pornire; și asta din cauza ineficienței sistemului existent și a multelor puncte slabe ale sale, pe care acești domni le-au provocat. Deși faptul nu are nimic de-a face cu agricultura, menționez împrejurările ca dovadă suplimentară a cât de ocupați sunt acum nobilii maghiari să facă îmbunătățiri și reforme în general utile”. (n.a.)

²⁷⁷ Torja, sat, com., jud. Covasna.

²⁷⁸ Unitate pentru volum; 1 baniță = 36,36 l.

²⁷⁹ „Conform datelor și investigațiilor oficiale, profitul *curat* al celui mai bun teren (de prima clasă) este de 6 florini 50 creițari per iugăr, al celui mai slab de doar 20 creițari; însă dacă este bine cultivat, <terenul de> prima categorie ar aduce un profit de 30 florini; pajiștile, cel mai mare profit, de 10 florini per iugăr, cel mai mic profit, 20 creițari. Cel mai mic profit din păduri este de 1 creițar per iugăr, din acesta fiind o mie de acri”. (n.a.)

Numai după 1848 pământul din Transilvania a fost gunoît. Dusul oilor sau vacilor pe câmp la păscut, cât era pârlouă, era considerat suficient. Strângerea bălegarului poate fi privită ca și exploatarea unui pârlau. Pe o proprietate, care a fost vândută, a fost lăsată o mare cantitate de înrășământ, care se acumulase de-a lungul anilor. S-au inventat mii de scuze pentru faptul că nu s-au adunat resturile. Cunosc cazul unui administrator care a comandat gunoirea unui teren. Dintr-o greșeală a lucrătorilor, bălegarul a fost împrăștiat pe pământul vecinului. Acesta s-a enervat la culme și a ordonat oamenilor „să ia mizeria de acolo”. Într-adevăr, nu s-a practicat gunoirea pământurilor și oamenii se considerau norocoși să poată scăpa de bălegar, așa cum ne gândim noi acum la prețioasele noastre deșeuri.

Însă după 1848, scutirea de corvezi, la care țărani maghiari erau siliți pentru stăpânul conacului, a cauzat o imensă pierdere pentru acesta. În plus, sacrificiile făcute în timpul revoluției au contribuit în mare măsură la sărăcia sa actuală. Bancnotele lui Kossuth²⁸⁰ au fost toate arse și nu s-a dat nimic în schimbul lor. Atunci s-a făcut un împrumut forțat, cu impozitare dură, prost distribuită. În plus, mulți au vândut banii pe care urmau să îi primească din partea guvernului înainte de a-i primi, desigur în pierdere; s-a vândut la 50 ceea ce pe piață era la 75. Prin urmare, proprietarul, pentru a câștiga mai mult de pe urma pământului, a început să îl înrășe. Deși solul în Transilvania este // categoric fertil, acum nu mai este cum a p. 293 fost pe vremuri. „Pământul chiar a pierdut din fertilitate și cel mai bun pământ nu ma: are ceea ce avea odinioară”²⁸¹. Acestea sunt cuvintele unei persoane în care pot să am încredere. Există locuri unde „timp de secole” nu s-a folosit înrășământ și unde s-a semănat porumb în fiecare an.

Următoarele cifre reprezintă cantitatea de porumb produsă pe un teren de 18 iugăre în șase ani consecutiv. Nu a fost gunoît timp de cel puțin treizeci de ani:

În 1858 a produs 938 sferturi

1859 ..	1104 ..
1860 ..	763 ..
1861 ..	680 ..
1862 ..	916 ..
1863 ..	906 ..

1 sfert = aproximativ 6 banițe englezești

Trecând prin Ciuc, însoțitorul meu, un proprietar de pământ maghiar, mi-a arătat bucăți de pământ unde nu creștea decât secară și, mai sus, doar ovăz. Aceste terenuri în pantă nu erau niciodată gunoite, era greu de făcut asta. Culturile erau întotdeauna excelente. Pentru a da un exemplu mai bun, un mod de a învăța pe alții ar fi să se răspândească printre țărani hârtii scrise simplu, în stil popular, privitor la agrcultură. Într-o cârtică excelentă, numită *Calendarul gospodăriei săsești*,

²⁸⁰ În 6 septembrie 1848, în timpul guvernoratului Kossuth, Banca Națională a Ungariei a emis prina bancnotă națională.

²⁸¹ „Există locuri unde s-a descoperit că pământul nu mai produce fără înrășământ. Chiar în Barat (odată sub apă. Mare Album), unul dintre cele mai fertile zone din Europa, pământul dă acum seme de epuizare”. (n.a.)

p. 294 publicată în Brașov, se amintesc astfel de lucruri. Dacă îl faci pe sas să înțeleagă faptul că o schimbare a sistemului îi va aduce un anumit profit, nu va mai dori să se țină de vechile sale obiceiuri. Este păcat că, în general, pastorii protestanți nu își lucrează singuri pământul. Ei obișnuiesc, pentru a scăpa // de greutate, să dea cu chirie întregul lot și chiriașul îi dă proprietarului o treime sau o jumătate din cultură, drept chirie. Unde nu se obișnuiește lucrul acesta, pastorul, fiind o persoană învățată, poate să aducă unele îmbunătățiri pe proprietatea sa. Astfel ar exista în fiecare sat posibilitatea de a dovedi țăranimii, prin demonstrații palpabile, rezultatele bune ale anumitor inovații. Mai mult, un exemplu dat de „domnul părinte” ar avea întotdeauna greutate.

p. 295

Capitolul XIX

Prin Ciuc

Dacă nu ai o căruță a ta, trebuie să folosești căruța comunității, asta în cazul în care nu este închiriată. Dar în Brașov este un bărbat care are un vehicul mare și cai buni, deși nu foarte rapizi, și deoarece vorbește germana, la fel de bine maghiara și româna, îl recomand pe „Micul Hans” – așa cum este cunoscut – viitorilor călători.

p. 296 Am ajuns la Feldioara²⁸² spre seară și ne-am îndreptat spre casa parohială, unde, ca de obicei, am fost primit călduros și mi s-a asigurat o cazare confortabilă. <Casa> fiind amplasată la capătul zonei comerciale a orașului, are o privescitură deschisă asupra câmpiei largi ce se întinde către Brașov, cu bariera munților pe fundal. Acolo se află ruina unuia dintre castelele construite de cavalerii teutoni, cărora le-a dat regele Andrei²⁸³ câmpia bogată (1204); însă acum, poarta se desprinde, iar zidurile și turnurile se vor prăbuși curând. Nicăieri nu se face nimic pentru conservarea monumentelor istorice ale țării. Doar în acest district există șapte astfel de castele, construite de acei monahi cavaleri, din care abia dacă a mai rămas vreo urmă. Feldioara // are 2 049 de locuitori și, pe lângă preot și „predicator”²⁸⁴, mai există patru învățători și un organist.

Pe un pământ atât de fertil cum e cel al Transilvaniei, un preot sas care a fost plătit în natură a primit o cantitate generoasă de grâne și vin, ceară de albine, miere etc. Hambarele și pivnițele sale erau tot timpul pline și vindea atât de multe produse, încât și buzunarele îi erau pline; a putut să asigure educația fiilor săi și a făcut-o, trimitându-i la universități germane și apoi în diverse călătorii. Preoții, așa cum a recunoscut unul dintre ei în prezența mea, erau „ca niște mici episcopi”. Însă

²⁸² *Marienburg*, sat. com., jud. Brașov.

²⁸³ Andrei al II-lea, rege al Ungariei (1205-1235). Cavalerii teutoni au fost colonizați în Țara Bârsei în 1211, apoi alungați în 1225, în urma unor confruntări armate.

²⁸⁴ „«Predicatorul» se aseamănă cu ajutorul de preot la noi: doar că, neavând studii universitare, nu poate, decât în situații rare, să își câștige existența din plata bisericii. El predă în școală și îndeplinește îndatoririle preotului atunci când acesta nu poate fi prezent și, pe scurt, acoperă îndatoririle ce îi revin unei persoane între ajutor de preot și preot-paroh”. (n.a.)

această stare utopică a stârnit gelozia catolicilor, care aveau o situație foarte diferită. În 1734, preoților protestanți li s-a cerut „să-și dovedească drepturile”; în 1752 și-au pierdut dijele, trei sferturi fiindu-le luate, rămânând doar cu un sfert. Acum nu mai primesc de la enoriași, cu excepția Bârsei, unde încă se dă un sfert, dar în bani, echivalentul fiind considerat drept prețul minim al produselor. Guvernul plătește salariile și, pentru că evaluarea necesităților zilnice a fost realizată în mod categoric nedrept, poziția în societate a acestor preoți este foarte diferită de cea care a fost odată; o simplă privire asupra următoarei evaluări va face inteligibilă această situație. Fiecare preot a trebuit să declare câte grâne, vin etc. primea ca dijmă și apoi s-a întocmit o estimare a produselor, după cum urmează:

	<i>Fl<orini></i>	<i>Kr<eițari></i>
Grâu, în metzen ²⁸⁵ vienezi = 12 7/10 banițe englezești	1	16 per metzen
Un alt soi <de grâu> (Triticum Spelta)		58 „
Secară		44 „
Porumb		32 „
Vin, per găleată de 40 maas sau sferturi	1	46 „

Și din nou, din acestea o șesime era reținută pentru cheltuieli. //

Acestea nu erau prețuri medii, ci prețuri ca acestea apar poate de două ori p. 297 într-un secol. Mai mult, preoților le era plătită partea lor de dijmă și alți bani datorăți în hârtii guvernamentale, care acum valorează 72 în loc de 100, și pe care atunci destinatarii, dorind să câștige bani, le-au vândut la 59, pierzând astfel jumătate din ceea ce le revenea. Au fost taxați prin orice mijloc posibil. Dijele, deși nu erau primite, au fost calculate ca și când ar fi fost plătite²⁸⁶, pentru a li se percepe impozitul pe venit. Un preot din nordul provinciei, cu un salariu de 2 200 florini, mi-a arătat că taxele lui erau următoarele:

Fl<orini>

53 chiria pe pământ

67 diverse

161 reprezentând 7% din dijme

281 florini, taxele unui preot

Gazda mea generoasă, dându-mi instrucțiuni cu privire la cai și la vizitiul ce urma să mi se dea, și-a exprimat speranța ca acesta din urmă să rămână cu ei,

²⁸⁵ Unitate de măsură pentru cereale, echivalentă cu aprox. 62 l.

²⁸⁶ „Am spus undeva că Transilvania este un tărâm al anomaliilor. Iată încă un fapt, pe lângă multe altele care ar putea fi menționate în această privință. Pentru o casă nouă nu se plătesc taxe timp de zece ani: în ciuda acestui fapt, «taxa suplimentară» sau «suprataxa», procentajul de 118,5 % din ceea ce ar reprezenta taxa, este totuși percepută și impusă. În afară de asta, există o lege aici, ca și în Anglia, ca atunci când o proprietate este trecută către alt proprietar – atunci când este moștenită, de exemplu – moștenitorul sau noul proprietar plătește un procentaj din valoarea achiziției; însă din moment ce proprietatea unei biserici sau fondurile școlilor nu își schimbă proprietarii, aceștia fiind investiți pentru totdeauna, nu se poate percepe o astfel de taxă. S-a stabilit, totuși, că în medie, o proprietate își schimbă proprietarul o dată la mulți ani. Terenurile bisericilor și ale școlilor sunt supuse unei taxe numită «un echivalent», pentru a compensa suma care ar fi percepută *dacă și-ar schimba proprietarul*”. (n.a.)

p. 298 întrucât, spunea el, ar fi extrem de neplăcut pentru el dacă // ar fi furați noaptea. Plin de uimire, am întrebat dacă ar fi posibil așa ceva, chiar și închiși, cum sunt în curtea casei. „Este imposibil de spus” a răspuns el, „câii arată foarte bine și asta e ceva irezistibil pentru un român. Aș prefera ca vizitiul să rămână cu ei.”

Micul cârciumar, care a împușcat ursul lângă Brașov, mi-a spus cum a fost furat un mânz din grajdul său. O bară transversală fusese fixată în grajd astfel încât, în caz că ușa era forțată, animalul să nu poată fi scos afară, cum ar fi vrut hoțul. Bara a rămas la locul său, însă mânzul a fost furat, în ciuda acestui fapt; hoții deschiseseră ușa noaptea și, întinzând o cergă pentru cai pe jos, au așezat mânzul pe ea și astfel l-au tras afară *pe sub bară*.

Abia mai târziu mi-am dat seamă cât de obișnuit era furtul de animale în regiune, din modul în care erau închise porțile în fundul ogrăzilor²⁸⁷. Însoțitorii mei m-au dus spre holde prin grădină și apoi printr-o poartă făcută în gard. O grindă era așezată de-a lungul, însă atât de jos, încât am fost nevoit să mă întind la pământ pentru a mă strecura pe sub ea. Remarcând ciudățenia unui astfel de aranjament, am aflat și însemnătatea lui; toate erau făcute în așa fel încât să nu permită hoților să scoată animalele din ogradă, încercând să le fure. Deși puteau să le aducă până aici, nu puteau să le treacă peste gard, nici prin poartă; și această invenție simplă constituia o măsură de precauție eficientă împotriva jafurilor în grajduri.

p. 299 De aici la Sfântu Gheorghe²⁸⁸, drumul este destul // de bun, cu păduri și luminișuri ca niște parcuri. Pe dealurile din jurul orașului crește din belșug pelinul de mai (*Artemisia Absinthium*), din care se face vinul amar preferat. Deși localitatea este mică, am găsit un restaurant foarte îngrijit, ținut de un secui, unde am luat o cină pe cinste²⁸⁹.

Într-o casă pe drum am găsit romanul *Esmond* a lui Thackeray²⁹⁰; iar mai târziu, la Turia, din nou, traducerea lui Bulwer și Thackeray stăteau pe masă. Vâlcele²⁹¹ este un sătuc unde, în sezon, străinii se retrag pentru a bea apa minerală (acidulată) care izvorăște aici. Nimic nu poate fi mai primitiv decât această stațiune; totuși, datorită eficienței deosebite a izvoarelor, numărul de vizitatori crește anual. În ce privește ingredientul principal, protoxidul de fier, apa <de aici> o depășește pe cea de la <Bad> Schwabach²⁹², Bardejov²⁹³, Spa²⁹⁴ și <Bad> Pyrmont²⁹⁵, deoarece conține mai mult decât dublu decât oricare dintre acestea. La

²⁸⁷ „Anual sunt aproximativ șapte sute de cazuri de furturi de animale. Așa cum pe vremuri în Scoția hoții de lângă frontiere percepeau o anumită taxă pentru furtul de cirezi, și aici, pe graniță, se obișnuiește, în special printre sași, să se plătească o taxă de protecție sau «felelat» pentru a preîntâmpina pierderea animalelor”. (n.a.)

²⁸⁸ *Sepsi-Czent-György*, oraș, jud. Covasna.

²⁸⁹ „În zonă se practică cultura în trei asolamente și câmpurile sunt gunoite tot la nouă ani, iar în Covasna (*Kovácsna*), câteva mile mai departe, tot la șase ani”. (n.a.)

²⁹⁰ William Makepeace Thackeray (1811–1863), romancier englez. Romanul său istoric *The History of Henry Esmond* a apărut în 1852.

²⁹¹ *Előpatak*, sat, com., jud. Covasna.

²⁹² Oraș, landul Hessa, Germania.

²⁹³ *Bartfeld*, oraș în Slovacia.

²⁹⁴ Stațiune balneară renumită în Belgia

²⁹⁵ Oraș în landul Saxonia Inferioară, Germania.

Plăieșii de Jos²⁹⁶ este o baie, excelență pentru cazurile de scrofuloză, care conține aproape tot atât acid carbonic ca și la Borsec²⁹⁷. Tot acest ținut (aflat sub jurisdicția Brașovului) este bogat în produse și în frumusețe. Câmpiile mari²⁹⁸, cele mai roditoare din regiune, se întind la poalele munților, a căror varietate și vârfuri golașe oferă grandoare și diversitate peisajului. Există vânat în pădure, pești în pâraie și sănătate minerală în pământ; grafitul amestecat cu argint, fier, sulf, cărbune, cristale de stâncă, gudron, trahit și bazalt pentru pietre de moară²⁹⁹, lut fin pentru olari, calcar – toate acestea se găesc aici mai din belșug decât // oriunde altundeva.

p. 300

În partea de răsărit există numeroase izvoare de apă minerală, tot atât de plăcute și reconfortante ca și apa carbogazoasă, unele conțin sulf, altele sare; apoi există un izvor discontinuu lângă Brașov, altele minerale lângă Poiana Sărată³⁰⁰, altele care se depun pe obiecte, aparent transformându-le în obiecte pietrificate etc. Singurul lucru care lipsește este vinul; grâul crește în special în Țara Bârsei. Se mai cultivă în, cânepă și tutun, și ici-colo și porumb.

Drumul către Covasna³⁰¹ este mărginit pe partea stângă de munți, din loc în loc cu câte o parte mai joasă, oferind o priveliște frumoasă asupra vârfurilor din depărtare. Am găsit aici unul dintre cele mai modeste hanuri, însă patul a fost curat și oamenii și-au dat toată strădania să ne servească o mâncare decentă. Cum s-ar mai holba vizitatorii din Baden-Baden și Homburg, având în față Covasna! Este un sat risipit, ale cărui cabane sunt închiriate în sezon celor care vin aici pentru ape. Baia este un bazin în mijlocul satului, cu niște scânduri șubrede în jur, înalt de aproximativ șapte picioare; înăuntru, niște cabine mici, ca niște gherete de pază, sunt instalate pentru ca acei ce vin la baie să se poată îmbrăca. Acest bazin, numit „Pokolsár” sau „Balta iadului”, este de culoare cenușie, cu numeroase bucăți de plante carbonizate plutind la suprafață, ținute într-o continuă fermentație și mișcare de izvoarele de gaz carbonic acid ce se ridică continuu. Din când în când, la intervale de treizeci de ani, apa izbucnește deodată în sus cu o așa forță, încât inundă satul. În apropiere se află o baie cu gaz, la fel de primitivă ca amenajare. O groapă, lungă de șapte picioare, este săpată în pământ; ridici o trapă și cobori câteva trepte, podeaua fiind închisă în jurul tău și capul rămânându-ți deasupra, printr-o gaură rotundă tăiată în scândură. Gazul pornește din pământ în sus și în jurul tău. Deasupra „băii” se ridică o cabină din lemn, pentru a o proteja de // p. 301
capriciile vremii, și asta e tot³⁰². Exprimându-mi surprinderea cu privire la sărăcia

²⁹⁶ *Kászón*, sat, com., jud. Harghita.

²⁹⁷ *Borszék*, oraș, jud. Harghita.

²⁹⁸ „Aceste câmpii din valea largă a Oltului (*Alt*) se întind foarte sus, la 1350- 1800 picioare deasupra nivelului mării”. (*n.a.*)

²⁹⁹ „De la Ciceu (*Csicezo*) se duc pietrele de moară pentru toată Transilvania. Se spune că sunt mai bune decât cele din Derbyshire”. (*n.a.*)

³⁰⁰ *Soosmezo*, sat, com. Oituz, jud. Bacău.

³⁰¹ *Kovászna*, oraș, jud. Covasna.

³⁰² „O analiză a gazului a dus la următorul rezultat:

Acid carbonic55 193

Oxigen..... 9 736

Azot..... 35 071

amenajărilor de acolo, ghidul meu, ridicând din umeri, mi-a răspuns: „Aceasta este Transilvania!” – o scuză suficientă, părea el să creadă, pentru fiecare defect.

Vizitatorii Covasnei aduc cu ei cele necesare de acasă – paturi, ustensile de bucătărie etc., pe lângă faptul că aici nu există magazine. Cei care vin astfel aprovizionați îi invită și pe alții, fără astfel de utilități, să le accepte ospitalitatea. O plecare către baie este ca o emigrare; atât de multe sunt obiectele și proviziile pregătite și împachetate pentru călătorie. Abundența acestor izvoare minerale și de gaz în estul Transilvaniei este una dintre minunile pământului. Întreaga vecinătate este plină de ele. În placa bituminoasă, ce caracterizează regiunea din jurul Covasnei, se găsește un număr mare de plante dintr-o lume trecută.

Fiecare izvor din satul Voinești³⁰³, unde se află baia cu gaz, este impregnat cu acid carbonic și multe dintre pivițele caselor sunt pline cu el până la o anumită înălțime. Pământul este atât de plin de vapori otrăvitori, încât în realizarea unei excavații este necesară o foarte mare precauție; deoarece prin săpare, sunt deschise numeroase canale de comunicare subterană, prin care gazul intră în atmosferă. După ploaie, devin vizibile în pământ multe izvoarașe de gaz, care, adunate fiind, rezultă a fi acid carbonic pur.

p. 302 O situație curioasă și semnificativă cu privire la // natura geologică a solului este faptul că toți oamenii cred că dacă o cloșcă își acoperă cu aripile puii se vor îneca toți, doar dacă nu cumva există ceva între ei și pământul din Covasna. Într-adevăr, la anumite ore din zi, nu este sigură îmbăierea în „Pokolsár”, din cauza cantității mari de gaz ce se ridică imediat la suprafața apei. Dacă îmi amintesc bine, ora periculoasă este dimineața devreme, înainte ca soarele să-și facă simțită puterea.

De aici am mers la Târgu Secuiesc³⁰⁴ și mai departe către lacul Sfânta Ana³⁰⁵; însă conform dorinței maghiarului pe care l-am cunoscut în călătorie și căruia i-am oferit un loc în căruța mea, am oprit la casa unui domn de la țară (un nobil) pe drum. „Nu doar că vei fi primit cu căldură”, a spus însoțitorul meu ca răspuns la observațiile mele, „însă întreaga familie va fi deosebit de mândră să primească un englez sub acoperișul lor. Crede-mă pe cuvânt, cu toții îmi vor mulțumi că te-am adus”. Și, într-adevăr, primirea acestei familii secuiești a fost una dintre cele mai prietenoase. Nu a existat nicio stînghereală, deși un necunoscut a apărut deodată în mijlocul lor. Faptul că am oprit acolo în drumul pe care îl făceam a fost considerat foarte normal. Cu excepția stăpânului casei, toți vorbeau germană foarte bine, așa că nu a fost greu să conversăm.

Casa era îngrijită în interior, simplu aranjată, însă totul era în ordine și curat. Un rând de scări ducea până sus la casă, în fața căreia se afla o verandă susținută de niște stâlpi. De aici se intra într-o sufragerie. Întreaga casă se desfășoară pe un singur nivel, cu trei camere mari în față. După ce am vorbit cu doamnele și o vecină care trecuse pe acolo, m-am uitat la grajduri, la gospodărie și la grădini.

p. 303 Fiecare // cuvânt spus arăta cât de adânc înrădăcinată era repulsia față de nemți și cât de mare era nemulțumirea față de guvern. Nimic nu era în regulă. Legile electorale erau considerate ca niște nemulțumiri speciale.

³⁰³ *Vajnafalva*. azi cartier al orașului Covasna.

³⁰⁴ *Kezdi Vársáhegy*, oraș, jud. Covasna.

³⁰⁵ Singurul lac vulcanic din România, aflat în masivul Ciomatu, jud. Harghita.

Însă ospitalitatea caldă și mândria au reușit să îl binedispună pe călătorul englez și au reușit să mă facă să uit imediat de toate neajunsurile. Ne-am așezat la o cină pe cînste, o petrecere mare, plină de voieșie, și vinul delicios mi-a încălzit inima. Deodată, stăpânul casei, umplându-și paharul, s-a ridicat și a ținut un discurs lung în limba maghiară. Am început să bănuiesc dintr-un cuvânt sau două pe care le-am înțeles, că eu eram subiectul discursului, cuvântul „domn” folosit de câteva ori făcându-mă să mă simt foarte ciudat și incomod. Dacă într-adevăr vorbea despre mine, mi-aș fi dorit să îl opresc și să îl pun la punct; totuși, nu puteam să îl întrerup în // mijlocul discursului, așa că m-am gândit că cel mai bine era să aștept. p. 304

La finalul cuvântării, însoțitorul meu mi-a tradus-o, spunându-mi că prietenul său băuse pentru sănătatea mea, adăugând că era prima oară când avea onoarea să găzduiască un englez în casa lui și că era încântat că i s-a ivit oportunitatea aceasta. A vorbit despre Anglia și englezi în termenii cei mai măgulitori cu putință și a încheiat urându-mi succes etc., unificând numele Angliei cu mine.

„Deci am avut dreptate” mi-am spus; „Eu sunt *domnul* atât de des menționat în discurs!” Involuntar m-am gândit la „Domnul” din farsa palpitantelor călătorii ale lui Staberl³⁰⁶, și agasat cum eram, nu m-am putut abține să nu rîd de asemănarea ridicolă. M-am decis, totuși, să amân explicația până după cină și să îmi întreb prietenul dacă probabil mă decorase cu pene false. Deci, pentru moment, m-am limitat la a mulțumi în germană și la a spune ceea ce se spune în general în astfel de ocazii.

Deși presat să rămân, am pornit după cină, intenționând să ajung la Turia în acea noapte, gazda mea amabilă dându-mi o scrisoare pentru notarul din sat. Primul moment favorabil a sosit, în sfârșit, pentru a întreba despre titulatura mea. „Ce i-ai spus prietenului tău despre mine? Nu trebuie să-i lași impresia că sunt un *domn* și te implor să îl convingi că nu sunt.” El mi-a spus, rîzând, că este adevărat că fusese folosit acel cuvânt, însă același termen s-ar folosit atât pentru a face referire la mine, cât și la oricare alt „domn” englez, și atât. Aceasta nu m-a satisfăcut foarte mult și l-am implorat să aibă grijă să nu amintească nimic cu privire la „domn” prietenului său în Turia.

Am aflat despre Kossuth <Lajos> că era aici la loc de cînste. Se // vorbea p. 305

despre el cu entuziasm și cu un sentiment de cea mai aleasă încredere. O întâmplare ulterioară mi-a demonstrat faptul că nobilimea era împotriva lui. Lucrul acesta era de înțeles, deoarece când era în ascensiune, în prezența lui uimitoare steaua lor pălea; ceea ce, normal, cu ideile lor aristocratice, trebuie să fi fost foarte neplăcut. Totuși, el a abolit privilegiile, a stabilit egalitatea, a desființat iobăgia și a decis că nobilii trebuie să plătească taxe, la fel ca ceilalți oameni. S-au supus acestor inovații, deoarece opoziția era inutilă, și le-au adus cât de multe avantaje s-a putut. Însă de aici până a le plăcea, ori a-l plăcea pe autorul lor, însemna prea mult pentru natura umană.

Nimeni nu poate să renunțe dintr-o dată la principiile în care a fost crescut; și opoziția față de legile noastre reformatoare și energia enormă cu care oamenii au luptat pentru privilegiile lor de la început, ca și când existența ar depinde de ele, indică cât de greu este să renunți la noțiunile vechi, deși absurde.

³⁰⁶ Teatru popular german.

Era deja întuneric când am ajuns la destinație. Satul Turia părea fără capăt; într-adevăr, este, cum am aflat mai târziu, lung de câteva mile³⁰⁷. Am intrat într-o curte mare, unde se înălța o casă frumoasă, construită în stil obișnuit, cu trepte și verandă în față. Stăpânul nu era înăuntru, însă îngrijitorul a trimis să îl caute și acesta s-a întors imediat și l-a întâmpinat pe „domn” cu o politețe la fel de mare ca și cea de care avusese parte la prânz. Ni s-a oferit totul cu cea mai mare ospitalitate posibilă. Tot ceea ce își permiteau în casă ne-a fost oferit și nouă și modul în care ne-au tratat și cuvintele folosite, precum și plăcerea arătată, ocazionată de sosirea noastră, m-au făcut să mă simt ca acasă, ca și când eu și gazda am fi fost vechi cunoștințe. Am // găsit o mărinimie categoric mare printre secui; un model de mărinimie ce odată era considerată caracteristică „englezului autentic”. Printre secui – probabil printre maghiari în general – găsești întotdeauna pâine bună și vin bun. Ambele sunt mai bune decât ale sașilor. Țăranul secuiei trăiește în general, în ce privește mâncarea, mai bine decât țăranul sas.

Există un obicei întâlnit la nunțile secuiești. Mireasa petrece cu prietenele la ea acasă, iar mirele petrece cu prietenii, la el acasă. Este posibil ca acest obicei să dateze de la strămoșii lor huni, printre care, cred, că am auzit de un asemenea obicei. Soldatul secuiei, mi s-a spus, era „excesiv”, adică radical în tot ce făcea.

O locuință englezească nu se poate să fi fost mai curată decât casa încăpătoare a gazdei noastre. La Voinești intrasem în câteva căsuțe și, așa simple cum erau interioarele, curățenia și ordinea se găseau peste tot. Căci secuicul are grijă de el; „Selbstebwusstsein”, care poate fi cel mai bine redat prin respect de sine, este puternic la el și se vede în atitudinea sa, în adresare, în gospodărie și în înfățișarea personală. Ce este atât de plăcut în ținutul acesta este lipsa totală de ostentație. Nu o găsești nicăieri, la niciun nivel și la nicio naționalitate. Se observă cel mai bine în nobilul maghiar, care, căzut fiind din situația lui, ar putea fi aproape scuzat pentru dorința de a apărea – în special în prezența unui străin – într-o oarecare splendoare ce odată făcea parte din viața sa zilnică. Însă nu se încearcă niciodată acest lucru. Există o demnitate în simplitatea arătată printre ruinele fostei măreții, care, pentru mine, are întotdeauna cel mai mare grad de noblețe.

p. 307

Capitolul XX

Spre Puturosu³⁰⁸ – Peștera Morții³⁰⁹ – Comori ascunse

Gazda mea comandase o căruță care să fie pregătită pentru a doua zi și, când a sosit, a încărcat-o cu vin și provizii pentru excursie. Trebuie să existe ceva în aerul transilvănean care nu permite oamenilor să respecte orele, pentru că se pare că nimeni nu face asta. Căruța a fost comandată pentru ora șase fix, însă nu a apărut

³⁰⁷ „În apropiere se află multe plăci de ardezie, excelente pentru acoperișuri și alte utilizări; însă nu erau folosite”. (n.a.)

³⁰⁸ *Büddös*. Muntele Puturosu sau Puciosu (1 143 m), de origine vulcanică, este parte a masivului Ciomad-Puturosu din Carpații Orientali.

³⁰⁹ Sau Grota Ucigașă, în Muntele Puturosu, denumită așa din cauza emanațiilor puternice de sulf.

până la șapte. Apoi ghidul nu a ajuns și, după ce s-a trimis după el în mod repetat, a apărut aproape de ora opt. Astfel, după un mic dejun excelent, am pornit în sfârșit. Au pus o pușcă în căruță, în caz de nevoie; deși nu pot să îmi dau seama cum ar putea fi nevoie de ea. Dar se obișnuiește ca în călătorii, întotdeauna să fie una în căruță; și, deoarece toți spun că nu e nevoie, presupun că obiceiul a rămas din alte vremuri, când oamenii aveau motive să se teamă de atacuri, atât din partea semenilor, cât și din partea altor vrăjmași. Probabil că arma este încărcată doar pe jumătate, oricum era luată.

Căruțașul nostru a întrebat dacă sunt într-adevăr englez; nu prea putea crede că unul adevărat ar avea ceva de căutat în Turia, sătucul lui uitat de lume. Nu văzuse niciodată înainte un englez, a spus el, și convingându-se că nu încap p. 308
îndoială de naționalitatea mea, a replicat: „Atunci, aș // face de două ori mai mult pentru el decât pentru un altul.” Neînțelegând motivul, l-am întrebat „De ce?” – „Ce nu ai făcut pentru maghiari?” a fost răspunsul. „I-ai tratat ca pe prieteni. Dar de ce umbli pe aici?” l-am spus că este specific naturii engleze să colinde târâmuri străine, vizitând diferiți oameni. Părea să i se pară ciudat acest lucru, dar l-a luat ca fiind voia lui Dumnezeu.

Drumul spre Puturosu nu poate fi descris. O roată este acum mai sus cu trei picioare decât cealaltă, astfel am trecut peste blocuri de piatră ce umplu albia unui pârâu sau prin șanțuri și în sus pe maluri, în așa salturi și hurducăieli, încât nu înțeleg cum de nu s-a dezmembrat toată căruța. Nu știu cum s-a menținut întregă sau cum de caii au reușit să nu își rupă picioarele. Drumul nostru ne-a dus printr-o pădure frumoasă de fag, ducând în sus pe pantă în ambele părți. Peste tot se zăreau izvoare minerale, strecurându-se în sus din pământ. Pe măsură ce ne-am mișcat încet, ghidul meu țigian m-a întrebat dacă recunosc un anume copac pe care mi l-a arătat. „Da” – „Ei bine, chiar acolo, aproape de copacul acela, mama mea a fost mâncată de trei lupi” – „Când și cum?” am întrebat. „A ieșit în pădure iarna, ca să acune lemne; și tatăl meu era plecat, însă el era la o oarecare depărtare de ea și nu a putut să o ajute. Când a mai trecut cineva pe aici, era deja mâncată mare parte din ccrp. Se strâng uneori mulți lupi pe aici. Ieri, venind pe aici de la Puturosu, am văzut unul printre copaci.”

Am oprit pe o ridicătură lină, unde pădurea fusese curățată, pentru a lua prânzul și a admira împrejurimile. Pe o parte se ridica Muntele Puturosu, un con as:uțit de trahit³¹⁰, înalt de 3 745 de picioare, cu crăpături mari în părțile laterale, sesizabil printre mesteceni și tufișurile sfrijite care acopereau partea de sud. Înaintea noastră se întindea o vale adâncă, iar în partea opusă // a Puturosului se p. 309
ricicau dealuri mai mici. Stâncile făc aici dovada originii lor vulcanice: într-adevăr Puturosu însuși este o așa-numită *Solfatare* – un vulcan din care, deși niciodată în erupție efectivă, țâsnesc neîncetat izvoare de gaz de hidrogen sulfurat. Aceste emanații fatale sunt rezultatul activității vulcanice interioare; care, totuși, formând astfel un crater pentru forțele generate în adâncimile pământului, nu lasă dovezi în:pământătoare ale existenței sale, cum face Vezuviu³¹¹ sau Etna³¹². Trahitul

³¹⁰ Rocă vulcanică, folosită ca piatră de construcție.

³¹¹ Vulcan activ la aproximativ 10 km de orașul Napoli, în Italia.

³¹² Vulcan activ în Sicilia, Italia.

Muntelui Puturosu este mai poros și mai calcinat și sonor decât cel al munților din vecinătate; și datează mai de demult decât oricare din formațiunile vulcanilor încă activi. „Întreaga formațiune muntoasă și vărfurile din împrejurimi, blocurile cu muchiile ascuțite și masele de stâncă, așezate una peste alta, care formează acele conuri, suprafața aparent topită a trahitului, toate par să dovedească faptul că doar după formarea acestor mase și când se aflau în stare rigidă a avut loc o mare convulsie; în timpul acesteia, gazele puternice de dedesubt, ridicând și strângând și sfâșiind masele, le-au stivuit formând vărfuri și piscuri muntoase, zvârcolindu-se până când, ici și colo, și-au găsit canale permanente ce le permit să iasă la suprafața pământului”³¹³.

Puturosu (büdös în maghiară) înseamnă „împutit”. Fenomenele care îl fac remarcabil sunt două despicături ca o peșteră în stânca de trahit calcinat de culoare alb-gri, unde gazul de hidrogen sulfurat țâșnește, amestecat cu acid carbonic, prin fisuri nenumărate. Zidurile sunt acoperite cu sublimat de sulf, format din gazele ce vin în contact cu aerul mai rece.

Singura peșteră – deși nu prea i se potrivește numele – este mai departe, la p. 310 aproximativ douăzeci de pași. Pentru a intra în ea // în siguranță, trebuie avut grijă să nu înspiri atunci când te afli pe locul fatal. Trebuie să respiri adânc înainte de a intra, să ții nările închise, și atunci, cu pași grăbiți, ajungi la capătul îndepărtat. O senzație înțepătoare în ochi este cauzată de atmosfera caldă. Din cap până-n picioare, întregul corp are senzația plăcută a unei călduri blânde ce te înconjoară din toate părțile. Dar aerul inspirat se termină și ieși din nou la aer liber, unde faptul că respiri nu te omoară. Cu o zi înainte de a ajunge eu acolo, un bărbat s-a sinucis făcând un pas sau doi înăuntru. A căzut deodată; și când un păstor, care își păștea oile pe dealul opus, l-a văzut intrând, a venit la el și l-a găsit mort. Vaporii acestei peșteri sunt foarte prețuiți ca tratament pentru gută și pentru boli ale ochilor. La capătul cavernei, un lichid insipid, limpede ca și cristalul, căldicel, cade încet din stâncă, picătură cu picătură, probabil ca rezultat al vaporilor condensați ce se ridică de jos. Aici găsești un vas mic, în care se adună apa prețioasă: cu ea se udă ochii suferinzi, fiind recunoscută drept remediu suprem.

Cei care fac o baie aici poartă o îmbrăcăminte ușoară. Aceștia intră, stau acolo cât timp pot să-și țină respirația, ies repede afară, respiră și intră din nou. Pe timp de vară vin întotdeauna aici oameni care caută să-și vindece suferințele. Dar din moment ce locul se află în mijlocul unei păduri, fără locuințe în apropiere, cei care vin trebuie să-și asigure un adăpost și cele necesare pentru trai. Am văzut resturile lăsate în urma unui asemenea sălaș. Deși sunt slabe, vânturile din timpul iernii spulberă fiecare rămășiță a lor. Adăposturile respective sunt ca niște colibe, construite din ramuri de brad, așezate cu îndemânare. Românii sunt extrem de îndemnatici în a le construi. Când am ieșit la vânătoare, am fost surprins de p. 311 rapiditatea cu // care le construiesc. Abia ce am ajuns la locul de popas, că imediat lemnele au și apărut din pădure, unul după altul brazii căzând la pământ. La întoarcere, câteva ore mai târziu, a fost construită pentru mine o colibă mare; pe o

³¹³ „Frederic Fronius”. (n.a.). Franz Friedrich Fronius (1829-1886), profesor, biolog și etnolog sas din Transilvania.

parte, un pat din frunze uscate, acoperit cu nuiiele de un verde crud, iar în mijloc un foc din bușteni de pin ardea vesel.

În astfel de sălașe stau vizitatorii acestui loc de îmbăiere. Aduc cu ei paturi și ustensile de gătit; și din când în când trimit câte un curier după provizii până în Bixad³¹⁴ sau Turia. Se construiesc câteva colibe; în general, bucătăria este construită dintr-o grămadă de pietre, ca un altar, la o mică distanță de locuințe. Oamenii mai avuți fac uneori locuințe din scânduri; dar transportul lor trebuie să fie destul de greu. Am văzut resturile unei case mici din piatră, clădită acolo cu ani în urmă; acum era atât de dărămată, că această urmă de locuire umană aruncă tristețe asupra locului.

În urmă cu un an sau doi, un general austriac și familia lui au fost aici „în sezon” și au avut ca loc de cazare o colibă de lemn. Printre tufișuri, pe cărarea ce duce sus la peșteră, am văzut o piatră de mormânt. Pe ea era notat că cel ce se afla dedesubt căzuse victimă emanațiilor de gaz, inspirându-le atunci când a intrat în locul acela periculos.

Nu departe de această fisură <în stâncă> se află cea de-a doua, numită Gyilkos – Ucigașul. Zburând deasupra deschizăturii, păsările cad moarte la pământ. Aproape de intrare am găsit o gaiță care-și găsisse sfârșitul în acest fel. Îmi amintește de influența antiarului³¹⁵ și de victimele care acopereau pământul în apropierea sa.

Există un izvor feruginos în apropiere, bulbucind printr-un mușchi de turbă; la fel, mulți vizitatori vin pentru băi // și își instalează corturile acolo. Frumoasa p. 312 roua cerului³¹⁶, cu ciudatele sale frunze roșii și cu inflorescența albă, se ivește aici printre lichenii pali.

După o plimbare de două ore prin pădure, am ajuns la lacul Sf. Ana, un lac de munte, într-un bazin ca un crater. Malurile abrupte sunt împădurite cu fagi, pini și mesteceni. Nu se mișca nicio frunză, iar tăcerea parcă de mormânt, liniștea neatinsă, apa nemișcată în care se oglindea fiecare copac și fiecare nor, toate ofereau acelui lac, în timp ce te apropiai de el în solitudinea pădurii, o priveliște parcă feerică: părea că o vrajă se așezase deasupra locului, învăluindu-l, la fel ca și pe tine, cu puterea sa.

Întreaga zonă din jurul Puturosului conține depuneri mari de sulf; chiar dacă acest articol comercial este atât de valoros, sursa abundentă de avuție încă rămâne nebăgată în seamă. Așa este Transilvania. Aprovizionarea acestei provincii, ca și a altora din monarhie, este făcută din Sicilia; și dacă luăm în considerare doar câștigul crescând din diferitele industrii legate de prelucrarea mineralelor și posibilitatea de a păstra în zonă sumele mari care acum o lasă anual fără impozitul cuvenit, avantajele directe și indirecte față de provincie și stat din munca în mine ar fi incalculabil. Aici ar fi teren pentru întreprinderile englezești! Legate de alte

³¹⁴ *Büksad*, sat, com., jud. Covasna.

³¹⁵ *Antiaris toxicaria*, cel mai otrăvitor copac din lume; atins, provoacă moartea prin paralizarea sistemului respirator.

³¹⁶ *Drosera rotundifolia*, una dintre puținele plante carnivore ce pot fi întâlnite și în România; specie ocrotită, poate fi admirată în turbăriile muntoase.

inițiative, ce rezultate extraordinare s-ar obține! Ce vreau să spun: în diferitele mine de sare sunt sute de mii de tone de sare pură, zăcând în pierdere. Ar putea fi vândută, în scopuri chimice, la o sumă nominală mică. Astfel s-ar putea obține două preparate de bază în prelucrarea chimică, din care, de asemenea, în legătura cu altele, s-ar produce articole comerciale importante. Este suficient să amintim doar acidul sulfuric, care a jucat un rol atât de important în ridicarea industriei europene la starea sa actuală. // Până acum, Sicilia a fost marele depozit din care s-a aprovizionat lumea civilizată; asigurând, deocamdată, un milion și jumătate de cwt anual. Astfel, progresul nostru material pare să fi depins de rezervele nelimitate ale unui singur loc. O singură casă comercială din Brașov folosește anual aproape 300 cwt și probabil ar folosi mai mult dacă prețul nu ar fi atât de ridicat. Întregul stoc provine din părți îndepărtate ale Imperiului sau din Sicilia sau Statele Papale; deși la o distanță de o zi de oraș se găsesc depozite îmbelșugate în sulf³¹⁷.

Într-un domeniu ca acesta sunt necesare informații corecte; de aceea profit de două rapoarte întocmite de M. Brem, director al unei uzine chimice din Sibiu, și de dr. F. Schur, profesor la Brașov; și dau și extrase din lucrarea primului domn, conținând analiza alaunului și sulfului găsite în muntele Puturosu.

Depozitele de sulf sunt situate în sudul și vestul muntelui Puturosu, dar nu în munte în sine. Locurile sunt Kis Soosmezo, Vontala feje Balvanyos și puțin deasupra cabanei Gal Andras. Treizeci de săpături diferite s-au realizat pe un circuit de cel puțin optsprezece mile; dar întinderea terenului pe care se află depozitele este de mai bine de trei ori mai mare. Depozitele se întind în // straturi inegale de la 1 la 9 inch sub pământ, variind în grosime de la 1 la 3 picioare. Solul a fost peste tot saturat cu sulf și în el au fost găsite cantități de sulf pur. Acesta era de culoare galbenă, fin granulate și cu un puternic miros de hidrogen sulfurat. Doar din loc în loc se găsea un sortiment cu o anumită consistență (coeziune) și chiar și acesta, când se usca, devenea casant și ușor de măcinat. Toate acestea indică faptul că mineralul este un sulf vulcanic veritabil și că depozitele vor continua atâta timp cât durează activitatea interioară a muntelui Puturosu. O analiză minuțioasă indică din pământul luat dintr-un loc 63,96 % sulf, într-un al doilea loc 61,00 % și într-un al treilea loc 41,01 %.

Sectorul din care a fost luat pământul este o zonă de 16 000 000 stânjeni pătrați. Admițând întreruperi de depuneri și considerându-le pe acestea la o grosime medie de trei inch în loc de nouă, se pot obține 200 livre de sulf din fiecare stângen pătrat, chiar dacă se presupune că pământul conține doar 50 % mineral. Dar am văzut că are 61 % și, în anumite cazuri, aproape 64 % sulf. Continuând calculele, regiunea ar dispune de 16 000 000 cwt din prețioasa marfă. Cu zece ani în urmă, sulful brut din Sicilia și Statele Papale (via Triest) a costat în Sibiu 9,50 florini pe cwt. Autoritățile competente sunt de părere că ar putea fi produs aici

³¹⁷ „Instalațiile producătoare de acid sulfuric din Sibiu, singurele din provincie, folosesc 3 400 cwt anual. Retururile vamale pentru Transilvania variază între 300 cwt și 3000 cwt, deși produsul vine uneori din Triest, alteori din Viena, unde taxa vamală este deja plătită. În 1863 cantitatea de sulf produsă în monarhia austriacă a fost de 35 085 cwt, la un preț mediu de 6 fl. 44 kr. per cwt. În 1858 importul din alte state a fost de 71 337 cwt. În 1859 importul din țările străine a fost de 86 673 cwt. Consumul a crescut regulat, datorită creșterii numărului de fabrici de sodă”. (n.a.)

pentru 5 florini per cwt, inclusiv transportul de la Puturosu la Sibiu. Sulful costă mai mult ca aici în locurile unde este produs în Polonia, Slavonia și Boemia. Cererea pentru acest articol crește în fiecare an; pentru că aproape în fiecare an apar noi aparate și <aceasta ne> arată cât de indispensabil și necesar este în viața de zi cu zi a comunităților civilizate. Știm cu toții care sunt profiturile rezultate // din produsele chimice; și cred că faptele relatate aici vor reuși să atragă atenția celor ce doresc să își îndrepte cunoștințele și spiritul întreprinzător spre proiecte care contează. Pentru Transilvania în general și pentru Brașov în special, cel mai mare avantaj ar fi să obțină articolul cu pricina la un preț mai mic; nu doar că anumite proiecte, despre care deocamdată doar se vorbește, s-ar realiza, dar altele, deja înfloritoare, s-ar extinde considerabil. p. 315

În afară de sulf, pământul mai ascunde și alte comori. Alaunul, unul dintre cele mai importante articole în comerț, fără de care multe ramuri ale acestuia nu s-ar dezvolta, se află lângă Puturosu. Există aici izvoare puternic impregnate cu alaun și pământ și plăci care îl conțin. În apropiere se află combustibil din abundență; precum lemnul, există și mușchi de turbă la poalele muntelui Puturosu, pe o întindere de multe mile.

Suprafețele pe care se află pământul <cu alaun> sunt foarte extinse și sunt caracterizate de un miros puternic de sulf, ca și de o lipsă totală de vegetație. Iată o analiză a pământului cu alaun:

Siliciu	14,00 pe cwt
Argilă	18,98 „
Potasă	1,00 „
Calcar.....	9,65 „
Acid sulfuric.....	51,59 „
Apă și argilă sulfurică, amestecată cu calcar ...	3,54 „

Avantajele care se prezintă sunt atât de uimitoare și diverse, încât nu m-ar surprinde deloc dacă mulți s-ar îndoi de realitate. „E prea frumos să fie adevărat” este un gând aproape firesc, ce vine auzind de existența unor astfel de întinderi de avuție, încă lăsate neatinse de secole. Și unii ar putea spune: „Dacă // ar merita, până acum ar fi găsit alții oportunități de a le valorifica”. Ca răspuns la aceasta, repet cuvintele ghidului meu maghiar la Covasna: „Aceasta este Transilvania”. Evident, el le gândise și le dorise o explicație suficientă pentru cea mai ciudată anomalie; și acum că știu țara, cred și eu la fel. Tot alaunul folosit în Transilvania este importat de peste hotare, ceea ce îi crește considerabil prețul peste valoarea intrinsecă. p. 316

Este bine cunoscut faptul că prepararea alaunului din elementele sale este un proces mai ieftin decât cel pentru obținerea lui din compunerea din părțile constituente. În Anglia se obține astfel, ceea ce le dă comercianților englezi posibilitatea de a-l vinde în Triest pentru 6 fl pe cwt. Dar în Viena, ceea ce se cumpără cu 1 florin 40 creițari la vânzare și 4 florini 60 creițari transport terestru și pe apă, nu se obține pentru mai puțin de 12 florini. La fel cu cel fabricat la

Muncaci³¹⁸ și Muszai, care costă 8 florini pe cwt, și 11 florini în momentul în care ajunge în Viena. Alaunul adus din Polonia și Boemia și din celelalte provincii austriece în Transilvania nu costă niciodată mai puțin de 13 florini per cwt; în timp ce producerea lui la Puturosu nu ar ajunge la mai mult de 5,50 florini³¹⁹.

Elementele necesare pentru producerea alaunului și a acidului sulfuric fiind prezente din abundență în Transilvania, nu există motive de teamă că producătorul nu ar putea să concureze cu importatorul străin. Cererea de alaun în Austria este foarte substanțială; și produsul din zona muntelui Puturosu nu doar că ar găsi o piață în Transilvania, ci și în celelalte provincii ale Monarhiei.

p. 317 În cele din urmă am părăsit pădurea și, ajungând pe vârful // unui deal, am privit în jos peste câmpiile fertile ce se întind în depărtare, către sud. Dincolo <de deal> era pământul fertil din Trei Scaune, cu râul Olt care-l străbate, trecând prin nenumăratele sate ce îi urmează cursul. Dedesubt era Bixadul, unde ne-am oprit. Aici este o fabrică de sticlă, ce aparține unui nobil maghiar; directorul, maghiar și el, a făcut tot posibilul să-mi fie de folos. Era uimitor să găesc, tocmai într-un asemenea sat uitat de lume, oameni care vorbeau despre Anglia cu un respect și o admirație nemărginite. Fie ca de acum înainte, toate faptele sale față de <celelalte> națiuni să fie astfel încât să promoveze sentimentul, să îl întărească și să îl justifice!

Mare parte din produsele din sticlă merge în Țara Românească, în special lămpile mici, decorate, urmând a fi atârinate în capele sau în fața altarului. Aici nu se fabrică sticlă fină. La fel se întâmplă cu porțelanul și cu hainele din lână: cele mai bune sunt importate, deși există un sol excelent pentru producerea lor în Transilvania. Am văzut niște timpane³²⁰ mari din sticlă; partea superioară este la fel de subțire precum cea mai fină hârtie. Aerul ce trece peste instrument, ca peste o harpă eoliană, produce un ton vibrant. Țăranii sunt mândri de jucărie. Se mai fabrică aici tulnice sau trâmbițe, lungi de șapte picioare, însă e nevoie de mult talent să cânti la ele.

Toți muncitorii din fabrică au nume nemțești, părinții sau ei înșiși au emigrat aici din Boemia; cu toate acestea, acum nici unul dintre ei nu mai înțelege un cuvânt din limba natală.

p. 318 În Bixad lucrurile stau extraordinar. Fiecare casă plătește stăpânului pământului o „taxă de vatră” de 2 florini pe an. În schimbul acesteia, țăranul primește lemnele de foc de care are nevoie. Locuitorii nu plătesc taxe guvernului, exceptând capitația; toate celelalte taxe le plătește nobilul care este proprietarul pământului. // Se practică serviciile și asistența reciprocă. Dacă un sătean construiește o casă nouă, primește tot lemnul de construcție necesar pentru 12 florini. Mai plătește doar 75 creițari pe an pentru un iugăr de pământ. Acestea reprezintă avantaje considerabile; în schimb, fiecare țăran trebuie să taie lemnul de foc de pe proprietate, pentru 40 creițari pe stângen sau să îl aducă din pădure, pentru 60 creițari pe stângen. Are și privilegiul de a-și trimite turmele la păscut pe

³¹⁸ *Munkács*, localitate în Ucraina.

³¹⁹ „De reținut că toate aceste estimări se referă la anul 1853. De atunci încolo, consumul a crescut și prețurile la fel”. (n.a.)

³²⁰ Instrumente muzicale de percuție.

pământul nobilului, în schimb trebuind să aducă la conac un buștean de o anumită lungime, din pădure. Pentru pășunatul în pădure trebuie să plătească 18 creițari anual pe vacă sau bou.

Când am fost la Bixad în 1863, secara costa 2 florini pe ciubăr = 64 sferturi, iar grâul 3 florini și 20 creițari. În anul precedent, costase 6 florini. Sistemul de cultură în trei asolamente este practicat, iar terenul este gunoit la șase ani. Porumbul crește aici, dar nu și în Ciuc. Între acesta din urmă și Bixad nu este distanță mare; totuși, cartofii costă aici 32 creițari pe ciubăr, iar în Ciuc doar 24 creițari. Carnea de vită era de 9 creițari livra. Nu știu de ce nu ar trebui să fie bivoli aici, din moment ce sunt atât de prețuiți în întreaga regiune, datorită laptelui lor consistent. Laptele de bivoliță este considerat indispensabil; totdeauna era o mare surpriză pentru toți cei cu care vorbeam, când le spuneam că noi nu aveam așa ceva în Anglia. Cei ce sunt obișnuiți cu el, consideră că laptele normal de vacă nu este bun de băut cu cafea și îi compătimesc pe cei ce locuiesc în locuri unde nu se găsește astfel de lapte. Laptele de bivoliță este mult mai gras, mai sățios. Bivolul nu este un animal prea arătos, iar mirosul lui este atât de puternic, încât servitorul ce-l îngrijește nu are voie să intre în camera de zi, din cauza mirosului impregnat în haine. Deși arată ca un animal respingător, pare a fi foarte afectuos; atunci când pleacă persoana care îngrijește și mulge bivolița, aceasta // tânjește după cel plecat p. 319 și refuză să fie mulsă de noul-venit. În astfel de situații trebuie să se folosească haine ale fostului îngrijitor; atunci, păcălită de miros, bivolița permite noului-venit să se apropie.

Nu există școală în acel loc, nici, cred eu, în celelalte sate secuiești; însă iama, copiii merg la capelan ori la preot ca să îi învețe. Aici, spre deosebire de pământul săsesc, populația rurală crește. Casele țăranilor din Ciuc sunt mai bine construite, cu cât de îndrepti mai mult spre nord; deoarece acolo pinii înalți, drepti, sunt mai la îndemână, mai din belșug.

Cu două săptămâni înainte de sosirea mea, patru cai fuseseră devorați de lupi în sat, în timp ce stăteau în drum, așteptând căruțașul. Totuși, pierderea nu este atât de mare pe cât s-ar crede; deoarece gazda mea a cumpărat într-o zi doi mânji arătoși, în vârstă de un an, la prețul de 40 florini (doar 4 lire). Cu o săptămână înainte, un urs mare fusese împușcat în cătunul vecin; atunci când un bărbat ne-a da: de veste că, mergând prin pădure, trecuse pe lângă urmele proaspete ale unuia, ar pornit în dimineața următoare în căutarea lui împreună cu <alți> șase bărbați.

Urmele erau destul de proaspete și am văzut că erau două animale împreună. A fost ușor să îi urmărim prin zăpadă; după ce i-am ochit într-o parte mai densă a pădurii, câțiva dintre noi au mers în față ca hăitași, în timp ce eu și ceilalți ne-am ocupat locurile prestabilite. Însă după aceea ne-am dat seama că amândoi <urșii> au luat-o în sus pe dealuri, așadar am mers și noi mai departe, sperând că s-ar fi oprit acolo unde pădurea era mai deasă. Tot timpul găseam urme ale celor doi urși care mergeau la pas împreună; și după câteva curse de genul acesta și după ce am urmărit prada prin zăpadă mile întregi, am renunțat la orice alte încercări. Fusese o muncă obositoare, deoarece am urcat până în vârful // muntelui; însă priveliștea p. 320 coșacilor magnifici, neținând seama de emoția produsă de așteptare, a făcut să merite totul. În plus, bărbații care mă însoțeau au fost cei mai buni pe care i-am

avut în timpul șederii în Transilvania. Și-au făcut treaba în mod admirabil, fără zgomot, așa încât mi-au făcut dovada că erau buni sportivi.

O singură situație mi-a stricat plăcerea, atunci când am văzut luminișuri în pădure, în care toți copacii fuseseră distruși de foc. Fuseseră arși intenționat, cu scopul de a scăpa de ei. Să-i fi tăiat ar fi necesitat prea multă muncă, prin urmare au fost arși într-o perioadă când nu a plouat. Unii căzuseră, alții încă erau drepți³²¹. Românii distrug în mod sistematic. Într-un an se decojește copacul de scoarță, lemnul se usucă, iar în anul următor i se dă foc.

p. 321 În Transilvania incendierea este atât de frecventă, încât, în urmă cu câțiva ani, într-o parte din Ciuc s-au ridicat des spânzurători, pe care erau spânzurați cei ce erau condamnați pentru o infracțiune. Le-am văzut pe marginea drumului și pe dealurile ce mărginesc satele și, mult timp, nu mi-am putut da seama ce sunt. Nu există decât o singură părere privind numărul tot mai mare de incendii, care sunt provocate de români. Este un mod simplu de răzbunare sau de a face în ciudă. Frica este atât de mare, încât cele mai flagrante infracțiuni sunt acceptate fără plângere, pentru a scăpa de vederea luminii flăcărilor deasupra hambarelor, grajdurilor și caselor, dacă infractorul este pedepsit. Pe un domeniu pe care l-am vizitat, clădirile gospodăriei fuseseră incendiate de șase ori în săptămâna dinaintea sosirii mele, din răzbunare. Am vorbit despre aceasta cu maghiari și // sași, cu nobili, cu preoți, cu țărani din fiecare parte a regiunii și de la toți am auzit aceeași expresie de condamnare fermă³²². Desigur, incendierea unei păduri poate avea loc accidental, din cauza neglijenței: ciobanii fac foc ca să se încălzească și apoi pleacă, lăsându-l să se întindă; dacă bate vântul, scânteile se transformă în flăcări și astfel răul este făcut.

La Aiud am văzut două păduri mari arzând. Într-una din ele, flăcările au izbucnit în unsprezece locuri diferite în același timp; 25 de iugăre de stejari tineri au fost distruse. Cu un an sau doi în urmă, au avut loc incendii repetate în vecinătatea Gheorgheniului; nu exista nicio îndoială că unul dintre preoți, cel din Toplița³²³, a fost incendiatorul. Cu toate că nu a fost condamnat, a murit în timp ce era în închisoare <șteptând sentința?>. În 1862, lângă Toplița, 23 000 de iugăre de pădure au fost arse de țărani. În 1848, românii au tăiat și au transportat o întreagă pădure de stejari aparținând celui care concesionase proprietatea de acolo. Dacă lucrul acesta continuă, va veni curând vremea când lipsa pădurilor se va face simțită. Prin urmare, este datoria guvernului să ia măsuri pentru oprirea acestei distrugerii. Nivelul scăzut de cultură al românilor îi împiedică să înțeleagă faptul că bogăția din prezent se poate isprăvi. Cum pădurea a crescut fără ca ei să o îngrijească, consideră că va continua să crească și în viitor tot așa.

³²¹ „Înainte de 1848 pădurile erau mai bine îngrijite. Erau pădurari care le îngrijeau, însă secuii i-au alungat, spunând: «Nu vrem pădurari; pădurile sunt ale noastre și vom face cu ele ce vrem noi!»”. (n.a.)

³²² „«Dacă acuzi un român, fie că este pedepsit, fie nu, riști să îți se dea foc la casă, nu-i așa?»» l-am întrebat pe un bărbat care cunoaște bine oamenii. «Nu este posibil, ci sigur», a fost răspunsul. Faptul că erau dependenți de incendierea și distrugerea pădurilor este relevat în legile stringente aplicate față de astfel de infracțiuni [...]”. (n.a.)

³²³ Toplița, oraș, jud. Harghita.

22 Ploile sunt în mare măsură influențate în zonă de pădurile care o acoperă. Și nu doar atât, dar pământul unde ploile cad suferă sau este protejat de // absența sau prezența copacilor. Acolo unde aceștia nu există, cum este cazul în Câmpia Transilvaniei³²⁴, pământul de pe pantele abrupte ale dealurilor este spălat de viitura ce curge în jos pe ele, lăsând în urmă doar lutul mai dur sau solul pietros. Dacă pădurile de la izvoarele râurilor sau de pe malurile acestora sunt tăiate, vor fi inundații repetate, așa cum s-a dovedit a fi cazul în anumite departamente ale Franței. Pe de o parte se provoacă seceta; pe de alta, inundațiile. La Roșia Montană³²⁵, albia râului ce curge pe acolo este acum uscată și, pentru a obține apă pentru alimentarea morilor ridicate de-a lungul văii, s-au săpat lacuri în amonte, pentru a aduna apa de ploaie. Pădurile care odată se ridicau acolo, acum au dispărut; vârfurile dealurilor sunt complet lipsite de vegetație. Spaniolii din America au făcut la fel ca românii de aici și cu același rezultat: au tăiat pădurile și nu au mai plantat altele în loc.

Mai mult, există un fenomen care atrage atenția chiar și unui observator superficial ce călătorește prin Transilvania, și anume cel al caselor din piatră, cu gresie și bine puse la punct ale sătenilor sași și care sunt arse continuu; în timp ce locuințele din chirpici, fără coșuri ale românilor, acoperite cu paie, cu fumul găsindu-și ieșirea prin paiele ce le acoperă cât de bine pot, sunt văzute foarte rar în flăcări. În Livezile³²⁶, un sat săsesc mare de lângă Bistrița³²⁷, incendiul a izbucnit într-o parte, de unde, fiind purtat de vântul ce sufla, a provocat cel mai mare dezastru. Și această premisă există întotdeauna, acolo unde cauzele unor astfel de incendii nu sunt cunoscute cu precizie. Este neobișnuit că lucrurile sunt calme pe moment; este neobișnuit și faptul că focul a izbucnit într-un loc unde vântul nu ajută pustiirea. Într-un sat prin care am trecut – o mare ruină arsă – focul izbucnise 23 într-o // casă nelocuită. Toate aceste împrejurări sunt, evident, suspecte. Modul de răzbunare urmează caracterul românului – înfăptuirea fără niciun risc personal sau eforturi. Și, în același timp, inamicul este lovit, mânia împotriva celor care dețin proprietatea este împăcată. La închisoarea din Ocna Mureș³²⁸ am obținut chiar mărturia unui acuzat în această privință. Primul bărbat cu care am vorbit mi-a spus că focul izbucnise dintr-un „accident” – „Ei bine”, am spus, „sigur tu ești nevinovat. Însă spune-mi de ce o fac alții; pentru că faptul că incendiază locuințe este binecunoscut.” – „De ce?”, a răspuns el, „este supărător să vezi că sașii sunt atât de prosperi. Există o diferență atât de mare între ei și noi, între sătenii lor și ai noștri.” Am vorbit cu un alt pușcăriaș, condamnat pentru incendiere, tot român. „Nu întotdeauna suntem noi cei dau foc satelor săsești” a spus el; „însă uneori se întâmplă ca, atunci când suntem mâniași, să o facem ca să ne răzbunăm”, a adăugat el răsând. Redau chiar cuvintele lor.

[Urmează o notă referitoare la efectele negative ale despăduririlor.]

³²⁴ *Mezőség.*

³²⁵ *Verespatak, com., jud. Alba.*

³²⁶ *Jaad, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud.*

³²⁷ *Bistritz.*

³²⁸ *Maros Ujvar, fostă Uioara, oraș, jud. Alba.*

O mină de cupru – Bălan³²⁹ – Pe Mureș

Toată regiunea numită Ciuc este pe un platou înalt, mărginit de dealuri; întregul peisaj este împânzit cu sate cu ziduri albe; biserici frumoase cu turnuri înalte se ridică deasupra lor, iar praveștița dinaintea ta arată atât de plăcut datorită semnelor evidente de mare densitate a populației și fertilitate. A fost regretabil să văd atât de multe câmpuri în pārloagă. În fața mea, departe, se ridicau două stânci calcaroase inegale, care marcau locul destinației mele, căci Bălan se află chiar la poalele lor. Drumul străbate un loc balnear faimos, <Băile> Tușnad³³⁰, unde rânduiala era în întregime, ca de obicei, neobișnuit de rudimentară. Cu doar puțin înainte de a intra în Sândominic³³¹, am trecut pe lângă una dintre bisericile fortificate, construită pe un deal pentru o bună apărare. Era târziu când am ajuns în Bălan și, mergând la casa directorului minei, așteptam să fiu primit cu ospitalitate. Cei care călătoresc în Europa apuseană abia dacă pot aprecia plăcerea de a vedea gospodării curate și aranjate și o societate agreabilă ce vorbește o limbă familiară, de care o vreme ai fost privat. Și aici, când am devenit musafirul neașteptat al unui // director de mină sau al altei instituții, maghiar sau neamț, sau fiind cazat la casa parohială săsească, această simțire de satisfacție intensă – aproape exaltare – a fost stârnită.

În acea seară am avut plăcuta surpriză să întâlnesc un preot protestant, al cărui nume îmi era deja cunoscut și pe care intenționasem, și am reușit mai târziu, să îl vizitez. Făcuse drumul de la parohia sa pentru a instala în funcție un tânăr care urma să fie atât pastorul, cât și profesorul micii comunități protestante de aici, în acest defileu dintre munți. În dimineața următoare s-a adunat populația minieră și cunoștința mea a ținut un discurs, care a fost clar, sensibil și, venind din inimă, a atins direct inimile ascultătorilor. A dat mare importanță educației copiilor și disciplinei ce trebuie menținută acasă de părinți; i-a încurajat pe toți cei prezenți să trăiască în armonie cu vecinii lor catolici și, orice ar fi, să nu le arate mai puțină dragoste decât celor de confesiunea lor: pe scurt, nu trebuie făcută nicio diferență, nici prin cuvinte, nici prin fapte, nici prin sentimente. A arătat obligațiile și respectul datorat mentorului lor spiritual; și apoi, întorcându-se spre el, <spre tânărul pastor>, a vorbit despre îndatoririle lui față de mica sa congregație, până acum izolată. Nu au fost uitate nici relațiile cu preotul catolic. I s-a spus să îl caute și să trăiască în bune relații cu el, fără invidie sau spirit de superioritate, și să-și amintească faptul că amândurora li s-a încredințat aceeași slujbă, prin urmare trebuie să se sprijine unul pe altul. Totul a fost admirabil. Ce m-a mai interesat a fost să văd cât de bine s-a desfășurat întâlnirea cu privire la partea de organizare. Bărbații s-au ridicat, și-au spus părerile cu privire la o problemă sau alta, la necesitatea de alegere a epitropilor și a unui funcționar pentru administrarea finanțelor și apoi au început să // se consulte și să-și aleagă membrii comitetului,

³²⁹ *Balan*, oraș, jud. Harghita.

³³⁰ *Tușnad*, oraș, jud. Harghita.

³³¹ *Sz. Domokos*, sat, com., jud. Harghita.

calm, prompt și direct, așa cum ar fi făcut orice epitropie din Anglia. Această înclinație înspre viața publică civică pare literal inerentă în cadrul populației săsești din Transilvania.

Preotul catolic de aici a făcut tot posibilul pentru a preveni înființarea unei școli pentru copiii protestanți și a înaintat o petiție pentru interzicerea acesteia. A mai refuzat îngroparea unui copil de miner și toate rugămintele au fost inutile până în momentul în care a fost promisă o sumă suficientă; dar această situație există doar de la publicarea Concordatului³³²; până atunci, nimeni nu întreba care era religia vecinului și persoane de diferite credințe locuiau împreună în perfectă armonie. În Transilvania, vrajba religioasă a fost un lucru absolut necunoscut. Când, după Reformă, în alte părți războaiele între diferite secte se desfășurau cu înverșunare, aici era pace, iar adevărata dragoste creștină era nu doar predicată, ci și practică³³³. Dar de la încercarea Romei de a recâștiga puterea asupra individului, care, printr-una din cele mai mari binecuvântări pe care le-a acordat Dumnezeu omului, fusese clătinată din temelii, și de la pasul înapoi al guvernului austriac care a favorizat încercarea perfidă, toate acestea s-au schimbat. Episcopul catolic, cu un zel nepotrivit, a fost activ în separarea confesiunilor și în punerea lor în conflict. El a interzis copiilor catolici să frecventeze școlile protestante, deși legea țării o permitea, și în ciuda faptului că acolo nu se studia religia³³⁴. Școlile protestante fiind mai bune decât celelalte, // părinții catolici au profitat de ele până p. 327 când lucrul acesta a fost interzis. Cimitirul bisericii, în care înainte cele două categorii diferite se odihneau liniștite, mult mai egalizate, dacă este posibil, a fost acum despărțit de un zid. În orice mod posibil, s-au luat măsuri pentru ridicarea unei bariere asemănătoare între ele, în timp ce mergeau înainte în viață pe pământ, cu lumina lui Dumnezeu strălucind deasupra lor. Legea țării, respectând mariajele mixte, este atât de echitabilă, încât nu au apărut dificultăți când s-a întâmplat un astfel de lucru. Și totuși, acum catolicii refuză să o urmeze. Pe scurt, Concordatul s-a dovedit a fi un blestem pentru țară, așa cum ar fi prezis orice om cu discernământ, după ce a fost acceptat de Stat.

Stâncile din jurul Bălanului formează albia râului Olt, care aici se undiește în vale ca un pârâu susurător. Pe malul drept, masa muntelui este compusă în întregime din mică și ardezie, în timp ce pe cel stâng se află și granit și calcar de Jura.

Toate instalațiile pentru prepararea cuprului, în special cele pentru câștigarea fiecărei particule de mineral din apă și deșeuri, astfel încât să nu se piardă niciun atom, sunt extrem de interesante. Pe când mergeam pe malul pârâului, însoțitorul meu, directorul, a avut norocul să vadă în apă o lingură veche din fier, zăcând acolo alături de cioburi și alte gunoaie. Am remarcat că i-a atras atenția și s-a întors pentru a o lua. Era acoperită în întregime cu un strat de cupru, de consistența unei

³³² Concordatul de la Viena (1855), încheiat în termeni ofensatori pentru guvernul austriac, acordă Vaticanului drepturi foarte largi în monarhia austriacă; ca urmare, a fost anulat în toate provinciile imperiului în 1868 și apoi denunțat în 1870.

³³³ „Credința Creștinilor este una, deși prevalează anumite obiceiuri bisericesti», a fost declarația unanimă la Dieta din Mediaș, anno domini 1554, a preoților celor trei popoare ce locuiau în țară”. (n.a.)

³³⁴ „Deși inamici categorici ai protestantismului, maghiarii sunt partizanii lui ardênți <sic!>. ceea ce indică faptul că problema națională înseamnă mai mult pentru ei decât cea religioasă”. (n.a.)

p. 328 creme dense. Din acest fapt și-a dat seama că, în ciuda măsurilor luate pentru captarea tuturor particulelor de cupru din apă, mai erau unele care curgeau și se pierdeau. Am ajuns curând la instalația simplă în cauză. Dintr-una din intrări sau osii orizontale curge un izvor, atât de impregnat cu cupru, încât din el se obțin anual 100 cwt. Apa este condusă prin // jgheaburi din lemn, în care se află bucăți de fier vechi; particulele din cupru se fixează peste fier și, din când în când, stratul gros este răzuit și trimis către cuptoare. Metalul astfel obținut este aproape pur. Și aici găsești grămezi mari de gunoaie, aruncate pe măsură ce încep excavațiile. În tot acest pământ și stâncă se află desigur și o cantitate foarte mică de cupru, însă atât de puțin, încât e nesemnificativ. Totuși, nici măcar acel puțin nu este pierdut și este recuperat printr-un proces ce nu costă nici bani, nici efort. Însoțitorul meu a remarcat odată, după o aversă de ploaie, că apa ce se ivește prin masa de deșeuri este foarte roșie și nu e de dorit ca un gram de metal să scape, ci să fie captat de aparatul ingenios, pentru a-și atinge forma finală. Din dealurile de mai sus se iveau niște pâraie, care veneau în jos peste valurile de reziduuri, la o oarecare înălțime, astfel încât apa să satureze fiecare parte; s-a așezat o placă pătrată sub râul în curgere, ceea ce l-a determinat să se spargă și să se răsfrângă în mii de direcții și să coboare din nou ca și ploaia mărunță peste o mare parte din deal. Răsfrângerea aceasta de apă a penetrat întreaga masă, iar rezultatul a fost un pârâu gros ce se arăta la poalele ridicăturii, impregnat puternic cu cupru. Acesta era dus în jgheaburi umplute cu fier vechi, unde toată abundența pe care o purtase apa cu ea era depozitată. Acestea sunt exemplele cele mai serioase, pe care mi le amintesc, de moduri în care cele mai obișnuite lucruri pot fi transformate în valori de o persoană grijulie și atentă. Pentru un preț de 10 florini/cwt, o sumă de 24 000 de florini este obținută astfel anual. Din apă, poate fi produs cupru verde sau sulfat de fier, la un preț de 50 creițari/cwt. În Moldova și Austria, prețul este de 2,50 florini/cwt; însă costul de transport pe o distanță mai lungă ar anula tot profitul.

p. 329 Am mers la mină, care este bine făcută, și am văzut // cum piatra este impregnată din belșug cu minereu. Cuprul produs aici este unul din cele mai bune și la același nivel cu cel australian, la același preț pe piață. Nu conține arsenic și antimoniu. Producția anuală este în prezent de 2 400 cwt, însă ar putea fi produs mult mai mult dacă lucrările s-ar desfășura pe o scară mai largă. Prețul de vânzare pentru 1 cwt este de 75 florini; costul de producție, 40 florini. Lemnul este ieftin și există suficient pentru următorii o sută de ani. Mina aparține unei companii, care efectuează și lucrări de fierărie în sud, care însă nu rentează; pierderea adusă de acestea din urmă este compensată de lucrările de la Bălan. Dacă acționarii ar avea mai mult capital, aceasta s-ar dovedi una din cele mai bune afaceri din Europa; dar fără bani sunt blocați în acțiunile lor și abia dacă pot face ceea ce este necesar pentru întreținerea și lărgirea mecanismului. Am încercat să aflu dacă ar dori să-și vândă acțiunile sau dacă ar accepta să primească persoane care să aducă aportul necesar de capital: însă, în Transilvania, oamenii nu răspund totdeauna la întrebări, nici măcar atunci când sunt în cauză problemele lor. Prin urmare, nu pot să spun ce ar face: dar mi s-a spus odată că s-ar putea obține proprietatea. În acest caz, cel care ar obține-o, s-ar putea considera un om norocos. Mecanismul de aici pentru spălarea, cernerea și separarea minereului este de o ingeniozitate maximă. Este

invenția consilierului ministerial Rittenger. Am întrebat despre români aici și mi s-a spus că sunt „foarte harnici”. Acesta este, fără îndoială, efectul exemplului și însoțirii cu minerii maghiari și sași; la fel cum, în Anglia, irlandezul e un muncitor la fel de perseverent ca și cei din jurul lui. Într-adevăr, tot ce am văzut și auzit mă determină să cred că românii nu doresc decât legi stricte, aplicate în mod strict, cu oportunități de instruire, pentru a-i face un popor vrednic de a-și ocupa locul între //
popoarele civilizate ale Europei. Sunt ambițioși și doritori să se ridice. p. 330

Era după-amiază când am plecat în ziua următoare și târziu, seara, când am ajuns în Gheorgheni, un târg armenesc. Birjarul meu a întrebat despre Anglia și părea că i se luase o greutate de pe cap când a auzit că locuitorii sunt protestanți. Auzind că este o insulă, a spus: „O, atunci nu aveți cai!”, iar uimirea lui a fost mare când i-am spus că avem câțiva.

Intrând în han și întrebându-l pe cârciumar, care stătea în camera lui confortabilă, încălzită, la un joc de cărți, dacă pot închiria o cameră acolo, mi-a răspuns imediat: „Nu!” și, neluându-mă în seamă, și-a continuat jocul. I-am rugat pe niște ofițeri austrieci, care luau cina la o masă alăturată, să îmi arate unde pot găsi un alt han, mi-au răspuns, cu acea politețe forțată care am observat că le caracterizează purtarea față de un străin. Am mers acolo și am primit o cameră. Curând după aceea, unul din domnii respectivi a venit la mine și m-a întrebat dacă nu vreau să mă alătur lor la masă, exprimându-și în același timp regretul pentru modul nepolitic al proprietarului, care, la urma urmei, era un om foarte de treabă; într-adevăr am descoperit că așa era. Era un secu deosebit de dârz, cu o înălțime de aproape șase picioare și corpulent, un bărbat care dă bine în lume, cu multe terenuri și o casă frumoasă. Am devenit foarte buni prieteni și nu a mai existat nimic care să nu fi făcut pentru mine. Nicăieri nu am fost primit mai bine decât la el; a doua zi, spunând ceva cum că sosirea mea era târzie și camera nu era liberă, s-a scuzat într-un fel pentru asprimea lui și mi-a oferit, dacă îmi doresc, să merg să mă cazez acum la el. Mi-a plăcut independența omului. Oferta a fost făcută pur și simplu, cu cele mai bune intenții, // fără să se resimtă în ea dorința de a pune mâna pe un client. Avea p. 331
prea mult respect de sine încât să facă asta și prea mulți bani, pe de altă parte. Totul indica belșug. Camerele erau deosebit de curate și aranjate cu multă grijă și am plătit mult mai puțin decât pentru camera mică din hanul din apropiere. Cred că numele excelentului meu prieten este Domokos și îi recomand oricărui călător prin Gheorgheni să se oprească la casa confortabilă a acestuia: nu va găsi nicăieri o gazdă mai bună.

Aici mi-am încercat din nou norocul cu vânătoarea de urși, un bărbat pe care l-am trimis în recunoaștere spunându-mi că existau în pădure câțiva; toamna aceea fuseseră împușcați nouă. Trebuie să fi fost și mulți lupi, întrucât douăzeci și șapte de cai fuseseră devorați în același an, doar dintre cei ai locuitorilor din Gheorgheni. Aveam cu mine optzeci de bărbați, lăsând pregătirile în seama individului în cauză căruia, fiind comandant-șef, părea să îi placă să aibă cât mai multe persoane în subordine. Niciodată în viața mea nu mai întâlnisem o ceată atât de zgomotoasă. Erai complet inutili pentru scopul urmărit; umblau de colo-colo, fără niciun ordin, dând din gură continuu și făcând ce îi tăia capul. Singurele lucruri pe care păreau să le înțeleagă clar erau să construiască colibe din lemn și să bea coniac; în ambele

domenii dădeau dovadă de măiestrie. Ne oprisem dimineața într-un luminii îngrădit de o colină mică, cu un pârâu în margine, și când m-am întors seara, acolo era ridicată coliba mea, frumos construită, cu cârlige deasupra stâlpilor ușii pentru a-mi agăța armele sau hainele, iar înăuntru se afla un pat grozav din frunze și crengi de brad. În jurul ei erau altele mai mici, pe care le construiseră pentru ei, și peste tot – unele pe povârnișuri, altele printre pietre sau lângă apă – ardeau focuri vesele, // <oamenii> stând grupuri-grupuri de vorbă sau tolăniți în fața lor. Jumătate de noapte cerul a fost arămiu, datorită flăcărilor. Căii pășteau în libertate, căruța era adusă lângă colibă, iar eu aveam butoiul cu rachiu lângă colibă, pentru că nu era recomandat să îl lași toată noaptea nepăzit³³⁵. Am plecat câteva zile, însă nu am văzut decât urme recente ale animalelor pe care le căutam. Are mare farmec viața într-un astfel de bivouac și păresem locul cu mare regret, deoarece fusese pentru mine, cu excepția unei nopți, o casă confortabilă.

După întoarcerea în Gheorgheni, am plecat spre Borsec, una dintre cele mai celebre băi din Transilvania. Pentru a ajunge acolo trebuie să treci un deal abrupt, lung și înalt, departe de drumul principal. Din vârf vezi o câmpie și o vale în depărtare și, imediat sub tine, ceea ce pare a fi o parte din Pădurea Neagră. La poalele acestei pante abrupte se află Borsecul, și dincolo, pe coastă, se află izvoarele ce îl fac atât de faimos. Apa este mai revigorantă și reconfortantă decât cea din Selters³³⁶ și o găsești în toată țara, pe fiecare masă, lângă o sticlă cu vin³³⁷. Acest obicei de a amesteca vinul cu apa este, cred eu, motivul pentru care atât de puține persoane din țară țin să bea vin de calitate superioară. Acolo unde am găsit pe masă un vin foarte bun și unul inferior, eu am fost singurul care am băut din vinul bun; ceilalți au preferat invariabil felul mai slab. De fiecare dată // s-a amintit același motiv: „Celălalt este atât de tare”. De aceea, probabil, nu găsești vin bun la hanuri și întotdeauna este băut cu această apă minerală excelentă, calitatea vinului neavând importanță.

Pe o bucată de pământ care este, poate, ceva mai mare de o milă în circumferință, se ridică unsprezece izvoare, unele dintre ele, deși curg la distanță mică, variind considerabil în calitate, cantitate și temperatură. Sunt deasupra tuturor apelor similare în Europa în ce privește cantitatea de acid carbonic pe care o conțin și în nivelul scăzut al temperaturii. Sunt plăcut acidulate și lasă pișcături pe limbă; aciditatea ridicată gâdilă nasul, precum șampania când este băută repede. Se zice că odinioară apa era chiar mai acidulată decât acum.

Izvoarele, spune povestea, au fost descoperite de un păstor în străfundurile a ceea ce erau odată păduri necălcate de om; și păstorul, bucurându-se de puterea lor, le-a răspândit faima printre cunoștințele sale. Însă ar fi rămas mult timp ascunse de lume, dacă un ofițer de la curtea lui Iosif II nu s-ar fi însămătoșit datorită folosirii

³³⁵ „Îmi place întotdeauna să mă uit la soluțiile adoptate de oamenii ce locuiesc, fie temporar, fie definitiv, în natură. Butoiul nostru s-a crăpat puțin – lucru serios. Dacă mi s-ar fi cerut să opresc scurgerea, nu aș fi știut cum să o fac. Însă un român a luat o bucată de lemn rășinos, a aprins-o și, lăsând rășina să curgă de-a lungul crăpăturii, între doage, l-a lipit pe loc”. (n.a.)

³³⁶ Localitate în landul Hessa, Germania, renumită pentru apele sale.

³³⁷ „Un țăran intră într-o cramă și cere «o pereche», însemnând o pereche de sticle – una cu vin și una cu apă de Borsec”. (n.a.)

lor. Eficiența băilor a devenit cunoscută și apa a început să fie dusă la Viena ca articol delicios de lux pentru masă. De atunci, nemții, maghiarii, moldovenii, românii și turcii vin aici anual în număr mare. Trebuie să se construiască case noi, proprietarii și restauratorii se îngrijesc de nevoile vizitatorilor și, pentru că este cea mai renumită baie în ce privește efectul asupra sănătății, este prima din Transilvania în ce privește facilitățile. La început era periculos să încerci să ajungi la locul respectiv printr-o pădure fără cărare; acum ajungi acolo pe o șosea excelentă. Sticlele cu apă, care în scurt timp au ajuns pe mese în întreaga țară, erau transportate pe spatele cailor; acum căruțe mici, ca niște căzi pătrate așezate pe roți, în care // sunt așezate sticlele curate cu apă, merg înainte și înapoi în linie continuă, p. 334 pentru a le trimite în străinătate. Zi și noapte, fără întrerupere, sticlele sau „cilindrii”, cum sunt numite, sunt umplute la izvor. Nu are loc nicio întrerupere. Două milioane sunt depozitate sau trimise anual; și deoarece fiecare costă la locație 12 creițari, încasările din transport sunt considerabile. Imediat după ce sunt umplute, sunt astupate, apoi duse la analiză și acoperite cu o foiță de staniol și ceară. Aproximativ 5 000 de sticle se consideră că explodează anual, atât de mare este cantitatea de gaz conținut de apă. Într-o livră se află 52 inch cubici de acid carbonic³³⁸. Această apă rămâne peste ani, fără să își piardă calitățile; este singura apă minerală de acest gen care poate trece de ecuator fără a se altera. A fost trimisă o mostră din ea cu „Novara” și, la întoarcerea vaporului, băutura era tot atât de proaspătă și gazoasă, ca și la îmbuteliere. Temperatura izvorului este de +7.5 grade R, în timp ce cea a apei de la Selters este de +13.5 grade R. Pe vreme uscată, apa este mai puternică, deoarece acidul carbonic se dezvoltă mai liber. Băile reci sunt recunoscute drept cele mai eficace dintre toate cele cunoscute, datorită temperaturii scăzute a apei și a cantității de acid carbonic pe care îl conține. Puterea sa dătătoare de sănătate și vitalitate asupra nervilor și mușchilor este de neegalat; deși la început este greu de suportat răceala apei, aceasta produce imediat o căldură plăcută și înviorătoare. Dacă locul acesta s-ar afla lângă marile capitale ale Apusului, ar fi mult prea mic pentru miile de persoane ce s-ar înghesui aici pentru a-și recăpăta sănătatea sistemelor slăbite și pentru a-și reorganiza viața dezordonată. Probabil că nu există niciun izvor care, pentru un astfel de scop, să // concureze cu Borsec. Nu p. 335 este aici locul pentru referiri la diversele tulburări în care este recomandată; propun cititorului o cărticică a dr. Ignaz Meyr, *Die Heilquellen von Borszek in Siebenburgen*, Brașov, 1863³³⁹. O baie costă 10 creițari; hrana și cazarea sunt tot

³³⁸ „Analiza Facultății de Medicină din Viena”. (n.a.)

³³⁹ „Dau o analiză a «izvorului principal» folosit pentru băut și a celui pentru îmbăiat, luată din lucrarea de mai sus:

10 000 centimetri cubi = 10 litri, conțin în grame	Temperatura	
	7,3 ⁰ R	7,5 ⁰ R
Carbonat de sodiu	7,780	5,783
Carbonat de calciu	15,070	10,250
Carbonat de magneziu	7,070	5,592
Protoxid de fier	0,150	0,201
Clorură de potasiu	0,250	0,107
Clorură de sodiu	0,790	0,568

atât de rezonabile; poșta ajunge de două ori pe săptămână în sezon; și întotdeauna găsești acolo lume bună, nobili maghiari cu familiile lor și boieri din Moldova învecinată. În 1823 izvorul a fost lovit de un fulger și a dispărut și mare a fost teama că a dispărut pe vecie. Săpând însă, a fost regăsit.

Locul acesta, în mâinile unei persoane cu capital și spirit întreprinzător, ar rivaliza curând cu cele mai frecventate locuri de apă minerală din Europa; însă sejurul aici trebuie să fie făcut la fel de agreabil ca cel din Baden, Homburg, Ems sau Toplitz și faima trebuie să-i fie răspândită pe măsură. Ridicarea Borsecului este împiedicată de nerozia comunității căreia îi aparține. Pentru prima concesiune, de cinci ani, cred, s-a plătit 40 zwanzigers, sau 1 liră și 1 șiling; pentru a doua, s-au cerut 200 de zwazingeri; iar în prezent, concesionarul plătește 32 000 de florini p. 336 pentru // o concesiune pe cinci ani. Dacă Borsec ar fi mai bine-cunoscut, străini fără număr ar veni aici și întreaga vecinătate ar profita de bogăția câștigată. Însă satul căruia îi aparține proprietatea nu poate să îl concesioneze pentru un termen mai lung de cinci ani; cu cât sunt presați mai mult să facă lucrul acesta, cu atât devin mai suspicioși. Niciun concesionar, prin urmare, nu și-ar investi capitalul într-o afacere ce îi poate fi luată imediat ce ar începe să culegă roadele investiției.

Piatra de nisip de un alb orbitor se găsește aici din belșug, excelentă pentru producerea de sticlă din cea mai fină. Cele mai bune oglinzi se pot fabrica din ea; însă se folosește doar pentru producerea de sticle pentru apa minerală, iar acestea sunt pe cât se poate de rău adaptate pentru scopul lor. Nu doar că sticla este neobișnuit de subțire, dar găturile sunt cât se poate de scurte; dopurile din plută, prin urmare, sunt nu mai mari decât unghia, în timp ce pentru a preveni ieșirea gazului, acestea trebuie să intre bine într-un gât de sticlă lung. Ca dovadă în plus a stării deficitare a tuturor lucrurilor legate de producție și comerț, pot să menționez și proveniența capsulelor din staniol pentru sticle din Hamburg sau Nürnberg. Nici măcar una nu este produsă în țară, nici măcar în monarhie.

Chiar lângă un pârau ce curge lângă drum se află un dig cu o grosime de șapte picioare, din tuf calcaros, în care sunt păstrate foarte frumos impresiunile și pietrificările frunzelor și trunchiurilor de arțar și fag; într-adevăr, întregul mal este format din aceste rămășițe. Fiecare formă delicată și fiecare ramificație este păstrată cu o acuratețe deosebită. În apropiere, printre stâncile de calcar mărunțite, se află o grotă unde, chiar și în verile cele mai calde, se găsește gheață. Intrarea în Moldova se face în apropiere, prin trecătoarea Tulgheș³⁴⁰, unde în urmă cu treizeci și cinci de ani cartoful era încă necunoscut, iar cultura acestuia a fost introdusă forțat. //

Bauxită	0,050	0,210
Bioxid de siliciu	0,730	0,540
Elemente solide	31,920	23,251
Acid carbonic sub formă de bicarbonați		9,870
Acid carbonic în stare liberă	17,920	21,192
Total elemente	49,840	54,313

Izvorul numit «Wald Quelle» conține acid carbonic 25 640 în stare liberă și are o temperatură de 5,5⁰ Rⁿ. (n.a.)

³⁴⁰ Tölgyes.

În timp ce mergeam prin Reghin – sau, cum îl numesc nemții, Sächsisch-Regen – am luat-o spre Toplița, situată pe Mureș, cu intenția de a trece pe malul lui. Există un alt traseu, mai direct probabil, practicabil doar călare, prin Remetea³⁴¹ peste munți. Acest din urmă sat a fost singurul loc unde am auzit că se comit violențe asupra călătorilor. Drumul este singuratic și favorabil pentru jafuri. Însoțitorul meu trecuse pe acolo, cu câțiva ani în urmă, cu cai pentru piață și ajungând într-un loc a găsit niște comercianți care fuseseră jefuiți, șezând pe stânci și plângând pierderea bunurilor. Nu s-a întors, ci și-a continuat drumul și nu a fost atacat. Satul Remetea are un renume prost în împrejurimi.

Ciuc este tărâmul trufelor: sunt atât de multe aici, încât la Miercurea Ciuc³⁴² poți cumpăra 32 livre pentru doar doi florini. În acest din urmă loc se află o mică cetate cu șanț cu apă și redute, construită în 1620 de căpitanul Franz Millo din Ciuc și distrusă în 1661 de turci. A fost reconstruită mai târziu de guvern și acum adăpostește o mică garnizoană. Am trecut o colină, lângă care a avut loc ultima luptă cu tătarii invadatori și unde încă găsești vârfuri de săgeată. Am văzut cum s-a păstrat în timp mărturia privind invadatorii. „Au fost”, relata gazda mea, „după cum am auzit, o rasă de oameni urâți, cu capete mici și ochi foarte înguști.” Tătarii au fost înfrânți și a trebuit să predea ostaticii. Caii din Ciuc sunt animale mici și sunt descendenții celor aduși și lăsați aici de tătari în invaziile lor.

Câmpiile sunt păscute regulat de oi, îngrădite de gardurile de pe pământul lăsat pârloagă.

La Toplița se face comerț cu bușteni. Aceștia sunt duși pe Mureș, atunci când curentul, // care este încă în formare, nu e prea scăzut. Afacerea, una de anvergură, p. 338 este condusă de un nobil maghiar, care, cu acel spirit întreprinzător ce îi caracterizează pe maghiarii din Transilvania în prezent, a construit ecluze, realizate excelent, pentru aducerea lemnului în aval pe râu. M-am oprit la casa directorului de lucrări și am fost primit cu mare ospitalitate. Sunt angajați foarte mulți italieni, aduși aici din Viena. Sunt mai pricepuți decât românii și lucrează mai repede.

Am fost surprins să găsesc un frumos porc englezesc în curte. Creșterea animalelor e înfloritoare aici, ceea ce nu se întâmplă pe întregul continent: însă nu este prea mult agreată, din cauza cantității mari de grăsime pe care o produce animalul. De-a lungul țării, găsești păsări de curte din rasa Cochin China; dar, nu cu mult timp în urmă, a început o cruciadă împotriva întregii rase și în fiecare sat au realizat un sacrificiu, obligați de o superstiție populară. Cauza a fost una destul de ridicolă. În anumite perioade, negustorii de mărunțișuri obișnuiau să meargă din casă în casă pentru a aduna pene de pe coada cocoșilor de rând, care sunt folosite în armată ca penaj pentru anumite regimente. Pe acestea le cumpărau pe nimic ori la schimb cu lucruri de-ale lor. Însă pe măsură ce cocoșii fără coadă Cochin China au devenit tot mai populari, acești oameni nu mai găseau pene, oriunde mergeau. Traficul a luat sfârșit dintr-o dată. Un bărbat mândros că era continuu dezamăgit, se pare că a spus, totuși pe jumătate în glumă: „Veți vedea că veți fi judecați pentru că creșteți acele brute fără coadă”. La un timp după aceasta, culturile au scăzut sau a

³⁴¹ Remete, sat, com., jud. Harghita.

³⁴² Csik Czereda.

fost o secetă – nu îmi amintesc exact; și oamenii au crezut că îi ajunsese pedeapsa divină prevestită. Prin urmare, pentru ispășire, s-a declarat război împotriva rasei chinezești și a avut loc un sacrificiu public al păsărilor cu picioare lungi, acestora fiind-le tăiate capetele.

- p. 339 Drumul pe lângă Mureș, către Reghin, este deosebit de pitoresc. // Orice călător ar fi încântat de el. Drumul era în lucru și înainte nu se putea ajunge acolo decât pe jos sau călare. Uneori ajungeam în albia largă a râului, pe care am fost nevoiți să îl trecem de opt ori. Caii, mergând în sus și în jos, și-au croit drum într-un mod surprinzător. O mare parte a drumului, valea este suficient de largă cât să permită trecerea râului; din loc în loc se lărgește, iar mai departe, în zonele de sus, se află satele românești, cu biserica din lemn pictată, pe o mică ridicătură de pământ; pentru că bisericile grecești sunt întotdeauna așezate, pe cât posibil, pe o colină sau un vârf de deal. Sunt construite din bușteni, precum casele, capetele așezându-se în cruce acolo unde se întâlnesc. Există un peristil arcuit ce înconjoară
- p. 340 // clădirea și care, ca și prispa și zidurile, este decorat cu arabescuri colorate și cu figuri de sfinților. Toate acestea reprezintă cu siguranță cea mai primară artă, însă sunt totuși plăcute. În Norvegia, la fel, se găsesc biserici din lemn, însă ele datează de mai mult timp (secolul al unsprezecelea sau al doisprezecelea). Sunt acoperite cu sculpturi runice, iar această podoabă, de la o anumită distanță, arată foarte asemănător cu decorațiile pictate din aceste construcții românești. Pe unele dintre morminte era câte o cruce, la capătul căreia, ca și la capătul barei orizontale, se afla o cruce mai mică. Aceasta denota că, lângă părinte, era înmormântat și un copil. Există locuri unde stâncile, acoperite cu pădure până în vârf, se ridică perpendicular din apă, care spumegă prin canalul îngustat, abia lăsând un petec de pământ pentru trecere, la baza lor. Bucăți de stâncă imense, golașe, din calcar zimțat, crăpate și sfărâmate, par să limiteze orice alte progrese. Piscurile zac acolo golașe, iar copacii mari, albiți de elementele naturii, stau atârnați deasupra depresiunilor de sub ei. Ești închis între stânci și doar învărtindu-te în jurul lor găsești calea de ieșire. Pe cealaltă parte, printre fagii de pe pantă, se ridică din când în când vârfuri de stâncă, precum castelele pe jumătate ruinate. În drumul nostru am întâlnit femei românce pe cai; au venit călare, cu albele lor năframe lungi atârând pe spate sau fluturând în bătaia vântului. Fețele lor erau aproape acoperite. Părea ca o cavalcadă orientală; și erau bărbați cu ele, maghiari în albastru deschis și soții lor <români> în scurte din blană de oaie și căciuli din blană, cu curelușe în jurul picioarelor. Am oprit să luăm masa la o casă aflată la jumătatea drumului, locuită de o familie săsească. Era curată și nu am putut să nu mă gândesc că un cap
- p. 341 obișnuit, // neîmpodobit, arată mai bine, la urma urmei, decât podoabele pe jumătate sălbatice, deși pitorești, ale femeilor pe care le întâlnisem. A fost plăcut să aud din nou „guten Tag” rostit de o femeie cu picioarele nelegate cu cărpe și curele, ci cu o rochie creștinească formată dintr-o bluză și fustă. Ea a spus că viața era grea în mijlocul unei populații atât de crude și necivilizate; mai ales că, soțul ei, fiind la lucru toată ziua, o lăsa mult timp singură.

Când am ajuns în Reghin era întuneric și nu eram hotărât dacă să încerc la han sau, așa cum o făcusem înainte, să merg acasă la pastorul protestant. Nu aveam nicio scrisoare <de recomandare> pentru el și mă simțeam jenat să îi cer

ospitalitatea într-un loc unde, acesta fiind oraș, nu era deloc necesar să o fac. Totuși, amintirea camerelor confortabile pe care le-am avut întotdeauna în casele parohiale, conversația plăcută și primirea caldă m-au făcut să mă decid și i-am cerut bărbatului să mă ducă „zum Herrm Pfarrer”.

A fost cam neobișnuit pentru un străin să apară cu geantă și bagaje și să ceară să fie primit; dar bunul cleric a înțeles direct problema, iar el și cei din casa lui erau ocupați să îl facă pe noul oaspete să se simtă bine. Și curând așa m-am simțit. Toată atenția ce poate fi imaginată mi-a fost arătată și fiecare gest al membrilor familiei mi-a spus, mai bine decât cuvintele, cât de mulțumiți erau să mă aibă sub acoperișul lor.

Orașul se întinde chiar pe malul drept al Mureșului, pe o ridicătură mică, ceea ce îi dă o înfățișare frumoasă, atunci când îl privești de pe câmpia joasă. A fost distrus de maghiari în 1848; de atunci datează noua înfățișare a clădirilor. Negoțul principal se face cu lemnul, care este dus pe apă la Seghedin³⁴³, și de acolo pe Dunăre la Viena, Pesta etc. Locuitorii (4 771) trăiesc bine, lucru pe care îl arată stilul de viață // și interioarele caselor. Într-adevăr, Reghinul este considerat drept p. 342 unul din cele mai prospere orașe săsești³⁴⁴. Peste tot se găsesc urme ale romanilor, unelte din bronz, monede, urne, monumente și drumuri, unul dintre ele cunoscut încă drept „drumul lui Traian.”

Capitolul XXII

p. 343

Un circuit

Un timp am avut privilegiul să fiu oaspetele mai multor familii maghiare și să mă bucur de atmosfera plăcută a căminului lor. În câteva dintre <aceste familii> încă se mai puteau observa mărturii ale cumplitei furtuni³⁴⁵ care s-a dezlănțuit acum câțva timp în regiune, iar pagubele provocate erau încă vizibile. Fiecare a suferit, dar puțini dintre cei care au fost expropriați au reușit să-și recupereze averile înstrăinate. La mulți dintre ei am întâlnit o încântătoare liniște sufletească, ce a caracterizat întotdeauna relațiile mele cu maghiarii. Modul în care stăpânul și stăpâna casei veneau să mă întâmpine când ajungeam pe moșia lor avea un farmec aparte și mă bucuram că am poposit la ei în drumul meu. Această politețe, calmul perfect, alături de distincția lor de moșieri, atribute ce se întâlnesc numai în înalta societate, erau lucruri des întâlnite la această nație. Îmi amintesc că odată am sosit pe neașteptate în casa unor burghezi. După primirea cordială din partea soțului, consoarta și-a făcut în scurt timp apariția. Cu câtă măiestrie și-a îndeplinit // datoria p. 344

³⁴³ Czegedin, oraș în Ungaria.

³⁴⁴ „Este caracteristic ca într-un oraș atât de mic ca și acesta, următoarele ramuri ale științei să fie predate în școlile publice. Conform unui raport de învățământ din 1762. se preda „1. Grammatica La. Graeca et Hebraica. 2. Syntaxis. 3. Poesis. 4 Rhetorica. 5. Historia. 6. Geographia. 7. Mathesis. 8. Logica et Philosophia, Theoretica et Practica. 9. Metaphysis; Jus Nat.: Philosophia Morum. 1. Theologia, Theologica et Moralis”. (n.a.)

³⁴⁵ Se referă la revoluția de la 1848.

de gazdă și cu câtă grație! În comportamentul său era o demnitate aparte; și când, mai târziu, câțiva înalți demnitari și-au făcut apariția, modul în care i-a primit și i-a așezat la masă le-ar face geloase și pe cele mai distinse doamne din înalta societate. Acest mod de a se comporta, specific poporului maghiar, ieșea și mai mult în evidență în contrast cu manierele celor câteva doamne nemaghiare prezente. Cât de mult pierdeau acestea prin comparație! Păreau needucate față de grațioasa mea gazdă!

În întreaga provincie sunt răspândite reședințe minunate, în care, inițial, maghiarii duceau un trai îndestulat. Într-una am descoperit rămășițele unui bazin cu broaște, în care erau ținute aceste vietăți pentru a fi găsite, un lux de care nu-mi amintesc să fi auzit în altă parte.

O astfel de casă impunătoare poate să vadă orice drumeț care trece pe lângă Gornești³⁴⁶, pe drumul dintre Reghin și Târgu Mureș. Acest loc a avut mult de suferit în perioada revoluției: tablourile au fost distruse, podelele smulse, mobila tapițată cu mătase a fost furată, volumele din bibliotecă au fost decopertate și s-au transformat în cingători și sandale din piele. Niciun geam nu mai exista, pe scurt totul era distrus. Locul a fost restaurat cu simplitate, iar curățenia, ordinea și confortul care domneau acum acolo nu te duceau deloc cu gândul că a fost odată vandalizat. Mureșul curge de-a lungul întinsei văi, așa că meleagurile sunt foarte roditoare. Proprietatea Gornești este cultivată cu iscusință, iar în anexele gospodărești poți găsi pluguri, grape, tocători de nutreț și alte unelte, cât și locuri special amenajate, pentru hrănirea vitelor. Totul a fost adus în aceasta formă compactă după schimburi și achiziții de terenuri între diverși proprietari. Sistemul de rotație al cultivării grânelor este: rapiță, grâu // și trifoi timp de doi ani; seară și porumb în anul următor, după care se revine la rapiță. În anul 1863, semințele de rapiță costau 14 florini pe găleată, grâul 4 florini, seara 2 florini și 40 creițari. La 1 decembrie, seara coborâse la 1 florin și 20 creițari. Un om care are pământ este *obligat* să îl cultive bine; ține mai mult de instinctul de autoconservare, deoarece taxele sunt mari și dezavantajele cu care se va confrunta multe³⁴⁷. Lucerna înflorește opt sau zece ani, după care este tăiată și se seamănă porumb. Pepenii cresc aici în abundență: câmpuri întregi sunt semănate cu pepeni la fel cum, în împrejurimile Londrei, sunt cultivate căpșunile.

La Gornești se află o minunată herghelie de cai de rasă ce aparține contelui Dominic Teleki. Caii săi sunt faimoși, iar despre speciile pe care le-am văzut pot spune că își merită renumele. Ei sunt rezultatul împerecherii armăsarilor englezi cu iepelile transilvănene, sunt robuști și pot face față cu ușurință celor mai grele munci. Sunt animale frumoase și se potrivesc perfect dorințelor stăpânilor lor de a-i încăleca sau de a-i înhâma la trăsură. Caii de trăsură se pot găsi la un preț cuprins între 600 și 800 florini, iar perechea între 800 și 1000 florini. <Caii> excelenți pentru călărie <costă> între 500 și 700 florini bucata. Distanțele pe care oamenii le parcurg în aceste locuri, zile de-a rândul folosind același cal, ar pune pe gânduri un vizitru din Anglia, <mai ales că> niciodată nu renunță și nu fac mofături la mâncare. Mânjii cutreieră pajiștea întreaga zi, fiind expuși frigului aprig din

³⁴⁶ *Gromeszeg*, sat, comună în județul Mureș.

³⁴⁷ Înainte de 1848 taxele se ridicau la două milioane, acum sunt 11". (n.a)

timpul iernii, având pe ei doar o pătură, uneori fiind nevoiți să îndure lipsa hranei. Conte Lazar are și el, lângă Târgu Mureș, o herghelie impresionantă. A plătit sume fabuloase pentru caii pur-sânge englezi, iar caii rezultați sunt prezentabili, cu picioare lungi și bine proporționați. Din punctul meu de vedere sunt mai puțin apti pentru muncile câmpului, spre deosebire de caii contelui Teleki. În timpul revoluției mulți nobili și-au pierdut, pe lângă diversele proprietăți valoroase, // p. 346 armăsarii lor bine îngrijiți, iepele și mânjii aduși tocmai din Anglia, cu mari sacrificii financiare.

Târgu-Mureș este cel mai mare oraș al secuilor și centrul vieții lor politice, așa cum Clujul a devenit metropola populației maghiare. Orașul are străzi largi și case bine construite. Există școli publice foarte bune, catolice și protestante, ultimele bogat înzestrate. Dar mândria orașului este valoroasa bibliotecă a ultimului cancelar, contele Teleky³⁴⁸. El a lăsat-o familiei cu condiția să fie deschisă publicului. Biblioteca este frumoasă, iar colecțiile, în special cele bogate de limbă greacă și latină, oferă dovezi ample despre gusturile nobilului fondator. Există aici, printre alte curiozități, un manuscris al lui Tacitus³⁴⁹ din biblioteca regelui Matei Corvin³⁵⁰. Dacă mai era nevoie de o dovadă privind // eficiența p. 347 comunicațiilor dintre diferite regiuni ale unei țări, aceasta poate fi găsită aici. Până la existența noului drum, comitatul Gheorgheni, care avea puțin porumb, nu a putut să obțină proviziile <necesare> din ținuturile bogate care mărginesc râul Mureș, <fiind nevoit> să le importe din îndepărtata Moldovă. Ce anomalie, de exemplu, în timp ce în această vale porumbul costa numai doi florini pe găleată, populația necăjită din Ungaria murea de foame! Și toate acestea pentru că nu existau mijloace pentru aducerea produselor din afara regiunii și depozitarea lor într-un loc, de unde, cu ajutorul unui transport rapid, ar fi putut fi accesibile tuturor. Chiar și primăvara, după căderi masive de zăpadă, când totul începe să se dezghețe, atunci când este anotimpul cel mai greu pentru starea drumurilor, eu le-am găsit foarte bune. Ele străbat întreaga țară. Într-adevăr „guvernul a făcut multe în acest sens”, îmi spunea informatorul meu, „mai mult decât în ultimii o sută de ani”. Înainte de 1848 o trăsură a poștei venea de la Sibiu cu scrisori o dată la două săptămâni; astăzi sosesc zilnic mai multe transporturi.

Există o regiune între Târgu Mureș și Cluj, mărginită de trei râuri, Mureș, Arieș³⁵¹ și Someș³⁵², care, datorită aspectului părăsit, este contrastantă cu restul țării. Se numește Câmpia Transilvaniei – ceea ce înseamnă, cred, mlaștină sau ținut fără păduri. Seamănă cu dealurile calcaroase și nu se vede nicăieri nici un tufiș. Am mers acolo. <Am văzut> spații întinse spre infinit, creste lângă creste, arătând sumbre și pustii. Localitățile și populația seamănă cu ținutul, la fel de lipsite de veselie. Un drum roman trece prin Câmpia Transilvaniei spre Hațeg³⁵³ și merge

³⁴⁸ Este vorba de Samuel Teleky (1739–1822).

³⁴⁹ Cornelius Tacitus, istoric roman (56–117).

³⁵⁰ Matei Corvin, rege al Ungariei (1458–1490).

³⁵¹ *Aranyos*.

³⁵² *Samosch*.

³⁵³ *Hatzeg*.

p. 348 probabil spre Rodna. // [...] Locuințele țiganilor m-au uimit prin mizeria lor. De obicei prezența mea era motiv de mare agitație și locuitorii se adunau imediat înaintea fiecărui sălaș, discutând între ei despre semnificația vizitei mele sau repetându-și unul altuia ceea ce am spus și întrebările pe care le-am pus. Deși era frig și înghețat, copiii de zece sau doisprezece ani stăteau dezbrăcați în fața bordeielor. Așa stăteau deseori pe o bucată de gheață și alunecau pe pantele înghețate cu picioarele adunate sub ei. Mulți dintre ei mor din cauza lipsurilor, dar odată trecut primul an de viață, trupurile lor călite suportă ușor orice privațiuni. Aceste populații suportă căldura și frigul, aproape totul, cu excepția vântului. Față de acesta au o adevărată spaimă, sunt neputincioși și se retrag din fața lui neajutorați. De aceea se așează, de fiecare dată, pe partea însorită a coastelor.

Toate informațiile despre această rasă sunt pentru mine de un interes special și multe particularități ale obiceiurilor și // caracterului lor, pe care le-am observat în diferite perioade, le-am notat conștiincios. Țiganul este, în general, un muncitor mai bun decât românul. Este mai rapid, mai îndemnatic, dar trebuie să fie supravegheat pentru a nu pierde timpul la fel ca celălalt. Este curios că anumite munci le face bine, iar altele, rău. De exemplu treieră bine, muncă pentru care nu sunt plătiți, dar primesc în schimb o parte din grâne. La fel de bine dau cu târnăcopul, dar nu pot face căpițe de fân. Această <din urmă muncă> o face românul. Pentru prelucrarea cânepii, o țigancă este mai îndemnatică decât o româncă. Însă încărcarea fânului cosit nu este o muncă pentru o țigancă. Țiganii excelează în lucrările pământului, făcând îndiguiuri și șanțuri. Nimeni nu-i poate întrece în aceste <munci>. Peste tot există prejudecăți împotriva țiganilor, ei fiind considerați populația paria a Europei. Dar aceste <prejudecăți> sunt mai puternice în mediul rural decât în cel urban, țăranul fiind mult mai conservator decât orășeanul. Așa se explică de ce în sate niciun țigan nu frecventează școala, pentru că țăranii nu îngăduie copiilor lor să stea alături de țigani. Același sentiment există în America față de populația de culoare. Totuși, în Bistrița, oraș locuit de sași, câțiva copii de țigani merg la școala publică. Părinții lor locuiesc într-o casă civilizată, la marginea orașului și i-am văzut pe băieți că știau să citească, să scrie, să socotească bine, ceea ce părinții lor nu știau să facă. <Tatăl> era protestant, iar <mama>, catolică. La început, orășenii au vrut învățământ separat pentru copiii lor, dar directorul a refuzat, spunând că dacă <copiii țiganilor> vin la școală curați și îmbrăcați decent, nu exista nici un motiv să nu stea împreună <cu ceilalți elevi> la cursuri. Astfel aveau o conduită asemănătoare celorlalți. Acești țigani trăiesc pe moșia unui nobil, ca un fel de anexă de care nu poți scăpa, și au în general // religia stăpânului lor, oricare ar fi aceasta. La ei predomină o viață de clan. Dar, dacă nobilul îi ofensează, își schimbă imediat religia, din dușmănie, și nu mai au nimic în comun cu el. Vorbesc limba comunității în mijlocul căreia trăiesc. Dacă în sat sunt unguri, vorbesc maghiara, dacă sunt români, româna. Câteodată se căsătoresc și au și ceremonii nuptiale, dar deseori nu merg la biserică și își aleg pur și simplu o soție și // trăiesc cu ea. Ei înșiși, considerați o categorie socială inferioară, se uită disprețuitor la o persoană situată sub nivelul lor, nepotrivită pentru a se asocia cu ei. Un țigan din satul Ceuaș³⁵⁴, de exemplu, nu bea apă din același pahar cu unul

³⁵⁴ Sat, com. Mica, jud. Mureș.

din Bahnea, iar când lucrează împreună la câmp trebuie să li se aducă două ulcioare cu apă pentru a li se potoli setea amândurora. Nu se căsătoresc între ei, considerându-se reciproc nespălați. Plata pentru munca lor este mereu aceeași: grâu, porumb, rachiu etc. Felul de cercei purtați de fata de țigani nu va fi folosit de femeia româncă. Diferă întregul model al ornamentelor.

Țiganul care și-a lăsat viața primitivă și nomadă și s-a așezat într-o locuință decentă în oraș arată gust pentru o oarecare eleganță, atât în îmbrăcăminte, cât și în decorarea casei sale³⁵⁵. Îi plac pânzeturile fine și curate. Se îngrijește ca hainele sale să fie de calitate și bine făcute, iar acolo unde există un magazin, cu siguranță se duce să-și cumpere îmbrăcăminte. Soțiile celor mai bogați muzicanți poartă cele mai fine pânzeturi. Țiganul soldat, după spusele ofițerilor care au avut în subordine astfel de oameni, este curățenia în persoană și înfumurat, iar datorită complexului rasial gulerul de la cămașă și mănușile sunt întotdeauna de un alb strălucitor.

Acești țigani stabiliți într-un loc // sunt în general cinstiți și de încredere, p. 352 ceilalți, nu. Aceia care depind de un nobil și trăiesc pe proprietatea acestuia nu îl vor jefui, simțământul apartenenței la un clan îi va împiedica. Toată lumea este de acord că sunt lași. Acest lucru este afirmat de ofițerii care îi comandă, de preoții sau proprietarii care vin în contact cu ei zilnic. Sunt muzicali. Unii dintre ei, mai școliți, cunosc notele, dar ceilalți cântă după ureche. Nu au talent pentru cântatul cu vocea.

Ca orice copil al naturii, țiganul este bănuitor cu oricine trăiește în altă lume decât el, <care are> dorințe, cu planuri și gusturi de care nu are habar, care pentru el sunt de neînțeles. Ca și pieile roșii, ale căror portrete au fost făcute de Catlin³⁵⁶, țiganii se înspăimântă când li se face portretul. Pentru ei este ca un „medicament” neștiut. Cred că ar pierde ceva din propria persoană sau identitate. O pictoriță, uimită de frumusețea unor copii de țigani, a vrut să-i fie aduși să stea lângă ea, dar aceștia s-au speriat și numai treptat au putut să fie convinși să îndure acest chin.

În împrejurimile Târnavei am observat că țiganii se căsătoresc cu românii și unгурii. Dacă acest fenomen e general, nu pot spune, mai degrabă nu. Câțiva dintre ei au boi și nu duc lipsă de nimic. Așa cum românii le plac vitele, țiganii au un gust special pentru cai, poate și pentru că sunt buni potcovari. Țiganii sunt renumiți potcovari și fierari. Toate activitățile de fierărie // dintr-un sat sunt făcute de ei. Se pare că au o înclinație aparte pentru aceste îndeletniciri și pentru muzică. p. 353

De la Bahnea am plecat într-o dimineață spre Șaroș pe Târnave, unde se întâlnește un fenomen curios. [Se redă un pasaj din lucrarea geologului Franz von Hauer, referitoare la focurile vii].

În următorul sat sunt izvoare sărate, din care, vinerea, locuitorilor li se p. 355 permite să ia apă pentru gătit. Peste tot, dealurile sunt pline de sare³⁵⁷. Pe o coastă am văzut o podgorie minunată.

³⁵⁵ „Cele două camere ale locuinței țigănești de la Bistrița, pe care le-am vizitat, nu erau numai foarte decente, dar și plăcute. Într-una se afla un pian, iar în spatele acestuia picturi și alte decorațiuni. Nu mi-aș fi dorit mai mult nici pentru mine. Omul plătea opt florini taxe, iar în loc de închiriere era proprietarul casei, era obligat să măture piața, iar dacă era nevoie lucra și drept curier al autorităților municipale. Astfel a economisit bani, spunea el”. (n.a.)

³⁵⁶ George Catlin (1796–1872), pictor american, care a immortalizat figurile amerindienilor.

³⁵⁷ „În anumite locuri, ca la Sfântul Paul (S: Pál) lângă Odorhei și la Domnești (Bilak, comuna Măișelu, județul Bistrița-Năsăud), lângă Bistrița, în construcția caselor vei găsi sare în pivniță”. (n.a.)

Pe o pantă în apropiere încă se mai văd gropi mari, cu un diametru de șase picioare și o adâncime de douăzeci de picioare, săpate de țăranii care stăteau odată aici și care își ascundeau proviziile în timpul invaziilor tătare. Din sat însă nu a rămas nici o urmă.

La întoarcere, am trecut pe un câmp de bătălie de la 1848. <Se spune că> în retragere, o parte a austrieților s-a ascuns în casa, care acum era un han la marginea drumului, unde au fost omorâți. „Nu s-au predat?” am întrebat. „Da, dar foarte târziu”, mi s-a răspuns. Ghidul meu era un maghiar care fusese prezent <la bătălie> și primise un glonț, care îi intrase sub ureche și îi ieșise sub ochi. Tatăl său a fost ucis de români. Am fost mereu surprins să mă întâlnesc cu oameni care și-au pierdut rude în acest mod, trăind în armonie cu cei care le-au adus astfel de vătămări. Nu puteam să cred că astfel de fapte ar fi putut fi iertate, iar rănile adânci s-ar fi putut vindeca [...]

La Bahnea se află conacul unui nobil, pe care l-am amintit mai sus pentru contribuția sa la dezvoltarea producției de vin, contele Wolfgang Bethlen.
p. 356 Domeniul său este // foarte bine gospodărit, cu grajduri pentru vaci și boi și alte utilaje noi. Am fost uimit într-o dimineață să văd pe gazonul din fața ferestrei mele o colecție de pluguri folosită pentru pământurile proprietății, <scoasă> pentru a-mi fi arătată. Unul dintre acestea, destinat lucrărilor de pe dealuri, era o mașinărie performantă. Aici se află și cea mai mare prisacă pe care am văzut-o. Era un câmp împrejmuț, cu albine pretutindeni și la capăt o casă țărănească, unde locuia prisăcarul. Podgoriile pe care le-am vizitat aveau o așezare excelentă și produceau vinuri de excepție. Se găsesc pe un sol argilos, cu ardezie dedesubt.

Berzele își făceau cuiburi pe acoperișuri și mi s-a povestit o istorioară interesantă despre aceste păsări. Acum câțiva ani berzele aveau cuiburi pe acoperiș, când un hambar a luat foc. Flăcările au cuprins paie și pentru că puiul de barză era prea slab să zboare, celelalte berze au adus apă în ciocuri și l-au udat. Întâmplarea a fost văzută de administrator și de unul dintre servitori. Valea din jurul Târnavei Mici este plăcută și cu cât mergi spre est, cu atât devine mai atractivă. Am petrecut o amiază agreabilă în casa unui nobil maghiar, unde i-am gustat vinurile și am găsit o societate încântătoare. Pe mese erau răspândite cărți englezești, iar în timpul cinei noastre vesele s-a vorbit în engleză. La distanță de o zi se află Praid³⁵⁸, unde se află un munte remarcabil de sare. Este un deal arid și aici se practică mineritul deasupra pământului. Întreaga materie este sare pură. Spre nord-est se află un alt deal de sare, Sovata³⁵⁹, care poate fi înconjurat în două ore. Un izvor unduiește la poalele sale, iar un altul pătrunde în colină și iese din nou impregnat cu sare; de multe ori formează câte un lac. Multe blocuri de sare, înalte
p. 357 de câțiva stânjeni, // se ridică în aer. Pe coastele colinei sunt crăpături, iar când se infiltrează apa, fragmente mari se desprind și se rostogolesc. În 1858 la Praid un colț impresionant, de cel puțin 50 000 pfunzi de sare pură, s-a prăvălit în izvor, oprindu-i cursul și acoperind câmpurile de pe malul opus.

³⁵⁸ Parajd, sat, comună în județul Harghita.

³⁵⁹ Szovata, oraș în județul Mureș.

Drumul de la Bahnea la Dumbrăveni este plăcut și variat. Treci prin văi cu dealuri împădurite, care au la poalele lor localități. Ajungi la o așezare de sași, iar casele de piatră, bine construite și aranjate, arată naționalitatea locuitorilor, chiar dacă nu ajungi să citești versurile de pe frontoane, numele proprietarilor sau data construcției. Sașii țin mult la astfel de decorații și se inspiră din *Cartea proverbelor*³⁶⁰ pentru inscripțiile de pe pereții albi ai caselor. De la Dumbrăveni la Mălâncrav³⁶¹ se află o înălțuire de văi. Se succed unele după altele, pante, pășuni, ca niște amfiteatre de păduri. Mălâncrav era domeniul prinților din casa Apaffi, iar pe o colină deasupra satului este un monument al lui György Apaffi, tatăl prințului Mihail I³⁶². Statuia a fost executată de un artist autodidact din Sibiu, Elias Nicolai, și era specifică epocii în care a fost făcută, prima jumătate a secolului al XVII. [Urmează descrierea statuii.]

Sunt sași aici care au fost odată șerbi, amestecați odată cu restul populației. p. 359 Este surprinzător să vezi schimbările produse când acești oameni au devenit liberi. Casele lor, inițial puțin mai bine construite decât cele ale vecinilor, au fost dărâmate și reclădite din piatră și acum au un aer de lucru bine făcut, așa cum au cele ale tuturor așezărilor săsești din provincie. În Țigmandru³⁶³ este la fel. Găsești case în bună stare, ce datează din 1850, 1851, 1860, sărăcăcioase în trecut. Acesta este efectul revigorant, binefăcător al libertății, care trezește energiile încătușate de starea de servitute.

Am mers la școală în timpul cursurilor. Ambele clase, cea pentru băieți și cea pentru fete, erau pline. Era amuzant, pentru mine, să văd plăcerea copiilor când îi examinam la aritmetică și geografie și ambiția celor care cunoșteau răspunsul, când cel întrebat ezita să răspundă. Citeau bine, cei mai mulți scriau foarte bine, iar cei mari erau mai isteți și mai buni la calcule decât eram eu la vârsta lor. Cunoșteau toate capitalele Europei și puteau să-mi spună ceva despre fiecare. [...] Am fost p. 360 încântat să vorbesc și cu cei din alt sat, Dorolea³⁶⁴, lucru pe care îl fac adesea în peregrinările mele. Le place și lor și se distrează, iar când mă văd apropiindu-mă încep să râdă. Este surprinzător cât de bine sunt informați micii năzdrăvani – până la un anumit punct. Când îi întreb unde se găsește un oraș mare din Europa, de multe ori nu știu să-mi răspundă.

Am descoperit pretutindeni că până și țăranii sași își cunoșteau istoria. Stăteam de multe ori într-o căsuță, iar proprietarul povestea, cu date, totul despre exodul națiunii sale. Pentru acest lucru am găsit două explicații. Fiind imigranți, și fiind mereu preocupați să-și apere viața, proprietatea, drepturile, sunt interesați de tot ceea ce li s-a întâmplat <în trecut> și caută să memoreze <evenimentele> cât ma: bine. [Considerații despre interesul sașilor pentru istoria etniei lor.]

³⁶⁰ Parte a Sfintei Scripturi, sinteză a înțelepciunii evreiești, inițiată în timpul regelui Solomon și definitivată în secolul al V-lea.

³⁶¹ *Malmkrog*, sat, com. Laslea, jud. Sibiu.

³⁶² Mihail Apafi I (1632–1690), nobil maghiar, principe al Transilvaniei (1661–1690).

³⁶³ *Csikmántor*, sat, com. Nadeș, jud. Mureș.

³⁶⁴ *Klein Bistritz*, sat, com. Livezile, jud. Bistrița-Năsăud.

O altă explicație pentru această cunoaștere este aceea că sașii au o istorie a naționalității lor (a dr. Teutsch³⁶⁵), scrisă atât de atractiv, încât a devenit o carte populară. O citesc și o studiază ca pe un almanah.

p. 361 Mai sus de sat existau ruinele conacului unei nobile maghiare, stăpâna moșiei, o clădire // mare și frumoasă în trecut, din care nu au mai rămas decât zidurile. Dacă era nevoie de o bucată de fier, pereții erau dărâmați, iar bucata era luată. În jurul casei era un crâng, pe care românii, cu antipatia lor obișnuită pentru astfel de lucruri, l-au tăiat. În pivniță, care în timpul revoluției era plină cu vin, butoaiele au fost sparte, iar vinul a inundat totul. O parte din vin a fost salvată și am putut gusta din excelentul produs al podgoriilor.

Mai este și o biserică, aflată într-un stadiu avansat de ruină și care în alte părți ar fi fost conservată cu grijă și <păzită> de jefuitori. Am întrebat de ce nu au fost reparate acoperișul și pereții. Răspunsul a fost „din pricina revoluției”, „locuitorii nu ascultă nimic din ceea ce li se spune să facă. Nimeni nu se supune. Autoritățile nu ne ajută, nu există disciplină”. Deasupra altarului sunt două picturi din secolul al XV-lea sau de la începutul secolului al XVI-lea. Nu sunt restaurate, iar cea mai uimitoare frescă, reprezentând Patimile, care se află <pictată> pe bolta și pe pereții bisericii, a fost acoperită cu var. Aceasta poate fi considerată și o măsură de protecție. Îndepărtat cu atenție <stratul de var>, ceea ce este o muncă ușoară, o mare parte a vechii picturi și decorații poate fi păstrată. [Urmează câteva fragmente din istoria Transilvaniei.]

p. 363 Am traversat dealurile spre castelul unui nobil maghiar la Criș³⁶⁶. Numai caii autohtoni puteau trage o căruță pe asemenea râpe și prin văile strâmte, încât trăsura noastră mergea înclinată într-o parte. Prima mea exclamație când am văzut reședința a fost: „Ce bine era dacă acest castel s-ar fi aflat în Anglia!”, pentru că degradarea care se accentua ar fi fost stopată. Intri pe sub o arcadă și ajungi într-o

p. 364 curte largă, // unde totul îți amintește de timpuri străvechi. În fund se află un turn masiv, iar o scară acoperită duce spre o galerie deschisă, ce înconjoară o parte a curții. Există și o altă curte mică, destinată grădinii, unde se aflau altădată frumoase galerii, așa cum arată rămășițele frescelor și cele ascuțite ale colonadelor. Peste tot găsești urme vechi. Este o încântare să cutreieri locul și să descoperi ici și colo fragmente, să reconstruiești din imaginație o veche scară, un hol impresionant sau o arcadă, care acum stă să cadă pe jumătate. Vechea bucătărie cu masa de piatră și fântâna aproape, pivnița, în care cobori câteva trepte, cu bolțile în cruce cu

p. 365 ornamente traforate și cu amvoane de piatră pe o parte, // ce arată că odinioară era folosită drept capelă, blazonul și literele cu date vechi, încă lizibile pe pereți, totul dă un farmec aparte locului și mărturisesc trecerea timpului. [Date istorice despre castel. Considerații asupra decăderii acestuia.]

p. 366 În satul sășesc din vecinătate mi-am exprimat dorința să-l vizitez pe preotul bisericii ortodoxe, iar pastorul protestant m-a condus la acesta. [...] Casa preotului arăta asemănător cu cele ale țăranilor, dar era curată și decentă, cu mobilă puțină. Fata sa ne-a adus pâine, smântână și vin și ne-a rugat să-i primim ospitalitatea.

³⁶⁵ Georg Daniel Teutsch (1817–1893), episcop evanghelic sas din Transilvania.

³⁶⁶ *Kreisch (Keresd)*, sat, com. Daneș, jud. Mureș.

Preotul era un bărbat arătos, iar fratele său, care se afla acolo în vizită, <venit> din satul vecin, unde era și el popă, era la fel de plăcut la înfățișare. Amândoi erau măslinii, cu bărbi lungi, negre și dese, care ar face mândru pe orice vizir. Acest frate, care are foc în priviri și o înfățișare inteligentă, era, după cum am aflat ulterior, un mare agitator.

Gazda m-a întrebat despre starea Angliei și despre războiul care era în toi. El credea că era natural să plec, să scap de vărsările de sânge și ororile // de acolo. p. 367
L-am asigurat că totul era în ordine și nu era niciun război. Dar nu cred că m-a crezut. Apoi m-a întrebat dacă era adevărat că în Polonia era război. Din nu știu ce motiv, credea că fusesem acolo și că Anglia și Polonia nu sunt foarte departe una de cealaltă. Companionul meu i-a spus, pentru a-l lămuri cu privire la distanță, că am fost nevoit să trec marea pentru a ajunge din Anglia în Transilvania. Este posibil, a spus el, ridicând din umeri. [...] A întrebat dacă sunt români sau maghiari în Anglia și, auzind că nu sunt, a fost foarte surprins³⁶⁷.

Am fost plăcut impresionat să văd raporturile de amiciție ale celor doi preoți de credințe diferite. Preotul ortodox îl vizita adesea pe cel protestant, dar această companie nu prea îl ajuta.

Când clerul este atât de ignorant, la ce ne putem aștepta de la cei care iau de la el învățătura? Preoții Bisericii Unite³⁶⁸ – Biserica Unită sau latină, care îl recunosc pe papă drept conducător al lor – nu sunt atât de ignorați ca cei ortodocși, care îl au drept conducător pe patriarhul de la Constantinopol. [...] Acolo unde am stat, preotul ortodox muncea zilnic alături de țărani, de care nu se distingea prin îmbrăcăminte sau prin orice altceva, pentru 24 de creștari // pe zi, ca p. 368
flossknecht, adică un muncitor care trage copacii căzuți în râu, îi leagă împreună și îi transformă astfel în plute. El era, în toate sensurile, potrivit pentru această muncă. În alt sat, locuitorii mi-au povestit că și-au alungat preotul, pentru că era un bețiv atât de mare, încât nu au putut să-l mai suporte. [...] Cunosc un loc unde preotul ortodox era convins că recoltele slabe se datorau vrăjitoarelor, iar totul ar fi revenit la normal dacă acestea ar fi fost exterminate. Când mureau, presupusele vrăjitoare erau dezgropate și apoi reînhumate, pentru a le distruge farmecele³⁶⁹. [...]

Preoții ortodocși sunt aleși de enoriași și prezentați apoi episcopului pentru a p. 370
fi hirotonisiți. O comună nu are pământ care să-i aparțină sau un anumit fond din care să poată fi plătit preotul, salariul acestuia este alcătuit din taxele de înmormântare, de botez și din darurile enoriașilor. Fiind atât de mici veniturile, pentru a putea supraviețui este deseori necesar să fie alese, pentru hirotonisire, acele persoane care au venituri proprii. Episcopul, care locuiește în Sibiu, este numit de împărat și primește, pe lângă 4 000 de florini pe an, o taxă de hirotonisire

³⁶⁷ „Ulterior mi-a trecut prin minte că ideile ciudate despre războiul din Anglia au fost create de confuzia făcută cu America, unde se vorbea tot engleza”. (n.a.).

³⁶⁸ *Unirte Kirche*

³⁶⁹ „Trebuie știut, credința în vrăjitoare a predominat în Transilvania până târziu. «Clasele de jos din Ungaria nu au renunțat la ea atât de ușor. Nu demult, o femeie din secuime, din Cristuru Secuiesc (*Ungrisch Kreutz*) a acuzat o altă femeie că ar fi vrăjit-o. Printre sași, bătrânele românce erau adesea acuzate de vrăjitorie.» Friedrich Müller, *Beiträge zur Geschichte des Hexenglaubens und des Hexenprocesses in Siebenbürgen*”.(n.a.)

pentru întreg ținutul. Diaconii sunt mai mari în grad decât preoții și au o anumită educație. Biserica Unită este bogat înzestrată de stat, iar preoții sunt întreținuți din câștigurile pământurilor ce aparțin fiecăruia, din taxele bisericii, din darurile în p. 371 muncă și produsele date de enoriași. // Arhiepiscopul, a cărei jurisdicție se întinde peste o parte din Ungaria și Banat, are sediul la Blaj³⁷⁰. Mi s-a spus că în unele locuri preoții nu știu dacă sunt sau nu „uniți”.

Din ceea ce se aude în aceste biserici, în special din rândurile celei ortodoxe, la fiecare pas pe care îl faci în țară, poți adăuga la bagajul tău de informații experiențe neplăcute: corupție pe față și mită³⁷¹ la cele mai înalte nivele, ignoranță, superstiție, desfrâu la cele de jos. Acolo unde am locuit, un preot demis continua să officieze căsătorii, iar ca biserică și altar a ales un copac, un arbore retezat de la mijloc, pe care îl numea „copacul căsătoriilor”. [...]

O trăsătură bună de caracter a românilor este aceea că trăiesc în armonie împreună mai multe familii sub același acoperiș, fără gelozii și lupte. Printre sași nu întâlnești așa ceva.

În satul unde am locuit, o treime din populație (1 140 de suflete) era de p. 372 origine română. La început existau numai cinci // case românești, la marginea satului, acolo unde românii aveau îngăduința să se așeze³⁷².

Vinerea este privită pretutindeni ca o zi nefavorabilă, dar în Transilvania și marțea este o astfel de zi pentru români, pentru o serie de munci: torsul, coptul pâinii, spălatul rufelor cu leșie. În Nou Săsesc³⁷³, lângă Sighișoara, există superstiția că în noaptea Anului Nou, la miezul nopții, vitele pot vorbi, dar oamenii nu le pot auzi, cine poate, va muri.

Vizitând o gospodărie de sași am văzut încă o dată una dintre copilele-mirese. Avea numai 15 ani și se căsătorise cu o zi în urmă. La rugămintea preotului, mi-a dat podoabele ei de la nuntă.

Trecând pe lângă o casă am observat mai multe bucăți de lemne, de lungimi între două și trei picioare, toate cu numere înscrise pe ele. Acestea reprezintă contribuția, plata în natură, a copiilor satului către profesor. Fiecare copil este obligat să aducă suplimentul de combustibil, atât de multe bucăți de lemn cât timp stă <la școală>, iar pentru a putea fi controlați, se înscriu pe ele numărul casei celui care o aduce. Profesorul nu se ocupă de acest lucru; doi dintre băieții mai mari p. 373 scriu numerele // într-un registru, iar copiii, după școală, cară lemnul adus în hambarul sau șopronul profesorului.

La poarta bisericii protestante era atârnată o piatră rotundă, ca ghiuleaua de tun. Fata care era acuzată că și-ar fi pierdut puritatea era obligată să stea la ușa

³⁷⁰ Blasendorf, oraș, jud. Alba.

³⁷¹ „Este cunoscut faptul că demnitarilor bisericii dau și acceptă mită, nu este nimic de ascuns aici. Toată lumea o știe și se vorbește deschis despre acest lucru”. (n.a.)

³⁷² „În statutele lor, care le reglementau așezarea printre ceilalți locuitori ai țării, se arăta că unele legi comunale existente în satele săsești, în Șaroș pe Târnave, opreau locuitorii să meargă la nunțile românilor, să danseze cu aceștia, sub amenințarea unei amenzi de o livră de ceară de albine”. (n.a.)

³⁷³ Neudorf, sat, com. Laslea, jud. Sibiu.

bisericii câteva duminici la rând cu această piatră la gât. Numai după ce își ispășea pedeapsa putea intra în biserică³⁷⁴.

Capitolul XXIII

p. 374

Către Bistrița

În jurul Reghinului se găsesc coline acoperite cu stejari și podgorii, iar din înălțime se zărește o privescătoare plăcută a văii Mureșului, ca și a văii Gurghiului³⁷⁵. La orizont se văd crestele munților, dar până la ei se vede un peisaj dezolant, în loc de arbori sunt numai câmpuri fără vegetație.

Câteva mile mai departe se vede o ridicătură de unde drumul coboară cu repeziciune și uitându-te în jos zărești o piață largă cu străzi late, case așezate în linie și o frumoasă biserică fortificată. Este Teaca³⁷⁶, iar dacă arunci o privire de sus te minunezi de sânguința, cumpătarea și ordinea pe care coloniștii germani le-au dovedit. Nu orașele sunt ceea ce te uimesc // mai mult; satele înfloritoare te iau prin surprindere. Locuitorii vorbesc un dialect diferit de cel din ținutul săsesc. La fel și în Țara Bârsei, district ce se găsește în jurul Brașovului. Aceasta dovedește originea diferită a coloniștilor, care, în ciuda faptului că și-au părăsit de mult timp locurile de baștină, încă mai au în limbaj particularitățile care i-au distins în momentul în care s-au așezat aici, acum câteva sute de ani.

Urmează Dipșa³⁷⁷, cu verande în fața caselor, unde stau sătenii amiezile; Galații Bistriței³⁷⁸ cu biserica în stil gotic, unde o congregație care se ruga în limba germană a dispărut. Mai departe se află o nouă biserică, Herina³⁷⁹, una dintre cele mai interesante din întreaga țară din punct de vedere arhitectural. Este un exemplu unic al stilului romanic din Transilvania. Fațada este un fronton, la fel de înalt ca cele două turnuri, care o mărginesc de o parte și de cealaltă. În alte părți încercarea de a termina cele două turnuri a eșuat, dar aici frumosul edificiu (60 de picioare lungime și 40 picioare lățime) este într-o stare perfectă, așa cum l-a proiectat arhitectul. Datează din secolul al XIII-lea³⁸⁰.

³⁷⁴ „Aceasta ne amintește aranjamentul aflat în vechile biserici. În nartex sau colonada de lângă biserică, care a luat locul atriumului, stăteau acele persoane pedepsite sau cărora nu li se permitea să intre în biserică. Vezi Fergusson, *Handbook of Architecture*”. (n.a.)

³⁷⁵ *Görgény*, râu.

³⁷⁶ *Teckendorf*, sat, com. jud. Bistrița-Năsăud. „Teaca ca și Reghin, Cluj, și alte orașe săsești a fost împiedicată să fuzioneze și să formeze o parte a națiunii sașilor. Se întâmpla în secolul al XV-lea. Ei au căzut sub autoritatea nobililor, ca șerbi, și este uimitor să observi cum în comportamentul lor au mai rămas deprinderile oamenilor liberi, care, ca o plămădeală, pătrund în ființa lor întregă, împiedicându-le degradarea. În acea perioadă piața orașului a fost, în timpul sărbătorilor, declarată de nobilul cărui îi aparținea un refugiu pentru toți nelegiuții”. (n.a.)

³⁷⁷ *Dürnbach*, sat, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud.

³⁷⁸ *Galacz*, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud.

³⁷⁹ *Mönchschorf*, *Harina*, sat, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud.

³⁸⁰ „Catedrala din Novara (secolul al XI-lea) are două turnuri asemănătoare în față, dar mult mai ieșite în afară decât cele de la biserică din Herina. Fațada este ca aici, aproape la fel de înaltă ca și turnurile, dar se remarcă o schimbare spre un nou stil. Fiecare turn conține germenul uneia dintre caracteristicile arhitecturii bisericesti a timpului – galeria deschisă aflată imediat sub acoperiș”. (n.a.)

Inițial erau cinci pași până la portal, dar au rămas numai doi. Decorațiile portalului au dispărut, pentru că erau din alabastru, iar oamenii le luau <ca remedii> pentru friguri. În interior se găsesc trei nave, împărțite de stâlpi ce au capiteluri sculptate. Nava din mijloc // se sfârșește într-o absidă semicirculară cu boltă; la terminația fiecărei nave laterale se află o simplă nișă. Am trecut printr-un sat săsesc mare de lângă Bistrița, Viișoara³⁸¹, care era în ruine, pentru că arse de curând. Focul începuse la un capăt, când vântul l-a răspândit, și // imediat și-a schimbat direcția, <astfel încât> nicio casă nu a mai rămas în picioare. Am găsit aici un vin excelent.

Întreg districtul este plin de sare și izvoare sărate. Ultimele se găsesc în mai multe sate, iar mineralul se întinde spre est, până la limita formată de calcare și trahite³⁸².

Bistrița este plăcut așezată la câmpie, înconjurată de dealuri acoperite de livezi și fagi. Nu are nimic din farmecul medieval al orașelor Sibiu și Sighișoara. Străzile sunt drepte și largi și aproape toate clădirile sunt recente; orașul a suferit mai multe incendii. Din 1836 până în 1850 au fost cinci incendii în care au fost distruse 325 de case. [Urmează un scurt istoric al orașului.]

p. 380 Într-un sat săsesc, la est de Bistrița, există obiceiul ca țărani, de la cel din fruntea comunității până la cel din urmă nevoiaș, să-și mâne vitele noaptea la pășunat, chiar pe pământurile vecinilor lor. Se pare că nu este rușinos să fii prins asupra faptului, pentru că practica este generalizată. La sfârșitul anului se calculează numărul de vite găsit pe pășunile unor locuitori și se stabilește ce cantitate de porumb, ovăz, iarbă ar trebui plătită. Fiecare revendică de la celălalt ceea ce i se cuvine. Plata se stabilește de conducătorul satului, dar pentru că el nu-și impune judecata, nimic nu se întâmplă de obicei, chiar și atunci când se stabilește o amendă.

Orice animal găsit că paște singur poate fi obiectul unei pedepse, chiar dacă există o lege care interzice acest lucru. Motivul este acesta: dacă se permite unuia să pască separat, ar trebui să fie cineva care să-l împiedice să treacă pe altă proprietate, în timp ce dacă sunt mai multe, ele se află în grija păstorului, care răspunde de ele și care împiedică trecerea lor peste câmpurile cultivate. Confuzia privitoare la legi și drepturi care se întâlnește în diferite părți ale provinciei este chiar înfricoșătoare. Câteva sate săsești au administrație politică proprie³⁸³, fiind fie comitate, fie ținuturi, iar politica // lor financiară este în acord cu sistemul din Ungaria, în timp ce dreptul cutumiar este cel săsesc. Altele, „comunitățile supuse”³⁸⁴, care ascultă de un stăpân feudal au lege maghiară. Sunt câteva sate săsești unde regimul proprietății a fost regulat după legea maghiară, altele după un regim mixt, adică jumătate maghiar, jumătate săsesc. Multe dintre orașele maghiare au legile lor; fiecare comunitate liberă³⁸⁵ are dreptul să-și facă legi, iar dacă nu sunt

³⁸¹ *Heidendorf*, sat înglobat orașului Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud.

³⁸² Rocă vulcanică folosită în construcție.

³⁸³ *Politische Verwaltung*.

³⁸⁴ *unterthänige Gemeinden*.

³⁸⁵ *Freie Gemeinde*.

în opoziție cu legile țării, acestea pot deveni statute. Așa s-a întâmplat în Turda³⁸⁶, Cluj, Dej, Târgu-Mureș, Târgu-Secuiesc, toate au legile lor. Aceste diferențe îngreunează procesul judiciar; câteodată legile orașului sunt ascunse de una dintre părți, ca într-un caz pe care-l cunosc. Avocatul unui client a încercat în zadar să obțină o copie a legilor din Dej, fiind mereu dat la o parte dintr-un motiv sau altul. A pierdut procesul. Mai târziu a obținut copiile și l-a câștigat.

Nici maghiarii, nici sașii nu pot, prin legea pământului, să primească noi reguli „prin patente”. Când, în consecință, în adunările districtuale importante, o autoritate guvernamentală promulgă o lege, este respinsă și nu este pusă în practică.

La sași, când moare preotul satului, succesorul său este ales de locuitori dintre cei care predică în orașul vecin. Acesta este în general cunoscut lor, pentru că predica și în biserica lor, în ocazii diferite, când preotul lor era bolnav sau cu alte prilejuri. Numele a șapte candidați sunt tipărite, și // acei oameni care formează p. 382 ceea ce se numește adunarea enoriașilor însemnează numele celui pe care vor să îl aleagă. Hârtia este trimisă apoi noului vicar, împreună cu cheile bisericii. După puțin timp, acesta merge în sat să inspecteze noua reședință și să se înțeleagă cu locuitorii în privința serviciilor pe care aceștia urmează să i le facă. Înainte de a-și ocupa postul, organizează o cină festivă pentru prieteni, preoții din împrejurimi și enoriașii vârstnici, prilej de a ratifica solemn înțelegerea dintre părți. [Urmează considerații personale referitoare la alegerea preoților.]

Câteva zile după această sărbătoare, preotul nou ales, însoțit de decan și de p. 386 câțiva prieteni, se duce în parohie. La hotar se întâlnește cu epitropii, cu femei căsătorite, cu tineri și fecioare în haine de sărbătoare, copii, care îl întâmpină cu toții. Muzicanții satului cântă melodii cunoscute și astfel procesiunea intră în sat. După aceea are loc slujba în biserică, unde pastorul depune jurământul către împărat, iar apoi decanul îl prezintă enoriașilor. Preotul le adresează un discurs potrivit, iar la sfârșit vorbește cu elevii, cărora le dă și daruri în bani, pentru a avea sărbători după bunul lor plac. Se duc apoi // la școala parohială, unde camerele sunt p. 387 aranjate și patru mese sunt pregătite pentru cină.

În câteva sate săsești, preotul protestant își strânge enoriașii în anumite seri de iarnă și le citește sau le ține predici despre un subiect de interes general. Efectul și farmecul natural depind de individualitatea vorbitorului, iar predicile, dacă sunt făcute bine, pot fi utile.

Turnurile și zidurile orașului sunt numite după breslele, ce urmau să le apere. În amintirea zilelor războinice, în timpul ceremoniilor breslele au mereu unul sau doi oameni îmbrăcați în armură, cum se găsesc și în procesiunea ce comemorează Ziua Primarului. Breasla cuțitarilor era la început numeroasă, șazeci de membri, dar acum sunt numai doi. Întreaga Moldovă era aprovizionată de ei cu cuțite, iar ei erau suficienți de importanți pentru a avea propria mașină de șlefuit. Nicăieri în Transilvania, meșteșugarilor nu le convenea înlăturarea vechilor restricții asupra negoțului. Se opuneau în fiecare zi prin rezistență pasivă, iar guvernul, căruia nu îi plăcea să-și facă dușmani, nu intervenea. Însă efectele dezastruoase ale vechiului

³⁸⁶ *Thorda*, oraș, jud. Cluj.

sistem se regăsesc în multe meșteșuguri, în special în cizmărie. În Reghin pantofii sunt atât de prost făcuți și atât de scumpi, încât sunt mai buni și mai ieftini dacă trimiți după ei la Viena³⁸⁷.

p. 388 În ceea ce privește prelucrarea pieilor, sistemul adoptat se întâlnește rar în afara Transilvaniei. Meșteșugul pielăriei este complet // ineficient, dar nimeni nu se gândește să-l îmbunătățească. Pieile crude, care se găsesc din abundență în regiune, la fel ca și în Țara Românească, și care pentru a fi argășite au nevoie de sare, scoarță și alaun sunt exportate, iar articolele manufacturate sunt aduse înapoi pentru a fi confecționate ghete și pantofi pentru locuitori. Cu lâna se întâmplă același lucru. Cantități mari sunt produse în țară, însă toate hainele din Transilvania sunt aduse din altă parte.

O pielărie este o întreprindere cu un succes sigur. <Pielea> este un articol cerut, iar piața poate fi găsită atât în Transilvania, cât și în regiunile apropiate.

Fabricile de hârtie, bine conduse, plătesc bine. Haine ponosite se găsesc din belșug, la prețuri mici: cărpe murdare la 3 florini pe cwt, în timp ce cele albe, bune, costă de la 5 la 7 florini pe cwt. Rășina costă 2 florini pe cwt, iar potasa poate fi luată aproape gratis. Există la Prundu Bârgăului³⁸⁸, la nord-est de Bistrița, o astfel de întreprindere, la care, cu un aport de capital, se poate înregistra o afacere prosperă. Țara Românească și Moldova importă o cantitate mare de hârtie de calitate, care se produce aici și nu există nici o piedică pentru ca întreaga cantitate necesară să fie produsă în Transilvania³⁸⁹.

p. 389 Pe valea Someșului, lângă Rodna, la nord-est de Bistrița se găsește cuarț fin în cantități mari, foarte bun pentru porțelan. Aproape de Bistrița // se găsește argilă pentru ceramica de calitate și lemn folosit drept combustibil. În Transilvania se găsesc doar două ateliere de ceramică, amândouă de calitate inferioară. De la Turda poate fi aprovizionată toată provincia, dar și Moldova și Levantul.

Comerțul cu fier prezintă o bună oportunitate pentru o afacere. În Moldova nu există fier, majoritatea cantităților necesare sunt importate din Anglia. În București prețul este de 7 florini pe cwt pentru minereul de fier și 10–12 florini pe cwt pentru cel prelucrat. Aceste cifre demonstrează că un om întreprinzător, cu bani, poate face afaceri bune.

Se găsesc multe turnătorii în valea Hațegului, importante prin mărimea lor și pentru ușurința de a găsi cărbune de calitate. Oricum, nici acestea nu sunt dezvoltate atât cât ar trebui. În unele este nevoie de mână de lucru calificată, în altele de capital. Oricine vine aici și îndeplinește aceste două condiții poate avea succes.

Bărbații emigrează în America, alții au ferme de oi la Cape sau duc o viață sălbatică în Australia, separați de prieteni, de umanitate, cu speranța să facă avere în câțiva ani; dar aici sunt oportunități fără multe obstacole, fără a pleca din Europa

³⁸⁷ „Am văzut o pereche de cizme care au fost duse la fierărie pentru a fi ajustate, adică să le întărească bombeurile, ca și cum cizmarul nu ar fi putut să facă această operație, dar cred că îi era interzis să facă acest lucru, adică să se amestece în alt meșteșug”. (n.a.)

³⁸⁸ *Borgó-Prund*, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud.

³⁸⁹ „La început se exporta în Moldova, atât timp cât capitala s-a aflat la Iași, dar atunci când s-a mutat la București, importul a încetat. Toate acestea dovedesc ceea ce vreau să subliniez: cu o bună producție, piețe bune se pot găsi pentru produsele din Transilvania, chiar în rândul țărilor vecine”. (n.a.)

și fără îndurarea unor privațiuni. Un om întreprinzător poate găsi aici un pământ virgin, care îi va răsplăti munca [...]

Capitolul XXIV

p. 391

Năsăud³⁹⁰ – Lege și fărădelege – Un festival

În timp ce eram la Bistrița, am făcut o excursie spre nord, la Năsăud. Acum douăzeci de ani îți trebuia o zi pentru a ajunge acolo, acum ai nevoie de numai două ore. Ținutul era acoperit cu zăpadă, încât nimic nu era mai potrivit decât o excursie cu sania, iar cu ajutorul celor patru cai ușori ungurești am gonit cu repeziciune de-a lungul pământului alunecos. Drumul duce spre dealuri, de unde în aproape toate anotimpurile se poate vedea o priveliște încântătoare.

Năsăud este un sat românesc și veți fi surprinși, dacă veți poposi aici, să vedeți case bine construite și chiar frumoase, câteva la fel de frumoase ca acelea ale unor nobili. Motivul este că aici a fost sediul Regimentului II românesc de graniță³⁹¹, iar în aceste locuințe au stat diverși ofițeri. Și într-adevăr, întreaga așezare are un cu totul alt aspect decât orice sat românesc. Casele sunt spațioase și bine construite, iar locuitorii sunt mai înstăriți. Mulți dintre ei vorbesc bine germana, iar comportamentul lor demonstrează ceea ce poate face educația. Aici, fiind la „frontieră” sau graniță, toți sunt sub disciplina // militară. Există școli bune p. 392 guvernamentale, unde copiii sunt obligați să se ducă³⁹². Mulți locuitori sunt îmbrăcați mai bine, purtând ghetе în loc de opinci. Cu unii dintre ei am putut avea o discuție la fel de plăcută ca aceea purtată cu țăranii sași sau secui. Casa cea mare a școlii a ars în 1848 și a rămas în acest stadiu de ruină. Regimentul de graniță a fost desființat, iar din banii care, potrivit unor aranjamente, trebuia să fie dați localității Năsăud, a fost înființat un gimnaziu³⁹³, o clasă a acestuia funcționa în momentul în care am vizitat locul. O a doua <clasă> urma să fie deschisă curând. Câțiva români au studiat atunci în Viena, cei mai mulți pe cheltuiala statului, pentru a deveni profesori în noua școală. Un proiect al celor din Năsăud este să construiască o biserică și să aibă un episcop aici. Astfel, în timp, Năsăudul poate deveni unul dintre scaunele episcopale importante ale românilor și poate deveni ceea ce reprezintă Sibiu pentru sași și Clujul pentru maghiari. Aici o serie de funcții guvernamentale sunt ocupate de români. Am vorbit cu ei și cu preotul Bisericii ortodoxe. Aceste conversații m-au interesat foarte mult. Mi-au dat posibilitatea de a vedea ce dorință intensă exista din partea acestei națiuni să dobândească putere, forță și statut egale cu ale celorlalți locuitori din țară. Nu poate

³⁹⁰ *Naszód*, oraș, jud. Bistrița-Năsăud.

³⁹¹ Regimentul II românesc de graniță de la Năsăud a fost înființat în 1762, în timpul împărătesei Maria Tereza.

³⁹² „Școlile din «granița militară» au fost înființate de împăratul Josef II, în 1751, doisprezece ani după ce sistemul de graniță a fost adoptat”. (*n.a.*) Eroare, în acel moment împărat era în Francisc I Ștefan de Lorena (1745–1765).

³⁹³ Azi Colegiul Național „George Coșbuc”, inaugurat la 4 octombrie 1863.

fi spus nimic împotriva unor astfel de eforturi. Numai că la ei dragostea de posesiune³⁹⁴ este atât de mare, încât nu au niciun scrupul față de mijloacele prin care o obțin. Guvernul, probabil din dorința de a-i împăca, le-a satisfăcut cerere p. 393 peste cerere. Acum împăratului i s-au înmănat petiții pentru // diverse probleme și cu cât le acordă mai mult, cu atât i se cere mai mult. Mai întâi au cerut casele unde locuiau ofițerii, apoi părți mari din păduri, bani etc. Pentru fiecare cerere aduceau „dovezi de neclintit ale drepturilor lor”. Unul dintre argumente era acela că erau proprietarii originari ai pământului și aveau aceleași drepturi cu sașii. Din orice câștig industrial sau de orice altă natură, obținut în ultimii 600 de ani, ei își cereau partea lor. Românii, plini de invidie, consideră bunăstarea sașilor un afront. Peste tot <unde> o clasă sau o națiune muncește pentru a evolua, cunoaște bunăstarea și progresul, datorită perseverenței. <Nu așa gândesc> românii din Transilvania, care, cu îndrăzneală afirmau că acum 600 de ani strămoșii lor dețineau păduri fără de sfârșit și le revendicau acum. Astfel în Stejăreni³⁹⁵, lemnul aparține sașilor încă din timpuri imemorabile, iar acum este cerut de preotul bisericii ortodoxe. În Laslău Mare³⁹⁶, în 1862 preotul a cerut ca sașii să-i cedeze o parte din pământuri, <cu toate că> bisericii nu-i aparținuse nimic. I-au fost date câmpurile, dar nu le-a acceptat, pentru că, spunea el, sașii trebuia să le transforme în pământuri arabile și apoi să i le dea. În timpul revoluției erau înflăcărați de știrea că șerbia a luat sfârșit și vor avea și ei pământuri și castele, fiindu-le astfel atâțate dorințele de stăpânire. Este și unul dintre motivele pentru care i-au persecutat pe nobili. [Considerații personale.]

p. 394 Până acum funcționarii români erau neinstruiți. În acest moment, cel care este președintele Curții supreme nu a studiat niciodată jurisprudența. A fost odinioară învățător la sat, apoi ofițer și a fost ales de concetățenii săi în acest post juridic. Dar sunt mulți în această situație și niciun român nu se consideră nedemn să ocupe un post pentru care nu are pregătire. Oamenii instruiți din această națiune sunt foarte puțini³⁹⁷. Totuși, mulți dintre ei sunt respectați, iar ceea ce este funest, este că disprețul lor pentru justiție induce, de asemenea, printre ceilalți, o lipsă de respect față de lege. Legea nu are nici o autoritate și acest lucru este cunoscut. Este greșit, în opinia mea, să se dea câștig de cauză cererilor românilor. I i s-ar da astfel importanță, iar favoarea ce li se va face îi va determina să se considere un „popor ales”. Au un conducător inteligent și abil și este sigur că nu vor avea liniște până când nu vor obține atât proprietatea, cât și puterea. Austria greșește când se bazează pe fidelitatea lor, pentru că nu există legături care să-i unească. Cu toate acestea sub conducerea ei, toți, ca o singură persoană, privesc spre Rusia, al cărei suveran este conducătorul Bisericii ortodoxe. Nu au nimic de a face cu Vestul, speranța lor zace în Est, iar în mințile lor există o dorință secretă ca într-o zi să se unească și să formeze o Românie mare și puternică.

³⁹⁴ *Amor habendi.*

³⁹⁵ *Peschendorf.* sat, com. Daneș, jud. Mureș.

³⁹⁶ *Laszlen.* Rumanisch-Lassel, sat, com. Suplac, jud. Mureș.

³⁹⁷ „«Din 900 000 de români în Transilvania, pot număra pe degete oamenii educați -- în jur de 120 cu totul». Cuvintele aparțin unui informator al meu, care are legături cu locuitorii și poate judeca corect”. (n.a.)

Cum nici un maghiar nu acceptă nici o funcție și cum erau puțini sași pentru curțile de judecată și alte funcții guvernamentale, în acestea erau numiți români. Din pricina poziției lor părtinitoare, a ignoranței, a procedurilor ilegale // este foarte p. 395 greu să găsești pe cineva care să nu aibă ceva de povestit. [...] Cunoscut cazul unui român care a fost văzut într-o curte, pe înserat, spionând hambarul. A fost văzut mergând spre podul cu fân și după aceea, știindu-se urmărit, a luat-o la sănătoasa, dar a fost prins. Imediat după aceea a izbucnit focul, chiar în locul unde el și numai el ar fi putut fi. Dar omul a fost achitat, judecătorul fiind de aceeași naționalitate. Pădurea unui nobilul maghiar a fost devastată de români. El s-a plâns avocatului său, care dorea să obțină un ordin de restricție. Ordinul a venit în luna mai, dar nu a fost înregistrat, și în decembrie a fost tăiat ultimul arbore. În aprilie anul următor încă nu se întreprinsese nimic, dar pentru că pădurea dispăruse, întârzierea nu a mai contat. Din 60 de plângeri împotriva furtului de lemne, nici una nu a fost finalizată cu o condamnare. Dar dacă există o plângere împotriva seniorului, atunci verdictul, cunoscut dinainte, este îndeplinit întocmai.

Astfel de lucruri se întâmplă întotdeauna. Din partea acestor funcționari nu există decât șicane, într-o formă sau alta. Pentru a vorbi pe față, fărădelegea domnește în țară³⁹⁸. Inexistența legilor este totuna cu nerespectarea lor, acolo unde acestea există; chiar dacă nu există legi sau există și nu sunt respectate, diferența nu este foarte mare. Dar este uimitor că există siguranță personală pretutindeni și atât de puține violențe. Includ mai jos povestea spusă de un pastor sas; fiecare cuvânt din aceasta este adevărat și demonstrează care este starea de lucruri mai bine decât orice altă descriere.

Gheorghe Mafta

p. 396

Cine este Gheorghe Mafta? Este un filosof, un inventator, un artist, un erou?

Nu este nimic din toate acestea și totuși dacă am vrea ar fi toate la un loc, cu o referință specială la o artă mult cultivată pe aceste meleaguri – hoția de cai. [Urmează povestea hoțului de cai.]

Cel mai mare număr de infracțiuni a fost înregistrat sub conducerea hoțului p. 399 într-un an, 55% din toate <delictele>. Cele comise împotriva persoanelor („cumplite lovituri corporale”) au fost 491 la o populație de 2 074 202, iar alături de acestea 253 de omoruri, care au fost în cele mai multe cazuri atribuite unei uri personale, răz bunări și unei pasiuni subite provocate de alcoolism. Ceea ce vreau să spun este că siguranța publică este mare. Călătorul și cetățeanul obișnuit nu trebuie să se teamă de violență³⁹⁹. Fărădelegea // despre care vorbesc privește respectarea p. 400

³⁹⁸ „A fost de acord cu mine profesorii și clerul sas. «Este perfect adevărat», spuneau ei și mi-au adus dovezi. Hoților de cai li s-au dat bani pentru a returna animalele și nu au fost urmăriți. Atât de puține șanse au avut <păgubașii> să-și recapete animalele, chiar dacă le găseau în posesia hoților”. (n.a.)

³⁹⁹ „La intrarea în țară am avut în haină un revolver. La scurt timp, mi s-a părut atât de ridicol, încât l-am pus în cuțar. Provincia este foarte sigură. Nu mai mult însă decât în Germania, Franța sau Anglia”. (n.a.)

drepturilor altora, mai ales dacă acestea se referă la proprietatea funciară, și la respectarea deciziilor unei curți judecătorești. Niciun român nu trebuie să-și bată capul pentru aceasta, dacă este contrar interesului său; într-un fel sau altul, nu-l poate obliga nimeni. Subsystemul atât de mult hulit al lui Bach⁴⁰⁰, justiția era sigură și mai rapidă, așa mi-au spus toți. În timp ce exista, toată lumea abuza de ea. Acum aud pretutindeni că ar trebui introdusă din nou, fiind preferabilă stării actuale. Marea nemulțumire a acelor timpuri era că omul neștiutor de la țară era trimis ca funcționar: italieni, țigani⁴⁰¹, tirolezi etc. [...]

p. 401 Primul lucru pe care trebuie să-l facă guvernul este să impună respectarea legii. Nu există nicio speranță pentru popor, dacă acest lucru nu este făcut. Știu că prezentul reprezintă o stare tranzitorie și că la fiecare pas sunt întâmpinate greutăți; de îndată ce se produce o schimbare, greutățile vin din toate părțile, chiar schimbarea părând să le scoată la suprafață. Toate părțile cer să le fie respectate drepturile speciale: cer < să le fie respectate > privilegiile din vechime, sunt invocate cu putere legile locale, sunt afirmate diferențele și toți își doresc o rezolvare // fără compromisuri, ca și cum de cea mai mică circumstanță ar depinde bunăstarea lor. Și dacă o singură opinie este neluată în seamă, dacă interesul particular este înghițit de cel general, dintr-o dată te afli în fața unui inamic redutabil, țipete se ridică în fața trădării guvernului, a tiraniei și opresiunii sale⁴⁰². [Considerații asupra respectării legilor.]

p. 402 O idee limpede asupra anarhiei care domnea în privința dreptului, a legilor, a justiției a dat-o afirmația unui nobil maghiar, care mi-a spus: „Nimic nu poate fi făcut aici, nimic bun, numai dacă am avea un guvern al tuturor: pentru toate clasele și pentru toate naționalitățile. Abia apoi, ar fi posibilă o constituție; dar în prezent este o atât de mare confuzie în idei și în drepturi, în proprietăți și în justiție, încât așa ceva este imposibil”.

p. 403 Românii de astăzi au nevoie de reguli stricte și precise. Ofițerii care i-au avut subordonați în regimentele lor mi-au spus că în timpul campaniei din Italia, în 1858 și 1859, s-au comportat bine. Regimentul Kulaz a luptat împotriva zuavilor⁴⁰³, au aruncat cu pietre în ei și apoi i-au atacat. „Dar îndată ce disciplina se îndulcește, comit excese și nu mai sunt buni de nimic”. O lecție benefică celor aflați la conducere. Românul trebuie obligat să se supună legii, să învețe că legea este stăpânul său; abia atunci va acționa cum trebuie. El este de asemenea nechibzuit, fiind prea indolent să gândească dincolo de momentul prezent. [...] //

Prin introducerea băncilor sătești pentru micile economii, prin îndemnul la educație, prin convingerea lor despre dezavantajele unei vieți indolente, românii își pot depăși condiția. Poate exista o speranță de succes. Dacă națiunea are ambiții, poporul ei poate fi educat. Cea mai mare dificultate poate fi, probabil, opoziția

⁴⁰⁰ Alexander von Bach (1813–1893), ministru de interne austriac (1849–1859).

⁴⁰¹ „Numai una dintre naționalități, galicienii, s-au plâns: aceștia furau”. (n.a.)

⁴⁰² „Kossuth a observat că dacă ar lua în considerație interesele fiecăruia, nu ar mai ajunge la nici un rezultat. El a înțeles că trebuie să existe un punct de vedere general, nu legi speciale. Și astfel, în 1848, a declarat că opiniile speciale și diferite ale Transilvaniei nu pot fi luate în considerație: ele trebuie să se supună intereselor Ungariei”. (n.a.)

⁴⁰³ Soldați francezi din corpuri speciale de infanterie.

bisericii. Românii sunt sensibili față de valorile educației și fac diferența între o educație imperfectă și una bună, lucru dovedit de faptul că își trimit copiii la școlile germane, nu la ale lor.

Eliberarea imediată a șerbilor nu a fost o binecuvântare⁴⁰⁴. Aceștia nu puteau să-și conducă singuri destinul // și, când s-au bucurat de libertate, n-au știut ce să p. 404
facă cu ea. A venit peste ei ca o explozie. În Ungaria poporul era mai bine pregătit pentru ea. În Anglia suntem prea obișnuiți să judecăm alte state și instituțiile lor după standardele noastre și să condamnăm tot ceea ce nu se potrivește cu stilul nostru, fără să avem în vedere originea și afinitatea acestora cu țara și populația respectivă. Iobăgia⁴⁰⁵ sau vasalitatea era aici o modalitate de plată, nu în bani. Anumite servicii erau făcute pentru anumite beneficii. Această stare de lucruri a existat întotdeauna și încă mai există, unde există obiceiuri și moduri de viață primitive⁴⁰⁶. [...]

Și ceea ce ne spunea Laurence Oliphant⁴⁰⁷ despre fetele circaziene duse la Constantinopol ne demonstrează cât de diferit poate fi adevărul văzut de la distanță⁴⁰⁸. // p. 405

În toată Transilvania se vorbea despre Bem⁴⁰⁹ cu respect; sași⁴¹⁰, maghiari, nobili și țărani, toți aveau o singură opinie despre el. Până când a sosit acesta, războiul a fost numai jaf și exterminare. El a introdus ordinea și a menținut autoritatea. La Sibiu avea treisprezece secui, oameni ai săi, care au fost împușcați pe loc pentru că au îndrăznit să jefuiască. Toți sașii spun că îi datorează mult. Se

⁴⁰⁴ „Atenție, am scris imediata emancipare. Iar dacă într-un capitol de mai înainte am considerat existența șerbiei ca fiind una dintre cauzele stării de înapoiere a agriculturii, aceasta nu are nici o legătură cu tratamentul personal al locuitorilor domeniilor. Există în realitate ceva patriarhal în relațiile dintre aceștia și stăpânul pământului, o poziție întru totul naturală în trecut. Dacă sașii, care nu erau liberi, trebuia să fie emancipați, era de dorit acest lucru, pentru că ei, la început, nu erau departe de această stare. Au fost aruncați în această stare de un șir de împrejurări și era natural ca, fiind în trecut oameni liberi, odată ce se debarasau de îndatoririle feudale să se deschidă ca o floare în aerul proaspăt al libertății. Ceea ce este bine pentru unul, nu poate fi bun pentru celălalt. Omul matur poate fi înviorat de o înghițitură de vin; pentru copil aceasta este otrăvă”. (n.a.)

⁴⁰⁵ *Leibeigenschaft*

⁴⁰⁶ „Astfel era în Anglia în timpul reginei Maria și mai târziu. «Țăranul era legat, de arenda pământurilor sale, să ajute la tăierea, căratul și depozitarea fânului și porumbului stăpânului său, să repare podurile și să mențină drumurile.» (*Old Roads and New Roades*)”. (n.a.)

⁴⁰⁷ Laurence Oliphant (1829–1888), diplomat și ziarist; vezi relația sa de călătorie prin spațiul românesc în *Călători străini despre Țările Române*, serie nouă, vol. VI, (1852–1856), Editura Academiei, București, 2010, p. 27–37.

⁴⁰⁸ „«O fată circaziană anticipează timpul când va ajunge la vârsta când va fi scoasă pe piață, ca și o lady care își proiectează primul sezon londonez. Dar noi am prevenit posibilitatea formării unor alianțe strălucite, care fac din tinerele circaziene invidia turcilor. Efectul seamănă cu acela al Actului eliberat de Parlament, de a interzice fetelor de nobili de țară să se căsătorească în afara parohiei, limitându-se astfel la preotul, medicul și avocatul parohiei, iar rezultatul nu va fi benefic pentru moralitatea comunității.» Foarte diferit de noțiunile noastre despre sclavie, de care vrem să le eliberăm!” (n.a.)

⁴⁰⁹ Józef Bem (1795–1850), general polonez, comandantul armatei revoluționare maghiare în 1848–1849.

⁴¹⁰ „*Ein prächtiger Kerl*. (un tip minunat!) spunea un sas din opoziție, când vorbea cu mine despre el.” (n.a.)

afla la Năsăud, când un corp de armată rus a intrat în Transilvania. Pe câmpia aflată chiar lângă oraș, trupele au campat și nu a fost lăsat nici un om să intre în oraș. Locuitorii încă vorbeau despre disciplina care fusese menținută; și în alte părți ale provinciei am auzit același lucru. Chiar ungurii, cărora li se opun rușii, au lăudat modul civilizată în care și-au îndeplinit ordinele. Pe dealurile împădurite, mi s-a povestit, cazacii s-au revărsat călare pe caii lor mici de stepă. Spuneau că era minunat să-i vezi cum colindau pe creste, supraveghind ca nu cumva dușmanii să atace pe neașteptate.

Aici prețul lemnului este fabulos. O cunoștință din Năsăud a adus doi pini lungi între treizeci și patruzeci de picioare pentru optzeci de creițari. În Dej⁴¹¹ doi astfel de pini, fiecare cu o lungime de treizeci și șase de picioare, și aduși de la p. 406 Rodna, care se află la două // zile de călătorie, costă de obicei doi florini; un om taie o grămadă de lemne, pentru care plătește treizeci și opt de creițari și o duce la Dej, unde o vinde cu șaptezeci de creițari. Dorința de numerar este atât de mare în Transilvania, încât, mi s-a spus, oamenii doreau să se introducă un sistem de schimb. La Năsăud aceasta tocmai s-a întâmplat. Acolo evreul merge, în ziua târgului, cu piei de vulpi și de jderi atârinate de mâini, pe care a dat câteva haine, și este dispus să le dea pe loc țăranilor pentru păsări sau o anumită cantitate de porumb. Acolo se găsesc porci de vânzare și porumb, unelte de tâmplărie și haine de blană și căciuli din piele de miel. Vânzătorii, totuși, nu vor lua hârtii monedă acasă, dar săniile lor se vor umple cu provizii și îmbrăcăminte, luate la schimb.

La un han din Bistrița a trebuit să aștept atât de mult pentru restul de la un florin, încât am plecat fără acesta, atât este de greu să găsești 10 creițari de hârtie.

Deși se găsesc puțini bani în sate, este multă veselie și bucurie, ceea ce este poate mai de dorit. Era timpul unui festival religios, iar fețele băieților și ale fetelor erau radioase. Fetele erau îmbrăcate în hainele de sărbătoare, iar tinerii mergeau pe la casele lor pentru a le aduce la dans. Cei care le invitau purtau o baghetă albă în mână, după obicei. Dansul se pornea pe străzile satului, și chiar dacă frigul era p. 407 mare, ei // dansau ore întregi în lumina lunii, pe zăpada printre troiene. Fetele nu erau îmbrăcate decât cu o haină și catrința colorată; în timpul dansului se dezbrăcau de hainele lor subțiri și de cele din piele de oaie, pe care le puneau la stărșit, în timp ce așteptau alt dans. Tinerii erau în cămașă. Fetele nu aveau în păr decât flori. Dansul nu era atât de animat încât să-i încălzească pe cei care îl practicau. Cum suportau frigul crâncen, nu am putut să înțeleg. Prima parte a dansului era un pas înainte și unul înapoi, dar în partea a doua se însuflețea; băieții își învârteau partenererele ca la ceardaș. Dansau astfel până la cinci dimineața, când se lumina de ziuă. Dimineața următoare dansau în fața locuințelor autorităților, purtând un brad mic cu ramurile împodobite și cu o prăjitură mare în mijloc, <brad> pe care îl ridicau în timpul jocului. Mai târziu se duceau la diferite case. Fetele le turnau băuturi și îi poșteau la masă, fiecare aducea ceva: pâine, prăjituri, iar acei care slujeau primeau un dar din partea stăpânilor lor. Tinerii așteptau și în timp ce primeau darurile și le puneau de-o parte, unul dintre ei striga: „Bucurați-vă, acesta este darul dat de (urma numele celui care dăruia)!”

⁴¹¹ *Décs*, oraș județul Cluj.

Era o scenă frumoasă, sălbatică ca unele dintre accesoriile, dar fețele, culorile și contextul era pitoresc. De jur împrejur, pe pereți erau atârinate o mulțime de picturi, iar în spatele fiecăreia un ștergar alb sau un șervet cu o bordură roșie, festonată cu acul. Acolo // erau grămezi de perne albe, iar paturile erau brodate în purpuriu sau albastru, cu arabescuri. Pe pereți se aflau carpete din lână în culori maro-gălbui sau maro-roșcat, cu o bandă albă despărțitoare între ele. Într-o casă era un taraf de țigani, care stăteau pe o laviță sau masă, iar sub cornișa de unde atârneau ulcioarele ce luceau stăteau fetele brunete ca italiencele, cu părul împletit pe spate și legat la capăt cu o panglică strălucitoare. Câteva aveau cununi de flori, altele una singură prinsă în păr. Ele purtau șiraguri de mărgele la gât, perle artificiale sau boabe colorate. Multe aveau mărgele mari, negre puse câte două pe gât, atârând peste cămașa albă, ce le acoperea pieptul. Cele mai multe dintre ele aveau numai această pânză albă, peste umerii până la mijloc, dar unele purtau o bundiță brodată cu roșu sau un cojocel de piele de oaie, brodat cu ciucuri și mătase în culorile curcubeului. Puține aveau o basma pe cap, legată cu grijă, de culoare mov, galben sau maro. Apoi în jurul mijlocului aveau o cingătoare roșie, apoi catrința, cu minunatele ei cusături purpurii, ce se odihnea peste cămașa albă, iar mânecile erau întotdeauna largi cu terminații brodate și legate deasupra cotului cu o panglică neagră. p. 408

Cei tineri turnau în pahare țuică și le dădeau fetelor. Acestea își înmuiau buzele, iar cea căruia îi fusese dat paharul se înroșea și cânta în jurul paharului. Legănându-se, începea un cuplet și așa mergeau de la unul la celălalt. Multe cântau melodii știute, iar altele erau improvizate pentru ocazia respectivă, după cum mărturiseau râsetele, strigătele și aplauzele care răsplăteau versurile iscusite. // p. 409

Era acolo o fată, care era un fel de geniu în felul ei. Nu era foarte frumoasă, dar avea ochi scânteietori, o gură interesantă și întreaga ei expresie era cea a unei ființe inteligente. Când era invitată să cânte, improviza versurile, cu vorbe de dragoste și frecvente aluzii la persoanele prezente. Atunci pe buzele ei apărea un zâmbet ușor; cu un braț în șold se legăna în față și în spate un timp, ca și cum s-ar gândi la ceea ce va spune, iar privirea strălucitoare arăta că a găsit ceea ce căuta. Apoi izbucnea cu putere, dar cu o sălbăticie poetică. Versurile erau rimate. Pentru că, asemenea celor italiene, predominanța versurilor terminate în vocale nu făcea foarte dificilă compoziția unui cuplet. Se observa o anumită schemă; fiecare improvizație începea cu următoarele cuvinte: „Foaie verde de” (aici era amintită o floare), iar apoi venea povestea⁴¹². [Urmează câteva versuri compuse de poetesa anonimă].

Fetele stăteau așezate în jurul mesei, în funcție de poziția socială. În colț stăteau fetele gazdei, lângă ele, pe o parte, cele de rang înalt, și tot așa cu păstrarea unei etichete, ca și cum nu ar fi fost într-o casă de gospodari, ci la o curte nobiliară. Mai târziu, cei mai tineri se retrag și lasă locul celor în vârstă, părinții lor. Fiecare dintre aceștia aducând mâncare, contribuind la masă. p. 411

⁴¹² „Aceasta este ceea ce se numește *Leberreime* (poezii rimate improvizate) în germană, care întotdeauna încep cu „Die Leber ist vom Hecht” etc. Nu este lipsită de importanță comparația acestui obicei românesc de a crea cuplete cântate cu ceea ce se spune despre *Schnadahupfin* (corect *Schnadahüpfeln* –cântece satirice austriece și bavareze – n.tr.) în lucrarea mea *Chamois Hunting in the Mountains of Bavaria*, p. 435, ediția a doua”. (n.a.)

De Crăciun colindătorii cântă pe la ferestre. În Ajun sunt reprezentații ce evocă Nașterea Sfântă. Un copil îmbrăcat în cioban este văzut dormind pe pământ, în timp ce vine un înger, îl trezește, întrebându-l dacă știe cine s-a născut. Apoi Irod este văzut în mantie roșie, cu ministrul său, pe care îl trimite să caute nou-născutul, dar acesta refuză să meargă. Irod îl amenință cu moartea. „Poți să mă omori”, îi răspunde acesta, „dar nu vei putea să-l prinzi pe Hristos!” Mai târziu apar cei trei magi, care îi oferă daruri Pruncului Sfânt.

p. 412 Aceasta este un fel de piesă sfântă și se aseamănă cu // reprezentările din Scriptură care se pun în scenă o dată la zece ani în Oberammergau⁴¹³, în Bavaria. Tot dialogul este în versuri.

Am întâlnit pe stradă un băiat ce avea capul descoperit, iar la întrebarea mea din ce cauză, mi-a spus că unul dintre membrii familiei sale murise. Așa era obiceiul de înmormântare, se merge cu capul descoperit până după înmormântare.

Câmpurile de lângă Năsăud nu au fost niciodată fertilizate; acum locuitorii au început să o facă, pentru a obține recolte bune.

Nu departe de Năsăud există un sat ai cărui locuitori fuseseră înnobilați. S-a întâmplat astfel: acum două sute de ani, când expedițiile tătărești erau frecvente, acești săteni au prins de veste că dușmanii se apropie și s-au pregătit să-i întâmpine. Într-o trecătoare, pe unde urmau să vină tătarii, i-au așteptat cu pietre și copaci gata să-i arunce, și când totul a fost gata, i-au atacat pe barbari. Aceștia au fost opriți și în urma acestei fapte întregul sat a fost înnobilat, ceea ce a însemnat, bineînțeles, acordarea unor drepturi și privilegii pe care nu le avuseseră până atunci. În consecință, poți vedea o față desculță încărcată cu un braț de lemne, care își spune „domnișoara von (urmează numele)”, titlu ce i se cuvine.

p. 413

Capitolul XXV

Birourile regionale

La nord-est de Năsăud, între Ungaria și Bucovina, se află Rodna, „Rodna cea scufundată”, cum era numită. Inițial a fost oraș săsesc, dar mongolii l-au distrus. Minele de argint și plumb, exploatate din vremea romanilor, sunt încă deschise, iar vestigiile ale muncii din antichitate se găsesc peste tot.

Există o tradiție care spune că, în acele timpuri, erau deschise trei sute de mine. Frecvențele expediții ale mongolilor, 1150, au distrus pe jumătate populația de origine săsească, iar cei care au supraviețuit au părăsit zonele periculoase și au mers în interior, s-au retras spre Bistrița.

Populația din nord, de pe cealaltă parte a Carpaților, s-a îndreptat spre părțile estice, antrenând la rândul ei o altă mișcare de populație, iar aceasta a căutat siguranță, trecând munții, coborând în văile Transilvaniei. Au fost, putem spune, aruncați aici de valurile de migratori care s-au rostogolit dinspre nord spre est.

p. 414 Pământurile pe care s-au așezat au fost proprietăți ale sașilor; // și de aici protestele

⁴¹³ *Ober Ammergau*, localitate în Bavaria.

și zăzaniile continue dintre posesorii originari și nou-veniți, până când a fost marcat teritoriul care urma să le fie dat ultimilor. Chiar dacă acestea s-au întâmplat acum câteva secole, vechile dușmăanii continuă și aceleași încercări de încălcare a drepturilor sașilor se fac și astăzi. Dar aceste lucruri se întâmplă peste tot; în orice loc vei găsi inamicității și conflicte de interese – unii proprietari vor încerca să încalce proprietatea altora din vecinătate, fără ca nici unul să cedeze o părticică celuiilalt. Într-un sat au fost anulate servituțiile feudale; în altul există, dar în altă formă, ca în Bixad. Ori, acolo unde decimele au fost abolite, iar clerul plătit în natură, unele cereri au rămas nesoluționate, iar compensațiile nu sunt plătite de toți. Astfel nu vei reuși să găsești în nicio instanță un singur aranjament terminat sau complet, nicio înțelegere despre drepturile colaterale încheiată; nicio circumstanță în care, conform antecedentelor de trei sute de ani, să nu fie un sâmbure de gelozie și zăzanie. Un comerț intens de pânzeturii, animale și mirodenii s-a desfășurat la început între Transilvania, Polonia și Moldova; dar a încetat de mult. Preotul protestant părăsește locurile nepopulate, iar în bisericile luterane de odinioară se predică acum în ritul greco-catolicilor. Aproape 1 500 sau 1 600 cwt de plumb pur se produce aici anual. La zece florini pe cwt, aceasta ar însemna 16 000 florini, iar la 12 florini, ar face 19 200 florini; dar cum cheltuielile cu producția sunt de 20 000 de florini, există mereu un deficit.

Aceasta se întâmplă de multe ori în întreprinderile din Austria. Cheltuielile cu susținerea funcționarilor pădurilor sau minelor sunt atât de mari, încât profiturile nu sunt cum ar trebui [...]

Nu departe de Abrud se află minunatele păduri de la Câmpeni⁴¹⁴, ce aparțin p. 415 coroanei. În fiecare an există un deficit în balanța de plăți. Întreaga activitate este scoasă la vânzare, pentru că menținerea ei ar duce la pierderi⁴¹⁵.

Am văzut o mină de aur care a fost cumpărată cu 300 de ducăți, cu toate clădirile adiacente, instalațiile de șteampuri, casele de locuit etc. Omul care mi-a spus aceasta a râs, ca și cum ar fi făcut o afacere bună. Numai pereții clădirilor valorau mult mai mult.

În afară de aceste greșeli, în urma controalelor, găsim încontinuu oameni nepotrivii în slujbe nepotrivite. Oameni care nu cunosc nimic despre ceea ce au de făcut sunt trimiși în inspecții, în timp ce funcționarii inferiori sunt cei care muncesc și cunosc fenomenul. Ingineri care nu au văzut o mină în viața lor // se găsesc în p. 416 fața propunerilor minerilor experimentați, pe care pot să le accepte sau să le respingă, după bunul lor plac. Tot ceea ce interesează mineritul este adus în fața *Handels Ministerium* – Consiliul Comerțului – care trebuie să decidă în problemele tehnice ale mineritului. Astfel s-a refuzat ani întregi propunerea de a avea o mașină cu aburi într-una dintre cele mai importante mine din provincie; când în sfârșit a fost acceptată, în doi ani și-a plătit cheltuiala. Iată cum subdivizarea în

⁴¹⁴ *Topánfalva*, oraș, jud. Alba.

⁴¹⁵ „«O minunată speculație, pentru acela care o începe!», spune cel care cunoaște pădurea și ceea ce s-ar putea face cu aceasta. Se pare că Departamentul pădurilor și lemnului este pretutindeni cel mai prost administrat, totuși dacă ar fi mai bine gestionat, ar fi unul dintre cele mai rentabile. «În Franța»” spune About, «pădurea Statului este prost administrată, acei care se ocupă de ea sunt fie incompetenți, fie necinstiți»”. (n.a.)

departamente diferite, birocrăția pot duce la greșeli nefârșite. Un anumit departament ordonă construirea unui magazin de sare aici; alt departament – un drum de vagonete era dorit de mină – obligă construirea unui astfel de drum, iar atunci când lucrul este aproape terminat se observă că o construcție stă în calea alteia. Dar fiecare departament se bucură de o jurisdicție și autoritate specială și nu se va clinti din hotărârea sa și nici nu se va consulta cu un alt departament.

Am văzut biroul unui funcționar minier. Necesita reparații, cheltuieli de 100 de florini. S-a cerut permisiunea să se efectueze reparațiile. A fost trimis un arhitect să vadă ce reparații sunt necesare. Acesta a stat câteva zile, „a inspectat”, cheltuielile lui de călătorie depășeau cu mult reparațiile. S-a întors și a raportat că ar trebui făcute reparațiile. În sfârșit, au fost trimiși muncitori; între timp zidurile, din cauza întârzierii, au ajuns într-un stadiu mult mai rău, încât reparațiile au costat mult mai mult decât era prevăzut⁴¹⁶. [...]

p. 417 La est de Bistrița se află orașul Prundul Bârgăului, acolo am văzut // câteva dintre produsele manufacturiere ale româncelor. [...]

p. 418 Soția preotului, foarte binevoitoare, mi-a arătat lucrurile făcute de ea: covoare, carpete, fețe de masă, eșarfe și cingători. Am călătorit din sat în sat și un tânăr învățător m-a dus în casa părintească. M-a întâmpinat o tânără de 17 ani, foarte frumoasă. Ochii săi albaștri și pielea deosebită străluceau, așa cum deseori citim, dar foarte rar le întâlnim în realitate. Într-adevăr era o apariție rară; toate trăsăturile erau fine și întreaga ei făptură nu era a unei simple fete de la țară. Apoi a venit o altă fiică și a scos din cuțar catrințele, cuverturile și broderiile sale. Era o brunetă frumoasă, dar nu avea strălucirea surorii mai mici. Nu se mai sfârșeau lucrurile pe care degetele sale îndemânatice le-a făcut! Nu era posibil să le iei pe toate, dar totuși nu am putut renunța la două catrințe măiestrit lucrate. În cele din urmă mi le-au dat împreună cu o carpetă mare, care acoperă acum foarte bine patul meu. Apoi am mers să văd războiul de țesut, unde au fost făcute aceste pânzeturi. Ce mașinărie înăpoiată! Se aseamnă cu cele folosite în interiorul Africii și cu cele ale Egiptului antic. La Prundul Bârgăului am // găsit un sas familiarizat cu lucrările lui Liebig⁴¹⁷ și aplicațiile acestora în agricultură, vorbind despre el cu entuziasm⁴¹⁸.

Locuința românului, în care am intrat, era surprinzător de curată. Casa nu avea acoperiș de paie, ci de țiglă, gardul din fața casei era vopsit și totul arăta foarte bine. Motivul era că se găsea la graniță și se afla sub legea militară, de aceea locuitorii aveau școli bune și învățau disciplina. [...]

În apropiere de Prundul Bârgăului se află un teritoriu a cărei posesie a încălcat toate legile. Comisii după comisii au fost numite pentru a decide hotarul și,

⁴¹⁶ „Am văzut un canal, pentru care guvernul a plătit 175 de florini, prețul real fiind de 30 de florini. Motivul: când se pornește construcția unei clădiri, prețul se face luând în calcul estimările privitoare la zidărie, materiale de construcție etc. Astfel guvernul a acordat 75 de florini pentru un stângen de zidărie: costul real era de 30 de florini. Când canalul a fost construit, materialele și munca erau mai mici decât cele estimate, dar munca a fost apreciată în raport cu 1 000 de mile construite. O altă construcție, pentru care guvernul a plătit 3 087 de florini, a costat în realitate 1 000 de florini. Aceste date le am de la funcționarul guvernului”. (n.a.)

⁴¹⁷ Justus von Liebig (1803–1873), chimist german.

⁴¹⁸ „Liebig este cunoscut aici, de la primele până la ultimele sale scrieri despre agricultură”. (n.a.)

deși documentele și marcajele de la margine arată unde este granița acestuia, nu există nici un dubiu că românii nu se lasă, vin // pe pământurile vecinului, ară, p. 420 distrug recoltele sașilor. Dacă li se opune cineva, îl bat sau îl omoară. Această stare de lucruri există de ani buni, iar autoritatea imperială, deciziile și hotărârile înalțelor curți de justiție nu-i pot aduce la supunere. Am observat că este inutil să vorbești despre lege înaintea unui popor aflat în stare de barbarie; până când nu vor avea o înțelegere a justiției și a drepturilor reciproce, numai forța îi poate face să cedeze. Este supărător rolul jucat de guvern, care permite să fie sfidat de câteva sate românești, iar deciziile înalților judecători să fie neluate în seamă. Locuitorii din Ilva Mică⁴¹⁹, Feldru⁴²⁰, Nepos⁴²¹, Rebrisoara⁴²² nu se mai adresează funcționarilor locali, pentru că nu au nici un rezultat⁴²³. [...]

Capitolul XXVI

p. 422

Dej – Gherla⁴²⁴ până la Cluj⁴²⁵

Dovada absenței călătorilor prin Transilvania mi-a fost dată de speculațiile făcute la adresa mea, un simplu voiajor. Ajungând la Dej (oraș maghiar), am descoperit că locuitorii știau că voi veni, chiar înaintea mea. [...]

Aici se află un stabiliment pentru copii mici⁴²⁶, construit în întregime din fondurile // populației maghiare; o parte din fonduri provin din concertele de p. 423 caritate, târguri și contribuții voluntare. Activitatea maghiarilor în interesul propriei națiuni sunt laudabile. Se străduiesc și sunt în stare de orice sacrificiu. Locuitorii din Dej sunt nerăbdători să aibă o „școală reală”⁴²⁷, iar cu ajutorul guvernului își vor realiza proiectul. Un oraș care a făcut atât de multe în privința școlilor elementare, merită să-i fie auzite cererile. Există numai trei școli reale: în Sibiu, Brasov și Sighișoara. Clujul a cerut de mult timp o astfel de școală, în zadar. Nu numai un oraș de talia Clujului ar avea nevoie de o astfel de școală, astfel de

⁴¹⁹ *Ilva Mika*, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud.

⁴²⁰ *Földra*, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud.

⁴²¹ *Nepos*, sat, com. Feldru, jud. Bistrița-Năsăud.

⁴²² *Rebrischora*, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud.

⁴²³ „Acum câțiva ani, o pădure ce aparținea Sibiului a fost tăiată și devastată de români. Se aflau deci la numai o milă de conducerea guvernului, care nu a reacționat. Guvernul nu este dictatorial, ci foarte tolerant”. (n.a.)

⁴²⁴ *Szamos Ujvar*, oraș județul Cluj.

⁴²⁵ *Klausenburg*.

⁴²⁶ „Acesta este un stabiliment unde copiii mici, prea mici pentru școală, sunt lăsați în timpul absenței părinților lor. Vara se joacă în grădină, construiesc diferite lucruri asistați de învățătoare. Camerele au picturi și alfabetul este atârnat pe pereți, astfel încât cei măricei pot învăța literale, să citească și să numească diferite obiecte și animale. Astfel, învață jucându-se. Învață să fie ascultători și să se poarte cuviincios. Dimineața vin și pleacă seara și vin apoi a doua zi. Pentru acei dintre părinți care sunt plecați la slujbă, aceste instituții sunt o adevărată binecuvântare. Ar fi admirabil să fie introduse și în Anglia, în apropierea școlilor”. (n.a.)

⁴²⁷ *Real Schule*. „Gimnaziul pregătește pentru universitate și dă cunoștințe generale. Școlile reale pregătesc elevii pentru îndeletnicirile tehnice și comerciale. Reprezintă o uniune între școala comercială și cea politehnică”. (n.a.)

instituții ar fi bune pentru întreaga provincie. Experiența ne învață că astfel de școli sunt de dorit în Transilvania, iar acestea vor aduce bunăstarea țării.

p. 424 Primăria se află într-o clădire frumoasă. Aici există și o mănăstire franciscană și am fost surprins să găsesc în ea femei bucătar. Pe dealul de lângă oraș se înalță un turn, unde, se spune, că primii șapte veniți din Scitia și-au tăiat venele și au jurat, pe sângele lor, fidelitate eternă. Oamenii erau, firește, păgâni și fiind leșinați de sete, au spus: „Dacă într-adevăr există Dumnezeu, apa poate să țâșnească din pământ, pentru a ne salva”. Tradiția spune că un izvor a țâșnit, iar cele șapte căpetenii s-au creștinat. În oraș încă se mai văd rămășițele unei vechi bucătării, unde, // la mijlocul secolului al XVII-lea, a fost gătită masa pentru prințul Gheorghe Rákóczi⁴²⁸. [...]

Gherla, următoarea mea oprire, este un oraș armean, construit în 1700. Străzile sunt drepte și strâmte, iar casele au în jurul lor curți largi. De-a lungul ferestrelor se află veranda, construită la parter, ridicată cu cinci șase trepte. Biserica este o clădire frumoasă și aici se află un „Tițian”, despre care am scris deja.

Armenii au venit din Moldova în Transilvania în 1672, s-au așezat la poalele munților în ținutul secuiesc și în Gheorgheni. În Moldova au venit din Crimeea, unde au stat o sută de ani. Și-au părăsit ținuturile în timpul Cruciadelor. Se află toți sub jurisdicția episcopului catolic din Alba Iulia. Preoților le este permis să se căsătorească, dar nu o fac, în est o fac. Au două limbi, cea populară și cea scrisă. Slujbele sunt ținute în prima limbă, dar ritualul întotdeauna în cea scrisă. Ospitalitatea, mi s-a spus, este o trăsătură a armenilor, la fel și plăcerea jocului de cărți. Femeile au reputația că sunt frumoase, dar eu nu am avut oportunitatea să probez acest lucru.

p. 425 În Gherla există o închisoare mare, unde sunt închiși cei care au condamnări mai mari de un an. Este loc pentru 740 de condamnați. Celulele sunt mari și aerisite. Rânduri de paturi se găsesc de-a lungul pereților și pe mijlocul celulelor. Șeful răufăcătorilor se află la etajul trei. Toate // celulele sunt deschise, cu oameni care stau și vorbesc, urcă și coboară scările sau se duc la munci în curte. Locul nu are aspectul unei închisori, de atât de mare libertate se bucură condamnații, sunt veseli și sănătoși. Cei mai mulți poartă lanțuri la picioare, singurul semn al coerciției. Într-adevăr, din toate închisorile vizitate, și am văzut destule, aceasta nu are monotonia melancoliei, aceea mohoreală lipsită de veselie, acel aer depresiv, care spune: Nu voi ieși afară niciodată. Pentru fiecare credință există o biserică și un instructor religios. Spitalul este singura parte unde sunt înregistrate lipsuri. În loc să fie partea cea mai aerisită, este cea mai înăbușitoare. Sunt aici sobe de fier, ceea ce este de neimagineat.

Am vorbit cu un om care era închis pentru fals și care își recunoscuse vinovăția și părea chinuit de remușcări. Cei mai mulți condamnați susțin întotdeauna că sunt nevinovați, iar delictul pentru care sunt închiși a fost un accident. Unul, care și-a omorât mama, mi-a spus: „Am împins-o, iar ea din nefericire a căzut în apă și s-a înecat”. Un alt om aflat în spital, într-o stare fără scăpare, se afla acolo pentru că își ucisese mama vitregă, pe sora și pe copilul acesteia.

⁴²⁸ Probabil se referă la György Rákóczi al II-lea, principele Transilvaniei (1648–1660).

În decembrie 1864 erau 619 condamnați, dintre aceștia 194 erau maghiari sau secui, 349 români, 22 sași, 40 țigani și 14 de alte naționalități.

Următorul tabel, arătând naționalitatea celor închiși poate fi interesant: // p. 426

	Asasini	Crime și furt	Crime	Omicid	Tălhării	Furt	Abuz încredere	Escrocherie	Falsuri	Tulburarea liniștii	Incendii	Jaf
Maghiari, secui	5		39	8	7	98	2	3	8	1	9	10
Români	8	3	48	14	36	175		1	3		2	41
Sași		2	2	1				1	3			
Țigani	2	2	2	2	1	27						6

Numărul mare de condamnări (187) îl au ortodocșii, lucru ce se explică prin ignoranța preoților. Cei din biserica grecească <unită> erau în număr de 177⁴²⁹. Mi s-a spus că nu se observă deosebiri în comportamentul deținuților, excepție făcând maghiarii și secuii, care sunt disciplinați cu forța. Sunt cel mai greu de stăpânit și, așa cum ne așteptam, germanii sunt cei mai înțelegători. Dintre aceștia din urmă, numai 3% făceau carceră timp de o oră sau două, drept pedeapsă. În vreme ce din rândul maghiarilor și secuilor, 10% ajungeau acolo. Am vorbit cu un țigan, care a evadat și care a fost adus înapoi. Nu intenționa să fugă, spunea el, vroia numai să-și vadă prietenii, și, dacă i-ar fi dat timp, s-ar fi întors singur. Dintre cei 600, numai acest copil sălbatic al naturii găsea închisoarea plictisitoare. Românilor // nu li se p. 427 părea a fi o pedeapsă. Erau obișnuți cu paturi mai rele decât găseau aici și mâncau mult mai prost în libertate. Dacă li se asigura un acoperiș deasupra capului, le era indiferent unde se aflau. Câțiva dintre bărbații închiși își făceau meșteșugul. Am văzut un ceasornicar ocupat, care se afla într-o încăpere confortabilă și care se simțea ca acasă.

Bărbații se sculau la orele cinci vara și șase iarna; apoi mergeau la rugăciune, își făceau curat în camere, aduceau apă etc. Li se distribuiau rațiile de pâine pentru întreaga zi, după care munciau până la unsprezece și jumătate. Cei care cunoșteau un meșteșug, lucrau, ceilalți erau instruiți de meșteri numiți special. Dacă nu aveau aptitudini, trebuiau să îndeplinească alte îndatoriri domestice. La ora unu reîncepeau munca, care continua până la orele cinci-cinci și jumătate iarna și șase jumătate-șapte vara. Se bucurau de o oră de plimbare în fiecare zi.

⁴²⁹ „Este interesant de știut anotimpurile în care românii comit cele mai multe acte de violență. Autorul lucrării *Eöthen* observă: «Posturile din Biserica ortodoxă au efecte neplăcute asupra caracterului poporului, pentru că ele nu sunt o farsă și sunt ținute cu mare convingere, încât duc la slăbirea organismului... Numărul de crime din perioada Postului Paștelui este chiar mai mare decât cele din alte perioade ale anului.» Numărul zilelor de post este foarte mare; cu siguranță mai mult de jumătate din cele 365 de zile. Slăbiciunea provocată de post poate fi pusă în legătură cu indolența poporului”. (n.a.)

Fiecare avea dreptul la o livră de pâine zilnic, la o supă și legume la cină. De trei ori pe săptămână li se dădeau 11 uncii de carne cu legume, în loc de supă, iar bolile erau tratate după sfaturile medicului.

O treime din ceea ce câștiga din munca sa un deținut era pusă de-o parte, pentru perioada când își va termina pedeapsa, iar atunci i se dădea cu dobândă. Celelalte două părți erau reținute pentru plata întreținerii în închisoare. Fiecare prizonier costa statul aproximativ 37 creițari și jumătate (9 pence) pe zi. Zilele de vizită și corespondența cu cei de acasă erau reglementate după normele cele mai umane. Marilor criminali li se permitea numai o vizită sau două pe an; ceilalți aveau dreptul la una sau două vizite pe lună. În ultima lună de închisoare aveau permisiunea de a-și vedea prietenii săptămânal. În cazuri de evenimente familiale, p. 428 vizitele deveneau mai dese. //

Oricând, atunci când exista un motiv, i se permitea unui deținut să scrie apropiaților săi, iar dacă nu știa să scrie era ajutat de un gardian. Toate scrisorile primite erau deschise de un inspector, iar conținutul lor era împărtășit individual celor cărora le erau adresate. Nu li se dădea scrisoarea, dar era păstrată alături de bani până la eliberarea din închisoare. Bani care le erau trimiși erau păstrați, de asemenea, până la ieșirea din detenție.

Mi s-a arătat întregul stabiliment cu amabilitate și corectitudine, iar răspunsul era prompt la orice întrebare. Mi s-a permis să vorbesc cu deținuții și să le pun întrebări.

În vecinătatea Gherlei am aflat că pedepsirea celor care nu își plăteau impozitele era frecventă. Am întâlnit ofițeri care îndeplineau aceste îndatoriri neplăcute. De la ei am aflat că în comitate există țărani iobagi. Când, în 1848, au fost eliberați dintr-o dată, nu au știut ce să facă în această situație și au devenit trândavi. Erau încrezători, mai mult decât atât, a venit vremea când nu mai plăteau taxe și în consecință au devenit risipitori. Conte Széchenyi⁴³⁰, care a fost o mare personalitate și un mare patriot, a dorit să-i elibereze gradual, pentru că el cunoștea poporul, dorințele, caracterul acestuia, dar mai ales lipsa de cultură. A vrut să-i elibereze de ei înșiși, dar au ieșit învingători liberalii.

Într-adevăr, din câte am auzit în diferite părți ale provinciei, pare evident că măsurile luate de maghiari în timpul revoluției erau contrare dorințelor unei mari părți din populație. Kossuth, prin darul său oratoric, a strâns în jurul său un grup de susținători entuziaști și asta i-a supărat pe toți. // Cât despre el, a avut o popularitate inutilă și calculată, și, pentru a-și consolida autoritatea, a fost obligat să-și schimbe opinia, pentru a nu pierde niciun susținător. O distinsă personalitate a partidului maghiar mi-a spus că atunci când guvernul austriac a cerut bani și soldați pentru războiul din Italia, Dieta a decis să le dea pe amândouă și să sprijine Austria. Kossuth a fost numit purtătorul de cuvânt al acestei tendințe⁴³¹. A început să vorbească, dar, după un timp, cineva de la stânga a început să huiduie. Kossuth, temător să nu se compromită, și-a modificat discursul și a sfârșit refuzând ajutorul, pe care îl susținuse până atunci, refuz pe care partidul său i l-a recunoscut.

⁴³⁰ István Széchenyi (1791–1860), scriitor și politician maghiar.

⁴³¹ Exagerări. Kossuth a susținut războiul de eliberare din Italia, convins că era o ocazie favorabilă și pentru obținerea independenței maghiare.

Un alt nobil maghiar pe care l-am întâlnit a servit sub Kossuth ca director general al poștelor, dar nu l-a întâlnit niciodată. Kossuth a ordonat ca toate scrisorile, oficiale sau particulare, ce conțineau bani, să fie trimise la Debrețin⁴³². Ofițerul a refuzat să facă acest lucru, spunând că este un jaf. Bani rușilor i-a trimis mai departe, dar de corespondența particulară nu s-a atins.

Altădată Kossuth a vrut să ofere coroana Ungariei unui arhiduce rus, dar a fost împiedicat.

Peste tot am auzit din toate părțile aceeași opinie despre el: „A fost un orator, dar nu un politician”.

Capitolul XXVII

p. 430

Cluj

Când părăsești Gherla, drumul trece drept prin câmpie și nimic nu tulbură monotonia. Unul sau două sate ungurești, un conac nobiliar înconjurat de clădirile aferente – asta-i tot, până ce o turlă înaltă și multe alte turnuri ale Clujului răsar în fața ta. Orașul te ia prin surprindere, intrând prin nord; strada principală este largă, cu multe clădiri impunătoare și piața cu biserica catolică în centru, pare să aparțină unui oraș mai mare decât este Clujul în realitate. Deși are 25 000 de locuitori, ceea ce este mai puțin decât populația Brașovului, aspectul său general îl face să pară cel mai important dintre cele două. Capitala Țării Bârsei este îngrijită și densă, nici una dintre case nu este înaltă și, din cauza poziției sale printre dealuri, ce-i dă o frumusețe de invidiat, nu există posibilitatea unor străzi largi și a unei piețe deschise în centru orașului, ca în cazul Clujului. Aici ai loc destul și se pare că fondatorii sași – căroră le plăceau locuințele spațioase de care aveau nevoie, probabil, pentru familie și servitori – au folosit din plin asta. //

p. 431

Toate clădirile vechi sunt în esență germane ca arhitectură și amenajare. Fierăria din fața ferestrelor, balcoanele, balustradele, burlanele pentru apă ce coboară de la jgheburile acoperișului, fiecare are propria sa caracteristică inconfundabilă; mâna și pricepera meșterului german este recunoscută peste tot. Acești dintâi coloniști erau buni cetățeni, care, chiar dacă nu erau adepți ai luxului, prețiau o locuință bună, ceea ce dovedește că posesorul ei era totodată și un om de calitate.

Că așa a fost cazul, o dovedesc vechile cronici. Dar clujenii au fost prin urmare expuși mai multor invazii ale dușmanilor și, deși orașul era înconjurat de un zid puternic, cu porți masive și turnuri de supraveghere, au fost continuu jefuiți, prădați și luați în captivitate. Turcii știau bine că aici găsesc destulă pradă pentru a le recompensa <cheltuielile> cu invazia.

Și, deși din anul 1526 Transilvania a fost despărțită de Ungaria și a plătit tribut Porții pentru protecție⁴³³, ori de câte ori armata turcească trecea prin țară în

⁴³² *Debreczin, Debrecen*, oraș în Ungaria.

⁴³³ La 29 august 1526, la Mohács armata maghiară a fost învinsă de armata otomană. Ungaria a fost împărțită pentru o perioadă de aproape 150 de ani între Imperiul otoman și Casa de Habsburg. În 1541 s-a format Principatul Transilvaniei, recunoscut de Imperiul otoman, căruia îi plătea tribut.

drumul său spre Ungaria, ori la întoarcerea de acolo, ocazia de a se îmbogăți era irezistibilă și necredincioșii mergeau acasă încărcăți cu prăzi din Cluj⁴³⁴.

p. 432 În acele timpuri nesigure, când pericolul amenința, populația românească – o rasă nomadă⁴³⁵ – s-a refugiat în munți, luând cu ea, de fiecare dată, cirezile, care constituiau singura lor avuție; ca locuințe, ei aveau colibe primitive și în peregrinările astea nimic de valoare nu era lăsat în urmă. Dar cu sașii // era altceva; bunurile lor erau variate și nu așa de ușor de transportat. Așadar, rămâneau să facă față pericolului și, dacă era posibil, să-și apere casele și bunurile. Ca atare, mulți au sfârșit răpuși de sabie și mulți <au căzut> vii în mâinile invadatorului, care a plecat din nou de îndată ce prada a fost adunată; așa s-a ajuns ca în cele din urmă elementul german să dispară treptat, făcând loc altuia, care s-a menținut de atunci.

Locuitorii unguri, nefiind concentrați ca sașii într-un singur loc, erau mai puțin expuși acestor atacuri prădătoare; mulți s-au refugiat în zonele deluroase ale țării. În plus, nobilii aveau castelele lor, în care se puteau retrage în siguranță; ceilalți, se poate presupune, ar avea de suferit mai puțin pentru avuții și pradă în prezența unor orășeni meșteșugari germani mai bogați. Dar mai târziu, plecarea sașilor din motive religioase, a dus la diminuarea accentuată a <numărului> populației germane. Noile doctrine antitrinitariene erau atât de urâte de ei, precum Sfânta Liturghie de puritani. Așa că, vânzându-și pământurile și bunurile și întorcând spatele Clujului, l-au părăsit pentru totdeauna (1540–<15>60). Puțini au rămas, dar aceștia s-au amestecat repede cu populația din jur, iar limba, obiceiurile și gândirea le-au devenit ungurești. Se poate spune că schimbarea s-a încheiat pe la 1680–<16>90⁴³⁶. Cu toate acestea, era singurul oraș care, în această parte a provinciei, a avut populație germană: satele înconjurătoare erau toate săsești – Turda la fel, și așa mai departe, de-a lungul drumului spre Sibiu. //

p. 433 Orașul se află într-o vale pe malurile Someșului și prin urmare se întinde de la est la vest în direcția văii. În timpul iernii, aici este locul de întâlnire al tuturor nobililor maghiari din țară, Clujul fiind pentru Transilvania ceea ce este Pesta pentru Ungaria. Este destul de ciudat că într-o țară unde elementul maghiar este atât de predominant ca aici, să nu fie nici un fel de oraș care să fi fost inițial construit de unguri; și că cel pe care ei îl consideră ca fiind capitala lor, să fie, în realitate, un oraș săsesc. Ceva asemănător este caracteristic și Pestei, care este mândria Ungariei. Aici, de departe cea mai mare parte a populației este germană și, dacă mergi în orice parte, asta este limba pe care o auzi la fiecare pas; într-adevăr Pesta este în esență un oraș german.

Hanul în care am stat era bine păstrat, dar, ca de obicei, existau tot felul de particularități. Mobilierul din camera mea, de exemplu, era din mătase, dar nu exista nici o singură cheie de la ușă sau dulap. „Nu avem chei”. Nu era nici vasul pentru apă caldă. „Nu avem vas pentru apă caldă”, a fost răspunsul la întrebarea mea.

⁴³⁴ „În cântecele vechi, Clujul este numit *Kincses Kolosvár*” – *bogatul Cluj*. În secolul al XVI-lea, comerțul cu Levantul trecea prin Transilvania spre Danzing; negustorilor nu le plăcea să-și trimită mărfurile pe Dunăre de teama turcilor”. (n.a.)

⁴³⁵ Fals, românii nu au fost nomazi. Autorul persistă în susținere acestui neadevăr.

⁴³⁶ „Totuși, până în 1848, unele meșteșuguri erau făcute exclusiv de germani; cazanele de săpun, brutăriile, <fabricarea> căldărilor din oraș erau toate în mâinile sașilor”. (n.a.)

Cazinoul este foarte distins în aranjamentul său. Camerele sunt spațioase și totul este de bun-gust și are un aer plăcut; în toate aceste privințele însă, unгурul este diferit de vecinul său german. Grija pe care o are pentru aspect și „stil” o transmite și lucrurilor care-l înconjoară. Are grijă de aspectul său, lucru care pe german nu-l interesează.

O parte interesantă a orașului este vechea cetate. În același loc se află o fortăreață din timpul dacilor; unul din regii lor, Decebal⁴³⁷, a fost ucis de romani (unii zic că s-a sinucis) aproape de poarta ce străjuiește trecerea peste râu⁴³⁸. Dar Clujul se poate lăuda și cu altele – el este locul de naștere // al regelui Matei p. 434 <Corvin> al Ungariei. El a fost un Huniad⁴³⁹ și unul dintre cei mai mari bărbați ai zilelor sale din întreaga creștinătate.

Biblioteca are o valoroasă colecție de manuscrise referitoare la Transilvania – documente originale, scrisori particulare și publice, decrete etc., etc., adunate de contele Joseph Kémeny⁴⁴⁰.

În muzeu⁴⁴¹ se află o frumoasă colecție de monede donată de contele Ladislau Esterhazy și arme de bronz celtice descoperite în țară și conservate foarte bine. Cel mai curios lucru, după mine, era o relicvă a locuitorilor romani ai acestei țări. În 1855, în timp ce lucra la minele de la dealul Cetății⁴⁴², lângă Roșia Montană, oamenii au dat de un puț vechi, care fusese acoperit de sute de ani și lăsat în părăsire. Ultimul om care a trăit acolo a fost un miner roman. Din acea zi până în momentul când puțul a fost descoperit din nou, toate au rămas așa cum le-a lăsat ultimul lucrător. Intrând și băjbâind cu lampa sa, noul explorator a văzut pe pământ mici tăblițe de lemn. Ele alcătuiau o carte de buzunar a vreunui supraveghetor roman, care, probabil, le-a scăpat acolo sau pe care le-a pus deoparte și apoi a uitat să le mai ia. Acest triptic – tăblițele sau carnețel, constând din trei piese – poate fi descris astfel. Cele trei părți erau făcute prin crăparea unei piese din lemn de pin de aproximativ doi inch grosime, dar suprafața fiecăreia nu era netedă, astfel că atunci când erau așezate din nou împreună se puteau potrivi exact. Fiecare bucată a fost apoi ușor scobită, având o margine de jur împrejur, exact ca rama unei tăblițe de școală. Această margine apără scrisul din interior, partea mai adâncă fiind acoperită cu // un strat de ceară și smoală, însemnările fiind scrise <acolo>. Cele trei tablete p. 435 sau foi ale cărții erau legate împreună cu un fir sau o curea, trecută printr-o gaură din marginea fiecăreia, ceea ce făcea cărticica compactă. La exterior era netedă pe amândouă părțile, ca un volum legat în zilele noastre. Mă gândesc cum ar fi ca un astfel de triptic să fie încă folosit și să prezinte și alte pagini și îmi imaginez

⁴³⁷ *Decebold.*

⁴³⁸ Fals. Decebal s-a sinucis în Munții Orăștiei.

⁴³⁹ Familia Huniade sau familia Corvineștilor este o importantă familie nobilă din Transilvania. Originea sa este disputată atât de români cât și de maghiari.

⁴⁴⁰ Joseph Kémeny (1795–1855), nobil maghiar, cunoscut colecționar de obiecte istorice.

⁴⁴¹ „Această clădire se află pe o înălțime chiar la ieșirea din oraș și din balcon se obține cea mai bună priveliște a orașului și împrejurimilor. Este o clădire frumoasă în mijlocul unui parc, dăruită orașului de proprietarul său, contele Emerich Miko, pentru a deveni muzeu”. (*n.a.*)

⁴⁴² *Kirmvik* <hegy>. Și azi se pot observa aici galeriile și puțurile din fostele mine romane (A!burnus Maior). Până astăzi au fost descoperite 25 de tăblițe cerate.

celelalte pagini, coperta sau cotorul ca fiind slăbite sau date la o parte. A doua și a treia pagină sunt față în față, legate împreună cu un fir de lână trecut de trei ori în jurul lor, prin cele două găuri de pe marginea ridicată. Acest fir nu este pe mijloc, ci este mai aproape de sfârșitul tabletei. Pe suprafața din afară a foi numărul 2 este o canelură (firul de lână trece peste ea), umplută cu ceară galbenă. Atât timp cât tripticul nu a fost deschis, sigiliile impregnate cu această ceară n-au fost rupte. Șapte sigilii au fost folosite și în spatele acestora, într-o mică adâncitură, era numele celui căruia îi aparținuse sigiliul. Aceste persoane au fost martore la

p. 436 tranzacția înregistrată, la garanții (cauțiuni) sau chitanțe, și una // dintre părțile contractante era în general debitorul. Pe partea mai lată a firului, care împarte tableta în două părți inegale, este textul documentului. El începe în partea de sus și, pentru că nu e loc pentru tot, partea rămasă este înscrisă pe interiorul acestei foi pe care noi deja am desfăcut-o și scos-o. Dar să presupunem că rupem sigiliul și vedem ce este între cele două părți atât de strâns montate și legate împreună. Aici este documentul după care a fost scrisă cealaltă copie. În acest caz, un fals al contractului era imposibil. În cazul în care s-ar fi încercat așa ceva, ar fi fost descoperit de îndată atunci când, în prezența autorităților, sigiliile erau rupte și textul din interior era comparat cu cel de pe partea exterioară. [...]

p. 437 Păzit de aerul rece și închis acolo în inima muntelui, lemnul din aceste tablete a fost ferit de descompunere.

Odată descoperite tabletele, s-a intrat în stăpânirea lor prin intermediul unui comerciant evreu, care le-a imitat cu o minunată acuratețe și apoi a oferit una adevărată și una falsă pentru vânzare la British Museum. Fiind unice, au stârnit un mare interes și au fost atent examinate de persoane competente. Rezultatul a fost că s-a descoperit că una dintre tablete era contrafăcută și, desigur, ajungându-se aici, un grad de neîncredere a fost resimțit în cazul celeilalte, deși dovezi de fals nu existau. Au fost refuzate. Ulterior, proprietarul le-a trimis la cei mai renumiți arheologi, care le-au recunoscut valoarea și în același timp au aruncat imitația. În consecință, tabletele au fost achiziționate și sunt singurele exemplare ale unui astfel de obiect. Prețul cerut de la British Museum a fost de 100 £. care ar fi fost dați cu bunăvoință <de la început> dacă nu ar fi existat suspiciunea stârnită de detectarea falsificării.

Am avut plăcerea de a întâlni aici câțiva profesori unguri, specialiști recunoscuți și erudiți, cărora le datorez multe informații prețioase; răbdarea lor și claritatea punctelor de vedere dau opiniilor lor o valoare indiscutabilă. Teatrul este elegant și interpretarea și libretul bune. Distracțiile Clujului nu mai sunt acum ce erau odată, când nobilii aveau avere și o cheltuiau cu larghețe; dar la petreceri vezi în continuare o eleganță a toaletelor și a organizării care arată de altfel cât de splendide trebuie să fi fost înainte sărbătorile. //

p. 438 La câteva zile după sosirea mea la Cluj, am primit o invitație la o petrecere și asta a fost un prilej de a întâlni mulți dintre ungurii care stăteau în oraș. Cunoșteam doar câteva persoane și am plecat spre locul respectiv nu fără o oarecare îndoială, din cauza poziției mele izolate. Dar cât de inutile sunt asemenea sentimente! Nici măcar un singur moment nu m-am simțit un străin printre străini; cei care mă cunoșteau cât de puțin au venit să-mi ureze bun-venit și a fost găsită întotdeauna o

împrejurare sau alta de a strânge legăturile între noi. Acum mi se făcea loc ca să mă pot alătura conversației unui grup, în alt moment un nou-venit descoperea că o cunoștință a lui din străinătate este și un prieten al meu. Cu tact s-a făcut în așa fel încât n-a trebuit să fiu niciodată singur, dar atât de elegant, că unul mai puțin atent decât mine la astfel de acte nu ar fi observat intenția. Pentru mine asta înseamnă ospitalitate în cel mai desăvârșit grad.

Aș putea să amintesc aici costumul național pe care-l îmbracă unele doamne. Pălăria femeilor măritate constă într-o bonetă alungită din material auriu sau argintiu, fixată în spatele capului și care acoperă părul. După aspect, nu este departe de o bonetă scoțiană; părțile stau ridicate, în timp ce partea din mijloc alcătuiește o largă suprafață netedă și întinsă; în partea de sus și venind în față deasupra frunții ca o cunună, este un rețea complicată de aur și fire auriu, uneori alcătuiind flori. Un voal străveziu atârnă de sub ea, căzut în jos în spate; dar asta, cred, ține mai mult de întreaga îmbrăcăminte. Văzută din profil, această pălărie pare foarte frumoasă, partea largă a bonetei dând un aer impunător. //

Catifeaua sau mătasea corsajului, ca și la corsajul bavarez, este legată p. 439 încrucișat în față; mânecile sunt scurte și bufante la umăr, împodobite după gust cu dantelă sau aripi – cred că este termen „artistic” – și un șorț de muselină brodat fin sau <mai> rar din dantelă neagră sau albă.

Toată lumea știe că ungueroaicele sunt frumoase, dar ceea ce m-a izbit a fost că, printre acelea văzute de mine aici, nu exista nici fel de chip pe care să-l asociez unei naționalități. Erau multe cu părul negru și ochii la fel, dar erau altele blonde ca tinerele englezoaice și cu trăsături caracteristice Angliei.

Julius Weber⁴⁴³ a spus: „Poți distinge un ungar de un german după felul în care își poartă capul și după cum arată calul lui”. Despre ultimul s-a observat, pe bună dreptate, că este o tranziție între un locuitor din vest și un oriental, dar fără indolența orientalului. Este curajos, patriot, <cu spirit> cavaleresc și pasionat de fast. Ungurul este bine făcut și ceea ce-l caracterizează este laba piciorului mică și piciorul bine format.

În apropierea orașului se ridică un mic deal, care, văzut de la capătul străzii, pare ciudat. Este plin de locuințe săpate parțial în pământ, cu tocul și pragul ușii în față și o mică fereastră într-o parte; pe un mic teren pietros, ca o poliță, a fost făcută o colibă și dacă vii de sus în jos este bine să ai grijă să nu calci pe acoperiș sau să intri în locuință prin coșul de fum. [...]. //

Acesta era locul preferat al lui Borrow⁴⁴⁴ atunci când a fost în Cluj. Obișnuia p. 440 să-și viziteze zilnic prietenii țigani și pentru această atenție, se pare, ei îi furau în mod regulat batista de mătase. „Asta este ultima” i-a spus într-o zi unei cunoștințe de-ale mele, pornind la plimbarea obișnuită, „toate celelalte sunt la ei”.

Cum mergeam de-a lungul drumului, unul dintre copii m-a urmărit pe o mare distanță, ținând pasul cu trăsura mea și făcând fel de fel de strâmbături.

Borrow avea o idee năstrușnică despre castitatea țigăncilor. Această teorie pare să fie o pasiune pentru el și prin urmare o susține, deși greșită.

⁴⁴³ Karl Julius Weber (1767–1832), scriitor german.

⁴⁴⁴ George Henry Borrow (1803–1881) autor de nuvele și călător englez care a străbătut mare parte a Europei, interesat de țigani de pe continent.

Entuziasmul generos cu care ungerii vin întotdeauna să-i ajute pe compatrioții lor sau să contribuie la orice întreprindere națională este într-adevăr p. 441 exemplar. Sumele adunate de ei pentru ajutorul // oamenilor săraci din Ungaria erau uimitoare; cât timp am stat în Transilvania mulți proprietari de pământ au fost de acord să ia un anumit număr de familii de emigranți să-i găzduiască și să-i hrănească peste iarnă. Pretutindeni era întinsă o mână de ajutor pentru aceștia. Și cu câtă compasiune le era dată! În Cluj era și o societate a doamnelor ce vizitau familiile nevoiașe la casele lor și le duceau ajutorul necesar. Societatea era foarte bine structurată, sub președinția unei doamne, al cărei talent de organizare și alcătuire a unui plan bun de lucru care să funcționeze este ceva ce nu se întâlnește la tot pasul. Are propriul comitet de doamne, care în mod regulat raportează ce au făcut și ce au văzut și primesc de la ea noi instrucțiuni. Mă gândesc că nu e ușor să păstrezi un asemenea grup în ordine, dar doamna mea președintă face acest lucru și îl face bine. [...]

p. 442 În oraș, diminuarea averii nobililor este mai puțin simțită; oricum, ea este adesea izbitor de evidentă în casele lor de țară și în gospodării. Ceea ce nu trebuie neapărat reparat este lăsat stricat și în ruină și adesea ce este reparat este așa de prost făcut, încât arată mai clar sărăcia mijloacelor decât starea de dinainte de reparație. Aceasta este discrepanța dintre planificarea în ansamblu și execuție și detalii, ceea ce face mult mai simțit un neajuns. Gospodăria este mare și bine împărțită și cuprinde dependențe care vorbesc despre bunurile frumoase și despre servitorii numeroși. Înaintea conacului sunt aranjamente pentru o frumoasă grădină, dar buruienile acoperă straturile cu flori, aleile sunt distruse, arbuști rătăciți peste tot, jgheburile fântânilor astupate și crezi că ești în interiorul *Casei bântuite* pe care Hood⁴⁴⁵ a descris-o atât de amănunțit. Este dezordine pretutindeni și semne ale sărăciei – sărăcie, în cele din urmă, pentru un loc așa de organizat. Ferestrele și ușile acareturilor sunt stricate; se simte lipsa pietrarului și a zidarului. Intri în locuință și la fiecare pas vezi același lucru. În camere există indicii ale unei vieți nobile și, alături, crăpături, lipsuri și neajunsuri. Pe masă este argintăria, iar husa scaunului tău are găuri. Toate astea te îndurerează pe tine englezul care ai fost deprins cu simplitatea și preferi ceramica și curățenia platourilor și dezordinei. Și ești atât de îndurerat pentru că gazda ta este un domn pe cât de galant, pe atât de

p. 443 curtenitor și de ospitalier. Și purtarea lui, atât de independentă și // bărbătească, te farmecă. Splendoarea stinsă nu-l tulbură nicicum; nu este conștient de asta sau așa pare. Dar te tulbură pe tine și te face să îți pară rău. Ți pare rău – cu diferența că este mai mult un regret – și pentru acea doamnă delicată care, fără intenție, te-a încântat cu grația ei și cu fireasca și dulcea ei feminitate; și atât de grațioasă în vorbirea ei germană cu greșeli, pe care le rostește foarte drăguț.

Într-un alt conac este încă mai rău. *Fațada* este impunătoare, dimensiunile întregii clădiri sunt mari și a fost construită în mod clar pentru a arăta bunăstarea și ospitalitatea. Dar acum se vede neglijența peste tot. Mergi pe scara principală, unde lipsesc multe geamuri la ușile mari și la ferestre. Cocoșii și găinile urcă scara și la

⁴⁴⁵ Thomas Hood (1799–1845), poet, umorist și editor englez de origine scoțiană, autorul poemului *The Hounded House*. Aici se spune că locuiesc spiritele.

apropierea ta se izbesc în geamuri de frică. În camera de zi a stăpânului semeței case starea de degradare este în fața ta. Peretele este decolorat de umezeală; tencuiala a căzut și a fost înlocuită numai în parte. Același lucru în dormitorul tău mare și distins. Zugrăveala s-a dus în petice mari cu aspect oribil; furnirul patului și masa sunt cojite pe alocuri. Chiar unul dintre picioarele dulapului, cu aspect mulțumitor, este rupt și așezat pe polițele unei lăzi șubrede, fără mânere. Ca să deschizi fereastra, îți zgârii degetul într-un fier, pentru că piulița șurubului lipsește. Scaunul este strâmb, o roțiță <care îi fixa piciorul> fiind pierdută; o parte din mobilă este de calitate și o parte obișnuită: nicăieri nu există armonie. Este o priveliște deprimentă: acolo pare să nu fie nimic potrivit. În grădină porțița nu are balamale, cărările spre micul chioșc sunt în ruină, stratul cu flori al stăpânei conacului este stricat. Lemnul este tăiat pe peluza din fața // casei și cu greu poți p. 444 spune unde se termină grădina și unde începe curtea. Toate astea ar putea fi schimbate, desigur, dar pentru a menține o anumită ordine e nevoie de bani.

Nu este așa peste tot. Aș putea numi un conac care ar putea concura cu orice locuință din Anglia pentru aranjamentul și excelenta curățenie. Camerele, coridoarele, curtea sunt fără pată. Servitorii sunt îmbrăcați îngrijit și curat; serviciul este făcut în chip potrivit. Cea mai mare ordine domnește pretutindeni; există timp și loc pentru fiecare lucru. Nu este lux, nici eleganță de prisos, dar fiecare cameră și fiecare obiect din ea este perfect curat.

În relațiile cu nobilimea ungară ești conștient că zicala „noblesse oblige” nu a fost uitată⁴⁴⁶. Se ține cont de planurile și dorințele tale și asta se face atât de natural și cu plăcerea evidentă a celui care face rânduiala, că ești chiar cuprins de un sentiment de jenă de teama unor încurcături ce le-ai putea pricinui. Și dacă gazda nu ar fi pregătită să facă pentru tine tot ceea ce ar fi dorit, atunci se oferă prietenul sau vecinul său și felul în care răspunde la cerere arată că ceea ce face pentru tine nu este socotit o favoare, ci mai degrabă un lucru firesc.

Am vorbit mai sus despre diferite lucruri din alte gospodării care nu se potrivesc deloc între ele. Dar aceste lucruri – frumoase articole de mobilier, veselă etc. – nu au fost aduse pentru a fi arătate. Gazda ta // este un adevărat gentleman p. 445 pentru <a afișa> o astfel de mândrie de prost-gust. Ceea ce vezi sunt rămășițe ale vremurilor trecute, când venitul lui era îndestulător și când era în stare să comande toate bogățiile.

În Cluj am găsit câteva doamne care vorbeau engleza foarte bine și <pentru care> autorii noștri <englezi> erau favoriți. Un librar mi-a arătat pe rafturile sale <câte> un exemplar din Schiller⁴⁴⁷ și Goethe⁴⁴⁸ și care au stat acolo nevândute timp de cinci ani; dar în acest timp a vândut douăsprezece exemplare din Shakespeare⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ „Și nicăieri în vreo relație nu se vede asta mai bine – spre cinstea lor, aș spune – decât în cea care există între ei și tutorii și guvernantele lor. Aceasta este marcată de bunătate și respect. Traamentul înjositor la care este supus adesea o guvernantă în Anglia nu ar fi posibil aici. Oamenii s-ar rușina să se comporte așa, și pe bună dreptate”. (n.a.)

⁴⁴⁷ Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759–1805), poet și dramaturg german.

⁴⁴⁸ Johann Wolfgang Goethe (1749–1832), poet, gânditor și om de știință german.

⁴⁴⁹ William Shakespeare (1554–1616), poet și dramaturg englez, considerat cel mai mare scriitor al literaturii de limbă engleză.

și Byron⁴⁵⁰. În afara celor în limba maghiară, un mare număr de cărți cumpărate erau în franceză și retipăriri ale autorilor englezi. Acum, deși literatura maghiară a făcut progrese considerabile – au apărut mai multe lucrări în ultimii zece ani decât în precedenții cincizeci –, nu poate încă să ofere ceea ce oferă Germania din belșug. Germana este o limbă care îi leagă pe unguri de lumea civilizată – o limbă a literaturii care a preschimbat Europa. Această desconsiderare a unei literaturi învecinate este parte a unui sistem și nu provine dintr-o imperfectă cunoaștere a limbii în care este scrisă; asta pentru că fiecare maghiar educat vorbește bine germana. Este ca și respectarea strictă a costumului național de către fiecare, ca demonstrație a sentimentului politic mai degrabă decât orice altceva⁴⁵¹.

p. 446 Literatura maghiară a înflorit în Transilvania și a dat mai multe roade de Reformă⁴⁵² // decât în Ungaria însăși. Faptul poate fi explicat prin această <vorbă> înțeleaptă: Transilvania a avut propriul prinț și a fost cu totul independentă, ambele împrejurări stimulând dezvoltarea vieții naționale și a sentimentului național. Ele există într-o mai mică măsură în Ungaria. Într-adevăr, se spune că, atunci când acceptarea noii doctrine a devenit generală, mișcarea religioasă din țara soră ar fi fost cu totul zdrobită. Persecuțiile au fugit aici și Transilvania (care beneficia de libertate de gândire și acțiune) a devenit curând casa unora dintre cei mai buni și mai mari oameni de cultură maghiari. Mai mult, Reforma, indiferent de dogmele sale și de influența spirituală edificatoare, a făcut acest lucru pentru literatură: cărți care înainte erau scrise în latină au fost scrise acum în limba țării. Ele erau accesibile tuturor și gustul pentru literatură a fost curând răspândit în țară.

Unele persoane nu sunt de acord cu faptul că clerul sau profesorii sași sunt mai capabili decât oamenii de știință sau de litere maghiari. Dar alții – ei înșiși profesori maghiari – au recunoscut față de mine că superioritatea era de partea germanilor. Și este firesc să fie așa: clerul maghiar este prost plătit, unii dintre ei au trei, patru sau cinci sute de florini pe an și prin urmare sunt în imposibilitatea de a cumpăra cărți și de a avea aceleași avantaje ca și colegii lor sași⁴⁵³. Mai mult de atât, ei nu au studiat în Germania ca ceilalți sau dacă da, au făcut-o numai doi ani.

p. 447 Într-adevăr, așa cum am încercat să arăt, cultura clericilor sași din Transilvania este cu totul remarcabilă. Și cât de pregătiți sunt ei să împărtășească cunoștințe de dragul cunoștințelor! Ei fac aceasta, așa cum maghiarii sunt ospitalieri; // fiecare dă ce are. Și oricare ar fi lipsurile germanilor, aici sau acasă, nu servește la nimic să încercăm să negăm enorma influență pe care ei au exercitat-o și încă o mai exercită, asupra progresului cunoștințelor. Și nimeni n-a profitat de

⁴⁵⁰ George Gordon Noel Byron (1788–1824), poet și scriitor romantic englez.

⁴⁵¹ „Această demonstrație există numai de la revoluție. Înainte era altceva. «Pentru noi străinii, franceza era limba în care se adresau de obicei, dar între ei era folosită, în general, germana». Același lucru cu îmbrăcămintea. «Cred că ar trebui să descriu acest bal. Dar pe ce să pun accentul că să îl deosebească de orice alt bal de oriunde din altă parte? Nu există aici o rochie sau un costum de nici un fel care să diferite vreun pic de acelea de la Londra sau Paris» (Paget, 1839)”. (n.a.)

⁴⁵² Reforma (Revoluția) Protestantă – mișcare de reformare a bisericii catolice vest-europene, începută în secolul al XVI-lea de Martin Luther cu cele 95 de teze de la Wittenberg (1517).

⁴⁵³ „Biserica protestantă (calviniștii maghiari) nu ar primi plată de la stat, astfel că libertatea ei ar putea fi restrânsă”. (n.a.)

asta mai mult decât vecinii lor maghiari: fiii lor merg la universitățile din Berlin, Jena și Göttingen și, acasă, mulți dintre ei au tutori și guvernante germane. Dar nu le place să recunoască binefacerea; există prea multă înverșunare pentru asta. Asta aduce aminte de sentimentele care există la englezii și francezii din Canada. În Québec dușmănia este puternic resimțită. Acolo cele două rase nu se amestecă; și nici aici.

Capitolul XXVIII

p. 448

Ocna Mureș

Cea mai extraordinară priveliște din toată Transilvania o oferă minele. Dimensiunile mari ale salinelor, felul deosebit de lucru în ele, întinderea galeriilor în care s-a format sarea, întunericul și luminile trecătoare te copleșesc și îți dau un vag sentiment de venerație. Nu-mi amintesc să fi văzut vreodată ceva care să mă impresioneze mai mult ca mina de sare de la Ocna Mureș. Ea lasă în urmă o amintire ce nu poate fi uitată – mîntea îți este prinsă cu o putere irezistibilă; o umple în întregime cu o măreție nedefinită și aparent fără sfârșit. Pentru mine, vederea acestor încăperi obscure a fost un eveniment în viața mea; chiar dacă n-aș fi văzut nimic altceva în Transilvania, tot n-aș fi considerat călătoria mea ca nefolositoare.

Patul de sare se întinde la 200 de stânjeni⁴⁵⁴ de la râul Mureș, a cărui înălțime medie este la același nivel cu suprafața sării; existând acolo un pericol datorită imediatei vecinătăți, s-a săpat un nou canal ca să ducă apa mai departe afară. Acesta a fost făcut pentru ca apa să nu-și poată croi, în timp, drum prin pământ și să ajungă // la sare, inundând mina și astfel să facă mult rău. Pericolul a fost astfel p. 449 evitat.

Spațiul acoperit cu sare este de 350 de stânjeni lungime și 300 lățime. Adâncimea până la care se merge în pământ este de 70 de stânjeni. Până la adâncimea asta s-a putut pătrunde cu o sondă și sarea pură a fost găsită fără întrerupere. În prezent producția anuală este de 1 000 000 cwt; prețul de vânzare este de 4 florini 50 de creițari, costul muncii de 60 de creițari pe ctw, de unde un imens profit pentru guvern.

Dar să coborâm în mină. Trepte largi din lemn coboară în zig-zag în jurul unui ax; în scurt timp zărești cristalele formate pe și între scândurile ce servesc la delimitarea laturilor; un pas sau cel mult doi și nu mai e nevoie de nimic să te aducă înapoi pe pământ – trecerea fiind acum tăiată într-o masă cristalină tare ca o stâncă. Deja ai ajuns la sare și acum în toate părțile, oriunde te-ai întoarce sau ai coborî pentru mai mult de o sută de picioare, în sus sau în jos, în jurul tău, pe podea și perete și tavan, <totul este> din această aparentă marmură gri. Ai ajuns într-un loc drept; scările se termină. În dreapta, este tăiată o intrare în peretele de cristal și o galerie ce se întinde în jos cu o ușoară înclinare este cioplită în ea, ca un culoar ce

⁴⁵⁴ *Fathom*. Un stângen = 1828 m.

trece prin spatele lojilor dintr-un teatru. Desigur ești încă aici, închis ca în mijlocul acestei grele lumi moarte; dar pe măsură ce măhuri <cu privirea> în jur, sunetele ciocăniturilor și zgomote confuze se ridică până la tine. Încă un pas și stai pe un prag privind spre un spațiu nedefinit, poate chiar fără sfârșit. Ochiul nu poate la început să pătrundă bezna, dar vezi ici și colo clipind câte o lumină, mult mai jos de tine și simți, datorită aerului, că un spațiu vast se află în fața ta, mare cât un ocean, peste care se mișcă o boare. Asta mi-a amintit de un lucru copilăresc, de
p. 450 când eram mic, când mă gândeam că ar fi posibil să stau // pe marginea lumii și să privesc peste nepătrunsul din jur. Și iată-mă examinând aici ceea ce părea o noapte haotică.

Este greu de descris, nu atât locul, cât sentimentele contradictorii ce au apărut repede și s-au luptat pentru a stăpâni mintea. La început ești stupefiat de înălțimea mare, de adâncimea și lățimea pe care treptat începi să le sesizezi. Apoi vine brusc curiozitatea, dar totul este încă neclar în simțuri și te holbezi la acoperișul pe care îl poți atinge cu mâna și, după asta, agățat peste acel abis imens te uiți până unde poți, până când vederea este incapabilă să pătrundă mai departe. În cele din urmă, o viziune a adevărului îți cuprinde mintea și înțelegi că locul unde ești este o sală imensă și tu, o simplă muscă, te strecoari de-a lungul cornișei unuia dintre pereți, la înălțime, deasupra câtorva schele din scânduri suspendate. De-o parte se continuă peretele, dar unde merge el? totul acolo este ascuns în întuneric și imaginația ta șoptește despre distanțe interminabile; și deodată, sub acest haos sau Avernus⁴⁵⁵, în acest golf fără fund sau noapte fără sfârșit – pentru că pentru un moment este fiecare din aceste lucruri și toate la un loc – o vălvătaie de lumină. Cerule mare, ce privești! În momentul în care grămada de paie se transformă în flăcări, umbrele dau înapoi. Atunci, într-o strălucire de moment, pereții perpendiculari sunt descoperiți, așa cum nu s-a întâlnit până acum la nici un templu tăiat în piatră, cu atât mai puțin la unul construit de mâinile omului. Ce este faimoasa Elephanta⁴⁵⁶ în comparație cu asta? O mică casă de păpuși cu coloanele sale de zece picioare înălțime; aici pilonii, atunci când e nevoie de ei, trebuie să aibă în jur de 200 de picioare înălțime; la o asemenea înălțime, tavanul plat se întinde, fără susținere, de la un perete la altul, deși îi separă 120 de picioare. Și toate sunt tăiate numai în stâncă de sare – tare și solidă ca și cum ar fi granit. //

p. 451 Lumina nu-i bună; dă impresia altor săli mai departe, a unor treceri largi și înalte, dar ale căror mărimi, direcții și sensuri sunt într-un întuneric de nepătruns. În vecinătatea unui foc sunt ființe umane, goale de la talie în sus, stând în picioare, în rânduri și înarmate cu ciocane care, în cădere pe podeaua tare, sporesc zgomotul din jurul tău. Din tavan până aproape de creștet îți atârnă stalactite din cristale de sare. Platforma pe care stai este alcătuită din grinzi groase prinse în peretele peste care este așezată podeaua. Acest lucru a fost făcut în timp ce planșeul – acum atât de periculos de coborât – era la câțiva metri sub tavan. Totul a fost pregătit apoi pentru momentul când abisul de față ar fi dedesubt.

⁴⁵⁵ Veche denumire a unui crater de lângă Neapoli, considerat locul de intrare în lumea de dincolo.

⁴⁵⁶ „Insula Elefanților de piatră”, insulă din golful Mumbai, India, renumită prin sculpturile sale.

Galeria merge circular pe două părți ale culoarului; deodată se oprește și, în loc să continue de-a lungul peretelui, un pod este aruncat spre alt perete, pentru că aici este una din acele treceri laterale pe care chiar acum flacăra o luminează parțial. Dacă te uiți în jos în timp ce treci peste grinzile groase și plutești – literalmente plutești – în beznă, îți vine în minte acel teribil pod al lui Dante⁴⁵⁷ [...]

Dar treci mai departe și acum simți pământul sub picioare, mai bine zis roca de sare, și un culoar cioplit prin ea te aduce exact la locul care se află în față, la intrarea căruia apare brusc din perete și ai înaintea o cameră mare. De la un capăt la altul sunt peste 240 de picioare.

Am coborât, cu mai multe opriri, pe o scară largă și am ajuns la locul unde oamenii munceau. În diferite locuri era scrijelită o dată în // perete, arătând anul în care a început săparea; pentru că din această cameră mare lucrările au mers în jos, pas cu pas, până la ultimul nivel, întotdeauna în coborâre, tavanul a rămas la înălțimea pe care am prezentat-o. La fiecare câțiva ani, când podeaua a fost astfel redusă cu cinci sau zece picioare, un nou rând de trepte a fost adăugat scării și la ultimul popas, pe o tăbliță sau într-o firdă în roca de sare, a fost scris anul și luna. Un fenomen foarte curios era vizibil aici; toate formele gravate erau ca la început; liniile tăiate sunt ascuțite și neschimbate ca tăiate în piatră, dar întreaga cifră sau literă s-a micșorat, reducându-și mărimea. Procesul merge mai departe astfel că nu există nicăieri nepotrivire. Desenul sau scrisul sunt exact aceleași ca la început, numai literele au devenit mai mici decât atunci când au fost săpate, cu zeci de ani în urmă. O galerie cioplită în stânca tare și netedă ca marmura <se deschide> pe fiecare parte. În prima formă, lățimea era de aproape trei picioare, însă măsurată azi, după șaiszeci de ani, ea se dovedește a fi cu câțiva inchi mai îngustă; dar nu există nicăieri inegalitate, nici fisuri în pereți, nici abateri. Grinzile groase din lemn folosite ca schelărie de trecere în <mina de> sare s-au presat atât de mult în timp, că trunchiul puternic de pin a fost forțat să se îndoie și să se macine într-o asemenea măsură, încât fibrele <lemnului> s-au separat. Nici nu putea fi altfel când socotim forța angajată; aproximativ un milion de tone au fost mutate, nu din cauza dislocării sau în conformitate cu legea gravitației, ci după ei, din instinct, ducând la bun stărsit orbește un irezistibil ordin. Pentru că roca pur și simplu crește și, într-o mai mică măsură, se extinde treptat și cele două laturi ale pasajului în acel loc subteran se vor apropia una de alta fără întrerupere vreme de o mie de ani. Și va veni o vreme // când spațiul dintre ele va dispărea, când prăpastia care a ținut despărțite cele două ziduri, neînsuflăte, încă tinzând mai departe la nestăpânită luptă, <nu va mai fi, iar zidurile> vor înceta să fie îndelung separate și se vor întâlni din nou. Astfel, acea masă aparent inertă chiar se mișcă și, fără îndoială, inevitabil; dar cu o lentoare, cu o mișcare atât de înceată, încât mintea este chiar uimită de asta și se pierde ea însăși într-un timp nesfârșit.

Mă aflam acum pe podeaua galeriei de abataj. Uitându-mă în sus, am încercat să arunc o privire tavanului, dar cu mult înaintea ca vederea mea să ajungă la el, un întuneric de nepătruns m-a înconjurat. M-am străduit să urmez linia zidului perpendicular apropiat de mine, să-mi las privirea să se furișeze în sus, să zicem

⁴⁵⁷ Dante Alighieri (1265–1321), poet și filosof italian.

așa, și să încerc să ajung la galeria anterioară, exact sub tavan, dar totul a fost degeaba, distanța era prea mare. În acest loc ar fi putut să fie ridicat Monumentul⁴⁵⁸. Dar acum un foc de paie lumina din nou și am putut vedea sus câteva forme. Acolo, poate, la 120 de picioare de la pământ, pereții au încetat să se înalțe perpendicular; înaintau unul spre altul în formă de pantă și până la cele două pante nu erau mai mult de treizeci și șase de picioare depărtare.

Puterea de coeziune a rocii de sare este dintr-o dată deslușită aici. Pereții camerei erau la distanță de 120 de picioare, fără nici o grindă sau stâlp sau arc care la nevoie să susțină lărgimea tavanului orizontal ca al unei camere.

p. 454 Cum am spus mai sus, exploatarea are loc pas cu pas. Pe podea, o linie lungă de sare, ca treapta unei scări și aproximativ la fel de înaltă, se pierde treptat. Mai mulți oameni stau pe ea unul lângă altul și fiecare își leagă târnăcopul aducându-l mai jos de blocul pe care stă cu o forță imensă. Toți lovesc împreună; asta produce o mai mare vibrație în masa <de sare> decât dacă loviturile ar fi fost separate și astfel bucată mare, // pătrată, este mai ușor desprinsă. O pană, care se presupune că poate ușura munca, nu se folosește pentru că s-ar pierde multă sare prin utilizarea ei. O mai mare cantitate ar fi spartă și s-ar pierde decât în cazul <folosirii> târnăcopului. După un timp, sunt puse frânhii sub ea și lucrătorii ridică în cele din urmă bucată; este o coloană perfect pătrată de aproape cinci picioare. Apoi e spartă în bucăți mai mici cu câteva lovituri inteligente la suprafață și înăuntru și blocurile se desprind la fel de ușor ca și când ar fi tăiate în bucăți pătrate, fiecare cântărind aproximativ nouăzeci și cinci de livre. Pentru fiecare bloc minerul primește 4 creițari. Trebuie să aibă mai puțin de un cwt pentru a fi mânuit cu ușurință. Aceste blocuri seamănă cu pietrele de pavaj din granit de Scoția și sunt aproape la fel de grele. Ele sunt aruncate ca și cum ar fi din granit și nici nu se sfărâmă, nici nu se ciobesc.

Oamenii care lucrează aici nu poartă nimic în afară de pantaloni largi ungurești ca o fustă din pânză. Sunt obligați să muncească așa, căci altfel sarea le-ar intra între haine și piele și ar cauza iritații insuportabile. În mină este o temperatură plăcută, care nu variază niciodată și atmosfera este binefăcătoare pentru bolile de plămâni. Târnăcoapele minerilor sunt drepte și ascuțite la ambele capete, ca cele folosite de pietrari; greutatea lor este de cincisprezece livre și forța loviturii este mult sporită de elasticitatea mânerului, care mi s-a părut total disproporționat față de mărimea instrumentului din fier; dar mi s-a spus că intenționat era atât de subțire și elastic, pentru a preveni șocul trepidației, altfel fiecare lovitură ar fi făcut <răni pe> mâinile și umerii oamenilor. Aceste mâneruri erau din stejar, mai gros și mai greu decât puiții de alun folosiți pentru cozile bicelor.

p. 455 Am spus că sarea era ca blocurile de piatră cioplită. Într-o // parte a minei <blocurile de sare> erau puse cu scopul de a ridica un perete în sprijin înalt de cincisprezece picioare în fața unui perete în pericol să cadă, în spate aflându-se o mină veche. Nimic nu putea fi mai îngrijit ca această zidărie. Baza era largă și zidul așa cum a crescut s-a retras, fiecare pătrat de sare fiind la aproximativ doi inchi în

⁴⁵⁸ *The Monument*. Coloană cu o înălțime de 202 picioare (60 m), construită în Londra în 1677 de sir Christopher Wren, în memoria marelui incendiu care a distrus orașul.

spatele celuilalt. Sarea care se găsea la suprafață, fină ca cimentul, era folosită. Totul a fost amestecat și a crescut împreună, devenind astfel o piatră solidă.

Această legătură este uimitoare când te cațeri pe dealurile de sare formate din resturi. A devenit o masă unică și este tare sub picioarele tale ca panta acoperită cu iarbă a muntelui.

Mi-e teamă să spun câte milioane de cwt zac acolo, aruncate fără a fi folosite. Pentru că numai blocurile pătrate se trimit la magazie, restul, fragmentele, nu sunt socotite valoroase. Aici este o asemenea abundență, o asemenea rezervă nesecată, că mii de tone din această sare mică, totuși pură și bună ca și restul, sunt cu totul neluate în seamă. La mina de sare de lângă Dej⁴⁵⁹, 1 200 000 de cwt de resturi zac pe vale și mai mult 400 000 cwt sunt încă în mină; dar la Ocna Mureș, cantitatea este mult mai mare. Producția anuală de la Dej este de 120 000 cwt. Într-adevăr, cantitatea de sare pe care Transilvania o posedă este ceva fabulos. Se spune că este suficientă pentru a aproviziona Europa pentru următorii o mie de ani. Se întinde în pământ ca o masă compactă, coborând la o adâncime, care în unele locuri nici nu a fost atinsă. Linia formațiunii de sare poate fi trasată pe o hartă. Începe de la Wieliczka⁴⁶⁰ în Galiția și traversează Transilvania până ajunge la Ocna în Țara Românească⁴⁶¹. Mergând pe acest traseu putem întâlni la fața locului principalele rezerve de sare.

Singurul mod în care deșeurile de sare sunt folosite este // pentru hrana p. 456
bovinelor. Pentru a nu fi folosite în alt scop, sarea înainte de a fi vândută, este decolorată prin amestecare cu două procente de oxid de fier și un procent de cărbune. Guvernul furnizează asta la prețul redus de un florin pe cwt. Cu toate acestea, săracii o consumă așa decât să plătească un preț mare pentru sarea pură.

Acum câțiva ani s-a format un lac în mina de la Ocna Mureș, dar cu ajutorul unei mașinării eficiente a fost secat în patru luni. Apa, care era ca o saramură groasă, a fost pompată în Mureș și astfel din nou câteva mii de cwt de sare au fost pierdute. Există totuși apă în altă parte și ziua și noaptea motoarele lucrează la evacuarea ei. 25 de picioare cubice de apă sunt aduse la suprafață și aruncate în râu în fiecare minut. Fiecare picior cubic conține 13 livre de sare; astfel la fiecare douăzeci și patru de ore 268 000 livre de sare sunt inevitabil aruncate afară. Această muncă – eu am fost acolo în aprilie – începuse în noiembrie și continuase fără nici un moment de întrerupere. Uneori apa își are sursa mai jos și atunci cu greu o stăpânești. Este cazul minei de lângă Dej; este umplută cu apă cu o adâncime treizeci de stânjani și, prin urmare, este închisă. Dacă ar fi existat acolo ceva mai mult spirit întreprinzător decât există în această țară, băi de sare s-ar fi format demult, ca și la Ocna Dej. Saramura și-a găsit o bună folosire în Bavaria și au apărut locuri de scăldat, unde vin vizitatori din diferite părți ale Europei, îmbogățind vecinătățile și aducând viață, comerț și întreprinderi active locurilor în

⁴⁵⁹ De fapt este vorba despre salina de la Ocna Dej (în dialectul sas *Okne*, în germană *Salzdorf*, în maghiară *Deésakna*), localitate aflată la 3 km de Dej, de care azi aparține administrativ.

⁴⁶⁰ Oraș în sudul Poloniei, în apropierea căruia se află unele dintre cele mai vechi exploatări de sare.

⁴⁶¹ La sud de Carpați există mai multe puncte de exploatare ale sării. Autorul face referire probabil la Ocnele Mari, jud. Vâlcea.

care altădată erau numai câteva colibe ale muncitorilor. Mehadia arată ce se poate face pentru ca un loc să se dezvolte, prin oferirea <de locuri> potrivite de cazare pentru vizitatori. //

p. 457 Nu cunosc nimic care să egaleze în interes cu o astfel de mină. Dar acele apariții ale splendorii spumoase și orbitoare, pe care multe persoane așteaptă să le găsească în minele de sare, nu sunt prezente; sunt măreția și întunericul care se adaugă vastității, lăsând totul nedefinit, alcătuiind minunea care se percepe. Cum s-a spus, imaginea generală a masei <de sare> este ca a granitului scoțian. Numai într-o parte unde a fost apa lacului, pereții străluceau ca diamantul; peste tot cristalele mari erau evidente și, pe măsură ce luminile se ridicau, străluceau magic.

Până când nu m-am aflat în acea catacombă sau hală nu m-am simțit niciodată ca un pigmeu. Oamenii din jurul meu, asemenea mie, mi s-au părut foarte mici. Eram un nimic; în acel loc am avut senzația că sunt un biet neputincios, o ființă complet neajutorată. Cel puțin am fost capabil să-mi explic asta. Dacă mă uitam la perete, în sus, drept în sus, pierdut în spațiu, nu îi puteam vedea sfârșitul. Totul era nedefinit; singura senzație era imensitatea spațiului din care eram doar o participantă. Așa era și în partea cealaltă. Dacă priveam la podea, era întinsă, mare, netedă și uniformă, fără o singură linie de demarcație pe care ochiul să se poate odihni, în spate, înaintea, în dreapta și în stânga mea. Era netezimea îngrozitoare care făcea ca totul să pară atât de confuz; nu există nici o formă finită pentru mine cu care să mă măsoar. Dar am ajuns direct la peretele blocului de sare sau chiar la acea parte a podelei unde omul a tăiat un singur pas și egalitatea netedă a suprafeței a fost distrusă de el; exista o linie, o formă unghiulară de care să mă țin; mai presus de toate, exista un obiect *mai mic decât mine* pe care să-l compar cu mine.

p. 458 În timp ce stăteam acolo, mi-a trecut prin minte ce cavou magnific ar fi locul aceasta. În centru catafalcul și pe el trupul regelui sau al // profetului, pe care atmosfera salinei l-ar apăra de descompunere. Dacă rânduri de coloane cu circumferințe gigantice ar fi fost coborâte în picioare în excavație – și asta ar fi fost destul de ușor de făcut –, ce templu s-ar fi format astfel! Ce minune a lumii ar fi, *negalată de nimic pe pământ ca mărime sau splendoare a grandorii*. În adâncul pământului, o sală cu 20 de coloane, cioplite în stâncă netedă omogenă, groase și înalte de aproape 200 de picioare, să susțină acoperișul deasupra.

M-am cufundat atât de mult în această fantezie, încât am ajuns să văd ceremonia minunată înaintea mea și nenumărate torțe care au umplut aerul cu strălucitoare și trecătoare umbre.

Administratorul minei, care a fost atât de îndatoritor încât m-a însoțit, <mi->a explicat metoda romană de obținere a sării. În loc să se introducă în pământ un trunchi și să se formeze galerii, ei săpau o deschizătură circulară largă în pământ. Groapa era săpată în formă de pâlnie, douăzeci de picioare în diametru la vârf și se termina jos într-un punct. Pe laturile ei înclinate se căra sarea; niciodată nu săpau adânc, pentru a nu avea mult de urcat cu încărcătura. Ajunși la o oarecare adâncime, părăseau groapa și deschideau alta, lângă ea, luând-o întotdeauna de la suprafață și lăsând neatinsă rezerva ce era mai jos. În timpurile moderne au fost aduse multe îmbunătățiri felului de a lucra în mină, astfel încât pierderile să fie cât mai mici posibil. Undeva spre sud, o nouă galerie a ajuns la suprafață din sala mare

de care am vorbit deja, pentru că în această direcție se presupunea că roca de sare este inepuizabilă. Iar în partea nordică, deși se știe că există un strat gros de sare, nimic nu este exploatat, pentru a permite să rămână un perete de protecție pentru mină, în cazul unui pericol din partea apei ce poate apărea în acest loc. //

p. 459

Există o mașină care se folosește aici și care ridică apa la nivelul jumătății puțului și de acolo la suprafață. Țevile de fier sunt acoperite cu picături de apă, dar acestea, fiind aproape în întregime de sare, formează o crustă cristalină în jurul <țevilor> și previne formarea oricărei particule de rugină. La desprinderea bucății de sare de pe tubul de fier, suprafața de sub ea era găsită la fel de curată ca primul strat. Apa Mureșului este complet lipsită de calcar, încât marginile unui cazan în care este pusă rămân fără nici o depunere de calcar – o șansă fericită care salvează de multe necazuri.

Anterior, minerii erau scutiți de serviciul militar, ceea ce era o ispită serioasă pentru ei să-și aleagă această meserie. Acum nu mai sunt scutiți; în consecință sunt mai puțin dispuși să îmbrățișeze munca în mină ca mijloc de trai. Este greu de găsit oameni și plata, prin urmare, a crescut la 20–25 florini pe lună. Într-o parte s-a format o galerie laterală și blocurile pătrate de sare sunt trimise în jos pe jgheabul de lemn, de unde <împreună> cu restul sunt tractate cu o mașină. Există un mecanism ingenios pentru a împiedica înaintarea acestor blocuri, ca ele să nu alunece pe scândura plană cu o viteză prea mare. Cele trei scânduri pe care alunecă alcătuiesc un fel de funicular. La un capăt al scândurii grele atârână în jos acest jgheab, celălalt de sus fiind suspendat de o balama. Astfel blocurile în treacăt în jos ridicau acest jgheab de fiecare dată, pentru a trece pe dedesubt; și cum asta se repeta adesea, avansarea lor era întârziată și ajungeau jos cu viteza mult micșorată, în loc <să ajungă> repede. Simplitatea acestui aranjament și adaptarea la scopul destinat erau admirabile.

Plimbarea în această ciudată lume subterană a avut un mare// farmec pentru p. 460 mine și mi-a părut rău când am părăsit-o; dar era timpul să plec. O vastă rețea de frânghii atârână de sus și, intrați în ea, cu lumina în mână, am fost trași în sus. M-am rugat ca, atunci când eram la jumătatea drumului, să fie aprinsă o grămadă de paie, ca în timp ce se rotește în aer să pot să mă uit în jos la acest minunat loc și să cuprind dintr-o singură privire plafonul, pereții și etajul. Am dat un semnal; flacăra a izbucnit brusc și reflectarea ei a atins chiar și fețele noastre așa cum urcam în întuneric. Am văzut totul în întreaga grandoare. Imediat am auzit voci deasupra noastră, apoi a fost o explozie de lumină și eram din nou în lumea de sus.

Unele exploatări, începute potrivit vechiului sistem, nu sunt continuate. Într-una este un eou care este într-unul totuși fermecător prin efectele lui și oricât de mult am rămas să-l ascult, aș fi rămas bucuros mai mult pentru a continua să provoc mai departe aceste articulații unduioase. Am stat într-o galerie deasupra unui loc mare și adânc și am strigat. Imediat din bolți nevăzute același sunet a fost repetat de mii de voci, dar în două note diferite; o modulare tremurată ca <atunci> când elevul scoate încet două tonuri alternative. Asta era frumusețea și farmecul; era un sunet care se ondula, în creștere și în scădere și care nu înceta, dar care se repeta el însuși iar și iar, întotdeauna mai departe și în afară, până ce, în cele din urmă, deși la o distanță îndepărtată, pari să îi prinzi reverberațiile slabe. Și acum cineva a luat o

bucată de lemn și a lovit podeaua galeriei. Crescând din întuneric și din locurile de deasupra ta și din adâncuri, iar din graba <cu care vin > sunetele știi că trebuie să existe în apropiere, vine o mare ciocănire, o dezordine de voci în creștere, vorbind toate și deodată ca un tunet. Vin rostogolindu-se din toate părțile; și poate că voi fi p. 461 iertat de a fi prea îndrăzneț // și că am invadat un domeniu unde nu ar fi trebuit să intru și că o lume a spiritelor mă amenința și îmi spunea să mă retrag. Cu toate acestea, mai presus de zgomot, cele două sunete separate, distincte și totuși armonice, s-au ridicat și au fost auzite și, pe măsură ce zgomotul a scăzut, întreaga pulsație – asta este într-adevăr cuvântul – a continuat să bată cu o mișcare egală, dar în scădere. Cele două împrejurări care au atras atenția au fost mișcarea sunetelor care pulsa și faptul că modularea produsă de unirea celor două le-a făcut întotdeauna să semene cu sunetele umane; și cum continuau atât de mult, încetai să le legi de originea lor reală și le ascultai ca și cum într-adevăr o mulțime de voci vii ar fi vorbit dintr-o dată în cor. Auzi tremolul mișcării până la capăt, chiar și atunci când departe, departe, ultimul era doar în scădere.

Într-o parte a Ocnei Mureșului a fost adoptată o metodă complet nouă. Mina este lucrată ca o carieră; totul este deschis la cer și blocurile de sare sunt cioplite ca blocurile de marmură. Ploaia nu are nici o influență; singurul inconvenient este dat de formarea unor mari întinderi de apă. Pe margine există munți de sare îngrămădiți în pereți de douăzeci de picioare înălțime. Se poate presupune că, rămânând astfel descoperite și expuse, blocurile s-ar putea topi și deteriora, dar sunt atât de dure, că vremea nu le poate face nici un rău. Întăritura pe care romanii au ridicat-o în jurul zonei cu sare este încă vizibilă. Au făcut-o fie pentru a marca granițele, fie pentru a o proteja de posibile inundații.

Deși pământul din imediata apropiere este acum lipsit de arbori, nu a fost întotdeauna așa. Pe dealuri erau înainte păduri de stejar, dar toate au fost distruse. Lemnul de fag pentru foc costă acum la Ocna Mureș 11 florini și 70 creițari // p. 462 stânjenu⁴⁶² în timp ce la Turda prețul este de 5 florini. El este adus cu bărcile care aduc sarea, deși ar putea să plutească de la Toplița în jos, pe râu, mult mai ieftin. În prezent nu se plătește nimic pentru administrarea întinselor păduri de pe Arieș⁴⁶³, lângă Abrud; dar dacă proiectele căilor ferate care ar fi trecut prin Turda și Ocna Mureș – două locuri în care guvernul a cheltuit sume enorme – ar fi fost duse la îndeplinire, lemnul, acum nefolosit, ar fi putut să plutească în jos spre Turda și să fie livrat aici și în împrejurimi pentru câțiva florini stânjenu.

Nimic nu putea fi mai plăcut decât atenția de care m-am bucurat din partea funcționarilor de la aceste lucrări și de adevărata ospitalitate maghiară; unul dintre ei ne-a convins, pe mine și însoțitorii mei, să oprim la casa lui, în trecere, să luăm <băuturi> răcoritoare. Era un individ jovial, deschis, sincer, direct; <avea> toate

⁴⁶² „Un stângen de lemn conține 216 picioare cubice. O distrugere asemănătoare a fost făcută în Rusia. «Potrivit sistemului rusesc», spune Golovin, «pădurile au dispărut treptat și scumpetea lemnului este deja simțită în districtele de lângă marile căi de comunicație pe apă și unde o mare cantitate este folosită la construcția bărcilor.» Guvernul este conștient de calamitate, dar măsurile luate pentru a o preveni sunt insuficiente și greșit executate. Acolo, ca în Transilvania, «furtul de lemn se practică deschis, pretutindeni și la scară mare». Golovine, *Types et caractères russes*”. (n.a.)

⁴⁶³ *Oranyos* (corect *Aranyos*), afluent al Mureșului.

calitățile autentice – fără asprime – care se presupune că ar fi fost caracteristicile vechiului cavaler englez. El a luptat în revoluție și, dacă-l judec după aspectul său zdravăn, mă face să mă gândesc că loviturile cărora a trebuit să le țină piept au fost dure. Vinul său a fost excelent și am fost atât de veseli, că am regretat când m-am ridicat să plec. Peste tot în casele ungurești găsești, în afară de grija pentru curățenie, dorința de a avea o locuință care răspunde la ceva mai mult decât ceea ce este necesar pentru trai. Aici erau picturi drăguțe pe pereți și o mobilă confortabilă // și un fel de eleganță fără pretenții. Gazda mi-a spus că ar fi trebuit să vin la el în loc să stau la han; că el ar fi fost bucuros să mă primească și că ar fi făcut tot ce i-ar fi stat în putință să mă facă să mă simt bine și sunt sigur că așa ar fi fost. p. 463

Ospitalitatea unгурilor mi se pare că vine din instinct: o exercită pentru că așa simt. Este aproape același fel de a simți cu cel indus de căpitanul englez echipajului său, care afirmase că nu va lupta până ce o pretinsă nedreptate nu va fi fost înlăturată. „Nu veți lupta, nu?” a fost răspunsul. „Acum vă voi spune ce voi face eu: la prima corabie franceză pe care o voi vedea, voi merge de-a lungul ei și vom vedea curând dacă veți lupta sau nu. De ce? Pentru că atunci când vedeți un francez *nu puteți sa nu luptați*”. Și așa este și cu unгурii. Bogați sau săraci, ei nu pot să nu fie ospitalieri: este un impuls natural ca ei să ia un străin și să-l facă să rupă pâinea sub acoperișul lor. Într-adevăr, poți merge în locuința lor și cere ospitalitate ca un drept și mă îndoiesc că asta ar fi interpretată greșit. Și am făcut acest lucru și jena mea pentru ceea ce am simțit a fi un act nejustificat – deși am făcut asta – a fost îndepărtată imediat de plăcerea arătată la ocazia de a primi un oaspete.

Unгурii spun că sașii sunt lipsiți de ospitalitate. Nu am întâlnit asta, dar pot înțelege bine cum poate apărea o astfel de opinie. Toți germanii – nu mă refer la aceia din Transilvania, ci în general la germani – nu au ușurința naturală a manierelor, cu stăpânirea de sine pe care o au francezii și unгурii. Nici nu gândesc prea repede și, prin urmare, nu există nici disponibilitatea mijloacelor care sunt reclamate de o urgență. Farmecul manierelor unгурilor și unгурoaicelor la primirea unui oaspete nu poate fi uitat de cel ce a avut plăcerea acestei experiențe. // Nimic nu poate fi mai atrăgător. Mărturisesc ca nicăieri n-am întâlnit așa ceva. p. 464

Și este oarecum la fel, diferit în funcție de rang, pe toate planurile. Germanul ca natură este întru totul diferit de ungur; în general obiceiurile sale sunt diferite și maniera sa nu este aceeași când ești primit în casa lui. Nu există stângăcie la unгурi; există multă la germani. Unul se simte jenat dacă, pe neașteptate, un străin își face apariția, altul este bine stăpânit și își păstrează firea, indiferent de rangul său sau de cel al străinului. Există atâta ușurință în comportamentul său ca și cum cei doi ar fi egali și are talentul să te facă, din primul moment, să te simți acasă sub acoperișul lui.

Germanul trăiește mai cumpătat decât unгурul. El economisește, în timp ce celălalt este mai înclinat să spună „Azi să mâncam și să chefuim, pentru că mâine vom muri”. El poate așadar să nu fie întotdeauna atât de pregătit într-un caz neprevăzut și, printr-un proces de gândire – în concordanță cu natura germanului –, decide cum să scape de toate dificultățile și cum să le gestioneze. Această natură afectează ușurința și căldura demersului său. Unгурul nu se gândește la problema asta; el te obligă să intri, iar dificultățile, dacă vor exista, vor fi trecute într-un fel

sau altul. El îți va da ce are – ce-i mai bun – și firese va crede că primești ceea ce-ți oferă în aceeași manieră în care ți s-a dat.

Germanul este mai mult *unständiglich* (ceremonios și circumstanțial): ești destul de bine-venit, dar nu se poate neaga că prezența ta îl deranjează sau, mai curând, îi deranjează casa, cu mult mai mult decât în cazul vecinului lui <ungur>.

p. 465 Și fără ca el să vrea să simți asta, tu o simți. //

Am spus mai înainte că ospitalitatea ungurului este un fel de instinct. Deși ești cu totul străin, el ți-o oferă pe loc; și asta tocmai pentru că *tu ești* un străin și el este gata să facă asta. Sasul din Transilvania este de la natură mai atent – ungurul spune mai suspicios – și dacă, deși necunoscut pentru el, ai bătut <la ușa lui> și ai cerut găzduire, cu siguranță nu ai găsit lipsa de reținere cu care ungurul te-ar fi poftit să intri. Dar, adu o scrisoare sau salutări de la un prieten ca recomandări pentru tine și atunci toate te fac bine-venit și ești primit cu onoruri. Orice om educat este primit cu brațele deschise de preotul sau profesorul sas. Toți sunt bucuroși de oportunitatea unei conversații intelectuale proaspete și de obținerea unor vești din lumea mare a literaților de dincolo de bariera munților lor.

Sper să nu fiu înțeles greșit când spun că manifestările ospitalității ungurului seamănă cu a ale arabului din deșert, ca lege naturală, pentru toți nou veniții. Este o moștenire de la viața nomadă ancestrală și există în ea tot ceea ce caracterizează exercitarea ei în est; sasul, care a trecut de acea stare mai primitivă, așteaptă întai un anumit respect, pe care instituțiile sociale îl impun.

Două istorioare relatate de un binecunoscut preot sas și-ar avea locul aici. În timp ce făceau o călătorie, el împreună cu câțiva prieteni, au sosit într-un sat de secui, Lăzărești⁴⁶⁴, în timpul străngerii recoltei. Satul era pustiu, toți locuitorii fiind ocupați la câmp. În cele din urmă au întâlnit un singur țăran pe care l-au întrebat de drumul la han. „Aici nu este nici un han” a fost răspunsul. „Dar unde trebuie să ne ducem? Trebuie să intrăm undeva să ne odihnim și să ne răcorim”. Țăranul le-a p. 466 răspuns imediat, „Eu locuiesc acolo, la numărul asta. Iată // cheia de la ușa casei. Într-o jumătate de oră mă întorc cu o încărcătură de porumb. Trebuie să merg acum, altfel v-aș însoți eu. Scuzați-mă că fac așa, dar duceți-vă singuri: deschideți ușa, intrați și faceți-vă comozi până ce vin”. Grupul a acceptat propunerea prietenoasă și într-o jumătate de oră ungurul s-a întors cu soția lui, care a făcut focul și a făcut mâncare pentru ei.

Cel ce mi-a povestit, al cărui oaspete aveam atunci plăcerea să fiu și a cărui cunoaștere aprofundată a oamenilor și talent de descriere a acestora sunt cunoscute și apreciate peste tot în Transilvania, a adăugat: „Această ospitalitate cavalească caracterizează *întreaga* populație maghiară, până la clasele cele mai de jos. O găsești *la toți*. Nici un german nu ar fi făcut ceea ce a făcut un secui, care ne-a permis să intrăm în casa lui singuri, complet străini față de el cum eram. Dar vreau să vă spun o altă întâmplare, care este, de asemenea, caracteristică. Unul dintre servitorii mei de la moșie a mers cu o încărcătură de porumb la moară și cum se aștepta să lipsească douăzeci și patru de ore, a luat cu el destul fân pentru vite pentru acest timp. Dar, ca și alții care așteptau, a stat mai mult. Prin urmare, nu a

⁴⁶⁴ *Lázárfalva*, sat, com. Cozmeni, jud. Harghita.

mai avut provizii. Un maghiar, care a văzut asta, a spus: «Vino cu mine» și l-a luat la grajdul său și i-a dat furajele necesare. Nu l-a întrebat cui aparțineau boii sau de unde venea omul”.

Am avut în vedere, cred, o umbră de neîncredere care arată caracterul sașilor. Mai mulți preoți de-ai lor au recunoscut că este adevărat. În orașe și printre cei mai educați, cum e de așteptat, <neîncredere> nu se vede așa mult; dar țăranul sas încă primește propunerile și întrebările tale cu evidentă precauție. Asta se datorează, fără îndoială, situației sale din vechile timpuri, când în fiecare moment era expus unor ofense ce-i încălcau drepturile sau // teritoriul. Prin urmare, el privea cu neîncredere la oricine se apropia și care nu-i era conațional; cu o încăpățănare constantă, ce caracterizează pe fiecare țăran, acest sentiment s-a agățat de el, la fel cum el însuși se agățat de fiecare obicei vechi și de mult învechitul sistem. p. 467

Dar micul meu flăcău ungur cherchelit este la postul său în trăsură, cu mantaua lui neagră cu roșu. Știu că îi este dor să plece din nou și să hurducăie pe drum. Deci, adio Ocna Mureș și sper să trăiesc să revăd frumusețile ei și să-i aud din nou ecourile.

Capitolul XXIX

Țărănimea săsească și obiceiurile ei

p. 468

În ceea ce privește viața de la țară a sașilor, în modul lor de a fi, singura idee ce străbate fiecare acțiune a comunității, fie că se referă la treburile publice ale parohiei sau la administrație, bresle sau evenimente legate de fiecare mică gospodărie, este aceea că fiecare individ nu este nimic altceva decât o parte integrantă a unei familii lărgite, o familie care pune semnul egal între membri și îi ține pe toți uniți. Această noțiune asupra vieții de familie este baza pe care și-au construit toate relațiile sociale; ea servește și pentru a explica un obicei care altfel ar putea părea ciudat și chiar de neînțeles.

Fiecare individ, ca parte a uneia și aceleiași familii, se presupunea că are un interes în bunăstarea sau suferința vecinului său și, văzut sub această lumină, succesul sau ghinionul unuia îi privea pe toți ceilalți, căci fiecare persoană era chemată, atunci când era nevoie, pentru a-și oferi ajutorul în adunarea recoltei, construirea casei etc., și, la fel, se aștepta să participe și la bucuria vecinului și să-i arate și o fărâmă de respect venind la înmormântarea sa. Indiferent de ce se întâmpla, privea mai mult sau mai puțin întreaga colonie.

Cuvintele „mamă” și „tată”, care au fost în mod invariabil // folosite ca titlu p. 469 pentru aceia care aveau un birou administrativ, reprezentau o dovadă a acestei stări patriarhale⁴⁶⁵.

O nuntă sau o logodnă sau orice altă aniversare familială este încă sărbătorită de toți sătenii. Fiecare își trimite cadoul sub forma unei găini, a unei prăjituri, sac de făină și fiecare vine să danseze și să ia parte la bucuria generală. Chiar și munca

⁴⁶⁵ „Léchenvôter, Nôbervôter und Motter, Torbesvôter (Feldrichter)”. (n.a.)

la câmp este o acțiune desfășurată în comun și decid cu toții asupra începerii lucrului, așa cum fermierul poate vorbi cu fiii săi despre oportunitatea de a ara în următoarea zi. *Hann*-ul sau *Borger*-ul⁴⁶⁶, după cum este uneori numit – autoritatea supremă aleasă –, îi cheamă pe săteni să i se alăture la biserică. Oamenii care au fost trimiși să evalueze situația câmpurilor s-au întors și acum urmează să se ia o decizie în ce privește cultivarea ovăzului sau porumbului. Toți sunt adunați în fața ușii de la biserică. Se spune că „pe anumite pante pământul este într-o stare bună, dar moara și toată partea de sus a văii este încă umedă și lipicioasă”. Și astfel se decide că nu se va ara deloc până săptămâna viitoare; cine nu s-ar supune ar plăti o amendă de un florin.

La fel și cu recolta. Se începe cu o slujbă în biserică, la care merg toți în haine de sărbătoare; apoi pornesc spre câmp, tinerii cu mănunchiuri de flori la pălării. Dar, în general, cum un preludiu adecvat al unei acțiuni este cel prin care se aduce binecuvântarea în fiecare casă, întreaga comunitate o împarte la Sfânta Împărtășanie, autoritățile decidând înainte ziua în care toți trebuie să meargă la seceriș și cea în care snopii vor fi aduși acasă.

p. 470 // Când termometrul ajunge la 28° R⁴⁶⁷, să agiți coasa întreaga zi este o muncă epuizantă, așa încât seceratul se face noaptea. Dar și prin acest plan se câștigă timp, // ceea ce pentru sas este un lucru important. Întregii comunități i se spune să fie gata în după-amiaza următoare, la <ora> patru; și la acea oră se adună în afara satului, fiecare cu secera bine ascuțită. *Hann*-ul este acolo călare – asemenea unui conducător – și dacă un dezertor ar pleca pe furis, strălucirea ascuțitului secerii sale l-ar da de gol, iar conducătorul ar porni în urma lui într-o clipă, spre a-l pedepsi pentru purtarea sa. Nici un bărbat nu rămâne în sat în noaptea aceea, cu excepția preotului, a ajutorului său și a dascălului – căci întotdeauna se exclud bătrânii și infirmii. Și astfel conducătorul merge pe stradă și supraveghează atent în cazul în care ar veni hoții; pentru a speria orice borfaș din jur, trage cu pistolul din când în când, spunându-le astfel și muncitorilor din pajiștea aflată în lumina lunii că li se supraveghează casele.

Așa munca se termină repede. Dacă vremea este bună, încărcarea fânului se realizează pe loc. Nimeni nu merge acasă la cină; ei spun că nu au timp pentru asta, căci țaranul sas trece totul – confort, sănătate, legături de familie – pe planul doi când este vorba de treburile fermei. Nici măcar nu se gândesc să se căsătorească decât atunci când festivitățile de nuntă nu se suprapun peste munca necesară la câmp; astfel, toate nunțile dintr-un sat au loc în aceeași zi. Printr-un astfel de plan, nici un pic de timp nu este pierdut. Probabil că sașii sunt singurii care au dus chibzuința atât de departe; nimeni nu înțelege mai bine semnificația cuvintelor „econom” și „prosper”. În așa-zisul ținut al ovăzului⁴⁶⁸ celebrarea Sfintei Ecaterina (25 noiembrie) este ziua căsătoriei. În alte părți, în vecinătatea Bistriței, este pe 3 februarie. Istoria povestită de unul dintre ei este extrem de caracteristică. Era

⁴⁶⁶ Conducătorul comunității; *the Hann* sau *Borger*, corect *Nachbarhann* și *Buerger*<*meister*>, întâistătător al unei comunități săsești (*Nachbarschaft*).

⁴⁶⁷ Echivalentul a 35° C.

⁴⁶⁸ *Haferland*. Ținut din sudul Transilvaniei în zona com. Bunești, jud. Brașov.

la strânsul fânului, când înmormântarea unui țăran a intervenit, nelalocul său, în timpul transportului recoltei. Și vremea // era amenințătoare, ceea ce făcea și mai importantă adăpostirea cât mai grabnică <a recoltei>. „Vai, Johann, Johann”, se spune că ar fi exclamat văduva printre lacrimi, „cum ai putut să ne încurci în felul ăsta și să mori tocmai când erau atâtea de făcut!”. Dar, chiar și atunci când toți sunt ocupați cu munca de pe pajiște, dacă bătaia clopotului bisericii anunță că vecinul este pe cale să-și părăsească vechea casă și să fie dus spre mormântul său, grebla, furca și coasa sunt imediat lăsate și toți se grăbesc înapoi pentru a da răposatului membru al comunității lor ultimul omagiu. Neajunsul ar putea fi mare, dar toți se duc și se alătură procesiunii și rugăciunii. p. 471

Că interesul individual trebuie să se subordoneze bunăstării generale este de înțeles chiar și în comunitățile cele mai puțin civilizate. Dar că și comunitatea se va interesa de bunăstarea individului și cu toții se vor alătura pentru a îndrepta pierderea sa dureroasă este o lege mai puțin urmată. Unul dintre obiceiuri arată cum se procedează aici. Dacă o vacă sau un bou al unui sătean și-ar rupe piciorul sau un alt accident ar cere să fie ucis, *Hann*-ul decide de îndată cât de multă carne trebuie să ia cu împrumut fiecare locuitor pentru a preveni ca un membru al familiei <săsești> să aibă de suferit în urma ghinionului său. Fără un astfel de aranjament, pierderea omului ar fi mare; în acest fel, el nu pierde nimic.

Gospodarul care are mai multe loturi și <are> poate doar un singur fiu (în ținutul ovăzului țăranul are puțini copii), cu siguranță va avea destul de lucru pentru a le cultiva. <Loturile> sunt departe unele de altele și departe de casa lui; pentru a-și duce la bun sfârșit munca ar trebui să plece dimineața devreme, pentru a începe lucrul în zori. Se întoarce târziu, nu primește mâncare caldă în timpul zilei și toată hrana sa nu se poate compara cu efortul depus. Cu siguranță, trăiește rău: mănâncă puțină carne și își refuză // orice i-ar putea aduce bucurie. Începe să muncească din greu de foarte tânăr și, mi s-a spus, apar probleme legate de frecvența rănilor interne datorate acestui obicei, de a ridica lemne, dar și altor lucruri prea grele pentru puterea unui băiat. Cu toate acestea, un țăran sas nu admite nicio scuză pentru a nu munci, nici pentru el și nici pentru alții. Sunt perioade în care doarme doar patru ore din douăzeci și patru. Muncește cu atâta înverșunare, încât nu are răgaz pentru nicio bucurie; oboseala unei munci continue îl îndepărtează de distracție și când vine momentul unei pauze, se odihnește și este liniștit. Acest mod de viață își arată efectul asupra lui și arată mai bătrân decât este. La fel și cu femeile: o muncă permanentă și o alimentație săracă și insuficientă le distruge curând rotunjimea trăsăturilor. Spălarea cânepii în râu la începutul toamnei este una dintre obligațiile lor și pe când se ocupă de asta se udă, răcesc și se îmbolnăvesc. Și pe ele, căsătoria timpurie tinde să le îmbătrânească înainte de vreme. p. 472

Nevoia țăranimii de a căpăta un ajutor medical se resimte adesea. Până la cel mai apropiat doctor este cale lungă, iar bolnavul se prăpădește de multe ori pe drum, pe când un ajutor venit puțin mai devreme l-ar fi salvat.

Viața într-un sat săsesc sau o gospodărie săsească nu pot să nu-l impresioneze în mod favorabil pe străin. Este de netăgăduit faptul că cea mai mare ordine domnește în toate treburile acestor oameni, atât în cele private cât și în cele publice. Este o precizie în tot ceea ce fac, poate de neegalat. În treburile lor obișnuite, în

plătirea contribuțiilor în natură sau bani, în cusut sau reparat și chiar și în locuri care, conform vârstei și genului, aparțin adunării bisericești, este o regularitate a procedurii care ar putea fi numită pedantă și la care ei aderă cu încăpățănare pentru a celebra credința străbunilor lor. La fel în gospodărie, totul se face la timpul său.

p. 473 Pe măsură ce zilele devin mai scurte, începe torsul // și o gospodină ar fi privită ca fiind una rea dacă nu era gata cu munca până într-a șasea săptămână după Crăciun. Apoi este adus războiul de țesut și <femeia> stă la el și mănuieste suveica cu atâta îndemănare, încât până în primăvară bucățile lungi de pânză sunt tocmai gata pentru a fi albite. Și acum încep muncile din afara casei.

După cum am spus, prima impresie asupra țăranului sas este favorabilă în particular.

Dar nu pot să nu recunosc faptul că, întâlnindu-mă mai des cu sătenii și începând să-i cunosc mai bine, mi s-a părut că toți aveau un aer convențional – un mod de a fi căpătat sau afixat care, din cauza obișnuinței, a devenit ceva normal pentru ei. Și în vorbire, ca și în modul de a fi am avut impresia că era ceva formal. Uniformitatea din exterior era cea care sugera ideea că ar fi artificial. Nu este posibil ca într-o comunitate de oameni – printre multe comunități – să nu fie o mare diferență de caracter care să influențeze în mod natural partea exterioară, care este, într-o oarecare măsură, reflecția eului lăuntric. Dar, în interiorul acestei țărâni, același calm și comportament omogen au întâietate mereu; este o formă stereotipă, fără nicio altă variantă. Își dau binețe și își pregătesc răspunsurile pentru tine într-o anumită frază tip, care la început atrage, dar care printr-o repetare constantă ajunge să te obosească. Țăranul sas are întotdeauna pregătit un răspuns bine gândit, în care un anumit glas mieros își face mereu loc.

O singură dată, intrând într-o căsuță, stăpânul nu s-a mișcat, ci s-a uitat la mine, după ce a bombănit un „Bună ziua”, mai degrabă îmbufnat, cu o expresie <pe chip> ce ar spune „Ei, ce cauți aici?” Omul a câștigat mult în ochii mei, devinând de la modul de a fi obișnuit și arătându-se așa cum era. Într-adevăr, în

p. 474 întreaga comunicare cu țăranul sas vei descoperi o // mare doză de formalitate exterioară și nici măcar servitorii noștri nu fac o muncă atât de plină de convenționalism „pentru a păstra aparențele”, cum o face el. Căci pentru asta se spetește cum se spetește și se hrănește atât de puțin; are rareori mai mult de un copil și îl obligă pe acesta să se căsătorească nu după dorința sa, ci doar cu gândul la casa sau hambarele viitorului ginere sau viitoarei nore. Chibzuința i-a devenit stăpân; trece peste emoțiile firești, iar sentimentele își pierd vigoarea atunci când este vorba despre pogoane întinse sau bani frumoși. Am văzut eu însumi cât de importantă devine proprietatea, astfel încât se micșorează chiar dragostea părintească.

Țăranul sas se poartă în toate conform sistemului. Bine pus la punct, admirabilul aranjamentul a fost dintotdeauna temelia existenței sale. A fost o parte din prosperitatea sa politică și din viața sa socială într-o vreme în care, fără asta, influențele dăunătoare din jur l-ar fi distrus. Am văzut că și acum el merge să-și însămânțeze sau să-și culeagă câmpurile nu atunci când ar fi mai potrivit să o facă, ci la timpul hotărât de comunitate; într-atât este de obișnuit să-și supună propria voință altora. Și ca urmare, poate, se naște o dorință a unei spontaneități naturale care se observă la acești oameni.

Modul în care un țăran sas răspunde la o întrebare m-a uimit ca fiind unul deosebit. Dacă întrebi: „Ai vreun fruct?” nu răspunde „Da”, ci „Avem”. „Poate fi rezolvat?”. „Se poate”.

Când se naște un copil, se trage clopotul bisericii, tot așa cum se întâmplă când moare un membru al comunității⁴⁶⁹. //

p. 475

Este foarte ciudat cum obiceiurile sau modul de trai determinate de o anumită stare de lucruri persistă și devin o trăsătură caracteristică atunci când cauza originară a încetat de mult să existe⁴⁷⁰. M-am întrebat adesea dacă actuala cumpătare a țăranului sas nu-și are originea în caracterul nesigur altădată al proprietății, când uneori un voievod⁴⁷¹ sau un pașă turc își disputau cu el dreptul de a o deține; iar cu privire la recolta adunată, încă se simte fericit că are o rezervă bună în hambar – întocmai ca atunci când o incursiune neașteptată l-ar fi privat de toate bunurile gospodăriei. Și îi place ca vecinii să-i vadă belșugul.

Și în ce privește îmbrăcămintea, ar arăta bucuros că nu-i lipsește nimic. Drept urmare, ghețele sale sunt largi fără a fi nevoie, să nu pară s-a făcut economie de piele când au fost făcute. Așadar, cu cât mai mult material folosit cu atât mai bine.

Aprecierea dată banului se vede peste tot, în sat ca și în oraș. Și chiar și aceste sate îndepărtate îi recunosc puterea. O gospodărie care are puține pânzeturi este nevoită să le spele des. A face asta de mai mult de patru sau șase ori pe an este considerat un semn de sărăcie și, se spune, că din acest motiv locuitorii din Beia⁴⁷² nu s-ar gândi să aleagă <o zi>, deoarece preotul lor este unul care are nevoie de o zi de spălat mai mult decât o dată pe an. Însă nu e mai puțin adevărat că locuitorul din Beia este mândru de grămada de pânză din // casă și de boii albi cu coarne mari și bivoliile din grajdul său. p. 476

Fără îndoială, în trecut, fiecare comunitate trăia mai izolată de ceilalți decât se întâmplă acum. Astfel, locuitorii dintr-un district alăturat erau priviți ca străini într-o asemenea măsură încât nu erau „de-ai familiei”, <familie> pe care fiecare sat părea să o formeze. Și chiar și acum nu este deloc bine privit ca un flăcău sau o fată să se căsătorească în afara satului sau ca o tânără soție sau un soț să vină dintr-o parohie vecină pentru a se stabili acolo. Preferă să fie între ei, nu vor intruși și urâsc nouitatea⁴⁷³.

⁴⁶⁹ „Am auzit într-un sat săsesc un cuvânt care m-a ajutat să-mi explic o expresie englezească, până acum de neînțeles pentru mine – aceea de fin (*godchild*). Totuși, cuvântul este un regionalism din Bavaria” [...]. (n.a.)

⁴⁷⁰ „Raportat la multe dintre animale, acesta este un caz singular. Câinele domestic încă se rotește înainte de a se așeza, ca atunci când era sălbatic în preerie, deși nevoia de a proceda astfel pentru a-și face un culcuș în iarba înaltă nu mai există”. (n.a.)

⁴⁷¹ *Vayvode*.

⁴⁷² *Mehburg*, sat, com. Cața, jud. Brașov.

⁴⁷³ „Văd dintr-o notă la o lucrare foarte interesantă asupra obiceiurilor săsești, scrisă de un profesor al uneia dintre cele mai bune școli din Transilvania, că această neplăcere în fața oricărui amestec din partea oricăruia element străin (nu din același oraș sau sat) nu aparține numai țăranimii; căci și el deplânge «descompunerea» pe care o aduce sentimentului național acest proces. Deplânge tristul fapt că, din treizeci și cinci de căsătorii ce au avut loc în acel an, opt dintre membrii cuplului au devenit locuitori ai orașului său prin mijlocirea noii legături familiale. «Aproape un sfert din întregul număr!» exprimă el regretul asupra acestei dovezi pe care o consideră una a degenerării națiunii sale.

Și acesta din urmă este motivul pentru care nu au făcut decât rar vreun progres în agricultură; sunt neîncrezători în noile metode, tot așa cum sunt și în noile chipuri⁴⁷⁴. Această respingere a noului este caracteristică întregii țărănime. Cu toate acestea, nu și suspiciunea față de un străin, care lasă o amprentă puternică asupra țaranului sas. Toate întrebările mele despre ogoarele lor, familii, obiceiuri, p. 477 munci, prețuri i-au făcut, a fost clar, să se simtă // stânjeniți. Uneori, chiar și atunci când eram într-un sat, vizitând oameni diferiți în fiecare zi, conversând cu ei și jucându-mă cu copiii și luând parte la petrecerile lor, nu puteau depăși sentimentul. De ce ar trebui să stau printre ei, era o adevărată enigmă pentru toți. Care era motivul meu? Care era intenția mea? Nu puteau să-și dea seama.

Într-o seară, întorcându-mă după o plimbare în satul în care stăteam, am ajuns din urmă câțiva țărani mergând spre casă cu carele lor, așa încât m-am alăturat și am vorbit cu ei. Imediat, unul dintre bărbați a întrebat dacă poate să pună o întrebare și dacă, desigur, nu mă voi simți jignit. „Bineînțeles, pune câte dorești”. „Atunci”, a zis el, „spune-mi de ce stai aici, printre noi. Richter-ul zice că ești un filozof înăscut și poate că ești, însă ce înseamnă asta nu știu”. Am făcut tot posibilul să-l lămuresc, dar fără îndoială că nu am avut noroc.

Chiar înainte fusesem într-un sat mare românesc și acolo, la fel, am vorbit mult cu oamenii, am fost în casele lor și, se pare, am pus o mulțime de întrebări; într-adevăr, acest obicei nefericit de a pune întrebări a fost cel care a provocat toată neîncrederea. Gazda mea binevoitoare mi-a spus că, după ce am plecat, mai mulți oameni au venit și l-au întrebat cine eram. Le-a spus „un englez care călătorește pentru a vedea țara și oamenii”. „Să nu crezi”, au spus ei dând din cap și fixându-mă cu degetul cu un aer misterios, „nu există așa ceva. Omul este un spion; poți să fii sigur că este un spion. Cât despre întrebările lui, parcă nu se mai terminau. Ne-a întrebat despre *fiecare* lucru; nu a fost nimic despre care să nu fi pus întrebări. Nu, nu; îți spun, este un spion”. Și, se pare, nicio asigurare nu le-ar fi schimbat părerea. Într-o seară i-am spus asta unui preotului sas de țară, când am stat împreună după p. 478 cină, gândindu-mă că el // se va amuza, cum am făcut și eu. „Ei bine”, a spus el foarte serios. „asta spun oamenii și aici. Nu înțeleg că obiceiurile lor l-ar putea interesa pe un străin, așa încât prezintă șederea ta printre noi în felul acesta”.

Ceremoniile țărănimii săsești sunt atât de multe că doar despre acestea se poate scrie un volum. Fără îndoială, ele variază de la un district la altul, deși în general doar în detalii, în funcție de partea țării din care au emigrat strămoșii lor. În Silezia există două sate unde îmbrăcămintea și dialectul locuitorilor sunt aproape la fel ca cele ale sașilor din Bistrița. Ei sunt, probabil, o parte din grupul emigranților care a trecut pe acolo în drumul spre nordul Transilvaniei și, oprindu-se, a poposit

Și, printr-o comparație favorabilă, afirmă că în 1811 au avut loc patruzeci și trei de căsătorii în oraș și doar unul din cei șazeci și opt de indivizi nu era un orășean, iar în cei doi ani care au urmat, deși au fost treizeci și trei, respectiv cincizeci și patru de căsătorii, nici măcar un străin nu era printre ei. Dacă acest sentiment de exclusivitate – acest sistem închis al orașului – își găsește susținători în oameni cu o educație superioară, putem să judecăm cât de mult este parte integrantă a conștiinței națiunii și cât de mult este înrădăcinat”. (n.a.)

⁴⁷⁴ „Țăranii maghiari adoptă de îndată îmbunătățirile din agricultură. Observă ceea ce se face și, dacă este bine, copiază”. (n.a.)

în vecinătate, în timp ce ceilalți și-au continuat călătoria spre sud. Și în Luxemburg țărănimea vorbește un dialect care este aproape, dacă nu chiar la fel, cu cel al unora dintre sașii din Transilvania. Obiceiurile mai sus-menționate sunt observate mai ales în așa numitul ținut al ovăzului. Dar ordinea este o caracteristică peste tot atât în afara cât și în interiorul casei. Fiecare lucru își are locul său, și chiar în construirea casei, în aranjarea și împodobirea interiorului ei se observă o oarecare simetrie – toate indicând o similitudine a gusturilor și obiceiurilor. Există o firdă în perete, aproape de cuptor (*Katzenhöll*), pentru ca pisica să stea și să toarcă; există un șifonier pictat strident și un portret al lui Luther⁴⁷⁵ și Melanchton⁴⁷⁶ pe pereți, o masă mare cu o placă de piatră, neacoperită duminicile, și un dulăpior care se încuie, vopsit în roșu și albastru, în care, împodobite de sărbătoare, stau Biblia și cartea cu imnuri, dar și orice hârtii importante pentru păstrare.

Mi-am petrecut multe ceasuri plăcute în asemenea case țărănești, glumind cu femeile sau culegând informații de la // bărbați. Sunt ageri, muncitori, inteligenți și p. 479 – grație școlilor lor bune – știu destul de multe. Mi-ar părea rău să le fac vreo nedreptate prin afirmațiile mele, dar nu cred că am făcut-o.

Problema e că întreaga conduită a țăranului impune la prima vedere; dar apoi asta se întoarce împotriva lui; când ajungi să-l judeci, o faci, involuntar, pe o scară mai mare față de cea pe care ai folosit-o pentru un altul în aceeași situație de viață. Apoi, dacă descoperi neconcordanțe, ești în stare să îl judeci prea sever; dar asta e vina lui, căci doar datorită aerului și modului său de a fi aplici standardul pe care l-ai ales. //

Capitolul XXX

p. 480

Căsătorie, nunți și sărbătoare

Asupra sistemului folosit de țărănimea săsească în căsătoria copiilor lor, am fost în măsură să judec în timpul șederii mele într-unul din multele lor sate. Într-o seară, intrând în camera în care familia era adunată, am găsit-o pe fiică, o fată de paisprezece ani și jumătate, plângând cu amărăciune. Întrebând, tatăl mi-a spus că în acea zi a primit o propunere de căsătorie și a refuzat-o. El era foarte furios și i-a spus fetei că dacă în două zile nu-și schimbă părerea îi va da o ciomăgeală. „Nu i-am dat niciodată” – a spus el – „o palmă, dar va primi multe dacă se dovedește încăpățânată”. Purtarea bărbatului mi-a stârnit indignarea și am început imediat, după cum ar face orice englez băgăcios, să-l iau la întrebări pentru tirania și amenințările sale.

Pretendentul, mi-a răspuns el, era cea mai bună partidă din sat – un flăcău harnic și chipeș. Cum ar putea ști dacă Margareta va mai primi o asemenea propunere? Așa propunere nu vine des și atunci când vine trebuie să profiți; prin urmare, el era hotărât să nu se opună <căsătoriei>. //

p. 481

⁴⁷⁵ Martin Luther (1483–1546), primul reformator protestant al bisericii catolice. Primele idei ale Reformei protestante au fost enunțate de Luther în 1517 (Wittenberg).

⁴⁷⁶ Philipp Melanchthon (1497–1560), teolog reformator german, colaborator al lui Martin Luther.

Dar a uitat să menționeze unul sau două lucruri, pe care le știam și care, chiar lăsând la o parte repulsia fiicei sale, puneau problema într-o lumină diferită. Pretendentul fusese despărțit de prima sa soție la șase săptămâni după căsătoria lor și, pentru că tânăra, pe care se întâmpla să o cunosc – avea puțin mai mult de șaisprezece ani – era pe atât de blândă și sfoasă pe cât de drăguță, divorțul nu era un fapt în favoarea lui. Ceruse deja mâna fetei unui alt țăran și totul era pregătit când, din cauza unei jigniri, înțelegerea a căzut. El a plecat imediat din casa logodnicei, care era la doar câteva porți distanță, în casa gazdei mele și, fără prea multe menajamente, a cerut-o pe mica Margareta. Cum ea ținea locul miresei la care renunțase, nunta trebuia să aibă loc în două săptămâni, odată cu celelalte⁴⁷⁷. El nu știa nimic despre fată și nici ea despre el; dar, printre sași, asta nu are nicio importanță.

Neașteptata apariție a unui pretendent în casă a fost ceea ce a determinat o asemenea agitație. Tatăl era furios, mama pasivă și împăciuitoare, iar fata, într-un colț, pe o bancă, plângea neîncetat. După o partidă cu tatăl, în care nu l-am cruțat, am avut o conversație cu Margareta. Bietul copil mi-a spus că nu vrea să se mărite, cel puțin nu încă. „Abia am terminat școala”, a spus, „și mai degrabă aș prefera să stau cu tovarășii mei tineri. Poate mai târziu aș zice da, dar acum nu pot”. Dar bătrânul nu vroia să audă de întârzieri. „Fie îl acceptă acum și se mărită în două p. 482 săptămâni, fie se termină odată totul; nu voi accepta logodne și amânări. Cine // știe, dacă îl acceptă și întârzie nunta, dacă între timp nu vede un tânăr care să-i placă mai mult? Și apoi se naște gelozia, iar înțelegerea cade, iar fiica mea nu este ceea ce era mai înainte”.

Erau atât de multe de spus, lucruri pe care chiar și un minim de bun-simț le-ar dicta, încât am hotărât să vorbesc cu tatăl a doua zi, când va fi mai calm. Avea deja răspunsurile pregătite pentru argumentele mele asupra tinereții Margaretei, lipsei ei de experiență și posibilității ca o persoană atât de schimbătoare precum tânărul în cauză să se sature repede de fata sa, care apoi va fi iarăși în casa tatălui său, ca soție divorțată. Într-adevăr, era surprinzător cum vorbea omul, cât de volubil și, din punctul său de vedere, cât de bine; dar toți țăranii sași au această ușurință.

Știind că viața de om căsătorit a gazdei mele era una foarte fericită, am făcut tot ce mi-a stat în putință să-l fac să înțeleagă că liniștea și înțelegerea dintr-o gospodărie sunt mai bune decât grânele și pământul, l-am întrebat asupra alegerii tovarășei sale. Și aici am găsit lucrurile de care aveam nevoie pentru a-mi sprijini argumentul: soția sa era săracă, dar a trăit cu ea fericit, și, așa șchioapă și urâtă cum era, nu ar schimba-o pentru niciuna pe care ar zări-o. A fost alegerea lui pentru că și-a dat de îndată seama că ea i se va potrivi și s-a căsătorit cu ea în ciuda sfaturilor rudelor. Nu am făcut decât să mă folosesc de argumentele sale. Deși pe moment a părut oarecum de acord, el nu-și va schimba hotărârea asupra viitoarei căsătorii.

În ziua următoare, pe când mă pregăteam să plec din casă, m-am întâlnit cu el p. 483 în prag. M-a oprit și mi-a zis: „Domnule // îți mulțumesc pentru că mi-ai deschis ochii”. „Ei bine, vrei să o obligi în continuare pe Margareta să se căsătorească cu un om pe care nu-l place?” „Nu”, a răspuns vesel, „dacă Margareta spune nu, nu o voi forța. Acum poate să facă ce dorește”.

⁴⁷⁷ „Nunțile au loc în același timp”. (n.a.)

L-am văzut apoi la muncă în ogradă, bine dispus și vesel, ca și cum i s-ar fi luat o povară de pe umeri. De îndată ce aceste cuvinte au fost spuse, fața rotundă și copilărească a Margaretei era numai un zâmbet; era mulțumită ca și cum tocmai ar fi intrat în sărbătoare. Acum putea să rămână printre tineri, căci ea este un copil tot așa cum sunt și cei din sat.

Acesta este un exemplu obișnuit al modului săsesc în care se alegea soția și se făcea logodna printre țărani. Chiar tatăl îmi spusese prima oară, răspunzând argumentelor mele, că mariajul cu greu se va dovedi unul fericit și că, într-un astfel de caz, va fi repede urmat de o despărțire. O soție sau un soț este ceva care, dacă circumstanțele o vor cere, de dragul conveniențelor, poate fi lăsat de o parte sau schimbat după bunul plac.

Adesea am fost uimit să văd cum acele persoane cu care am vorbit despre frecvența divorțurilor tratează subiectul ca fiind unul de o importanță mai mică decât este de fapt. Divorțul este un lucru care se întâmplă zi de zi, care se decide sau este permis ușor, care a devenit o caracteristică vizibilă – într-adevăr, o componentă – a vieții morale a sașilor. O despărțire de soț sau de soție după trei, patru sau șase săptămâni de căsătorie nu este rară sau neobișnuită; iar femeia divorțată va dori șase sau opt luni <după aceea> să mai aibă șaisprezece ani. Tocmai această circumstanță – tinerețea soției și faptul că-și acceptă soțul fie pentru că este obligată să facă astfel, fie fără a-l cunoaște – este cea care devine cauza unei uniuni nesatisfăcătoare. În rândul unor sași se poate spune că mariajul este doar o înțelegere temporară între două părți contractante, // în care niciuna nu p. 484 se așteaptă să dureze mult și pot hotărî că nu va dura.

În satul din apropierea <râului> Târnava au avut loc șaisprezece căsătorii într-un an; la sfârșitul celor douăsprezece luni, doar șase din părțile contractante mai erau împreună. În locul în care scriu aceasta, sunt unsprezece perechi de miri care intenționează să-și celebreze căsătoria peste două săptămâni. Din acestea unsprezece, învățătorul a remarcat că, probabil, la anul pe vremea asta multe nu vor mai trăi împreună. Și preotul era de părere că nu peste mult timp vor veni la el cerând despărțirea. Din aceste unsprezece, una este cea din care face parte femeia ce a divorțat de bărbatul care a venit să ceară mâna Margaretei. Are doar șaisprezece ani, ochi mari albaștri, cu o privire dintre cele mai dulci. Ea, așa drăguță și tânără cum este, și fiica unuia dintre cei mai respectați oameni din sat, se va căsători cu un bărbat sărac, unul în a cărui înfățișare personală nu se găsește nimic care să-l recomande; și care o să facă o figură foarte tristă la nuntă, alături de mireasa sa, înaltă și cu ochi strălucitori. Dar, tatăl ei se teme că dacă ea lasă această propunere să-i scape, nu va mai urma niciuna, iar fiica va deveni, după cum se spune, o *sitzen bleiben*⁴⁷⁸ – un fel de fată bătrână scoasă la măritat. Pentru că aici, cei șaptesprezece și apoi cei optsprezece ani dulci sunt deja considerați o limită a acelei teribile vârste de fată bătrână, de care trebuie să se scape cât mai curând.

O alta, vecina mea de alături, are doar cincisprezece ani, un spiriduș neascultător și gata pentru distracție sau orice ștregărie, gata să-și înșele soțul și înainte, dar și după nuntă. El este un ins slab, cu o față searbădă, care s-a uitat

⁴⁷⁸ *Una care stă jos*, în limba germană în text.

destul de liniștit seara trecută la un dans, pe când un altul a sărutat-o tandru când stăteau cu toții de vorbă.

p. 485 Puțin mai încolo sunt două surori; una de șaptesprezece, alta de cincisprezece ani: una drăguță, cealaltă banală. Nu i-am văzut pe viitorii // soți; dar, îndrăznesc să spun că șansele lor de fericire sunt egale cu ale celorlalți. La capătul satului este cea mai frumoasă <fată> dintre toate: soțul ei nu are încă o casă a sa și în camera mică în care stau tatăl, mama, bunica și cele două mătuși nemăritate, în această cameră îngustă va locui și tânărul cuplu. Patul matrimonial îl atinge pe cel al bătrânului cuplu, cele două formând un unghi în colțul camerei. Cu toate acestea, asemenea lucruri mărunte nu determină deloc stricarea planurilor pentru oamenii de aici⁴⁷⁹.

Logodnele au avut loc în diferite familii acum câteva zile; și, începând cu săptămâna viitoare, toți vor fi din nou ocupați cu coptul pâinii și al prăjiturilor și pregătirea fripturilor pentru nuntă. Căci, după cum știm, toate vor fi celebrate în aceeași zi.

p. 486 De când am scris cele de mai sus, am mai aflat câteva lucruri care arată mai bine ceea ce a fost deja spus, cum țăranul, căsătorindu-și fiica, se gândește și nu este interesat decât de pogoanele, casa și servitorii pe care pretendentul îi aduce cu sine. Mama tinerei atrăgătoare cu ochii blânzi și mari, albaștri ca eterul, mi-a spus că s-a căsătorit când avea paisprezece ani și că ea și tatăl copilului au obligat-o să se mărite în ciuda protestelor ei. De-abia ce s-a // căsătorit, că soțul ei a și pus ochii pe o altă tânără soție în speranța că ea poate va divorța, a calculat deja să o ia <pe aceea> ca o a doua soție; dar nu a reușit și nevasta, după cinci săptămâni de mariaj, a obținut separarea de el plângându-se de infidelitate. Toate acestea trebuie să fi fost știute de gazda mea atunci când tânărul crai a venit să-i ceară copila, pentru că într-un sat orice se întâmplă într-o familie este cunoscut celorlalți; și, cu toate acestea, era hotărât ca Margareta să se căsătorească cu el împotriva voinței ei⁴⁸⁰.

Este multă decență în înfățișarea exterioară a țăranșilor săsoaice: sunt îmbrăcate curat și sunt sobre în felul de a fi; dar, cel puțin în unele părți, rigoarea este mai mult aparentă decât reală.

Încartiruirea soldaților din cavalerie în casele țăranilor sași nu este lipsită de o influență nocivă⁴⁸¹. Asta o recunoaște și preotul⁴⁸². Dar, în multe privințe ei înșiși

⁴⁷⁹ „În locuințele unor țărani și în locuri în care cu greu ne-am aștepta, se găsesc asemenea aranjamente. «Aveau, spune Hugh Miller în autobiografia sa, doar o singură odaie în locuință și, bucuros, mi-aș fi dorit să fie două. Patul meu se afla într-un capăt al camerei, în timp ce cel al gazdei și al soțului ei într-un altul, cu un loc prin care puteam trece printre ele; dar respectabila Peggy Russel se obișnuise cu asemenea aranjamente toată viața și părea că nu s-a gândit nici măcar o dată la problemă; și – cum ajunsese la acea perioadă din viață când femeile din clasele de jos preiau trăsăturile celuilalt sex pe principiul, presupun, al păsărilor bătrâne de sex feminin de a lua penajul masculilor – eu am încetat să mă mai gândesc la asta”.

⁴⁸⁰ „În cele din urmă, pretendentul s-a întors la logodnica sa, pe care o părăsise când a venit să o ceară pe Margareta”.

⁴⁸¹ „Satele românești sunt excluse de la această povară, căci nu au loc pentru cai; deoarece grajdul, unde stau boul sau vițelul, nu ar fi potrivit pentru soldatul de cavalerie. Avantajul pentru om este prea mic; mai mult, țăranul și soția sa lipsesc de acasă mare parte a zilei, astfel încât nu este nimeni care să gătească mâncarea pe care soldatul are dreptul să o ceară. În acest fel, încartiruirea cade mai greu pe umerii sașilor”.

⁴⁸² „Este corect să adaug că până și aici sunt excepții și că unele sate sunt libere de răspundere, în ciuda constanței încartiruirii a soldaților. Dar, influența generală nu poate fi altfel decât rea”.

sunt ignoranți, căci este normal să li se arate doar partea bună. Vorbind cu cineva despre opinia pe care mi-am făcut-o din propriile observații, a fost foarte surprins și a spus că nu avea cunoștință despre ceea ce i-am relatat; totuși, după părerea lui, asta nu se întâmpla în parohia lui, ci într-una îndepărtată. Foarte multe lucruri depind de influența preotului – de activitatea, de // competențele sale intelectuale și de capacitatea sa de se face iubit printre enoriași, câștigându-le încrederea deplină. Poate reuși multe dacă își pune munca pe calea cea dreaptă; căci puterea lui asupra „copiilor” (*Pharrkinder*) pentru a urma literalmente codul <de comportare> german, este aproape fără margini; îl privesc cu o încredere și un respect pentru funcția și autoritatea sa care cu greu s-ar găsi în altă parte. Căci, acolo unde eram, nicio fată sau femeie măritată nu ar putea fi convinsă să ia parte la un dans la care au venit mai multe persoane din satul vecin pentru că, spun ei, pastorul lor le-a interzis; unele vin și se uită, dar să ia parte, asta este exclus. Supunerea lor a fost pusă la grea încercare, căci dansul este o mare distracție pentru ei. Mi s-a spus că în două sate apropiate era o diferență considerabilă între modul de a se comporta al femeilor pentru fiecare caz; competențele preoților și-au arătat efectele. Supravegherea constantă și participarea activă în tot ceea ce privește progresul intelectual și moral al enoriașilor trebuie să aibă rezultate vizibile. Atunci când este mai puțin cazul de așa ceva, nevoia de a se întâmpla va deveni perceptibilă. p. 487

Conform obiceiului pământului, nicio fată nu se poate căsători înainte de cea de-a șaisprezecea aniversare; mai precis, trebuie să aibă șaisprezece ani împliniți; dar acest fapt este evitat sub un pretext sau altul. Într-adevăr, pentru a folosi expresia locului, „pantofii de copil încă nu s-au tocit” înainte ca tânăra făptură să-și asume îndatoririle de soție⁴⁸³. // p. 488

Acest lucru și constrângerea sunt în mod ciudat în contradicție cu toate cuvântările pioase și formele de discurs care însoțesc orice ține de jurământ, logodnă, căsătorie și plecarea de sub acoperișul părintesc. Toate sunt de o frumusețe patriarhală: obiceiurile, cuvintele rostite par să te poarte spre vremea și societatea din timpul părinților pelerini; doar că nu trebuie să privești dincolo de scenă sau să știi ceva despre ce a precedat aranjamentul.

Este un fapt obișnuit ca prietenii tânărului să meargă la părinții fetei și să-i ceară în numele lui mâna; asta are loc de obicei într-o seară. În unele locuri, tatăl îl primește pe sol într-un colț al camerei, stând în spatele mesei mari. Pretendentul nu o cere niciodată el însuși; acesta era un vechi obicei german, cum se întâmplă și printre persoanele cu un rang înalt, <ca cererea> să fie făcută printr-un reprezentant. Urma strângerea de mână (mâna era dată drept zălog) și chestiunea era astfel aranjată. Deși am trecut repede peste ea, dura mult mai mult în realitate; se țineau discursuri conform unui tipar prestabilit, în care erau repetate de ambele părți, cu digresiuni, repetiții și tot atât de multe propoziții complicate pe cât sunt în documentele noastre legale.

⁴⁸³ „Un autor sas, descriind ceremoniile de nuntă ale națiunii sale, amintește vorbele unui bătrân sas pragmatic, după cum urmează: «Printre țărani, nu tânărul este cel care se căsătorește cu fecioara, ci un pogon se căsătorește cu un pogon, o vie cu o altă vie, iar o cireadă de boi cu o altă cireadă». Sunt mai aristocratici în «manierele» lor decât sunt conștienți de asta”. (*n.a.*)

După câteva zile, venea aldămașul⁴⁸⁴, o petrecere în cinstea logodnei. Până în acel moment era posibilă ruperea înțelegerii; dar, după o asemenea ceremonie, schimbarea inelelor la casa parohială nu mai putea avea loc. Într-o seară, i-am văzut venind în odaia preotului, fiecare parte cu un buchet mare, de aproape două picioare, din flori artificiale și acoperit cu frunze de aur și beteală. A avut loc o scurtă predică, s-a pus o întrebare sau două și chestiunea a fost aranjată.

p. 489 Într-un sat, se obișnuiește ca tatăl tânărului să țină un discurs // adresat tatălui fetei atunci când toți oaspeții sunt adunați, să ceară ca de atunci înainte să fie considerat ca un tată pentru amândoi; apoi, celălalt tată face la fel. Urmează cei doi logodnici și fiecare cere să fie privit de viitorii socri ca un copil iubitor și devotat. În cele din urmă, vin și celelalte rude; așa încât, în ce privește discursurile, nu există sărșit. Într-adevăr, țaranul sas este expert în domeniu.

Pe măsură ce se apropie ziua nunții sunt multe de făcut. Pentru ceremonie, orice anotimp este acceptabil atâta timp cât nu nesocotește munca în gospodărie sau pe câmp, Paștele și Rusaliele. Conform credinței populare, acesta este un timp al răului, iar vechile proverbe confirmă superstiția. Oamenilor nici măcar nu le place să schimbe locuința sau să aibă un nou preot sau să facă ceva important în acest interval. Ei spun că din această cauză casa va lua foc; iar noul pastor nu va aduce nicio binecuvântare într-un asemenea anotimp. Dintre zilele săptămânii, miercurea este preferată.

Vecinii trimit în dar casei în care se va celebra nunta ouă, unt, păsări, făină etc. Totu este din belșug; dar este bine să fie pentru că sunt mulți părtași la ospitalitatea <gazdelor> și multe și neîncetate solicitări de satisfăcut. Vinerea și sâmbăta toate femeile vin să ajute; făina este cernută pentru anumite prăjituri, se face pâinea și totul se aranjează la îndemână pentru marea zi când se gătește. Duminica se aranjează chestiuni minore și sunt făcute invitațiile. Cei doi tineri, îmbrăcați cât mai bine, fiecare cu o baghetă albă în mână, în vârful căreia se afla un mănunchi de flori legat cu o fundă roșie, ale cărei capete flutură în vânt, merg din casă în casă pentru a cere invitaților să fie prezenți. Și discursul ținut cu această p. 490 ocazie este realizat într-o manieră prestabilită. Fiecare tânăr are în pălăria lui un // buchet mare de flori artificiale cu frunze de aur strălucind. În semn de respect, câteva rude apropiate sunt invitate de trei ori; altele sunt invitate doar de dragul formalităților și acestea nu vin, ci doar trimit o contribuție la cină. În realitate, fiecare scesește, fie că este invitat sau nu: întregul sat sărbătorește. Muzica se aude pretutindeni și indiferent cine se prezintă, este binevenit.

Lunea se coace pâinea – nicio muncă nu este cruțată pentru atât de multe guri. La două dimineața, femeile care au stat peste noapte în casa „miresei” merg prin sat cu un zdrăngănit de linguri, clești etc. pentru a-i trezi și a-i aduce împreună pe prietenii care vor să asiste. Dacă nimeni nu va veni, <mireasa> este legată fedeleș în lanțuri de o sanie.

Marțea este dedicată pregătirii și coptului prăjiturilor, jumulirii păsărilor, aducerii vinului etc. Și mirii sunt ocupați, aducând apă la bucătărie, lemne pentru

⁴⁸⁴ *Erautvertrinken*. Trimitere la dreptul cutumiar germanic, prin care, la logodirea fetei, cei care s-au ocupat de logodnă închinau un pahar ca să pecetluiască înțelegerea.

foc și cuptor. În tot acest timp se spun glume, se țin anumite obiceiuri, se dau cadouri în mod reciproc cu ceremonie și formalități, se prepară anumite feluri de mâncare, care se distribuie și sunt mâncate, se cântă și au loc tot felul de mascarade. Buchetele sunt legate de fete, care se întâlnesc toate în acest scop, astfel încât să le dea tinerilor care vin la nuntă. Asta se petrece în ajunul nunții. Uneori, în aceeași seară, se obișnuiește ca fata să-și ia rămas bun de la tinerele ei prietene, îmbrățișându-le pe toate în timp ce cântă în cor un anumit cântec.

A sosit în cele din urmă și marea zi și întregul sat este nerăbdător. Mirele trimite din vreme celei alese un cadou, darul de a doua zi. Uneori, el constă dintr-o pereche de pantofi frumoși pe care să-i poarte la nuntă sau dintr-un batic și mere, în care sunt puse monede de argint⁴⁸⁵. Ea, la rândul-i, trimite prin rudele de sex masculin // un lucru făcut de mână. Intrând în casa lor, am văzut adesea fetele p. 491 ocupate cu munca de țigire și brodare și, întrebându-le ce făceau, mi s-a spus că era cămașa pe care iubitul lor urma să o pună la nuntă. Întreaga parte a pieptului era brodată cu iscusință; spicele de grâu, florile, mai ales garioafa și trandafirul, erau împrăștiate peste tot; volănașele erau și ele brodate și aveau un fel de dantelă. Mireasa face mereu această îmbrăcăminte pentru viitorul său soț. Este păstrat întreaga viață; același articol de îmbrăcăminte pe care tânărul l-a purtat la prima sărbătorire a nunții este iarăși purtat atunci când moartea vine să-l ia pe bătrânul cărunt pentru a se uni cu el într-o veșnicie.

Dar trebuie să ne grăbim și, alături de tânărul mire, să o luăm pe mireasă. Prietenii s-au adunat la casa lui și au mâncat din anumite feluri, care la o asemenea masă sunt nelipsite. Bravo! cât de voios cântă țigani în fața procesiunii! Cât de ascuțite sunt sunetele care umplu aerul curat și înghețat! În față dansează conducătorul prietenilor mirelui și, înconjurat de ceilalți, înaintează protagonistul, împodobit cu buchetul său imens, cu panglici fluturânde și strălucitoare ca aurul. Am văzut același buchet de flori cu două duminici înainte de nuntă, pus sus pe un posament înaintea tânărului, pe când stătea în biserică. Cum erau mai mulți care urmau să se căsătorească, un rând de douăsprezece sau chiar mai multe astfel de buchete în jurul galeriei străluceau cu întreaga lor splendoare bătătoare la ochi.

Acum s-a ajuns la casa miresei. Uneori, poarta este găsită închisă, iar mirele trebuie să // sară în curte și să o deschidă dinăuntru pentru a-și pofti însoțitorii⁴⁸⁶. p. 492 Atunci, tânărul fată este cerută de la părinți și, întovărășită de cei doi cavaleri de onoare ai ei, se alătură procesiunii și pornesc <cu toții> spre biserică⁴⁸⁷. Țigani își încep notele vesele și auzi sunetul muzicii când dintr-o parte, când din cealaltă sau

⁴⁸⁵ „Legile referitoare la cheltuieli din Hamburg, din 1291, au stabilit ca darul mirelui să fie o pereche de pantofi. A da un pantof miresei era un simbol al primirii ei în interiorul familiei celui promis în căsătorie. Conform lui Grimm, de îndată ce mireasa și-a pus pantoful în picior, era considerată supusă soțului ei”. (n.a.)

⁴⁸⁶ „De asemenea, uneori, tânărul trebuie să-și vâneze soția și să o capete în ciuda fugii sau a împorivirii. <Arminius> Vámbéry povestește că o obicei similar există printre turkmeni”. (n.a.)

⁴⁸⁷ „Acum, înainte să se despartă de casa ei, își ia rămas bun de la părinți, de la frați și surori, dar și de la alte rude, mulțumind la fiecare în parte pentru iubirea pe care i-au arătat-o, pentru educația pe care i-au dat-o și pentru că au crescut-o creștinește și cu frica lui Dumnezeu, rugându-i să o privească cu aceeași dragoste și cerând iertare pentru greșelile pe care le-a făcut”. (n.a.)

vezi grupuri vesele, toate îndreptându-se spre o singură direcție; un tânăr și o fată în centrul fiecăruia, iar în jurul lor, veseli, strălucitori și variați colorați, flăcăi și tinere, în jachete noi, cămăși albe și șorțuri de muselină brodate, panglici fluturând, ca și alte găтели de sărbătoare⁴⁸⁸. La porți se adună grupuri pentru a-i vedea cum trec și la ferestre ies capete să privească și se schimbă cuvinte de felicitare, urări calde și saluturi binevoitoare.

Deodată, la ușa bisericii muzica încetează. Toți își ocupă locurile: miresele unele lângă altele, iar pe băncile din față viitorii lor soți. După aceea, fiecare dintre ei vine să-și ia mireasa și merg împreună la altar. Ceremonia se termină repede și nu este impresionantă: cele zece sau douăsprezece cupluri stau tot împreună și sunt unite pe loc. Totuși, fiecăruia i se pun întrebările necesare separat și primesc separat binecuvântarea.

p. 493 Acum, toți ies din biserică. Țiganii oacheși fac din nou să răsunе aerul cu muzica lor și fiecare grup se întoarce acasă. Acolo totul este pregătit: // în camerele cele mai mari au fost aranjate mesele; femeile sunt ocupate în bucătărie, iar în pivniță se află persoanele desemnate să scoată vinul și să-l trimită sus de îndată ce o cană se golește. Preotul este adus de o delegație și condus la locul de onoare. Dar în unele locuri, înainte de a merge la cină, o masă mare este pusă în ogradă sau în cameră, iar în capul ei stă tânărul cuplu căsătorit cu flăcăii și tinerele care-l însoțesc. Atunci se apropie tatăl și aduce ca dar un brăzdar sau, dacă este bogat, un mînz, un vițel, linguri de argint sau un jug pentru boi. Mama îl urmează înlăcrimată cu vrafal de pânzeturi, apoi vin prietenii și rudele, fiecare punându-și jos cadoul. Mireasa sărută pe fiecare și îi mulțumește pentru atât de marea bunătațe.

Toate felurile de mâncare sunt stabilite dinainte; este la fel de imposibil să ai o petrecere de nuntă fără o anumită supă, budincă sau prăjitură, ca și fără mireasă. Fiecare musafir aduce cu sine lingură, cuțit și furculiță, căci altfel cum ar fi posibil să se găsească pentru atât de mulți? Se face o excepție pentru pastor sau pentru orice invitat, care, ca și mine, era invitat în mod special. Toți se așează în funcție de vîrstă, față de care sasul are mereu un mare respect. Dacă două femei merg împreună la un târg, cu siguranță celei mai în vîrstă i se va asigura locul din partea dreaptă. La cină, la fel. Numai în biserică oamenii se impart în funcție de gen; aici toți bărbații, acolo neamul femeiesc.

p. 494 Cât de înghesuit ar fi, la ușă vezi capete și umeri încă împingându-se pentru a privi înăuntru. Sus pe o bancă și îmbulzindu-se în spatele sobei pentru a face loc, stau țiganii, negri ca hindușii, având înfățișarea sălbatică precum muzica lor și adăugând la zarva sunetelor scoase de vocile lor un ceardaș înduioșător. Acestuia nu i se poate rezista. Cu greu, după ce s-a terminat primul fel de supă cu orez // și carne de pasăre, s-au împins băncile înapoi⁴⁸⁹ și câteva cupluri, care nu mai rezistau

⁴⁸⁸ „Doar fata care este promisă în căsătorie poartă banda de danielă aurie în jurul bonetei în formă de tobă”. (n.a.)

⁴⁸⁹ „La Cristian, supa trebuie să fie de fidea, iar friptura, pe care musafirii o iau acasă, se servește rece. O rudă apropiată a uneia dintre părți este aleasă *Wormann*, iar treaba lui este să se asigure că nu lipsește nimic de mâncare și că musafirii au de toate: înconjoară masa și supraveghează totul. Patru bărbați sunt trimiși să umple urcioarele aduse în mod constant cu vin; acesta este mai degrabă un post invidiat. Cei patru stau și fumează împreună și nu duc lipsa vreunei conversații. Fiecare clipă aduce un vizitator și încă o posibilitate de a sta de vorbă. Și stau și ei la gura butoiului pe

sunetelor minunate, încep să danseze. Și continuă așa ore în șir; acum un nou fel de mâncare, acum un dans, și pentru fiecare pare să nu existe sfârșit. Dar acesta este doar un intermezzo. Adevăratul dans începe seara, când fiecare rudă dansează cu mireasa și apoi pune o monedă într-o farfurie pe masă; câteodată aceasta este a muzicanților, altădată a tinerei soții⁴⁹⁰. Oricum, ea primește și un alt cadou, care este numai al ei. În timpul cinei, friptura este pusă pe masă și ea trimite fiecăruia dintre invitați o bucată de carne într-o furculiță, alături de o prăjitură, împodobită uneori cu o floare sau un alt ornament. Acest semn al bunăvoinței este întors după cum urmează: iei una dintre prăjituri – numită *Klotsch* sau *Kolatschen* – și înfigi în ea, nu migdale sau bomboane, ci monede de argint, cât de puține sau multe dorești, iar apoi o trimiți ca dar miresei.

Dansul și petrecerea continuă fără întrerupere zi și noapte. Cred că unii se odihnesc în timp ce alții sărbătorește și sunt veseli; dar musafiri sunt întotdeauna prezenți și nimeni nu pare obosit. Cum pot țiganii să // mențină ritmul așa cum o p. 495 fac, este pentru mine un mister: dar ei sunt la fel de proaspeți și în formă ca la început; iar dacă au făcut pauză pentru o clipă, multe voci le-au cerut să reînceapă.

A treia zi este consacrată mai degrabă celor care au ajutat cu atâta sârguință pentru a fi pregătit totul. Acum, la rândul lor, sunt și ei sărbătoriți și serviți de aceia pe care înainte i-au servit.

A doua zi, tânăra soție apare cu boneta de matroană. Și-a lăsat deoparte podoabele de fecioară; prietenele ei i-au pus panglici de călugăriță și basma din pânză albă fină de bumbac și le-au prins cu ace bogat ornate, bătute cu perle și granate. Dar, înainte de asta, părul lung <al tinerei soții> a fost tăiat – mândria și podoaba ei simplă – un alt simbol al libertății pierdute⁴⁹¹.

Așadar, aceasta este o schiță imperfectă a principalei festivități săsești. Multe obiceiuri – variind de la un loc la altul – au fost omise, ca și tipurile de adresare către diverse părți, precum salutul sau despărțirea; acestea ar umple un mic volum. Sunt toate interesante, căci se referă la timpuri trecute, iar majoritatea sunt create pe baza unor ritualuri datând din perioade îndepărtate și amestecate cu mitologia nordului. //

Capitolul XXXI

p. 496

Divorțul

Cum teritoriul despre care scriu este Transilvania, nu este nimic nepotrivit ca un capitol despre divorț să vină imediat după un „sărbătoare a căsătoriei”. Într-adevăr, este în ordinea firească a lucrurilor și prin urmare o adopt pentru cartea mea.

când se ocupă de cei care vin frecvent după produsul viilor de la Mediaș, își umplu paharul, beau în cinstea vizitatorilor lor, a mirelui și a tinerei și drăguței sale mirese”. (n.a.)

⁴⁹⁰ „În Göttingen, acest obicei are întâietate. Bani sunt adunați într-o farfurie, iar mireasa dansează, la fel, cu fiecare musafir; și acolo festivitățile durează, ca și în Transilvania, două sau, mai frecvent, trei zile. Felurile de mâncare servite sunt stabilite dinainte, ca și printre sașii transilvăneni, la fel ca și ordinea în care trebuie trimise la masă”. (n.a.)

⁴⁹¹ „În unele sate, coșița lungă este atârnată ca ornament pe peretele camerei, împodobită cu funde din panglici strălucitoare”. (n.a.)

Ce face ca un obicei, se va întreba <ceeva>, care potrivit tuturor noțiunilor noastre creștine despre iubie și toleranță reciprocă, ca și părerilor noastre despre relații sociale potrivite întâlnite printre oamenii civilizați, să nu fie adoptat cu ușurință? Sunt două cauze; în primul rând, modul în care sunt realizate contractele și, în al doilea rând, ușurința cu care poate fi obținută o despărțire. Cea din urmă este, cred, un rău mai mare decât prima.

puține dintre căsătoriile din rândul țărănimii săsești sunt căsătorii din dragoste. Cu excepția unor informații generale, părțile știu puțin unul despre celălalt și, prin urmare, sunt destul de neputincioase în a-și da seama dacă se vor înțelege sau nu. Calculul aproximativ asupra pogonului părintesc este o ispită suficientă pentru părinți pentru a aranja o căsătorie între copiii lor. Mai degrabă un conte (așa mi s-a spus de p. 497 cineva care cunoștea bine țărănimea) s-ar căsători cu o // țărăncuță decât ca fiica unui țaran, care, deținând o proprietate, să ia un tânăr fără un pogon.

Divorțul este atât de ușor de obținut și atât de intim legat de viața de om căsătorit încât chiar înainte de nuntă se vorbește despre el și, în eventualitatea unei <astfel de> probabilități, se privește asupra lui ca o urmare a uniunii ce se apropie. „Încearcă să-l plăci”, spune tatăl fetei, care se opune „partidei bune” aranjate pentru ea; „și dacă mai târziu descoperi că nu poți, ei bine, voi obține despărțirea ta”⁴⁹². Dacă una dintre partide descoperă că el sau ea nu poate să-l placă pe celălalt, urmarea este o vizită la pastor, cu o cerere de despărțire pe motivul unei „aversiuni de netrecut”, care, conform „Patentei”⁴⁹³ din 1786 (legi bisericești referitoare la căsătorie), este o plângere suficientă⁴⁹⁴. Preotul și, mai târziu, Curtea Ecleziastică, atunci când cazul ajunge mai departe, spune părților că trebuie să se înțeleagă și să locuiască împreună, moment în care unul dintre cei doi spune: „Nu vreau să mă despart; vreau ca soțul sau soția mea să locuiască în continuare cu mine”. Moment p. 498 în care // este dat un ordin împotriva separării. Dacă, presupunând, soțul este încăpățânat și nu se va întoarce, este închis și, oricât ar părea de nesăbuit, se încearcă impunerea prin forță a relației. Toate acestea mai mult irită decât îmbunătățesc <situația> și, în cele din urmă, cel care la început nu era ostil jumătății sale se va simți rănit de o asemenea rezistență și furia și ura își fac apariția. Tabăra afirmă acum că și el (sau ea) dorește o despărțire și nu se mai

⁴⁹² „Cum nu vreau ca nici cititorii englezi și nici cei sași, dacă am vreunul, să creadă că afirmațiile mele sunt făcute la întâmplare sau fără o matură chibzuință, dați-mi voie să spun că aceste cuvinte sunt ale unui pastor sas de la sat; și nimeni nu știe țărănimea mai bine decât preoțimea sa”. (n.a.)

⁴⁹³ *Ehe Patent*

⁴⁹⁴ Paragraful 57 din „Patentă”: „În al treilea rând: suntem de acord cu o rupere a legăturii conjugale în acel caz în care între cei căsătoriți există o mare ostilitate (*Hauptfeindschaft*) sau în care a luat naștere o aversiune de nedepășit (*unüberwindliche Abneigung*) și ambele părți cer separarea”. Dar, un paragraf suplimentar a mers și mai departe și a spus, când *una* sau *alta* dintre părți „din pură pizmă” s-ar opune unei despărțiri de pat și casă, Curtea va fi totuși autorizată să o acorde, dacă ea consideră cererea pentru separare rezonabilă (*biling*). Observăm cât de mult spațiu este lăsat aici pentru o interpretare care să servească scopului părții ce înclină spre divorț. Când am fost în Transilvania, legile pe acest subiect, erau cu grijă reconsiderate pentru a le ameliora. Mulți dintre preoți sunt de aceeași părere cu mine, că simplul enunț „aversiunea de nedepășit” nu ar trebui să fie suficient pentru a se constitui într-o cerere de separare. Conform celor din landul prusian (*landrecht*) ura este, de asemenea, un motiv suficient de divorț. Și în Badem la fel”. (n.a.)

dorește evitarea ei. Premisa „aversiunii de nedepășit” a crescut cu adevărat și astfel, în cele din urmă, după un an de discuție, ciondăneală și sfat nebăgat în seamă, cele două părți sunt într-un final declarate libere și având libertatea de a se recăsători. Dacă este vorba de o familie, mama capătă un copil, iar tatăl pe celălalt.

Atunci când o despărțire are loc pe baza unei oarecare consfătuirii, oricât de bună ar fi, ea aduce puțin folos; căci, deși cazul adus în fața Dicasteriei, care constă dintr-un conclave al preoților, ce formează o adunare canonică, costă câteva sute de florini, țăranul, cu acea perseverență care-i este caracteristică, încă insistă în decizia sa și o duce până la capăt. O altă jalbă pentru separare este destul de des făcută la plecarea soției, care se întoarce la părinții ei; acolo rămâne un an sau doi, până când procesul ce așteaptă se sfârșește. Cum, în general, țăranii sunt înstăriți, părinții dau adăpost și o primesc pe fiica lor. Când divorțul este admis, ambele părți se recăsătoresc și acest al doilea mariaj este cel mai adesea unul fericit.

Dacă se descoperă că soțul are un caracter vicios și după recăsătorie caută din nou divorț doar pentru a-și lua o nouă soție, Curtea Ecleziastică intervine și interzice alte noi căsătorii pentru o anumită perioadă de timp – trei, patru sau cinci ani. Într-adevăr, în unele cazuri flagrante, omului îi este interzis să se recăsătorească. // Acesta a fost cazul unui individ despre care știam și care, după ce p. 499 a avut trei soții, a dorit să mai ia o a patra. Pastorul satului a refuzat cererea sa și i-a vorbit despre el protopopului. Într-un sat în care stăteam, așteptau să fie rezolvate cinci procese pentru despărțire; într-adevăr, astfel de cazuri au mereu loc. Fără nicio excepție, preotul face ce poate pentru a aplană nemulțumirile lor – când legate de un tratament prost, când de neîmplinirea obligațiilor și câteodată de o antipatie greu de măsurat. Nimeni nu poate vedea mai bine decât acești pastori problema legii căci spre ei ajung toate cauzele caraghioase ale unei jalbe imaginare, care sunt adesea într-atât de penibile încât cu greu pot fi credibile. Dar tocmai asta arată că ușurința cu care era dată separarea oferea posibilitatea de a fi privită ca un leac pentru orice neînsemnată neplăcere – și încuraja <soții> cu adevărat să caute divorțul. Dacă ar fi puțin mai greu de obținut decât este, abuzul ar înceta curând, după cum demonstrează următorul exemplu. Sunt două sate, Idecu de Sus și de Jos⁴⁹⁵, în niciunul nu a fost acceptat un proces de divorț. Pe drept cuvânt, locuitorii sunt mândri de aceasta și au ajuns la concluzia că, întrucât comunitatea lor a rămas astfel liberă de orice pată socială, ar trebui să continue la fel; și această decizie a fost suficientă pentru a preveni apariția vreodată a oricărei probleme legată de divorț. Doar o singură dată, o femeie, al cărei bărbat a încălcat cea de-a șapte poruncă, a insistat asupra despărțirii: nu a ascultat de nicio dojană, ci a continuat să ceară respectarea literei legii. Părintele comunității⁴⁹⁶, prieteni și vecini au sosit și au cerut: „Trebuie să-l ierți”, afirmând că, pentru onoarea satului, cu siguranță lui nu-i vor permite un divorț; și nici ei. Într-un final, părțile s-au împăcat și niciun cuplu nu a fost mai fericit decât acesta.

Astfel, decizia a acționat ca o interdicție. Prin ea, legea, care făcea divorțul posibil, a fost în mod imaginar invalidată – cel puțin, pentru ei – și nefiind vreo // p. 500

⁴⁹⁵ *Upper and Lower Eidisch*, com. Idecu de Jos, jud. Mureș.

⁴⁹⁶ *Nachbar Vater*.

posibilitate de a lua o nouă soție după impulsul de moment sau pe seama unei „toane” sau ciondăneli casnice, au trăit cu toții în mod armonios și fără ca vreodată să se gândească la „neplăcerile” de nedepășit. Chiar dacă s-ar porni ceartă sau un motiv de plângere, îl găsec destul de „suportabil” de îndată ce știu că de „insuportabil” trebuie să fie legat în continuare.

Am discutat despre acest rău strigător – căci fără îndoială că așa este – cu clerul sas oricât de des am avut ocazia și din aceste <discuții> am aflat cât de lipsite de importanță sunt aceste motive ale certurilor matrimoniale în general. Probabil că în alte părți este la fel; dar în alte părți consecințele sunt diferite. Unul, în special, m-a asigurat că și în sâtucul său solicitările la el erau destul de frecvente; el spunea că uneori se întâmpla ca atunci când refuza să le acorde <divorțul>, taberele își rezolvau problema și după aceea trăiau fericiți împreună. Un soț nu a crezut ce i-a spus soția lui și ea a dorit să se despartă imediat căci „nu putea trăi cu un om care nu avea încredere în ea”. Un altul nu-și mânca cina cu poftă. „Oh”, a spus soția, „se pare că mâncarea mea nu-ți este pe plac. Dacă nu pot să te mulțumesc etc.” – în adevăratul stil al doamnei Caudle⁴⁹⁷. Asta ducea și la alte multe cuvinte, iar femeia mergea să ceară divorț. Principala cauză a plângerii unui alt soț, a cărei soție drăguță am văzut-o adesea în casa tatălui ei – care era cel dintâi om din sat – era că ea a spălat niște rufărie după ce mama lui o spălase deja și că asta era o insultă la adresa mamei sale. Asta arăta lipsa de importanță a acuzațiilor într-o problemă care ar trebui abordată cu toată seriozitatea.

p. 501 Se întâmplă uneori ca în timpul primului an, tânărul cuplu să trăiască alături de părinții lor și asta este o sursă nesecată de dispute. Soacrele sunt cei // mai mari animatori ai suprasolicitării simțurilor și nemulțumirilor. De multe ori s-a considerat necesar să se interzică orice tip de relații cu ei și din acel moment totul a mers bine.

Într-adevăr, dacă preotul, precum interlocutorul meu actual, rămâne ferm în opoziția sa, poate fi exercitată o influență sănătoasă. Doar folosirea sfaturilor este fără câștig; opoziția trebuie să fie de nezdruccinat.

„Silirea” la căsătorie, dacă este dovedită, este un motiv suficient pentru a acorda un divorț⁴⁹⁸: de asemenea, bârfirea oricăreia dintre părți. Am în fața mea o listă cu despărțirile care au avut loc în douăzeci de sate dintr-un singur district în anii 1860, 1861 și 1862 și cauza atribuită în fiecare caz. Numărul pentru cei trei ani era 30, 35 și respectiv 35. „Neplăcerea” (antipatia) este motivul cel mai des întâlnit. Urmează „silirea întru căsători”, apoi „beția”, „dezgustul de netrecut”, „traiul rău”, „petrecerea nopții în afara casei”, „respirația rău-mirositoare” și „plângeri lipsite de motiv”, completează lista jalbelor matrimoniale. Unul dintre motivele cele mai ridicole este „rotirea ochilor”⁴⁹⁹ ceea ce înseamnă că partea în cauză, el sau ea, și-a dat ochii peste cap. Altul, „felul dificil al nevastei”; altul, „beția socrului”, care,

⁴⁹⁷ Personaj creat de scriitorul, dramaturgul și jurnalistul englez Douglas William Jerrold (1803- 1857), care apare prima oară, în foileton, în 1840, în revista britanică „Punch”, devenit ulterior eroină de roman. În 1860 cartea a fost tradusă în maghiară.

⁴⁹⁸ „Șase luni de închisoare este pedeapsa pentru forțarea fiicei în a se căsători împotriva voinței ei; dar, nu este pusă în aplicare”. (n.a.)

⁴⁹⁹ *Augenverdrehen*.

fără îndoială, era destul de greu de suportat de tânărul cuplu; doar unul singur, și el poate fi numit supărător (*unerhebliche Klagen*). Oricât de ciudat ar părea la o primă vedere, aceste ciorovăieli își au vremea lor. Un preot mi-a spus că a remarcat faptul că plângerile reciproce erau frecvente „după culesul viei, când era vin în pivniță”. Într-o asemenea perioadă, ambele tabere erau foarte agitate și niciuna nu ar fi renunțat.

Infidelitatea din partea soției este rareori sau niciodată cauza unei despărțiri în cadrul țărănimii; cel puțin // nu am auzit de niciun caz în care un asemenea motiv p. 502 să fie invocat. Motivul principal este, din câte am văzut, beția și traiul rău, cel din urmă fiind o consecință firească a patimei soțului. Dar, mi s-a spus, în orașe, infidelitatea dintr-o parte sau alta, sau din ambele, este cea care conduce la divorț.

[Urmează o discuție asupra divorțului în cadrul populației de origine maghiară.] p. 505

Divorțul fiind un fapt atât de obișnuit, încât chiar și constrângerea este neputincioasă, astfel că fiecare cu sentimente bune acceptă refuzul de a sta în situații excepționale. În acest caz, nu există nici un fel de jenă, căci nu este nimic excepțional în a fi divorțat și în a contracta o a doua căsătorie cu jumătatea pe care ai cunoscut-o după ce prima a fost consumată. Totuși, nu poate fi nicio îndoială că simțul moral se tocește într-o oarecare măsură. //

Capitolul XXXII

p. 506

Spre sud

Curând, surugiul meu cel vesel m-a adus la Aiud. Aproape fiecare casă poartă urmele furiei lăsate în urmă de revoluția devenită război⁵⁰⁰. În unele zile, erau jefuite chiar de două ori de către turci, dar mă îndoiesc că pagubele erau așa de mari precum cele făcute de bandele de valahi, atunci când acest oraș loial a ajuns în mâinile lor; este revoltător să ascuți povestea. Locul încă arată ca și cum ar fi fost bombardat.

Liceul protestant de aici este unul dintre cele mai înfloritoare din provincie, iar numărul elevilor este unul mare. Colegiul are proprietăți întinse, iar printre ele vii, pe care, pentru a le afla valoarea producțiilor lor, am vizitat vastele pivnițe din oraș.

Aici au fost depuși banii și documentele în timpul revoluției și printr-un mare noroc au reușit să scape nedescoperite. Valahii aveau o metodă inteligentă să afle dacă podeaua pivnițelor fusese mutată recent pentru a îngropa bunuri și pentru a afla repede locul. Lăsau apa să curgă și acopereau podeaua; iar când aceasta intra în pământ știau că s-a săpat recent și că, prin urmare, ceva s-a ascuns acolo. La Aiud // p. 507 documentele importante au fost zidite între două plăci și astfel au scăpat descoperirii.

În apropiere se afla moșia și viile aparținând nobilului deja amintit în capitolul asupra vinului, cel care a adus atât de multe îmbunătățiri viței de vie. Aici am văzut pentru prima oară cum era aplicat răbojul printre cei care lucrau pe moșie. Este cea mai simplă modalitate de a ține socoteala: proprietarul moșiei

⁵⁰⁰ Autorul se referă la revoluția de la 1848-1849 din Transilvania și implicațiile ei.

avansează în mod constant bani țăranilor pe care aceștia îi plătesc prin muncă. Un acord scris este inutil întrucât țăranii nu știu să scrie. Prin urmare, pe o astfel de bucată de lemn, purtând numele țăranului erau cioplite treizeci sau mai multe creștături drept număr al zilelor pe care omul trebuie să le lucreze pentru a plăti împrumutul. La sfârșitul fiecărei zile aduce bucata sa de lemn și, când se potrivește celeilalte bucăți aflată în păstrarea vechilului, o creștătură este tăiată de pe ambele, iar acea parte dată înapoi deținătorului. Acești muncitori aveau întotdeauna tendința de a trișa și de a se certa asupra numărului de zile pe care le mai aveau de lucrat; prin această modalitate se pune capăt oricărei contestări deoarece alăturând cele două bucăți de lemn se vede de îndată dacă ele corespund sau nu și câte zile mai au de plătit.

Un mic incident m-a amuzat teribil. Când servitorul a intrat în camera mea și a observat încălțătorul aflat pe masă, l-a luat, l-a întors și l-a pus fără nădejde la loc, a fost clar că nu-și putea da seama la ce ar putea folosi. Puțin după aceea, p. 508 pe când eram pe cale să-l folosesc, // a stat și el, plin de curiozitate, să vadă ce urma. A așteptat până când misterul va fi rezolvat. M-a văzut aplecându-mă și ochii i s-au ațintit asupra încălțătorului; dar încă nu avea vreo idee asupra semnificației sale. L-am pus în pantof; flăcăul, în așteptare, m-a privit nerăbdător, când mi-am împins călcâiul. Acum a privit în sus; un zâmbet de om mulțumit îi lumina întreaga față; uimirea îi era mare, dar înțelesese procesul. Ochii săi s-au întors apoi către mine și mi-a spus deschis: „Ei bine, asta *este* o minunăție!”. Pe moment mi s-a părut foarte straniu că nu știa la ce folosește acest instrument, dar apoi mi-am dat seama că aici oamenii purtau cizme sau sandale, ambele neavând nevoie de încălțător. După aceea, tânărul s-a uitat des la încălțător și apoi la mine, ca și când eram asociat direct cu acest obiect. Poate el credea că sunt inventatorul admirabilului dispozitiv⁵⁰¹.

Aici se află o biserică săsească, cu pereți și turnuri, purtând data 1333.

După ce am părăsit Aiudul, creasta muntelui se apropia și pe platou, în stânga ta, satele sunt împrăștiate pretutindeni. Târnava se îndreaptă spre Mureș și face bucle mari printre sălcii și pâlcurile de copaci și, apropiindu-te de Alba Iulia, zona de mijloc intră în pantă într-o coborâre treptată și lungă spre drumul de-a lungul căruia călătorești. Clădiri albe se găsesc ca niște puncte pe partea deluroasă cu turnuri-clopotniță pătrate. O deschizătură se vede în dealuri în fața ta și acolo, pe p. 509 ridicătură, se află cetatea Alba Iulia. Între pereții cetății se află palatul episcopului romano-catolic al provinciei, // pe atunci absent și cum aveam o scrisoare pentru secretarul lui m-am îndreptat spre cetate. Am fost găzduit ca și cum eu însumi eram un episcop; și, în frumoasele apartamente, am fost înconjurat la masă de o adunare de canonici cu o atenție deosebită, ce mi-a fost arătată ca unui oaspete important și aproape că am început să-mi închipui că până acum eram sub un miraj și că, de fapt, eram un mare demnitar al bisericii. Dacă era așa, era periculos să zăbovesc aici prea mult căci trăiam ca și cum eram la curte și, într-o asemenea manieră și bogăție, inima mea ar putea ceda și m-aș umfla în pene de mândrie până aș deveni

⁵⁰¹ „Cred că trăgătoareale de cizme erau și ele necunoscute. Pe perioada cât am stat în țară am văzut doar una”. (n.a.)

un cleric. După cum s-a spus, Alba Iulia este celebră pentru vinurile ei; și, dintre acestea, la fiecare masă erau servite o mulțime. Aici, solul viilor este argilos și calcaros.

Cetatea este mare, cu străzi, piață și clădiri frumoase; de asemenea, se găsește monetăria, un observator și o bibliotecă bogată în manuscrise și lucrări cu miniaturi. Academia⁵⁰² care acum se află la Aiud a fost fondată aici.

Dar, catedrala dedicată Sfântului Mihail este monumentul de cel mai mare interes; este cel mai important edificiu care există în Transilvania din perioada stilului arhitectural romanic⁵⁰³. A fost construită în // 1275. Aripile laterale sunt joase și separate prin coloane masive ce pornesc dintr-o bază pătrată. Bolțile în cruce ale acestor arcade laterale se sprijină pe cornișele // din peretele exterior, împodobit cu gust cu frunze și flori. Capitellurile coloanelor sunt bogat sculptate cu mănunchiuri de fructe și frunze, într-o varietate fără sfârșit, în timp ce cele din partea nordică expun cranii și păsări în îmbinări fanteziste. p. 510 p. 511

Întregul interior arată o diversitate nesfârșită a formelor. Este ceva maiestuos și solemn în masivitatea grea a pilonilor ca și în întunecimea pe care bolta joasă și pereții subțiri o împrăștie asupra aripilor laterale.

Ca de obicei, cea mai interesantă și uimitoare clădire a fost oarecum prejudiciată de nevoia de a avea bun-gust și cunoaștere, care pare să aibă întâietate aici în toate chestiunile. Coloanele și capitellurile lor, arcadele și bolțile în cruce au fost pictate în tot felul de culori, dar datorită actualului episcop, toate aceste neajunsuri sunt înlăturate treptat cu o grijă iubitoare sub supravegherea sa. Directorul școlii publice din Sighișoara, Friedrich Müller, cu o cunoaștere profundă a acestui subiect, mi-a povestit despre acest // monument unic, ca și despre rămășițele acestui stil arhitectural deosebit, existent în Transilvania. p. 513

Catedrala a avut de suferit în toate modurile posibile, când datorită incendiului, când datorită bombardamentului, exploziei sau distrugerii aduse de bande. Intrarea din sud, acum zidită este deosebit de frumoasă. Frunzele din colțurile capitellurilor sunt înclinate în jos, pentru a indica ponderea împovăraătoare a greutateii. În câmpul de deasupra intrării este o reprezentare a lui Hristos, cu mâna dreaptă ridicată să binecuvânteze, de o parte Sf. Ion, iar de cealaltă un apostol bătrân. Doi porumbei, simbolizând Sfântul Duh, stau deasupra capetelor lor.

Modul în care suprafața tavanului a fost făcută să arate strălucitoare, variată și plină de grație, este arătat într-o cornișă din partea de nord, unde animale, frunziș și forme grotești sunt puse împreună printr-o îndemănare fericită. Cele două figuri prezentate aici sunt de la o fereastră, câte unul în picioare pe fiecare parte.

În cetate este o nouă cazarmă, cu locuințe ale ofițerilor, construită cu o cheltuială exagerată. Costurile au fost de 500 000 florini și pe când mă uitam la ea nu m-am putut abține să nu-mi spun „Așa se duc banii”. Lângă oraș se află o cruce, pentru a marca locul în care un episcop // a căzut în lupta împotriva turcilor. [...] p. 514

⁵⁰² Este vorba despre colegiul calvin (*Collegium Academicum*) înființat de principele Gabriel Bethlen (1613–1629) în 1622 la Alba Iulia. Colegiul a funcționat aici până în 1658 când după devastarea și distrugerea clădirii, principele Mihail Apafi (1661–1690) l-a mutat la Aiud.

⁵⁰³ Autorul se referă la catedrala romano-catolică Sfântul Mihail, situată în interiorul cetății Alba Iulia, cel mai valoros monument de arhitectură romanică din Transilvania. Construcția actualului edificiu a început în secolul al XI-lea.

Locul – odată colonia romană Apulum – a fost locul de oprire a legiunii a treia⁵⁰⁴ și, de asemenea, asta s-a întâmplat și la Sebeș⁵⁰⁵. Sunt biserici pentru toate religiile aici: pentru luterani, calvini, romano-catolici, evrei, dar și cei care aparțin bisericii ortodoxe și latine.

De-a lungul acestui drum pot fi găsite urme ale populației germane care a fost odată răspândită în întreg districtul, dar care acum s-a micșorat ajungând la câteva mici colonii împrăștiate ici și colo.

p. 516 Acum, treci prin Sebeș, iar atenția îți este atrasă fără să vrei de biserica aflată în mijlocul orașului. Diferitele sale părți constituie munca mai multor secole, iar de aici marea sa frumusețe și eleganță, îmbinată cu forme puternice și greoaie. Dar combinarea stilurilor, gotic și romanic, face studiarea clădirii extrem de interesantă. Și asta nu numai din punct de vedere artistic, dar și din cauza felului în care este construită, ca și a materialelor folosite, // legate îndeaproape de istoria acestor constructori și a vremurilor tulburi în care au trăit. Întreaga biserică prezintă atât de multe episoade ale istoriei săsești. O parte datează din secolul al doisprezecelea, iar turnul și intrarea din secolul al treisprezecelea și al paisprezecelea. Capela este considerată cea mai mare lucrare de acest tip din Transilvania.

Din nou, în acest loc am găsit un preot sas protestant, unul dintre acei oameni care au contribuit la răspândirea culturii printre concetățenii săi din Transilvania și la păstrarea reputației că deține cunoștințe solide de care Germania este atât de mândră și pe care o merită cu desăvârșire. Acești pastori de la sate și dascăli, exercitând o influență avantajoasă treptată, necunoscută și nevăzută de aceia care trăiesc în sfera lor imediată, mi-au reamintit întotdeauna de acele pârâuri care ies din pământ într-o vâlcea sau pădure, sau pe o latură de deal sau printre stânci, unde nimeni nu trece, salvează un băiat cioban sau o țărăncuță, dar care curge și oriunde curge răspândește prospețime și verdeață în jur. Nimeni nu ia în considerare un râuleț, dar mulți vin să bea, iar zgomotul neîncetat al cursului de apă aduce sănătate și bucurie tuturor.

p. 516 Influența unor asemenea oameni în menținerea unui gust sau mai degrabă a unui *respect* pentru cunoaștere a fost cu greu măsurat îndeajuns. Ei sunt cei care, prin eforturile și relațiile lor cu marea lume intelectuală, în ceea ce privește cultura, și-au păstrat națiunea până la punctul de referință⁵⁰⁶. Fără activitatea lor intelectuală, țăranul și orășeanul, înconjurați de oameni într-atât de înapoiți față de locuitorii din vestul // Europei, ar fi ajuns la același nivel cu aceștia; trebuind să ducă o muncă grea pentru pâinea lor zilnică. În cele din urmă, ar fi învățat să aibă grijă doar de ceea ce era strict necesar corpului și ar fi uitat că aparțin vestului, deși sunt despărțiți de acesta. Ar fi pierdut orice stimă pentru cunoaștere, întreaga dorință de a o ajunge și întregul sentiment al valorii deținerii sale. Dar, asemenea

⁵⁰⁴ Este vorba despre Legiunea a XIII-a Gemina care a staționat aici până la părăsirea Daciei de romani în 271. De-a lungul timpului soldații săi au contribuit la extinderea orașului.

⁵⁰⁵ *Mühlbach*, oraș. jud. Alba.

⁵⁰⁶ „Cuvintele unui cleric la o întrunire publică la Mediaș arată punctul de vedere al acestor oameni cu privire la știință și teologie. «La știință, în sensul cel mai larg posibil, învățătorul religios protestant evanghelic nu poate să renunțe: el trebuia mai degrabă să avanseze odată cu ea cu conștiințozitate și perseverență»”. (n.a.)

adevăraților apostoli, acești oameni, deținând pământ, au împrăștiat peste tot lumina; singura lor prezență face întinericul imposibil.

Și poate nu numai unul singur a contribuit atât de mult la răspândirea acestui gust pentru însușirea cunoștințelor și la păstrarea legăturii cu țara mamă precum acela care poate fi numit un Nestor⁵⁰⁷ al învățaților germani din Transilvania, Johann Karl Schuller⁵⁰⁸. Nu numai că a contribuit din plin, pe parcursul unei vieți lungi și active, la rezervele noastre de cunoștințe, dar prin exemplul său strălucitor și interesul pentru cercetările sale, i-a determinat pe alți concetățeni de-ai săi să-i calce pe urme și să dea ținutului de dincolo de pădure o literatură a sa. Ar fi fost o elegantă și o binemeritată recunoaștere a marilor sale merite și servicii, dacă Academia din Viena l-ar fi ales membru. Adăugarea numelui său ar fi fost o onoare la fel de mare pentru instituție cât pentru el însuși⁵⁰⁹.

În apropiere de Nocrich⁵¹⁰, pe drumul de la Sibiu la Agnita, pământul se ridică și lungul lanț muntos Făgăraș înfățișează o priveliște minunată; vârfurile sunt ascuțite și zimțate și întregul aspect este la fel de frumos ca acela din Tirol.

Am trecut pe lângă un sat cu o biserică, aflat pe dealul învecinat. Când a fost întemeiat Sibiul, a fost la fel; // casele primilor locuitori erau în jos, dar cetatea, în p. 517 care se afla locul de închinăciune, stătea pe terenul cel mai înalt.

Biserica săsească de la Nocrich este încă un exemplu al acestor fortărețe. Este înconjurată de două ziduri, iar deasupra intrării din partea interioară se află atârnată o barieră-ghilotină. Șase sau șapte turnuri puternice se ridică deasupra zidului și dau micuței cetăți o înfățișare foarte pitorească. Nocrich este săsesc, dar cel care ținea hanul în care am stat era un ungar.

Ne-am întors spre o pădure de stejari și apoi am intrat într-o câmpie plină de boi cu coarne mari și turme behăitoare; iar în curând Agnita a apărut în fața mea, cu incinta sa pătrată împrejmuată și turnurile în colțuri, și cu rămășițele unui șant în față.

Am petrecut aici o vreme dintre cele mai plăcute în compania unui istoric desăvârșit al sașilor transilvăneni. Concetățenii lui sunt mândri de el, și au dreptate să // fie astfel pentru că ar fi o podoabă a oricărei societăți, indiferent de țară. Mi-a p. 518 făcut mare plăcere să află că știa marea operă a lui Buckle⁵¹¹ și o aprecia cu adevărat.

Un deal de lângă Agnita este numit Cetate sau Burg⁵¹² de către români. Astfel, de la o generație la alta, amintirea fortului roman, care fără îndoială că a existat odată aici, a fost transmisă mai departe.

Drumul de la Agnita la Cincu⁵¹³ este foarte drăguț. Urcând un deal, o cotitură neașteptată te aduce din nou în prezența Alpilor. Marienthal se află sub tine,

⁵⁰⁷ Personaj din mitologia greacă care s-a remarcat prin curajul și abilitățile sale în vorbire, prin sfaturile date războinicilor tineri.

⁵⁰⁸ Conotat *John Charles Schuller* (1794–1865), istoric, publicist, teolog sas, profesor de limbi clasice și istorie la Sibiu, autor de studii filosofice și istorice.

⁵⁰⁹ „În timp ce aceste pagini luau drumul tiparului, a ajuns la mine trista veste a morții acestui minunat om”. (n.a.)

⁵¹⁰ *Leschkirch*, sat, com., jud. Sibiu.

⁵¹¹ Henry Thomas Buckle (1821–1862), istoric englez.

⁵¹² „Csetate” or *Burgh*.

⁵¹³ *Gross Schenk*, sat, com., jud. Brașov.

făcându-și cuib într-o vale. Apoi treci de un sat cu o biserică neobișnuită, un turn aflându-se la fiecare capăt, iar altarul *în* turn. Și, curând, dacă ai cai iuți cum am avut eu, intri repede în piața mare orășenească din Cincu. Străzile sunt largi, casele mari și bine construite, iar dacă judeci după înfățișarea lor, proprietarii trebuie să fie înstăriți. După aceea, am avut ocazia să văd cât de confortabile erau și cât de curate; căci am petrecut noaptea aici ca invitat al avocatului, despre care am aflat că a studiat la Heidelberg și Viena; și a fost prezent la o mare cină dată de primarul orașului. A fost o convocare a preoților în acea zi; și nu a fost lucru ușor să scap de multele oferte generoase pe care le-am primit de a vizita una sau alta dintre familii. Fiecare părea să rivalizeze cu vecinul său în dorința de a-mi arăta ospitalitate. Am avut cu un cleric o conversație în engleză: a fost încântat că are ocazia să vorbească limba pe care a studiat-o cu atâta sârguință. Am descoperit aici că Macaulay și Shakespeare sunt nume tot atât de familiare ca și la noi.

p. 519 Nu departe de aici, <într-o altă localitate> taxele pe care le avea de plătit preotul satului, erau de 130 florini, 27 creițari, dintr-un venit de 1100 florini; o dovadă de cât de grele sunt aceste poveri. De-a lungul // drumului mi-a fost spus același lucru: „În mod categoric, oamenii *nu mai pot* să plătească în continuare”. Sunt sigur că la sediul guvernului, nu este o cunoaștere adecvată a ceea ce se întâmplă în Transilvania, fie asupra imposibilității de a aduna în continuare impozitele impuse, fie asupra înzestrărilor provinciei. Dacă cele din urmă ar fi cunoscute și apreciate, dacă oamenii și-ar da seama ce profit pentru un imperiu atât de bogat ar deveni acest atribut, ei nu ar trata cu indiferență, pentru propriul lor bine, an după an această oportunitate valoroasă.

Făgăraș se află la câmpie, la piciorul munților, care se ridică imediat din câmpurile rodnice. Uneori, făceam o plimbare pentru a ajunge la deal, de unde se obține o priveliște bună asupra peisajului înconjurător. Merită văzut. De-a lungul a patruzeci de mile pe lângă bariera de stâncă se întinde câmpia, pe ale cărei laturi, barbarii, oriunde era o trecătoare, o foloseau pentru a năvăli. De-a lungul lanțului muntos, curg nenumărate cursuri de apă spre pajiștile din partea de jos și, pe o distanță scurtă, pot fi numărate treizeci și două de pârâiașe, puternice și pline de apă pe lângă probabil alte douăzeci mai mici, toate având, ca medie, o cădere de un *inch* pe *furlang*. Dar, această bogăție de energie mobilă este în întregime nefolosită. Și, cu toate acestea, în Cincu, Agnita și în aproape douăzeci și unu de alte sate învecinate nu este o singură moară de apă. La dreapta, se vedeau munții trecătorii Turnu Roșu, iar în depărtare, spre est, cei din apropierea Brașovului. Otlul, alimentat de mulți afluenți, este aici mare, iar buclele îl distrag din drumul său.

p. 520 În orașul Făgăraș este o cetate construită de prințul Gabriel Bethlen⁵¹⁴, cu ziduri și un șanț lat. La periferiile orașului // a fost înainte o colonie de germani

⁵¹⁴ Fals. nu Gabriel Bethlen (1580–1629), principe al Transilvaniei (1613–1629), a construit cetatea Făgăraș. Aportul său a constat în aducerea de arhitecți italieni care au imprimat construcției estetica Renașterii: motive florale, blazoane, stucaturi, linii deschise în arcuri concomitent și construirea, la colțuri, a celor patru bastioane. Construcția cetății Făgăraș a început în 1310 pe locul unei mai vechi fortificații de pământ și lemn din secolul al XII-lea. De-a lungul timpului a fost fortificată și s-au făcut adăugiri. Reședință a principilor transilvăni, complexul feudal fortificat de la Făgăraș și-a definit forma și proporțiile actuale în ultima parte a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Importante lucrări de consolidare, modernizare și extindere au fost făcute și în vremea principilor Balthazar Bathory (1589–1594) și Gheorghe Rackoczi I (1631–1643).

care erau catolici, locuind o stradă numită *Wildgarten*. Aveau drepturi distincte de ceilalți locuitori și privilegiile deosebite; dar, din 1848, acest fapt a încetat. Menționez acestea doar ca să arăt cât de felurite și complicate erau diversele relații în teritoriu și pentru a se putea face o idee despre dificultatea lămuririi și simplificării lor.

Mi-au fost spuse numele a două sate, în fiecare preotul fiind un pungaș cunoscut, unul ca hoț de cai, celălalt ca furând albine.

Din cei 4 <000> – 5 000 de locuitori ai Făgărașului, mai bine de o treime sunt germani. Sunt cinci dascăli la școală, dintre care unul universitar. Și la Cincu, sunt 3 000 de locuitori, 4 cu o pregătire academică și doi alți dascăli; sunt bune dovezi ale eficienței școlilor săsești de-a lungul și de-a latul teritoriului.

La Cincșor⁵¹⁵, unde am poposit din drumul meu, am aflat că populația a scăzut pe parcursul a două sute de ani de la 840 la 519 suflete. Și aici românii își trimit copiii la școala săsească. Privesc la cunoașterea limbii germane ca o mare realizare. Cel care o vorbește este considerat un om educat – o dovadă de cât de conștienți sunt de superioritatea germană.

Am auzit peste tot că copiii români învață bine; mai ales când sunt în primele două clase și asta nu datorită rapidității sau abilității lor superioare, ci din pricina puternicei lor perseverențe. Nu au aplecare spre istorie și sintaxă, dar scriu frumos. Mai ales copiii de la sat așa încât dascălul consideră la început că este vorba de un progres bun și îl pune pe seama împrejurării prin care orizontul elevilor // este mai vast și nu trebuie să le distragă într-atât de mult atenția și să le impulsioneze imaginația. Mintea lor este preocupată mai mult de ce sunt gata să facă, decât în cazul copiilor de la oraș. Românii sunt mai ușor de însuflețit decât germanii; asta mi-a spus-o un cleric german (*begeistern* – să le insuflă entuziasm, acesta a fost cuvântul folosit). Dacă germanii nu se înviorază și nu scapă de obiceiurile lor încete, de modul lor neprofesionist și lipsa de punctualitate, se vor găsi curând în spatele rivalii lor zeloși. Cât despre a-și menține poziția lor primejdioasă asta i-a obligat să se îndepărteze de firea lor inițială așa încât se speră într-un efort al străduinței, să se apere de pericole la fel de amenințătoare ca altădată, fie ca asta să-i îndemne spre o activitate mai mare. Îndrăznesc să afirm că în Germania locuitorii sunt la fel; dar acolo, ei s-au născut în mijlocul valului puternic al vieții europene ocupate și sunt obligați să meargă mai departe, fie că vor sau nu. p. 52

Sentimentul de uimire pe care puterea șurubului îl provoacă atât asupra românilor cât și a țiganilor este un indicator al gradului lor de cultură. Pentru ei tunetul și fulgerul armelor de foc aveau aceeași semnificație ca și pentru sălbaticul ce nu văzuse niciodată un european, o mașinărie inexplicabilă provocând admirația lor plină de uimire. De atunci, când românul vede ceva extraordinar, care la prima vedere este cu totul dincolo de înțelegerea sa, el exclamă: „Muncește cu șurub!”, dar <este o expresie> care este folosită de el doar ca o exclamare a uimirii în fața a ceva extrem de ingenios după cum noi spunem „Minunat!”, căci pentru el elicea este atingerea perfecțiunii în artă. Este o mașină al cărei mecanism nu-l poate înțelege; este forma concretă a ceea ce <poate fi> numit „de neînțeles” și stă în fața lui coleşit având sentimentul de neputință. // p. 52

⁵¹⁵ Klein Schenk, sat, com. Voila, jud. Brașov.

Se presupune că expresia a luat naștere în fierăria țiganului, care este capabil să-și unească foalele de metal sau barele de fier doar cu unghiile și nu cu presa. Când, prin urmare, întâlnește un meșteșug în care ultimul este folosit, dând fără îndoială putere și tenacitate, el, apreciind pe deplin puterea câștigată printr-un meșteșug desăvârșit, exclamă uitându-se: „Lucru cu șurub!”⁵¹⁶ și astfel cuvintele au devenit expresia unei uimiri generale, indiferent de natura subiectului.

Sasul urăște să facă armata și ar face orice ca să scape de recrutare. El este, din ce m-au asigurat ofițerii, moleșit (*verweichlicht*) și nu este un soldat bun. „În timpul revoluției”, mi-a spus un cleric sas care a văzut mare parte din ea și a fost implicat activ, „sașii au fugit. Erau tovarăși groaznici, dar românii erau și mai răi”. Totuși, asupra lașității celui din urmă toți au fost de acord.

M-au interesat rafturile cu cărți ale gazdei mele și am găsit aproape mereu, pe lângă un stoc bun de lucrări germane recente, traduceri din autori englezi. M-a uimit să găsesc odată în dormitorul meu tipărituri bune din Hogarth⁵¹⁷. Într-un loc se afla *Viața lui Goethe* scrisă de Lewes⁵¹⁸, care a fost mult admirată, iar cartea a dus la o conversație asupra lui Goethe însuși, purtată cu unul din tovarășii mei. Interlocutorul meu a fost la Weimar⁵¹⁹ pe vremea când poetul se afla acolo. Sâmbetele, mi-a spus el, când erau primiți studenți fără taxă, aveau loc la teatru cele mai bune reprezentații din Schiller și Shakespeare, iar casa era plină până la refuz. (...)

p. 523 Turnurile vechi ale bisericii săsești au fost construite astfel încât să servească drept cadrane solare; direcția lor era înspre sud și, în acest mod, de îndată ce umbra cădea pe una dintre laturile din linia colțului, era amiază. Ca de obicei, în biserica din Cincșor, nu se afla numai o fântână pentru a-i aproviziona pe asediați cu apă, dar și o moară pentru măcinarea porumbului. Era singura în care am văzut un astfel de aranjament. În turn și pe parapet se aflau stâncile care fuseseră puse pentru a fi date în jos asupra invadatorilor.

p. 524 În continuare, la o bună <bucată de> mers și întinzându-se de-a lungul drumului aproape de râu, se află satul Cârța⁵²⁰. Aici se află o ruină frumoasă a mănăstirii cisterciene, întemeiată în 1173, pe care regele Matei <Corvin>, în 1477, a desființat-o *ob dissolutos conventionalium mores* și a făcut-o cadou bisericii din Sibiu. În orice altă țară acest monument ar fi fost păstrat cu grijă și ar fi atras vizitatori pentru a se plimba printre ruinele decăzute. Aici, ceea ce timpul cruță, omul distruge. La capătul casei scărilor se aflau două frumoase capiteluri și chiar și în sate se pot găsi porțiuni din clădirea mănăstirii. Aici, locuitorii, // deși sași, au fost inițial aserviți mănăstirii; au rămas într-o stare de iobăgie până în 1848⁵²¹.

⁵¹⁶ *Lukru ku schruf.*

⁵¹⁷ William Hogarth (1697–1764), pictor, tipograf și grafician englez, autor de stampe și gravuri satirice, ilustrator de cărți, precursor al caricaturii moderne.

⁵¹⁸ George Henry Lewes (1817–1878), filozof, critic literar și de teatru englez. Lucrarea menționată este una din operele dintre cele mai cunoscute și a fost scrisă în 1855.

⁵¹⁹ Oraș, Germania.

⁵²⁰ *Kerz*, sat, com., jud. Sibiu.

⁵²¹ „Mergând prin sat, țărâniea se adresa pastorului cu Herr Vater. Nu spun «Vă urez bună dimineață», ci «Dem Herrn Vater einen guten Morgen», iar la plecare «Gott segne dem Herrn Vater». Era aceeași relație bună între cleric și enoriașii săi care se vede în toate satele săsești”. (*n.a.*)

Solul din jur era prost și pietros; țăranii precum savoiarzii, merg departe, în ținuturi străine pentru a-și obține subzistența și se întorc acasă târziu cu mica avere pe care au făcut-o: unii au fost tot atât de departe precum în Constantinopol. Familiile aveau mulți copii, chiar și aceia care aveau proprietăți. De asemenea, se putea remarca că în unsprezece ani nu a fost decât un divorț; căci clericul nici nu dorea să audă și a spus părților că *trebuie* să se pună de acord. [...]

p. 525

Clericul protestant a fost un călător; a petrecut o vreme în Copenhaga și la Odessa. Am obținut de la el o parte din informațiile care mă interesau referitoare la războiul rusesc. Familia soției sale a trăit la Odessa și i-a cunoscut pe generalii care aveau comanda; de la ei au aflat, când s-a sfârșit războiul, că 300 000 ruși și-au găsit sfârșitul în războiul Crimeii. Flora acestei țări este demnă de un interes special pentru că aici se unește estul cu vestul. În același loc găsești plante din Caucaz și din Spania. Prin urmare, pentru explorarea unui botanist nu este un teren mai propice decât Transilvania.

De asemenea, cercetările filologului vor fi răsplătite din plin. Oricine va veni aici având o oarecare cunoaștere a limbii celtice ar descoperi un mister mult ascuns; dar, până acum nu a apărut nimeni astfel pregătit pentru a întreprinde investigații. Limba valahilor (românilor) are în mod cert un element celtic; și asta este firesc căci strămoșii lor – acei daci romanizați care au trăit după Traian – erau, fără îndoială, un trib celtic⁵²². Și asta este dovedit nu numai de limba urmașilor lor, dar și de urmele din aur și bronz care se găsesc într-un număr atât de mare în Transilvania, și care *niciodată* nu se puteau descoperi decât în teritoriile celtice. Și, în plus, toate trimiterele din acel antic timp din care au provenit aceste urme fac referire doar la daci ca la un popor care a stat permanent aici.

Și acum ajungem din nou la Sibiu și mă îndrept iarăși la vechile mele odăi din han. //

Capitolul XXXIII

p. 526

Ruine – Hunedoara și Deva

Una dintre cele mai frumoase și cele mai interesante părți ale Transilvaniei urma să vină – tot acel district în care abundă metalele prețioase, unde țăranul încă sapă după blocul de aur din munți, spală nisipurile Arieșului „cel auriu” pentru a găsi praful prețios. Ținutul prin care am trecut abundă în scene grandioase, iar călătorul, care ar trebui să-mi urmeze pașii și să vadă ce am văzut eu între Sibiu și Cluj, va considera turul său memorabil datorită bucuriei pe care i-o va provoca.

Când am ajuns la Hunedoara era întuneric și mi-a fost jenă să-l deranjez pe pădurar atât de târziu bătând la fereastră, pentru a menționa numele unei cunoștințe care mi-a spus să merg la el. Dar, ungurii nu se simt niciodată deranjați atunci când e vorba să-și arate ospitalitatea. Și sunt tot așa de veseli și încântați ca atunci când un prieten tocmai s-a întors după o lungă absență, <asa încât el> a deschis ușile și

⁵²² Afirmatie fantezistă.

îmbrăcându-se rapid, a ieșit să mă întâmpine. Și soția lui la fel, mi-a pregătit camera – cât de curată și drăguță era! – au fost servite răcoritoare. Și totul s-a făcut fără agitație sau probleme.

p. 527 Dimineța, mi-am deschis fereastra să mă uit în jur. //

Acolo se afla pe o stâncă abruptă de calcar cel mai pitoresc dintre castele, acela al marelui Huniad, ruinat și distrus din cauza incendiului, dar încă grandios prin proporțiile sale și impunând prin formele sale dominante și masive. Eram nerăbdător să fiu printre zidurile sale și imediat după micul dejun gazda mea și cu mine am pornit <într-acolo>. La baza stâncii pe care se afla castelul se întâlnesc două râuri, iar sus în aer un pod conducea de la malul abrupt la intrarea în palatul regal. Dar toate acestea dispăruseră cu excepția bănelor podului basculant, aflate imediat înaintea intrării. Rătăcești prin curți largi și treci prin coridoare lungi ce duc spre camere cu ferestre joase, dând spre șuvoiul zgomotos de jos; și te plimbi tacticos prin capela deteriorată și profanată și inspecțezi pivnițele mari, odată bine aprovizionate cu vin dulce transilvan; și din terasa mare regală privești spre câmpii; și cu cât te uimești mai mult, cu atât sunt mai triste sentimentele ce nu pot fi înlăturate. Sunt atâtea rămășițe a ceea ce este frumos încât este dureros să fie lăsate astfel, neîngrijite, la mila forțelor naturii, care-și face treaba peste tot la fel: fără înduplecare, fără cruțare și fără milă.

În noaptea de 12 aprilie 1854 aici a izbucnit un incendiu într-unul dintre turnuri și, împrăștiindu-se cu o rapiditate îngrozitoare, a transformat castelul în ceea ce este acum: un loc dezolant. Ici și colo au fost ridicate câteva acoperișuri pentru a preîntâmpina distrugerea camerelor de ploaie; dar, dincolo de asta, nu a fost făcut nimic. Există un coridor boltit cavaleresc minunat, construit în 1452, cu câteva coloane din piatră în jos, pe toată lungimea lui.

Gunoiul și zăpada intră pe ferestre, iar de deasupra umezeala pătrunde și dezintegrează piatra. Puțin câte puțin, fragmentele se subrezesc și cad. Este o rușine și un păcat că trebuie să fie așa. Nu peste mult, se va prefăce în ruine și va dispărea. [...]

p. 528 Un monument ca acesta nu ar trebui lăsat să se dărâme. *Este de datoria guvernului să prevină asta.* Și chiar și politic, ar fi înțelept să se întâmple așa; căci ungarilor ar respecta foarte mult un act care are tendința să-i onoreze pe compatrioții lor vestiți.

Aici fierul se găsește din plin. Într-adevăr, întregul munte este din fier. Spre sud, alternează cu cărbunele, care are culoarea gri; și face un cărbune bituminos excelent, abia conținând vreo urmă de pucioasă. Acesta se găsește în cantități mari în Valea Jiului și într-o asemenea măsură încât cu greu se poate spune când se vor termina. De asemenea, se găsește și calcar în stare pură, într-o formă cristalină precum alabastrul, aproape de Rusca Montană⁵²³, la o scurtă distanță de Hunedoara; și aici se mai găsește o marmură de un roșu pal și o gresie, cu particule de aur. Sunt urme evidente că în aceste împrejurimi romanii au căutat mult doritul metal. Pe un deal, deasupra castelului poate fi văzută fundația pereților unei p. 529 gospodării ce se găsea acolo. Dar, ca de obicei // pietrele au fost luate și se găsc

⁵²³ Riska, sat. com., jud. Caraș-Severin.

acum împrăștiate în întreg satul. Aici este o priveliște minunată și pe o mare întindere. În jos, căsuțele se cuibăresc printre pomii fructiferi în floare, iar în depărtare munții închid valea rodnică. Porumbul necopt, dealurile verzi, pământul roșu – căci aici este mai mult sau mai puțin colorat astfel – și vârfurile înzăpezite din depărtare, <toate> formează o imagine strălucitoare și plăcută.

Am văzut multe rămășițe romane în sat; una, un pedestal, avea la fiecare colț un leu ce se odihnea, iar în mijloc un cap de femeie, asemănător întru totul tipului egiptean.

Am mers mai departe spre Deva. Prima mea plimbare a fost la castel⁵²⁴, aflat pe un deal înalt – din piatră trahit⁵²⁵ – care domină ținutul. Zidurile vechi ajung până în jos în râpă și sunt martore ale întinderii și puterii cetății. Pe când treceam de o poartă, am întâlnit doi oameni cu un vagon încărcat cu pietre; iar în vârf erau alții slăbind cu răngile zidăria puternică și rostogolind-o pe pantă pentru a fi cărată mai târziu. Capela, bastioanele, pivnițele, camerele, turnurile, toate erau demolate. Întreaga întindere a platoului arată ca atunci când mormanele de moloz acoperă o stradă aflată în reparație. Totul era nou; și, cu excepția, unor locuri izolate, un zid exterior care sfida tăria rezistenței, nu era nicio latură care să arate ca o ruină. Era evident că acest jaf dura de mult timp și că o mare parte din clădire fusese deja dezmembrată.

Aici, era iarăși o altă dovadă a lipsei de aplicare a legilor chiar sub ochii autorităților – căci castelul se află chiar sub ferestrele casei comandantului – o clădire a guvernului este dărâmată bucată cu bucată și se desfășoară în văzul tuturor, zi de zi, timp de mai multe luni. Acum au mai rămas în picioare câteva ziduri înalte, dar acestea, ca și numeroasele avanposturi de pe laturile abrupte ale dealului, înălțându-se după cum o fac // spre cer, fac din Deva o priveliște impunătoare și atractivă. Cât de bine trebuie să fi arătat acum un an sau doi când clădirile, încă nedistruse, arătau cât de întinsă fusese cetatea. p. 530

Priveliștea din castel, așezat mult mai sus decât Heidelberg, este încântătoare. Stai pe un promontoriu și te minunezi asupra unei întinderi vaste de câmpie, presărată cu sate și cu un râu strălucind încontinuu printre ele până în depărtare, precum o rază de soare care a căzut acolo; munții cu linia lor neobișnuită, formează o barieră în nord. Stânca coboară abrupt pe partea dinspre oraș și în anumite locuri este perpendiculară. Am putut să văd dincolo de sat încotro mă îndreptam, cocoțat pe un munte. A fost greu să privesc cu băgare de seamă într-atât era de minunată perspectiva pe care o oferea. Și totul era calm și luminos; lumina soarelui acoperea întreaga câmpie, și pe măsură ce contemplai scena calm, se strecura în inima ta pacea și liniștea. //

⁵²⁴ Cetatea Deva domina orașul încă din vremea lui Iancu de Hunedoara. În mai multe rânduri a fost devastată și asediată (1550, 1552, 1557), iar în vremea răscoalei conduse de Horia, Cloșca și Crișan, în noiembrie 1784, a fost atacată de răsculați din cauza faptului că aici își găsise adăpost nobilimea. În timpul revoluției de la 1848–1849, orașul Deva devine terenul unor lupte înverșunate, pentru ca, la începutul lunii august 1849, în timpul exploziei de la depozitul de muniții, zidurile cetății să fie aruncate în aer. Cetatea a rămas în ruină până în zilele noastre.

⁵²⁵ *Trachyte*, rocă vulcanică de formație recentă, cu compoziție asemănătoare cu a sienitului, folosită ca piatră de construcție.

Întotdeauna urci pe drumul spre Săcărâmb, la început treptat, dar în apropiere de sat, urcușul devine abrupt. Pe marginea drumului, ape se grăbesc la vale năvalnic, stânci ies la iveală din pământ; peisajul montan a început. Mai departe, la o oarecare distanță, o vale adâncă se deschide în fața ta, cu piscuri de fiecare parte iar o stâncă golașă, cu o biserică ortodoxă, se ridică deasupra tuturor. Bernhard von Cotta⁵²⁶ spune că zona din jurul Săcărâmbului este probabil cea mai pitorească din jurul vreunui sat de munte din Europa; și, într-adevăr, pe când stăteam în pragul bisericii în dimineața următoare și mă uitam la lumea de la picioarele mele – Deva și stâncile sale și toți munții intermediari fiind acum sub mine – nu am putut decât să gândesc și eu la fel.

Așezarea este una de mineri. La trei dimineața, limbile de lemn ale clopotelor, amplasate în diferite locuri, îi cheamă să se adune. Se citește o liturghie, la care toți iau parte și la ora patru sunt în mină; galeria orizontală în care am intrat este de 271 stânjeni deasupra nivelului oceanului; este de 1562 stânjeni lungime, înaltă și largă și boltită cu piatră – un frumos exemplu de meșteșug. // Mai departe, p. 532 acolo unde zidăria încetează, <galeria> este cioplită în stâncă tare. Intrăm într-o căruță, trasă pe șine din fier de un cal, iar distanță <străbătută> a părut interminabilă: excavarea principală și cele care porneau din ea, luate împreună, ar fi de 5 000 stânjeni în lungime. Acolo unde este cioplit în stâncă, se văd cele mai pitorești forme. Forme lungi, precum stalactitele, se țin de acoperișul denivelat și pe margini sunt grote și locuri cu multe peșteri, deschizături neobișnuite și pasaje înguste, care, îți spui, trebuie să fie locuința piticilor. Toate acestea răspund mai mult decât orice altceva ideii preconceptuate pe care ar putea-o avea cineva asupra noțiunii de mină: lungi vene negre și albe se întrepătrund cu stânca, iar în acestea este minereul. Este un puț care duce în această parte la 120 stânjeni adâncime. Aici se găsește aur în combinație cu minereu de teluriu negru, iar ultimul este într-atât de valoros încât uneori intrarea în mină este încuiată cu grijă, iar fiecare muncitor căutat de fiecare dată când o părăsește; dar, cu toate acestea, minerii reușesc să ascundă bucăți de material grosolan în locurile cele mai neobișnuite, învelite într-o zdreanță unsuroasă; și experimentul îi costa adesea viața. Teluriul este foarte rar, mai ales când este pur și neamestecat cu alte minereuri. Totuși, aici se găsește în această stare, iar mie mi-au fost arătate piese în cuarț etc., valorând între 10 și 20 lire sau chiar mai mult. De asemenea, și arseniul și manganul se găsesc aici.

Aproximativ 2 cwt de aur și încă pe atâta de argint se câștigă anual la Săcărâmb, cheltuielile fiind de 12 000 florini pe lună: totul merge la Alba Iulia

⁵²⁶ Carl Bernhard von Cotta (1808–1879), geolog german, care a studiat asiduu solul Germaniei și depozitele de minereu din Alpi, Ungaria și România.

pentru a se transforma în monezi⁵²⁷. Venitul de netăgăduit pe an este de 30 000 florini; dar, mi s-a spus, că este limita extremă⁵²⁸. //

p. 533

Aici, este o școală pentru exploatarea minieră. Sunt mulți germani la Săcărămb, la fel ca și români; într-adevăr, nu este puțin lucru cum germanii, indiferent de locul în care se află în lume, sunt atât de intim legați de mine; întotdeauna ei sunt cercetătorii și pas cu pas își fac drum spre aurul ascuns al cunoașterii. Cred că purificarea metalelor printr-o metodă științifică a pornit din Germania; nu este deci nimic neobișnuit ca acea țară să fie privită drept adevăratul cămin al minerului.

Am călărit de aici peste dealurile de la Boița⁵²⁹, de-a lungul cărărilor, printre vâlcele adânci și am trecut pe lângă așezări răzlețe la capătul pădurii. Mare parte din drum privește din fața mea era cât se poate de vastă: o întindere mare de câmpie verde, având puncte luminoase de soare.

Acum, de o parte a mea se găsește un deal golaș, acoperit cu găuri, cu mormane de pământ în fața lor, ca și cum iepuri ar fi scormonit acolo. La niciun pas de marginea drumului stau porți grosolane, suficient de înalte să permită unui flăcău să intre din nou în pământ: toți aceștia sapă pentru aur. Peste tot și pe fiecare parte, dealul era astfel aranjat în formă de fagure. În momentul de față, ajung la o movilă mai înaltă și o cu totul altă privește se deschide în fața mea și îmi opresc calul ca să mă bucur de noua imagine. Valea este întinsă; în față, linia dealurilor se oprește brusc; iar cel din față formează un promontoriu de stâncă golașă; lângă acesta începe o a doua vale mai îngustă și pot să mă uit multă vreme sus la el din locul meu aflat pe dealul opus. Satele și turnurile de biserică sunt împrăștiate la picioarele pantei, cu livezi și grădini în jurul lor și sălcii și porumb verde. La stânga mea, este o creastă de stânci, acoperită cu mesteacăn și stejar, iar asta mă apără de apusul soarelui; dar valea este înconjurată de el, iar eu, în umbra întunecată și răcoasă, privesc îndelung în jos înspre minunata strălucire aurie. //

p. 534

La Boița este un han curat și bun, ținut de un ungar; <o reproducere după> *Bolton Abbey* a lui Landseer⁵³⁰ atârna în camera mea. Am trecut de o mină, Draica⁵³¹, care era de vânzare. Într-o despărțitură de cincizeci și nouă de stânjeni lungime, tot atâția pfunzi de aur au fost obținuți. Locul este înconjurat de minele cele mai profitabile ale statului; deci, ar fi uimitor ca tocmai acest loc să nu aducă beneficii mari. Dar e nevoie de bani – doar 2 000 lire – pentru a face puțul necesar lung de 270 stânjeni; ar fi o muncă de patru ani, sau de doi, dacă munca s-ar desfășura zi și noapte.

⁵²⁷ „Ca dovadă, pot să depun mărturie pentru cât de puțină violență are loc în țară, că aurul și argintul sunt trimise de la mină la Alba Iulia într-un car cu un singur ofițer civil și cu toate acestea niciun furt nu a avut loc, deși prin fiecare sat prin care trece carul oamenii știu ce conține”. (n.a.)

⁵²⁸ „Dacă luăm în considerare 25.000 florini ca profit mediu, asta lasă 119 000 florini pe an pentru cheltuielile de lucru și personalul format din ofițerii inspector”. (n.a.)

⁵²⁹ *Boitza*, sat, com., jud. Hunedoara.

⁵³⁰ Sir Edwin Henry Landseer (1802–1873), pictor și sculptor englez. În cazul de față este vorba despre lucrarea „Scenă din timpuri străvechi în abația Bolton”, realizată în 1834.

⁵³¹ *Draica*. Este vorba despre exploatarea de calcar din satul Draica-Hulpuș, com. Băița, jud. Hunedoara.

Însăși moșia a fost de vânzare. Pajiștile aduc anual 200 care de fân; sunt 230 pogoane de teren arabil și 30 000 de pădure: întregul se evalua la 2 000 lire sau mai puțin. Toate astea ar forma o idee asupra valorii proprietății de aici. Tot drumul până la Abrud este extrem de interesant; pentru o vreme trece printr-o vale adâncă, după care încet-încet șerpuiește în sus pentru câteva ore și când ajungi în vârful cumpenei apelor, arată cât de mare este adâncimea. La dreapta ta, treci de Vulcan, o stâncă mare de calcar, ieșind abrupt din piatra de nisip carpatică la o înălțime de 3984 picioare.

La Abrud, un cuvânt către director din partea unei cunoștințe a fost suficient pentru a-mi asigura cea mai călduroasă primire. Nimic nu putea fi mai bun sau mai agreabil decât primirea gazdei mele și modul în care ea a făcut șederea mea în casa sa confortabilă. Cât de ordonat era totul acolo și cât de curat ca lacrima! Și ce mâncare excelentă și cât de frumos era servită fiecare masă! Dar toate acestea sunt caracteristice pentru unguri.

p. 535 Și aici erau urme ale furiei distrugătorilor din timpul revoluției – biserici în ruină, fără acoperiș, pe jumătate arse, case fără ferestre și mormane de moloz acolo unde se aflau locuințe. Au fost omorâte femei, copii și bătrâni // de către români în timp ce oamenii în putere lipseau. La Zlatna⁵³² a fost un mare masacru⁵³³. Mi s-a spus că Iancu⁵³⁴, unul dintre conducătorii români ai revoluției, venea adesea în oraș și cu siguranță era acum într-una sau alta din principalele cârciumi, bând cu oricine îi va face cinste cu o înghițitură. Am mers din tavernă în tavernă; toată lumea îl cunoaște și în cele din urmă am aflat unde era. Cel care a fost odată generalul de temut în uniformă bogată și lucrată cu fantezie stătea acum în fața mea, un exemplar demn de milă al sărăciei și mizeriei. Este un om înalt; tălpile ghetelor sale erau căzute, cusăturile erau deschise și atârnând în noroi; mânecile de la cămașă nespălate, el plin de noroi și nebărbierit. Părul lung era ciufulit; pălăria stătea ca pe o sperietoare de ciori. Cu un mers nesigur, cu fața roșie și umflată, a venit în magazin și a primit un pahar de rom; s-a holbat la el și apoi m-a privit cu o privire pătrunzătoare. Când ne pregăteam să plecăm, a mers la tovarășul meu și i-a mai cerut o dușcă. Bărbați și copii stăteau în jur și strigau și luau în derădere ființa amețită pe când se depărta.

În jurul Abrudului, săpatul după aur este realizat cu sârguință de locuitori. În munți s-au făcut tuneluri în toate direcțiile pentru căutarea minereului și, cum căutătorul este un țaran sau un zilier sau un mic comerciant din oraș, întregul proces se desfășoară în modul cel mai primitiv și irațional posibil. Lunea, cei care au aur îl aduc autorităților statului, care îl trimit la Alba Iulia, la topitorie. Pentru cei care doresc, contopirea este făcută de ofițeri ai Coroanei; apoi, ei își aduc porția în birou în albiu mici. Unul avea o piesă mare cât o alună; altul, două sau trei bucățele de mărimea bobului de mazăre, iar un al treilea, un bulgăre cât o alună.

⁵³² Zlatna, oraș, jud. Alba.

⁵³³ Este vorba de lupta dintre gărzile naționale maghiare și române care a avut loc în perioada 22-24 noiembrie 1848, numărul civililor maghiari morți ridicându-se la 300 (conform surselor românești) sau 500-600 (conform surselor maghiare).

⁵³⁴ Janko. Avram Iancu (1824-1872), revoluționar român pașoptist.

<Aceasta> este mai întâi // încercată, apoi cântărită, iar valoarea sa trecută pe p. 536
 table imprimare. Plata se face în ducați noi și în argint, iar adesea zece, patruzeci,
 cincizeci, șaiszeci de ducați erau plătiți unei singure persoane pentru aurul pe care îl
 aducea. I-am întrebat pe oameni cât de mult au muncit până să adune atât de mult
 și au spus o lună, uneori zece săptămâni. Farmacistul locului avea și el o mină:
 pentru bulgărele pe care l-a adus a fost plătit șaiszeci de ducați. Înainte niciun pic de
 aur nu era permis să se vândă decât guvernului, dar restricția nu mai există; a
 încetat în 1857. Acum, cinci la sută din câștiguri este dat guvernului ca taxă pe
 venit; înainte de 1862 era zece la sută.

Următoarele cantități de aur, aduse la biroul din Abrud în toate lunile de peste
 an, vor face o idee asupra producției minelor:

Anul	Cantitatea de aur	Valoarea în florini
1855	1034 lb.	448, 193
1856	1352 lb.	470, 768
1857 ⁵³⁵	984 lb.	426, 148
1858	622 lb.	274, 460
1859	767 lb.	333, 983
1860	539 lb.	237, 381
1861	336 lb.	235, 048

Minele private sunt dincolo de mina imperială de la Roșia Montană. Aceasta
 din urmă a suportat deja cheltuieli de 100 000 florini, dar încă nu s-a scos niciun
 profit din ea; dar, se speră cu încredere că va veni un viitor de aur. Principala cale
 de acces în mină este lungă de 1 300 stânjani, pe lângă multe altele laterale. În
 altele, în jur de 30 sau 40 livre de aur au fost scoase uneori în două sau trei zile,
 într-atât de bogat a fost câștigul; așa s-a întâmplat în vara lui 1863. Un om, în trei
 ani, a scos din mina sa 4 chintale de aur. Am văzut eu însumi persoana. // p. 537

Am stat mult timp în birou, să văd oamenii cum își aduc aurul; unii aduceau
 praf de aur de pe nisipul de la râu, adunat într-un colț de batistă sau de cârpă;
 întreaga populație părea ocupată cu căutarea ispititoare. Căutarea aurului, precum
 cea a diamantelor din Brazilia, are propriul său farmec distinctiv, care atrage
 continuu și înlătură descurajarea în căutarea succesului; căci momentul ce va veni
 va recompensa întotdeauna trecutul a sute, ba o mie de împăturiri.

Purtarea ofițerilor civili (unguri) față de cel mai umil dintre indivizi era
 prietenoasă și civilizată. Nu era nici măcar o urmă din acel respingător aer și
 discurs dictatorial, care este elementul și parte a modului de a fi al funcționarului
 de stat⁵³⁶ din Germania.

A fost un târg și am mers afară să văd grupurile peștrițe. Era o vreme
 ploioasă și foarte noroioasă, dar totuși, în mijlocul străzii stând pe spate în noroi, cu

⁵³⁵ „Cantitatea scade, căci din 1857 s-a permis transportarea aurului către alte piețe”. (n.a.)

⁵³⁶ Beamte.

capul pe spate, pe sol, cu partea de sus a corpului destul de golașă pentru a degaja compătimire, se afla un cerșetor român, dând neîncetat dintr-un clopoțel pentru a atrage atenția și a obține pomeni. Mai departe era încă unul, de asemenea aproape gol; iar indivizii alegeau întotdeauna pentru a se așeza în locul în care stratul de noroi era cel mai gros. Acum, un alt asemenea personaj vine spre mine cu strigăte sinistre, cu un braț cu totul gol, ca să arate cât de schilodit este, iar cu celălalt întins cu totul, ține un crucifix ortodox, pe care purtătorul îl împinge sub chiar ochii tăi, pentru a-ți reaminti cât de plăcută este mila în ochii Domnului.

p. 538 Și iată vine un vânzător de cu fel de flaut⁵³⁷, cântând și fumând pe măsură ce mergea; fetele <aveau> mieii albi în brațele lor, iar pe veșmintele largi și albe sunt grămezi de semințe și porumb auriu. Și hainele sunt adesea drăguțe: bărbații în pantaloni din pânză moltonată albă cu dungi albastre; iar soțiile lor au basmale strălucitoare pe cap și cercei mari scilpitori. Voiam // asemenea podoabe și m-am uitat după ele multă vreme la câteva tarabe înainte de a cumpăra. În timp ce făceam asta, un vecin îndemânatic – căci alții admirau și ei ornamentele vesele – a izbutit să-mi fure carnețelul. Era foarte supărător căci conținea însemnări, prețuri etc., fiind de neînlocuit⁵³⁸. Directorul român al poliției a trimis după vestitor și, bătând toba prin oraș și la colțurile străzilor, pierderea (iar nu furtul) a fost anunțat, oferindu-se o bună recompensă găsitului. Pentru a fi sigur că omul își făcea treaba am mers cu el; și îndurerat cum era eram de pierderea carnetului, rolul pe care-l jucam în mijlocul scenei provoca râsul. Toba a bătut, iar când mulțimea s-a adunat, omul meu a strigat ce avea de spus în ungară, română și limba țigănească. Toți oamenii au stat, adunați în grupuri, să discute problema; și apoi am mers iarăși în altă parte a pieței, pentru a aduna o altă mulțime și a bate din nou din toabă; dar era în zadar – cel care avea carnetul îi era prea frică să-l aducă înapoi sau, poate, plecase deja cu trofeul său înainte de a auzi de recompensă. Era un mare număr de țigani atrași în partea noastră a târgului și se credea că unul dintr-aceștia era hoțul. Nu cu mult timp în urmă, preotul locului furase o pălărie; a fost prins, bine bătut și i s-a dat drumul; în duminica următoare, a oficiat la altar ca de obicei. Dacă păstorul este într-atât de supus ispitei, ce se poate aștepta de la discipolii săi?

p. 539 Erau tarabe cu gurițe de turtă dulce, la fel ca la un târg din Anglia și sticle pline cu tot felul de băuturi. Și acolo era strașnicul, mereu plăcutul bufon, cu glumele sale inconfundabile, încă încântându-i pe spectatori și stârnind râsul. Aici, i-a bătut pe Judy și pe diavol // la fel cum s-a întâmplat la Bath pe când eram un băiat: era același după care am alergat adesea, dintr-o stradă într-alta, sperând că în cele din urmă că se va opri și va juca; și era un spectacol, cu o fetiță afară, în plasă, împodobită cu paiete; iar marea tobă bătea neîncetat, zăpăcindu-i și mai mult pe spectatori: iar țăranii se opreau și se holbau sau rătăceau de la o tarabă la alta, pierduți în uimire în fața gâtelilor. Alții stăteau în stradă, mâncând din mici castroane lapte și smântână, amestecată cu porumb, foarte asemănător grâului fiert în lapte. Femeile purtau ghete roșii, cu vârfurile în sus, după moda turcească; iar pe

⁵³⁷ *Flageolet*.

⁵³⁸ „Am reușit totuși să-mi transform pierderea într-o bună relatare și să imput toate neajunsurile prezentei lucrări absenței aceluși carnețel. Prin urmare, cititorul va fi într-atât de amabil încât să-și imagineze că lacunele pe care le găsește ar fi fost acoperite și fiecare greșeală corectată, dacă aș fi avut acele însemnări lipsă”. (n.a.)

capetele lor era un veșmânt alb, atârând în jos pe spate aproape ca o haină de beduin. Era foarte elegant.

De aici am călărit până la dealurile de la Detunata Goală⁵³⁹ și Detunata Flocoasă⁵⁴⁰, două stânci bazaltice ridicându-se pe deal, printre vegetația fertilă. Geologul von Hauer⁵⁴¹ afirmă că aceste coloane regulate aparțin „celor mai frumoase formațiuni de acest tip din vestul Europei”. [...]

Aici, peste tot, dealurile sunt pline de găuri, unde în modul cel mai nepotrivit se scoate aur. Un sat (Bucium⁵⁴²) are o sută și douăsprezece galerii de acces în munte, iar un altul (Corna⁵⁴³) are șazeci. La Roșia Montană pantele sunt ca mușuroaiele – toate sunt vii, cu muncitori; acolo sunt 337 asemenea întreprinderi miniere în desfășurare, cu 5 000 // instalații de șteampuri pentru sfărâmarea minereului. Acești oameni, fără niciun capital de rezervă, sunt incapabili a face mai mult decât să sape în pământ în linie dreaptă. Galeria sunt în general foarte joase și nepotrivite, iar adesea cad pentru că au nevoie de sprijin; dar săparea continuă a schimbat îndestul înfățișarea muntelui; este un morman de dărâmături. Ici și colo sunt construite barăci pentru muncitori. Întâlnești o femeie sau o fată venind în josul râpei cu un coș de minereu în spate, ca să-l care la moara din jos; orice țăran deține cel puțin una⁵⁴⁴; și astfel, coș după coș este adus acasă. Uneori vezi un cal de povară încărcat în acest chip, dar sunt puțini aceia care-și permit luxul unui animal de povară. Asta este o muncă grea, mai ales în galeriile joase, unde un om este nevoit să se oprească pe măsură ce își scoate cu roaba mica, ardezia sau cuarțul⁵⁴⁵. p. 540

Multe din aceste mine – dacă merită numele – sunt exploatate de niște asociații care își adună bunurile pentru a demara operațiunile. La gura galeriei vei vedea deci atât de multe mormane de piatră, șase, opt sau zece, câte pot fi; acestea sunt pentru acționari. Pe măsură ce cuarțul este adus afară, este împărțit în asemenea mormane și fiecare își ia partea sau o vinde altuia. Dacă minierul s-ar face în mod sistematic sub supravegherea unei singure persoane, cu aranjamente mai bune pentru transportarea minereului în vale, ducându-l pe tot la o singură moară în loc să care fiecare coș de la fiecare instalație de șteampuri pentru sfărâmarea fiecărui simplu muncitor, câștigurile ar fi fără îndoială *cel puțin duble* față de cât sunt acum. // Dar a aduce o asemenea schimbare este aproape imposibil. p. 541

De-a lungul drumului către Roșia Montană, instalațiile de șteampuri sunt aproape unele de altele; nu auzi nimic altceva decât zgomotul neîntrerupt al grinzilor ridicate de roțile de apă, cum cad una după alta; sunetul ciocanelor acoperă întreaga vale. Câteodată o femeie vezi râcâind piatra pulverizată; sau, un bărbat schițând ceva pe nisipul de pe mal pentru a obține nisipul de aur; pentru că este normal ca o

⁵³⁹ *Detunata-goala*, arie protejată situată în zona comunei Bucium, jud. Alba.

⁵⁴⁰ *Detunata-flokoásza*, arie protejată, situată în zona comunei Bucium, jud. Alba.

⁵⁴¹ Franz Ritter von Hauer (1822–1899), geolog austriac, administrator și apoi director al Muzeului Imperial de Istorie Naturală din Viena.

⁵⁴² *Bucsum*, sat, com., jud. Alba.

⁵⁴³ *Korna*, sat, com. Roșia Montană, jud. Alba.

⁵⁴⁴ „Acestea sunt din cele mai simple construcții; câteodată câteva pietre de pe marginea drumului sprijină un capăt al axei roții așa cum un copil ar ridica o moară din materialele aflate la îndemână în grădină”. (n.a.)

⁵⁴⁵ „De sute de ani oamenii au muncit aici și cu toate astea nu era niciun drum care să iasă din vale; doar acum opt ani s-a construit cel de față”. (n.a.)

cantitate însemnată nu numai să fie spălată coborând în jos spre dealuri, dar, de asemenea, să aprovizioneze nenumăratele mori de-a lungul malurilor râului.

Într-adevăr, întreaga regiune e plină de aur; câteodată, este găsit chiar în formă pură pe frunze, câteodată ca un moț de păr galben, frumos ca puful unui scaiete. La Baia de Arieș⁵⁴⁶ se găsește împreună cu telurul. Pe lângă aceste prețioase minereuri, mai sunt plumbul și argintul.

În apropiere de Roșia Montană este un loc unde aurul pare să fie găsit din plin. Nisipul, deja puternic impregnat, se învecinează cu formațiunea asemănătoare porfiriului de la Cetate⁵⁴⁷, unde venele de aur pornesc în toate direcțiile pe întreaga întindere și ajung până în chiar vârful muntelui.

Privind imensele găuri săpate, cantitățile uriașe de metal obținute aici de romani sunt o chestiune care surprinde; dar nimic din ce am văzut deja nu mi-a dat o idee asupra puterilor lor – asupra a ce poate fi obținut de o trudă perseverentă și neîncetată a mii de oameni lucrând mereu și mereu, fără a se odihni de secole – ca acest munte, căruia i-au schimbat complet forma și natura exterioară prin munca lor. Masa de stâncă a fost săpată ca un crater și stai în centrul muntelui și te uiți sus, p. 542 la sute // de picioare deasupra ta, zărind cerul. Și acolo, pe fiecare latură sunt peste tot mari picioare de rocă și straturi peste straturi cu deschideri cavernoase și prin aceste arcade pătrunzi din nou în chiar inima stâncii; iar printr-un pasaj întunecat, mergi de-a bușilea și ajungi astfel la al doilea asemenea crater; acesta este Cetatea mică, mica fortăreață. Peste tot în jurul tău și pe toți cei o sută de picioare spre partea superioară, stâncă a fost scobită în treceri în spirală, care șerpuiesc în sus, fără să știi unde. Ele conduc spre partea superioară ca o scară minunată; și, la deschiderea de sus, se ivește din nou cerul albastru. Pe când stai în această gaură și te uiți la pereții ce te închid este exact ca atunci când ești pe fundul unei scoici gigantice, care a fost scobită, arătându-și toate sinuozitățile și structura lăuntrică în spirală. De asemenea, ici și colo, pe măsură ce privirea urmează liniile șerpuitoare, p. 543 vezi galeriile // laterale conducând spre munte. Mii de tone de stâncă au fost astfel îndepărtate pentru a obține aurul, cu care venele ce treceau erau pline. Marea stâncă este doar o coajă; miezul a fost scos și cărat⁵⁴⁸.

Această priveliște m-a impresionat mult; sălbăticia ei și sentimentul unei forțe aproape supraomenești, pe care munca acelor legiuni de oameni care au îndrăznit să se încaiere cu natura, rămasă în urmă, nu m-a părăsit.

În coridoare și grote, urmele de foc erau vizibile. Cum piatra este tare ca fierul, munca acelor zile era uriașă: pulberea <de pușcă> nefiind inventată, stâncă nu putea fi aruncată în aer și, în loc de asta, focuri mari au fost aprinse până a devenit sfărâmicioasă și a putut fi mai ușor de spart. Sunetul ciocanelor are răsunet printre pietre și acum, deasupra noastră, doi bărbați au ieșit dintr-o galerie lungă și părăsită; căutau aur acolo unde un soldat roman începuse și unde apoi osteneala sa a încetat. //

⁵⁴⁶ *Offenbánya*, oraș, jud. Alba.

⁵⁴⁷ *Cetate*, munte și carieră, jud. Alba.

⁵⁴⁸ „S-a calculat că, dacă 1 000 cwt de minereu ar da doar 15 uncii de aur, cantitatea obținută ar fi uriașă. Dar există unele motive să presupunem că minereul a dat mai mult decât atât, altfel romanii nu ar fi depus o muncă herculeană”. (n.a.)

Născut în localitatea La Spezia și sortit a urma, potrivit dorinței părinților, fie o carieră muzicală, fie una teologică, Giovanni Capellini și-a făurit propriul destin, ajungând unul dintre cei mai renumiți oameni de știință ai Italiei. După moartea tatălui său, în 1854, cu ajutorul financiar al autorităților din orașul natal, a urmat cursurile celebrei Universități din Pisa. Își va desăvârși specializarea în geologie în capitala Franței, iar din 1860 a fost numit profesor de geologie la Universitatea din Bologna. A fost primul om de știință italian care a popularizat teoria darwinistă în mediul academic peninsular. Fondator al celebrului muzeu consacrat geologiei din Bologna, întemeietor al Societății Geologice Italiene, pasionat în egală măsură și de paleontologie, antropologie, Capellini s-a bucurat de recunoașterea publică încă din timpul vieții. A fost senator al regatului Italiei, rector al Universității din Bologna, fiind omagiat de renumita instituție universitară în 1911, cu ocazia împlinirii a unei jumătăți de veac de activitate profesorală la catedră. În cartea-omagiu dedicată evenimentului se află și telegramele de felicitare trimise de Academia Română și de conducerea Ligii Culturale pentru Unitatea Tuturor Românilor¹.

Giovanni Capellini a fost și un pasionat călător, voiajele sale în America de Nord și Europa (Elveția, Germania, Franța, Belgia, Anglia, Suedia, Portugalia, Grecia, Ungaria) constituind tot atâtea prilejuri de cercetări geologice. În 1864 a fost invitat de către o societate britanică, Wallachian Petroleum Company, să studieze zăcămintele de petrol din Țara Românească. Dând curs invitației, el intenționa să efectueze o călătorie mai lungă, care să cuprindă Basarabia, Crimeea, litoralul Mării Caspice. Din păcate, voiajul a fost început prea târziu, în octombrie 1864, iar cunoscătorii l-au avertizat de pericolul reprezentat de anotimpul rece în zonele din nordul Mării Negre. Subvenționat de amintita companie, a întreprins în toamna lui 1864 și primăvara lui 1865 două călătorii de studii în Principatele Unite descrise în: *Report on the Petroleum districts in Wallachia, belonging to the Wallachian petroleum Co' limited*. London, 1864 și *Giacimenti petroliferi di Valacchia e loro rapporti coi terreni terziari dell'Italia centrale*, publicată în „Memorie dell'Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna”, serie 2, VII, Bologna, 1867. Informații sporadice despre această călătorie se găsesc și în scrierea sa memorialistică, *Ricordi autobiografici, 1861–1871*.

În amintirile sale, publicate în primii ani ai secolului XX, călătoria în spațiul românesc este abia menționată, iar studiul dedicat zăcămintelor petrolifere din fosta Țară Românească constituie o scriere științifică consacrată unui public de specialitate, cu referiri la geografia locurilor studiate. Totuși, socotim important să prezentăm câteva fragmente, unde sunt descrise zăcămintele petrolifere, pentru a sublinia interesul companiilor străine pentru această bogăție, cunoscută încă din antichitate, dar a cărei exploatare a început în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Îmbarcat la Baziaș pe un vapor al companiei Lloyd, a coborât pe Dunăre, ajungând la Giurgiu, de unde s-a îndreptat spre București, iar de aici a vizitat regiunea colinară a Munteniei, după care s-a deplasat la Brăila. A cercetat lacurile sărate din zonă și apoi zăcămintele petrolifere din zona Băicoi, cele de pe văile râurilor Dofțanița, Matifei, Prahova etc. Capellini a realizat o comparație între zăcămintele de petrol din Țara Românească, cele din Italia și cele din Caucaz.

Despre călătoria lui Giovanni Capellini în Principate a scris Claudio Isopesco, *Il Primo lavoro scientifico italiano sul petrolio romeno*, în „La Rassegna Italo-Romena” gennaio 1941, XIX, p. 3–19.

¹ *Onoranze a Giovanni Capellini nel 50 anniversario del suo insegnamento nell'università di Bologna. Narrazione e documenti per cura del comitato ordinatore*. Bologna, 1922.

În Principatele dunărene, în Elveția și în Italia²

p. 114

[...] Am acceptat să vizitez câmpurile petrolifere din România, finanțat de o societate britanică și, înainte de sfârșitul anului 1864 am avut la dispoziție mica sumă dorită.

În excursiile mele prin Țara Românească³ am fost mereu însoțit de către domnii Edelmann, cei care mi-au făcut rost de prima însărcinare, urmată de contractul semnat cu *Wallachian Petroleum Company*⁴, prin care aveam asigurate 1000 de lire sterline pe an, pentru două vizite pe acele câmpuri petrolifere, una primăvara și alta în toamna aceluiași an. Acea însărcinare mi-a fost foarte utilă // pentru comparațiile mele între acele terenuri terțiare și zăcămintele petrolifere din Emilia⁵; dacă acei speculatori mi-ar fi ascultat sfaturile, și-ar fi crescut profiturile și ar fi făcut un bine și patriei noastre. Chiar de atunci eram convins că focurile de la Baku⁶ erau în legătură cu importante depozite de petrol, la fel și focurile de la Velleia⁷, de la Barigazzo⁸, de la Pietramala⁹ și din alte localități din Emilia <–Romagna>.

p. 115

În Țara Românească petrolul se obținea prin folosirea unor puțuri primitive, aflate la suprafață, la aproximativ 30 de metri. Le-am sugerat să foreze la adâncime mai mare și peste puțin timp, acea regiune și-ar putea modifica aspectul. Împrejurimile <localităților> Ploiești, Țintea¹⁰, Colibași¹¹ ne reamintesc astăzi cele de lângă Pittsburg¹², orașul petrolului sau ale altor localități, de unde America trimite în Europa o așa de mare cantitate de petrol [...]

**Despre zăcămintele petrolifere din Țara Românească și raporturile
or cu terenurile terțiare din Italia centrală¹³**

p. 7 Cine pleacă din Italia centrală, pentru a merge în Țara Românească¹⁴, de obicei preferă să treacă prin Viena și își continuă drumul pe calea ferată de-a lungul

² Fragment tradus din Giovanni Capellini, *Ricordi autobiografici, 1861–1871*, vol. II, Bologna, 1914, p. 114–115.

³ *Valacchia*. De fapt este vorba despre Principatele Unite, iar autorul se referă la zona de nord a Munteniei.

⁴ Companie înființată în 1864 de către englezul Jackson Brown.

⁵ Emilia-Romagna, regiune din nordul Italiei.

⁶ Oraș în Azerbaidjan.

⁷ Velleia, oraș din provincia Piacenza, regiunea Emilia-Romagna.

⁸ Barigazzo, oraș din provincia Bologna, regiunea Emilia-Romagna.

⁹ Pietramala, astăzi oraș în provincia Florența, regiunea Toscana.

¹⁰ *Tzinta*, astăzi inclusă în orașul Băicoi, jud. Prahova.

¹¹ Actualul oraș Mioveni, jud. Argeș.

¹² Oraș în Pennsylvania, SUA.

¹³ Giovanni Capellini, *Giacimenti petroliferi di Valacchia e loro rapporti coi terreni terziari dell'Italia centrale* în „Memorie dell'Accademia delle Scienze dell'Istituto di Bologna”, serie 2, VII, Bologna, 1867, p. 5–40.

¹⁴ *Valacchia*.

Ungariei până la Baziaș¹⁵, de unde se îmbarcă la bordul unuia dintre elegantele vapoare ale Companiei Lloyd¹⁶.

Nu voi vorbi despre malurile Dunării, interesante din toate punctele de vedere, voi aminti numai, că odată depășind acea bucată de drum în care fluviul curge afundat printre râpe, de unde și numele de Porțile de Fier, în special între Orșova¹⁷ și portul Severin¹⁸, Dunărea îmi amintește de Missouri¹⁹.

Câmpia care se întinde pe malul stâng, bancurile de nisip, apele îngălbenite, pelicanii, îmi reamintesc acele zile frumoase din anul trecut; dar, ridicându-mi privirea spre malul drept, minaretele care, din când în când, înfrumusețează peisajul, îmi risipesc orice iluzie.

Trebuind să ajung la București²⁰, am convenit să cobor la Giurgiu²¹, care se află în fața Rusciuc-ului²², oraș turc fortificat, aflat pe malul drept al fluviului. Am ajuns acolo după 36 de ore, după ce am ridicat ancora de la Baziaș și de această dată nu mi-a venit să cred că eram în port. //

p. 8

La Giurgiu cele mai recente aluviuni ale Dunării acoperă un tip de nisip argilos și gălbui, care se întinde uniform, pe suprafețe variabile, până la poalele Munților Carpați și constituie solul stepelor. Sub această specie de loess se găsește un conglomerat care, la rândul său stă pe argile turchinice vizibile chiar și de-a lungul cursului <râului> Argeș, pe care trebuie să-l traversezi pentru a ajunge la București. Între București și Ploiești²³, unde era cartierul meu general, câmpia prezenta ușoare ondulări, rezultatul nisipului gălbui, deja amintit, care poate nu erau altceva decât antice dune formate înainte ca nisipul să fie acoperit cu vegetație. Dacă plecăm din Ploiești și ne îndreptăm spre răsărit, traversând din nou stepa în unghi drept, pe direcția <orașului> Giurgiu, parcurgând 120 de kilometri ne găsim în fața Dunării la Brăila²⁴, unul dintre cele mai importante porturi ale comerțului cu cereale. Această a doua traversare îmi permite să completez studiul geologic al câmpiei, deoarece aici se găsesc numeroase bălți și lacuri sărate, iar în locul terenului nisipos, gălbui găsim un teren negru, care se găsește chiar și în sudul Rusiei, unde este cunoscut sub numele de cernoziom²⁵ (pământ negru).

În Țara Românească acest interesant strat de pământ stă deasupra celui de argilă albastră, deja amintit, formând un strat ce ajunge câteodată la o adâncime de un metru și care, lângă Brăila, este acoperit cu aluviuni recente. În Rusia acoperă argile din jurasic [În continuare sunt amintite opiniile asupra formării cernoziomului.]

¹⁵ *Baziaș*, sat, com. Socol, jud. Caraș-Severin.

¹⁶ *Companie austriacă de transport naval*, înființată în 1833.

¹⁷ *Orșova*, astăzi oraș, jud. Mehedinți.

¹⁸ *Drobeta-Turnu Severin*, oraș jud. Mehedinți.

¹⁹ *Fluviu din America de Nord*.

²⁰ *Bukarest*.

²¹ *Giurgewo*.

²² *Rustchuck*, oraș în Bulgaria.

²³ *Ploesti*.

²⁴ *Ibraila*.

²⁵ *Tschernozem*.

p. 9 Spuneam că drumul de la Ploiești la Brăila este interesant chiar și pentru studiul lacurilor sărate și putem spune că acestea și întinderile sărate reprezintă trăsătura câmpiei, care se întinde între Ialomița²⁶, Dunăre și Siret²⁷, aflată la granița orientală dintre Țara Românească și Moldova.

Toamna, chiar și la distanțe mari este ușor să recunoști locurile unde solul este impregnat de sare, pentru că salsola²⁸ și alte plante care înfloresc pe lângă lacurile sărate, cu tenta roșietică a frunzelor lor își anunță prezența pe pajiștile, pe care le acoperă. În sfârșit, dacă anotimpul frumos durează de câtva timp, terenul pe care vegetează salsola, *anabasis*²⁹ este acoperit de cruste formate din mici cristale care strălucesc ca diamantele.//

p. 10 Dintre lacurile pe care am avut ocazia să le studiez în Țara Românească, în regiunea mai sus-menționată, îmi place să amintesc unul, care îmi consolidează ultima observație. Lacul despre care vă voi povesti se găsește la sud de Brăila și la aproximativ un kilometru de monumentul Rosescu și este numit *Balta sărată*. Bazinul său este alcătuit din pământ negru, care se extinde pe o distanță mare de jur-împrejur și numai plantele de genul salsola, *anabasis*, *sueda*, acoperă o mare parte din pajiște. În apropierea apei, acele plante sunt împodobite cu cristale de epsomite³⁰ și fiecare baltă mică e un adevărat cuib de cristale lungi, de multe ori de câțiva centimetri. Animalele care pasc în apropierea bălții sărate se apropie de acel gen de apă, sperând că vor găsi o soluție de sare marină, iar urmele lor impregnate în pământul negru se umplu repede cu apă saturată de epsomite, care nu întârzie să cristalizeze. Din fundul lacului se pot scoate cristale de câțiva centimetri lungime [...]

p. 12 Plecând din Ploiești pe drumul spre Brașov, după puține mile, la dreapta se găsesc colinele de la Țintea și Dâmbu³¹. Spre stepe, adică pe latura sudică, aceste coline sunt precedate de cele de la Băicoi³², care nu sunt foarte înalte și se confundă cu stepa și care au, sub un strat subțire de pământ amestecat cu resturi animale și vegetale și nisip argilos, un depozit de prundiș descoperit în apropierea drumului, pentru că piatra a fost utilizată drept piatră. [...]

p. 13 În 16 septembrie 1864, când am vizitat pentru prima dată lucrările de la Țintea, am găsit că puțul, numit atunci nr. 8, era adânc de 20 de metri și din el se scotea argilă cu resturi de cardium; câteva zile mai târziu s-a găsit o vână de nisip și un râu de petrol, lucru neașteptat, având în vedere ceea ce se extrăgea la puțurile aflate la câțiva metri distanță. Mă bucur să observ că resturile organice la Țintea au fost găsite întotdeauna în partea de argilă nisipoasă care preceda puțin venele petrolifere, iar deseori în același plan se aflau și resturi de lignit și mici cantități de adevărată ozocherită.

²⁶ *Jalomitza*, rîu în Muntenia.

²⁷ *Sereth*, rîu în Moldova.

²⁸ Plantă care trăiește în locuri saline.

²⁹ *Anabasis aphylla*, plantă ce crește pe soluri alcaline.

³⁰ Mineral de sulfat de magneziu solubil, care cristalizează pe pereții peșterilor.

³¹ *Damba*, râu, afluent al Teleajenului.

³² *Baicoui*, oraș jud. Prahova.

De la Țintea, trecând prin Băicoi vom găsi că și conglomeratul de elemente de cuarț abundă în oxid de fier și poate fi reținut cu siguranță deoarece acoperă un conglomerat de limonit³³ [Describe localitățile și zăcămintele de petrol din văile râurilor: Dofțanița, Matița, Moinești și continuă cu prezentarea zăcămintelor de la Chiojdanca, Gura Drăgăneasa și Colibași].

Stepele care se întind de pe malurile Dunării până la picioarele Carpaților p. 34 sunt în legătură cu stepele caspico-caucaziene și cu marele deșert Sahara. Pentru un timp acea imensă câmpie a fost acoperită de mlaștini întinse, pe care s-a format un strat asemănător turbei, cernoziomul sau pământul negru, în care se aflau diatomee³⁴ și bureți de apă dulce. // p. 35

Lacurile sărate din stepe sunt rămășițele vechilor mlaștini; < așa > cum în jurul lacurilor din nord se găsește turbă, în jurul lacurilor sărate abundă cernoziomul. Lacurile sunt alimentate de izvoare sărate și astfel se explică diversitatea sărurilor întâlnite. [Urmează o serie de comparații între depozitele geologice întâlnite în Țara Românească și cele din Crimeea și Italia]

După acest rapid rezumat pentru a confirma cronologia terenurilor petrolifere p. 38 din Carpați și raporturile lor cu cele terțiare din Apenini, putem concluziona:

Într-adevăr în Țara Românească petrolul se găsește în anumite straturi ce se pot referi la epoca eocenă sau miocenă, așa cum am stabilit deja în primul meu raport publicat la Londra; dacă se ține cont de bogăția venelor petrolifere se poate recunoaște că aceasta diminuează în raport cu relativa lor vechime. Diversele bitume care acompaniază petrolul sunt produsul condensării acestuia, din care derivă gazul hidrogen carbonat, care se degajă natural din pământ, învolutează apele și iese, uneori cu impetuoșitate din crăpăturile rocilor aflate întotdeauna în legătură cu petrolul.

Acestui gaz, care se găsește de multe ori înmagazinat în cantități mari în străfundurile pământului, i se datorează fenomene asemănătoare cu cele ale unor adevărați vulcani. Aceste fenomene au fost ilustrate cu strălucire de către profesorul Bianconi³⁵, mult înainte ca alții să viseze să găsească o legătură între // p. 39 adevărații vulcani, rocile serpentine³⁶ și izvoarele de petrol, trei lucruri distincte.

Vulcanii noroiși sunt în legătură cu izvoarele gazoase și cu petrolul; și unele și altele se manifestă în principal în corespondență cu marile fracturi de anticlinal și în general cu marile dislocări.

Petrolul se găsește asociat cu sarea gemă, cu ghipsul și adeseori cu sulful și cu depozitele feruginoase, aceste minerale constituie un grup, în care un element este predominant, celelalte se găsesc în proporție mai mică, dar sunt reprezentate. Astfel se explică de ce se găsesc urme de petrol în depozitele de ghips, de sulf, de sare gemă și urme de sulf, ghipsuri și izvoare sărate împreună cu depozitele petrolifere. Această asociere nu implică dependența sau derivarea unuia sau altuia [...]

³³ Un minereu de fier, care împreună cu hematitul a fost folosit ca minereu de fier din cele mai vechi timpuri.

³⁴ Tip de fitoplancton.

³⁵ G. Bianconi *Storia naturale dei terreni ardenti ecc. E di altri fenomeni geologici operati dal gas idrogeno*, Bologna 1840.

³⁶ Mineral de diferite culori.

A. LEIST

Biografia celui care semna A. Leist nu ne este, din păcate, cunoscută. O notă a redacției periodicului „Globus. Ziar ilustrat pentru geografie și etnografie” făcea cunoscut publicului cititor că autorul era originar din sudul Ungariei. Astfel, cunoștințele sale despre zona „Ilyriei” s-ar fi datorat „propriei experiențe”. Într-adevăr, în introducerea relatării călătoriei întreprinse până la Băile Herculane, redată mai jos, A. Leist a arăt că provenea din orașul maghiar Baja, aflat pe Dunăre, fiind probabil descendent al unei familii de coloniști din Germania. Relatarea călătoriei pe Dunăre nu a fost singura contribuție publicată de A. Leist în „Globus”. Tot în anul 1865 i-a apărut un articol despre „Serbia și locuitorii săi” iar în 1866 scria articolul „În Herțegovina și Muntenegru”. Dat fiind locul publicării textelor sale, A. Leist este un autor necunoscut până acum istoriografiei românești. Pentru A. Leist, călătoria pe Dunăre a fost un prilej de a lăuda realizările edilitare înfăptuite de Austria, puse în permanență în contrast cu cele ale Imperiului Otoman sau ale popoarelor sud-est europene. Dacă peisajele de la Porțile de Fier, Valea Cernei sau Băile Herculane l-au încântat, nu același lucru se poate spune despre locuitorii zonei. Deși admitea, cu anumite erori, originea latină a poporului român, opiniile asupra stării contemporane a acestuia nu au fost laudative. Doar românii din Banat ar fi atins, după Leist, un stadiu mai înalt de dezvoltare, dar numai datorită influenței disciplinatoare a graniței militare austriece și a coloniștilor germani. Interesantă este ilustrația aleasă pentru relatarea de călătorie. Deși nu este clar dacă aceasta s-a datorat inițiativei autorului sau redacției „Globus”, desenele – preluate de la F. Kanitz, fără indicarea lucrării autorului respectiv, arată apeductul dintre Orșova și Mehadia, „tipuri” umane și costume populare românești din Banat, acestea fiind descrise și de Leist. De altfel, Leist avea cunoștințe destul de solide despre alte lucrări dedicate zonei – îi citează pe F. Grisellini, J. von Arneth și, foarte interesant, pe puțin cunoscutul M. G. Boiadschi. Deși informațiile oferite de A. Leist nu sunt inedite iar perspectiva sa asupra spațiului românesc deloc laudativă, textul este interesant prin imbinarea unor incontestabile lecturi solide cu observațiile atente asupra locurilor și oamenilor.

A. LEIST

De la Baja la Mehadia¹

p. 198 Dacă, până acum, vasul cu aburi s-a ținut mai mult în apropierea malului drept al Dunării, bogat în interesante schimbări de direcție, acum nava, care, își pierduse două treimi din pasageri de la Baja² până la Zemun³, mergea de-a lungul graniței militare ungare, unde puteam vedea pe <ocupanții> cerdacelor și ai

¹ Traducere după A. Leist, *Von Baja bis Mehadia*, în „Globus. Illustrierte Zeitung für Länder und Voelkerkunde”, 1865, nr. 7, p. 198–201.

² Oraș în sudul Ungariei pe malul stâng al Dunării.

³ Astăzi suburbie a Belgradului.

posturilor de pază îmbrăcați în portul lor țărănesc și le puteam auzi strigătele. Altfel, în întinsa câmpie joasă bănățeană, care fusese odinioară o mare interioară întinsă, nu am văzut lucruri demne de interes, iar în apropierea fluviului sunt doar ici și colo sate sărace. Dar cel mai interesant era, în depărtare, către răsărit, tăietura deja perceptibilă ce formează trecerea Dunării printre munții bănățeni și sârbești. Mai înainte, Dunărea se vărsa în marea interioară amintită mai sus, și au trecut milenii până când marea a format spărtura neobișnuită, în înfățișarea sa actuală.

La Uj-Palanka⁴, ținutul devine muntos și pe partea ungară, totuși malul este încă lin; doar în depărtare se arată Carpații transilvăneni. În fața fortului Palanka se află fortul dărăpănat Rama, cu orașelul sârbesc cu același nume. Amândouă forturile, așezate pe versanți abrupti, au fost descrise ca păzitori ai trecătorii faimoase și demnă de cel mai înalt interes prin care trebuie să își croiască drum, până aproape de ruinele podului lui Traian, Dunărea, cu ale sale cataracte, colți de stâncă, vâltori, valuri înalte și minunate făpturi de piatră, cărora fantezia oamenilor le-a dat și nume fantastice. Nu doar piedici naturale, ci și politice trebuie să învingă acest fluviu puternic, care ar trebui să fie supus influenței comerciale germane, mijlocitor al comerțului și purtător al civilizației; astfel încât, Dunărea încă nu a reușit să ajungă la acea însemnătate la care este chemată ca arteră vitală pentru aceste țări ale Europei ce se întind la sud-est de pereții de stâncă. În ceea ce privește piedicile de ordin natural ale până de curând periculoaselor, mai ales în amonte, Porți de Fier, acestea pot fi trecute fără primejdie de vasele cu aburi, atunci când nivelul apei este convenabil, după detonările duse la bun sfârșit de inginerii austrieci în anii 1847, 1848. Înainte de aceste detonări, pe Dunăre se călătorea cu vasul cu aburi doar până la Drencova⁵, unde se făcea transbordarea, iar călătoria continua pe nave ungurești cu vâsle, conduse de obicei cu puternici marinari din Dalmația, până la Cladova⁶. Însă atunci când apele sunt foarte scăzute, acest defileu al Dunării, care este cunoscut și sub numele de clisură, nu poate fi trecut nici acum de vasele cu aburi, din cauza vârfurilor de stâncă ce se ridică <la suprafața fluviului>. Și piedicile politice au fost în parte depășite de Dunăre, căci după ce se vor termina lucrările de curățare de la gura Sulina, sub conducerea inginerului englez Hartley⁷, canalul Sf. Gheorghe (Kedrileh Bogasi) va fi preluat de același inginer și se vor face progrese în dorita scurtare a călătoriei pe canal. Costurile reparațiilor la canalul Sf. Gheorghe au fost socotite la 10 milioane de piaștri⁸. Din Marea Neagră urcă numeroase vase maritime prin gura Sulina, dar puține ajung până la Rusciuc. Deoarece aceste vase navighează cu pânze, trebuie desigur să stea la vânturi potrivnice, în timp ce vasele ungurești de pe Dunăre sunt trase la edec în amonte de oameni sau cai.

⁴ Azi Banatiska Palanka, localitate din provincia Voivodina, Serbia.

⁵ Sat, com. Berzasca, jud. Caraș-Severin.

⁶ Sat, jud. Timiș.

⁷ Charles Augustus Hartley (1825–1915), inginer-șef al Comisiei Europene a Dunării între 1856–1871, supranumit „părintele Dunării”, însărcinat cu planificarea și conducerea lucrărilor menite să asigure buna desfășurare a navigației la vărsarea fluviului în Marea Neagră prin brațul Sulina.

⁸ Monedă otomană, folosită înainte de apariția leului, echivalentă cu 40 de parale.

De la Uj-Palanka până la Orșova merge un drum remarcabil, a cărui construcție îndrăzneată a însemnat, împreună cu dificilele detunări de stâncă de pe malul abrupt și cu numeroasele poduri aruncate peste stânci și râpe, costuri mari și multă putere de muncă. Luminatului patriot Széchenyi István⁹, care a început, de asemenea, și primele detunări la Porțile de Fier, i se datorează și această operă de artă, ce poate fi pusă pe aceeași treaptă cu acele realizări pe care le admirăm în Austria la Semmering, pe canalul „Francisc” și la Pesta, <respectiv> „Podul cu lanțuri”. În situații extraordinare, și anume când nivelul apei este foarte scăzut, la zăpoare și când iarna Dunărea este înghețată cu săptămânile, circulația și transportul mărfurilor pe axul fluviului se desfășoară prin mijlocirea acestui drum construit de mâna omului.

Cu încredere și curaj am înaintat cu vasul nostru cu aburi prin marile porți de stâncă, ce încep de fapt abia la Golubac¹⁰. Faptul că în clisură nu mai avuseseră loc deja de multă vreme naufragii, de felul celor care făcuseră această cale periculoasă înainte de detonări, a dat curaj chiar și puținelor doamne care erau cu noi, deși poveștile câtorva boieri valahi bătrâni, care făcuseră această călătorie de douăzeci de ori deja și chiar și în periculoșii ani treizeci, erau mai degrabă înfricoșătoare decât liniștitoare. Totuși, și aceste vorbe au amuțit repede, căci măreția ținutului, care a stârnit uimire și admirație a fost singurul subiect al conversațiilor purtate cu entuziasm. Ruinele de la Golubac, ce constau din nouă turnuri unite între ele cu ziduri, sunt printre cele mai frumoase priveliști de pe Dunăre // și ele în sine formează o imagine impozantă în acest peisaj măreț. Dunărea este încă destul de largă și curge liniștită și maiestuoasă printre pereții de stâncă abrupti. În mijlocul oglinzii apei se ridică acum o stâncă rotundă, cu colți, ce poartă numele de rău augur „femeia rea”, „Babakai”, dar și mai puțin înspăimântătorul „căpățâna de zahăr”¹¹.

Cam la o jumătate de ceas în aval de Golubac sunt faimoasele peșteri ale țânțarilor, găuri în stâncă umplute de apele Dunării, de unde provin țânțarii sau muștele de Golubac, care adesea, în toiuul verii, se răspândesc în roiuri mari în împrejurimi și până la Mehadia, atacă vitele singure și leucid. Nu sunt localnici în această prăpastie neobișnuită, străbătută de chei și văi sălbatice. <ea este> locuită doar de <soldații de la> posturile de pază austriece. Aici nu sunt cerdace, iar trupele își fac tabăra în peșteri și colibe, ce sunt așezate fie pe mal, fie, atunci când acesta nu este accesibil, pe marginea stâncilor; <soldații> duc în aceste locuri reci și sterpe o viață sărăcăcioasă. Și azi mă farmecă amintirea acelei minuni a Atotputernicului; dar dorința de a trăi pentru totdeauna în acele chei nu mă încearcă! – Din când în când se pot vedea și colibe pescărești, acolo unde se poate ajunge <mai ușor> pe stânci. Pescuirea bancurilor de pești, care la Dunărea de jos se practică până mai sus de Foldvar¹², trebuie să se întâlnească din plin și aici. Se

⁹ Széchenyi István (1791–1860), om politic și de cultură, reformator maghiar. Date biobibliografice și relatarea călătoriei sale la sud de Carpați în vol. I al prezentei colecții.

¹⁰ Mic oraș în Serbia pe malul Dunării la granița cu România.

¹¹ Babacai, stâncă în Porțile de Fier.

¹² Foeldvar, localitate în Ungaria.

știe că acești pești provin din Marea Neagră. Între Passau¹³ și Orșova, un ihtiolog a numărat 77 de soiuri de pești.

Nici nu se trece bine de cataracta „Islaz”¹⁴, odinioară plină de primejdii, și îndată se aude murmurul apelor Dunării, aflate în luptă cu stâncile. Vasul nostru cu aburi a trecut de partea stângă a fluviului, unde vârfulurile stâncilor au fost doborâte sau cel puțin micșorate prin detunări. Această porțiune de stâncă este cunoscută sub numele turcesc de „Tachtalia”¹⁵. Valuri albe, înspumate, arată locul unde curentul rapid își croiește drumul, cu vârtejuri și valuri printre obstacolele ce îi stau în cale. Spectacolul pe care îl dă aici lupta și furia elementelor este mișcător. Iar aceste stânci, peste care acum curge fluviul înspumat, sau acele extraordinare vârfuluri de stâncă, de care se izbesc valurile sălbatice, nu erau ele, acum mii de ani, munți înalți ca niște coloși, pe care marea interioară, niciodată liniștită i-a măcinat, dar în mii de ani din aceste stânci nu va rămâne nici o pietricică, iar cursul apei învingătoare va fi liber!

Albia râului este aici cea mai îngustă și deși în această strâmtoare Dunărea adaugă apele a 100 de râuri și nenumărate pâraie cursului său puternic, totuși, în fierbințile luni de vară, nivelul acestuia este uneori atât de scăzut, încât și în locurile unde detunările au izbutit, stâncile sunt atât de impunătoare, încât vasele cu aburi nu pot înainta lipsite de primejdii, transportul mărfurilor se face pe drumul uscat, iar călătoria pe apă reușește doar cu șlepul. Totuși, curgerea și furia apei sunt mult domolite.

Pe un câmp ce se întinde între Dunăre și peretele stâncos <de pe malul> sârbesc este un cimitir vechi, unde se mai pot încă vedea pietrele de mormânt și crucile, ce arată locul de veci al celor pieriți în catastrofele de aici. Ultimul accident însemnat a avut loc la 14 mai în anul 1839, când cea mai mare parte a călătorilor aflați pe vasul cu aburi ce venea de la Constantinopol și-a găsit sfârșitul aici, în valurile mânioase. Își părăsiseră vasul cu aburi la Cladova și călătoreau pe un șlep mare, care lovindu-se de o stâncă, s-a scufundat cu încărcătura sa. Printre cei 20 de nefericiți se afla consulul austriac la Salonic, a cărui moarte a făcut așa mare senzație în Austria sa natală. Acest naufragiu a avut ca urmare faptul că guvernul austriac a reluat proiectul detonărilor și mai târziu l-a dus la îndeplinire atunci când nivelul apei a îngăduit.

După această primă poartă de fier se ajunge într-un ținut mai puțin sălbatic, unde fluviul curge mai liniștit, însă destul de repede. Desigur, între Bratislava și gura de vărsare, Dunărea are cele mai mari cataracte însă acestea, spre deosebire de cataractele altor fluvii, nu sunt la fel de însemnate, deoarece la Dunărea de jos se ajunge în medie la doar două picioare pe milă. Cea mai mare adâncime este atinsă de Dunăre cam la o jumătate de milă în aval de Tachtalia, unde intră însă din nou într-o strâmtoare stâncoasă și ar trebui să aibă o adâncime de 150 de picioare. Lățimea, care la Zemun este de 3 000 de picioare, trebuie că se restrânge aici la 400 de picioare, iar cursul apei, strâns între stânci înalte, nu pare, într-adevăr, să fie

¹³ Oraș în Germania.

¹⁴ *Izlas*.

¹⁵ Stâncă în zona Porțile de Fier.

mai mare. Și prin această poartă de fier curentul curge cu o forță uriașă, mai cu seamă când apele sunt umflate. Denumirea de Porți de Fier a fost luată de la turcescul Demir-Kapi, iar în aceste ținuturi acest nume nu se dă doar cheilor apelor, ci și trecătorilor înguste din munți. De aceea există în Turcia multe Demir-Kapi și chiar și ungerii cunosc câteva Bas-Kapu. – Deîndată ce vasul lasă în urmă Porțile de Fier, Dunărea devine treptat mai largă, iar în această deschidere se zărește insula Poreč¹⁶, cu orașelul cu același nume într-o poziție fermecătoare, căci la mică depărtare înalții munți sârbești înconjoară această insulă ca un amfiteatru. [...]

Totuși, partea largă a fluviului nu a ținut prea mult, căci deja după o porțiune scurtă de mers am zărit din nou una dintre stâncile ce se ridică vertical pentru a forma poarta, <asezată> într-un ținut la fel de pitoresc și măreț. Am pătruns în „cazanul” strâmt, numit de turci „kasan”¹⁷ și care se întinde pe o lungime neobișnuită. Dunărea are și în aceste chei o adâncime foarte însemnată, care însă este măsurată în feluri foarte variate. Chiar și atunci când nivelul apei este scăzut, doar puține vârfuri de stâncă se ridică aici deasupra apei, iar atunci când este ridicat, obstacolele ascunse sunt bine cunoscute navelor, marinarilor și piloților.

Din „Cazane” am intrat într-o vale largă, destul de deschisă în toate părțile, care, în strălucirea apusului, ne-a încântat atât de mult, încât un <pasager> maghiar a fost răvășit la auzul strigătului: „o, mi-aș dori ca Orșova să se afle cu o sută de mile mai departe”.

p. 200 Am arătat deja mai sus importanța noului drum construit peste stânci, ce unește Orșova cu Banatul de-a lungul clisurii; nu se poate să nu numim aici, că pe malul drept al Dunării romanii au construit un drum prin și peste stânci, în condiții grele și fără a folosi puterile cunoscute nouă azi; urmele acestuia se pot și astăzi vedea în multe locuri. Nu departe de Orșova, // așezată în stâncă, se află o inscripție ce face cunoscută pentru eternitate munca legiunilor romane asupra pietrei, și, în afară de partea de jos, ajunsă de necitit, se păstrează încă destul de bine. Dar în cele mai noi timpuri, această inscripție a fost cu mare grijă și exactitate strămutată mai sus de inginerii austrieci, iar pentru știință s-a ivit fericita împrejurare, că au apărut litere până acum necunoscute. În timp ce alte litere nu corespundeau întrutotul cu ce se cunoștea până acum din cărți. Sprijinindu-se pe aceste indicii, domnul von Arneth¹⁸, de la Viena, a completat lipsurile inscripției. Inscripția cunoscută până atunci suna:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F. // NERVA TRAIANVS AVG. GERM.
// PONTIF. MAXIM. I. P. // PATER. PATRIAE. COS. P. P. // MONTI. D BV
// S ATI

Ultimele două cuvinte au fost completate de v<on> Arneth și un rând nou a fost adăugat, după cum urmează:

MONTI. ANFRACTIBVS. // SUPERATIS VIAM // PATEFECIT.

¹⁶ *Poretsch*, localitate și râu în Serbia; așezare a fost strămutată de mai multe ori, ultima dată la construirea hidrocentralei de la Porțile de Fier. Redenumit Donji Milanovac.

¹⁷ Denumire turcească a Cazanelor, porțiune din defileul Dunării.

¹⁸ Joseph Calasanza von Arneth (1791–1863), arheolog și numismat, director al Cabinetului Imperial de Monede și Antichități de la Viena.

Din păcate, deoarece redăm aceste cuvinte doar din memorie, orice alte îmbunătățiri ale lui v<on> Arneth nu ne mai amintim.

Ca în toate orașele slavone și ungurești de la granița turcească, și la Orșova se află o schelă¹⁹, asta înseamnă, o piață unde austriecii pot încheia vânzări și cumpărări cu vecinii turci (așa se numesc aici și sârbii și românii²⁰), fără ca cei dintâi să trebuiască să se supună carantinei ce fură timp și bani. Astfel, această piață este împărțită în două, pe lungime, prin două clădiri de același fel, așa încât negustorii, care stau față în față în cele două construcții, își vorbesc, dar în nici un caz nu se pot întâlni, sau, după expresia populară, „nu se amestecă”. Pentru o mai mare prevedere, locul turcilor este cu totul împrejmuit cu grădii și are paznici și slujbași însărcinați cu curățenia doar pentru a avea grijă să nu aibă loc vre o întâlnire directă. O asemenea piață îngrădită, unde, de obicei, se ridică un mare hambar de lemn în care lucrează slujbașii statului, este numit și „rastel”²¹. Cuvântul „schelă” este împrumutat din turcescul „eskeles” și desemnează o barcă mare, ca acelea ce se folosesc la trecerea fluviului, iar în sens larg trecerea însăși. Deoarece la fiecare rastel există și locuri de trece <a Dunării>, totul este cuprins sub numele de schelă. Germanii din Ungaria numesc o asemenea barcă „Zille”, ceea ce nu înseamnă altceva decât „schelă”.

Deoarece în dimineața următoare era zi de schelă sau de târg, m-am îndreptat spre rastel, nu atât pentru a vedea deja cunoscutul fel în care slujbașii acestuia umblau cu banii și cu mărfurile, cât mai degrabă pentru a observa purtarea națiilor și a face câteva studii etnografice. Piața era un bun prilej pentru așa ceva, căci, în timp ce pe partea turcească se arătau sârbi, români din principate, turci, țintari, greci, evrei și țigani în portul lor divers, cât se poate de pitoresc, de partea noastră erau reprezentați, în nenumărate tipuri individuale, țărani valahi de amândouă sexele, nu doar de la granița militară bănățeană, unde ne aflam, ci și din așa numitul Banat provincial sau timișean. În ceea ce privește tipul acestor țărani români, se întărește aici zicerea despre ruși ce îi plăcea spiritualului pictor Daniel Lessmann²² și care își găsește întrebuintarea aproape la toate popoarele orientale, pe jumătate cultivate: „au toți aceleași trăsături ale feței și se aseamănă unul cu altul”. Expresia spirituală a chipului lipsește aici, deoarece diversitatea ocupației spirituale, care, la popoarele civilizate, condiționează multitudinea tipurilor, nu există aici. Uniformitatea se oglindește și în trăsăturile chipurilor, după cum este și preocuparea sufletească a acestor oameni. Tipul de înfățișare nobilă a romanilor nu se mai găsește la valahii care își spun cu mândrie români²³ și urmași ai marilor romani, căci s-au amestecat cu dacii, geții și sarmații. Odinioară un popor cultivat în aceste ținuturi, dar de multe ori sporadic împrăștiat sub popoarele barbare, românii au învățat și limba acestor popoare prin relațiile <avute> și conviețuire și, în cursul vremii, au preluat în limba lor romană elemente străine. Totuși Ovidiu²⁴

¹⁹ *Skela*.

²⁰ *Walachen*.

²¹ *Rastell*.

²² Probabil Daniel Lessmann (1794-1831), medic, jurnalist și scriitor german.

²³ *Rumaeni*.

²⁴ P. Ovidius Naso (43 î. Hr.-17 d. Hr.), poet roman exilat la Tomis.

însuși și-a însușit în exil limba popoarelor dunărene de atunci, căci spune: „Iam didici getice sarmaticeque loqui”²⁵. Și totuși nu a vorbit de bine aceste popoare, după cum arată limpede versul său: „Nulla est truculentior gens Getis”²⁶. Când, în secolul al VI-lea, gepizii au învins legiunile romane și au distrus locurile întărite ale acestora, coloniștii romani, care până atunci locuiseră mai cu seamă în orașe, s-au risipit în toate ținuturile și și-au așezat acolo locuințele. Limba lor, deși a degenerat într-o latină populară, era încă limba învățaturii și s-a afirmat astfel ca învingătoare în fața celor folosite de barbari. Au venit avarii, maghiarii și slavii, iar din mândria romană a rămas un popor degenerat, care până în zilele noastre a numărat, în istoria sa, doar puține raze de speranță.

Ținutul pe care îl locuiesc azi valahii sau românii, după cum se numesc ei înșiși, chiar dacă nu singuri, se întinde mult dincolo de Țara Românească și Moldova și este astfel unul foarte însemnat. O mare parte a Transilvaniei, Banatului, ca și partea de nord-est a Ungariei sunt locuite de valahi. Bucovina și Basarabia sunt provincii valahe, iar respectul pentru obârșia limbii lor blânde și melodioase este atât de mare încât aceasta este vorbită cu plăcere și de popoarele învecinate. În Macedonia, Bulgaria, Tracia și Albania se găesc așezări valahe²⁷. Însă limba valahă este ruptă în două părți și anume daco-valaha sau româna și în macedo-valaha sau țințara, despre aceasta din urmă Bojadschi (1814)²⁸ scriind prima învățătură de limbă în greaca nouă și germană. Nu se duce lipsă de gramatici românești.

Orșova este un oraș înfloritor, într-un ținut splendid, măreț. Așezat pe un fluviu important și antrepozit al comerțului între două imperii, <orașul> acesta nu are în nici un caz însemnătatea pe care ar trebui să o aibă, dacă popoarele învecinate nu ar fi atât de mărginite în pretențiile pe care le au de la viață, căci în afară de nevoile pe care le produc sau le duc singure la îndeplinire nu au aproape deloc altele. E îndeajuns doar ca cineva să vadă o căruță valahă trasă de boi și își face idee despre starea culturală a acestui popor. Și încă valahul de la granița militară bănățeană este, // față de conaționalii săi de neam roman din Principate și din Basarabia mult mai înaintat, după cum Orșova este considerată, cu funcționarii săi civili și militari și numeroșii meșteșugari așezați aici, în acest colț muntos, cel mai avansat avanpost al civilizației germanice.

Nu departe de Orșova Veche se află, pe o insulă, fortăreața turcească Orșova Nouă, pe jumătate distrusă; vizitarea acesteia este îngăduită doar însoțit de slujbași ai carantinei și de cei însărcinați cu curățenia. Cam la două mile în aval de Orșova este ultima cheie a fluviului, numită tot poartă de fier, Demir-Kapi, Tachtalia²⁹.

²⁵ Corect: „nam didici Getice Sarmaticeque loqui”, Ovidius, *Tristele*, V, XII.

²⁶ Corect: „Nulla Getis toto gens est truculentior orbe”, Ovidius, *Scrisori din exil*, II, VII.

²⁷ A. Leist a scris și un articol intitulat „Die Zinzaren”, apărut în *Globus*, VII, 112/865, p. 370–371, pornind de la lucrarea lui F. Kanitz, *Die Zinzaren. Eine ethnographische Studie*, Viena, 1863.

²⁸ Michael G. Bojadschi, profesor maghiar de limbă slavă, autorul unor lucrări de gramatică. Aici autorul face referire la *Grammatikē romanikē etoi makedonowlachikē. Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*, Viena, 1813.

²⁹ Este vorba despre defileul Dunării. Porțile de Fier și cataractele zonei. Prima cataractă era formată de prelungirea în apă a muntelui Stânca, a doua Cozla, apoi în mijlocul Dunării stâncile Bivolii (asemenea unor bivoli uriași culcați), urmate de văltoarele cataractelor Izlaz, Tachtalia-Mică, Tachtalia-Mare și Greben, care înainte de lucrările de fluidizarea navigației erau spaima vapoarelor.

Primejdia <reprezentată de> aceste stânci a fost, de asemenea, micșorată de detonările austrieșilor, iar vasele trec prin chei fără pericol. Mai departe în aval, față în față cu <orașul> Cerneți³⁰ (unde se găsea o colonie romană), se află ruinele faimosului pod al lui Traian, a cărui vizitare nu se numără, din păcate, printre scopurile călătoriei noastre. Acest pod a fost trecut de legiunile romane venite din Moesia pentru a pătrunde în inima Daciei prin valea Cernei și a-l învinge pe îndrăznețul Decebal³¹, care a preferat moartea de bună voie prizonieratului de după înfrângerea sa.

La Orșova am părăsit atât de minunata Dunăre pentru a ajunge la Mehadia prin remarcabila vale a Cernei, mai târziu <urmând> a-mi începe călătoria de întoarcere prin Timișoara³². Încântat de frumusețea ținutului, unde Alionul ce se înalță nu departe de gura de vărsare a Cernei stăpânește peste alți munți, am parcurs pe jos drumul, mai mult pe poteci, pe lângă excelenta șosea până la Jupalnic³³ [...]. A fost o minunată dimineață de octombrie, după care a urmat însă o zi foarte caldă. Lăsând în partea stângă tăieturile sălbătice din muntele de calcar „Clisura”, mi-am continuat drumul prin valea Cernei. Cerna izvorăște din Muntele Morarul³⁴ și unindu-se cu râulețele Craiova³⁵ și Belareca³⁶ se umflă adesea foarte mult. În stânga se afla satul Crivița³⁷, cu o priveliște pitorească asupra văii. Ordinea ce stăpânește peste tot la granița militară austriacă mi-a făcut o impresie foarte plăcută și la Jupalnic și se recunoștea și la han; trebuie că stabilirea graniței a avut o înrăurire binefăcătoare asupra acestor popoare, după cum am arătat deja mai sus.

Cam la jumătatea drumului dintre Orșova și Mehadia și nu departe de satul Coramnic³⁸, aflat pe malul stâng al Cernei, se află frumoasele ruine ale unui apeduct măreț, pe care unii l-au crezut greșit roman, în timp ce construcția aceasta a fost începută abia în primul pătrar al veacului trecut de către turci, pentru a da o altă direcție cursului Cernei, care trebuia să formeze aici granița între Ungaria și Turcia³⁹. Aceștia doreau să ajungă în acest mod în stăpânirea Băilor Herculane, ceea ce pacea încheiată a reușit să împiedice, după cum afirmă Grisellini în a sa descriere a Banatului⁴⁰. Sunt doar 11 arcuri ale acestui apeduct, niciodată terminat, ce constau din straturi de mărimi diferite de piatră și cărămidă roșie. [...] Aceste

³⁰ *Csernes*, sat, com. Șimian, jud. Mehedinți.

³¹ *Decebalus*, rege al Daciei (87–106).

³² *Temesvar*.

³³ *Schupanek* (*sprich Joupanek, franzoesisch* = pronunță ca în franceză, Joupanek). Localitate inundată la construirea hidrocentralei de la Porțile de Fier.

³⁴ *Morarul*, masivul Godeanu.

³⁵ *Krajowa*.

³⁶ Afluent al Cernei.

³⁷ *Kriwiza*, sat, com. Eșelnița, jud. Mehedinți.

³⁸ *Korabneck*. Localitate inundată la construirea hidrocentralei de la Porțile de Fier.

³⁹ Referire la o prevedere a păcii de la Belgrad din 1739.

⁴⁰ Francisco Grisellini (1717–1787), autor al lucrării *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, apărută inițial la Milano în 1780. Date biobibliografice și relatarea călătoriei prin spațiul locuit de români în vol. X, partea a II-a, seria veche a prezentei colecții.

arcuri sunt sprijinite pe un perete de stâncă abrupt și trebuie că au o înălțime de 30 de picioare.

Pereții de stâncă din aceste chei neobișnuite deveneau tot mai înalți și mai drepți, și tot atât de pustii și de triști coloșii de stâncă ocupați doar din loc în loc de copaci, însă priveliște dinaintea ochilor se îmborsă <datorită> câmpurilor, pășunilor și livezilor satelor românești. Din păcate, vremea fructelor trecuse de mult și nu am putut înțelege nimic despre pomologia acestei văi calde; totuși, fructele târzii pe care le văzusem la Orșova și Mehadia erau foarte frumoase. Cu cât te apropii mai mult de Mehadia, cu atât crește starea culturală⁴¹, despre care stau mărturie și două frumoase poduri cu lanțuri.

Între munții abrupti, tăiați perpendicular, și la sud-est de locul <numit> Mehadia, se află colonia de la Băile Herculane. Aici se află câteva clădiri și construcții balneare frumoase, ce îndulcesc în chip plăcut pitorescul înspăimântător al acestui ținut unic în felul său. Aceste izvoare faimoase au fost probabil cunoscute deja de către daci, dar romanii care au colonizat acest ținut la începutul secolului al II-lea i l-au închinat lui Hercule și i-au ridicat aici temple și altare. S-au găsit aici șapte statui ale lui Hercule, mai multe plăci votive, multe monede, resturi de construcții și antichități de toate felurile, toate stând mărturie asupra faimei, importanței și prețurii acestor băi de către romani. Dar și urmașii lor știu să le prețuiască mult, chiar dacă românii de astăzi sunt departe de a putea să împodobească izvoarele dătătoare de sănătate cu opere de artă. Deși sezonul băilor trecuse, am întâlnit aici mai mulți valahi, oaspeți ai băilor, care erau încântați de minunățiile Mehadiiei și care mi-au zugrăvit în culori atât de vii însuflețirea acestora cîn timpul sezonului, astfel încât am blestemat soarta care nu mi-a dat ocazia de a fi fost prezent aici mai din vreme. Totuși, văzusem atât de multe frumuseți și lucruri ce m-au extaziat în această călătorie de neuitat pentru mine, încât îmi puteam permite să renunț la atmosfera colorată a băilor de aici, cu atât mai mult cu cât am cunoscut astfel, în bună parte, națiile ce căutau aici vindecare sau distracție.

Deoarece lumea animalelor și a plantelor din împrejurimile Mehadiiei este foarte interesantă, iar pentru cercetătorii naturii ademenitoare, după cum am arătat deja, am văzut multe asemenea lucruri aici, ceea ce a dat excursiei mele și un imbold științific. Nu ar fi deloc lipsit de interes de știut dacă floarea egipteană de lotus, ce apare în izvoarele calde, a fost plantată aici de romani; în orice caz, aceasta se potrivea foarte bine pe templele, statuile și pe podoabele sub formă de frunză de pe capitulurile coloanelor acestui mare popor.

Organizarea băilor și a hanurilor din Mehadia este făcută după calapod german, populația este însă peste tot curat valahă, și aici mă întorc la acest popor, pentru a descrie cititorului portul acestora.

⁴¹ *Kulturzustaende*, referire la îmbunătățirile aduse de mâna omului.

Pieșele principale din îmbrăcăminte a femeilor și fetelor valahe sunt, cel puțin în perioada călduroasă a anului, catrințele, un soi de șorțuri din lână, purtate în față și în spate, cu o croială largă și frumos împodobite cu motive colorate. Și cămășile lor sunt împodobite diferit și brodate artistic, după cum se vede și la sârboaice⁴². Este obișnuit ca femeile valahe să aibă furca⁴³ într-o parte și să toarcă și atunci când merg dintr-un sat într-altul, după cum fac și femeile slave. Bărbații valahi se deosebesc la port de ungurii și sârbii din Banat mai cu seamă prin chimirele late de piele pe care cei dintâi nu le poartă. În cele din urmă, fie spus despre caracterizarea valahilor, că toate popoarele Ungariei îi privesc de sus, cu mândrie, pe acești urmași ai romanilor și că sunt depășiți la inteligență și cultură de toate celelalte neamuri, cumva cu excepția rutenilor, și au cel mai sărăcăcios mod de viață.

⁴² *Serbischen und schokazischen Frauen*. Termenul „șocâți” desemnează o populație sârbă de confesiune catolică.

⁴³ *Den Spinnenrocken (Furca)*, în original în text.

JOHN STOKES

(1825–1902)

Vreme de cincisprezece ani (1856–1871) delegat britanic în Comisia Europeană a Dunării, John Stokes (1825–1902) a fost unul dintre cei mai buni cunoscători ai realităților politice, economice sau hidrotehnice de la gurile Dunării, în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea¹. Al doilea fiu al reverendului John Stokes și al Elizabethei Arabella Franks (din cei șase copii ai familiei), John Stokes s-a născut în localitatea Cobham, Kent, pe data de 17 iunie 1825. Moștenind pasiunea părintelui său pentru matematică, tânărul a putut urma, după cursurile școlare obișnuite, prestigioasa Academie Militară Regală de la Woolwich. Începând din 1841, cadetul Stokes a deprins excelente cunoștințe teoretice și o solidă pregătire militară, care, cumulate „seriozității și caracterului său silitor”, i-au asigurat accesul la Școala de Ingineri Militari de la Chatham. În februarie 1845, locotenentul Stokes s-a alăturat Companiei a 9-a „Sappers and Miners” (geniști și mineri), trimisă la Capul Bunei Speranțe pentru a participa la cel de-al șaptelea război împotriva zulușilor. Buna sa pregătire tehnică și abilitățile administrative l-au transformat, pe perioada șederii în Africa de Sud, până în anul 1851, într-un ofițer extrem de respectat. Căsătorit din 1847 cu Henrietta Maynard, Stokes a fost rechemat în patrie, devenind apoi instructor asistent și predând cursuri despre cercetarea de teren și sistemele de apărare a terenurilor care se pregăteau să devină ofițeri în armata britanică. Promovat căpitan, John Stokes s-a oferit să participe la luptele din răsărit, după implicarea Marii Britanii în Războiul Crimeii. În 1855, pentru „abilitățile sale de conducere”, lordul Panmure, ministrul de Război, l-a însărcinat cu formarea unui Corp de ingineri civili și militari care să sprijine acțiunile noului contingent turcesc ce se pregătea să lupte împotriva Rusiei. „Integritatea, energia și eficiența administrativă” demonstrate în timpul conflictului și imediat după l-au făcut pe influentul ambasador britanic la Poartă, lordul Stratford Redcliffe, să-l susțină în primirea deloc ușoarei misiuni de delegat al Angliei în Comisia Europeană a Dunării, instituție care, prin prevederile Tratatului de la Paris, trebuia să îmbunătățească condițiile de navigație prin gurile Dunării. Acceptarea acestei funcții avea să îi schimbe, după propria-i mărturie, întreaga viață. În cei 15 ani cât a deținut această funcție și a locuit la Galați, ofițerul englez s-a implicat cu devotament în activitatea de amenajare tehnică a sectorului maritim al Dunării, reușind să dețină o „influență preponderantă” și să păstreze „afacerile Comisiei” în propriile mâini. John Stokes a devenit astfel cel mai bun specialist britanic în aspecte privind navigația pe Dunăre, fiind, după anul 1871, consultant oficial al Foreign Office-ului în reglementarea statutului fluviilor internaționale. După părăsirea postului de la Galați, locotenent-colonelul englez a fost numit, în mai 1872, inginer-șef pentru lucrările militare desfășurate în sudul Țării Galilor, pentru ca, în 1873, să devină membru al unei Comisii internaționale reunite la Constantinopol cu scopul stabilirii taxelor ce trebuiau plătite de vasele care navigau prin Canalul de Suez. În următoarele decenii, Stokes a deținut în egală măsură atribuții militare și tehnico-diplomatice, devenind unul dintre cei mai buni cunoscători ai situației din Orient, în perioada în care guvernul de la Londra era foarte interesat de preluarea controlului asupra Egiptului. Ca rezultat al marilor servicii în slujba intereselor britanice, în august 1877 a fost înnobit de regina Victoria, pentru ca în anii următori să fie angajat într-o comisie tehnică pentru modernizarea portului

¹ Prezentarea vieții și activității lui John Stokes este făcută pe baza autobiografiei sale și a fișelor biografice *Stokes, Sir John*, în *The Dictionary of National Biography: 1901–1911*, editor Siney Lee, Londra, 1912, p. 424–426 și *Who Was Who*, Volume 1, 1897–1916, Londra, 1920, p. 681.

Alexandria și într-una pentru realizarea de planuri vizând construirea unui tunel pe sub Canalul Mânecii! Promovat la rangul de general-maior în anul 1885, Stokes a ajuns, doi mai târziu, vice-președinte în board-ul Companiei Canalului de Suez, iar în 1894 a fost numit reprezentant al guvernului britanic în Egipt. John Stokes a decedat pe 17 noiembrie 1902 la Ewell, Surrey.

În anul 1894, aproape de împlinirea vârstei de 70 de ani, John Stokes a decis să scrie, „pentru copiii mei și copiii lor o prezentarea a vieții mele, pentru ca ei să știe câte ceva din lucrările interesante în care am avut marea șansă să fiu angajat, a prietenilor care au adus atâta fericire în viața mea și a locurilor unde aceasta a fost petrecută”. Autobiografia a fost publicată în Australia un secol mai târziu, în 1994, „pentru uz personal” (fără ISBN sau editură), de către Ken Stokes, urmaș al autorului. În 2003–2004, cele mai interesante aspecte legate de activitatea lui John Stokes în calitate de comisar britanic în Comisia Europeană a Dunării au fost redate în articolele *The Little-known Autobiography of Sir John Stokes, the First British Representative in the European Commission of the Danube (1856–1871)*, I–II, în „Analele Universității Dunărea de Jos Galați”, fascicula Istorie, t. II, 2003, pp. 87–102 și III, 2004, p. 79–90. Biografia este accesibilă online la adresa http://members.fortunecity.com/78blencowest/j_stokes.htm.

Autobiografia lui John Stokes este o lucrare tehnică, ce arată clar pasiunea autorului pentru activitățile în care a fost implicat. Cele cinci capitole ce acoperă perioada petrecută în spațiul românesc (capitolele 6–10) sunt pline de informații valoroase legate de afacerile Comisiei Dunărene, detalii pe care le-am valorificat atât în articolele menționate, cât și într-o lucrare mai extinsă². În paginile următoare, am ales să redăm în variantă românească doar acele fragmente referitoare la diverse aspecte de viață cotidiană sau la condițiile de călătorie în Principatele Române (România) și în Transilvania, în primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea.

JOHN STOKES

Autobiografia³

Capitolul VI – Comisia Dunării

[...] <În toamna anului 1856> am intrat pe Dunăre și am ajuns la Galați, unde mi-am instalat familia. Am cumpărat câteva paturi, mese și scaune, de care să ne folosim până la sosirea vasului care ne aducea mobila, ceea ce s-a întâmplat peste mai bine de două luni, disconfortul în care am petrecut această perioadă putând fi cu greu imaginat. Servitorii noștri erau toți englezi și nu vorbeau deloc limba țării. Ocupația austriacă⁴ făcea dificilă achiziționarea celor mai elementare produse necesare traiului; de fapt, trupele austriece devorau totul. Carnea era de o calitate atât de proastă, încât ne bazam pe prepararea de *stew irlandez*⁵, uneori pe gătitura unui iepure și pe caviar, acesta din urmă fiindu-ne un aliment de mare folos. Caviarul este obținut din morun, un pește mare cu lungime de 12–15 picioare, care poate fi prins la gurile Dunării. Carnea sa este aspră, oarecum asemănătoare celei de vițel; însă caviarul sau icrele, scoase și mâncate foarte proaspete cu suc de

² Constantin Ardeleanu, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829–1914)*, Brăila, 2008.

³ Traducere după varianta electronică vezi http://members.fortunecity.com/78blencowest/j_stokes.htm (consultat august 2011).

⁴ Din perioada anilor 1854–1857.

⁵ Constând din carne de miel și un amestec de legume.

lămâie, piper și pâine, sunt cu totul excelente. Morunii sunt prinși în felul următor: pescarii întind de-a curmezișul fluviului o parâmă rezistentă de care sunt suspendate, la interval de câteva picioare, frânghii scurte prevăzute cu cârlige mari, având vârful ascuțit, prinse la distanța de câțiva centimetri. Punctele unde au fost atașate frânghiile suspendate sunt marcate prin mici plute din stof. Când morunii se deplasează în aval sau în amonte, ei ating aceste cârlige care îi zgârie; se freacă apoi de ele și sunt prinși în mreajă, iar micile plute de deasupra, care înainte pluteau pe orizontală, se rotesc la verticală. Pescarii de pe mal, care urmăresc plasele, se urcă în bărci și termină peștele folosind harpoanele. [...]

Capitolul VII – Lucrările Comisiei (1857–1860)

[...] <În urma unui atac de febră, în septembrie 1857>, doctorul mi-a recomandat să plec din Galați și să merg la mănăstirea Adam⁶, la vreo 50–60 de mile în interiorul țării, astfel că am plecat cu soția și copiii, iar aerul proaspăt de țară a avut un efect atât de revitalizant asupra mea încât, deși fusesem cărat la trăsură în acea dimineață, spre amiază am putut să mă ridic și să conduc eu însumi. O ședere de o săptămână la mănăstire, unde am fost primiți cu multă ospitalitate, mi-a refăcut pe deplin sănătatea. Maica stareță era d<oam>na Sturdza, membră a uneia dintre cele mai bune familii din Moldova, o bătrânică foarte amabilă, care, în vizitele noastre la Adam, ne-a primit mereu cu cea mai mare cordialitate. Viața la această mănăstire era foarte diferită de cea pe care, în Occident, avem obiceiul s-o asociem cu o instituție de acest fel. Între cele patru ziduri, de care erau înconjurate măicuțele, nu erau construcții mohorâte, ci mai degrabă totul semăna cu un sat de elegante căsuțe de țară situate în grădini agreabile. În fiecare dintre aceste căsuțe locuiau două călugărițe. Maica stareță avea propria casă și o grădină, ca și o micuță capelă. Erau apoi apartamentele pentru străini, în care orice călător care ajungea acolo era găzduit gratuit vreme de trei zile, iar apoi își urma drumul plin de vioiciune. Am fost primiți de maica stareță însăși, iar în anii următori, când îmi trimiteam copiii cu guvernanta și servitorii la mănăstire, obișnuiam să închiriem una sau două dintre căsuțele maicilor, care le erau puse la dispoziție cu grădină cu tot. Mănăstirea era situată într-o zonă încântătoare, frumos împădurită, înconjurată din toate părțile de câmpuri de porumb, cu adieri pure de briză, care făceau traiul acolo foarte agreabil. [...]

Curând după Paștele din 1858, după ce Sir Henry Bulwer⁷ a fost numit ambasador la Constantinopol, guvernul a decis să confere o anume strălucire

⁶ Mănăstire situată în satul Adam, com. Drăgușeni, jud. Galați, una dintre cele mai vechi sihăstiri din Moldova. Potrivit documentelor istorice, mănăstirea a fost ctitorită de căpitanul Adam, la mijlocul secolului al XVII-lea, biserica fiind sfințită la 14 octombrie 1652. În secolele XIX și XX a fost una dintre cele mai importante centre monahale din întreaga țară. Desființată în 1960, mănăstirea este reînființată în 1991, funcționând cu obște de călugări până în 2001, când redevine mănăstire de maici.

⁷ Henry Lytton Bulwer (1801–1872) politician și diplomat britanic, care a ocupat pozițiile de ambasador al Marii Britanii în Spania și Toscana. În 1856, reprezentant britanic în Comisia europeană ce trebuia să investigheze, conform prevederilor Tratatului de Paris, situația Principatelor Române. Din 1858 a fost devenit ambasador britanic la Constantinopol, post în care a rămas până în anul 1865.

plecării lui de la București trimițând vasul H.M.S. „Weser” pentru a-l transporta. Căpitanul Wise mi-a propus să-l însoțesc împreună cu soția mea și să facem prima noastră vizită la București. Am acceptat cu mare bucurie și am fost foarte bine primiți de consulul general, dl. Buchanan⁸, care ne-a primit cordial și ne-a introdus în societatea românească.

În prima seară am mers la un bal mare la casa d-lui și doamnei Oteteleşanu⁹. Istoria acestor oameni este tipică pentru societatea românească. Dl. Oteteleşanu era un mare cartofor, făcuse o avere imensă în acest fel și construisese un palat. Oamenii obișnuiți se adunau în saloane magnifice, dar la etajul de sus era un veritabil „infern”, unde se jucau cele mai diverse jocuri de noroc. Madam Oteteleşanu era o doamnă încântătoare, care își primea oaspeții cu mare distincție; ni s-a spus că era cea de-a doua soție. În vremurile când era sărac, dl. O se căsătorise cu o femeie de teapa lui, care nu știa nimic despre societate și recepții, iar atunci când s-a îmbogățit, această femeie de ispravă i-a spus: „Dragul meu, nu sunt potrivită să ocup locul în societate la care te îndreptătesc averea și marele tău palat. Divorțează de mine și căsătorește-te cu o tânără frumoasă, care va face onoare casei cum se cuvine. Poți să-mi iei o căsuță în apropiere și când te vei simți rău, te voi îngriji”. Și chiar asta a făcut, căci, înainte să plec de la Dunăre, am auzit că și-a pierdut întreaga avere și că biata femeie l-a îngrijit pe patul de moarte: această femeie s-a sacrificat pentru ambiția lui.

N-am stat foarte mult în București, căci Sir Henry Bulwer se pregătea să plece în Anglia. Plecarea formală s-a făcut la bordul vasului de război, dar, cum știa bine că nu se putea baza pe acesta să-l ducă în amonte rapid și în siguranță pentru a ajunge la calea ferată de la Baziaș, căci nu era suficientă apă în zona Porților de Fier pentru a permite trecerea, a aranjat să urce pe fluviu la bordul acestui vas doar câteva mile, până ce avea să fie ajuns din urmă de vasul poștal austriac, pe care avea să-și continue drumul. Cum fluviul era umflat atunci, căpitanul Wise a considerat că putem ajunge până la Turnu Severin, de unde a propus să facem o expediție în Carpați. Cum prezența noastră la bordul lui „Weser”, când acesta îl transporta pe Sir Henry, nu ar fi fost corectă, am decis să plecăm din Giurgiu¹⁰ cu vaporul poștal. Am avut parte de o călătorie plină de aventuri de la București pe timpul nopții. Era foarte întuneric și vizitiul s-a rătăcit; era amuzant să-l vezi orbecăind, aprinzând chibrituri în încercarea de a regăsi drumul. A reușit în cele din urmă și am ajuns la Giurgiu la timp pentru a prinde vaporul poștal. Am ajuns din urmă vasul „Weser” și am schimbat locul cu Sir Henry, care și-a continuat călătoria mai puțin ceremonios la bordul vaporului poștal.

Orașul Turnu Severin este interesant prin faptul că în acest punct traversa Dunărea unul dintre podurile lui Traian. Am găsit vechii piloni ai podului, un pod construit nu din piatră tăiată, așa cum s-a putea presupune, ci din straturi de cărămizi mari și moloz, plasate în splendidul ciment pentru care romanii erau faimoși, care a rezistat efectelor distructive timp de toate aceste secole. Am ajuns la Orșova la frontiera austro-turcă, de unde o călătorie de vreo zece mile în susul

⁸ Buchanan.

⁹ *Otăteliceano*.

¹⁰ *Giurgevo*.

frumoasei văi a Cernei¹¹ ne-a adus la celebrele Băi ale lui Hercule de la Mehadia¹². Auzisem multe despre frumusețea acestui defileu al Carpaților și n-am fost dezamăgiți de ea, dar în privința cazării ignorasem să vorbim cu o gazdă. Sezonul nu începuse încă și, ajungând noaptea, am constatat că toate hotelurile erau închise. Am reușit, cu mare greutate, să fim primiți într-unul dintre ele, după multă muncă de convingere, dar am avut parte de o ședere neplăcută. În anii următori am vizitat acest minunat loc în condiții mai plăcute.

La întoarcere, am făcut un ocol prin munți, astfel încât să traversăm frumosul pas al Cazanelor. Această călătorie a fost interesantă și plină de aventuri. În această zonă sălbatică de munte nu prea există condiții de cazare pentru călători; puținii oameni pe care i-am întâlnit au fost destul de politicoși, dar comunicarea cu ei era foarte dificilă. Vorbeau mai mult românește sau ungurește decât germană, pe care eu o vorbeam acceptabil, iar tovarășii mei deloc. Am ajuns la Dunăre, cum intenționasem, cu câteva mile în amonte de Orșova și am găsit acolo un drum splendid, care mergea de-a lungul malului fluviului. Acest drum, construit de contele Széchenyi¹³, este în multe locuri tăiat în stâncă ce iese perpendicular din apă. Pe malul opus se puteau vedea urme ale drumului făcut de Traian. Aici erau nișe făcute în stâncă pentru a primi bare transversale și traverse pe care au construit un drum din grinzi. Pe drumul lui Széchenyi, poziții similare, tăiate prin explozie, aveau un fund solid din stâncă. Am urcat, în cele din urmă, la bordul lui „Weser” și ne-am început călătoria în naval [...]

<În decembrie 1858 am plecat> într-o căruță de poștă de la Galați, prin Transilvania și Ungaria, spre Viena. Această călătorie a fost interesantă și plină de aventuri. Căruța de poștă în care ocupasem un loc a urmat drumul prin Tecuci și Roman, pe care mersesem și în expediția din Carpați din timpul verii, dar drumurile erau într-o stare atât de proastă încât a durat 16 ore să ajungem la Tecuci, ceea ce căta trecută parcursesem în șase ore. Căruța era trasă de opt cai, dar a trebuit să înhămăm șaisprezece pentru a urca dealul din apropierea Siretului. Tovarășii mei erau curierul de poștă și un soldat moldovean, paza. Îmi luasem provizii, dar nu mă pregătisem cu suficiente haine călduroase pentru o asemenea călătorie în acel moment al anului. Între partea de sus Moldovei și prima poșta din teritoriul austriac a trebuit să traversăm o mică parte a Țării Românești. După ce-am părăsit ultima stație de poștă din Moldova am realizat brusc, pe la zece seara, trezindu-mă dintr-un somn adânc, că stăteam pe loc; privind afară, am constatat că era o ceață densă, că nu vedeam nici vizitiul și nici caii și că eram blocați într-o mlaștină. Nu puteam face nimic în aceste circumstanțe decât să încerc să adorm la loc și să mă țin pe cât de cald posibil, dar frigul și ceața pătrundeau până la oase. În zori mi-am trezit tovarășii și, cum nu era nici urmă de vizitiu sau de cai, am sugerat ca soldatul să se întoarcă la corpul de gardă și să-i determine să readucă caii. Căci, evident, camenii se rătăciseră în timpul nopții, iar când căruța grea se blocase în

¹¹ *Cerna*.

¹² *Herkules Bad of Mehadia*.

¹³ István Széchenyi (1791-1860) a fost unul dintre cei mai importanți patrioți maghiari și artizanul, în calitate de Comisar regal pentru Dunăre, al drumului de-a lungul defileului Dunării. Date biobibliografice și traducerea însemnărilor sale în vol. I al prezentei serii a colecției.

mlaștină, ne-au lăsat baltă și-au mers la căldura stației de poștă, câteva mile în spate. S-a făcut opt! nouă! și nici urmă de cai. I-am sugerat tovarășului meu, curierul, să se întorcă și să-i zorească. „Domnule”, mi-a spus, „am 5.000 de ducați în această cutie”. „Bine”, am răspuns, „știi cine sunt. Nu e probabil să fug cu ei, voi avea grijă de ei până când te întorci”. Prin urmare a plecat și, în cele din urmă, între zece și unsprezece, s-a întors cu caii și am repornit la drum. Nu voi uita niciodată călătoria de aici până în teritoriul austriac. Drumul nu era drum deloc; traversa numeroase cursuri de apă și bolovani uriași, iar oamenii galopau atât de nepăsători încât mă loveam frecvent cu capul de acoperișul diligenței, căci ne bălângăneam în toate direcțiile.

În fine, după vreo două ore, am ajuns la frontiera austriacă și acolo s-a petrecut o schimbare plăcută. De la frontieră încep drumurile militare, care sunt păstrate într-o stare perfectă. A trebuit, desigur, să trecem prin chinul vămii austriece. Au deschis tot ceea ce aveam și mi-au stârnit furia prin felul în care scoteau lucrurile din bagaje. Dar am scăpat și am ajuns la timp în frumosul oraș Brașov¹⁴, în Transilvania. M-am bucurat să rămân vreme de câteva ore în acest loc. Era duminică, așa că am mers la Biserica Neagră¹⁵, biserica protestantă săsească, iar la întoarcere am fost martorul unei procesiuni foarte interesante. Îndreptându-se spre mine, am văzut câteva căruțe trase de boi albi, decorate cu flori și înconjurată de mulțimi de oameni, ducând spre biserică clopotele ce trebuiau repuse acolo. Interesându-mă, am aflat că, cu numai zece ani în urmă, clopotele fuseseră topite de către revoluționarii unguri și transformate în tunuri. De curând se obținuse permisiunea guvernului austriac de a retopi aceste tunuri și de a le returna în clopote, iar acestea erau acum escortate, cu mare triumf și pompă, înapoi la biserică.

La Brașov am devenit puțin neliniștit dacă aveam suficienți bani să ajung până la Viena, așa că am mers la un om de afaceri din acel loc și l-am întrebat, după ce i-am arătat pașaportul, dacă îmi permitea să retrag suma de £20 pe seama Consului nostru general la Viena. Spre uimirea mea, fără vreo altă garanție, mi-a oferit imediat banii pe care-i doream. Am rezervat întreg interiorul diligenței de la Brașov la Sibiu¹⁶ și am pornit, spre seara acelei zile, în plictisitoarea călătorie peste câmpiile Ungariei. Era o noapte teribil de geroasă și la unul dintre punctele de oprire am auzit certându-se o femeie care dorea un loc în diligență. Paznicul îi spunea: „Nu, nu poți primi un loc în interior, este rezervată de un domn care este înăuntru”. Am considerat că era foarte egoist să las afară o biată femeie care dorea un loc și s-o oblig să călătorească afară într-o asemenea noaptea, dar s-a dovedit o companie extrem de neplăcută, o babă nesuferită, care scuipa în toate părțile și mi-a făcut viața grea. Mi-am jurat că n-o să mai fiu niciodată milos. Dar totul s-a terminat și-am ajuns, în fine, la Sibiu.

Acest oraș este minunat așezat, fiind locuit în mare parte de urmașii imigranților sași care s-au stabilit aici cu șapte sau opt sute de ani în urmă. Fete frumoase, plimbându-se în toate direcțiile, formau un contrast plăcut față de

¹⁴ *Kronstadt.*

¹⁵ *Schwarze Kirche.*

¹⁶ *Hermannstadt.*

figurile orientale pe care le văzusem atât de mult în ultimii doi ani; locul mi-a lăsat o impresie plăcută.

La Sibiu am aflat că cea mai rapidă rută spre calea ferată era să iau diligența până la Arad, unde am ajuns fără alte neazuri. M-a interesat, căci era una dintre fortărețele ce au jucat un rol <important> în recentele războaie revoluționare din Austro-Ungaria. [...]

Capitolul VIII – Dunărea (1860–1865)

[...] Iarna <1860–1861> a fost una foarte grea și am petrecut o parte din ea vânând căprioare pe dealurile Dobrogei, unde, în pădurea de lângă o mică așezare ruso-germană, îmi construise o cabană rudimentară. Satul se numea Ciucurova¹⁷ și am petrecut acolo, în diferite anotimpuri, vacanțe fericite. Sportul era unul bun și aventuros, căci mergeam și după porci mistreți și lupi, ca și după căprioare. Vara, copiii puteau să se bucure de trecerea de la aerul plin de praf al orașului la adierea sănătoasă ca de munte [...].

Principala distracție în această perioadă consta în vânat. Prepelite, potârnichi, iepuri, cocoși de pădure și becațe se găseau din abundență în regiunile din jurul Galaților, păsări sălbatice erau în Deltă, porci mistreți, lupi etc. pe dealurile din Dobrogea. Vara am mers de multe ori la vânătoare, am organizat picnicuri și am jucat mult cricket. În timpul căldurilor foarte mari obișnuiam să ne trimitem copiii uneori la Ciucurova, alteori la mănăstirea Adam sau la Mehadia în Carpați; o dată au mers la Constanța și altă dată în Insulele Prinților¹⁸ [...].

Într-o zi, pe la începutul lui ianuarie <1865>, ne-a vizitat d-na Theologos, o englezoaică măritată cu un grec, pe care am întrebat-o dacă se plimbase vreodată cu sania pe Brateș¹⁹ – un lac format la vărsarea Prutului, un afluent al Dunării. A spus că niciodată nu se gândise să facă un asemenea lucru, căci era prea periculos. I-am replicat că iarna trecută mersesem acolo cu săniile în multe rânduri și că era minunat să te plimbi pe gheața netedă, acoperită cu zăpadă, iar apoi i-am sugerat să vină cu noi. Mi-am pregătit sania și am convins-o să ne urmeze cu cea care îi aparținea; iar câțiva ofițeri navali, având sănii închiriate, ne-au însoțit și ei. Cu mine erau soția și alte trei doamne, ca și dl și d-na Standen, care stăteau pe partea din spate a saniei. Coborând spre lac, am fost surprins să nu găsesc traseul bătorit de-a lungul căruia mergeau de obicei țărani pentru a aduce de pe malul celălalt stuf, folositor pentru locuințele lor. Cum însă ultimele șase săptămâni fuseseră foarte geroase și eram convins că gheața era perfect sigură, am intrat cu caii și sania pe lac și i-am dat bătaie. Eram cu mult înaintea celorlalți. Când ajunsesem pe

¹⁷ *Ciucurova*, sat, com., jud. Tulcea.

¹⁸ Nouă insule din Marea Marmara în apropiere de Istanbul, de diverse forme și mărimi, cu relief variat, vegetație abundentă. Dintre ele se remarcă primele două prin importanță și mărime și anume Buyukada și Heybeliada.

¹⁹ *Bratish*.

la jumătatea lacului, care se întindea pe 8–10 mile în fața noastră, am ajuns deodată la o zonă cu denivelări ale gheții unde m-am oprit, căci nu puteam înțelege ce era. Dl Standen mi-a spus: „Lasă-mă să cobor și să văd despre ce este vorba”. „Nu, nu”, am spus, „e un loc curat acolo pe unde pot trece”. Abia ce am apucat să întorc caii, când cei din față s-au dus la fund. Înainte să mă pot măcar gândi cum să-i scot de acolo, caii rotași erau și ei în apă și iată-ne rămași în sanie, la marginea gheții groase, cu patru cai zbătându-se în apă chiar în fața noastră. Imediat am dat doamnele jos de pe sanie și am dezlegat-o de cai, pe care am încercat apoi să-i aducem la mal, dar fără succes. Bruscu, unul dintre rotași l-a lovit în cap, cu copita potcovită, pe unul dintre frunțași, care s-a scufundat mort. Rotașul a venit spre noi la marginea gheții și, cu ajutorul tovarășilor noștri, care ne ajunseseră din urmă, am reușit să-l ridicăm cu propria noastră forță, fără să spargem gheață.

Bietul animal stătea pe picioarele lui, dar era atât de paralizat de frig încât de-abia putea să se miște. Bruscu, și celălalt rotaș și-a lovit frunțașul în același fel: așa că ambii cai de călărie erau pe fundul lacului. Cel mai greu dintre cei doi rotași venea acum spre noi și-am încercat să-l scoatem afară, dar eram atât de obosiți încât, deși l-am tras pe jumătate, a căzut înapoi. Calul aproape ne-a vorbit cu un geamăt agonizant când l-am lăsat să cadă. L-am legat o funie de coadă și-am prins funia de o altă sanie și, ridicând iarăși calul, i-am spus vizitiului să tragă ușor și, cu acest ajutor, am reușit să-l scoatem afară. Era complet istovit din cauza frigului, căci stătuse în apă vreo jumătate de oră și abia putea să se țină pe picioare. Le-am scos hățurile și i-am lăsat să găsească drumul spre casă pe cât de bine puteau.

Cu ajutorul hățurilor, am pescuit cei doi cai de pe fundul lacului. Le-am scos harnașamentul și i-am lăsat să cadă la loc. Am pus doamnele în celelalte sanii și au fost conduse înapoi; apoi am pus harnașamentul pe sania goală și ne-am întors trăgând-o cu mâinile, foarte abătuti, cum se poate imagina. M-am tot gândit la cum de s-a putut întâmpla un asemenea accident și mi-am amintit că, după ce lacul înghețase la începutul lunii decembrie, la cotul Dunării, mai jos de Galați, se formaseră poduri de gheață care făcuseră ca apele Prutului să crească și să se reverse în lac. Acesta trebuie să fi ridicat gheața și să fi produs o falie de-a lungul lacului, iar apa dintre marginile gheții groase reînghețase [...]. Oricum, în pofida acestui ghinion, am petrecut o perioadă foarte plăcută. Am organizat spectacole de teatru în casă, sufrageria fiind prevăzută cu o scenă, și am jucat mai multe piese cu ajutorul ofițerilor navali. Soția mea a pregătit cu multă inteligență costumele, pentru a se potrivi diferitelor personaje, și am jucat *Box și Cox*, *Deaf as a Post*, *Paul Pry* și *Bombastes Furioso*. Cum audiența era formată în principal din străini – greci, germani și francezi – care nu puteau urmări foarte bine dialogurile, am pregătit rezumate în care explicam întreaga piesă, rezumate tipărite și înmânate fiecărui invitat. După ce piesa se încheia, se organizau și dansuri în «salonul» de deasupra. La repetiții, înainte de prezentarea pieselor, obișnuiam să invităm marinarii de pe vasele militare și desigur că și ei puteau intra în hazul piesei. [...]

[...] A fost un alt serviciu pe care am fost fericit să-l ofer comunității engleze din Galați, serviciu care era, cred, unul important. În toți cei 15 ani de rezidență le-am oferit prilejul de a asista, în casa mea, la slujbele de duminică. Oricând s-a putut am primit vizitele clericilor și chiar a doi episcopi de Gibraltar, dar, până în ultimii trei ani, am ținut eu însumi slujbele de două ori în fiecare duminică. În acești ultimi trei ani, am reușit să-i conving pe englezi să ofere stipendii pentru ca un cleric să vină și să locuiască la Dunăre și să viziteze diferitele centre de la Sulina, Constanța²⁰ și Galați la perioade regulate. Reverendul C. La Mothe a sosit în acest scop din Anglia, stând în fiecare loc un anumit număr de săptămâni. Aceasta oferea comunităților englezești din aceste locuri ocazia de a ține ceremonii religioase cum nu fuseseră niciodată înainte. La Sulina, Sir Charles Hartley²¹, care m-a secondat călduros în toate aceste eforturi, a obținut, cu ajutor meu, fonduri pentru a construi o biserică, ce a fost sfințită cum se cuvine de episcopul Harris al Gibraltarului. [...]

²⁰ *Kustendji*.

²¹ Sir Charles Augustus Hartley în (1825–1915), inginer englez, șef al serviciului tehnic în Comisia Europeană a Dunării (1856–1871).

GUSTAV HEINRICH WILHELM RASCH

(1825–1878)

Gustav Heinrich Wilhelm Rasch s-a născut în 1825 la Hanovra și a încetat din viață în 1878, la Berlin. Biografia sa este puțin cunoscută, putând fi reconstituită mai degrabă indirect, pe baza numeroaselor și interesantelor sale cărți și articole. El s-a format ca jurist, a devenit doctor al Universității din Würzburg cu o teză despre magnetism, dar s-a dedicat meseriei de jurnalist și autor de cărți de călătorie. A participat la revoluția din 1848, fiind arestat și întemnițat după ce, inițial, reușise să se refugieze în Elveția și Franța. În timpul exilului la Paris îl cunoscuse pe C.A. Rosetti, în casa socialistului rus A.I. Herzen. După 1848 s-a dedicat meseriei de jurnalist, scriind reportaje despre clasele inferioare ce locuiau în cartierele mărginașe ale Londrei, Parisului și Berlinului, adunate în volume apărute în 1865, 1868 și 1871. Cât privește literatura de călătorie, ea a ocupat un loc însemnat în opera lui Gustav Rasch, acesta decriindu-și voiajele făcute în Germania, Spania, Imperiul Otoman și Peninsula Balcanică, pe care le-a completat cu considerații de ordin personal privind oamenii și locurile vizitate. Politic, Gustav Rasch a aparținut stângii europene, fiind un simpatizant al ideilor lui Karl Marx și Friedrich Engels.

Călătoria lui Gustav Rasch în spațiul locuit de români a avut loc în primăvara anului 1866, în timpul Locotenenței Domnești. Inițial, el a scris, în același an, un scurt articol referitor la voiaj pentru influenta revistă germană *Die Gartenlaube*, ce apărea la Leipzig. Ulterior, relatarea despre călătorie a fost inclusă în volumul *Die Völker der unteren Donau und die orientalische Frage*, tipărit în 1867. Diferența dintre cele două texte este surprinzătoare. Probabil sub impresia momentului istoric, portretul făcut în articolul din 1866 domnitorului Alexandru Ioan Cuza și colaboratorilor săi, îndeosebi cel al lui Cezar Liebrecht, pe care Gustav Rasch a încercat să îl viziteze în închisoare, a fost necruțător. Astfel, corupția cercurilor conducătoare a fost pusă în oglindă cu meritele noilor guvernanți. În schimb, în cartea din 1867, dedicată unei călătorii ce a mai inclus Serbia și Ungaria, el a insistat asupra contrastelor văzute în București – „contrast” între lumea orientală și cea occidentală ce se împleteau deja de decenii în societatea românească. Cea mai mare parte din însemnările despre români, cu unele mici deosebiri, au fost reluate de autor în lucrarea *Die Türken in Europa*, publicată în 1873.

Pe lângă propriile observații și discuții cu reprezentanți ai comunității germane din București, Gustav Rasch a consultat și citat mai multe relatări de călătorie, precum cele ale lui J.D.F. Neigebauer, Anatol Demidov, G. Le Cler, A. de Gerando, J.G. Kohl, precum și lucrări ale lui Mihail Kogălniceanu.

Despre Gustav Rasch a scris Gheorghe Haupt, *Din istoricul legăturilor revoluționare româno-ruse 1848–1881*, București, Editura Academiei R.S.R., 1955, p. 76–77.

O zi la București¹

p. 409

Când, în noaptea de 11 februarie 1866, mereu demnă de amintit pentru istoria României, guvernul principelui Cuza a căzut la București sub îndrăzneța lovitură a câtorva conspiratori, locotenența domnească² a poruncit ca în dimineața următoare să fie deschisă și cercetată exact pușcăria³, închisoarea pentru pedepse și cercetări din București. Și ce s-a găsit acolo? Printre bandele de hoți și tâlhari, ce erau condamnați din pricina tuturor fărădelegilor obișnuite, s-au găsit cam cincizeci de oameni care nu se aflaseră niciodată în fața unei curți de justiție românești, ci doar se făcuseră vinovați de delictele de a fi „incomози” sau de a nu „iubit” guvernul lui Cuza, după cum nu s-au putut găsi aproape o sută de hoți și tâlhari ce fuseseră condamnați de tribunalele românești la pedepse lungi cu închisoarea pentru omoruri, jafuri, hoții, șantaje și violuri, asta cu toate că administrația închisorii îi trecuse pe toți ca fiind în listele de prezență. Descoperirea era cu totul caracteristică pentru un guvern care, în cei șase ani ai existenței sale, făcuse o afacere oficială din fraude, din furtul din banii statului, din nimicirea funcționarilor în justiție și în toate ramurile administrației, din neglijarea intereselor economiei țării, din violarea zilnică a libertăților constituționale, din abuzarea tuturor elementelor care i se opuneau și dintr-o risipă generală. Istoria acelor țări nefericite de la Dunărea de Jos, care sunt denumite azi, după unirea lor statală și politică cu un nume, „România”⁴, ce se trage de la străvechiul nume al locuitorilor lor propriu-zis, ce își trag neamul din rasa latină, de la romani, este atât de plină de acte de violență de toate felurile, cum este istoria a puține popoare din Europa; dar chiar și în această istorie a suferinței României, guvernul lui <Alexandru Ioan> Cuza formează o pagină ce poate face epocă prin distrugere. Pușcăria din București a văzut victimele acestui guvern, după cum astăzi a primit între zidurile ei pe cel mai puternic ministru și cel dintâi favorit al tiranului răsturnat. Cezar Liebrecht⁵, fost servitor, chelner, codoș⁶, apoi director general al poștelor și director general al telegrafului în Moldova și Țara Românească, maior în armată, deosebit de apropiat și favorit al lui Cuza, în timpul celor șase ani ai domniei acestuia, cel mai puternic om și cel mai mare tâlhar din România, își ispășește acolo cei zece ani de pedeapsă cu închisoarea la care a fost condamnat după răsturnarea protectorului său din pricina nenumăratelor delictе de drept comun. O Nemesis⁷ răzbunătoare domnește peste istoria Europei de mai mult de jumătate de secol; ea l-a doborât și pe Cezar Liebrecht.

¹ Traducere după Gustav Rasch, *Ein Tag in Bukarest*, în „Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt”, Heft 26, 1866, p. 409–411.

² *Statthalterschaft*.

³ *Buskarie*.

⁴ *Rumänien*.

⁵ *Căsar Liebrecht* (1820–1890), ofițer, director general al poștelor și telegrafelor, apropiat al lui Alexandru Ioan Cuza.

⁶ *Kuppler*.

⁷ Zeița răzbunării din mitologia greacă

În tovărășia unui prieten, inspectorul general al drumurilor și construcțiilor de drumuri din Țara Românească, domnul Weirach⁸, unul din acei pionieri ai culturii și civilizației germane în Europa răsăriteană, căruia am să-i mulțumesc foarte mult pentru studiile asupra situației de acolo din timpul scurtei mele șederi în Principatele dunărene, am mers pe străzile desfundate ale Bucureștilor, pentru a vizita pușcăria. Pușcăria se găsește la cel mai sudic punct de intrare în marele oraș – care, la un număr de locuitori de 200 000 de oameni, cu stilul său de construcție oriental, întins, cu grădinile, maidanele întinse, mahalalele ca niște sate, ocupă poate o suprafață mai mare decât Parisul – în apropierea acelor mari cazărmi pe care Cuza le-a construit pe o ridicătură de pământ, pentru a le folosi în caz de nevoie ca un Zwing-Uri⁹ împotriva orașului răsculat. Plimbarea noastră ne-a condus printr-o parte însemnată a deosebitului oraș, ce prin stilul său de construcție, în modul său de viață, în gusturile sale și în plăcerile sale vinovate unește Orientul și Occidentul.

Doar în centrul orașului se putea vorbi despre o anume regularitate a străzilor, dar chiar și aici se înălțau barăci cu un cat, așa cum se văd în toate orașele orientale, pe lângă palate ridicate după gustul modern european, ale căror ferestre aurite străluceau în soarele oriental printre grădini încântătoare cu pajiști înmiresmate, paturi de flori colorate și fântâni elegante și pâlcuri de copaci mândri, printre grămezi de moloz și clădiri dărâmate și prăbușite, la marginea maidanelor care nu fuseseră niciodată nivelate. O biserică în stil bizantin era ca și terminată; dar nu fuseseră demolate barăcile și <construcțiile> de lemn ce îi desfigurau în cel mai cumplit mod <părțile> laterale. Bălți adânci se găseau în mijlocul străzii; trotuarele lipseau cu totul sau, acolo unde, în mod excepțional, erau disponibile, erau înguste ca un gând și la fel de desfundate ca un pod de bărne.

Am intrat într-o curte mare, unde erau plantați copaci umbroși. În jur se ridicau clădiri mândre, cu pridvoare susținute pe coloane. Clădirile impozante formau marele spital pe care principele Brâncoveanu l-a construit și înzestrat din plin. În ridicarea și fondarea instituțiilor de binefacere, aristocrația românească s-a distins mereu. Nici nu părăsisem întinsul complex de clădiri de pe cealaltă parte, când ne aflam într-un maidan, ale cărui laturi erau acoperite de ruinele unei clădiri ce se asemăna unei mănăstiri, iar în mijlocul ei se înălța o capelă mică, deosebită, în ale cărei coloane de o formă deosebită și ziduri acoperite cu imagini colorate și stucaturi nu se putea regăsi un stil arhitectonic anume. Erau ruinele unei mănăstiri cu a cărei dărâmare se îndeletniceau pentru a vinde fostul loc sfânt ca loc de construcție. O grădină amenajată cu mult gust înconjura // o biserică ridicată în stil p. 410 bizantin, cu turlă strălucitoare, din metal. Era biserica Sf. Dimitrie; grădina înfloritoare fusese până de curând un cimitir părăsit. Dar chiar vis-a-vis de biserică era un loc mare, cu grămezi de moloz. Un speculant¹⁰ cumpărase barăcile ce se aflau acolo pentru a le dărâma și a construi case în locul lor. Bani i se terminaseră și acum maidanul putea rămâne în aceeași stare poate zi și noapte. Acum, acestea

⁸ Karl (Carol) Weirach sau Wairach, inginer, arhitect, fost arhitect al Craiovei.

⁹ Fortăreață în Alpi, în Elveția centrală, ridicată începând cu secolul al XIII-lea.

¹⁰ *Speculant*.

sunt contrastele ce se întâlnesc peste tot în orașele Orientului! Printr-un șir de pasaje înguste și curți murdare printre pâlcuri de case, de a căror existență chiar nu avusesem idee, însoțitorul meu m-a condus deodată în strada principală a Bucureștilor, Podul Mogoșoaiei. Grămezile de moloz, barăcile, maidanele dispăruseră dintr-o dată, ca prin farmec; amândouă părțile străzii purtau un veșmânt cu totul european. Case impozante, cu două și trei etaje, cu prăvălii și magazine la parter; firme și inscripții germane, românești și franțuzești. Trăsuri elegante, <la care erau> înhâmați cai frumoși, cu doamne frumoase <șezând> pe banchete, <purtând> cele mai moderne toalete pariziene, merg alături de calești deschise, cu doi cai, în care stau ofițeri în uniforme de bun gust, croite pe jumătate după model franțuzesc, pe jumătate după cel austriac; toată lumea de aici merge cu trăsura, este un tropăit de copite înfiorător. Cu greutate ne strecuram pe trotoarele înguste pe lângă trăsurile grăbite, pentru a găsi și noi o birjă la următoarea stație.

Orientul s-a transformat deodată în Occident și mai apare doar prin câțiva țigani, cu zdrențele lor, și greci, cu portul lor tradițional, cu fustanela albă, cu falduri și tunica multicoloră, brodată cu aur, care se strecurau pe lângă noi. Inspectorul general, care este de douăzeci și cinci de ani în Țara Românească și cunoaște țara și oamenii, cum puțini <pot spune>, este neobosit în explicații și în descrierea detaliilor interesante. Deodată, într-o piață largă apare o casă mare, construită în cele mai nobile stil.

Mi-a spus: „acesta este teatrul din București, în clădirea impozantă aveți o dovadă că orașul s-a schimbat de douăzeci de ani. Atunci când am venit în țară, acolo era o colibă sărmană. În colibă locuia un român sărac, a cărei singură proprietate consta dintr-un cal, cu care făcea căraușie. Vedeți acolo, copacii din spatele operei?”

„Desigur; sunt pâlcurile de copaci din frumoasa grădină Cișmigiu. Dar de ce îmi atrageți atenția asupra copacilor?”

„Acum douăzeci de ani această frumoasă grădină era o mlaștină oribilă, iar din stufărișul mlaștinii au venit într-o iarnă rece lupii și i-au mâncat bietului Marin, calul din grajd. Dar să ne oprim, iată o birjă! Să mergem acum spre pușcărie”.

O birjă de două locuri, deschisă, tocmai venea dinspre colțul străzii. Ne-am urcat și, după o jumătate de ceas de călătorie rapidă, ne-am oprit la cel mai sudic capăt al orașului, în fața unui grup de clădiri albe, cu un cat, ce erau înconjurate de un zid zugrăvit în alb. În fața porții de intrare din lemn stăteau doi paznici, cu arma pe braț. În spatele acelor ziduri zugrăvite în alb se găsea faimoasa închisoare a Bucureștilor, pușcăria. *Buskarie* înseamnă, de fapt, o fabrică de praf de pulbere și arme. În timpul stăpânirii turcești, clădirile în care constă astăzi închisoarea fuseseră cazărmi și fabrici de arme. Numele din vremurile turcilor i-au rămas până astăzi.

Paznicii ne-au făcut greutate atunci când, fără prea multă vorbă, am vrut să intrăm în închisoare prin poarta de lemn și au cerut, pentru acesta, să le arătăm o poruncă scrisă. Dacă aș fi avut idee de un asemenea simț al ordinii într-o închisoare valahă, atunci mi-aș fi obținut una de la colonelul Haralambie¹¹, unul dintre cei trei

¹¹ Nicolae Haralambie (1831–1908), ofițer superior, membru al Locotenenței Domnești (11 februarie – 10 mai 1866).

locotenenți domnești, căruia îi făcusem o vizită cu o zi înainte în fostul palat al lui Cuza. Dar nu mă gândisem la așa ceva. Nici chiar numele și poziția înaltă a însoțitorului meu nu a putut să îmi miște pe cei doi fii înarmați ai României pentru a-i împinge la o greșală de la disciplina militară, în cele din urmă a fost chemat cel mai înalt slujbaș al închisorii care, când a auzit numele inspectorului general, a mijlocit în favoarea noastră. Poarta de lemn s-a deschis și am intrat în curtea închisorii. Pentru o clipă am fost uimit de priveliștea ce mi se desfășura dinainte. Pe drumul către pușcărie, însoțitorul meu îmi povestise despre pedepsele groaznice ce intraseră în dreptul penal valah în urmă cu treizeci de ani, sub suveranitatea turcească. Îmi descriesese teribila execuție prin tragerea în țepă și tăierea mâinilor. Mi-a spus: „și azi puteți vedea în Țara Românească nefericiți cărora li s-au tăiat, pe atunci, mâinile, ca pedeapsă pentru jafuri și furturi. Dreptul penal era pur și simplu oriental”. Din acele vremuri s-au scurs abia câteva decenii, azi codul penal românesc deja nu mai cunoaște pedeapsa cu moartea, iar prin blândețea principiilor și pedepselor sale stă mult deasupra multor coduri penale din Europa civilizată! Astfel încât credeam că voi găsi și aici carcere întunecoase și gropi teribile, dar am văzut o curte plantată cu copaci, înconjurată de o clădire de patru etaje, zugrăvită în alb, ce avea chiar un aspect prietenos. Prin curte mergeau vreo douăzeci de prizonieri, sporovăind între ei.

L-am întrebat pe slujbașul închisorii care ne însoțea: „deci, toți prizonierii din pușcărie se pot plimba prin curți?”

„Toată ziua până la ceasurile opt seara, domnul meu”, mi-a răspuns funcționarul.

„Și Liebrecht, ministrul lui Cuza, are această îngăduință?”

„Desigur, domnul meu, dar el încă nu a folosit-o”.

Am cerut deci să îl văd pe cel care până de puține luni <fusese> cel mai puternic ministru. Slujbașul a regretat că nu îmi putea îndeplini această dorință. Mi-a spus, arătându-mi cu mâna către clădirea din mijloc: „locuiește acolo, în camera cu două ferestre de lângă ușă; poate iese la fereastră. Camera este amenajată pentru locuit”.

Amândouă ferestrele aveau atârinate perdele. Între timp, inspectorul general mi-a arătat printre prizonierii prezenți în curte câteva persoane cunoscute lui, câțiva hoți, falsificatori și câțiva clerici condamnați din pricina comportamentului împotriva bunelor moravuri. Niciunul dintre aceștia nu purta straie de deținut; fiecare era în propriile sale haine.

„Și cine era de fapt Liebrecht, ce era el și cum a fost cariera acestui favorit al fostului dumneavoastră domn¹²?”, l-am întrebat pe însoțitorul meu.

Inspectorul general mi-a povestit, în timp ce ne plimbam în sus și în jos prin curtea închisorii, despre Cezar Liebrecht. El mi-a spus: „Liebrecht nu era german, așa cum ar lăsa să se creadă numele lui, ci belgian de origine. A venit în țară ca valet de cameră și a fost, nu știu de ce, gonit de stăpânul său din serviciu. Apoi a intrat chelner la o cafenea din Galați¹³. Acolo l-a cunoscut pe Cuza, pe când acesta ocupa funcția de ispravnic¹⁴ la Galați. Se pare că i-a făcut niște servicii secrete,

¹² *Hospodar.*

¹³ *Galacz.*

¹⁴ *Die Stelle eines Praefecten.*

destule, încât Cuza să îl angajeze în administrație. Când Cuza a devenit domn, l-a chemat la București, iar fostul chelner de la biliard a făcut o carieră strălucitoare într-un timp scurt. Liebrecht a devenit inspector general al poștelor, director al telegrafului, maior în armată. Pe lângă acestea el era favoritul atotputernic al domnului, omul său de încredere în orice privință. Dacă risipa, fraudă din banii publici, libertinismul și delăsarea tuturor intereselor țării au caracterizat acești șase ani ai domniei, atunci Liebrecht a fost imaginea¹⁵ acestei perioade. Doamnele care erau văzute dimineața în audiență la Cuza, în timp ce Liebrecht ședea în anticameră, pentru ca stăpânul său să nu fie deranjat, puteau fi adesea văzute în seara de dinainte în palatul lui Liebrecht. V-am arătat ieri palatul; este cea mai impozantă casă din București. Foarte aproape ați văzut casa principesei Maria Obrenovic¹⁶; era, în același timp, «prietena» maiorului și a domnului. Scrisorile găsite în palatul lui Liebrecht nu lasă nici o îndoială asupra acestei relații. Prințesa este dintr-o familie moldovenească bine-văzută, s-a bucurat de o educație bună, este o femeie de spirit și frumoasă, de o statură înaltă, zveltă și totuși cu forme pline; are ochi ageri, păr frumos, un cap interesant; în ciuda tuturor acestora este o femeie cu totul obișnuită. Aceeași legătură i-a reunit pe Cuza, pe favoritul său și pe p. 411 iubita sa; era // urzită pe jumătate din dorință, pe jumătate din avariție joasă. Generalul Florescu¹⁷, al cărui palat l-ați văzut la Grădina Cișmigiu, șeful poliției, Marghiloman¹⁸, colonelul Pisoski¹⁹, francezul Balliot, toți sunt din același aluat, nici unul nu era altfel. Ce se poate deci spune despre corupția din toate cercurile funcționărești, când șefii erau asemenea oameni? Dar dintre toți, Liebrecht a fost cel mai neprevăzător. S-au găsit în palatul său descrieri scrise de mâna sa ale tuturor afacerilor pe care le-a făcut cu banii statului pentru punga lui; s-au găsit chiar note despre afacerile pe care încă spera să le facă în viitor. Alături s-au găsit o grămadă de scrisorie de dragoste, care au compromis în cel mai înalt grad multe doamne de aici. Dar iată-l pe Liebrecht”.

Am privit către camera pe care slujbașul închisorii mi-au arătat-o ca închisoarea maiorului. La fereastră a apărut pentru câteva minute silueta puternică a unui bărbat de patruzeci de ani. Fața era deosebit de obișnuită, trăsăturile crude și aratând răutate.

Mirat, mi-am privit însoțitorul. Am spus: „Acesta era maiorul? Nu le înțeleg pe doamnele din București. Dar a fost, până la urmă, favoritul atotputernic al domnului!”.

Silueta de la fereastră s-a retras. Slujbașul închisorii s-a apropiat din nou de noi, pentru a ne conduce prin celelalte curți. Erau de obicei mai mari decât curtea în care intrasem. Înfățișarea exterioară a clădirilor și a curților era aceeași. Mai înainte, toate casele din București erau construite doar cu un cat, din pricina

¹⁵ *Prototyp*.

¹⁶ Elena Obrenovic, născută Catargiu (1831–1879), căsătorită cu prințul sârb Milos Obrenovic, mama regelui Milan I (1854–1901, principe între 1868–1882 și rege al Serbiei 1882–1889).

¹⁷ *Floresco*. Ion Emanoil Florescu (1819–1893), ofițer de carieră și om politic conservator, unul dintre creatorii armatei române moderne.

¹⁸ Mihail Marghiloman (1819–1880), prefect al poliției Bucureștiului între 1863–1864.

¹⁹ *Pisotzki*. Nicolae Pisoski, ofițer și om politic apropiat lui Alexandru Ioan Cuza.

cutremurelor; în vremurile mai noi, construirea clădirilor a devenit mai ușoară. Prizonierii se plimbau cu totul nestânjeniți și prin celelalte curți; nimeni nu îi silea să rămână în dormitoare comune, care erau spațioase și curate. Salutului nostru îi răspundeau în cor cu un „să trăiți²⁰!” sau „să fiți sănătos²¹!”. Între timp, însoțitorul meu mi-a povestit lucruri de mirare din istoria secretă a pușcării din timpul domniei lui Cuza. Acolo era un hoț ce fusese condamnat la închisoare pe viață. Într-o zi, șeful poliției, Marghiloman, a emis certificatul de moarte al hoțului, care spunea că acesta ar fi murit în pușcărie. Dar actul de moarte era fals. Funcționarii îl falsificaseră la cererea șefului poliției. Hoțul a dispărut din listele închisorii; astfel, Marghiloman a devenit moștenitorul său.

Inspectorul general a completat: „hoțul trăiește și azi, bine sănătos, în Moldova. Radu Anghel²² era un căpitan de bandiți faimos. Multă vreme a semănat nesigurantă în partea de nord a Țării Românești, ceata lui a ajuns cu jafurile până la porțile Târgoviștei²³. Toate strădaniile dorobanților de a-l prinde pe el și ceata lui au fost zadarnice. Perchezițiile făcute după noaptea de 11 februarie au adus informații și despre acesta. Prefectul de Târgoviște era un cumnat de-al lui Marghiloman și era în dragoste cu fata căpitanului de tâlhari. Prin iubita sa înștiința banda despre toate căutările dorobanților mereu dinainte și cu precizie. Te poți deci mira că, în timp ce hoția fusese aproape cu totul distrusă înainte de venirea lui Cuza la domnie, aceasta înflorea din plin la sfârșitul guvernării sale? Acum, la București, nu mai există nici o îndoială că uciderea popularului și moralului ministru Catargiu²⁴, care a fost împușcat în plină stradă în trăsura sa, a fost aranjată de însuși Cuza, deoarece se temea de marea popularitate a omului <politic> și deoarece cinstea și corectitudinea sa erau o piedică ce trebuia înlăturată din drum. Câțiva ani mai târziu, în toată România, era un secret public faptul că a câștiga orice proces depindea de suma pe care părțile o puneau pe masa judecătorului înainte de sentință, iar Cuza a părăsit țara cu sume ce îi asigură rente anuale de sute de mii de ducăți”.

Regulile din pușcărie erau în general neobișnuit de umane, chiar mai umane decât le-am găsit în închisorile franțuzești. Prizonierul putea lucra în ateliere comune sau își umplea vremea după cum avea chef și înclinație. Hrana pe speze proprii îi stătea la îndemână, dacă avea bani – maiorul Liebrecht mânca de la un restaurant bucureștean – altfel primea carne zilnic și hrană suficientă. Codul penal românesc este, se știe, *Code pénal* franțuzesc²⁵. În ziua în care am vizitat pușcăria, numărul prizonierilor cuprindea ceva peste patru sute.

Ne-am urcat iar în trăsura ce oprise în fața porții închisorii, pentru a merge din nou în centrul orașului, căci mai doream să îi fac o vizită ministrului Cultelor,

²⁰ *Moegen Sie lange leben.*

²¹ *Moegen Sie gesund sein.*

²² *Radu Angel* (1827–1865), haiduc celebru în epocă, pictat de Mișu Popp.

²³ *Tirgowesti.*

²⁴ *Catardji.* Barbu Catargiu (1807–1862), jurnalist și politician de orientare conservatoare, a condus în 1862 primul guvern unic românesc. A fost împușcat la 20 iunie 1862 de Gheorghe Bogati în timp ce trecea cu trăsura pe sub turnul-clopotniță din dealul Mitropoliei, fiind însoțit de prefectul Poliției Capitalei, Nicolae Bibescu.

²⁵ Cunoscut și drept Codul Napoleon, intrat în vigoare în decembrie 1864.

Rosetti²⁶, pe care îl cunoscusem deja cu cincisprezece ani în urmă ca fugar la Paris. În pușcărie mi-a trecut din nou prin fața ochilor o bucată din ultima perioadă a istoriei de suferințe a României. I-am spus însoțitorului meu, care în timpul drumului îmi zugrăvea descrieri noi din timpurile rușilor și ale turcilor: „cu adevărat trebuie recunoscut faptul că poporul român, după asemenea oprimări, abuzuri, jafuri, după o asemenea ruină materială și morală din timpul mai multor secole, încă posedă o mare tenacitate și o mare putere de viață, pentru a sta încă drept și a lupta cu o asemenea energie pentru libertăți și independență națională”.

Inspectorul general mi-a răspuns: „cu siguranță, și trebuie să te umpli de o adevărată apreciere în fața acestui număr mic de bărbați care au pregătit lovitura în timpul guvernului lui Cuza, care l-au răsturnat pe hospodar și pe trabanții săi într-o noapte și care, cu o asemenea energie, cu o asemenea lipsă de egoism și o asemenea dăruire au preluat frâiele. Este colonelul Haralambie, viteaz, altruist, drept, fără vreo urmă de egoism, sărac – știți, l-am rugat să îl vizitați la palatul guvernamental deoarece vizita dumneavoastră l-ar putea stânjeni în locuința sa sărăcăcioasă; este Ion Ghica²⁷, fostul bey de Samos, un om cu un mare talent organizatoric, un geniu, plin de inteligență și cunoaștere, tot pe atât de puternic, cât este de plăcut și demn de a fi apreciat; este fratele său, Dimitrie Ghica²⁸, ministrul de interne; Sturdza²⁹, ministrul lucrărilor publice, neobosit la muncă, oameni cu experiență așa cum doar îți poți dori; sunt Golescu, Rosetti, Lecca³⁰, Brătianu³¹, toți liberali³² – toți au trăit ani lungi ca pribegi în străinătate, și Ghiculeștii – care și-au jertfit toată viața viitorului acestei țări nefericite. Nici unul dintre ei nu a luat nici un ducat în timpul în care au condus guvernul; bogații dintre ei au dat sute de mii din propriile mijloace; săracilor dintre ei a trebuit să li se impună cu forța un venit”.

Trăsura a oprit. Mă aflu în fața casei lui Rosetti, pentru a-l vizita pe pribegul de la Paris care conduce astăzi civilizația și cultura României, ce înflorește din nou.

²⁶ Constantin A. Rosetti (1816–1885), om politic liberal, ziarist, academician. Între 11 februarie 19 iulie 1866 a fost ministru al Cultelor.

²⁷ *Johann Ghika*. Ion Ghica (1816–1897), revoluționar pașoptist, om politic liberal, memorialist și economist.

²⁸ *Demeter Ghika*. Dimitrie Ghica (1816–1897), om politic liberal, prefect al Poliției (1854), primar al Bucureștiului (1857–1861), luptător pentru unire, membru al Divanului ad-hoc și al Adunării electivă din Țara Românească, prim-ministru și ministru în mai multe guverne.

²⁹ *Stourdza*. Dimitrie Alexandru Sturdza (1833–1914), om politic liberal, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice (martie–aprilie 1859), ministrul Lucrărilor Publice (ianuarie–mai 1861, mai 1866–februarie 1867), ministru al Finanțelor, al Afacerilor Străine și prim-ministru în mai multe rânduri, membru al Academiei Române.

³⁰ Dimitrie Lecca (1832–1888), ofițer și om politic liberal.

³¹ *Brătiano*.

³² *Freisinnig*.

Capitolul al VIII-lea

România și românii

p. 164

Turnu Severin se numea primul oraș de pe malul românesc, unde a acostat vasul cu aburi care mă ducea de la Orșova către Giurgiu. Primul oraș românesc! Deși o ploaie sănătoasă ridica praful, m-am grăbit să ies din cabină pe punte. În ciuda ploii, eram curios despre primul oraș românesc pe care urma să îl văd. Chiar mai înainte citisem în ghidul unui călător, care dorea <să ajungă> la Constantinopole – cred că era acel Murray³⁴, <ce se găsește> inevitabil la toți englezii – că Turnu Severin ar fi un sat ce consta din câteva colibe sărmene și ar data chiar din vremea împărăției romanilor. Dar cât de mirat am fost, când, în loc de cocioabele sărace și murdare, am văzut trei clădiri mari, impozante, în spatele cărora se întindea, pe un deal înverzit, un șir lung de case prietenoase.

– Acesta este Turnu Severin?, l-am întrebat pe căpitanul care stătea pe pasarela pe care câțiva pasageri părăseau vasul, fiind de părere că nu am auzit bine.

– Desigur, domnul meu, primul oraș românesc!

– Românesc?

Căpitanul nu mi-a mai răspuns, ci a părut mai degrabă că se miră de neîncrederea mea, tot atât ca și mine de priveliștea celui dintâi oraș din România.// p. 165 În acea clipă, un bărbat a venit în fugă pe pasarelă, mi s-a părut că recunosc un localnic, și l-a întrebat pe căpitan dacă nu dorea să cumpere cărbune de la el; a propus un preț mic. Căpitanul a respins oferta; dar, înainte ca cel dintâi valah pe care îl văzusem în călătoria mea să poată fugi de pe pasarelă, l-am apucat de pulpana hainei:

– Spuneți-mi, domnule, cel de colo este Turnu Severin și ce sunt clădirile acelea? l-am întrebat.

– Desigur, aceea este vama, cealaltă este agenția, iar cea de-a treia este un antrepozit, mi-a răspuns.

– Și câți locuitori are deci orașul?

– Acum, mulți, foarte mulți, Țara Românească este mare, numărul nu vi-l pot da. [...]

Cu totul surprins de ceea ce văzusem, am mers mai departe. Probabil că datele din <ghidul> Murray în care citisem despre colibe murdare erau deja vechi de câțiva ani, iar între timp Țara Românească și Turnu Severin „deveniseră mari”, după cum spusese negustorul de cărbune! Seara, la ceasurile șase, vasul cu aburi a ajuns la Giurgiu, [...] stația fluvială pentru București. Am scos, pentru consultare, propriul meu ghid de călătorie și am descoperit că autorul acestuia descria Giurgiu

³³ Traducere după Gustav Rasch, *Die Völker der unteren Donau und die orientalische Frage*, Breslau, Verlag von Joh. Urban Kern, 1867, p. 164–213.

³⁴ John Murray (1808–1892), editor englez care a lansat în 1836 o serie de ghiduri de călătorie sub titlul general *A Handbook for Travelers on the Continent*.

p. 166 așa cum era orașul // în urmă cu șase ani. [Urmează descrierea unei așezări cu bordeie de lut și copiii cerșind, preluată după ghidul Murray].

Am privit la câteva clădiri de piatră, mândre, iar în fundal orașul, cu casele prietenoase, înconjurată de grădini și pâlcuri de copaci. Iar acolo se întindea un șir lung de căruțe, ce trebuiau să-i transporte pe cei sosiți cu vasul cu aburi până la București, <printre care și> două trăsuri de poștă, cu coviltir, interior și banchetă – cele mai bune trăsuri de poștă prusiene nu arătau la fel de bine – calești de două și de patru locuri, echipaje și căruțe cu coviltir; dar o *Carouzza* nu am zărit printre ele. Știe cititorul, totuși, ce este o căruță? Căruța este un car mic, îngust, ce este așezat pe o osie, cu patru roți ce arareori au o înfățișare cu totul rotundă.

p. 167 Poștalionul românesc aleargă cu cei patru sau șase cai înhâmați la fel de bine // peste lemn și piatră, nu pe drum, căci străzi și drumuri nu există, iar călătorul este adesea în pericol de a fi aruncat la pământ din căruță, din pricina numeroaselor zguduiri, pe care le asigură călătoria pe pământul tare; de acestea, vizitiul poștalionului nu se ocupă deloc, până când se întoarce o dată și observă că și-a pierdut călătorul. Așa se călătorește în Valahia, mi s-a povestit, și tot astfel am văzut adesea în imagini. Și unde rămăsese căruța? Am dorit să aflu ce se alesese de soarta căruței de la un vizitiu agil și prietenos, care m-a invitat, în cazul în care intenționez să călătoresc spre București, să urc în trăsura lui de poștă, vopsită în roșu, cu un interior comod aranjat.

– O, mi-a spus, se mai găsește doar pe câteva drumuri lăturalnice ale Valahiei; așa se spune, dar eu nu o cred. [...]

Dar trăsura de poștă la care erau înhâmați opt cai mici de rasă românească, s-a pus în mișcare, iar prietenosul <oraș> Giurgiu, care nici prin străzile sale nu trădase aspectul pe care le arătase de pe Dunăre, suferind doar la un pavaj atât de

p. 168 grosolan, cum nu mai găsisem în nici un alt // oraș european, rămânea în urmă în timp ce <trăsura> mergea înainte într-o goană nebună, prin seara ce se lăsa.

Doar prin stepa africană mai mersesem atât de repede ca în Valahia. Distanța dintre Giurgiu și București se face în șapte ceasuri. Era aproape miezul nopții când am ajuns la București.

Dacă se aruncă o privire asupra orașului București de pe terasa fostei mănăstiri Cotroceni³⁵, reședința de vară a principelui României³⁶, priveliștea ce se desfășoară în fața ochilor privitorului, pe toată lungimea orizontului, către sud, este fantastic de frumoasă, o imagine de un orientalism luxuriant și o grandoare de basm, mai ales când soarele de seară ce apune se afundă în culorile aprinse și în nuanțele orientului. Reflexele roșii ale luminii soarelui joacă pe sutele de cupole de metal ale bisericilor ortodoxe și le transformă în <luciri> de aur și argint; pe biserici scânteiază cruci de aur, altfel ar putea fi luate drept chioșcuri în grădinile unui sultan; lângă biserici se înalță ruinele mănăstirilor, în forme arhitectonice deosebite; între ele case albe, cu linii ca ale palatelor, cu acoperișuri plate; pe un deal se înalță o biserică <de construcție> bizantină, lângă și între ruine; un alt șir de

³⁵ Mănăstirea Cotroceni, ctitorită în 1682 de către Șerban Cantacuzino (1678-1688). Din 1863, reședință de vară a lui Alexandru Ioan Cuza, apoi a lui Carol I.

³⁶ *Fuersten von Rumaenien*.

dealuri este încoronat cu clădiri în stilul cazărmilor moderne; din loc în loc, în imagine, admirăm Occidentul în casele europene de trei caturi, // cu acoperișuri de p. 169 țigla roșie; toate spațiile dintre cupolele scânteietoare, palatele albe, ruinele mănăstirilor și casele europene sunt acoperite cu podoabe de frunze verzi, ce se ridică din coroanele copacilor, ce se unduiesc în vântul de seară, iar câmpia întinsă în care orașul de basm oriental se întinde până la linia albastru închis și roșie a p. 171 orizontului este asemănătoare unei grădini fără sfârșit.

Aceasta este priveliștea Bucureștilor în strălucirea soarelui de seară, de pe terasele de la Cotroceni sau de pe tumul pompierilor sau de pe Dealul Mitropoliei. [...]

Frunzișul bogat, verde și coroanele copacilor care se leagănă în vântul de seară acoperă toate contrastele neplăcute ce întâmpină neîncetat ochiului plimbărețului ce hoinărește, sau, de fapt, merge cu trăsura, pe străzile marelui oraș – căci pe străzile Bucureștilor nu se poate merge; de altminteri, // mersul pe jos este p. 170 împotriva modei – și încă ce contraste <există>! Niciodată nu am văzut un oraș care să fie atât de bogat în contraste ca Bucureștiul. Contraste în clădiri, în colibe și palate, în strălucirea bogăției și mizeria sărăciei, între oameni și în viața socială, în fizionomia populației, în culori și în anotimpuri, între canicula africană și frigul siberian, în cele mai acute schimbări ale temperaturii în cea mai mică perioadă de timp, contraste în educație, contraste în morală, pe scurt, contraste în toate direcțiile și în toate privințele.

Bucureștii sunt așezați pe aceleași coordonate ca și Caucazul, ca și Crimeea, ca și Bologna³⁷, ca și Ravenna³⁸ și Cahors³⁹, dar, în ciuda acestui fapt, are parte de ierni siberiene și de furtuni de gheață, nu la fel de reci ca acelea care străbat stepele rusești. În București există doar două anotimpuri, vara și iarna. Primăvara și toamna sunt lucruri necunoscute locuitorilor capitalei românești; toate frumoasele perioade de trecere dintre anotimpuri, <așa cum sunt> în toate celelalte climate europene, lipsesc cu desăvârșire. Cerul este de un albastru și de o curățenie orientale, apoi deodată acoperit de nori întunecați sau învelit într-o manta gri; toate schimbările atmosferice au loc cu mare viteză.

Dar să tratăm aceste contraste în ordine! Să pornim prin curtea de la Cotroceni și să ne urcăm în caleașca ce este // încă oprită în fața uriașelor porți ale p. 171 mănăstirii! Într-o jumătate de ceas ne duce direct în mijlocul acestei lumi a contrastelor. Dar, ce mai contraste chiar și în cele două curți ale vechii mănăstiri românești! Aceasta este o mănăstire <sau> un palat de vară al unui principe? În mijlocul curții destul de întinse se înalță încă vechea biserică a mănăstirii. Are aceleași forme lipsite de frumusețe, pe jumătate bizantine ca mai demult, pe când încă mai locuia aici arhimandritul cu călugării săi. La stânga și la dreapta turlor urâte <se află> două clădiri moderne, ce nu se deosebesc nici prin proporțiile spațiilor, nici prin liniile lor. <Prințul> Cuza⁴⁰ a pus să fie ridicate amândouă casele din molozul mănăstirii demolate, pentru a locui acolo în timpul lunilor fierbinți de

³⁷ Oraș în nordul Peninsulei Italice.

³⁸ Oraș în nordul Peninsulei Italice, în apropiere de coasta adriatică.

³⁹ Oraș în sudul Franței.

⁴⁰ Alexandru Ioan Cuza, domnitor al Principatelor Unite (1859–1866).

vară. Curtea modernă oferă o priveliște cu totul deșartă; nici chiar terenul nu a fost nivelat. Nici nu poate fi vorba despre grădini, pajiști, paturi de flori sau pâlcuri de copaci. Zidurile ce înconjoară curtea sunt groase și de o înălțime enormă. Mănăstirile din Țara Românească și Moldova au slujit mai demult ca locuri de refugiu pentru locuitori, pentru a se adăposti în spatele zidurilor lor protectoare cu avutul lor, atunci când armatele turcești și hoardele tătarăști au pătruns în țară. Iar acolo, într-un colț, <se văd> corturi ascuțite, maronii, de forma corturilor arabilor, așa cum am văzut în Africa, focuri cu vâlvătăi, iar stând în jurul lor, un fel de ființe maronii, pe jumătate dezbrăcate, înveșmântate în zdrențe, o priveliște cu totul p. 172 orientală! Este o șatră de țigani, ce poposește aici de pe drumurile ei nomade // și care își pregătește cina. Cei mai mulți țigani din Țara Românească trăiesc în împrejurimile Bucureștilor. Numărul lor total se ridică la aproape 200 000 de suflete. Câtă vreme aparțin statului, sunt lăsați liberi și socotiți în rândul țăranilor obligați la capitație; nu tot așa <se întâmplă> cu țiganii care aparțin boierilor sau mănăstirilor. Aceștia sunt și astăzi încă sclavi. O șatră de țigani să-și facă tabăra în reședința de vară a principelui – ce contrast, după măsura europeană! Aici nu îi deranjează nimeni nici dacă doresc să-și facă tabăra săptămâni la rândul în curtea de la Cotroceni.

După o jumătate de oră, caleașca intră, printr-o suburbie, în București. Impresia mărească pe care o oferă capitala României de pe terasa mănăstirii dispare aici dintr-o dată. Nici vorbă de pavaj. Pământul este atât de inegal, astfel încât doar osia unei calești bucureștene poate rezista loviturilor fără să se sfărâme. Bălți adânci, care uneori cuprind întreaga lățime a străzii, o fac pe aceasta să devină de netrecut pentru cei care merg pe jos.

În orașele din Ungaria de sud, la Szeged, Debreczen și Arad, care sunt pavate de asemenea doar în parte sau chiar deloc, din loc în loc s-au podit, din această p. 173 pricină, străzile mai largi cu scânduri tari de lemn așezate pe bușteni, pentru a îngădui pietonilor să treacă de pe o parte pe alta; // la București nu s-a avut deloc o asemenea grijă; cine nu are bani să plătească o trăsură încălță cizme înalte, rezistente la apă, pentru a învinge cu ajutorul lor murdăria și bălțile sau pentru a rămâne înțepenit în mijlocul acestora. Și dacă nu rămâi înțepenit în mizerie, poți să te sufoci de la praf.

Nici vorbă de porți, de metereze, de ziduri; suburbiile încep fără nici un semn, cu câteva barăci și resturi de moloz și se sfârșesc tot astfel în cealaltă parte a orașului, ce acoperă poate o suprafață de două ori mai mare decât Berlinul și totuși numără doar 160 000 locuitori, dintre care cam 30 000 sunt germani⁴¹. Cu exactitate nu mi-a putut da nimeni numărul locuitorilor Bucureștilor, deoarece recensăminte exacte nu s-au făcut chiar deloc⁴². Se numără cel mult persoanele obligate <să plătească> impozite, iar din tabelele clericilor și boierilor se ia numărul capilor de familie, care se înmulțește cu 5; nici nu ar îngădui un boier, altfel decât cu greutate, ca un slujbaş al statului să numere locuitorii ce se găsesc la

⁴¹ Autorul exagerează în privința numărului locuitorilor germani ai capitalei.

⁴² Catagrafii și statistici ale Bucureștiului au fost însă făcute în 1831, 1832, 1860. În 1860, populația capitalei era de 121 734 locuitori.

curtea lui, slujitori și robi⁴³. Străzile sunt înguste și întortocheate, fără vreo regulă în așezarea lor, uneori întrerupte de locuri cu totul goale. Din când în când clădirile formează un șir de case ce se potrivesc împreună, până când apar deodată garduri de scânduri ce înconjoară curți și grădini, ce neîndoielnic arată // că fie se află pe aceeași stradă sau s-a intrat deja pe o alta. Mahalaua Gorgan⁴⁴, de pildă, este atât de întinsă, încât am stat la îndoială dacă sunt încă în oraș sau mă găsesc <deja> la țară. Această vastă adunare de case este un element caracteristic tuturor orașelor est-europene pe care le-am văzut în aval de Pesta, în Principatele dunărene, în afară de Timișoara. Și cât de aparte sunt contrastele, chiar între casele acestui cartier bucureștean! [Urmează un citat din relatarea lui J.D.F. Neigebauer.] p. 174

Case de țară acoperite cu paie, ale căror acoperișuri se ridică la câteva picioare peste zidurile spoite în alb – <acestea> fiind mereu făcute din pământ – și care se sprijină pe stâlpi de lemn grosolan lucrați, sunt înconjurată de grădini și curți. // Se aseamănă întru totul caselor țărănești valahe de la țară, deși aici aparțin capitalei românești. Sunt <construite> din nuiele de răchită împletite, lipite cu lut și apoi văruite. p. 175

Locuințele majorității locuitorilor din Țara Românească sunt cu adevărat cele mai sărăcicioase din Europa. Ustensilele din bucătărie sunt formate din câteva vase și tigăi, câteva mese și scăunele de lemn. Înfășurat în câteva piei de oaie, țăranul doarme pe pământ, în nopțile calde, chiar și sub acoperișul ieșit în afară sprijinit pe stâlpi de lemn, ce formează o verandă naturală; luxul unei dușumele de lemn îl cunosc decât foarte puține case.

Dar țăranul român contrastează în chip uimitor cu alți țărani europeni! Este extraordinar de curat și chiar la cea mai lucie sărăcie, casa ridicată din împletituri și lut este ținută nemaipomenit de curată. Măsura și cumpătarea, hărnicia și curățenia sunt trăsături principale ale caracterului său. El este reprezentantul viitorului politic al poporului român.

Mai departe <se pot vedea> șiruri și grupuri de barăci acoperite cu șindrilă, ce constau mereu doar dintr-un cat, așa cum se găsesc, în mare parte, în toate orașele orientale. Mai înainte, toate casele din București aveau numai un cat; frica // de cutremurele ce apar adesea în Principatele dunărene era motivul acestui stil simplu de construcție. În timpul ultimilor zece ani această preocupare nu a mai fost luată în seamă, iar astăzi se văd multe case cu mai multe etaje, mai ales în centrul orașului. p. 176

Barăcile ale căror uși, cercevele și grinzi erau adesea vopsite în culori deschise sunt construite și împărțite într-un mod asemănător celor din orașele sârbești, turcești și arăbești. Prin ușile deschise se zăresc tot felul de meșteșugari, ocupați cu practicarea meseriei lor; alte <asemenea barăci> slujesc drept prăvălii, cârciumi pentru rachiu și bere, brutării, măcelării și ateliere de tot felul.

În mahalaua prin care se trece când intri în București dinspre Cotroceni, aceste ateliere și prăvălii apar doar sporadic; într-o altă mahală, acestea formează șiruri compacte pe ambele părți ale străzii, ca de pildă în lunga Calea Moșilor⁴⁵ ce

⁴³ *Sklaven*.

⁴⁴ *Gerbervorstadt*, în apropiere de Dâmbovița, în jurul bisericii Sf. Ilie Gorgani.

⁴⁵ *Grossvaterstrasse*, traducere în limba germană a denumirii românești.

pornește de la biserica Sf. Gheorghe <Nou> către barieră, <și> unde se ține în fiecare an marele târg ce, în București, se numește, după un cuvânt românesc prescurtat, *moș<i>*.

p. 177 Între barăcile orientale se ridică, ici-colo, într-un chip aparte, contrastând cu acestea, case europenești, elegante, construite cu totul în stil modern, cu două sau trei caturi, cu balcoane de metal, // jaluzele verzi la ferestre și uși încrustate și aurite, înconjurată de grădini delicate, case cum se văd la Berlin, Paris, Lepizig și Frankfurt. Occidentul se uită peste umăr la Orient. Dar dincolo de grilajul de fier delicat, ce înconjoară bine întreținutele grădini de flori, se întinde un loc gol, pustiu, acoperit cu moloz și mizerie. Pe locul <acesta> se găsesc ruinele unei mânăstiri dărâmate și trebuie împărțit pentru a deveni șantier.

p. 178 Deodată, tot peisajul se schimbă. Orientul dispare și ne găsim în mijlocul Occidentului, căci trăsura trece pe lângă o grădină mare, asemănătoare unui parc. Grădina ar servi drept podoabă oricărei capitale europene. Este cea mai mare și cea mai frumoasă grădină din București, faimoasa grădină Cișmigiu⁴⁶, un loc de întâlnire pentru nobilimea strămtorată și pentru burghezie, cu soțiile și fiicele lor, un loc de întâlnire pentru toți cei care ies la plimbare și care nu sunt în stare să își procure un echipaj pentru a ieși seara pe promenada comună a lumii alese, la „șoseaua” din parcul Kiseleff⁴⁷, în fața barierei de la Podul Mogoșoaiei⁴⁸. Coborâm pentru o promenadă în grădina Cișmigiu, căci trăsurilor nu le este îngăduit să intre. Ce pâlcuri mândre de copaci, ce alei umbroase, întreținute în manieră englezească, ce pajiști înmiresmate, ce tufe umbroase! Nici apa nu lipsește din // acest frumos parc. Un eleșteu întins ocupă aproape tot terenul <pe care se află grădina> și către malurile sale se îndreaptă, printre pajiști proaspete, straturi de flori multicolore și tufe bine întreținute, alei bine îngrijite pentru plimbăreții care iubesc umbra și singurătatea și care doresc să evite aleile centrale ce se întind prin toată grădina și pe marginea cărora ocupă un loc important cafenele și restaurante elegante, cu săli mari și înalte. Seara, această alee largă este plină de viață. Lampioane colorate sunt atârinate prin copaci, muzica țiganilor răsună de pe estrada din fața unei cafenele, iar un fluviu de oameni din toate stările sociale, ieșit la plimbare, se scurge în sus și în jos pe aleea largă. ascultând muzica. pălăvrăgind. conversând. râzând și glumind. Toate deosebirile de rang dispar aici. Fustanele albă a grecilor se atinge de rochia grea, din mătase, a evreicelor bogate și de uniforma plină de gust a căpitanului de lăncieri; se zărește antierul negru, lung, al preoților alături de portul multicolor al armenilor și de fracul întunecat al europenilor; toaletele pariziene minunate, de cel mai desăvârșit bun-gust și pălăriuțele cochete de damă, ce provin din Rue Richelieu sau de pe bulevardele pariziene, îl pot face pe cel care se plimbă să creadă adesea că se găsește în Bois de Boulogne sau pe Champs Elysées. Doar muzica lăutărească și veșmintele grecești, armenesti și turcești ce apar printre toaletele europene // amintesc despre Orient. Dar ce fel de muzică țigănească! Cine p. 179 nu a auzit muzica țigănească din București nu <poate> avea nici o judecată corectă despre muzica țigănească din Orient. Țiganii din București sunt reprezentanții

⁴⁶ *Cismedjou.*

⁴⁷ *Kisselewpark.*

⁴⁸ *Podu Mogoschen.*

propriu-zisii ai muzicii naționale românești, < așa-numiții > *lăutari*, al căror nume provine de la lăută, un instrument cu corzi ce se aseamănă chitarei noastre. Lăutarii sunt adevărați rapsozi ce păzesc vechile poezii și cântece naționale și care le cultivă din neam în neam. Sunt mândri de numele lor și în nici un caz nu se pot compara cu muzicienii obișnuiți; este un soi de cult, pe care îl practică și ale cărui începuturi se pierd în vremuri întunecate; unele dintre compozițiile și interpretările lor au o expresie foarte aparte și deosebită și amintesc, poate, de primele cântece ce au răsunat pe malurile Gangelui, de unde își au sorgintea propriu-zisă. Nu cunosc notele scrise, tot repertoriul lor le este asigurat de memorie și amintire. La patru sau cinci ani, țiganul ia fluierul în mână, apoi alăuta și mai târziu vioara. Învățătura o are de la tată și doar după auz. Auzul le ajunge cu totul pentru aceasta; lăutarii au o iscusință minunată, înăscută, de a cânta imediat tot ce aud. Un lăutar bucureștean, un cântăreț la vioară deosebit, a fost invitat într-o societate aleasă // unde erau p. 180 prezenți mai mulți străini. A repetat, într-o clipită, tot ce i s-a cântat la pian. A fost întrebat dacă putea cânta după acest instrument, dacă i s-ar fi cântat o uvertură dintr-o operă necunoscută lui. „Desigur”, a răspuns acesta, iar vioara sa a însoțit fiecare notă ce a ieșit din clapele pianului, într-un chip atât de minunat și exact, astfel încât s-ar fi putut crede că uvertura fusese studiată mai înainte împreună cu pianistul. Tarafurile⁴⁹ se compun întotdeauna dintr-o piculină, din două viori și din patru lăute. Începe piculina, apoi intră viorile, însoțite de lăute, uneori schimbând cu acestea, alteori însoțite de ele. În toate satele mai mari și în orașele românești se găsește una sau mai multe familii, care se socotesc drept lăutari, iar tatăl transmite arta sa mai departe copiilor. Cel mai mare grup de lăutari se află la București și numără mai mult de 500 de membri. Fac călătorii lungi și trec Dunărea și Carpații; dar nu se amestecă niciodată cu românii sau cu vreun alt neam. La ei nu se găsește nimic din ființa respingătoare a țiganilor obișnuiți. Își țin capul sus; trăsăturile feței lor sunt, de obicei, frumoase și expresive; când cântă, ochii le strălucesc ca sub inspirația geniului. Am auzit muzică țigănească în Ungaria, Serbia, Transilvania, Turcia și în Algeria; dar nicăieri nu mi-a produs o asemenea impresie ca // sunetele p. 181 tarafului de lăutari din grădina Cișmigiu. În mijlocul ambientului european Orientul îmi intra în suflet, cu contrastele sale minunate.

Este abia amiază. La această oră, grădina Cișmigiu este goală. [Continuă plimbarea prin București.] La stânga și la dreapta, privirea îmi cade pe străzile largi, ce au un aspect cu totul european. Mergem cu trăsura tot înainte și după câteva minute oprim într-o piață largă, pustie. Caldărâmul din piață este cu totul denivelat. Și totuși, în mijlocul pieței se ridică o clădire mare, frumoasă, ce amintește, prin formele frumoase și liniile arhitectonice ale Teatrului Scala din Milano. Frumoasa clădire este Opera din București⁵⁰, în ale cărei încăperi mândre

⁴⁹ *Orchester*.

⁵⁰ Autorul se referă la clădirea Teatrului Național situată în Calea Victoriei, construită între 1846–1852. Clădirea a fost construită în stil baroc (în cea mai mare parte) și avea parter, trei rânduri de loji, un foaier luxos cu scări de marmură de Carrara și o mare galerie, unde aveau acces gratuit studenții și elevii. În primii doi ani de la deschidere, teatrul a fost luminat cu lumânări de seu, iar din 1854 s-au introdus lămpi cu ulei de rapiță. Mai târziu, teatrul a fost luminat cu gaz aerian și apoi, cu lumină electrică. La 26 august 1944 aviația americană, dorind să distrugă Palatul Telefoanelor, a ratat ținta și a bombardat Teatrul Național.

își găsește adăpost, iarna, opera italiană. Bucureștiul are și un teatru german și unul românesc. [...]

p. 182 Bucureștiul din urmă cu douăzeci de ani și Bucureștii de azi! Contrastele dintre Bucureștii de atunci și Bucureștii de astăzi sunt tot atât de mari, ca și contrastele dintre România de acum și România din urmă cu douăzeci și cinci de ani. [Citează pe larg din scrierile lui Mihail Kogălniceanu.]

p. 184 Strada în care se deschide piața operei este strada principală a Bucureștiului, ce traversează orașul pe întreaga sa lungime. Mi s-a povestit la București cum arăta

p. 185 strada în urmă cu douăzeci și cinci de ani [...]. // Astăzi, Podul Mogoșoaiei are o înfățișare cu totul europeană și este pavat de la un capăt până la celălalt, chiar dacă nu se poate vorbi despre un pavaj regulat. Amândouă părțile străzii sunt ocupate de case ridicate în stilul modern, european; se pot vedea mai mereu mai multe caturi; barăcile ce constau doar dintr-un parter apar doar în mod excepțional, în apropierea barierelor.

La etajul de jos al caselor sunt, mai mereu, ateliere și magazine, de asemenea cofetării și cafenele; proprietarii celor mai bune și mai frumoase dintre aceste magazine și ateliere sunt aproape toți germani. De aceea se pot vedea pe Podul Mogoșoaiei multe firme și inscripții germane. În aceste principate dunărene, mai

p. 186 puțin cunoscute în Germania decât în alte părți ale străinătății, // locuiește o populație germană destul de însemnată, despre care se cunosc, de asemenea, puține lucruri. Reședința principală a acestei populații germane este la București. Mai întâi au fost sașii transilvăneni cei care au încercat să se așeze în urmă cu ani buni în Valahia cea cu faimă proastă. În ciuda unor accidente, în ciuda războaielor cu Rusia și a eternei epidemii de ciumă, poziția lor pare <să fie acum> solidă, iar bunăstarea lor a crescut, căci numărul lor a crescut an de an, iar populația lor în prezent mi s-a spus că ar fi de 40 000 <de suflete>. Este îmbucurător să vezi cum și-au păstrat naționalitatea. Germani, care, poate, sunt la a patra generație de emigranți sunt încă și azi atât de germani ca și cum de abia ar fi sosit din patria mamă, deși vorbesc, fluent chiar, limba țării. Cauza ar putea fi că germanii, comparați cu românii din aceeași stare <socială> au, de obicei, ceva mai multă școală și de aceea formează asociații, ce nu se amestecă deloc cu valahii și <de asemenea> că o căsătorie cu cineva de confesiune ortodoxă întâmpină dificultăți religioase. În cele mai multe dintre cafenelele bucureștene, de pildă la cea a lui Strobel⁵¹, Rașca⁵² și Kaiser, nu am găsit decât societăți germane, cărora interesele patriei lor le erau încă la inimă, ca și când s-ar fi aflat și trăit în mijlocul Germaniei,

p. 187 // deși părinții, chiar și bunicii lor, au emigrat în Țara Românească. Medicii, farmaciștii, aproape toți negustorii care locuiesc pe strada Lipșcani⁵³, ceasornicarii, aurarii, bijutierii, tâmplarii, croitorii, lăcătușii și pălărierii sunt germani. Germanii din Țara Românească se ocupă mai puțin cu agricultura. De asemenea, toți topograful și inginerii pe care i-am cunoscut, erau germani. Inspectorul general al

⁵¹ Restaurant aflat pe Strada Academiei.

⁵² *Rasche*. Veche cafenea bucureșteană, fondată de celul Hrtschka, ce a funcționat pe actuala stradă Edgar Quinet, pe locul unei aripi a Universității. Frecventată îndeosebi de lumea bună a Bucureștiului.

⁵³ *Leipziger Strasse*.

construcțiilor de șosele și drumuri din România, de puțin timp director general în Ministerul Lucrărilor Publice și Construcțiilor, este un german, de baștină din Prusia, pe numele său Weirach. Domnul Weirach își ocupă poziția deja de 25 de ani. Aproape toate șoselele și drumurile din Țara Românească au fost planificate și construite sub conducerea sa. Și cât de multe construcții, ce clădiri importante, parcuri și grădini sunt în mâini germane! Cât de des am auzit de la germanii din București cuvintele „suntem pionierii culturii germane și ai moravurilor germane în Orient!”.

Să ne continuăm plimbarea, sau mai bine zis, drumul cu trăsura, pe Podul Mogoșoaiei, către barieră; căci în ciuda pavajului de piatră, plimbarea își are dificultățile ei, mai ales dacă a plouat. Trotuarele, cu care, totuși, strada principală a Bucureștiului este prevăzută, sunt atât de înguste, o impresie <de trotuar>; este greu să înaintezi pe ele și există mereu primejdia de a fi acoperit // de praful sau p. 188 mizeria ridicate de trăsuri din mijlocul străzii. Am încercat o dată să merg pe jos pe Podul Mogoșoaiei de la un capăt la celălalt; dar de mai bine de zece ori mi-am blestemat hotărârea și am fost cât pe ce să renunț. De aceea, Bucureștiul este prevăzut din plin cu trăsuri. Sunt trăsuri deschise, destul de joase, de două locuri, în care se stă foarte confortabil, mereu înhămate cu doi cai puternici și arătând bine. Vizitii, în cea mai mare parte ruși și secui, merg cu o asemenea viteză, dar și cu îndemănare, astfel încât accidentele apar rar. Prețul <unei curse> este scăzut. [...] Uneori, șirul de case moderne ce mărginește Podul Mogoșoaiei este întrerupt de clădiri ca niște palate, locuințele boierilor mai bogați, atunci când locuiesc în București. Unele dintre acestea au o frumusețe arhitectonică, ca de pildă, palatul prinților Știrbei⁵⁴, și și-ar putea găsi loc pe străzile oricărei capitale europene. <Aceste palate> sunt așezate „între curte și grădină” sau, după moda englezească, cu o grădină aflată în fața clădirii, cu pâlcuri de copaci mândri, fântâni de marmură și pajiști frumos mirositoare, cu coșuri de flori colorate, <toate> înconjurate de gratii de fier, delicat <lucrate>, cu vârfuri aurite, ce despart <curțile> de stradă. Sălile și camerele acestor palate sunt, de obicei, luxos împodobite, // chiar dacă nu p. 189 mereu de un gust deosebit. Covoare de Smirna⁵⁵ se întrec cu covoare de Aubusson⁵⁶; podelele lambrisate sunt lucrate la Paris, Viena și Breslau⁵⁷; cele mai scumpe mobile de la Paris și Viena nu sunt prea costisitoare <pentru cumpărătorii de aici>; porțelan din China și de Sèvres; etajere acoperite de cele mai scumpe mărunțișuri. Luxul principal se măsoară mereu în argintărie bogată, foarte modernă. Statuete, capodopere ale artelor plastice, picturi originale, se găsesc rar, doar din când în când, copii bune. Pereții sunt decorați, de obicei, cu acuarele sau *al fresco*; tapetul nu e foarte la modă. Se plătește foarte mult pentru plafoanele pictate. La Torino și Milano nu se găsesc mai bune. Încălzirea camerelor se face cu sobe mari, monumentale, ca la Viena sau în orașele lombarde; ferestre duble, cu jaluzele și rulouri, protejează de frig și umezeală. În câteva dintre aceste palate boierești se găsesc și sere și grădini de iarnă. Și cât lux se desfășoară, în aceste

⁵⁴ Construit pentru Barbu Știrbey de arhitectul francez Michel Sanjouand (?-1847). O parte din ansamblu se păstrează încă pe Calea Victoriei.

⁵⁵ Astăzi Izmir, oraș în Turcia.

⁵⁶ Localitate în Franța, faimoasă pentru covoarele lucrate manual.

⁵⁷ Astăzi Wrocław, în Polonia.

p. 190 încăperi superbe, în materie de toalete! Luxul toaletei a devenit pentru doamnele din București ceea ce este jocul pentru bărbați – o pasiune de nestăvilit. Cu o adevărată frământare se urmărește schimbarea modelor la Paris; dar la căutarea materialului și a podoabelor trece adesea înaintea bunului-gust dorința de a-și arăta bogăția. La serbările // și balurile, care se dau în timpul sezonului în încăperile bogate ale acestor palate boierești, în jurul unei mese îmbelșugate, aranjată de bucătari francezi cu tot luxul gurmand, în sunetul valsurilor lui Strauss⁵⁸ și Lanner⁵⁹, în pocnetul dopurilor de șampanie, te puteai adesea crede transportat la Paris, Bordeaux sau Lyon; dar apoi ieși pe poarta acestor case prevăzute cu lux și confort, ai căror proprietari au milioane și o rentă de 150 000 de ducați, iar după câțiva pași intri pe o stradă laterală și, deodată, vezi mulțimea aceea de barăci din lemn și din nuiete împletite, unde dorm pe pământul gol atât de multe familii sărace, al căror singur aliment este mămăliga; așa dispar deodată toate iluziile. Se vede iarăși ceea ce se uită într-o clipă în atmosfera *Eau de mille fleurs*⁶⁰, în priveliștea toaletelor bogate și în sunetele uverturilor de la opera italiană: că aici nu te găsești în Germania, nici în Franța, nici în Italia, ci în Orient, la București, în orașul contrastelor. Mai devreme pășeai pe un parchet fabricat la Viena sau Breslau, acum te împiedici pe străzile întortocheate și vălurite, cu gropi și bălți ce se aseamănă prăpăstiilor; te lovești cu capul de // ruinele neîndepărtate ale zidurilor sau cazii peste vreo ulucă ruptă și putredă; fiindcă este întuneric beznă; doar ici-colo o lampă cu ulei dintr-un felinar aruncă niște licăriri slabe de lumină pe drumul desfundat. Dai colțul. Deodată licăresc niște focuri în mijlocul ruinelor unei clădiri pe jumătate dărâmate, iar ființe deosebite, în zdrențe, dorm pe pământul gol, înfășurate în pături destrămate, lângă focuri pe jumătate stinse. Sunt țigani, se ocupă cu dărâmarea clădirii și, după ce și-au mâncat mămăliga, și-au făcut culcușul pentru noapte. Și totuși sunt doar câțiva pași de la locul lor de tabără, peste care bate vântul rece, până la acele palate mândre, unde se bea șampanie, unde se râde și se glumește, unde azi s-au jucat mii de ducați de aur și unde se doarme sub pături de mătase. Am vizitat toate orașele mari ale Europei, am văzut Londra, Parisul și Napoli; dar nicăieri nu am văzut asemenea contraste între sărăcie și luxul extravagant, aflate atât de aproape unul de celălalt, ca la București!

p. 192 Un palat interesant se ridică pe Podul Mogoșoaiei. nu departe de Operă: pe dinafară se deosebește doar prin proporții; liniile arhitectonice nu sunt frumoase; vestibulul este deprimant; curtea e îngustă; o grădină nu este de găsit. Palatul este de interes // istoric⁶¹. Prințul Cuza a locuit aici în timpul domniei sale de șase ani, iar îndrăzneța lovitură de stat care i-a răsturnat guvernul abject în noaptea de

⁵⁸ Johann Strauss-tatăl (1804–1849), compozitor austriac, celebru pentru valsurile sale. Alături de Joseph Lanner, din a cărui orchestră a făcut parte un timp în calitate de interpret și dirijor, a contribuit la răspândirea acestui gen muzical. În 1846–1847 el efectuase turnee în Ungaria, Transilvania și Țara Românească, care s-au bucurat de un răsunător succes.

⁵⁹ Joseph Lanner (1801–1843), violonist și compozitor, primul mare compozitor și interpret de vals.

⁶⁰ Nume al unui parfum celebru în epocă, dar și al apei distilate din bălegar de vacă.

⁶¹ Este vorba despre vechea casa a lui Dinicu Golescu, construită în 1820 pe Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei), pe locul ocupat acum de aripa sudică a Muzeului Național de Artă al României. În 1837 domnitorul Alexandru Ghica a transformat clădirea în palat de ceremonii. Modestă ca dimensiuni și aspect, clădirea a continuat să îndeplinească rolul de palat domnesc și în vremea lui Alexandru Ioan Cuza.

11 februarie <1866> aici a avut loc. [Describe lovitura de la 11 februarie și corupția din timpul guvernării lui Alexandru Ioan Cuza.]

Seara, către ora șapte, Podul Mogoșoaiei oferă o privescătoare strălucitoare. Este p. 193 ora la care lumea bună își dă *rendez-vous* la „șosea”, în parcul Kiseleff. Echipaje mândre, cum se văd doar la Viena, Paris, Berlin, Londra, la care sunt înhămați cai de rasă, formează de la operă și până la barieră un // șir lung și strălucitor. Merg p. 194 împreună către „șosea”, Hyde Park⁶², Longchamps⁶³, Bois de Boulogne⁶⁴, ale Bucureștiului. Luăm o caleașcă și pornim și noi într-acolo. La câteva sute de pași de bariera de la Podul Mogoșoaiei începe parcul, ce pare să poată fi străbătut într-o jumătate de oră și care ar îmbogăți, ca o podoabă, orice capitală europeană. Contele Kiseleff, pe care l-am amintit deja de mai multe ori, era, de asemenea, creatorul acestei frumoase zone⁶⁵. Alei și pâlcuri de copaci umbroși, pajiști mândre, tufișuri dese, locuri de plimbare izolate, fântâni arteziene de bun gust, cu jocuri de apă, partere de flori colorate și chioșcuri orientale, <toate acestea> formează un ansamblu ce bucură ochiul. Cine vine la București în această perioadă a anului, trebuie să creadă că intră într-un mare oraș occidental și nu își poate închipui că Bucureștiul nu este altceva decât un sat mare, nesfârșit, unde se întâlnesc în toate contrastele lor orientul și occidentul. Prin mijlocul parcului trece „șoseaua”, o stradă largă, frumoasă ce se termină la celălalt capăt al parcului într-un rond mare, locul principal de întâlnire al corso-ului. Trăsurile strălucitoare se mișcă pe două rânduri paralele. Pe peremele lor se odihnesc cele mai frumoase femei din București, îmbrăcate în cele mai moderne și de bun-gust toalete; focul din ochii lor frumoși se ia la întrecere cu strălucirea diamantelor; umerii lor albi strălucesc răpitor din // dantelele de Bruxelles, ce tivesc mătăsurile și catifelele hainelor lor; printre trăsuri călăresc boieri și ofițeri tineri, pe cai de rasă, dintre care unul nu costă sub o sută de ducați; se râde, se glumește, se conversează, se leagă cunoștințe și relații se stabilesc promisiuni și întâlniri pentru noapte. Aici la șosea se explică renumele pe care îl are Bucureștiul în Orient, a cărei explicație am căutat-o în zadar sub toate contrastele urâte și pe străzile stricate și murdare: numele de „orașul bucuriei”. Intrigile galante de amor formează ocupația principală a lumii alese. [...]

Capitolul al IX-lea

p. 196

Contraste românești

Chiar și centrul orașului, ce poartă în întregime veșminte occidentale, este plin de acele contraste ce amintesc <oricărui> călător ce vine la București că se află // la acea graniță dintre Orient și Occident. Orașul este împărțit în cinci secții de p. 197

⁶² Unul dintre cele mai mari și renumite parcuri ale Londrei. Prima amenajare datează din 1733.

⁶³ Celebru hipodrom parizian și parc, deschis în 1869, include numeroase monumente artistice.

⁶⁴ Pădure situată în arondismentul XVI-lea din Paris, fost teren regal de vânătoare.

⁶⁵ Amenajarea parcului Kiselev a început după 1832 și este legată de numele domnului Gheorghe Bibescu și al urmașului său la tron, Barbu Știrbei. Parcul a fost amenajat după planurile arhitectului peisagist vienez Carl Friederich Wilhelm Mayer, cel care a amenajat și grădina Cișmigiu.

poliție⁶⁶, mărginite de străzile principale: către Transilvania, Podul Mogoșoaiei; către Turcia, Podul Șerban Vodă; către Moldova, Podul Târgului din Afară⁶⁷; către Oltenia⁶⁸ Podul Calicilor⁶⁹. Alte străzi însemnate sunt Podul Mihai Vodă, Podul de Pământ⁷⁰, Ulița Târgoviștei⁷¹, Ulița Christigiilor⁷², Ulița Pantelimon, Ulița Dudești și Ulița Dobrotesii⁷³.

Aceste străzi merg către unsprezece bariere cu aceleași nume, la care se mai adaugă Bariera Delea Veche⁷⁴ și <cea a> Mândritului⁷⁵.

Se socotește că în București sunt atâtea biserici câte zile într-un an, dar se pare că nimeni nu și-a dat osteneala să le numere, căci printre ele se află multe lăcașuri fără prea multă însemnătate; cel puțin, în timpul șederii mele la București nu am putut niciodată afla numărul exact al acestora. Se vorbește despre 130 de biserici de ceva însemnătate. Bisericele Sf. Gheorghe⁷⁶ și Sf. Spiridon⁷⁷ sunt construite într-un stil bizantin, elegant. Zidurile lor sunt acoperite cu fresce ce nu sunt lipsite de valoare. Vechiul cimitir al bisericii Sf. Gheorghe a fost totuși transformat într-o piață⁷⁸ frumoasă, aerisită, după model englezesc: grupuri bogate de copaci, pajiști cu iarbă aromată, bănci pentru a sta liniștit. Dar, din nefericire, p. 198 această piață este singura pe care am găsit-o în București. Împrejurimile // celorlalte biserici sunt formate din locuri pustii, acoperite cu gunoi și ruine. Când toate aceste locuri vor fi transformate în piețe asemănătoare, ceea ce s-ar putea face cu cheltuieli limitate, căci cele mai multe biserici sunt bogate, Bucureștii și-ar pierde, în mare parte, aspectul de deșertăciune pe care îl are azi capitala României. Dar guvernul lui Cuza are alte lucruri de care să se preocupe, decât de înfrumusețarea capitalei. Chiar și frumoasa grădină de la Cișmigiu, bijuteria orașului, a fost cu totul neglijată sub acest guvern. Și de aceea contrastele nu lipsesc nici chiar la Biserica Sf. Gheorghe, căci și azi se află lângă piața aerisită, verde, un maidan mare, acoperit cu gunoi și mizerie. Mi s-a spus că speculanții au cumpărat barăcile ce acopereau pe vremuri piața, le-au dărâmat și vor să parceleze casa pentru construcții. Deoarece prețurile pe care le cer pentru fiecare loc de construcție sunt însă prea mari, locul mare, gol, rămâne deocamdată cu înfățișarea de acum, până se găsesc cumpărători. De cealaltă parte a pieței se deschide Calea Moșilor, ce merge către acel loc vast de la barieră unde se ține, la sfârșitul lunii

⁶⁶ *Polizeibezirke.*

⁶⁷ *Podu Tergu de Afare*, astăzi Calea Moșilor.

⁶⁸ *Kleine Wallachei.*

⁶⁹ *Podu Kalitsch*, astăzi Calea Rahovei.

⁷⁰ *Podu de Pemünt*, astăzi Calea Plevnei.

⁷¹ *Ulitza Tergovesti*, astăzi Calea Griviței.

⁷² *Ulitza Cherestren*, aflată încă în cartierul Obor.

⁷³ *Dobrentschi*, astăzi în zona Piața Unirii – Bulevardul Mircea Vodă.

⁷⁴ *Barriere Dela Vekie.*

⁷⁵ *Madrit* sau Bariera Nouă, între bariera Târgului din Afară (Moșilor-Obor) și bariera Herăstrău.

⁷⁶ Ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, construcția a început în 1696, târmosirea având loc în 1707.

⁷⁷ Biserica Sf. Spiridon Nou, considerată cea mai mare din București, a fost construită între 1852–1858 pe locul unei ctitorii mai vechi, din 1767–1768, a lui Alexandru Ghica. Pictura a fost realizată în 1862 de către Gheorghe Tattarescu.

⁷⁸ *Square.*

mai, marele târg legat de sărbătoarea națională, ce se numește la București, pe scurt, moșii⁷⁹ <de primăvară>. Calea Moșilor este o stradă largă, menținută cu totul în maniera orientală, // cu barăci de amândouă părțile, constând toate dintr-un p. 199
singur cat. Sunt locuite în general de meșteșugari și negustori de toate felurile. Când am trecut cu trăsura pe stradă, m-am crezut transportat, dintr-o dată, pe o uliță dintr-un oraș turcesc. Lipseau doar minaretele, cu turlele lor scânteietoare, precum și locuitorii, în portul lor turcesc, multicolor. Acolo lucrau, stând pe podea, în fața ușilor și ferestrelor deschise: fierari și meșteri care făceau cuie, blănari, șelari, cizmari, meșteri care făceau fluiere, bărbieri, șepcari, plăpumari, croitori de costume naționale; acolo se vindeau carne, pastramă, untură de vită, seu, pâine, bere și rachiu, iar femeile și copiii zăceau în fața ușilor. Pe timp ploios, ulița, ce, desigur, nu avea nici un fel de pavaj, era imposibil de străbătut, chiar cu trăsura, doar cu greu și mereu în pericol de a rămâne înțepenit în băltoace și gropi ascunse. Vara, când soarele, cel mai bun inginer din Orient, usca pământul, trebuie că se mergea mai bine; dar atunci se ridică nori de praf înăbușitor. Fără praf și mizerie nu se poate niciodată pe ulițele Bucureștilor. <Calea Moșilor> este de o lungime considerabilă.

Piața largă din fața barierei, unde se ține un târg săptămânal și, la sfârșitul lunii mai, marele târg național, de care este legată sărbătoarea menționată, se numește Târgul din Afară⁸⁰// p. 200

Târgul durează opt zile și este vizitat de <oameni> din toate părțile țării. Acolo vin muntenii din Carpați pentru a-și oferi spre vânzare produsele ce constau din toate felurile de mobile și ustensile din lemn, în vase de toate felurile, în veselă din lut ars, în împletituri și coșuri de nuiete, lucrute solid și adesea cu mult gust, în podoabe de sticlă colorate, netransparentă, din care se fac brățări ce costă doar trei bani⁸¹ (nici măcar un gros⁸²). Plin de interes rămâi în fața construcțiilor improvizate pe care negustorii le ridică aici pentru opt zile. Printre vase și obiecte lucrute obișnuit și cu înfățișări obișnuite se văd adesea cătuie etrusce adevărate și vase lucrute după modele pe care le-au adus romanii din bătrâna Italie în Valahia, vechea Dacie și ale căror înfățișări fabricanții născuți în Carpați le țin vii în amintire, transmițându-le din tată în fiu și de la fiu la nepot. Acești munteni cu o expresie cinstită a feței, cu trăsături nobile, au o fizionomie pe care descendența romană s-a întipărit distinct. Își vând <produsele> la un preț fix și nu lasă să se tocmească pentru nici un bănuț. De asemenea, prețurile lor sunt deosebit de reduse, astfel încât li s-ar face o mare nedreptate, dacă te-ai zgârci cu ei.// p. 201

Fiecare gospodărie din București se aprovizionează de aici cu costuri reduse cu cele necesare. Negustorii ambulanți cumpără tot ce rămâne și vând marfa în cursul anului de zece ori mai scump decât au cumpărat-o.

Mai multe ulițe ale târgului sunt ocupate de restaurante, plăcintării, cârciumi cu bere, rachiu și vin; lângă cafenele se ridică săli de dans și panorme de bălci.

⁷⁹ *Mosch.*

⁸⁰ *Tergu de Afare*, vechea denumire a Căii Moșilor.

⁸¹ *Karas*, probabil denumire coruptă a monedei otomane gurus.

⁸² *Groschen*, monedă austriacă.

Deși bucatele nu sunt deloc bine preparate, <oamenii> se îmbulzesc la intrările acestor restaurante improvizate.

Tot <orașul> București este, mai cu seamă în ultimele două zile ale târgului, adunat la barieră. Șiruri nesfârșite de droști și echipaje mândre acoperă, în rânduri late, câmpia largă; în fiecare din cele două ultime zile de târg, vizitii caleștilor sunt plătiți pentru o cursă „la moși” cu un ducat, până la un napoleon. Toate păturile populației bucureștene se desfășoară în fața ochilor observatorului în cea mai mare diversitate, doamne alese și servitoare mici, nevasta meșteșugarului și soția celui mai mare demnitar din țară, flori naturale și artificiale, cele mai noi mode de la Paris și portul colorat al femeilor din cele mai de jos clase ale societății, frumuseți boite și frumuseți pe al căror chip s-a întipărit culoarea orientului și formează un ansamblu pe cât de colorat, pe atât de original, ce nu se poate vedea nicăieri în p. 202 Valahia, numai aici // la București. Diversitatea costumelor se schimbă pe atât de repede ca și frumusețea tipurilor. Undeva, cimpoiul sârbesc adună un cerc de ascultători, printre ei amestecându-se, cu țărani români și țărănci românce, bulgari, greci, turci, armeni, bosniaci, toți în porturile lor populare; într-un alt loc răsună ariile lăutarilor⁸³, printre plângerile chitarelor, viorilor și flautelor, în timp ce, într-un loc de dans, sub podoabe din frunze și crengi, doamne bucureștence, în toalete cu totul europene, se mișcă în sunetul unei muzici militare ce execută valsurile lui Strauss și Lanner.

De târg este legată sărbătoarea pe care o numim în Europa „ziua tuturor morților”. „Moși” înseamnă în limba română „strămoși”. De aici numele sărbătorii naționale, pe care bucureștenii o numesc, pe scurt, „Moși”. Biserica ortodoxă sărbătorește, urmând vechile obiceiuri, ziua morților în primăvară, în timp ce noi, în apus, am ales neguroasa zi de 2 noiembrie pentru aceasta. Un preot vine pentru a binecuvânta masa special pregătită, iar rudele ce se așează în tăcere și gânditoare în jurul mesei sunt convinse că sufletele celor morți sunt chiar prezente la această p. 203 sărbătoare tăcută. // Apoi, vasele umplute sunt luate de pe masă și împărțite săracilor. Sărbătoarea publică de ziua tuturor morților de la Târgul din Afară este, de aceea, de obicei, plină de splendoare. Principele este așteptat să o deschidă personal. Dacă lipsește din capitală, trebuie să se întoarcă pentru a-și îndeplini obligația. Dacă întoarcerea nu este posibilă, este reprezentat de cel dintâi demnitar al statului.

La capătul cel mai îndepărtat al Târgului din Afară este îngrădit un loc aparte, înconjurat de șanțuri adânci. Acolo are loc, în ultima zi a târgului, balul oficial. Domnul însuși trebuie să deschidă balul. Sub arcuri improvizate din crengi și nuiete sunt adunate vase și platouri cu fructe și compoturi; șampania curge în valuri. Miniștrii, municipalitatea, toate clasele societății sunt reprezentate acolo. Sărbătoarea Moșilor este una națională și patriarhală în adevăratul sens al cuvântului.

Printre cele mai vechi biserici din București se numără și biserica Mitropoliei, ce se înalță pe un deal în mijlocul orașului. Această biserică a fost

⁸³ „Lautari”.

construită încă înainte de mutarea reședinței <princiare> la București⁸⁴. Nu se remarcă prin frumusețea arhitectonică. Lângă aceasta locuiește, într-o clădire deloc frumoasă, pe jumătate modernă, cel dintâi cleric al țării, Mitropolitul de București, ce are și titlul de Patriarh de // Nicopolis⁸⁵. Poziția sa aduce un venit excepțional; p. 204 mi s-a spus că veniturile sale cuprind nu mai puțin de 70 000 de ducați⁸⁶. Peste drum de biserică se înalță o clădire unde se întâlnește Adunarea Obștească românească⁸⁷. De șase ani este vorba ca în locul acestei clădiri provizorii să se construiască o casă a stărilor corespunzătoare; însă sub guvernarea neglijențului Cuza, în București totul a rămas provizoriu.

Să vorbesc și de biserica Colțea⁸⁸? [Detalii privind istoricul construcției.] Lângă aceasta se găsește spitalul Colțea, foarte bun, bine organizat și bogat dotat, pentru săraci și cei din clasa de mijloc. L-am vizitat și pot mărturisi doar recunoștința mea despre curățenia ce domnea, îngrijirea bolnavilor și ordine. Unele orașe germane mari și-l pot lua drept model. Fără multe formalități și complicații este primit acolo orice bolnav, fie el creștin sau turc, armean sau român sau german, fie el străin sau localnic; ajunge, pentru a fi primit, să fie bolnav și sărac. În spitalul Charité⁸⁹ din Berlin // se fac mai multe complicații și greutăți la primirea p. 205 unui bolnav, față de acest spital din capitala sălbaticiei Valahii.

Bucureștiul mai are și un al doilea spital mare, spitalul Brâncovenesc⁹⁰. Este și mai spațios, mai frumos și mai bine organizat decât spitalul Colțea. Și spitalul Brâncovenesc este deschis tuturor bolnavilor, fără deosebire. L-am vizitat și pe acesta și trebuie să îl laud în același mod. Este apărut din donațiile bogate ale unui boier, prințul Brâncoveanu, după cum și un alt boier, spătarul <Mihai> Cantacuzino a înzestrat spitalul Colțea doar din propriile mijloace. Astfel s-a distins mult boierimea românească, prin binefaceri. În toate orașele moldovenești și valahe se întâlnesc azile și spitale impresionante, pe care familiile bogate ale țării le-au fondat și înzestrat. Aproape toate mănăstirile au apărut în acest mod. Scopul lor original era de a adăposti, de a îngriji bolnavii și de a răspândi educația și școlile populare. Că odată cu trecerea timpului arhimandriții și călugării din mănăstiri și-au uitat scopurile și au degenerat în huzur, lene și libertinaj nu e, cu

⁸⁴ Catedrala Mitropolitană a fost însă ctitorită în 1656 de către Constantin Șerban (1654–1658) ca mănăstire, devenind Mitropolie în 1665, sub Radu Leon (1664–1669).

⁸⁵ Referire la poziția onorifică de locuitor al tronului Cezareei Capadociei, titlu conferit de Patriarhia de la Constantinopol mitropoliților Țării Românești în 1776. Denumirea actuală a orașului antic Caesarea este Kayseri (Turcia).

⁸⁶ *Dukat*, monedă austriacă de aur, emisă din 1852.

⁸⁷ *Rumaenische Staenderversammlung*, aflat pe locul actualului Palat al Patriarhiei, fosta Cameră a Deputaților.

⁸⁸ *Koltza*.

⁸⁹ Spitalul Charité a fost fondat în 1710 pentru bolnavii de ciumă; actuala denumire datează din 1727, când a devenit spital militar și instituție de învățământ pentru medici. Este unul dintre cele mai mari spitale din Europa.

⁹⁰ *Hospital Brancowan*, construit între anii 1835–1838 de Safta Brâncoveanu, fiica marelui ban Tudorache Balș și soția banului Grigore Basarab Brâncoveanu și a funcționat din donațiile ctitoriei provenite din moșii. Spitalul a fost demolat din ordinul lui Nicolae Ceaușescu la 29 martie 1984 pentru construirea centrului civic.

p. 206 siguranță, vina vederilor nobile și mărețe ale ctitorilor lor. Se vorbește atât de mult în Germania și Franța despre decăderea și imoralitatea boierimii românești, // dar se uită că s-a distins prin mari și nobile calități în toate momentele, cele mai blestemate și mai triste, de uzurpare a acestei țări nefericite, iar simțurile generozității și binefacerii nu trebuie uitate. Au uitat poate sașii din Transilvania cum au fost primiți la București de către boieri în anul 1849, atunci când au fugit în masă peste Carpați, din fața avântului revoluționar? Boierii bucureșteni s-au îngrijit în cel mai darnic chip de toate nevoile fugarilor. Și asta s-a întâmplat deși în anii de dinainte, când aceleași familii de boieri se salvau de invaziile turcilor în Transilvania, sașii se purtau mizerabil față de fugarii valahi și le vindeau fiecare bucată de pâine și carne doar la cele mai mari prețuri! În anul 1847 aproape a patra parte a Bucureștilor a fost pustiită printr-un foc mare⁹¹; dar în aceeași seară miile <de oameni> care ajunseseră săraci și fără acoperiș au fost adăpostiți. [Relatarea unui inginer german despre ajutorul primit de la boieri după ce s-a refugiat la Craiova.]

Să nu amintesc și vechea biserică a curții, unde erau unși domnii? Este o clădire urâtă, neînsemnată. Sau bisericile Sărindar⁹², Radu Vodă⁹³, Kretzulescu⁹⁴, <biserica metoh al Episcopiei> Râmnicului⁹⁵, Mihai Vodă⁹⁶, și cum se mai numesc toate? Chiar nu merită să îți dai osteneala să le numeri. Pe mai multe le-am găsit zăcând în ruine; aparțineau mănăstirilor a căror închidere a fost decretată și erau părăsite și vândute pentru a deveni locuri de construcție, iar piatra lor să servească unor scopuri nobile. Iar bisericile ce încă mai sunt folosite pentru practicarea cultului sunt părăsite de credincioși. Clericii români au scăzut mult în opinia publică românească, iar religia constă mai departe în practicarea formalităților și obiceiurilor, mai mult decât în convingerea lăuntrică, iar ceremoniile de cult vorbesc mai mult simțurilor decât inimilor. Pentru români, religia înseamnă a ține întocmai sărbătorile, câteva mătâanii și baterea crucii la vederea unei biserici sau icoane.

p. 208 Locurile publice din București nu sunt demne de a fi // menționate; monumente demne a fi descrise se găsesc la fel de puțin. Dintre clădirile publice trebuie totuși să mai numesc cazărmile spațioase și frumos așezate pe care Cuza le-a construit pe pantele sudice ce înconjoară orașul. La așezarea lor s-a gândit, se pare, că la nevoie ar putea deveni un Zwing-Uri al Bucureștilor. Și totuși a căzut într-o noapte fără să se fi scos din teacă o sabie pentru el sau să se fi tras o lovitură de tun, deși, în principiu, a privilegiat armata în timpul domniei sale și, de

⁹¹ Referire la marele incendiu care a izbucnit la 23 martie 1847, ce a distrus o mare parte din zona comercială. Vezi și relatarea lui R. Neumeister din volumul V al prezentei colecții.

⁹² *Serindar*, ctitorită în secolul al XVII-lea, demolată în anul 1893; pe locul acesteia a fost construit Cercul Militar Național.

⁹³ Astăzi Mănăstirea Radu Vodă, ctitorită în secolul al XVI-lea de către Alexandru II Mircea (1568–1577).

⁹⁴ *Kretzulesko*, ctitorie a lui Iordache Crețulescu, căsătorit cu Safta Brâncoveanu, ridicată între 1720–1722.

⁹⁵ *Rimnik*, biserică construită de Mihail Cantacuzino, dispărută, aflată pe amplasamentul de astăzi al Ateneului Român.

⁹⁶ *Mihaj Voda*. Ctitorie din 1594 a lui Mihai Viteazul (1593–1601), fost sediu al Arhivelor Statului. Ansamblul de construcții a fost demolat în 1985, iar biserică translată câteva sute de metri, până pe amplasamentul actual.

asemenea, a și procurat multe tunuri bune. Închisoarea, ce se găsește nu departe de aceste cazărmi, este o cazarmă turcească veche și constă dintr-un șir lung de clădiri izolate, ce sunt toate înconjurate cu un zid. Am făcut o vizită la închisoare și trebuie să spun că domnea același tratament blând și uman al prizonierilor, contrastând în chip deosebit cu casele de corecție și izolatoarele pe care le-am vizitat adesea în Germania civilizată. [...] La „pușcăria” din București nu există un izolator; fiecare prizonier stă în aer liber în curtea închisorii cât de mult îi trebuie; plimbarea sa nu consta într-un // marș în pas de găscă de dinainte stabilit; bătaia, p. 209 bastoanele, bicele și lanțurile erau lucruri necunoscute. Toate acestea le lasă „sălbaticii valahi” Germaniei civilizate, după cum codurile criminale germane mențin pedeapsa cu moartea, care în România a fost de mult abolită. Dintre clădirile publice trebuie să amintesc și Universitatea, deși construcția nu e încă terminată și doar facultatea de științe juridice are un corp profesoral complet. Este o clădire mare, impunătoare, cu amfiteatre mari și holuri frumoase; frontispiciul nu are valoare arhitectonică. Cuprinde, printre altele, o colecție arheologică demnă de a fi văzută, unde se găsesc sarcofage romane, monede dacice și vase mari de aur, ce au fost găsite cu mai mulți ani în urmă în apropiere de Buzău⁹⁷. Și clădirea poștei austriece este o casă mare, impunătoare, de puțin timp construită, și al cărei etaj de sus era locuit de consulul general austriac, baronul von Eder⁹⁸. Trebuie doar deplâns faptul că piața mare, unde este ridicată clădirea, se găsește într-o stare cu totul pustiită și este înconjurată de case ruinate și grămezi de moloz. Când crede, noul primar al Bucureștiului, domnul Brătianu⁹⁹, că ar începe odată să curețe Bucureștii de aceste case ruinate ce apar peste tot și ar transforma piețele neregulate în scuaruri, așa cum s-a întâmplat cu cimitirul bisericii Sf. Gheorghe? Timpurile deșarte ale domniei lui Cuza sunt totuși // rămase în urmă, iar ce se poate p. 210 face pentru înfrumusețarea unui oraș oriental poate da ca exemplu Belgradul, capitala tânărului regat sârbesc.

În ceea ce privește industria, Bucureștii au puține lucruri demne de a fi menționate. Fabrici și industrii nu există încă în Țara Românească; cu atât mai însemnat este în capitală comerțul cu bunuri de consum, căci aici se întâlnesc produsele luxului asiatic și a celui european, iar vânzătorii și cumpărătorii acestor mărfuri sunt aduși laolaltă, în timp ce în toată țara nu există nimic de acest fel. În timp ce în prăvăliile grecești, turcești și armenesti se văd adunate covoare orientale, șaluri, delicatese, tutun și alte produse ale Asiei, în prăvăliile rusești sau <în cele ale> lipovenilor¹⁰⁰ <se găsesc> pielărie rusească, alămuri și ceai; sub boltele <prăvăliilor> brașovenilor mărfuri transilvănene din lemn, lână și fier, iar pe Ulița Lipscanilor¹⁰¹ toate mărfurile și produsele germane și franțuzești.

⁹⁷ *Busar*. Referire la tezaurul de la Pietroasele, „Cloșca cu puii de aur”, descoperit întâmplător în 1837.

⁹⁸ Baronul Karl von Eder, consul austriac la București între 1861–1868.

⁹⁹ *Bratiano*. Dimitrie Brătianu (1818–1892) a fost primar al Bucureștiului între 16 martie 1866 – 1 martie 1867.

¹⁰⁰ *Liparaner*.

¹⁰¹ *Leipzigstrasse*.

Hanurile din București sunt numeroase și pe măsura așteptărilor, deși sunt suficient de scumpe și acolo se cer prețuri ca în renumitele „hoteluri de prim rang” de la Viena, Dresda și Berlin. Cel mai bine se locuiește la Hotel Concordia¹⁰², cel mai scump, la Hotel Hugues¹⁰³. Proprietarul acestuia, un francez, livra zilnic mâncare curții lui Cuza pentru o pensie de 25 de ducați, căci principele p. 211 <Alexandru> Ioan I // era prea zgârcit să își fondeze propria gospodărie. Desigur o curte aparte, nu s-ar putea găsi una asemănătoare în Europa!

Cafenelele nu pot fi comparate deloc cu cafenelele din Viena sau Pesta și, în mărime și decorație, stau pe același loc cu cele pe care le-am găsit în Belgrad. Călătorul german la București s-ar simți cel mai bine în cafenelele germane Strobel, Kaiser și Rașca, acolo unde circulă mulți germani și unde au loc concerte de muzică europeană destul de bune. Cel care a introdus muzica europeană în București era tot un german, capelmaistrul Wi<e>st¹⁰⁴, care a venit în Țara Românească în anul 1838; până atunci se ascultase în București doar muzica lăutarilor.

În afara grădinii Cișmigiu mai există două grădini asemănătoare, ce sunt mult în urma acesteia, atât în ceea ce privește întinderea, cât și în frumusețe.

Astfel că la București, așa-numitul „oraș al bucuriei”, te poți plictisi zdravăn, chiar și atunci când cauți pavază împotriva plictiselii în cercurile societății alese, sau trebuie să cauți distracții doar singur pe acel tărâm spre care scriitorul francez, domnul Le Cler¹⁰⁵, le sfătuiește pe tinerele doamne bucureștence, ca atunci când la p. 212 întrebarea lui <despre> cum își poate petrece timpul la București // i s-a răspuns: „te îndeletnicești cu amorul sau cel puțin vorbești despre el”.

Rămâne doar să vorbim despre contrastele din cultură, civilizație, morală, viață socială, relații obștești. Contraste peste tot unde te uiți și unde mergi! România este poate, în ceea ce privește rodnicia și posibilitatea de a produce a pământului ei, cea mai bogată țară din Europa. Puterea creatoare a pământului este incomparabilă; nu are nevoie nici de îngurășămintă naturale, nici de prelucrare, ci doar de irigare și de liniște. Un agricultor german rațional, dacă s-ar ocupa cu agricultura așa cum este obișnuit pe pământul german, ar pieri în Țara Românească. Ajunge ca plugul să zgărie o dată pentru a da semințelor plantate tulpini de trei metri. Pământul României lasă în urma sa, în privința rodniciei inepuizabile, cele mai frumoase câmpii ale Belgiei și Franței, cele mai grase terenuri ale Piemontului și Lombardiei; cele mai bogate și mai productive fâșii din regiunea mediteraneană a Algeriei nu suportă, în rodnicia lor, comparație cu ogoarele din Principatele dunărene. Humusul pe care Dunărea l-a adunat de secole în cele patru bazine ale sale și din care se compun cele mai mari câmpuri ale Țării Românești este egal humusului din Delta Nilului. Până la picioarele Carpaților are

¹⁰² Aflat pe Strada Germană, astăzi Strada Smârdan. Pe 23 ianuarie 1859 a avut loc acolo ședința deputaților Partidei Naționale, în care s-a propus alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Țării Românești.

¹⁰³ Hotel cu un faimos restaurant, deschis de francezul Donat Hugues pe Podul Mogoșoaiei, vizavi de Teatrul Național. Clădirea este astăzi pusă în umbră de Grand Hotel Continental.

¹⁰⁴ Ludwig Wiest (1819-1889), muzician austriac, violonist, dirijor, unul dintre fondatorii Conservatorului din București.

¹⁰⁵ G. Le Cler, membru al misiunii militare franceze. Vezi și volumul VII al colecției de față.

o adâncime de mai mult de patru metri și jumătate. Când acest // pământ ar fi p. 213 folosit pentru prima dată, trebuie plantat cu porumb pentru trei ani, pentru a obține măsura puterii sale productive. Dacă s-ar sădi imediat cereale, tulpinile ar crește atât de mari și grele, astfel încât ar fi zdrobite de propria lor greutate și s-ar prăbuși pe pământ. În pădurile nesfârșite ce acoperă versanții Carpaților nu a pătruns încă lama toporului; în frunzișurile lor de netrecut se ascunde vânat nenumărat, de cele mai diverse soiuri. Apa râurilor și pâraielor cuprinde pești deosebiți. În munți se găsesc mine bogate de cărbune, fier, aur și sare. Cel mai mare fluviu al Europei curge la hotarul țării pe toată lungimea acestuia și formează o cale naturală pentru desfacerea produselor, în timp ce o mulțime de râuri mai mici, izvorând din Carpați, străbat țara pe toată lățimea ei și formează tot atâtea căi de legătură cu interiorul țării. Toate felurile de pomi fructiferi înfloresc în mod deosebit; din strugure, țăranul stoarce vinul său focos. Nu ar trebui să se aștepte totul de la o asemenea alcătuire, rodnicie și poziție a țării, și ce fel de contraste arată starea de azi a României? În timp ce Principatele dunărene pot hrăni zece și mai multe milioane de suflete, nu sunt locuite de nici patru milioane. Nici a treia parte din acest pământ minunat, dacă vreau să ridic cifrele date, // nu este cultivat; două treimi zac în p. 214 pârloagă și sunt chiar lăsate în paragină. Nu este aceasta o crimă de lezmajestate împotriva culturii și civilizației, când vezi că populația Olandei luptă cu oceanul pentru țară, cum Anglia și Germania își trimit nenumărați fii în cele mai îndepărtate continente, cum țăranul din Munții Vosgi cară pe umeri, peste stânci, îngrășământul? În ciuda puterii creatoare a pământului, grânele produse în Principatele dunărene sunt sub calitatea celor rusești, ce cresc pe un pământ mult mai puțin avantajos; iar cu secara și orzul lucrurile nu stau altfel. În toată Valahia nu există nici o pajiște propriu-zisă. Iarba este tare și cu firul gros. De o extindere a <exploatării> bogățiilor pe care le oferă munții nici nu este vorba, cu excepția câtorva saline deschise, care, altfel, dau o producție mică. La o silvicultură ordonată nu se gândește nimeni. Pentru un prepeleac sau un gard, țăranul doboară stejarul mândru. Pentru creșterea cailor, pentru îmbunătățirea <rasei> oilor și a vitelor nu se face nici cel mai mic lucru. Iarna în Țara Românească este grea și lungă. În ciuda acestui fapt, vitele nu sunt îngrijite în grajd, căci nu se construiesc grajduri. Își duc zilele cu tulpini de porumb și păioase ce ies din zăpadă. Am simțit mereu o tristețe în sinea mea, când am văzut acești jalnici // cai valahi, mici, p. 215 ce trebuiau înhămați cu duzina la câte o căruță. Cum poate un animal nobil, așa cum e calul, să decadă într-atât, astfel încât să nu mai aibă nici mărimea, nici înfățișarea unui măgar? Lemnul este scump, în ciuda faptului că este disponibil în surplus și că, așa cum am spus, coastele Carpaților sunt acoperite cu păduri în umbra cărora nu a răsunit încă niciodată zgomotul unei securi. Și de ce aceste contraste? Deoarece nu se construiesc drumuri pentru a traversa câmpia și pentru că râurile nu sunt făcute navigabile, pentru a se putea transporta în susul lor. În general, în ciuda abundenței de vânat, de carne, de pește, de grâne, viața în principatele dunărene este scumpă, pâinea și carnea nu sunt cu nimic mai prejos în calitatea lor, brutăriile și măcelăriile se găsesc încă la început. În ciuda nivelării terenului făcută de natură însăși, există doar drumuri izolate, ce leagă orașele

p. 216 principale ale țării între ele, precum Giurgiu cu București, Iași cu Galați; de drumuri comunale este tot atât de puțin vorba ca și de poduri și de căi ferate. Deși excesul de materii prime de toate felurile este la îndemână, nu există nici fabrici, nici manufacturi. Lână, piei, blănuri, cânepă, sunt duse în cantități mari spre porturile dunărene, pentru a se reîntoarce în țară prelucrate în orice fel <cu puțință>. Basmale, încălțăminte, mobilier, trăsuri, hamuri pentru cai, in, rufărie, rochii, totul // se ia de la Paris, de la Leipzig, de la Viena; în afară de câteva ateliere și spălătorii din București, de tot ce au nevoie doamnele din lumea bună, în materie de obiecte de toaletă, se îngrijesc de tot croitorii și modistele de la Paris și Viena. Contraste oriunde mergi și oriunde privești! În timp ce alimentul principal al populației este mămăliga – un fel de *polenta* ce constă din făină grosolană de porumb – bucătăria franțuzească este obișnuită în casele boierilor aleși și ale negustorilor bogați. Acea parte a țiganilor ce aparține boierilor înțepenește în livrele brodate cu aur și argint, în timp ce țiganii liberi umblă goi sau îmbrăcați în zdrențe, locuiesc vara în corturi cusute din zdrențe vechi, iar iarna se îngroapă în pământ.

După cum am spus deja, biserici există din plin, dar nu se remarcă nici prin frumusețea arhitecturii lor, nici prin dimensiuni; între timp, stilul în care sunt construite este doar cel baroc. La o biserică din mijlocul Bucureștiului, ce rămăsese în picioare printre ruinele unei mănăstiri demolate, am stat mult și am avut îndoieli cărei țări de pe pământ ar aparține prin stilul în care era construită. S-ar fi potrivit și în Japonia, și în China și în India; doar în Europa nu știam nici un loc pentru formele ei baroce. În timp ce altarele erau bogat împodobite iar odăjdiile preoților se deosebeau prin măreție, zidurile erau acoperite cu picturi urâte, pe un fond mai p. 217 degrabă întunecat. Un ceas // nu am putut găsi la vreo biserică din București. De fântâni nici nu este vorba. În capitala României poporul bea apă din Dâmbovița¹⁰⁶, <râul> ce curge prin mijlocul orașului, filtrată cu piatră-acră¹⁰⁷. Dacă se pornește de la ideea că sărăcia este cel mai obișnuit izvor al fărâdelegii, atunci, în Principatele dunărene, numărul de răufăcători ar trebuie să fie imens, <dată fiind> marea sărăcie a populației țărănești. Dar și aici se găsește un contrast cu alte țări europene. Numărul răufăcătorilor este foarte restrâns. La mai multe mii de oameni nu se înregistrează nici un deținut. La pușcărie, închisoarea bucureșteană, am găsit neobișnuit de puțini răufăcători, în raport cu numărul mare de locuitori ai orașului. De fapt, în această țară rodnică, fiecare își poate împlini ușor nevoile; dar pricina pentru care există atât de puțini răufăcători în Principatele dunărene stă iarăși într-un alt contrast specific acestei populații. S-ar crede că într-o țară aflată la aceeași latitudine cu Ravenna, Bologna și Cahors stăpânește o mare pasiune; dar nu este așa. Poporul român este deosebit de demn, nu din caracter, ci din lipsa pasiunilor. [...]

p. 218 În viața socială, contrastele nu apar poate în nici o țară europeană atât de puternice precum cele de la București, din Valahia în general. Până în anul 1848 au existat doar două stări: boierii și țărani; de la mișcările din anul revoluționar european s-a format o stare de mijloc¹⁰⁸ din negustori, medici, meșteșugari,

¹⁰⁶ *Dumbrowitza.*

¹⁰⁷ *Alaun.*

¹⁰⁸ *Mittelstand.*

funcționari de stat, care, deși încă restrânsă în numărul ei, a avut influență asupra dezvoltării politice a României. Țăranii sunt mulți la număr, ei numărând peste trei milioane <de suflete>, în timp ce numărul clericilor și al boierilor se ridică la 150 000, iar starea de mijloc urcă doar puțin peste 100 000. Boierimea română are // în p. 219 Europa o faimă proastă. Sunt multe lucruri adevărate într-aceasta, dar și multe exagerate și false. Acelora care ar trata doar la suprafață cercurile lumii alese a Bucureștiului, i-ar apărea însă în culori cu totul europene. Organizări pline de fast ale saloanelor, toalete ireproșabile, ce chiar pot sta în dulapuri alături de toaletele din saloanele pariziene, conversație în limba franceză, șampanie *glacé*, bucătărie franțuzească și vinuri alese; pentru moment te-ai putea crede că te găsești în cea mai bună societate de la Viena sau Paris, Berlin sau Florența. Dar educația societății bucureștene contrastează deosebit cu pojghița strălucitoare; nu are nici profunzime, nici vastitate și repede îți vei da seama, în conversații, că te afli la București și nu în altă capitală europeană. Cele mai multe subiecte ale conversației, ce dau societății din alte mari orașe europene tocmai farmecul lor deosebit, sunt necunoscute aici sau trec fără participare. În vremurile mai noi este însă mai bine. Interesul pentru situațiile politice și dezvoltarea liberă și națională a patriei și-au găsit locul în conversațiile din societate iar conversațiile seci și de suprafață de mai înainte au ajuns pe alt loc față de timpurile mai vechi. De asemenea, instituțiile de educație și creștere au luat în ultimii ani un avânt îmbucurător // și iese tot mai mult p. 220 din modă trimiterea fiilor la Paris pentru o educația mai avansată. În locul <Parisului>, se alege Heidelberg, Viena, Berlin și alte <orașe> germane cu universități. La faima proastă generală la care ajunsese boierimea românească în Germania și în Franța a contribuit mult moda ce a dominat mai înainte, de a trimite fiii <de boier> doar la Paris. Fără a fi căpătat vreo temelie de educație în țară, dar prevăzuți din plin cu bani și scrisori de schimb, tinerii boieri nu au avut nici înclinația, nici capacitatea de a se îngriji mai departe de educația lor spirituală în capitala franceză, în timp ce au învățat acolo temeinic toate plăcerile vinovate și s-ar întors cu totul ruinați în țară. [...] Pojghița strălucitoare a boierilor acoperă de prea multe ori o ființă ce contrastează evident cu sine însăși. Sub aparența elegantă, sub formele plăcute, sub vivacitatea inteligentă, sub ușurința // surprinzătoare de a p. 221 vorbi limbi străine, se ascund o vanitate și o ambiție fără limită, o lene de neînvins, o aplecare de nedoborât către distrugere, efeminare și lipsă de energie. Acești domni zâmbitori, pedanți, cu manierele lor plăcute, cu limba lor inteligentă sunt duri și de nepătruns de îndată ce <este vorba despre> vreo renunțare la vreun drept al lor de stăpâni de pământuri, de îndată ce este vorba despre o concesiune, de îndată ce este vorba despre o îmbunătățire a stării țăranilor și slujitorilor lor. Cu atât mai mult este însă de avut în vedere minoritatea restrânsă¹⁰⁹ ce conduce în acest moment în România soarta țării, căutând, chiar dacă aparține boierimii, viitorul <patriei> într-o dezvoltare cu adevărat liberă și <bazată pe> economia politică. În timpul unui exil lung, sub depravarea și presiunea guvernului lui Cuza, au avut mereu înaintea ochilor un singur interes, cel al patriei lor nefericite. Pe timpul cât a durat locotenența domnească au refuzat să accepte vreun venit; cei mai

¹⁰⁹ *Kleine Minoritaet.*

săraci dintre ei au trebuit, pentru a-și putea continua existența, să fie forțați, iar cei mai bogați au jertfit multe mii din propriile mijloace pentru a putea ține în viață afacerile curente ale ministerelor lor. A existat un moment în timpul perioadei locotenenței domnești când colonelul Haralambie ar fi putut să urce pe scaunul domnesc; armata i-a oferit coroana. S-a opus ofițerilor, care formaseră deputăția: // p. 222 „de fapt, ar trebui să vă împușc deoarece vă ridicăți contra voinței națiunii”. Iar colonelul Haralambie este un bărbat sărac. Atunci când am vrut să îi fac o vizită, mi s-a spus: „mergeți mai bine la el atunci când da audiențe la palatul locotenenței domnești; locuiește foarte modest, iar vizita la locuința sa l-ar stânjeni, poate”. Clasa de mijloc este mult mai harnică decât boierimea, nu mai puțin inteligentă, dar mult mai mult învățată și, de regulă, mai educată. Cei mai importanți membri ai stării avocaților, ai jurnalismului, ai judecătorilor, ai medicilor, îi aparțin. Când îi auzi vorbind, lor le aparține, în întregime, viitorul țării; se socotesc apărători ai tuturor instituțiilor și cuceririlor liberale. Dar însușirile rele, ce se găsesc la boierime, nu le lipsesc nici lor. Egoism cras, ambiție nemăsurată se reunesc cu lipsa convingerilor, cu lăcomia și cu corupția moravurilor. Cu mult mai bun și mai demn în privința moralei este țăranul, un bun om cinstit, un tată bun, muncitor, măsurat, mulțumit cu puțin, frugal în modul său de viață, simplu la port. Dar, pe cealaltă parte, îi lipsesc inițiativa și energia. Superstițios și neștiutor, nu își da osteneala de a ieși din dependența și neștiința sa. Trăgându-se dintr-un neam ce era p. 223 odinioară cel dintâi din lume, totuși nu și-a pierdut conștiința originii sale nobile. // „*Eu sunt Românii*” este răspunsul său, dacă este întrebat de străbuni. „*Civis Romanum sum*”, spuneau strămoșii săi. „*Eu sunt român*”¹¹⁰.

¹¹⁰ *Ich bin ein Roemer.*

GRIGORI PETROVICI DANILEVSKI

(1829–1890)

Scriitorul rus Grigori Petrovici Danilevski s-a născut la 14/26 aprilie 1829 într-o familie nobiliară bogată din Danilovca, gubernia Harkov, Rusia. Educația, începută acasă, și-a desăvârșit-o într-o instituție școlară de grad universitar din Moscova, apoi la Universitatea din Sankt-Petersburg. În 1850 a aderat la un grup anarhist, fiind arestat și încarcerat timp de câteva luni. Între 1850–1857 a lucrat ca funcționar cu însărcinări speciale în Ministerul Instrucțiunii Publice din Rusia. În această calitate a fost trimis, în 1856, de marele cneaz Konstantin Nicolaevici pentru studierea și întocmirea unui raport asupra situației regiunilor de margine ale imperiului. A lucrat apoi ca jurnalist. În 1868 a fost numit redactor-șef adjunct la foaia guvernamentală, iar din 1881 redactor-șef. A murit la Sankt-Petersburg în decembrie 1890.

Toată viața a fost un împătimit de literatură. A debutat cu poezii mai puțin cunoscute azi, a continuat cu traduceri din William Shakespeare, George Gordon Byron și Adam Mickiewicz. Primul său volum, *Cei liberi*, a apărut în 1854. În 1862, sub pseudonimul Skavronski, a publicat povestirile *Fugarii din Rusia nouă*. Din 1878 romanele sale au început să apară regulat și la intervale scurte de timp: *Potemkin la Dunăre* (scris după notele maiorului secund Savatie Behteev, referitoare la mareșalul Pavel Sergheevici Potemkin), *Mirovici* (1879), *Spre India prin Petersburg* (1880), *Prințesa Tarakanova* (1883), *Arderea Moscovei* (1886), *Anul negru* (1888) și, ultimul, *Bătrâna ucraineană*, apărut înainte de moartea sa. Romanele lui Grigori Petrovici Danilevski au fost publicate în mai multe ediții succesive. Despre autor și activitatea sa literară s-a scris mult în Rusia, începând cu S. Trubacev (biograful oficial) și N. Soloviev (critic literar), în 1886, în revista „Gândirea rusă”¹.

În România s-au tradus și tipărit trei dintre romanele lui Danilevski: *Luarea Ismailului saii Potemkin la Dunăre*. *Cutusow și Suvorow în anulul 1790* (traducător P.M. Georgescu, București, Tipografia „Românul” Carol Göbl, 1885), *Mirovici și Prințesa Tarakanova* (au apărut împreună, în traducerea Ludmilei Gamolco-Drăghicescu, Ed. Eminescu, 1974). Pentru istoricii români, de un deosebit interes sunt însemnările asupra călătoriei făcute pe Dunăre în iulie 1866, dinspre Odessa spre Viena. Pe lângă descrierea locurilor străbătute, Danilevski redă și discuția avută cu Nicolae Golescu, fost revoluționar român la 1848 și fost ministru, în momentul discuției general și șef al gărzii naționale românești, discuție având ca subiecte detronarea lui Alexandru Ioan Cuza, aducerea principelui Carol, situația României. Se pare că Nicolae Golescu și vorbele sale au produs o impresie puternică asupra scriitorului rus, fapt dovedit și de atitudinea acestuia din urmă, care, după războiul din 1877–1878, «sfătua guvernul rusesc de a ceda Basarabia României „având în vedere principiul naționalității”»².

Notele de călătorie ale scriitorului au fost traduse la noi de dr. I. Duscian, *Un scriitor rus despre România în 1866*. *Romancierul rus Danilevski povestește despre o întrevvedere avută cu Nicolae Golescu în 1866*, în „Adevărul literar și artistic”, 1921, II, nr. 41, p. 1–2; Anton Opreșcu, *Un călător rus la noi în 1866*, în „Revista istorică”, 1932, XVIII, p. 5–12 (traducere după *Dunaischiia Cniajestva* din volumul *Pisîma izû za-graniîi*, cap. XIV); G. Bezviconi, *Principatele dunărene în*

¹ Datele bio-bibliografice au fost luate din *Enĭklopediceskij slovarĭ*, vol. X, Sankt-Petersburg, Tipo-Litografia I.A. Efron, 1893, p. 75–77.

² *Basarabia. Monografie*, sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, Imprimeria Statului, 1926, p. 166.

1866. *O convorbire a scriitorului rus G.P. Danilevski cu Nicolae Golescu*, în „Revista istorică”, 1940, XXVI, p. 244–251 (după G.P. Danilevski, *Opere complete*, ed. A. Marx, vol. XXIII, Petersburg, 1901, p. 183 și urm.), reluată, cu mici modificări și note de subsol, în Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 404–411.

Întâmplarea a făcut ca, 36 de ani mai târziu, nepotul lui Grigori Petrovici Danilevski, Grigori Visarionovici Komarov, fiul fiicei sale Ekaterina, să ajungă și el în România. Komarov, ajutor de secretar de stat la Consiliul de Stat, a fost membru al delegației Societății Slave din Rusia, care a vizitat Bulgaria, Serbia și România în septembrie 1902, cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de la războiul ruso-româno-turc din 1877–1878. Delegația a fost primită de regele Carol I la Sinaia.

GRIGORI PETROVICI DANILEVSKI

Principatele Dunărene³

p. 404 Toată lumea se grăbea să iasă în larg, din cauza holerei, care începuse să bântuie la Ecaterinoslav⁴, Nicolopol⁵, Herson⁶ și Odessa⁷. Între altele, la 10 iulie <1866>, la Odessa s-a împrăștiat zvonul despre o victorie pe care italienii ar fi obținut-o asupra austrieșilor, la Lissa⁸. Dar consulul Austriei a așifșat prin cafelele o depeșă care arăta că pe mare au învins austrieșii, nu italienii. S-a produs o harababură nemaipomenită în ceea ce privește zvonurile. La Odessa se credea că învinși sunt austrieșii, că nu se poate merge la Viena, că liniile ferate dintre Pesta și Viena sunt distruse și că vor fi suprimate cursele de vapoare între capitala Austriei și Galați. Din cauza aceasta, numeroși călători s-au înapoiat, prin Herson, la nord, în aceeași zi, 10 iulie. Am vrut să știu dacă e adevărat că nu se poate merge la Viena sau trece prin ea. Am fost la Societatea de navigație și comerț, la consulul Austriei, la domnul Etlinger, agentul Societății austriece de navigație (tot el e și consulul Bavariei), la bancherul Efrussi, la redacțiile ziarelor din Odessa. La 11 iulie, nimeni nu putea să-mi dea un răspuns pozitiv. Atunci, am hotărât să călătoresc pe Dunăre...

Vaporul a plecat spre Galați în seara de 11 iulie. În salon se găseau câțiva greci, un rus din Tiflis⁹, un francez din Kiev, câțiva ruși din Odessa. Bărbații discutau victoria prusienilor de la Königrätz¹⁰, doamnele vorbeau despre noul

³ Textul este preluat, cu mici modificări impuse de normele grafiei actuale, după Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 404–411.

⁴ Oraș în Ucraina, azi Dnipropetrovsk/Dnepropetrovsk.

⁵ Oraș în Ucraina.

⁶ Oraș în Ucraina (Kherson), port la Marea Neagră.

⁷ Oraș în Ucraina.

⁸ Bătălia de la Lissa, din Marea Adriatică, a avut loc în 20 iulie 1866 și a fost câștigată de flota austriacă (fortăreața s-a aflat sub comanda colonelului transilvănean David Urs de Margina). Neconcordanța de datare se datorează folosirii stilului vechi (cu 13 zile în urmă).

⁹ Azi Tbilisi, capitala Georgiei.

¹⁰ Autorul se referă la războiul austro-prusac (germano-german sau fratricid); bătălia de la Königrätz (sau bătălia de la Sadova) a avut loc în 3 iulie 1866. Azi localitatea se află pe teritoriul Cehiei.

roman al domnului F. Dostoievski¹¹, *Crimă și pedeapsă*, și despre excelentul roman al domnului L. Tolstoi¹², *Anul 1805*. Noi admirăm ramurile Balcanilor din Dobrogea, dealurile violete ale Tulcei și Isaccei¹³, // priveam triști malurile pustii ale Dunării, acoperite cu stuf și viță și pe care se vedeau pe ici, pe colo, bordeiele de piatră ale paznicilor și din când în când soldați turci, cu pantaloni roșii, care de la o vreme păzesc vigilenți malurile. Lângă Tulcea, am văzut pe mal șirul de corturi al unui mic lagăr turcesc, ai cărui soldați își spălau rufe la mal, printre o turmă de bivolițe negre. p. 405

La Galați s-au înregistrat, de asemenea, cazuri de holeră. *Laudanum*¹⁴ și *nux vomica*¹⁵ sunt pe limba tuturor. Tânăra grădină publică e goală. Toată lumea este oarecum fâstăcită, vorbește în șoaptă. În vitrinele fotografiilor, alături de portretele principelui Carol de Hohenzollern¹⁶, e expus portretul lui Cuza¹⁷ și al soției lui.

– Pentru ce îl mai expuneți pe Cuza, și încă în ramă de aur și pictat în culori?

– Dar dacă vine din nou aici? Ce se întâmplă atunci? Doar Napoleon¹⁸ poate să facă orice!

– Dar ce face principele Carol?

– Se tot ocupă de soldați! Pâine n-avem, grâne nu s-au făcut, grâul a suferit de pe urma tăciunelui, inul a pierit pretutindeni, satele sunt decimate de holeră, țăranii sărăcesc pe zi ce trece, transformându-se în cete de cerșetori și nenorociți speriați de boieri, despre căi ferate nici nu se aude, dar Camera din București tot sporește armata. Acum avem șase regimente de infanterie și două de cavalerie. S-a zvonit că Kotzebue¹⁹ al d-voastră vine să ne ocupe principatele. Ziarele liberale „Trompeta”²⁰ și „Românul”²¹ amenință că armata noastră va porni întru întâmpinarea lui... Soldele militarilor nu s-au plătit de mult, soldații poartă haine de postav pe căldura asta, n-avem tunici de vară. Multe sentinele leșină la post. În răstimp,

¹¹ Feodor Mihailovici Dostoievski (1821–1881), scriitor rus.

¹² Lev Nicolaevici Tolstoi (1828–1910), scriitor rus, reprezentant, alături de Dostoievski, al vârstei de aur a literaturii ruse. Vezi date bio-bibliografice și câteva impresii după trecerea prin Țara Românească și Moldova (1854) în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. VI, p. 300–308.

¹³ Oraș, jud. Tulcea.

¹⁴ Substanță narcotică extrasă din opiu, folosită ca medicament.

¹⁵ Nuca vomica, sămânța unui arbore tropical, din care se extrage stricnina.

¹⁶ Carol de Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914), principe (de la 10 mai 1866), apoi rege al României (1881–1914). (n.t.)

¹⁷ Alexandru Ioan Cuza (1820–1873, la Heidelberg), domnitor al României în anii 1859–1866, căsătorit cu Elena Rosetti (1825–1909). (n.t.)

¹⁸ Charles-Louis-Napoléon Bonaparte (1808–1873), președinte al celei de-a doua Republici franceze (1848–1852) și împărat al francezilor (1852–1870), sub numele de Napoleon al III-lea.

¹⁹ Consulul general rus. (n.t.)

²⁰ „Trompeta Carpaților”, gazetă politică și literară; a apărut la București între 1 martie 1865 și 18 ianuarie 1877. A aparținut lui Cezar Bolliac.

²¹ Gazetă politică și literară; a apărut la București între 9 august 1857–9 iulie 1864, 25 martie–25 aprilie 1865 și 13 februarie 1866–aprilie 1905. A fost înființată de C. A. Rosetti, care a și condus-o efectiv până în 1885.

ziarele țipă despre eroii „noptii soldățești de la 11 februarie”, despre Lecca²² și Haralamb²³... Vedeți portretele lor în vitrine.

– Câți abonați au revistele d-voastră?

– „Românul” are 2 300, pentru că poliția îl impune cu sila; „Trompeta” are 600. Directorul ei, Cezar Bolliac²⁴, a fost aghiotant al lui Kossuth²⁵, a scos pe vremuri „Buciumul”²⁶, pe care l-a interzis Cuza. El e renumit prin aceea că, după cum spun alte ziare locale, a scos pietrele scumpe din coroana Sf. Ștefan, pe care Kossuth i-o dăduse s-o ascundă.//

p. 406 La 12 iulie am pornit spre Pesta. Pe bordul vaporului austriac „Sofia” călătoreau o mulțime de români, negustori, moșieri, pensionari ai pensiunii bucureștene Schewitz²⁷, câțiva emigranți poloni, printre care băiatul lui Waclaw Rzewusski, zis Ebn-Emir-Gutab, care trecuse pe vremuri la islamism în Arabia și pe care-l cântase Mickiewicz²⁸ în poemul *Faris*. Acum tânărul Rzewusski e preceptor în familia unui moșier moldovean, cu care călătorea la băi în susul Dunării, și îi e dor de Rusia, unde de mult cere să se înapoieze.

Fiecare oprire aduce un nou contingent de călători: greci, turci și lipoveni. Vedem în stânga un frumos mal muntos.

– E Carabunar (golful negru)²⁹, o întindere de peste 200 ha, donată de sultan poetului Lamartine³⁰ odată cu Bed-el-gamar, donat în Liban. Ultimul termen înseamnă „casa lunii”.

– Are Lamartine vreun venit aici?

– Și ce venit! La Galați toate casele se construiesc din piatra lui Lamartine. Acest domeniu e foarte dibaci administrat de doctorul Renault.

Văd tot în stânga, adică pe malul drept, turcesc, al Dunării, un sat uriaș, Bezdăreștii³¹, cu 2 000 de suflete de sectari ruși, al căror hatman poartă numele de Grigore Raznoțvetov. Pe maluri se văd basmalele roșii ale femeilor; una din ele, într-un sarafan albastru, spală în Dunăre rufe: maiul bate ca în Rusia. Pe câmp îngălbenesc snopii de grâu. La marginea satului, pe pământ bătătorit, trei cai roșcați, îndemnați de un băiețandru, treieră snopii. Vaporul nostru merge pe lângă

²² Dimitrie Lecca (1820-1888), viitor general; el a comandat batalionul de gardă la palat, când a fost detronat Cuza-Vodă. (n.t.)

²³ N. Haralamb (1828-1908), viitor general. (n.t.)

²⁴ 1813-1880, scriitor și om politic. (n.t.)

²⁵ Lajos Kossuth (1802-1894), conducătorul revoluției maghiare din 1848-1849.

²⁶ Gazetă politică și literară; a apărut la București între 15 decembrie 1862 și 5 decembrie 1864. Cezar Bolliac a fost proprietar și director al gazetei.

²⁷ Institutul (pensionatul) Schewitz a fost printre cele mai renumite școli particulare de băieți bucureștene. A funcționat între 1847 și 1948 (primii trei ani ca Institutul Pontbriant-Schewitz). Mulți dintre elevii acestei școli au devenit personalități de seamă ale României.

²⁸ Adam Bernard Mickiewicz (1798-1855), poet și scriitor polonez.

²⁹ Probabil în apropierea satului cu același nume, astăzi în Bulgaria.

³⁰ Alphonse Marie Louise Prat de Lamartine (1790-1869), poet, scriitor și politician francez.

³¹ Corect, Ghindărești, com., jud. Constanța. Și astăzi populația este alcătuită din ruși lipoveni. În varianta lui A. Oprescu, este identificată greșit ca fiind Ghidzărești (aceasta este o localitate în jud. Ialomița, pe dreapta Dunării în direcția de mers a lui Danilevski, departe de fluviu).

mal. O luntre, condusă de un flăcău în cămașă de stambă, caută să se salveze din fața lui.

– Vaniuha! Dracul te duce sub neamț! – îi strigă din tufiș un bătrân gol, cu pălărie de paie, probabil tatăl său³². //

Urmează Cernavoda³³, orașel pe malul turcesc, pe unde trece linia ferată ce vine de la Kiustendji³⁴. Ziduri albe de piatră; câmpul este presărat cu fesuri roșii, picioare goale, derbedei zdrențăroși, printre care se văd fețele negre ale arabilor, două-trei uniforme albastre ale autorităților locale și o santinelă turcă, cu picioarele goale, cu fes și cu arma pe umăr. Mașini speciale neîntrerupt scot de pe șalupe grâul și-l duc pe malul stâncos pe galerii, vărsând cerealele în vagoanele acoperite. Este chiar acel grâu, care în cantități mari merge acum la Kiustendji din principate și care a subminat în anii 1858 și 1860 piețele noastre de cereale din sud, fără legături de căi ferate cu stepele noastre. p. 407

Nu ni s-a permis să ne dăm jos la Cernavoda, nici la Silistra³⁵, unde turcii au făcut zilele acestea din cauza noastră o carantină de cincisprezece zile. Ciudat lucru! Turcii se feresc de ruși prin carantină. Dar cine a adus holera în Rusia?

Malul românesc e inferior ca frumusețe celui turcesc, stâncos, înalt și păduros. Malul românesc seamănă cu malul nisipos, sălbatic, gol și sărac al Donului: n-are nici păduri, nici stânci, nici sate animate. De ce o fi ținut atât Cuza la părțile acestea și de ce acum principele Carol face aici jurăminte atât de solemne?

Pentru rezolvarea acestei chestiuni, cel mai bun lucru ar fi să ne adresăm unui interesant personaj, care călătorește cu noi pe bordul vaporului „Sofia”. Mic de stat, uscățiv, cu părul alb ca zăpada, cu ochii negri, cu barba albă à la Napoleon și cu mustața albă, în haină albă și cu pantofi maro, cu stea pe șapca-i albă, stă grav și

³² Despre rușii așezați mai demult în părțile acestea, sectari peleponi, numiți aici lipoveni, și cazaci nekrasovți (urmașii celor răsculați în 1708, la Don, sub conducerea lui Ignatie Nekrasov și Bulavin) și zaporojeni (cazaci din Zaporozskaia Seci pe Nipru), bejenari din vremea Ecaterinei a II-a, au scris numeroși autori, printre care: I. Lupulescu, *Coloniile ruse în Dobrogea*, în „Vechimea Kievului”, I, 1889, p. 177 și urm.; profesorul D. Bagalei, despre hatmanul Osip Gladkii, în marele dicționar enciclopedic (vol. XVI); V. Moșkov, *Scapeții ruși în România*, în „Vestitorul istoric” (1909, X, p. 158–172); despre hatmanul Osip Goncear, în „Vechimea rusă”, IV, 1883; și alții, dar mai ales scriitorul Vladimir Korolenko (1853–1921), despre care tatăl meu Gavriil A. Bezviconi („Din trecutul nostru”, VIII–IX, 1939, p. 9) scria: „Mi se pare că Vladimir Korolenko a vizitat întâia oară Sudul Basarabiei și Dobrogea pe la sfârșitul veacului trecut. Pe vremea aceea nu-l cunoșteam încă, dar, mai târziu, cu prilejul întâlnirilor, la Tulcea, cu cumnatul său, doctorul Petre Alexandrov, am auzit multe despre marele scriitor. Korolenko însuși își descrie amintirile despre Sud în nuvelele: *Lângă liman, Ai noștri la Dunăre, Turcin și noi, Nirvana...* Citindu-le și recitându-le, după ce ai trăit toate acestea, nu le uiți niciodată. Scriitorul nu-și numește cumnatul în nuvelele sale. Acesta și-a luat numele de Alexandrov după ce a venit în România. Adevăratul lui nume a fost Ivanițki. Era de fel din Pskov. Revoluționar, a trecut Dunărea, rătăcind printre pescari, a căror căpetenie a fost. Mai târziu, Alexandrov a devenit cel mai cunoscut medic din tot ținutul și era îndumnezeit de populație. Trata oamenii gratuit și ajuta mereu pe toată lumea”. Scriitorul Vladimir Burțev, în amintirile sale, îl numește pe doctor Ivanovski și povestește că acesta i-a înlesnit trecerea clandestină la Ismail. Lipovenii au publicat în anii 1896–1898, la Brăila, o revistă lunară rusească: „Slovo Pravdi” (Cuvântul Adevărului)”. (n.t.)

³³ Oraș, jud. Constanța.

³⁴ Constanța. (n.t.)

³⁵ Sau Dârstor, azi port la Dunăre în Bulgaria.

tăcut tot drumul, de la Giurgiu, fără să se coboare pe punte și fără să schimbe o vorbă cu cineva.

– E generalul Nicolae Golescu³⁶, fost ministru al afacerilor străine al principatelor în timpul revoluției și fost ministru de interne în guvernul provizoriu de la 11 februarie până la 11 mai 1866, care a detronat pe domnitorul Cuza, îmi spune în șoaptă căpitanul austriac.

p. 408 A răsărit luna. Întâmplarea din cetatea Vidinului³⁷, unde a fost înșelat un grec bogat, care călătorea împreună cu noi, vânzându-i-se de // un galben tutun de cea mai proastă calitate, precum și focul dintr-un sătuc de pe malul românesc, lângă Calafăt, mi-au permis să-l cunosc pe domnul Golescu. Am vorbit cu el întâi despre noile lagăre ale celor 40 000 de ostași turci de la Silistra, Rusciuc³⁸ și Vidin, ale căror corturi verzi sar acum în ochii pașnicilor călători pe Dunăre, pe urmă despre principate, în general. Iată ce mi-a spus domnul Golescu:

– Principatele dunărene sunt o țară cu un mare viitor. Din nefericire, fiind membru în două guverne provizorii revoluționare, în calitate de ministru, m-am convins că guvernele pe care le răsturnasem tindeau numai să întroneze în principate hoții și prădarea banilor și averii publice. În 1848, eu și camarazii mei am fost prinși de turci și osândiți la galere pe cincisprezece ani. O lună încheiată a durat călătoria noastră pe un șlep pe Dunăre. Ne-am împotmolit și niște pescari sârbi ne-au dat puțința să fugim în Franța, după ce doborâseră un ofițer musulman. Ne-am întors aici după războiul din Crimeea³⁹. Pe domnitorul Cuza l-am ales numai din cauză că l-au ales și frații noștri moldoveni, numai ca să nu ne despărțim de ei. Cuza, fost ispravnic la Focșanii rusești⁴⁰ și pe urmă la Galați, a devenit domnitorul României, pentru că avea mai puține rude bogate și relații decât ceilalți pretendenți. Dar ne-am înșelat amarnic! La înălțimea tronului român el a fost același erou de bodegă, cum fusese înainte, când se tăvălea nopțile sub și pe <masa de> biliard. E un specimen cu totul distinct al tinerei noastre României. Pentru el nu există și n-a existat nimic sfânt, el n-a ținut la nimeni, din nicio clasă socială. După cum își schimba buna, duioasa și aproape angelica soție cu cea dintâi actriță pe care o întâlnea, tot așa trecea de la slugărnicie față de Napoleon, la slugărnicie față de Austria și față de alții. Risipea îngrozitor vistieria principatelor. Sub Știrbei⁴¹ și Bibescu⁴², bugetul amândurora principatelor se urcase de la treizeci de milioane la patruzeci de milioane de piaștri. Cuza îl umflă la o sută șazeci și cinci milioane piaștri (aproape cincizeci milioane de franci), din care aproape a patra parte o înghițea armata. Și ce fel de armată era asta! Dacă în ultimul an al domniei sale ar fi vrut s-o scoată la câmp singur, încă ar fi fost în zadar. Din cele o sută zece tunuri,

³⁶ 1810–1878. (n.t.)

³⁷ Oraș în Bulgaria.

³⁸ Russe, oraș în Bulgaria.

³⁹ Războiul Crimeii (1853–1856) a opus Imperiul Rus Imperiului Otoman și aliaților săi occidentali (Marea Britanic, Franța, Sardinia).

⁴⁰ Oraș, astăzi reședința jud. Vrancea. În 1853–1854, în timpul războiului Crimeii (1853–1856), în oraș a fost amplasat Statul major general al forțelor de artilerie rusești.

⁴¹ Barbu Știrbei (1799–1869), domn al Țării Românești (1849–1853, 1854–1856).

⁴² Gheorghe Bibescu (1804–1873), domn al Țării Românești (1842–1848).

n-am găsit bune decât treisprezece. Celelalte lucruri erau la fel. Tunurile le turna acasă, dar le trimitea în Anglia, ca țevile să fie găurite acolo. Pe urmă, chestiunea mănăstirilor grecești. Cuza a confiscat averile lor în folosul statului⁴³, hotărând ca poporul să le plătească două milioane de piaștri anual. Și ce credeți că s-a întâmplat? Cele două milioane se plătesc, dar tranzacția n-a fost aprobată de nimeni, și așa a rămas. Poporul, apăsător de dări, murmură demult. Miniștrii Florescu⁴⁴ și Kretzulescu⁴⁵ au vrut // să încerce poziția domnitorului. În vremea șederii lui la Ems⁴⁶, vara trecută, au pus poliția să răzvrătească poporul la București. Mulți oameni fără experiență s-au lăsat provocați; s-au tras asupra lor focuri de armă. Se credea că și cercul opoziționist se va lăsa sedus. Dar Rosetti⁴⁷, directorul „Românului”, eu și Brătianu⁴⁸ ne-am dat seama de cursa ce ni se pregătise și n-am ieșit la popor. Am fost arestați la domiciliu, apoi întemnițați pentru o lună, împreună cu hoții. După înapoierea lui Cuza, am fost puși în libertate. La începutul domniei lui, eu însumi i-am fost ministru. Dar n-am putut să mă împac cu felul lui de guvernare fără scrupule și, mai ales, cu modul de a cheltui banii poporului. Și l-am părăsit.

– Cum s-a produs lovitura de stat de la 11 februarie 1866?

– Foarte simplu! Noi, adevărații constituționaliști, am format întâi un cerc de trei-patru inși; pe urmă, ni s-au mai alăturat alți câțiva. Unul din noi, anume Brătianu, cu vreo două luni încă înainte de 11 februarie a plecat în Apus, să afle atitudinea curților, miniștrilor și presei străine. Prin el am comunicat cu Filip de Flandra⁴⁹, dar el, ca Bourbon, nu-i plăcea lui Napoleon. Totuși, după lovitura de stat, el a fost propus, ca Europa să-și lămurească mai bine legăturile noastre în toate domeniile. Ne-am adresat atunci principelui Carol, întâi neoficial, pe urmă oficial. Acest tânăr minunat, cu o creștere aleasă, cu adevărat germană, ne-a ascultat glasul. Moldovenii voiau să se separe de noi și să-l aleagă pe Sturdza⁵⁰. Un străin a împăcat însă lucrurile și principatele nu s-au mai dezlipit, spre bucuria Turciei. Cum s-a produs lovitura de stat propriu-zisă, dvs. știți, probabil. Ne-am adunat în casa Blaremburg⁵¹. Sorții de a invita pe Cuza să abdice și de a-l aresta au căzut pe trei ofițeri. Vizitiul care ducea pe doamna Obrenovici⁵², născută Catargi, la palatul domnitorului, a făcut semn cu batista, arătând că el o duce și că domnitorul e în apartamentele sale. Ofițerii au intrat peste vreo două ore și, spărgând ușa, au găsit pe Cuza împreună cu doamna Obrenovici... E soția divorțată a prințului sârb Miloș

⁴³ Secularizarea averilor mănăstirești (1863).

⁴⁴ Ioan Emanoil Florescu (1819–1893), ofițer de ordonanță al generalului Lüders, general, ministru de interne (1865–1866) și de război (1871–1876). (n.t.)

⁴⁵ Nicolae Kretzulescu (1812–1900), prim-ministru (1865–1866). (n.t.)

⁴⁶ Bad Ems, oraș în Germania, pe malurile râului Lahn, renumită stațiune balneară.

⁴⁷ Constantin A. Rosetti (1816–1885). (n.t.)

⁴⁸ Ion C. Brătianu (1821–1891), om politic liberal român. Inițial susținător al lui Al. I. Cuza. Din 1861 s-a alăturat adversarilor domnitorului; partizan al aducerii pe tronul României a unui principe străin.

⁴⁹ Filip de Flandra (1837–1905), principe belgian desemnat candidat la tronul României în 1866.

⁵⁰ Mihail Sturdza (n.t.) (1794–1884), domn al Moldovei între 1834 și 1849.

⁵¹ Nicolae Moret Blaremburg (1837–1896), jurist și om politic liberal.

⁵² Maria, născută pe la 1832, moartă în 1874, văduva lui Miloș Efreem Obrenovici (1829–1861) și mama regelui Milan I al Serbiei (1855–1901); îngropată la Iași. G. Bezviconi. *Profiluri*, p. 257. (n.t.)

Obrenovici. Doamna Cuza a aflat imediat despre scandalul rușinos cu soțul ei arestat și mi-a spus:

– Ce să fac? Am dat sfaturi domnitorului, dar nu l-au ajutat cu nimic.

p. 410 După ce și-a iscălit – pe spatele unuia din ofițeri – actul de renunțare la tron, gata făcut, Cuza n-a dat să se înțeleagă prin niciun // cuvânt că se interesează de urmările loviturii de stat: cine îl va înlocui? Cine va domni peste popor după el? Dus la mănăstirea Cotroceni, din apropierea Capitalei, mănăstire pe care tot el o luase de la greci, și-a manifestat dorința de a mă vedea și, după ce a trimis prin mine știuta declarație, că e gata să părăsească principatele, nu mi-a spus decât atât:

– Înapoiți-mi punga. În ea nu sunt mulți bani, dar o să-mi ajungă deocamdată. Trebuie să-ți spun că trupul meu s-a obișnuit să mănânce bine și mult.

De altfel, când căpitanul Silion⁵³, la Brașov, după invitația făcută lui Cuza de austrieci de a pleca mai repede mai departe și de a nu le scandaliza orașul prin silueta măhnită a soției sale și silueta liniștită a favoritei sale, care stătea lângă ea, i-a spus mult adevăr amar, și, între altele, următoarele:

– Alteță, sunteți de vină că vistieria principatelor a fost prădată cu atâta îndrăzneală, ați servit de pildă tuturor.

Cuza l-a întrerupt prin cuvintele:

– Haide, haide, nu mai vorbi; o să mai aveți nevoie de mine în Europa. N-am să las cauza țării mele, pe care o simt mai aproape pe măsură ce mă depărtez de ea.

Biata Românie! Interlocutorul meu vorbea de ea cu ochii umezi.

– Când am luat cârma guvernării în mâinile noastre și am stat la putere trei luni încheiate, ne-am dat seama cât de mult a fost prădată vistieria. Un lacheu din Moldova, chelner la mai multe hoteluri, un oarecare Liebrecht⁵⁴ (ați auzit, probabil, acest nume), a devenit, în cinci ani, pe neașteptate, întâi inspector al telegrafelor, pe urmă, din senin, director al poștelor și telegrafelor și, în sfârșit, toate afacerile de cabinet ale domnitorului au trecut în mâinile lui. Nimeni nu putea să obțină fără el o licitație sau un loc și, deodată, Liebrecht a devenit proprietarul celei mai bogate case din București⁵⁵, cu mobile de la Paris, cu mătăsuri de la Lyon, cu bronzuri de la Londra și cu patru milioane de piaștri în numerar... L-am arestat și l-am dat în judecată. Acum dăm în judecată – din cauza lui – și pe miniștrii lui Cuza, Florescu și Kretzulescu... Am ieșit din guvernul provizoriu la venirea principelui Carol și azi sunt șeful gărzii naționale a principatelor...

Completez cuvintele domnului Golescu prin povestirile altor români.

România de azi, România principelui Carol de Hohenzollern, mi se spunea, vrea să trăiască de acum înainte în pace, întărindu-se prin prosperitatea materială a poporului său, nu distrându-se prin formarea unor armate de care nimeni n-are nevoie și care nu înspăimântă pe nimeni. Ca să micșoreze povara bugetului militar, Carol vrea să desființeze cele șase regimente de infanterie și cele două regimente

⁵³ Ofițer adjutant și secretar particular al lui Al. I. Cuza.

⁵⁴ Cezar Liebrecht (1820–1890), chelner și marcher de biliard la cazinoul din Galați, ajuns inspector general al poștelor și telegrafelor, șeful camarilei din jurul lui Al. I. Cuza.

⁵⁵ Astăzi Casa Universitarilor (casa Liebrecht Florescu), construită în 1860 de arhitectul Luigi Lipizer.

de cavalerie ale sale, menținându-i pe dorobanți (țărani, care se află sub drapel, cu schimbul, câteva săptămâni pe an). În locul miliției permanente, organizează pentru paza ordinii în interior o gardă națională, // iar pentru respingerea dușmanilor p. 411 României, un Landwehr⁵⁶ asemănător celui prusian, pentru ca toată România, peste câțiva ani, fără să se ruineze din cauza dărilor prea mari în vederea menținerii unei armate permanente, să devină un popor înarmat, ca și Prusia, nu însă „o oștire mereu înarmată”. El stăruie să fie cultivată în principate o varietate de grâu din Rusia nouă, ghirka, iar în munții Telegăi⁵⁷ să fie intensificată producția de sare. Se zice că Universitatea din București i-a înaintat un proiect pentru exploatarea aurului din Carpații români. Sub Cuza, țărani plăteau dări în valoare de 48 piaștri. Acum se preconizează trecerea acestor dări asupra pământului și, prin urmare, sporirea lor în detrimentul boierilor. O prăvălie din București plătește impozite circa o sută de ruble argint, iar impunerile variază de la o prăvălie la alta. Străinii fără pământ (printre care sunt vreo 3 000 de poloni, rămași în principate de pe vremea lui Cuza – un contingent de complotiști, gata oricând să lucreze împotriva Rusiei, ingineri hotarnici, telegrafiști, căpitani de poștă etc.) plătesc, de-acum înainte, 15 piaștri dări anuale pentru fondul drumurilor. Cum să nu iei de la „bătătoritorii” drumurilor? se întreabă românii.

L-am văzut pe principele Carol. E mai curând un student neamț, înalt și blond, decât ofițer, cu toate că el se ocupă de parade. Favoriți impunători încadrează fața rumenă a unui Hohenzollern. În locul celor douăzeci și patru de feluri de mâncare, câte i se serveau lui Cuza, a poruncit să nu i se gătească decât șase.

– Ce face principele d-voastră?

– Face economii mereu, mi se răspunde peste tot locul în București. Jumătate din fetele românce s-au amoresat de el. Multe din ele, când trece pe stradă, îi aruncă pe fereastră buchete de flori, cu fotografiile lor. Dar se mai zvonește că principele visează la o frumoasă rusoaică din depărtare...

Mi-am continuat călătoria spre Pesta, cu același vaporeș „Izlaia” pe care, îmbrăcat în haine civile și cu ochelari cu geamuri verzi și cu o valiză subsuoară, principele Carol a sosit în sătucul Turnu-Severin, ca să domnească. Iată și bucătăreasa blondă a vaporului, Amalchen, căreia i-a dat, la plecare, un zwanziger⁵⁸.

– Îmi pare rău că nu l-am felicitat când a debarcat de pe vasul meu, mi-a spus căpitanul.

– Ai să-l feliciți la iarnă, când va porni înapoi, l-a întrerupt un grec din Constantinopol, care face negoț la Giurgiu și înjură pe români pentru că-i cer dări.

[Completarea lui Gh. G. Bezdovici, ediția din 1940: Grecul s-a cam înșelat...]

⁵⁶ Apărător de țară.

⁵⁷ Sat. com., jud. Prahova.

⁵⁸ Monedă austriacă de 20 de bani.

VALÉRIE BOISSIER, CONTEȘĂ DE GASPARIN

(1813–1894)

Autoare foarte cunoscută în secolul al XIX-lea, Valérie Boissier de Gasparin s-a născut în 1813 la Geneva, într-un mediu protestant, unde a beneficiat de o educație aleasă, fapt ce a contribuit la amplificarea interesului pentru lumea literelor. Călătoriile întreprinse au constituit un al doilea factor, iar prima lucrare datează din 1835: *Voyage d'une ignorante dans le midi de la France et l'Italie* (2 volume). Din momentul întâlnirii cu contele Agénor de Gasparin (1810–1871), fiul unui important om politic al vremii, între cei doi s-a creat o legătură și o afinitate care, după căsătoria ce a avut loc în 1837, a dus la formarea unei adevărate echipe pentru apărarea idealurilor și proiectelor în care cei doi credeau. Om politic, agronom, dar și scriitor, Agénor de Gasparin și-a încurajat soția în aproape toate demersurile sale, indiferent că acestea intrau în contradicție cu părerile vremii sau nu. În plan publicistic, ea a avut aceeași libertate, astfel încât lucrările sale rămân nu numai diverse ca formă de exprimare (broșuri, relatări de călătorie, articole, romane etc.), dar sunt și numeroase (peste 70, dacă luăm în considerare și traducerile). A continuat să călătorească, singură sau alături de soț, în diverse părți ale Europei, publicându-și apoi impresiile, care căpătau sub pana sa o formă poetică. În 1848, în plin avânt revoluționar îi apărea o importantă lucrare în 3 volume despre Orient, cuprinzând referiri la Grecia, Egipt și Siria¹. La vremea aceea, autoarea era deja în atenția cititorilor, dar și a criticilor, datorită lucrărilor apărute anterior și premiate de Academia Franceză² și în care învățătura Bibliei era interpretată în sensul unei creșteri morale a societății. Acestora dar și celor ce vor veni le datorează autoarea caracterizarea sub care era cunoscută în epocă și anume cea de scriitoare „conservatoare revoluționară”. Nici unul din războaiele și evenimentele politice ale vremii nu au lăsat-o indiferentă acționând în mod neobișnuit. În timpul războiului Crimeii (1853–1856), de pildă, ea a inițiat un apel pentru obținerea de tutun pentru soldați, în vreme ce conflictul franco-prusian a determinat-o să se adreseze tuturor femeilor pentru ca acestea să ia atitudine și să se implice. Tot ei i se datorează înființarea unei instituții de îngrijire a săracilor, la Yverdon-les-Bains, *Unité balnéothérapeutique pour les pauvres*, dar și a primei școli de infirmiere din Europa, în 1859, la Lausanne.

Anul 1862 a adus-o în preajma unor oameni care aveau legătură cu spațiul ortodox, în special cel rusesc. Printre aceștia, l-a cunoscut întâmplător pe Edgar Quinet și familia sa. Mai târziu a întreprins o călătorie pe Dunăre, spre Constantinopol, străbătând teritoriul locuit de români fără a coborî de pe vapor. La întoarcere, după finalizarea altor lucrări, a înaintat manuscrisul relatării călătoriei fraților Calmann și Michel Lévy, cu care colabora de ceva vreme și care l-au acceptat, publicându-l în 1867. Din această lucrare fac parte paginile selectate pentru a fi incluse în volumul de față. Ele fac referire la viața pe vasele care navigau pe Dunăre, la profilul călătorilor, dar și la peisajul ce i se dezvăluia fie la Porțile de Fier fie la Cernavodă. Oriunde s-ar fi aflat, tot ceea ce se întâmpla în jur îi dădea prilejul unor reflecții poetice, îndemnând-o la visare. Într-un fel, această lucrare o continuă pe cea apărută un an mai devreme, *Au bord de la mer: rêveries d'un voyageur* (1866)

Ulterior, a mai publicat alte două lucrări importante dedicate călătoriei: *A travers les Espagnes: Catalogne, Valence, Alicante, Murcie et Castilie* (1869) și, venind târziu, dar ca un bun companion al precedentei, *Andalousie et Portugal* (1886). De asemenea, Valérie Boissier, contesă de

¹ *Journal d'un voyage au Levant*, 3 vol., Paris, M. Ducloux, 1848.

² *Le mariage au point de vue chrétien. Ouvrage spécialement destiné aux jeunes femmes du monde*, 3 vol., Paris, Delay, 1843; *Il y a des pauvres à Paris... et ailleurs*, Paris, Delay, 1846.

Gasparin este și autoarea următoarelor lucrări: *Le mariage au point de vue chrétien*, Paris, 1842; *Allons faire fortune à Paris*, Paris, 1844; *Un livre pour les femmes mariées*, Paris, 1845; *Il y a des pauvres à Paris et ailleurs*, Paris, 1846; *Quelques défauts des Chrétiens d'aujourd'hui*, Paris, 1853; *Des corporations monastiques au sein du protestantisme*, Paris, 1855; *Les horizons prochains și Les horizons célestes*, Paris, 1859; *Vesper*, Paris, 1861; *Les tristesses humaines*, Paris, 1863; *La lèpre sociale*, Paris, 1870.

VALÉRIE BOISSIER, CONTESĂ DE GASPARIN

Spre Constantinopol³

4 august 186...

p. 62

[...] Carpați, Balcani! Magia numelor care ne-a legănat copilăria împrumută un farmec idilic acestor munți. Nu-mi spuneți că este o părere, căci nu este așa. Imaginația care se contopește cu adierea realității este cea care dă viață. Fără imaginație ce vreți să fac cu realitatea? Un munte este doar un munte, pietrele, arborii la fel; un oraș, este un // oraș, o adunătură de pietricele, de oameni, de ruine; p. 63 marea, o cantitate mare de apă sărată; un lac, o cantitate mai mică de apă dulce; frontierele, bastionul dincolo de care se adăpostesc obiceiuri străine; un birou de vamă, este un post de jandarmerie; iar Carpații și Balcanii ar fi doar profiluri osoase precum atâtea altele dacă imaginația nu le-ar da veșmântul lor poetic.

În timp ce noi înaintăm, ni se arată marginile Dunării, dealuri în pârlomagă și pini lăsați lunecând în nisip, iar curentul se strânge și suntem în față la Baziaș⁴.

Iată o decepție. Gândul se rostogolește ca o lovitură de pumnal. Visați la palate, mai puțin la cocioabele orientale, la lucruri de nimic dacă vreți, dar splendide, turcești și cine ajunsese până la Baziaș văzuse capătul lumii. Ne uităm la Baziaș, ne uităm și râdem. Dealuri golașe, un han mare <de culoarea> verde a spanacului, un imens dig galben, două șine pe un drum presărat cu cărbune, angajați care căscau și se întindeau, acesta este Baziaș. Așteptăm trenul dinspre Viena. Cele patru ore petrecute în fața acestui tablou ni l-a întipărit în memorie.

Către amiază, convoiul se umește; o avalanșă de pachete și de călători ia cu asalt *Ludwig-Carl*. Se aduc cu roaba, se depozitează; cei care vin se grăbesc să intre în salon și în dormitoare; doamnele alergau către cușetele lor precum artileriștii către armele lor atunci când dușmanul atacă. Sunt ruși de la Odessa, drăguți și hotărâți; este o grecoaică de la Galați⁵, o femeie în vârstă, cu o atitudine hotărâtă, gest dominator, ochi arzători și profunzi, dar devorată de febră; sunt domni de la Paris, cu mânușile și cravatele bine puse, cu privirea roză și albă și binoclul sub sprânceană; este un englez puternic, cu pălărie înaltă pus în creștetul

³ Traducerea după Valerie Boissier de Gasparin, *A Constantinople*, Paris, Michel Lévy Frères, 1867.

⁴ *Baziasch*, sat, com. Socol, jud. Caraș-Severin.

⁵ *Galatz*.

capului, oarecum scăpat din West-End și drept urmare nu știu cât de puternic, iar un ten palid se întrevește dincolo de exagerarea manierelor sale britanice. Un domn p. 64 // cosmopolit s-a stabilit în acest colț; dacă este din Londra sau de la Paris, nimeni nu poate spune; alături de englez, pare a fi venit de la Derby⁶; alături de francez, am crede că abia a ieșit de la Maison-Dorée⁷. Niciun accent, civilizată până la blazare, stăpânind toate limbile, știind toate țările, știindu-i pe toți oamenii; fără naționalitate, fără un caracter special, cu excepția figurii, având un cap bizantin, ochi galeși, pleoape lungi, fruntea albă, obrații palizi, buzele puțin cam groase și foarte roșii, cu această barbă de un negru albăstrui, fină, mătăsoasă, acea tipologie a sfinților bisericii ortodoxe așa cum îi vedem pictați pe un fond de aur, cu mica lumânare fumegând în fața imaginii.

Trei doamne sârboace care s-au urcat la bord în această noapte se plimbau pe punte; și ele vorbeau franțuzește cu o voce ușoară și modulată în mod grațios; mici, cu trăsături fine, aveau exact greutatea care este necesară pentru a evita înfățișarea costelivă; talia lor suplă se vedea dincolo de corset; ochii lor de un negru curat priveau drept înaintea; ele aparțineau acelor rase cu totul naturale ce nu cunoșteau rușinea întrucât ele ignorau pretențiile. O servitoare sau o prietenă, nu știu prea bine care dintre ele, un copil de cincisprezece ani, cu tenul machiat, cu ochii de un brun-roșcat, cu aerul unei gazele pe care am fi prins-o cu frânghia, mergea în urma lor; din câte observam, prost îmbrăcată într-o stambă imprimată cu flori, cu jupoane viguroase brodate sub rochie, ea își lăsa mâinile sărutate de frații sau soții acestor două doamne; nu credeți ce este mai rău, aceasta se făcea sub cerul liber, era o manieră de a sporovăi și de a dori binele. Câteodată această ciudată individualitate, banală mignonă din pădurile Balcanilor, scapă în veseliile nebune, în fantezii cu capre de munte ce se năpusteau printre stânci; apoi reia pasul grav, cu demnitatea unei prințese orientale și <văzând-o> vă provoc să susțineți privirea luminoasă a ochilor săi.

Cine mai era? Un flăcău curajos din Frankfurt cu o privire sinceră și un răs limpede; de îndată ce l-a văzut pe dl. de Gasparin, a prins pentru el o prietenie, care p. 65 s-a înfiripat // imediat; nu ne-a părăsit decât la Cernavodă⁸ pentru a merge la Galați, la Smirna⁹ și în întreg Orientul.

Câțiva turci în pantaloni ușori care aveau strânse la genunchi jartiere stacojii, iar la talie o eșarfă colorată precum curcubeul, s-au ghemuit spre prova. Adăugați la aceste fizionomii diverse preotul armean, care iată, în lungul său veșmânt negru, barba cu reflexe aprinse, cu ochii trași în orbite, cu priviri impasibile, o carnație cu tente dulci și liniștite a cărei transparență amintește pictura pe email; împrăștiați în

⁶ Oraș în Anglia.

⁷ Faimos restaurant parizian. Deși pe frontispiciul clădirii vechi figurează anul 1839, în realitate nu se știe exact când a fost construită. De-a lungul timpului a fost frecventată de personalități importante ca regele Eduard al VII, baronul de Saint Cricq, dar și de literați celebri ca: Honoré de Balzac, Lucien Rubempré, Marcel Proust. În 1853, Alexandre Dumas a instalat la parter redacția ziarului său „Le Mousquetaire”. Restaurantul și-a închis porțile în 1902. Ulterior clădirea a fost renovată, iar astăzi aici funcționează birouri, o sală de spectacole și o agenție a BNP Paribas.

⁸ Cernavoda, oraș, jud. Constanța.

⁹ Azi Izmir, oraș în Turcia, în golful cu același nume numit și „perla” Mării Egee.

mijlocul gloatei cinci sau șase figuri indiferente pe care le vedem peste tot fără a le remarca într-un fel anume și veți avea întregul.

Aș uita o ființă bolnăvicioasă, cu silueta fragilă, agilă precum o maimuță, mereu cocoțată pe cilindrii vaporului, rulând mereu țigarete, acest domn valah încă palid, discret, trist, ce privește cum curge apa agitând un harapnic încrustat în mod ciudat cu argint.

Aici începe partea Dunării pe care o numim pitorească.

Munții s-au apropiat, canalul s-a îngustat, priveliștile și-au pierdut din solemnitate; Dunărea noastră seamănă cu Rinul, mai puțin în privința ruinelor medievale, dar și mai mult în privința culorii, căci la un fluviu corect se adaugă dealuri corecte. Majoritatea călătorilor care privesc spre întinderea itinerariilor se extiază; în ce mă privește, regret deșertul anunțat peste tot, acele zboruri ale păsărilor sălbatice și acele efective nemișcate pe o plajă abandonată.

Dar al nostru *Ludwig-Carl*¹⁰ s-a oprit. Nu depășește Moldova <Nouă> unde, iată-ne <sosiți>. Stâncile sunt la același nivel cu apa; un vapor aproape plat, *Tartaglia*, ne așteaptă pentru a ne duce la Drencova¹¹ sau poate la Orșova¹². Măine vom depăși Porțile de Fier.

În timp ce transbordăm, două femei, două ființe puternice, una în vârstă cu părul gri împrăștiat în șuvițe, o alta tânără cu un jupon murdar, arătând o plăcută // p. 66 grație, au intrat cu curaj în fluviu. Fiecare ține capătul unei nade; ele mergeau în plină apă, aruncând plasa, aducând-o înapoi cu o mișcare rapidă și aruncând pe nisip câțiva pești mici, care le ajutau să nu moară de foame.

Nu este o operație ușoară să cauți să îngrămădești în fundul calei vaporului acostat cuferele, lăzile și valizele a o sută de călători, fără a pune la socoteală mărfurile. *Tartaglia*, un fel de broască țestoasă sau plantă de apă care ne va lua sub carapacea sa, se va îndoi sub greutate. Bordajul abia a depășea cu puțin curentul. Oamenii cărora le e teamă de aerul tare se adună în cabină, puntea rămânând îngreunată de bagaje. Prietenul nostru, dl. Kerdel, tânărul diform și dl. de Gasparin se culcă sub acoperișul încărcat de bagaje; la picioarele lor se află plebea, ghemuită sau în picioare, printre sfori și colete.

La revedere, al nostru căpitan de pe *Ludwig*! El își agită cascheta; căpitanul este trist, va urca pe fluviu și va merge cincisprezece zile pline într-o singură stare absolută.

Ei bine, supraaglomerarea noastră are farmecul său. Figura umană este văzută mai bine de aproape. Una părea dură, cealaltă ostilă, coatele se ating, ochii se întâlnesc, este asemănătoare, este aproape un prieten.

În așteptarea <plecării>, toată această apă care bolborosește și aceste stânci din vecinătate și dezastrele despre care se povestește cu plăcere, nu sunt <sortite> a ne înveseli. Unul <dintre marinari> este ușor și menține echilibrul, celălalt anunță cotiturile și ține cârma; sunt zone îngrozitoare unde este nevoie de vitejie ce nu se trădează nici măcar printr-o paloare; este un eroism al ignoranței ce nu cere decât

¹⁰ Vaporul companiei austriece de navigație pe Dunăre.

¹¹ *Drenkova*, sat, com, Berzeasca, jud. Caraș-Severin.

¹² *Orsova*, oraș, jud. Mehedinți.

răni și cucuie; adevăratul curaj nu dă înapoi în fața a nimic, încrederea în Dumnezeu stă în fața a tot; rămâne să treacă lunecând între viață și moarte (de fapt, este mersul obișnuit al acestei lumi) și, închiși precum suntem, trebuie să ne // p. 67 băgăm în seamă, să ne uităm unii la alții, să ne iubim sau să ne urâm, trebuie în mod cert să vorbim și vorbim.

Despre ce? Pur și simplu despre ce este cel mai important lucru sub cer. [...] // p. 69 Dintr-odată, Babacai¹³, stâncă conică aflată în fluviu, taie ca un triunghi negru groapa de lumină lăsată în urma noastră de munți. Pe țărmul opus, Golubac¹⁴, pe jumătate castel, pe jumătate fortăreață, coboară panta rigidă cu vechile sale ziduri ciobite și cele patru turnuri ale sale diferite ca înălțime. Sfărâmături de stâncă galbene precum ocrul îmbrățișează ruina; toată această parte ruptă se ridică într-o trăsătură aspră pe fundalul unui soare incendescent.

Când vedem de-aproape țărmul drept, descoperim găuri goale în piatră, apoi o brazdă care rupe planul vertical al stâncii; este drumul lui Traian¹⁵.

p. 70 Defileul se restrânge, se întunecă; munții celor două // țărmuri își aruncă marile lor umbre care se întretaie și se îngroașă peste fluviu. Iată acolo unul dintre acele ziduri formidabile pe care Doré¹⁶ le aruncă în peisajele din infernul său. Munții de pe cele două părți, cu forme asemănătoare și culori diverse, alcătuiesc profiluri colosale; aceste variații ale culorii verde, uneori picurând cu transparență de smarald, alteori oglindind cu reflexe metalice; această harababură atinsă ici de raze de aur, colo de frunzișuri reci și posomorâte, acest fluviu clocotitor care în curând alunecă liniștit spre abisuri, cupolele corturilor răsfirate ici și colo pe versantul împădurit, totul captivează; întregul suflet s-a strecurat în ochi.

În acest timp, o masă albă, vaporul eșuat în dimineața trecută, a apărut în mijlocul vârtejului. Ura! Mult curaj! Căpitanul, înconjurat de echipajul său ne privește. Este greu să rămâi acolo, după cincisprezece zile, nemișcat, cu această apă care lunecă și te lasă să vezi trecând vapoarele după care tânjești, dar care se duc. Un remorcher se ține lângă cel bolnav; face ce poate pentru a-l aduce pe linia de plătire, dar nu reușește decât cu greu, schilodul nu se mișcă deloc. Dacă o asemenea aventură ni s-ar întâmpla! Mergi, micul nostru vas plat, bariera noastră în fața arăpioarelor vii de pește, atât de subțire, atât de aproape de flux, noi te binecuvântăm.

Drencova, în care așteptăm ceva, nu este decât o stație a <companiei> Lloyd. Curând, Orșova ne arată casele sale albe. Atingem hotarele Valahiei. Stop! Vapoare de toate dimensiunile lasă ancora aici. Căruțele¹⁷ trase pe țărm vor duce un convoi de călători la băile de la Mehadia, din munți. Vedem trecând românele, îmbrăcate în cămașa lor amplă pe care se așează fota din benzi albastre și roșii; câte o bucată de pânză proastă pusă cu larghețe pe cap le umbrește fața; în mod obișnuit ele torc la fus, cu picioarele goale în praful drumului, în timp ce surugii strigau, p. 71 căruțele plecau în zgomotul asurzitor al micilor clopoței, iar // pe Tartaglia <lumea> se agită pentru a ști ce va face Lloyd în ce ne privește.

¹³ *Baba Kai*

¹⁴ *Golubacz*, mic oraș în Serbia, port la Dunăre la granița cu România.

¹⁵ *La chaussée de Trajan*.

¹⁶ Paul Gustave Doré (1832–1883), gravor, ilustrator și sculptor francez

¹⁷ *Les carouzzas*.

Înainte de orice, <compania> Lloyd ne va oferi cina, una din activitățile cele mai solemne ale navigației dunărene. Cu acest mare vapor vom acosta unde fumegă cuptoarele.

Apoi? Apoi, dacă vom considera totuși necesar a înfrunta Porțile de Fier, *Tartaglia* ne va relua la bord și ne vom asuma riscul; dacă nu, vom rămâne unde ne aflăm.

Vreți să știți până unde sunteți un egoist? <Atunci,> coborâți și luați masa.

La vestea sosirii și instalării podului mișcător, deîndată, se grăbesc, se împing, fiecare dă din coate. Fără să se grăbească, bizantinul, plictisit, cu un cuvânt, cu o privire, cu o monedă plasată în mod abil se asigură de bunăvoința *keller*-ului; fiți siguri, va avea locul pe care și-l dorește, felul pe care-l preferă, bagajele sale au trecut fără ca el să se agite și dacă există o cabină de ales, aceea va fi a lui. Singurul preocupat de ceilalți, tânărul diform, cocoțat sus, leagă cărțile dlui Gasparin, care tocmai ce au scăpat din cureaua <cu care erau legate>; doamna noastră rusoaică a pus ochii pe un domn înalt și serviabil, cu profil de ogar, care-i poartă geanta, șalul și pernele <la mică distanță> înaintea ei, garantându-i colțul sofalei, capul mesei, jumătatea dormitorului comun, <pe scurt> trei sferturi din vapor și <serviciile> căpitanului; David, împovărat precum un elefant, este pregătit să folosească armele, dacă trebuie, pentru a ne apăra ieșirea. Dl. de Gasparin își adună tribul; trecem peste scaunele pliante răsturnate, sforile înfășurate, ne înghesuim, ne sufocăm și când încăierarea este la apogeu, vedem ieșind din cabină o femeie palidă, doamna Vicovati, grecoica noastră din Galați. Mai palidă decât dacă moartea ar fi atins-o, tremurând de febră, ea avansează cu pas nesigur. Întreg profilul său nobil îi arată groaza. Această figură, aproape o nălucă, ar provoca mila; nu, ea provoacă râsul. Mulțimea crudă, cretină până // la răutate, găsește această p. 72 apariție sepulcrală grotescă; pare a-i face plăcere ca o femeie devorată de ftizie să aibă obraji brăzdați, buzele albe, iar orbitele să crească lipsite de orice proporții arzând precum torțele funebre. Niciunul dintre oamenii de acolo, luați separat, nu a plâns; cu toții și-au bătut joc. Ah! înțeleg râsul cel bun, dar râsul umilitor, acel râs de maimuță care se pregătește să scoată o grimasă pe buzele noastre atunci când o suferință sau un fapt urât se produce în mijlocul celor privilegiați și bine educați, acest râs este al diavolului și îl urăsc.

Fiți liniștiți, o mică falangă s-a format în jurul doamnei Vicovati; îi asigurăm mersul, îi netezim calea; ea va avea, îi va plăcea sau nu bizantinului, cea mai bună cabină și postul de onoare, iar în ciuda dorinței doamnei rusoaice îi va fi acordată de către căpitan, căci iată o familie întreagă a abandonat-o de ceva vreme. De asemenea, vedeți iarăși cum o mare doamnă, obișnuită să-și țină rangul, reapare încet-încet. Disprețul altora este o moarte anticipată care ne aruncă în groapa comună; respectul ne redă nouă înșine <stima de sine>; pe măsură ce efuziunile binevoitoare ne încălzesc inimile, regăsim ceea ce ne aparține la noi acasă. Grecoica este la ea acasă, demnă, grațioasă, superbă, cu un elan plin de pasiune și un foc al privirii care scoate la iveală străfulgerarea voinței. Tatăl său trăia în Fanar; era unul dintre acei greci puternici ale căror palate și grădini întinse pe țărmurile Bosforului vorbesc mult despre imaginația padișahilor. Nu mai știu care

dintre predecesorii lui Abdülaziz¹⁸ a făcut o dată fanariotului favoarea de a-i cere foisorul său. A cere, atunci când este vorba despre dorințele sultanului, înseamnă a lua.

-- Dacă veți trece în caic¹⁹ în umbra acestor mari chiparoși, a exclamat doamna Vicovati, gândiți-vă la mine.

În acest timp, una dintre însoțitoarele noastre îi atrage privirile: „Acest profil este din țara mea”, spune ea. Și până să aflăm că doamna Vicovati nu se înșela și că prietena noastră era, într-adevăr, de origine grecească, o origine care urca până în p. 73 vremurile în care familia Saint-Brice²⁰, strămoșii ei, au fost // decapitați pentru că au furat ovine sau au refuzat să predea o fortăreață, vocea metalică a doamnei fanariote tresaltă, în ochii ei strălucitori se formează o lacrimă, iar ea deschide cele două brațe și strânge la piept pe ultima nepoată a lui Leonidas.

Plecăm? Stăm? Ce zice căpitanul?

Rămânem. Domnii doresc adăpost pe un alt vapor; lăsăm doamnele unde sunt. Marele David ridică sprânceana. Dacă însuși turcul ar face să dispară doamnele! poate că ne-a mituit echipajul, acest pungaș de turc! toată această istorie a opririi în loc, toată această inventare a vaporului preschimbant în harem, ar putea acesta să fie un tur de mahomedan; în timp ce domnii dormeau pe nava lor, fără tobă sau trompetă, vaporul doamnelor se va încălzi și își va arunca faimoasa sa plasă.

-- Domnilor, pe punte!

Se ridică podul și bună seara.

5 august 186...

Turcul nu a ridicat nimic.

La orele patru ale dimineții ne urcăm din nou pe *Tartaglia*. Fortul de la Orșova Nouă²¹ privește spre citadela de la Bačka Palanka²² [...]

Doi piloți s-au urcat la bord, stâncile iau locul pantele împădurite, prelingându-se în umbră; canalul o clipă închis se deschide într-o inflorescență din piatră și clocotește între blocurile aruncate din drum. Cei doi piloți atenți, cu privirea arzătoare și fixă sub pleoapele înțepenite de efort, au lansat imediat p. 74 *Tartaglia* în acel vârtej, în acel culoar. Apele, involburate pe timpul nopții, // ridicau și purtau ușor nava noastră: ea alunecă, vibrează; cu fiecare vârtej depășit, pilotul lansează un pufăit de tabac; trecătoarea este învinsă, pericolele depășite, Dunărea și-a recâștigat amplexarea și noi rămânem dezamăgiți.

Ce vă spuneam? Am fi vrut vâltori mai înnegurate, un flux mai sălbatic, capcane mai groaznice, o bătălie mult mai puțin ușor câștigată.

¹⁸ *Abd-ul-Aziz* (1830–1876), sultan al Imperiului Otoman (1861–1876).

¹⁹ *Caic*, ambarcație turcească îngustă, ușoară, lungă și îngustă, încovoiată la capete.

²⁰ Este vorba despre familia aristocratică Saint-Brice, care, în trecut, deținea comuna Saint-Brice-sous-Forêt din Val-d'Oise, în departamentul de Sarcelles. Localitatea ca și o parte din ținut au aparținut de-a lungul timpului familiei de Montmorency, ai cărei membri au fost decapitați în secolul al XVII-lea, respectiv al XVIII-lea, din diverse considerente.

²¹ *Neu-Orsova*.

²² *Palanka*, oraș, Serbia.

Între timp, în mijlocul fluviului, care încă se agită, distingem o formă neagră: aceasta seamănă cu o cocoasă mare de dromader întinsă pe nisipurile deșertului. Ne apropiem și ea se conturează <mai clar>. Încă o navă pierdută. Este vasul turc eșuat în timpul ultimului război²³ de pilotul său sârb.

Prinsă între stânci, nava își alungește carena fără catarg în acest ascunziș adânc, fără vizibilitate, fără claritate, o închisoare care închide marginile dealurilor îmbrăcate în arbuști mici.

Nimic nu ar putea reda această tristețe. Un abandon de neexplicat apasă asupra marelui cadavru. Trei sau patru mateloți vin rătăciți în spatele carlingilor. Sunt acolo de mai bine de douăsprezece luni, ar fi rămas doisprezece ani. Când ne-am apropiat de ei, acești oameni drepti, muți, ne-au contemplat cu privirea pierdută a acelor oameni care nu mai așteaptă nimic. Singuri pe pontonul lor în fața pantelor neînsemnate, uitate, inutile, au drept consolare certitudinea că le vor lăsa în urmă. Orele se prelungeau una după alta, lipsite de activitate și lent; zilele se duceau, lunile se duceau; s-a făcut un efort, nu se va mai încerca unul.

Am atins ușor scheletul, bieții oameni au rămas impasibili; noi am plecat, ei nu s-au mișcat; și când, din depărtare, pe punctul de a trece un ultim promontoriu ne-am întors din nou privirea spre ei, i-am văzut din nou, pietrificați încă, pe nava lor de fier. Nu vi se pare că aceste două vase eșuate, austriac și turc, sunt emblema celor două nații? //

p. 75

[...] Spre Cladova, Dunărea își dezvăluie încet întreaga lărgime, se întoarce precum un <șarpe> boa, ale cărui unduiri s-ar prelinge pe iarbă și ne-am înapoiat după trei ore de navigare la piciorul pilonului lui Severin²⁴, pe care l-am atins în această dimineață.

Arhiducele Carol, un vas splendid, ne primește; din înălțimea punctului său de observație privim spre țară. Singurătatea se întinde peste tot. Soarele pare regele unui univers gol; el avansează în mijlocul deșerturilor, cel al cerului, cel al pământului, care-și răspund unul altuia. Sub azurul viu de la zenit, slăbit de țărături, solul licăre. Ici și acolo, turmele de oi, cu urechile însemnate, se adună spre fluviu, căutând răcoarea, în timp ce păstorul valah, îmbrăcat în pânză albă și cu o atitudine contemplativă, privește apa ce curge. Câteva tigve plutesc deasupra plaselor aruncate peste vârtej; câteva bărci subțiri și negre se menține pe unda calmă; pescarii în picioare, unul la pupa, celălalt la prora, căciula pe cap, pantalonii largi plutind pe lângă corp, <toate> se reflectă în alama lustruită. //

Iată și alți oameni, bulgarii. Se aflau pe o luntre grea cu pupa ridicată; p. 76 turbanul, o zdreanță bine rulată, care-și lasă umbra pe fața lor; ei aruncau încet corzile nadelor într-un gest ritmat, iar părțile lor oglindeau lumina.

Dar vedeți voi, ceea ce iubesc eu, urma sălbatică, este reprezentată de locuințele țiganilor²⁵, aceste găuri în malul abrupt. O scândură închide și închide

²³ Autorul se referă probabil la incidentele dintre otomani și sârbi din 1862. soldate cu bombardarea Belgradului. La acea dată pe teritoriul Serbiei continuau să existe garnizoane turcești în șase orașe principale. Sub presiunea puterilor europene, Poarta a fost nevoită să-și retragă două dintre ele, restul fiind evacuate în 1867.

²⁴ Lucius Septimius Severus (146–211) împărat roman (193–211). În mod eronat autoarea îi atribuie acestuia construcția podului lui Apolodor din Damas. ridicat în timpul împăratului Traian.

²⁵ *Des Zigeuner*.

orificiul, un adăpost de răchită le servește drept prispă și imediat aceste figuri bronzate apar, sărind pe spatele unui cal, ce pleacă în galop, urcând pe o ambarcațiune ce lunecă pe apă, o rasă neîmblânzită, misterioasă, cu ochii plini de tenebre, toate învăluite în întuneric.

Aceste bârloguri nu sunt singurele care ne vorbesc despre o viață independentă.

Colibele de veghe <ale soldaților>, uneori așezate pe ridicături, altele pe sol, gheretele cocoțate în capătul unor piloni lungi încrucișați în partea de sus, ne spun că traversăm o țară de hoarde războinice, că suntem supravegheați de pe cele două maluri ale Dunării, gata să căsăpească la nevoie. Miroase a stepele Donului și a cazaci și această existență bătaioasă, aventuroasă, unde nici poliția nu vine să înmoaie pasiunile. Valahii rămâneau la ei; de cealaltă parte, bulgarii vegheau. În fața fiecărei colibe, un cal înșeuat dă din copită, cu picioarele împiedicate; nechezând ușor. Santinela, dreaptă precum un bătlan, prezintă armele. Când ne-a văzut de departe, întreaga <stație de> poștă este de față; dacă printr-un subterfugiu ne sustragem vederii sale, surprindem biata santinelă care își spăla rufele; repede, <văzându-ne> își încheie vesta, își ia pușca, se cațără pe coastă și se postează în fața gheretei sale. [...]

p. 77 În mijlocul micii lumi plutitoare care-l poartă pe *Arhiducele Carol*, formam un trib boemian, nu atât de negru precum frații noștri, țigani, trăind separat în acest timp. Noi aveam prietenii noștri. Domnul român, visătorul, cu fruntea încruntată de vreun gând ascuns, măsoară cu privirea chioșcul, biciuie aerul cu cravașa și vine să pâlăvrăgească cu noi despre țara sa, guvernul său, drepturile Valahiei. Privirea i se însuflețește, apoi dă din cap și deturmează conversația; ne arată acel sat cu casele sale din lemn, acoperișurile din scânduri, hambarele în formă de coș, care purtau în aer patru armături; vorbește despre literatură, muzică, își reia plimbarea, iar dl. Kerdel urmărind totul din ochi ne zugrăvește Valahia, pe care o cunoaște bine, în culori care nu sunt vesele.

Dacă este să dăm crezare, acea societate, coruptă până la rădăcini, nu face și nu va face niciodată nimic. Nici familie; femeia nu locuiește cu soțul, copiii nu trăiesc cu părinții, imoralitatea câștigă totul; aceasta este o caracteristică a nobleței: poporul o duce mai bine. Boierimea își trimite copii la Paris; parcurg locurile plăcerilor; semi-orientali, semi-europeni, neluând din civilizație decât nevoile frivole, revin cu viciile marelui oraș, folosind ceea ce mai păstrau din energie pentru a vâna mistrețul, căscând în restul timpului și isprăvind prin plictis.

Dacă portretul este exact (sper că nu) ai cu ce justifică tristețile domnului valah.

Dar iată, mai sus de Calafat²⁶, două remorchere puternice; ele trăgeau șase vase turcești încărcate cu trupe pe care le aduc înapoi la Belgrad. Acolo, pe aceste p. 78 ape adânci, în mijlocul deșertului, sub soarele amiezii care strălucește, soldații // în cărpele lor magnifice, pantaloni roșii, fes, turban, burnuz²⁷, veste brodate, figuri de bandiți, ghemuiți mereu, uniți de zdrențele lor incredibil de colorate, se înghesuiau pe puntea vaselor; la orizont se desena profilul ascuțit, nuanța arămie a cârmacilor; generalul se ținea singur la pupa, sprijinindu-se pe sabie; puști legate, tobe, tigve și

²⁶ *Kalafat*, municipiu, jud. Dolj.

²⁷ Manta din lână, cu glugă pe care o poartă arabii.

amfore se amestecau într-o dezordine splendidă. Toate acestea strălucesc pe fundalul auriu al nisipurilor arzătoare, drapelul otoman plutind deasupra celor șase vase, adierea curentului scoțând la iveală semiluna și steaua. Și când această viziune a Islamului se dezvăluie, o alta îi urmează, și mai stranie încă.

Calafatul începe a-și îngropa cocioabele dincolo de dune. Plaja rămâne goală; în spațiul care radiază de lumină, femeile românce și-au stabilit tabăra.

Niciun bărbat. Împrăștiate pe malul fluviului, una își pune picioare în albia în care se scaldă fluviul, cealaltă stă ghemuită pe nisip și <continuă> să împletească fulare care curg. La apropierea noastră, toate și-au ridicat capul, uimite și mândre. Sunt ființe mari, puternice, splendid de frumoase, cu un bust sculptural, cu membrele suple și viguroase, cu aer de cariatide care ar fi ușurate de povara lor. Hainele nu le încurcau deloc; un vâl se răsucea în jurul părului și lăsa în spate cozile împletite; o cămașă brodată cu fir de auriu, fără mâneci, o tunică stacojie garnisită cu borangic alcătuiau întregul. Și ce libertate, ce atitudini, ce aer de Diană pe post de vânător. Această tânără îmbrăcată în stofă roșie își oprește asupra noastră ochii ei îndrăzneți; statuia antică nu are un model mai cast. Cealaltă, de doar douăzeci ani, duce în brațele ei goale copilașul, ce nu o jenează cu nimic. Mai sus, această matroană, cu furca de tors trecută în cingătoare scoate ușor borangicul și toarce firul. Bunica domină totul cu figura sa austeră; părul sur amestecat sub turban, pielea brună brăzdată de riduri adânci, privirea strălucitoare și tânără, plină de grandoare și // autoritate, curând ia comanda, făcând de îndată să sară pe genunchii săi plodul care tot timpul arunca în aer pumni de praf. <Femeile> loveau lenjeria cu putere, se înclinau pe apa curgătoare, manevrând bucățile de pânză, agile, grațioase, deloc neliniștite de privirile noastre, care nu reprezintă decât nori trecători. [...]

6 August 186...

4 <Ceasul> bate orele unsprezece, ne-am cucerit dormitoarele. Domnul de Gasparin se așează sub <cel al> grosolanului turc <imaginat de> Molière²⁸, care s-a 5 instalat // cu grijă în peisajul celui de-al doilea etaj. La noi, aerul este sufocant; treizeci de pasageri au ocupat compartimentul doamnelor; nu respirăm, lampa care este pe cale de a-și dea duhul răspândește cu ultimele licăriri un fum neplăcut. Ce să facem? Să renunțăm la somn și să ne plimbăm pe punte.

Ce bun e aerul proaspăt! Noapte minunată! Câteva adieri vin dinspre uscat, ceea ce mai rămâne din luna întunecată aflată în retragere, constelațiile aruncând broderii de aur pe cerul negru; nu distingem nimic, dar simțim că plimbarea ne duce în frumoasele sale tenebre. Și iată că apar forme neclare. Sunt turcii noștri; s-au apropiat și ne-au abordat într-un mod simplu:

- Kara deniz (Marea Neagră)! Istanbul! a spus unul dintre ei arătând spre sud.
- Da, vom ajunge dacă Dumnezeu va dori.

Mehemet-Effendi și-a pus mâna pe brațul doamnei care a vorbit.

²⁸ Jean-Baptiste Poquelin, cunoscut mai bine ca Molière (1622–1673), scriitor, dramaturg și director și actor de teatru, cunoscut pentru operele sale în care satirizează moravurile societății.

-- Bine, doamnă!

Doamnele au fost de acord cu asta; ele au reintrat în salon printr-o ușă. Bine! turcii noștri au reintrat printr-o alta; ne găsim față în față, roșim un pic, fiecare se va așeza de o parte, doamnele pe o canapea, turcii pe cealaltă.

Au tact și încă destul. Deloc indiscreți, rezervați fără a fi rigizi, nu ne-am simțit deloc stânjenite de prezența lor. Noi pălăvrăgeam între noi, turcii tăceau; apoi, dintr-o dată beiful începe a cânta. Cântă și unduiește ușor.[...]

p. 87 În acest timp s-a făcut târziu, sau <poate> devreme, <nu știam>. Beifului i se adresează o propoziție nevinovată: *Saat câtch der?* (Ce oră este?). Aproape imediat, fără un cuvânt, bietul om se ridică, prietenul său îl urmează, amândoi traversează salonul, mergând spre divan, dându-și jos papucii, punându-i pe masă, se întind și nu se mai mișcă.

Ce oră este? fără îndoială aceasta vrea să spună în turcește: duceți-vă să vă culcați!

Doamnele au făcut precum osmanlâii; s-au ghemuit în burnuzurile lor, punându-și capul pe pernțele lor fără să închidă ochii.

La orele trei ale dimineții vom vedea Rusciuc, o fortăreață gri înconjurată de nave turcești, mase negre, grele, ridicate în spate, care înfruntă marea.

La orele patru <ale dimineții>, vom vedea Giurgiu, portul Bucureștilor. Ne-ar trebui douăsprezece ore, prin drumuri îngrozitoare, pentru a ajunge de la Giurgiu la București. *Arhiducele Carol* acostează aproape de insula Smârda²⁹. Apele prea joase nu permit intrarea în canalul obișnuit.

În fața noastră se întind insule netede. Rușii, în timpul războiului Crimeii, invadând Valahia, au traversat insulele ajungând până aici, pentru a câștiga Rusciucul și a-l ataca; Rusciucul era bine păzit, turcii împingându-și dușmanii până la București.

Cât de luminos se ivește pe țarm acest sat bulgar, Turtucaia³⁰, cu casele sale aruncate printre salcâmi, fără străzi, piețe, sau orice altceva care să arate o regulă, dar care rād soarelui în creștere. Fiecare are în față întinderea de stof sub care se înghesuie căruțele; minaretul taie cerul cu linia sa albă, grădini înverzite, ici și colo ieșea câte un fum în spirale albastre, cântece, strigăte vagi care se pierdeau în aer.

p. 88 Mai departe, pe celălalt mal, Oltenița³¹, ne // arată tabăra sa valahă. În picioare în fața căruțelor grele, pline ochi, trase de șase boi negri, oamenii poartă pe cap o căciulă din piele de astrahan neagră, pantaloni strâmți din pânză ce le închid gamba, au un surtuc alb și scurt peste care se leagă o centură lată; părul lor lung le cade peste gât, toate mișcărilor lor fiind impregnate de grația antică. Priviți acest tânăr țaran, ale cărei brațe ridică blocuri de piatră; gestul este sobru, armonios; capul se poziționează cu mândrie; oricare dintre aceste atitudini ar face bucuria unui pictor.

În acest timp o barcă fără vâsle urmează ușor curentul, pelicanii se ridică din apropierea noastră; aripile lor mari strălucesc, trec prin stânga noastră și se vor odihni în vreun adăpost mai bun din stof.

²⁹ De fapt, este vorba despre brațul Smârda, greșit perceput drept insulă.

³⁰ *Tortokan*, oraș-port, Bulgaria.

³¹ *Oltenizza*, municipiu, jud. Călărași.

Iată că sunt opt ani de când sclavia a dispărut din provinciile românești³². După cincisprezece ani, țișanii, altădată sclavi, se bucură de libertate³³. Pământul aparține boierilor. Se vorbește despre posibilitatea stabilirii dreptului de proprietate al agriculturului. Stăpânul, în schimbul a douăzeci și patru de zile de muncă, o zecime din recolta de grâne, o cincime din recoltele de nutreț, dă țaranului patru iugăre³⁴ de familie.

În Turcia, sultanul, singurul proprietar de teren, o arendează primului venit. Oricine sosește pe un teren necultivat se poate plimba cu plugul; redevența odată plătită, rămâne stăpânul terenului și timpului său. Mulți dintre valahi, oboșiți de corvezi, trec pe teritoriul turc și se stabilesc pe viață³⁵. [...]

p. 91

Vaporul care continua să navigheze spre Galați, unde va ajunge în această seară, va intra în Marea Neagră prin gura de la Sulina. Îl părăsim aici, la Cernavodă, pentru a lua trenul ce traversează Dobrogea și care ne va duce la Constanța. Acolo ne așteaptă *Imperator*, marele vas al companiei Lloyd.

Rapid, un adio către prietenul nostru M. Kerdel; poate că pe uscat, însă sigur în cer, ne vom regăsi.

Un adio către doamna Vicovati; abia dacă poate să-și ia privirile de la tovarășa noastră, tână grecoaică.

Bizantinul se înclină cu moleșală; prietenii noștri turci vin cu noi, englezul pur-sânge la fel, în timp ce tot ce trebuia, cuferele, se stivua; nava care-și lăsa aburul face liniște, motoarele taie apa, un ultim semn din mână și nu ne mai vedem.

Ce vreți, atingem uscatul cu bucurie; în sfârșit, este frumosul pământ oriental, cel pe care l-am visat atât. Câțiva pași în nisip și zărim Cernavodă așezat în semicerc pe o colină al cărui arc își sprijină capetele pe Dunăre. Casele joase închideau un spațiu plat unde bivoli, ovine, cai, câteva vaci sfrijite stăteau în

³² Autoarea face referire la emanciparea țișanilor care a avut loc în anul 1856 în Țara Românească și în 1855 în Moldova.

³³ Autoarea face referire la tentativa de desființare care a existat în timpul revoluției pașoptiste.

³⁴ Iugăr sau pogon, o unitate de măsură pentru suprafețe agrare egală cu 0,5 ha.

³⁵ „Țările riverane Dunării își vindeau bine grâul; dimpotrivă, locuitorii câmpiilor îndepărtate, și-l aduceau pe al lor la un preț foarte scăzut. Este nevoie adesea de opt zile pentru a aduce bunurile pe țărmul fluviului; cheltuielile de transport, dificultățile de călătorie îl speriau pe țăranul prost îmbrăcat pentru a întreprinde astfel de expediții. Pe parcursul ultimilor ani, atât de funești pentru fermele de mătase din Occident, câteva române, bune crescătoare de viermi de mătase, și-au făcut un venit de până la zece mii de franci, pe jumătate din cât reprezenta sămânța. Ele deapănă coconi de o calitate mai proastă și își țes tunicile sau cămășile de duminică, cu mătase pe care brodează cu paiete aurite.

Cele două nații, turcă și valahă, trăiau pe cele două maluri ale fluviului, una în fața celeilalte, fără prea multe conflicte. Câteodată, se bat pe una dintre insule, a cărei posesie rămâne îndoielnică. Turci și români doresc să taie lemn. Când se întâlnesc, își sparg capul.

Țărml românesc este păzit, țărml turc lăsat în seama fortărețelor. Țăranii români dădeau soldați porturilor militare. Fiecare om, timp de șapte ani, face la două sau la trei luni o săptămână de serviciu pe lângă coastă.

În timpul inundației, în martie, corpurile de gardă ridicate pe stâlpi se dau înapoi cu treizeci până la patruzeci de pași; se scot și se pun în spatele fluviului fără altă procedee.

Vârtejul odată reintrat în matcă, vin febrele intermitente. Se tîmăduiau prin intermediul unui leac ciudat. Bolnavul ia pielița fină și mătăsoasă care îmbrăca interiorul cochiliei ouălor. El înfășoară două falange de la degetul său cel mic cu această peliculă; țesutul se usucă înfășurat pe deget până ce dă o durere intensă și, se spune, febra se domesticește”. (n.a.)

p. 92 libertate. Pe povârnișul ce are două sau trei cărări se așează un cort; câteva // căpițe se pierd în atmosfera aprinsă; toate acestea, coapte și răskoapte.

Ei, bine, această ariditate, acest alb fără mulțumire, acest sol steril, această secetă a aerului, dezolarea însăși a tabloului ne încântă. Este ceea ce este, cu totul auster, departe de noi. Soarele a făcut ceea ce a vrut să facă; cu excepția celor două șine de cale ferată, omul nu impune nimic acestui deșert.

Și dacă aș putea să vă arăt vagoanele trenurilor aruncate pe o astfel de scenă cu hoarda care le împingea. Sunt oameni veniți de peste tot; sunt armăuți, rumelioți, kurzi, tătari. Unii purtau fustanela și lungul fes grec, alții acel veșmânt din pânză albă asemănător cu tunica dacilor de pe Columna lui Traian; centuri de piele roșie în care se aflau cuțite și pistoale susțineau largul pantalon roșu sau albastru; boneta din păr țepos uneori întins, alteori cu formă ciudată; toți au un aer senin; acesta mai ales, acest căpitan-șef, cu mustața zburlită, care merge primul, cel care împinge cu umărul vagonul, cu capul tras spre spate, șoldul în față, cu un pas hotărât, calculat, cu privirea întunecată, rătăcind asupra națiilor Europei, cu un fel de a fi șiret, <decis> ε-și duce vasul la țarm.

Acești oameni vorbeau puțin; gesturile lor erau rare; dar până la dezordinea veșminte.or lor, până la aceste urâtenii viguroase, au o frumusețe. La noi, cei urâți sunt josnici; ei sufereau de frig, de degerături, cu nasuri roșii, obiceiuri meschine, cu membrele slăbite și palori nesănătoase; cocioabele noastre, gri, producând frisoane sunt prelinse de umiditate; mizeriile noastre ne împuținează, ele ne fac aspri și replăcuți ca fire; culoarea sărăciei noastre, este o absență a culorii, ceva lamentabil, inconsistența ceții. Aici, acești domni, spun ei toți, sunt de sânge regal; se pare că peticele de purpură au rămas legate de zdrențele lor; ei sunt cei care aparțin țării soarelui, ei sunt cei care sunt fii acestor familii de oameni nobili // unde fiecare păstor pare un monarh și în care sângele se păstrează neatins datorită traversării stepelor. [...]

p. 94 Spre seară, convoiul nostru s-a pus în mișcare, pașalele³⁶ într-un compartiment, noi într-altul, iar armenii au rămas în urmă, traversând Dobrogea.

Primul lucru care ni se arată în fața ochilor este o sperietoare a locului: un turc mare din paie, legat de un stâlp și în fața lui, pentru a face pereche, craniul unei vaci cu oasele albe și orbitele goale; toate acestea cu scopul de a apăra aceste biete câmpuri de porumb în mijlocul cărora se conturează, din ce în ce mai mult, cortul conic al unui paznic.

Culturile au dispărut. Iată deșertul.

Ma întâi băltoace de ape șterse ca bucățile de cositor, străpunse ici și acolo de stuf de unde se ridică cozi lungi <ca de steag> cu vârful argintat; un miros acru se degajă curând, solul se schimbă, valuri <de pământ> îl străbat în lung și-n lat, apoi câmpia, o imensitate arsă cât vezi cu ochii. Din când în când, mlaștina apare din nou. În aceste singurătăți absolute, peste aceste oglinzi care închid o cupă verde, ale străfundului ostroavelor de păpuriș cu vârfuri fremătătoare, vedem luându-și zborul mi de păsări sălbatice; înotau, se ridicau și se abăteau la rândul lor; sunt <locuri> retrase de neatins. Aproape de noi un lac se odihnește nemișcat în

³⁶Le: *effendis*.

păpurișul său, pelicanii despică întinderea netedă de apă străbătută de vasul alb; dintr-odată, impulsionate de o lovitură puternică, își iau zborul, aripile strălucind în soarele aflat la asfințit în timp ce mult mai sus, vreo douăzeci de berze // care se p. 95 roteau, cu picioarele atârnând, trasau semne cabalistice pe cer.

Nu există decât aceste teritorii întinse populate de animale. Ne întoarcem <cu gândul> la zilele de început, când omul era rar pe pământ; inima se lasă pătrunsă de o liniște de nedescris. Și noi ne mișcăm odată cu fâlăitul aripilor, precum mulțimea care joacă în mijlocul văzduhului. După care ne apare o haltă, acolo, în mijlocul nisipului. Oamenii din echipaj, negrii, arabii, dintre care unul cu o fâșie purpurie în jurul părului cărlionțat, altul cu ghetrele închise și cu mânecile căzând, toți cu arma cu mânerul lung împins în centură, alergând de-a lungul docurilor. I-au deschis un vagon acestui pașă îmbrăcat în caftan din cașmir galben, purtând un turban de muselină asemenea unui rulou deasupra capului, cu privirea semeață, barba neagră, care urmează o femeie slabă și aproape speriată.

Pornim din nou. Duhoarea se ridică din apele stătute și strălucitoare; un miros pătrunzător, proaspăt, cu arome amețitoare se ridică din trandafiri cu fiecare adiere ce-i face să se îndoaie. Mereu, păsările, cu miile, se ridică în zbor, coboară, trasează o linie pe suprafața umedă de cristal și scot țipete stranii. Cerul, dinspre o zare către cealaltă, păstrează albastrul puternic de peste mări. Este <o atmosferă> otrăvită și <cu toate acestea> este minunată.

De această dată, solul era netezit mai bine. Drumul lui Traian întâlnește pietre foarte mari de-a lungul căilor ferate, posibilitățile unei priveliști scad, aerul se purifică, terenul devine mai ferm; mai mulți trandafiri, mai multe lacuri, o câmpie înaltă ce se întinde către niciunde și iată-i pe tătari.

După ultimul război³⁷, sultanul le-a dat aceste întinderi către care s-au grăbit să ajungă.

O să vă distrați pe seama mea, dar nimic nu mi-a mișcat inima, nimic nu mi-a vorbit despre acest limbaj intim al lucrurilor iubite, precum taberele tătarilor împrăstiate la întâmplare în deșert.

Era seară. Vedeam de departe câțiva nori de praf ridicați nebunește; o trăsură apărea în galopul celor // patru cai ai săi, încă o caretă, puternic trasă de bivoli, un p. 96 bărbat ținând în laț o iapă urmată de mânzul ei. Călărețul așezat în spate și coada calului desfășurată, sfârșeau priveliștea; sau mai precis era o cvadrigă³⁸, mânăta în picioare cu dârlogii. Ciobanul, având o căciulă din păr zburliț³⁹, păzea nenumărate herghelii de cai, cirezi de vite și de oi în timp ce se plimba cu mâinile la spate. Pe creste, acolo unde întinderea devenea din ce în ce mai dezolantă, cămilele din Bactrian⁴⁰ își profilau cele două cocoșe. Totul creiona aspectul unei vieți pastorale

³⁷ După războiul Crimeii (1853–1856), Imperiul Otoman a permis așezarea în Dobrogea a unor grupuri de tătari din sudul Peninsulei Crimeea, care s-au stabilit la Casimcea, în zona văii Carasu și a orașului Medgidia.

³⁸ Car antic pe două roți, tras de patru cai înhâmați unul lângă altul, folosit de romani la cursele de circ și la triumfuri.

³⁹ Probabil, o căciulă din blană de oaie.

⁴⁰ *Bactriane*. Teritoriu din antichitate aflat între munții Hindu-Kush și râul Amou-Daria, iar astăzi împărțit de Afganistan, Pakistan, China, Tadjikistan, Uzbekistan și Turkmenistan.

și princiare. Recunosc, bieții prinți, destul de mândri de altfel, intrau în sat pe carele lor, cu fruntea sus, își făceau cruce de la distanță, din galop și un val de praf se lăsa în urmă în aer.

Și satele acestea! Câteva movile de pământ pentru a susține acoperișul de paie, o gaură deasupra pentru a lăsa să iasă fumul, o gaură în perete pentru a aluneca spre interior răcoarea. Atunci când colibeile aparțineau vreunui bogat de-al lor⁴¹, ele deveneau mai înalte; pietrele fiind puse în unghiuri, ele au o ușă lângă două ferestre mici ce dau lumină, trei trepte coborând până în fața intrării. Oricare, fie că este vorba de cei mai săraci, fie mai distinși, înconjoară <un loc> îngust sau <larg>, după avere; cel al săracului are o grămadă de paie, se văd câteva capre osoase rumegând din slaba adunătură; cel al bogatului, un spațiu mare apărat de un gard de nuiete, găzduiește aria unde caii zdrobesc grăunțele. Tătarul pare un stăpân în tunica sa sobră, părul scurt, trăsăturile adunate și urâte, trupul zvelt, drept, privirea energică; domină această cale ferată care nu-i aduce niciun folos și care-l lasă indiferent. Colo se văd căpițele înalte, dincolo ciugulesc cocoșii din India, găștele și rațele; vreun păun își etalează pe acoperiș frumusețile cozii; femeia, îmbrăcată precum șoțul, cu aceeași căciulă de blană pe părul ce și-l ascunde, // p. 97 aceleași cizme în picioare, cu fața descoperită, freacă untul sau mulge vacile. Copiii goi se rostogolesc în praf; tinerele fete privesc pe jumătate ascunse dincolo de căpițele de fân. Vreun șef de-al lor, în haină roșie, ghemuit pe locul lui, fumează ciubuc; caii, găsindu-se pretutindeni și ușor de înșeuat, taie câmpia în galopul lor, iar toate acestea privite de departe se detașează de linia extremă și deluroasă printr-o suită de tumuli antici.

Cum ați vrea ca în acest deșert inima noastră să nu tresară? Inelul lui Gyges⁴² ne-a aruncat în plină Tartarie⁴³; pătrundem aproape nevăzuți în aceste teritorii sălbatice și fermecătoare. Ei nu se deranjează din cauza noastră. Tătarul, care vede de două ori pe zi trecând coada de căruțe abia dacă pune la îndoială conținutul ce-l plimbă pe teritoriile sale. El continuă să-și agite biciul, făcut din sfoară lungă, printr-o lovitură scurtă, asupra turmei care paște iarba; femeia sa nu și-a modificat o singură zdreanță din cele pe care le ține în jurul taliei; niciun bordei nu s-a acoperit, acești oameni își aparțin, nimeni nu i-a supus. Lasați-mă să contempți aceste câmpii golașe și aceste hoarde sărace. Privirea mea urmează cămilele rătăcite în spațiu; văd efectivele care umblă după cum le poartă pașii. Întinderea nelimitată, respirația ușoară, aceste profunzimi ce se observă din toate zările, acest ocean de pământ cu tăcerea sa neînțeleasă, efectele luminii, soarele care se impune de dincolo de tumuli, cerul aprins, solul care se colorează sub scânteierile sale, apoi paliditatea nopții ce coboară, iar Dumnezeu pe care credem că-l simțim mai bine când totul se liniștește, Dumnezeul deșerturilor, Dumnezeul lui Abraham, prințul păstorilor, iată ce am zărit.

⁴¹ *de la tribu.*

⁴² Obiect antic legendar, menționat printre alții și de filosoful antic Platon, și despre care se crede că avea puterea de a face o persoană invizibilă. Cu ajutorul acestuia, primul posesor, păstorul Gyges, aflat în serviciul regelui Lydiei a reușit să-lucidă pe stăpânul său, obținând tronul pentru sine.

⁴³ Aici cu sensul de mica Tartarie, cuprinzând ținuturile aflate la Marea Neagră și înglobând acele populații cucerite de mongoli și apoi turci.

Dar, șanțul s-a deschis și un terasament presează de ambele părți șinele; în spate, se vede o pată albastră, ea se mărește, urcă, se unește cu cerul; este Marea Neagră. Te salutăm dintr-un strigăt, *Kara deniz*, cea tristă. Valurile // spumegau, p. 98 puternica navă ce urma să ne ducă spre Istanbul⁴⁴ se balansa între ancore; apele ridicate mușcau o flotă de ambarcațiuni; câteva case albe și-au așezat pereții lor triști pe faleze; drumul închis care intră în port vine pentru a muri în fața acestui debarcader plicticos; este chiar mai sărăcăcios decât la Cernavodă.

Să ne grăbim, de mai bine de douăsprezece ore *Imperator* se află staționând. La capătul răbdării, scoate fum. Se aruncă toate în degradingoladă, oameni și lucruri, în primul vas ce a venit; marea își umflă apele, își sapă brazdele, ne ținem bine, închidem ochii, acostăm: adică, în curând, proiectați la zece picioare⁴⁵ sus pe scară, pasagerii nefericiți se găseau prinși, ridicați, purtați pe punte de către echipaj.

Să respirăm, aici aproape că se oprește pământul.

Căpitanul, un om simplu și bun, înaintează <spre noi>, întru totul dispus să ne facă onorurile la bordul vasului său; secundul, un marinar masiv jovial care se bucură de această plăcută companie, ni se prezintă și nu cere decât cum să ne servească mai bine. Englezul întărește <rândurile>, prietenii noștri turci ajung la coadă; unii legănați de coșuri <în care erau aduși la bord>, ceilalți sprijinindu-se de balustrade, s-au așezat pe puntea strălucind de curățenie. Pasageri de toate națiile se se aflau în spațiul dintre punți. Mateloții ce aruncau ancorele cu un cântec monoton, trag funia bărcii ce se reîntoarce de la mal. *Imperator* se mișcă încet; prezintă o latură plajei, își întoarce prora către sud; tumulii Dobrogei, lungi linii ondulate, strălucesc sub un apus de soare palid, colțurile încep să se estompeze în amurg; se aude un clopot, căpitanul ne invită să-l urmăm, are loc cina; iar cine n-a văzut acest salon cu o decorațiune sobră, această masă lungă acoperită de flori, acești musafiri de o zi, veniți acolo din cele patru colțuri ale lumii, plutind pe marea îndepărtată ca Iason⁴⁶, în vremea sa, alerga spre aventurile sale, acela nu știe că are norocul unei ore poetice, // legănat pe fluxuri, cu o scânteiere care va face ziua de mâine și mai frumoasă. p. 99

Suntem cu toții fericiți; dintr-o privire, am înțeles că suntem cu toții oameni respectabili. În jurul acestei mese prezidată de căpitan domnește una din acele veselii, plină de desfătare și curtoazie, care lasă sufletul fără regret. Doar englezul rămâne singurul certăreț. Are drept vecin un alt fiu al Albionului, un domn curajos adus de umeri, cu figura înfloritoare, a cărei vocație este de a parcurge pământul pentru a bifa în Murray-ul⁴⁷ său. El pretinde ca în cincisprezece zile să viziteze Constantinopolul, Izmir, Sicilia, Napoli și regatul său, Roma cu monumentele ei, Florența cu galeriile ei, Veneția și palatele ei. Va trece prin Splügen⁴⁸, va urca pe Faulhorn⁴⁹, Rigi⁵⁰, va sta pe pajiștea alpină, va face turul muntelui Blanc, va vedea cu atenție Parisul și se va reîntoarce în Anglia spre 25 ale lunii. // [...]

⁴⁴ *Stamboul*.

⁴⁵ Veche unitate de măsură pentru egală cu 30,48 cm.

⁴⁶ *Jason*. Erou din mitologia greacă, liderul argonauților și cel care a recuperat Lâna de Aur.

⁴⁷ *Murray*. Este vorba de ghidurile editate de editura Murray, fondată în 1768.

⁴⁸ *Splügen*, oraș, Elveția.

⁴⁹ Munte din lanțul muntos al Alpilor Bernini, situat între estul Elveției și nordul Italiei.

⁵⁰ *Rigi*, munte aflat în centrul Elveției.

Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg

Prinț german intrat prin căsătorie într-una din cele mai puternice și mai influente familii românești, Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg a călătorit în dese rânduri în teritoriul locuit de români. Informațiile privind transformările aduse conacului și moșiei soției sale de la Fântânele sunt demne de luat în seamă. Printre notele referitoare la gospodărirea avutului din Moldova întrezărim aprecieri la adresa guvernelor românești și a măsurilor luate de domnitor, la modul de a călători pe Dunăre, dar și la situația economică existentă la acea dată.

K<onstantin> Pugovin

Călător rus ale cărui date biografice nu sunt necunoscute; a călătorit în patru rânduri în spațiul românesc, în intervalul iulie 1859–iulie 1862, de fiecare dată în alte locuri. A fost în București în momentul uciderii lui Barbu Catargiu, episod comentat în însemnările sale, pentru ca apoi să se îndrepte spre Sibiu și Timișoara. Însemnările sale remarcă măsurile în vederea modernizării în timpul lui Alexandru Ioan Cuza și consideră, pe bună dreptate, că rămânerea în urmă a societății românești constituie urmarea nefericită a unor momente sau perioade din istorie, mai cu seamă a epocii fanariote. Partizan înfocat al rolului mesianic al Rusiei în sud-estul ortodox și critic la impactul avut de mediile occidentale asupra elitei politice și intelectuale românești.

Léon François Verhaeghe de Nayer

Personalitate importantă a Belgiei, diplomat și politician de origine flamandă, Léon-François Verhaeghe de Nayer a fost reprezentant al Belgiei la Constantinopol, în Portugalia, Spania, Italia, China, guvernator al Flandrei Orientale, a fost decorat cu înalte ordine și medalii ale țărilor unde și-a reprezentat cu cinste patria, dar și membru al Academiei din Coimbra (Portugalia) și al organizației politice spaniole „Junta de St. André des Flamands” din Madrid. Călătoria din 1862–1863 spre Constantinopol, a cuprins și Grecia, cu insule, Siria, Palestina și Egipt. Teritoriul locuit de români a fost străbătut în unsprezece zile, în august 1862, de la Orșova la Turmu Severin cu trăsura, apoi pe Dunăre până la Giurgiu, de aici până la București cu căruța. Intenționând să ajungă la Iași, se oprește la Focșani, dar se răzgândește și se îndreaptă spre Galați, de unde pleacă spre Constantinopol.

David Thomas Ansted

Cunoscut geolog englez, autor de lucrări cu caracter științific și călător împătimit, David Thomas Ansted a cunoscut îndeaproape și teritoriul românesc. În lucrarea sa *A short trip in Hungary and Transylvania in the spring of 1862*, el face ample referiri la spațiului românesc de dincolo de Carpați. Important de semnalat este faptul că, pe tot parcursul lucrării, când vorbește despre Ardeal îl numește uneori în mod greșit Ungaria. Transportul, dezvoltarea industriei, a regiunilor miniere sunt subiecte care se alătură descrierilor de natură și reflecțiilor asupra situației românilor.

Călătoare anonimă

Textul relatării, apărut în septembrie 1877 în „Chambers’s Journal of Popular Literature, Science and Arts” sub titlul *A Lady’s Journey in Moldavia*, este interesant pentru condițiile de călătorie din Principate în etapa imediat următoare realizării unirii. Așa cum se precizează chiar de la început, voiajul a avut loc în vara anului 1863 pe traseul Galați, Tecuci, pasul Oituz, a trecut în Transilvania cu destinația Zizin.

Laurence Oliphant

Englezul Laurence Oliphant, nu era pentru prima dată în spațiul românesc. Interesat la fel de mult de teologie ca și de politică, el a decis, în ianuarie 1863, să meargă în Polonia unde izbucnise insurecția. Avea să petreacă mai multe luni în zona de conflict. Deoarece călătoria prin Volânia rusească era periculoasă, Oliphant și însoțitorul său au ales pentru întoarcere o rută alternativă, prin Principatele Unite, unde prințul Cuza și politica sa oscilantă ofereau puterilor garante suficiente motive de neliniște. În toamna anului 1863 au intrat prin Bucovina, au văzut Cernăuți, au stat o săptămână la Iași, timp în care au cunoscut orașul constatând decăderea lui după mutarea capitalei la București, apoi au vizitat mănăstirile Neamț, Secu, Agapia, Vărațic și Bistrița. În cele din urmă s-au îndreptat spre București, iar de aici spre Brașov și Sibiu.

Anton Adolf Schmidl

Jurist și filosof, preceptor al fiilor prințului Ferdinand Lobkowitz, profesor de geografie, statistică și istorie la Politehnica din Pesta, scriitor, Anton Adolf Schmidl a arătat un interes deosebit pentru speologie, pasiune ce avea să-l poarte prin peșterile din Slovenia, Austria și Ungaria. Lui i se datorează prima descriere a ghețarului din Peștera Scărișoara. Schmidl a făcut mai multe călătorii în Munții Bihorului (1858–1862), fiecare constituind un prilej bun pentru descoperirea a noi specii de minerale, plante și animale.

Xavier Kieffer

Călător francez, Xavier Kieffer a stat în Țara Românească în intervalul 1857–1863, când a călătorit și în Transilvania, a stat o lună în ținutul secuiesc la Zizin și Vâlcele, s-a deplasat în Moldova, a vizitat Iașii, apoi a trecut în Basarabia și Bucovina, poposind câteva zile la Chișinău și Cernăuți, de unde s-a întors la București, nu înainte de a vizita câteva mănăstiri și a trece prin Bărăgan. El ne oferă date și informații despre București, despre lăcașuri de cult, monumente, locuitori, obiceiuri, îmbrăcăminte, hrană, dar și despre viața politică, despre unii lideri ai românilor. O atenție deosebită a acordat diferitelor etnii și țăranelor rămân.

Arthur J. Patterson

Absolvent al prestigioasei universități Cambridge, Arthur J. Patterson a devenit cunoscut odată cu publicarea unor articole despre maghiari. Apariția lucrării în două volume *The Magyars: their country and institutions* avea să-l transforme într-un autor de referință, alături de Charles Boner și John Paget, al societății maghiare, dar și a Transilvaniei secolului al XIX-lea. Patterson se remarcă și prin critica făcută predecesorilor săi privind opiniile acestora, dar și prin informații noi cuprinse în lucrare. Din cauza companiei în care a efectuat călătoria din 1864, cât și a surselor pe care și-a bazat documentarea, el s-a situat aproape mereu de partea maghiarilor, cărora de altfel le-a și dedicat cartea.

Jules de Sauteron-Séranon

Membru al Academiei de Științe, Agricultură, Litere și Arte Frumoase din Aix-en-Provence și avocat celebru, Jules de Sauteron-Séranon a făcut o călătorie în Ungaria în 1864, prilej de a cunoaște la fața locului naționalitățile din această țară. Referirile sale la români sunt scurte și ele apar întotdeauna în relație cu cele referitoare la alte nații sau alte probleme de ordin politic, ceea ce nu le face mai puțin însemnate.

Felix Philipp Kanitz

Felix Philipp Kanitz a călătorit în repetate rânduri în Serbia (1859-1867), Bulgaria (1860-1871), lucrările publicate, îmbogățite cu desene realizate de propria mână, fiind considerate izvoare importante pentru istoria Europei de sud-est. El a vizitat, fără a zăbovi prea mult, posesiunile austriece din Banat. La Orșova a venit numai pentru a vedea insula Ada-Kaleh. Românii se regăsesc în opera sa datorită așezărilor aflate în Serbia, în Banat și pe Valea Timocului. Autorul s-a documentat mult pentru a cunoaște istoria poporului și a limbii române.

Olympe Félicité Audouard

Călătoare franceză cunoscută posterității pentru militantismul ei feminist, dar și pentru activitatea publicistică. A călătorit în diferite țări europene și în America unde a ținut

conferințe în care a pledat pentru reintroducerea divorțului și recunoașterea femeilor ca cetățeni cu drept de vot. Lucrarea *L'Orient et ses peuplades* aduce în prim-plan o călătorie realizată pe Dunăre, opririle în spațiul românesc fiind reduse. Totuși, ea surprinde diverse aspecte referitoare la societatea vremii, autoarea făcând o distincție între români și valahi. în funcție de zona de proveniență, Transilvania sau Principatele Unite. Probleme legate de confortul drumului, dar și de sărăcia populațiilor văzute sunt cele care primează în aceste scurte pagini de descriere.

Charles Boner

Cunoscut autor de poeme, jurnalist și traducător al poveștilor danezului Hans Christian Andersen, englezul Charles Boner a fost și un călător deosebit de interesat de locurile vizitate și oamenii întâlniți. Cea mai cunoscută lucrare a sa, *Transylvania, its products and people*, este rodul unei călătorii de câteva luni în 1865 în Transilvania. Bazată pe propriile constatări, dar și pe informații și date oferite de diferite personalități locale, cartea este o imagine a Transilvaniei anilor '60 ai secolului al XIX-lea. Deși asigură pe cititor că a verificat toate informațiile, paginile referitoare la români arată că multe din considerații și puncte de vedere au fost preluate, fără nici o verificare, de la interlocutorii săi, nobilii maghiari și diferite oficialități săsești. Pe parcursul lunilor cât a fost în Transilvania, Charles Boner a vizitat Mehadia, Hațeg, Orăștie, Sibiu, renumitele podgorii de pe valea Târvanelor și din zona Alba Iulia, Mediaș, Sighișoara, Saschiz, Rupea, Brașov, dar și Bran, zonele locuite de secui: Sfântu Gheorghe, Turia, Borsec, Covasna, Târgu Secuiesc, dar și Reghin, Târgu Mureș, Bistrița, Năsăud, Dej, Gherla, Cluj, Ocna Mureș, Alba Iulia, Sebeș, Agnita, Făgăraș, Hunedoara, Deva, Săcărâmb, Boița, Abrud, Roșia Montană, Remetea, Turda. Călătorul englez s-a arătat deosebit de interesat de exploatarea zăcămintelor din subsolul Transilvaniei, prezentând pe larg minele de aur de la Roșia Montană, Săcărâmb, Câmpeni. De asemenea, el a acordat spații largi obiceiurilor, portului diferitelor etnii, faunei, vestigiilor istorice.

Giovanni Capellini

Italianul Giovanni Capellini a fost unul dintre renumiții oameni de știință ai Italiei, fondator al celebrului muzeu consacrat geologiei de la Bologna și întemeietor al Societății Geologice Italiene. În toamna lui 1864 și primăvara lui 1865 a întreprins două călătorii de studii în Principatele Unite, însemnările sale dedicate zăcămintelor petrolifere din fosta Țară Românească constituind o scriere științifică adresată unor specialiști. A călătorit de la Baziaș cu vaporul până la Giurgiu, de unde s-a îndreptat spre București, iar de aici a vizitat regiunea colinară a Munteniei, după care s-a deplasat la Brăila. A cercetat lacurile sărate din zonă și apoi zăcămintele petrolifere din zona Băicoi, cele de pe văile râurilor Doftânița, Matifei, Prahova etc. Capellini a realizat o comparație între zăcămintele de petrol din Țara Românească, cele din Italia și cele din Caucaz.

A. Leist

În 1865 A. Leist a făcut o călătorie pe Dunăre, însemnările fiind publicate într-o revistă de profil. Dacă peisajele de la Porțile de Fier, Valea Cernei sau Băile Herculane l-au încântat, nu același lucru se poate spune despre locuitorii zonei. Deși admitea, cu anumite erori, originea latină a poporului român, opiniile asupra stării contemporane a acestuia nu au fost laudative. Doar românii din Banat ar fi atins un stadiu mai înalt de dezvoltare și asta numai datorită influenței disciplinatoare a graniței militare austriece și prezenței coloniștilor germani. Deși informațiile oferite nu sunt inedite, textul este interesant prin îmbinarea unor incontestabile lecturi solide cu observațiile atente asupra locurilor și oamenilor.

John Stokes

Delegat britanic în Comisia Europeană a Dunării vreme de cincisprezece ani (1856–1871), John Stokes a fost unul dintre cei mai buni cunoscători ai realităților politice, economice sau hidrotehnice de la gurile Dunării în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În lucrarea sa autobiografică, cele cinci capitole ce acoperă perioada petrecută în spațiul românesc, sunt pline de informații valoroase legate de afacerile Comisiei Dunărene, diverse aspecte de viață cotidiană, de condițiile de călătorie în Principatele Române (România) și în Transilvania.

Gustav Heinrich Wilhelm Rasch

Jurist, jurnalist, simpatizant al ideilor lui Karl Marx și Friedrich Engels, Gustav Rasch a fost și un prolific autor de literatură de călătorie. În cărțile sale a descris voiajele făcute în Germania, Spania, Imperiul Otoman și Peninsula Balcanică. Călătoria lui în spațiul locuit de români a avut loc în primăvara anului 1866, în timpul Locotenenței Domnești, prilej de a pune în evidență corupția cercurilor conducătoare. Gustav Rasch ne oferă și un tablou al Bucureștilor, insistând asupra contrastelor între lumea orientală și cea occidentală, existente încă în societatea românească.

Grigori Petrovici Danilevski

Scriitor și jurnalist rus, Grigori Petrovici Danilevski a făcut o călătorie pe Dunăre în iulie 1866 dinspre Odessa spre Viena. Pe lângă descrierea locurilor străbătute, Danilevski a redat o discuție cu Nicolae Golescu privind detronarea lui Alexandru Ioan Cuza, aducerea principelui Carol, situația României.

Valérie Boissier, contesă de Gasparin

Călătoare împătimită, Valérie Boissier a vizitat singură sau alături de soț diferite părți ale Europei și și-a publicat impresiile, care căpătau, sub pana sa, o formă poetică. Lucrările sale, diverse ca formă de exprimare (broșuri, relatări de călătorie, articole, romane etc.), sunt în același timp și numeroase (peste 70, dacă luăm în considerare și traducerile). A întreprins o călătorie pe Dunăre, spre Constantinopol, străbătând teritoriul locuit de români fără a coborî de pe vapor, însemnările fiind publicate în 1867. Ele fac referire la viața pe vasele care navigau pe Dunăre, la profilul călătorilor, dar și la peisajul ce i se dezvăluia fie la Porțile de Fier fie la Cernavodă. Oriunde s-ar fi aflat, tot ceea ce se întâmpla în jur îi dădea prilejul unor reflecții poetice, îndemnând-o la visare.

INDICE

- Aachen, oraș, Germania 315
Abdülaziz (1830–1876), sultan otoman (1861–1876) 572
Abrud, oraș, jud. Alba 364, 443, 464, 498; delictes 500; exploatarea aurului 279, 498–499; poliția 500; târg 499–500
Acarmania, regiune în Grecia 259
Ada-Kaleh, fostă insulă pe Dunăre 52, 296, 297, 514; fortăreața ~ 572
Adam, mănăstire, com. Drăgușeni, jud. Galați 520, 524
Adjud, oraș, jud. Vrancea 222
Adrianopole, tratat (1829) 35, 38, 39, 43
Aerar, instituție fiscală 181
Afganistan 224
Africa 92, 319, 538
Agapia, mănăstire, jud. Neamț 133–139, 140, 141, 142
Agnita, oraș, jud. Sibiu 349, 489, 490; biserica fortificată 349
Aiud, oraș, jud. Alba 232, 279, 364; biserica 486; colegiul calvin 487; colegiul reformat 239; cultura 241; distrugerii 241, 485; incendiu de pădure 410; istoricul orașului 238–239; învățământ 232, 241–243; populație (români, polonezi, armeni, evrei) 242; religie 243; revoluția (1848–1849) 241
Aix-la-Chapelle v. Aachen
Alba Iulia, oraș, jud. Alba 191, 239, 331, 343; cale ferată 231, 268; catedrala 487; cetatea 486–487; economie, minerit 496–497; istoricul orașului 487; topitoria 498; viticultură 344, 345
Albac, râu 181, 182
Albania, albanezi 51, 293, 295, 514
Alcazar, cetate 356
Aleșd, oraș, jud. Bihor 180
Aleu, râu 179
Alexandru I, împărat al Rusiei (1801–1825) 45
Alexandru II, împărat al Rusiei (1855–1881) 37
Algeria 55, 541, 552
Alighieri, Dante (1265–1321), poet și filosof italian 459
Alion, munte 515
Almaș, sat, com., jud. Arad 163
Alpi, munți 112, 163, 177, 185, 186, 187, 489
Alun, râu 191
Aluniș, sat, com. Colți, jud. Buzău 216
Amalchen, bucătăreasă 565
America 145, 434; tăierea pădurilor 411
Andrei II, rege al Ungariei (1205–1235) 396
Anghel, Radu, haiduc 533

Anglia, englezi 39, 42, 48, 56, 84, 113, 126, 134, 137, 146, 230, 234, 236, 242, 244, 268, 269, 270, 271, 319, 326, 328, 337, 340, 342, 343, 361, 363, 383, 392, 400, 402, 403, 407, 408, 409, 413, 415, 422, 423, 428, 429, 434, 455, 500, 521, 526, 553, 563, 581; agricultura 394; companie englezească de iluminat 383; evrei 82; irlandezi 415; muncitori englezi 383; proiecte industriale 406; turiști 267
 Anonim, călător prin țările române; biografie 117; text 117–121
 Ansted, David Thomas (1814–1880), geolog englez, călător în Transilvania și Banat; biografie 62; text 63–116
 Antonio, personaj din *Neguțătorul din Veneția* (W. Shekespeare) 312
 Apaffi, familie nobiliară maghiară din Transilvania 234, 357, 427
 Apaffi, György, nobil maghiar 427
 Apaffi, Mihail (1632–1690), principe al Transilvaniei (1661–1690) 427
 Apold, sat. com., jud. Mureș; biserica fortificată 347
 Arabia, arabi 58, 560
 Arad, oraș. jud. Arad 236, 271, 538; cazare 65; cale ferată 63–64, 231; descriere 64; poșta 65; comitat 193, 195; județ 179, 180, 189, 197, 198
 Archita, sat. com. Vânători, jud. Mureș 386
 Argeș, râu 42
 Arieș, râu 240, 423, 464
 Arieșul Mare, râu 163, 179, 181, 183, 185, 193
 Arieșul Mic, râu 181, 185
 Aristogeiton, atenian din antichitate 60
 Armenia, armeni; în Aiud 242; în Brașov 256
 Armida, eroină poem 214
 Arneth, Joseph Calasanza von (1791–1863), arheolog și numismat austriac 512, 513
 Arnod, mină 193
 Arnold, Thomas (1795–1842), educator și istoric englez 328
 Aschaffenburg, oraș, Germania 18
 Asia 202, 551
 Asociația Medicilor și Naturaliștilor Maghiari 232, 271
 Atena, oraș, Grecia 295, 365
 Athos, munte 143, 214
 Aubusson, localitate în Franța 543
 Audouard, Olympe (1832–1890), scriitoare și feministă franceză, călătorește în țările române; biografie 300; text 301–306
 Augsburg, oraș, Germania 340
 Australia 319; calitatea și prețul cuprului 414
 Austria/Imperiul habsburgic/Austro-Ungaria, austrieci 18, 42, 52, 56, 57, 124, 125, 150, 169, 176, 194, 200, 203, 208, 210, 212, 215, 225, 228, 276, 295, 296, 310, 321, 322, 373, 377, 394, 408, 414, 436, 443, 510, 513, 524, 558, 562, 564; armata 276; căpitani de vas 562; Consiliul imperial/parlamentul austriac (Reichsrath) 375, 377; consul la Odessa 558; drumuri 45, 49; general 405, v. Puchner; guverne v. Bach, Schwartzenberg; locomotive 51; politica față de Principatele Unite ale Moldovei și Valahiei 259, 260; vapoare austriece 54, 560, 561, v. compania austriacă de navigație Lloyd
 Avari 514
 Axente, Ioan (Sever) (1821–1906), revoluționar pașoptist din Transilvania 243

B

- Babacai, stâncă pe Dunăre 510, 570
Babel, turn 202
Bacău, oraș, jud. Bacău 27, 29, 145, 222; reșdință a familiei Sayn-Wittgenstein-Berleburg în ~ 19, 25; spital 29; salariați 29
Bach, Alexander (1813–1893), om politic austriac 241, 260, 438
Bačka Palanka, oraș, Serbia 572
Bactrian, regiune din antichitate 579
Bad Ems, oraș-stațiune balneară în Germania 563
Bad Gastein, oraș, Austria 269
Bad Pyrmont, oraș în Germania 398
Bad Schwalbach, oraș în Germania 398
Baden, stațiune în Austria 418
Baden-Baden, oraș în Germania 316, 399
Bahnea com., jud., Mureș 386, 425, 426
Baia de Arieș, oraș, jud. Alba; mine de aur și telurii 502
Baia de Criș, sat, com., jud. Hunedoara 158, 178, 179
Baia Mare, oraș, jud. Maramureș 232
Bailie, Nicol Jarvie, personaj al lui Walter Scott 257
Baja, oraș în Ungaria 508
Baku, oraș în Azerbaidjan 504
Balcani, munți 559, 567; păduri 568; regiune 39, 296
Baldovin, familie boierească 200
Baldovinești, sat, com. Vădeni, jud. Brăila 201
Balliot, apropiat al lui Cuza 532
Balta Sărată, lac 506
Banat 43, 46, 49, 145, 170, 190, 195, 198, 290, 310, 332, 338, 415, 430, 512, 514, 515, 517; câmpia 92, 281; cimitire 269; colonie de francezi 281; culturi de cereale 111; frontiera militară 90; localități 269, 284; maghiari 269; musca columbacă 92–94; populația 281; regiment românesc 314
Bánffy, familie nobiliară 232, 271
Bardejov, oraș în Slovacia 398
Barest, sat inclus în orașul Vașcău, jud. Bihor 190
Bariatinski, prințesa 24
Basarabia 43, 45, 125, 145, 148, 222, 224, 259, 277, 514
Bath, oraș, Anglia 355, 394, 500
Báthory, familie nobiliară 234, 270
Báthory, Gabriel (Gábor) (1589–1613), principe al Transilvaniei (1608–1613) 230, 378
Baudouin (Baldovin) de Flandra, împărat al Imperiului latin 200
Bavaria, land în Germania 317, 339, 441
Bazias, sat, com. Socol, jud. Caraș-Severin 22, 23, 46, 51, 111, 112, 115, 281, 309, 310, 311, 316, 505, 521, 567; cale ferată 105, 109, 110; descriere 567
Bazna, sat, com., jud. Sibiu; biserica fortificată 349
Băgaciu, sat, com., jud. Mureș 344
Băicoi, oraș, jud. Prahova 506
Băile 1 Mai, stațiune, jud. Bihor; descriere 269
Băile Herculane 515, 516
Băile lui Hercule 522, 524

Băile Tușnad, oraș, jud. Harghita 412; amenajare băi 412
 Băița, sat. com., jud. Hunedoara 161, 162, 166, 172, 178, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 197; minerit 191, 192; școală 170
 Bălan, oraș, jud. Harghita 412, 413, 414; cimitir 413; educația copiilor, școală 412, 413; exploatarea cuprului 413–415; pastor protestant 412; relațiile protestanți–catolici 412–413; români 415
 Bălăușeri, sat, com., jud. Hunedoara 344
 Bălcăciua, sat, com. Jidvei, jud. Alba 344
 Băleanu, Nicolae, boier 21
 Bălileasa, Depresiune 191
 Băneasa, sat, com., jud. Giurgiu; han 219
 Bănești, sat, com. Hălmagiu, jud. Arad 180
 Bărăgan, câmpie 219
 Bătrâna, platou calcaros, Munții Bihor 181
 Bârsa, râu 381
 Bârzava, râu 105
 Bâsca, râu 215
 Becichereșul Mic, sat, com., jud. Timiș 288
 Bed-al-Gamar, localitate în Liban 560
 Bega, canal 288
 Beia, sat, com. Cața, jud. Brașov; sași 471
 Beiuș, oraș, jud. Bihor 162, 165, 167, 168, 177, 180, 182, 184, 190, 197, 198
 Bekes, comitat 195
 Bel, Mathias, statistician 196
 Belareca, râu 515
 Belgia 552; constituția 51
 Belgrad, oraș în Serbia 24, 29, 51, 53, 112, 114, 116, 288, 293, 295, 297, 299, 551, 574
 Bem, József (1794–1850), general al armatei maghiare (1848–1849) 238, 243, 269, 276, 439
 Berat, oraș și regiune în Albania 293
 Berca, sat. com., jud. Buzău; schit 221
 Berlin 208, 326, 457, 538, 540, 545, 552, 555; spitalul Charité 549
 Bethelm (Anglia), spital de boli psihice 214
 Bethlehem, oraș din Cisiordania 324
 Bethlen, familie nobiliară 232
 Bethlen, Gabriel, principe al Transilvaniei (1613–1639) 235, 239, 490; privilegiile acordate 235
 Bethlen, Gergely (1812–1867), conte, ofițer maghiar 242
 Bethlen, Wolfgang (Farkas) (1813–1870), politician maghiar 342, 426
 Bianconi, G., geolog italian 507
 Bibescu, Gheorghe (1804–1873), domn al Țării Românești (1842–1848) 48, 562
 Bielz, Eduard Albert (1827–1898), om de știință transilvănean 177
 Bihor, ținut 158, 172, 173, 175, 176, 179, 180, 181, 237, 268; agricultură, creșterea animalelor, albinărit 176, 178, 179, 184, 185, 188; alimentație 165; coloniști italieni 183; confesiuni (ortodoxă, catolică, greco-catolică) 159, 168; distilerii 180; etnii (români, maghiari, germani, slavi, evrei, țigani) 158–159, 160, 161, 162; exploatarea lemnului 182; extragerea aurului 193; igienă, epidemii 166; învățământ 170; olărit 189; onomastica 161; relația cu Imperiul habsburgic 169; sate 163, 165; tradiții, obiceiuri, superstiții 170, 171, 172, 173, 174, 175; uzinele de fier 193; vânătoare 188; vestiimentație 167–168; comitat 170, 183, 193, 195; munți 158, 160, 165, 173, 177, 180, 182, 185, 186, 187, 188, 191, 197, 198

Bilbor, com., jud. Harghita; descriere 275–276; excursie 275; sași 275–276
 Biserica unită din Transilvania 429, 430
 Bismarck, Otto Eduard Leopold von (1815–1898), cancelar german 208, 209
 Bistra, râu 29, 47, 92, 140, 141; vale 94, 97, 102, 275
 Bistrița, oraș, jud. Bistrița-Năsăud 42, 339, 343, 411, 432, 434, 440, 444, 472; district 243; mănăstire 141–143, 144; țigani 424, 425; viticultură 345
 Bixad sat, com., jud. Covasna 236, 405, 408, 443; creșterea bivoliilor 409; educația copiilor 409; fabrica de sticlă 408, 409; impozite și taxe, prețuri 408, 409; incendierea pădurilor 410; locuințe 409; practici agrare 409; vânătoare de urși 409
 Blaj, oraș, jud. Alba 276, 430; învățământ greco-catolic 239
 Blaremburg, Nicolae Moret (1837–1896), jurist și om politic liberal 563
 Bodenstedt, Friedrich Martin von (1819–1892), scriitor, traducător și critic literar german 362
 Boemia 29, 162, 194, 253, 407, 408; germani 282; slavi 282
 Boerescu, Vasile (1830–1883), ziarist, jurist și om politic 210
 Boga, peșteră în Muntele Pietroasa 176
 Bohdanovits, Alexander von, industriaș 196
 Bois de Boulogne 545
 Boița, sat, com., jud. Hunedoara 497; han 497
 Bojadschi, Michael G., lingvist maghiar 514
 Bolliac, Cezar (1817–1881), poet și publicist român 560
 Bologna, oraș în Italia 537, 554
 Bonaparte, Charles Louis Napoléon v. Napoleon III
 Bonaparte, Napoléon Joseph Charles Paul (Plon-Plon) (1822–1891), om politic și general francez 18
 Bonaparte, Napoleon v. Napoleon I
 Boner, Charles (1815–1870), călător englez prin Țările Române; biografie 307–309, text 309–502; 227, 231, 243, 244, 248, 299, 346
 Bonifaciu IX (1389–1404), papă de origine italiană 233
 Bonn, oraș în Germania 64
 Bordeaux, oraș în Franța 544
 Borrow, George Henry (1803–1881), nuvelist englez 453
 Borsec, oraș, jud. Harghita 399, 416, 417, 418; ape minerale, calitate, îmbuteliere și export 237, 274, 416–417; așezare, descriere 275, 416; depozite de piatră 418; fabricarea sticlei 418; izvoare și băi, efect curativ 236, 416–418; plante fosilizate 418; posibilități de amenajare a băilor (investiții) 418
 Bosfor 51, 61, 571
 Botoșani, oraș, jud. Botoșani 127, 225
 Bourbon, dinastia 563
 Bozovici, sat, com., jud. Caraș-Severin 284
 Brace, Charles Loring (1826–1890), reformator al sistemului social american 268
 Bran, com., jud. Brașov 378, 389, 390; cetate 387; ciobani 388
 Brâncoveanu, Safta 529, 549
 Brașov, oraș, jud. Brașov 118, 155, 213, 215, 232, 249, 272, 273, 275, 276, 278, 326, 333, 370, 371, 372, 373, 377, 378, 381, 383, 387, 396, 398, 399, 406, 407, 417, 431, 445, 449, 490, 506, 523, 564; administrație 373; așezare, descriere, istoric 254, 256–257, 370; biserici, Biserica Neagră 256, 257, 371, 523; bresle 372; comerț 256, 372, 406; companie englezească de iluminat 383; etnii (armeni, bulgari, greci, turci) 256; fortificații 371, 372; hoteluri 253; înmormântare 383; justiție 373; muncitori englezi 383; populație (sași, maghiari, români, secui) și locuințe 257, 258, 370, 371, 372,

373; publicații 396; salariați 257; străzi, pavaj 371, 372; timp liber 257; transport 253; viticultură 345

Brateș, lac 524

Bratislava, oraș în Slovacia 511

Braunschweig, oraș, Germania 19

Brazilia; mine de diamante 499

Brăila, oraș, jud. Brăila 23, 24, 28, 35, 36, 37, 201, 219, 505

Brătianu, Dimitrie (1818–1892), om politic 551

Brătianu, familie de oameni politici din Țara Românească 40

Brătianu, Ion C. (1821–1891), om politic liberal român 208, 209, 563

Brdo, localitate, Croația 293

Brebu, sat, com., jud. Caraș-Severin; descriere 104

Breidbach, doamna 22

Brem, director de fabrică 406

Breslau v. Wrocław

Brețcu, sat, com., jud. Covasna 121

Brița, vârf, Munții Vlădeasa 173, 175

Broaște v. Stâncești

Bruce, James (1730–1794), călător și scriitor scoțian 106

Brusturi, sat, com. Finiș, jud. Bihor 192

Bruxelles, oraș, Belgia 545

Bucea, sat, com., jud. Cluj 231

Bucegi, munți 214, 339, 378, 388, 389; călugări greci, sihaștri 388; contrabandă cu cereale 390; urși 389

Buchanan, Henry Lytton, consul englez la Galați 521

Bucium, sat, com., jud. Alba 501

Buciumul, gazetă politică și literară 560

Buckland, William (1784–1856), geolog și paleontolog englez 328

Buckle, Henry Thomas (1821–1862), istoric englez 489

Bucovina 43, 124, 125, 126, 145, 222, 225, 442, 514; provincie austriacă 20, 259

București 27, 36, 48, 53, 54, 55, 57, 145, 147, 149, 154, 155, 183, 200, 202, 207, 213, 217, 217, 219, 220, 223, 231, 237, 268, 269, 336, 434, 505, 521, 528, 532, 533, 535, 536, 542, 544, 545, 548, 549, 552, 554, 563, 564, 565; aspecte generale și edilitare 55, 204, 537, 541; cartiere, mahalale 56, 205, 539; cazărmi 529; climă, calamități (cutremure, incendii) 533, 537, 539, 550; comerț, artere comerciale, piețe, prăvălii 56, 202, 204, 565; comunitatea germană 542, 543; educație (școli, universitate) și cultură (teatru, operă) 46, 56, 530, 541, 544, 551, 560, 565; etnii (maghiari, turci, țigani) 56, 235, 538, 540, 541, 544; parcuri și grădini publice (Cișmigiu, Kiseleff) 46, 55, 56, 204, 530, 532, 540, 541, 544, 545, 546, 552; hanuri, hoteluri, cafenele 55, 206, 222, 542, 552; împrejurimi, bariere 201, 204, 546; închisoare 202, 528, 529, 530, 531, 533, 551; locuitori și locuințe 55, 203, 206, 538; monumente 202; palate, case boierești 55, 532, 543, 544; politicieni 259; religie, așezăminte și practici religioase, sărbători, cler 55, 201, 202, 204, 529, 536, 540, 546, 548, 550; spitale (Brâncovenesc, Colțea) 529, 549; străzi, pasaj, pavaj, birje 55, 56, 57, 205, 206, 529, 530, 538, 539, 540, 542, 543, 544, 546, 547, 551; tratatul de la B. 39; viața cotidiană, agrement, obiceiuri 206, 218, 548,

Budureasa, sat, com., jud. Bihor 168, 189, 190

Buhara, oraș, Uzbekistan 224

Bulgaria, bulgari 35, 38, 51, 277, 281, 291, 293, 296, 514; graniță 304; mal 53; pășuni 388

Bulwer, Sir Henry (1801-1872), politician și diplomat britanic 520
Bulwer-Lytton, Edward George Earl (1803–1873), scriitor și om politic englez 350, 387, 398; romanul *Ernest Maltravers* 387
Buteni, sat, com., jud. Arad 163, 197
Buzău, orașul, 58, 221, 551; episcopia 58; hotel 58; județ 47; râu 42
Byron, George Gordon Noel (1788–1824), poet romantic englez 456

C

Cahors, oraș, Franța 537, 554
Calafat, oraș, jud. Dolj 562, 574, 595
Calais, oraș, Franța 124
Calendarul gospodăriei săsești, publicație 395
Callot, Jacques (1592–1635), gravor și desenator francez 283
Câlnic, localitate inclusă în orașul Reșița, jud. Caraș-Severin 104, 105, 107
Cambridge (Anglia), colegiul Emmanuel 140; colegiul Trinity College 140
Campagna Romana, regiune în jurul Romei, Italia 111
Câmpeni, oraș, jud. Alba 181, 182, 190, 198, 443
Câmpia Transilvaniei 343, 411, 423
Câmpulung Muscel, oraș, jud. Argeș 219
Canaan 350
Canada 457
Cândești, sat, com. Vernești, jud. Buzău 221
Cantacuzino, familie boierească 200
Cantacuzino, Mihai, ctitorul spitalului Colțea 549
Cantacuzino-Pășcanu, Pulcheria (1840–1865), boieroaică din Moldova, soția lui Emil Sayn-Wittgenstein-Berleburg 20; fiica v. Lucia Sayn-Wittgenstein-Berleburg; moartea 33; sănătatea 25, 27, 29, 31, 32
Capellini, Giovanni, călător italian prin Țările Române; biografie 503; text 503–507
Capul Bunei Speranțe 154, 352
Carabunar, localitate, Bulgaria 560
Caransebeș, oraș, jud. Caraș-Severin 102, 103, 107; descriere 103
Caribda, monstru în mitologia greacă 61
Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914), principe (de la 10 mai 1866), apoi rege al României (1881–1914) 208, 259, 260, 559, 561, 563, 564, 565
Carol VI, împărat german 1711-1740 297
Carpați, munți 29, 42, 63, 65, 70, 71, 75, 76, 92, 115, 116, 117, 119, 136, 137, 141, 151, 155, 156, 204, 213, 214, 220, 249, 254, 267, 268, 277, 291, 339, 378, 387, 388, 505, 507, 509, 521, 524, 541, 547, 550, 552, 553, 565, 567, 569; bogății naturale 553; vârfuri v. Brișa, Curcubăta, Retezat, Parâng, Piatra Boghii, Piatra Grăitoare, Piatra Muncelului, Pietrosul, Poiana Ruscă; trecători v. Oituz, Predeal, Tulgheș, Turnu-Roșu, Vulcan
Cartea proverbelor 427
Catargiu, Barbu (1807–1862), jurnalist și om politic; asasinarea 27, 47, 48, 533
Catlin, George (1796–1872), pictor american 425
Catholicism/biserica catolică în Transilvania 373, 376
Caucaz 493, 537
Caudle, personaj al lui Douglas William Jerrold 484
Cazane, defileu 297, 298, 522

Căbești, sat, com., jud. Bihor 190
 Călugăreni, sat, com., jud. Giurgiu 54, 200; han 55
 Călugări, sat, com. Cărpinet, jud. Bihor 162
 Cărbunești, sat, com., jud. Prahova 217
 Cărpinet, sat, com., jud. Bihor 189, 190
 Căzânești, sat, com. Vața de Jos, jud. Bihor 197
 Cârța, sat, com., jud. Sibiu 492; biserică 492
 Cegléd, oraș în Ungaria 63
 Celna, sat, com. Ighiu, jud. Alba 344
 Čepič, lac, Istria 293
 Cerchezi; la Constanța 305
 Cerna, râu 46, 515, 522
 Cernavodă, oraș, jud. Constanța 23, 304, 561, 568, 581; cale ferată 304–305, 561; comerț
 cu cereale 561; descriere 577–578
 Cernăuți, oraș în Ucraina 20, 125, 126, 127, 151, 225
 Cerneți, sat, com. Simian, jud. Mehedinți 515
 Cetate, munte și carieră, jud. Alba; minerit 502
 Cetatea de Baltă, sat, com., jud. Alba 344
 Ceuaș, sat, com. Mica, jud. Mureș 386, 424
 Ceuașu de Câmpie, sat, com., jud. Mureș 344
 Chablis, oraș, Franța 344
 Chaillu, Paul Belloni du (1831–1903), explorator și antropolog franco-american 106
 Champagne, regiune în Franța 221
 Charenton (Franța), spital de boili psihice 214
 China 132, 133, 138, 146, 543, 554
 Chișinău, oraș, Republica Moldova 44, 45, 46, 224
 Cincșor, sat, com. Voila, jud. Brașov; biserică 492; germani 491; populația 491; români 491;
 școala 491;
 Cincu, sat, com., jud. Brașov 489; descriere 470
 Cisleitania 230
 Cislădie, oraș, jud. Sibiu 324, 331; obiceuri 332; societate de asigurare 391
 Cislădioara, deal în apropierea comunei Cislădie, jud. Sibiu 331
 Cișmigiu, grădină publică în București 530, 532, 540, 541
 Ciuc, scaun securesc 235, 267, 339, 372, 394, 396, 409, 412; culturi agricole 399; floră și
 faună 399; pedepse pentru incendiatori 410; resurse naturale 399; tărâm al trufelor 419
 Ciucea, sat, com., jud. Cluj 231
 Ciucurova, sat, com., jud. Tulcea 524
 Ciugud, sat, com. Unirea, jud. Alba 344
 Ciumbrud, sat inclus în orașul Aiud, jud. Alba 344
 Cladova, oraș, Serbia 573; sat, com. Bethausen, jud. Timiș 509, 511
 Clayton & Shuttleworth, companie britanică (1842) 112
 Clubul Alpin, Londra (1857) 70, 78, 236, 271, 276
 Cluj-Napoca, oraș, jud. Cluj 158, 228, 230, 231, 232, 271, 339, 377, 423, 433, 434, 445,
 449, 450, 454, 455, 493; cultură 233, 451; descriere 232–233; distracții 452; educația
 233; populația 232, 377, 453 – 455; religia 234; viticultură 345
 Cobden, Richard (1804–1865), politician englez 146
 Cocoreni, sat, com. Mihail Eminescu, jud. Botoșani 225
 Codlea, oraș, jud. Brașov 381; locuitori 381; școală, profesori 381
 Codru Moma, munți 165, 177, 182, 183, 184, 188

Colibași v. Mioveni
 Comisia Dunării 519, 520
 Constantin Moruzi, domn al Moldovei (1775 – 1782) 35
 Constantinopol/Istanbul/Stambul/Țarigrad 28, 51, 52, 57, 59, 61, 143, 144, 145, 212, 214, 225, 256, 295, 305, 352, 439, 493, 511, 520, 535, 565, 567, 575, 581; Fanar, cartier 571; Patriarhia, patriarhul 40, 429
 Constanța, oraș, jud. Constanța 23, 304, 524, 526, 557, 561, 577; cale ferată 561; cerchezi 305
 Cooper, Astley (1768–1841), chirurg și anatomist englez 392
 Coramnic, localitate dispărută 515
 Corbu, mină 193, 196
 Corna, sat, com. Roșia Montană, jud. Alba 501
 Corund, sat, com., jud. Harghita; stațiunea balneară 274
 Cotroceni, mănăstire 536, 537, 538, 564
 Cotta, Carl Bernhard (1808–1879), geolog german 496
 Covasna, oraș, jud. Covasna 399, 400, 407; amenajări balneare 399, 400; cartier v. Voinești; hanuri 399; izvoare minerale și de gaz 399, 400; plante fosilizate 400
 Cozmeni, oraș, Ucraina, 124
 Cracovia, oraș, Polonia 225
 Craiova, oraș, jud. Dolj 76, 219; râu 515
 Crasna, ținut 270
 Crăiești, sat, com., jud. Mureș 344
 Cremorne, localitate, Australia 132
 Cricău, sat, com., jud. Alba 344
 Crimeea, peninsula 446, 537, 562; război (1853–1856) 394, 493, 562, 576, 579
 Cristian, sat, com., jud. Brașov 380, 381, 382, 383; biserica fortificată 383; cazarma 382; creșterea animalelor 381; depozite de cereale 383; grad ridicat de instrucție al locuitorilor 381; locuitori și locuințe 382; practici și utilaje agricole 381, 382, 383
 Criș, râu 259; sat, com., Daneș, jud. Mureș 428; castel 428
 Crișana, regiune 259
 Criștioru de Jos, sat, com., jud. Bihor 189
 Crișul Alb, râu 158, 161, 163, 178, 180, 189, 190, 193, 198
 Crișul Negru, râu 161, 162, 163, 177, 179, 180, 189, 190, 193, 198
 Crișul Repede, râu 158, 161, 173, 180, 189, 190, 193, 198, 231
 Crivadia, sat, com. Băița, jud. Hunedoara 73, 79, 81; locuințe 84; turn 74; vale 80, 81
 Crivița, sat, com. Eșalnița, jud. Mehedinți 515
 Croația, croați; în Ungaria 247
 Cromwell, Oliver (1599–1658), lider militar și politic englez 333
 Csoma de Kőrös, Sándor (1784–1842), filolog și orientalist maghiar 242
 Csongrad, comitat 195
 Cucuceni, sat, com. Rieni, jud. Bihor 162
 Cumania, cumani 244
 Curcubăta, vârf muntos 173, 181
 Cusuiș, sat, com. Lazuri, jud. Bihor 177
 Cuza, Alexandru Ioan (1820–1873), domnitor al Principatelor Unite/România (1859–1866) 18, 41, 125, 129, 131, 134, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 149, 150, 154, 156, 208, 215, 218, 272, 281, 529, 531, 532, 534, 537, 544, 546, 549, 550, 551, 555, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565; lovitura de stat și abdicarea (1866) 18, 260, 528, 533, 564; miniștri v. Barbu Catargiu, Nicolae Șuțu; regimul politic 21
 Cuza, Elena (n. Rosetti, 1825–1909), soția lui Al. I. Cuza 559, 562, 564
 Czacki, conte 22

D

- Dacia, daci 53, 57, 283, 289, 515, 547; harta 259
- Dahomey, regat african 364
- Daia, sat, com. Apold, jud. Mureș 344; sat, com. Bahnea, jud. Mureș 386
- Dalmația, regiune istorică 332, 509
- Daneș, sat, com., jud. Mureș 385
- Danilevski, Grigori Petrovici (1829–1890), călător rus prin țările române; biografie 557–558; text 558–565
- Darmstadt, oraș, Germania 19
- Dâmbovița, râu 42, 203, 554
- Dâmbu, râu 506
- Dăstidău, vale 181
- Debreczen (Debretin), oraș, Ungaria 449, 538
- Decebal, rege dac (87–106) 72, 90, 91, 451, 515
- Dechants 170
- Dedeke, administrator de moșie 19
- Dej, oraș, jud. Cluj 440, 445, 461; viticultură 345
- Demostene (384–322 î.Hr.), om politic atenian 60
- Densuș, sat, com., jud. Hunedoara 91; artefacte romane 91
- D'Erbach, Edgar, călător 22
- Derby, oraș, Anglia 568
- Derbyshire, regiune în Anglia 350
- Detunata Flocoasă, arie protejată, jud. Alba 501
- Detunata Goală, arie protejată, jud. Alba 501
- Detunata, munți 279
- Deva, oraș, jud. Hunedoara 67, 279; cetate 495; descriere 66
- Dezna, sat, com., jud. Arad 193, 196
- Dieci, sat, com., jud. Arad 163
- Dionisie, episcop de Buzău 221
- Dipșa, sat, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud 431
- Disraeli, Isaac (1766–1848), scriitor britanic 362
- Ditrău, izvoare minerale 237
- Dnipropetrovsk/Dnepropetrovsk, oraș, Ucraina 558
- Dobra, sat, com., jud. Hunedoara; descriere 65–66
- Dobrina 192
- Dobrogea 61, 161, 296, 304, 524, 559, 577, 581; descriere 578–579; frontiera 304
- Dolea, munte 192
- Dominicus, episcop de Oradea Mare 191
- Domokos, hangiu la Gheorghieni 415
- Don, râu 561, 574; cazaci 127; stepe 574
- Donceni, sat inclus în orașul Sebiș, jud. Arad 194, 195
- Dora d'Istria, pseudonim literar al Elenei Ghica (1828–1888) 290
- Doré, Paul Gustave (1832–1883), gravor, ilustrator și sculptor francez 570
- Dorohoi, oraș, jud. Botoșani 225
- Dorolea, sat, com. Livezile, jud. Bistrița-Năsăud 427; biserica săsească 428
- Dostoievski, Feodor Mihailovici (1821–1881), scriitor rus 559
- Dover, oraș, Anglia 124
- Dragomirești, sat, com., jud. Dâmbovița 211

Draica-Halpeș, com. Boița, jud. Hunedoara; exploatarea calcarului 497
 Draucz, localitate neidentificată 180
 Drăgan, râu 184, 191, 198
 Drencova, sat, com. Berzasca, jud. Caraș-Severin 52, 115, 509, 569
 Dresda, oraș, Germania 552
 Drobeta Turnu-Severin, oraș, jud. Mehedinți 23, 36, 52, 53, 312, 505, 521, 535, 565
 Dumba, casă comercială 292
 Dumbrăveni, oraș, jud. Sibiu 357, 385, 427
 Dumbrăvița, sat, com., jud. Mureș 344
 Dunăre, fluviu 21, 22, 24, 36, 38, 41, 42, 46, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 76, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 151, 200, 201, 204, 219, 220, 221, 230, 277, 284, 288, 293, 294, 296, 297, 298, 301, 304, 316, 323, 324, 421, 505, 506, 507, 508, 511, 512, 519, 521, 522, 524, 524, 528, 536, 541, 552, 553, 558, 559, 560, 562, 569, 572, 573, 574, 577; brațe 61; câmpia 64, 81, 115; comerț 509; defileul (clisura) 63, 301, 515; delta (gurile) 61, 525, 526; excursii 113; navigație 21, 22, 23, 24–25, 61, 113, 281, 303-304, 509, 510, 567; peșteri pe D. 93; valea D. 51, 90;
 Durres, oraș, Albania 293

E

Ebn-Emir-Gutab, polonez islamizat, fiul lui Waclaw Rzewuski 560
 Ecaterina a II-a împărăteasă a Rusiei (1762–1796) 39, 131
 Ecaterinoslav v. Dnipropetrovsk/Dnepropetrovsk
 Eder, Karl von, consul austriac la București 551
 Edinburgh, oraș, Anglia 230
 Edelmann, însoțitor al lui Giovanni Capellini 504
 Efrussi, bancher 558
 Egipt 92
 Ehrenbreitstein, oraș, Germania 114
 Elbassan, oraș, Albania 293
 Eltz, conte 23
 Elveția, elvețieni 227, 284
 Emilia-Romagna, regiune din nordul Italiei 504
 Ems, stațiune balneară, Germania 316, 418
 Erz, munți 180
 Esterhazy, Ladislau, conte maghiar 451
 Esztergon, oraș, Ungaria 114
 Etlinger, consul bavarez la Odessa 558
 Etna, vulcan 403
 Europa, europeni 36, 56, 57, 59, 60, 61, 65, 67, 84, 90, 105, 106, 110, 111, 112, 113, 115, 131, 146, 147, 151, 153, 155, 202, 208, 212, 230, 259, 261, 227, 282, 290, 291, 339, 340, 346, 368, 371, 377, 381, 394, 412, 414, 424, 434, 456, 488, 496, 501, 509, 528, 529, 531, 539, 544, 552, 553, 554, 555, 561, 563, 564, 578; exigențe europene 56
 Evrei 21, 273, 281, 373, 513; în Aiud 242; în Anglia 82; în armata austriacă 276; în Germania 82; în Principatele Române 83; în Transilvania 162

F

- Fallmerayer, Jakob Philipp (1790–1861), jurnalist, politician și istoric austriac 363
- Falmouth. oraș, Anglia 350
- Farău, sat. com., jud. Alba 344
- Faulhorn, munți 581
- Făgăraș, oraș, jud. Sibiu 490, 491; populația 491; germani 491; munți 489; regiunea 385
- Făgețel, sat, com., jud. Alba 344
- Fânațe, sa., com. Câmpani, jud. Bihor 189, 190
- Fântânele. sat, com. Hemeiuș, jud. Bacău 27, 29, 32; administrator al ~ v. Dedeke; moșia familiei Cantacuzino-Berleburg 19; muncitori germani 19
- Feldioara, sat, com., jud. Brașov 396; cler, casă parohială 396; cavaleri teutoni 396; cetate 396; învățători 396; populație 396; practici agrare 396, 397
- Feldru, sa., com., jud. Bistrița-Năsăud 445
- Feneș, sat. com. Zlatna, jud. Alba 162
- Fenyés, Alexius von (1807–1876), statistician 192, 193
- Ferdinand I de Habsburg, rege al Ungariei (1526–1564) 234
- Finiș, sat, com., jud. Bihor; moară de hârtie 191
- Flandra, Filip (Philippe) de (1837–1905), principe belgian 563
- Flegyassa. localitate neidentificată în Bihor 170
- Flier, arendaș de mine 196
- Florența, oraș, Italia 555, 581
- Florescu, Ioan Emanoil (1819–1893), general și om politic român 532, 563, 564
- Focșani 47, 58, 59, 154, 221, 562; bazar 59; biserici 59; grădini 58; locuințe 58; străzi 59,
- Foldvar, localitate, Ungaria 510
- Fosztó Ferenc, viticultor 342
- Francisc I (1768-1835), împărat al Austriei 294
- Francisc I., împărat al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană (1792–1806), împărat al Austriei (1804–1835) 244; decretul regale emise 245
- Frankfurt. oraș, Germania 21, 82, 540, 568
- Franța, francezi 39, 41, 48, 56, 60, 138, 145, 146, 208, 210, 213, 218, 224, 225, 247, 260, 280, 343, 384, 411, 544, 550, 552, 558, 562; în Banat 281; familii aristocratice ~ v. Saint-Brice; locuințe în stil francez în Algeria 55
- Franz Joseph I (1830–1916), împărat al Austriei (1848–1916) și rege al Ungariei (1867–1914) 229
- Friesland, regiune în Germania 361
- Froude, James Anthony (1818–1894), romancier, istoric și publicist englez 242
- Fundenii Noi, com., jud. Galați 60; han 60

G

- Gabori, inspector 196
- Gal Ioan, consilier 342
- Galați, oraș, jud. Galați 22, 25, 32, 58, 59, 60, 61, 115, 117, 126, 212, 219, 221, 519, 520, 522, 524, 525, 526, 531, 554, 558, 559, 560, 562, 567, 568, 577; aspect rustic 60; atelere fotografice 559; case 60; comerț 61; consul rus 37; epidemie de holeră 559; grădina publică 559; hoteluri 37, 60
- Galații Bistriței, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 431
- Galbena, râu 184

Galiția, galițieni 125, 151, 212; germani 281, 282, 284; polonezi 282; ruteni 282; în Boemia 282; în Iliria 282; în Moravia 282; în Silezia 282
 Gange, fluviu 112, 224, 541
 Ganimede, erou mitologic 165
 Garibaldi, Giuseppe (1807–1882), general și om politic italian 18, 28, 130
 Gasparin, Agénor Étienne (1810–1871), publicist și om politic francez 568, 571, 575
 Gasparin, Valerie Boissier, contesă de (1813–1894), scriitoare franceză, călătoare prin țările române; biografie 566–567; text 567–581
 Găina, munte 173
 Găvanu, mănăstire, com. Mânzălești, jud. Buzău 216
 Gârbova, sat, com. jud. Alba 331
 Geibel, Emanuel von (1815–1884), poet și dramaturg german 362
 Gepizi 514
 Gérando, Auguste (1819–1849), istoric francez 254, 256, 259
 Germania 43, 57, 159, 160, 207, 209, 213, 220, 324, 327, 330, 343, 355, 360, 361, 363, 456, 542, 544, 550, 551, 552, 553, 561; evrei în G. 82; germani/sași în Transilvania 84, 98, 102, 162, 163, 244, 246, 257, 274, 302, 343, 372, 489, 499, 542, 544, 550, 551, 552, 553; căsătoria 373; dialecte vorbite 248, 361; implicare în viața politică a Transilvaniei 373–377; în Aiud 242; în Cincșor 491; în Făgăraș 491; în Săcărâmb 497; în Sătmar 261; muncitori la Fântânele 19; organizare, obiceiuri 352, 353, 354, 366, 369; școli săsești 385; coloniști în Ungaria 513
 Gheorgheni, oraș, jud. Harghita 339, 415, 416, 446; comitat 423; hanuri 415, v. Domokos; incendiu de pădure 410; lupi, pagube produse de lupi 415; vânătoare de urși 415–416
 Gherla, oraș, jud. Cluj 445, 449; închisoare 446, 447; primar 252
 Ghica, Dimitrie (1816–1897), om politic liberal, 210, 534
 Ghica, familie boierească 25, 29, 534; vânătoare 30–31
 Ghica, Grigore Alexandru (1807–1857), domn al Moldovei (Grigore V Ghica, 1849–1853 și 1854–1856) 120
 Ghica, Ion (1816–1897), economist și om politic 534
 Ghindărești, com., jud. Constanța 560
 Ghioroc, sat, com., jud. Arad 180
 Ghurghiu, râu 431
 Gibraltar 526
 Gilău, sat, com., jud. Cluj 177
 Ginta, sat, com. Căpâlna, jud. Bihor 163
 Giurgiu, oraș, jud. Giurgiu 23, 35, 36, 46, 53, 54, 200, 204, 505, 521, 535, 554, 562, 565; descrierea orașului 536; hanuri (Hotel de Paris) 54; viața cotidiană 54
 Gladstone, William Ewart (1809–1898), om politic britanic 143
 Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832), scriitor și om de știință german 492, 455
 Goleșcu, familie de boieri din Țara Românească 40, 534
 Goleșcu, Nicolae (1810–1877), general și om politic liberal român 562, 564,
 Golubač, oraș, Serbia 297, 301, 510, 570
 Gorceakov, Alexander Mihailovici (1798–1883), prinț și diplomat rus 31
 Gorgan, mahala în București 539
 Gornești, sat, com., jud. Mureș 422
 Gornja-Kruševica, oraș, Serbia 299
 Goruia, sat, com., jud. Caraș-Severin; descriere 107
 Göttingen, oraș, Germania 457
 Grajduri, mină 193, 196

Grätz 257

Gravalet-Blondin, Jean François (1824–1897), acrobat francez; salt la Niagara 80

Grecia, greci 21, 35, 51, 56, 58, 60, 61, 281, 293, 295, 327, 372, 388, 513, 558, 560, 562, 564, 565, 571, 572; în Braşov 256; insule v. Sifnos; limba greacă 57, 60; mănăstiri închinare 563; negustori 24

Grimm, Jacob Ludwig Carl (1785–1863), lingvist, folclorist și scriitor german 363

Grimm, Wilhelm (1786–1859), lingvist, folclorist și scriitor german 363

Griselini, Francesco (1717–1787), savant și călător italian 301, 515

Gurani, sat, com. Pietroasa, jud. Bihor 190

Guşterița, cartier în Sibiu 325; case 329; locuitori 326; port popular 325

Gyula, oraș, Ungaria 189, 197, 198

H

Halle, oraș, Germania; Universitatea 292

Haltrich, Joseph (1822–1886), pastor, profesor, folclorist 362, 363

Hamburg, oraș, Germania 418

Hans, ghid 396

Haralambie, Nicolae (1835–1908), ofițer român, membru al Locotenenței domnești 530, 534, 555, 560

Harmodius, atenian din antichitate 60

Hartley, Charles Augustus (1825–1915), inginer-șef al Comisiei Dunării 509, 526

Harz, munți, Germania 19

Hațeg, oraș, jud. Hunedoara 70, 71, 90, 339, 423; ținut 279; vale 71, 89, 231

Hauer, Franz Ritter (1822–1899), geolog austriac 501

Hausser, R. von, industriaș 197

Hălmagiu, sat, com., jud. Arad 178, 190, 192

Hălmăgel, district în Bihor 178

Hector, erou mitologic 165

Hegyallya, regiune viticolă 180

Hegyes, regiune viticolă 180

Heidelberg, oraș, Germania 257, 371, 490, 495; Universitatea 555

Hemeiuș, sat, com., jud. Bacău; biserica 33

Hercule, erou mitologic 174, 516

Herina, sat, com. Galații Bistriței, jud. Bistrița-Năsăud 431; biserica 431

Hesse-Darmstadt, Alexandre (1823–1898), prinț german 18

Hidiș, sat, com. Pomezueu, jud. Bihor 178

Hinchiriș, sat, com. Lazuri, jud. Bihor 177

Hogarth, William (1677–1764), pictor, tipograf și grafician englez 492

Holod, sat, com., jud. Bihor 165

Homburg, oraș, Germania 316, 399, 418

Homer (800–701 î.Hr.), poet antic grec 90

Homorod, sat, com., jud. Braşov 236

Hood, Thomas (1799–1845), poet și editor englez 454

Horeb, munte 144

Huedin, oraș, jud. Cluj 231

Hunedoara, oraș, jud. Hunedoara 279, 493; castelul 68–69, 70, 494; descriere 68; incendiu 494; ținutul 260; zăcămintele de fier, cărbune, aur 494; râu 343

Hurmuzaki, Eudoxiu (1812–1874), jurist și om politic 40

Hyde Park, în Londra 545

I

- Iacobeni, sat, com., jud. Sibiu 385, 386; biserica protestantă 386
Ialomița, râu 42, 58, 506
Iancu de Hunedoara (1407–1456), ban de Severin, voievod al Transilvaniei și regent al Ungariei 69, 494
Iancu, Avram (1824–1872), revoluționar român pașoptist 498
Iason, erou din mitologia greacă 581
Iași, oraș, jud. Iași 26, 27, 36, 37, 44, 46, 54, 56, 58, 219, 222, 223, 224, 554; descriere, locuitori, nivel de trai, aspect edilitar 127, 129, 130, 143, 145, 147–148, 150, 151, 223; evrei, germani, francezi, ruși 222–223; mănăstirea Galata 222; cartier v. Socola
Iate, râu, Bihor 184
Iazygi 244
Ideciu de Jos, sat, com., jud. Mureș; divorțuri 483
Ideciu de Sus, sat, com. Ideciu de Jos, jud. Mureș; divorțuri 483
Idrifaia, sat, com. Suplac, jud. Mureș 344
Ierusalim, oraș, Israel 144, 324
Ighiu, sat, com., jud. Alba 344
Iliria 57; germani 282; slavi 282
Ilva Mică, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 445
Imperiul Habsburgic v. Austria
Imperiul Otoman v. Turcia
Imperiul Roman 514
India, indieni 274, 554, 580
Indus, râu, 224
Ioannina, lac și oraș în Grecia 293
Iordan, fluviu 292
Iosif II, împărat romano-german (1780–1790) 416; ofițer al lui ~ 416; mină 192
Ipsilanti, Alexandru, domn în Țara Românească (1774–1782; aug. 1796–dec. 1797) și în Moldova (dec. 1786–apr. 1788) 35
Irlandezi 390
Isaccea, oraș, jud. Tulcea 559
Islam, islamism 560, 575
Israel 92
Istria, peninsulă 293
Italia, italieni 22, 28, 41, 49, 54, 57, 61, 146, 244, 327, 343, 346, 368, 394, 438, 544, 547, 558; în Tirol 282
Izlaz, cataractă în Porțile de Fier 511
Izmir (Smirna), oraș, Turcia 543

J

- Japonia 554
Jasenova, localitate, Serbia 110
Jena, oraș, Germania 457
Jiu, râu; vale 71, 73, 75, 76–81, 89, 107, 494–495
John Bull, personificare convențională a Marii Britanii 37
Jókai, Mór (1825–1924), dramaturg și scriitor maghiar 238
Jupalnic, localitate dispărută 515
Jurasic, eră geologică 298

K

- Kanitz, Philipp Felix (1829-1904), pictor, călător prin țările române; biografie 286; text 287-299
- Kastoria, oraș, Grecia 293
- Kaunitz, baron 28
- Kavajë, oraș, Albania 293
- Kemény István (1811-1881), politician maghiar 342
- Kemény, Gabriel de Magyargyerőmonostor (1830-1888), om politic maghiar 239
- Kémeny, Joseph (1795-1855), nobil maghiar 451
- Kemeny, Simion; moartea 240
- Kerdel, tovarăș de călătorie al contesei Valerie Boissier de Gasparin 569, 574, 577
- Kerner von Marilaun, Anton (1831-1898), botanist, călător cu Anton Adolf Schmidl 175, 176, 178, 179
- Kherson, oraș, Ucraina 558
- Khiva, oraș, Uzbekistan 224
- Kiang-su, provincie în China 132
- Kieffer, Xavier, călător prin țările române; biografie 199; text 200-225
- Kiev, oraș, Ucraina 558
- Kikinda, oraș și regiune, Serbia; case 284; justiția 284; nuntă 284; târg 283; țigani 284
- Kinglake, Alexander William (1809-1891), călător și istoric englez 362
- Kiselev, Pavel Dimitrievici (1788-1872), general rus, președinte plenipotențiar al Divanurilor Moldovei și Țării Românești 36, 41, 545
- Kiss, Ferenc (1825-1873), ofițer maghiar 255
- Klapka, György (1820-1892), revoluționar și general maghiar 28
- Kobell, Wolfgang Franz von (1803-1882), geolog și scriitor german 362
- Koblenz, oraș, Germania 64, 114
- Kogălniceanu, Mihail (1817-1891), scriitor, publicist, om politic 40, 47, 210
- Königgrätz, bătălia 559
- Košice, oraș, Slovacia 63
- Kossuth, Lajos (1802-1894), revoluționar maghiar, guvernator al Ungariei (1848-1849) 10, 28, 243, 313, 400, 448, 449, 560; bancnote emise 395; guvern 268; opoziția nobilimii maghiare față de ~ 400,
- Kotzebue, Karl von (1805-1896), consul al Rusiei la Iași și București 559
- Kovar, district, Sălaj 270
- Kraina, regiune, Serbia 287
- Kremlin 356
- Kretzulescu, Nicolae (1812-1900), medic și om politic liberal 563, 564
- Kuciuk Kainargi, tratat (1774) 39, 125

L

- La Mothe, C., reverend, 526
- Lamartine, Alphonse Marie Louise Prat de (1790-1869), poet, scriitor și politician francez 560
- Landseer Edwin Henry (1802-1873), pictor și sculptor englez 497
- Lanner, Joseph (1801-1843), compozitor austriac 544, 548
- Laslău Mare, sat, com. Suplac, jud. Mureș 436
- Lazar, conte maghiar 423

Lazuri de Beiuș, sat, com., jud. Bihor 179
 Lăzarea, sat, com., jud. Harghita; izvoare minerale 237
 Lăzărești, sat, com., jud. Harghita 466
 Le Cler, G., călător în țările române 552
 Leasa, sat, com. Hălmagiu, jud. Arad 178
 Lecca, Dimitrie (1832–1888), ofițer, om politic 534, 560
 Leheceni, sat, com. Cărpinet, jud. Bihor 189
 Leiden, oraș, Olanda 248
 Leipzig, oraș, Germania 248, 540, 554
 Leist, A., călător în țările române; biografie 508; text 508–517
 Lemberg v. Liov
 Lenk von Treuenfeld, Ignaz (1766–1842), autor al unei lucrări despre Transilvania 163
 Leopold I (1640–1705), împărat romano-german (1658–1705), rege al Ungariei, Croației și
 Boemiei 296; privilegii acordate 235
 Lepindea, sat, com. Bahnea, jud. Mureș 344
 Lessmann, Daniel (1794–1831), medic, jurnalist, scriitor, pictor german 513
 Leșnic, sat, com. Vețel, jud. Hunedoara 66
 Léthé, râu, 203
 Leuca, vale 192
 Lewes George Henry (1817–1878), filosof, critic literar și de teatru englez 492
 Liban 560
 Liebig, Justus von (1803–1873), chimist 343
 Liebig, sticlar la Pădurea Neagră, jud. Bihor 191
 Liebrecht, Cezar (1820–1890), șeful camarilei din jurul lui Al. I. Cuza 564; 528, 531, 532,
 533, 564; casa 532
 Lincoln, Abraham (1809–1865), președinte al Statelor Unite ale Americii (1861–1865) 241
 Liov (Lvov), oraș, Ucraina 26, 225; cale ferată 126, 151
 Lipoveni 560
 Lissa, bătălia 558
 Lituania 339
 Livezile, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 411; incendii 411
 Livingstone, David (1813–1873), medic, explorator 319
 Livorno, oraș, Italia 346
 Lloyd, companie austriacă de navigație 51, 505, 570, 577
 Lombardia, regiune, Italia 241, 552
 Londra, oraș, Anglia 82, 316, 341, 368, 382, 393, 507, 544, 545, 564, 568
 Longchamps, hipodrom la Paris 545
 Losnișoara, sat, com. Lunca Cernii, jud. Caraș-Severin 96
 Lüders, Alexandr Nicolaevici (1790–1874), comandant al trupelor rusești în principate
 (1848–1855) 254
 Lugoj, oraș, jud. Timiș 49, 94, 102
 Luncani, sat, com. Boșorod, jud. Hunedoara 101, 102; stațiune balneară 101; zăcăminte de
 fier 101
 Lupac, sat, com., jud. Caraș-Severin 107
 Lupoia, sat, com. Holod, jud. Bihor 160
 Luther, Martin (1483–1546), reformator al Bisericii Catolice 473
 Lutița, sat, com., jud. Harghita 237
 Lyon, oraș, Franța 544, 564

M

- Macaulay, Thomas Babington (1800–1859), istoric și politician englez 363, 490
- Macedonia 293, 294, 514
- Mahmud II, sultan otoman (1808–1839) 39
- Maidanpek, oraș, Serbia 297, 299
- Mailath, baron și orator 23
- Mainz, oraș, Germania 337
- Maitheny, familia 22
- Malamuci, schit, jud. Prahova, spital de boli psihice 214
- Maramureș, regiune 259
- Marea Baltică 210
- Marea Măneicii 221
- Marea Mediterană 57
- Marea Neagră 61, 111, 112, 113, 114, 125, 151, 219, 230, 299, 304, 305, 306, 509, 511, 575, 577, 581; navigația 306
- Marea Roșie 306
- Marghiloman, Mihai (1819–1880), prefect al Poliției Bucureștiului 532, 533
- Maria Tereza, împărăteasă a Imperiului Roman de Națiune Germană (1740–1780), regină a Ungariei și Cehiei 125, 197
- Marița, fluviu 293
- Matei Corvin, rege al Ungariei (1458–1490) și al Boemiei (1469–1490) 423, 451; biserica întemeiată v. Cârța
- Mădăraș, sat, com., jud. Mureș 360
- Măgherat, sat, com. Ohaba, jud. Alba 180
- Mălâncrav, sat, com. Laslea, jud. Sibiu 427; sași 427
- Mărtineni, sat, com., jud. Covasna 273
- Mecca 346
- Medgidia, oraș, jud. Constanța 305; tătari 305
- Mediaș, oraș, jud. Sibiu 342, 385; biserica fortificată 346, 347; colecție de covoare orientale 352; frații săsești 356; populație 350; vin 278, 342, 351
- Mehadia, sat, com., jud. Caraș-Severin 46, 104–105, 213, 296, 314, 315, 316, 321, 322, 510, 515, 516, 562, 570; băi 570, v. Băile lui Hercule
- Metancton, Philipp (1497–1560), teolog reformator german 473
- Melnica, sat, Serbia 298
- Meseș, munți 231
- Mesevo, sat, Serbia 294
- Meyr, Ignaz, doctor 417
- Meziad, peșteră, Munții Pădurea Craiului 193
- Mica, sat, com., jud. Mureș 344
- Mickiewicz, Adam Bernard (1798–1855), poet și scriitor polonez 560
- Miercurea Ciuc, oraș, jud. Harghita 272, 273, 419; cetate cu șanț 419; invazia tătarilor 419; prețuri trufe 419
- Miercurea Nirajului, oraș, jud. Mureș 343
- Mihai Viteazul, domn al Țării Românești (1593–1601), Transilvaniei (1599–1600) și Moldovei (1600) 200
- Mihailov, boier rus, 224
- Mihăileni, sat, com., jud. Botoșani 126, 128
- Mikó, Imre (1805–1876), guvernator al Transilvaniei (1849, 1860–1861) 233

Milano, oraș, Italia 541, 543; teatrul Scala 541
 Milanollo, Tereza (1827–1904), violonistă și compozitoare italiană 333
 Milcov, râu, 221
 Miliutin, Nicolai Alexeevici (1818–1872), politician rus 32
 Mill, John Stuart (1806–1873), filosof britanic 248
 Millo, Franz, căpitan 419
 Miniș, sat, com. Ghioroc, jud. Arad 180
 Mioveni, oraș, jud. Argeș 504
 Missouri, fluviu în America de Nord 505
 Moesia 57, 515
 Moldova 34, 35, 43, 59,66, 71, 74, 76, 77, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 140, 141, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 154, 414, 418, 423, 434, 443, 446, 520, 522, 514, 528, 538, 564; biserici, cler 85–89; demografie 43; evrei 83, 212, 221, 222; granița 65; moldoveni (cultură, căsătorie, divorț, atitudinea față de străini, religie) 146–147, 149, 150–152; relief, vegetație, locuitori (aspect fizic, îmbrăcăminte, locuințe), 81–83, 84–85, 117; țigani 72–73, 83; râu 47
 Moldova Nouă, oraș, jud. Caraș-Severin 301, 311, 315, 569
 Moldovan, Peter, protopop 178
 Molière, Jean Baptiste Poquelin (1622–1673), dramaturg și actor francez 575
 Moneasa, sat, com., jud. Arad 194
Monitorul, organul oficial al guvernului român 57
 Morarul, munte 515
 Moravia 194; germani 282; slavi 282
 Morny, Charles Auguste Louis Joseph de (1811–1865), duce 149
 Moskovitz, doctor 22
 Moți 161, 163
 Muerzthal, rasă bovină 184
 Müller Friedrich (1828–1915), cleric și profesor la Sighișoara 348, 362, 487
 München, oraș, Germania 22, 342
 Munkács, localitate, Ucraina 408
 Muntele Mare 181
 Muntele Mic 103, 168
 Mureș, râu 63, 64, 66, 67, 81, 161, 239, 343, 352, 394, 412, 419, 420, 421, 423, 431, 457, 461, 463; sate pe valea M. 420; ținut 486; vale 65, 71, 231, 236, 278
 Murray, John III (1808–1892), editor englez 535; ghid 84, 103, 104, 108, 535
 Musabey, râu neidentificat 304
 Muszai, localitate, Ucraina 408
 Myzeqeja, câmpie, Albania 293

N

Napoleon I (1769 – 1821), împărat al Franței (1804–1814, 1815) 146; cod juridic 208
 Napoleon III (1808–1873), președinte al Republicii Franceze (1848–1852) și împărat al francezilor (1852–1870) 31, 209, 559, 561, 562, 563
 Napoli, oraș, Italia 18, 146, 315, 365, 581, 544
 Nauplia, oraș în Grecia 60
 Năsăud, oraș, jud. Bistrița-Năsăud 435, 442; regiment românesc de graniță 435
 Negotin, oraș, Serbia 299
 Negreni, sat, com., jud. Cluj 158

Nemesis, zeița răzbunării la vechii greci 384, 528
 Nepos, sat, com. Feldru, jud. Bistrița-Năsăud 445
 Nestor, personaj din mitologia greacă 489
 Newcastle <upon Tyne>, oraș, Anglia; mine de cărbune 109
 Niagara, cascada; saltul lui Jean François Gravalet-Blondin 80
 Nicolae I (1796–1855), țar al Rusiei (1825–1855) 37, 212
 Nicolai, Elias sculptor 427
 Nicopol, oraș, Ucraina 558
 Nicopole, oraș, Bulgaria 53
 Nicopolis (Cezareea Capadociei) 549
 Nifon, mănăstire, jud. Buzău 221
 Nil, fluviu 269, 552
 Niš, oraș, Serbia 295
 Nistru, râu 124
 Nocrich, sat, com., jud. Sibiu; biserica fortificată 489
 Noe, personaj biblic 341
 Norvegia; biserici de lemn 420
Notes and Queries, publicație 362
 Nou Săsesc, sat, com. Laslea, jud. Sibiu 430; obiceiuri săsești 430
 Noua Zeelandă 319
 Novara, vapor 417
 Novi Sad, oraș, Serbia 293
 Nürnberg, oraș, Germania 337, 358, 418

O

Oberammergau, oraș, Germania 442
 Oberlaender, rasa bovină 184
 Obrenović, Maria (născută Catargi) (1835–1876) 532, 563, 564
 Obrenović, Miloș, principe al Serbiei (1815–1839, 1858–1860) 564
 Occident/Apus 51, 56, 147, 155, 295, 337, 341, 346, 356, 368, 377, 520, 529, 530, 536, 540, 545, 563
 Ocna Mureș, oraș, jud. Alba 457; închisoarea 411; ocne de sare (descriere, lucru în mină, producție) 457–464
 Odessa, oraș, Ucraina 23, 24, 45, 61, 493, 558, 567; comerț 61; consul austriac 558; consul bavarez 558; ruși la ~ 567; Societatea austriacă de navigație 558; Societatea de Navigație și Comerț 558; ziare 558
 Odiseea 216
 Odobești, oraș, jud. Vrancea 47, 221
 Odorheiu Secuiesc, oraș, jud. Harghita 234, 274, 278, 339, 369; viticultură 345
 Ogradena, localitate dispărută 297, 298
 Ogradina, sat, com., jud. Mehedinți 301
 Ohrid, lac 293
 Oituz, trecătoare 119
 Olanda 58, 553
 Oliphant, Laurence (1829–1888), călător prin țările române; biografie 122-123, text 124–156; diplomat și ziarist 439
 Olt, râu 42, 76, 161, 236, 273, 408, 413, 490
 Oltenița, oraș, jud. Călărași; locuitori 576

Onceasca (Peștera Zmeilor), peșteră, jud. Bihor 173, 175, 188
 Oradea, oraș, jud. Bihor 158, 184, 189, 190, 197, 198, 236, 267, 268; băi termale 179; cler
 268; descriere oraș 268; Episcopia greco-catolică 182, 183, 186, 191, 196; maghiari
 268; revoluția (1848–1849) 268; români 268
 Oravița, oraș, jud. Caraș-Severin 106, 107, 110; calea ferată 108, 109; descriere 108;
 zăcămintă de cărbune și aur 109, 110
 Orăștie, oraș, jud. Hunedoara; hotel 351; viticultură 345
 Orhei, ținut în Basarabia 45
 Orient/Levant/Răsărit 52, 56, 58, 59, 60, 131, 143, 147, 155, 209, 223, 224, 295, 352, 381,
 529, 530, 540, 541, 544, 545, 547, 568
 Orosz, József (1780–1859), publicist maghiar; carte 230
 Orșova Nouă v. Ada Kaleh
 Orșova, oraș, jud. Mehedinți 23, 36, 46, 52, 53, 63, 104, 105, 115, 231, 281, 296, 297, 312,
 316, 505, 510, 512, 515, 516, 521, 522, 535, 569; comerț 513; descriere 514
 Oteteleșanu, familia 521
 Oțelu Roșu, oraș, jud. Caraș-Severin; descriere 102
 Ovidiu (Publius Ovidius Naso) (43 î.Hr.–17 d.Hr.), poet latin 42, 60, 103, 513, 514; turnul
 104
 Oxford (Anglia), colegiul Christchurch 140; colegiul Wadham 140

P

Paget, John (1808–1892), nobil englez 69, 84, 103, 104, 108, 109, 248
 Palatinat, regiune istorică în Germania 385
 Paleologu, familie boierească 200
 Palestina 92
 Palmerston, Henry John Temple, viconte de (1784–1865), om politic englez 37
 Panciova (Pančevo), sat, Serbia 51, 189, 293
 Pann, Anton (Antonie Pantoleon-Petroveanu), compozitor, folclorist 214
 Pannonia, provincie istorică 227, 283
 Panu, Anastasie (1810–1867), om politic 40
 Parâng, munți 71, 77, 79, 80
 Paris, oraș, Franța 31, 45, 56, 59, 131, 155, 200, 206, 207, 218, 274, 281, 368, 393, 529,
 540, 543, 544, 545, 548, 554, 555, 564, 567, 568, 574, 581; congres (1856),
 conferință (1858), convenție 39, 40, 41, 45; emigrația revoluționară română 534;
 hipodrom v. Longchamps; restaurant (Maison Dorée) 568
 Passarowitz, pacea (1718) 296
 Passo-Augusto (Defileul Vratarnica, Serbia) 288
 Patikárus Ferenc (1827–1870), muzician maghiar 337
 Patterson, Arthur J. (1835–1899), publicist englez, călător în Transilvania; biografie 226;
 text 227–279
 Păcurești, sat, com., jud. Prahova 217
 Pădurea Neagră, munți, Germania 309
 Pădurea Neagră, sat inclus în orașul Aleșd, jud. Bihor 191
 Păuliș, sat, com., jud. Arad 180
 Pecinișca, azi aparține de Băile Herculane, jud. Caraș-Severin 315
 Peninsula Balcanică 259
 Penteleu, munte 216
 Peqin, oraș și regiune, Albania 293

Peristera (Peștera), oraș, Bulgaria 293
 Persescu, boier muntean 215, 216
 Perseu, erou mitologic 174
 Persia 352
 Pesta, oraș, Ungaria 22, 24, 25, 32, 112, 113, 114, 115, 195, 198, 293, 229, 247, 261, 268, 269, 271, 373, 377, 421, 450, 510, 539, 558, 560, 565; cale ferată 109; Dieta 253; mobilier 100; muzeu 65, 78, 91, 105;
 Peștera Morții, Muntele Puturosu 402
 Peștera Nălucilor, Munții Bihor 175
 Petrovac na Mlavi, localitate, Serbia 287
 Petru cel Mare, țar al Rusiei (1696–1725) 61
 Piatra Boghii, vârf, Muntele Pietroasa 176
 Piatra Craiului, munți 339, 378
 Piatra Grăitoare, vârf 173, 179
 Piatra Muncelului, vârf 179, 192
 Piatra Neamț, oraș, jud. Neamț; așezare, locuitori 141
 Piatra Tâlharului, vârf, Munții Bihorului 173, 175
 Piemont 146, 149, 552
 Pietroasa, munți 162, 175, 176, 177, 183, 190, 191
 Pietroasa, pârau 191; sat, com., jud. Bihor 169, 182, 184, 186, 193; furnale 197; școală 170;
 Pietrosu' munte 254, 275, 277
 Pind, munți 293
 Pisoski, Nicolae, ofițer, om politic 532
 Pittsburg, oraș, SUA 504
 Plaiul Moguranului, Munții Bihor 192
 Platon (427–347 î. Hr.), filozof antic grec 240
 Plăieștii de Jos, sat, com., jud. Harghita 399
 Pleșcuța, sat, com., jud. Arad 180
 Pleșu, vârf, Munții Bihor 178
 Ploiești, oraș, jud. Prahova 213, 219, 220, 504, 505, 506
 Poarta v. Turcia
 Podolia, regiune istorică în Ucraina 45
 Poe, Edgar Allan (1809 – 1849), scriitor american 313
 Poiana Ruscă, munți 98, 100
 Poiana Sărată, sat, com. Oituz, jud. Bacău 399
 Poiana, sat, com. Criștioru de Jos, jud. Bihor 162, 186, 191, 197
 Poieni, sat, com., jud. Cluj 162
 Poletin, localitate neidentificată 301
 Polonia, polonezi 125, 142, 225, 407, 429, 443, 560, 565; în Aiud 242; în Galiția 282
 Polyphemus, erou din mitologie 216
 Pongrátz, muzician maghiar 337
 Ponor, mină 193, 196
 Pontus Euxinus v. Marea Neagră
 Poreč, localitate și râu în Serbia 512
 Porto 343
 Porțile de Fier (Demir-Kapi, Bas-Kapu, Cazanele Dunării, Defileul Dunării, Clisura) 21, 51, 52, 53, 72, 90, 95, 97, 231, 505, 509, 510, 512, 514, 521, 569, 571
 Praga, oraș, Cehia 36
 Prahova, râu, 213

Praid, sat, com., jud. Harghita 274, 278, 426; excursii 278; mine de sare 274
 Prăjești, sat inclus în orașul Sebiș, jud. Arad 193, 194
 Predeal, oraș, jud. Brașov 272–273; trecătoare 272
 Pregna, vârf, Munții Bihor 186
 Probu Prodan (1815–1852), preot ortodox și revoluționar pașoptist 243
 Prudhon, Pierre-Joseph (1809–1865), economist, sociolog francez 48
 Prundu Bârgăului, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 434, 444; fabrică de hârtie 434
 Prusia, prusieni 39, 208, 210, 257, 260, 559, 565
 Prut râu 42, 45, 125, 148, 151, 223, 277, 524, 525
 Puchner, Anton (1779–1852) comandant al trupelor austriece din Transilvania (1848–1849) 237, 240
 Pugovin. Konstantin, călător rus prin țările române; biografie 34; text 34–49
 Pula, vale 176, 178, 179, 184, 191
Punch, revistă umoristică britanică 241
 Puturos, munte 402–407; amenajări balneare 404, 405; depozite de sulf 404–408

Q

Québec, Canada 457

R

Rahab, personaj biblic 233
 Rahova, oraș, Bulgaria 53
 Rákóczi, Francis 271
 Rákóczi, Gheorghe (György) al II-lea, principe al Transilvaniei (1648–1660) 235, 446; privilegii acordate de ~ 235
 Rákóczi, familie nobiliară maghiară din Transilvania 234, 270
 Rama, oraș, Serbia 509
 Rasch, Gustav Heinrich Wilhelm (1825-1878), jurist, jurnalist, călător prin țările române; biografie 527; text 528-556
 Rasova, sat, com., jud. Constanța 304
 Ravenna, oraș în Italia 537, 554
 Raznoțvetov, Grigore, hatman 560
 Rădăuți, oraș, jud. Suceava 20
 Rășchirata de Sus, localitate dispărută 194
 Rătești, sat, com. Berca, jud. Buzău; mănăstire 221
 Râmnic, râu 42
 Râmnicu Sărat, oraș, jud. Buzău 47, 58; han 58
 Râșnov, oraș, jud. Brașov 326, 377, 379, 380, 381, 383, 387; agricultură și practici agrare, apicultură, sericicultură 379, 381, 383; așezare 377; cetate 377, 378; cler 381; contrabandă cu praf de pușcă și tutun 381; depozite de cereale 378; garnizoana țărănească 378; populația 379; români 380; sași 380; școală, învățători 381; urși, vânătoare de urși 377, 379, 380
 Rebrîșoara, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 445
 Reforma 413
 Reghin (Sächsisch-Regen), oraș, jud. Mureș 278, 336, 419, 420, 422, 431, 434; casa pastorului protestant 420-421; descriere oraș 421; comerț cu lemn 421; han 420; istorie 421; locuitori 421; prosperitate 421

Regulamentul organic 35, 38, 39, 40, 41, 48, 287
 Remetea, sat, com., jud. Bihor 197; sat, com., jud. Harghita 419; violențe asupra călătorilor 419
 Renault, administratorul domeniului lui Lamartine 560
 Reșița, oraș, jud. Caraș-Severin 105, 107; calea ferată 106, 108; minereuri de cărbune 109; minereuri de fier 105
 Retezat, munți 71, 77, 339
 Riehl, Wilhelm Heinrich (1823–1897), ziarist și istoric german 362
 Riesen, munți 180
 Riesling, soi viticol 342, 343, 351
 Rigi, munți 581
 Rin, fluviu 64, 112, 114, 227, 290, 297, 324, 342, 358, 361, 569; comparație cu Dunărea 52, 61
 Rob Roy, personaj al lui Walter Scott 257
 Robinson Crusoe, personaj al lui Daniel Defoe 25
 Rodna, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 424, 434, 440, 442
 Roma, oraș, Italia 21, 42, 57, 72, 91, 268, 290, 365, 581; putere catolică 413
 Romagna, regiune, Italia 289
 Roman, oraș, jud. Neamț 222, 522
 România/Principatele Romne/Principatele dunărene/Moldo-Valahia/Principatele Unite, români 34, 35, 48, 51, 52, 55, 56, 57, 60, 124, 142, 143, 144, 145, 146, 156, 200, 201, 203, 205–207, 208, 209, 210, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 227, 234, 236, 242, 257, 259, 260; 281, 282, 283, 284, 289, 302, 372, 374, 375, 388, 390, 415, 436, 491, 504, 513, 514, 528, 529, 530, 534, 536, 539, 546, 551, 552, 553, 554, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 570; administrație, salarii 27; agricultura, creșterea animalelor 220, 559, 565; armata 559, 562, 563, 564, 565; biserica 44; bogății naturale 42; categorii sociale, boieri, țărani 43, 235, 574, 555–556, 559, 565; căi ferate 559; cunoașterea limbii franceze 51; divorț 44; doamnele din înalta societate 43; domn v. Alexandru Ioan Cuza; domniile fanariote 38; educația 290; evrei 43, 212, 217; excursie în principate 272; extragerea aurului și a sării 565; garda națională 565; granițe 272, 277, 574; holera 559; implicare în viața politică a Transilvaniei 374, 375, 377; impozite 565; jocul de cărți 302–303; legislație v. *Regulamentul Organic*; lovitura de stat (1866) 563; maghiari 235; miliția permanentă 565; oameni politici ai principatelor 56; originea romană 294; limba română, originea latină 57, 514; politica față de Imperiul habsburgic 259, 260; revoluția (1848–1849) 276; România Mare 237, 257; sate, locuitori, case, port 210–211, 217, 218, 516–517; secularizarea averilor mănăstirești 563, 564; stema 52; trecerea la alfabetul latin 57; țigani 211, 574; unirea din 1859 52, 56, 59; vinuri 42
Românul, gazetă politică și literară 209, 559, 560, 563
 Rosescu, monument 506
 Rosetti, Constantin A. (1816–1885), om politic și publicist român 209, 210, 534, 563
 Rosthorn, Josef von (1816–1886) industriaș 196
 Roșia Montană, sat, com., jud. Alba 451, 499, 501; consecințele despăduririlor 411, mina de aur 499; minerit 501–502
 Roșia, sat, com., jud. Bihor 162, 165, 190
 Roth, Stephan Ludwig (1796–1849), istoric, profesor și pastor luteran 386
 Roznovanu, familie boierească din Moldova 45
 Rupea, oraș, jud. Brașov 249, 369, 370; cetate 370; depozite de cereale 370; hanuri 370; locuințe 370; magazine 370; străzi, pavaj 370
 Rusca Montană, sat, com., jud. Caraș-Severin; calcar 494; zăcămintele de plumb, fier, cărbune, marmură 95–98, 99, 100

Rusciuc v. Ruse

Ruse, oraș, Bulgaria 24, 36, 505, 509, 562, 576

Rusia. ruși 18, 21, 34, 35, 37, 39, 41, 48, 56, 57, 61, 125, 143, 145, 146, 147, 150, 208, 209, 210, 212, 225, 228, 281, 283, 327, 394, 436, 505, 542, 560, 561, 565; alfabet 57; holera 561; implicare în revoluția pașoptistă din Transilvania 276; la Odessa 567; morți în războiul Crimeii (1853–1856) 493; ocupația rusească 54, 56; preoți 86

Rușchița, oraș, jud. Caraș-Severin 97, 98, 103; minereu de fier 98–99

Ruteni 281, 517; în Galiția 282

Rzewuski, Waclaw, polonez 560

S

Sachs Hans (1494–1576), cizmar și poet 358

Sași 238, 243, 248, 257, 258, 262, 275–277, 372, 388, 402, 433, 450, 471; căsătorie și divorț 467–469, 473–481, 481–485; clase și raporturi sociale 245, 246–247; cler 246, 488–489; implicare în viața politică a Transilvaniei 245, 374–377; împărțirea administrativă 244; orașe v. Sibiu, Brașov; salariații 257; școli săsești 385; tradiții, timp 258, 433; țărănimea, gospodăriile țărănești 384–387, 469–472; universitatea 245, 247

Saint-Brice, familie aristocratică franceză 572

Salonic, oraș, Grecia 511

Samarkand, oraș, Uzbekistan 224

Samos, insula 534

Sankt Petersburg, oraș, Rusia 36, 37, 57

Santa Maria, biserică din Tuscania, oraș, Italia 331

Sardinia, insula 39

Sarmizegetusa, sat, com., jud. Hunedoara 90; amfiteatrul 91

Saschiz, sat, com., jud. Mureș 366; biserica fortificată 348, 365; cetatea țărănească 365, 370

Satchinez (Knes, Knez), sat, com., jud. Timiș 288

Satu Mare, oraș, jud. Satu Mare 232; pacea (1711) 271

Sauteron-Séranon, Jules (1820–1891), avocat și om de cultură francez, călător prin țările române; biografie 280; text 280–285

Sava, râu 116, 288

Saxa-Weimar-Eisenach, Hermann (1825–1901), prinț german 18

Saxa-Weimar-Eisenach, Karl Alexander August Johann (1818–1901), mare duce, ofițer și diplomat rus 17, 19, 21

Saxonia 324

Sayn, localitate componentă a orașului Bendorf, Germania 24

Sayn-Wittgenstein-Berleburg, Emil (1824–1878), ofițer și diplomat rus, călător în țările române; biografie 17; text 17–33; administrator al moșiei v. Dedeke; fiică v. Lucia Sayn-Wittgenstein-Berleburg; frate v. Philipp Karl Emil Georg Sayn-Wittgenstein-Berleburg; moșie v. Fântânele; reședință v. Bacău; salariați 29; soție v. Pulcheria Cantacuzino-Pășcanu; spital 29

Sayn-Wittgenstein-Berleburg, Lucia (1859–1903), fiica Pulcheriei Cantacuzino-Pășcanu și a lui Emil Sayn-Wittgenstein-Berleburg 21, 24, 25–26, 27, 29

Sayn-Wittgenstein-Berleburg, Philipp Karl Emil Georg 33

Săcărâmb, sat, com. Certeju de Sus, jud. Hunedoara 495; câmpia 69–70, școala pentru exploatarea minieră 497; zăcămintele de aur și teluriu 66, 69, 279, 496

Sălaj, județul 231, 271

Săliște de Vașcău, sat, com. Criștioru de Jos, jud. Bihor 189
 Sătmar, ținut 261; români și germani 261
 Sândominic, sat, com., jud. Harghita 412; biserica fortificată 412
 Sângătin, sat, com., jud. Sibiu 238
 Sânmiclăuș, sat, com. Sona, jud. Alba 344
 Sârbi, sat, com., jud. Bihor 189
 Scărișoara, sat, com., jud. Alba 163; ocol silvic, Bihor 181, 183
 Schewitz, școală particulară în București 560
 Schiller, Friedrich von (1759–1805), poet german 492
 Schiller, Johann Christoph Griedrich von (1759–1805), poet și dramaturg german 455
 Schimerling, Anton Ritter (1805–1893), om politic austriac; guvern~ 229, 245
 Schkumbin, râu, Albania 293
 Schlitz, oraș, Germania 19
 Schmidl, Anton Adolf (1802–1863), jurnalist, geograf, călător prin țările române; biografie 157–158; text 158–198
 Schuller, Karl Johann (1794–1865), istoric, publicist și teolog sas 489
 Schur, F., profesor 406
 Schwarzenberg, Felix (1800–1852), om politic austriac 247
 Scila, monstru în mitologia greacă 61
 Scott Walter (1771–1832), scriitor scoțian 362
 Scoția, scoțieni 230; universități 242
 Scribina, coamă muntoasă 192
 Sculeni, sat, com. Victoria, județul Iași 44, 45
 Sebeș, oraș, jud. Alba 249, 488; biserici 488; cler 488–489
 Sebiș, oraș, jud. Arad 177, 180, 188; furnale pentru prelucrarea fierului 193, 194, 195, 196; pârâu, Bihor 184
 Secu, mănăstire, com. Pipirig, jud. Neamț 132–133, 140, 142
 Secui 242, 244, 257, 276, 372, 388, 392, 398, 402; nunta secuiască 402
 Seghedin v. Szeged
 Selters, localitate, Germania 416,
 Semendria (Smederevo), oraș, Serbia 51,
 Semlin v. Zemun
 Semmering, localitate, Austria 510
 Serbia, sârbi 51, 53, 247, 281, 283, 287, 288, 289, 291, 296, 321, 513, 541; alimentație 291; condiția femeii 290; descriere fizică 289; învățământ 290; obiceiuri de înmormântare 292; români și serviciul militar al românilor 287, 299; țigani 291; vestimentație 287, 289
 Seș, munții 231
 Sever (Lucius Septimius), împărat roman (193–211 d.Hr.) 573
 Sèvres, oraș, Franța 543
 Sfânta Ana, lac 400, 405,
 Sfântu Gheorghe, mănăstire, jud. Buzău 215; oraș, jud. Covasna 236, 398; restaurant secuiesc 398;
 Shakespeare, William (1854–1616), poet și dramaturg englez 455, 490, 492
 Shylock, personaj din *Neguțătorul din Veneția* piesa lui William Shekespeare 312
 Sibiciu, vale 217
 Sibiu 31, 49, 68, 71, 155, 229, 231, 248, 256, 257, 271, 323, 324, 334, 339, 340, 345, 350, 371, 377, 406, 407, 423, 429, 434, 439, 445, 450, 489, 523, 524; biserici 492; cartier v. Gușterița; descriere 249; Dieta 250, 253; locuitori 324; Muzeul Bruckenthal, biblioteca 250, 334; port popular 324, 335; poșta 64; salariați 257; Societatea

Științifică din Sibiu 361, 362; străzi, piețe 337, 338; tipărituri 337; țigani, tarafuri 335, 336; urbanism 323, 331, 333; viticultură 345; district 371, 387
 Sicilia 146, 368, 405, 406, 581
 Siebengebirge, munții 114
 Sifnos, insulă grecească 60
 Sighișoara, oraș, jud. Mureș 249, 278, 347, 357, 360, 368, 430, 445; agricultură 360; arhitectură 359; cetatea 358; directorul școlii publice v. Friedrich Müller; filială a Siebenbürgische Landeskunde 362; gimnaziul 363; târg 360
 Sighiștel, sat, com. Câmpani, jud. Bihor 190
 Sigismund I de Luxemburg, rege al Ungariei (1387–1437), rege (din 1410) și apoi împărat german (1433–1437) și rege al Boemiei (1419–1421, 1436–1437) 234, 371
 Silezia 472; germani; slavi 282
 Silion, ofițer adjutant și secretar particular al lui Al. I. Cuza 564
 Siliștra, oraș, Bulgaria 36, 38, 304, 561, 562
 Sina, casa comercială 292
 Sinai, munte 131, 144
 Sinaia, mănăstire, jud. Prahova 214
 Sinan Pașa, 200
 Siret, râu 42, 47, 59, 141, 506
 Slatina Timiș, sat, com., jud. Caraș-Severin 95, 96, 97
 Slavi, populație migratoare 514
 Slavonia, regiune istorică 332, 407
 Slovacia, slovaci 282
 Smirna, oraș, Turcia 568
 Socola, sat devenit cartier al orașului Iași 149; seminar 222
 Somersetshire, regiune în sud-vestul Angliei 330
 Someș râu 163, 173, 191, 352, 423, 434, 450
 Sorviodunum, așezare antică, Anglia 358
 Sovata, oraș, jud. Mureș 426; excursii 278
 Sovig, localitate, Bosnia-Herțegovina 293
 Spa, stațiune balneară în Belgia 398
 Spania, spanioli 55, 61, 343, 356, 493; în America 411
 Splügen, oraș în Elveția 581
 St. Bees, Cumbria, Anglia 301
 Staberl, călătoriile lui ~ 400
 Stâncești, sat, com. Buntești, jud. Bihor 162
 Standen, englez 524, 525
 Statele Papale 406
 Statele Unite ale Americii 30, 65
 Steierdorf, sat alipit orașului Anina, jud. Caraș-Severin 108, 284; descriere 108; zăcămintele de cărbune, fier, aur 109, 110
 Stejăreni, sat, com. Daneș, jud. Mureș 385, 436
 Stephenson, George (1781–1848), inginer englez 382, 392
 Sternberg 29
 Stokes, John (1825–1902), călător prin țările române; biografie 518; text 519–526
 Strauss, Johan (1804–1849), compozitor austriac 544, 548
 Strei, râu 67, 68, 69, 71, 72, 81; valea 71, 89
 Sturdza, Dimitrie Alexandru (1833–1914), istoric și om politic liberal 534
 Sturdza, Mihail Sturdza (1794–1884), domn al Moldovei (1834–1849) 563

Sturdza, stareță la mănăstirea Adam 520
Sturmfeder, Louise (1789–1866), baroană austriacă 23
Sublima/Înalta Poartă v. Turcia
Suez, canalul de ~ 312
Sulina, oraș, jud. Tulcea 61, 526; braț al Dunării 61, 509; port 61
Sušnjevića, oraș, Croația 293
Suțu, Nicolae (1798–1871), om politic și economist român 26, 32
Suvorov, Vasilievici Alexandr (1729–1800), genral rus 42, 47
Svetovid, periodic literar sârbesc 288
Szabados 238
Széchenyi, István (1791–1860), om politic și de cultură maghiar 298, 448, 510, 522
Szeged, oraș, Ungaria 421, 538
Szolnok, oraș, Ungaria; cale ferată 63–64

Ș

Șaroș pe Târnave, sat, com. Dumbrăveni, jud. Sibiu 344, 425
Șimleul Silvaniei, oraș, jud. Sălaj 267, 270
Șimleul Silvaniei, oraș, jud. Sălaj; viticultură 345
Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457–1504) 125
Știrbei, Barbu (1799–1869), domn al Țării Românești (1849–1853, 1854–1856) 543, 562
Șuncuiuș, sat, com., jud. Bihor 190
Șviștov, oraș în Bulgaria 53

T

Tachtalia, stâncă în Defileul Dunării 511, 514
Tacitus, Cornelius (56–117), istoric roman 423
Tartaria 59
Tatarbasarčik, oraș, Bulgaria 293
Tărcăița, sat, com. Târcaia, jud. Bihor 177
Tătari; descriere 580; la Medgidia 305
Târgoviște, oraș, jud. Dâmbovița 533
Târgu Mureș, oraș, jud. Mureș 232, 234, 235, 238, 271, 272, 275, 422, 423, 433; intruniri științifice 232; viticultură 345
Târgu Neamț, oraș, jud. Neamț; așezare, locuitori 129, 130, 133, 139; cetate 130; mănăstire 130–132, 140, 142
Târgu Secuiesc, oraș, jud. Covasna 273, 400, 433
Târnava, râu 326, 386, 475, 486; ~ Mare 239, 343, 368; ~ Mică 343, 344, 426
Târnăvița, sat, com. Hălmăgel, jud. Arad 190
Tbilisi, oraș, Georgia 558
Teaca, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 431
Tecuci, oraș, jud. Galați 59, 118, 522
Tekja, sat, Serbia 298
Telega, sat, com., jud. Prahova 565,
Teleki, Dominic conte maghiar 422, 423
Teleki, familie nobiliară maghiară din Transilvania 232
Teleki, Samuel (1739–1822), nobil maghiar 423
Telița, râu 304

Tennyson, Alfred, lord (1809–1892), poet englez 136, 362

Tesalia, provincie, Grecia 259

Teutsch, Georg Daniel (1817–1893) dascăl, teolog, istoric și politician sas 248, 428

Teuz, râu 177

Thackeray, William Makepeace (1811–1863), romancier englez 398, *The History of Henry Edmond* 398

Theologos, englezoaică 524

Thessalia, provincie, Grecia 293

Thomas, Charles Louis Ambroise (1811–1896), compozitor francez 211

Thunmann, Johann Erich (1746–1778), „părintele balcanologiei” 292

Tiberiu (Tiberius Iulius Caesar Augustus), împărat roman (14–37 d.Hr.) 283, 301

Tiflis v. Tbilisi

Timbs, John (1801–1875), anticar și scriitor britanic 362

Timiș, râu 94, 96, 103, 105, 116, 155, 259

Timișoara, oraș, jud. Timiș 31, 259, 283, 288, 309, 310, 316, 338, 515, 539; cale ferată 94, 116; locuitori 49

Timoc, râu și regiune 288

Tirana, oraș, Albania 293

Tirka, casa comercială 292

Tirol, Dimitrije (1793–1857), scriitor, istoric, geograf și pictor 288

Tirol, regiune în Austria 100, 317, 489; germani 282; italieni 282

Tisa, râu 64, 111, 173, 259; valea ~ 63, 90, 109

Tokay, regiune viticolă, Ungaria 180

Tolstoi, Lev Nicolaevici (1828–1910), scriitor rus 559

Toplitz, stațiune, Germania 418

Toplița, oraș, jud. Harghita 418, 419, 464; comerț cu bușteni 419; creșterea animalelor 419–420; incendii de pădure, preot incendiator 410

Toplița, sat, com., hud. Hunedoara 179, 278

Torino, oraș, Italia 543

Török de Varad, Josef, industriaș 196

Toscanelia v. Tuscania

Tracia 293, 294, 295, 514

Traian (Marcus Ulpius), împărat roman (98–117 d.Hr.) 53, 227, 310, 493, 522; columna lui T. 578; drumul lui T. 72, 301, 570, 579; podul lui T. 53, 509, 515; Tabula Traiana 298, 301, 512

Transilvania/Ardeal 30, 31, 43, 57, 63, 66, 67, 83, 89, 117, 125, 145, 155, 156, 158, 159, 161, 168, 170, 173, 181, 183, 195, 198, 213, 227, 229, 231, 232, 233, 234, 237, 267, 268, 284, 290, 292, 299, 302, *passim* 309–502, 514, 522, 523, 541, 550; agricultura, creșterea animalelor, practici și utilaje agricole, plante tehnice, proprietate funciară 277, 340, 343, 345, 350, 382, 390, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 418; alimentația 277–278; arhitectura țărănească 164; bresle (ghilde) 360; calea ferată de la ~ 268, 270; Câmpia Transilvaniei 343, 411, 423; coloniști (cehi, moravi, slavi) 162; descriere geografică 340; despăduriri, consecințe 410–411; Dieta Transilvaniei 229, 386; floră și faună, vânătoare 338, 403, 493; frontiera cu principatele române 272, 277; infrațiuni (furturi de cai, incendieri) 398, 410; invazia tătară (1241) 172; învățători 381; maghiari, relația cu românii, desnaționalizare 228, 230, 260, 261, 364, 385, 387, 393, 395, 419, 420, 421, 457, 465, 466; prețuri, taxe, impozite 397, 490; recensăminte 261; relația cu Ungaria 230, 261, 364; religie, confesiuni, așezăminte religioase, cler 260, 347, 371, 373, 376, 381, 385, 386, 396, 420, 429, 430; revoluția

(1848-1849), urmări 237, 238, 240, 260, 261, 276, 363, 421; români, așezări, obiceiuri, port, creștere populație 227, 259, 261, 277, 367, 368, 384–387, 388, 390, 420; sași, sate săsești, scăderea populației săsești 227, 228, 261, 262, 275–276, 384–387, 388, 420, 457, 465, 466, 467–485, 491; secui 227, 228, 234, 276, 388, 457, 465, 466; turism, transport 236, 274; țigani 351, 424, 443, 479–480; viața politică 227, 228, 365, 373–377; zăcămintele naturale, exploatare 250, 404–408

Trei Scaune, scaun secuiesc 234, 235, 408

Triest, oraș, Italia 406, 407

Trompeta, gazetă politică și literară 559, 560

Tübingen, oraș în Germania 326

Tulcea, orașul 61, 559; minarete 61; mori 61; sedii consulat 61

Tulgheș, trecătoarea 418

Turcia/Imperiul otoman/Sublima Poartă/Poarta, turci 18, 21, 35, 36, 38, 39, 41, 51, 54, 57, 58, 61, 67, 76, 125, 126, 131, 143, 144, 145, 146, 203, 209, 210, 211, 287, 292, 293, 295, 296, 297, 449, 515, 541, 560, 561, 563, 576, 577, 581; capitala v. Constantinopol; dominația, protecția otomană 52, 59; în Banat 112; în Brașov 256; în București 56; încercări de reformă 53; lagăr 559; ofițeri, soldați 559, 561, 562; sultani v. Abdülaziz, Mahmud II; vapor otoman 51

Turda, oraș, jud. Cluj 340, 433, 434, 450, 563

Turia, sat, com., jud. Covasna 394, 400, 402, 403, 405; nobili maghiari 402; ospitalitate 402; practici agrare 394, 398

Turnu Măgurele, oraș, jud. Teleorman 35

Turnu Roșu, trecătoare 399, 490

Turnul Babel 334

Turnu-Severin v. Drobeta Turnu-Severin

Türr, István (1825–1908), ofițer, arhitect și inginer maghiar 28

Turtucaia, oraș, Bulgaria; descriere 576

Tuscandia, oraș, Italia 331

Tușnad, oraș, jud. Harghita 273

Tuzla, localitate, Bosnia-Herțegovina 293

Ț

Țara Barsei 243, 254, 371, 380, 381, 397, 399, 431, 449

Țara Crișurilor 161

Țara Românească/Valahia 34, 35, 51, 52, 54, 56, 58, 141, 146, 149, 150, 154, 156, 221, 223, 315, 323, 333, 341, 372, 381, 390, 408, 504, 505, 514, 522, 528, 529, 530, 531, 533, 535, 536, 538, 539, 542, 543, 547, 548, 553, 554; agricultura, pășuni 54, 56, 58, 59, 388, 552, 553; boieri 56; cai ferate, proiecte 57; cămătăria 56; comerț, mărfuri de contrabandă, negustori în Transilvania 56, 372, 381; demografie 43; drumuri pe uscat, căruța/droșca 54, 57, 59; gazete 59, v. *Buciumul*, *Românul*, *Trompeta*; industrie 551; malul românesc 53; orașe de provincie 58; patrioți români 57; religie, biserici de țară, preoți 53, 57; sate, țărani, locuințe, port național, dansuri populare 53, 55, 56, 58; țigani 538, 552, 554

Țibleș, munții 339

Țigani 281, 304, 513, 538, 552, 554; în armata austriacă 276; în principatele (aspect fizic, vestimentație, locuințe) 72–73, 83, 128, 573; la Kikinda 284; legislație 577; muzicanți 52, 55, 479–480

Țigmandru, sat, com. Nadeș, jud. Mureș 427; școala 427

Țința, sat inclus în orașul Băicoi, jud. Prahova 504, 506, 507
Țințari (rumâni, macedo-vlahi, mauro-vlahi, cuțo-vlahi) 292, 293, 513; limba 294; port,
ocupații, meșteșuguri 295;
Țuțora, sat, com., jud. Iași 224

U

U., fratele unui agent consular 58
Učka, munte (Monte Maggiore, în Istria) 293
Uj-Palanka, localitate, Serbia 509, 510
Ulm, oraș, Germania 346, 358
Ungaria, unguri 22, 28, 46, 51, 57, 65, 72, 76, 78, 84, 85, 86, 92, 100, 103, 106, 108, 109,
111, 125, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 179, 188, 195, 227, 228, 231, 232, 234, 244,
269, 280, 281, 283, 284, 309, 310, 312, 315, 340, 341, 372, 377, 387, 392, 393, 395,
400, 403, 407, 419, 423, 430, 432, 442, 449, 450, 451, 453, 456, 465, 504, 513, 515,
517, 522, 523, 538, 541; căsătoria, legislație 373, 482; coduri de legi 51; croați, sârbi
în Ungaria 247; descriere 84; Dieta (1861) 228; implicare în viața politică a
Transilvaniei 373–377; în Bihor 268, 269, 270, 271; în Brașov 257; în București 235;
în Oradea 268; migrația, desnaționalizare în Transilvania 238, 260, 514; nobili,
ospitalitate 391, 400, 402; opoziția nobilimii față Kossuth 400; regi 227, v. Andrei II,
Ferdinand I, Frany Joseph, Leopold I, Matei Corvin, Sigismund I, Ioan Sigismund
Zapolya; relația cu românii transilvăneni 261; salariați 261; sate în Banat 269;
transport 274
Unirea, sat, com., jud. Alba 240

V

Valahia v. Țara Românească
Valea Iadului, jud. Bihor 177, 184, 189, 191, 197
Valea Seacă, mină în Munții Vlădeasa 196
Van Eyck, Jan (1395–1441), pictor flamand 334
Vaniuha, lipovean 561
Varșovia, oraș, Polonia 32, 33, 36, 196
Vașcău, oraș, jud. Bihor 162, 177, 180, 182, 186, 190, 192, 193, 196, 197; berării 165
Văratec, mănăstire, jud. Neamț 137, 139–140, 141, 142
Vărzarii de Jos, localitate în componența orașului Vașcău 189, 190
Vărzarii de Sus, localitate în componența orașului Vașcău 189, 190
Vâlcele, sat, com., jud. Covasna 215, 236, 398; ape minerale 398; stațiune 398
Veneția, oraș, Italia 282, 325, 581; mobilier 100
Verhaeghe de Nayer, Léon-François (1839–1906), călător belgian prin țările române; biografie
50; text 51–61
Vernouf, preot 131
Vezuviu, vulcan 403
Vidin, oraș în Bulgaria 23, 36, 53, 115, 295, 296; cetatea 562
Vidra de Sus, sat, com., jud. Alba 163
Viena 22, 31, 36, 37, 46, 104, 105, 108, 114, 115, 125, 196, 200, 225, 232, 245, 249, 252,
260, 280, 292, 304, 310, 315, 326, 373, 377, 393, 407, 408, 417, 419, 421, 434, 490,
504, 522, 523, 543, 544, 545, 554, 555, 558, 567; Academia 489; Concordatul (1855) 413
Viișoara sat inclus în orașul Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud 432

Viișoara, sat, com., jud. Bistrița-Năsăud 343
Vinctinghof, general 24
Vlahi 293
Vlădeasa, munte 183, 187
Vlăhița, oraș, jud. Harghita 235, 274; cazare 278
Voinești, azi cartier al Covasnei 400, 402; baia cu gaz 400
Vojvodina, regiune în Serbia 296
Vosgi, munți 553
Vulcan, oraș, jud. Hunedoara 74, 79, 80; descriere 77; lazaret 76–77; pod 80; trecătoare 71, 74, 78, 89

W

Waldstein-Wartenberg, Ernst von (1809–1876), industriaș, 188, 193
Wales 236
Wallachian Petroleum Company 504
Wardener, August Reud (?–1848), feldmareșal austriac 243
Washington, oraș, Statele Unite ale Americii 64
Waverly, personaj creat de Walter Scott 257
Weber, Julius (1767–1832), scriitor german 453
Weimar, oraș, Germania 492
Weirach, Karl (Carol), inginer, arhitect 529, 543
Wesselényi, familie nobiliară maghiară 232
Westfalia, regiune în Germania 385
White, Gilbert (1720–1793), naturalist și ornitolog englez 328
Wiesbaden, oraș, Germania 21, 31, 316
Wiest, Ludwig (1819–1889), muzician austriac, naturalizat român 552
Wilberforce William (1759–1833), politician britanic 346
Wise, căpitan de vas 521
Wittenberg, oraș în Germania 327
Wroclaw, oraș, Polonia 543, 544
Württemberg, Pauline Therese Louise (1800–1873), ducesă 23
Württemberg, William I, prinț 23

Z

Zagorje, regiune în Serbia 294
Zapolya, familie nobiliară maghiară 270
Zapolya, Ioan Sigismund, voievod al Transilvaniei (1510–1526) și rege al Ungariei (1526–1540); văduva lui ~ 234
Zarand, comitat 160, 173, 183, 192
Zărnești 378; biserica grecească 378; urși 378
Ždrelo, sat, Serbia 287
Zemun, oraș, Serbia 112, 114, 116, 293, 508, 511
Zichy, Edmund (1811–1894), nobil maghiar 184
Zimbru, sat, com. Gurahonț, jud. Arad 193, 196
Zizin, sat, com. Târlungeni, jud. Brașov 215
Zlatna, oraș, jud. Alba; masacru 498
Zugrău, sat, com. Dezna, jud. Arad 194
Zwing-Uri, fortăreață în Alpi 529, 550

LISTA TRADUCĂTORILOR ȘI COLABORATORILOR OCAZIONALI CU INDICAREA EXPRESĂ A CONTRIBUȚIEI CONCRETE A FIECĂRUIA

(t=text, b=biografie)

Daniela Bușă

Prefață

Repertoriu cronologic

Revizuirea generală a volumului

b. t. Charles Boner, traducere din limba engleză (cap. XXVII – XXVIII) și revizuire generală

b. t. Xavier Kieffer, traducere din limba franceză

Venera Achim

b. t. Leoan Verhaeghe, traducere din limba franceză

b. și adaptare traducere text publicat Grigori Petrovici Danilevski

t. Charles Boner, traducere din limba engleză (cap. XVI–XXI)

Constantin Ardeleanu

b. t. Călătoare anonimă, traducere din limba engleză

b. t. John Stokes, traducere din limba engleză

b. t. Laurence Oliphant, traducere din limba engleză

Bogdan Popa

b. t. Anton Adolf Schmidl, traducere din limba germană

b. t. Felix Philipp Kanitz, traducere din limba germană

b. t. A. Leist, traducere din limba germană

b. t. Gustav Heinrich Wilhelm Rasch, traducere din limba germană

t. Charles Boner, traducere din limba engleză (cap. X–XV)

Nicoleta Roman

b. t. Emil de Sayn-Wittgenstein-Berleburg, traducere din limba franceză

b. t. David Thomas Ansted, traducere din limba engleză

b. t. Arthur J. Patterson., traducere din limba engleză

b. t. Jules de Sauteron-Séranon, traducere din limba franceză

b. t. Olympe Félicité Audouard, traducere din limba franceză

b. t. Valérie Boissier de Gasparin, traducere din limba franceză

t. Charles Boner, traducere din limba engleză (cap. XXIX – XXXIV)

Marian Stroia

b. t. K<onstantin> (?) Pugovin, traducere din limba rusă

t. Charles Boner, traducere din limba engleză (cap. I–II, IV prima formă)

Raluca Tomi

b. t. Giovanni Cappellini, traducere din limba italiană

t. Charles Boner, traducere din limba engleză (cap. XXII–XXVI)

SUMAR

PREFAȚĂ			5
EMIL DE SAYN-WITTGENSTEIN BERLEBURG	1862	biografie	17
		text	17
K<ONSTANTIN> (?) PUGOVIN	1862	biografie	34
		text	34
LÉON FRANÇOIS VERHAEGHE DE NAYER	1862	biografie	50
		text	51
DAVID THOMAS ANSTED	1862	biografie	62
		text	63
CĂLĂTOARE ANONIMĂ	1863	biografie	117
		text	117
LAURENCE OLIPHANT	1863	biografie	122
		text	124
ANTON ADOLF SCHMIDL	1863	biografie	157
		text	158
XAVIER KIEFFER	1865	biografie	199
		text	200
ARTHUR J. PATERSON	1864	biografie	226
		text	227
JULES DE SAUTERON-SÉRANON	1865	biografie	280
		text	280
FELIX PHILIPP KANITZ	1865	biografie	286
		text	287
OLYMPE FÉLICITÉ AUDOUARD	1865	biografie	300
		text	301
CHARLES BONER	1865	biografie	307
		text	309
GIOVANNI CAPELLINI	1865	biografie	503
		text	504
A. LEIST	1865	biografie	508
		text	508
JOHN STOKES	1865	biografie	518
		text	519
GUSTAV HEINRICH WILHELM RASCH	1865–1866	biografie	527
		text	528
GRIGORI PETROVICI DANILEVSKI	1866	biografie	557
		text	558
VALÉRIE BOISSIER, CONTEȘĂ DE GASPARIN	1866	biografie	566
		text	567
REPERTORIU CRONOLOGIC			583
INDICE			587
LISTA TRADUCĂTORILOR ȘI COLABORATORILOR			619

EDITAT CU SPRIJINUL MINISTERULUI EDUCAȚIEI NAȚIONALE

ISBN 973-27-1129-9

9 789732 723524

10 Lei